

Michael Mann

Demokrasinin Karanlık Yüzü

Etnik Temizliği Açıklamak

Michael Mann, Los Angeles, California Üniversitesi'nde sosyoloji profesörüdür. The Sources of Social Power (Toplumsal İktidarın Kaynakları, Cambridge, 1986, 1993) ve Fascists (Faşistler, Cambridge, 2004) eserlerinden bazılarıdır.

Michael Mann

Demokrasinin Karanlık Yüzü

Etnik Temizliği Açıklamak

Çeviren: Bülent O. Doğan

Demokrasinin Karanlık Yüzü: Etnik Temizliği Açıklamak Michael Mann

Özgün Adı: The Dark Side of Democracy Explaining Eihnic Cleansing

İthaki Yayınları - 779

. Kitap Editörü: Mcısis Kürkçügil

Yayına Hazırlayan: Ali Çakmak-Ahmet Öz Redaksiyon: Foti Benlisoy Son Okuma: Aîi Çakmak Kapak Tasanmı: Şükrü Karakoç Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: Şükrü Karakoç 1. Baskı, Haziran 2012, İstanbul ISBN: 978-605-375-191-5 Sertifika No: 25001

Bu kitabın çeviri hakları, Sandra Dijkstra Ajansı ve Onk Ajans aracılığıyla satın alınmıştır.

İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin yan kuruluşudur. Bahariye Cad. Dr. İhsan Ünlüer Sok. Ersoy Apt. A Blok No: 16/15 Kadıköy - İstanbul Tel: (0216) 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34 ithaki@ithaki.com.tr - www.ithaki.com.tr - www.ilknokta.com

Kapak, İç Baskı: Deniz Ofset Matbaacılık Gümüşsüyü Cad. Topkapı Çenter, Odin İş Merkezi No: 403/2 Topkapı-lstanbul Tel: 0212 613 30 06 - Faks: 0212 613 51 97

Önsöz

Bir önceki eserimde insan davranışının aşırılıklarını yok saydığım için iyi ve kötü üzerine pek fazla değerlendirme yapmadım. Ben de pek çok kişi gibi, iyi ile kötüyü hem birbirinden hem de olağan yaşamdan tamamen ayrı kategorilerde tutmaya meyilliydim. Etnik temizliği inceledikten sonra bu ayrımdan o kadar emin olamadım. Burada iyi ile kötüyü ahlaken bulanıklaştırma niyetinde olmasam da, gerçek dünyada ikisi bağlantılıdır. Kötülük uygarlığımızın dışından, "ilkel" deme arzusu duyduğumuz ayrı bir alemden gelmez. Kötülüğü yaratan uygarlığın ta kendisidir.

Önde gelen üç tarihsel şahsiyetin sözlerine bir bakalım. Başkan Thomas Jefferson'm Aydınlanma aklının cisimleştiği bir kişi olduğunu düşünürüz genelde. Gerçekten de, Amerikan Kızılderililerinin "barbarlıkları yüzünden imhayı hak ettiği" beyanında bulunması da uygarlığın ilerlemesi admaydı. Yüzyıl sonra, enikonu modern bir adam olan Başkan Theodore Roosevelt ona hak veriyordu: "[Kızılderililerin] imhası hem kaçınılmaz hem de son tahlilde faydalıydı." Kırk yıl sonra üçüncü bir lider şöyle dedi: "Yeni yaşamı yaratmak için ölü bedenleri çiğneme zorunluluğu, büyüklüğün lanetidir." Bu seferki de kötülüğün ete kemiğe bürünmüş hali olarak haklı bir nam salmış SS Şefi He-inrich Himmler'di. Yine de o ve meslektaşı Adolf Hitler sadece Amerikalıların ayak izlerinden ilerlediklerini söylüyorlardı. Burada da ileri süreceğim gibi, kanlı, cinai etnik temizlik uygarlığımızın, modernliğimizin, ilerleme anlayışımızın ve demokrasiyi geliştirme girişimlerimizin merkezi sorunlarından biridir. Karanlık yüzümüzdür. Göreceğimiz üzere, etnik temizliğin failleri ayrı bir kötücül tür olarak gökten zembille aramıza inmemiştir. Bireylerin bir dizi nispeten özel ahlaki tercih yapmaya mecbur kaldığı beklenmedik şiddetlenmeler ve hüsranlar içeren, modernliğin merkezindeki çatışmalar yaratır bu failleri. Bazıları korkunç sonuçlar üreteceğini bildikleri yolları başka çıkar yol bulamadıklarında seçerler. Onları suçlayabiliriz, ama bunu neden yaptıklarını anlamak da bir o kadar önemlidir. Ayrıca geri kalanlarımız da (ben dahil) böyle seçimler yapmak zorunda kalmadığımız için kendimizi şanslı saymalıyız; çünkü büyük çoğunluğumuz başını dik tutacak şıkkı seçemeyebilirdi. Bu kitabın temelindeki önerme, cinai etnik temizliğin bizim uygarlığımız ve çoğu bizden

hiç farklı olmayan insanlar tarafından gerçekleştirildiğidir.

Onları anlamaya çalışırken, pek çok kişiye borçlandım. Bu kitap esasen başkalarının birincil eserlerine dayanan bir ikincil analizdir. Araştırmam korkunç bir konunun en iç karartıcı ucuna gidiyor, kahraman direnişçilere, hattâ haysiyetli mağdurlara değil suçlulara odaklanıyor. Kaynaklarımın pek çoğuna hayranlık duymaktan başka bir şey gelmez elimden - yaşadıkları korkunç olaylara metanetle tanıklık eden sağ kalmış kimseler, gördüklerini özenle tarif eden izleyiciler, bağımsız raporlara ve adli soruşturmalara katkı yapanlar ve mesleklerini olup bitenleri anlamaya adayan araştırmacılar.

Palo Alto, California'daki Davranış Bilimlerinde İleri Araştırmalar Merkezi'nde düzenlenen

Kitlesel Şiddet Üzerine Sawyer Seminerleri son birkaç yılda benim için çok teşvik edici oldu. Seminerleri benimle birlikte düzenleyen Norman Naimark, Ron Suny, Stephen Steadman, Bob Zajonc'a Merkez müdürü Doug McAdam'a, seminer öğrencilerinin ve gelip konuşma yapanların hepsine müteşekkirim. Tümünün bu kitaba entelektüel katkıları oldu.

Ermeni soykırımı üzerine parlak ve tutkulu araştırmasıyla bana esin veren Hilmar Kaiser'e özellikle minnettarım. Yayımlanmamış büyük eserinin taslağını bana verme lütfunu gösteren Raymond Kevorkian'a ve Türkçeden çeviriler yapan Ödül Bozkurt'a da teşekkürlerimi sunarım. Nazi soykırımları üzerine yardımlarından ötürü lan Kershaw'a, yetkin araştırma rehberliği için Michael Burleigh'e, ilk taslağa eleştirileri için Christopher Brovvning ile George Browder'e, Almancadan çeviriler için Martin Tahany'ye ve Macarcadan çeviriler için Peter Stamatov'a teşekkürler. Mark Lupher, komünist temizliklerle ilgili ilk taslağa faydalı eleştirilerde bulundu. Aleksandra Milicevic, Balkanlar konusunda yabancılıktan kaynaklanan cehaletimi giderdi; ayrıca Scott Straus'la Ruanda üzerine çarpıcı araştırmasını tartışma ayrıcalığına eriştim. Patricia Ahmed, Hindistan ve Endonezya üzerine malzeme toplamama yardımcı oldu. Merkezi argümanlarım konusundaki sağlam ve faydalı eleştirileri için David Laitin'e de şükran borçluyum, ama korkarım yaptığım düzeltmeler onu hâlâ tatmin etmeyecektir. UÇLA bana cömertçe araştırma fonları ve yetenekli öğrenciler verdi (burada dördünün adını verdim). Her zaman olduğu gibi, John Hail genel olarak entelektüel bakımdan beni cesaretlendirdi, Nicky ve Louise Hart ile Gareth ve Laura Mann da böyle sinir bozucu bir araştırma projesinde akıl sağlığımı korumamı sağladı.

Los Angeles, Aralık 2003

Bir

Sav

74 yaşındaki Batisha Hoxha mutfakta, 77 yaşındaki kocası Izet'le birlikte sobanın başında ısınıyordu. Patlamaları duymuş, ama Sırp birliklerinin şehre girdiğini anlayamamışlardı. Biraz sonra beş-altı asker dış kapıdan içeri dalıp, "Çocuklarınız nerede?" diye sordu.

Askerler Izet'i dövmeye başladılar. "O kadar kötü vurdular ki yere düştü," diyordu Batisha. Onu tekmelerken para istiyor ve oğullarının nerede olduğunu soruyorlardı. Izet yerden başını kaldırıp onlara baktığında onu öldürdüler. "Üç kez göğsüne ateş ettiler," diye hatırlıyor Batisha. Kocası gözlerinin önünde ölürken, askerler Batisha'nın evlilik yüzüğünü parmağından çekip çıkardılar.

"O acıyı hâlâ hissediyorum," diyordu. Birkaç el daha ateş ettiler... En sonunda Batisha ile yanındaki on yaşındaki çocuğu tekmeleyerek dışarı çıkardılar.

"Ben daha bahçe kapısından çıkmadan evi yaktılar." ... Kocasının cesedi alevlerin içinde kalmıştı. Batisha o an felç olmuş gibi olduğu yerde kalakaldı. Evsiz, kocasız, yağmur

altında sokakta kalmıştı ve üzerindeki kıyafetlerden başka hiçbir şeyi yoktu. En sonunda bir traktörle geçmekte olan yabancılar onu römorka bindirdiler. Batisha'nın kızı daha sonra onu kuzey Arnavutluk'ta bir sığınmacı kampında buldu.

Kocasıyla birlikte çekilmiş bir fotoğrafına şefkatle bakarak mırıldanıyor Batisha: "Başımıza gelenleri, çektiklerimizi kimse anlamıyor. Sadece Tanrı biliyor."[1]

Yirminci yüzyılın son yılında Kosova'nın Belanica köyündeki bir evde etnik temizlik işte böyle kanlı bir şekilde yaşanıyordu. Etnik temizliği yapanlar, yerli Arnavutları cinayet ve kargaşa yoluyla korkutup kaçırmak isteyen Sırplardı. Böylece Sırplar bu toprakları ele geçireceklerdi; çünkü burası "tarihsel hakkımız" diyorlardı. Şimdi ise Kosova'da işler tersine döndü. 1999'dan beri Arna-vutlar Sırpları kovalıyor. Kosova artık temizlendi, ama Arnavutlardan değil, hemen hemen bütün Sırplardan.

Halkların ve yerlerin adını değiştirirsek, son birkaç yüzyılda bu olay dünya-

nın hemen her yerinde meydana gelmiş olabilirdi-Avustralya'da, Endonezya'da, Hindistan'da, Rusya'da, Almanya'da, İrlanda'da, ABD'de, Brezilya'da. Etnik temizlik modern zamanların en büyük kötülüklerinden biri. Yahudi Soykırımı Holokost'un -önemli bazı açılardan eşsiz olsa da- bir soykırım vakası sıfatıyla eşsiz olmadığını bugün biliyoruz. Dünyada yaşanan soykırımlar neyse ki az sayıda, ama o kadar ciddi olmasa da cinai etnik temizlik içeren sayısız vakayla çevrelenmiş dürümdalar.

Elinizdeki kitap bu korkunç zalimliklere bir açıklama getirmeye çalışıyor. Kafaların netleşmesi için kitabın planını daha başlangıçta sekiz genel tez halinde anlatacağım. Bu tezler en genelden özele, makrodan mikroya doğru art arda ilerlerken toptan bir açıklamanın parçalarını oluşturuyor. En kötü etnik temizlik vakalarını, kitlesel katliamları içerenleri ayrıntısıyla inceleyerek bu tezleri kanıtlamayı umuyorum.

1. İlk tezim bu cinai etnik temizlik olaylarının yayıldığı geniş tarihsel dönemle ilgili. Cinai temizlik modemdir, çünkü demokrasinin karanlık yüzüdür. Demokrasilerde rutin olarak cinai temizlik yapıldığını söylemek istemediğimi baştan belirteyim. Çok az demokraside bu yapılmıştır. Ayrıca bir ideal olarak demokrasiyi de reddetmiyorum - bu ideali destekliyorum. Yine de demokrasi daima çoğunluğun azınlık üstünde tiranlık yapması ihtimalini beraberinde getirir ve bu ihtimal bazı çok-etnili ortamlarda daha kötü neticeler yaratabilir.

Bu tezin iki kısmı var: modernlik ve demokrasi. Etnik temizlik esasen moderndir. Daha önceki tarihlerde bilinmeyen bir şey olmasa da (hattâ büyük ihtimalle tarih öncesinde hakim olan çok küçük gruplar arasında da yaygın olsa da), modern zamanlarda daha sık ve ölümcül bir hale geldi. Yirminci yüzyıldaki etnik çatışmaların yol açtığı 70 milyona yakın ölümün yanında önceki yüzyıllardaki ölümler çok çok az görünüyor. Buna ilaveten, geleneksel savaş sanatı halkları tümden düşman sayıp hedef almaya giderek daha çok yöneliyor. Birinci Dünya Savaşı'ndaki ölümlerin yüzde onundan azı sivilken, İkinci Dünya

Savaşı'nda sivil ölümlerin oranı toplam ölümlerin yarısına çıktı, 1990'larda sürdürülen savaşlarda ise yüzde sekseni aştı. Çoğunluğu etnik yapıda olan iç savaşlar, ölüme yol açma bakımından devletlerarası savaşları solladı. Bu savaşlarda yaklaşık 20 milyon kişi öldü, ama kesin rakamı bilmeye imkân yok (Chesterman, 2001: 2; Fearon & Laitin, 2003; Gurr, 1993, 2000; Harff, 2003; Markusen & Kopf, 1995: 27-34 rakam verme girişimlerinde bulunmuştur).

2003 yılında ben bunları yazarken, dört bir yanda yeni etnik ve dini çatışmalar patlıyor: Kuzey İrlanda, Bask Ülkesi, Kıbrıs, Bosna, Kosova, Makedonya, Cezayir, Türkiye, İsrail, Irak, Çeçenya, Azerbaycan, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Sri Lanka, Kaşmir, Burma, Tibet, Çin Xinjiang'ı, Fiji, güney Filipin-ler, bazı Endonezya adalan, Bolivya, Peru, Meksika, Sudan, Somali, Senegal, Uganda, Sierra Leone, Liberya, Nijerya, Kongo, Ruanda ve Burundi. Bunların yarısından fazlasında ciddi sayıda insan öldürüldü. Siz bu sözcükleri okurken, muhtemelen televizyon ekranınızda ya da gazetede etnik bir krizin patlamasıyla ortaya çıkan şiddet gösteriliyor olacak, üstelik birkaç başka patlama da haber yapmaya değer sayılmayacak. Yirminci yüzyıl epeyce kötü geçti. Belki yirmibirinci yüzyıl daha da kötü olacak.

11 Eylül 200l'de yaratılan kaos ve tetiklediği "teröre karşı savaş" kanlı etnik ve dini çatışmaların dehşetini tüm dünyanın bilincine kazıdı. Özellikle, son yarım yüzyılda bu tür şeylerden korunan zengin Kuzey ülkelerini evlerinde vurdu. Ne 11 Eylül saldırısı ne de Afganistan ve Irak'a yapılan misilleme saldırıları etnik temizlik amacı taşıyordu, ama İsrailliler ile Filistinliler, Sünni-ler ile Şiiler, İraklılar ile Kürtler, Ruslar ile Çeçenler, Kaşmirli Müslümanlar ile Hindular ve çeşitli Afgan kabileleri arasındaki etnik-dini çatışmalarla çabucak iç içe geçtiler. Aslında bu çatışmalardan bazıları Büyük Devletlerin dış politikalarının yularını da elinde tutuyormuş gibi görünüyordu.

Bu yüzden cinai etnik temizlik ne ilkel ne de yabancı bir şeydir. Ne yazık ki, bizim uygarlığımıza ve bize aittir. Çoğu insan dünyada milliyetçiliğin yükselişine bağlı olduğunu söyler ve bu doğrudur. Fakat milliyetçilik ancak siyasileştiğinde, ulus-devletteki modern demokrasi özlemlerinin sapkınlaşmasım temsil ettiğinde çok tehlikeli hale gelir. Demokrasi halk egemenliği anlamına gelir. Ama modern dönemde halk iki anlama gelmektedir. Birincisi Yunanlıların demos ile kastettiği anlamdır. Bu da sıradan insanlar, nüfus kitlesi demektir. Demek ki demokrasi sıradan insanların, kitlelerin iktidarıdır. Ama bizim uygarlığımızda halk aynı zamanda "ulus" yani başka bir Yunanca terim olan ethnos, bir etnik grup -diğer halklardan ayrı, ortak bir kültürü ve miras hissini paylaşan bir halk- anlamına da gelir. Fakat halk kendi ulus-devletine egemense ve halk etnik terimlerle tanımlanıyorsa, o zaman etnik bütünlüğü, demokrasinin merkezi niteliği olan yurttaş çeşitliliğine ağır basacaktır. Böyle bir halk iktidarda olunca, farklı etnik gruplardan olanların başına ne gelir? Cevaplar çoğunlukla nahoştur - özellikle de bir etnik grup çoğunluk oluşturuyorsa, çünkü böyle bir durumda "demokratik" ama aynı zamanda zorbaca bir yönetim söz konusu olacaktır. Wimmer'e (2002) göre modernliğin yapısında etnik ve milliyetçi ilkeler vardır; çünkü yurttaşlık, demokrasi ve refah kurumlan etnik ve milliyetçi dışlama biçimlerine bağlanmıştır. Modernliğin başka bazı özelliklerinin etnik

temizliğin ani yükselişinde daha ikincil roller oynadığını düşünüyorum. Bazı modern profesyonel askeri kurumlarm düşmana karşı imha savaşları yürütmeye yöneldiğini, faşizm ve komünizm gibi modern ideolojilerde benzer bir gaddarlık bulunduğunu göreceğiz. Fakat tüm bunların altında yok edilecek düşmanın bütün bir halk olması mefhumu vardır.

Birinci tezimi bazı alttezlerle netleştireceğim.

la. Cinai etnik temizlik demokrasi çağındaki bir tehlikedir; çünkü çok-etnili halk idaresi ideali demos ile baskın ethnos iç içe geçmeye başlar, azınlıkların temizlenmesini teşvik eden organik ulus ve devlet anlayışları üretilir. Daha sonra sosyalist demokrasi idealleri de sapkınlaşmış, demos'un proletariat'la yani işçi sınıfıyla iç içe geçmesiyle birlikte diğer sınıfları temizleme baskısı oluşmuştur. Bunlar demokratik ideallerin cinai temizliğe dönüşmesinin en genel yolları olmuştur.

lb. Modern sömürgelerde, belli bağlamlardaki yerleşimci demokrasileri hakikaten kanlı olmuş, hattâ daha otoriter sömürge hükümetlerinin ötesine geçmiştir. Yerleşimciler sömürge kuramlarını ne kadar çok kontrol ediyorsa, temizlik o kadar kanlı olmuştur. Dördüncü bölümde bu durum gösterilecek. Demokratik rejimler ile katliamlar arasında bulduğum en doğrudan ilişki budur.

lc. Demokratikleşmeye yeni başlamış rejimlerin, cinai etnik temizlik yapma ihtimali istikrarlı otoriter rejimlere nazaran daha fazladır (aynı argüman Chua, 2004'te de bulunabilir). Demos ile ethnos'un iç içe geçme ihtimalinin en yüksek olduğu anlar, çok-etnili ortamlarda otoriter rejimlerin zayıfladığı anlardır. Tersinden bakarsak da, böyle bağlamlardaki istikrarlı otoriter rejimler böl ve yönetle hüküm sürme eğilimindedir. Bu yüzden etnik olanlar da dahil güçlü grupların taleplerini dengelemeye çalışırlar. Gel gelelim, az sayıda yüksek derecede otoriter rejim bu çizgiden sapar. Bu rejimler, çoğunluk gruplan kitlesel parti-devlet dahilinde örgütleyerek halkı "düşman" azınlıklara karşı harekete geçirirler. Yedi-onbirinci bölümlerde tartışılan Nazi ve komünist rejimler demokrasi değil diktatörlüktü; fakat müstakbel demokratikleşme bağlamlarında doğmuş, sonra da bu bağlamları sömürmüşlerdi. Halkı ethnos ya da proletarya olarak seferber etmişlerdir. Bu rejimler buradaki alttezin kısmi istisnalarıdır.

İd. İstikrarlı kurumsal demokrasilerin cinai temizlik yapma ihtimalleri demokratikleşen ya da otoriter rejimlerinkinden daha düşüktür. Seçim sistemini ve çoğunluk idaresini pekiştirmekle kalmamışlar, azınlıkları da anayasal güvence altına almışlardır. Fakat geçmişleri bu kadar erdemle dolu değildir. Çoğunluğu günümüzdeki tek-etnisiteli yurttaş yapısını oluşturmak için yeterince etnik temizliğe başvurmuştur. Bu ülkelerin geçmişinde arındırma ile demokratikleşme el ele ilerlemiştir. Liberal demokrasiler etnik temizlik üzerinde yükselmiştir; fakat sömürgeler dışında bu süreç kurumsal zorlama biçiminde gerçekleşmiştir, katliam şeklinde değil.

le. Fiilen cinai temizlik suçu işleyen rejimler kesinlikle demokratik değildir; çünkü aksi

takdirde terimlerde çelişki doğacaktır. Dolayısıyla bu alttez-ler ilk elden etnik çatışmadaki şiddet artışının ilk safhalarına uygulanabilir. Nitekim çatışmaların şiddeti arttıkça, suçlu rejimlerin demokratikliği azalır. Demokrasinin karanlık yüzü gerek liberal gerekse sosyalist demokrasi ideallerinin zaman içinde sapkınlaşmasıdır.

Bu karmaşık ilişkiler ışığında günümüz dünyasında demokrasi ile etnik temizlik arasında basit ve genel bir ilişkisellik bulamayacağız - Fearon ve Laitin (2003) son dönemdeki iç savaşların (çoğunlukla etnik) niceliksel incelemesinde bunu doğrular. Fakat ben statik bir karşılaştırmalı analiz yapmıyorum. Analizim tarihsel ve dinamiktir: Cinai temizlik modernleşme ve demokratikleşme sürecinde dünyayı dolaşıp durmuştur. Esasen, geçmişi demokratik ulus-devle-ti icat eden Avrupa'dadır. Avrupalılarm yaşadığı ülkeler artık güvenli sayılabilecek kadar emniyetlidir; fakat onların da çoğunda etnik temizlik yapılmıştır (tez ld'de gösterildi). Artık temizliğin merkez üssü dünyanın Güney'ine kaymıştır. İnsanlık önlem almayı başaramazsa, dünyada -umarız ki, etnik temizlik yapılmamış- demokrasiler hüküm sürene kadar da yayılmayı sürdürecektir. Ancak ondan sonra azalabilir. Fakat dünyadan daha hızlı silinmesini istiyorsak, demokrasinin karanlık yüzüyle hemen şimdi adamakıllı yüzleşmemiz gerek.

2. Sınıfsal hisleri yakalayıp etno-milliyetçiliğe yönlendirme sürecinde, sosyal katmanlaşmanın ana biçimi olan sınıfın yerini etnisite alınca etnik düşmanlık yükselir. Arındırma geçmişte nadirdi; çünkü büyük tarihsel toplumlarm çoğu sınıfsal olarak ayrışmıştı. Bu toplumlara aristokrasiler ya da başka küçük oligarşiler hakimdi ve sıradan insanlarla ortak bir kültürü ya da etnik kimliği paylaştıkları pek görülmezdi. Aslında halkı hor görür, genelde insan bile saymazlardı. Sınıfsal çizgileri kesin bir halk yoktu - sınıf etnisiteye ağır basıyordu, ilk modern toplumlarda bile sınıf politikaları ağırlıktaydı. Liberal temsili devletler ilk başta sınıf çatışmalarında uzlaşma sağlamanın, sınıfsal farklara çoğul bir halk ve ülke hissi katmanın bir yolu olarak ortaya çıkmıştı. Bir nebze etnik çeşitliliği hoş görüyorlardı. Fakat yabancı olarak tanımlanan idarecilere karşı modern demokrasi mücadelesinin tüm halkı içerdiği yerlerde, etnik bir halk hissi doğdu, çoğu durumda sınıfsal hınçları da bünyesine aldı. Halk proleter bir ülke gibi görülüyor ve geri kalmış halklara medeniyet götürdükleri vecize-sini yumurtlayan üst sınıf emperyal uluslardan temel demokratik haklarını talep ettiği düşünülüyordu. Günümüzde Filistin mücadelesi kesinlikle proleter bir tonlamaya sahiptir, kendisini ezenleri -Amerikan emperyalizmini arkasına almış- sömürücü ve kolonileşmeci İsrail olarak görür. İsrailliler ve Amerikalılar da ilkel teröristlere karşı medeniyeti savunduklarını iddia ederler. Buradaki argümanlar daha önceki zamanların düşman sınıflarının argümanlarına benzemektedir.

Etnik farklar başka toplumsal farklarla -özellikle sınıf, din ve cinsiyet farklarıyla- iç içe geçer. Etno-milliyetçiliğin en kuvvetli olduğu yerler, diğer sömürü hislerini içerebildiği yerlerdir. Etno-milliyetçilik üzerine son dönem yazıların en ciddi kusuru, sınıf ilişkilerinin neredeyse tamamen ihmal edilmesi olmuştur (Brubaker, 1996; Hutchinson, 1994; Smith, 2001'de olduğu gibi). Diğerleri de sınıfı maddi, etnisiteyi duygusal sayma hatasını yaparlar (Connor, 1994: 144-64; Horowitz, 1985: 105-35). Bu hata da sınıf çatışmasını baskın sayıp etnik yapıyı ihmal eden önceki nesillerden yazarların kusurunu basitçe tersinden

tekrarlamaktır. Üstelik bu durum sadece akademisyenlerle de sınırlı değil. Medya da sınıf mücadelelerini büyük ölçüde ihmal edip etnik çekişmelere vurgu yapıyor. Yine de fiiliyatta bu iki çatışma tipi iç içe geçiyor. Filistinliler, Dayaklar, Hutular vs. maddi bakımdan sömürüldüklerini düşünüyorlar. Bolşevikler ve Maocular toprak sahibi ve kulak sınıfların ülkeyi sömürdüğünü düşünüyorlardı. Etnik yapı ya da sınıftan herhangi birini ihmal etmek hatalıdır. Kimi zaman biri ya da diğeri ağır basabilir; fakat bu diğerini içermesi ve yönlendirmesi anlamına gelecektir. Aynı şey toplumsal cinsiyet ve bölgesel hisler için de söylenebilir.

Nitekim cinai temizlik ayrı ama eşit durumdaki rakip etnik gruplar arasında gerçekleşmez. Salt fark üzerinden çok fazla çatışma çıkmaz. Sorunların kaynağı Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki karşıtlık değil, Müslümanların Hıristiyanlarca ezildiğim hissettiği (ya da tersi) bağlamlardır. Güney Afrika'daki apartheid talebi fiilen gerçekleşip de ırkların ayrı ama eşit gelişimini üretebilseydi, Afrikalılar isyan etmezdi. İsyan ettiler, çünkü apartheid düzmeceydi ve aslında Afrikalıların beyazlar tarafından ırksal sömürüsünü içeriyordu. Ciddi etnik çatışmanın doğması için bir etnik grubun diğerini sömürdüğü düşünülmelidir. Dolayısıyla ezen emperyalist de "medeniyetinin" "ilkelliğe" yenik düşmesi tehlikesine karşı "haklı" bir öfkeyle tepki verecektir - tıpkı devrim tehlikesine karşı üst sınıfların verdiği tepki gibi.

3. Cinai temizliğin tehlike bölgesine iki şekilde girilir: (a) epeyce eski iki etnik grubu temsil eden hareketler, aynı toprakların tamamında ya da bir kısmında kendi devletini kurmak ister ve (b) bu istekleri onlara göre hem gayet meşrudur hem de gerçekleşme şansı makul düzeydedir. Tehlikeli vakaların hemen hepsinde iki etnik grup vardır; her ikisi de hayli güçlüdür ve rakip siyasi egemenlik iddiaları eski etnik fark hislerinin üstüne oturur - gerçi genellikle kadim nefretler denen şeyin üstüne oturmaz. Rakip siyasi egemenlik iddialarının kalıcılaşması yüzünden etnik farklar kötü yönde büyüyerek ciddi nefrete, tehlikeli düzeyde temizliğe yol açar. Toplumlarda karakteristik olarak dört ana iktidar kaynağı tanımlıyorum: ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasi. Cinai etnik çatışma öncelikle siyasi güç ilişkileriyle ilgilidir, fakat gelişim sürecinde ideolojik, ekonomik ve son olarak askeri güç ilişkileri de devreye girer. Ben etnik temizliği esasen siyasi anlamda açıklıyorum.

4. İki alternatif senaryodan biri tükenince cinai temizlik eşiğine ulaşılır (4a). Gücü az olan taraf dışarıdan -genellikle komşu devletten, belki de etnik anayurdu olan devletten (Brubaker, 1996'da olduğu gibi)- yardım geleceğine inandığı için boyun eğmeyerek savaşma cüretini gösterir (aksi takdirde boyun eğme çatışmanın ölümcüllüğünü azaltır). Bu senaryoda her iki taraf da aynı topraklarda siyasi iddiada bulunmakta ve her ikisi de iddiasını gerçekleştirecek kaynaklara sahip olduğuna inanmaktadır. Örneğin Yugoslavya, Ruanda, Kaşmir ve Çeçen vakaları böyleydi. ABD'nin bugünkü teröre karşı savaşının hedefi bu tür bir dış desteği terörizm diye etiketleyip ortadan kaldırmaya yöneliktir (bkz. onyedinci bölüm). (4b) Kuvvetli taraf düşük bir fiziksel ya da ahlaki riskle kendi temizlenmiş devletini elde etmek için zor kullanacak kadar ezici bir askeri güce ve ideolojik meşruluğa sahip olduğuna inanır. Daha sonra değerlendirilecek olan Kuzey

Amerikan, Avustralya ve Çerkez vakalarındaki koloni yerleşimcilerinde durum böyledir. Ermeni ve Yahudi vakalarında ise bu iki senaryo birbirine karışmıştı; çünkü baskın Türk ve Alman tarafları zayıf Ermeni ve Yahudi taraflarının çok daha tehlikeli yabancılarla ittifakını önlemek için önceden saldırıya geçmeleri gerektiğine inanıyordu. Tüm bu korkunç sonuçlar iki taraf arasındaki etkileşimden doğmuştur. Böyle bir şiddetlenmeyi sırf suçluların eylemleri ve inançlarıyla açıklayamayız. Suçlu ve mağdur gruplar arasındaki -ve genellikle başka gruplarla aralarındaki- etkileşimleri incelememiz gereklidir. Zira iki etnik grubun söz konusu olduğu durumların bile çok azı cinai temizliğe yol açmıştır. Taraflardan birinin ya da ikisinin uzlaşma ya da yönlendirmeden ziyade savaşmaya karar vermesi gerekir ki bu alışılmadık bir tercihtir.

5. İhtilaflı topraklardaki egemen devlet genellikle savaşa yol açan istikrarsız bir jeopolitik çevrede hizipleşmiş ve radikalleşmişse, sınır aşılır ve cinai temizlik suçu işlenir. Böyle siyasi ve jeopolitik krizlerde radikaller ortaya çıkarak etnik düşman olarak algılananlara karşı daha sert müdahale çağrısı yapar. Aslında rakip gruplar arasında etnik çatışmanın çok eski olduğu yerlerde bu muamele genellikle ritüelleşmiş, döngüsel ve başa çıkılabilir durumdadır. Hakiki cinai temizlik ise aksine beklenmedik, ilk başta niyet edilmemiş bir durumdur ve savaş gibi alakasız krizlerden doğar. Tersine, yani devletlerin ve jeopolitikanm istikrarlı olduğu vakalarda, çok ciddi etnik gerilimler ve şiddet bile döngüsel olur ve daha düşük şiddet düzeylerinde başa çıkılabilir - onaltmcı bölümdeki günümüz Hindistan'ında bu durumu görüyoruz. Ama siyasi kurumlarm istikrarsız ve savaştan zarar görmüş olduğu hallerde şiddet toplu katliama yol açabilir - Harff'm (2003) dünya çapında siyasi temizliklerle ilgili çalışması da bu savı destekler.

Siyasi istikrarsızlığın farklı biçimleri vardır. Bazı devletler bölünmüş ve hi-zipleşmişken (Ruanda'daki Hutu devleti gibi); diğerleri yeni tahkim olmuştur ve gerek muhalifleri gerekse hizipçiliği kararlılıkla bastırmıştır (Nazi devleti gibi). Bazı yeni devletlerin konsolide olması çok düzensiz olmuştur (yeni Bosna ve Hırvat devletlerinde olduğu gibi). Fakat bunlar -demokratik ya da otoriter- istikrarlı ve bütünlüklü devletler değildi. Keza başarısız olmuş devletler de değildi; siyasal bilimler araştırmacılarının gösterdiği üzere, iç savaş üretmeye en yatkın olanlar bu tip devletlerdir (yirmibirinci yüzyıl başındaki Kongo istisnadır). En kanlı safhadaki etnik temizlikler çoğunlukla devletler tarafından idare edilir ve bu da bir nebze devlet bütünlüğü ve kapasitesi gerektirir.

6. Cinai temizlik nadiren suçluların en baştaki niyetidir. Daha ilk baştan toplu katliam planları yapan şeytani zekâlar nadiren görülür. Hitler bile böyle değildir. Cinai temizlik tipik olarak C planı şeklinde, algılanan etnik tehdide yönelik ilk iki tepki başarısız olduktan sonra geliştirilir. A planı ya uzlaşma ya da doğrudan baskı çerçevesinde özenle planlanmış bir çözüm öngörür. A planı başarısız olunca daha radikal ve baskıcı bir uyarlaması olan B planı hazırlanır. B planı yükselen şiddet ve artan siyasi istikrarsızlık karşısında daha aceleye getirilmiştir. İkisi de başarısız olunca bazı plancılar daha da radikalleşir. Sonucu anlayabilmek için, şiddet artışını doğuran etkileşimler dizisinin amaçlanmamış sonuçlarını analiz etmemiz gereklidir. Bu ardışık planlar hem mantıksal hem de daha anzi şiddetlenmeler içerebilir. Suçlular daha ilk dönemden etnik dış gruptan kurtulma kararını

ideolojik olarak vermiş olabilir ve yumuşak yöntemler başarısız olunca, neredeyse mantık gereği giderek daha radikal yollar kullanmış ve tüm engelleri kaldırmak için kesin bir kararlılıkla dozu artırmış gibi görünmektedirler. Hitler ve askerleri için bu durum geçerlidir: Yahudi sorununun Nihai Çözüm'ünde bir rastlantıdan ziyade, önüne çıkan engelleri amansızca aşan bir ideolojinin mantıksal sertleşmesi söz konusudur. Fakat Jön Türkler vakasında Ermeni sorununun nihai çözümü çok daha rastlantısal görünür, 1915'te onların gözünde aniden ümitsiz hale gelen durumlarından açığa çıkmıştır.

Maksatlılığm önemini bu şekilde azaltmak ahlaken rahatsız bir konum yaratıyor ve mağdurlar adına konuşanlarla sık sık ters düşmeme yol açıyor. Yahudi, Ermeni ve Tutsi soykırımı ile sömürgeleştirilmiş yerli halklardan bazılarının soykırımı kasıtlı olarak yürütülmüştür. Bu yönde kanıtlar çoktur. Fakat sağ kalan mağdurlarda ezenlerin önceden planlama yaptığını vurgulama eğilimi oluyor. Bu eğilim büyük ihtimalle en çok da acılarına bir anlam bulma ihtiyacından kaynaklanıyor. Böyle büyük acıları rastlantısal saymaktan daha kötü ne olabilir. Kral Lear'da Edgar acıları konusunda şöyle der: "Maskara veletlere sinek neyse, tanrılara biz oyuz." Bunu insan toplumuna dair cazip bir teori olarak görüyorum; fakat mağdurların da böyle göreceğinden şüpheliyim. Aslında cinai temizliğin rastlantısal olduğunu öne sürmüyorum, ama suçlama merkezli teorilerin gösterdiğinden çok daha karmaşık ve koşullara bağlı olduğunu düşünüyorum. Eninde sonunda suç kasıtlı olarak işlenir; fakat kasıta giden yol genellikle dolambaçlıdır.

7. Üç ana düzeyde suçlu vardır: (a) parti-devletleri yöneten radikal elitler; (b) azılı paramiliterleri oluşturan militan çeteleri; (c) halkın çoğunluğunun değilse de belli bir halk kitlesinin desteğini sağlayan yandaş tabanı. Elitler, militanlar ve yandaş tabanları cinai temizliğin sürmesi için normalde gereklidir. Salt kötü liderleri ya da etnik grupların tüm üyelerini suçlayamayız. Yoksa liderlere hakikaten sihirli manipülasyon güçleri bahşetmiş ya da bütün olarak halklara hakikaten dikkate değer bir dargörüşlülük atfetmiş oluruz. Her iki varsayım da sosyologların insan toplumlarının doğasına ilişkin tüm bilgilerine ters düşer. Ele aldığım tüm vakalardaki elitler, militanlar ve yandaş tabanları çok karmaşık şekillerde ilişkilenmekte, (tıpkı diğer toplumsal hareketler gibi) alelade iktidar ilişkileri yaratan toplumsal hareketler oluşturmaktadır. İktidar üç farklı şekilde kendini gösterir: elitlerce yukarıdan aşağı, halkın baskısıyla aşağıdan yukarı ve paramiliterlerce zor yoluyla yana doğru. Bu baskılar etkileşir ve her toplumsal harekette bulunan alelade ilişkiler üretir - özellikle de hiyerarşi, yoldaşlık ve kariyer ilişkileri. Birazdan göreceğimiz üzere, suçluların güdüleri üzerinde bunun büyük etkisi vardır.

Yandaş tabanı nosyonu, cinai temizliğin çeşitli milliyetçilik, devletçilik, şiddet bileşimlerini tercih eden çevrelerde daha fazla yankı bulduğunu gösterir. Ana yandaş tabanları etnik mülteciler ve tehdit altındaki sınır bölgelerinde yaşayanlardır; geçimlerini ve değerlerini sürdürmek için devlete daha bağımlıdırlar; ekonominin sınıf çatışması yaratan (etno-milliyetçi çatışma modelleri yerine sınıfsallığın öne çıktığı) ana sektörlerinin dışında yaşar ve çalışırlar; toplumsal problemleri çözme ya da kişisel yükseliş yolu olarak fiziksel şiddete yakındırlar -mesela askerler, polisler, suçlular, holiganlar ve sporcular; maço-luk ideolojisinin cazibesine kapılanlar - dünyaya kendilerini kabul ettirmek isteyen ve çoğu

durumda önceki bir şiddet evresindeki gençler arasından çıkan yaşlı erkekler tarafından yönlendirilen genç erkekler ağırlıktadır. Demek ki temizlik hareketlerindeki ana katmanlaşma eksenleri bölge, ekonomik sektör, toplumsal cinsiyet ve yaştır Radikal etno-milliyetçi hareketler genelde normal bir sınıfsal yapıya sahiptir: üst ve orta sınıflardan gelen liderler, daha aşağıdan gelen taban - çoğu durumda da gerçekten pis işleri işçi sınıfı yapar. Tüm bu grupların güdülerini, kariyerlerini ve etkileşimlerini değerlendireceğim.

8. Son olarak, sıradan insanlar normal toplumsal yapılar tarafından cinai etnik temizliğin failleri haline getirilir ve çok daha alelade güdülerle hareket ederler. Etnik temizliği anlayabilmek için, rahatsız ya da psikotik insanlar olan suçlularla ilgili özel bir psikolojiden ziyade, bir iktidar sosyolojisine ihtiyacımız var. Psikolog Charny (1986: 144) şu gözlemi yapar: "Kitlesel katliamların sorumluları büyük ölçüde sıradan insanlardır - ruh sağlığıyla ilgili mesleklerin şu anda kabul edilen tanımlarına göre normal kişilerdir."

Benzer durumlarda kaldığımızda ya da benzer toplumsal yandaş tabanlarına yerleştirildiğimizde siz ya da ben de cinai etnik temizlik suçu işleyebiliriz. Hiçbir etnik grup ya da millet bundan muaf değil. Pek çok Amerikalı ve AvustralyalI geçmişte cinai temizlik suçu işlemiştir; bazı Yahudiler ve Ermeni-ler - yirminci yüzyılın en mağdur edilmiş halkları- son dönemde Filistinliler ve Azerilere karşı kıyım suçu işlemiştir (bu mağdur grupların bazıları da aynı suçu işlemektedir). Erdemli halklar yoktur. Dinler tüm insanlardaki ilk günahın, insanın kötülük etme kapasitesinin altını çizme eğilimindedir. Nitekim, hemen hepimiz yanlış koşullara ve yandaş tabanlara yerleştirildiğimizde böyle bir kötülük yapabiliriz - hattâ bundan keyif alabiliriz. Fakat ilk günah açıklaması bu durumu izaha yetmez; çünkü kötülük yapma kapasitemiz ancak bu kitapta bahsedilen koşullarda gerçekleşmektedir. Etnik temizlikte koşullar ilkel ya da kadim değil moderndir. Modernlikte özellikle bu kötülüğü kitlesel ölçekte serbest bırakan bir şey vardır.

Toplumların karmaşıklığı ve eşsizliği yüzünden, tezlerim bilimsel yasalar olamaz. Hattâ tüm vaka çalışmalarıma tam olarak uymuyorlar. Örneğin Nazi soykırımı 3. teze tam olarak uymaz; çünkü Yahudiler Almanya'nın herhangi bir yerinde egemenlik iddiasında değildi. Yedinci bölümde 3. tezin değiştirilmiş, dolaylı bir versiyonunu sunuyorum. Bu versiyona göre Yahudiler Alman etno-milliyetçilerine başka grupların (özellikle mahut Yahudi-Bolşeviklerin) siyasi egemenlik iddialarında suç ortağı olarak görünüyorlardı. Her vakada tezlerimin ne ölçüde geçerli olduğunu sorguluyor, zorunlu fark ve değişikliklere dikkat çekiyorum. İkinci ve üçüncü bölümlerde antik dönemden modern döneme kadar temizliğin kısa bir tarihini veriyor, etnik temizliğin ilk başta ne kadar nadir olduğunu fakat sonra Avrupalılann dünyasında nasıl salgın gibi yayıldığım gösteriyorum. Gerçi etnik temizlik ilk başta sınıf çatışmasına tabi ılımlı yollardan yayılıyordu. İnsanlık tarihinin büyük bir kısmında toplu katliamlar alışıl-dik değilse de her yerde karşımıza çıkmaktadır. Fakat ilk yüzyıllarda bir halkı ortadan kaldırmak ("temizlemek") için cinayet işlenmesi nadir bir durumdu. Önce selamet dinlerinin, sonra halk egemenliğinin yükselişiyle beraber işler tehlikeli bir hal aldı. Bu yüzden kitabın ampirik çekirdeği modern cinai temizlik patlamalarının en kötülerine dair bir dizi incelemeden oluşuyor. Tüm vakalarda tehlike bölgelerinin en genel sebeplerinden başlıyor, bardağı taşırıp fiili cinai temizlik süreçlerini

ve suçlularını yaratan olaylara kadar gidiyorum.

Analizimde aynı zamanda iki yöntemsel güçlükle yüzleşmek zorunda kaldım. Neyse ki cinai temizlikler nadir görülüyor. Peki bu kadar az vakadan genelliklere nasıl ulaşabiliriz? Sebepler her vakada eşsiz değil midir? Bir ölçüde eşsizdir. Naziler ve Yahudilerden nefretleri eşsizdi. Aynı ülkede iç içe yaşayan, kendi merkezi topraklarına çekilemeyen Tutsiler ile Hutularm Ruanda'daki durumu da böyleydi. Ele aldığım tüm vakaların saygı göstermem gereken kendine özgü yönleri var. İkincisi, sadece bu vakaları ele almak, ancak olayların tırmanması sonucu toplu katliamlar doğuran vakaları kapsayabileceğim, etnik gerilimlerin sönümlendiği çok daha fazla vakayı ihmal edeceğim anlamına geliyor. Bu yüzden onaltmcı bölümde çeşitli etnik düşmanlıkların niçin farklı ölçülerde şiddete yol açtığını görebilmek için günümüz Hindistan'ına ve Endonezya'sına bakıyorum. Son olarak onyedinci bölümde tezlerimi gözden geçiriyor ve günümüz dünyasındaki gidişatı inceliyorum.

TERİMLERİN TANIMI: ETNÎSİTE, ULUS, ETNİK TEMİZLİK

Etnik yapı nesnel değildir. Etnik gruplar normal olarak ortak kültürü ve ortak soyu paylaşan gruplar olarak tanımlanır. Ama kültür muğlak bir şeydir ve soy genellikle kurmacadır. Ortak kültür din ya da dilin paylaşılması gibi görece kesin bir niteliğe işaret edebilir. Ama sadece bir yaşam tarzının paylaşılması anlamına da gelebilir ki bu yaşam tarzı kesin olarak tanımlanamaz. Kabile ya da soydan (bunlara mikro-etnik diyeceğim) büyük her grup için kan bağı efsaneden ibarettir. Gelecekte DNA analizleri kullanılarak görece hareketsiz nüfusların somut bir ortak geçmişe sahip olduğu ortaya çıkarılabilir, ama etnik ortaklık iddiasındaki büyük gruplardan çoğunda ters yönde sonuçlara ulaşılacaktır. Kendilerini Sırp, Alman ya da Iskoç olarak tanımlayan halklar gerçekte hareket halinde olan ve komşularıyla evlilik ilişkileri kuran çok sayıda küçük soy gruplarından oluşur. Büyük grupların ortaklık iddiaları aslında sayısız soy grubunun toplamına dayanır. Bu kitapta, biyoloji ya da akrabalık dışındaki sosyal ilişkilerle oluşturulmuş makro-etnisiteler tartışmaya açılıyor. Burada ele alman etnik çatışmaların hiçbiri doğal ya da ilk çağdan kalma değildir. Hem bu

etnik yapılar hem de çatışmalar toplumsal olarak yaratılmıştır.

Bu çatışmalar farklı farklı şekillerde yaratılır. Ortak dil Almanları birleştirmekte önemli, ama Sırpları birleştirmekte önemsizdir (Hırvatlar ve Boşnaklar-la aynı dili paylaşırlar). Din Sırplar için önemlidir (Ortodoks Hıristiyan olmaları onları Hırvatlardan, Boşnaklardan ve Arnavutlardan ayırır) ama Almanlar için önemsizdir (kimisi Katolik kimisi Protestandır). Medeniyet ve ırk teorileri Avrupalılara ortak bir medenilik hissi vermiş, ayrıca sömürgelerdeki tebaanın aksine beyaz olma duygusu kazandırmıştır. Ekonomik tahakküm ya da bağımlılık kimlik oluşturabilir, askeri güç de öyle. Emperyal fatihler çoğu zaman tek bir halk ya da kabileye ait gruplara belli roller atfederek makro-etnisiteler yaratmışlardır. Son olarak belirtmek gerek: Bağımsız bir devlet ya da eyalet olarak ortak bir siyasi tarih her zaman önemlidir - örneğin Ingilizlerden dinsel ya da dilsel olarak ayrılmayan, ama

ayrı bir siyasi tarihi olan Iskoçlar. Bu çeşitlilik karşısında etnisiteleri öznel olarak, kendilerinin ve/veya komşularının kullandığı terimler çerçevesinde tanımlamak daha emniyetlidir.

Etnik grup, kendisini tanımlarken ortak soy ve kültürü paylaştığını iddia eden ya da başkalarınca böyle tanımlanan bir gruptur. Etnik temizlik de böyle bir grubun üyelerinin, kendilerine ait olarak tanımladıkları bir mahalden başka bir grubu çıkarmasıdır. Ulus, aynı zamanda siyasi bilinci olan, belli bir toprak parçasında ortak siyasi hakları olduğunu iddia eden yine böyle bir gruptur. Bu grubun kendi bağımsız devletini kurduğu yerde ulus-devlet ortaya çıkar. Her özbilinçli ulus ulus-devlete sahip değildir ya da ulus-devlet kurmayı arzulamaz. Bazıları daha geniş bir çok-etnili devlette yerel özerklik ya da değişmez haklar talep eder.

Etnik gruplar birbirine çok farklı şekillerde muamele eder, bu muamelelerin çoğu da kansızdır. Küresel haber medyasının kaydettiği ilerleme sebebiyle az sayıdaki toplu katliam zihinlerimize kazınmış bulunuyor. Ama çok şükür ki toplu katliamlar aslında nadirdir. Afrika kıtası Batı medyasında sadece çok kötü haberlerle malzeme olmaktadır. Ama Afrika'daki vakaların çok azı cinai etnik temizlik içerir - bu kıtada bütün devletler çok-etnilidir. Fearon ve Lai-tin (1996), Afrika'daki çok-etnili bölgelerin yüzde birinden azında ciddi etnik şiddet yaşandığını tahmin etmektedir. Tablo 1.1 etnik ilişkilerde şiddet ve temizlik derecelerini gösteriyor. Bu tablo cinai etnik temizlik ile kansız etnik temizliği birbirinden ayırmamızı, ayrıca etnik temizlik amacı taşımayan kitlesel şiddet ve öldürme vakalarını ayırt etmemizi sağlıyor. Sadece sivillerin şiddet yoluyla temizlenmesini içeren bu tabloda savaş kurallarının genel olarak meşru kıldığı toplu katliamlar hesaba katılmıyor.

Tablo 1.1'in iki boyutu var: Bir grup belli bir bölgeden ne ölçüde çıkarılmış (temizlenmiş) ve bu amaçla ne ölçüde şiddet kullanılmıştır? Etnik gruplar kültürel olarak tanımlandığından, kişiler fiziken dışarı atılmasa bile kültürleri kaybolunca çıkarılmış olacaklarım unutmamak gerek. İnsanlar kültürel kimliklerini değiştirebilirler. Ama etnik temizlik teriminin normaldeki algılanışını es geçerek salt kültürel imha vakalarını da eklemeyeceğim, onun yerine bu tür vakaları kastettiğim yerlerde temizlik kelimesini tırnak içine alacağım - bu tabloda da öyle yaptım. Ama temizlik ve "temizlik"in alabileceği çeşitli biçimleri birbirinden ayırmak önemlidir.

Tablo 1.1'deki terimler bu kitabın tamamında kullanılacaktır. Tablonun birinci satırı önemli ölçüde şiddet içermeyen politikalarla başlıyor. 1. satır 1. sütun etnik farklara karşı ideal tavrı, yani eşit muameleyi ve tüm etnik gruplara saygi göstermeyi -çokkültürlülüğü- içeriyor. Bazı çokkültürlü devletler etnisi-teyi tümden görmezden geliyor, herkese etnik kökenlerinden bağımsız olarak aynı muameleyi yapıyor. Bu devletlerin anayasalarında etnik grupların haklarından bahsedilmiyor, ayrıca siyasi partiler ve toplumsal hareketler (kültürel olanlar hariç) etnik kökenler etrafında örgütlenmiyor. Pek çok etnik kökenden göç alan ABD ya da Avustralya gibi ülkelerin ortak ideali budur. Bu göçmen gruplar kendi devletlerini isteyemeyecekleri için mevcut devlete bir tehdit oluşturmuyorlar ve anayasa

onlann etnik kökenlerini rahatça görmezden gelebiliyor. Bu yüzden ABD ve Avustralya'daki pek çok kişi çokkültürlü bir kültürel ortam ve etnik kökenlere karşı kör bir siyaset istiyorlar. Böylece siyasi ortamları etnik kökenlerden ziyade sınıfa, dine, toplumsal cinsiyete vs. dayanabilecek.

Etnik grupların ayrı toprak parçalarında çoğunluk oluşturduğu ya da kendi devletlerini veya bölgesel özerkliklerini istedikleri, daha fazla tehlike potansiyeli taşıyan durumlarda işler değişiyor. Çokkültürlülük idealleri siyasi arenada etnik kökenler karşısında kör kalmakta güçlük çekiyor. Etnisiteyi görmezden gelmek yerine farklı etnik kökenler için toplu güvenceler yoluyla etnisiteyi açıkça anayasaya ekliyorlar. Bu ekleme konfederatif (günümüz Nijerya'sında olduğu gibi, etnik grupların bir ölçüde bölgesel kontrolü oluyor) ya da oydaş-macı (Belçika'da olduğu gibi, merkezde iktidarı paylaşmaları güvenceye alınabiliyor) yöntemlerle yapılabiliyor. Bu türden güvencelerin amacı tüm büyük grupları devlete bağlamak. Burada sınıf, bölge, toplumsal cinsiyetin vs. yanı sıra etnik kökenleri de dikkate alan bir siyaset var, ama ümit verici bir şekilde etnik uzlaşma siyaseti söz konusu olabiliyor. Pozitif ayrımcılık programlan bunun dış gruplara bireysel düzeyde koruma güvencesi sağlayan çok ılımlı, liberal versiyonlarıdır. Hoşgörü çokkültürlülük gerçeğini tanımanın daha zayıf ve yaygın versiyonu. Dış gruba düşmanlık beslediğimiz ama bu duygumuzu bastırmak için çok çaba harcadığımız anlamına geliyor. Ne yazık ki bu ilk po-

TABLO 1.1 Gruplararası İlişkilerde Şiddet ve Temizlik Tipleri

	Temizlik Tipleri		
Şiddet Tipleri	Yok	Kısmi	Toptan
1. Yok	1. Çokkültürcülük/hoşgörü 2. Oydaşmacılık/konfederalizm	Kimliklerin kısmi terki, örn., resmi dilin gönüllü olarak benimsenmesiyle	Gönüllü asimilasyon
2. Kurumsal zor kullanımı	Ayrımcılık	1. Resmi dil kısıtlamaları 2. Segregasyon	Kültürel bastırma
3. Kolluk kontrolünde baskı	Seçmeci kolluk kontrolünde baskı	1. Dış grubun dilinin ve kültürünün kolluk kontrolünde kısmen bastırılması 2. Dış grubun kolluk kontrolünde yerleştirilmesi/yerinin değiştirilmesi	
4. Şiddet içeren baskı	Genelleşmiş kolluk kontrolünde baskı		1. Şiddet içerikli tehcir ve göç ettirme 2. Biyolojik kısırlaştırma, zorla evlendirme, bazı tecavüz biçimleri
5. Planlanmamış kitlesel ölümler		Acımasız savaş, iç savaş ve devrimci projeler	Etnikkırım
6. Planlanmış toplu katliamlar		1. Zor yoluyla ihtida 2. Siyasikırım 3. Sınıfkırım	Soykırım

Not: Koyu tonlu yerler bu kitapta tartışılan cinai temizlik bölgesinin merkezini gösterir; açık tonlu yerler bu temizliğin yer yer yaşanabileceği sınır bölgesini gösterir.

litikalar çoğunlukla ideal, gerçek dünyanın dışında yönetim şekilleridir. Etnik ilişkilerin

çoğu bu kadar hoşgörü içermez.

Birinci satırın sonraki iki sütunu etnik grupların şiddet olmadan zayıfladığı ya da yok olduğu, rıza yoluyla temizlendiği vakaları içeriyor. Batı Avrupa'nın etnik homojenleşmesinin sonraki evresi böyledir. Fransa ya da Ingiltere'de on-dokuzuncu yüzyıl ortasına gelindiğinde, bu devletlerin azınlık dillerini ortadan kaldırmak için pek zor kullanması gerekmemişti. Azınlıklar kendi bölgesel dillerinin -örneğin Brötonca ya da Galce- geriliğini ve çocuklarını modern toplumda başarıdan yoksun bıraktığını kabul etmişti. Benzer şekilde ABD ya da Avustralya'ya göç eden pek çok kişi de İngilizceyi gönüllü olarak benimser, çocuklarına kendi dilini öğretmez ve diğer pek çok etnik kültürel pratiğini de terk eder. Onların soyundan gelenler ancak duygusal bir Almanlık, Slovaklık ya da Gallilik hissini muhafaza edebilirler. Demek ki gönüllü asimilasyon baskın grubun düşmanca eylemleri yoluyla değil pozitif teşviklerle temizlenmiş bir toplum üretir. ABD ya da Avustralya'daki beyaz göçmen grupları, ikbal ve statü peşinde koşarken, toplumsal olarak uyum sağlamaya çalışırken önceki etnik kimliklerini kaybederek Amerikalılar ya da AvustralyalIlar haline geldiler. Bu epeyce zararsız ve marjinal bir temizlik şeklidir. Sadece geleneksel kültürlerin korunmasına değer verenler bu temizliğin matemini tutar. Nitekim temizlik sözcüğü (tırnak içine alınsa bile) buraya uygun düşmeyecektir.

İkinci satır şiddetin ilk tırmanışını, kurumsal zor kullanımına dönüşmesini içerir. Ayrımcılık büyük ihtimalle en yaygın politikadır. Dış grubun haklarım sınırlar, ama üyelerinin etnik kimliğini korumasına izin verir. Ayrımcılık tipik olarak seçmeci istihdam, konut bölgelerini kredi verilmeyecek bölgeler olarak işaretlemek, negatif kültürel klişeler yaratmak, kişilerarası davranışlarda hakarette bulunmak ve polis tacizini içerir. Pek çok ülke bazı azınlıklara ayrımcılık yapar. Köleliğin kalkmasından yüz elli, medeni haklar hareketinden elli yıl sonra Afrikalı Amerikalılar hâlâ ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. Örneğin ABD'de "siyahken araba kullanmak" diye alayla karışık hakaret niteliğinde bir deyiş vardır, zira polis "çok iyi" bir araba süren siyah adamı durdurur. Bu türden tüm ayrımcılıklar elbette üzücüdür, ama bu tablonun geri kalanındaki muamelelerin yanında hafif kalır.

Ciddi ayrımcılıkta eğitim alma, oy kullanma, kamu görevinde bulunma ya da mülkiyet edinme hakları kısıtlanabilir. Ayrıca baskın grup resmi eğitim dili ve kamusal dil olarak kendi dilini kullanmaları için dış grupları zorlayabilir. Segregasyon (tecrit içeren toplumsal ayrımcılık-yhn) coğrafi bakımdan kısmi temizliktir: dış grup apartheid ya da kölelik koşullarında gettolaştırılır. Segregasyon toptan temizliğin ılımlı biçimlerinden çok daha baskıcı olabilir. Neticede pek çok köle kendisini ezenden kaçmak ister (bu da daha temizlenmiş bir toplum yaratır), ama kaçması zor kullanılarak önlenir. Burada etnik ve sınıfsal siyasetler yan yana devam eder. Apartheid dönemindeki Güney Afrika beyaz topluluk içinde neredeyse normal bir sınıf siyasetine sahipti ve bu politikanın bazı izleri Afrikalı ve melez topluluklara da yayılmıştı, ama bir bütün olarak siyasete ırk ayrımı hakimdi.

Sonraki sütundaki "Kültürel Bastırma" sadece kurumsal zor kullanma yoluyla toptan temizliği içerir. Kamu kurumlan dış grubun kültürünü bastırır ve böylece dış grubun kimliği

baskın grubun kimliğine zorla asimile edilir. Dış grubun dili okullarda ve devlet dairelerinde yasaklanabilir, ibadeti engellenebilir, ayırt edilebilir soyisimleri yasayla değiştirilir. Bu bastırmada zor kullanılsa da, genellikle yasal bir zor söz konusudur ve bu politikaya yer yer direnenlerin başını ezmek gerekmedikçe pek fiziksel kuvvet kullanılmaz (alttaki satırın kapsamında kuvvet kullanılır). Bu tip bir bastırma, hele başarılı olmuşsa, etnik temizlikten bile sayılmayabilir. Üzerinden biraz zaman geçtikten sonra, iki grup da yaşananları temizlik olarak hatırlamayabilir - örneğin Gal halkının büyük ölçüde Ingilizlerin tanımladığı bir Britanyalı kimliğine asimilasyonu böyle olmuştur. Gal halkı kaybettiği daha büyük kültürel niteliklerden ziyade, koruduklarına inandıkları Gallilikle övünürler genelde. Provanslıların ve Aki-tanyalılarm[2] Fransız kimliğine neredeyse tümden asimilasyonu da başka bir örnektir. Dış grubun üyelerinden pek çoğu bu kötü muameleye tıpkı çok sayıda Mandalının yaptığı gibi dış göçle tepki verebilir. Bu aynı zamanda kısmen zor kullanılarak, kısmen rızayla gerçekleşen bir temizlik biçimidir.

Fiziki şiddet seçmeci kolluk kontrolünde baskının bulunduğu 3. satır'da başlar. "Seçmeci"nin anlamı muhaliflerin hedef alınması, özellikle de 2. satır'daki politikaları protesto edenlerin baskı görmesidir. "Kolluk kontrolü" ise baskının düzenli olarak, rutinleşmiş meşru araçlar yoluyla yasaları uygulayarak gerçekleşmesi anlamına gelir - gerçi sınırlı düzeyde fiziksel şiddet kullanımı da tipik özellikler arasındadır. Birinci sütun özellikle protestoculara yönelik baskıyı barındırırken, İkincisinde dış grubun kimliğinin bir kısmı bastırılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca ikinci sütun, baskın gruptan yerleşimcilerin getirilmesini, yerli dış grup üyelerinin yerinden yurdundan edilmesini, ama toplumdan tamamen dışlanmamasını da içermektedir. Onyedinci yüzyıldan itibaren Uls-ter bölgesinde binlerce Katolik Mandalı çiftçinin zorla başka yere gönderilmesi ve onların yerine İskoç Protestanların yerleştirilmesi iyi bir örnektir. Üçüncü sütun bizi kolluk kontrolünde toptan kültürel bastırma, nüfus mübadeleleri ve kolluk kontrolünde tehcirler ve dış göçler alanına götürür. Bu devlet eliyle geniş temizlik yelpazesinde zor kullanma vardır, ama genellikle fazla şiddet içermez. Şu ana kadar tartışılan politikalar sadece hukukun üstünlüğünü koruduğuna inanan nispeten istikrarlı bir devlete işaret eder.

4. satırda artık ciddi fiziksel şiddet vardır. Birinci sütunda bu şiddet rutin ve düzenli kalmaya devam eder. Genel kolluk kontrolünde baskı protestocuları, isyancıları, asileri ya da teröristleri barındıran gruplara yöneliktir; grubun büyük bir kısmını boyun eğmeye zorlamak amacıyla zalimce resmi cezalandırmaya başvurulur. Bu rutinleşirse devletler uzmanlaşmış paramiliterler istihdam ederler ve bu paramiliterler dış gruplar arasında hayli kötü bir ün edinir - Kazaklar ya da Kraliyet İrlanda Yedek Kuvvetleri gibi. Sonraki iki sütun daha kontrolsüz şiddeti barındırır. Olayların kızışması sonucunda şiddet yoluyla kısmi temizliğe geçilmesi pek çok Avrupa sömürgesinde görüldüğü üzere yerleşim/yerinden etme içerdiği gibi pogromlar, mahalli ayaklanmalar, çeşitli kısa ömürlü şiddet, isyan ve yağma biçimleri, ayrıca karışık gerekçelerle yer yer cinayet ve tecavüz içermektedir: Devlet yetkilileri siyasi gerilimlerin suçunu dış gruplara atmaya çalışır; yerliler yağma, şiddet ve tecavüze başvurur; etnik temizliğin failleri dehşet salarak insanları kaçırmaya çalışır. Bilhassa katliamlar çoğu durumda dış göçe yol açar. Bilinen mağdurlar Yahudiler,

Ermeniler ve Çinlilerdir. Olayların daha da kızışması şiddet içerikli tehcir ve dış göçü gündeme getirir, dış grubun kaçmasına yetecek kadar şiddet yaşanır - son yıllarda Yugoslavya'da yaşandığı gibi. Daha ırksal bir temizlik ayrı biyolojik politikalar da içerebilir. Burada evliliği kısıtlayarak ya da cinsel politikalarla üreme önlenir, hattâ işler kızışırsa zorla kısırlaştırmaya ya da kadının dış grup kimliği taşıyan çocuk doğurmasını önlemek için tecavüze başvurulabilir. Biyolojik temizlik bariz sebeplerle kadınlara odaklanır: Annelik kesindir, babalık ise varsayılır.

5. satır'da baskın grubun politikalarının niyet edilmemiş sonucu olan kitlesel ölümün vahşeti içerilmektedir. Birinci sütun politika hatalarını içerir. Çoğu durumda, etnik gruplar uyum sağlayamadıkları çalışma koşullarına mahkûm edilirler ya da devrimciler budalaca politikalarla büyük toplumsal dönüşümler sağlamaya çalışırlar - örneğin Çin'deki Büyük İleri Atılım sırasında istemeden milyonlarca insan öldürülmüştür. Sonuçta politikanın hatalı olduğu anlaşılınca vazgeçilir ve dış grup tamamen yeryüzünden silinmez. Burada suçluları aklamak istemiyorum; çünkü ölü sayısı inanılmaz boyutlarda olabilir. Pek çok büyük hata bir sonraki kategorinin, acımasız politikaların sınırına gelip dayanır. Bu politikalar doğrudan dış grubu öldürmeye yönelik değildir, ama baskın grubun onlar hakkında öyle olumsuz görüşleri vardır ki işlerin gelişimi dış grubun ölümüne yol açsa bile aldırmazlar. Büyük Sıçrama liderliği için bu pek doğru sayılmaz, ama felaket karşısında tepki vermedeki yavaşlığı, mağdurların yaşamı konusunda görece aldırışsız olduğunu gösteriyor. Savaşlar ve iç savaşlar sertlik kategorisinin büyük bir kısmını kaplar, özellikle de ülkenin tahrip edilmesi ya da şehirlerin bombalanmasıyla sivil nüfuslar felakete sürüklenebilmektedir. Buradaki sınır vaka, İspanyolların Karayip adalarını ilk kez sömürgeleştirmesidir. Sömürgeciler yerliler üzerindeki toplu etkilerinin farkına varana kadar yerlilerin neredeyse tamamı ölmüştü, ki bu da tam anlamıyla etnikkırım anlamına gelir.

Etnikkınm bir grubun ve kültürünün istemeden yok edilmesi demektir. Burada genellikle son derece aldırışsız bir tavır söz konusudur, hattâ baskın grup dış grubun yok oluşunu hoş karşılayabilir. Koloni yerleşimcileri ile yerli halklar arasındaki pek çok korkunç karşılaşmanın ana özelliği etnik grup katlidir. Ölümlerin çoğu baskın gruptan dış gruba geçen hastalıklardan kaynaklanmış, rezervasyonlarda yaşayıp korkunç çalışma koşullarına mahkûm olmak da durumu kötüleştirmiştir - bunların amacı öldürmek değildi, ama yerlileri ölüm sınırına getiriyordu. Dördüncü bölümde bu konuya daha ayrıntılı bakacağız.

Son olarak 6. satır sivillerin önceden planlanarak kitlesel olarak öldürülmesini içerir. İbretlik baskı, tarihteki imparatorlukların nispeten kanlı fetih politikalarım kapsıyor - örneğin başka şehirleri itaate zorlamak için koca bir şehir kılıçtan geçirilebiliyordu. Son zamanlardaki askeri mücadelelerde Dres-den, Tokyo ve Hiroşima gibi şehirlerin asker sivil ayrımı gözetmeden bombalandığını görüyoruz. Romalılar zaman zaman isyancı halkın onda birini öldürüyorlardı. 1940'lardaki Balkanlarda Alman ordusu gerillaların öldürdüğü her Alman askerine karşılık elli yerli sivili kurşuna diziyordu. İsyancılar ve teröristler genellikle küçük çaplı kanlı olaylar gerçekleştirebilir, gerçi 11 Eylül epeyce büyüktür. Günümüzde tüm ibretlik baskılar teorik bakımdan uluslararası hukuka göre savaş suçu ve

insanlığa karşı işlenmiş suç sayılabilmektedir - fakat savaşı kazanan tarafın suçlandığı pek görülmez. İç savaşlarda katledilen sivillerin sayısı genellikle ülkelerarası savaşlardakinden daha fazladır. .

Ondan sonra kısmi temizlik amacıyla işlenen toplu katliamlar geliyor. Zorunlu ihtida çok net bir tercih sunar: “ya ihtida et ya öl.” Hırvat Katolik Ustaşa kuvvetlerinin İkinci Dünya Savaşı’nda Sırplara söylediği buydu. Kıyım zamanlarında Yahudilere de sık sık bu seçenek sunulmuştu. Dış grubun bazı üyeleri direndikleri için ya da suçlular seçeneklerin gerçekliğini göstermek istediği için öldürülürler. Ama çoğunluğu yaşar, kısmen temizlenir - dinlerini kaybederler ama kültürlerini tamamen kaybetmezler. Yeni bir terim olan siyasikırım genel olarak mağdur edilen ve korkulan grubun tüm liderlerini ya da potansiyel liderlerini öldürme niyetini gösterir (tanımlayan: Harff & Gurr, 1988: 360). Bunun ibretlik baskıyla örtüşmesi mümkündür, ama siyasikırımda temizlik niyeti daha fazladır. Liderleri ve entelektüelleri yok etmenin amacı dış grubun kültürel kimliğini zayıflatmakken, örneğin ibretlik baskıyla bir şehir ürkütülüp itaate zorlansa da kimliğini koruyabilir. Naziler tüm okumuş PolonyalIları öldürerek Polonya kültürel kimliğini yok etmek istemişlerdi. Tıpkı Naziler gibi Burundi Tutsileri de tüm okumuş Hutuları öldürerek Hutu kültürel kimliğini yok etmeye çalışmışlardı.

Tüm bir toplumsal sınıfın kitlesel olarak öldürülmeye çalışılmasını ifade etmek için ben de sınıfkırım terimini ortaya koyuyorum. Zor yoluyla ihtida ya da siyasikırımdan daha kanlı olabildiği için tabloda yanma soykırıma yönelen bir ok koydum, ama tam olarak soykırım kategorisine de almadım. En büyük sınıfkırım suçlusu Kızıl Khmerlerdir; Stalinistler ve Maocular da daha kısa vadeli kırımların failleri olmuşlardır. Mağdur sınıfların iflah olmaz düşmanlar olduğu düşünülmüştü. Sınıfkırım solculara özgü görünmektedir; çünkü ancak onlar karşıt (“sömürücü”) sınıflar olmadan var olabileceklerine inanmışlardı. Kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin sağcı rejimleri kendileri için çalışacak işçilere ve köylülere ihtiyaçları olduğunu hiç unutmazlar. Bu yüzden Endonezya ordusunun ve İslamcı paramiliterlerin 1965-6’da en az 500.000 EndonezyalI komünist sempatizanını toplu olarak katletmesi çok büyük oranda yoksul köylülerin ölümüyle sonuçlanmışsa da, sınıf düşmanından ziyade siyasi düşmana yönelikti - işçileri ya da köylüleri değil, komünistleri öldürüyorlardı. Bunu sınıfkırım olarak değil, siyasikırım olarak adlandırabiliriz. Kızıl Khmerlerinki gibi komünist rejimlerde ve Stalin ile Mao dönemlerinde sımfkırımı hatalarla ve aldırışsızlıkla iç içe geçmişti. Her üç tip de savaş suçu ve insanlığa karşı suç kapsamında görülebilir.

Son olarak 1944’te Polonyalı avukat Raphael Lemkin’in koyduğu adla soykırıma geliyoruz. Birleşmiş Milletler Lemkin’in tanımını düzenleyerek soykırımın etnik, ulusal ya da dini bir grubu yok etmeye yönelik bir suç olduğunu, bu haliyle imhayı hedeflediğini belirtmiştir. Bu tanım hem çok fazla şey hem de çok az şey içerdiği için zaman zaman eleştirilir. “Kısmi” imhanın da soykırım sayıldığı eklenmiştir. Kısmi soykırım ancak coğrafi bakımdan bir anlam taşır. 1851’de California’daki yerleşimciler, Owens Vadisi’nden tüm Kızılderilileri silme girişiminde bulunduğunda yerellik anlamında kısmi soykırım gerçekleştirmişti. Bosnalı Sırp komutanların 1994’te Serebrenica’daki tüm erkekleri ve oğlan çocuklarını öldürme kararı da kısmi soykırım sayılabilir; çünkü yöredeki kadınlar tek başlarına

sürdürülebilir bir topluluk halinde ayakta kalamazdı. Fakat cinayetler, yakındaki Prijedor temizliğinde olduğu gibi, şiddet içerikli tehcirle karıştığında, artık yerel soykırım olarak adlandınlamaz gibi görünüyor. Öte yandan soykırım salt etnik grupların ötesine de geçebilir (Andreopoulos, 1994:1. Kısım). Soykırım kasıtlıdır, tüm bir grubu sadece fiziksel olarak değil kültürel olarak da (kiliselerini, kütüphanelerini, müzelerini, sokak isimlerini yok ederek) imha etme amacını taşır. Fakat sadece kültürel temizlik olduğunda buna soykırım değil sadece kültürel baskı adım veriyorum. Soykırım tipik olarak çoğunluk tarafından azınlığa uygulanır, siyasikırım ise tam tersidir.

Bu kitap tablonun en kötü, en koyu tondaki alanına odaklanıyor. Bu alanı toptan cinai etnik temizlik olarak adlandırıyorum. Bitişikteki üç kutu daha açık tonda, çünkü bu sınır bölgelerin bir miktar cinai temizlik de içerebileceğini kabul ediyorum. Bazılarının yaptığı gibi bu kutuların çoğunu soykırım olarak adlandırmıyorum (örn. Jonassohn, 1998; Smith, 1997).

Bu ayrımları yaptığımızda etnik temizliğin iki paradoksal özelliği açığa çıkıyor. Bir taraftan etnik temizlik çoğunlukla gayet yumuşak şekilde yapılmıştır. Cinai temizlik yaygın değildir. Hafif kurumsal zorlamayla desteklenen asimilasyon ağırlıktadır. Öte yandan, en ileri ülkeler geçmişte çok daha fazla etnik grubu barındırmasına rağmen bugün esasen tek etnik gruba sahip olduğundan (yani nüfusun en az yüzde yetmişi kendini tek bir etnik gruba ait olarak tanımladığından), etnik bakımdan temizlenmiştir. O halde iki ana sorunumuz var. Bu temizlik niçin meydana gelmiştir? Niçin sadece birkaç vakada gerçekten canavarlığa dönüşmüştür? Kitabımın cevap vermesi gereken ana tarihsel sorular bunlardır.

ETNİK TEMİZLİK KONUSUNDA RAKİP YAKLAŞIMLAR

Bu konuları ele alan ilk kişi ben değilim. Vaka araştırmalarımı yazarken ye teorik yaklaşımımın çerçevesini belirlerken geniş bir literatürden yararlandım ve hepsine müteşekkirim. Ortaya çıkan ana teorik ikilemleri kısaca listelemek ve her birindeki duruşumu göstermek istiyorum.

İLKEL Mİ, ANTİK Mİ, YOKSA MODERN Mİ?

Modernliğe vurgu yapan ilk tezimin tam tersine, etnik temizliği atalarımızdan kalma ilkel bir şey olarak görenler var. “İlkel” insanları suçlamak bize psikolojik bir rahatlık sağlıyor; çünkü bu sayede cani Sırpları ya da Hutuları (ve Afrika’daki diğer kabilesel nefretleri) uygar modernlerden çok uzak sayabiliriz. Gerçi bu ilkellere tüm kıtalardan grupları, kendi döneminde modern halkları, kültürel bakımdan bize yakın olanları, mesela ondokuzuncu yüzyıl Amerikalılarını ve AvustralyalIlarını ya da yirminci yüzyıl Almanların! da dahil etmemiz gerekecek. Bu satırları yazdığım Los Angeles’ta bulunan hayranlık verici Hoşgörü Müzesi uzaklardaki Nihai Nazi Çözümü’nün korkunçluğunu etkili bir şekilde gösteriyor, fakat Los Angeles’ın ta kendisinde Avrupalı yerleşimcilerin Chumash Kızılderililerine karşı işlediği soykırım suçunu tümden yok sayıyor. Kitabımın tarihle ilgili bölümleri etnik

temizliğin modernliğimizin ve uygarlığımızın bir parçası olduğunu gösteriyor.

Gel gelelim, ilkelin daha Freudcu bir anlamı da olabilir. Sosyalleşme, medenilik, süperego ve bastırmanın altında saldırgan içgüdülerin, idin, hattâ belki de thanatos'un yani öldürme arzusunun karanlık dehlizleri yatıyor. En üstteki sosyalleşme katmanlarını kaldırırsanız ya da istikrarsızlaştırırsamz insanlar ilkel şiddete çekilecektir. Freud Uygarlığın Huzursuzluğu'nda böyle yazar. Fakat bu yanıltıcıdır. İncelediğim tüm vakalarda suçluların kendi kurumlan, ideolojileri ve sosyalleşme süreçlerine sahip toplumsal hareketler oluşturduğunu gözlemledim. Suçlular süperegolarmdan kurtulmuş özerk bireyler değildi. Nefret ve şiddet patlaması yaşandığında, geleneksel toplumsallaşma baskılarından kurtulmaktan ziyade yeni toplumsallaşmalar tarafından teşvik ediliyorlardı. İlkellik teorileri pek faydalı değildir.

İlkellik tezi bir nebze değiştirilerek, yüzyıllara yayılan kadim nefretler üzerine yazanlar tarafından kullanılmıştır. Örneğin Sırplar ile Bosnalı Müslümanların 1389'daki Kosova Savaşı'ndan bu yana savaşmakta olduğunu söylerler. Böylece Balkanlar, "çarpışan halkların büyük hareketine her bireysel his ve hatıranın tesir ettiği... şiddet üzerinde çoğaltıcı bir etki" yaptığı "bir saf hatıra bölgesi" olmuştur (Kaplan, 1993; krş. Vulliamy, 1994: 4). Bu anlayışın saçmalığına rağmen, Balkan çatışmaları gerçekten de çok uzun bir dönem boyunca çeşitli vesilelerle alevlenmiştir. Smith (1986: 2. Bölüm; 2000: 2. Bölüm) anlaşılması için tekerrür (perennializm) adını verdiği daha genel bir çerçeve önerir. Etnik rekabetlerin eskiliğini kabul eder, ama sürekli olmaktan ziyade tekerrür ettiğini öne sürer. Etnik grupların ısrarla bir ismi, köken mitini, tarih anlayışını, kültürü, özgül bir bölgeyle bağlantıyı ve dayanışma hissini paylaşmasında asgari düzeyde bir devamlılık görür. Fakat bunlar ara ara öne çıkıp tarihsel kayda girmiş, bilhassa savaşlar, sınır anlaşmazlıkları ya da diasporalarca hızlandırılmıştır. Bu yüzden modern devletler kökleri derinde olan kolektif kimlikleri harekete geçirebilir.

Aslında Smith'in bu fikri ne kadar geriye götürdüğü önemli. Son birkaç yüzyıla kadar çoğu tarihsel devlette yönetenler ile yönetilenler aynı kültürü paylaşmıyordu ve bu yüzden ortak bir etnik kimlik yoktu. Modern dönemlere kadar sınıf genellikle etnik kökene baskın çıkıyordu. Selamet dinleri ortaya çıkınca bu örüntü zayıflamaya başladı. Hıristiyanlık, İslam ve diğer dinler sı-rufların hepsinin paylaştığı bir dinsel kültür yarattı. Fakat modern demokratik siyasi idealler tüm toplumsal sınıflara ve her iki cinsiyete yurttaşlık verince tayin edici bir değişim yaşandı. Nitekim Smith'in son dönemdeki etno-sembolizm mefhumunda bunun büyük bir kısmı kabul edilmiş görünüyor. Smith'e göre, modern milliyetçiler milleti daha kapsayıcı yapmak için gerçek ve popüler bir canlı geçmişi mitler, hatıralar, gelenekler yardımıyla yeniden yorumlamıştır. Gerçekten de böyle yapmışlardır, ama bu geçmişin ne kadar gerçek olduğunu ve hatıra ile mit arasında ne tür bir denge kurulduğunu henüz göremedik.

Peki ama etnik gruplar niçin birbirinden nefret eder? Bunun sebepleri eski midir yoksa modern midir? Yurttaşlık eski dinsel fay hatlarına oturtulursa işler tehlikeli bir hal alır - Yahudiler, Balkanlar ve Kafkaslardaki Müslümanlar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki

Hıristiyanlar için olduğu gibi. Fakat Smith'e rağmen bu tarih tekerrürden ziyade modern bir etnik tırmanış arz etmektedir - gerçi bunun istisnaları olabileceği ortada. Her sınıftan Yahudiler Roma İmparatorluğu ve Hıristiyan aleminde yüzyıllar boyunca dönem dönem eziyet görmüştür. Yahudilerin toplu etnik kimliği muhtemelen etnik kimliklerin en eskisidir. Yine de, günümüzün en kötü etnik düşmanlıkları yaklaşık bir asra dayanır. Sırp milliyetçilerinin 1389'daki Kosova Savaşı'na dair anlatısı modern bir icattan ibarettir; zira gerçekte savaşın tarafları bugün çok-etnik kökenli diyeceğimiz türdendi. Taraflardan biri Osmanlı sultanına, diğeri bir Sırp prensine bağlıydı. Ondokuzuncu yüzyıl Sırp milliyetçileri salt Sırplardan oluşan bir ordu miti yarattı (önceki yüzyıllarda da salt Hıristiyanlardan oluşan bir ordu, miti hakimdi) ve Sırp çocukları, bir asırdan fazla bir süredir okulda bu miti öğreniyor. Demek ki mit günümüz Sırp bilincinin çok derinlerinde yatıyor.

Etnik düşmanlık çağının illa ki kanlı eğilimlerle ilişkili olması gerekmez elbette. tngiliz-Iskoç ve Danimarka-Isveç düşmanlıkları da çok eskidir, ama son 200 yıldır tamamen zararsızlar. Vaka araştırmalarıma göre ciddi etnik temizliğin erken uyarı işaretleri vardır - daha önceki tarihlere doğru gelişigüzel esnetilen çekişmeler, şiddet olayları, belki de katliamlar. Gurr'a göre (2000: 50-3), 1986 ile 1998 arasında meydana gelen "etnik-isyanlarm... neredeyse tamamında" önemli ve uzatılmış siyasi infialden sonra şiddet kademe kademe yükselmiştir. Harff (1998) önceki üç aylık dönemdeki kısa vadeli şiddetlenmeye vurgu yapsa da, Bond (1998: 118) ve Gurr (1998) haftalardan, aylardan, hattâ yıllardan bahseder. Yugoslav çatışmalarında yirminci yüzyıl boyunca dönem dönem patlamalar olmuştur. Eskiliğin bir anlamı olsa da, daha yakın tarihli şiddetlenmeyi açıklamamız gerek.

SUÇLULAR: MİLLİYETÇİ KİTLELER Mi, OTORİTER ELİTLER Mi?

Yedinci tezimde suçluları elitler, militanlar ve yandaş tabanları olarak gösteren çok katmanlı bir açıklama vardır. Ama bu alanda hakim olan çok daha basit iki görüşe göre, suçlular ya bütünüyle etnik gruplar ya da devlet elitleridir. Gündelik konuşmada Almanların, Sırpların ya da başkalarının şunu veya bunu yaptığını söylerken rutin olarak birinci görüşü destekleriz. Yugoslavya'daki etnik savaşlar üzerine kitapların hemen hepsi kolektif aktörleri zaman zaman Sırplar, Hırvatlar, Arnavutlar vs. olarak tanımlar ve ben bile fark etmeden birkaç kez böyle toplu isimler kullanmış olabilirim. Etnik temizliğe ilişkin popüler anlatıların çoğunda ve akademisyenlerin de bazılarında bu görüşe rastlarız. Goldhagen (1996), Almanların bir bütün olarak "imhacı anti-Semitizm" ideolojisini benimsediğini ve bunu Holokost'tan yaklaşık yarım asır önce yaptığını söyler. Tuhaftır ama Goldhagen'in eseri Almanlar arasında çok popülerdir. Fakat daha sonra da göreceğimiz gibi, Goldhagen yanılmaktadır. Dadrian (1995: 121-7) Türklerin savaşçılık değerlerinin Islamm hoşgörüsüzlüğüyle birleşerek Türklerde Hıristiyan Ermenileri katletme yönünde kültürel bir yatkınlık yarattığını söyler. Bu görüş de hatalıdır. Cigar (1995) Yugoslav etnik savaşlarına dair görüşlerini "Sırpların Üstünlük Hissi" ve "Tehlikede Bir Millet Olarak Sırplar" gibi altbaşlıklarla ortaya serer. Bu görüşleri milliyetçi sayıyorum, çünkü milletin tekil bir aktör olduğunu öne sürenler milliyetçidir. Bu ironik bir adlandırmadır; çünkü Goldhagen, Dadrian ve Cigar milliyetçiliği reddeder - ama bunu

milliyetçi düşüncenin kategorilerini yeniden üreterek yaparlar. Bir bütün olarak milletler ya da etnik gruplar asla toplu hareket etmez. Suçlular bazı Almanlar, bazı Sırplar, bazı Hutulardır; ağırlıkla yandaş tabanlarından, belli bölgelerden, yaş gruplarından, ekonomik sektörlerden vs. çıkarlar; etno-milli-yetçi değerlerin, devletçiliğin ve şiddeti onaylamanın çeşitli bileşenlerinin en güçlü şekilde yankı bulduğu kesimlerdendirler. Etno-milliyetçiler önce kendi etnik toplulukları içindeki muhalifleri yenmek zorundadırlar ve çoğu durumda dış gruptan öldürdükleri insandan daha fazlasını kendi etnik gruplarından öldürürler - bu uygulamayı siyaset bilimciler grup-içi kolluk kontrolü olarak adlandırır (Brubaker & Laitin, 1998: 433; Laitin, 1995). Çatışmalar tırmanırken etnik grupların homojenleşmesi, açıklamamız gereken şeyin ta kendisidir.

Milliyetçiliği şeyleştirmenin tehlikeleri artık o kadar iyi biliniyor ki bazı araştırmacılar tam tersi bir bakış açısına, yani inşacılığa kaymış bulunuyor. Bu araştırmacılar etnisitenin ve etnik çatışmanın, başka sonuçlar da verebilecek rastlantısal olaylardan inşa edildiğini düşünüyor, bu inşayı gerçekleştiren toplumsal hareketlerin, genellikle de elitlerin ancak kısmi ve geçici etnik kimlikler yarattığını öne sürüyorlar (Brubaker, 1996: 1. Bölüm). Durum böyle bile olsa, bir etnik kimlik toplumsal olarak inşa edildikten sonra kurumsallaşacak, hattâ yapısallaşacak kadar derin ve uzun vadeli hisler doğurabilir. Bazı etnik kimlikler son derece derin ve kurumsal, bazıları ise daha rastlantısal ve istikrarsızdır. Vaka araştırmalarımda her ikisinin de farkında olmam ve etnik kimliklerin derinliğini saptamam gerekiyor.

Bütün etnik grubu suçlamanın en popüler alternatifi elitleri, özellikle de devlet elitlerini suçlamaktır. İnsanlar kötü niyetli, manipülatif liderlerin eline düştüğünde kanlı olayların meydana geldiği söylenir. Demokrasi ve halk pasif, liderler ve elitler ise bu anlayışa göre daha cinayete yatkındır. Sivil toplum teorisinde, bireyler kendilerini devlet elitlerinin manipülasyonlarmdan koruyan gönüllü kuramların sağladığı canlı ve yoğun toplumsal ilişkilere girdiği zaman demokrasi, barış ve hoşgörünün doğduğu söylenmektedir (Putnam, 1993, 2000). Bu naif bir görüştür. Radikal etno-milliyetçiler çoğu durumda tam da sivil toplum ağlarının ılımlı rakiplerininkilere nazaran daha yoğun ve harekete geçirici olması sayesinde başarıya ulaşmıştır. Naziler için bu geçerlidir (bkz. Fascists adlı eserim, 4. Bölüm; Hagtvet, 1980; Koshar, 1986); daha sonra göreceğimiz gibi, Sırp, Hırvat ve Hutu milliyetçileri için de geçerlidir. Sivil toplum da kötü olabilir.

Fakat etnik temizlik uzun zamandır devletlerin problemi olarak görülmektedir. Fein şöyle der: “Yirminci yüzyıldaki önceden planlanmış soykırımların kurbanları... devletin yeni bir düzen tasarısını gerçekleştirmek için öldürülmüştü” (1984; krş. Horowitz, 1982; Smith, 1987). Baumann Holokost’u analiz ederken, modern devletin silahlarının, ulaşım imkânlarının ve idari tekniklerinin kitlesel ve bürokratik cinayetin etkinliğini artırdığını söyler (1989). Naimark’a (2001: 8) göre, etnik temizlik modern devletin en ileri aşamasının bir ürünüdür ve “düzen, şeffaflık, hızlı çözüm bulma yeteneği” ihtiyacını yansıtır. İnsan hakları örgütleri daima devlet elitlerini etnik temizliğin suçlusu sayarlar (1995 Humarı Rights Watch (İnsan Hakları İzleme) kitabında olduğu gibi; krş. Brown, 1996). Yugoslav iç savaşlarının suçlusu olarak çoğunlukla Miloşevic ve Sırp elitleri

gösterilir (Brown, 1996; Gagnon, 1997; Glenny, 1993). Fearon ve Laitin'e (2000) göre son dönemdeki hakim görüş, "büyük ölçekli etnik şiddeti, siyasi iktidar kazanmak, korumak ya da iktidarını artırmak isteyen elitler kışkırtır" şeklindedir.

Demokratik barış teorisinde de temsili hükümetlerin pasif olduğu, nadiren savaşa girdiği, birbiriyle hemen hiç savaşmadığı öne sürülür (Doyle, 1983; eleştirisi için bkz. Barkawi & Laffey, 2001). Bu teorinin kökeninde, özgürce ifade edilen halk iradesinin pasif olacağı yönündeki liberal düşünce vardır. Rummel, bir devlet ne kadar otoriter olursa, kendi içindeki sivilleri ya da başka sivilleri öldürme ihtimali o kadar artar, der: "İktidar öldürür; mutlak iktidar mutlak olarak öldürür" vecizesini ağzından düşürmez (1994; 1, 12-27; 1998;

1). Haklıdır ama yeni bir şey söylemez. Çok sayıda yurttaşını öldüren rejimler demokrasi sayılamaz, çünkü demokrasinin sivil özgürlükler kısmım ciddi şekilde ihlal etmektedirler. Fakat Rummel'e göre toplumsal barışın güvencesi demokrasinin seçimle ilgili kısmıdır: Suçlu rejimler serbest seçimlerle değil, otoriter yollarla iktidara gelirler.

Bunun iç karartıcı düzeyde çok istisnası vardır. Onyedinci yüzyıldan itibaren, otoriter devletlerde değil anayasal devletlerde yaşayan Avrupalı yerleşimciler daha fazla soykırım suçu işlemiştir. Belki de yerleşimcilerin demokrasilerini tek bir grubun demokrasisi, yani İsrail'in günümüzdeki durumu için Yiftachel'in (1999) kullandığı ifadeyle etnokrasi olarak tarif etmek daha doğru olacaktır. Sovyetler Birliği ve Tito Yugoslavyası çoğu durumda etnik çatışmaları hafifletmişti ve onların çöküşü neticesinde çoğunluk grupları etnokrasiler kurmak isteyince etnik savaşlar çıktı (Beissinger, 2002). Brass (1997) ve Tambiah (1996), Hint yarımadasında etnik şiddetin etkin seçim politikalarının izlendiği dönemlerde arttığını ve sıkıyönetim dönemlerinde azaldığını göstermişlerdir. 1999'da soykırıma girişen Hutu Gücü[3] hareketinin savaş sloganı "çoğunlukçu demokrasi"ydi ve Kuzey Mandalı Protestanlar ile Sri Lankalılar Katolik ya da Tamil düşmanlarını (çoğunlukçu) demokrasiyi zayıflatmakla suçluyorlardı. Otoriter devletler ile etnik temizlik arasındaki ilişki kesinlikle basit değildir.

Tıpkı benim gibi Snyder da, demokrasiler zaten sağlam bir şekilde kurum-sallaşmamışsa, etnik gerilimleri bastırma bakımından otoriter rejimlerin demokrasilerden daha başarılı olduğunu düşünmektedir. Ayrıca demokratikleşmeye yeni başlamış devletlerin, etno-milliyetçilik karşısında en savunmasız devletler olduğunu savunur, insan Hakları izleme raporları etnik savaşların suçunu otoriter rejimlerde bulsa da, fiiliyatta tüm vakaların -Sri Lanka, Hindistan, Güney Afrika, Lübnan, İsrail, Romanya, eski Yugoslavya, Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan- "kısa süre önce gerçekleştirdiği serbest seçimlerde güçlü muhalefet gruplarının hükümetten daha milliyetçi olduğunu" hatırlatır Snyder (2000: 267). Ama yine de demokrasiye geçişlerin yarattığı sonuçların suçunu kötü niyetli, manipülatif elitlere atar: "Ülkedeki güçlü gruplar... gerçek siyasi otoriteyi olağan yurttaşlara teslim etmekten sakınmaya çalıştığında... demokratikleşme milliyetçilik üretir... Milliyetçi çatışmalar, elitlerin bölücü milliyetçi fikirleri halka kabul ettirmeye çalışmalarının yan ürünü olarak meydana gelir" (2000: 32). Fazla basit bir görüştür bu. En büyük suçları işleyen otoriter rejimlerin belli bir biçime sahip olduğunu unutmamak gerek. Stali-nist,

Maocu ve Nazi rejimler parti-devletlerdi, seferber olmuş kitle hareketine dayanan diktatörlüklerdi. Kanlı olaylar daha ziyade aşağıdan yukarıya doğru, düşük kademeden militanların siyasi ve ekonomik elitlerle hesaplaşmasında gerçekleşiyordu. Yirminci yüzyıldaki tüm vakalarımda parti-devletler önplan-dadır. Sömürge yerleşimcilerinin -aşağıdan yukarı baskılar neticesinde ortaya çıkan- vakaları haricinde, en kanlı olayları yaratan şiddet içerikli baskılar yu-karıdan-aşağı, aşağıdan-yukarı ve yana doğru baskılardır.

Siyaset bilimciler zayıf ve hizipleşmiş devletlerde etnik savaş çıkma eğilimine de işaret ederler. Demokrasiye geçiş süreçleri devletlerin normal çatışma yönetimi dağarcığını altüst eder: eski devlet çökmüştür, yenisi biçimlenme sürecindedir (Beissinger, 1998, 2002; Gurr, 1993: 361-3; 2000: 36, 236). Kimileri de en çok toplu katliamın, çoğu durumda son derece karışık ve anarşik bir şekilde yaşandığı devletlerin güçlü değil başarısız devletler olduğunu söyler (Esty ve diğ., 1998; Fearon & Laitin, 2003; Posen, 1993). Fakat bu kitapta hedefini daha kasıtlı olarak seçen, belli bir düzeyde kontrolü elinde tutan hükümetleri kapsayan etnik temizlik araştırılıyor. Nazi, Jön Türk ve Miloşevic rejimleri başarısız değildi. Ayrımcılaşmış ve radikalleşmiş devletler etnik temizlik konusunda başarısız devletlerden daha tehlikelidir. Demokrasi ile cinai temizlik arasında bir ilişki vardır, ama bu pek çok devletçi teorisyenin kabul edeceğinden daha karmaşık ve çift yönlü bir ilişkidir. Eninde sonunda cinai etnik temizlik hemen her zaman devlet elitleri eliyle yürütülür. Ama yine de devletin çözülmesinin, yeniden tesisinin ve radikalleşmesinin son sürecidir. Açıklamamız gereken de bu süreçtir.

SUÇLULAR AKILCI MI, DUYGUSAL MI YOKSA NORMATİF MIDIR?

Siyaset bilimcilerin etnik şiddet incelemelerine akılcı seçim teorisi giderek daha çok hakim oluyor. Bu teoriye göre, insan davranışı faydalı işlevlerini azamileştirme arayışındaki akılcı bireylerden doğar. Faydacı tercihler hakkında birkaç basit varsayım yaparak ekonomik güdülere yoğunlaşma, tutumluluk için çaba gösterme ve insan davranışını (muhtemelen en çılgınca hayallerinde) cebirsel formüllere uydurmaya çalışma eğilimindedir.

Akılcı seçim teorisi faydalı fakat sınırlıdır. En çok işe yaradığı yer açıkça faydacı olan ekonomik çekişmelerdir. Laitin (1998, 1999), devletlerin resmi dili konusundaki çekişmelerin nadiren ciddi şiddet doğurduğunu, çünkü akılcı aktörlerin uzlaşmaya varabileceğini gösterir. Örneğin Kazakistan’da yaşayan Rus azınlığı ele alalım. Ülkenin kamu alanındaki dili Kazakça olduğundan, bir Rusun mesleğinde ilerlemek için Kazakça öğrenmesi gerekebilir. Ama kendi etnik kökenini terk etmesi gerekmez, çünkü evinde hâlâ Rusça konuşması mümkündür. Laitin bir taşma ya da çağlama noktası tanımı yapar, ilk başta Ruslar Kazakça öğrenme karşılığında ancak küçük kazançlar elde edecektir. Kazakça öğrendiğinde diğer Ruslar onu dışlayabilir, ama Kazaklar da aralarına kabul etmeyebilirler. Fakat bu faktörlerden biri ya da daha fazlası değişmeye başlarsa, Kazakça öğrenmenin kazancı artar ve Rusça öğrenmenin kazancı azalır. Böylece her iki dil için beklenen gelir miktarı en sonunda eşitlenir. Bu eşik aşıldığında taşma noktasına ulaşılır ve dalga yükselir, tüm Ruslar artık daha faydalı bir dil olan Kazakçayı öğrenmeye girişir. Fakat

Kazaklar yine de Rusla-ra iş vermeyi reddederse, Ruslar bu sefer dalga dalga Rusya'ya göçmeye başlar. Bu durum, der Laitin, "kritik sayıda Rusun gideceğine kritik sayıda Rusun inandığına kritik sayıda Rusun inanmasıyla" başlar. Fakat baskı yoluyla dış göç bile toplu katliam anlamına gelmez. Bu dil meselesi faydacıdır, iş bulmakla ilgilidir ve insanlar birden fazla dil konuşarak da kendi etnik kimliklerini koruyabilirler.

Fakat rakip diller seküler değil kutsal, tek hakiki imanı ifade eden diller olarak görülebilir. Sudan'da halk Arapçanın mı yoksa Hıristiyan dillerinin mi üstün geleceği kavgası yüzünden birbirini öldürmektedir. Ayrıca Kazakistan dışındaki eski Sovyet ülkelerinde dil konusunda olmasa da ciddi şiddet olayları patlak vermiştir. Çoğunluk ve azınlık etnik nüfusları devlet sınırı bölgelerinde sürtüşmeler yaşamaktadır. Rakip etno-milliyetçi hareketler aynı toprak parçasının kendi devletlerine ait olduğunu iddia etmiş, yeni komşu devlet azınlığa arka çıkmıştır (Beissinger, 2002: 287) - bu durum üçüncü ve dördüncü etnik tezlerime tıpatıp uymaktadır. Faydacı olduğu kadar da duygusal bir meseledir ve akılcı seçim teorisine uydurulması pek kolay değildir.

Akılcı seçim teorisyenleri duyguları anlamaya çalışırlar. Bu teorisyenler korkuya odaklanır. Weingast'a (1989) göre, etno-milliyetçilerin imhayla tehdit ettiği kişiler, imha ihtimali son derece düşük olsa bile akılcı bir şekilde savaşmaya (ya da kaçmaya) karar verebilirler. Zira bu ihtimal gerçekleşirse her şeyin sonu olacaktır! Dolayısıyla, görünüşte akıldışı şiddeti korkunun güdümündeki önleyici şiddetle açıklamak mümkündür. Kalyvas (1999), Cezayir'de o an nispeten zararsız görünen grupların bile katledildiğini göstermiştir. Gelecekte tehdit olabileceklerinden, "misillemenizi önceden yapmak" daha iyidir. Rabushka ve Shepsle (1972), gerilim arttıkça düşman toplumlarm yok olmaktan korkmaya başladığını belirtir. O zaman elitler "rekabete girip bahisleri yükseltir", aşırı etno-milliyetçilikte birbirlerini geçmeye başlarlar. Bu durum ılımlı rakipleri zayıflatır ve toplumları şiddete yönlendirir. Böylece diğer grubun en çok korktuğu şeyler gerçekleşir ve her iki taraf için de imha edilme korkusu ilk başta sahip olmadığı gerçek bir temele sahip olur.

Bunlar gereğinden fazla kötümser olsalar da son derece gerçeğe uygun senaryolardır. Ilımlı liderler neden güçten düşsün? istenen bir sonuç olan barışı getirebilirler. Savaşlar ve şiddet maliyetli olduğundan, her iki taraf da normal şekilde diplomatik anlaşmaları tercih edebilir. Fearon (1995) savaşın ve şiddetin nesnel bakımdan akılcı olmamasına rağmen akılcı görünebileceği üç durumdan bahseder.

1. Güvenlik ikilemi (Posen, 1993), bir tarafın kendini güvenceye alma çabalarının rakibin güvencesini azalttığı anlamına gelir. Olayların tırmanması her iki toplumu da kendi şiddet uygulayıcılarının ardına saklanmaya iter. Korku ve aşağılanma duygusu öfkeli önleyici cinayetlere yol açar. Pek çok katilin tuhaf bir şekilde kendisini aslında mağdur olarak görmesini buradan açıklayabiliriz. Bu ikilemin anlamı, çatışma durumunda ezici askeri üstünlüğe sahip olmanın, saldırgan davranıp ilk darbeyi vurmayı teşvik ettiğidir. 4b'deki etnik tezime bu ikilemi dahil etmiştim.

2. Bağlılık problemi, bir tarafın anlaşmalara bağlı kalacağına teminat vermekte gönülsüz davranmasının karşı tarafta da bağlı kalma gönülsüzlüğü yaratması neticesinde olayların kızışması anlamına gelir. Durkheim uzun zaman önce, "sözleşmede bulunan hiçbir şey sözleşmeye bağlanamaz" demiştir. Durkheim'a göre, sözleşmelere bağlı kalınması için ortak normların bulunması zorunluydu. İnsanların eylemlerini araçsal akıl yönetmez. Normların, değerlerin, toplumsal kimliklerin nasıl doğduğunu ve çıkarlarımızla ilgili tanımlarımızı nasıl etkilediğini de incelemek zorundayız. Güvendiğimiz insanlarla sözleşmelerimize bağlı kalırız, ama güven nasıl doğar ve nasıl zedelenir? Bu noktada akılcı seçim teorisyenlerinin sunduğundan daha toplumsal bir açıklamaya ihtiyacımız olduğu su götürmez.

3. Enformasyon eksikliği, enformasyonu sadece bir tarafın bildiği anlamına gelir. Örneğin çatışmaya girileceği blöfü yapıldığında, düşman bunun blöf olduğunu bilmediğinden gereksiz yere silahlanır ve olaylar daha da kızışır. Sunstein (2000) bunun çok yaygın olduğunu düşünmektedir. Deneysel araştırmalara ve jüri araştırmalarına dayanarak, belli bir grup içinde sınırlı kalan tartışmalar uzadığı zaman tartışmadaki ilk ortalamacı görüşlerin uç versiyonlara dönüşme eğilimi gösterdiğini iddia eder. Etnik gerilim dönemlerinde bir grubun dış grup hakkında zaten bazı olumsuz görüşleri olabilir. Bunu sadece kendi içinde ne kadar tartışırsa, dış gruba karşı görüşleri o kadar olumsuzlaşır.

Ama yine burada da normlar, değerler ve kimlikler işe dahil olur. İnsanlar smıf gibi etnik kökenler üstü bir kimlik edinmek yerine nasıl olur da kendilerini öncelikle bir etnik gruba ait saymaya başlarlar?

Sorun bu üç sürecin de akılcı seçim teorisyenlerinin belirtmediği normlar, değerler ve kimlik oluşumlarını gerektirmesidir. Bu teorisyenler etnik kimliklerin ve düşmanlıkların zaten mevcut olduğunu varsayarlar. Aktörleri fazla istikrarlıdır. Oysa buradaki kolektif aktörler çok fazladır ve bazıları doğrudan şiddetin tırmandığı süreçte ortaya çıkar. Devlet, smıf, meslek, bölge, nesil, toplumsal cinsiyetle vs. ilişkiye dayalı kimlikler etnik kimliklerin dokusuna girip çıkar ve bu sırada da etnisiteyi yeniden başka yönlere kanalize ederler. Beis-singer (2002), Sovyetler Birliği çöktüğünde, çıkarların yanı sıra duygular ve normların beslediği beklenmedik bir etno-milliyetçi düşmanlıklar dalgasının yükseldiğine dikkat çeker. Bu durum karşısında hayrete düşen taraflar, önceliklerini ve siyasi stratejilerini hızla değiştiriyorlardı. Kalabalıklar, işleyebileceklerinden haberdar bile olmadıkları nefret suçları işlemişlerdi. Eski Sovyet siyasetçileri daha önce hor gördükleri etno-milliyetçi trene atlayıvermişti.

En önemlisi, cinai temizlik nadiren akılcı görünür. Almanlar nüfusun yüzde 0.7'sini oluşturan Yahudilerden nasıl korkmuştur? Suçlu grupların çoğu uzlaşma halinde göreceklerinden daha fazla zarar görmüştür. Almanya, Ruanda ve Yugoslavya harap oldu. Miloşevic yargılanıyor, Sırp paramiliter liderlerin üçte biri öldürüldü ve geri kalanı da suikaste uğrama ya da mahkûm edilme sırasının kendisine geldiğinden korkuyor. Akılcı davransalar başka yollar izlemezler miydi?

Buna en bariz yanıt şudur: İnsanların eylemlerini ne zamandan beri akıl yönetiyor ki zaten? Max Weber (1978: 1, 25) dört insan eylemi tipi tanımlar -araçsal bakımdan akılcı, alışkanlıktan gelen, duygusal, değer-akılcı. Akılcı seçim teorisyenlerinin çalışmalarındaki haliyle araçsal bakımdan akılcı eylemin, insani meselelerde önemli olduğu barizdir. Fakat iktidar ilişkilerinin ya da etnik kimliklerin içselleştiği noktada, grubun diğer üyeleri tehdit altında olduğumuzu söyleyince hiç düşünmeden, akılcı hesaplar yapmadan alışkanlıktan gelen eylemlerde bulunabiliriz. O zaman çıkarlarımızı bu grupla özdeşleşerek tanımlarız. Ancak bu at gözlüğüyle çıkarlarımızı araçsal bakımdan hesaplarız. Savaş halinde kurbandan nefret etmesek bile öldürme emrine rutin olarak itaat ederiz. O halde etnik düşmanlıklar kızıştıkça duygusal eylem artacaktır. Kişinin kendi grubuna sevgisi ve diğer gruptan korkması, nefret etmesi ya da ona hınç duyması araçsal kaygıları bastırabilir. Son olarak da, ne pahasına olursa olsun belli hedeflere bağlanarak değer-akılcı eylemde bulunabiliriz. Burada ideoloji güdümlü eylem devreye girmiştir. İnsanlar kendi değerleri uğruna ölmeyi ya da öldürmeyi göze aldığında, araçsal akıl geri plana atılabilir. Weber'in ayrımı etnik temizlik konusuna çok uygun görünüyor. Daha sonra tartıştığım, suçluların güdüleri listesinde bu eylem tiplerinin dördü de bulunuyor.

Akılcı seçim teorisi gerçek dünyada bulunmayan bir kesinlik ve basitlik düzeyi gerektiriyor. Önümüze hayran olunacak düzeyde teorik bir hedef koyuyor: Araçsal amaçların yanı sıra değerleri, gelenekleri ve duyguları içerecek şekilde çeşitli ve değişen aktörlerin tercihlerini daha geniş ve değişen iktidar bağlamlarında yeniden inşa etmeye çalışmalıyız. Nitekim altıncı tezimde, güdülerin akılcı bir yeniden inşasını sunuyorum. Etnik liderlerin ardışık planlarını tanımlamak için asıl ana hedeflerini A planı olarak adlandırıp sonraki uyarlamalarına da B planı, C planı vs. diyorum. Bu yöntem bazen çok şematik ve akılcı kaçabilir, çünkü niyetler çoğu durumda bulanık ve akışkandır. Ama yine de faydalı olduğunu düşünüyorum, çünkü cinai etnik temizlik asla etno-mil-liyetçilerin ürettiği ilk çözüm değildir ve art arda gelen hedefleri yeniden inşa edebilmemiz gerekir. Bu da bizi güdülerle ilgili daha genel sorulara götürüyor.

SUÇLULARIN GÜDÜLERİ: SIRADAN İNSANLAR MI, FANATİKLER Mİ?

En cinai temizliklere binlerce kişi karışmıştır. Görgü tanıklarının zihnini en çok kurcalayan soru da şu olmuştur: Görünüşte sıradan insanlar nasıl cinai temizlik suçu işleyebilir? Çoğu durumda basit bir kıyaslama yapılır: Onlar olağanüstü koşullardaki senin benim gibi insanlar mıydı, yoksa ideolojik fanatikler mi?

Bu soruya verilen en meşhur yanıt Stanley Milgram'm deneyleridir. Milg-ram sıradan insanlardan, yaptıkları zekâ testine yanlış cevap veren deneklere yüksek elektrik şoku vermelerini istemişti. Bu kişilere bilim adamlarının şok tedavisinin zekâ puanını artırıp artırmayacağını test ettiği söyleniyordu (ve deneyi yapanlar beyaz laboratuar önlüğü giyiyordu!). Bu sıradan insanların yüzde altmış beşi (kadınlar ile erkekler arasında fark yoktur), kurbanın yan odasındaki bir kolu çevirerek büyük acı vermeleri istendiğinde itaat etti. Kolu çevirdiklerinde kurbanın acı dolu çığlıklarını duvarın arkasından duyabiliyorlardı. Kurbanın elini elektrikli bir levhaya bastırarak şoku kendileri vermeleri istendiğinde de

deneklerin yüzde otuzu itaat etti. Az sayıda kişi deneye coşkuyla katıldı, görünüşe bakılırsa acı vermekten zevk almışlardı. Ama deneklerin büyük bir kısmı çok rahatsız oldu. Denekler yüksek voltajlarda deneyciye artık durmasını söylediler. Ama hem ahlaki hem fiziksel açıdan çok rahatsız olmalarına rağmen, yine de acı vermeye devam ettiler - çünkü bilimsel otoriteyi reddedememişlerdi. Milgram'm (1974: 10) yorumu şuydu: "Bazı denekler yaptıkları şeyin kesinlikle yanlış olduğuna inanıyorlardı, ama otoriteye karşı çıkmayı başaramadılar." Fakat Milgram bu deneyde göründüğü kadar sadistçe davranmamıştı. Acı gerçek değil sahteydi. "Kurbanlar" onun asistanlarıydı ve aslında elektrik verilmiyordu.

Milgram sıradan modern insanların meşru bilimsel otoriteden emir gelirse öldürebileceğini göstermişti. Daha fazla sayıda insan da dolaylı yoldan (yandaki odadan) öldürme emrine itaat ediyordu, demek ki bürokratların masabaşınâa cinayet işlemesi bizzat cinayet işlemekten daha kolaydı. Sonraki deneylerin hepsi onun vargılarını desteklemiyordu. Yapılan araştırmalardan biri deneklerden çoğunun hafif acı ile insana zararlı acı arasında ayrım yaptığını gösterdi. Zararlı acı vermeyi reddetmişlerdi (Blau, 1993). Fakat California Üniversitesi öğrencilerinin yaptığı bir araştırma daha da kaygılandırıcıydı (en azından benim için, çünkü onlara ders veriyorum). Bir hapishane ortamında mahkûm ve gardiyan rolü oynamaları istenmişti. Öğrenci gardiyanlar zalimce ve otoriter eğilimler geliştirmeye başlayınca deneye son vermek zorunda kaldılar (Haney ve diğ., 1973). Bu deneyler sıradan insanların meşru kurumlarca izin verildiğinde zalimce davranışlar sergileyebileceğini gösteriyor. Hiçbir deneyde gerçek cinayet taklit edilemez, fakat sık sık çıkan rezaletlerden biliyoruz ki, hapishaneler, akıl hastaneleri ve yetimhaneler gibi kurumlar, çalışanların içeride tutulanlar üzerindeki muazzam iktidarı kötüye kullanmasına karşı uyanık olmak zorunda.

Milgram'ın kitabı Nazi Nihai Çözümü'ne referanslarla doludur. Fakat diğer vakalarda olduğu gibi burada da suçlular aslında çok çeşitliydi. Suçlular arasında görülen dokuz ayrı güdü tanımı yapabiliriz.

1. İdeolojik katiller cinai temizliğin haklılığına inanmıştır. Özellikle üst düzey suçlular arasında görülen bu kişiler Weber'in değer-akılcılığını benimser -kanlı yollar güya daha yüce hedeflerce meşrulaştırılıyordu. Böyle bir ideoloji (savaş gibi) bazı bağlamlarda ya da yandaş tabanlarında -mesela daha önce dış gruptan eziyet görmüş mülteciler arasında- yankı bulabilir. İdeoloji bazı mesleklerin uygulamalarında ve altkültürlerinde de yankı bulabilir. Yirminci yüzyıl başında doktorlar ve biyologlar biyomedikal etnisite ve ırk modellerini özellikle cazip bulmuşlardı. Fakat en yaygın ideolojik güdü, cinayeti tepeden bakışla kendini savunma olarak meşrulaştırmaktır. Katil aslında mağdur olduğunu söyleyerek itiraz eder.

2. Bağnaz katiller daha alelade bir ideolojiyle hareket ederler. Özellikle alt kademeden suçlular yaşadıkları yer ve zamanla ilgili rastgele önyargıları paylaşırlar ve bu yüzden Weber'in tabiriyle duygusal eylemde bulunurlar.

Yahudiler, Müslümanlar ve sömürgelerin yerlileri katillerde fiziki tiksinti uyandırıyordu. Çok

farklı bağlamlarda -özellikle de kendilerini tehlikede hissediyorlarsa- sevmedikleri azınlıklara kötü muamele edilmesine göz yumabilecek bağnaz kimseler hepimizin çevresinde var.

3. Şiddet düşkünü katillere cinayetin ta kendisi cazip görünür. Az sayıda sadist cinayetten duygusal haz alır. Çok daha fazlası şiddeti duygusal endişeden kurtulmak olarak deneyimler ve cinayete eğilim duyar. Jack Katz (1988) ABD'deki canice suçların "baştan çıkarıcılığını" tasvir etmiştir. Cinayetin genellikle son derece duygusal bir eylem olduğunu belirtir. Çok yaygın olarak tehdit edilme hissi her şeyi saran bir şahsi aşağılanma hissine dönüşür, ardından da bu durumdan çıkmak için ahlakçı bir öfke gelir. "Öfke aşağı-lanmışlık bilinciyle son haddine ulaşmıştır," der Katz. Etnik nefretler bu tehdit-aşağılanma-öfke hissini kolektif düzeye taşıyabilir: Hutular Tutsile-rin gücü karşısında tehdit edildiklerini ve aşağılandıklarını hissettikleri için önce kendileri saldırarak tüm Tutsilere öfkelerini kustular. Her okul bahçesinde görüldüğü üzere, kaba kuvvet kullanmak daha fazla zafer kazanmışlık hissi verebilir. Silahlar smıf farkını aştığı için alt sınıftan insanların varlıklı gruplar (Yahudiler, Ermeniler ya da Tutsiler) üzerinde mutlak iktidar sahibi olmanın keyfini sürmelerini sağlayabilir. Bunlar sıradan insanların en kötü özellikleri arasındadır. Fakat aynı zamanda şiddeti toplumsal problemlerin meşru çözümü olarak gören yandaş tabanları da vardır - askerler, polisler, suçlular, şiddet içeren spor uzmanları ya da futbol holiganları.

4. Korktuğu için öldüren katiller, karşı taraftakini öldürmezlerse canlarından ya da azalarından olacaklarına dair inanılır bir tehdit altındadırlar. Fiziksel olarak zorlanan, bazen de gönülsüz katillerdir bunlar. Bu güdü araçsal bakımdan akılcıdır.

5. Kariyerist katiller cinai temizliğe karışan organizasyonların çalışanlarıdır. Cinayet emirlerine itaat onlara maddi bakımdan avantajlı, mesleklerinde yükselmelerini sağlayacak bir şey gibi görünür -cinayete yardım etmezlerse de işlerini kaybetme kaygısı taşırlar. Bürokratik cinai temizliklerde bu durum daha yaygındır.

6. Maddiyatçı katiller yağma ya da mağdurların işlerini, dükkanlarını veya mülklerini ele geçirerek doğrudan ekonomik kazanç sağlamanın cazibesine kapılmıştır. Bazıları cinayet işlemeleri karşılığında hapishaneden salınır. Bunlar da yine son derece araçsal güdülerdir.

7. Disiplinli katiller, emre itaatsizliğin anormal sayıldığı meşru örgütsel otoritenin tuzağına düşmüştür. Kafalarında korkuda ziyade talimatlara uyma rutininin zorunluluğu vardır. Bugünkü, geçmişteki ya da gelecekteki her milletten insanlar yukarıdan baskıyla uyumlulaştırabilir. Weber'deki anlamıyla alışkanlık güdüsüyle hareket eden katiller olabilirler.

8. Yoldaşlarına bağlı katiller, silah arkadaşlarının baskısı yüzünden uyum gösterme tuzağına düşmüştür. Özellikle de silah arkadaşlarının duygusal desteğini çekeceğinden korkarlar. Bu da Weber'in duygusal eylemini gündeme getirir. Browning (1993), sıradan Alman polislerinin işlediği toplu katliamları kısmen bununla açıklar.

9. Bürokrat katiller modern dönem bürokrasilerinin tuzağına düşmüştür. İtaatleri kurumsallaşmış rutinlerin ürettiği, Weber'deki anlamıyla alışkanlıktan gelir ve modern toplumlarda kurumsallaşan, Arendt'in (1965) meşhur tabiriyle, kötülüğün sıradanlığının tuzağından kurtulamazlar. Bu konudaki en iyi açıklama Milgram'mdır. Baumann (1989) ve Katz (1993), sıradan modern insanlar cinayet işleyebilir, derler. Bartov (1996) onlarla aynı görüştedir ve tuzağın kökenlerini I. Dünya Savaşı'nm "mekanik, akılcı ve gayrişahsi" cinayet makinesine kadar götürür.

Demek ki geniş bir potansiyel katil yelpazemiz var - ideolojik, bağnaz, şiddet düşkünü, korktuğu için öldüren, kariyerist, maddiyatçı, disiplinli, yoldaşlarına bağlı ve bürokrat. Bu çeşitlilik sekizinci tezimi güçlendiriyor, çünkü esasen sıradan insanları cinai temizliğin destekçileri yapıyor. Bazı suçlular kendi iddialarına göre idealist, yani ideolojik sebeplerle cinayet işlemişti. Bazıları da ya şiddeti seviyordu ya da siyasi sorunları çözmenin en iyi yolu olduğunu düşünerek şiddete saygı duyuyordu. Katil kurumlar disiplinliydi, yoldaşça duygulara dayanıyordu, kariyer yapmaya ya da yağmacılığa müsaitti ve bazıları da bürokratikti. Bu kadar çok sayıda suçlunun içinde bir miktar açıkça sıradan insan da olmalıdır. Bunlar sadece ideal tipler olduğu için, neredeyse tüm suçluların karışık güdüleri olduğu söylenebilir. Ayrıca bu liste güdüleri cinayet noktasında "dondurma" eğilimindedir. Gidip insanlan öldürmeye ilk başta niyet eden suçlu sayısı az olduğundan (5. tez), ilk güdüleri farklı olmalıdır. Bu yüzden güdüleri değiştiren ve cinayet ihtimaline yaklaştıran kariyerler üzerinde duruyorum.

Keza bireyleri kendi çevrelerinden soyutlayanlayız. İnsan davranışının bu eşsiz alanında bireyci bir yaklaşımın baştan çıkarıcı olmasının sebebi kısmen, hukuki suçluluk meselesinin büyük önemidir. Şu ya da bu bireyi şahsen işlenmiş suçlar için cezalandıracak, belki de ölüme mahkûm edecek miyiz? Fakat aynı zamanda böyle davranışları anlamaya çalışırken de bireyciliğe doğru kayarız. Bu vakalar üzerine düşünen herkes kendine şunu sormuştur: "Bu koşullarda erkekleri, kadınları ve çocukları öldürmem emredilse ben ne yapardım?

Ne kadar cesur, ne kadar ahlaklı davranırdım?" O zaman belki de ne kadar korkak, itaatkar ya da hırslı olduğumuzu düşünürüz -ihtiyaç halindeki ya da eziyet gören bir kimseye yardım etmediğimiz daha önemsiz bir olay aklımıza gelir. Böyle sıradan insani zayıflıkların cinai temizliğe yardımda önemli olduğu açıktır.

Yine de, "Ben ne yapardım?" sorusuna cevap vermek için kendimizi o dönemdeki mukayese edilebilir bir konumda bulunan bir kişinin yerine koymak zorundayız. 1930'lar Almanyası'na yerleştirilen benim gibi bir profesör büyük ihtimalle muhafazakar milliyetçiliğin tarafını tutacak, Nazilerin davasına da biraz sempati duyacaktır. Öğrenciler daha da Nazi yanlısı olacaktır; çünkü Naziler 1931'de Almanya'da düzenlenen serbest ulusal öğrenci seçimlerini kazanmışlardı. O dönemde biyoloji ya da tıp profesörü olsaydım, radikal Nazizmin yankı bulduğu bilimsel ırkçılıktan nasibimi alacaktım. Faşizm üzerine kitap yazmış gerçek bir sosyoloji profesörü olarak bana huzursuzluk veren bir selefimi biliyorum. Faşizme akademik ilgi duyan Profesör Otto Ohlendorf'un sonu Nazilik olmuştu. Kendini üstün gören bir kişiliğe sahip olması ilk başta Nazi liderliğiyle ters düşmesine yol

açmıştı. Ama sonra görevini yaptı, korkunç Eirı-satzgruppen[4] cinayet çetelerinden birinin başına geçmeyi kabul etti. Onun çetesi 90.000 kişi öldürdü. 1951'de Nürnberg'de idam edildi. Başka bağlamlara yerleştirilseydik, pek çoğumuz cinai etnik temizliğe epeyce yaklaşabilirdik.

NEDENSEL MODELİM: TOPLUMSAL İKTİDARIN KAYNAKLARI

Cinai etnik temizliği açıklamak için, bu işte meydana gelen iktidar etkileşimlerine dair genel bir modele ihtiyacımız var. Önceki tarihsel çalışmamda (bkz. Mann, 1986,1993) kullandığım dört toplumsal iktidar kaynağı modelini burada da kullanacağım. Etnik temizliği dört birbiriyle bağlantılı iktidar ağı kümesinin bir sonucu olarak inceliyorum. Bu kümelerin hepsi de etnik temizliğin gerçekleşmesi için zorunludur, ama içlerinden biri nedensel bakımdan önce geliyor olabilir.

İdeolojik iktidar insan toplumlarmdaki değerlerin, normların ve ritüellerin harekete geçirilmesi anlamına gelir. Burada ideolojinin yanlış olduğunu değil, sadece hem deneyime hem bilime baskın çıktığını, bu yüzden de smanamaz unsurlar barındırdığını iddia ediyorum. Bazıları kültür terimini aşağı yukarı benim ideoloji'yi kullandığım anlamda kullanıyor, fakat ben kültür terimini fazla belirsiz ve çok anlamlı buluyorum. Etnik çatışma son derece ideolojiktir.

Benedict Anderson'm (1983) "uluslar hayali cemaatlerdir" şeklindeki bilinen sözü, bize yabancı kimselerin etnik bir grup ya da ulusun üyesi olarak bizimle bir kimliği paylaştığının, doğrudan yaşam deneyimimizde bariz olmadığını gösterir. Böyle tuhaf bir anlayışın ideolojik olarak yaratılması gerekir, çünkü fiili deneyimlerimizi çok ciddi şekilde aşar. Kültürün/ideolojinin hangi tikel durumlarda ve hangi mekanizmalarla nefret dolu etnik kimlikler yaratmamıza katkı yaptığına dair nedensel bir teoriye ihtiyacımız var. Almanlar kolektif sağ kalışlarına bir tehdit oluşturacak ne biliyorlardı Yahudiler hakkında? Suçlular, ahlaki "öldürmeyeceksin" emrini aşıp fiilen cinayet işlemeye nasıl başlarlar? Bazı liderler ve militanlar tüm araçsal aklı rafa kaldırıp "değer-akılcılığı"nm etkisine nasıl girerler?

İdeolojiler iletişim şebekeleriyle taşınır ve bu şebekelerde kimilerinin bilgi ve ikna kaynakları daha fazladır. Hepsi de halk üzerinde iktidar kazanabilecek toplumsal hareketleri ve kitle iletişim araçlarını -kitlesel yürüyüşler ve toplantılar, yazılı basın, görsel yayın araçları- seferber ederler.' Gerçi insanlar kültürel bakımdan aptal değildir. Dünyaya dair makul bir algı yaratan ideolojileri kabul eder ve aktif olarak yeniden yorumlarlar. Etnik temizliği meşrulaştıran ideolojiler yine çoğu durumda akla yakın açıklamalar sunan alternatif ideolojilerle (liberal, sosyalist, vs.) rekabet etmek zorunda olsalar da gerçek, büyümekte olan tarihsel çatışmalarda bir zeminleri vardır. Pek çok vakada, şiddet artışının ilk safhalarında bu rekabetin başa baş durumunu vurgulayacağım. Sürecin sonraki evrelerinde iletişim araçlarının kontrolü etno-milliyetçilerin ideolojik iktidarını daha da artırabilir. Fakat bu durum, açıklanması gereken bir sürecin parçasıdır.

Ekonomik iktidar da önemlidir. Tüm temizlik vakalarında maddi çıkarlar söz konusudur. Genellikle bir etnik grubun üyeleri dış gruba karşı toplu ekonomik çıkarları olduğuna inanmaya başlarlar. İkinci etnik tezimde gösterdiğim gibi, etnisite sınıfa baskın çıkabilir. Sınıfsal hisler etnik grup ilişkilerine kayabilir. Ezilen grup diğerini emperyalist sömürücü bir millet olarak tanımlar, kendisini de sömürülen proleter millet olarak görür (Ruanda'daki Hutular gibi). Sömürenler de emperyalist düzenin madun etnik gruplara medeniyet getirdiğini düşünür. Bu egemenliğin aşağıdan gelen tehditlere karşı savunulmasına emperyal revizyonizm diyorum - Naziler, Sırplar ve Tutsilerde çok barizdir.

Sınıf duygusunun yer değiştirmesi, azınlıkların -Yahudiler, Hintliler, Çinli tüccarlar, Mandalı ya da Hintli emekçiler- işbölümünde ayrı bir yeri işgal ettiği etnik niş ekonomilerinde de meydana gelir. Fakat bu ayrımcılık ve siyasi protestoya yol açsa da, nadiren kitlesel şiddete dönüşür (Gurr, 2000: 229). Tıpkı dil meselesi gibi araçsaldır ve müzakere edilebilir. Görünüşe bakılırsa en kötü vakalar, Chua'nm (2004) altını çizdiği üzere, yaygın smıf hıncının makul bir şekilde kapitalist ara gruplara -mesela Yahudilere ya da Çinlilere- yönelmesidir. Fakat neticede etnik nişlerin çoğu üst sınıflar için o kadar faydalıdır ki ortadan kaldırılmalarını desteklemezler. Bu yüzden Connor (1994: 144-64) ve Horowitz (1985: 105-35) ekonomik çıkarların nadiren ana etnik çatışma sebebi olabileceğini öne sürer. Chua'nın (2004) Ruanda ve Yugoslavya'daki soykırımı ve cinai temizliği piyasa sömürüsüne bağlama girişimleri biraz zorlama kalmıştır.

Yine de piyasaların ister çok devletçi ekonomiler, ister dışlayıcı toprak mülkiyeti sebebiyle olsun, açıkça tekellerle sınırlı kaldığı yerlerde bu doğru değildir. Tek bir etnik grubun hakim olduğu bir devlet başka etnik grupların toprak edinmesini, meslek sahibi olmasını ya da işletme ruhsatı almasını önleyebilir. Devletin kontrolü maddi zenginlik edinmenin en önemli yolu haline gelir, etno-milliyetçilerin kendi devletlerini kurma arzusunu yoğunlaştırır. Komünizm'den geçişlerde ve gelişmekte olan ülkelerde devlet büyük sektörleri ve dış yardımı kontrol ediyor olabilir, buradan elde edilebilecek kazançları etnisiteye göre dağıtabilir. Böyle değerli bir devlet için verilecek mücadele, kaybedenin cinai bir şekilde temizlenmesine yol açabilir. Toprak mülkiyeti de yapısı itibariyle tekelcidir. Sermaye ya da emeğin aksine, toprağın bir sonu vardır. Toprak mülkiyeti diğerlerinin toprağı kullanmasını engeller. Tek bir etnik grubun toprağı mülküne geçirmesi diğerlerini dışarıda bırakacaktır. Tarım toplumlarında bu durum hayati tehlike yaratabilir. Bu yüzden sömürge yerleşimi özellikle toprak mülkiyeti üzerinden kanlı etnik çatışma üretmiştir. Hem toprağı ele geçirip hem de yerlilerin emeğine ihtiyaç duymamak, çoğu durumda etnik grubun öldürülmesini ya da soykırımı getirir. Sömürgelerdeki temizliklerin eşsiz bir yönü, ekonomik iktidar kaynakları üzerine doğrudan bir çatışmanın ağırlıkta olmasıdır.

Cinai temizlik başlayınca daha alelade ekonomik çatışmalar da ortaya çıkar. Mağdurların değerli eşyaları, evleri, kıyafetleri zorla alınabilir, bildiğimiz adi insan açgözlülüğüne etnik vahşet de eklenebilir. Yine de bunun için bazı ön şartlar gerekir. Komşuların malını yağmalayabilmek için askeri bakımdan onlardan güçlü olmalıyız. İdeolojik ve siyasi yaptırımlar da normalde komşumuzun malını yağmalamamızı engeller. Ahlaken yanlış

olduğunu ve hukuken cezalandırılacağımızı düşünürüz. İdeolojik ve siyasi engellerin niçin yıkıldığının açıklanması gerek. Keza yirminci yüzyılda temizliğin hızlanmasını da salt açgözlülükle açıklamak mümkün değildir. Tarihteki tüm savaşlarda, cezalandırıcı baskınlarda ve toplumsal ayaklanmalarda mallara ve mülklere şiddet yoluyla el konmuştur. Değişmeyen bir tarihsel durumdur bu. Aslında genellikle temizlikte müsadere talidir ve ortaya çıkışı bakımından nadiren önem kazanır. Etnik temizlik başladıktan sonra da müsadere esasen alt kademedeki suçlulara çekici gelir.

Gruplar kendilerini ve ekonomik çıkarlarını etnik bakımdan tanımladığı takdirde etnisite sınıfa baskın çıkabilir. Fakat bunun için etnik bir grup içindeki kapitalistlerin, işçilerin, küçük burjuvaların, toprak sahiplerinin, köylülerin ve diğerlerinin ortak ekonomik çıkarlara sahip olduklarını düşünmeleri gerekir. Etno-milliyetçilerin böyle bir ideolojik görevi başarmaları kolay değildir. Modern dönemde etnisite ya da millet genellikle sınıfa baskın çıkmamıştır. İncelediğim vakalarda bile milliyetçiler, öncelikli maddi meselenin sektörel ya da sınıfsal çatışma olduğunu öne süren liberalleri ve sosyalistleri yenmek zorunda kalmıştır.

Askeri iktidar toplumsal olarak örgütlenmiş, yoğunlaştırılmış ölümcül şiddet demektir. En kötü etnik temizlik vakalarının sonraki aşamalarında bu iktidar tayin edici olur. Ordular, kolluk kuvvetleri ve devlet dışı düzensiz paramiliterler askeri iktidarın ana temsilcileridir. Bu temsilcilerin nereden para ve insan bulduğunu, nasıl eğitim yaptığını da inceleyeceğim. Silahlara ve askeri talime kim erişebiliyor ve kim toplumsal problemleri şiddet yoluyla çözmeyi benimsiyor? İnsanları cinayete yakınlaştıran, şiddet üzerine bina edilmiş kariyerler var mı?

Yirminci yüzyıldaki etnik temizlik vakalarının çoğu savaşlar ya da savaştan barışa kaotik geçişler sırasında gerçekleşti (Melson, 1992: 9. Bölüm; Naimark, 2001:.187). Geleneksel savaşlar esirlere ve sivillere muamele kurallarına uygun yapılıyor olabilir, fakat kurallarda daima boşluklar vardır - günümüzde sivillerin bombalanması ve psikolojik işkence, önceki yüzyıllarda kuşatma savaşları ve kırsaldan geçinme. İdeolojik savaşlarda ortak kurallar azalır ve siviller de düşman sayılabilir. II. Dünya Savaşı'ndaki Pasifik Cephesi düşman askerlerine ve sivillere karşı ırksal vahşete sahne olmuştu, Doğu Cephesi'nde de faşistler ile komünistler mezalime başvurdular. Etnik unsurun güçlü olduğu iç savaşlar ve ayrılma savaşları düşman hattının ardında sıkışmış etnik gruplar için tehlikelidir. Cinai temizliğin çekiciliği, askeri maliyetinin düşüklüğü ve misilleme korkusunun azlığı yüzünden artabilir (tez 4b'de olduğu gibi). Askeri seferler, ilk başta hedef olmayan sivillere mezalimi taktik açıdan cazip hale getirebilir. Uzun kuşatma savaşları, saldırganların zafer kazandıktan sonra şehri yağmalamasına yol açabilir. Gerilla savaşları gerillaları sivilleri öldürmeye iter. Daha hareketli bir düşmanla karşılaşan kaynakları sabit bir ordu, düşmanını daha durağan bir savunmaya zorlamak için sivil yerleşimlere saldırabilir -General

Sherman, Ova (Plains) Kızılderililerine[5] karşı bu yönteme başvurmuştur. Tüm bunlar cinai temizlik yaratabilen askeri iktidarın özellikleridir.

Siyasi iktidar toplumsal hayatın merkezi, toprağa bağlı düzenlenmesidir. Şiddetin tırmanışının en çok rakip siyasi egemenlik iddiaları yüzünden gerçekleştiğini öne sürüyorum (krş. Horowitz, 1985; Wimmer, 2002). Tezlerim Riskli Azınlıklar projesinin niceliksel verileri tarafından da desteklenmektedir. 1990'ların sonunda yeryüzündeki etno-siyasi isyanı en iyi açıklayan değişkenler, önceki beş yıldaki siyasi protesto; istikrarsız, bölünmüş ama baskıcı rejim; nüfusun belli bir toprak parçasında toplanması; yaygın siyasi örgütlenme ve yabancı yandaşların desteğidir. Nüfus yoğunlaşması dışında bunların hepsi esasen siyasi değişkenlerdir. Sonuçlara bakılırsa ekonomik, kültürel ve siyasi ayrımcılık etnik protestoya yol açabiliyor, ama nadiren daha ileri gidip isyan düzeyine çıkıyor (Gurr, 2000: 234-6).

Siyasi iktidar yapısı gereği toprağa bağlı, otoriter ve tekelcidir. İdeoloji kısmen özel ve epeyce gönüllüğe dayalıdır, ekonomik yaşam piyasa tercihlerini içerir, askeri iktidar ise normalde kurumsaldır ve gündelik hayat deneyimlerimizden uzak tutulur. Fakat devletin düzenlemelerine rutin olarak boyun eğmek zorundayız ve bunun hangi devlet olacağını -kalmak ya da terk etmek haricinde- seçemeyiz. Rakip egemenlik iddiaları uzlaşması en zor, cinai temizliğe yol açma ihtimali en yüksek olan iddialardır. İki etnik gruptaki güçlü ekiplerin, "halk adına" aynı toprak parçası üzerinde meşru ve mümkün rakip devletleri hedeflediği ve zayıf grubun dışarıdan desteklendiği durumlarda cinai temizliğin ortaya çıkma olasılığı çok yüksektir. İstikrarsız, hizipleşmiş parti-devletlerin varlığı işleri daha da kötüleştirir. Bu kitabın ana savı budur ve insan davranışının bu bilhassa korkunç alanını açıklarken en nihayetinde siyasi iktidar ilişkilerinin tayin edici olduğuna işaret etmektedir.

IKI

Evvelki Tarihlerde Etnik Temizlik

Bu bölümde, modern devlet öncesinde az sayıda etnik temizlik yaşandığı (1. tez), çünkü genellikle sınıfın etnik kökenden önce geldiği (2. tez) gösterilecek. Toplu katliamın insanlık tarihinde yeni olmadığı aşikar, ama tarihteki daha eski rejimler koca koca sivil halkları yeryüzünden silme ya da sürgüne gönderme gayesini pek gütmemiştir. Fatihler haliyle hükmedecek bir halk istiyordu; amaç onlara boyun eğdirmek ve köle etmekti, ortadan kaldırmak değil. Fakat kimileri bu görüşe karşı çıkmakta, cinai temizliğin hem modern hem eski olduğunu belirterek kötü ünlü Asurluları, Yunan şehir-devletlerini yıkan Kartacalıları ve Numantia ile Kartaca'yı yerle bir eden Romalıları örnek göstermektedirler (Chalk&Jonassohn, 1990; du Preez, 1994: 4-5; Freeman, 1995; Jonasson, 1998: 17. Bölüm). Smith (1997) "tarihin tüm devirlerinde soykırım yaşandığını" belirtir, ama bunları farklı tarihsel devirlere göre tiplere ayırır: Fetihçi, dini, sömürgeci ve modern.

Toplu katliamı tekelinde bulunduran bir çağ yoktur. Önceki çağlarda belki insanlar bizden çok daha zalimdi, mesela halka açık alanda işkence ve idam daha yaygındı. Biz modernler ise dolaylı yollara başvuruyor, duyguları işe karıştırmadan uzaktan öldürmeyi tercih ediyoruz. Emniyetli bir yükseklikten bomba bırakıyoruz, ama balta ve kılıçla yapılan katliamlar karşısında dehşetten donakalıyoruz (Collins, 1974: 421). Önceki dönemlerde,

sıradan erlerin de dahil olduğu alt sınıflara yapılan muamele bugünkünden çok daha zalim-ceydi. Disiplin çok sert ve ibret vermeye yönelikti, kırbaçlama rutin, idamlar yaygındı. Düşmanın alt sınıflarına ise daha da kötü muamele ediliyordu. Ordular hayatlarını idame ettirmek için taşrayı sömürüyor, herhangi bir şehri alan kuşatmacılar yollarına çıkan herkesi soyuyor, yağmalıyor, insanlara tecavüz ediyorlardı. Ama Smith'in (1997) de dikkat çektiği üzere, tarihi savaşlarda insanlar kim olduklarına bakılarak değil nerede bulunduklarına bakılarak öldürülüyordu. Cinayet başlı başına modern bir şey değildir, ama bazı kimlikleri

temizlemek amacıyla cinayet işlemek moderndir.

Temizlikten bahsederken bile bu ifadeyi sınırlandırmam gerek. Toprağa yerleşmeyi ve kendileri çiftlik kurmayı ya da çobanlık yapmayı hedefleyen göçmen fatihlerin yerlileri topraktan atmak için güçlü ekonomik gerekçeleri vardır; onları vahşice sürgün edebilir, hattâ sürgünün neticesi açlık olursa et-nikkınma kadar işi vardırabilirler. Hun, Moğol ve Anglo-Sakson akmları gibi az sayıda vakada bu durum yerel soykırıma dönüşmüştür. Akınlar göçmen çobanlar tarafından yerleşik alanlara yapılırsa, yerel ölüm oranı yüksek olmuştur; çünkü göçmen çobanlar çiftçilerden daha fazla toprağa ihtiyaç duyar. Yine de geleneksel olarak fetih adı verilen pek çok antik kitlesel hareket bugünkülerden çok farklıydı. Hint-Avrupalılar (hemen tüm Avrupa dilleri onların dilinden gelir) büyük ihtimalle fetihler yoluyla değil, yüzyıllar süren ileri neolitik çiftçiliğin yayılmasıyla batıya uzanmışlardır. Renfrew'in (1992) ulaştığı sonuca göre, hiç kimse birkaç milden fazla hareket etmemiş olabilir aslında. Erken tarihin pek çok farazi fatihi aslında iktidara tedricen yükselmişlerdi. Dolukha-nov (1994: 374), Ortadoğulu Samilerin ilk başta yerleşik tarımcıların yanı sıra yaşayan göçebe çobanlar olarak ortaya çıktığını belirtir. İşçi, paralı asker ve tüccar olarak tarımcıların şehirlerine girmiş, onların kültürüne büyük ölçüde uyarlanmışlardı. En sonunda da ayaklanıp onları fethetmişlerdi. Daha sonra da tarımcıları yok etmeyen, yöneten büyük imparatorluklar kurdular -Akadlar, Hititler. .

Bizim bilgimiz en çok son dönemdeki, Roma İmparatorluğu'nu fetheden barbarlar gibi fatihler üzerine. Güney Fransa'daki Garonne Vadisi'ni fetheden Vizigotlar tipik bir örnektir. Brown (1996: 57-62), onların "dışarlıklı fatihler" olarak değil, imparatorluğu başka fatihlerden korumak için daha önce sık sık mücadeleye katılan komşular olarak görüldüğünü belirtir. Roma'dan kaçan, şiddet yoluyla zenginleşmek isteyen yoksulları saflarına katıyorlardı. Son derece yıkıcı olabilecek (Attila'nmki gibi) "zaman zaman, korkunç büyüklükte baskınlar" yapmak yerine, halka boyun eğdirmek için "çayırları mahvetmeye, kırsala zarar vermeye, zeytin bahçelerini yakmaya" girişiyorlardı. Direnenler kılıçtan geçiriliyor, kadınlarına tecavüz ediliyor, kötü beslenme ve hastalıktan ölenler de oluyordu. Buradaki "amaç yerli liderlere direnme meselesini bir daha düşündürmeye yetecek kadar zarar vermekti: Ya haraç verecekler ya da yeni efendilerine kapıyı açacaklardı." Gotlar uygar insanları temizlemek değil, uygarlaşmak istiyorlardı. Ostrogot Kral Theodoric durumu şöyle özetlemişti: "İyi bir Got Romalı gibi olmak ister, ancak yoksul bir Romalı Got gibi olmak ister." iki halkın kıyaslanabilir toplumsal sınıflarıyla sınırlı yatay asimilasyondan bahsediyordu. Üst sınıftan Gotlar Romalı oldu, bazı alt sınıftan Romalı da

Got oldu. Moğollar ile Çinliler de Çin İmparatorluğu'nun nispeten zayıf olduğu dönemlerde aynı şeyi yaptılar. Bu barbarlar önce ibretlik baskı uyguluyor, ardından kısmi sınıf asimilasyonu yaşıyordu, burada kullandığımız anlamda temizlik yoktu. Barbarların daha uygar halkları fethettiği örüntü belki de en yaygın olanıdır. Yeni yerler fethettikçe de daha fazla halkı kendi kültür ve kimliklerine asimile ediyorlardı. Cengiz Han'ın torunları Ortadoğu'ya ulaştıklarında, fatih "Moğol" orduları büyük ölçüde yoldan toplanmış Türki askerlerden oluşuyordu. Kurulan hanlık da etnik bakımdan son derece karışıktı - ve Islamı kabul etti.

Uygarlık tümden emekten kaçınmak olduğundan (hâlâ da öyledir), barbarlar halkların hakimiyetini sürdürmesini, işleri yapmasını ve artık üretmesini istiyordu. Onları öldürürlerse kendileri emek harcamak zorunda kalacaklardı. En uç durumlarda sorun çıkaran elit zümreyi, baş eğmeyen şehirleri ya da yerel nüfusları toptan öldürüyor veya sürüyorlardı. Şehirlerin kılıçtan geçirilmesi, Numantia ve daha önce bahsettiğimiz iki Yunan şehir-devletinde olduğu gibi, binlerce kişinin ölmesi anlamına gelebiliyordu. Bu olayların herkese ibret olması amaçlanıyordu. Fakat fatihler boyun eğen elitleri asimile ediyordu. Pek çok imparatorluk ve barbar kavim komşularını fethettiğinden onları yabancı olarak görmüyorlardı. Antik dönemdeki fatihlerin zalimliği, diğer şehirlere ve bölgelere teslim olmaları için ibretlik bir olay göstermekti. Bu zalimlik daha sistematik imhaların başlangıcı olmuyordu.

1

Belanica hakkındaki çarpıcı bilgiyi, 25 Nisan 1999'da Los Angeles Times'ta haberi yayımlanan John Daniszewski sayesinde biz de biliyoruz.

2

Akitanya, Fransa'nın güneydoğusunda bulunan ve en önemli merkezi Bordeaux olan bölge. -Redaktörün Notu (rdn)

3

Hutu Gücü, Ruanda'da Hutu aşırılıkçıları tarafından savunulan bir ideolojidir. Buna göre, Ruanda'da Hutular hakim olmalı, Hutu ve Tutsiler arasında mutlak bir ayrıma gidilerek kamu hayatı ve kuramlarında Hutularm üstünlüğü geçerli kılınmalıydı. Tutsileri Ruanda'ya bütünüyle yabancı bir unsur sayan Hutu Gücü ideolojisi, 1994'teki soykırımda etkili olan bir fikri çerçeve sağladı, -rdn

4

Einsatzgruppen, İkinci Dünya Savaşı sırasında özellikle işgal altındaki Polonya ve SSCB topraklarında kitlesel katliamlara girişen paramiliter SS ölüm birlikleridir, -çn

5

Kuzey Amerika'nın orta kesimindeki geniş düzlüklerde yaşayan çok sayıda kabileye verilen ortak isim, -çtı

Tarihe geçmiş şehirlerin çoğu son derece kozmopolitti, barındırdıkları etnik ve dini gerilimler isyanlara yol açabiliyordu. En kötü durumda katliamlar oluyor, toplumlarm gerilimleri ve yöneticilerin böl ve yönet stratejileri yüzünden bir azınlığa yönelik vahşice, kısa ömürlü şiddet olayları yaşanabiliyordu. Neron'un büyük Roma yangını için Hıristiyanları günah keçisi ilan etmesi ve Avrupa ortaçağında Yahudilere yapılan saldırılar bariz örneklerdir. Savaşlar zaman zaman etnik bir grubun imhasına dönüşüyordu (hâlâ da dönüşebiliyor). Bölgenin harap edilmesi, ekinlerin ve evlerin yakılması, hayvanların öldürülmesi sivillerin kitlesel ölümleriyle sonuçlanıyor ve aldırışsız bir tutumla bu ölüler kabul edilebilir bir maliyet sayılıyordu. Bazı yöneticilerin öfke, intikam, panik duyguları, sarhoşluğu ya da paranoyası (Attila, Timur ya da Korkunç Ivan en bariz örneklerdir) olayın vehametini artırabilir. Uç vakalar o dönemde de nefret uyandırmıştır. Smith'in (1997: 232) iddia ettiği gibi, bu tür eylemlerin sadece modern dönemde "ahlaki dehşet hissi" uyandırdığı doğru değildir.

Roma bir asır boyunca Kartaca'yla mücadele etti. Roma üstünlük kazanmaya başladığında intikam alma güdüsü çok güçlüydü. Delenda est Cartha-go -Kartaca düşmeli- politikası nihayet meyvesini vermişti. Kartaca yerle bir edildi, ardından da güya bir daha tahıl yetişmesin diye toprak tuzlandı (gereken tuz miktarı düşünülürse, bu bilgi büyük ihtimalle uydurmadır). Sonuçta Kartacalılar kitleler halinde öldüler. Fakat bu durum istisnadır, zira Romalı fatihler Kartaca kültürüne hoşgörülü davranmıştır. Bu kültür en az üç yüzyıl boyunca Ispanya'da, beş yüzyıl boyunca yani Roma İmparatorluğu'nun sonuna kadar da Kuzey Afrika ve Sardinya'da[1] varlığını sürdürdü. Kartaca üst sınıflarına neredeyse anında siyasi özerklik verildi ve asimile olmaya başladılar, alt sınıflar da onları takip etti (Löpez Castro, 1995: 157-9, 210-19).

ERKEN TARİHTE ETNİSİTE

Genel, kapsayıcı bir açıklama bulmak zor. Ernest Gellner'in (1983) ve benim (1986) dikkat çektiğimiz üzere, tarihteki büyük devletlerin çoğu üst sınıftan elitlerin özel mülkiyetindeydi. Bu elitlerin kültürü kitlelerin kültüründen farklıydı. Giddens'ın tabiriyle bunlar sınıf-aynmh toplumlardı. Etnik gruplar vardı, ama büyük toplumlarda bir ya da iki etnik kökenden elitler diğer herkesi yönetiyordu. Bu yüzden bir halk uğruna diğerinin kitlesel olarak temizlenmesi yaygın değildi. Bütün halkın aynı kolektif kimlikleri ve siyasi iddiaları paylaştığı toplumlarda böyle bir tehlike daha fazladır. Bütünsel halklar iki aşamada ortaya çıkmıştır. İlk önce, her sınıftan ve bölgeden insanların aynı ruha sahip olduğu ve aynı düzeyde selamete erebileceğini vazeden selamet dinleri ortaya çıktı. Böylece toplumun seküler değilse de kutsal alemi demokratikleşti. Tam makro-etnisite ikinci aşamada, seküler demokrasi emellerinin ve onunla birlikte ciddi etnik temizlik potansiyelinin belirmesiyle ortaya çıktı. Bu da etnik temizliği esasen modernliğe BAĞLAYAN unsurdur.

Etnisite hissi insanlık tarihinde çok yaygındır. Tüm toplumlarm ana yapıtaşları yerellik ve akrabalıktır. Bu bağlar nesiller boyu zarar görmeden devam ederse, ortak bir etnik topluluk hissi yaratır. Antropologların incelediği klan ve kabile gruplarının pek çoğu böyle

minik mikro-etnisitelerdir. Doğru koşullar altında onların da genişleyip küçük halklar oluşturmaları mümkündür. Tarihin ilk dönemlerindeki nispeten büyük devletler büyük ölçüde bu minik etnik gruplardan oluşuyorlardı. Peki ama daha büyük birimler makro-etnisite-ler miydi? Akadlar, Hititler ya da Asurlular din ve sınıfı aşan ortak bir kimliğe sahip miydi?

Dolukhanov (1994), arkeologların ilk Ortadoğu uygarlıklarında etnisite konusunda bildiklerini özetlemiştir. MÖ 8000 civarında gerçekleşen neolitik devrim pek çok küçük grubu birbirine bağlayan geniş ve seyrek "sosyo-kültü-rel" etkileşim "şebekeleri" yaratmıştı. Etnisiteye tekabül eden kültürel kapanıklık ya da kolektif farkmdalık çok azdı. Ancak MÖ 4000-3000 arasında daha küçük ve bağları sıkı şefliklerin kurulmasıyla etnik özbilinç belirmeye başladı. Fakat bu şeflikler daha büyük eğitimli uygarlıklar tarafından yutulduğunda etnik bağlar zayıfladı. Yönetici elit, rahipler ve tüccarlar ayrı etnik azınlıklara ait olabiliyor, yerel tarım nüfusunun büyük bir kısmına yabancı kalabiliyordu. Akad, Hitit, Asur ve Urartu İmparatorluklarında durum böyleydi. Bu imparatorluklar askeri güçle bir arada tutuluyordu -ortak kültürün bir katkısı yoktu, hele etnik dayanışma söz konusu bile değildi. Nitekim fatihlerin büyük bir kısmı o bölgede Sami dilleri konuştuğundan, bu dillerden biri olan Akadca-nın yazılı biçimi tüm Ortadoğu'da elitlerin ortak dili haline geldi; fakat hiçbir yerde kitleler tarafından konuşulan bir dil değildi. Devletleri bir arada tutan çimentonun etnisite olmadığı bir dönemdi bu.

Toplumsal ve coğrafi uzaklığın da kritik olduğu aşikar: Ortak bir etnik kimlik hissiyatı ne kadar aşağıya ve uzağa yayılabilirdi ki? Coğrafi alan ne kadar küçük ve yoğunsa, içindeki nüfus ne kadar eşitlikçiyse, iletişim o kadar kolaydır ve ortak etnik hissin oluşma ihtimali o kadar artar. Şimdi toplumsal iktidarın dört kaynağının altyapılarını ele alalım.

1. İdeolojik iktidar esasen dil, okuryazarlık ve din ile iletiliyordu. Modern dönem öncesi büyük ölçekli toplumlarm sıradan insanları aynı ortak dili konuşmuyorlardı ve okuma yazmaları yoktu. Elitler, genelde kendi anadilleri olmayan bir ya da iki resmi dilde konuşup yazabiliyorlardı. Yunanlılar, Latinler ve Persler de tıpkı Akadlılar gibi imparatorlukta konuşulan dillerden çoğuna yabancıydı.

Antik dinler çok çeşitliydi. Bazıları sınıfa dayalıydı. Mezopotamya'da dini ritüeller mahremdi, elitler için saraylarda ve tapmaklarda yapılır, sıradan insanlara kapalı olurdu. Bağdaştırıcı dinler çeşitli yerel dinleri massetmiş, resmi düzeyde gevşek bir tanrılar panteonu oluşturmuştur. Bazı kültler çok geniş alanlara yayılabilse de, halk düzeyinde bu kadar entegrasyon yaşandığı şüphelidir. Yöneticiler popüler ve yerel dinlere hoşgörülü davranma eğilimindeydi. Büyük İskender Memfis'e[2] vardığında, siyasi menfaatleri uğruna Mısır tanrılarına saygısını göstermişti. Karşılığında oriu yeni firavun olarak kabul ettiler. Roma İmparatoru Augustus'un Mısır'daki hayvan kurbanı karşısında midesinin bulandığı söylenir; fakat onu da kurban verirken gösteren dikilitaşlar vardır. Resmi ilahlara saygı gösterdikleri sürece grupların istedikleri dine inanmalarına müsaade ediliyordu. Hıristiyanlar ise böyle bir hürmet göstermedikleri için eziyet görüyorlardı. Hoşgörü ya da bağdaştırmacılık, tektannlı selamet dinlerinin yükselişinden önce gelen imparatorlukların

çoğunda yaygındı, üstelik İslam da hoşgörülü olmayı sürdürmüş, Hinduizm bağdaştırmacılığım korumuştur. Dinler makro-etnisiteyi değil, çoklu-etnisiteyi güçlendiriyordu. Hattâ bazı dini kültürler Sümer ve Yunan'da olduğu gibi pek çok devlete yayılmış, çoğu sınıftan insanlara etnik bakımdan Yunan ya da Sümer olma hissi vermiştir (herhalde köleler hariç). Fakat bunun siyasi açıdan çok bir önemi yoktu. Şehir devletleri çoğu zaman birbirleriyle savaşıyorlardı ve Yunanlılar da ancak potansiyel Pers hakimiyetiyle karşılaşınca onlara karşı birleşmişlerdi. Aksi takdirde Perslerin karşısında olmalan kadar onlarla ittifak yapmaları da mümkündü.

Dinin makro-etnik kimliğin pekişmesine yardımcı olduğu ön-milli (pro-tonasyonal) dinler yok muydu? Yahudilik genellikle bunun ana örneği olarak gösterilir. Yahveh gerçekten de tüm Yahudilerin tanrısı olmuştu. Yahudi etnik kimliğinin ve Yahudilerin siyasi özgürlük özleminin merkezinde Yahveh inanışı bulunuyordu. Fakat arkeologlar ve dilbilimciler bu inanışın Kitab-ı Mukaddes geleneğinde belirtilenden çok daha sonra, İsrail devletinin yıkılmasının ardından ve kısmen Pers yöneticiler tebaları istikrarlı kolektif kimlikler geliştirmeye teşvik etmeye başladıktan sonra doğduğunu düşünmektedir. O zaman dahi bu inanış sadece Filistin için, yani İsrail topraklarının bir kısmı için geçerliydi (Thompson, 1992: 422). Roma döneminde Yahudiler, birbirine olağanüstü bağlı ve direngen olduklarından etnik bir problem yarattılar ve eziyet gördüler. Tarihin daha sonraki bir döneminde Ermeniler de benzer bir duruma düşecekti. Fakat çok fazla böyle vaka olduğundan kuşkuluyum.

2. Ekonomik iktidar da önemliydi. İlk geçim ekonomilerinin çoğu küçük ölçekliydi, yürüme mesafesindeki köyler ile derebey mülkünü birleştiriyordu. Zenginler uzun mesafelere gidebilirdi; su kıyısında olanlar malları daha da uzağa götürebiliyordu. Tüccarlar çok uzak mesafelere çok değerli mallar taşıyordu, ama nüfusun büyük bir kısmının yerel bir ekonomik ufku vardı. Şehirlerin, özellikle de başkentlerin hinterlandla ilişki ağı daha güçlüdür. Sulamaya dayalı ekonomiler, özellikle de.sistematik hidrolik ekonomileri bazı geniş kırsal alanlarda bu ağları mümkün kılmıştı. Başkentler ve hinterlandları, olağandışı ekolojiler, çok etkili emperyal rejimler ve tüccarlar, zanaatkarlarla, idareciler arasındaki sıkı ilişkiler bir nebze entegrasyon yaratabiliyordu; gerçi tüccarlar genellikle kozmopolit ve kültürel olarak da ulusaşırıydı. İlk modern Avrupa ülkeleri, başkenti saran anayurtlarında - örneğin Londra ve Paris çevresinde- milli bilincin uyanışına şahit oldular. Fakat modernlik öncesi toplumlarda, makro-etnik dayanışma yaratabilecek kadar iyi entegre olmuş ekonomilere nadiren rastlıyoruz.

3. Askeri iktidar tarihteki büyük devletlerin çoğunu yaratmıştır. Sıradan ailelerin devletin ağırlığını en çok hissettiği ve devlete sadakatlerini gösterebilecekleri konu askerlik hizmetiydi. Yine de orduların çoğu ülkeye, hattâ devlete bağlı olmak yerine kendi kastlarına ya da efendilerine bağlı olan savaşçı kastlarından ya da feodal zorla asker toplama yollarıyla derlenen insanlardan oluşuyordu. Zorunlu askerlik, özellikle yurttaş askerlerin norm haline geldiği yerlerde daha makro-etnik bir pekişme sağlayabilirdi, ama bunlann da genelde kendi silahlarını, zırhlarını ve atlarını alacak kadar zengin olması gerekiyordu. Asur İmparatorluğu, topraklarının orta kesiminde köylülerden oluşturduğu iyi

eğitimli piyadelere güveniyordu. Bunlar yöneticilerin askeri kültürünü ve savaş ganimetlerinin bir kısmını paylaştıkları için sınıflar üstü bir Asurluluk hissini herhalde paylaşıyorlardı. O halde imparatorluk bir etnokrasiye, yani tek bir etnik grubun çeşitli halkları yönetmesine benziyordu. Roma ilk baştaki cumhuriyetçi döneminde benzer bir durumdaydı. Ama Asur ve Roma genişleyip tam anlamıyla imparatorluk haline gelince, imparatorluktaki tüm etnik gruplar orduya dahil oldu. Bu grupların imparatorluğa sadakati etnik bir özdeşliğe dönüşmüş gibi görünmüyor.

4. Siyasi iktidar son faktördür. Ağırlıkta olan monarşilerin sarayda ve meclislerde de çeşitli uzantıları vardı. Çoğu durumda bölgelere göre düzenlendikleri için de ülkenin tamamında makro-etnisiteden uzak kalıyorlardı. Roma Senatosu kısmi bir istisna, Yunan şehri önemli bir istisnadır. Bu sonuncusu tekil şehir devleti yurttaşlarının kolektif bağlılığını ciddi ölçüde canlı tutabilmiştir. Yunan, Sümer ve Fenike gibi şehir-devleti konfederasyonlarında siyasi altyapılar yerel kimlikleri yoğunlaştırdığı için etnik kimlik edinme potansiyelini azaltır.

Devlet yönetimleri tebanm bir parçasını kısmen de olsa homojenleştirmek ister. Çin bürokrasisi sadece yönetici seçkinleri emperyal Han kimliğine getirdiği için sınıfa bağlı olsa da bütünleştirici bir araç olarak nam salmıştı. Çin imparatorluklarının olağanüstü uzun ömürlülüğü ve merkez bölgesindeki devamlılığı büyük ihtimalle onları istisnai bir hale getirmiştir. Çin idaresinde yüzyıllarca kaldıktan sonra sıradan köylüler de kendilerini Çinli gibi görmeye başlıyordu muhtemelen. Diğer pek çok fatih gibi, Yunan ve Roma elitleri de fethedilmiş elitleri zorla kendilerinden birileriyle evlendirme ve bu elitlerin çocuklarını başkente ya da saraya taşıyıp onlara Yunan ya da Roma dili ve kültürünü öğretme yoluna başvurmuşlardır. Genelde söylendiği kadarıyla, bu tip politikalar sayesinde bir asırlık Roma idaresinden sonra, bilhassa uygarlıktan daha uzak olan fethedilmiş halklarda, elitlerin ilk etnik kimliğini söyleyebilmek neredeyse imkânsız hale geliyordu. Roma askerleri, fethedilmiş yerlerdeki kadınlarla da evlenip hudut alanlanna yerleşmişti. Yerli elitlerin kaybolmasıyla aynı süreçte Romalılar yollar inşa ediyor, kentleşmeyi sağlıyor, devletçi ekonomik bütünlüğü belli bir düzeye getiriyor, askerlik hizmetinde ve vergilendirmede standartlar oluşturuyordu. Böylece Romalı olma hissi nüfusa çok hızlı yayılıyordu. MÖ 212'den itibaren yurttaşlık evrenselleşti fakat aynı zamanda smıf farklarının da artmasıyla içi boşaltıldı. Yönetenler ve yönetilenler aynı etnik topluluğun üyeleriydi. Hemen her imparatorlukta olduğu gibi yatay, aristokratik bir kültürdü bu.

ASUR VAKASI

Antik dünyada da soykırım olduğunu söyleyen araştırmacıların hepsi Asurlu-lara işaret eder. Smith'in iddiasına göre (1997: 224), "Asurlular neredeyse her yıl soykırım gerçekleştiriyordu" (krş. Bell-Fialkoff, 1996: 7; Rummel, 1994:

11). İnsan o zaman nasıl olup da Asurlularm tebası kaldığını merak ediyor. Aslında Asurlular, tarihsel kayıtları dünyanın en büyük dinlerinin kutsal metinleri haline gelen Yahudilere kötü muamele etme hatası işlemişti. İşaya ve Krallar kitaplarında zalimliklerinin ayrıntısı verilir, kendi kabartmalarında ve yazıtlarında da bunu doğruluyor

gibidirler. Ardından gelen Babil ve Pers rejimleri daha yumuşak davranmıştı.

Fakat Asurlular fetihte ve sonrasında isyanlarla başa çıkmada diğer fatihler gibi davranmış, sadece biraz daha sistematik çalışmışlardı. Asur ordusuyla karşılaşmak zorunda kalacak bir devlet gönüllü olarak boyun eğerse, dolaylı Asur yönetimi olan vasallık sistemine dahil ediliyordu. Genelde aynı yerli hükümdar tahtta kalıyor, devlet siyasi özerkliğini koruyor, ama haraç ödüyordu. Bu devletler çok etnik gruplu imparatorluktaki pek çok halktan biri haline geliyorlardı. Vasallar isyan eder ama sonra hızla teslim olursa, hükümdar ve sıkı müttefikleri öldürülebiliyor, yerine başka bir yerli hükümdar geçiriliyor ve haraç miktarı artırılıyordu. Direniş ne kadar sertse baskı da o kadar sert oluyordu. Savaşın ya da isyanın uzaması koca bir yönetici klanın imhasını ve doğrudan idarenin dayatılmasmı getirebiliyor, vasal devlet Asur Imparatorluğu'nun bir eyaleti oluyordu. Yine de imparatorluğa dahil edilmiş halklar uzun süre kültürel bakımdan varlığını sürdürüyordu. Devamlı isyanlar ya da çetin kuşatmalar ibretlik baskıya yol açabiliyor, bu da en kötü ihtimalle siyasikırım ve ardından tehcir anlamına geliyordu.

Beş yıllık Babil isyanı on beş aylık bir kuşatmaya yol açtı ve MÖ 689'da Sennacherib'in Asur ordusunun Babil'e girmesiyle sona erdi. Sokaklar cesetlerle doldu, sağ kalanlar sürüldü, şehir yerle bir edildi. Diğer Babil şehirlerinde önde gelen asiler canlı canlı derileri yüzülerek ve etleri dilim dilim kesilerek işkenceyle öldürüldü. Yağma ve ekinlerin yakılması sonucu açlıktan ölenler oldu. Sennacherib'in oğlu Babil'in ihaneti yüzünden öldüğünden, işin içinde intikam da vardı. Fakat bu vahşet aynı zamanda reel politikanın da gereğiydi -diğerlerini korkutmak ve caydırmak gerekiyordu. İşe yaradı. Babil topraklarında 652'ye kadar başka isyan görülmedi. 652'deki ve daha sonra 627'deki isyanlarda da kısmi sürgünün yeterli bir ceza olduğu düşünüldü. Asurlular böyle durumlarda kullandıkları baskı düzeyini ve baskının sebeplerini kabartmalar ve yazıtlarla alenen ilan ediyordu, ki bu da ibreti alem olsun diye vahşete başvurduklarının başka bir kanıtıdır.

Yahudi Kral Hezekiya'nm isyanlardan birine katılmakla büyük hata ettiğini fark etmesi meşhur bir hikâyedir. Birlikte isyan ettiği krallar taraf değiştirerek Sennacherib'le anlaşma yapmıştı. Kudüs'te sıkışmış durumdaydı ve Asur ordularının diğer şehirleri ala ala yaklaşıp kapısının önüne gelişini izliyordu. Asur komutanı Yahudilere bir seçenek sundu. Şehri savunanlar anlayabilsin diye Ib-ranice bir mesaj göndermişti: Ya savaşmaya devam edip ölün ya da Hezekiya'ya karşı durun.

Hezekiya'yı dinlemeyin. Çünkü Asur Kralı diyor ki: "Teslim olun, bana gelin. Böyle-ce ben gelip sizi zeytinyağı ve bal ülkesi olan kendi ülkeniz gibi bir ülkeye -tahıl ve yeni şarap, ekmek ve üzüm dolu bir ülkeye- götürene kadar herkes kendi asmasından, kendi incir ağacından yiyecek, kendi sarnıcından içecek. Yaşamı seçin, ölümü değil." (Krallar II 18: 31-2)

Asurlular isyancılara geleneksel olarak ne sunuyorsa komutan onu sunuyordu: Ya ölün, ya da askeri kontrol altında sürgüne gidin.

Asurlular sürgün etmekte uzmanlaşmıştı. Toplamda bir milyonun üzerinde insanı sürgüne göndermişlerdi. Yine de bu sürgünlerde nispeten az insan öldüğü için, bu kitapta tartışılan modern sürgünlere -Cherokee “gözyaşı diyarı”, son çarlar ve Stalin’in sürdüğü Çeçenler, Yahudilerin 1945’deki ölüm yürüyüşleri- hiç benzemez. Asur kabartmaları askerlerin sürgünleri yürütmesini gösterir; fakat yol üzerindeki Asur resmi görevlileri sürgünleri beslemek ve barındırmak zorundaydı. Sürgünler menzile vardığında becerilerine uygun çiftliklere ya da kentsel alanlara yerleşiyor, çoğunlukla da yerliler gibi özgür ya da yarı özgür statüde yaşıyorlardı. Bu politika araçsal bakımdan akılcıydı. Sürgünler belalı devletleri yok ediyordu, halkları değil. Elitler ve askerler öldürü-lebilir ya da köle edilebilirdi, isyancıların tanrılarının suretleri ve heykelleri de devletin ideolojisini zayıflatmak için yakılıp yıkılıyordu. Ama insanlar değerli kaynaklardı ve sürgünler sayesinde Asur’un yeniden imarı mümkün oluyordu. Hiç bitmeyen savaşlar, bilhassa çatışmaların ve askere almaların yaygın olduğu alanlarda nüfusu azaltmıştı. Ekonomik vasıflara sahip olan sürgünlerin eksik vasıflı insan gücünü tamamlaması tercih ediliyordu. Zaten zamanla yerel nüfusa asimile olabiliyorlardı, fakat Oded (1979: 86) bu noktada şöyle der:

Asurlulann bir kişiye tavrı her şeyden önce onun siyasi safına ve yaşadığı yere bağlıydı, etnik-milli kimliğine değil. Asur krallarının fethedilen halklara davranışını belirleyen de milletin saflığı değil, bu toprak bütünlüğüydü.

En militarist antik imparatorluk bile, ününün aksine etnik temizlik yapmıyordu (Beckin, 1992: 61-93; Frame, 1992; Gallagher, 1999; Grayson, 1982; Yamada, 2000).

Makro-etnisitenin ve etnik temizliğin antik zamanlarda nadir olduğunu ileri sürdüm. Büyük toplumlar sınıfa dayalı yatay aristokratik asimilasyon yoluyla yönetiliyordu. Fethedilen elitler yeni yöneticilerin kültürel kimliğine asimile oluyordu, çünkü makro-etnik kimlikler sınıfla sınırlıydı. Muazzam düzeyde şiddet vardı, ama hemen hiçbir zaman bütün olarak halkları temizlemeye yönelik değildi.

SELAMET DİNLERİ: (BEDEN DEĞİL) RUH MİLLETLERİ

Tüm sınıflara ve bölgelere aynı dini topluluğa üyelik vadeden selamet dinlerinin ortaya çıkışıyla birlikte durum değişmeye başladı. Tektanrıcılık ipleri daha da sıkılaştırdı: Herkes aynı ritüellerle aynı Tanrı’ya tapmalıydı. Devletler “imanın savunucusu”, “Katolik zat-ı şahaneleri” vs. etiketleri taşımaya başladı. İsa herkese selamet vazediyor ve iddialara göre, zenginlerden ve yöneticilerden ziyade yoksulların ve ezilenlerin tarafını tutuyordu. Kiliseler ve devletler ruhlar konusunda dahi bu mesajı tersine çevirmişlerdi ve seküler alemde eşitlik filan yoktu. Devletler halklara değil, hükümdarlara ve aristokratlara aitti. Bedenler değil ruhlar demokratikleşmişti ve bu yüzden de etnikleştirilebilirdi. İslam içsel olarak daha çok farklılaşmıştı ve daha hoşgörülüydü. Hindulukta sınıf, statü ve etnik gruplar alt-kastlar haline geldi, çünkü din bağdaştırıcıydı ve yerel ilahları panteona kabul ediyordu. Tıpkı Budizm gibi kutsal ile seküler arasındaki, yani din ile devlet arasındaki mesafeyi koruyordu. Hıristiyanlık dünyadaki selamet dinlerinin en hoşgörüsüzü haline

geldi (Moore, 2000). Daha fazla dinsel temizlik yaptı, nereli olduklarına değil kim olduklarına bakarak insanları öldürdü (Smith, 1997: 233).

Yine de temizlenmesi hedeflenen ana azınlıklar etnik gruplar değil Hıristiyan sapkınlar, Müslümanlar, cüzamlılar ve Yahudilerdi. Bunlar zaman zaman toplumsal yapının saflığını bozmakla suçlanıyorlardı. Müslümanlar köpek ya da kurt olarak karikatürleştiriliyor, Yahudiler de domuz olarak tasvir ediliyor ve Hıristiyan çocuklarını kurban ettikleri söyleniyordu. Sapkınlardan çoğunun bölgesel bir tabanı vardı, bu yüzden de terimi biraz esnetirsek sapkınların etnik olduğunu söyleyebiliriz. Yine de bu hedeflerin hepsi yeri gelince Hıristiyanlığı seçebilirdi.

Güney Fransalı Albililer, onikinci yüzyıl sonu ile onüçüncü yüzyıl başında Katharcı sapkınlığı benimsedi. Burada dini ve kentsel hınçlar önemli bir rol oynuyordu. Albililer aforoz edildi, ahlaki yükümlülük alanından çıkartıldı ve bastırıldı. Beziers'teki kaleleri ele geçirildiğinde, tarih yazıcıların söylediği kadarıyla, orada yaşayan 8.000 erkek, kadın ve çocuğun hemen hepsi kılıçtan geçirildi. Vakanüvislere göre, başka bir kale ele geçirildiğinde kalenin lordu ve 400 şövalye öldürülmüştü. Başka bir kalenin sahibesi de soyulmuş, aşağılanmış, bir deliğe atılmış, sonra da canlı canlı yakılmıştı. Çoğu araştırmacı vakanüvislerin abarttığını düşünür, ama Ortaçağ savaşlarının smıf bilinçli kurallarını ihlal ettiği için bu kanlı olaylar vakanüsleri özellikle şoke etmişti. Lordlar, şövalyeler ve soylu bir hanım öldürülmüştü. "Daha önce hiç böyle bir şey olmadı," diyordu vakanüvislerden biri. Fakat Kathar dini elitinin, yani perfecti'nin büyük bir kısmına seçenek sunulmuştu: İtiraf et ya da öl. Gerçekten de sapkınlık günahını işlediklerini samimiyetle itiraf ederlerse affediliyor, aksi takdirde kazığa bağlanıp yakılıyorlardı (Barber, 2000; O'Shea, 2001). Bu durum onlar için iyi değildi, ama (Smith, 1997: 231 ve Jonassohn, 1998: 51'de iddia edildiği gibi) soykırım da söz konusu değildi. Acımasız bir savaş ve zorla din değiştirtmek vardı. Dine bir inanç gözüyle bakılıyordu. İnançlarınızı değiştirirseniz kurtuluyordunuz.

Yahudiler pogromlarda öldürülmüş olsa da, çok daha fazlası zorla ihtida ettirildi ya da korkudan "gönüllü" olarak Hıristiyanlığı seçti. Genellikle halk ya da kilise baskısı altındaki bazı devletler Yahudileri ortaçağın sonunda ülkelerinden kovdular. Yani sürgün yoluyla dini temizliğe başvuruluyordu. Bu durum Yahudilerin ıslah olamayacağı, kimliklerinin salt inancın ötesine geçtiği kanaatini ifade ediyor olabilir - gerçi bu aynı zamanda öldürülmemeleri gerektiğini de gösteriyor. Fakat ana gerekçe din olmakla beraber, Yahudiler ekonomik kazanç için de saldırıya uğruyordu. Toprak alması yasaklanmış olan Yahudiler arasından başarılı olanlar, pek çok toplumsal sınıfın nefretini kazanmış tüccar, girişimci ve bankacılardı. Ama Yahudiler daha geniş çaplı siyasi mücadelelere -sapkınlara ve Müslümanlara karşı seferler, vergi toplayıcılara ve alacaklılara direniş evreleri- karışınca asıl eziyet başladı (tıpkı yirminci yüzyılda olduğu gibi). Her iki bağlantı da pek akla yakın değildi. Yahudiler Müslüman ülkelerden göçmüşlerdi ve Islamla iyi ilişkileri vardı. Yahudi finansörler borç ve vergilendirme gibi konularda devlet tarafından kullanılıyordu (Niren-berg, 1996; Roth, 1995: 2. ve 3. Bölüm).

Bu durum "ruhun demokratikleşmesi" demekti ve makro-etnik kimliklerde bariz bir etki

yapmıştı. Selamet dinleri kitap dinleri olduğundan, herkesin anadilinde kitlesel okuryazarlığa ulaşmasını teşvik ediyordu. Böylece her Avrupa devletinin sınıfları ve kesimleri arasındaki kültürel paylaşım hızlanacaktı. Bu durum İslam'da farklıydı, çünkü Islarm aktaran dillerden Arapça ve Türkçe devletlerle sınırlı diller değildi. Hastings (1997) ondördüncü yüzyıl sonunda bir Ingiliz milli kimliği yaratanın okuryazarlık olduğunu söyler. O tarihe kadar bazı periferik bölgeler dışında tek bir yerli konuşma dilinin hakimiyetinin kurulmuş olduğunu ve Katolik dininin etkin bir biçimde Anglikanlaşmasım sağlayacak kadar İngilizce Incil üretilmiş bulunduğunu not etmektedir. Ingi-lizliğin dini çekirdeğini güçlendiren bir ortak örfi hukuk, tekbiçimli nahiye ve ilçe idaresi, Katolik Kilise'de krallık hakimiyeti, yeni beliren okuryazar orta sınıflar (Chaucer'in Canterbury Hikâyeleri'ndeki hacılar gibi insanlar) da ortaya çıkmıştı. Hattâ yabancılar konusunda olumsuz görüşler bile vardı. Hastings'in aktardığı kadarıyla[1], VIII. Henry dinen ulusal bağımsızlık kazanmış, milliyetçilik Shakespeare'in tarih oyunlarında açıkça ifade edilmiş olmasıyla onaltmcı yüzyılda Ingilizlik tam anlamıyla kurumsallaşmıştı. Ona göre, Ingiltere Avrupa'daki ilk millettir, ardından onaltmcı yüzyıl sonu ile onyedinci yüzyıl başlarında Hollanda ve onsekizinci yüzyıl sonunda Fransa gelmiştir (Ingiliz milliyetçiliğinin ilk ortaya çıkışma dair farklı bir görüş için krş. Greenfeld, 1992).

Fakat bu açıklamada smıf ayrımları ihmal ediliyor. Nüfusun sadece yüzde otuz ila kırkı okuryazardı. Nitekim Peter Burke'e göre, okuryazarlığın yaygınlaşması kültürel uçurumu da genişletmişti. Ortaçağdaki sınıfların paylaştığı bir popüler kültür vardı: bayramlar, karnavallar, sokak tiyatroları, ayı dövüştürme, cadı yakma, halatlar, sarhoş şarkıları vs. Elitler bunlara katılıyor, ama aynı zamanda küçümseyerek "çok kafalı canavar" ve "yanardöner kaypak güruh" dedikleri kitlelerden kendi kültürlerinin mahremiyetini koruyorlardı. Guicci-ardini, The Book of the Courtier'de (Saraylının Kitabı) şöyle diyordu: "Halk demek aslında kudurmuş bir hayvan demektir" (Burke, 1978: 27). Fakat Burke'e göre, yazılı din sınıflar arasındaki kültürel uçurumu genişletmişti. Din daha dogmatik, daha ezoterik olmuş, popüler ritüellerden uzaklaşmıştı. Bu da elitleri daha önce katıldıkları popüler kültürden aşama aşama çekilmeye götürmüştü. Bu yüzden Ingilizlerde etnisitenin sınıfa baskın çıktığı şüphelidir.

Gorski (2000) onaltmcı ve onyedinci yüzyıl Hollandası için daha sağlam bir savda bulunarak, Fransız Devrimi sonrası milliyetçilik unsurlarının hepsinin orada bulunduğunu öne sürer, iki milliyetçi mit tespit eder. Birincisine göre HollandalIlar Incil'deki seçilmiş halk, yeni Israildir, hakiki imanı savunması için Tanrı tarafından seçilmiştir; İkincisine göre de HollandalIlar imparatorluğun Uranlığına direnen antik Batavia halkının soyundan gelmedir. Demek ki burada halk, millet, egemenlik ve devlet kaynaşmıştır. Gorski, milliyetçi risale selinin (yüzde sekseni okuryazar olan) HollandalIlar arasında hızla aktığını, neredeyse hepsinin mitlere maruz kaldığını düşünmektedir. Bölgesel jeopo-litika dolayısıyla Gorski'nin açıklaması akla yakın gelmektedir. Hollandalılar eşitlikçi selamet görüşüne sahip olan ve İncil okumasına vurgu yapan Luther-ciliği, özellikle de Kalvinciliği benimsemişti. Fakat Hollandalılar bu yüzden güçlü Katolik İspanyol ve AvusturyalI derebeylerinin saldırılarına açık hale gelmişti. Hollanda elitlerinin zafer kazanabilmek için

halkı seferber etmeye, halkın da elitler tarafından askeri ve siyasi olarak örgütlenmeye ihtiyacı vardı. Ruhların eşitliği belki de modern dönemdeki ilk smıflar-üstü milli kurtuluş mücadelesinin çimentosu oldu. Gorski'nin belirttiği üzere, Ingilizlerin benzer doğrultudaki hamleleri, dini İç Savaş'm çıkmasıyla kesintiye uğramıştı, tngiliz-ler kendilerini yabancılara karşı değil, birbirlerine karşı savundular. Bu yüzden ondokuzuncu yüzyıla kadar din ortak milli kimliği zayıflattı. Protestanlık ancak tek bir başat ortodoksluk halinde katılaşınca İngiliz/Britanya milliyetçiliğini besleyebilecek hale geldi (Colley, 1992).

Hastings ve Gorski, modernist millet teorilerinin milliyetçiliğe doğru ilerleyişi fazla tekbiçimli gördüğünü ve çok geç bir tarihe yerleştirdiğini öne sürmekte haklıdırlar. Siyasi süreklilik, jeopolitika, toplumsal ve coğrafi mesafe gibi faktörlerin hepsi fark yaratır. İngiltere ve bir ölçüde de Iskoçya, uzun zamandır sınırları esasen aynı kalan ve kralları birbirini istikrarla takip eden krallıklar halindeydi. İki krallık zaman zaman birbiriyle savaşıyor, birbirinden uzaklık hissini güçlendiriyordu. Iskoçya'nm merkezindeki ovalar küçüktü, İngiltere'nin güneydoğu ve orta merkezi de pek büyük sayılmazdı. Hollanda Cumhuriyeti de küçüktü. Bu ülkelerin ara sınıfları dışarıdan saldırıya uğradıklarında lordlar, din adamları ve toprakla temel bir özdeşleşme yaşıyorsa, bu bileşime halk egemenliği demek onaltmcı ve onyedinci yüzyıllarda pek de akla uzak sayılmazdı. Yine de politikalar gecikmeli geliyordu. Hükümdarlar orta sınıfların siyasi topluma aktif olarak katılabileceği mefhumunu reddetti. İktidarda krallık konseyi vardı - zaman zaman bu konseye aristokrasi, soylular, yüksek düzeyde din adamları ve tüccar kentlilerden oluşan bir meclis eşlik ediyordu. Bu yapılar küçük Avrupa devletlerinin coğrafi merkezlerinde yatay aristokratik asimilasyonun tedricen aşağı doğru uzanmasıydı. Onaltmcı yüzyılda bu devletlerden bazıları, coğrafi ve toplumsal merkezlerinde milliyetçi söylemlere başvurabilen ulusal devletler gibi görünüyordu. Ama bu devletler ulus-devlet değildi ve büyük devletler de ayrı geleneklere sahip toprakların fetih ya da hanedan mirası yoluyla bir araya toplanmalarından ibaret kaldılar. Fransız,

AvusturyalI, Ispanyol ve Rus elitler ya bölgenin hanedan merkezine ya da ayrı tarihsel eyaletlerine bağlıydılar. Bu bağlılıkların hiçbiri milli bağlılık değildi.

Dolayısıyla bu yüzyıllarda dini temizliğin aksine etnik temizlik nadir bir durumdu. Hâlâ elitler asimile ediliyor, kitleler dini ortodoksluktan ayrılmadıkları müddetçe görmezden gelmiyordu. Yine de dini hudut bölgelerinde ön-milliyetçi tonlar daha erken belirdi. Armstrong'a göre (1982: 2. Bölüm), Islam-Hıristiyanlık hududu "milliyetçilikten önce milletlerin bulunduğu" ana bölgedir. Doğu ile Batı arasında ya da Katolik kilise ile Protestan kilise arasında da daha yüzeysel fay hatları çekilebilir. Buralarda temizlik daha ileri gitmişti. Bu düzeyde temizlik ilk olarak Ispanya'da ortaya çıkar.

DİNİ HUDUT TEMİZLİĞİ: ISPANYA, ALMANYA, İRLANDA

Iberya Yarımadası ortaçağ Batı Avrupası'ndaki tek çok-dinli bölgeydi. Kuzeydeki küçük bir kısım dışında yarımada sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda tamamen İslam ordularınca fethedilmişti, ama Islami yöneticiler itaatkar kaldıkları sürece dini azınlıklara hoşgörülü

davrandı ve Yahudilerin bölgeye göçünü teşvik etti. Hıristiyan Avrupa'nın tamamından daha fazla Yahudiyi Ispanya'da bulmak mümkündü. Ardından Hıristiyanların yarımadayı tekrar fethetmesi üzerine pek çok Müslüman (Mağribi) ve Yahudi de Hıristiyan tebası haline geldi. Hıristiyan Valencia krallığında Mağribiler büyük bir çoğunluğu oluşturmaya devam etti. Yahudilere karşı ara ara katliamlar yapıldı ve Islami devletlere karşı savaş zamanlarında, Mağribilere beşinci kol faaliyeti yürüttükleri gerekçesiyle zulmedildi. Yine de genel örüntüye baktığımızda convivencia, yani "birlikte yaşama" politikası yürütüldüğünü, biraz da kurumsal zor yoluyla ayrımcılık yapıldığını, dil ve kültürün bastırıldığını, zaman zaman da din değiştirme baskısı yapıldığını görüyoruz. Mühtediler bile bir nebze ayrı kalmış, ciddi zenginlik ve güç elde edebilmişlerdi. Diğerlerinin pek çoğu da Müslüman ya da Yahudi olarak kalmış, hükümdar tarafından doğrudan korunup hukuken denetlenmişlerdi. Karşılığında da daha yüksek vergi ödüyorlardı.

Ispanya onbeşinci yüzyıl sonunda birlik sürecine girdi. Aragon ve Kastilya hükümdarları Ferdinand ve Isabella 1479'da birleştiler. Saltanatları pürüzsüz ilerlemedi. Akdeniz'deki Hıristiyan devletler üzerindeki Osmanlı baskısı artıyor, Ispanyol soylular hükümdarlara direniyor ve tüm güçlü aktörler yeni krallığın ganimetlerinden faydalanma mücadelesi veriyordu. Çatışma eksenlerinden biri de mühtedilerin gücünü ve zenginliğini kıskanan "eski Hıristiyan-lar" üzerinden yürüyordu. Roth'un aktardığı kadarıyla (1995), eski Hıristiyan aristokratlar, düşük rütbeli şövalyeler ve kilise görevlileri arasında mühtedilere karşı oluşan ittifak giderek güçlenmişti. Birlik süreci Ispanyol kilise görevlilerinin gücünü artırmış, Papa'nm kontrolünü de zayıflatmıştı. Katoliklik hem ispanyanın birliğini hem de savunma yolunu ifade ediyordu. 1481'de doktriner saflığı artırmak Aragon Engizisyonu'nun iktidarı bahanesiyle krallığın tamamına yayıldı. Böyle bir hizipçilik anında hükümdarlar son Mağribi diyarı olan Granada'ya karşı savaş başlattılar. Savaş beklenmedik ölçüde uzun, maliyetli ve acı oldu, elitler arasındaki gerilimi ve Mağribiler ile diğer azınlıklara karşı düşmanlığı artırdı. Çetin çarpışmaların ardından 1487'de Malağa alındığında, Mağribi nüfusa yapılan muamele olağanüstü ölçüde sertti, hem katliamlar ya-pilmiş hem de kalanlar köleleştirilmişti.

Aynı süreçte Engizisyon baskısı da artıyordu. Soruşturmaların yüzde doksam mühtediler içindeki sapkınlığı tespit etmeye yönelikti. 1491'de Engizisyon'un usûlleri alenileştirildi ve gösteri niteliğinde mahkemeler kilise ve devletin sapkınlara karşı propaganda aracına dönüştü. Engizisyon'un mühtedilere karşı ürettiği kanıtların gerçek olup olmadığı hâlâ belirsizdir. Fakat mühtedilerin gizli Yahudi ayinleri yapması, Yahudiler ile mühtedilerin ortak komplolar kurması ve Yahudi peygamberlerin Mesih'in geldiğini -ve sultan olduğunu!- vazetmesi gibi vakalar yüzünden mahkûmiyet oluyordu. 1480'lerde 1.000'in üzerinde mühtedi idam edildi. Savaşın masrafları altında ezilen devletin ekonomik bir güdüsü de vardı -suçluların mallan kamulaştırmıyordu. Ölmüş mühtediler bile gıyabında mahkûm edilerek mülklerine el konabiliyordu. Engizisyon aynı zamanda kalan Yahudi cemaatlerinin ülkede saflığı bozduğunu, mühtedileri etkilediğini, onları kötü yola düşürdüğünü iddia ediyordu. 1483'ten itibaren Jerez, Sevilla ve Zaragoza'daki Yahudi cemaatleri komşularını kirletmekle suçlandı. Bu Yahudiler Ispanya'nın her yanma dağıtıldı.

1490 ve 1491'de düşük unvanlı soylular, yani caballeros arasından seçilmiş gençler yer yer Yahudilere saldırdı.

1492 Ocağı'nda Granada nihayet teslim oldu ve Ispanya'da Katolik birlik sağlandı. 31 Mart 1492'de, Kolomb'un Amerika'ya çıkmasından hemen sonra Ferdinand ve Isabella tüm Yahudilerin dört ay içinde Ispanya'yı terk etmesini emreden bir ferman çıkardı. Bu emir önceki eylemleriyle o kadar tutarsızdır ki, açıklanması hiçbir zaman kolay olmamıştır. Uzun uzadıya düşünülmüş bir emir değildi. Yahudilerin yazılarında reconquista[3]mn tamamlanmasını çevreleyen bir Katolik muzafferaneliğinden bahsedilir. Engizisyon başkanı Torquemada, dindar askerlerin de yardımıyla hükümdarlar üzerindeki baskıyı artırıyordu. Bu askerler yüzyıllar boyunca İslama karşı mücadelenin başını çekmiş, Haçlı vahşetinde önplana çıkmışlardı. Saraydaki bazı hizipler artık daha Katolik ve militan bir devletin mümkün olduğunu fark etmişti. Hükümdarlar kendi politikalarını hayata geçirmek yerine baskılara boyun eğiyormuş gibi görünüyordu.

Fermanın amacı Yahudileri ülkeden atmak değil, Hıristiyan olmaya zorlamaktı. Büyük bir çoğunluğunun din değiştirmesi bekleniyordu. Ülkede kalırlarsa vergilerini ödemeye devam edebilirlerdi. Hıristiyan olurlarsa, mühtedilerin asimilasyonu ayrı Yahudi cemaatlerinin varlığı yüzünden sekteye uğramayacaktı artık. Fermandaki sözlerle, Yahudiler artık "mümin Hıristiyanları kutsal Katolik inancından saptıramayacaktı". Hükümdarlar, "söz konusu Ya-hudilere katılmanın ve onlarla konuşmanın yarattığı kötülükler ve zararları" durdurmak için yerel sürgünlerin yeterli olmadığını söylüyordu. Halkın herhangi bir baskısı ya da şiddeti söz konusu değildi: Bu işi yapanlar kitleler değil elitlerdi. Elitler arasında bile çok fazla muhalefet vardı. Yurtdışına göçenlerden çok azı mülkünü kaybetti, çünkü mallarını ve mülklerini satabiliyorlardı; İspanyolların altın ve gümüşü ülkeden çıkarmasına yönelik geleneksel yasak pratikte göz ardı edilmişti. Muhtemelen 80.000 kişilik toplam İspanyol Yahudi nüfusunun 10.000'den azı sonraki iki yılda ülkeden çıktı. Büyük çoğunluğu işlerini yönetmeyi sürdürebilecekleri komşu ülke Portekiz'e geçtiler. Portekiz 1497'de kendi kitlesel ihtida sürecini başlatınca bazı Ispanyol Yahudiler Ispanya'ya döndüler ve orada resmen Hıristiyan oldular (Karnen, 1993a: 44; Roth, 1995: 285, 303-7). Kurumsal asimilasyon ile askeri güç kontrolünde sürgünün karıştırıldığı ciddi bir temizlikti bu.

Yine de, ülkede serbestçe dolaşmasına izin verilmiş bir Engizisyon'u dizginlemek kolay değildi. Şiddet artışı dalgalıydı, ama durum gittikçe sertleşiyordu. 1490'larda Yahudiler, mühtedi ve Mağribiler kendilerini baskı altında hissediyorlardı. Bazıları şiddetle direndi, ama misilleme daha sert oldu. Granada ve Valencia'daki etkisiz Mağribi isyanları zorla ihtidalara ve Ispanya'dan sürgünlere yol açtı. İspanyolların politikaları diğer Akdeniz devletlerine de sıçradı ve bölgenin tamamında gerilimi artırdı. Hıristiyan aleminin tehdit altındaki sınırları Batı Akdeniz'deydi. Islamın dışarıdan yaptığı baskı yüzünden içerideki tüm Hıristiyan olmayanlar baskı görüyordu. Sonraki yirmi küsür yıl boyunca Ispanyol Yahudileri'nin dış göçü arttı, en sonunda 40.000 ila 100.000 kişiye ulaştı (araştırmacılar ne Yahudi nüfusu konusunda ne de ayrılanlarm sayısı hakkında fikir birliğine varabilmiştir). Portekiz, Provans ve birkaç Italyan devletinden de dış göç yaşandı. Göçmenlerden çoğu

doğuya, daha hoşgörülü olan Osmanlı Imparatorluğu'na gitti. Pek çok mühtedi de göç ediyor, Hıristiyan aleminin başka yerlerine yerleşip izlerini kaybettirmeye çalışıyorlardı. 1502'de bu politika Ispanya'da kalan diğer Mağribilere de dayatıldı: Ya git ya Hıristiyan ol.

Ispanya'da yeni etnik fikirler doğuyordu. Daha 1492'den önce bile Katolik aşırılıkçılar sapkınlığı kanıtlamanın güçlüğüne daha basit bir kanıtı, safkanlığı -limpieza de sangre, "kanı arılaştırma"- savunarak yanıt vermeye başlamıştı. Kirli "Yahudi" kanı iyi Hıristiyanlara bulaşabileceği için, tüm Yahudiler ülkeden kovulmalıydı. Dini ırkla bir tutan, Avrupa tarihinde çok nadiren daha önce ifade bulan hakiki modern Yahudi karşıtlığıydı bu. Yahudi ya da Mağribi soydan gelen herkes Ispanya'dan çıkartılmalıydı. Çok fazla muhalefetle karşılaşmasına ve asla sarayın politikası haline gelmemesine rağmen, özel kurumlar safkan olmayanların askeriyeye ve din adamları arasına, ayrıca bazı katedrallere, üniversitelere ve loncalara girişini engelliyordu. Bu gerginlik artışının yanı sıra başka bir şey daha yaşandı. 1576'da Engizisyon Hıristiyanlığı kabul etmiş Mağribiler, yani Moriskolar[4] üzerinde uzun zamandır kurmaya çalıştığı hakimiyeti nihayet kurarak faaliyet alanını genişletti. 1609-10'daki kraliyet fermanlarıyla geride kalan Moriskolar da ülkeden atıldı. Yaklaşık 300.000 kişi zorla sürgün edildi. Valencia'daki silahlı ama faydasız direnişte neredeyse

10.000 Morisko öldü. Ispanya temizlenmişti (bu kesimdeki kaynaklarım şunlar: Dominguez Ortiz & Vincent, 1994; Edwards, 1999; Friedman, 1994; Karnen, 1993a, 1993b; Kriegel, 1994; Monter, 1994; Roth, 1995).

Ferdinand, Isabella ve halefleri fanatik değildi. Kendilerini imanın savunucuları olarak göstermeyi isteseler de, aslında Yahudi ya da Mağribi tebayı çok da umursamayan pragmatik politikacılardı. Önemli kişilerin dini temizlik baskısına boyun eğdiler; çünkü yanılmış da olsalar kendilerini emniyete almak isteyecek kadar düşmanla işbirliği argümanını akla yakın buluyorlardı büyük ihtimalle. Böylece Ispanya'da yüzyıllardır zaten kör topal süren dini hoşgörü sona erdi. Süreç içinde dini temizlik milli, hattâ ırksal tınılar kazandı. İspanyolların çoğu karışık kandan olmasına rağmen (Ferdinand'm kendisi de ailesinin her iki tarafından Yahudi kanı taşıyordu), saraydaki hiziplerden biri Yahudi ve Mağribilikten dönme Hıristiyanlara güvenilemeyeceği fikrini kabul ettirmeyi başarmıştı. Bu bir holokost değildi, çünkü sadece (çoğu zaman şüpheli olsa da) titiz mahkemeler sonrasında ya da silahlı direniş neticesinde ölümler oluyordu. Fakat toplamda dini temizlikti ve ileriki safhalarında etnik niteliği artmıştı. Avrupa'da bu temizlik istisnaydı. Daha sonraki temizliklerde iddia ettiğim şekilde demokrasinin karanlık yüzünü yansıtmıyordu. Temizliği yapan ana unsur hükümdar olmasa da, aslında Ispanya tam ters yönde, mut-lakiyete doğru gidiyordu. Devlet ile halkın tek bir ulusal inançta birleşmesi mefhumu henüz yeniydi ve VVestphalia Anlaşması'nın yüz yıl önceki selefiydi. Hem etnik hem milli anlamda Yahudilerin ve Mağribilerin kovulması modernliğe uzanan eşsiz bir köprüydü.

Fakat onaltmcı yüzyılın başında Batılı Hıristiyan alemi bölündü. Fransa, Almanya ve İrlanda'da dinsel iç savaşlar çıktı. 1618-48'deki Otuz Yıl Savaşı'nda Almanya ile Bohemya

yakılıp yıkıldı. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun[5] nüfusu 3-4 milyon, yani yüzde on beş ila yirmi oranında düştü (Parker, 1984; Rabb, 1964). Askerlerden çok daha fazla sivil, acımasız savaşların getirdiği kötü beslenme ve hastalıklar yüzünden öldü. Mezalimin askeri anlamda taktik bir çekiciliği vardı. Devletler gereken savaş ölçeğinde masraf yapamadığından, ordular "savaş savaşı besler" ilkesi uyarınca kırsaldan geçiniyordu. Askerler ekinleri, evleri, köyleri ve küçük kasabaları talan ediyordu. Sivil erkekleri öldürüyor, kadınlara tecavüz ediyorlardı. Dini iftiralar da bu aldırışsızlığı artırıyordu. Protestanlar Katolikleri putperestlikle, "gerilikle", "batıllıkla", "şeytanın hizmetinde olmakla" suçluyordu; Katohkler de Protestanların sapkınlık yüzünden "içine şeytan girmiş", çocukları öldüren, yamyamlık eden, önüne gelenle yatan tipler olduğunu düşünüyordu (Burke, 1978: 168-9). Çok fazla zorunlu ihtida vardı. Protestan Bohemya Katolik güçlerin eline geçince tüm bölge zorla tekrar Katolikleştirilmiş, 150.000 Protestan başka yerlere kaçmıştı. Erkek mültecilerin çoğu yoksulluktan ve intikam duygusuyla askere yazılıyordu. Smıf farkları belirsizleşmişti; her düzeyden insan öldürülebilirdi.

En kanlı mezalim Protestanların kalesi olan Magdeburg şehrinde yaşandı. 163l'de Katolik kuvvetler şehri alınca yaklaşık 30.000 erkek, kadın ve çocuk kılıçtan geçirildi ya da Katolik askerlerin yaktığı ateşlerde öldü. Şehir yıllarca boş kaldı. Mesele başlı başına dini fanatizmden kaynaklanmıyordu. Direnen bir şehri yağmalamak konvansiyonel savaş kuralları çerçevesinde kalıyordu - bu kadar smıfa-bağımlı bir dönemde alt ve orta sınıftan insanların hayatları hiçe sayılıyordu elbette. Yağmaya normal misilleme gözüyle bakılıyordu ve ganimetler de askerleri ödüllendirmenin kabul gören bir yoluydu. Magdeburg'daki gibi uzun kuşatmalarda, dışarıda bekleyen kuşatmacılar şehirde mevzilenmiş olanlardan daha çok mahrumiyet yaşıyordu. İntikam ve ganimet istiyorlardı. Yine de Magdeburg hâlâ Avrupa için şok edicidir; gerek Katolik gerekse Protestan risalelerde ve ayinlerde vahşetle ve Hıristiyanlık dışı olmakla suçlanmıştır. Böyle kanlı olaylar nadiren önceden planlanmış oluyordu. Zorunlu dinden döndürme ya da tehcir, din savaşlarında önceden tasarlanmış en kötü politikalardı, ama taktik fırsatçılık daha beter sonuçlara yol açmıştı. Etnik değil dini temizlik söz konusuydu ve önceden tasarlanmamıştı; çünkü en iyi çözümün ihtida olduğu düşünülüyordu.

Otuz Yıl Savaşları çok sayıda etnik gruptan kurulu ordulan olan çok devletli ittifaklar arasında gerçekleşti. Fakat sonunda ulusal nitelikte bir çözüm bulundu. 1648 Westphalia Anlaşması'nda Cuius regio, eius religio deniyordu: Hükümdarın dini ile hükmü altmdakilerin dini aynı olmalıydı ve hükümdar bunun için zor kullanabilirdi. Artık hiçbir yabancı devlet azınlıkların yardımına koşamazdı. Fakat devletin din üzerindeki iktidarı artık kurumsallaştığı için temizlik esasen silahlarla değil kurumlarla yapılacaktı. Birkaç kişi yakıldı, bazı tarikatlar dağıtıldı, ama çoğunluk ya dinden döndürüldü ya da sadakat yemini ederek kuramlardan ikinci smıf yurttaş muamelesi görmeye razı oldu. Protestan kiliselerin çoğu artık ön-ulusal kiliseler olarak devlet tarafından düzenleniyordu. Katoliklik hâlâ ulus-aşırı bir din olmasına rağmen, Katolik devletler de yurt içindeki kiliseyi kendi amaçları uyarınca esnetiyordu. Temizlik dini temelden milli temele kayıyordu; çünkü ruh artık kısmen millileşiyordu. Süreç ilk olarak Ispanya'da başlamıştı ama Batı Avrupa onu takip

etti ve Doğu Avrupa da Ortodoks Kilisesi'nin değişik ulusal kollan arasında farklılaşmalara sahne oldu.

Gel gelelim, Avrupa uygarlığının sınırlarında, yani daha ilkel halkların görüldüğü yerlerde dini temizlik etnik ve milli hislerle iç içe geçebiliyordu. Doğu hududundaki Litvanya ve batıdaki İrlanda böyle yerlerdi. Burada İrlanda vakasına odaklanıyorum. İngiliz devletinin geri ve barbar kabul ettiği İrlanda'ya boyun eğdirme girişimi din faktöründen de güç alıyordu. Özellikle batıda yaşayan Gaelce İrlandalIlarının koşulları daha kötüydü, okuryazarlık oranları daha düşüktü ve basit (daha vahşi) savaş yöntemleri kullanıyorlardı. Ingilizler inandırıcı bir biçimde İrlandalIları az uygarlaşmış olarak tanımlayabiliyorlardı ki zaten o dönemde Iskoçya Dağlılarına da ayni gözle bakıyorlardı.

İrlanda'nın büyük bir kısmı 1250'den beri Anglo-Norman/Ingiliz lordlarca yönetiliyordu. Fakat yerleşimciler azdı ve lordlar İngiliz Krallığı'ndan bağımsız olmak istiyorlardı. Çoğu yerlileşti ve İrlanda dili canlandı. Sarayın bu duruma tepkisi zorla asimilasyon oldu. Kilkenny Nizamnamesi'yle (1366) İrlanda dili, Irlandalı soyadları ve İrlanda sporları yasaklandı. Yerleşimci sayısı artınca toprak yüzünden doğrudan çatışmalar başladı (dördüncü bölümde tartışılan sömürgelerde olduğu gibi). Sonuçta bazı Mandalılar adanın batısına sürüldü. Fakat İngiliz yerleşimciler hâlâ çok azdı ve çoğu asimile olmuş, Gaelce konuşuyorlardı. Onlara Eski İngiliz, yani "eskiden Ingilizdi" deniyordu. Onaltmcı yüzyılda İngiltere ve Iskoçya Protestanlaştı, fakat Gaelce konuşan Mandalılar ve Eski İngiliz yerleşimcilerin çoğu Katolik olarak kaldı. İrlanda'da bir İngiliz hükümet görevlisi olan şair Edmund Spenser'e göre çözüm cinai temizlikti: "Araç olarak büyük kuvvet kullanılmalı, ama esas yolu açlıktır; çünkü İrlanda aç kalmazsa boyun eğmez... Dine uyulmayan yerde hükümete de uyulma-yacaktır... İki eşit hasım, yani Ingilizler ile Mandalılar arasında asla sağlam bir anlaşma yapılamaz" (Hastings, 1997: 82-4). Amansız bir savaş başladı ve 1607'de İngiliz galibiyetiyle sona erdi. Gaelce artık kamusal alanın büyük bir kısmından atılıyordu. Daha fazla Protestan İngiliz ve İskoç yerleşimci geldi, daha çok yerli Irlandalı zorla batıya sürüldü.

İç Savaş çatışmayı yeniden başlattı ama etnik unsur geri plana düşerken dini unsur daha belirleyici oldu ve çatışma biraz ön-milliyetçi bir ton kazandı. Bu aynı zamanda emperyal bir savaştı, çünkü Iskoçya ve İrlanda krallıkları en sonunda İngiliz hakimiyeti altına giriyordu. Dini çekişme yüzünden İskoç ve Irlandalı üst sınıfların ön-milliyetçi hınçları halka da yayıldı. Irlandalı Protestanların çoğu Yüksek Kilise'dendi ve bu yüzden de kralı destekliyordu; İrlanda Katolik Kilisesi de (hem Gaelce konuşan İrlandalI hem de Eski İngiliz hizipler) kralı destekliyordu. Bu ittifak kral tarafına İrlanda'da avantaj sağlıyordu. Dört bin Ulster Protestam'mn katledildiği, yaklaşık sekiz bininin de -bunların içinde çok sayıda kadın ve çocuk da vardı- açlıktan, hastalıktan ya da soğuktan öldüğü Irlandalılarm ayaklanmasıyla savaş başladı. Clifton'm iddiasına göre (1999: 109) önceden hesaplanan değil, "kötü idareden kaynaklanan bir katliam" yaşanmıştı; fakat buradaki mezalimin zehri sonraki olaylara da yayılmıştı; zira Protestan propagandacılar yüz binlerce Protestamn öldüğüne Ingilizleri inandırmıştı (Connolly, 1992: 16; Wheeler, 1999: 8-12).

İç Savaş İrlanda'da daha uzun sürdü. Fakat 1649'da Cromwell görkemli Püriten Yeni Model Ordu'sunun başında galip geldi. 1641'deki katliamın intikamını alma duygusu ve "Papacı, vahşi batıl inançlarla" dolu "barbar" bir halka karşı horgörü sebebiyle daha da zalimleşen ibretlik baskıya başvuran Cromwell son kez İrlanda'yı fethetti. Cromwell şöyle bir beyanda bulundu:

Barbar ve kana susamış Mandalılar ile taraftarları ve işbirlikçilerine karşı büyük işlerin [öncülüğünü yapacağım] ve Mesih'in Incil'inin yayılması, doğruluğun ve barışın kurulması için [çalışacağım].

Cromwell Drogheda şehrinden teslim olmasını istedi. Garnizon komutanı onu oyalayınca da toplarla duvarları yıktırdı ve şehre yapılan hücumu bizzat yönetti. Şehri yağmalamak o dönemde bir savaş geleneğiydi. Cromwell olup bitenleri Parlamento'ya şöyle rapor etti:

Şehirde silahlı bir kişiyi bile sağ bırakmamalarını söyledim ve sanırım o gece 2.000 adamı kılıçtan geçirdiler... Çok sayıda masumun kanma girmiş sefil barbarlara Tanrı hak ettikleri cezayı vermiştir. Böylece gelecekte daha fazla kan dökülmesinin önüne geçilecektir... Şimdi müsaadenizle bunun nasıl başarıldığını size daha açık anlatayım. Böyle büyük bir şeyin güçle ya da kudretle değil Tanrı'nın inayetiyle yapılacağı zaten bazılarımızın içine doğmuştu. Zaten ortada değil mi? Askerlerinizin o kadar cesaretle hücuma kalkmasının sebebi Tann'mn inayetiydi. Onların göğsünü yiğitlikle doldurdu... ve böylece bu sevindirici başarıyı elde ettik. O halde tüm şanın sadece Tanrı'ya ait olması çok iyidir.

Teslim olan yüzlerce kişi daha sonra öldürüldü. Cromwell şöyle diyordu:

Müdafilerin tamamını kılıçtan geçirdiğimize inanıyorum, canını kurtarabilenlerin sayısının otuzu geçmeyeceği kanaatindeyim. Onlar da Barbados'a gönderilecektir.

Wexford'daki garnizon komutam da oyalanınca Cromwell yine aynı sertliği gösterdi. Şehre girildi ve tamamen kontrolden çıkmış görünen askerler kaçan sivillerden bazılarını da öldürdüler. Cromwell askerleri dizginlemek için pek de kılını kıpırdatmadı. Cromwell burada da yine suçu Tanrı'ya atıyordu.

O'nun haklı adaleti haklarında bu karan vermiş, onları askerlere yem etmişti ki kendileri de korsanlık ederken pek çok aileyi soymuştu. Zavallı Protestanların hayatlarına zalimce kastetmenin bedelini kanlarıyla ödediler.

iki şehirde garnizonların dörtte üçünü oluşturan 4.500 askerin yanı sıra 200300 de sivil öldü. Wexford garnizonu Mandalıydı, fakat Drogheda askerlerinin yarısı Ingiliz Protestan Kralcılardı. Burada dini ve etnik temizlik karışımının ötesinde bir şey vardı. Fakat Ross garnizonu komutanı vicdan özgürlüğü tanınırsa teslim olmayı önerince, Cromwell açıksözlülükle yanıt verdi:

Vicdan özgürlüğü ile ayinlerinizi yapma özgürlüğünü kastediyorsanız, İngiliz parlamentosunun iktidarda olduğu yerlerde buna izin verilmeyeceğini belirterek hemen

gereken cevabı vermenin en iyisi olduğu kanaatindeyim.

Crormvell, Munster'da ipe sapa gelmez ve kin dolu bir Katoliklik karşıtı beyanda bulundu. Niyeti "Katolik dinini imha etmek" değildi, ama bunun tek nedeni "imha etmek kelimesinin zaten köklü ve kurulu bir şey gerektirmesiydi". Belgenin genel tonlaması İrlanda'yı gereken her yola başvurarak Katoliklikten arındıracağını gösteriyordu (Cromwell'den yapılan bu alıntılar şuradandır: Abbot, 1939: II, 107, 126-7, 142, 201).

Bunlar Cromwell'in İrlanda'daki ilk muharebeleriydi. Asur tarzı ibretlik baskıya başvurarak, ya teslim ol ya öl sinyali veriyordu, işe yaradı, Mandalılar eninde sonunda teslim oldular. Fakat son derece acımasız bir savaş yaşanmıştı, çünkü yirmi yıl süren bu savaş sırasında İrlanda nüfusunun yaklaşık yüzde on beşi, yani üç yüz binden fazla insan çoğunlukla kötü beslenme ve hastalık yüzünden öldü.

Ingiltere'de Iç Savaş daha soylu bir tarzda yürütüldü. Teslim olmayı reddeden garnizonların katledildiği vakalar daha azdı, ama sivillerin çoğu, yağmalanan kasabalarda sıkışıp kalmadıkları sürece doğrudan zarar görmekten kurtulabildi. Coster'in yazdığına göre (1999), en korkunç katliamlar direnişin en fazla olduğu yerlerde yapılmıştı. Katolik ve îrlandalı askerler hem en kararlı hem de en çok risk altındaki askerlerdi. En zalim general aynı zamanda en deneyimli generaldi: Kralcı Prens Rupert. Toplamda İngiltere'nin sadece yüzde dört ila beşi, yani yaklaşık 180.000 kişi öldü. Cromwell Iskoçya seferinde dahi hasımlarma nezaket göstermiş, mağluplara merhametli davranıp yaralılara bakmıştır. İskoç ordusu İngiltere'yi işgal edip Worcester'a kadar ilerlediğinde bile, sonraki yenilgisinde vahşice bir misilleme olmamıştı. Bir avuç lider idam edildi ve birkaç yüz asker Yeni Dünya'ya gönderildi. Fakat İrlanda'da dini fanatizm, etnik horgörü ve 1641'in öcünü alma arzusu onun galibiyet arzusunu sapıklık düzeyine çıkarmıştı. Ulster'de gerillalara karşı bir yakıp yıkma seferi neticesinde Katoliklerin işi bitirildi. Yöredeki insanlara bölgeyi terk etmezlerse vurulacakları söylendi. Bazı subaylar diğerlerinden daha acımasızdı. Katolik hasımları Sir Charles Coote'yi, "üç kez daha zalim bir kasap ve kan emici" diye tanımlıyordu. Albay Tothill adamlarına tüm esir İrlandalIları öldürme emri vermişti. Fakat muhafazakar Ireton (Cromwell İrlanda'yı terk ettikten sonra komutayı almıştı) bu yüzden Tothill'i divanı harbe verip ordudan ihraç ettirdi. Ireton kendi askerleri ile yerli Katolik kadınlar arasındaki evlilikler karşısında telaşa kapılmıştı -o sırada Ulster'de ciddi bir Katolik erkek sıkıntısı vardı. Bu yüzden Protestanlığa ihtidası samimi olmayan kadınların ülkeden kovulmasını ve kocalarının da rütbelerinin indirilmesini emretti (Wheeler, 1999). Burada Protestan radikaller ile ılımlılar arasındaki farkı görüyoruz.

Cromwell'in dinsel temizliği aynı zamanda uygarlık adma barbarlığa karşı temizlik hissinden de besleniyordu. Fakat Drogheda hiç de Magdeburg gibi değildi. Cromwell teslim olmakta geciken garnizonu kılıçtan geçirtti, ama sivil halkı öldürmedi. Büyük ölçüde geleneksel savaşın çağdaş kuralları çerçevesinde kalmıştı (Clifton, 1999: 119). Her şehre, "doğru şekilde" önceden teslim olma çağrısı yapılıyordu ve Cromwell kadınları ya da çocukları hedeflemiyordu. O yüzden bunun bütün bir etnik gruba yönelik cinai temizlik olduğu söylenemez. Daha ziyade silahlı direnişi yok ederek dinsel temizliğin daha

yumuşak kurumsal araçlarla yürütülmesini sağlama girişimiydi.

Gerçekten işe yaradı. 1652'de çıkarılan Yerleşim Yasası **İrlandalIların,** 1641 katliamına katılmakla suçlanan üçte ikisinin toprağını kamulaştırıyordu. Bu topraklar Londralı tüccarlara, CromwelPin askerlerine ve İskoç yerleşimcilere verildi -bunların hepsi de Protestandı. 1600'de İrlanda topraklarının yüzde 90'ı Katoliklerin elindeydi, 1685'e gelindiğinde bu oran yüzde 22'ye, 1800'de ise yüzde 5'e düşmüştü. 1770'lere kadar Katolikliğe karşı ceza yasalarıyla büyük ayrımcılık yapılıyordu ve Katolik mirasçılar ile meslek sahibi olmak isteyenler resmen ihtida etmeye zorlanıyordu (Connolly, 1992: 145-7). Fakat mülksüzleştirilmiş Irlandalılarm hemen hepsi mülksüz emekçiler olarak kaldı. Az sayıda Katolik mülk sahibi batı sahiline gönderildi ve orada daha küçük toprak parçaları aldı (Clifton, 1999:123). İrlanda dili kamusal alandan çekildi, ama alt sınıfların lehçelerinde tutunmayı başardı. Ondokuzuncu yüzyıl ortasına gelindiğinde, her sınıftan Îrlandalı ebeveyn çocuğunun modernlik ve dünyevi başarı dilini -İngilizceyi- öğrenmesini istiyordu. İrlanda nüfusunun yaklaşık dörtte biri İngiliz ya da İskoç yerleşimci soyundan olmasına rağmen, İrlanda hiç de koloni niteliğinde değildi. Connolly'nin (1992:111-22,294-313) belirttiği gibi, İngiltere ve Iskoçya'nın kapı komşusuydu ve Mandalılar görünüş, din ve kültür bakımından Avrupalıydı. Aradaki dar denizin her iki tarafına doğru kitlesel hareketler ve çok fazla asimilasyon gerçekleşmişti. Gael tipi göçmen çobanlığın yerini Ingilizlerin toprakta kullanım hakkı uygulamaları almıştı. Kitlesel ihtida ettirme girişimleri pek gayretli değildi. Elitler zorla asimile edilmiş, kitlelere ise ciddi anlamda ayrımcılık yapılmıştı. Fakat Ingilizler toplu temizlik suçu işlemedi. İrlanda iki dini cemaat barındırmayı sürdürdü, ki günümüzde de bunların çatışmalarına şahit oluyoruz. 1969 ile 2000 arasında 3.300 kişi öldürüldü, ama iki taraf da aslında diğerini ortadan kaldırma peşinde değil.

Onbeşinci yüzyıl sonundan onyedinci yüzyıla kadar Avrupa'da daha ciddi temizlikler yaşandı ve dini hudut bölgelerinde etnik unsurlar da işe dahil oldu. Ispanya'da etnik uzlaşmazlıklar ve temizlik arttı; İrlanda'da azaldı. Büyük ihtimalle bunun sebebi huduttaki tehditlerin ciddiyeti arasındaki farktı: En büyük temizlik döneminde Hıristiyan Akdeniz ülkelerine yönelik İslam tehdidi çok güçlüydü (ancak 1572'deki Inebahtı deniz savaşından sonra zayıflamaya başlamıştı), oysa batıdaki Katolik İrlanda tehdidi sürekli azalıyordu. Daha doğuda, savaş halindeki Rus, Osmanlı ve Pers imparatorluklarının hudutları boyunca da Hıristiyan, Sünni ve Şii topluluklar cinai yollardan temizleniyordu (Lieven, 2000: 149). Etnik-dinsel temizlik yalnızca siyasi tehditler ile dinsel tehditlerin birbirini güçlendirdiği yerlerde yükselişe geçiyordu. O zaman bile cinayetlerin çoğu önceden planlanmamış oluyordu. Şiddetin tırmanması neticesinde olayların kontrolden çıktığı yerlerde cinayetler işleniyordu. Temizlik sistematikti (özellikle Ispanya'da), ama cinai temizlik sistematik değildi. Magdeburg ve Drogheda vakaları sonraki bölümlerde aktaracağım olaylardan ziyade, tarihte daha önce yaşanan sayısız başka kuşatmaya benziyordu.

Dinsel temizlik ile ülkedeki rejim arasında bir ilişki yoktu. Ispanya'da Yahudilerin ve Mağribilerin temizlenmesi hükümdarların kendi iradesiyle değil, seküler ve dini elitlerin baskısıyla gerçekleşmişti. Din savaşlarında Protestanlar genellikle sınırlı temsiliyete dayalı

hükümet yönünde baskı yaparken, Katolik-ler daha güçlü monarşilerin iktidarını tercih ediyordu ve her iki taraf da eşit düzeyde kanlı olaylardan sorumluydu. İngiltere'de Püritenler en temsili hükümet biçimini tercih ediyor, mülk sahiplerinin ayrıcalıklarının azaltılmasını istiyorlardı, ama Papa yanlılarına en fanatik nefretle yaklaşan, onları ülkeden temizlemek için en çok arzu duyan da onlardı. Orduda fazlasıyla temsil edildikleri için bunu başaracak askeri güce de sahiplerdi. Fakat genele bakarsak demokratikleşmeye -ruhunki hariç- atfedilecek bir temizlik evresi değildi bu. Devletlerin hemen hepsi yaklaşık yüzde 80 oranında tek-dinli hale gelince de bu çatışmalar sona erdi.

Bu bölümde çok geniş bir tarih dilimini inceledik ve bu dönemde etnik temizliğin yaygın olmadığını, zira makro-etnisitenin de yaygın olmadığını gösterdim. Etnisite hemen hiçbir yerde mesafeye ya da sınıfa baskın çıkmamıştı. Fakat selamet dinleri yayılırken din hem sınıfların hem de başka sınırların ortak paydası haline geldi, ruhların ön-milli demokratikleşmesini ve temizlenmesini getirdi. Yine de seküler meselelerde sınıfın ve diğer katmanlaşma eksenlerinin hakimiyeti devam etti. Üstelik Avrupa'da dini temizlik başarıldıktan sonra işler iyiye gitmeye başlamış görünüyor.

üç

"Biz, Halk"ın iki Versiyonu

LİBERAL VERSİYON

Halk iktidarı mefhumunun kayda geçmiş en meşhur ifadesi şudur:

Biz, Birleşik Devletler Halkı, kendimiz ve Torunlarımız için daha kusursuz bir Birlik oluşturmak, Adaleti tecelli ettirmek, yurt içinde Huzuru sağlamak, birliği hep beraber savunmak, genel Refahı temin etmek, Özgürlüğün Nimetlerini emniyete almak Amacıyla Amerika Birleşik Devletleri için bu ANAYASAYI takdis ve tesis ediyoruz.

ABD Anayasası'na Giriş'te tanımlanan "halk", bugün tüm modern devletlerin meşruluk zeminidir ve sorgusuz sualsiz iyi ve ahlaki bir topluluk olarak görülmektedir. Nitekim insanların bugüne kadar bulduğu en iyi huylu yönetim biçimi de olabilir. Fakat "halk"m iki anlamı, yani demos ile ethnos kaynaşınca -aynı topraklarda yaşayan diğer etnik gruplar için- sorunlar doğar. Yurttaşların ayrıcalıkları etnik dış gruplara karşı ayrımcılığı da içerebilir. En uç durumlarda dış grup halkın topraklarından kovulabilir, temizlenebilir.

Yine de iki farklı halktan bahsedebiliriz: Katmanlı halk ve organik halk. Halk çeşitli ve katmanlı olarak görülürse, devletin ana rolü rakip çıkar gruplarına arabuluculuk yapmak ve onları uzlaştırmaktır. Burada farklılıklar uzlaştırılma-ya çalışılır, yok edilmeye ya da temizlenmeye değil. Avrupa'nın kuzeybatısında ağırlık katmanlı halktadır. Ama halk organik, bir ve bölünmez ve etnik olarak tasavvur ediliyorsa, ancak sapkın azınlıkları bastırarak saflığı korunabilir ki bu da temizliğe yol açabilir. Avrupa'nın orta ve doğu bölgelerinde bu tehlike daha fazla hissedilmeye başlamıştır.

Liberal görüşlerin çoğunda bireyciliğe vurgu yapılır. Liberal demokrasilerin faydalı olması anayasalarının en başta bireysel insan haklarını korumasıyla açıklanır. Fakat liberal demokrasiler kuruluş aşamasında böyle değildi, grupların hakları ve düzenlenmesi daha merkezi önemdeydi. Çıkar grupları mücadelesinin, özellikle de sınıf mücadelesinin kurumsallaşması organik değil katmanlı bir halk yaratarak hoşgörüyü güvenceye almış ve temizlik güdüsüne gem vurmuştur. Yine de, liberal demokrasiler muazzam temizlik suçları işlemiş, kimi zaman soykırıma varan işler yapmışlardır -fakat bu suçları sömürge bağlamlarında, büyük toplumsal grupların katmanlı halkın dışında tanımlandığı yerlerde işlemişlerdir.

ABD Anayasası'nı "takdis ve tesis eden" gerçekten de halk değildir. Bu işi yapan, iki haftalığına Philadelphia'da toplanan, en yüksek unvan ve büyük mülklere sahip olan 55 tane orta yaşlı beyaz efendidir. İddialarına göre 13 koloninin halklarım temsil ediyorlardı. Fakat kimdi bu halklar? Kurucu babalar kadınları, köleleri ve yerli Amerikalıları halktan saymak istemiyordu. Hattâ çoğu mülksüz beyazları da dışarıda tutmak istiyordu, ama çevrelerinde kaynaşan devrimci süreç yüzünden buna mecbur kalmışlardı. Dönemin İngiliz politikacıları halkı tanımlarken, onu alttaki ayaktakımı'ndan ayırt ediyorlardı. Ayaktakımı en alt kademedekilerden, kalabalıktan, güruhtan ve kesinlikle halkın bir parçası olmayan dış gruplardan oluşuyordu. "Biz, halk" o dönem çıkarlar (beyefendiler, tüccarlar, imalatçılar, zanaatkarlar vs.) diye adlandırılan mülk sahibi erkek gruplarından oluşuyordu. Bu çıkarların bölücü niteliği kabul ediliyordu ve herkesin "ülkede ortak hissesi" olması için çıkarların uzlaştırılması önemliydi. Yurttaş topluluğunun içsel olarak katmanlı olduğunu kabul ediyorlardı. Hattâ bu dönem yurttaş haklan da katmanlıydı; çünkü halk "aktif" yurttaşlığa sahipken, ayaktakımı ancak "pasif" yurttaşlıktan faydalanabiliyordu. Ayaktakımınm hukuki ve medeni hakları vardı, ama siyasi hakları yoktu. Tam haklar elde etmeye yönelik sonraki hareketlerde de sınıfın ağırlığı hissediliyordu. Bunlar artık sanayileşen kapitalist ekonomilerdi. Siyasi hakların genişletilmesi tartışmalarında esasen şu meseleler gündeme geliyordu: Mülkiyet sınırı nereye çekilmeli? Çalışanlar ya da hizmetkarlar (çoğu siyasi hak sahibi onların bağımsız yargı gücünden yoksun olduğu düşüncesindeydi) oy kullanma, jüri üyesi olma, makam sahibi olma hakkı almalı mı? Bazı sınıfların oyları diğerlerininkinden daha değerli olmalı mı? Sınıfın yüksek sorumluluk sahibi üyelerini daha önce kabul etmek ve onları sınıfın geri kalanından ayırmak gerekir mi? Bu çoğul sınıf ve katman çıkarlarının uzlaştırılabileceği, ama ortadan kaldırılamayacağı kabul edilmiş durumdaydı. Halk bir ve bölünmez değil, çoğul ve katmanlıydı. Nitekim çekişen çıkarlar siyasi partilerde kurumsallaştı. Hizip niteliğindeki çıkar grupları -içeridekiler ve dışarıdakiler, Whigler ve Toryler- zaten mevcuttu ve sanayi çağının smıf çatışmaları onları modern dönemde "sola karşı sağ" ve "dinsele karşı seküler" partiler haline getirdi. Bunların çatışmasının ortadan kalkmayacağı, aşılamayacağı, ancak uzlaş-tırılabileceği herkes tarafından kabul edildi. Liberal devlet de esasen çıkarların arabulucusu olduğundan, kendisine ait gücü sınırlı bir devlettir. Bu yüzden liberalizm hem milliyetçiliği hem de devletçiliği dizginlemiş, sınıf ile ulusun gelişimi çok iç içe geçmiştir.

Çok geçmeden sınıfa yaş ve toplumsal cinsiyet de eklendi. Sadece hane reislerinin mi tam

hakları vardı ve diğer erkeklerin hangi yaşta bağımsız bir aklı olduğuna hükmedilebilirdi? O halde belli bir yaştan ya da sınıftan kadınlar si-yaseten diğer kadınlar nazarında sorumlu görülebilir. Bu da ikinci bir kısıtlılık sebebidir. Smıf, yaş ve toplumsal cinsiyet katmanlıdır, ama genellikle insanları farklı topluluklar halinde ayrıştırmaz. Bu grupların bir arada yaşaması ve çalışması (ayrıca birbirini sevmesi ve birbirinden nefret etmesi) zorunludur. En sert smıf çatışmaları sırasında bile işçiler ile işverenler uyanık oldukları zamanın büyük bir kısmını işbirliği yaparak geçirirler. Farklı yaşlardan erkek ve kadınlar birlikte yaşar ve aile kurarlar. Sınıflar arasında konutsal ayrım oluşsa da, aynı zamanda rutin olarak birbirlerine bağımlıdırlar. Bu karşılıklı bağımlılık “biz, halk” ile sınıf, yaş ya da toplumsal cinsiyetle tanımlanan dış gruplar arasındaki antipatiyi sınırlar.

Sınıf çatışmasının kurumsallaşması modern Batı’nm ana siyasi başarısı olmuş, önce liberal ve sonra da sosyal demokrat devletler yaratmıştır. Sınıf, yaş ve toplumsal cinsiyet halk içinde çekişen çıkarlar olarak kalmış, çoktaraflı sistemlerde kurumsallaşmış meşru çatışmalar olarak kabul edilmişlerdir. Bu politika tarzı sömürüyü ortadan kaldırmaya yönelik olmadığı için zaman zaman yeni ezilen grupların ayaklanıp yeni taleplerde bulunması mümkündür. Fakat liberal kurumlar arasındaki sınıf çatışması ülkeyi hasımlardan temizleyerek çözülmemiş, hele toplu katliamlara daha da az başvurulmuştur. Gel gelelim, smıf uzlaştırılmak yerine bastırılırsa farklı bir sonuç ortaya çıkacaktır. Sınıf mücadelesi girdabı devrime yol açabilir, ki Orta ve Doğu Avrupa’nın bazı yerlerinde yol açmıştır da (Mann, 1993: 16-18. Bölümler). Başarılı olan devrimciler sonra da farklı bir organik “proletarya olarak halk” iddiasında bulunmuştur, ki bunu da 11. Bölüm’de göreceğiz.

Yine de Kuzeybatı Avrupa’da onsekizinci yüzyıl sonunda iki şey başarılmıştı: dinsel çatışma azalıyordu (önceki bölümde bunu görmüştük), liberal ve sınıfsal kurumlar etnik dayanışmaya baskın çıkmıştı. Her devlette dinsel homojenliğin sağlanmasıyla, etnik çatışma ılımlılaşmış ve daha seküler olan dil meselesine yoğunlaşmıştı. Bu da cinailik düzeyini düşürmüştü. Birden fazla selamet dinini kabul edemesek de, birden fazla dili konuşabiliriz, ne de olsa kutsal bir statüsü yoktur. Kamusal alanda maddi başarıya ulaşmak için baskın resmi dili öğrenebilir, mahrem ve duygusal alanımda anadilimi koruyabilirim.

Bu sayede birden fazla etnik kimlik edinebilirim. Yine de Avrupa devletlerinin çoğu 500 yıldan uzun süre kamusal alanda tek dil peşinde olmuştur ve bu durum da azınlık etnik kültürlerinin sönümlenmesini teşvik etmiştir. Yerel ve dinsel diller ile kültürlerin kaybolmasıyla, Avrupa uzun vadede temizlenmiştir. Fakat ağırlıklı olarak kullanılan araçlar pek fazla şiddet içermez. En fazla kurumsal zorlayıcılığa başvurulmuştur.

Ayrıca bu araçlar sınıfı aşıp geçmemiştir. İlk dönemlerde asimilasyon yatay ilerlemiş, aristokrasiden başlayarak aşağıya doğru smıf smıf gerçekleşmişti. Gallerin durumuna bakalım. Gal kıyıları onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda Anglo-Norman lordları tarafından fethedilmişti. Arkasından İngiliz yerleşimci kasabaları kuruldu. Yöneticiler dönem dönem Galceyi yasakladılar, ırklararası evliliği kısıtladılar, Gallilerin mevki sahibi olmasını

engellediler, ama bu eylemler İrlanda'da olduğu kadar ısrarcı ve zorlayıcı değildi. Krallar Crecy ve Agincourt'ta Fransa kralına karşı tayin edici bir silah olarak Galli okçuları kullanmaktan memnundu.

1400'den sonra Galler (İrlanda'nın aksine) hudut toplumu olarak görülmedi; 1500'den sonra ise krallığın sadık, hattâ muhafazakar bir kesimi olarak kabul edildi. 1509'da İngiliz kolonicilerin yerleştirildiği plantasyon kasabalarından biri olan Conwy'nin İngiliz sakinleri, Gallilere karşı daha fazla ayrımcılık yapılması için dilekçe verdi. Şikayetleri şuydu: "Bir Gallinin Galler'de mevki sahibi olması, Fransızm Calis'te [Calais] ya da Iskoçyalmm Barwicke'te [Benvick] mevki sahibi olmasından daha uygun değildir." Ne yazık ki dilekçe Anglo-Galli Kral VII. Henry'ye gönderilmişti. Henry'nin tahta çıkışı Ingiliz ve Gal lordları arasındaki uzun bir aristokratik yatay asimilasyon sürecinin sonucuydu. Oğlu VIII. Henry de 1536'daki Birleşme Yasası ile Galler'i Ingiltere'ye dahil etti. Artık tek bir idare, tek hukuk ve tek dil olacaktı. Yasaya göre sadece "Galce konuşmayı" bilen hiç kimse "bu alemde mevki sahibi olamayacak ya da ücret alamayacak" tı. Yine de yasa Galler'de örgütlü bir muhalefet yaratmadı, çünkü üst smıf, İngilizlerle aynı kuramların kendilerine bahşedilmesinden memnundu (Jenkins ve diğ., 1997; Roberts, 1997; Smith 1997).

Nüfusun neredeyse yüzde 90'ı sadece Galce biliyordu (1800'de bile bu oran yüzde 70 civarındaydı). Bu yasayla birlikte devlet görevlisi olma hakkından resmen mahrum bırakılıyorlardı. Ama zaten hiç devlet görevlisi olmamışlardı ki! Tıpkı Ingiltere'de olduğu gibi, nüfusun yüzde 90'ı siyasi bakımdan hiçe sayılıyordu. Önemli olan geri kalan yüzde 10'du: Soylular, üst sınıflar, tüccarlar, lonca üyeleri. İngilizce zaten resmi belgelerin dili olduğu için yaygındı ve bu yüzde 10'un büyük bir kısmı İngilizceyi çoktan öğrenmişti. İngilizcenin daha üstün, daha kurallı, mesleklere ve ticarete uygun bir dil olduğunu kabul ediyorlardı. Çoğu bu meslek ve ticaret dünyasına katılmak istediği için İngilizce İkinci dilleriydi -tıpkı bugünkü dünyanın büyük bir kısmında olduğu gibi. Kamusal bağlamlarda Galce konuşma azaldı, ama henüz özel sohbetlerde varlığını sürdürüyordu.

İngilizceyi Gallilere dayatmanın içerdiği kurumsal zorlayıcılık kısmen In-gilizlerin milli sömürüsü, kısmen de Gal elitlerinin sınıfsal ihaneti üzerinden yürütüldü. Burke'e göre (1978: 270-2), onaltı-onsekizinci yüzyıl Avrupa'sının tamamında "üst smıf popüler kültürden çekilmişti". Bohemya soyluları Çek-çeden Almancaya geçmiş, okumuş Norveçliler Dancaya yönelmiş, FinlandiyalIlar İsveççenin çekimine kapılmıştı vs. Fakat Galce konuşan üst sınıf, iki dilliliğin bariz bir yükselme stratejisi -ayrıca da hizmetlileri ve bağımlıları için koruma sağlamanın en iyi yolu- olduğu bir dünyada yaşıyordu. Gal pragmatizmi ile İngiliz pragmatizmi örtüşmüştü. 1563'te Anglikan Kilisesi Gal halkını Protestanlığa kazanmak için Galce Incil'e ihtiyaç olduğunu kabul etti; çünkü kitlelerin anlayabileceği tek dil Galceydi. Bu proje Galler'de okuma yazma oranını yükseltti. En nihayetinde, orta ve alt sınıftan insanlar hem İngiltere hem de Galler'de kamusal alana kabul edilirken, İngilizce de alt sınıflara doğru yayıldı. İngilizce ondokuzuncu yüzyılda Galcede ciddi gedikler açtı. Oysa daha önce asimilasyon hâlâ yatay ve elitistti. İrlanda dilinin aksine, Galce en tepeden gönüllü olarak baltalanıyor ve bunun etkileri her sınıfta hissediliyordu. Böylece ortaya milli ama katmanlı bir devlet çıkmıştı.

Yirminci yüzyılın başında Kuzeybatı Avrupa'nın neredeyse tamamı dilsel bakımdan temizlenmiş, son kalıntılar da gönüllü asimilasyonla ortadan kalkmıştı. Fransa'daki azınlıkların çoğu Jakoben görüşünü kabul etmişti, çocuklarının modernliğin dili olan Fransızca eğitim görmesinden memnuniyet duyuyorlardı. Brötonca konuşan anne-babalar kendi dillerini geri kalmışlık ve fırsatlardan yoksunlukla özdeşleştiriyordu. Galce ya da Brötonca kamusal ortamlarda İngilizce ya da Fransızcanın gölgesinde kalıyordu. Dilsel temizlik ilk başta kuvvetle, sonra kurumsal zorlamayla, son olarak da gönüllü asimilasyonla tamamlanmıştı. Nitekim İrlanda ilk başta daha vahşice temizliğe maruz kalmışsa da, Îrlandalı anne-babalar son safhaya en az diğerleri kadar büyük bir coşkuyla katılmıştı.

Ancak sona doğru, yani İngiltere'de ondokuzuncu yüzyıl başında, başka yerlerde ise aynı yüzyılın ortasında ve sonunda milli kimlikler tam anlamıyla en alt sınıflara kadar yayıldı. Eugene Weber'in manidar başlıklı kitabı Pea-sarıts into Frenchmen (Köylülerden Fransızlara - 1976) modern bir klasik haline gelmiştir. Bu kitapta Weber, 1870'te bile Fransa kırsalında yaşayanlardan çoğunun kendini Fransız milletine ait görmediğini anlatır. Paris'i çevreleyen bölgeler, yani Fransa'nın merkezi yerleri kısmen istisnaydı, çünkü doğrudan başkente hizmet veriyorlardı. Fakat Weber'e göre Fransız erkek ve kadınlardan büyük bir kısmının çok daha yerel bir ufku vardı. Köylüler ancak askerlik hizmeti, milli eğitim, demiryolu ve motorlu taşıma olarak devlet altyapısı gündelik hayatlarına fiilen nüfuz ettiğinde Fransızlaşmalardı. Ben bu altyapıya milli ekonomik piyasaları ve üretim sistemlerini de eklemek isterim. Milli siyasi altyapıları - rutinleşmiş milli partiler, devlet kurumlan, devlet hizmetleri ve milli dini de unutmamak gerek. Fakat 1864'te Eğitim Bakanı Duruy, okul müfettişlerinden ülkede konuşulan dilleri araştırmalarını istedi. O sırada bakanlığı bölgelerin dil becerileri üzerine milli haritalar çıkartıyordu. Brötonya, Alsace-Lorraine ve güneyin neredeyse tamamında nüfusun yüzde 40'ı ya da daha fazlası Fransızca konuşmuyordu, fakat müfettişlerin raporuna göre o sırada 7 ila 13 yaşındaki okula giden çocuklarda bu oran yarıya düşmüş, yüzde 20'ler düzeyine inmişti bile (iki harita şurada bulunabilir: de Certeau ve diğ., 1975: 271-2). Güneydeki kırsal Lozere bölgesini ziyaret eden bir müfettiş bir köy okulunda çocuklara, "Lozere hangi ülkededir?" diye sormuştu. Çocuklardan hiçbiri cevap veremedi. 1880'lerde başka bir okul müfettişi onları daha bilgili buldu. Raporuna göre, "Lozere'de olduklarını, dağları geçtikten sonra ise Fransa'ya gittiklerini söylüyorlar"dı (Gibson, 1994: 178). Artık Fransa'nın nerede olduğunu biliyorlardı. Ama Fransa hâlâ başka yerdeydi.

Connor (1994: 221), Avrupalı göçmenlerin ABD göçmen bürosundaki görevlilere 1880 ila 1910'da verdiği aydınlatıcı yanıtlara dikkat çeker. Nereden geldikleri sorulduğunda, büyük bir kısmı kendini ülke üzerinden değil "mahal, bölge, eyalet vs." üzerinden tanımlamıştı. Fakat en ikna edici kanıt, mahrem aile pratikleri üzerine istatistiklerden çıkıyor. Susan Cott Watkins (1991), on beş Avrupa ülkesindeki en az 500 bölgede 1870 ve 1960'daki verileri karşılaştırdı. Bu veriler doğurganlık, evlilik ve gayrimeşru çocuk sahibi olma oranlarının verileriydi. İnsanlar ne sıklıkta evleniyordu, kaç çocuk yapıyordu ve bu çocuklar meşru muydu? Bunlar gerçekten de mahrem işlerdi. Kadınların ve erkeklerin kendi ilişkileri

özelinde aldıkları milyonlarca bireysel karardan doğmuştu. Fakat Watkins gayet açık genel eğilimler buldu. 1870'te ülke içindeki farklar ülkelerarası farklardan çok daha fazlaydı. Çok çeşitli yerel örüntülerin yer yer ülke sınırlarını aştığı görülüyordu, ama Fransız ya da Alman ailesi örüntüle-rinden bahsetmek zordu. Halbuki 1960'a gelindiğinde ailenin her üç meselede de esasen millileştiği görülüyordu. Artık kaç çocuk yapıldığı, çocuk doğmadan ne kadar zaman önce evlenildiği ve insanların ne sıklıkta evlendiği konusunda Fransız, Alman ve Ingiliz aile normları vardı. Halbuki 1870'te bunların hiçbiri yoktu, ister meşru ister gayrimeşru olsun, millet çok geç doğmuştu.

Hemen hemen hiç tek-etnisiteli devlet yoktu; çünkü merkez bölgedeki yönetici sınıfın kendini tek bir etnisitede tanımlaması ve bunu diğer bölgelere ve etnik gruplara dayatmasıyla oluşmuşlardı. Yüzyıllar içinde kısmen zorlamayla, kısmen gönüllülükle çeperlerdeki etnik gruplar yatay aristokratik asimilasyo**na** maruz kalmış, ama soylularla başlayan asimilasyon daha sonra sınıfsal yapıyı takip ederek aşağıya inmiştir. İngiltere'de 1688'den sonra hakim Protestan akıma dahil tüm mülk sahipleri -İngilizce mi, Galce mi yoksa Gael Iskoççası mı konuştuklarına bakılmaksızın- siyasi yurttaş sayılmışlardı. Gaelce konuşan İrlandalIlar, muhalif Protestanlar ve Katoliklere karşı yasaklar sonraki 140 sene içinde kaldırıldı. 1832'de siyasi hakların standartlaşmasıyla, yılda 15 pound kazanabilen ya da eşdeğer mülk sahibi olan tüm yetişkin İngiliz, Galli, İskoç ya da îrlandalı erkekler tam siyasi haklara sahip olarak halk haline geldi. Bunların arasında kendilerine "Briton" diyenlerin sayısı giderek artıyordu (Colley, 1992), fakat aynı zamanda İngiliz, Galli, İskoç ya da Îrlandalı sıfatıyla ikinci bir etnisitileri olduğunu da biliyorlardı. Yine de bu kimlikler arasındaki çatışmalar artık smıf çatışmasından çok daha az önem taşıyordu.

Her ülke smıf ile etnisiteyi farklı şekillerde birbirine karıştırmıştır. Üç devlette çok-etni daha fazladır. Belçika'da siyasi yurttaşlık hakkı, cemiyet içinde modernliğin yüce dili olarak kabul ettikleri Fransızcayı konuşan Flaman bur-juvazisindeydi. Flaman ve Fransız elitleri birbirlerini kolayca asimile etmişlerdi. Flaman burjuvazisinin kendi astı saydığı Flaman kitlelere yanaşmaya niyeti yoktu ve Fransız elitler de tarihsel değeri olan Flaman yüksek kültürünü özümsemekten memnundu. Ispanya'da baskın olan Kastilya elitleri Katalan ve Bask elitlerini asimile etmekte pek başarılı olamadı, fakat burada hem sınıfsal hem de etnik siyasi hareketler kalıcı oldu. 1930'larm Üçüncü İspanyol Cumhuriyeti'nde solda, merkezde ve sağda ayrı Ka talan ve Bask milliyetçi partiler bulunuyordu. Çok-dilli İsviçre'de merkezi devlet zayıftı ve hükümetin büyük bir kısmı kanton düzeyinde işliyordu. Yirmi iki kantondan on sekizi tek dilli olduğundan, İsviçre minik ulus-devletlerin federasyonunu andırıyordu. Bu devletlerden hepsinde de sınıf siyaseti egemendi ve etnik işbirliği hiç de o kadar önemli olmayan federal düzeyde yürütülüyordu (Rabushka & Shepsle, 1972: 208-12). Belçika, İspanya ve İsviçre temsili hükümetleri çok-etniyle çok farklı bir yoldan başa çıkmaya çalışıyordu; oydaşmacı ve konfederatif biçimlere başvuruyor, ama bunları sınıfsal kuramların yanı sıra kullanıyordu. Bu farklı tarihsel biçimler günümüz dünyasının güneyindeki çok-etnili ülkelere çok faydalı olabilir.

Şiddet kullanarak temizlik genellikle Batı Avrupa çeperleriyle, etnisite ile sınıfın birbirini güçlendirebildiği yerlerle sınırlıdır. Burada sömürülen sınıflar aynı zamanda etnik

bakımdan farklı olarak tanımlanır -hattâ kültür ve uygarlık bakımından aşağı görülürler. 1780'lerde Anglikanlaşmış İskoç toprak sahiplerinin "Kuzey Iskoçya temizliği,"[6] yani çiftçilerin sürülmesi buna örnektir. Bu temizlik neticesinde çok sayıda insan Yeni Dünya'ya göç etmek durumunda bırakılmış, pek çok kişi ölmüş ve en nihayetinde İskoç dili Kuzey Iskoçya'nm uzak kuzeybatısına ve adalara çekilmiştir. Fransız Devrimi'nin de Fransa çeperlerinde benzer etkileri olmuştur. Kendilerini emperyalist lngiliz-ler ve Fransızlar tarafından sömürülen proleter uluslar olarak gören Iskoçlar-da, Gallilerde ve Bre tonlarda bunun izlerini görmek mümkündür. İrlanda ise uç bir vakadır ve burada din hâlâ etnisitenin ve sınıfın payandalarından biridir. 1840'lardaki İrlanda kıtlığı Ingilizlerin ayrımcılık yaparak (Katolik) kiracılara karşı (Protestan) toprak sahiplerinin haklarını önplanda tutması yüzünden kötüleşmiştir. Bu kıtlık yanlış politikalar yüzünden tek bir ürüne aşırı bağımlılıktan kaynaklanan patates mantarı kriziyle başlasa da, Ingilizlerin piyasa güçlerine müdahalede gönülsüz davranması ve ilkel Katolik köylülere karşı aldınşsızhğı yüzünden feci bir hal almıştır. Neticede binlerce kişinin öldüğü ve binlercesinin de Amerika'ya kaçtığı bir etnikkırım yaşanmıştır.

Avrupa'daki erken liberal demokrasinin en karanlık kısmı budur. Başka yerlerde de dış gruplara karşı ayrımcılık yapılıyordu, ama bu gruplar nadiren ülkeden kovuluyordu ve öldürülenlerin sayısı daha da azdı. Elitler gönüllü olarak asimile oluyor ya da kurumsal zor yüzünden baskın kimliğe geçiyorlardı. Daha sonra kitlelerin de başına aynı şey geliyordu. Çağdaş Batı Avrupa görece homojen ulus-devletler barmdmyorsa, bunun büyük bir kısmının görece ılımlı türde temizliklerin sonucu olduğunu unutmamak gerek. Avrupa'nın liberal karanlık yüzü başka yerde, sömürgelerdeydi.

ORGANİK VERSİYON

Demokratikleşme ideali Avrupa'nın merkezine ve doğusuna tıpkı kapitalizm ve sanayi gibi geç yayıldı. İlk başta bu bölgeler demokratik esinini batıdan ve kuzeyden alıyorlardı. Fakat üç fark yüzünden liberal değil organik ulus-devlet anlayışına yöneldiler ve milliyetçi hareketler smıf hareketlerine baskın çıkma şansı yakaladı.

Birincisi, demokrasi talepleri burada daha geç ortaya çıktı; siyaset teorisi artık olgunlaşmış, hem halkı hem de ayaktakımını içeren tüm halkın egemenliği anlayışı hakim olmuştu- gerçi bu egemenlik hâlâ yetişkin erkeklerle sınırlıydı. Bu yüzden ilk dönemdeki Anglo-Amerikan tipte sınırlı mülkiyet yetkisinin savunusu yerine daha halkçı talepler ağır bastı. Elitler kitleleri yedekte tutma niyetiyle, başka bir kısmi demokrasi biçimi geliştirerek oy hakkını değil parlamenter egemenliği sınırladılar. Tüm erkekler oy verebilirdi; fakat temsilcileri iktidarı hükümdarla paylaşacaktı. Alman Kaiserreich bunun ilk örneğiydi: Erkeklerin eşit oy hakkıyla seçilen parlamento olan Reichstag esasen çifte devlet içinde iktidarım kayzer ve bakanlarıyla paylaşıyordu. Yürütme gücünün artırılmasıyla bu ilk fark devletçi güçleri ve ideolojileri liberal düzeylerin üstüne çıkardı.

İkincisi, artık devletlerin yurttaşlar için daha aktif çalışması, iletişim altyapısı, iktisadi kalkınma, sosyal refah ve yurttaş orduları sağlaması bekleniyordu. Perez-Diaz'm (1993)

sözleriyle, devlet “ahlaki bir projenin taşıyıcısı” olmuştu. 1890’lar ile 1900’lerde en sağda ön-faşistler yoluyla, merkez-sağda Sosyal Katolikliğin ataerkilliğiyle ve merkez-solda Alman Koltuk Sosyalistleri, İngiliz Yeni Liberalleri, Fransız radikal Cumhuriyetçileri ve Rus zemstvo[7] entelektüel tabakası gibi hareketlerle devletçi proje dalgası başladı. Sadece en soldaki hareketler gecikti. Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik Devrimi’ne kadar sosyalistlerin çoğu ütopyacı ya da komünalist asgari devrim-sonrası devleti mefhumlarına bağlı kaldılar. Yirminci yüzyılda devletçi dalga devam etti ve dünyanın büyük bir kısmını etkiledi.

Üçüncüsü, bu bölge çok-etnili hanedan imparatorluklarının hakimiyetindeydi. Habsburg (Avusturya), Romanov (Rusya) ve Osmanlı (İslam/Türk) İmparatorlukları pek çok tarihsel eyaletten ve krallıktan oluşuyordu. Hanedanlar homojenleşmenin ya da ulus sıfatıyla meşrulaşmanın peşinde değildi. Aslında ekonomik vasıfları yerlilerden fazla olan -Almanlar ya da Yahudiler gibi- azınlıkların ülkeye göçünü teşvik ediyorlardı. Sınır bölgelerinde yerleşimci-asker olmak isteyen her gruba da iyi gözle bakılıyordu. Yine de bu imparatorluklar tam anlamıyla çokkültürlü değildi, zira hanedanlık daha ziyade tek, çekirdek niteliğindeki etnik ya da dini bir grubun üyesi olan elitlere dayanıyordu. Bu grup, diğer etnik ve dini elitler arasında himaye ağları kuruyor ve bazı azınlıklara karşı ayrımcı uygulamalarda bulunuyordu. Bu yüzden alt sınıflar siyasi temsiliyet talep etmeye başlayınca, emperyalist-proleter etnik çatışmalarıyla bu talep iç içe geçti.

Ayrıcalıksız elitler, daha önce kuzeybatıda görüldüğü gibi, ilk başta sadece kendileri için temsiliyet hakları talep ettiler. Fakat alttan gelen baskılar yüzünden, emperyalist etnisite ve onun yerli işbirlikçilerine karşı “bütün” halk adma konuşmaya başladılar (Mann, 1993: 10. Bölüm). Böylece milliyetçiliğin solcu versiyonu öne çıktı. Buna göre millet ezenleri devirmek için tıpkı proletarya gibi ayağa kalkacaktı. İtalyan faşist Corradini 1911’de proleter millet lafını icat etti. Bu tabir, daha güçlü emperyalist düşmanın tehdit ettiği çok sayıda milliyetçiliğin ideolojisini gayet iyi ifade etmektedir. Hırvatlar, Slovak-lar ve diğerleri geçmişteki Boşnak/Türk ve günümüzdeki Sırp tahakkümüne hınç duyabilirdi; Romanyalılar Macarlara, Slovaklar Çeklere ve geri kalanlar da eskiden egemen olan Almanlara, Ruslara ve Türklere hınç duyabilirdi. Üç imparatorluk halkı -Almanlar, Ruslar ve Türkler (ayrıca 1867 sonrasında Ma-carlar)- buna kendi karşı-milliyetçilikleriyle tepki verdiler. Bu başkaldırılar yüzünden varlıklarının tehdit altında olduğunu iddia ediyorlardı. Daha sonra da -tıpkı Yugoslavya’daki Sırplar gibi- yurtdışma yerleşmiş ortak etnisiteden insanların başka etnik grupların hakimiyetindeki devletlerde sömürülen azınlıklar haline gelmesinden endişe etmeye başladılar.

Ama ilk önce organik ulus-devlet ideali ortaya çıktı. 1880’lerdeki Avusturya’yı buna örnek vereceğim (Schmidt-Hartmann, 1988). 1882’de üç genç Avusturya**lI** siyasetçi Linz Programı’m ortaya attı. Deutsche Volkspartei, yani Alman Halk partisi adında yeni bir parti kurulacaktı. Program Alman milliyetçiliği, herkese oy hakkı ve ilerici toplumsal yasamayı birleştiriyordu. Liberalizmi, bırakınız yapsınlar kapitalizmini ve Marksist sosyalizmin hepsini eşit şiddetle reddediyordu. Üç adam, liberaller çıkar çatışmalarını yücelten bir anayasayı savunurken, kendilerinin demokrasinin “özünü” önemli bulduklarını açıkladılar. Onların

meşruluğu halkın birliğine, “herkesin iyiliğine” ve “halkın çıkarlarına” dayanıyordu. Planlanan parti hiçbir zaman kurulamadı. Üç adam dağılıp kendi partilerini kurdular. Adler, Sosyal Demokratların liderlerinden biri oldu, Lüger Hıristiyan Sosyalistleri kurdu ve Schönerer’in kurduğu parti de daha sonra Pan-Alman Partisi olacak partiyi kurdu. Bunlar iki savaş arasında Avusturya’nın üç kitlesel partisiydi ve aralarından ikisi kitlesel faşist hareketler doğurdu.

Bu genç Avusturyalılar halk ve devlete dair organik bir anlayışı savunuyordu. Onlara göre halk bir ve bölünmezdi, birleşik ve bütündü. Bu yüzden devletin de çeşitlilik ya da çatışmanın kurumlaşmasını temel alması gereksizdi. Tek bir milliyetçi hareket tüm halkı temsil edebilir, halk içindeki toplumsal gruplar arasında meydana gelebilecek her çıkar çalışmasını aşabilirdi. Smıf çatışması ve kısmi çıkarlar müzakere edilmek yerine aşılmalı, onun yerine uluslararası çatışmaya tercüme edilmeliydi. Yirminci yüzyıl başlarken, çatışmaları aşacak failin ulus-devlet olduğu fikri doğdu. Aşkın millet ve devlet fikirleri savaş öncesi faşist teorinin dölyatağı vazifesi gördü. Hakim etnik gruplar ile madun etnik grupların korkuları bir “güvenlik ikilemi” yaratarak birbirini besledi. Avusturya-Alman milliyetçiliği 1890’larda Çek milliyetçiliğini yükseltti. Son-nı her ikisi birden Slovak milliyetçiliğinin yükselişine yol açtılar. Savaş arası dönemde Slovak milliyetçilerinin önderi olan Tiso her üç milliyetçilik adına konuşurken milleti şöyle tanımlıyordu: “Tek kökenden, tek fiziksel tipten, tek karakterden, tek dilden, tek gelenek kümesinden, tek eşit hedef kültüründen gelen insan topluluğudur ve bu insanlar uygun topraklarda organik bir bütün oluştururlar” (Slovakça alıntılar şuradandır: Nedelsky, 2001: 221-3). Tıpkı sınıf çatışması gibi milliyetçilik de benzer zihniyetteki ötekilerle çatışma üzerinden varlığını sürdürür.

Organik milliyetçiliğin iki potansiyel kötülüğü vardı. Bir kere, demokrasiyi otoriter devletçiliğe götürebiliyordu. Soldaki ya da sağdaki tekil partiler iç parti demokrasisini korumak zorundaydı, ama bunu çok azı başarabiliyordu ve elitlerin ya da bir diktatörün eline düşmeye meyilliydiler. Halkın güya tekil özünü kim ifade edecekti? İnsan toplumlarmın gerçek çeşitliliğine bakılırsa, ancak bir elit zümrenin ya da diktatörün önderliğindeki bir devlet tekil bir sesle konuşma iddiasında bulunabilir. Tiso’nun vekili Kirschbaum şöyle diyordu: “Görüşlerin çeşitliliği ve pek çok başka uydurma yolun teşvik edilebilecek olması sebebiyle bu biricik yola gönüllü yönelim beklenemeyeceğinden, otoriter yönetimin gerekliliğini mantığımız göstermektedir.” İkincisi, azınlık toplulukların ve siyasi hasımların millete tam üyelikten dışlanması anlayışı organikçilikte destek görüyordu.

Demek ki bu milliyetçiler şunlara inanıyordu: (1) diğer milletlerinkinden ayırt edilebilen kalıcı bir milli karakter, ruh ya da maneviyat; (2) bunu mutlak olarak ifade eden bir devlet kurma hakkı; (3) milleti zayıflatmaktan başka işe yaramayacak farklı karakterdeki dış grupları hariç tutma hakkı. Çok-etnili devletleri sevmiyor, hattâ yer yer asimilasyona bile şüpheyle yaklaşıyorlardı. Bu yüzden ondokuzuncu yüzyılda baskı gören Doğu azınlıkları gönüllü asimilasyondan zorla asimilasyona geçildiğini, sonra da dış ülkelere göçmeye zorlandıklarım hissediyorlardı. 1870 ile 1910 arasında beş milyon Yahudi olmayan Doğu Avrupalı -özellikle Slovaklar, Hırvatlar, Almanlar ve Slovenler- azınlık yurtlarından göç

ettiler (Marrus, 1985; Pearson, 1983). Fakat yeni etnik-ırksal etiketlerin eski dinsel etiketlerle çakıştığı yerlerde işler daha kötüydü - örneğin Avrupa'da Yahudiler ve Müslümanlar için durum kötüleşmişti. Burada Yahudilere odaklanacak, sonraki bölümde Müslümanları ele alacağım.

Yahudiler yüzyıllardır dini ve ekonomik hıncın hedefi olmuştu. "Mesihin katilleri" toprak edinme ya da kamuda istihdam haklarından yoksun bırakıldıkları için sevilmeyen ekonomik aracı rolleri oynamak zorundaydı. Halkın egemen sınıflara ve siyasi elitlere karşı hıncı da Yahudilere yönelebiliyordu. Yahudi pogromu köylülerin isyan etmeden memnuniyetsizliklerini göstermesini sağlıyordu. Bu pogromlarda şiddet kullanılıyor, yağma ve tecavüz de görülüyordu. Yahudilerin Hıristiyan bebekleri kaçırdığı ya da cinayet ayini yaptığı söylentileri yayılmışsa iş cinayete kadar varabiliyordu. Fakat Yahudilerden tamamen kurtulmak isteyenler azdı. Yahudiler fazlasıyla yararlıydı. Dönem dönem zorla din değiştirme yoluyla asimilasyon (Müslümanlarda olduğu gibi) girişimleri oluyordu, ama temizlik genellikle en fazla bu kadarla kalıyordu. Şimdi ise şiddeti artırıcı iki unsur eklenmişti: (1) demokratik hislerin yükselişi Yahudileri tam yurttaşlıktan yoksun bırakmış ve millete yabancı bir grup haline getirmişti, (2) organik ırk teorileri, Yahudileri dinsel değil ırksal bir dış grup olarak görmeye başlıyordu.

En çok Yahudinin bulunduğu Rusya'da işler iyice kötüleşmişti. Rusların saldırıları artık cinai temizlik düzeyine yükseliyordu. 1881-3'te Yahudiler Çar II. Aleksandr'a suikast yüzünden günah keçisi ilan edildiler, çünkü suikastçiler arasında Yahudi bir kadın da vardı. Siyasetçiler ile basın yangına körükle gitti ve çarlık yetkilileri de müdahalede isteksiz davrandı, içişleri Bakam Phleve sadece asimilasyon ve biraz kültürel temizlik arzuladığını alenen belirtmişse de, saldırıyı teşvik etmiş olabilir. Yine de bunlar esasen alttan gelen patlamalardı. Sanayileşen şehirlerde çok daha büyük pogromlar yaşandı; modern kara ve demiryolu ağları boyunca yayılan bu olayların baş suçluları da göründüğü kadarıyla modern sanayi işçileriydi. Aslında bu pogromlar çoğunlukla çağdaş Rus grevlerini andırıyordu. Şiddet içeren, alkol tüketilen, eril bir altkültüre kilitlenip kalmış (ayrıca kırdan yeni göçmüş) genç ve bekar erkek işçilerin şiddetli feveranıyla pogromlar başlıyordu. Sonraki yıllarda modern emek ayaklanmaları Yahudi pogromuna dönüşmeye devam etti (Friedgut, 1987; Klier, 1993; Wynn, 1992). Fakat hâlâ önceden hesaplanmış cinayetlerden ziyade dayak, tecavüz ve yağma söz konusuydu.

Rusya'da bir sonraki patlama daha siyasi ve bu yüzden de daha kanlıydı. 1903-6'da yaşanan bu patlamanın etkisi Japonya'yla savaş ve 1905 devrimi yüzünden daha da arttı. Yahudilerin diğer tehdit edici düşmanların arkasında olduğuna inanılıyordu. Askere almaya karşı ayaklanmalar olarak gelişen pogromlar Yahudilere yöneldi; muhafazakar siyasetçilerin kışkırttığı karşıdev-rimci güruh da güya sosyalist oldukları için Yahudilere saldırmaya başlayınca pogromlar daha da ölümcül bir hal aldı. Çarlık hükümeti şiddetin düzeyi karşısında telaşa kapıldı (3.000 Yahudi ölmüştü), ama halkın sağı desteklemesi için pogromlarm kullanılabileceği sonucuna vardı. Çarın şahsi mektuplarında, devrimci liderler arasında Yahudilerin çokluğu karşısında paniğe kapıldığı görülüyordu. O dönemden itibaren Yahudi karşıtlığı Rus sağcılarının siyasi ideolojisinde önplana çıktı. Bu yüzden

daha fazla genç Yahudi yüzünü sola döndü ya da siyasi Siyonizmi destekleyerek Filistin'de bir Yahudi anayurdu -organik lıir ideal- talebini yükseltti; 2.5 milyon Doğu Avrupalı Yahudi 1914 öncesindeki yıllarda batıya göç etti.

Birinci Dünya Savaşı bu geniş bölgede organik milliyetçiliğin daha da yükselmesine yol açtı. Çok-milletli devletlerin çoğunu yok etti, geleneksel muhafazakarlığın kitlelere güvensizliğini zayıflattı, devletçi müdahale ve planlama yoluyla kalkınma için ekonomik bir model temin etti ve kitlesel yurttaş orduları sayesinde, ulusal hedeflere ulaşmak için askeri ve sonra da paramiliter ortak bir lıalk eylemi modeli yarattı. Fascists'te (2004) gösterdiğim üzere, pek çok eski asker ve siyasi aktivist paramilitarizmi benimsemişti. Rus ve Ispanyol iç savaşları dışında soldan ziyade sağ bu alanda uzmanlaşmıştır. İtalya, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Romanya'da (hattâ Ispanya'da) iç çatışmalar her ölü sağcıya karşı iki solcunun ölümüyle sonuçlanmıştır. Solcu devrim ve silahlı mücadele lalları genellikle laftan ibaret kalmıştı. Benito Mussolini'nin squadristi'si paramiliter saldırılar örgütlerken, İtalyan solcular gösteri yapıyordu. Sınıf analizi solcuların çoğunu militarizmden korumuş, fakat yenilgiye mahkûm etmişti.

Organik sağcılar ana siyasi düşmanları olan Bolşeviklik ile dış düşmanın işbirliği içinde olduğu savma giderek daha çok sarıldılar. Alman ve İtalyan sağcıları Slavlara saldırdı, ama Yahudi-Bolşevik anlayışın birazcık bile olsa inandırıcı göründüğü Doğu Avrupa çapında en favori hedef Yahudilerdi. Bolşevikler Yahudi karşıtı değildi. Lenin bunu reddetmişti, 1921'deki Merkez Komite'nin yirmi bir üyesinden altısı Yahudiydi ve bilhassa gizli polis Çeka'nm komuta kademelerinde fazla Yahudi vardı. Yahudileri işkencecilikle ve katillikle özdeşleştiren Yahudi karşıtı sağcılara gün doğmuştu. Alt kademeden Bolşevikler arasında Yahudilerin oranı fazla değildi, ama kesin oranların pek bir önemi yoktu; Yahudiler ilk defa kendi cemaatleri dışında herhangi bir önemli siyasi rol oynayabiliyordu. Birinci Dünya Savaşı bittikten hemen sonra Rusya, Ukrayna, Polonya, Baltık devletleri, Romanya ve Macaristan'da sağcılar yerli halkı Yahudileri öldürmekte kullandılar (Marrus, 1985: 62-4). Solcuların çoğu aynı zamanda Yahudi karşıtı olmasına rağmen, liderleri genellikle bunun ilkesel bakımdan yanlış olduğunu, sosyalist ya da anarşist enternasyonallikle çatıştığını kabul ediyordu. Artık Rus sanayi işçileri de Marksistler tarafından örgütleniyordu ve çarlık zamanındaki gibi etnik pogromlara pek meyilli değillerdi.

Rus İç Savaşı'nda Ukrayna'da İkinci Dünya Savaşı'ndaki katliamın habercisi olan bir kanlı Yahudi temizliği yaşandı. Tüm Ukraynalı Yahudilerin yüzde 3 ila 10'unu oluşturan 50.000 ila 150.000 Yahudi öldürüldü. Bu Yahudilerin yüzde 10'dan azı Kızıl Ordu ya da Ukrayna anarşist milisleri tarafından öldürülmüştü. Yaklaşık dörtte biri Ukrayna milliyetçileri ve yarıdan fazlası da Beyaz

Ordu tarafından öldürüldü. Ayrıca savaşta çok sayıda ibretlik baskı yaşanmıştı. Köylerin ya da kasabaların düşmanla işbirliği yaptığına inanılırsa son derece acımasız davranılıyordu. Yahudi cemaatleri, kırsalı kasıp kavuran kuvvetler arasında kötünün iyisi olarak gördükleri Kızıl Ordu birimleriyle zaman zaman işbirliği yaptıkları için cezalandırıldılar. Kızıllara pek

iyi gözle bakmayan yerel halklar içinde azınlık kaldıkları için cezalandırılmaya daha açıklardı.

Sağcı ideoloji çoğu durumda temizliği benimsemişti. Ukrayna'nın milliyetçi savaş beyleri (Hetman) köylü yandaşlarıyla beraber akın düzenlerken, "Yahudilere - ölüm, kahrolsun komünistler!", "Yahudilere ölüm! Ortodoks imanı adına!" sloganlarını atıyor, "kadim düşmanlarımız ve onların ajanı olan Yahudiler" e karşı savaşıyorlardı. Bu düşmanlık dış baskıdan -kozmopolit Ya-hudilerin yardım ettiği Rus (artık Boşlevik) devleti- nefreti, "Mesih'in katillerine" yönelik Ortodoks dini Yahudi korkusuyla birleştiriyordu. Beyaz liderler daha siyasi bir Yahudi karşıtlığını körüklediler, Rusya'nın talihsizliklerinin suçunu -SS'lerin dilini anımsatacak şekilde- "Yahudi-Bolşevik komplosunun hastalıklı mikroplarına" attılar. Daha liberal Beyazlar olan Kadetler bile davalarına halk desteği sağlayan pogromları kınamadılar. Beyazların komutanlarından Denikin'e yakın bir siyasetçi olan Shulgin gördüğü vahşet karşısında sarsılmıştı ve "Kiev sokaklarında korkunç bir ortaçağdan kalma ruh"un dolaştığını yazmıştı. Ama yine de Yahudilerin "Bolşevik çılgınlıkta aktif bir rol oynadıkları [için] tüm dünya önünde... itiraf ve tövbe etmesi gerektiğini" düşünüyordu. Shulgin bu "korkutma işkencesinin onlara doğru yolu göstereceğini" umuyordu. Sağcılar yenildikten sonra batıya kaçarken yanlarında kötü ünlü Protocols of the Elders of Zion (Siyon Büyüklerinin Protokolleri) kitabını da götürmüşlerdi. Bu uydurma kitap güya Yahudilerin dünyayı fethetme kılavuzuydu. Göçmenler Avrupalı völkisch milliyetçiler arasında etnik/dinsel nefretlerin yeşermesinde rol oynadılar. Genç Heinrich Himmler de Protokolleri okumuştu. Günlüğüne aldığı bir notta, bu kitabın "her şeyi açığa çıkardığını ve bir dahaki sefere kiminle savaşacağımızı" anlattığını yazmıştı (Altshuler, 1990: 284; Kenez, 1992; Levene, 1993; Mayer, 2000: 377-89, 513-26).

Fakat daha ılımlı yollardan temizliğin de daha saygın destekçileri vardı. Yer değiştirerek -kısmen gönüllülükle ama çoğu durumda zorla göç ettirerek-temizlik, Woodrow Wilson'm ulusların kendi kaderini tayin hakkı doktrinini hayata geçiren 1918 barış anlaşmalarında resmen onaylanmıştı. Başkan Wilson nutuklarında liberal ve organik demokrasi anlayışlarını sürekli birbirine karıştırıyordu. Wilson'a göre itilaf Devletleri "temsili demokrasi" ve "ulusal kendi kaderini tayin hakkı" için savaşıyordu - yani pratikte çoğunluk durumundaki her milliyet için demokrasi peşindeydi. ABD on yıldır tarihinin en büyük göçmen akınım yaşadığı için o sırada çok etnik grup barındırma durumu tavana vurmuştu. Fakat ABD'ye gelen göçmenler devlete meydan okumuyordu ve Amerikalılar azınlık haklarını toplu değil bireysel düzeyde düşünüyorlardı (hâlâ da öyle düşünürler). Bireysel haklar anayasada korunmuştur. Wilson gibi Amerikan siyasetçileri -tıpkı dönemin İngiliz ve Fransız siyasetçileri gibi— anayasada bireysel hakların kutsandığı üniter ulus-devletler yaratmanın yeterli olduğuna inanıyordu.

Versailles delegeleri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rus ve Osmanlı çokuluslu imparatorluklarının Avrupa'daki kesimlerinin yerine bir dizi yeni devlet geçirdiler. Çekoslovakya ve Yugoslavya dışında bu devletlerin hepsi de nüfusun en az yüzde 65'ini oluşturan baskın bir etnik grubun hakimiyetindeydi. Bu durumdan memnun olmayanların bir yıl içinde devletini değiştirme hakkı vardı. Azınlıkların etnik çoğunluğun parçası

olacakları bir devlete taşınabilecekleri düşünülüyordu. Bir yıl geçtikten sonra da yerinde kalanlar kendi devletlerinin azınlık haklarını güvenceye alan anlaşma şartlarına saygı göstermesini umut etmek zorundaydı. Çoğu devlet bu şartlara saygı göstermedi ve şartlan dayatma, noktasında ne İtilaf Devletleri'nin çıkarı vardı ne de Milletler Cemiyeti'nin gücü. Cemiyet sekreteri Habsburg tarihçisi Charles Macartney meselenin özüne nüfuz etmişti. Bir azınlık için dört ihtimal bulunduğunu belirtiyordu: Azınlıkları asgariye çekecek şekilde hudutların revizyonu; dış göç ve nüfus mübadelesi; "fiziki katliam"; ya da anayasada ulus-devlet biçiminden uzaklaşma yönünde değişiklik yapılması (Hayden, 1996: 735). Macartney son seçeneği tercih ediyordu, fakat ulus-devlet ideali fazlasıyla kuvvetliydi.

Bunun doğrudan sonucu azınlıklara karşı ayrımcılık yapılması ve zorunlu dış göç oldu. Savaş sırasında mülteci akışları olmuştu, fakat barış anlaşması bu akışları hızlandırdı. 1926'da yaklaşık 10 milyon Avrupalı mülteci vardı. Bunun 1.5 milyonu Yunanistan ile Türkiye arasında mübadele edilmişti; 280.000 kişi Yunanistan ile Bulgaristan arasında mübadele edilmişti; 2 milyonu PolonyalIydı, 2 milyondan fazlası Rus ve UkraynalIydı, yaklaşık 1 milyonu Almandı,

250.000 kadarı Macardı ve 200.000'i de Estonyalı, Letonyalı ve Litvanyalıydı. Bu rakamlar şok edicidir. 1914'ten önce 60 milyondan fazla Avrupalı yabancı devletler tarafından yönetilirken, sonrasında bu rakam 25 milyona düşmüştü. Doğu Avrupa'da madun milletler nüfusun yansıyken çeyreğine kadar inmişti. Yurttaşlık artık açıkça etnisiteyle özdeşleştiriliyordu ve azınlıklar ikinci smıf yurttaş haline gelme tehlikesi yaşıyordu. Etnik grupların kanşık kalmasmdan-sa bunun daha iyi olduğu düşünülüyordu. Kısa süre önce Osmanlı împarator-luğu'ndaki etnik çatışma Ermenilerin soykırıma uğramasına ve Rumların vahşice sürülmesine yol açmıştı. Çok-etnili Osmanlı İmparatorluğu Türk Cumhuriyeti haline gelmişti; Ermeniler ve Rumlar yoktu, hattâ Arapların çoğu da dışarıda kalmıştı. Hem Avrupalı hem Amerikalı Büyük Devletler'in teşvikiyle gerçekleşen nüfus mübadelelerinin ardından biraz ayrımcılık yapılması herkese daha makul bir çözüm gibi geliyordu.

Böylece iki savaş arası dönemde Avrupa'nın yarısında organik ulus-dev-letçilik patlaması yaşandı: Almanya, Avusturya, İtalya, İspanya, Polonya, Lit-vanya, Letonya, Estonya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan, Çekoslovakya ve Yugoslavya. Yabancıların egemenliğinden milli kurtuluş talep eden organik hareketler Slovaklar, Ukraynahlar ve Hırviatlar arasında da ortaya çıktı. Brubaker (1996: 3. Bölüm) iki savaş arası dönemde etnik ilişkilerin üç ana aktör tipi doğurduğunu öne sürer: Ulusal azınlıklar (yani mevcut devlette bir azınlık oluşumu), uluslaşan devletler (çoğunluğu oluşturan millet devletin sadece onun kimliğini yansıtmasını ister-yani organik milliyetçilik), yabancı anayurt devletler (yani milli azınlıkların anayurdu olan devletler). Yahudiler ve Çingeneler de dördüncü bir parya millet tipi oluşturuyordu: Anayurt devleti olmayan azınlıklar. Fakat savaş arası dönemin başlarının en tehlikeli özelliği saygın muhafazakarların organik milliyetçiliğe yaklaşmasıydı. Muhafazakarlar esasen pasif halk adına yumuşak devletçi düzeni (eskiden yaptıkları gibi) savunmak yerine, halkı milliyetçiliğin peşine takarak solla rekabete girmeye başlamışlardı (Mann, 1995). Muhafazakarlar ve organik milliyetçiler

otoriter hareketler içinde güçlerini birleştirerek Çek ve Bulgar topraklan dışında, az önce saydığımız devletlerin ve hareketlerin hepsinde iktidarı ele geçirdiler. Bu da azınlıklar, uluslaşan devletler, anayurt devletler -ve parya Yahudiler ile Çingeneler- arasındaki çatışmayı büyütecekti.

Organikçiler aynı zamanda solcuları milletin yarı-etnik düşmanları olmakla da suçluyordu. Liberaller yabancı enternasyonalist olmakla, sosyalistler en-ternasyonalist ya da Bolşevik -hem Rus hem Asya çağrışımları taşıyan bir tabir- olmakla suçlanıyordu. Dini ve etnik azınlıklar yabancı devletlere hizmet ediyordu. 1930'lara gelindiğinde azınlıkları salt asimile etme girişimleri azalıyordu. Almanlar ile Çekler, Polonyalılar ile Ukraynahlar, Hırvatlar ile Sırplar ve diğer gruplar kısmen biyolojik, kısmen kültürel anlamda -değişime açık olmayan- farklı özlere sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Milletin organik birliğini korumak için eğitim ve sivil hizmetlerde azınlıklara ayrımcılık yaptılar ve dış ülkelere göç etmeleri umuduyla azınlıkların örgütlenme özgürlüğünü kısıtladılar. Yine de jeopolitik ılımlılaştırıcı bir rol oynadı. Hemen her ulusal azınlık başka bir devlette, genellikle de komşu devlette çoğunluk konumundaydı. Komşu devletlerin misillemesinden kaçınma amaçlı diplomasi, milliyetçiliğin temizlik eğilimini frenleyebiliyordu. Sadece Yahudilerin ve Çingenelerin anayurdu ve organik ulus-devlete karşı koruyucusu yoktu. Fakat Orta ve Doğu Avrupa'nın jeopolitik dengeleri bozulursa tüm azınlıklar bundan zarar görebilirdi.

SONUÇ

Modernlik iki farklı demokrasi anlayışı yaratmıştır. Kuzeybatı Avrupa rejimleri yurttaş topluluğu içinde farklı çıkar grupları olduğunu ve sınıf çatışmasının gerçekliğini kabul etmişlerdi. Bu çatışmayı bastırmak yerine kurumsallaştırmak istedikleri için organik değil liberal demokrasi biçimleri geliştirdiler. Tarihin önceki dönemlerinin büyük bir kısmında olduğu gibi sınıf etnisiteye ağır bastı. Fakat Orta ve Doğu Avrupa'da demokratikleşme mücadeleleri dış emperyalist egemenliğe karşı yerel etnik grup ikiliğine giderek daha çok yaklaştı. Burada etnisite sınıfa rakip oldu, ama henüz galebe çalacak durumda değildi; çünkü muhafazakar, liberal ve sosyalist partiler Birinci Dünya Savaşı'na kadar ağırlıklarını korumuşlardı. Fakat çok-etninin bulunduğu koşullarda, çoğunluğu oluşturan etnik grup çoğunluk demokrasisini hayata geçirebilirdi; çünkü seçimler artık etnik sayım haline gelmişti. Bell-Fialkoff (1996: 48) haklı olarak şu sonuca varır: "Asıl suçlular özgürlük, kendi kaderini tayin ve temsili demokrasi idealleridir." Demokratikleşmenin karanlık yüzü de vardı. Üstelik bu yüz çok karanlık olabiliyordu, zira sınıfların aksine etnik topluluklar birbirine bağımlı değildi. Kendi organik devletlerinde kendi temizlenmiş toplumlarmda yaşayabiliyorlardı.

Bu akımlar devleti etnik homojenlik temelinde kurma fikirlerini teşvik etti. Avrupalılar nüfus aktarımlarıyla etnik çekişmeleri ve farazi "Yahudi sorunu"nu çözebileceklerini düşünmeye başladı. Genişletilmiş bir ulus-devletçiliği benimseyen hırçın mülteciler yarattılar. Ayrıca daha geniş anlamda bilimsel ırkçılığa kaydılar. Birinci Dünya Savaşı'nda bütün büyük çokuluslu imparatorluklar yenildi; ayrıca yurttaş savaşları paramiliterliği güçlendirdi. Yine de siyasi muhalefet genelde sadece sürülüyor ve hapsediliyor, etnik ve

dinsel azınlıklar da sadece ayrımcılıkla karşılaşıyor ya da zorla göç ettiriliyordu. Yahudi karşıtlığı büyük ölçüde tesadüfiydi ve en kötü durumda kısa vadeli pogromlar meydana geliyordu. Organikçi hareketler büyüyemedi ve savaş sonrasındaki paramiliter cinayet rüzgarı dindi. Nazi soykırımını geriye doğru, bu olaylara dek takip edebiliriz; çünkü Naziler modern bilim, modern siyaset ve modern toplum geleneğinin en uç taraftarlarıydı. Yine de bu temizlik eğilimlerinin nasıl sonuçlanacağını kimse tahmin edemezdi. Dünyanın gördüğü en katı soykırım rejiminin ortaya çıkacağını bugün "Auschwitz'e giden dolambaçlı" yolu geriye doğru düzleyerek görebiliyoruz ancak.

DÖRT

1

Sardinya: Bugün İtalya'ya ait olan, Akdeniz'in Sicilya'dan sonraki en büyük adası, -rdn

2

Memfis: Antik Mısır'da bir kent, -rdn

3

Iberya Yarımadası'nm Hıristiyan krallıklarca Müslümanlardân alınması sürecine verilen ad. -çn

4

Moriskolar (Moriscos) İspanya ve Portekiz'in Müslüman kökenli olup Hıristiyanlaştınlmış ahalisine verilen isim, -çrı

5

Kutsal Roma İmparatorluğu, 962 yılından ondokuzuncu yüzyılın başına kadar Orta Avrupa'da yer almış bir Alman imparatorluğuydu.

6

Kuzey tskoçya temizliği, Britanya hükümeti ve İskoç toprak sahiplerince uygulanan ve "çitle-

me" olarak da bilmen bir tarımsal politika sonucunda Kuzey Iskoçya'da 18. ve 19. yüzyıllarda

çok sayıda insanın zorla göç ettirilmesiydi. -rdn

7

Zemstvo: Çar II. Aleksandr'ın liberal reformları döneminde Rusya'da oluşturulan bir yerel yötıetim organı, -rdrı

Yeni Dünyada Soykırımcı Demokrasiler

"Bir kabileye karşı baltalarımızı çıkarmak zorunda kalırsak, onları tamamen imha etmeden ya da Mississippi'nin öte yanma sürmeden durmamalıyız... Savaşta onlar bazılarımızı öldürecektir, biz ise hepsini yok etmeliyiz." Bu adam gibi cinai etnik temizlik suçlularıyla karşılaşacağımız ilk bölüme geldik. Fakat burada bahsettiğimiz kişi gözü dönmüş bir sömürgeci değildir. ABD'nin üçüncü başkanı Thomas Jefferson'dır.

Önceki iki bölüme göre, cinai etnik temizlik çok kısa süre öncesine kadar alışılmadık bir şeydi. Ondokuzuncu yüzyıl Doğu ve Güney Avrupası'nda tehlikeli organik demokrasi anlayışlarının doğuşuna kadar ilerledim ve onları Kuzeybatı Avrupa'nın daha hoşgörülü liberal demokratlarıyla kıyasladım. Fakat liberal ülkelerden çoğunun sömürgeleri de vardı. Sömürgelerde "biz, halk"m organik ve liberal kavrayışları yan yana duruyordu. Bir taraftan yerleşimciler kendilerini çok çeşitli çıkarlar ve sınıflar halinde ayrışmış görüyor, siyasi partilerinin de liberal kurumlar çerçevesinde bu çeşitliliği temsil ettiğini düşünüyorlardı. Diğer taraftan bu halkın tamamının taşıdığı tekil "uygarlaşmışlık" niteliği "yerlileri", "vahşileri", "Şarklıları" vs. kapsamıyordu. Aynı fark daha sonra ırksal olarak tasavvur edildi. "Alt ırklar" bizim, yani halkın parçası değildi.

Bu yüzden daha önce liberal dediğim devletlerin aslında iki yüzü vardı, binlerce kilometre uzaktaki sömürgelerindeki yüzleri son derece karanlıktı. Sınıf uzlaşması, temsili yönetim ve Avrupalılar arası hoşgörü çok büyük dış gruplara karşı korkunç canavarlıkların üstüne bina edilmişti. ABD ve Avustralya'daki en feci vakalar, dünyanın görmüş olduğu en başarılı temizliğe tekabül ediyordu. Bu canavarlıkları yerleşimci demokrasiler ilk başta fiilen, sonra hukuken yapmıştı. Bu bölümün kederli öyküsü böyledir.

GENEL SÖMÜRGE TEMİZLİĞİ MODELİ

Neredeyse tüm Avrupa sömürgeleri şiddet yoluyla fethedilmiştir, ama sadece bazılarında cinai temizlik sonradan devam ettirilmiştir. Ispanyol Meksikası, Avustralya, ABD, Rus Kafkasları ve Alman Güneybatı Afrika örneklerini inceleyeceğim. Yerleşimci demokrasi ne kadar iyi oturmuşsa, fiili ya da hukuki Cinai temizliğin o kadar fazla olduğunu ileri sürüyorum. Gel gelelim (bu kadar basit bir nedensel analizin talihsizliği...), temizlik düzeyini etkileyen -ekonomi tarzı ya da yerlilere hükmetme tarzı gibi- başka faktörler bakımından da sömürgeler arasında farklar vardır. Bu yüzden sömürgeler arasındaki farklardan ziyade her bir sömürgedeki otoriter dönem ile demokratik dönem arasındaki farklara yoğunlaşacağım.

Ekonomik iktidar

Bu kitapta tartışılan başka vakaların aksine, etnik çatışmanın altında toprağın sahibinin yerliler mi, sömürgeciler mi olacağına dair doğrudan ekonomik bir çatışma vardı (Smith, 1997: 229, bunu faydacı soykırım diye adlandırır). Fakat yerleşimcilerin yerlilere karşı kullandığı şiddet düzeyini artıran beş ana sömürge ekonomisi tipi vardı.

1. Ticaret. Avrupalılarm gelip yerleşmeden, yerlilerle sadece ticaret yaptığı yerlerde sayıları az olduğundan pek fazla kuvvet kullanamıyorlardı. Ticaretin fetihle sonuçlandığı yerlerde yine genellikle az sayıda kişi dolaylı egemenlik kuruyordu ve yerel elitler güçlerinden büyük bir kısmını koruyordu. Avrupa'nın lojistik dairesinin kenarında bulunan Asya'da durum genellikle böyleydi. Ticari yerleşimler ilk girişlerinden sonra çoğunlukla pek fazla etnik temizlik içermiyordu. En kötü ihtimalle bu düzen bozulup kısmi siyasikırıma, yani yerel yönetici sınıfın bir kısmının ortadan kaldırılmasına dönüşebiliyordu. Fakat ticaret ortağı ve bağımlı yönetici olarak diğer yerel elitlere hâlâ ihtiyaç vardı. Burada ticaret sömürgelerinin daha derinine inmeye gerek yok.

2. Yağma ve Haraç. Sömürgeleştirmenin ilk evrelerinde bu önemliydi. İspanyolların Amerika'ya girişlerinde muazzam miktarda altın ve gümüş yağma-lanmıştı. Ganimet almak için katliamlar yapılabiliyordu, ama sonrasında etnik temizliğe girişilmiyordu. Fatihin haraç alabilmesi için tebaanın hayatta kalması gerekiyordu. Meksika'daki Ispanyol yağma ve haraç düzenini tartışacağım. Bu ilk iki tür, Fieldhouse (1965) ile Fredrickson'un (1988) tespit ettiği dört sömürge rejiminden ilkine -işgal sömürgesi: sömürge rejimi askeri ve siyasi kontrolü ele geçirme ve ekonomik haraç alma peşindedir, toprağı ya da emeği kontrol etme derdinde değildir- üç aşağı beş yukarı uygundur.

3. Seyrek emek gücü kullanan yerleşimcilik. Yerleşimci çiftçiliğinin çoğunluğu küçük ölçekliydi, sömürgeye seyrek bir şekilde yayılmış yerli emeğini kullanıyordu. İlk başta toprakların ele geçirilmesi şiddet içerse de, daha sonra -ister özgür, ister sözleşmeli emek, hattâ köle emeği kullanılsın- sert baskı uygulamak pratik değildi ve temizlik amaçlanmıyordu. Bu tip bir ekonomi kabaca Fieldhouse ve Fredrickson'un karışık tipte sömürgesine tekabül eder, ki zaten onlar da bu rejimi umumiyetle İspanyol sömürgeleriyle ilişkilendirir. Bu bölümde seyrek emek gücü kullanan yerleşimcilik karşımıza fazla çıkmayacak.

4. Yoğun emek gücü kullanan yerleşimcilik. Madencilik ve plantasyonlar genelde -sıkı bir şekilde ve çoğunlukla insanlıkdışı yollarla denetlenen- büyük, yoğun emek gücü gerektirir. Fieldhouse ve Fredrickson'a göre, bu plantasyon sömürgelerinin öncüsü Portekizlilerdir. Emek fazla olduğunda yerliler zalimce çalıştırılarak öldürülebilir. Emek kıt olduğunda sömürgeciler kendilerini daha fazla dizginleyebilirler. Bu yerleşim tipi tüm zalimliğine rağmen genellikle bilinçli cinai temizliğe yol açmaz. Yine de zaman zaman etnik bir grubun öldürülmesini, zalimce emek pratikleri yüzünden istenmeyen ölümleri içerebilir ve sömürgeciler başka yerden daha çok köle emeği ithal etmek zorunda kalabilirler. Bu tip üzerinde duracağım, fakat özellikle odaklanmayacağım.

5. Yerli emeğine ihtiyaç duymayan yerleşimcilik. Yerleşimciler toprağı yerli emeğiyle değil kendi emekleriyle ya da başkalarının emeğiyle işler. Fieldhouse ve Fredrickson'a göre, Ingilizlerin öncülük ettiği saf yerleşimci sömürgesidir bu. Max Weber, "fatih köylü toplumlarınm" tarih boyunca yerli nüfusu "yok etme" peşine düştüğünü belirtir (1958: 165). Avrupalılar verimli toprak istiyordu, ama bu toprak genellikle zaten sahipliydi. Yerliler seyrek şekilde dağılmış avcı-toplayıcılarsa geçinmek için geniş alanlara ihtiyaçları

oluyordu. Kuzey Amerika gibi bölgelerin doğal bereketine rağmen, büyük yerleşimci kitleleri yaşam alanında baskı yaratarak yerlilere büyük güçlükler çıkartıyorlardı. Sömürge ekonomileri genellikle yerlilerin ekonomisinden çok daha üretken olduğundan, daha fazla fetih ve temizliği mümkün kılacak büyük ekonomik artık yaratabiliyorlardı. Bu bölümün esas odak noktası böyle sömürgelerdir. Toplu katliam suçu işleyenler bunlardır.

Fakat buralarda bile nispeten zayıf temizlik biçimleri hâlâ mümkündü. Toprak bölünebiliyor, böylece iki toplum birbirinden ayrı yaşayabiliyordu. Büyük ihtimalle Avrupalılar iyi toprağın çoğunu alıyordu, ama iki tarafın da sağ kalması mümkün oluyordu. Yerleşimciler bu durumu koruma ya da rezervasyon diye adlandırıyordu. Öte yandan yerliler asimile olabiliyor, bir kısmı küçük mülk sahibi, çoğu da emekçi haline gelebiliyordu. Yerli toplum katmanlıysa yatay aristokratik asimilasyon yaşanabiliyor, kitleler değil elitler asimile oluyordu. Ana ekonomik türler bunlardı.

Siyasi İktidar

Yerlilere yapılan muamele siyasi iktidara göre de değişiyordu. Küçük yerleşimci ve ticaret grupları bazen toprak üzerinde hiçbir resmi siyasi iddiada bulunmuyordu. Fakat tekelcilik arzuları siyasi iddiada bulunmayı teşvik ediyordu ve yerleşimcilerin çoğu devletler adına gelmişlerdi. Avrupalılar karaya çıktıklarında bir bayrak dikiyor, yerlileri çevrelerine topluyor, kesinlikle anlamadıkları bir dilde uzun bir nutuk atarak toprağın ve halkının artık Kral'a (ya da cumhuriyete) ait olduğunu söylüyordu. Toprak ve halk üzerindeki bu siyasi tekelcilik iddiası kararlı bir direniş doğurabilir. Fakat Avrupalılar genellikle bu iddiayı hayata geçiremiyordu. Şiddet dozunu artıran üç tür siyasi dayatma vardı.

1. Ülke dişilik. Avrupalılar dünyanın en güçlü rakip devletlerini, yani Çin, Japonya ya da Osmanlı İmparatorluğu'nu fethedemezdi. Fakat tüccarlarının yerel yasalara tabi olmadığı ve imtiyazlardan ya da tekelcilikten faydalanabileceği ülke dışı güçlere sahip olabilirlerdi. Bu durum, Çin'deki Afyon Savaşları'nda olduğu gibi yüksek dozda şiddet doğurabilirdi. Fakat temizliğe yol açmamıştı, çünkü yerlilere faydalı ticaret ortakları ve tüketiciler gözüyle bakılıyordu. Beşinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nu ele aldığımda ülke dişilik meselesine döneceğim.

2. Dolaylı egemenlik. Avrupalılar fethi gerçekleştirebilir -genellikle yerli müttefiklerin yardımıyla- ama kendi başına egemen olacak kudrette değildir. Dolaylı egemenlik ya da protektoralaüa. yetinmek, sömürge otoritesine biat etme ve haraç verme şartıyla yerli yöneticilerin devamına izin vermek zorunda kalırlar. Dolaylı egemenlik uzlaşmaya dayanıyordu ve ancak sınırlı düzeyde şiddet ve temizliğe müsaitti. Yine de yeni yerleşimci dalgalarının gelmesi sömürge idaresinin daha doğrudan egemenlik kurması yönünde bir baskı yaratıyordu.

3. Doğrudan egemenlik. Avrupalılar üstünlük kazandıkları yerlerde doğrudan egemenlik kurmak, yerel yöneticileri ve kitleleri tamamen kendi iktidarlarına ve hukuklarına boyun eğdirmek istiyordu. Çok sayıda yerleşimcinin gelip yerleştiği, kendi devletini -"halk

egemenliği”ni- talep ettiği ama buna yerlileri dahil etmediği her yerde böyle olmuştur. Sonuçta aynı topraklarda rakip egemenliklerin çatışması yaşanıyordu (3. ve 4. tezlerim).

Fakat egemenlik tarzı hangisi olursa olsun, sömürge hükümetlerinin fetih için gerekenin ötesinde yerli öldürmeyi istediğine hemen hiç rastlanmaz. Yerlilerin vergi verip askerlik yapması için sağ kalması gerekir. Bu yüzden yerleşimciler yerli halkı yok etmek istediğinde hükümetler ikileme düşer. Daha uç yerleşimciler ile ılımlı kiliseler (bkz. daha sonra) arasında kalmış bocalayan aktörler olurlar. Fakat özellikle yeni yerleşilmiş hudut bölgelerinde toprakla rı kontrol edenler hükümet değil yerleşimcilerdir. Hukuki bir yapının oluşu mundan çok önce fiili yerleşimci demokrasisi ortaya çıkmış olur. Her ikisi d< yerliler için kötü haber anlamına gelebilir.

Avrupalılar genellikle yerel politik yapılara nazaran daha üstün siyasi kay naklardan faydalanabiliyordu. Aztekler ve İnkalar ancak gevşek ve kırılgar halk ve şehir-devleti federasyonları oluşturabilecek kudretteydi. Avrupalılaı böl ve yönet stratejisi izleyebiliyor, müttefik elitlere dolaylı egemenlik ve yata) aristokratik asimilasyon önerebiliyorlardı. Böylece kitleler değil elitler kültüre bakımdan medeni bir kimliğe asimile ediliyordu. Yine de Kuzey Amerika’da yerliler genelde pek çok kabileye, klana, millete bölünmüşlerdi ki bunlar di ikiye bölünmeye eğilimliydi. Şefler çok özerkti ama pek güçleri yoktu ve çol azı yatay aristokratik asimilasyon içeren anlaşmalar yapabilecek konumday dı, zira istikrarlı bir dolaylı egemenlik sağlayamıyorlardı. Ondokuzuncu yüzyılda ABD hükümet temsilcileri bu siyasi zayıflığı daha da fazla sömürdüler Cüzi bir bedel karşılığında geniş kabile topraklarını satmaya hazır çaresiz, aç kalmış, küçük, temsiliyet niteliği taşımayan bir şefler grubuyla yaptıkları bıı anlaşma temelinde Kızılderili milletiyle sözleşme imzaladıklarını iddia ettiler Sömürgeleşmenin ilk safhalarında görüldüğü üzere, Avrupalılarm birbiriyk savaşması yerlilerin sağ kalmasına yardımcı olmuştu. Fakat bir sömürge devleti Avrupalı rakipleri karşısında belli bir toprak parçasında tam bağımsızlık ilar ederse, yerliler kötü duruma düşüyordu, zira manevra yapma kabiliyetlerin yitiriyorlardı.

Askeri iktidar

Çatışmalar savaşla çözülüyordu. Avrupalılar fethetmek için silahlarıyla gelmişlerdi. Sayılara, teknik ve örgütsel yeteneklere göre askeri güç dengesi değişiyordu. Avrupalılar az sayıda olduklarında kolayca fethedemiyordu, ama sayısal yetersizliklerini daha güçlü askeri örgütlenme ve teknolojiyle telafi etmeyi giderek daha iyi öğrendiler. Yerliler uzun süre tehlikeli olmayı sürdürebildiği için bazı savaşlar masraflıydı, ama sömürge kaynaklarının yönlendirilebildiği çarpışmaların sonucu, özellikle de seri ateş eden silahların geliştirildiği ondokuzuncu yüzyıl sömürgelerinde, genelde belliydi. Avrupalılar cinai temizlik yapmak istediklerinde çok az risk alarak bunu yapma imkânım hızla artırdılar - hattâ belki de tarihteki hiçbir fatih grubunun işi bu kadar kolay olmamıştı (4b numaralı tezim). Fakat askeri güç taktik meselelerle de ilgilidir. Birinci bölümde belirtildiği gibi, bazı savaş tipleri, sivilleri hedef alan hamleleri askerler için taktik bakımdan daha çekici kılar.

İdeolojik İktidar

Roma İmparatorluğu'nu istila eden barbarların aslında komşuları olduğunu gördük. Fakat Avrupalılar şimdi denizyolu devrimi sayesinde çok uzaklardan geliyordu ve ilk başta uzaylı gibi görülüyordu. Aztekler ilk fatihlerin tanrı olup olmadığını tartışıp ilk anda tepki vermemek gibi ölümcül bir hata yapmıştı; Hawaii'lilerin Kaptan Cook'un tanrı Lono olup olmadığını tartıştığı söylenir -gerçi tanrı Lono olduğuna karar verselerdi, onlar için değil Kaptan için hayati tehlike vardı. Bunlar, Avrupa'nın ekonomik, askeri, siyasi ve biyolojik güç bakımından -ideolojik iktidarın ana dayanakları bakımından- büyük farklılığının ve üstünlüğünün yerliler nazarındaki ideolojik açıklamalarının örnekleridir. Toplumsal düzeyde etnisitenin inşası için çok çaba harcamak gerekmiyordu. Avrupalılarm hiçbiri kimin yerli kimin Avrupalı olduğu konusunda kuşkuya düşmüyordu, fakat yerliler kendi kimlik anlayışlarını değiştirmek zorunda kaldılar. Daha önce toptan yerliler olarak görülmemişlerdi -onlar farklı klanlara, soylara, milletlere ve devletlere aitlerdi. Artık kendilerine beyaz AvrupalIlardan farklı bir toptan kimlik inşa etmeleri gerekiyordu. Gel gelelim, sömürgelerdeki etnik çatışmalarda birinci bölümde tartışılan inşacı teorilerin pek uygun düşmediği bir gerçeklik düzeyi söz konusudur.

Üstünlük tümden nesnel değildi, çünkü sömürgeciler vahşice ve haince davranıyordu. Trigger'in (1994) dediği gibi, bu davranışları yüzünden tanrı olmadıkları çabuk anlaşıldı. Fakat ekonomik, askeri ve siyasi kaynaklar bakımından üstündüler. Sömürgeciler bunu kendi tarihlerinden çıkardıkları modeller çerçevesinde açıklıyordu: "Düşük" uygarlıkları yenen "yüksek" uygarlıklar, "barbarlığı" ya da "vahşiliği" yenen "uygarlık". Tarih ve ilerlemenin anlamı tam da buydu. Tanrı'nm istediğiydi, kaçınılmazdı. Uygarlaşmak aynı zamanda kişisel hijyen, örtünme, davranış kuralları anlamına geliyordu. Bu yüzden de "pis", örtünmemiş ve "tavırlarına dikkat etmeyen" yerlilerle kişisel temas mide bulandırıcı olabiliyordu. Yerliler genellikle karşılarında hastalıktan ölüyor, yüksek bir uygarlıkta yaşamaya fiziksel bakımdan uygun değilmiş gibi görünüyordu.

Uygarlığa bağlı tarih ve ilerleme modelleri, yerleşimcilerin üstünlük ideolojileri geliştirmelerini kolaylaştırıyor, yerlilere yaptıkları muameleyi meşrulaştırıyor ve onları ahlaki riskten kurtarıyordu (4b numaralı tezimde bunu belirttim). Yerlileri hor görmelerine şaşırmamalıyız. Bu durum onlara son derece meşru görünüyordu.

Tıpkı yerliler gibi Avrupalılar da hassas gözlemcilerdi ve farklılıklara dikkat ediyorlardı. Gelişmiş şehirler, anıtlar, sulamalı tarım, hattâ üstünlük taslayan halklarla karşılaşsalardı yargılan değişecekti. Pragmatik ihtiyaçları da ideolojilerini etkiliyordu. Yerli elitler yoluyla dolaylı egemenlik kurmaları gerektiğinde ya da düzenli cinsel partnerler olarak yerlilere ihtiyaç duyduklarında görüşlerini ılımlılaştırıyorlardı.

Hıristiyanlık bu modellerde karmaşa yaratıyordu. Vahşi-uygar ikili karşıtlığını güçlendiriyordu; çünkü sadece Hıristiyanlar doğru yoldan gidiyordu. Hıristiyan kilisesi aynı zamanda keşif hakkı sayesinde Hıristiyan-olmayanlarm topraklarına el konabileceğini de söylüyordu. Yine de vahşilerin bile ruhları olduğuna inanılıyordu. Yerliler tam anlamıyla

“doğa halindeydiler” (natura-les), ama doğru imana döndürülebilirlerdi -dolayısıyla uygarlığa kazanılabi-lirlerdi. Yerlileri Hıristiyanlaştırmak hayatların değil kültürün temizlenmesi, yani asimilasyon anlamına geliyordu. Hıristiyanlık mülksüzleştirmeyi artırdı ama cinai temizliği zayıflattı. Daha sonra Aydınlanma, liberalizm ve sosyalizm ılımlılaştırıcı seküler ideolojiler getirdi. Dolayısıyla dini/hümaniteryen grupların gücü ne kadar çoksa, cinai temizlik de o kadar azdı. Bu da bize üçüncü bir sömürge aktörünü gösteriyor: meslekten ideologlar -kiliseler, din kurumlan, misyonerler, hümaniteryen hareketler. îlk baştaki fetih ve toprak işgalinin ardından yerlilere muamelelerinde genellikle kendilerini kısıtlıyorlardı, fakat etnik klişelere ya da yerlileri mülksüzleştirmekteki kendi maddi çıkarlarına karşı bağışıklıkları yoktu.

Biyoloji/Ekoloji

Dört kısındı modelimin dışında bir başka iktidar biçimi daha bulunuyor. AvrupalIlar ılımlı yerleşim bölgelerinde biyolojik iktidar üstünlüğüne sahipti ve buraya istemeden ölümcül mikroplar getirmişlerdi. Avrupalılarla (özellikle de onların hayvanlarıyla) ilk temas eden yerliler, bağışıklık geliştirmemiş oldukları gündelik Avrupah hastalıklarına yakalandılar. Hastalıkların yerli kitlelerin en büyük katili olması işten bile değildi, fakat Avrupalılarm daha bilinçli olarak yarattığı gıda kıtlığı ve verimlilik düşüşleri de ona eklendi (Thornton, 1997). Avrupalılarm ilerleyişine salgın hastalıkların eşlik etmesi fethi çok kolaylaştırdı. New England sömürgecileri çalışamayan ya da dövüşemeyen, kollarını uzatıp yardım için yalvaran hasta ve can çekişen yerliler arasında gayet kolay yayıldılar. Ilıman bölgelerde etnik grup katlinin ana unsuru olan bu hastalıklar Avrupalılarm kendi güç üstünlüklerine inancını da pekiştirdi.

Ekoloji önemliydi. Avrupalılarm yerleşimine uygun yeni kıtaların ılıman bölgelerinde temizlik çok daha büyük olmuştu. Bu bölgeler arasında öncelikle Amerika Kıtaları, Avustralya ve Afrika’daki küçük bölgeler vardı. Crosby’nin (1986) ekolojik emperyalizm diye adlandırdığı, Avrupalı insanların, otların, hayvanların ve hastalık mikroplarının egemenliğinin zorla kurulduğu yerler buralardı. Sonuçta bir felaket yaşandı, bugüne kadar kayda geçmiş en büyük nüfus imhası gerçekleşti.

Avustralya’da İlk Filo’nun 1788’de varışından önce yerli nüfusu 300.000’in üzerindeydi. 1901’de sadece 93.000 kişi kalmıştı. Alt sınıra 1921’de ulaşıldı. Sadece 72.000 yerli vardı. Yüzyıldan birazcık daha uzun bir sürede yüzde 80 oranında bir azalma olmuştu. Sonra yerli nüfusu sabidendi. Hattâ 1961’den sonra artmaya başladı (Smith, 1980: 12, 69-70).

Amerika kıtasında büyük yerleşimci nüfuslarının bulunduğu bölgelerde yerlilerin nüfusu yüzde 90 oranında azaldı. Kıtanın tamamında toplam Ko-lomb öncesi nüfus 60-100 milyon olarak tahmin ediliyor. Bunun yarısından fazlası öldü (Stannard, 1992: 74-5, 81-7, 118, 146, 266-8). Şu anda ABD’nin bulunduğu alanda Kolomb öncesi Kızılderili nüfusu tahminen 4-9 milyondu. 1900’deki ABD nüfus sayımında sadece 237.000 Kızılderili sayıldı, yani nüfusları en az yüzde 95 oranında düşmüştü. En son gerçekleşen ve en görünür olan imha California’da gerçekleşti. İspanyol misyonerlerinin tahminine göre, 1769’da oraya

varışlarından önce bölgede 310.000 yerli vardı. 1849'da altına hücum başladığında nüfus yarıya düşmüştü. Daha sonra yerleşimciler genişledikçe bu sayı daha da hızlı azaldı. 1860'ta, on yıllık eyaletliğin ardından California Kızılderilileri sadece 31.000 kişi kalmıştı - son 12 yılda nüfuslarının yüzde 80'i yok olmuştu! Üçüncü Reich da 12 yıl sürmüş ve Avrupalı Yahudilerin yüzde 70'ini öldürmüştü. En sonunda düşüş yavaşladı. 1880'de California'da hâlâ 20.000 Kızılderili vardı. Yirminci yüzyılda sayıları biraz arttı (Almaguer, 1994: yaklaşık 107.000-130.000 oldu, ama tüm bu rakamlar kabaca tahminlerdir; Tohrnton, 1997). Bu felaket nasıl gerçekleşti, ne ölçüde maksatlıydı ve suçlular kimdi? Siyasi iktidar sahipleri (sömürge ve sömürge sonrası siyasi elitler), ideolojik iktidar sahipleri (esasen kiliseler) ve ekonomik iktidar sahipleri (yerleşimciler) arasında suçluluk bakımından çeşitli varyasyonlar olduğunu düşünüyorum. Askeri iktidar ya devletler tarafından kullanabilirdi ya da yerleşimciler tarafından. Biyolojik iktidara ise gayriihtiyari hepsi sahipti.

MEKSİKA

Ispanyollar ilk başta özel girişimcilerin gemileriyle Karayiplere ulaştılar ve karşılarına herhangi bir örgütlü devlet çıkmadı. Yerli elitleri öldürdüler, ele geçirdikleri mülklerde ve madenlerde de diğer yerlileri zorla aşırı şekilde çalıştırdılar. Yerli kadınları cinsel ilişkiye zorladıkları için yeni doğan çocuklardan giderek daha azı Kızılderili oldu. Sömürgecilerin domuzları ve koyunları yerlileri besleyen bitki örtüsünü mahvetti. Ama her şeyin ötesinde, Avrupa hayvan-larımn getirdiği hastalıklar, fatihleri hiç görmemiş olan yerli halkları bile kırıp geçirdi. Korkunç etnikkırımlarda yerli halklar silinip gitti -kasıtlı değildi, ama zaten aldırış ettikleri de yoktu.

Ispanyollar anakarada daha ileri uygarlıklarla karşılaştılar. Cortes bu Kızılderililerin "diğer adalardakinden çok daha zeki" olduklarını belirtir. "Hattâ uygar bir ülkede sıradan bir yurttaşın yaşamasına yetecek kadar idrake sahip gibi göründüler gözümüze." Azteklerin savaşa getirdiği orduların büyüklüğü karşısında gözü korksa da, aralarındaki bölünmüşlüğü fark ettiği için Aziz Mark'tan alıntı yapıyordu: "Kendi içinde bölünmüş her krallık yok olmaya mahkûmdur" (Thomas, 1993: 576, 245). Cortes, Aztek egemenliğinden rahatsız olan şehir devletleriyle ittifak yaptı. îlk baştaki A planı, egemenliği ele geçirmek, müttefiklerine kısmi siyasi özerklik tanımak, bulabildiği kadar altın ve gümüşü yağmalamak, ülkeye yerleşmek ve halkı Hıristiyanlaştırmaktı. Vakanüvisi Bemal Diaz del Castillo neşeyle kabul ediyordu: "Karanlıktakileri ışığa çıkarmak ve aynı zamanda zengin olmak, ki biz insanlar hep bunun pe-şindeyizdir" (aktaran Farris, 1984: 29).

Fetih sırasında İspanyol vahşetinin en kötüsü ibretlik baskıya tekabül ediyordu. İhanet ettiğinden kuşku duyulan yaklaşık 20 Meksika kasabasında erkekler öldürüldü, kadın ve çocuklar köle edildi, binalar yakıldı. Zaman zaman kurbanlar köpeklere de parçalattırılmıştı. Daha yaygın olarak da yerli müttefikleri eski hükümdarlarını parçalayıp yerken Ispanyollar kenara çekiliyordu. Chiapas'taki San Cristobal Piskoposu Bartolome de las Casas'm suçlamaları bu minvaldeydi ve fatihler de sadece ayrıntılara itiraz etmişti. Bir tanesi Tepeaca'nın (12 Ispanyol kaptanın öldürülmesine misilleme olarak) yok edilişini

şöyle savunuyordu: “Bölgenin yatışması için bu cezayı vermek gerekliydi... Üstelik naturales’in yüreklerine korku salmalıydık ki bir daha Ispanyoliara zarar vermesinler.” Fakat îspanyollar birinin altın sakladığına inanırlarsa kontrolü kaybediveriyorlardı. Zengin Azteklere zulalarınm yerini söylemeleri için işkence ediliyordu; mücevher yutmuş mu diye birkaç tanesinin karnı deşildi. Bunlar genelde araçsal akılcılığa sahip bir seferi lekeleyen duygusal taşkınlıklardı. Aztek başkenti Tenochtitlan düştükten sonra komutanların çoğu idam edildi. Fakat şehirde yaşayan başka insanlar yıkılmış şehri barış içinde terk etti (Thomas, 1995: 243-5, 262,434-9, 459, 527, 544).

Cinai temizliğe başvurmaktan ziyade dost, tarafsız ve düşman yerliler arasında ayrım yapmak taktik bakımdan daha makuldü. Müttefiklere büyük ihtiyaç duyuluyordu. Seferdeki bir ordunun bu zorunluluğu onları ayrımsız cinayet yapmaktan alıkoyan ana etkenlerden biriydi. Fatihler geleneksel imparatorluk fatihleri gibi ibretlik baskıya başvuruyorlardı, yani A planı etnik temizlik değildi. Yerleşimcilik de tüm işleri yerlilere yaptırmak, gerekirse bunun için zor kullanmak anlamına geliyordu. Fakat Karayipler deneyiminden ders çıkardıkları için Meksika’da encomienda sistemini geliştirdiler. Saray İspanyol yerleşimcilere toprak verirken üstündeki halkı da köle olarak bağışlıyordu. Yerlileri sürüp çıkarma hakları yoktu ve onları korumaları gerekiyordu, ama çalışma koşulları çok sert olabiliyordu.

Yerleşimcilerin büyük bir kısmı erkek olduğundan, kadına ihtiyaçları vardı. İspanyolların etnik çeşitliliğe yönelik hoşgörüsü sayesinde pek çok yerli partner yasal eş oldu ve istikrarlı karışık ırk evliliklerinden çocuk doğurdular. Sayıları karşılaştırdığımızda AvrupalIlardan çok daha fazla yerli doğduğunu görüyoruz, demek ki karışık ırk evliliklerinin yanı sıra yerli evlilikleri de devam ediyordu. Yerliler arasında geniş çaplı bir doğurganlık düşüşü yaşanmadı. Fetih ayrıca “En Katolik Majesteleri” tarafından dinsel meşruluk kılıfına uydurulmuştu ve daima ruhları kurtaran, yani yerlileri asimile eden din adamları da fatihlerin yanında oluyordu. Rahipler ve diğer din adamları kralların ve sömürge valilerinin saraylarında güçlüydü. İspanyol seçkinleri Yeni Ispanya’da makam elde etmek için çatışıyordu ve yerlilere kötü muamele suçlamaları rakiplerini koltuğundan edebiliyordu (Cortes’in ta kendisine bu suçlama yöneltilmişti). Din adamları karışık ırk evlilikleri ile yerli evliliklerine aynı ayinleri uyguluyor, rejimin ılımlılaşmasma yardımcı oluyorlardı.

Ispanyol komutanlar, gücünü ve zenginliğini korumak için işbirliği yapan yerlileri bağımlı yönetici olarak kullanıyorlardı. Bu yerlilerin Hıristiyan olması gerekiyordu, ama bu değişiklik genelde görüntüden ibaret kalıyordu. Özel hayatlarında istedikleri ayini yapıyorlardı. Bir de Ispanyollar putları kırmaktan kaçınmayı öğrenmişti. Yerli elitler seferlere katıldı, encomienda aldı, İspanyol unvanları edindi ve kızlarını Ispanyol subaylarıyla evlendirdi. Yerliler rahip ve kilise çalgıcısı oldular; mahkemelere başvurabiliyorlardı ve genellikle de İspanyolları dava ediyorlardı. Torunları alışkanlık ve konuşma bakımından fatihlerden ayırt edilemez hale geldi (Thomas, 1995: 559-60, 577, 589-90). Bölgesel farklılıkları belirleyen genellikle İspanyolların yerli nüfusa oranı oluyordu. 1800’de Ispanyollar Mexico nüfusunun yarısını oluşturuyordu ve orada doğrudan egemenlik kurmuşlardı. Fakat orta plato ve Yucatan’da yüzde 4 oranmdaydılar. Orada

kendi yerel iktidarını koruyabilmiş Maya idarecileri üzerinden dolaylı egemenlik kurmuşlardı. Mayalar kendilerinin İspanyolları asimile edeceğini, tersinin mümkün olmadığını söylüyordu (Farris, 1984: 1, 2. Bölümler). Yucatan'da gerçekten de bunu yaptılar.

Demek ki İspanyolların uzun vadeli yerleşime dayalı B planı yatay aristokratik asimilasyon -elitlerin asimilasyonunu- içeriyordu. Güney ve orta Yuca-tan ondokuzuncu yüzyıl ortasına kadar fethedilemedi (Güney Amerika'ya yayılmış diğer yerli cumhuriyetleri (republicas indias) için de aynı şey geçerliydi). Bazı geri tepme dönemlerinde isyanlar çıktı, bastırıldı, kastların saflığına ırksal bir unsur da dahil oldu. Fakat uzun vadede mestizo (karışık ırktan) smıfı/kastı indio'lara baskın çıktı. Meksika, Guatemala ve Peru'daki etnik temizlik dönemlerinde indio'lar sert yöntemlerle sürgün edildi, hattâ beyaz ya da mestizo elitler tarafından imha edildi (Centeno, 2001). Fakat Kuzey Amerika'ya kıyasla yerli nüfusunun çok daha büyük bir oram hayatta kaldı. Etnisite ile smıf iç içe geçti. Meksika'da ve Latin Amerika'nın büyük kısmında durum hâlâ aynıdır.

Acımasız ilk fetih, yağma ve emek sömürüsü İspanyolları tarihteki en ölümcül fatihler arasına sokmuştur. Meksika'nın Aztek Vadisi'nde, İspanyol egemenliğinin ilk yüzyılında nüfusun yüzde 90'ı hastalığın da etkisiyle yok olmuştur, ki bu da etnikkırıma tekabül eder. Yine de İspanyolların sayısı yerli-lerinkinden azdı, yerli elitler yoluyla egemenlik kurrtıak zorundaydılar ve yerli emekçiler istiyorlardı. İspanyol hükümeti ve Katolik Kilisesi baskının azalmasında etkili olmuştu. Ispanyol idaresinin sertliği azaldı. Avustralya ve ABD ise farklı bir yol izledi.

AVUSTRALYA

Avustralya'nın kolonileşmesi 1788'de başladı ve ondokuzuncu yüzyıl boyunca sürüp gitti. Ingiliz askeri ve siyasi gücü o dönemde yerlilerin gücünün çok ötesindeydi. Aborjinler ancak ilkel silahlara sahip küçük savaşçı grupları oluştu-rabiliyorlardı. İlk başta enteresan bir A planı vardı: Yerel çiftçilik gerektiren bir mahkûm kolonisi kurulacaktı. Yerlilerin yerleşimcilerle ticaret yapacağı, toprağı işlemelerine yardım edeceği ve uygarlığı zamanla öğreneceği varsayılmıştı. Biraz güç göstermek gerekebilirdi, ama ilk başta kimsenin aklında toptan imha yoktu. Bu politikalar devlet güdümündeydi, çünkü ceza kolonisinde Ingiliz silahlı kuvvetlerine de ihtiyaç vardı. Orada bulunan din adamları sadece askeri otoritelere itaat eden din adamlarıydı. Sonra hapisteki süresini dolduranların kolonide serbest bırakılması, ayrıca özgür yerleşimci dalgalarının gelmesi yerli emeğine olan ihtiyacın azalmasına sebep oldu. Arazi tarımdan ziyade hayvancılığa müsait geniş otlaklardan oluştuğu için yerleşimciler çok geniş alanlara yayıldılar. Aborjinler avcı-toplayıcıydı, bu yüzden onlann geçinmek için daha da geniş alanlara ihtiyacı vardı. Bu yüzden akarsular, su kaynakları, av alanları ve yenebilir otlar için toprak çatışmaları yaşanmaya başladı. Aborjinlerin savaşa girecek askeri ya da siyasi örgütlenmesi yoktu, ama yiyecek bulmak için baskınlar yapıyor, sığır ve koyunları kesiyor, un çuvallarını çalıyor, bazen de beyazları öldürüyorlardı.

Avcı-toplayıcılar Avrupalılara son derece ilkel görünüyordu. Hem pis hem de neredeyse çıplaktılar; devletleri, tek bir tanrıları yoktu, yazıdan da habersizdiler. Yerleşimcilerden çoğu onlara akıllı hayvan gözüyle bakıyordu, diğerleri yetişkin bedeninde çocuk olduklarını, daha radikalleşmiş başkaları da kirlilik ve hastalık kaynağı mikrop olduklarını düşünüyordu. Darwin'in teorilerinin ondokuzuncu yüzyıl ortasından sonra çarpıtılarak sosyal Darvrâici-liğe dönüşmesinin ardından, Avrupalılarm çoğu iki ayrı insan türü olduğunu düşünmeye başladı (Haebich, 1988: 54, 80; Markus, 1994: 1. Bölüm). Hiçbir sınıf farkları yokmuş gibi göründüğünden, hiçbirini diğerlerinden daha medeni saymak mümkün değildi -yani yatay aristokratik asimilasyonun zemini yoktu. Beyazlar arasında büyük sınıf farkları olmasına rağmen, bütün beyazlar bütün yerlilerden üstündü. Etnisite sınıfa baskın çıkmıştı. Kiliselerin zayıflığı yüzünden bu ideolojiye karşı hümaniteryen muhalefet çok cılız kaldı. Aborjinler emek vererek toprağı değerlendirmediğine göre toprak üzerinde hakları da yoktu. Tarıma alışkın olmadıkları için yerleşimcilerin çoğu yerli emeğini kullanamayacağını beyan etti. Ondokuzuncu yüzyıl sonuna kadar yerleşimciler emek kıtlığı yüzünden yerli emeği kullanmayı gerçekten denemişti. Bu süreçte Aborjinlere aylak ve miskin gözüyle bakılıyor, sabit bir zaman ya da mekân kavramından yoksun oldukları, emek disiplinini kabul edemeyecekleri düşünülüyordu. Bu yüzden Aborjinler kullanılamazdı, ancak sürüp çıkartıla-bilirlerdi. Böylece yerleşimciler B planına geçerek onları yerleşim alanlarından zorla uzaklaştırdılar -ilk başta buna dağıtma diyorlardı, yani yerliler kolluk kontrolünde göç ettiriliyordu.

İlk başta bu politika çok zararlı görünmüyordu, çünkü geniş kıtada her iki ırka da yetecek kadar yer var gibiydi. Ama anayurttaki Sanayi Devrimi koyun otlaklarının genişlemesine yol açtı (yün için), sonra da onu sığır otlaklarının genişlemesi izledi (sanayileşmiş savaş, kötü otla beslenen sığırların bile silah yağlamak için gereken yağı üretebileceği anlamına geliyordu). Koyun ve sığırlar yenebilir otları tüketti, su kaynaklarını bitirdi ve av alanlarını yok etti. Aborjinler daha çorak iç kesimlere itildiler ve orada açlıkla karşı karşıya kaldılar. Toprağın kendilerinin olduğunu düşünüyorlardı, o zaman toprakta üretilen şeylerde de hakları vardı. Koyun, sığır, artık ne bulurlarsa çalmaya devam ettiler. Kimi zaman da onları sadece öldürüp bırakıyor, beyazları çekip gitmeye zorlamaya çalışıyorlardı. Kimi zaman beyazları öldürdükleri de oluyordu. Bu direniş beyazların şiddetli misillemesine yol açtı: "Kara şeytanları imha edelim." 1920'lere kadar devam eden ve yer yer cinayet çılgınlığına dönüşen aralıklı hudut çatışmalarında 20.000'in üzerinde Aborjin yerleşimciler tarafından öldürüldü. Öldürülen beyazların sayısı da büyük ihtimalle 200'den azdı. Böylece bazı hudut yerleşimcileri C planına geçmişti. Göç ettirmeler de sertleşti ve yozlaşıp yerel soykırıma dönüştü. Yerleşimciler, Aborjinlerin direnişi ve ihlalleri yüzünden buna "mecbur" kaldıklarını düşünüyorlardı. Bu olaylar "nefsi müdafaa"ydı ve hudut alanlarında yerleşimciler yukarıdan siyasi meşrulaştırma beklemeden ve pek de risk almadan eyleme geçebiliyordu.

Ayrıca bir nebze etnikkırım da gerçekleşmişti, fakat Ispanyol Amerikası'nda olduğu gibi başlıca ölüm nedeni hastalık değildi. Aborjinler daha ziyade uzun süreli temastan zarar gördü. En ölümcül hastalıklar sosyal olanlardı. Hudut alanlarında beyaz erkekler

ağırlıktaydı ve yerleşimciler yerli kadınları cinsel ilişki kurmaya zorluyordu. Az sayıda evlilik ve nispeten istikrarlı geleneksel birleşme oldu, ama çok daha fazla sayıda kaçırma, tecavüz ve açlık kaynaklı fahişelik yaşandı. Çok geçmeden yerleşimcilerin sayısı yerlilerin sayısını aştı. Tüm bu unsurlar birleşince yerliler çoğalamadı. Genç Aborjin kadınlar erkeklerinden uzaklaştırıldı, tam yerliden ziyade karışık ırklı bebeklerin doğmasına dikkat edildi. Beyaz yerleşim yerlerinin kenarlarındaki Aborjin kamplarını cinsel yolla bulaşan hastalıklar Kasıp kavuruyordu. Alkolle baş edemeyen ve kötü beslenen bir nüfusta bunun anlamı, fiziki sakatlanma ve erken ölümdü. 1850'de beyazların çoğu Aborjin ırkının ölüp gideceğine inanıyordu.

Yerleşimcilerin hareketleri sömürge idarecilerinin niyetleriyle çelişiyordu. Tüm valiler yerlilere karşı iyi niyetli beyanlarda bulunmuş, yerleşimcileri de "onların dostluğunu kazanmaya" teşvik etmiş, ayrıca yerli prolektoralarını (rezervasyonları) finanse etmişti. Yerlilere İngiliz yasaları çerçevesinde tam koruma sunuluyordu. Ingiliz devleti yüzyıl ortasına kadar ancak sınırlı ölçüde yerleşimci özyönetimine izin verdi, sonrasında da temizliği sınırlandırmak için sürekli çaba harcadı. İngiltere 1889'da batı Avustralya'ya özyönetim hakkı verdiğinde, yerlilerle ilgili meselelerde denetimini sürdürmeye çalıştı. Yine de dünyanın öte ucundaki YVestminster Parlamentosu[1] bu meseleye çok az ilgi gösterdi ve yeterince kaynak ayırmadı. Yerleşimciler bilhassa kıtanın orta kısımlarında yerel düzeyde fiili kontrole sahipti. Batı Avustralya eyaletindeki Aborjinlerin baş koruyucularından olan bir çiftlik ve altın madeni sahibi şöyle diyordu: "Hükümet altı aylığına gözlerini kapatıp yerleşimcilerin kendi yöntemlerini kullanarak yerlilerle hesaplaşmasına izin verse bu tahribat sona erecektir" (Haebrich, 1988: 97). Yönetimin müşfik davranacak kadar kaynağı ve yerel desteği yoktu. Pratikte bu davranıştan vazgeçmek zorunda kaldı (Mar-kus, 1994: 23-9; Rowley, 1970: 1. Kısım).

Belli bir yerde yaşayan yerleşimciler ile yerliler arasında muazzam bir askeri fark vardı: Bir yanda silahlar diğer yanda mızraklar, bir yanda at üstünde genç beyaz erkekler diğer yanda onlardan kaçan her yaştan Aborjin aileleri söz konusuydu. Yerleşimcilerin hayvan hırsızlığına karşı standart misillemesi geceleyin Aborjin kampını kuşatmak, şafakta saldırmak ve erkek, kadın, çocuk demeden herkesi katletmekti. Tümüyle keyfi bir adaletti bu. Bir hırsızlık vakasında Aborjin kampı basılmış, "erkek, kadın, çocuk ayrımı gözetmeksizin herkes vurulmuştu. Bazı yerliler nehre kaçmış ve suda vurulmuşlardı. Cesetleri daha sonra yerleşim yerinin önünden yüzerek geçti". Daha sonra hırsızlığı yapanın beyaz bir çalışan olduğu anlaşılmıştı (Rowley, 1970: 112-13). Aç kalan Aborjinler un çalmaya başlayınca yerleşimciler onların bulabileceği yerlere zehirli un çuvalları bıraktı. Yerleşimcilerin Aborjinlerden kurtulmak için nadiren asker çağırması gerekiyordu. Queensland'dan bir Aborjin meseleyi yerlilerin gözünden anlatmıştır:

Topraklarımızdan alıldık, vurulduk, zehirlendik ve kızlarımız, kardeşlerimiz, karılarımız bizden alındı... Kilcoy'da zehirlenenlerin sayısı çok fazlaydı... Yiyecek bulmak için kullandığımız topraklan bizden çaldılar, karnımız acıkıp da bir parça un aldığımızda ya da yemek için bir sığır kestiğimizde bizi vurdular ya da zehirlediler. Şimdi toprağımız

karşılığında bize sadece yılda bir battaniye veriyorlar. (Aktaran Rowlcy, 1970: 158)

Sorumlu devlet'in ortaya çıkışından sonra yerleşimciler artık kendi yerel para-militer güçlerine, yani yöredeki beyazların yönettiği ve kabilesinden uzaklaştırılmış yerlilerden oluşturulan yerli polis kuvvetlerine başvurmaya başladılar. Böylece ahlaki suçun yükü Aborjinlere atılabiliyor, vahşet klişeleri doğrulanıyordu. Onların görevi yerlileri ateş ederek dağıtmaktı. Yapılan soruşturmalardan birinde subaya şöyle sorulmuştu: "'Onları vurmaktan başka başa çıkma yolu olabileceğini düşünmüyor musunuz?' Cevap şöyleydi: 'Hayır, vurulmaktan başka bir şeyi anlayabileceklerini sanmıyorum'" (Rowley, 1970: 158-63). Bu seri cinayetlere "dağıtma", hattâ "yerlilerle piknik yapma" gibi güzel isimler takılıyordu. Bu bakımdan genellikle "toptan imhayı" kabul edecek kadar dobra olan Kuzey Amerikan sömürgecilerine hiç benzemiyorlardı. Mahkemelerin de yerlilere bir faydası yoktu. 1840'lara kadar hukuku anlama kabiliyeti olmayan ilkeller sayıldılar. Sonra sömürge idaresi Aborjinlerin kanıtlarını hukuken tanıdı, ama yerleşimci jüriler bunu yine de hiçe saydı. Beyazların neredeyse hiçbiri cinayetlerden dolayı adalet önüne çıkarılamadı (Markus, 1994: 46-8).

Yerleşimciler, misyonerler ve İngiliz hükümeti arasında, Rowley'in tabiriyle bir gerilim üçgeni oluştu. Yerleşimciler en sertlik yanlısı olanlardı, din adamları ihtidayı ve barıştırmayı öne çıkarıyordu ve hükümet de karşılıklı ödün verilmesinden yanaydı. Yerleşimciler anlaşmazlığa düştüğünde, genellikle "Abor-jinleri bilen... uzmanlar" sorunu çözüyordu, ki uzmanların da "sert davranması gerekliydi" gibi sonuçlara varıyorlardı. Sosyal Darvvincilik de onların yanındaydı. Aborjinlerin düşüşü dünya tarihsel bakımdan kaçınılmazdı: gelecekleri yoktu, o halde onlardan hemen kurtulmalıydık. Daha sonra başbakan olan B. D. Moorehead şu açıklamayı yapıyordu:

Queensland'de yapılanlar her ülkede yapılıyor... Koloniciler buraya beyaz adam olarak geldi ve siyah adamı dışarı atacak... Alttaki ırk üstün ırka yerini terk etmeli... Bu zavallı yaratıkların varlıklarını uzatabilmelerini sağlayan davranışlarda bulunmak ya da bunlara kalkışmak... [hataydı]... ne de olsa Anglo-Sakson ilerleyişi karşısında yok olup gitmelerinden başka ihtimal yoktu... Siyah adamlar gitmeliydi, gitmek zorundaydılar... Aborjin ırk korunmaya değer [değildi]. Hiç Aborjin olmasa daha iyiydi. (Markus, 1994: 36-7)

İçlerdeki ve kuzey uçtaki avcı-toplayıcılar yirminci yüzyılda en çok bozulmadan sağ kalabilenlerdi. Daha karışık ırktan Aborjinler beyaz yerleşimlerinin çeperlerinde oturuyorlardı. Bu insanlar kıt kanaat geçiniyor, hor görülüyor, sağlıksız koşullarla, hastalıklarla ve alkolizmle başa çıkmaya çalışıyorlardı. 1870'lerden sonra yoğun tarım ya da sanayinin geliştiği yerlerde bazı sağ kalmış Aborjin toplulukları düzenli iş imkânı bulabildi. 1900'den sonra "beyaz Avustralya" göç politikaları "ırkı saf tutma"yı icat ederek Asya emeğinin kökünü kuruttu. Bunun üzerine bazı işverenler, sendikaların ve İşçi Partisi'nin karşı çıkışlarına aldırmadan Aborjinleri işe almaya başladı. Yirminci yüzyıl başında bu politika ılımlılaşarak korumacılığa, yani segregasyona dönüşmüştü -bir tür D planına geçilmişti. Yasalara göre Aborjinler resmi izin olmadan köy ve kentlere

giremiyorlardı. Bazı eyaletlerin evlilik yasalarına göre yerliler birbirleriyle ya da melezler beyazlarla evlenemiyordu. Ama yeniden nüfus artışı görülünce Aborjinlerin ölüp gitmeyeceği anlaşılmış oldu. Toplu katliam da söz konusu olmadığına göre, bu kalıcı bir sorundu.

Bu yüzden 1940'lardan 1970'lere kadar küresel sömürgesizleşme ve ırksız-laşmanm ürünü olarak zorla asimilasyon (E planı) hakim oldu. Asimilasyonun mümkün olduğu düşünülüyordu, ama melezler daha kolay asimile oluyordu ve Aborjinler aneak kabile bağlarını ve kültürünü reddettikleri zaman yurttaş olabiliyorlardı. Victoria dışındaki eyaletlerde Aborjin çocuklar ailelerinden alınarak beyazların kurumlarında ya da evlerinde yetim olarak büyütülüyorlardı. 1972'de Gough Whitlam'm İşçi Partisi hükümetinin seçilmesiyle bu safha sona erdi. Yerlilere tam yurttaşlık verildi ve "Avustralya'nın Aborjin halkına ekonomik, toplumsal ve siyasi meselelerde ellerinden alman özyönetim hakları" geri verildi. Aborjinler artık hem tam yurttaş olmuşlardı, hem de kendi kültürlerinde ve örgütlenmelerinde özgürlerdi. Fakat pratikte bu çokkültürlülük ayrımcılıkla birleştirilmişti (Haebich, 1988; Hunter, 1993; Markus, 1994; Rowley, 1972). Bu durum eksiksiz değildi elbette, ama yerlilerin tarihine kıyasla çok iyiydi.

Fakat güneydeki Tazmanya adasında bu iyileşmelerin hiçbir rolü olmadı. Adanın ekolojisi farklıydı. Avrupalılarm küçük çiftçiliğine tamamen açıktı ve bu yüzden çok erken sömürgeleşmişti. Yerleşimciler çok güçlü olduğu ve yerli emeği kullanmak istemediği zaman neler olduğunu bü adada görüyoruz. 1804'te yerleşimciler geldiğinde adada yaklaşık 4.500 Aborjin yaşıyordu. Saf yerlilerin tamamı 80 yıl içinde yok edildi. Son erkek 1869'da, son kadın 1876'da öldü. Melezlerden de çok azı sağ kaldı. Burada görür görmez ateş etmek, "av partileri düzenlemek" ve zehirli un kullanmak daha yaygındı. Adanın sömürge idaresi tarafları barıştırmaya çalışıyordu; fakat 183CPda vali yardımcısı Arthur, yerleşimcilerin Yasama Meclisi üzerindeki baskısına dayanamadı ve geriye kalan 2.000 Aborjinin toplanıp rezervasyonlara yerleştirilmesi için geniş bir "inisiyatif" kurulduğunu açıkladı. Aborjinler kendilerini takip edenlerin eline geçmeyince bu çaba başarısız oldu. Bu sefer rezervasyon politikası George Robinson'a teslim edildi. "Uzlaştırıcı" olarak bilmen Robinson Aborjinler arasında silahsız yaşamıştı ve onların tehdit oluşturmadığını düşünüyordu. Aborjinler üzerindeki nüfuzu sayesinde onları toparlamayı başardı. Yerliler çiftliklerin ve koyun ağıllarının çevresinde kalsalardı yerleşimciler hepsini öldürecekti. Ama ne yazık ki Robinson'un kolluk kontrolünde göçlerinde de aynı sonuç yaşandı. Son kalan Aborjinler küçük bir adaya taşındı ve çok az yiyecekle orada bırakıldı. Sonraki yirmi yılda Aborjinler hastalıktan ve kötü beslenmeden teker teker ölürken beyazlar aldırış bile etmedi (Cocker, 1998: 7-11. Bölümler; Hughes, 1987: 414-24; Rowley, 1970: 43-53; Smith, 1980: 70). Tazmanya, yerleşimcilerin toprağa ihtiyaç duyduğu ama emeğe ihtiyaç duymadığı en uç örnektir. Kademe kademe gerçekleşen soykırımı kimse plan-lamamıştı, ama insanların çoğu katkıda bulunmuştu. Sömürge hükümetinin bıraktığı boşlukta fiili bir yerleşimci demokrasisi yaratmıştı bu durumu.

Bütün Avustralya'da durum aynıydı. 1850lerden itibaren yerleşimci demokrasisi fiilen kontrolü ele geçirmişti. Rowley, "hiçbir yerli halk tipik yerleşimci demokrasilerinin insafına

bu kadar kalmamıştır; burada parlamentonun standartları yerleşimcilerin standartlarıdır," diyordu (1972: 23, 72, 132, 137). Yerlilerin yok oluşu kısa ömürlü dalgalar halinde yaşanan yerleşimci girişi, direniş ve göç ettirilmeyle gerçekleşti -kimi zaman dalganın sonunda aniden ve önceden hesaplanmamış soykırım tipi taşkınlıklar da oluyordu. Planlamanın dili -A, B, C, vs. planı- istikrarlı siyasi kurumların öncesinde taşranın akışkan koşullarına pek uygun düşmeyebilir. Küresel siyasi ve hümaniteryen iklimin değişmesinin ardından emek sıkıntısı baş gösterinceye kadar bu bileşim devam etmiş, sonra da daha asimilasyona yönelik, en nihayetinde daha çokkültürlü uygulamalara geçilmiştir.

ABD

Kuzey Amerika'nın kolonileşmesi pek çok açıdan Avustralya ve Meksika vakalarının ortasında durur. Kızılderililer orta düzeyde tehdit oluşturuyordu, çarpışmalarda çok çetindiler, kolay kolay vazgeçmiyorlardı, ama nispeten küçük gruplar halinde savaşıyorlardı. Ayrıca medeniyet düzeyleri Avrupalılarm düzeyinden aşağı görünüyordu. AvustralyalIlara nazaran Kızılderililer daha fazla ticaret yapıyordu, ama Meksika'da olduğu gibi Kızılderili imparatorlukları ya da yağma edilmeye değer mineraller yoktu. Ne ilk etapta şiddetli fetih ve köleleştirme olmuştu ne de daha sonra İspanyol İmparatorluğu'ndaki gibi geniş çaplı asimilasyon yaşanmıştı. Fakat yerleşimcilerin toprak üzerindeki baskısı en az Avustralya'daki kadar amansızdı.

Burada ülkenin batısına doğru ilerleyen pek çok dalga sebebiyle yaşanan et-nikkırım/soykırım karışımı tedricen ve önceden uzun vadeli planlar yapılmadan gerçekleşti, ilk başta yerleşimciler az sayıdaydı ve pek fazla silahları yoktu. Irokua ve Huron gibi kavimler Ingilizlere karşı Fransızları kullanabiliyordu. Ama 1763'teki Ingiliz zaferi Doğu'daki bu jeopolitik boşluğu ortadan kaldırdı, Batı'da ise Amerikalıların California ve Texas'ta îspanyollara karşı kazandığı zafer aynı işlevi gördü. Ticaret nadiren korkunç sonuçlar yaratıyordu. Nash (1992), ticaret döneminde gelişen Kızılderili imajının kalıcı yerleşim dönemindekinden daha ılımlı olduğuna dikkat çeker. Ticaret döneminde ilkel ama neşeli, biraz cahil ve zaman zaman tehlikeli yerli klişeleri ortaya çıkmıştı; neticede Avrupalı fikirlere ve mallara açık görünüyorlardı. Üstelik ticaret yapan Kızılderililer faydalıydı, ortadan kaldırılmaları düşünülemezdi.

Fakat eninde sonunda ağır basanlar tüccarlar değil, yerleşimci çiftçiler oldu. Emeğe ihtiyaçları vardı, ama ilk başlarda Kızılderilileri yakalayıp kendilerine bağlı olarak çalıştırma girişimleri boşa çıktı. Bu avcı-toplayıcılar toprağı işlemeyip boşa harcıyordu, hepsi aylak görünüyordu. John Locke'tan tutun da günümüzde Filistinlileri mülksüzleştiren İsraillilere kadar, Avrupalılar hep toprağın sahibinin onu işleyen olduğu görüşünü savunmuştur. Bu yüzden Yeni Dünya vacuum domicilium ya da terra nullius'tu, yani "boş" yurt ya da ülkeydi, Tanrı'mn medeni halklara bir armağanıydı. Yerlileri işe almak, Hıristiyanlığa döndürmek, onlarla evlenmek ya da kültürel olarak asimile etmek için daha az çaba gösterdiler. Püritenler teoride onları Hıristiyanlaştırmak istiyordu, ama bunun için kaynakları olmadığını düşünüyorlardı ve kendi korkunç kanlı eylemlerini -mesela ateşe verdikleri köylerde Kızılderili erkek, kadın ve çocukların kızarmasını- zaman zaman

“Tanrı’nm düşmanlarına gülmesi” olarak tanımlıyorlardı (Nash, 1992: 84).

İlk soykırım niteliğinde olaylar erken bir tarihte, 1622’de Virginia’da ve 1637’deki Pequot Savaşı sırasında New England’da yaşandı. Yerleşimciler yıllar boyu, dalga dalga gelmeye devam ettiler. Bazıları Kızılderili arazilerini sürdü, diğerleri sığır otlattı, kimileri de madencilik yaptı. Sırf yollar yapmaları, posta arabaları kullanmaları, daha sonra da demiryolu yapmaları bile av hayvanlarını kaçırmaya yeterliydi. Fakat aynı zamanda hayvanları da soyunu tüketinceye kadar avladılar, şehirlerin hiç azalmayan iştahını dindirmek için etlerini ve postlarını sattılar. Çevre koşulları kötüleşen Kızılderililer savaşmasalar dahi öldüler. Sağ kalanlar temel ihtiyaç malları için devlete bağımlı hale geldi. Bu mallar için kimi zaman farkında bile olmadan topraklarını satıyorlardı. Yerleşimciler çok fazla riske girmeden bu korkunç sonuçlara ulaşacak siyasi ve askeri güce sahipti. Öteden beri yaşadıkları topraklar dışında sağ kalma şansı çok düşük olan hasta ve aç yerliler zorla toplu olarak göç ettirildi. Kızılderililer giderek daha küçük av sahalarına ve rezervasyonlara dolduruldu. Pek çok Avrupalı bunun etnik bir grubu acımasızca katletmek anlamına geldiğini görmüştü, ama hiçbir şey yapmadılar. Bazı gözü kara savaşçılar açlıktan ve öfkeden yerleşimci çiftliklerine baskın düzenledi ve dönem dönem isyan etti. Kızılderililer direndiği zaman Avrupalılar misilleme yapıyorlardı -aslında korkunç düzeyde şiddete başvuruyorlardı. Bazıları soykırımı dürüstçe savunuyordu.

Avrupalılar kendileri ile yerliler arasında muazzam bir medeniyet farkı olduğu kanaatindeydi. Yerliler ümmiydi, “puta tapıyordu”, “kafirdi”, “çıplaktı” ve “pisti”. Avrupalılar gelmeden önce bu topraklar “vahşi hayvanlar ve vahşi insanlarla” dolu “iğrenç ve ıssız bir yerdi”. Yerleşimciler mağrur duruşlu ve askeri bakımdan becerikli Plains Kızılderilileri ile California’nm ince giyimli avcı toplayıcılarını birbirinden ayırıyor, avcı toplayıcılara “hayvanlar”, “domuzlar”, “köpekler”, “kurtlar”, “yılanlar”, “babunlar” gibi adlar takıyorlardı. Ama neticede Kızılderililerin hepsi “vahşiydi”. Takdiri İlahi bunu salgın hastalıklarla herkese gösteriyordu. John Winthrop, 1617’deki çiçek salgınını Tanrı’nın “Pü-ritenlere yer açmak için” yerli nüfusu “azaltma” tarzı olarak görüyordu. Wil-liam Bradford şöyle der: “Bu Kızılderilileri büyük bir hastalıkla ziyaret etmek Tanrı’yı hoşnut etti ve ölüm oranı öyle yüksekti ki, bin kişiden dokuz yüz ellisi ölüp gitti.” Ona göre Tanrı’nın takipçileri, ancak “Tanrı’nm mucizevi iyiliği ve cömertliği” için şükredebilirdi (alıntılar şuradan: Nash, 1992: 136; Stannard, 1992: 238). Yerlilere yaptıkları her şeyi ideolojik bakımdan meşrulaştırabili-yorlardı. Bazıları Ingilizlerin “vahşi” İrlandaIIarla deneyimlerinden etkilendiklerini söyler, ama benim bundan şüphem var. ikinci bölümde gösterildiği üzere, Ingilizler Mandalıları yok etmek değil zorla asimile etmek istiyorlardı. Fakat Yeni Dünya yerlilerinin yanında yaşamak bile kirleticiydi -bu da Kızılderili kadın ve çocukların da tehlikede olduğunu gösteriyordu. İdeoloji soykırım unsurları barındırıyordu.

Fakat onsekizinci yüzyılda ve ondokuzuncu yüzyıl başında ideolojinin biçimi değişti. Yerlilere yönelik tanımlamalar “vahşi”, “kafir” ya da gelişigüzel hayvan benzetmelerinden uzaklaştı ve onun yerini Afrika kölelerinden edinilen deneyimin etkisiyle ırksal tanımlamalar aldı. Irkların bilimsel olarak ayrı türler gibi sınıflandırılması ya da binlerce yıl boyunca iklime, ekolojiye, hastalıklara vs. adaptasyonun sonucu olarak görülmesi

ayrımları katılaştırdı ve ırklar arasındaki hiyerarşiyi doğruladı. Irk gruplarının fiziksel ve ahlaki niteliklerinin, mizaçlarının doğal ve Tanrı vergisi olduğu görüşü yaygınlaştı (Smedley, 1993: 4-7. Bölümler). Uygarlık öğrenilebilirdi, ama ırk değişmezdi. Hem Tanrı hem de bilim Avrupalılar ile Kızılderililerin bir arada yaşamasını zorlaştırmak için ekonomik, askeri ve siyasi iktidarı güçlendiriyordu.

Karşı akımlar Ispanyol sömürgelerindekinden daha zayıftı. Ingiliz sömürge devleti, biraz da rakip imparatorluğun varlığı yüzünden jeopolitik hesapları olduğu için, yerleşimci topluluklarından daha ılımlıydı. İngiliz, Fransız ve İspanyol otoriteleri Kızılderilileri birbirlerine karşı asker olarak kullanmak istediğinden, Kızılderililerle yaptıkları anlaşmalara uymaya yerleşimci sömürgelerinden daha yatkındı. Bu dönemde kuzeydeki Irokua ve güneydeki Cre-ek gibi Kızılderili halkları görece başarılı bir Avrupa devletiyle askeri ittifak yaparak güçlerini ve örgütlenmelerini artırabilmişlerdi. Ama savaşlar sona erince, muzaffer İngiliz Krallığı yerleşimciler üzerinde Ispanyol Krallığı kadar hakimiyet kuramadı. Keza Anglikan Kilisesi de hiçbir zaman tekel konumuna gelmemişti. Öbür kiliseler hizmet verdikleri beyaz yerleşimci cemaatlerine çok daha yakındı. Yerli rahipler ve din adamları cemaatten daha ılımlı olsalar da, cemaat üzerindeki etkileri fazla değildi. Avustralya'da olduğu gibi, yerlileri imha etmektense asimile etme yönündeki ilk baskı grubunu oluşturan misyoner hareketlerin hümaniteryen faaliyetlerinin yanında ikinci dereceden bir rolleri vardı.

Bunun büyük bir istisnası vardı: Pennsylvania ve New Jersey'deki Quaker-lar. Kızılderililere karşı kararlı pasifist duruşları yerli Kızılderilileri nesiller boyu korumakla kalmamış, aynı zamanda başka yerlerde temizlikten kaçan Kızılderililerin de onların bulunduğu yerlere akm etmesine neden olmuştu.

Quakerlar hastalıkların yayılmasını engelleyemiyordu. Üstelik uzun vadede bölgenin siyasi kontrolünü de elde tutamamışlardı. Sonunda bu bölgelerdeki Kızılderililerin de çoğu öldü. Kuzey Amerika aynı zamanda seküler Aydınlanmanın da etkisi altındaydı. Tıpkı misyoner hareketi gibi, bu hareket de yerlileri eğitim yoluyla uygarlaştırmayı vazediyordu. Kızılderililer vahşi olabilirdi, ama onlar da insan türündendi. Akıl sahibiydiler, üstelik büyük çoğunluğu soylu, haysiyetli, cesur, zeki ve çevresine uyum sağlayabilen insanlardı. Eğitildikleri zaman özel mülkiyet, çalışma, okuryazarlık ve din gibi kavramları anlayabilecek hale gelirlerdi muhakkak. Bunun için Kızılderililer avcı-savaşçı kültürünü, kabile düzenini ve toprağa ortak sahip olmayı bırakmalıydı. Irklararası evlilik ilkesel bakımdan kabul ediliyordu, ama kültürel bakımdan ödün verilmemeli, çok-etni durumu yaşanmamalıydı (Sheehan, 1973: 10; Wallace, 1999). Projeye göre asimilasyon gönüllü olacaktı -vahşiler uygarlaşmak isteyecekti. Başkan Washington ve Jefferson, birkaç savunma bakanı ve federal Kızılderili büroları bu asimilasyon projesinde misyonerler ve okullarla birlikte çalıştı. Herhangi bir direnişin kesin yenilgiyle karşılaşacağı uyarısında bulunmuşlardı, ama asimilasyonun zorla gerçekleşmesi akıllarında yoktu. Her türlü asimilasyona karşı olan yerleşimcilerin çoğu bu projeye muhalifti.

Programa az sayıda Kızılderili katıldı, ama süregiden ekonomik, siyasi ve askeri baskının

bu programla çeliştiği apaçık ortadaydı. Kızılderililerin yerleşimcilerle ilgili deneyimleri açgözlülük, sömürü ve ihanetten ibaret olduğundan, beyazlar onları ne kadar hor görüyorsa onlar da beyazları o kadar hor görüyordu. Üstelik tam da onları ayakta tutan kabile kolektivizmi kuramlarını terk etmedikleri sürece asimilasyonun getirebileceği maddi kazançlar da yoktu. Meksika'dakilerin tersine Kuzey Amerikan Kızılderili topluluklarının çoğu eşitlikçiydi. Şeflerin o kadar az ayrıcalığı ve mülkü vardı ki, yatay aristokratik asimilasyonla bunları elde tutma kaygıları hemen hiç yoktu. Irk sınıfa ağır basıyordu. Her iki toplum da ırklararası evliliğe pek ilgi göstermiyordu. Öne çıkan bazı koloniciler ve tüccarlar Kızılderili kadınlardan çocuk sahibi olmuştu, ama nadiren bu çocukları nüfuslarına geçirmişlerdi. Irklararası kalıcı birleşmeler, erkek fazlasının olduğu güney kolonilerinin hudutlarında yaşayan tüccarlar ve işçiler arasında daha yaygındı. Melezler Kızılderili topluluklarına kabul ediliyordu, ama beyazların toplumuna katılmak isteyen az sayıdaki Kızılderili ve melez reddedilmişti (Nash, 1992: 280-5). Özel mülk sahibi çiftçiler haline gelen Cherokeeler 1820'lerde dışlandılar. Cherokeeler kalıcı siyasi kurumlar edindiklerinde Georgia Eyaleti bu kurumlan tanımadı. Cherokeelerin göç ettirilmesi için elinden gelen lobi faaliyetini yaptı ve 1834'te amacına ulaştı (Champagnie, 1992: 133, 143-6).

1820lere gelindiğinde insanseverler asimilasyonun başarısızlığım kabul etmişti. Bu yüzden korumacılığı savunmaya başladılar. Kızılderililer Mississippi'nin batısındaki yeni kabile topraklarına gönderilecekti. Topraklarına el konması, cinayet, çevre koşullarının kötüleşmesi gibi sebeplerle parça parça yok olmaktan çok daha iyi olduğunu düşünmüşlerdi bunun. Fakat 1830'larda başlayan göçlerin ölümcül olduğu anlaşıldı. Pek çok Kızılderili yollarda öldü ve sağ kalanlar da batıdaki Kızılderilileri daha fazla sıkıştırdıklarıyla kaldılar. Gerçek şuydu ki, yerel eyalet hükümetlerinin desteklediği sıradan yerleşimciler, Kızılderilileri asimile olsalar da olmasalar da istemiyorlardı. Zaten Kızılderililerin de çoğu sunulan şartlarda asimilasyona istekli değildi.

En nihayetinde ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru biraz yumuşama oldu ve kültürel bastırma ile segregasyonlu asimilasyonun bir bileşimine geçildi; bu politikayı zaman zaman "Kızılderiliyi öldür, insanı sağ bırak" diye de adlandırıyorlardı. Kızılderililer artık çeperlerdeki rezervasyonlarda marjinalleşmiş altsınıflar olarak asimile edilecekti. Yirminci yüzyıl başındaki bu ihmal politikasının ironik yanı, Hoxie'nin (1984: 243-4) de belirttiği gibi, Kızılderili kültürünün yoksulluk içinde de olsa canlı kalmasına müsaade etmesiydi. Mevcut yerli Amerikan canlanması bu kanaldan akabilirdi.

California'da daha fazla Ispanyol etkisi vardı; çünkü 1848'de ABD taralından fethedilene kadar 80 yıl İspanyol hakimiyetinde kalmıştı. Fakat Ispanyol devleti zayıf bir varlık gösteriyordu; ancak bir avuç asker ve idareci az sayıdaki yerleşimciyi ve misyoneri koruyordu. Kızılderililerle ilgilenen merkezi kurum California Fransisken misyonları zinciriydi. Öncelikle ruhları kurtarmakla ilgileniyorlardı, ama aynı zamanda bu ruhları geçindirmek için koca koca tarım toplulukları kurmuşlardı. Son derece zorlayıcı araçlar kullanarak hayırlı bir hedefe ulaşmaya çalışıyorlardı.

Basklı Peder Fermin Lasuen on beş yaşında din eğitimi almaya başlamıştı. Yirmi dört yaşındayken Meksika'da bir Fransisken misyoneriydi ve ondan sonra da otuz yıl boyunca California misyonlarında hizmet verip bunların ikinci yöneticisi oldu. İyi niyetle hareket ediyordu. Hıristiyanlaştırma ve asimilasyon yoluyla Kızılderilileri kurtarmak istiyordu. Bunun zor olduğunun farkındaydı. Kızılderililer, "eğitimsiz, hükümetsiz, dinsiz, otoriteye saygısız ve yabani beğenileri ne derse onu yapmakta en küçük bir sınır tanımayacak kadar utanmaz"lar. "Böyle vahşi bir ırkı... insani, Hıristiyan, medeni ve çalışkan bir toplum" haline nasıl getirecekti? "Bu ancak onları doğadan kopararak mümkün. Bunun ne kadar çetin bir görev olduğu ortada, çünkü onlara doğaya karşı bir şeyler yaptırmayı gerektiriyor. Fakat sabrederek ve amansızca çaba harcayarak başarıya ulaşmak mümkün." Kızılderililer "doğa durumunda"ydı,

Ispanyol gente de razon, yani akıl sahibi halktan farklıydılar. Tanrı'nm yarattığı doğa durumundayken özgür insanlar olarak iyi muamele görebilirlerdi. Vahşi de olsalar, sürgün edilmek ya da öldürülmek şöyle dursun, sömürülmeleri bile insanlığa aykırıydı.

Fakat vaftiz edildiklerinde işler tamamen değişiyordu. Artık misyonun yetkisine giriyorlardı ve misyon bir hapishane haline geliyordu. Tarlalarda uzun saatler zorla çalıştırıldıktan sonra uzun saatler zorla, tek kelimesini bile anlamadıkları Latince dualar ettiriliyordu. Kızılderili kızları geceleyin kilit altında (utuluyordu. Kızılderililer herhangi bir bağımsız davranış gösterir, çalışmayı ya da dua etmeyi reddederlerse zincire vuruluyor, kırbaçlanıyor ve daha fazla Latince dua etmeye zorlanıyordu. Kaçarlarsa askerler onları zorla geri getiriyor, zincire vuruyor, daha fazla kırbaçlıyordu. Bazen bir kulağını kopardıkları ya da dudağını dağladıkları da oluyordu. Kızılderililerin kaçması da kolay değildi; çünkü bağımsız Kızılderili köyleri onları kabul etmiyordu. Misyonun içinde Kızılderililer ile Ispanyollar tıkış tıkış bir arada yaşıyordu. Kızılderililer zorla ağır işlerde çalışıyor ama yetersiz besleniyordu. Misyon Kızılderililerinin kemikleri, özgür California Kızılderililerinin kemiklerinden çok daha inceydi ve hastalıklardan çok daha zor kurtuluyorlardı (Stannard, 1992: 138-9). Bunlar Tablo 1.1'de devrimci hatalar dediğim kategoriye girer: Her şeyi bastıracak şekilde belli bir değere bağlı olunduğu için, yani VVeber'in tabiriyle değer-akıl-cılığı yüzünden başlatılan toplan sosyal dönüşüm sağlama girişimleri felaketle sonuçlanıyordu. Fransiskenler gayriihtiyari ama yıkıcı bir yerel etnikkırım suçu işlediler. California Kızılderililerinin yarısı misyon döneminde öldü. Ölenlerin hemen hepsi de zorla ağır koşullarda çalıştırılıp yetersiz beslendiği için zayıf düşmüş, topluluğa bulaşan hastalıklara yakalanmıştı.

Avrupalı seyyahlar onların kayıtsız, amaçsız ve umutsuz olduğunu söylüyordu. Sir George Simpson daha önce Hudson's Bay Şirketinin başı olarak yerli Kızılderililere iyi davranmış, çalışanları ile onlar arasında evlilikleri teşvik etmişti. Fakat 1841'de California'da şöyle yazıyordu: "Bu esaretin oğullan ve kızları -bazıları evlenmeyi bile düşünemeyecek kadar ruhsuzlaşmış durumda— o kadar hızla tükeniyorlar ki, çok geçmeden babalarının topraklarından göçüp gidecekler. Medeni failliğin tüm çatışan farklılıklarında değişmez biçimde görüldüğü üzere, bu sonuç da eninde sonunda Takdiri llahi'nin gizemli ve sual olunmaz bilgeliğine atfedilebilir" (La Perousse, 1989: 18-19; Paddison, 1999: 249-50). Bu

ılımlı beyaz adam bile onların sonunu Takdiri İlahiye bağlıyordu. Aslında dünyayı iyileştirmek isterken yıkımına yol açan Fransiskenler, adeta onsekizinci yüzyılın Maocuları idiler.

California'daki Ispanyol çiftlik sahipleri meseleye daha araçsal bakıyordu.

Mülksüz Kızılderililer özgür emekçiler olarak çalışabiliyordu. Irklararası evlilikler daha fazla, cinayetler daha azdı. Buradaki plan zorla asimilasyon ve geri kalan Kızılderili topluluklarını sınırlı düzeyde ayrı tutmaktı. Meksika 1821'de Ispanya'dan bağımsızlığım kazanınca işler daha da iyiye gidiyormuş gibi göründü. Aydınlanma fikirlerinden etkilenen yeni Meksika hükümeti 1826'da misyon Kızılderililerinden çoğunu kurtardı ve 1833'te misyonlar sekülerleştiri-lerek topraklarının yarısı Kızılderililere bölüştürüldü. Fakat uzaktaki devletin iyi niyeti, toprağın büyük bir kısmını zimmetine geçiren yörenin açgözlü yerleşimci görevlilerince baltalandı -karşımızda yine yerleşimci demokrasisi (Phillips, 1975: 2. Bölüm). Fakat bu sırada yeni gelen yerleşimcilerin hemen hepsi Anglo'ydu'. 1848'de California'yı Meksika'dan kopardılar ve ABD eyaleti haline getirdiler. Bu durum kasıtlı ölüm oranının ciddi düzeyde yükselmesine yol açtı.

Yine de yerli ölümlerinin çoğu cinayetten başka sebeplerden gerçekleşmişti. Kesin sayılar bulunmamakla birlikte, en büyük ölüm sebebi hastalıktı. California'da hastalık, kötü beslenme ve açlık gibi birbiriyle bağlantılı kategoriler yerlilerin yaklaşık yüzde 60-80'inin ölümünden sorumluydu; ancak yüzde 10'u doğrudan öldürülmüştü. Nüfus azalmasının geri kalanı da üreme yetersizliğine bağlanabilir. Kasıtlı ölümler genellikle soğukkanlılıkla gerçekleştiriliyor ya da öyle güç dengesizliği hallerinde gerçekleşiyordu ki, cinayet diye adlandırılması daha doğruydu. Fakat bu kategorilerin hiçbiri diğerlerinden tamamen ayrı değildir. Kötü beslenme, açlık ve düşük doğurganlık büyük ihtimalle yerleşimci politikalarından kaynaklıyken, hastalıklar da tamamen tesadüfi değildi. California misyonları ve ABD'deki marjinal topraklarda bulunan pek çok rezervasyonda olduğu gibi, kötü beslenen yerlilerin dar alanlara tıkıştınldığı yerlerde hastalıklar çok hızlı yayılıyordu. Yerleşimciler hastalıkların yayılma mekanizmalarından habersiz değildi, ama kendilerinin bağışık olduğu salgınların yayılmasına karşı nadiren önlem alıyorlardı. Üstelik sonuçların onları memnun etmediği de söylenemezdi. Nash (1992), beyazların Kızılderililer arasındaki salgınlara verdiği tepki ile siyah köleler arasındaki salgınlara verdiği tepkiyi kıyaslar. Köleler değerli olduğundan, beyazlar onlar arasındaki salgınlarla mücadele etmeye çalışmıştı. Köleler çiçeğe karşı aşılanmıştı. Kızılderililere ise aşı filan yapılmadı. Hattâ bazı yerleşimciler hastalığı azdırmaya çalıştı. Hastalık bulaştırılmış battaniyelerin Kızılderililere verilmesi vakaları azdır, ama çok meşhur olmuştur.

Cinsel suistimal ve hastalıklar (tıpkı Avustralya'daki gibi) daha önemliydi. Kızılderili kadınlar tecavüze uğruyor ya da yoksulluktan fahişelik yapmak zo-ı unda kalıyordu. Bu yüzden cinsel yolla bulaşan hastalıkları yayıyorlardı, ki Kızılderililer için bunlar çok daha ölümcüldü. Hiçbir denetim girişimi olmadı. Alkolizm de Kızılderili erkeklerini ruhen çökertiyor ve öldürüyordu. Hükümet kurumlan ve misyonerlerin sınırlandırma çabalarına rağmen yerleşimciler, Kızılderili toprakları ve emeğinin ücreti olarak ısrarla alkol

veriyordu. Burada aldırışsızlık çok açıktır. Ya Kızılderililer ölsün diye bunu yapıyorlardı ya da kendi eylemlerinden kaynaklanan ölümleri hoş karşılıyor veya kayıtsız kalıyorlardı. Kızılderililerin doğum oranındaki facia düzeyinde düşüşler de yerleşimcilerin cinsel uygulamalarından kaynaklanıyordu. 1848 ile 1860 arasında California'daki Kızılderili nüfusu 150.000'den 31.000'e düşerken, beyazların nüfusu 25.000'den 350.000'e çıktı. 1860'taki nüfus sayımına göre, Kızılderili nüfusundaki düşüş esasen Kızılderili erkek ve kadınlarının zorla ayrı tutulmasından kaynaklanıyordu. Sağ kalan genç Kızılderili erkekler çalışarak ancak geçimlerini sağlayabiliyorlardı, çok daha fazla sayıda olan genç kızlar ise üreyebiliyorlardı -ama beyazlarla. Genç Kızılderili erkek ve kadınları birlikte yaşayıp Kızılderili çocuk yapamıyordu. Üremelerine son büyük darbe 1850'lerdeki ve 1860'lardaki büyük dalgalarda Anglo madencilerin gelip bütün kadınları talep etmesiyle indi. Artık madencilik bölgesindeki Kızılderili erkekler çalıştırılmaktan ziyade imha ediliyordu (Hurtado, 1994).

Bu ölümcül karışımın suçlusu kimdi? İlk önce siyasi elitleri değerlendirelim. İngiliz sömürge hükümeti ve daha sonra ABD federal hükümeti ilk başta A planına bağlı kalarak, sınırlı tehcir artı kısmi asimilasyon politikaları uygulamış, Kızılderililerin bir kısmını uzağa taşımış, bunların hepsini Hıristi-yanlaştırmış ve tam asimilasyon karşısındaki ırksal engelleri korumuştu. Daha kitlesel yerleşimci dalgaları karşısında ABD B planına geçerek zorla göç ettirme ve teoride Kızılderili yaşamı ve kültürünün devamına yeterli rezervasyonlarda ayrı tutma politikalarına başvurdu. Fakat federal hükümet ve Yüksek Mahkeme çoğu durumda uzlaşmacı ve insancıl davranırken, hudut bölgelerindeki eyalet/yerel yönetimleri yerleşimcilerin çıkarlarına karşı daha hassastı. Yüksek Mahkeme en sonunda, uygun bir şekilde kurulmuş Kızılderili hükümetlerinin, topraklarıyla ilgili anlaşma yapabilecek egemenlik gücüne sahip olabileceğini kabul etti. Doğudaki federal siyasetçiler, Kızılderilileri artık umursamayan oy bölgelerine bağımlı hale gelince aradaki farklar zamanla arttı. Doğudaki siyasetçiler tarafsız bir aydmlanmacı konumdan yerlilere bakabiliyordu. Federal hükümet daha ilk başlarda bir Kızılderili Bürosu kurmuştu. Büro görevlileri resmi politikaları hayata geçirmekten sorumluydu, ama genellikle bunu görece insani yollardan yapıyorlardı. Bazı yerel Kızılderili temsilcilikleri büronun gönderdiği para ve erzağa el koyuyor, yerleşimcilerle ve tüccarlarla yapılan anlaşmalara fesat karıştırıyor ve genellikle sorumlu oldukları Kızılderililerin aleyhine çalışıyorlardı (Nichols, 1978: 10-19). Ama üst düzeydeki temsilciliklerin çoğu ılımhlaşma için lobicilik yapıyordu.

Hudut bölgelerindeki eyalet düzeyinde seçilmiş görevliler daha uç davranışlar sergiliyordu. Toprak gaspı ve direniş döngüsü onları daha tutarlı politikalar geliştirmeye itmişti. 1820'lerde ve 1830'ların başında güneydeki yasama meclisleri göç ettirme baskısı kurmakta başarılı oldu ve yolculuk sonunda Kızılderililerin başlarına ne geleceğine aldırış bile etmedi. Göç ettikten sonra rezervasyonlarda ayrı tutulan Kızılderililerin geçimlerini sağlamaları için toprak verilmesini ya da vergi indirimi yapılmasını çok az yerel politikacı destekledi. Tekrar seçilmek için hoşgörü ve koruyuculuk çağrısının değil, tehcirci ve imhacı retoriğin işe yarayacağını düşünüyorlardı. Hele rezervasyonlara vergi sübvansiyonu ya da Kızılderililere toprak verilmesi gibi talepleri ağızlarına bile alamazlardı. Yerleşimci

demokrasisi yine yerlilerin zararınaydı.

Bu durum California'da çok açıktı. 1850'deki anayasasında dönemin en ileri demokrasi biçimi tercih edilerek tüm beyaz erkeklere oy hakkı tanınmıştı. Fakat aynı zamanda rezervasyonlardan kaçan ya da dışarıda dolaşırken yakalanan Kızılderililerin zorla alıkonmasma ve çıraklık sözleşmesiyle daimi olarak bağlı kılınmasına da izin veriliyordu. Bu durum çocuklar için de geçerliydi. Bu yasa, Kızılderilileri toplaması karşılığında yerleşimci milislere 1850 ile 1851 arasında 1.1 milyon dolar ödemişti. Küçük ve marjinal topraklar üzerindeki rezervasyonlar, oraya göç ettirilen Kızılderili nüfusunu alamayacağı için milisler yolda öldürebildikleri kadar Kızılderiliyi öldürüyorlardı. Meclis bu olanlara hiç itiraz etmedi. California meclisi ile California Kongre delegasyonu, başkanlığın ya da Kızılderili Bürosu'nun pek çok girişimini engelledi. Bu girişimler arasında, California Kızılderililerine epeyce geniş topraklar verilmesi için eli yüzü düzgün sözleşmeler imzalamak, durumlarının iyileşmesi için sübvansiyon sağlamak ve teknik yardımda bulunmak da vardı. California meclisi eyalette fiilen Kızılderililerin toprakla ilgili hiçbir hakkını kabul etmedi. Fakat sonradan bu inatçılıklarının sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kaldılar, zira bu problemin gönderilebileceği daha batıda bir yer yoktu.

Rezervasyonları yeterli hale getirerek uzlaşma yolunu reddeden Vali Burnett zor durumda kaldı. Yerleşimcilerin sayısı ve silahları azdı. Kızılderili topraklarını sürekli gasp etmeleri direnişi artırmıştı. O zamana kadar çok gevşek örgütlenmiş olan Kızılderili grupları savaş şefleri etrafında toplanıp onlara daha çok yetki vermeye başlamıştı (Phillips, 1975: 3-5. Bölümler). Kızılderili tehdidi büyüyormuş gibi görünüyordu. Burnett'm buna tepkisi uzlaşmak değil, işi soykırıma çevirmek oldu. "Kızılderililerin soyu tükenene dek iki ırk arasında bir imha savaşının süreceğini" ilan etti. Halefi olan Vali McDougall da ona hak veriyordu: savaş "zorunlu olarak çoğu kabilenin imhasıyla sonuçlanacaktı" (Hurtado, 1988: 134-6). Hitler'in asla bu iki California valisi kadar açıktan imhacı söylemler kullanmaya cesaret edemediği hatırlanmalıdır. Almanlardan çoğunun ona karşı çıkacağını biliyordu, oysa valiler (beyaz) Californialılardan çoğunun onları onaylayacağını düşünüyordu. Bu yüzden açık delil vermekten çekinmediler, oysa Hitler çekinmişti. Sonraki Vali Bigler de daha iyi değildi. Kızılderililer hakkmdaki görüşlerini orduya şöyle yazmıştı:

Bu vahşilerin eylemleri bazen... yamyamlara... özgü bir zalimlik gösteriyor... beyaz ırka karşı içsel bir nefretle dolu görünüyorlar, üstelik bu doğalarının bir parçası ve ne zamanla ne de değişimle düzelebilir. Bu nefret ilkesi kalıtsal... Bu Kızılderililerin karakteri ve davranışları...[gösteriyor ki]... Beyazlar ile Kızılderililer barış içinde birbirine yakın yaşayamazlar.

Bigler, bu mektubun sonunda, ordudan, tüm Kızılderilileri dört bölgeden çıkarmasını istiyordu. Nereye götürüleceklerini söylemiyordu. Ama bu konuda California milislerinin yardımını öneriyordu (Heizer, 1993: 189-91).

Hudut eyaletlerde çok sayıda politikacı, yerleşimci ve onlara ait basın bu tip hisleri paylaşıyordu. Minnesota Valisi Ramsey şöyle diyordu: "Siyu Kızılderilileri ya imha edilmeli

ya da bir daha dönmemek üzere eyalet sınırları dışına sürülmeli." Bu popüler bir slogan haline geldi: "Ya imha ya Sürgün." Milislerin komutam General Sibley, hem Kızılderilileri hem federal hükümeti kandıra-bilmesiyle tanınan eski bir kürk tüccarıydı. Santee Siyularına karşı başarılı bir imha savaşı yürütmüştü. Sağ kalan 770 Santee 1863'te St. Paul'den buharlı gemiyle çıkartıldı. Beyaz Minnesotalılar nehir kıyısına dizilip Kızılderilileri taşladılar ve küfür ettiler (Brovvn, 1970: 50-65). Az sonra göreceğimiz gibi, Colorado valisi de daha iyi değildi. Denver basını onu destekliyordu. 1863'te Kızılderililer hakkmdaki 27 hikâyesinden 10'unda açıkça imhayı savunmuştu (Churchill, 1997: 172). 1871'deki iki Kızılderili baskınında atların ve sığırların çalınmasına, ayrıca dört beyazın öldürülmesine misilleme olarak iki önde gelen Tucson yurttaşının öncülüğündeki bir grup baskınlarla alakası olmayan bir Apaçi köyüne saldırdı. Burada katlettikleri 144 Apaçi'den sadece 8'i erkekti. Kadın kurbanların çoğuna öldürmeden önce tecavüz etmişlerdi. Denver News katilleri tebrik ediyor ve "sadece sayının iki kat fazla olmamasından esef duyuyoruz" diye ekliyordu. Doğuda ortaya çıkan öfke Başkan Ulysses S. Grant'ı, bu katliamı "saf cinayet" diye tanımlamaya ve liderleri mahkeme önüne çıkarmak için baskı yapmaya zorladı. Mahkemeye pek çok sağlam delil sunuldu. Jüri sadece 19 dakikalık bir değerlendirmeden sonra suçluların hepsini beraat ettirdi (Brown, 1970: 202-5; Cocker, 1998: 220-1). Jüriler Kızılderili katillerini hemen hiç suçlu bulmuyordu, çünkü yerel yerleşimcilerden oluşuyorlardı ve eyaletlerin çoğunda Kızılderililerin beyazlara karşı tanıklığı kabul edilmiyordu (California için bkz. Heizer, 1993: 11-14).

Federal hükümet ve ordu genellikle Kızılderilileri koruyordu ve misyonerler de şiddetle protestolarda bulunuyordu; keza bazı yerleşimciler, bazı yerel siyasetçiler ve gezeteler de muhalefet ediyordu. Ama Kızılderililer direnince ya da beyaz erkek veya kadınları öldürünce, beyazlar arasındaki tüm ayrılıklar sona eriyordu. Oregon-California'daki bazı Modoc Kızılderilileri, General Canby'yi görüşmeye çağırıp öldürdü. Bunun üzerine ulusal bir intikam çığlığı yükseldi ve General William Tecumseh Sherman da intikamı aldı. Sadece saldırıyı gerçekleştiren küçük grubun öldürülmesini değil, "Modoc adı silinip gitsin diye" bütün kabilenin öldürülmesini ve dağıtılmasını emretti. Lakota Si-yuları isyan edip bir çatışmada 80 ABD askerini öldürünce, Sherman yine aynı yönteme başvurdu. Şöyle yazıyordu. "Siyulara intikam duygusuyla yaklaşmalı... kadın, erkek, çocuk demeden imha etmeliyiz." 1876'da, Little Bighorn'da George Armstrong Custer öldüğünde de benzer bir ulusal intikam çığlığı duyuldu. Amansız bir savaş neticesinde tüm Siyu toprakları alındı ve en nihayetinde 1881'de Oturan Boğa teslim oldu (Uttley, 1994).

Kızılderili direnişinin sonucu, aydınlanmış başkanlarm dahi C planını kabule yönelmesi, tehcire karşı çıkanları soykırımla tehdit etmesi oldu. Yirminci yüzyıl öncesindeki en ünlü beş başkanın durumunu bir değerlendirelim. Kızılderililer Ingilizlerin tarafım tutunca, Washington ve Jefferson Aydınlanmayı filan unutmuştu. Washington generallerinden Irokua'lara saldırmalarını, "tüm yerleşim yerlerini yakıp yıkmalarını" istemişti. "Toprakları işgal edilmekle kalmayacak, yerleşim yerlerinin hepsi yok edilecek" ve "yerleşimlerin tamamı imha edilinceye kadar barış girişimlerine kulak asılmayacak"tı. Kızılderilileri kurtlara benzetiyordu: "Şeklen farklıdırlar, ama ikisi de avcı hayvanlardır". Kızılderililerin

zorla Mississippi'nin batısına gönderilmesi gerektiğini ve geride kalanlara kuvvet kullanılacağını ilan etti. Jefferson da Kızılderili savaşları sırasında çok değişik bir dil tutturmuştu. Düşman kabilelerin kökten yok edilmesini ya da Mississippi'nin ötesine sürülmesini tekrar tekrar tavsiye etmişti: "Bunların vahşice arsızlığının ve caniliklerinin toptan bastırılmasından daha çok istenen bir şey yoktur"; "o halde artık onları sürüp çıkarma vakti gelmiştir"; "zalimce barbarlıkları toptan imhayı haklı çıkarmaktadır"; "bir kabileye karşı baltalarımızı çıkarmak zorunda kalırsak, onları tamamen imha etmeden ya da Mississippi'nin öte yanma sürmeden durmamalıyız... Savaşta onlar bazılarımızı öldürecektir, biz ise hepsini yok etmeliyiz." 1813'te, mağ-

lup Creeklerin "tarafımızdan saptanacak Mississippi'nin ötesindeki yerleşim yerlerine taşınmaya boyun eğecekleri"ni düşünüyordu. Ne Washington ne de Jefferson uygar Ingiliz düşmanları hakkında böyle imhacı bir dil kullanmıştı. Ayrıca Jefferson beyazların toprak gaspını da destekliyordu. Onun başkanlığı sırasında Kızılderili topraklarının 200.000 mil karesi Jefferson'm ajanları tarafından ele geçirilmişti. Ajanlara önerdiği yöntem, Kızılderilileri hileyle borca sokup topraklarını satmak zorunda bırakmaktı. Avlanmak için yeterince toprak kalmayınca tarımı öğrenmek zorunda kalacak, sonra da asimile olacaklardı. Buna direnirlerse ezilmeleri gerekliydi. Salt güçsüzleşip açlıktan ölürlerse, bu da sonlarının kaçınılmazlığının bir göstergesi sayılacaktı. Jefferson'm tercih ettiği politika asimilasyon, ardından tehcir, bunlar başarısız olursa da toptan imhaydı. Ayrıca (siyahların aksine) Kızılderililer ile beyazlar arasında doğuştan gelen bir ırksal eşitlik olduğuna, ama ileri uygarlığın geri uygarlığa üstün gelmesi gerektiğine inandığı söylenir (Wallace, 1999: 78). Günümüzde pek çok Amerikalı bu iki başkanın köle sahibi olduğunu bilir; fakat Kızılderililere karşı canavarlıklarını bilen azdır. .

Andrew Jackson daha muğlak bir portre çizer. Onun başkanlığı sırasında siyasi haklar tüm beyaz erkeklere kadar genişletilmiştir. Fakat diğer yandan da Kızılderili düşmanı olarak ün salmıştır. Revizyonist görüş, Jackson'un sadece faydacı bir politikacı olduğu, güney eyalet meclislerinden gelen baskıya dayanamayarak tehciri başlattığı, beyaz işgalcilere ve diğer haksız mülksüzleş-tirmelere karşı Kızılderilileri savunmaya hazır olduğu, ama neticede Kızılderilileri beyaz adamdan korumanın göç ettirmekten başka yolunu bulamadığı yönündedir (Prucha, 1994). Bu onu aklamaktan başka anlama gelmez. Kızılderililer direnince Jackson canavarlaşıyordu. Creekler beyaz bir kadını tutsak ettiğinde Jackson şöyle demişti: "Tutsak ve onu tutsak edenler teslim edilene kadar Creek köylerine gireceğim ve kendimi gayet haklı görerek köylerini yıkacak, evlerini yakacak, savaşçılarını öldürecek ve karılarıyla çocuklarını esir edeceğim. Tutsak ve onu tutsak edenler teslim oluncaya dek devam edeceğim." Prucha (s. 212) onun görüşlerini şöyle özetler: "Dobra ve sertti, düşman Kızılderililere karşı doğrudan bir politikayı benimsemişti." Bu terminoloji bana daha yakın tarihli bir soykırımı büyük beceriyle gerçekleştiren SS'lerin dosyalarına üst düzey subayların yazdığı hüsnütabirleri hatırlatıyor. Sert sözcüğü onun yaptığı toplu katliamı anlatmaya yetmez. Jackson başka vesilelerle de "hilekar" ve "acımasız barbarlara" şiddetle saldırıyordu -"öldürülen yurttaşlarımızın kanı yerde kalmayacak. Haydut çetelerini yeryüzünden sileceğiz." Bir de böbürleniyordu: "Hiçbir seferinde

öldürdüklerimin kafa derisini almayı ihmal etmedim.” Prensipte “bir yerli söz konusuysa korkunun sevgiden iyi” olduğunu düşünüyordu. Askerlerini kadın ve çocukları öldürmeye teşvik ediyordu. Çünkü aksi takdirde, “ininin ve yavrularının yerini önceden bilmeden ormanda bir kurt” aramış olacaklardı. Tüm bu sözler Kızılderili savaşları döneminde zikredilmiş ve başkanlığa getirilmesinde etkili olmuştu. Jackson koltuğa oturduktan sonra Kızılderililerle yapılan anlaşmaları bozdu ve onları zorla göç ettirmeye başladı. 1830’daki Uzaklaştırma Yasası’mn cömertçe bir davranış olduğunu iddia ediyordu, ama meşhur Gözyaşı Yolu’nda 10.000 Creek, 4.000 Cherokee ve 4.000 Choctav öldü.

Lincoln Kızılderili meselesine kesinlikle onlar kadar bulaşmadı (bu paragraf için bkz. Nichols, 1978: 3, 76-128, 187). Genç bir siyasetçiyken Kara Şahin Savaşı’nda askeri deneyimini kullanarak bir Kızılderili düşmanı imajı çizdi; ayrıca Zachary Taylor’m vahşice askeri başarılarını ve Winfield Scott’m Cherokeeleri göç ettirmesini methetti. Fakat başkan olduğunda Kızılderililer onun için ikincil bir sorun olarak kaldı. Sadece tek bir önemli karar vermesi gerekti. Minnesota’da askeri müdahalelere ve toprak gaspına izin vermişti. Bu yüzden Siyular ayaklanınca ordu gelip isyanı bastırdı ve isyancılardan 309’unu esir etti. Lincoln’un bu isyancıların idamını onaylayıp onaylamayacağına karar vermesi gerekiyordu. Yöredeki beyazlar ve Vali Ramsey 309’unun da idamını istiyordu, çünkü ayaklanma sırasında da beyazlar öldürülmüş ve tecavüze uğramamış mıydı? Hem toptan imhacılar hem de hümaniteryenler Lincoln’e baskı yaptılar. Görünüşe bakılırsa hümaniteryenlere daha yakındı, ama (tipik şekilde) uzlaşma yoluna giderek sadece 39 Kızılderilinin idam edilmesine karar verdi. Böylece iki tarafı da memnun edemedi, ama ortalığı yatıştırdı. “Can sıkıcı bir konu” diye tanımladığı bu meseleden uzaklaştığına memnun olmuştu. Yine de bu idamlar Amerikan tarihindeki en büyük toplu idamdır ve tekil esirler hakkmdaki deliller son derece gelişigüzeldir. Geri kalan esirlerin hemen hepsi hapishanedeki kötü koşullar yüzünden çok geçmeden öldü. Ama Kızılderililerin üstün beyaz uygarlık karşısında yok olacağı şeklindeki genel görüşü paylaşmasına rağmen, Lincoln’ün davranışları başkanlar arasında nispeten ılımlı bir yere oturmasını sağladı. Gerçi 1863’te Beyaz Saray’a gelen bir kabile delegasyonuna şunları söyleyecek arsızlığa da sahipti:

Soluk yüzlüler sayısızdır ve zengindir çünkü toprağı işlerler, ekmek üretirler ve geçimleri için vahşi hayvanlardan ziyade toprağın ürünlerine bağımlıdırlar. Aradaki farkın ana sebebi budur; ama bir sebep daha var... Bizim ırkımız kızıl kardeşlerimiz kadar birbiriyle dövüşmeye ve birbirini öldürmeye yatkın değildir. (Nichols, 1978:187)

1863’te bu beyazlar arasında Iç Savaş çıktı! Aslında soluk yüzlüler dövüşmeye ve birbirini öldürmeye kızıl kardeşlerinden çok daha yatkındı.

Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, dalga dalga gerçekleşen soykırımın neredeyse tamamlandığı bir dönemde, beşinci büyük Demokrat ve Başkan Theo-dore Roosevelt’in artık pek bir şey yapmasına gerek kalmamıştı. Kızılderililer neredeyse tamamen yok olmuştu. Ama yine de Roosevelt, toptan imhanın “neticede kaçınılmaz olduğu kadar da faydalı” olduğunu beyan ediyordu. Üstelik savaşların en soylusu vahşilere karşı yürütülen imha savaşıydı. “Tek iyi Kızılderilinin ölü Kızılderili olduğunu söyleyecek kadar ileri gidecek

değilim, ama onda dokuzunun böyle olduğunu düşünüyorum ve onuncu vakayı da çok ince eleyip sık dokumazdım."[2] Başkanlar, özellikle de daha demokratik olanlar oy kullananların ihtiyaçlarına karşı hassastı ve ibretlik baskının ötesine geçen politikaları besleyen kibirli bir emperyal ırkçılık gösterebiliyordu. Son derece faydacı olan bu politikalar da soykırıma gidebiliyordu. Zira Kızılderililerin direnişi ve toprak gaspının meşrulaştırılması onları bu tip hareketlere sürük-lüyordu. Bu başkanlardan kaçı günümüzde uluslararası bir savaş suçları mahkemesi tarafından soykırımdan suçlu bulunur peki? Bana kalırsa dördü -sözleri ile eylemleri birbirini tutmayan Roosevelt hariç- ama herhalde Lincoln'un cezası daha hafif olacaktır.

Peki ya hudutlardaki, fiili katillerin büyük bir kısmını oluşturan sıradan yerleşimciler? Temizlik yeni yerleşilen bölgelerde küçük ve aralıklı dalgalar halinde gerçekleştiğinden, her yerleşimci grubunun istedikleri toprağı alabilmeleri için birkaç yerlinin mülkünü gaspetmesi gerekmişti. Ondan sonraki yerel temizlik dalgası da başkaları tarafından gerçekleştirilmiş, en nihayetinde yerel temizlik tamamlanmıştı. Bu sürecin tamamı 5 ila 50 yıl sürüyordu ve beyazlarla Kızılderililerin sayısına, toprak gaspının hızına ve Kızılderililerin direniş kapasitesine bağlı olarak temizliğin şiddeti ve cinayetlerin sayısı çok değişiyordu. Her seferinde sadece birkaç Avrupalı toprak gasp ediyor ve daha da azı öldürülüyordu. Sonraki nesiller barışçıl bir ortamda yaşıyordu; çünkü Kızılderililer yenilmiş ve başka yere gönderilmiş oluyordu. Böyle bağlamlarda yerleşimcilerin tutarlı A, B, C planlarından söz etmek aslında pek doğru değildir; çünkü yerel aciliyetler, iyice kurumsallaşmış yerel devletin yokluğu ve yerleşimcilerin kendi açgözlülüğü ve ideolojisi onları hızla çeşitli temizlik yollarına başvurmaya itiyordu. Daha sonra barışsever Amerikalılar olarak yer-leşikleşiyorlardı. Çocuklarının alnında bunun lekesi olmuyordu. Sadece yerel kurucu babalardan bazıları soykırıma girişmişti.

Katiller cinayetlerini çoğunlukla kendini savunma ya da Kızılderililerin daha önce yaptığı canavarlıklara misilleme yapma bahanesiyle meşrulaştırıyordu. Fakat aslında tek yaptıkları olayların şiddetlenmesini sağlamaktı. Bir Kızılderili karısının tecavüze uğramasına şiddetle misilleme yapsa ya da aç kaldığında bir sığır ya da at çalsa, derhal yerleşimciler haklılık duygusuyla şiddeti tırmandırıyordu. Californialı bir çiftçi buna tanıklık ediyordu: "Öldürülen her sığır için on ya da on beş Kızılderili'nin öldürüldüğü düşüncesindeyim." Gerçek huduttan uzaktaki San Francisco Bulletin, toptan imhayı değil korumayı, yani insani segregasyonu savunan ılımlı bir California gazetesiydi. Bu gazetede, bir geyiği çalman McElroy adlı birinin haberi yorumlanmıştı. Adam misilleme olarak bir Kızılderili erkek ile karısını öldürmüş, üçüncü bir Kızılderiliyi de yaralamıştı. Sonra Kızılderililer de misilleme yaparak McElroy'u öldürmüştü. Fakat beyaz adamın ölümü California milislerinin gelmesine yol açmıştı. Milisler bir Kızılderili kampı bulmuş, 9 Kızılderili erkeği öldürmüş (gerisi kaçmıştı), sonra da 40 savunmasız kadın ve çocuğu öldürmüşlerdi. Gazete, başka bir olayda 36 kişilik güçlü bir milis kuvvetinin beyaz bir adamın katillerini ararken bir Kızılderili köyü bulduğunu ve köydeki 150 kişiden -erkek, kadın ve çocuk- sadece iki üç tanesini sağ bıraktığını yazıyordu. Başka bir ordu birliğinin yüzbaşısı gururla şöyle yazıyordu: "Öldürülenlerin sayısının 75'ten az olmadığını kesin

olarak söyleyebilirim, hattâ bu rakamın yaklaşık iki katma ulaşıldığı konusunda da pek az şüphem var." Farklı duyarlılıklara sahip başka bir yüzbaşı ise bir Kızılderilinin sığırlarını çaldığını düşünerek, iki üç Kızılderiliyi öldüren bir çiftlik sahibini eleştirmişti. Ertesi gün sığırlar bulundu. Kızılderililer ölen akrabalarının intikamını almaya geldiler ve çiftlik sahibini öldürdüler. Yüzbaşı olayların daha fazla şiddetlenmesini önlemeye çalışıyordu (Heizer, 1993: 42-3, 63-79, 84-90, 95-7, 156-7, 245, 249-50).

Misilleme çevredeki tüm Kızılderilileri suçlamayı da içeriyordu. Üç Misso-urili beyaz, Kızılderililer atlarını çaldığı için karşılarına çıkan ilk Kızılderilileri öldüreceklerini söylemişlerdi. Daha aklı başında bir yerleşimci ise şu yorumu yapıyordu: "Çatışmaların yarısının sebebi tek bir kişinin davranışı için tüm ırka düşüncesizce misilleme yapmaktır" (Madsen, 1994: 316). Kızılderililer de aynı şeyi yapıyordu. Misilleme karşılıklıydı ve her iki taraf da şiddeti başlattığını inkar ediyordu. Fakat beyazlar olayları daha çok tırmandırıyor ve ayrım gözetmeden cinayet işliyordu. Ama bu şiddet, güttükleri amacın tam tersine yol açıyordu; çünkü daha fazla Kızılderiliyi yabancılaştırıyordu. Ya öfkeden gözleri görmez olmuştu ya da asıl amaçları toptan imhaydı. Beyazların olayları tırmandırmakta ağırlık koyması salt silahlarının ve örgütlenmelerinin üstünlüğünden kaynaklanmıyordu. Aynı zamanda üstün, daha "uygar" tarafın madun vahşilerin şiddet yoluyla direnişi karşısında nahoş bir şekilde şoke olmasından kaynaklanıyordu ve yerleşimcilerin "vahşi", "kirli" Kızılderiliyle karşılaştıkla-rmda genellikle deneyimledikleri "ahlaki ürperti"nin ideolojik gücüyle daha da sertleşiyordu. Beyazlara dünya altüst olmuş gibi geliyordu; fiili tehditle orantısız ölçüde büyük korku, panik ve baskıyla yanıt veriyorlardı -bunu alıntı yaptığımız başkanlarda gördük, ayrıca tüm dengesiz cinai temizlik vakalarında da göreceğiz. Kızılderilileri uzaklaştırmanın seçimlerde avantaj sağladığına hiç şüphe yoktu. 1880'lerde Kızılderili Hakları hareketinin -çoğunluğunu kurtarmak için geç kalmış olsa da- kurulmasına kadar, siyahların köleliğinin kaldırılması hareketiyle kıyaslanabilir bir protesto hareketi de ortaya çıkmamıştı.

Temizliklerde askeri iktidar ordu ile yerleşimci milisler arasında paylaşılıyordu. Ordu silah ve irtibat üstünlüğü sayesinde çok daha fazla Kızılderili öldürebiliyordu. Ama bu organda farklı görüşler vardı. Ordunun barışı koruması, Kızılderili baskınlarını durdurması, Kızılderili isyanlarını bastırması ve rezervasyonlara göç etmelerini sağlaması gerekiyordu. Bu amaçları gerçekleştirmek için çeşitli taktikler kullanabiliyordu. Ordunun ağırlıklı A planı havuç-sopa yaklaşımıydı: Kızılderililerin ayrı tutulacakları rezervasyonlara kolluk kontrolünde göçlerini sağlamak için anlaşma müzakereleri yürütüyor, ayrıca müzakereye karşı çıkan Kızılderililere ibretlik baskı uyguluyorlardı. Yerel ordu birlikleri bu politikayı uygularken zaman zaman yerleşimcilere karşı Kızılderililerin tarafını tutuyorlardı. California kayıtları, yerleşimcilerin yerel Kızılderilileri öldürmesine subayların karşı çıktığı vakalarla doludur. Bazı subaylar Kızılderilileri korumak için silahlarını yerleşimcilere doğrultabiliyordu ve bazıları Kızılderililere ordu tayını veriyor ya da kendi kaynaklarından erzak temin ediyordu (Heizer, 1993). Güneybatı'da General Crook, Apaçilere ve diğerlerine karşı faydacı, hattâ uzlaşmacı faaliyetler yürütüyor, savaştan ziyade müzakereyi tercih ediyordu. Daha önce başka generaller de çeşitli yerlerde benzer

taktikler izlemişti.

Fakat İç Savaş'tan sonra ordu bir B planı geliştirerek savaşta öğrendiği sert taktiklere geçti ve zaman zaman da C planına kayarak Plains Kızılderilileri, Apaçiler ve diğer çetin savaşçı milletlere karşı yerel soykırıma başvurmaya başladı. Plains ordusunda Sherman kurmay başkanı, Sheridan ise komutandı. Sherman 1866'da, savunma bakanına taktiklerini şöyle açıklıyordu:

Bana kalırsa Arkansas ile Platte arasında elli Kızılderilinin sağ kalmasına izin verilirse, her istasyonu, her treni ve her demiryolu işçisi grubunu korumak zorundayız demektir... Elli düşman Kızılderili üç bin askeri mat edecektir. Onlardan en kısa zamanda kurtulmak en iyisidir ve zaten Kızılderili delegelerince ikna edilmeleri ile öldürülmeleri arasında pek bir fark yoktur. (Brown, 1970: 157-9)

Kuvvetlerini dağıtması Kızılderililerin işine gelecekti; çünkü küçük ve hızlı saldırılar yapmakta ustaydılar. Bu yüzden generaller Kızılderililere kışın kurdukları hareketsiz köylerde saldırmaya karar verdi. Böylece savaşçılar kadınlarını, çocuklarını ve mallarını korumak için kaçmayıp savaşmak zorunda kalacaklardı. Ordu sabit mevzi savaşında ateş gücünün zaferi getireceğini düşünüyordu (Uttley, 1994). Ama mevzi savaşma girmek yerine, bu ateş gücü köylerden kaçmaya çalışan erkek, kadın ve çocuk kalabalıkları üzerinde kullanıldı. Kaçmayı başarsalar bile her şeylerini kaybettiklerinden uzun süre hayatta kakmıyorlardı. Kaçamazlarsa hep beraber ölüyorlardı. Sherman'm astı General Sanborn bu soykırım taktiği karşısında dehşete düşmüştü. İçişleri bakanına yazdığı mektupta şöyle diyordu:

Bizimki gibi güçlü bir ülkenin birkaç dağınık göçebeyle savaşması, bu koşullar altında son derece küçük düşürücü bir manzara teşkil etmektedir; burada eşi benzeri görülmemiş bir adaletsizlik yaşanmakta, mide bulandırıcı bir ulusal suç işlenmektedir ve eninde sonunda Tanrı bizden ya da bizden sonra gelenlerden bunun intikamını alacaktır.

Fakat General Sheridan bu taktikleri eleştirenleri, “iyi niyetli ve bağnaz papazlar... acımasızca erkek, kadın ve çocukları katleden vahşilerin destekçileri ve yardakçıları” diye adlandırıyordu. Burada meşrulaştırmanın ana kaynağı misillemeydi. Sheridan, Komançiler teslim olmaya geldiğinde söylediği bir sözle kendini daha açık olarak da ifade etmişti. Komançi reisi, Sheridan'a kendini az buçuk bildiği İngilizceyle: “Tosawi, iyi Kızılderili” diye tanıtmıştı. Sheridan ise şu cevabı vermişti: “Şimdiye dek gördüğüm iyi Kızılderililerin hepsi ölüydü.” O sırada Batı'da atasözü haline gelen bu sözü icat etme payesi Sheridan'a verilmiştir. Kulaktan kulağa yayılan sözü şu meşhur, “En iyi Kızılderili ölü Kızılderilidir” sözüne dönüşmüştü (Brown, 1970: 157-8, 170-1). Sherman ve Sheridan, Kızılderili Savaşları sırasında komutada kaldılar. Tanrı intikam almadı; bu adamların başvurdukları uygulamalar hudutlardaki yerleşimciler ve siyasetçiler arasında popülerdi ve amaçlarına ulaşmayı da başardılar.

Askeri taktiklerin yozlaşması cinai temizlikte yaygındır, ilk başta düşmandan nefret etmeyi

gerektirir, ama öte yandan taktiksel bir mantığı da vardır. Düşmanı savaş dışı olanların da bulunduğu ikmal üslerinden yoksun bırakma ya da sivil halkın içine karışan gerillalarla savaşma ihtiyacından doğabilir. Ondokuzuncu yüzyıldaki Plains Kızılderilileri Savaşı'nda bu unsurların ikisi de vardı. Savaşçılar ayırt edici bir üniforma giymediği için her Kızılderili erkeği düşman olabilirdi. İşi sağlama almak için en iyisi hepsini öldürmekti. Fakat aynı zamanda düşmanı erkek, kadın ve çocukların iç içe yaşadığı, kaçma fırsatının olmadığı yerlerde yakalamak gibi taktik bir ihtiyaç da vardı. En kötü ihtimalle böyle taktik çekicilikleri yüzünden ibretlik baskı soykırıma doğru kayabilirdi -hattâ gerçekten de kayıyordu.

Eyalet idaresi ya da yerel idarenin finanse ettiği yerleşimci milisleri daha rutin bir soykırımcılık yapıyorlardı. Bunlar yarı zamanlı çalışan gönüllü kuvvetlerdi ve kimi zaman kafa derisi ödülü şeklinde ücret alıyorlardı. “Niyetim karşıma çıkan tüm Kızılderilileri öldürmek,” diyordu, Üçüncü Colorado Milis Alayı lideri eski Metodist rahip Albay Chivington. “Hepsini öldürüp kafa derisini yüzün, küçük de olur büyük de” diye adamlarını uyarıyordu. “Küçük” derken çocukları kastediyordu, çünkü “yılanın başını küçükken ezmek gerekirdi”. Bir subay, Colorado Valisi Evans'ı Kızılderililerle müzakereye ikna etmeye çalışmıştı. “Peki ama barış yaparsam Üçüncü Colorado Alayı ne olacak?” demişti vali. “Kızılderili öldürmek için yetiştirildiler ve Kızılderili öldürmeleri gerek.” Alay 1864'te, Sand Creek'te bolca öldürme fırsatı buldu. Chivington'm kuvvetleri 105 Kızılderili kadın ve çocuk, 28 erkek öldürdü, sonra da cesetlerini parçaladı. Milislerin kadın vajinasından ve başka vücut parçalarından oluşan ganimetler taşıdığı görüldü. Chivington'm yaptıkları hunharca olduğu kadar da aptakaydı; çünkü beyaz adamla barışı destekleyen çoğu Çeyen ve Arapaho reisinin gücünü yok etmişti (Brown, 1970: 86-93; Stannard, 1992: 171-4). Bu yapılanlar ibretlik baskının ötesindeydi, çünkü tam ters yönde işe yarıyordu. Aslında bir yerel soykırım girişimiydi. Bazı kişiler Chivington ve valiyi mahkemeye çıkarmaya çalıştı, ama başarılı olamadılar. Chivington Denver'da bir kahraman olarak anılmaya devam etti.

Wallace (1999: 218), milislerin bizzat yerleşimciler olduğunu, bu yüzden onlara karşı olan bir siyasetçinin hezimete uğrayacağını belirtir. Asayişi sağlamak için kurulan silahlı gruplar, milisler ve korucu kuvvetleri kendilerini “silahlı özgür insanlar”, çobanlık ve avcılık becerilerini kullanan gönüllüler olarak tanımlıyorlardı. Doğudaki milis liderleri “deneyimli oduncuları” saflarına katmaya çalışırken, Batılılar da “Kızılderililerle savaşacakları” aralarına alıyorlardı. Bazıları meslekten katildi. Cocker (1998: 187-8), küresel düzeyde bir katil olan “Şekerayak Jack”ın biyografisini verir. İngiltere'den Tazmanya'ya çocuk yaşta nakledilmiş ve orada yerlileri öldürmüştü. Sonra California'da zalim bir milis üyesi olarak ortaya çıktı ve nihayet Arizona'da Apaçi bebeklerini öldüren sadist bir katil oldu.

Amerikan hümaniteryenlerinin ve tarihçilerinin son yüz yılda pek de alenileştirmek istemediği korkunç bir hikâyedir bu. Kölelerin torunlarının aksine, katledilmiş yerli Amerikalıların torunları az sayıda ve marjinalleşmişti^ Soykırım başarıya ulaşmıştı. Aşırılıkçılarm iddia ettiği gibi, yerli halkın ortadan kaldırılmasıyla yeni bir uygarlık doğdu. Daha acımasız sosyal Darwinci teo-risyenler hikâyeyi böyle anlatıyor. Hitler ve Himmler de kendi soykırımlarını tasarlarken Amerikan soykırımını örnek aldıklarından bahsetmiştir.

DAHA YAKIN TARİHLİ SÖMÜRGE TEMİZLİKLERİ: KAFKASLAR VE GÜNEYBATI AFRİKA

Sömürge temizliği sonsuza dek süremezdi. Yirminci yüzyıla gelindiğinde, temizlikten en çok etkilenen sömürgelerde yerli halklar kaybolmuş ve çatışmalar sona ermişti. İlk yeni uluslar kendi kökenlerini unutabilir ve eşsiz barışseverlik erdemleriyle kendilerini kandırabilirlerdi. Fakat Rusya, Almanya ve İtalya gibi sonradan gelenler hunharca suçları da sonradan işlediler. Onuncu bölümde son vakayı, yani Etiyopya'da İtalya'nın yaptıklarını ele alıyorum. Burada Rusya'nın Kafkaslarda ve Almanya'nın Güneybatı Afrika'da (günümüzde Namibya) yaptıklarını tartışacağım.

Ondokuzuncu yüzyıl sonuna ilerlediğimizde daha modern devletleri ve orduları olan sömürgeci ülkelerle karşılaşıyoruz. Rusya'nın sömürgeci genişlemesi sadece kara üzerinden ve Asya'daki hakimiyet alanının büyümesiyle gerçekleşmişti. Ruslar yeni fethettikleri alanlara yerleşmek üzere milyonlar halinde göç etmişler, böylece Ruslar ile yerliler arasında toprak merkezli ekonomik çatışmalar çıkmış ve yerlilerin mülksüzleştirilmesiyle iyice şiddetlenmişti. Ruslar ideolojik bakımdan bu durumu bildik uygar-vahşi karşıtlığı çerçevesinde meşrulaştırıyordu. Kazaklar ve diğer göçebeler toprağı "boşa harcıyordu ve yerini üstün Rus köylü tarımına bırakmalıydı." Kafkaslardaki bir Rus sömürge valisi şöyle diyordu: "Asyalılann gözünde yumuşaklık zayıflık işaretidir ve sırf insaniyetten dolayı şaşmaz bir sertlik uygulamam gerekiyor. Bir idam yüzlerce Rusu yok olmaktan, binlerce Müslümanı vatana ihanetten kurtarabilir."

Normal Rus politikası ibretlik baskıya tekabül ediyordu: Diğerlerinin barışçıl şekilde itaat etmesini sağlamak için, direnenlere sertlik göster. Bu politikanın en şiddetli hali Çeçenlere, çetin savaşlardan sonra 1850'lerin sonlarında (güç bela) Rus hakimiyetine giren becerikli dağ savaşçılarına karşı izleniyordu. Fakat batı Kafkaslardaki Türki halklar, özellikle de Çerkezler daha büyük bir sorun olarak görülüyordu, çünkü onların uygarlık düzeyi daha da düşüktü ve minik, ayrı klanlara bölünmüş haldeydiler. Çok fazla küçük çaplı gerilla direnişi vardı, ama hiç kimse barış anlaşması imzalayacak durumda değildi. Üstelik Kafkasların daha stratejik bir kesiminde, Osmanlı İmparatorluğu sınırının yakınında yaşıyorlardı. Müslüman oldukları için Osmanlılar onları Hıristiyan Rusya'ya karşı destekliyordu.

Çözüm için darbeyi Rus ordusu vurdu (anlatan Holquist, 2003; Lieven, 2000: 304-15; Shenfield, 1999). Avrupalı rakiplerine ayak uydurabilmek için tüm gücüyle modernleşmeye çalışan Rus genelkurmayı, bütün halka yönelik sistematik, "kesin" savaş gibi çağdaş fikirlerden etkilenmişti. Bu halklar üzerine istatistik toplamak öncelikliydi. Sonra da kurmay subaylar, sayılar ve lojistikle ilgili güya özenli hesaplamalara dayanan organize göçler önermeye başladı. Bu subayların yol göstericisi olan Miliutin 1862'de savunma bakanı olduğunda, vakit kaybetmeden bu politikayı hayata geçirdi. Sonraki üç yılda ordu başlıca Çerkez köylerine saldırıp hepsini yaktı, direnenlerin tamamını öldürdü ve bölgede yaşayanları zorla dışarı sürdü. İlan edilen politika toptan imha değil, bölgeyi insansızlaştırmaydı. 1865'e gelindiğinde, ana saldırı alanlarındaki 500.000 civarında Çerkezden sadece yüzde 10'u eski oturduğu yerde kalmıştı. Bir buçuk milyonun üzerinde

Çerkez topraklarından atılarak yerleşimci Ruslar için yer açıldı. Yaklaşık 150.000 Çerkez, Rusya'da başka yerlere yerleşti ve 500.000 kadarı da sınırdan zorla çıkartılarak Osmanlı İmparatorluğu'na sürüldü.

Böylece geriye akıbeti belirsiz bir milyon kişi kalıyor. Toplam Çerkez nüfusunun yarısına tekabül eden bu insanlar büyük ihtimalle ölmüştü. Ölümlerin çoğu kötü beslenme ve hastalıktan kaynaklandı. Kesinlikle cinai temizlik amaçlanmıştı, ama soykırım kastı yoktu. Rus birlikleri köyleri ve ekinleri yakmış, pek çoğunun öleceğini bile bile halkı yollara dökmüştü. Dehşet içinde kalıp itiraz eden Ruslara ise çok geç olduğu söyleniyordu. "Bir felaketi gerçekten geri almak mümkün mü?" diyordu Kont Yevdokimov, kendisini eleştirenlerden birine. Rus yetkilileri Sibirya, Kazakistan ve Kafkaslardaki başka sorun çıkaran "ilkel" halklara karşı da acımasızca bir savaş yürütmüşler ve ibretlik baskı yapmışlardı. Fakat bu seferki daha kötüydü.

Bu vakada emperyal ibretlik baskı, modern militarizm ve ilk dönem modern sömürgeciliğin en kötü özellikleri bir araya gelmişti. Fakat bu vaka birinci tezime uymaz. Rus yerleşimcileri üzerine sağlam kanıtlarım olmasa da, görünüşe bakılırsa başlıca suçlu çarlık devletiydi; yine kendisi gibi uzun yıllardır istikrarlı ve otoriter bir kurum olan ordu üst kademesinden tavsiye alıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bu vakada, başka açılardan sömürgelere has cinai temizlik dalgasına açıkça modern, titiz ve bilimsel bir militarizm eklenmişti. Az sonra bunun başka bir örneğini daha göreceğiz. Yine de burada bir egemenlik mücadelesi ve zayıf tarafın uyuşmazlığına katkı yapan bir dış müttefiki vardı, o yüzden 4 ve 5. tezlerim buraya uyuyor. Ayrıca sonraki bölümde etkisini gösteren bir sonuca daha dikkat çekmek isterim. Bu sürecin sonunda yarım milyondan fazla Çerkez, Çeçen ve başka kökenden Müslümanlar eziyet görmüş mülteciler olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda birikmişti.

Güneybatı Afrika'da yine üç ana aktör tipi tespit edebiliyorum. Birincisi ideolojik aktördür, yani esasen Rhineland Misyoner Cemiyeti'dir. 1904'te en ılımlı aktör buydu ve sömürgeleşmeyi yerlileri Hıristiyanlaştırma, yani kısmen asimile etme fırsatı olarak gördüğü için hoş karşılıyordu. Kurumsal asimilasyonun ötesindeki yöntemleri benimsemiyordu. 1904-5'teki Alman hunharlıklarına karşı çıkmış ve durdurulması için Berlin'e baskı yapmıştı. Alman parlamentosu, yani Reichstag'daki liberal ve sosyalist vekiller de arkasmdaydı. Bu vekiller, azınlık olmalarına rağmen hümaniteryen iddialarıyla Alman hükümetinde utanç yaratarak en sonunda politikaların değişmesinde etkili olmuştu.

Ortada kalan ve çoğu kez hizipleşen ikinci aktör ise Berlin Sömürge Dairesi'ne hesap veren sömürge idaresiydi. Bu idare şansölye ile kayzerin ikili otoritesine tabiydi. Kayzer dış politika gücünü elinde tutuyor ve Reichstag'dan bağımsız olarak ordu kuvvetlerini idare ediyordu. Bu seferki kayzer çok güçlü bir yönetici olmadığından, ordu komutanları epeyce özerklik elde etmişlerdi ki bu durum 1904 olaylarında şiddeti artıran bir etki yapmıştı. Yerel idareciler sömürgeyi hem yatıştırmaya hem de genişletmeye çalışıyorlardı, ki bu iki hedefin bir arada başarılması çok zordu. Yerel idareciler iktidarı kabile gruplarının itaatkar liderleriyle paylaşmaya hazırlanıyorlardı. Bu da doğrudan sömürge değil, kısmen dolaylı

egemenlik, yani resmen protektora anlamına geliyordu. Alman idaresi aynı zamanda Afrikalıların esnek işçiler olarak çalışmasını da istiyordu ve onlara siyasi değil hukuki haklar vermişti. Bu resmen ayrımcılık, hattâ kısmen segregasyon politikası demekti, ama bir ölçüde koruma amacı da taşıyordu. Hiçbir zaman cinai temizlik hedeflenmemişti. Fakat aynı anda daha fazla beyaz yerleşimcinin teşvik edilmesi daha fazla toprak gaspına, yerlilerin kolluk kontrolünde göç ettirilmesine ve direnişe yol açtı.

1894 ile 1904 arasında protektoranm valisi olan Binbaşı Theodor Leutwe-in yerlileri kışkırtmamaya dikkat ediyordu. Toprağı kimin alacağı konusundaki altta yatan çatışmanın, özellikle sürüleri için çok geniş otlaklara ihtiyaç duyan en büyük sığır çobanları olan ikinci büyük kabile grubu Herero için sorunlu olduğunun farkındaydı. Beyaz yerleşimciler alanlarını genişletirken bu toprakların da en iyi kısımlarını almak istiyorlardı. Kuvvet kullanarak, hileli sözleşmeler yaparak, kredileri kötüye kullanarak, hayali yerli borçlarına karşılık topraklara el koyarak arazilerini genişlettiler. Irksal uyuşmazlık zaten öteden beri devam ediyordu. Leutwein, Afrikalı kabile gruplan arasında böl ve yönet taktiğine başvurarak ve yerleşimcilerin aşırıya kaçmasını önleyerek bu uyuşmazlığı azaltmaya çalışıyordu. Kabile reisleriyle uzlaşıp kendi halkları üzerindeki iktidarlarını artırmalarım desteklemiş, ama Afrikalı kitleleri haklarından yoksun bırakmıştı. Bu stratejiyle Berlin'deki üstlerini memnun etmeyi genellikle başarıyordu. Kabile elitleri çoğu durumda sömürgeci elitlerin statü bakımından eşitleri oldukları ve kültürsüz beyaz yerleşimci kitlesinin statü bakımından üstü oldukları inancıyla itaat ediyordu (Bley, 1971: 88-91). Yatay aristokratik asimilasyon politikasını onlar da istiyorlardı. Aslında kendilerini kandırıyorlardı. Bazıları yeni mestizo yönetici sınıfın efendileri olan Meksika ya da İnka aristokratları gibi bir gelecek tasarlamışlardı az çok. Afrika'da bu mümkün değildi. Irkçılık çok fazlaydı ve siyasi pragmatizm geçici olarak gözden saklasa da, Afrikalı reisler yoksul beyazlarla eşit değildi.

Leutwein Alman politikasının çelişkilerini anlıyordu ve ince bir ip üzerinde yürüdüğünün farkındaydı. İdareciler bir taraftan "su götürür sözleşmelere dayanarak yerlilerden toprak almak ve böylece kendi yurttaşlarının... hayatlarını riske atmak zorundaydı, diğer yandan da Reichstag'daki hümaniteryen ilkelere de hitap etmek" zorundaydı (Bley, 1971: 68). Sömürgenin ekonomik danışmanı Dr. Paul Rohrbach daha acımasız bir mantığı ortaya atmıştı.

. Güneybatı Afrika'da sömürgeleşme kararı... beyaz adam kendi sürüsünü otlatsın diye yerli kabilelerin daha önce sürülerini otlattıkları topraklardan ayrılmasından başka bir anlama gelmez. Bu tavır ahlak yasası açısından sorgulandığında, Güney Afrika yerlilerinin kültürel düzeyindeki milletler için özgür milli barbarlığım kaybetmek ve beyaz insanların hizmetinde ve onlara bağlı olarak emekçi sınıfına dahil olmak öncelikle en yüksek düzeyde bir 'varoluş yasasıdır'... Güneybatı Afrika ırkları tarafından herhangi bir düzeyde milli bağımsızlığın, ulusal refahın ya da siyasal örgütlenmenin korunmasının ise... insanlığın gelişiminde eşit olarak avantaj sağladığına dair hiçbir argüman üretilemez. (Cocker, 1998: 301)

Rohrbach ahlaki şüphelerin karşı kefesine daha genel insanlığın yararı nosyonunu koyuyordu. Sonra da açıklamaya şöyle devam ediyordu: ilerleme, “Afrikalı ırkları... en yüksek çalışma verimliliğiyle... beyaz ırkların” hizmetine koşmakla mümkün olabilir. En yüceltilmiş dünya-tarihsel terimlerle tam mülk-süzleştirmeyi savunuyor, devlet görevlilerini neredeyse köle-emeği koşullan yaratmaya zorluyordu. Niyeti yerlileri ortadan kaldırmak değildi. Görevlilerin de böyle bir niyeti yoktu.

Üçüncü grup yerleşimcilerden oluşuyordu ve ağırlıklı kısmı da başkent Windhoek’in çevresinde, yani ayrı tutulan, ırkçı bir beyaz bölgesinde yaşıyorlardı. Bir de Herero işçileri kullanmadan kabile topraklarına doğru genişlemek isteyen çiftçiler vardı. Reichstag vekillerinin yerlilere muameleyi eleştirmesine karşılık, yerleşimciler Berlin’e şöyle bir dilekçe göndermişti:

Buradaki yerliler hatırlanamayacak kadar uzun zamandan beri tembelliğe, kabalığa ve aptallığa alışmış. Ne kadar kirliyseler kendilerini o kadar rahat hissediyorlar. Yerliler arasında yaşamış her beyaz adam onlann Avrupa’nın hiçbir standardına göre insandan sayılamayacağını görür. İnsanlaşacak kadar eğitilmeleri için sabır, sertlik ve adaletle yüzyıllarca çabalamak gerek. (Bley, 1971: 97)

Yerleşimciler gereken her türlü zor yola başvurarak daha fazla yerlinin göç ettirilmesi için baskı yapıyordu. Bir misyoner onları dobra dobra eleştirmiştir:

Hereroların Almanlara hınç duymasının altındaki sebep sıradan bir Almanın yerlileri babunlarla (yerlileri tanımlamak için bu sözcüğü kullanmayı da çok seviyorlardı) aynı düzeyde yaratıklar saymasıydı... Dolayısıyla beyazlar atlarına ya da öküzlerine değer verdikleri kadar bile yerlilere değer vermiyorlardı. Böyle bir zihniyet sertlik, hile, sömürü, adaletsizlik, tecavüz ve hiç de nadir olmayacak şekilde cinayet getirecektir. (Drechsler, 1980: 167-8, n. 6)

Yerleşimcilerin çoğu reis ile topraksız emekçiyi birbirinden ayıramadığı için onların gündelik davranışları Leutwein’m stratejisini baltalıyordu. Bir Alman fırıncı, önde gelen bir Herero reisini “kan çıkarmcaya kadar” kırbaçlayıp dükkanından atınca Leutwein dehşete kapılmıştı. “Onurlu ve saygın bir adam, üstelik zengin bir sürü sahibi”ne kötü davrandığı için fırıncıyı azarladı (Bley, 1971: 86; Drechsler, 1980: 136). Bu tip olaylar yatay aristokratik asimilasyonu zayıflatıyordu -hattâ 1904 ayaklanmasının başlıca liderlerinden biri de bu reisti. Yerleşimciler de kendilerini savunmasız hissediyorlardı. Her direniş işareti “karanlık vahşilere” mağlup düşmek gibi dehşet verici korkulan canlandırıyordu. Yerli direnişinin izi bile yerleşimcilerin acımasızca cezalar vermesine yetiyordu. Bazıları için bu daha fazla toprak ve mal gaspetmek için bir bahane olduğundan kasten dış-grubu kışkırtıyorlardı.

Yerleşimciler yönetimde değildi. Sömürgeyi vali yönetiyordu ve yerleşimciler Leutwein’m “yanlış duygusallık” politikalarına müdahale edemedikleri için sürekli bir rahatsızlık halindeydiler. Başka bir dilekçede şöyle deniyordu: “Yerlileri kontrol altında tutmak

hükümetin işidir, ama bunu ancak yeterince gücü varsa başarabilir. Yasalarımızı kara ırka kabul ettirmek için ahlaki baskı tek başma yetmez" (Bley, 1971: 79-81, 84-5). Fakat yerleşimcilerin iki önemli yerel gücü vardı. Birincisi, mahkemelere hakimlerdi ve kırbaçlama ya da tecavüz yoluyla kötü muamele gördüğünü iddia eden Afrikalıların davalarına genelde onlar bakıyordu. Beyaz adamları hemen hiç suçlu bulmuyor ve Afrikalıların tanıklığım da tek başına kabul etmiyorlardı (Drechsler, 1980: 133-6). İkincisi, kapitalizm koşullarında yerleşimcilerin sermaye, bilgi ve hukuka erişim kaynakları çok daha üstündü. Güya yasa çerçevesinde Afrikalıları topraklarından atmakta hiç zorlanmıyorlardı ve sömürge idaresi de genellikle onları dizginlemeyi başaramıyordu. Mahkemelerdeki çileden çıkaran adaletsizlikler ve yerleşimcilerin toprak gaspı, yerlilerin ayaklanmasının bilindik ilk kıvılcımlarını oluşturuyordu.

1904 yılmm Ocak ayında, Hererolarm en büyük reisi Samuel Mahareru -o vakte dek Almanların uysal ve sarhoş maşasından başka bir şey değildi- astı olan reislerin baskısıyla son bir savaşa girişti. Diğer liderlere yazarak kadınları, (.-ocukları, misyonerleri, Ingilizleri, Boerleri, melezleri ya da Namasları (komşu kabile grubu) öldürmekten kaçınmaları için onları uyardı. Bu talimata büyük ölçüde sadık kalındı. 120-150 beyaz öldürüldü ve bunlardan sadece 3'ü kadın vc 7'si Boer'di. Herero saldırılarında kasaba ya da kışlalar ele geçirilemediği için haşarılı oldukları yerler daha tecrit olmuş çiftliklerle sınırlı kaldı (Bridgman, 1981: 74). Irkçılıkları yüzünden Herero'yu küçük gören beyazlar bu ayaklanmayı kesinlikle beklemiyordu. Alman erkeklerine hemen hiç merhamet gösterilmedi. Herero savaşçıları esir almıyor ve cesetleri parçalıyordu. Saldırıları yapanlar, bunu son özgür yaşama şansı olarak gören öfkeli savaşçılardı. Ya kazanırız ya da ölürüz, diyordu Mahareru. tik başta kazandılar ve yerleşimcileri kabile topraklarından atıp sürülerinin hepsine el koydular.

Önceki sömürge vakalarına bakarak 100'ün üzerinde beyaz öldürülmesinin vahşet düzeyinde bir misilleme getirmesini bekleyebiliriz. Aynı zamanda kadınların ve çocukların da öldürüldüğü gibi yanlış bir söylenti yayılmıştı. Bir misyoner yerleşimcilerin tepkisini şöyle anlatır:

Almanlar dizginlenemez bir nefret ve korkunç bir öç özlemiyle yanıp tutuşuyordu, adeta Herero'nun kanına susamışlardı. Bugünlerde duyduğum tek şey "tümden temizleyin, hepsini asın, son kişiye kadar kurşuna dizin, aman vermeyin" türünden-di. Sonraki aylarda neler olabileceğini düşündükçe ürperiyorum. Hiç şüphe yok ki, Almanlar korkunç bir intikam alacak. (Drechsler, 1980. 145)

Berlin derhal olaya dahil oldu, çünkü sömürgenin tamamı tehdit altında görünüyordu. Ama bir bölünme yaşandı. Leutwein ve Sömürge Daircsi'nin üst düzey yetkilileri müzakereyle birlikte kararlı askeri harekat öngörüyordu. Oysa generaller daha acımasız bir askeri strateji isliyordu. Hull (2004), Alman askeri düşüncesinin saldırgan savaş öğretisini en uç sınırına kadar zorladığını belirtir. Zafer toptan imha (vemichtung) olarak tanımlanıyordu. Bunun anlamı biraz muğlaktı, ama sömürge bağlamlarında düşman savaşçılarını sivillerden ayırmak daha zordur ve savaşçıların da Alman birliklerinin karşısına çıkmaya

pek niyeti yoktu. O halde zafer nasıl kazanılacaktı? İmha sözüyle kastedilen, General Sherman'm kullandığı bazı taktiklere başvurmak, savaşçıları çarpışmaya zorlamak için yerel köylerde yaşayanlara ve göçen klanlara saldırmaktı. Kısa süre önce Ispanyol ve Britanya imparatorluklarının öncülük ettiği taktik de buna eşlik ediyordu: İsyancıları tecrit etmek için savaşçı olmayanları toplama kamplarına doldurmak.

İlk başta tartışmalar sömürgeye gönderilecek askeri birliklerin başına kimin getirileceğine odaklandı. Ilımlılar Reich Şansölyesi Bernhard von Bülow'a daha yakındı, ama radikaller Kurmay Başkanı von Schlieffen üzerinden kayzere çok daha rahat ulaşabilecek konumdaydı (Bridgman, 1981: 63). Von Schlieffen'in tavsiyesiyle kayzer, General von Trotha'yı bu göreve atadı. Bu generalin Afrika deneyimi vardı, 1896'daki Doğu Afrika isyanını zalimce bastırmıştı ve 1900-1901'de Çin'deki Boxer isyanının bastırılmasında rol oynamıştı. Von Trotha şöyle diyordu:

Afrika'daki kabileleri yeterince tanıyorum. Hepsi aynı zihniyete sahiptir ve sadece karşılarında güç görünce eğilirler. Tavizsizce terör yaratarak, hattâ zalimlik ederek bu kuvveti gösterme politikasına hep başvurdum ve başvuracağım. Kan ve para nehirleri akıtarak isyancı kabileleri yok edeceğim. Ancak o zaman yeni ve kalıcı bir şeyin tohumlarım atmak mümkün olacaktır.

Ayrıca, "insan olmayanlara karşı insani bir savaş yürütülemez" diye ekliyordu ve daha sonra da "imparator sadece benden iyi ya da kötü yollardan isyanı bastırmamı istedi" iddiasında bulunuyordu (Drechsler, 1980: 154). Bunun anlamı, Herero direnişini ibretlik bir şekilde yeterince bastıracak kadar kuvvet kullanmak ve böylece diğer kabile gruplarını isyandan caydırmaktı. Bu zaten yeterince kötüydü. Fakat yerleşimcilerin işi azıtması ve ırkçılığın da etkisiyle von Trotha'nm ordusu soykırıma başladı. 1904 Ekimi'nde bir Herero getirenlere kan parası öneren bir ilan çıkardı, ilanın sonu şöyleydi:

Alman topraklarında görülen silahlı ya da silahsız, sürülü ya da tek başına her Herero vurulacaktır. Kadınların ya da çocukların bu topraklara girmesine izin verilmeyecektir: ya geri sürülerek halklarına gönderileceklerdir ya da üstlerine ateş açılacaktır. Bunlar Herero milletine benim, Kudretli Alman Imparatoru'nun büyük generalinin sön sözleridir.

Birliklerine, "bu emir neticesinde hiçbir erkek esir alınmayacaktır" diye belirtmişti. Ama kadın ve çocuklar da onun askerlerince vuruldu. Bir görgü tanığı şöyle diyordu:

Çarpışmadan sonra yaralandığı için ya da başka sebepten Almanların eline düşen tüm erkek, kadın ve çocuklar acımasızca öldürüldü. Sonra Almanlar geriye kalanları bulmak için harekete geçti. Yol kenarlarında ve kumluklarda görülen herkes -vuruluyor ya da süngüleniyordu. Herero erkeklerinin çoğunluğu silahsızdı ve bu yüzden direnmeleri mümkün değildi. Sadece sığırlarıyla birlikte kaçmaya çalışıyorlardı.

Von Trotha kadın ve çocuklann vurulmasını emrettiğini kabul etmedi, ama onları ölmeleri için kasten çöle sürdüğünü kabul etti. Pek çoğunun hastalıklı olduğunu düşünüyordu, yan

aç ve bitkin oldukları için bu doğru da olabilirdi zaten: "Askerlerime hastalık bulaşmasındansa koca bir milletin yok olmasına izin vermek daha iyidir... bunun ötesinde, göstereceğim her yumuşak tavır Herero tarafından zayıflık işareti olarak görülmekten başka işe yaramayacaktır." Yerleşimci milisler de ona katıldı ve özellikle hunharca işler yaptılar. Bir misyoner şöyle diyordu: "Her milis cehennemdien çıkma bir öfkeyle hareket ediyordu. Kimbilir aralarından kaçı her şeyini kaybetmişti. Şimdi de intikam vaktiydi."

Almanlar ateşgücü üstünlüğü sayesinde Hereroları (erkekleri, kadınları ve çocukları) çöle sürmeyi başardı. Etraflarını sarmış olan Almanlar peşlerindey-ken su kuyularının da zehirlenmesi sağ kalanların çoğunu öldürdü. Herero isyanıyla cesaretlenen N amalar da savaşa katılınca zalimce bir baskıyla karşılaştılar, fakat soykırıma uğramadılar. Von Trotha bu arada von Schlieffen'e gönderdiği bir mektupta, Leutwein'in ve "eski Afrikalıların" müzakere tavsiyesini reddettiğini belirtiyordu. Von Trotha'ya göre onlar Hereroları yararlı emekçiler olarak görüyordu, "fakat ben tamamen farklı bir görüşteyim. Hererolarm bir millet olarak yok edilmesi gerektiğine inanıyorum"; üstelik bu cümleyi mektubunda üç kez tekrarlıyordu. Askerleri onun cinayet emirlerine sorgusuz sualsiz, hattâ yer yer coşkuyla itaat ediyordu (Bley, 1971: 163-4, 179; Drechsler, 1980: 156-61; Hull, 2004).

Alman resmi askeri raporlarında bu taktiklere methiyeler düzülüyordu:

Bu cesurca girişim, Alman komutasının yenilmiş düşmanı takipte sahip olduğu amansız enerjiye en parlak ışığı tutmaktadır. Düşman direnişinin son kalıntılarını yok etmek uğruna hiçbir acıdan, hiçbir fedakarlıktan kaçınılmadı. Düşman tıpkı yaralı bir hayvan gibi bir su kuyusundan diğerine takip edildi ve en nihayetinde kendi çevresinin, kurbanı oldu. Alman ordusunun başladığı işi kurak Omaheke [çölü] tamamlayacaktı. (Bley, 1971. 162)

Bu imhacılığı herkes doğru bulmuyordu. Şansölye von Bülow, kayzere harekatın "her türlü Hıristiyanca ve insani ilkeye aykırı" olduğunu söyledi. Üstelik bu hunharlıkların işe yaramadığını, Afrikalıların direniş iradesini güçlendirdiğini de ekledi (Bley, 1971: 163). Von Bülow, Sömürge Dairesi, misyonerler ve bazı vekiller von Trotha'nm geri çağrılması için baskı yaptı. Bazı yerleşimciler bile dehşete kapılmıştı. Bu baskı von Schlieffen'i 1904 Aralık'mda, artık esirlerin vurulmaması emrini vermeye zorladı. Kasım 1905'te von Trotha'yı geri çağırdı.

Bu hareketi Hereroları ya da Namaları kurtarmakta çok geç kalmıştı. Savaşta sağ kalanlar toplama kamplarına konmuştu ve kötü beslenme, aşırı çalışma, hastalık yüzünden çok sayıda cinayet düzeyinde ölüm olmuştu. 1903'teki

60.000 ila 80.000 kişilik Herero nüfusunun 1911'de sadece 16.000'i sağ kalmıştı. Bunun da sadece 2.000'i erkekti. Namalann kayıp oram ise "ancak" yüzde 50'ye varıyordu (Bley, 1971: 150-1; Drechsler, 1980: 244; Hull, 2004). Herero halkı imha edilmiş oldu, çünkü sağ kalanlar fena halde dağılmıştı ve bir daha toplu olarak kendilerini yeniden organize edemediler. Almanlar bu durumdan çok iyi yararlandı. Kayzer 1905 Aralık'mda bir kamulaştırma emrini onaylayarak "kabilenin tüm taşınabilir ve taşınmaz mallarına" el

koydu (Bley, 1971: 166). 1907'de tüm Herero toprakları ve Nama topraklannm neredeyse tamamı devlet arazisi sayıldı ve Güneybatı Afrika da sömürge ilan edildi. Bu başarılı bir soykırımdı. Rohrbach'm gözlemlediği gibi, Güneybatı Afrika'nın üstüne bir mezarlık sessizliği çökmüştü.

1

Westminster Sarayı, Birleşik Krallık parlamentosunun iki kamarasının toplandığı yerdir. -ııln

2

Başkanlann sözleri şuralardan alınmıştır: Sheehan (1973: 206, 209, 244), Stannard (1992:

119-22, 245-6), Wallace (1999: 65, 235-8) ve Cocker (1998: 206).

Alman sömürge politikası acımasızca göç ettirmeyi ve gerekirse şiddet kullanmayı içeriyordu, ama toplu katliam öngörülmemişti. Çoğu yerleşimci daha radikaldi. Onların baskısı yüzleşmeleri ve temizlikleri hızlandırmış, önyargıları yatay aristokratik asimilasyonu önlemiş ve kışkırtmaları fiilen bir Herero isyanına yol açmıştı. Bunun üzerine bazı yerleşimciler kendilerinden 100 kişinin öldürülmesine vahşetle yanıt verdiler. Alman politikaları büyük ihtimalle kamulaştırma ve Herero milletiyle ilişkiyi kesme yönünde ilerleyecekti zaten; pek çok yerleşimci bu tip politikaların en ucunda olmaya istekliydi. Daha sonra yerleşimciler soykırımın faydalarını görmeye ve sömürgedeki diğer Afrika toprakları üzerinde baskı kurmaya devam edecekti. Fakat onların da niyeti soykırım yapmak değildi.

Gerilimin üç kez artışıyla soykırıma varıldı. Birinci aşamada Herero beklenmedik bir şekilde ayaklandı, yerleşimcilerin istikrar beklentilerini altüst etti ve onların en kötü korkularını ve en vahşice intikam duygularını açığa çıkardı. İkincisi, ayaklanma Almanya'da hizip kavgasını şiddetlendirdi ve kavgayı devletin sivil yansı değil asker yarısı kazandı. Bu hizip, daha önce soykırım yapmamış olmasına rağmen, yerlilere ibretlik baskı deneyimine sahip General von Trotha'yı görevlendirdi. Üçüncü gerilim artışı onun 1904 Haziranı'nda sömürgeye varmasından sonra başladı. Durumun ne kadar kötü ve sömürgenin askeri kuvvetlerinin ne kadar dağınık olduğunu keşfetti. Ardından tepki düzeyini sürekli yükseltti ve en sonunda soykırıma yöneldi. Birlikleri emirlerini yerine getirecek kadar disiplinli ve ırkçıydı, ayrıca von Schlieffen harekat boyunca onu destekledi. O ve kayzer, devletin sivil yarısının baskısıyla von Trotha'yı geri çağırdıklarında çok geç kalmışlardı. Demek ki soykırım bu beklenmedik gerilim artışları sebebiyle aniden ortaya çıkmıştı. 1905'te Uluslararası Suç Mahkemesi olsaydı, General von Trotha kendi ifadelerine dayanılarak kesinlikle soykırımdan suçlu bulunurdu. Yeterince delil bulunabilseydi, subayları ve adamlarından bir kısmı, ayrıca bazı yerleşimci milisler de ceza alırdı. Fakat kayzer, General von Schlieffen ya da diğer birçok sivil büyük ihtimalle ceza almazdı.

Bu durum benim tezlerime ancak kısmen uyuyor. Alman devleti istikrarlı ve güvenli kaldı, 5. teze pek uymuyordu, ama ana suçlu çok disiplinli, profesyonel ve modern orduydu. Gerçi ordunun müdahalesi tabandan gelen yerleşimci baskısının sahiden tehdit edici bir isyan doğurmasından sonra gerçekleşmişti. Gene de geleneksel askeri otoriter monarşi ile daha yeni olan temsili demokrasi arasında paylaşılamayan ikili bir devlet söz konusuydu. Herero ayaklanması bu iki taraf arasında bir hizip çatışması başlatmış ve güç dengesi militarist hizbin B planı, yani ibretlik baskı lehine bozulmuştu. Fakat son gerilim artışı daha tesadüfiydi, çünkü sahadaki general bağımsız olarak C planına yani soykırıma geçmişti. Bu durum devletin askeri hizbini telaşa sürüklediyse de, dişlerini gıcırdatarak devam etmesine izin vermişlerdi. Devletin sivil hizbi dindar ve seküler hümaniteryenlerin baskısıyla karşılık verdi. Sonra Herero ve Nama güçlerinin imhası neticesinde yerleşimcilerin A planının daha saldırgan bir versiyonunu, yani göç ettirmeleri başlatması mümkün oldu. Yine bu geç kalmış sömürgeci devlette de gerilimin artışının modern militarizmden kaynaklandığını görüyoruz, gerçi bu vakada fiili yerleşimci demokrasisinin

de katkısı vardı.

Son olarak, bu vaka Hitler'in Nihai Çözümü'nün atası olabilir mi, Alınanlara özgü soykırım eğiliminin gelişmesinde etkisi olmuş mudur? Pek çok kişi Herero soykırımının bağımsız bir sebebi olarak Alman ırkçılığını gösterir (örn. Cocker, 1998: 293). Peki ama Alman ırkçılığı diğerlerinin ırkçılığından daha mı fazlaydı? Bridgman'm dikkat çektiği kadarıyla (1981: 166-7), o dönemdeki tüm sömürgeci devletler ayaklanmaları büyük bir şiddetle bastırıyordu, ayrıca kerameti kendinden menkul bir ırkçılık da şiddete zemin oluşturuyordu. General von Trotha böyle bir politikayı çok daha kötü bir şeye çevirmiştir. Belki onun özerkliği Almanlara has sayılabilir; çünkü ordusu sivillerin kontrolünden çok daha bağımsızdı. Alman militarizmi ile Nazi militarizmi arasında sahici bir bağlantı olduğunu ileride göreceğiz. Bu olaylara karışan Alman personelden bir kısmı, I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de hizmet vermiş ve Ermeni soykırımı sırasında Türklere askeri danışmanlık yapmıştır. Nazi suçlulardan da bazıları Güneybatı Afrika'da yaşamış ya da Türkiye'de hizmet vermiştir; fakat bu insanların sonraki iki vaka üzerinde doğrudan etkileri olduğunu görmedim. Bunun tek istisnası, Alman emperyal çıkarlarının verimli bir savunucusu haline gelen ve Ermeni tehcirine yakın ilgi gösteren Paul Rohrbach'tır. Gel gelelim, tehcire şiddetle karşı çıkmıştır (Kayser, 2001b: xxi-xxii).

1905'te başka bir geç kalmış sömürgeci devlet, daha sivil kontrollü bir orduyla Filipinler'deki Mindanao'da harekete geçmiş ve Müslüman bir azınlık grubu olan Moros'un isyanını bastırmıştı. Mark Twain Amerikan kuvvetlerinin yanındaydı. Şöyle yazmıştır: "Düşman 600 kişiydi, aralarında kadınlar ve çocuklar vardı; onları tamamen ortadan kaldırdık, annesine ağlayacak bir bebek bile bırakmadık."

SONUÇ: SÖMÜRGELERDEKİ TEMİZLİK MODELLERİ

Bu bölümde tezlerim genel olarak destekleniyordu, ama tabii bunun sınırları vardı. 1. tez büyük ölçüde geçerliydi: Sömürge temizlikleri yeni doğan modern demokrasinin ilk karanlık yüzünü temsil ediyordu. Yerleşimcilerin fiilen özyönetime sahip olduğu yerler dünyanın en demokratik rejimleriydi. Bu rejimler cinai temizlik konusunda İspanyol, Portekiz ve İngiliz saraylarını, onların sömürge valilerini, hattâ Katolik ve Protestan kiliseleri ve din adamları gibi emperya! otoriteleri çoğunlukla yaya bırakmıştı. California'da idare İspanyol Sarayı'ndan ve misyonlarından Amerikan yerleşimci eyaletine geçer geçmez kasıtlı öldürmeler artmıştı. Bağımsızlık Savaşı'nda Kızılderili milletlerinin çoğu yerleşimci devrim yanlılarını değil Britanya sömürgeci devletini desteklemişti. Wallace'a göre (1999: 17-18) Britanya İmparatorluğu hiyerarşik ve otoriterdi, fakat etnik bakımdan kapsayıcı davranışlar gösteriyordu; oysa Jeffersoncı "biz, halk" görüşü eşitlikçi ve demokratikti ama etnik bakımdan dışlayıcıydı, çünkü halk kültürel bakımdan homojen, yani uygardı. Yerleşimci demokrasisi ne kadar gelişmişse etnik bakımdan o kadar dışlayıcıydı ve yerlilere o kadar kötü muamele ediyordu. Fakat iki geç sömürge vakası, Kafkaslar ve Güneybatı Afrika farklıdır. Alman yerleşimcileri de sömürge idaresinden daha aşırılıkçı olmasına rağmen, her iki vakada da devreye modern bir ordu girmişti. Bu ordunun merhametsizliği açıkça bilimsel ve moderndi ve sınırı aşarak geniş çaplı cinai

temizlikler gerçekleştirmişti.

Birinci bölümde tartışılan demokratik barış teorisinin aksine, vakaların çoğu demokrasiler arasında etnik savaşlardı. Yerlilerin siyasi kurumlan aslında yerleşimcilerinkinden daha demokratikti ve insansever sömürgeciler bu yüzden onlara hayranlık duyuyordu. Bağımsızlık Savaşı sırasında ABD Kongresi başkam Boudinot, "Kızılderililer tam cumhuriyetçidir," diyordu. Jefferson da, "Onların içinde herkes kendi yatkınlıklarına göre yaşamakta tamamen özgürdür," diye ekliyordu (Sheehan, 1973: 111). Demokrasi temsili değil doğrudandı, ki bu da erkeklerden çoğunun (hattâ bazen kadınların da) temsili demokrasilerdeki yurttaşlardan daha fazla haktan faydalanması anlamına geliyordu.

Kabile meclislerinde seslerini duyurabiliyorlardı. Reislerin nihai kararlarını doğru bulmazlarsa savaşmayı reddedebiliyor ya da istedikleri zaman savaştan ayrılabiliyorlardı. Hattâ serbestçe milleti terk edebiliyorlardı. Pek çok mecliste oybirliği gerekiyordu ki bu da reislerin savaştan ziyade iknada ve uzlaşmada becerikli olması sonucunu doğuruyordu. Avustralya Aborjinleri ve bir ölçüde Herero ve Çerkezler için de aynı şey geçerliydi. Bunların hiçbiri Aztekler ya da diğer Orta-Amerikan devletleri için geçerli değildir; fakat onların düşmanları da demokratik değildi zaten. Burada romantik bir soylu vahşi imgesini savunuyor değilim. Kızılderililer birbirlerine karşı tekrar tekrar ve çoğunlukla zalimce savaşlar yapmıştır ve yerleşimcilerden bile daha kana susamış olabilirler. 1865'te Plains Kızılderililerinin gerçekleştirdiği Fetterman Katliamı'nda kurbanların içi dışına çıkarılmış, azalan kesilmiş ve "özel kısımları kesilip uygunsuz şekilde üstüne konmuştu". Kızılderililerin zalimliklerine dair yerleşimcilerin korku hikâyelerindeki fantastik unsurları yok saysak bile, bazı Kızılderili milletleri işkencede uzmanlaşmıştı ve ağır ağır, ayin ya da sanat yapar gibi işkence yapıyor, beyazların haklı olarak tüylerinin ürpermesine sebep oluyordu (Brown, 1970: 137; Cocker, 1998: 201, 213-4; Sheehan, 1973: 7. Bölüm).

Demokratik barış teorisi Kızılderili milletleri gibi grupları hesaba katmaz, çünkü onların kalıcı, farklılaşmış, temsili devletleri yoktur. Fakat bazı Kızılderili milletleri gerçekte böyle devletler kurmuştur. Bunların en gelişmiş olanı Cherokeelerin 1820'lerde kurduğu devletti. Choctaw, Chickasavv ve Creek kabileleri de 1856-67 döneminde aynı temsili yola girmiş fakat fazla ilerleye-memişti. Devletleşmeye çalışmak onları kurtarmamıştı; çünkü yerleşimcilerin eyalet hükümetlerini daha da kızdırmaktan başka işe yaramamıştı. Fakat demokratik barış teorisi sömürgelerde pek işlemez. Amerika ve Avustralya beyazlar için demokratikti fakat milyonlarca cinayet işlemişti. En kötü haliyle soykırım düzeyine ulaşan cinai etnik temizlik Yeni Dünya'nın liberal modernliğinin merkezinde duruyordu -ilk başta yerleşimci kolonileri, sonra bağımsız "ilk yeni milletler" tarafından gerçekleştirilmişti. Kuzey Amerika'da, Güney Amerika'daki bazı ülkelerde ve Avustralya'da imha edecek yerli halk kalmayıncaya, kabile halklarının kalıntıları da rezervasyonlara dolduruluncaya kadar süreç devam etti. Bu suçları işleyenler de devletler değil "biz, halk"tı (yerel siyasetçiler ve halktan oluşan paramiliterlerin de yardımını alıyorlardı). Ordu zorunlu hale gelince merkezi devlet çağırılıyordu; fakat zorunluluğu yaratan yerel yerleşimci demokrasisiydi; zira toprak gaspı, baskın/isyan, misilleme döngülerinde yerleşimciler hukuku avuçlarının içine almışlardı. Yerlilerin silahlı çeteleri kendi başına hareket edebildiği ve durumu daha

da kutuplaştırdığı için, dışarıdan gelenler çoğu durumda taraflardan birini tutmak zorunda kalıyordu. Bir yerleşimci öldürülse ya da bir aile sürüye saldıran yerlilerce korkutulsa bile dışarıdan gelenler kendileri de uygarlaşmış zorbalığa başvurmamakta zorlanıyordu -ABD başkanlarının neler yaptığını görmüştük.

Yerleşimci demokrasilerinin bu kadar cinayete meyilli olmasının sebepleri diğer vakaların çoğundan farklıdır. İki etnik grup ekonomik bir kaynak olan toprağın tekeli uğruna çarpışıyordu ve çoğu yerleşimcinin toprağı işlemek için yerli emeğine ihtiyacı yoktu. Ekonomik güç ilişkileri eşsiz bir şekilde sömürge temizliklerinin ana güdüsüydü. Yine de mülkiyet hakları, o an için yerlilerin mülkiyetindeki topraklarda yerleşimcilerin münhasıran hukuki egemenlik iddiasında bulunmasını gerektiriyordu (3. tez). Bu ekonomik-siyasi çatışma 4b tez'inde tanımlanan askeri/ideolojik güç dengesizliği yüzünden büyüyordu. Yerleşimciler çok az askeri ya da ahlaki risk alarak dış grubu ortadan kaldırabilecek haldeydi. 1860'lardan itibaren askeri güç daha da ezici bir hal alınca Sherman, Miluitin ve von Trotha gibi generallerin ortak noktası olan, açıkça askeri bir taktik olarak aşırı öldürme başladı. İdeolojik bakımdan (Kafkaslar hariç) çatışma daha önce temas etmemiş halklar arasındaydı. Meksika dışındaki yerlerde yerleşimciler ile yerliler arasındaki farklılık anlayışı iki tarafta da her türlü etnik ve sınıfsal farka baskın çıkmıştı. Yerlileri uygarlıkların ya da üst ırkların gereken her yola başvurarak yok etmesi gereken vahşiler ya da alt ırk saymak çok kolaydı. Ahlaki riski ideolojik bakımdan yalıtmanın bu yolu sonraki temizliklerde görülmez; çünkü modern milliyetçiliğin ya da modern devletçiliğin ideolojilerini seferber etmemiştir. Günümüzde Filistin'de, ayrıca Latin Amerika'nın ve Asya'nın geri kalmış bölgelerinde sömürge temizliği devam etmekte, yerli halklar topraklarından kovulmaktadır. Maya dağ köylerini yok eden Guatemala siyasetçilerini ve generallerini yargılamak için girişimler şu anda devam etmektedir.

Yine de, 6. tezin gösterdiği üzere, bu tip araçsal akılcı yerleşimciler bile cinai temizlik suçunu önceden planlayarak işlememiştir. Cinayetlerin neredeyse tamamı kaza eseri meydana gelmiş ya da aslında öldürme niyeti olmayan ama ölüme de aldırış etmeyen bir anlayıştan kaynaklanmıştı. Cinayetler dalga dalga gerçekleşiyor, farklı nesillerden ve farklı mahallerden suçlular meseleye dahil oluyordu. Her dalgada fiilen cinayet işleyen az sayıda kişi oluyor, ayrıca gayrimeşru ve tehdit edici yerli direnişiyle kışkırtıldıklarına inanmadan da cinayet işlemeye niyet etmiyorlardı. Daha ılımlı planlar denenmiş ve başarısızlığa uğramış oluyordu. Artık radikalleşmek gerekiyordu. Radikalleşenlerin hemen hepsi sıradan yerleşimcilerdi. Bunlar gevşek örgütlenmiş toplumsal bir hareket haline gelerek -8. tez'de belirtildiği üzere- saygın siyasetçileri ve subayları radikal önlemler almaya itiyordu. Gözü dönmüşler, marjinal topraksız adamlar ve yerlilerden oluşan polis kuvvetleri daha çirkin işler için kullanılabiliyordu, ama onların en korkunç zalimlikleri bile yerleşimcilerin gerçekten hoşuna gidiyordu. 7. tez'de bahsedilen cinai temizliğin en bariz yandaş tabanı, hudut bölgelerinde dalga dalga ilerleyen yerleşimcilerdi. Yerleşimcilerin yerli direnişini en tehdit edici bulduğu yer hudut bölgeleriydi.

Ayrıca 5. tez de doğrulanmaktadır. Cinai temizlik başarılı oluyordu, çünkü yerleşimciler hudut bölgelerini kontrol ediyordu; fakat siyasi kurumlan tam olarak yerleşmemişti ve

modern devletlerden çoğunun sahip olduğu askeri güç üzerinde tekelleri yoktu. Merkezi devletler (ve kiliseler) bu dalga dalga gerçekleşen yerel cinayetleri kınıyordu, ama hudutlarda onların borusu ötmüyordu. Yerleşimci demokrasisi hudut bölgelerinde gevşek ve akışkandı. Radikaller ortaya çıkabiliyor, kalabalıkları ve yerel halkın hislerini harekete geçirerek kanlı eylemlere girişebiliyordu -usûlen tesis edilmiş otorite ise kendi içinde bölünüyor ya da tereddütte kalıyordu. Yerli siyasi kurumlan da zarar görmüştü. Beyazların saldırganlığı, hileleri ve sözleşmeleri ihlal etmeleri kabile meclisleri içinde de hizipleşmeye ve krizlere yol açıyordu (Champagne, 1992). Genç savaş şefleri ve liderler radikalleşerek baskınlar düzenliyor, milletin başındakile-ri geniş çaplı misillemeyle karşı karşıya bırakıyordu. Kurumlaşmış yerleşimci ya da Kızılderili demokrasileri sınırı aşarak cinai temizlik suçu işlemeye, yerel jeopolitik krizlerle istikrarsızlaşan ve hizipleşen, böylece radikallerin güçlenebileceği bir iktidar boşluğu bırakan demokrasiler kadar yatkın değildi. Modern dönemde bu maksatlılık ve zihinsel karışıklık özellikleri sebebiyle “biz, halk”m yönetiminin ilk cinai sonucu soykırım oldu - demokrasinin hakikaten ilk karanlık yüzüydü bu. Washington, Jefferson ve Jackson’un cinayetlerdeki rolleri ve Lincoln’un ahlaki ikilemleri, bu toplumlarm en büyük demokratlarının ne kadar kusurlu olduğunu göstermektedir.

BEŞ

Ermenistan, I

Tehlike Bölgesine Doğru

Gördüklerim ve duyduklarım her türlü hayal gücünün ötesinde. Bu olayda “bin bir dehşetten” bahsetmek az kalır, cehennemin içinden geçiyordum adeta. Şurada burada alelacele not aldığım birkaç vaka, bu içler acısı ve tüyler ürpertici tablo hakkında çok cılız bir fikir verebilir ancak. Aynı sahneler geçtiğim başka yerlerde de tekrarlanıyordu. Her yerde aynı devlet barbarlığı Türkiye’deki Ermeni ulusunu sistematik biçimde açlıktan öldürerek imha etmeye çalışıyor, cellatlar insanlıkdışı canavarlıklar yapıyor ve Meskene’den Deyr-ez Zor’a kadar Fırat boyunca kurbanlar aynı işkenceleri çekiyordu.

New York’tan Vacuum Petrol Şirketi’nin Amerikalı temsilcisi Bernau böyle yazıyordu. 1915’te Anadolu üzerinden iş seyahati beklenmedik bir şekilde dehşet seyahati olmuştu (17. S. Documents, 1993: III, 131).

Soykırım Hitler’in yükselişinden epeyce önce gerçekleştirildi. Avrupalılarm sık sık inanmaya meylettiği gibi, “korkunç Türklerin” ya da “yabancı AsyalIların” eseri değildi. Aksine laik, Avrupa tipi modernleşme yanlısı milliyetçi “Jön Türkler” tarafından işlendi bu suç. Osmanlı Türk devleti de Avrupa güç siyasetindeki oyunculardan biriydi ve Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya ve Avusturya-Macaristan’m müttefikiydi. Cinayetlerin hemen hepsi Boğaz’m öte yakasında, Asya’da işlenmiş olmasına rağmen bu soykırım Avrupa’dan doğdu. Ayrıca etnik gerilimler hakikaten çok eskiye dayanmasına rağmen, bu soykırım kadim etnik nefretlerin doruğa ulaşmasından da kaynaklanmıyordu. Suçu işleyen devlet

çoklu etnik yapıya sahip, uzun zamandır azınlıklara hoşgörülü davranan Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru bu hoşgörü bir ölçüde aşınmış olsa da, aşınma sebebi Jön Türkler değildi. Soykırımdan kısa süre öncesine kadar padişaha karşı Ermenilerle ittifak halindeydiler. Auschwitz'e giden yol "dolambaçlıysa", Deyr-ez Zor'a giden yol tam anlamıyla bir işkencedir. Şimdi bu yolun engebelerini ve virajlarım geçmeye çalışacağım.[1]

Sonraki bölümlerdeki diğer vakalarda olduğu gibi, burada da cinai temizliğin tehlike bölgesine gidiş ve eşiğin geçilip gerçekten toplu katliamın başlaması süreçlerini geri çatmaya çalışacağım. Cinai temizliğe, bilhassa soykırıma dair açıklamaların çoğu fazlasıyla organize ve önceden planlanmış açıklamalardır. Sıklıkla ilk dönemdeki olaylar, ilk dönemdeki kararlar bilinen korkunç sondan geriye doğru okunur. Bu okuma yüzünden olayların karmaşıklığını ve koşullarla ilişkisini gözden kaçırmamız mümkündür. Önceki olaylar sürekli yükselen tek bir zincirin halkaları gibi görünebilir, ama aktörlerin bunları kasıtlı yapmamış olması da ihtimal dahilindedir. Soykırıma dair Ermeni anlatılarında -organik Türk milliyetçiliğinin doğuşu, 1909 katliamları, "Teşkilat-ı Mahsusa"mn oluşturulması gibi- önceki olayların Türklerin nihai bir çözümü planladığını gösteren basamaklar olduğu çoğunlukla sorgusuz sualsiz varsayılır (hem Dadrian, 1997a, hem de Kevorkian, 1999 bu varsayımları yapar). Bunlar gerilimin tırmanmasındaki uğraklardı, ama gerçekten de korkunç bir silsilenin unsurları olarak önceden planlanmışlar mıydı? Bunları geriye dönük bir bakışla varsaymak yerine kanıtlamak zorundayız.

BALKANLARDAKİ ARKA PLAN

İlk önce olayın arka planını iyi değerlendirmemiz gerek: Balkanlardaki ve Kafkaslardaki sürüncemeli bir mücadele neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa ve Rusya'nın neredeyse tamamından askeri güçle çıkartılmıştı. Galipler Hıristiyan devletleriydi -eski Habsburg ve Romanov İmparatorlukları ile yeni Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan ulus-devletleri (artı yeni bir Müslüman devleti olan Arnavutluk). Orada ne kadar Avrupalı Müslümanm yaşadığı ve Osmanlı İmparatorluğu dağılırken ne gibi acılar çektikleri bugün unutulmuş durumda -sadece Kosovalı ve Bosnalı Müslümanlar gibi birkaç cep bunu bize hatırlatıyor. Avrupa'daki dinsel temizlik döneminde İrlanda ve Lit-vanya gibi medeniyetin hudut bölgelerinde işlerin daha kötü olduğunu üçüncü bölümde belirtmiştim. Etno-milliyetçi temizlik döneminde ise Hıristiyanlık ile İslam arasındaki hudut bölgesinde her şey iyice kötüleşmişti.

Kafkaslardaki süreçler ile Balkanlardaki süreçler birbirinden farklıydı. Kaf-kaslarda düşman Rusya'ydı. Lieven'in (2000) işaret ettiği üzere, Rus ve Osmanlı İmparatorluklarının, onları daha batılı imparatorluklardan ayıran ortak nitelikleri vardı. Bunlar daha otokratik ve geri kalmış imparatorluklardı ve merkezi eyaletleri (Moskova ve Anadolu), en fazla tehdit altında olan sınır eyaletlerinden (Avrupa'daki Rusya ve Balkanlar) daha geri kalmıştı. Bu yüzden büyük devlet oyununda rekabet edebilmek için tebalannın vergi oranlarım yükseltmek, devletin boyutlarını piyasa ekonomisine göre artırmak zorunda kalmışlardı. Üstelik en kolay vergilendirilen kesim güç sahibi olmayan kesimdi. Bu durum her iki

imparatorluğu da kendi alt sınıfları ve azınlıkları üzerinde daha baskıcı olmaya götürdü. Tüm etnik gruplara karşı ibretlik baskı normalleşmişti. Bunlar pek midesi hassas devletler değildi.

Balkanlara dair tüm ölüm istatistikleri hâlâ tartışmalıdır. Aşağıdaki rakamların büyük bir kısmı, çoğunlukla tartışmanın Türk tarafını tutan bir araştırmacı olarak görülen McCarthy'dendir (1995: 1, 91, 162-4, 339). Fakat verdiği rakamların yarısını atsak bile kalan rakam dehşet vericidir. McCarthy'nin tahminlerine göre, 1821 ile 1922 arasında yaklaşık 5.5 milyon Müslüman Avrupa'dan atılmış, 5 milyon Müslüman da ya kaçarken öldürülmüş ya da açlık ve hastalıktan ölmüştür. Bu temizlik 1820'lerdeki ve 1830'lardaki Sırp ve Yunan bağımsızlığından, 1877'deki Bulgar bağımsızlığından ve 1912'de doruğa ulaşan Balkan savaşlarından kaynaklanmıştı. Yeni devletler zaman zaman Müslüman etnik azınlıklara baskı yapıp onlan öldürse de, aynı zamanda onları asimile etmeye de çalışıyorlardı. Bazı Müslümanlar zorla dininden döndürülmüş; diğerleri ikinci sınıf yurttaş olarak kalmıştır -onikinci bölümde onlarla eski Yugoslavya'da karşılaşacağız. Fakat Müslümanların çoğu öldürülmüş ya da kovulmuştur. McCarthy'ye göre, 1877 ile 1887 arasında Bulgaristan'daki Müslüman nüfusun yüzde 34'ü kaçmış, yüzde 17'si ise ölmüştür. 1912-13'teki son Balkan savaşlarında Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'ın fethettiği topraklarda Müslümanların yüzde 62'si yok olmuştur (yüzde 27'si ölmüş, yüzde 35'i mülteci konumuna düşmüştür). Avrupa'da daha önce eşi görülmemiş, tüyler ürpertici bir cinai etnik temizlik yapılmıştı ki Carnegie Vakfı'nm raporu da (1914) bunu kabul eder. Bu vaka Osmanlı Türklerine acı bir miras bırakmıştı. Yaklaşık yarım milyon Hıristiyan Osmanlı tebaası da geri kalan Osmanlı topraklarındaki benzer baskılar nedeniyle mülteci olarak kuzeye kaçtı. Aynı zamanda pek çok Hıristiyan Müslümanlarca öldürülmüştü ve Hıristiyan Batı'da doğal olarak bu kıyımlar, yani Gladstone'un ilan ettiği meşhur "Bulgar-lara yönelik mezalim" gibi kıyımlar biliniyordu.

Yine de, tarihteki pek çok imparatorlukta olduğu gibi, Osmanlı yönetimi de itaat ettikleri müddetçe tebanm etnik kökenine pek bakmıyordu. Elbette bir çokkültürlülük saadeti ve uyumu söz konusu değildi. Teba halkların her türlü ayaklanma belirtisi, bu tip tarihsel imparatorluklarda âdet olduğu üzere sert şekilde bastırılıyordu. Lieven'e göre Osmanlı'mn acımasızlığı artıyordu, çünkü savaşlarda sürekli yaşanan yenilgiler en yoksul insanlar üzerindeki vergi yükünü artırmıştı. Osmanlı İmparatorluğu isyanlarla karşılaştığında tıpkı Asurlu selefi gibi, Tablo 1.1'de ibretlik baskı terimiyle gösterilen politikalara başvuruyordu. İbretlik baskıda siyasi itaati sağlamak için hesaplı bir strateji olarak kıyım yapılıyordu. Bazı durumlarda (Asur devletinde olduğu gibi) bu politikaları desteklemek üzere isyancı halklar kolluk kontrolünde tehcir ediliyor (hattâ zaman zaman bu halkların şiddet yoluyla tehcirine başvuruluyor) ve yerlerine Müslüman yerleşimciler geçiriliyordu. Bu imparatorluk taktikleri zaman zaman tarafların -tıpkı Balkanlarda olduğu gibi- son derece acımasızca savaşlara girmesini de içeriyordu. Cezalandırma amaçlı akınlar ve düşmanla işbirliği yaptığına inanılan koca koca köy ve kasaba halklarının tehciri, yerli halkın ölümüne ya da kalımına karşı katı bir kayıtsızlık olduğunu gösteriyor. Çok daha yatışmış durumdaki Batılı devletlerde artık başvurulmayan bu uygulamalar Osmanlı İmparatorluğu'na barbar ve geri

kalmış namı kazandırdı. Ama Balkan Hıristiyanları da aynı şeyi yapıyorlardı ve her halükarda bunların bileşimi hiç de soykırıma tekabül etmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu -diğer tarihsel imparatorluklar gibi- tebasınm ölü değil itaatkar olmasını istiyordu.

Hıristiyanlara ve onların devletlerine karşı hoşnutsuzluk Müslümanlar arasında soyut bir tarihsel hatıradan ibaret değildi. Doğrudan mültecilerin şahsında canlılığını koruyordu. Artık Küçük Asya'da yaklaşık 400.000 Avrupalı Müslüman mülteci, yani muhacir vardı. Mültecilerin çoğu eğitimliydi ve eskiden mülk sahibiydi, ama şimdi yoksulluk içinde yaşıyorlardı, evleri yoktu ve açlık çekiyorlardı (Bryce Raporu, 1972; 499). Rusya'dan kaçanların da eklenmesiyle sayıları artmıştı. Rus mültecilerin çoğu kabile birimleri olarak gelmişti ve nispeten vahşi, başıbozuk askerler haline gelmeye uygunlardı. Avrupalı mülteciler arasında pek çok entelektüel, asker ve eski memurlar vardı; bunlar ideolojik ve siyasi örgütlenmelerde hoşnutsuzluklarını dile getirebilecek durumdaydı.

1914'e gelindiğinde, Osmanlı toprakları da çok-etnisiteli olma niteliğini bir ölçüde yitirmiş, geçmişe nazaran daha tek dinli hale gelmişti. 1820'de Müslümanların oranı yüzde 60'ken, 1914'te yüzde 80'in üzerindeydi. Çok fazla toprak kaybetmiş, ama aynı zamanda ulus-devlet haline gelme potansiyeli kazanmışlardı; çünkü Türkler şimdiden, ilk defa nüfusun neredeyse çoğunluğu olmuşlardı -aynı zamanda devleti ve orduyu kontrol ediyorlardı. Ulus-devlet artık her yerde en modern ve güçlü devlet biçimi olarak görülmeye başladığından, Türk milliyetçiliği doğmuş ve de hırçmlaşmıştı. Bu sonuçlardan her ikisi de Ermenilerin aleyhine dönebilirdi.

Gel gelelim, 1914'e kadar siyasi liderlerin çoğu milliyetçi bir kimlikten ziyade güçlü bir Osmanlılık duygusunu korumuşlardı. İmparatorluktaki azınlıklar uzun zamandır dini hoşgörü ve yerel özerklikten yararlanıyorlardı. "Ehl-i ki-tab dinleri"nin hepsinin kendi milleti vardı ve kendi kilise hiyerarşisi tarafından yönetiliyordu. Bunun yanı sıra yerel düzeyde tüm azınlıkların faydalandığı taife imtiyaz sistemi de vardı. Bu yüzden ayrı cemaat kimliğine sahip olma hissi gücünü koruyordu. Ermeni, Rum, Bulgar, Sırp, Ulah, Yahudi vs. halkları Türk, Arnavut, Arap, Kürt ya da Çerkez halklarından (tüm Müslümanlardan) farklı olduklarını biliyorlardı. Bu kimliklerin kökleri derindeydi, yeni inşa edilmemişlerdi. Herhangi bir azınlık cemaati yerel işlerinin büyük bir kısmını kendi denetiminde tutabiliyor, sadece o cemaatin mensuplarını etkileyen sivil hukuksal meseleleri kendi içlerinde çözebiliyorlardı. Karşılığında devlete kayıtsız şartsız siyasi sadakat göstermek zorunluydu -bu sadakat gösterilmediği zaman sert muamele görüyorlardı. Ama azınlıklar başlarını belaya sokmadıkları sürece, aynı dönemdeki Hıristiyan devletlerinde var olan düzenlere nazaran çok daha fazla müsamaha görüyorlardı ve Osmanlı gerçek çokkültürlülüğe yakındı. Herkesin kaynaşması söz konusu değilse de emperyal tarzda bir müştereklik vardı. Üstelik yerel ufkun ötesine bakanlarda bir Osmanlılık hissi olması bakımından bu emperyalizm bir nevi kültürel çimento vazifesi de görüyordu.

Sistem eşitlikçi değildi. Müslümanlar arasındaki resmi eşitlik gayriresmi ayrımcılık tarafından zedeleniyordu. Kürtler ve KafkasyalI kabileler gibi görece geri kalmış Müslüman

gruplar her türlü siyasi ve askeri gruba katılım gösteriyordu, ama bu kurumlan en nihayetinde Türkler kontrol ediyordu. Arap emirleri ve şeyhleri kendi bölgelerini kontrol etseler de merkezi kontrol edemiyordu. Emperyal yapılarda Türk elitlerin hakimiyeti vardı. Ama onların etnik kimlikleri Türk olsa da, siyasi kimlikleri ve bağlılıkları Osmanlı Devleti'neydi. 19. yüzyıl sonunda Türk milliyetçiliği su yüzüne çıktığında bile öncelikle kültürel nitelikte kalmış, Osmanlı siyasi kimliğine dokunmamıştı (Poulton, 1997:

3. Bölüm).

Hıristiyan Rumlar ve Ermeniler ne ekonomik bakımdan geriydi ne de jeopolitik korumadan mahrumdu. Hıristiyan devletler kıtasal bir kuşatma hareketi yaratmış, Ortadoğu'yu atlayarak Asya'yla ticarette hakimiyet kazanmak için denizlerin kontrolünden faydalanmıştı. Osmanlı ekonomisi için hayati önemdeki Doğu'yla ticari bağlar zayıflamış, Müslüman tüccar sınıfını da beraberinde zayıflatmıştı. Ticaret Avrupa'ya giderek daha bağımlı hale geliyordu ve gittikçe de kapsamı genişliyordu. I. Dünya Savaşı'ndan önce GSMH'nin yüzde 14'ü neredeyse tamamen Avrupa ve Rusya'ya ihraç ediliyordu. İki Hıristiyan azınlık, yabancı diplomatik temsilciliklerden himaye belgeleri almakta daha maharetli olduklarından aracı olarak hizmet etmeye daha kolay uyum sağlamışlardı. Böylece Hıristiyan devletler Hıristiyan azınlıkların ekonomide cemaat kontrolünü pekiştirmesine yardımcı oldu. Tüm dünyadaki normal emperyal uygulamalar doğrultusunda Düvel-i Muazzama Osmanlı yöneticilerini serbest ticaret imtiyazları, hattâ ülke yasaları dışında imtiyazlar vermeye zorlamıştı -böylece nefret uyandıran kapitülasyonlar ortaya çıktı. Bunun iyi tarafı, kendi emperyalist rekabetlerine kilitlenmiş Fransız, İngiliz ve daha sonra Alman devletlerinin Osmanlı devletini finanse etmeye gönüllü olmasıydı (çünkü Rusya'nın ya da Avusturya'nın eline düşmesini önlemek istiyorlardı). Ama bu taktik bile iki yanı keskin bir bıçaktı. Büyük güçler, Osmanlıların borçların üstüne yatmasını engellemek için Osmanlı devletinin mali gelirlerinin üçte birine el koymayı garantilemişlerdi. Bu vergiler doğrudan Hıristiyan devletlerin işlettiği Düyun-u Umumiye idaresine ödeniyordu. Köylüleri soyup soğana çeviren vergiler alenen ve doğrudan yabancılara gidiyordu.[2]

İstanbul'un ve diğer liman şehirlerinin daha zengin kesimleri de açıkça yabancılarındı. Matbaaların sadece dörtte biri Müslümanların elindeydi; gazetelerin ve dergilerin sadece dörtte biri Türkçe çıkıyordu. Kırk özel bankacının hepsi gayrimüslimdi ve İstanbul'un muazzam boyutlardaki uluslararası ticaretini Hıristiyanlar yürütüyordu; hattâ iç taraftaki Müslüman bölgelerle ticarete de sızmaya başlamışlardı. Pek çok Rum ve Ermeni zenginleşiyordu -hattâ Anadolu'da toprak alıyorlardı- ve bu da bazı Türklere baskıcı Hıristiyan devletlerle müttefikliğin eseri gibi görünüyordu. Geleneksel müşterek eşitsizlik düzeni bozulmuştu. Ekonomik güç artık siyasi ve askeri gücü desteklemiyordu. Devlet ve ordunun dışındaki ayrıcalıklı mevkilerde Türklerin sayısı azalırken devlet ve ordunun içindeki Hıristiyanların sayısı da azalıyordu. Müslümanlar, kendileri savaşa gittiklerinde Hıristiyanların toprak ve ticaret üzerindeki kontrolünün arttığından yakmıyorlardı (Akçam, 1992; 61). Başka ülkelerde olduğu gibi, milliyetçilik ilk önce eğitimli Müslümanlar arasında

ortaya çıktı, ki Osmanlıda bunun anlamı devlet kesimiydi. Bu yüzden milliyetçiler açıkça devletçi emellere sahip oldular: Ekonomik güce ve kalkınmaya giden yolun devlet olduğu düşünülüyordu.

Yine de Ermenilerin sadece özel ekonomik rolleri oynadığı toptan etnik bir niş (niche) ekonomisi söz konusu değildi. İki milyon Ermeninin yüzde yetmişi ve Türklerin yüzde sekseni köylü olarak kaldı. İkisi de kıyı bölgelerinde Rum Ortodoks Kilisesi'nin kontrolündeki aşağı yukarı homojen olan sahil ticaret ve zanaat cemaatleri dahilinde yaşayan Rumlardan farklıydı. Patrik tüm Rum cemaati adına konuşuyordu. Toplumsal ve ekonomik meselelerde liberal ifadeler kullanıyordu ama idari bakımdan muhafazakardı. Rumlar ayrıcalıklarını koruyan (ve patriğin gücünün teminatı olan) millet sisteminin devamından yanaydı. Zengin Ermenilerin ve Ermeni patriğinin çıkarları ve politikaları çoğu durumda Rum muadillerine benziyordu, ama kendi cemaatleri üzerindeki kontrolleri daha azdı çünkü Ermeniler sınıfsal bakımdan bölünmüş durumdaydı. Ermeni köylü kitlesi, hattâ Anadolu'nun içindeki zanaatkar ve esnafın büyük bir kısmı millet sistemine o kadar bağlı değildi. Ayrıca Anadolu'da Türkler ve Kürtlerle toprak sahipliği için mücadele ediyorlardı ve bu mücadele de sertleşiyordu. Etnik niş ekonomisinin yarattığı hınçtan ziyade, toprak edinme mücadelesi daha sonra ekonomik güç çatışmasını son derece çirkinleştirdi.

Demek ki etnisite-din ve smıf arasında karmaşık ilişkiler vardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce etnisite-din basitçe sınıfa baskın çıkmadı (ikinci etnik tezime uygundu). Zengin Ermeniler toplumsal tabakaların büyük bir kısmında yoksul Türklerden daha yüksek konumdaydı. Diğer yandan kriz hallerinde pek çok Ermeni ve Türk ekonomik çıkarlarının etnik bakımdan bölündüğüne ikna edilebilirdi. Osmanlı politikaları her iki tabakalaşma ilkesine göre yapılanmıştı. İkinci genel tezim çerçevesinde Osmanlmm konumu muğlaklığını sürdürdü: Din-etnisite ve smıf tabakalaşma eksenleri olmak bakımından hâlâ az çok eşit durumdaydı. Ye hemen komşuda, Rus İmparatorluğu'nda milliyetçi hınçlar kısa sürede devrimci smıf mücadelelerinin bir parçası haline geldi. Osmanlı împaratorluğu'nda niçin böyle bir şey yaşanmamıştı?

Gel gelelim, jeopolitik bakımdan Hıristiyan azınlıkların dış baskıci güçlerle ilişkilendirilmesi de mantıklı görünüyordu. Osmanlı liderleri Balkanlardan çekilirken, Hıristiyanların ihaneti konusunda uzun ve acı deneyimler yaşamışlardı. Artık en zayıf sınır bölgeleri haline gelen yerlerde, yani doğu Trakya'da İstanbul'a yakın Avrupa kesimlerinde ve Anadolu'nun Rusya'ya yakın doğu kesimlerinde görece az Türkün yaşıyor olmasından pişmanlık duyuyorlardı. Böylece Osmanlmm yeniden yerleştirme politikaları canlandırıldı. 1911'den itibaren bazı Bosnalı mülteciler Makedonya'ya yerleştirildi ve yerli Hıristiyan-lar topraklarından sürüldü (Derogy, 1986: 36). 1913'ten itibaren Balkanlarda Rumların yerine yerleşimciler getirildi. Yerleşimcilerin çoğu kaybedilen topraklardan Türk mültecilerden oluşuyordu. Bu yer değiştirmelerde ciddi oranda şiddet kullanıldı, ama şiddeti kullananlar kısa süre önce Balkanlardaki Müslü-manlarm başına gelenlerin misillemesini yaptıklarını düşünüyorlardı.

Ama yine de iki Hıristiyan cemaatinin jeopolitik durumları farklıydı. Rumların hemen

bitişikte bir anayurdu vardı. Yunanistan onlar için diplomatik girişimde bulunabiliyordu. Arkalarına Avrupalı -devlet adamları (klasik) Yunanca bilen!- devletleri alabiliyorlardı. Rumların seçeneği vardı. Ekonomik refah istiyorlarsa oldukları yerde kalabilirlerdi. Kendi devletlerinde yaşamak isterlerse hemen bitişik ülkeye taşınabilirlerdi, imparatorluk içindeki Rumların kendi devletlerini kurmaları tehlikesi çok azdı. Millet sistemi kalkarsa bazıları sahildeki toplulukların Yunanistan'la birleşmesini isteyebilirdi. Ama Yunanistan Türk adalarından ufak parçalar koparsa da, Osmanlı Rumlarını korumak için ana karayı işgal etmesi gerçekçi olmazdı. Yunan işgali ve misilleme olarak Osmanlı Rumlarına daha kıyıcı muamele edilmesi için Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı'nm çökmesi gerekecekti.

Ermeniler o kadar korunmuyordu (daha küçük Maruni Hıristiyan cemaati de korunmuyordu). Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasına eşit şekilde yayılmış durumdaydılar ve devletleri yoktu. Bir Ermeni devletinin Türk ve Rus toprakları üzerinde kurulması gerekecekti. Rusya kendi Ermeni azınlığına sıklıkla zulmetmesine (ve ilk Ermeni milliyetçisi hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmasına) rağmen, Rus hükümetleri Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin hoşnutsuzluğunu sömürmek için hesaplar yapmaya başlamışlardı. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasına yönelik en büyük tehdit Rus yayılmacılığıydı. Rusyanın taktiklerinden biri Türkiye'deki Ermeni örgütlerini kışkırtmaktı. Rus liderler Ermenilerin de Hıristiyan kardeşleri olduğunu ve onları koruyacaklarını beyan etmeye başladılar. 1878'deki Ayastefa-nos Anlaşması Doğu Anadolu'nun bir kısmını Rusların eline bırakmanın yanı sıra, Osmanlıları Doğu Anadolu eyaletlerinde reform yapmak ve oradaki Ermenilerin güvenliğini sağlamakla yükümlü kılıyordu. Artık uluslararası anlaşmalarda rutin olarak Hıristiyanların insan haklarını güvenceye alan maddeler bulunuyordu. Peki bu haklar sadece Hıristiyanlar için mi, diye soruyordu pek çok Türk. Hayatta kalan Ermenilerden biri amcasının sonuçları öngördüğünü hatırlıyor: "Hıristiyan devletlerine ne kadar çok şikayette bulunursak, Türklerin Ermeni halklarını imha etme kararı o kadar pekişiyordu" (Kazanjian, 1989: 351). Demek ki Ermeni-Türk ilişkileri ekonomik güç gerilimlerinin yanı sıra jeopolitik gerilimler de barındırıyordu.

Ermenilerden bazıları Avrupa'yı kasıp kavuran milliyetçilik virüsüne yakalanınca, Ermenilerin sadık tebalar olmayabilecekleri şüphesi doğrulanmış göründü. Ermeni milliyetçileri alışılmış biçimde Rusya'ya çalışmaya gitmiş, dillerini ve edebi kriterlerini geliştirmiş, ortaçağdaki Ermeni devletine dair hatıraları ve mitleri canlandırmışlardı. Ruslardan ve Türklerden alacakları topraklarla yeniden bir devlet yaratmayı umuyorlardı. Ümmet sistemi yüzünden milliyetçiliğin Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılması daha yavaş olmuştu. Zengin Ermeni cemaat liderlerinin büyük bir kesimi ve Ermeni Ortodoks Patrikhanesi hâlâ Osmanlı İmparatorluğu içinde bir umumi özerklik fikrine bağlıydı. Bu sayede ayrıcalıklar edinmişlerdi. Ama siyasallaşmış Ermenilerin en genç ve yoksul kesiminin ülküsü artık bağımsız bir devletti. Anadolu'da 1860'larda dağınık yerel ayaklanmalar başladı. Daha muhafazakar milliyetçiler çardan, liberaller Rus reformculardan destek bekliyordu ve toprak meselesine odaklanmış az sayıdaki radikal de Rus devrimcileriyle yakınlaşmış, silahlanmaya başlamışlardı.

Osmanlı devlet geleneği bu tip taleplerle uzlaşmaktan ziyade onları bastırmaya yatkındı. Her halükarda (Dadrian, 1995'te vurgulandığı üzere), bu talepleri daha önce de duymuşlardı. Hıristiyan devletlerin desteklediği Hıristiyan azınlıkların siyasi reform talepleri konusunda uzun ve acı deneyimleri vardı. Balkanların tamamında Sırp, Bulgar, Yunan ve Arnavut reformcular ilk başta sadece bölgesel özerklik istemişlerdi ve imparatorluk bunların çoğuna olumlu yanıt vermişti. Cemal Paşa anılarında, "Hiçbir bölge Girit adasından daha çok idari özerklik elde etmemiştir," der. "Ama Giritlileri Yunanistan'la birleşme umudundan vazgeçirmekte başarılı olabildik mi?" Hayır, diye yanıtlar pişmanlıkla, Bulgaristan'ın ele geçirdiği Rumeli'de ya da Ingilizlerin işgal ettiği Mısır'da da başarılı olamamışlardı. Hıristiyan devletlerin kışkırttığı tüm bu ayrıcalıklı bölgeler ya bağımsızlıklarını kazanmış ya da Hıristiyan devletlerin eline geçmiş -üstelik bu süreçte pek çok Müslüman öldürülmüş ya da sürgün edilmişti. Cemal bunun genel bir modem eğilim olduğunu düşünüyordu. Siyasi ademimerkezileşme Habsburg İmparatorluğu'nu korumadığı gibi Osmanlıları da korumamıştı. Milliyetçilik, der Cemal, "sertlikle" ve merkeziyetçilikle, çekirdek emperyal halk olan Türklerin önderliğindeki "Osmanlı birliğiyle" karşılanmalıdır. Ermenistan'ın ancak bu şekilde elde tutulabileceği sonucuna varır (1922: 250-1). Türk liderler neredeyse tüm Ermenilerin sadık tebalar olduğunu bilmelerine rağmen, bu durumun devam edeceğinden şüpheliydiler. Nitekim gerek Ermeni gerekse Türk siyasetçilerin Balkan yoluna girmekten kaçınmaları için daha fazla özgürlük şarttı. Eski millet sisteminin getirdiğinden daha eşitlikçi bir oydaşmacılık gerekiyordu. Ne yazık ki her iki grubun modernist eğitimi de onları oydaşmacılıktan uzaklaştırıyor, organik ulus-devlet idealine yaklaştırıyordu.

Ondokuzuncu yüzyılda siyasi demokrasi mücadeleleri sırasında halklar arası çatışmalar yoğunlaştı. Osmanlı idarecileri kendi şahsi mutlakiyetçilikleri-ni korumak için dini-etnik cemaatler arasında böl ve yönet taktiklerine başvuruyorlardı. Zaman zaman Hıristiyan cemaatlerden Türk köylü ayaklanmalarım bastırma maliyetlerini talep ediyor, karşılığında imtiyazlarını tasdikliyorlar-dı. 1839'da liberal bir sadrazam, aşağıdan gelen smıf baskısına boyun eğerek yasa önünde resmi eşitliği kabul etti. 1856'da bu durum tekrar teyit edildi. Fakat bu şeriatın ve Osmanlı geleneğinin ihlali anlamına geliyordu ve yasal imtiyazlara alışkın pek çok Türkü yabancılaştırmıştı. Her iki politika da etnik hınç uyandırıyordu; çünkü ikisi de ekonomik bakımdan zaten imtiyazlı olan Hıristiyanların imtiyazlarını artıran politikalar olarak görülebilirdi. Bu durum padişahların sınıf kökenli siyasi meselelerdeki hoşnutsuzluğu saptırmak için azınlıkları günah keçisi ilan etmesini mümkün kılıyordu -aynı politikaları çar da Yahudilere karşı kullanıyordu. Padişahlar etnik gerilimlerin tırmanışına müsaade ederek planlı katliamların yolunu açıyordu.

İlk büyük plan 1856-60 yıllarında, Lübnan ve Suriye'deki Maruni Hıristiyan cemaatini kapsıyordu. Kırk bin kişi öldürüldü ve ancak Fransızların askeri müdahalesiyle katliam sona erdi. Kızıl (kanlı) sultan II. Abdülhamit 1876'dan 1909'a kadar iktidarda kaldı ve pan-Islamizmle meşrulaştırdığı daha fazla merkezileşme yoluyla modernleşmeye yöneldi. Eğitimi yaygınlaştırdı, Osmanlı Türkçesini (bu dilin içinde ciddi oranda Arapça ve Farsça unsur da vardı) eğitimin standardı haline getirmeye çalıştı ve orduyu güçlendirdi. Hukuki

eşitliği ve anayasayı kaldırarak, ülke içindeki ayaklanmaları bastırmakta uzmanlaşmış, çoğunlukla Kürtlerden kurulu kendi "Hamidiye" alaylarını oluşturdu. Bu alayların faaliyetleri Türkler ve Kürtlerin daha fazla toprağa el koymasını mümkün kıldı. 1870'lerden itibaren Ermeni milliyetçisi gruplar da örgütlenerek şiddet kullanmaya başladılar. 1894'te bazı Ermeni cemaatleri gerek Osmanlı otoritelerine gerekse yerel Kürt aşiret reislerine vergi ödemeyi reddetti. Bu ayaklanma neticesinde ağır ibretlik baskı uygulandı ve muazzam sayıda (60.000 ila 150.000) Ermeni can verdi. Bu baskı Kilikya ve Doğu'da, Ermeni milliyetçisi hareketin en güçlü olduğu şehirlere yönelikti ve toprak çatışmalarını daha da artırdı. Ermenilere karşı yönelen sınıf hıncı, kentsel katliamlara eşlik eden çılgınca yağma olaylarında da kendini gösteriyordu. Sonra padişah görünüşte iki tarafı ayırmak için, ama gerçekte katliamı yoğunlaştırmak için Hamidiye alaylarını gönderdi. Yine de, emperyal Rusya'daki Yahudiler gibi, Osmanlı'da da Ermeniler rejimin emniyet vanası vazifesi görüyordu. Desteğini artırmak için katliamları kullanan padişah cinayetleri cesaretlendirmeyi durdurarak vanayı geri kapattı. Liberal Türkler ve Ermeniler daha sonra bu korkunç kıyımın Ermeni cemaatini yabancılaştırmakta tayin edici olduğunu hatırlayacaktı (İzzet Paşa, 1992; Miller & Miller, 1993: 61). Tüm bunlar Türk milliyetçileri henüz iktidardan çok uzakken olmuştu. Hattâ milliyetçiler bu katliamlara karşı çıkmıştı. Daha sonra göreceğimiz üzere, Türk ve Ermeni milliyetçileri çok sonraki dönemlere kadar müttefikti.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN YÜKSELİŞİ

Böyle gerileyen her imparatorluk iç huzursuzluklar ve reform talepleriyle karşılaşacaktır. Büyük şehirlerde vergi isyanları, grevler ve kıtlık kaynaklı ayaklanmalar çıkıyordu. Ücretleri ödenmeyen, hattâ bazen açlık çeken askerler de isyan çıkarıyorlardı. Reformcuların çoğuna "Jön Türkler" (Young Turks) deniyordu. Bu tabir İngilizcede varlığım sürdürmekte, genç, kararlı ve nispeten çekici radikal reformcular için kullanılmaktadır. Fakat reform hareketinin ilk evrelerinde bu tabir pek uygun değildi, çünkü reformcuların büyük çoğunluğu kendilerim Türkten ziyade Osmanh olarak görüyordu. "Osmanlı liberalizmi" bu insanlar arasında ağırlıktaydı. Bu durum da Batı tipi bir modernleşme gerektiriyordu: Anayasal monarşi, hukuk karşısında eşitlik, eğitimin ve diğer kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması, yerel kültürel özerkliğin bir ölçüde tanınması ve azınlıkların siyasi özerkliği (yani en sorunlu mesele).

Ama liberalizmin üç kusuru vardı. Birincisi, bireysel haklarla umumi haklar arasında bir gerilim vardı. Bu gerilim hiçbir zaman liberaller tarafından çözülememiş ve bütünlüklerine zarar vermişti. İkincisi, yerel umumi haklara odaklandıklarında bu hakları oydaşmacı değil konfederasyonel olarak değerlendiriyorlardı -yani azınlık hakları merkezi devlete yayılmaktan ziyade yerel umumi özerkliklerle sınırlı kalacaktı. Bu anlayış liberalizmin normal tarafgirliğinden kaynaklanır. Fakat konfederasyonculuk ondokuzuncu ya da erken yirminci yüzyıllarda modernleşmekte olan devletlerin genel olarak olumlu baktığı bir durum değildi. Jeopolitik savunmada temelin güçlü merkezi devletlerle atılacağı düşünülüyordu. Üçüncüsü, liberaller dış güçlerin talep ettiği reformların neredeyse aynılarım destekliyordu. Bu yüzden kimi zaman padişaha karşı dış müdahaleleri destekler

konuma düşüyor ve emperyalist güçlerin yardakçıları olarak görülebiliyorlardı. Üstelik liberalizm nispeten seküler, Batılı olduğu ve Islamdışı göründüğünden bu konuma düşmeleri çok kolaydı.

Bu durum çeşitli gruplar tarafından istismar ediliyordu: İslamcılar, saray yanlıları ve büyümekte olan başka bir Jön Türk hizbi. Diğer hizip daha merkezi ve nihayetinde milliyetçi bir devlet istiyordu ve yabancılara karşı sert tavır alma yanlısıydı. Gerçi hizipleşme henüz pek somutlaşmamıştı. Grupların üyeleri aynı kesimlerdendi ve bürokrasideki, eğitim sistemindeki, ordudaki iyi eğitim görmüş Müslümanlar çekirdek kadroyu oluşturuyordu. 1902'deki Jön Türk Kongresi'nde (yurtdışındaki sürgünler tarafından düzenlenmişti) çarpışma hatları açıkça çizilmiş olsa da, liberaller ve radikaller muhafazakar saraya karşı ortak mücadeleye devam ediyordu.

Her iki hizip de Avrupa'daki siyasi düşüncelerden ciddi şekilde etkilenmişti. Avrupa'da liberalizm ve milliyetçilik zaten baskındı ve ağırlıklı olarak iki devletçi düşünce akımı da onlara eşlik ediyordu: Fransız pozitivist toplum mühendisliği ve Alman Listçi iktisadı. Emperyal liberal güçlerin bu ideolojik akımları Osmanlı'daki çeper sömürüsü deneyimine uyarlamaları, liberalizmin zayıflaması ve milliyetçilik ile devletçiliğin tedricen yükselmesi anlamına geliyordu. Bu hareket tüccar ve imalatçıların değil memurların, öğretmenlerin ve subayların hareketiydi. 1905 olayları bu akımın daha Asya tipi kanallara yönelmesine yol açtı. Asya devleti Japonya, bir Avrupa gücü -Osmanlı'nın büyük düşmanı Rusya- karşısında ilk modern tayin edici zaferi kazanmıştı. Japonya liberal akımdan ziyade daha milliyetçi ve devletçi akımlardan etkilenmişti. AsyalIların AvrupalIları küçük düşürmesi karşısında coşkuya kapılan pek çok Jön Türk aynı yoldan gitmeye karar verdi.

Entelektüel kesim küresel milliyetçi düşünceden çok etkilendiği için, ilk Türk milliyetçi teorisyenler aslında kozmopolit görüşlere sahipti. Yurtdışmda, bilhassa Fransa'da eğitim görmüş olanlar ağırlıktaydı ve ilk başta kendilerini Türk olarak bile görmeyen eski Balkan ya da Rusya Müslümanları da etkiliydi. Yahudiler, özellikle de kozmopolit Selanik şehrinden olanlar da güçlüydü. Sosyalizm ve farmasonluk da Türk milliyetçiliğini etkilemişti. Önde gelen milliyetçi entelektüellerden bazıları bizzat karışık etnik kökenlerden geliyorlardı (Türk/Kürt, Türk/Tatar, Bulgar/Türk vs.). Onları ilk etapta milliyetçiliğe çeken şey, imparatorluktaki çok-etnili gerilimler konusundaki şahsi deneyimleri olmuştu belki de (Zürcher, 1998: 136-7). Ama bu halklar artık yalıtılmış çeperlerde yaşamıyordu. Kürt aşiret reisleri Rusya donanmasının batışının haberini ertesi gün telegrafla almışlardı.

En etkili teorisyen Gökalp'ti (Astourian, 1995: 28-9; Landau, 1995: 37; Melson, 1992: 166-7). Yarı Kürt olan Gökalp 1876'da Doğu Anadolu'daki Diyarbakır'da dünyaya gelmişti. Veterinerlik bölümünden mezun olmuştu, şairdi, ayrıca Durkheim ve Tönnies'ten çok etkilenmiş olan bir sosyoloji profesörüydü. Toplumlarm üç tarihsel aşamada geliştiğini öne sürüyordu, ilk başta kabile toplulukları vardı. Bunlarda dil ve ırk normatif ve törensel dayanışmayı yaratmıştı ki (Durkheim'm da düşündüğü gibi) her toplumun merkezinde bu vardı. Kabile aşamasının ardından daha geniş çaplı bir dini dayanışma geliyordu -o

bölgede bu İslam demekti. Son olarak da üçüncü, modern aşamaya geçiliyordu. Bu aşamada normatif dayanışma ulusun kültürüne ve ulus-devletin kuramlarına dayanıyordu. Genişleyen bir işbölümünün çok etkili bir topluma dayattığını düşündüğü smıf çatışması ve karşılıklı parazitliği (mutual parasitism) aşacak tek yapılanma ulusal bir kültür ve devletçi korporatizmdi. Gökalp'a göre karşılıklı parazitlik çok-etnili toplumda işbölümünün genişlemesiyle meydana geliyordu. Rum/Ermeni burjuvazisi ile Türk bürokrasisi karşılıklı parazit ro-lündeydi ve ikisi birden yoksul Anadolu köylülerini sömürüyorlardı. Gökalp'a göre Durkheim'm kolektif vicdan dediği şeyi, yani işbölümünün yayıldığı modern toplumu bir arada tutabilecek ahlaki düzeni ancak ulus sağlayabilirdi.[3] Gökalp ayrıca Tönnies'e dayanarak, kültür (bir cemaatteki normlar, değerler ve uygulamalar) ile medeniyet (akılcı, uluslararası bir bilimsel ve teknolojik bilgi sistemi) arasında ayrıma gidiyordu. Türk kültürü hâlâ ortaçağdaki İslam medeniyeti ile Bizans siyaseti içine sıkışmış durumdaydı. Bunun yerine Avrupalı bilimsel-smai medeniyeti geçirmek gerekiyordu. Ama ulusal gurur modernlikle uzlaştınlabilmeliydi. Türkler ayrı kültürel geleneklerini koruyarak modernle-şebilirdi. Gökalp sosyolojik teorisini şiirlerini kullanarak, yani eğitimli Türkler arasındaki ana nüfuz kaynağı sayesinde popülerleştirebildi.[4]

Gökalp'm ulus kavramı Osmanlı'dan ziyade Türk hale geldi. Osmanlı gelenekleri ve tehditkar jeopolitik bağlam veri alındığında, ulusal normları katiyetle savaşkanlığa dayalı ve devletçi görüyordu ki bu bakış açısı genç bürokratlara ve subaylara cazip geliyordu. Ama Türk ulusal ruhunu bastırdığı için Osmanlı çok-etniliğini reddediyordu. Türkler savaşları kazanmış olabilirlerdi, ama fethettikleri yerlerin kültürüne asimile olarak barışı kaybetmişlerdi -emperyal revizyonistler arasında yaygın bir sakınganlıktı bu (örn. bu kitabın ile-riki sayfalarında karşımıza çıkan Almanlar ve Sırplar).

Çok yerleri biz fethedebilmişiz;

Her birinde manen fethedilmişiz.

Asimilasyon reddedilmeliydi. Hıristiyan azınlıkların Türk yurttaşı olmasına izin verilebilirdi, ama Türk ulusundan olamazlardı, çünkü "ulusal Türk devletinde yabancı bir grup olarak kalacaklardır". Türk ulus-devletinin askeri disipline ihtiyacı vardı:

O gönlüme Arş'tan inen bir sestir Milletimin vicdanına ma'kestir!

Ben askerim, o üstümde kumandan Baş eğerim her emrine sormadan!

Gözlerimi kaparım!

Vazifemi yaparım!

Bunlar nispeten organizmacı[5] hislerdi ve azınlıkları ulusa tam üyeliğin dışında bırakıyordu. Ülkenin jeopolitik konumu düşünülünce askeri eğilimler çok da anlaşılmaz değildir.

Başka bir etkili teorisyen de Ağaoğlu'ydu. Ağaoğlu 1869'da, Rus Azerbaycam'nda zengin bir Müslüman ailenin oğlu olarak Agayev adıyla doğmuştu. Gençken kendisini Türk olarak değil-Acem kültürünün geçmişteki şanıyla gurur duyan pek çok eğitimli Müslüman gibi-Acem olarak tanımlıyordu. Ama Rusya'daki ekonomik bakımdan yoksul ve siyaseten dışlanmış yerli Türklerin sömürüldüğünün bilincine vardı. İlk yazılarında Rusya'daki Türkler için siyasi hak talebinde bulunuyordu, fakat milliyetçi bir terminoloji kullanmıyordu. Sonra Paris'te eğitim gördü ve Renan'm din ve Ari ırk vurgulu milliyetçi görüşlerinden etkilendi. Böylece Ağaoğlu ulusal modernleşmenin anahtarları olarak Şiiliği ve Acem etnik kimliğini tanımladı (Acemler Ariy-di; Türkler değildi). Ama Azerbaycan'a döndüğünde, Rusların ve Ermenilerin 1905 devriminde yerli Türklere yaptığı eziyetler karşısında sarsıldı. Ermenilerin Türkleri kendi düzeylerine çıkartmak istemediklerini düşünüyordu. Türkiye'deki 1908 ihtilali (bkz. daha sonra) sonucunda Jön Türk oldu. Acemliği ve İslamcılığı bırakıp Türk kimliğini benimseyerek eğitim müfettişi oldu. Adını değiştirmesi Türkçülüğü benimsemesini simgeliyordu. Milliyetçiliği artık Gökalp'm milliyetçiliğine çok benziyordu. Rusların baskısı ve Müslümanları Hıristiyan azınlıklara düşman etme yönündeki böl ve yönet politikaları konusundaki deneyimler neticesinde onun gibi göçmenler Türk milliyetçiliğinin öncülüğüne soyunmuşlardı. Bu yazarlar sayıca az olmalarına rağmen yeni çıkan Türk milliyetçisi dergilerden bazılarında ağırlık kazandılar (Arai, 1992: 55; Landau, 1995: 35-6; Poulton, 1997: 68-75; Shissler, 2003).

Bu entelektüellerin önemi, sivil ve askeri bürokrasinin orta kademelerini dolduran iyi eğitilmiş genç erkek kuşağının modernleşme emellerine daha geniş bit anlam ve meşrutiyet kazandırmalarında yatıyordu. Ana bağlantı kanalı, bu entelektüellerin öğretmenlik yaptığı ve hepsi de İstanbul'da bulunan Mülkiye, Harp Okulu, Askeri Tıp Okulu gibi eğitim kuramlarıydı. Bu okul-larm mezunları, orada öğrendikleri milliyetçi fikirleri ordu ve eyalet idaresinin daha dünyevi alanına uyarlıyor, özellikle de elde kalan ama tehdit altında bulunan Avrupa'daki Makedonya ve Trakya'da yaygınlaştırıyorlardı. Hem Gökalp hem de Ağaoğlu harekette büyük saygı görüyorlardı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (ITC) Merkez Komitesi üyeleri olmuşlardı. Bu yarı resmi idari yapı zaman içinde Jön Türklerin daha kökten milliyetçi kanadı haline geldi. Onlara yer yer İttihatçılar da deniyordu.

Sonra ittihatçılar eşitsiz bir şekilde üç ana siyaset tipine yöneldiler. İlk önce ideolojik iktidar teorisi geldi. Reformcular modern devletin yeni bir kültürel ve eğitsel çimentoya ihtiyaç duyduğunu söylüyordu. Modem teknik ve bilimsel bilgi edinmeye dayalı meritokrasiye tutkuyla bağlanmışlardı. Bu durum onları aynı zamanda sekülerleştirmişti. Kesinlikle İslama saldıracak güçte değillerdi ve zaten her halükarda Islamın imparatorluğu bir arada tutan güçlü bir ideolojik çimento olduğunun farkındaydılar. Ama eğitim ve dil meselesinde gerçek milliyetçi renklerini gösteriyorlardı. Gerçek Türk dilinin ve edebiyatının sadeleştirilmesi, Farsça ve Arapça unsurlardan arındırılması, Türkçe konuşmaya daha uygun olacağını düşündükleri için şiirin kitleleri eğitmeyi kolaylaştıracak bir vezinle yazılması için bastırdılar. Gökalp'm kendi halk şiirleri buna örnek teşkil ediyordu. Milliyetçi dergilerde ağırlıklı konu dildi (Arai, 1992). Eğitimin ücretsiz, zorunlu ve

modern Türk dilinde olmasını arzuluyorlardı. Organik milliyetçilerin tipik zorla asimilasyon politikalarına uygun olarak Türkçeyi tek eğitim dili ilan etmişlerdi.

Bu hareketin kendisi de meritokratikti. Daha sonra hareketin başını çeken üç kişiyi ele alalım. Talat Paşa Bulgar dönmesi bir ailedendi. Annesi defin hazırlığı gibi herkesin hor gördüğü bir iş yapıyordu. Kariyerine bir Yahudi okulunda Türkçe öğretmeni olarak başladı, ardından posta idaresine geçti ve telgraf görevlisi oldu. Bir süre sonra kıdemli telgraf memurluğuna terfi etti. Enver Paşa alt kademeden bir demiryolu memurunun oğluydu. İstanbul'un yoksul bir mahallesinde doğmuştu. Askeri okula gitti ve çok başarılı oldu. Yetenekleri sayesinde rütbesi hızla yükseldi. Cemal Paşa da mütevazı bir aileden geliyordu -dedesi padişahın celladıydı ve babası bir askerdi. O da askeri okulda başarılı olup hızla yükseldi. Ama Osmanlı imparatorluğu gerçek bir aristokrasiden yoksun olsa da, elitler Batı kültürü, Fransızca ve teknokratik bilgiden ziyade diplomatik nezaket kisvesi edinerek modernleşmişti. Bu durum Jön Türk me-ritokratlarla bir nesil çatışması yaşamalarına yol açtı. Alman Stuermer kibirle şöyle yazıyordu: "iyi aileden gelen Türkler bu görmemişlerden tiksiniyordu" (1917: 255; krş. Barton, 1998: 190-1; Derogy, 1986: 34-9; Mardin, 1971: 201; Shaw, 1977: 4. Bölüm). Jön Türk meritokratlarm halkçı idealleri vardı, ama dil politikaları Arnavut, Arap ve Hıristiyan sempatizanları yabancılaştırmıştı. Bu kesimler hareketten uzaklaştıkça, hareket de Türkleşmeye daha bağlı hale geldi.

İkinci olarak, çoğunlukla 1910'dan sonra dile getirilen ekonomik iktidar teorisi öne çıktı. İttihatçılar ekonomide liberallikten uzaklaşarak, kalkınmayı başarmak için devletin koordine ettiği bir organik milli burjuvazinin başını çektiği milli ekonomiyi geliştirmeye yöneldiler. Friedrich List geleneğinden Alman iktisatçılarını örnek alarak devlet müdahalesi, himaye, serbest ticaret kapitülasyonlarının kaldırılması ve esasen Hıristiyanları hedef alan "yabancı" kuruluşları boykot gibi politikalara ağırlık verdiler. Bu politikalar Müslümanlardan çoğunun hoşuna gitse de, Rum ve Ermenileri yabancılaştırdı ve liberallerin direnişiyle karşılaştı. Ancak 1912-13'te Rum ve Ermeni dükkanlarının kitlesel olarak boykot edilmesinin başarıya ulaşmasıyla söz konusu politikalar önemli bir rol oynamaya başladı (Adanır, 1998: 59-60; Kaiser, 1997; Keyder, 1987: 534; Zürcher, 1998: 127-31). Bu politikalar toprak sorunuyla birleşerek sınıfsal kini etno-milliyetçiliğe doğru yönlendirdi.

Üçüncü olarak, yine Almanya'yı model alarak teknokrasi ve merkezileşmeye vurgu yapan bir askeri ve siyasi iktidar teorisi geldi. Bütün reformcular teknokrasiyi benimsedi. Merkezileşme ise azınlıklardan ziyade Türklere cazip geliyordu. Jön Türkler resmen temsili demokrasi ideallerini benimsemişlerdi, ama tıpkı liberaller gibi, imparatorluğun idealden çok uzak olduğunu kabul ediyorlardı. Ayrıca bazıları eninde sonunda Osmanlı devletini düşmanlara karşı savunmaya sadece Türklerin ya da Müslümanların gönüllü olacağını öne sürmeye başlamıştı. Bu da sadece Türkleri siyaseten tam yurttaş sayma yönünde bir organik milliyetçi tavır yarattı. Fakat büyük ihtimalle hareketin pratik eylemler bakımından demokrasiden uzaklaşması daha önemliydi. Çekirdek kadrosu ordudaydı, Islamiydi ve büyük oranda Türktü. Ardından Balkan ve Kuzey Afrika seferleri bazı Jön Türk subaylannı halk savaşının şiddet dolu paramiliterliğine yöneltti. Enver'in Jön Türk gerilla birlikleri

(fedailer) Balkan tepelerinde acımasız bir savaş yürütmeye başladı. İmparatorluk üzerindeki jeopolitik baskı artarken, radikaller de sadakati şüpheli etnik azınlıkları stratejik bölgelerden uzaklaştırıp yerlerine Türkleri yerleştirmeyi öneriyorlardı.

Tüm bu politikalar ıslahatçı ve saray karşıtı olarak görülüyordu. Yine de Ermeniler, Rumlar, Araplar ve Türk liberaller bunlardan bazılarına karşı çıkıyordu. Zira bu politikalar eski rejimde yerleşik ayrıcalıkları olan herkesi, Hıristiyan elitleri de tehdit ediyordu (Astourian, 1995: 27-31; Shaw, 1977: 301-4). Türk milliyetçileri tepkinin gücü karşısında şaşırmış görünüyordu. Görünüşe bakılırsa pek fazla etnik önyargıları yoktu. Dergilerinde etnik çeşitlilikten uzun uzun bahsediyorlardı ama etnik çatışmadan nadiren söz açıyorlardı (Arai, 1992). Bazı makalelerde tek bir Türk-Osmanlı kimliğine asimilasyon vazediliyordu, ama zorla hayata geçirmeyi öngördükleri tek şey mecburi Türkçe eğitimdi. Zira henüz aynı topraklarda hak iddia eden rakip etno-milliyetçiler arasında bir karşılaşma olmamıştı (3. tezimde buna işaret ediyorum).

JÖN TÜRKLERÎN RADİKALLEŞMESİ, 1908-13

1906'da padişahın rejimi gözden düşmüştü, mali kaynaklar aşırı zorlandığından vergi karşıtı ayaklanmalar, kıtlık isyanları ve ücretini alamayan askerlerin protestoları başlamıştı. Sarayın emrinde bu sorunları bastırmaya yetecek kadar sadık güç yoktu. Meşrutiyetin geri gelmesini isteyen reformcular Rusya ve İran'daki 1905-6 devrimlerini model almaya başlamıştı. Radikal milliyetçiler bu ayaklanmaların çoğuna karışmış, İTC kolları ve Türk milliyetçi kültür dernekleri olan ocaklar Anadolu'ya yayılmıştı. Rum ya da liberal hiziplerden ziyade Ermenilerle işbirliği yapıyorlardı; çünkü meşrutiyet ve vergilendirme konularında onların radikalliğini paylaşıyorlardı (Ahmad, 1982; Kansu, 1997: 29-72, 78-9). İTC fedaileri ve Ermeni milliyetçiler Van'da Osmanlı birliklerine karşı omuz omuza çarpışıyorlardı. Arap şeyhleri daha tutucuydu; çünkü halife/padişahın Islami/aşiret konumu onların iktidarını da destekliyordu. Dolayısıyla bu aşamadaki siyasi cepheler Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında değildi. İTC ile Ermeni milliyetçileri tetikte olsalar da müttefiktiler.

ittihatçıların üyeleri esasen garb ordusundaki ast ve orta kademe subaylardan oluşuyordu. Bunlar Selanik, Edirne (daha önce Adrianople) ve Manastır'daki (şimdi Makedonya'daki Bitola) kışlalardaydı. Selanik'teki 505 İTC üyesinin yüzde 63'ü subaydı. Bunların neredeyse tamamı Müslümandı ve Türkler ağırlıktaydı. İTC yasadışı bir örgütlenme olduğundan toplantılarını gizli yapıyor, silah ve asker topluyorlardı. 1908'de İstanbul üzerine yürüdüler. Birkaç sokak gösterisinin de yardımıyla Sultan Abdülhamit'e karşı bir yarı-dar-be gerçekleştirdiler. Onu tahttan indirmediler ama yetkilerini sınırlandırdılar (Kansu, 1997: 87-113, 221). Bu olayları bir devrim olarak tanımlamak ancak kısıtlı bir ideolojik anlamda doğru olabilir. Jön Türklerin taleplerinde aşağıdan gelen baskı çok azdı, pek şiddet yaşanmamış ve sınıfsal çatışma olmamıştı. Aslında kitleleri değiştirmeyen, askeri ve siyasi elitler arasında yaşanan bir hizip kavgasıydı bu. Jön Türkler meşrutiyet ve nispeten barışçı bir rejim arzulasalar da, "ilkel ve batıl" insanların yönetime geçmesini istemiyorlardı. Onun yerine meritokratik reformlar ve sekülerleşme ülkeyi tedricen medenileştirecek ve

demokrasiyi mümkün kılacaktı (Mardin, 1971). Enver Paşa yeni rejimin ideallerini demokratik ve nispeten çokkültürlü bir çerçevede ifade ediyordu:

Bugün keyfi hükümet ortadan kalktı. Hepimiz kardeşiz. Artık Türkiye'de Bulgarlar, Rumlar, Sırplar, Romanyahlar, Müslümanlar, Yahudiler yok. Aynı mavi göğün altında hepimiz Osmanlı olmakla gurur duyuyoruz. (Morgenthau, 1918: 18)

Bazı Rum, Arnavut ve Bulgar milliyetçi çeteler darbeden sonraki aylarda gönüllü olarak silah bıraktı (Kansu, 1997: 100-1). İTC ile ilerici Hıristiyanlar müttefikti, çünkü hepsi de meşrutiyeti istiyordu. Yozlaşmış sivil görevliler işten atıldı, meşrutiyet tekrar kuruldu ve partilerin açıkça örgütlenmesine izin verildi. Yarı demokratik seçimler düzenlendi. 25 yaşının üstündeki erkek vergi mükellefleri; üyeleri genellikle mahalli ileri gelenlerden oluşan bir seçmenler heyeti oluşturdu. Bu heyetler de gerçek vekilleri seçti. Bu sistem halk oyunu içeriyordu, ama mahalli ileri gelenler sonuçları etkileme gücüne sahipti. Ardından meclis iktidarı yürütmeyle paylaştı. 1915'te bu yarı demokratik sistem hâlâ esasen işliyordu. Tablo 5.1'de seçim sonuçlarının ayrıntıları görülebilir.

TABLO 5.1 1908'de Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Seçilen Vekiller: Etnik Kökene Göre Parti Grupları (sayısal)

Etnisite	ITC Jön Türkler	Bağımsız Merkezciler	Monarşist Muhafazakarlar	Toplam
Türkler	43	83	27	153
Araplar/Kürtler	1	30	22	53
Arnavutlar	2	10	15	27
Bulgarlar/Sırplar	0	8	0	8
Rumlar	0	22		22
Ermeniler	4	7	0	11
Yahudiler	3	1	0	4
TOPLAM	53	153	72	278

Kaynak: Kansu'ya göre (1997: ek I) hesaplanmıştır. Kansu'nun verilerine göre benim yaptığım hesaplamalar, 238-9. sayfalarda partilerin gücüne dair kendisinin verdiği rakamlardan biraz farklıdır. Ayrıca hangi partiye bağlı olduğu ve etnik kökeni bilinmeyen en az üç vekil daha vardı (gerçi vekillerin tam sayısı kesin olarak bilinmemektedir). Türkler, Araplar, Kürtler ve Amavutlar Müslümandı. Bulgarlar, Sırplar, Rumlar ve Ermeniler Hıristiyandı. Rum vekiller çoğunlukla birlikte davranıyordu. Toplumsal ve ekonomik meselelerde merkezci eğilimdeydiler, ama monarşiyi ve millet sistemini desteklemek konusunda muhafazakardılar.

Fakat parti etiketlerinin yüzeysel ve akışkan olduğu unutulmamalıdır. Jön Türk adayların çoğu şimdi modernlik trenine atlayan eski mahalli ileri gelenlerin ta kendileriydi. Bazı vekiller seçildikten sonra taraf değiştirdi ve halka attıkları nutuklarda göstermedikleri bir muhafazakarlığı benimsediler. Tablo 5.1 bağımsız merkezcilerin ağırlıkta olduğunu gösterir, ama bunlar tutarlı bir grup değildi. İTC vekillerinin çoğu (Jön Türkler) Türktü, ama İTC aynı zamanda pek çok Yahudi, Ermeni ve Arnavutun oyunu almıştı. Ayrıca Bulgar ve Ermeni sosyalistleriyle müttefikti. Doğu Anadolu'da İTC'yi destekleyebilecek Ermeni adaylar muhafazakar Türk ya da Kürt adaylara yenilmişlerdi (Ahmad, 1982: 405-21). İTC

imparatorluğun daha modern, dindarlıktan uzak kesimlerine cazip geliyordu ve diğer etno-milliyetçilerin müttefikiydi. İTC vekillerinin üçte ikisi memur ya da öğretmendi, halbuki diğer gruplardaki vekillerin üçte birden daha azı bu kesimlerdendi.[6] İTC üyesi olmayanlar daha ziyade avukatlar ve mülk sahibi ileri gelenlerdi (Arap şeyhleri de bu gruba dahildi). İTC dahil tüm partilerde müftüler ve ulema da bulunuyordu, ama yerleşik Müslüman din adamlarının çoğu sarayı destekliyordu. Jön Türk bürokratik/eğitsel çekirdek kadrosu burada da karşımıza çıkıyor.

Meclis mutabakattan yoksundu. İTC en tutarlı grup olduğu ve bağımsızlardan destek alabildiği için bazı yasaları geçirebiliyordu. Ama her şeyin uzun uzadıya müzakere edilmesi gerekiyor, çoğu durumda da rüşvet veriliyordu. İTC çok-etnili desteğini korurken, saray güçleri azaldıkça azaldı. Ama iş somut reformlara gelince güçlükler meydana çıktı. İTC daha fazla devlet merkezileşmesinden ve Türkçenin tek eğitim dili olmasından yanayken, Hıristiyanlar ve geri kalan Müslümanların çoğu buna karşıydı. Gel gelelim, 1913'e kadar tekrar tekrar uzlaşma ve ödün verme girişimleri oldu; çünkü Jön Türklerin olabildiğince çok müttefike ihtiyacı vardı. Sayılan yetersizdi ve imparatorluğun çoğu kesiminde nüfuzları azdı. Devlet kadrolarındaki temizlik siyasi ve askeri bürokrasideki reformcuların sayısını artırmış olsa da, Avrupa ordusu üzerindeki denetimleri bile sallantıdaydı. Bu iyi eğitim görmüş subayların çoğu hiç savaşa katılmamıştı ve askerlerini kontrol etme yetenekleri sınırlıydı. Bu yüzden etnik alanda (Tablo 1.1'deki kategorilere göre) A planı gergin bir çokkültürcülük şeklinde devam etti: Padişahın tüm düşmanlarıyla müttefiktiler, Ermeniler de ittifaka dahildi.

Ama ertesi yıl kıyamet koptu. Ordu isyanlarının ardından 1909 Nisam'nda Adana çevresindeki Kilikya'da cinai temizlik başladı. 20.000'in üzerinde Ermeni (artı 1.000 kadar Müslüman) kalabalıklar tarafından katledildi. Bunu kimin örgütlediği tam olarak açık değildir. Katliamları padişaha ya da İstanbul'daki başka bir yüksek otoriteye bağlayan herhangi bir kanıt yoktur. O dönemde bazıları Dr. Nazım (sonradan hakkında daha çok şey duyacağız) öncülüğündeki radikal bir Selanik İTC hizbinin olaylarda parmağı olduğunu düşündü (Dadrian, 1997b: 246-7). Dadrian (1992: 274-5) katliamların İTC'nin halihazırda olgunlaşmış soykırım planlarının test edilmesi olduğunu ileri sürer, ama hiçbir somut kanıt sunmaz. Kevorkian'm araştırması (1999), bazı yerel Jön Türk liderlerin (Adana'dâki ana İttihatçı gazete ve Adana ile Tarsus'taki İTC kollarının başları dahil) yanı sıra muhafazakar siyasetçi ve memurların, ayrıca birkaç din adamının kışkırtıcılar arasında olduğunu gösterir. Bu mahalli ileri gelenler Ermenilerin silahlı ayaklanmaya hazırlandığını öne sürmüş ve bazıları sahiden de buna inanmıştı, ama büyük ihtimalle böyle bir şey yoktu. Başkente giden bilgiyi de onlar kontrol ettiğinden, İstanbul'daki otoriteler de büyük ihtimalle bir süre için bunu doğru sanmıştı.

Katliamlar önce azaldı, sonra katliamları durdurmak için gönderilen askerlere de bilinmeyen kişiler ateş açınca tekrar başladı. Yöredeki durum zaten çok hassastı. Adana sınai bakımdan gelişen, etnik olarak bölünmüş bir şehirdi. Rumlar en büyük kapitalistler arasındaydı, Ermenilerin çoğu küçük işletmeci, meslek sahibi ve vasıflı işçiydi.

Müslümanlar Hıristiyanların ekonomik gücünden rahatsızdı. Önceki baskılar sonucu yurtdışma kaçan Ermeniler de şimdi dönüyor, Türklerin ve Kürtlerin el koyduğu mülklerini geri istiyordu. Ayrıca 1908-9'da gerek Avrupa'dan gerekse Kafkaslardan pek çok Müslüman mülteci de bölgeye yerleştirilmişti. Dolayısıyla bu etnik/dini çatışmada kuvvetli bir ekonomik iktidar unsuru da vardı.

Adana'daki olaylar Hint yarımadasında yaşanan daha yeni ölümcül isyanlardan bazılarıyla benzerlik taşımaktadır (Brass, 1997 ve Tambiah, 1996 bü durumu belgelemiştir ve ben de 16. Bölüm'de tartışıyorum). Aynı türden yerel gerilimlerin patlaması yaşanmış, aynı fanatikler kendi kötücül hedeflerine ulaşmaya çalışmış, benzer istismar edilebilir olaylar gelişmiş (Adana'da Ermeni bir genç kendisine saldıran Türk eşkiyalardan ikisini vurup öldürmüştür), en olmayacak dedikodulara benzer şekilde safça inanılmış, yerel siyasetçiler ile polis ve askeri yetkililer benzer şekilde suç ortaklığı yapmıştır. Adana olayını ayırt eden ve korkunç bir katliam haline getiren şey, (Hint yarımadasının aksine) yüksek devlet görevlilerinin katliamları durdurmak ya da sonrasında suçluları cezalandırmak için kararlı bir şekilde müdahalede bulunmamasıdır. Kevorkian, Jön Türk rejiminin baştan itibaren işin içinde olduğundan şüphelenir (ama bunu ispatlayamaz). Halbuki ben ayaklanmaların büyümesini esasen rejimin zayıflığına ve bölünmüşlüğüne bağlama eğilimindeyim. Jön Türkler farklı farklı iplerde oynuyorlardı ve hâlâ liberallerle, İslamcılarla ve saray yanlılarıyla işbirliği yapmak zorundaydılar. Hıristiyanların yerine onları kendilerinden uzaklaştırmaktan kaçmıyorlardı. Jön Türkler resmiyette Ermenilerle müttefik olmasına rağmen, Türk hiziplerin aksine Ermenilerin gidecek başka yeri olmadığı sonucuna varmışlardı. Bu yüzden Ermeni halkının yardımına koşmakta yavaş davranmışlardı. Jön Türkler içindeki bölünmeler, üç ayrı soruşturma komisyonu oluşturulmasından da anlaşılmaktadır: Bir askeri mahkeme yetkilileri aklayarak olaylardan Ermenileri sorumlu tuttu, iki meclis soruşturma komisyonu ise birbirinden farklı üç rapor yazdı. Bakanlar kurulu Ermenileri suçsuz buldu ve "temelsiz şüphelerin ve kışkırtmaların yayılmasına kurban gittiklerini" ilan etti.

Olaylardan sonra rejimin komplosu başladı. Hem Dadrian hem de Kevorkian, rejimin katliamları kışkırttığı tezini bu komplonun desteklediğini belirtir. Fakat örtbas etme çabası hemen her rejimde görülür ve bu rejimin üzerini örttüğü eylemden suçlu olduğunu göstermez. Türk politikacılarının çoğu bu vahşeti halının altına süpürmek istemiştir. Sadece birkaç tanesi (Ermeni ve Rum siyasetçilerin dolduruşuyla) önde gelen kışkırtıcıları soruşturmaya niyetlenmiştir. Neticede bir ara yol bulundu, alt kademeden bazı kışkırtıcılar idam edildi ve üst düzeyden kışkırtıcılar sadece azar işitti. Hattâ katliamların suç ortağı olan subaylar, durdurmaya çalışanlardan daha iyi görevlere tayin edildi.

Olayların sonrasındaki bu üzücü gelişmeler Türkler arasındaki işbirliğini korumaya uygundu, ama etnisiteler arası ilişkiler bakımından tam bir felaket oldu. Pek çok Ermeni buradan, "Türk hükümetlerine güven olmaz" dersini çıkardı ve böylece Jön Türklerle sonraki müzakereler fena halde sakatlandı (ayrıca bkz. Ahmad, 1982: 421-3: MacFie, 1998: 2. Bölüm). Ermenilerle sürtüşmenin artması ılımlı İTC mensupları için de hayatı güçleştirmişti. Partinin saray yanlısı muhafazakarlarla ve liberallerle uzlaşmaları rejimin

en düşük ortak paydası olarak Türk/tslami kimliğini güçlendirdi ve demokrasiye bağlılığı azalttı. Tüm bunlar Jön Türkler ile Ermeniler arasındaki ittifakta gerilimler doğuruyordu.

Sonra bu çatlamış koalisyon rejimi jeopolitik bir felaketle karşılaştı. Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etti, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti ve Girit Yunanistan'a katıldı. Bu felaketler dizisi merkeziyetçilerin ve Türk milliyetçilerinin/İslamcıların elini liberallere ve Hıristiyanlara karşı güçlendirdi -daha kuvvetli ve daha sadık bir devlete ihtiyaç olduğu daha çok kişi tarafından dile getirilmeye başladı. İTC'nin demokrasiye bağlılığı artık devletin savunulması yanında ikincil kalıyordu. Fakat merkezileştirici politikaları -askere alma ve vergilendirmede devlet gücünü artırmak ve Türk dili politikasını hayata geçirmek- özellikle Hıristiyanları hedef almıyordu. Nitekim merkezileşmeye karşı ilk ayaklanmayı 1911'de Arnavutlar gerçekleştirmişti (aralarından bazılarıjön Türk'tü) ve ardından Yemen aşiret reisleri isyan etmişti. İTC bu durum karşısında merkezileştirme politikalarını ılımlılaştırdı.

İtalya Osmanlı'nm bu zayıflık anından faydalanarak Kuzey Afrika eyaletlerini işgal etti. Koalisyon hükümeti yatıştırmacı bir tavır gösterdi, ama iTC'den bazı ordu mensuplan buna karşı geldi. Gönüllü fedailer yetiştirdiler, Arap kabile reislerinden destek aldılar ve ttalyan ordusunu dar bir sahil şeridine kadar gerilettiler. Bu zafer radikaller için çok büyük bir başarıydı; çünkü birleşik Türk/lslami ideolojinin Hıristiyan ordularına karşı yürütebileceği gerilla mücadelesinin askeri gücünü kanıtlıyormuş gibi görünüyordu. Fakat Jön Türk liderlerin çoğu pragmatik siyasetçiler olarak kaldı, çeşitli Türkçü, Osmanlıcı ve pan-lslami fikirlere yakın durarak muhalefetle başa çıkmak ve iktidarda kalmak için bunları esnek bir şekilde birbirine karıştırdı. Üstelik en acil sorunları azınlık sorunları değildi. Acil sorunlar iki ana görevin yan ürünleriydi: Saraya karşı meşrutiyet rejimini pekiştirmek ve Düvel-i Muazzama karşısında daha güçlü bir devlet organı tesis etmek. Yenilgiler ve toprak kayıpları iç çatışmaları artırarak isyanlara ve sokak cinayetlerine dönüştürdü. Rejimde başı hangi grup çekiyorsa yenilgiler onun itibarını zedeliyordu. Saray yanlısı muhafazakarlar liberal subayların gerçekleştirdiği bir yarı darbeyle alaşağı edilmişti, ittihatçılar kendi canlarının derdine düşmüşlerdi. Ama İslamcıların da zayıflamasıyla seküler milliyetçilik güçlendi. Liberaller Düvel-i Muazzama'nm zorlamasıyla, 1913 Ocağı'nda Edirne şehrini Bulgaristan'a teslim etmek zorunda kalınca, İttihatçıların bir darbesiyle alaşağı edildiler.

Jön Türk darbesiyle iktidar üç genç devlet adamına geçti: Enver (daha 31 yaşındaydı), Talat (39 yaşındaydı) ve Cemal Paşa (41 yaşındaydı). Büyükelçi Morgenthau onlara "amansızlar tayfası" diyordu (1918: 21). Bu üçlü demokrasiyi artık fiilen terk etmişti. Cemal özellikle İstanbul'da muhalefeti amansızca bastırdı. Sarayın yenilmesiyle birlikte Hıristiyan ademimerkeziyetçilerle hemen hiç ortak noktaları kalmamıştı ve onları bastıracak askeri ve siyasi güç ellerindeydi. 1908 ile 1913 arasındaki bu dönemi, Jön Türklerin büyüdüğü ve hayatın acı gerçeklerini öğrendiği bir dönem olarak görebiliriz. Darbelerin getirdiği mecburiyetler, ayaklanmalar ve savaşlar onları idealizmden uzaklaştırmış, taktik bakımından geleneksel Osmanlı idaresinin karanlık tarafına çekmişti: Asker ve polisin, devletin hikmetiyle meşrulaştırılan ibretlik baskısı. Milliyetçiler katılaşmıştı.

Bu yüzden devleti amansızca radikalleştirdiler. Daha sonra soykırımın ana örgütleyicileri olan birçok İttihatçı bu dönemde devlet aygıtlarının kritik yerlerine atandı ve terfi ettirildi (Dadrian, 1997b: 259; Kaiser, 2000b). Karşıt görüşlü 1.100 subay ordudan tasfiye edildi; diğerleri de ayak altından uzaklaştırıldı -bunların arasında Mustafa Kemal de vardı. Bu durum daha sonra onun soykırımda önemli bir rol oynamasını engelleyecekti. İttihatçıların gençlik kanadı artık ordudan askeri eğitim alıyordu (Astourian, 1995: 26; Dadrian, 1995: 1958, 214; Zürcher, 1998: 19-44; 1998: 90-115). Padişah da artık bir mühürden ibaret kalmıştı. Kabinede hâlâ ılımlılar ve Türk olmayanlar da vardı - Müslüman olmuş bir Yahudi, bir Çerkez, bir Hıristiyan Arap ve bir Ermeni. Ama bunlar daha "yumuşak" makamlardaydı -maliye, kamu hizmetleri, ticaret ve tarım, posta ve telgraf (Mortgenthau, 1918: 121). Devletin baskıcı merkezi milliyetçilerin elindeydi. Bunlardan bazıları da hedeflerine ulaşmak için aşırı önlemler almayı düşünüyordu. Artık radikalleşmiş bir parti-devlet ortaya çıkıyordu.

1913'te Osmanlı İmparatorluğu, 1. Bölüm'de verilen model çerçevesinde cinai etnik temizliğin tehlike bölgesine giriyordu. İki etnik/dini gruptan siyasi liderler aynı topraklarda rakip devlet hakkını talep etmeye başlamıştı (tez 3). Bunlardan biri mevcut devlete sahipti; diğeri ise kendi devletinin tarihsel hatırasına/mitine sahipti ve komşu iktidarın yardımıyla devletini tekrar kuracağı yönünde kulağa yarı makul gelen bir dayanağı vardı. Jön Türkler artık organik milliyetçiliğe yönelmişti ve devletin baskıcı merkezini radikalleştiriyorlardı. Ekonomik hınçlar sınıf çatışmasından uzaklaştırılarak etno-milliyetçi çatışmaya yönlendiriliyordu (tez 2). iki toplum çarpışacakları bir yola girebilirdi.

Çarpışmaya giden yol engebeliydi ve hep asimetrik kaldı. Türk tarafında artık devletin çekirdeğini radikal organik milliyetçiler kontrol ediyordu. Az sayıda Ermeni ulusal bağımsızlık istiyor, bazıları da terörizmi bir yol olarak görüyordu. Bomba atmak, bankalara baskın düzenlemek, Türkleri ve muhafazakar Ermenileri öldürmek için az sayıda Ermeni yeterliydi. Sultan Abdülhamit 1905'te suikaste uğramaktan kılpayı kurtulmuştu. Bu gizli bir örgütün terörü olduğundan, yetkililer kesin bir seçmeci baskıyla tepki vermekte güçlük yaşıyordu. Bazı baskıcı önlemler genel olarak Ermenileri hedef aldığından daha çok Ermeni sisteme yabancılaşıyordu. Geçmişte olduğu gibi yine bazı Türkler baskının işe yarayacağını ve Ermenilerde sevgi değilse de itaat duygusu uyandıracağını düşünüyordu. Modern milliyetçi muhaliflerle tanışık olanlar bundan o kadar emin değildi, ama bu oyunu daha önce de gördüklerine inanıyorlardı. Onlara göre, devrimci milliyetçilik hemen yok edilmezse, kısa süre sonra çok daha fazla Ermeni bu akıma kapılacaktı. Fakat önlemlerin geçmiştekinden daha sistemli olması gerekiyordu. Bu yüzden daha radikal bir B planı su yüzüne çıkmaya başladı. Bazı Türkler, zorla "Türkleştirme" şeklinde bir önleyici saldırı yapılması gerektiğini düşünüyordu. Yine de, büyük ihtimalle çatışma yaşanacak olsa bile, geleneksel ibretlik baskı artı Türkleştirme taktiklerinden daha ölümcül olmayacaktı -radikal Ermenilerin az sayıdaki yuvası dağıtılarak geri kalanı korkutulup itaate zorlanacak ve sonra da Türkleştirilecekti. Ama yine beklenmedik jeopolitik baskılar neticesinde işler kötüye gitti.

CINAI TEMİZLİĞE DOĞRU İNİŞ

Radikal İttihatçılar şimdi zorla Türkleştirme yönündeki B planının değişik biçimlerini tartışıyorlardı. 1910-14 döneminde Jön Türklerin en çok suç niteliği taşıyan ifadelerinde, gerekirse kuvvete ya da askeri yollara başvurarak Türkleştirme ya da "Osmanlılaştırma" arzusundan bahsedilir. Bunun soykırım anlamına geldiğine inanmak için hiçbir sebep yoktur; radikallerin aklında daha ziyade zorla asimilasyon, seçmeci baskı ve sınırlı tehcirin bir bileşimi varmış gibi görünüyor. Hızla birbirini takip eden iki savaşın yarattığı askeri gücün baskısıyla bu politika katılaştı ve Jön Türkler arasında daha fazla destekçi buldu. İki yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu tam tehlike bölgesine girecek ve sınırı aşarak soykırıma geçecekti. Balkan Savaşları Büyük Devletlerin 1914 Şubatı'nda dayattığı küçük düşürücü barış koşullarıyla sona erdi. Enver Paşa'nm önderliğindeki Türk kuvvetleri Trakya'daki topraklan geri alıyordu, ama anlaşmalar neticesinde bu topraklar kaybedildi ve ayrıca Ermeni toplulukları için daha fazla özerklik istendi. Bu şartların yerine getirilip getirilmediğini görmek için Büyük Devletler ilk defa olarak iki müfettiş atadılar. Ermeni reformcuları Türklere milli aşağılanmayı dayatan Düvel-i Muazzama'nm işbirlikçileri olarak görüldüler. Barış anlaşmalarının getirdiği toprak kayıpları sonucunda imparatorluğun etnik-dini çeşitliliği azaldı. Osmanlılık başarısız olmuştu ve ülkenin geri kalanı için artık o kadar uygun değildi. Padişah meşruti hükümdar olarak ayak altından çekilince daha seküler Türk milliyetçiliğinin ağırlığı arttı.

Giderek daha fazla Jön Türk etnik milliyetçiliği benimsemeye başladı. Geniş bir destek zemininden yoksun olan teorisyenleri Türklerin merkezinde, yani ihmal edilmiş ve şimdiye dek hor görülmüş ve kültürsüz kalmış Anadolu köylüsünde bir zemin icat etmişti. Devlet kurtarılacaksa, sadık kitleleri buradaydı. Bürokratik/buijuva egemen sınıfın köylülüğü sömürdüğü sınıfsal sömürü mefhumunun yerine yabancı ve komprador burjuvazinin bürokratik/köylü Türk proletaryasını sömürdüğü etnik-dini sömürü mefhumu geçirildi (Keyder, 1987: 61). Direnişin liderleri bürokratlar, takipçileri ise Anadolu köylüleri olacaktı. Buradan da daha geniş çaplı bir emperyal mit çıkarılıyordu. Gökalp, Tekinalp (Selanik yakınlarındaki Serezli bir Yahudi olarak Moiz Cohen adıyla doğmuştu) ve Akçura (Rusyalı Tatar bir tüccar ailesinin oğlu olarak doğmuş, önce Harp Akademisi'nde sonra da Paris'te okumuştu) gibi teorisyenler milli kimliklerini Osmanlı, Islami hattâ Türkten ziyade "Turancı" ya da "pan-Türkçü" olarak tasarlamaktaydı. Bu mahiyet Anadolu'nun doğusunda Rus Kafkasları'nda, Orta Asya'da ve batı Sibirya'da yaşayan Türkçe konuşan halkları kapsıyordu (bkz. Baghdjian, 1987: 19 ve Landau, 1995: 3'teki Turan haritaları - gerçi ikisi de sonraki tarihlere aittir). Gökalp'm 1911'deki şiiri "Turan" şöyle bitiyordu:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne de Türkistan;

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan...

Gökalp Birinci Dünya Savaşı'yla karşı karşıya kaldığında bu ülküye ulaşmak için fethi savunmuştu.

Düşmanın ülkesi viran olacak

Türkiye büyüyüp Turan olacak!

Turancılar zaten Attila, Cengiz ve Timur gibi büyük fatihlerin torunları değil miydi? Tekinalp potansiyel Turancı yayılmayı "Cengizcilik", yani amansız fetihlerin ardından zorla Türkleştirme olarak tanımlıyordu. Dönemin saldırgan Avrupalı organik milliyetçilerinin Asya'ya uyarlanmasıydı bu. Hattâ tam da bu Turancılık mentalitesine Avrupa'dan bir rakip çıktı: Macaristan faşizmi (bkz. diğer kitabım Fascists, 7. Bölüm). Turan, yarı-Avrupalı imparatorluğu tekrar Asya'ya yönelterek kurtaracaktı. 1908'deki darbenin ardından bu pan-Türkçüler Türkiye'de profesör oldular, genç erkek ve kadınları etkilediler, fikirleri çalkantılı jeopolitik iklimde yankılanıp durdu. Pan-Türkçüler, Osmanlıcılar ve pan-İslamcılar hâlâ hareketin içinde gayretle tartışmalar yürütüyordu. Baştaki üçlünün hepsi farklı görüşteydi. Enver Turan ülküsüne bağlıydı; Talat daha devletçi ve oportünistti, dinleyicilerine en çekici gelen kimlik hangisiyse ona vurgu yapıyordu; Cemal de kendi kimliğinin öncelikle Osmanlı olduğunu ama Türklerin imparatorluğu canlandırması gerektiğini söyleyerek ortayı bulmaya çalışıyordu (Arai, 1992: 4. Bölüm; Landau, 1995: 31-52). Yine de, Islami kimlikten ziyade Türk kimliğine vurgu yapmak daha az düşman kazandırıyordu. Britanya ya da Fransa'nın tepkisini çekmiyor (her ikisi de pan-Islamizmin kendi imparatorluklarını zayıflatacağından korkuyorlardı), sadece Rusya'yı kızdırıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin müttefiki Almanya da Türk saldırganlığının Rus düşmana odaklanmasını ve müttefik Avusturya ve tarafsız Yunanistan'la çatışmaktan uzak durmasını teşvik ediyordu. Bu yüzden savaş zamanı İttihatçılar arasında Turancı hissiyat daha da güçlendi.

Bu durum orta ve doğu Anadolu'da yaşayan, kendi içlerindeki milliyetçilik de artan büyük Ermeni toplulukları için kötü haber anlamına geliyordu. Türk ve Kürt köylüleriyle yan yana yaşıyorlardı, ama her zaman barış içinde değillerdi. Doğu Anadolu Rusya'ya komşuydu ve Turan halklarının geri kalanıyla irtibat hatları kesikti. Ermeni milliyetçiler artık dış koruma için Rusya'ya güveniyordu; çünkü Ruslar yeni bir Ermeni devletçiği vaadinde bulunuyordu. Turancılar, Türk halkları ile Hıristiyan Rus-Ermeni ittifakı arasında büyük ölçekli bir bölgesel çatışma olduğu tespiti yapmıştı. Önde gelen radikallerden Dr. Nazım (Askeri Tıp Okulu mezunuydu) şunu öne sürüyordu: "Osmanlı devleti münhasıran Türk olmalıdır. Yabancı unsurların varlığı Avrupa'nın müdahalesi için bahane yaratır. Onların da zorla Türkleştirilmesi gerekir." Dr. Nazım ve Gökalp bu sırada tehcir ya da cinayet değil, resmen zorla asimilasyon öneriyordu. Fakat bu bile ciddi oranda baskı gerektirecekti.

Barış anlaşmaları Türklerin haksızlığa uğrama hissini artırdı. Türklere göre, Hıristiyan devletler Türkleri hâlâ ezen güç olarak görmek gibi bir sapkınlık içindeydi; onların militarizmini ve zalimliklerini kınıyor, ama çektikleri çileyi ve küçük düşmelerini görmezden geliyordu. Akçam (1992: 43-50; krş. Akçam, 1997 ve Dabag, 1994: 104-7), Türklerin yok oluş psikozuna girdiğini söyler. Türkler bu durumun en sonunda Türk devletinin ve her türlü milliyet özleminin çöküşünü getireceğinden korkuyordu. Ayrıca bir toplumsal paranoya ortaya çıkmıştı ve yabancı güçler ile azınlıkların onları yok etmekte olduğuna inanmışlardı. Savaşlar sırasında Hıristiyan azınlıkların sadakatinin sağlam olmadığını, bazılarının düşmana yardım ettiğini görmüşlerdi. Türkler kendi ahlaki

ölçütlerine ve bu ölçütlere ulaşmak için gereken yollara tek başına karar vermeliydi. Artık kendini göstermekte olan radikalleşmenin ahlaki temeli böyle bir infialdi.

Bu paradoksla tekrar tekrar karşılaşacağız: Kendini emniyette hissetmeyen bir emperyal millet şimdi ezilmekte olduğunu iddia etmektedir. Akıl yürütme şöyledir: "Eskiden şerefli bir emperyal güçtük, ama şimdi sömürülen kurbanlarız. Bizi hâlâ ezen olarak görme hatasını yapıyorsanız, tüm ahlaki ölçütlerinizi reddediyoruz. Sadece kendi ahlaki ölçütlerimizin sınırları içinde şerefimizi ve gücümüzü yeniden kazanacak, bunun için neyi gerekli görürsek onu yapacağız." Bunun içinde gerçekten de korkunç bir mantık vardır. Soykırımın fiilen kurbanların kışkırtmasıyla gerçekleştiği yolundaki yaygın Türk bahanesini bir an için bile kabul etmem mümkün değil. Yine de, 1915 öncesinde her iki taraf da kendini haksızlığa uğramış hissediyordu. Ermeniler korkunç kıyımlara uğramıştı, ama şimdi tam da bir devlet olarak Türkiye'nin varlığı tehdit altındaydı ve bazı Ermeniler dış güçlerle işbirliği yaparak bu devletin yok oluşuna yardım ediyordu. 1913 Temmuzu'ndan itibaren Ermeni cemaati liderleri -radikal milliyetçiler değil- yurt içinde ve dışında yabancı diplomatlarla görüşmeler yapmaya başladı ve cemaatlerine daha fazla özerklik tanıması için Osmanlı hükümetine baskı yapmaya onları ikna etti. Talat ve diğerlerinin vazgeçmeleri yönündeki taleplerine kulak tıkadılar. Dadrian'm (1997: 254-7) belirttiği gibi, Rus hükümetiyle temasları özellikle zararlı oldu. Artık Jön Türk liderleri sadece birkaç radikal milliyetçinin değil, saygın ve muhafazakar Ermeni cemaati liderlerinin de yabancı düşmanla işbirliği yapmasından korkuyordu. Tüm Ermeniler düşmansa, o zaman ne olacaktı?

Radikal İttihatçıların çoğu artık umutsuz bir çıkış yolunda karar kılmış görünüyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye konuşlanmış olan bazı müttefik Alman ve AvusturyalI subayların (bunların arasında en kıdemli Avusturyalı subay olan tümgeneral Pomiankowski de vardır) tanıklığına göre, Balkan Savaşları'ndan sonra bazı Jön Türk liderleri "bir dahaki sefere" geçmişten ders çıkararak sadakatsiz azınlıkları saf dışı bırakmaya ya da imha etmeye karar vermişlerdi -özellikle de Ermenilere en sert şekilde muamele edeceklerdi (Dadrian, 1994a). Bu sözler gerçek soykırım anlamına gelmeyen retorik ifadeler olsa da, cinai temizlik, Türkleştirme ve tehcir anlamına geldiği kesindi. Ama hâlâ "bir dahaki sefere" deniyordu. Aksi takdirde Jön Türklerin halen daha makul iki seçeneği vardı. İktidara yerleşip liberaller ile azınlık milliyetçilerinin çeşitli koalisyonlarıyla tek tek meseleler üzerinden uzlaşmaya gidebilirdi. Böyle bir uzlaşma bütün ülkede etkin bir idarenin pekişmesine yardımcı olabilirdi. Ayrıca Düvel-i Muazzama'nm Ermeni reformlarına dair talepleriyle de uzlaşılabilirdi. Alternatif olarak, Ermeni milliyetçisi eylemcilerin işini bitirmek ve geri kalanları korkutup itaat ettirmek için Osmanlmm geleneksel ibretlik baskı politikasına dönmeleri de mümkündü. Büyük Devletlerin atadığı biri Norveçli diğeri Hollandalı iki müfettiş orta ve doğu Anadolu'daki reformları teftiş etmek üzere Türkiye'ye gelirken birinci seçenek gönülsüzce hayata geçirilmeye başlamıştı. İttihatçılar müfettişleri oyalıyordu, ama Büyük Devletlerin hepsiyle birden aralarının açılmasını da istemiyorlardı. Keza kafalarında toplu katliamlar varsa bile barış zamanında bunun üstünü örtmelerinin yolu yoktu.

Ama “bir dahaki sefer” geldi ve iki müfettişin hiçbir şeyi teftiş edemeden doğruca ülkelerine gitmelerine neden oldu. 1914 Ağustosu’nun ilk haftasında Birinci Dünya Savaşı başladı. Türkiye 2 Ağustos’ta Almanya’yla gizli bir anlaşma imzalayarak yakın zamanda İttifak Devletleri’ne katılma sözü verdi. Türkiye savaşa katılacaksa Alman tarafında katılması mantıklıydı; çünkü topraklarını ele geçirmek istemeyen tek büyük devlet Almanya’ydı. İngiltere geleneksel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nu destekleme politikası izliyordu, ama 1880’lerde Asya’nın ganimetlerini Rusya’yla dostça paylaşma stratejisine kaymıştı. İTC Almanların gücünü gözünde büyütmüştü -kendileri de liberalizmden ziyade devletçi militarizme değer veriyorlardı ve bu hatayı yapmalarında ideolojik önyargıları da rol oynamış görünüyor. Muhalif Jön Türk Batzaria, sakınganlık ve barıştan ziyade hareketi ve savaşı seven bir grup radikal önderin, nispeten içgüdüsel olarak bu kararı verdiğim düşünüyordu (Karpat, 1975: 297). Ama Karsh & Karsh’a göre (1999: 7. Bölüm), Enver öncülüğündeki radikaller savaş sayesinde yenilenmek gibi daha tutarlı bir vizyona ve Almanya’dan istediklerini almak için daha hesaplı bir stratejiye sahipti. Almanya kazanacaksa ittifakına katılmak için acele etmek gerekiyordu; çünkü zaferin ganimetleri daha fazla olacaktı. Komşusu Bulgaristan da Alman ittifakına katılınca İTC’nin artık hiç tereddütü kalmadı. Almanya kendi payına Türklerden tek bir önemli stratejik talepte bulunuyordu: Boğazlar ve Karadeniz kapatılırsa İngiltere ve Fransa takviye göndererek Rusları destekleyemeyecekti (Cemal Paşa, 1922: 113-15; MacFie, 1998: 5. 6. Bölümler). Gerçekten de birkaç Alman gemisi, çok sayıda Türk topçusu ve Gelibolu’da Ingilizlerin karaya çıkmasına direnen Türk piyadesinin cesareti sayesinde başarılı olundu.

Gizli anlaşmadan sonraki hafta, İTC liderleri son bir defa A planını uygulamayı denedi. Ermeni milliyetçilerini bir nevi sadakat sınavına sokarak açıkça onlarla anlaşmayı denediler. Yüksek düzeyde bir İTC delegasyonu, büyük Ermeni cemaati liderlerinden Rus Kafkaslarmda yaşayan Ermeniler arasında bir ayaklanma örgütlemek için yardım istedi. Eğer bu ayaklanma başarılı olursa, İTC onlara Türk idaresi altında özerk bir Ermeni eyaleti verecekti. Ermeni temsilciler, savaş zamanında cephenin her iki tarafındaki Ermenilerin kendi devletlerine sadık kalması gerektiği cevabını vererek bu teklifi reddettiler (Ja-farian, 1989: 76). Bu onlara en makul seçenek gibi görünüyordu, çünkü askeri kaynaklardan yoksun bir azınlık için bu devletlerden herhangi birine isyan etmek kesinlikle çok riskliydi. Ama öte yandan, Ermeniler bu devletlerden birine ya da ötekine sadakat gösterme seçeneğiyle karşılaşırsa Rus tarafını seçenlerin daha fazla olacağı ortadaydı -zira Osmanlı İmparatorluğu kısa süre öncesine kadar onları öldürüyordu. Kurtulanlardan birinin hatırladığına göre, Sivas’taki yetişkinler “Hıristiyan Amca”dan yani Rusya’dan sevgiyle bahsediyordu: “Anadolu’daki Ermenilerin selamet umudu Rus orduşunun gelişi olacaktır” (Bedoukian, 1978: 7; krş. Jafarian, 1989: 41-4; Kazanjian, 1989: 48).

Osmanlı İmparatorluğu 1914 Ekiminin sonunda Birinci Dünya Savaşı’na resmen katıldı. Savaş ilanı “ırkımızın”, yani Turanlıların, “tüm kollarını birleştirmek” için “Moskof düşmanı yok etmeye” yönelikti. Türk olmayan dört kabine üyesi karara karşı çıkarak istifa elti; sadrazam (aristokrat bir Mısırlı, nispeten marjinal bir Jön Türk) duraksadı ama makamında kaldı, istifalar İttihatçıların devlet üzerindeki kontrolünü artırdı.

Organizasyonu zayıf Türk kuvvetleri iyi dövüşüyordu ve başarı da kazanıyorlardı. Mezopotamya'da bir Ingiliz keşif kuvveti mağlup edildi. Gelibolu'da Ingilizlerin Boğazları açmak için karaya çıkma girişimi boşa çıkarıldı. Bu devlet ayakta kalma yeteneğine sahipti. Ama 1915 Ocağı'nda, Kafkasya'da Enver Paşa'nın Üçüncü Ordusu'nun kesin bir yenilgi yaşaması felaket oldu. Enver'in Rusya'yı fethetme girişimi pervasız hırsına ve etnik Turan imparatorluğu düşüncesine bağlılığına uygun olarak gözükara bir hareket gibi görünüyordu (Stuermer'e göre, 1917: 76-7).

90.000 askerinin çeyreğinden azı Türkiye'ye dönebildi. Rusların karşı saldırıya geçmesini önleyen tek şey zorlu kış koşullarıydı.

150.000'den fazla Rus Ermenisi çarın ordusuna gönüllü olarak katılmıştı.

Kimisi yurtseverlikten, kimisi çarı kötünün iyisi olarak gördüğünden, kimisi de daha sonra Ermenilerin milliyetçi amaçları için kullanılabilecek silahlara sahip olabilmek için orduya girmişti. Aralarında deneyimli askerler bulunan çok daha az sayıdaki Osmanlı Ermenisi de sınırı geçerek Ruslara katıldı. Ermeni kaynaklarının çoğu 1.000-2.000 arası bir tahmin yapar, ama daha detaylı bir hesaplama 5.000 kişinin sının geçtiğini göstermektedir. Türk ordusunun raporlarında 6.000-15.000 arasında bir tahmin yapılır (Chalabian, 1988: 218-29; Documents on Ottoman-Armenians, 1983: II: 13, 45-6, 63). Derogy'nin (1986: 44) 5.000-8.000 aralığı en makul sayı gibi görünüyor. Sayı ne olursa olsun, Türklerin askere aldığı ve çok azı kaçan 200.000'den fazla Ermeninin yanında çok az kalır. Fakat Ermeni gönüllüler az sayıda olmalarına rağmen Ruslar için değerliydiler. Araziyi, Türk kuvvetlerinin konumunu ve yerli halkların hangi tarafa sempati duyduğunu biliyorlardı. Türkiye için savaşın ilk üç yılında, 1917 yılında Rus devrimi sonucu Rus orduları çökene kadar çok tehlikeli bir cepheydi bu. Bazı Ermeniler de bu tehlikeyi artırıyorlardı.

Osmanlı devletinin çeşitli kesimlerinde daha önce yaşanan radikalleşmeyi ve Türklerin mağlubiyetlerine Ermenilerin de bir nebze katkısı olmasını birleştirdiğimizde, bir sonraki aşamaya geçilerek sadece Ermenilere yönelik kanlı, cinai misillemeler yapılmasını açıklayabiliriz. Ermeniler daha tehdit edici görünüyordu, ama yine de Rumlardan ve Yahudilerden daha savunmasızdılar. Osmanlı Rumları daha önce onları ayrıcalıklı kılan millet sisteminin artık öldüğünü anlamışlardı. Onların sadakati Atina'ya idi. Fakat Türkiye tarafsız Yunanistan'ı kışkırtmak istemiyordu. Yahudiler ne coğrafi olarak yoğundu (Filistin'deki Siyonistler hariç), ne de düşman güçlerle inanılır bir bağlantıları vardı. Pek çok Yahudi Jön Türkler arasındaydı, çünkü Hıristiyanlardan kuşku duyuyorlardı. Türklerin müttefiki olan Almanlar da Rumları ve Yahudileri koruyordu -ama Ermenileri korumuyordu (Dadrian, 1996: ek C). Bazı AvusturyalI ve Alman yetkililer, Avrupa eyaletlerinde bulunan Amerikan konsoloslar ve Türk ordusunda savaşan Venezuelalı paralı asker Rafael de Nogales'e göre, Jön Türklerin planı diğer azınlıklarla daha sonra uğraşmaktı. O kadar göz önünde olmayan Hıristiyan azınlıklar savaş sırasında ezilmişti. De Nogales at sırtında giderken kıyıma uğramış Nasturi Hıristiyan köylerine rastlamıştı. Söylediğine göre, Ermenilerin aksine bunlar Türk yönetimine tehdit oluşturmuyordu. Bryce Raporu bu katliamları ayrıntısıyla, dehşetli bir uzunlukta anlatır. Fakat ABD konsolosları çok az

Rumun katledildiğini bildiriyordu. Pek çoğu sürgün edilmiş, mülkleri çalınmış ve genç kızlarından bazılarına tecavüz edilmişti (Bryce, 1972: 99-192; Dadrian, 1994; de Nogales, 1926: 136-7, 2068; U. S. Documents, 1994: 65-70). 1922'deki Yunan-Türk savaşında Rumlar hem daha tehdit edici hem de daha savunmasızken, Türkler İzmir'i aldıktan sonra yaklaşık 30.000 Rum katledilmişti. Ama daha evvelinde ana Hıristiyan tehdidi orta ve doğu Anadolu'daki Ermeni topluluklarından geliyormuş gibi görünüyordu.

Kürtler hiç de o kadar tehdit edici değildi, ama en az Ermeniler kadar savunmasızdılar ve yabancı himayecileri yoktu. Kürtler daha yakın tarihteki Türk devleti (ve başka devletlerce) ezildi. Ama Kürtlere yönelik ağırlıklı Türk politikası zorla asimilasyon ve bazı tehcirler oldu, toplu katliamlar değil. Kürtler Müslümandır. Türkler onların Ermenilerden daha ilkel ve aşiret halinde olduklarını düşünüyordu. Rüşvet alabilir ve Türklüğe asimile edilerek modernleştirilebilirlerdi, üstelik pek o kadar siyasi tehdit oluşturmuyorlardı. Ayrıca çok yoksul olduklarından yağma edilecek bir şeyleri de yoktu. 1916 ve 1917'de koca koca Kürt aşireti konfederasyonları, Türkleştirme bölgesi olarak tanımlanan doğu sınırındaki eyaletlerden sürüldü. Ama öldürülmediler. Yaşadıkları yeni yerde Türk nüfusuna asimile olmaları bekleniyordu (Adanır & Kaiser, 2000: 14-15). Sadece Ermeniler kanlı misillemelere ve tehcire kurban gittiler. Son Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nm ilk yılı Osmanlı Türkiye'sini tam tehlike bölgesine getirmiş ve sınırı aşarak cinai etnik temizlik alanına sokmuştu.

SONUÇ

Bu bölümde cinai etnik temizliğe doğru kaçınılmaz ya da önceden tasarlanmış bir gidiş tanımı yapılmadı. Bu gidiş iki kalıcı ve iki nispeten daha koşullara bağlı baskıdan kaynaklanmıştır.

2. Bu baskı Türk ve Müslüman halkların imparatorluk içindeki Hıristiyan-lara uzun zamandır duyduğu ekonomik hıncı güçlendirdi. Popülistler Müslüman efendinin artık köle haline geldiğini öne sürüyordu. Bu tam anlamıyla hayal ürünü olmadığından, radikal bir organik milliyetçi hareket Hıristiyanlara karşı Müslüman halkın yaygın olarak harekete geçmesine yol açabilirdi. Anadolu'nun içlerinde yerli Türkler ve Kürtlerin de topraklarını satın alan Ermenilere hıncı artıyordu. Türkler ve Kürtler siyasi ve askeri iktidara sahip oldukları için şiddet yoluyla cevap verdiler. Her iki durumda da smıf kininin yerini etnik kin alıyordu. Ama bu iki popülist Müslüman hareketi farklı bölgelerde ve farklı sınıflarda ortaya çıktı. İttifak yapacakları açıkça ortada değildi. Böyle bir ittifakın Jön Türklerin kontrolünde olacağı da pek yüksek bir ihtimal gibi görünmüyordu. Savaş öncesi dönemin büyük bir kısmında Jön Türkler popülist şiddeti körükleyenlerle değil Ermenilerle müttefikti. Kimsenin amacı sınıfı etnik kökenin gölgesinde bırakmak değildi.

3. Ama Jön Türkler askeri ve siyasi baskılar sonucunda, modernleşmenin ilk başta düşündüklerinden daha fazla merkezileşme gerektirdiğine inanmaya başlayınca radikalleştiler. Çok-etnili Osmanlıcılıkları da yerini daha büyük Türk milliyetçiliğine bıraktı. Yine de Türkler yavaş yavaş organik milliyetçiliği benimsediler. İmparatorluğun gücü çok-

etnili olmaya dayanıyordu ve bunun feda edilmesi için pek çok mağlubiyet gerekti. Ama Osmanlı politikalarını kitlesel hareketler değil, büyük iktidar kaynaklarını kontrol eden çok küçük gruplar belirliyordu. İmparatorluğun ekonomik modernleşmesini kontrol edenlerin çoğu Türk olmayanlardı, ama siyasi ve askeri modernleşmeyi Türkler kontrol ediyor, devletçi ve milliyetçi reformlara giderek daha fazla bağlanıyorlardı. Ordu ve polis içindeki zor güçlerini seferber etmeleri ve halk gösterileri organize etme yetenekleri sayesinde siyasi iktidarı 1908'de ve 1913'te iki aşamada ele geçirdiler. Ardından gerçekleşen tasfiyeler devleti ve Jön Türklerin kendisini radikalleştirdi. Ama bu süreç tez I'de gösterilen çizgiyi doğrudan izlemedi. Demokratik özlemlerin karanlıklaşması, demos ile etnosurı birbirine karışması söz konusuydu. Ama Jön Türkler aynı zamanda daha karanlık Osmanlı uygulamalarını radikalleştirdiler ve modernleştirdiler, baskı ve etnik topluluklar arasında böl ve yönet politikalarına başvurmak yerine yüzlerini fiili temizliğe çevirdiler.

4. Birinci Dünya Savaşı aniden militarizmi ve jeopolitik istikrarsızlığı artırarak bu karışımı çok daha tehlikeli hale getirdi. 1914 sonundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu içinde sadece Almanya nüfuzunu koruyabildi ve

Almanya'nın da Ermeniler konusunda hiçbir çıkarı yoktu. Ermenilerin ana koruyucusu "Rusya Amca" imparatorlukla savaş halindeydi ve bu savaşta bazı Ermenilerin desteğini alıyordu. Bu durum tez 4a ve 4b'nin karışımından oluşan bir senaryoyu gündeme getirdi. Türkler imparatorluk içinde Ermenilere nazaran ezici bir güce sahip olmasına rağmen, dış desteğin taraflan eşitleme ihtimali Türkler arasında gerçek bir siyasi yok oluş korkusu doğurdu. Aynı zamanda savaş da imparatorluktaki etnik-dini gerilimlere getirilecek radikal çözümlerin artık dışarıdan dizginle-nemeyeceği anlamına geliyordu. Bu durum koşullara bağlı ve dışsal bir baskı yaratmıştı, çünkü genel savaşa doğru kayılan süreçte Osmanlıların bir rolü yoktu. Osmanlıların zaten devam eden savaşa katılma kararı da önlenebilecek bir hataydı.

Demek ki Hıristiyanların ekonomik ayrıcalıklarıyla bağlantılı jeopolitik istikrarsızlık (tez 5) bir tür radikal Osmanlı Türk tepkisi ihtimalini doğurmuştu. Jeopolitik krizler, Osmanlı reformcuları arasında yürüyen ve tarafların neredeyse eşit olduğu tartışmaları radikallerin kazanmasını mümkün kıldı. 1908'de Jön Türkler ile Ermeni milliyetçileri müttefikti ve Jön Türklerin A planı yürürlükteydi. Sonraki altı yılda onları ayıran şey öncelikle jeopolitik baskılar olmuştu. Nihai radikalleşme de Birinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklandı. Yapılan iki darbe potansiyel bir radikalleşme aracı sağlamıştı. Hıristiyanların ayrıcalıklarına karşı iki farklı popülist hıncı birbirine bağlayabilecek, modern bir organik milliyetçi çözümü hayata geçirebilecek ve radikal politikaları uygulayabilecek bir devlet çekirdeği ortaya çıkmıştı. Ancak dünya savaşının etkisiyle gerçekleşen ikinci darbe sonucunda tehlike bir bütün olarak Ermenileri kapsamıştı. Doğu Anadolu'daki Ermeniler imparatorluğu kurtarması planlanan organik Turancı milliyetçilik projesini engelliyordu ve hem milliyetçi hem de muhafazakar Ermeni liderler Rusya'yla temaslarını artırıyordu. Bazı Ermeniler ile bazı Türkler arasındaki gerilimler kaynama noktasına yükselmişti. Bu kitabın göstereceği gibi, cinai etnik temizliğe inişin derin köklere sahip sebepleri ile koşulların doğurduğu sebepleri arasındaki tipik bir bileşimdi bu. Genellikle olduğu gibi, tehlikenin tayin edici kaynağı en

nihayetinde -devleti kontrol eden- siyasi iktidardı.

Organik milliyetçiliği, devletçiliği ve şiddeti ölümcül düzeyde benimsemenin ne kadar geç gerçekleştiğine dikkat etmek gerek. Akıbetlerinin sorumlusunun saray ya da İslamcı gericiler değil de Jön Türkler olmasına 1912'de, hattâ belki de 1913'ün büyük bir kısmında çoğu Ermeni şaşırıp kalırdı. 1914 Ağustosu gibi geç bir tarihte bile Jön Türkler A planının, yani Ermenilerle ittifakın yeni bir versiyonunu hayata geçirmeye çalışmıştı. Sonraki bölümde göreceğimiz üzere, B planı -kitlesel ama stratejik bakımdan sınırlı tehcir- hızla ortaya çıktı ve daha da hızlı bir şekilde C planına, yani daha genel ve çok daha şiddetli tehcire dönüştü. Bu plan da bünyesi gereği istikrarsızdı ve çabucak D planına yani soykırıma kaydı. Burada genellikle ileri sürüldüğü gibi tutarlı, örgütlü ve önceden tasarlanmış bir soykırım söz konusu değildi. Durum tez 6'ya açıkça uygundu: Cinai temizlik nadiren sorumluların baştan niyetli olduğu bir şeydir. Ayrıca sonraki bölümlerde de göreceğimiz gibi, gelecek vaat eden bir siyasi hareketin dolambaçlı ama nihayetinde hızlı bir şekilde yoldan saptığı tek vaka bu değildir.

ALTI

1

Bu iki bölümde ifade edilen görüşler bana ait olsa da, araştırmalarıma cömertçe yardımcı olan Hilmar Kaiser'e minnet borçluyum. Yine de literatürde koca bir boşluk vardır. Türklerin dürüstçe anlatılarından yoksunuz. Kurbanlar hakkında daha çok şey biliyoruz, ki bu da ister istemez taraflı olmamıza ve olayları Ermenilerin penceresinden görmemize yol açıyor. Türkiye hükümederi soykırımı reddetmeyi sürdürdükçe, Türkiye arşivleri büyük ölçüde kapalı tutuldukça ve Türkiye'nin açıklamaları inandırıcılıktan uzak kalmaya devam ettikçe bu taraflılığın ortadan kalkması mümkün değil. Bu tutum Türkiye'ye zarar vermekten başka işe yaramaz.

2

Ekonomiyle ilgili bu paragraflar büyük ölçüde şuralara dayanır: Keyder (1987: 2 ve 3. Bölümler), Keyder ve diğ. (1993) ve Ahmed (1982: 402-5).

3

Durkheim'm kendisi, Tann'nm toplumdaki ahlaki ve ritüel düzenin merkezi olarak yerini ulusun alabileceğini söyler. Ayrıca işbölümündeki anomi ve parçalayıcı eğilimlere sendikalist korporasyonlar yardımıyla nasıl karşı durulabileceği üzerine uzun uzadıya yazmıştı. Ama "modem toplumlar nasıl bir arada durur?" şeklindeki ilk sorusuna bulduğu yanıtlardan asla tatmin olmamıştı. Gökalp'in milliyetçi çözümüne -ve korporatizmin daha sonraki faşist uzanımlarına- sıcak bakması mümkün değildi, çünkü Durkheim bir liberaldi.

4

Dadrian (1997b: 239-40) Jön Türkleri “her türlü görgülü ideolojik dayanaktan yoksun”, “kana susamış maceracılar çetesi” diye tanımlar-bu tanım soykırım planlamayı onlara atfetmekte faydalı olsa da ideallerini ya da cazibelerini anlamaya yaramaz.

5

Organizmacı olarak anılan görüşler, toplumu, örgütlenmesi ya da gelişimi itibariyle biyolojik organizmalara paralel olarak değerlendirirler, -rdrı

6

Düzenli ordu subaylarının aday olmasına izin verilmemişti, ama askeri okullarda öğretmenlik yapan birkaç vekil aynı zamanda subaydı.

Ermenistan, II

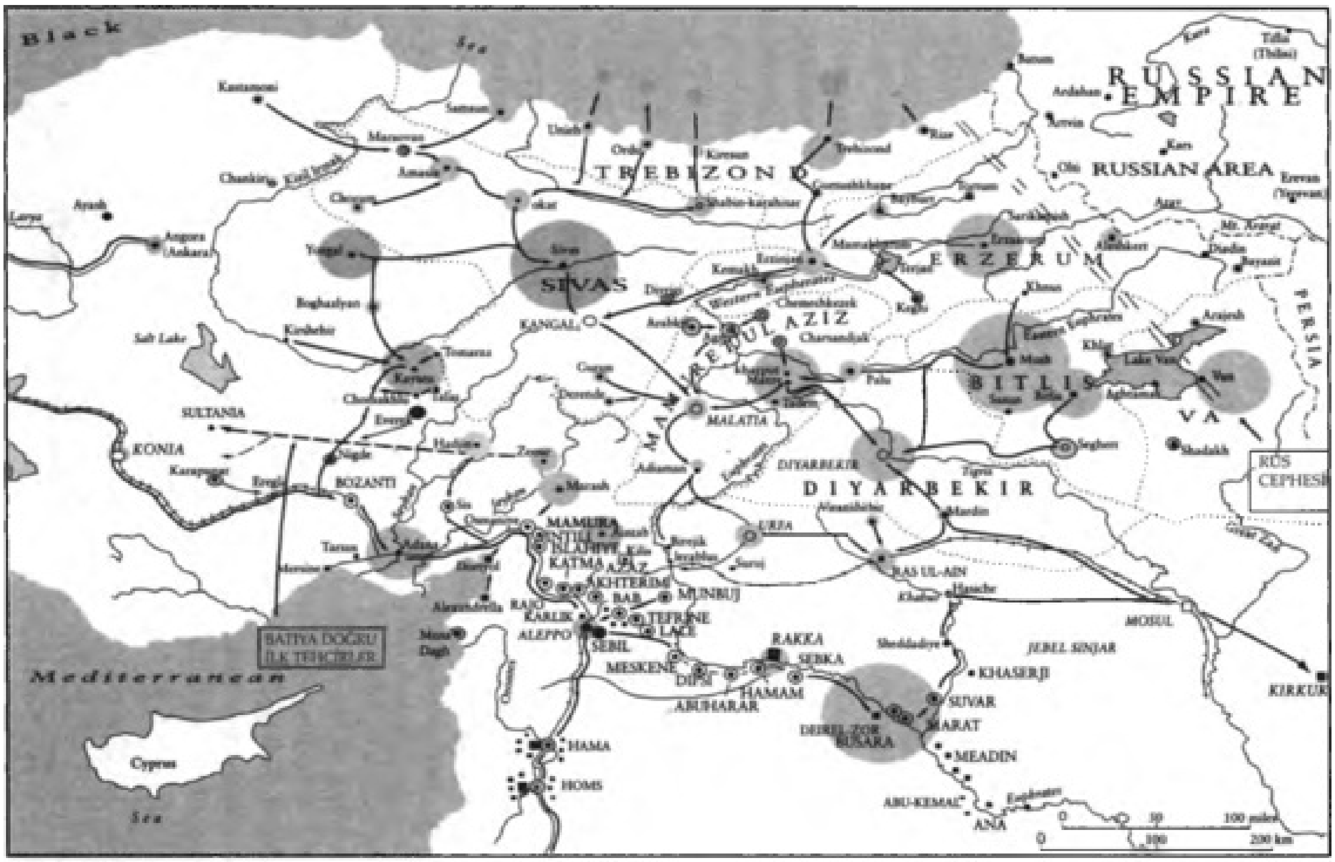
Soykırım

Soykırım sayı ve niyet gerektirir. 1915'i takip eden yıllarda öldürülen Ermenilerin tam sayısını bilmiyoruz -hattâ Türkiye'de yaşayanların tam sayısını bile bilmiyoruz.[1]1915-16'da 1.2-1.4 milyon kişinin öldüğü tahmini makul olabilir. Ama İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri gittikten sonra da yer yer katliamlar yaşanmış ve bu rakama binlerce kişi eklenmiştir. Ermenilerin üçte ikisi ölmüş olabilir. Pek çok kişi yurtdışma kaçarak kurtuldu ve 1914'te Türkiye'de yaşayan Ermenilerin yaklaşık olarak sadece yüzde 10'u 1922'de hâlâ ülke içindeydi. Kadın ve çocuklardan çok daha fazla erkek öldürüldü. 1916 Mayısı'nda Deyr-ez Zor kampında hayatta olan 180.000 Ermemden sadece yüzde 10'u erkekti (çoğu da yaşlıydı), yüzde 30'u kadındı ve yüzde 60'ı çocuktu (Kevorkian, 1998: 224). Ama çok sayıda erkek, kadın ve çocuk öldürüldüğü, hayatta kalan kadın ve çocuklardan pek çoğu zorla Müslüman kimliğine asimile edildiği için Ermeni ulusunu silip atma yönünde bir girişimdi bu. Soykırım kelimesi henüz mevcut değildi. Ama sayılar bu eyleme tekabül ediyordu.

Peki soykırıma niyet edilmiş miydi? Soykırım önceden hükümet tarafından planlanmış mıydı? Yazarların çoğu planlanmış olduğunu söyler (örn. Dadrian, 1995; Melson, 1992). Az sayıda karşıt görüşlü yazar vardır (Adanır, 2001; Suny, 1998). Ben karşıt görüşü benimsiyorum: En sonunda bir organizasyon ve planlama olsa da, soykırım beklenmedik krizlere verilen ani tepkilerden düzensiz bir şekilde doğmuştur. Elimizde tartışmasız deliller, tepeden gelen kesin soykırım emirleri yoktur (bu kitapta tartışılan vakaların hiçbirinde yoktur).[12] Gel gelelim, 1914'te yönetimde olan İTC radikalleşmekteydi ve bu radikalleşme daha sonra soykırıma doğru ilerledi. Kimileri Ermenileri ortadan kaldırmak için savaşın eşsiz bir fırsat yarattığım ve Ermeni sorununa kesin bir çözüm sağladığını belirtiyordu. Bununla ne kastettikleri açık değildi. Henüz çoğunluğu temsil etmiyorlardı ve rejimin iki güç merkezi olan Enver ve Talat'ın açık desteğini almamışlardı. Enver Kafkaslarda Ruslara yenilip İstanbul'a döndüğünde onların görüşlerine yaklaşmaya başlamış görünüyor. 22 Ocak 1915'te Ermeni cemaatini ve askerlerini sadakatlerinden dolayı övüyordu, ama bir ay sonra kendi stratejik hataları için onları suçlamaya başlamıştı. Bazı Alman askeri danışmanları, Ermenilerin işgalci Ruslarla işbirliği yapmalarını önlemek için stratejik bölgelerden uzaklaştırılmasını teşvik ediyordu (Dadrian, 1995: 34-42). Talat daha sonra Amerikan büyükelçisine, tehcirin, "alelacele verilmiş bir karar olmadığını... uzun ve dikkatli hesaplamaların sonucu olduğunu" söylemişti (Morgenthau, 1918: 333).

1915 başlarında "tehcir" planı yapılmıştı, peki ama bunun anlamı neydi? Bazı Türkler bu sözcüğü çok daha kötü bir şeyi tanımlamak için kullanıyordu, ama büyük ihtimalle büyük bir kısmının akimda böyle bir şey yoktu. Ortak düşmana karşı Ermeni milliyetçileriyle anlaşma yönündeki A planı en sonunda suya düşünce, tehcir B planı olarak hayata geçirilmişti. İlk başta B planı sadakatsizlik potansiyeli taşıyan Ermenileri savaş sahnesinden uzaklaştırarak savaşa müdahil olmalarını engellemeye yönelikti. Ama bu

hareket taktik cazibe dediğim bir unsuru barındırıyordu: Askeri bir taktik olarak taktikçileri çok daha kötü bir yere çekebilirdi. Şiddetin tırmanması neticesinde C planına dönüşmesi işten bile değildi: Ermenileri tüm savunmasız iletişim hatlarından ve cephe bölgesinden uzaklaştırma fikri tüm Anadolu'yu ve neredeyse tüm Ermenileri kapsayabilirdi. Güneydeki "daha güvenli" marjinal çöl alanlarına gitmeye zorlanmaları mümkündü. Bu tırmanış 1915 başındaki askeri felaketler yüzünden hız kazandı. Ocak sonunda Doğu Cephesi Rus baskısı altında çökmeye başlamıştı. Ingilizler şubatta Süveyş Kanalı'nda ve nisanda Mezopotamya'da zaferler kazanmıştı. İngiliz deniz kuvvetlerinin kısa süre içinde Suriye sahil-

HARITA 6.1 Osmanlı Imparatorluğu'ndaki 1915 Ermeni katliamı. Ulusal Ermeni Enstitüsü'nün izniyle (www.armenian-genocide.org).

lerine asker çıkartması bekleniyordu. Onun yerine İtilaf Devletleri donanması 18 Mart'ta doğrudan İstanbul'a yönelerek Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalıştı. Bunu başaramayınca 25 Nisan'da Gelibolu'da karaya çıkmaya kalktılar. Bu hamlenin amacı Türkiye'yi savaş dışı bırakmaktı. İstanbul'da panik başladı ve Anadolu'yu son savunma kalesi yapmak için planlar yapıldı. Ayakta kalabilmek için bu son kalenin güvenli olması gerekiyordu.

Osmanlı împaratorluğu'nun nasıl eşiği geçip Ermenilere cinai temizlik yaptığını anlamak için Harita 6.1'e bakın. Cepheler ile Ermeni tehciri arasındaki ilişkiye dikkat edilmelidir. Ayrıca Türk liderler arasında Ermenilerin düşmanla işbirliği yapabileceğine dair genel bir inanış ve Anadolu'da "saf" bir Türk anayurdu yaratma arzusu vardı. Kitlesel tehcirler çoğunluk tarafından kısa vadeli krizin çözümü olarak, radikaller tarafından da Osmanlı Türkiye'sinin uzun vadeli güvenliğinin yolu olarak görülüyordu.

B planı Türklerin geniş kesimleri tarafından, Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapması karşısında akılcı bir politika olarak görülüyordu (hâlâ da öyle görülüyor) (örn. İzzet Paşa, 1992: 200-9; Yalman, 1970: 326-32). C planını gerek-çelendirmek daha zordur, ama Halil Berktay (Milliyet, 20 Ekim 2000) durumu savaş dönemi bağlamında açıklar:

Türklerin kovalanmışlığı, köşeye sıkıştınlmışlığı... Çanakkale zorlanırken, İstanbul'un da yitirileceği ve ricat edilecek Anadolu'dan başka hiçbir yerin kalmadığı hissinin yerleşmesi... Ve tam bu sırada, Doğu Cephesi'nde, Ermeni milliyetçi çetelerinin, Rus ordusunun harekatına paralel olarak tırmanan faaliyetleri... Dolayısıyla Anadolu'nun dahi artık güvende olmadığı kâbusunun, insanların üstüne çökmesi...

C planı aynı zamanda Osmanlı'nm isyancı halkları zorla dağıtma uygulamasıyla da tutarlıydı. 1913'te doğu Trakya'daki Hıristiyan köyleri, tüm yerli Hı-ristiyanları korkutup kaçırmak için Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetlerince (ileride adlarını daha çok duyacağız) yakılıp yıkıldı. 1914 ortasında Ege kıyısındaki bazı Rum köyleri ve çiftlikleri de benzer şekilde saldırıya uğradı. Sonbaharda Filistin'deki Siyonist cemaatler radikal Yafa valisinin emriyle polis saldırısına uğradı (Kaiser, 2000b, 2001a; Karsh & Karsh, 1999: 166-7). Bu saldırılar 1990'Iarda Yugoslavya'da görülen cinai etnik temizlik tipindeydi: Geri kalanları terörize etme amaçlı katliamlar, yakmalar ve tecavüzler -ama soykırım değildi. Bunlar bütün olarak rejimin politikası mıydı, yoksa kriz döneminde baskı kaynaklarını kontrol eden radikal bir İTC hizbinin işi miydi? Bunu bilemiyoruz, ama ben ikinci yorumu benimseme eğilimindeyim. Enver ve Talat'ı bu radikal politikaya iten büyük ihtimalle 1915 başındaki askeri felaketler olmuştu. Ama savaş zamanı C planı bile istikrarsızdı ve benim kontrollü tehcir kategorimin sınırları dışına taşıyordu. Savaş halindeki bu viran olmuş imparatorluk kendi askerlerinin erzakını sağlama mücadelesi veriyordu. Diğer büyük devletlere nazaran toplam ekonomik artının çok daha fazlası savaşa gidiyordu ve bunun da büyük bir kısmı zor kullanarak elde ediliyordu. Çarpışmalarda ölen 325.000 askerin yanı sıra yaklaşık 240.000 Türk hastalıktan ölmüştü (Ahmad, 1993; McCarthy, 1983). Demek ki korkunç acılar çekilmiştir.[2] Fakat ülkenin çektiği bu acıları gören hiç kimse yüzbinlerce Ermeninin kitlesel ölümler olmadan tehcir edilebileceğine inanamaz. Yeniden yerleştirilmeleri konusunda yapılmış planlar konusunda bilgimiz yok. Sadece yaşanması güç çöllere gönderilmişlerdi. Ermenilerin mallarını almalarına izin verilmemişti, çölde yaşama becerileri yoktu ve hiçbir devlet yardımı almamışlardı. Büyük çoğunluğu ölecekti. Olaylar konusunda resmi Türk görüşünü kabul etsek bile, siyasi bir varlığı yok etme unsurları barındıran şiddet yoluyla tehcirden ve kurbanlara yönelik aşırı duyarsızlıktan söz edebiliriz, ki ikisi de etnikkırıma tekabül eder.

Bu planları yapan kimdi? Hüseyin Cahit'in (Yalçın) güvenilmez hatıralarında, Merkez Komite'nin soykırıma 1915 Şubatı ortasında onay verdiği iddia edilir. Hüseyin Cahit, mevcut on üyeden üçünün (Gökalp, Kara Kemal ve Mithat Şükrü) bu karara karşı çıktığını, ama muhalefetlerini saklı tutmayı kabul ettiğini ileri sürer. Ona göre Komite'de radikaller ağırlıktadır. Enver Paşa, Talat Paşa ve halihazırda Balkan mezalimine katılmış ve daha sonra soykırım cinayetlerinin büyük bir kısmını gerçekleştiren Teşkilat-ı Mahsusa'nm üç

lideri, yani Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım ve Atıf Rıza bu komitededir (Astourian, 1995: 33-41). Üçlüye dahil olan Cemal Paşa orada değildi, ama bu ilk günlerde gözlemciler onun zorla Türkleştirmeyi savunduğunu belirtiyordu (Morgent-hau, 1918: 172-4).

Yalçm'm anlatısı abartılı olabilir, ama genelde doğru görünmektedir. Selanik'te doğmuş ve mesleğinde yükselmiş olan muhasebeci Şükrü ılımlıydı, ama entelektüel Gökalp'm muhalefeti konusunda kanıtımız yoktur. Enver ve Talat'ın radikalliği 1915 başlarından itibaren belgelenmiştir. Nispeten ilk zamanlarda Rıza ve iki doktorun radikalliği de belgelenmiştir. Dr. Nazım, önceki Osmanlı siyasetçilerinin "hüküm sürdükleri ülkenin tamamını Hıristiyan unsurlardan temizleyecek kadar ileri görüşlü olmadığını" beyan etmişti (Bryce, 1972: 8).[3] Bir Alman generali, 1915 Nisam'nda Erzurum'da yapılan katliamlardan Dr. Şakir'i sorumlu tutmuştu. Ayrıca Türk kaynakları da onun tehcirle ilgili şu sözlerini alıntılar: "[tehcir] milli ve insani kurallara ters düşebilir. Bunun 'sorumluluğunu' almak ve bedelini ödemek için kendi hayatımı ortaya koymaya hazır ve gönüllüyüm." Gelecekte, "ülkeme hizmet için kendimi feda ettiğim" anlaşılacaktır, diyordu Dr. Şakir (aktaran Yalman, 1970). Yine de Türkler arasında insancıl bir kişi olarak tanınıyordu. 1916'da İstanbul'da doktorların, sosyo-politika uzmanlarının ve siyasetçilerin bir dizi kamuya açık konferanslar vermesini örgütlemişti. Bu derslerde frengi, sıtma ve başka hastalıkların Anadolu'da yarattığı yıkım ve Anadolu köylülerinin umutsuz ölçüde yoksulluğu, sömürülmesi ve eğitilmesi ele alınıyordu. Kendi konferansında yarattığı baskı sayesinde, Anadolu'daki yetkililerin toplumsal reform ve hijyen reformu konusunda yeni adımlar atmasını sağlamıştı (Stürmer, 1917: 172-3).

Tüm bunlar İTC içinde üç konum arasında tartışmalar yürüdüğünü gösteriyor. Küçük bir hizip hâlâ uzlaşmak istiyordu -A planı. Merkezciler cephe alanlarından zor yoluyla tehcirden yanaydı. Ama Ingilizler ve Rusların saldırıları neticesinde tehcir bütün Anadolu'ya yayıldı. Tehcir içeren B ve C planlarının ikisi de istikrarsızdı. Cepheler içlere doğru gerileyince B planı istikrarsızlaştı. C planı ise ister istemez toplu ölümlere yol açacağı için zaten istikrarsızdı. Üçüncü ve en radikal hizip D planı, yani toptan imha yanlısıydı. En sonunda tartışmayı kazanan onlar oldu. Son Balkan savaşı tartışmayı başlatmıştı. Dünya Savaşı da tehcire doğru savrulmasına yol açtı. Ermenilerin Rusya'ya karşı isyan başlatmayı resmen reddetmesi Türk mağlubiyetlerini pekiştirdi ve tehciri genişleterek C planına geçilmesine, sonra da olayların tırmanması neticesinde D planına, yani soykırıma varılmasına yol açan radikal bir zafer getirdi. Bu son iki tırmanış yukarıdan, Dahiliye Nazırı Talat'ın ve Harp Nazırı Enver'in makamından koordine edilmişti. Bu politikanın bazı sonuçları enine boyuna düşünülmüş değildi. İnsanlar savaş bölgesinden, hattâ Anadolu'dan sürülecek, her türlü direniş ezilecekti -ama baskı ne kadar güçlü olmalıydı, tehcir nasıl tamamlanacaktı, tehcir edilenler güneye varınca ne olacaktı? Çok az kişi tüm bunları önceden düşünmüş olabilir. Herhalde sadece en radikaller düşünmüştü, çünkü onların D planı en basit ve tutarlı plandı.[4] En muhtemel senaryo buymuş gibi görünüyor. Olayların hızla şiddetlenerek soykırıma dönüşmesine rağmen, çok iyi planlanmış bir soykırıma benzemiyor. Evet, bu bir soykırımdı, ama çok alelacele gerçekleştirilmiş ve başlangıçta düzensiz bir soykırımdı.

SOYKIRIM SÜRECİ

Demek ki soykırım gelişen bir süreçti. İzlediği sıra Kaiser (2001a) tarafından tartışılmıştır ve Harita 6.1'de coğrafi olarak takip edilebilir, ilk olay şubat sonunda, Suriye kıyısına uzak olmayan büyük bir Ermeni köyü olan Dörtyol'da gerçekleşmişti. İki Ingiliz-Ermeni casus karaya çıkmış, konukseverce karşılanmış, sonra da yakalanmıştı. Burası Ermeni milliyetçiliğinin kalesi olarak biliniyordu. Yetkililer casusların görevinin, Ingiliz bahriyelileri yakındaki sahilden karaya çıkarken oyalayıcı bir ayaklanma örgütlemek olduğunu düşünüyordu. Ingilizler bir yandan Ermenilerin kendilerini ne kadar destekleyeceğini anlamak istiyorlardı, diğer yandan burayı işgal edeceklerine Türkleri inandırmaya çalışıyorlardı, çünkü böyle bir şey yapmayacaklardı. Pek çok yerli Ermeni bu plana dahil olmayı reddetti. Hükümet haklı olarak çok gergindi. Geniş çaplı bir bölgesel ayaklanma planlandığı söylentilerine inanmış ve ibretlik baskıyla bu ihtimalin önüne geçmeyi daha emniyetli bulmuş olabilir. Adana valisi Dörtyol'a büyük bir askeri kuvvet gönderdi, Ermeni erkeklerinin büyük çoğunluğu tutuklandı ve başka yerlerdeki zorunlu çalışma kamplarına gönderildi.

Bu olay daha sonra Enver'in 27 Şubat'ta verdiği, ordudaki 200.000'i aşkın Ermeni askerin tamamını silahsızlandırma emrini meşrulaştırmak için kullanıldı. Bu askerler de amele taburlarına alındılar. Bu politika diğer gayrimüslimleri de kapsadı. Aaronsohn (1916), Filistin'deki diğer Siyonist askerlerle birlikte amele taburuna atanmış ve orada korkunç ağır koşullarda çalışmaya zorlanmıştı. Fakat Yahudilerin tehcirinden ya da öldürülmesinden bahsetmez. Açıkça görülüyor ki bu politika stratejik alanlardaki tehlikeli Ermeni işbirlikçileri ve silah taşıyan tüm Ermenileri silahsızlandırmaya yönelikti. Peki ama bunun sebebi gerçekten tehdit olarak görülmeleri miydi, yoksa çoktan planlanmış kötülüklere direnemesinler diye mi silahsızlandırılıyorlardı? Bunu anlamak için hangi senaryonun sonraki olaylarla daha tutarlı olduğuna bakmak gerek.

Şimdi diğer olaydan önce bir durgunluk yaşanıyordu, ki bu da planlı bir tepkiden ziyade koşullara bağlı bir tepkinin göstergesiydi. Yerli sivil halkın ilk toptan tehciri bir ay sonra, 26 Mart'ta Kilikya'nın Maraş eyaletindeki Zeytun kasabasında yaşandı. Harita 6.1 bu kasabanın cephe hattına hiç de yakın olmadığını gösteriyor, ama ana ordu ikmal hatlarından birinin üzerindeydi. Ayrıca kendi içinde bağımsız olan ve pek çok silahlı milliyetçiyi barındıran en güçlü Ermeni kasabası olarak nam salmıştı. Yakındaki tepelerde Ermeni eşkiya çeteleri vardı ve asker kaçaklarının katılımıyla bu çeteler genişlemişti. Çeteler mart ortasında ordu ikmal konvoylarına saldırmaya başlayınca, onları yakalamakta işbirliği yapmaları için yerel Ermeni liderlere baskı yapıldı. Bu baskı işe yaradı; eşkiyaların çoğu öldürüldü, yakalandı ya da dağıtıldı ve yetkililer de baskıyı azalttılar. Eşkıya faaliyetleri tekrar artınca, yetkililer (biraz da haklı olarak) yerlilerin artık işbirliği yapmadığı sonucuna vardı. Orada konuşlanmış bir Alman subay karısına gönderdiği mektupta, yerli Ermenilerin şiddet düşkünü ve beceriksiz jandarma komutanından nefret ettiğini yazıyordu. Bu yüzden çıkan çatışmalarda on kadar jandarma vurularak öldürülmüştü. Alman subaya göre yerliler arada kalmıştı. "Artık hükümete güvenmiyorlar" dı ve soygunculara ihanet ederlerse misillemeyle karşılaşmaktan

korkuyorlardı. Ne kadar tehlikeli bir durumda olduklarının farkında değildiler, çünkü bu bölge yetkililerin risk alamayacağı kadar stratejik öneme sahipti (Kaiser, 2001b: 13).

Böylece hükümet sorunu kökünden çözmeye ve bu bağımsız dağlıların gelecekte yaratabileceği tüm tehlikeleri ortadan kaldırmaya karar verdi. Büyük bir askeri kuvvet Zeytun'a saldırdı ve 8 Nisan'dan başlayarak üç gün boyunca Ermeni erkeklerini öldürdü. Birkaç silahlı Ermeni tepelere kaçtı ve çok daha kötü bir misillemeden korkan cemaat liderlerinin itirazına rağmen orada savaşmaya devam etti. Fakat karar zaten verilmiş görünüyordu; çünkü tehcir derhal başladı. Yerli erkeklerin çoğu güneye, Suriye çölündeki Deyr-ez Zor'a gönderildi. Ama kadınlar, çocuklar ve yaşlılar farklı bir yöne, kuzeybatıdaki Sultaniye ve Konya'ya gönderildi, ki bu durum sonraki tüm tehcirlerden farklıdır. Yolda cinayetler olmadı ve her iki grup da menzile ulaştı -yine bu durum da sonraki tehcirlerdekinden farklıydı. Hayatta kalan sürgünler yetkililerin onlara ne yapacaklarını bilemediğini söyler. Dörtyol ve Zeytun'daki eylemleri, aralarındaki süreyi ve sonraki tehcirlere nazaran farklı muamele yapılmasını bir araya getirdiğimizde görüyoruz ki bu büyük ihtimalle koşullara bağlı olarak gerçekleşen bir ibretlik baskıydı -o kadar korkunç bir baskıydı ki tüm diğer Ermeniler için ibret olmuştu. Ermeni askerlerin silahsızlandırılması yetkililerin daha genel bir Ermeni ihanetinden korktuğunu gösterir, ama bu adamlar da hâlâ inşaat işlerinde kullanılıyordu ve henüz ortada toplu katliamlar yoktu.

Sonra ikinci bir durgunluk yaşandı, ama bu sefer sadece 10 gün sürdü ve akabinde iki ayrı ama neredeyse eşzamanlı tırmanış gerçekleşti. Birincisi yeni bir olaydı, ama bu sefer çok daha önemli bir şehirde olmuştu. Doğu Anadolu'daki Van şehri Rusya ve İran sınırına yakın, stratejik bir noktadaydı. Büyük bir Ermeni nüfusuna sahip olan en yüksek nüfuslu şehirdi. Şehrin ılımlı valisi Tahsin Paşa'nm yerine 1914 sonunda Enver'in kayınbiraderi olan radikal İttihatçı Cevdet Bey atandı. Cepheden mağlup ve öfkeli dönen Cevdet Bey mağlubiyetten Ermenileri sorumlu tutuyordu. 16 Nisan'da beş yerli Ermeni liderini toplantıya çağırdı ve geldiklerinde onları öldürttü. Telaşlanan Ermeni topluluğu barikatlar kurdu. İki taraf da mevzilere geçti. Gölün çevresindeki köylerde yaşayan tecrit edilmiş Ermeniler tek tük öldürülmeye başladı. Ayın yirmisinde bir Ermeni kadına tecavüze yeltenilmesi büyük bir çatışmaya dönüştü ve kanlı Ermeni mahallesi kuşatması başladı. Gönüllü Ermeni birliklerinin öncülüğündeki Ruslar şehre yaklaşınca bu çatışmalar savaşla iç içe geçti. Ruslar 19 Haziran'da şehri aldı, ama ağustosta Türk ordusu ve Kürt başıbozukları şehri yeniden ele geçirdi. Van, cephe ile cephe gerisinin birbirine karıştığı tam bir etnik iç savaş alanı oldu.

Van'daki olaylar rejimin telaşa kapılmasına yol açtı. Hükümettekiler Ermenilerden ziyade yerli Türklere yakınlık duyuyordu ve radikal vali de merkeze kışkırtıcı raporlar gönderiyordu. 19 Nisan'da iki taraf mevzilerine yerleşirken hükümet Alman Büyükelçiliği'ne artık Ermenilere güvenemediğini bildirdi. Ondan sonra Van Ermenilerinin düşmanla işbirliği, tehcir yoluyla misilleme yapmanın gerekçesi olarak kullanıldı (Documents on Ottoman-Armenians, 1983). Mecliste birkaç vekil yetkililerin olayları abartmasını eleştirdi. Bazı Türk subayları da olayları kışkırtanın Üçüncü Ordu Grubu Komutanı General Kamil olduğunu ve Ermenilerin savaşta tehdit yarattığı için ortadan

kaldırılması gerektiğini göstermek amacıyla olayları abarttığını iddia ettiler (Dadrian, 1994b: 93). Fakat ılımlı bir vekil olan Ahmet İzzet Paşa Türklerin aşırı tepkisi karşısında dehşete kapılmasına rağmen, Doğu Cephesi Komutanı olduğunda Ermeni zulmünün kesinlikle gerçek olduğunu fark ettiğini söyler (1992: 2009). Van'daki Türk topçu birliğinin komutanı olan, nispeten güvenilir Venezue-lalı paralı asker De Nogales her iki tarafın da amansızca savaştığını bildirmiştir. İki taraf da taviz vermiyor, savaş esirlerini ve işbirlikçileri öldürüyordu. Şehir haziranda kurtulduktan sonra Ermeni zulmü yaşanmıştı. Ağustosta Türkler ve Kürtler şehri geri aldığında ise işi yerel bir soykırıma kadar götürmüşlerdi (Van'a dair çeşitli anlatılar için bkz. Bryce, 1972: 32-77; Dadrian, 1996: 31-4; de Nogales, 1926; McCarthy, 1995: 188-92, 223-30; Morgenthau, 1918: 296300).

Van'da bu patlama yaşanırken başkent de tehdit altındaydı. Hükümet yakında gerçekleşecek İtilaf Devletleri saldırısından haberdardı ve gerçekten de Gelibolu'da karaya çıkma girişimi neredeyse başarılı oluyordu. Başkentte hızlı siyasi gelişmeler yaşandı. 20 Nisan'da Avrupa'dan gelen Müslüman mültecileri Zeytun'a yerleştirme emri verildi: Ermeniler oraya dönmeyecekti. Fakat kaderleri hâlâ meçhuldü. 22 ya da 23 Nisan'da İTC ve askeri liderler bazı önemli kararlar verdiler. İstanbul'un ta kendisinde gerilla savaşı vermek için hazırlıklar başladı. Bu hazırlıklar arasında İstanbul ve bazı başka yerlerdeki 200'den fazla Ermeni önderinin, ayrıca ele geçirilebilen tüm devrimci milliyetçilerin yoldan çekilmesi de vardı. 25 Nisan'da ülke içindeki toplama kamplarına gönderildiler. İki gün sonra, İtilaf Devletleri'nin karaya çıkmasının ardından ikinci bir Ermeni önderleri tehcir dalgası yaşandı.

Ayın 24'ünde, daha önce kuzeydoğudaki Konya'ya doğru gönderilen Zeytun sürgünlerinin rotası Deyr-ez Zor'a çevrildi. Bu tayin edici bir değişimdi. Konya'da hayatta kalmaları beklenebilirdi, ama Suriye çölünde büyük ihtimalle öleceklerdi. 27 Nisan'da Talat, Alman Büyükelçiliği'ne tüm dini cemaatlerin siyasi özerkliğinin kaldırıldığını söyledi. Ayın 25'i ile 30'u arasında Kilikya'da-ki başka kasaba ve köyler (Ermenilerin kaleleri ya da askeri ikmal hatları üzerinde olanlar) boşaltıldı ve sürgünler güneye gönderildi. Nisan sonunda doğu Ermeni platosundaki karlar erirken, Osmanlı birlikleri ve Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetleri Van, Muş ve Rus sınırı boyunca katliamlara başladılar. Tehcir edilen siyasi önderlerin ilk olarak ne zaman öldürülmeye başladığı açık değildir. Devrimci milliyetçiler büyük ihtimalle bilgi almak için işkence edildikten sonra öldürülmüşlerdi, ama önderlerin çoğunluğu mayıs sonu ya da hazirana kadar öldürülmemiş olabilir. Ayrıca Ermeni amele taburlarının ne zaman öldürülmeye başladığı da belirsizdir, ama mayıs sonunda bunun hazırlıkları başlamıştır. Temmuzda yaklaşık 200.000 Ermeni askeri öldürülmüştü. Halbuki çok az Ermeni askerden kaçmıştı ve büyük çoğunluğu itaatkar görünüyordu. İtilaf Devletleri artık hem daha az sayıda Osmanlı askeriyle karşı karşıyaydı hem de kaçak Ermenileri de saflarına dahil edebiliyordu. Fransız Ermeni Lejyonu 4.500 kişiye ulaştı. Radikaller 1. Bölüm'de belirtilen güvenlik ikilemine sıkıştıklarını hissediyorlardı. Ermeni askerlerin isyan etme ihtimali düşükse de, böyle bir isyanın bedeli son derecek yüksek olacaktı. İşi garantiye almak için önceden saldırıya geçmeyi daha uygun bulmuş olabilirler. Ama çok az Ermeni topluluğu Türklerin savaş gücünü gerçekten tehdit ediyordu. Rejim gerçekten

tehditkar bir harekete saldırmıyor, gelecekte tehditkarlaşması kaçınılmaz bir harekete karşı önalıcı bir harekat yürütüyordu. Talat da bunu az çok kabul etmiştir.

Demek ki 23-5 Nisan'dan önce, tutarlı bir plan yerine en tehlikeli durumlara verilen bir dizi ibretlik baskı tepkisinden söz edebiliriz büyük ihtimalle. Bu üç günde Ermeni önderler, askerler, Ermeni kaleleri ile stratejik kasaba ve köylere odaklanan bir plan yapılmıştı. Artık koşullara bağlı ibretlik baskının ve sınırlı tehcirin ötesine, siyasikırıma geçiliyordu: Düşmanla işbirliği yapmasını önlemek için bütün potansiyel Ermeni siyasi ve askeri liderliği ortadan kaldırılmaya çalışılacaktı. Polisler Ermeni topluluklarında teröristlerin silahlarını aramaya başladı. Bazı silahlar buldular. Silah bulundurmak yasaldı ve pek çok Ermeni kendisini korumak için silah edinmişti. Polis silah bulamasa da kendisi yerleştiriyor ya da ev sahibine önce silah satıp sonra da evinde bu silahları "buluyordu". Silah bulunduranlar tutuklandı. Bu süreçte kaç kişinin öldürüldüğü belirsizdir.

Cinayetler ve tehcirler yayılmaya devam etti. Mayısta Kilikya'nın büyük bir kısmı temizlenmiş ve Ermeni nüfusu tüm daha sonraki sürgünler gibi güneye gönderilmişti (Bryce, 1972: 465-91, 646-8). Katliamlar ve tehcirler Van'dan batıya doğru yayıldı. Tek tük direnişler daha da büyük katliamlara yol açtı, ama Ermeni topluluklarının çoğu hazırlıksız yakalandı. Daha sonra milliyetçi çetelerin ve dağlardaki asker kaçaklarının dağınık ama ciddi bir direnişiyle karşılaşıldı. Ama bu direnişin nadiren başarılı olması Ermenilerin önceden çok az hazırlık yaptığını gösteriyor (Bryce, 1972: 84-95; U. S. Documents: I, 24-5, 49-50; II, 108; Barton, 1998: 100-3, 108-12; Kaiser, 2001b: 20-8; Kevorkian, 1998: 323; krş. Miller & Miller, 1993: 74-5). Artık Ermenilerin çoğu düşmana sempati duyuyordu; çünkü hayatta kalmak için en büyük umutları Türklerin yenilmesiydi. Yapılan plan ne olursa olsun, mayıs ayında olayların fiili tırmanışı neticesinde D planına doğru ilerledi: Soykırım.

Mayısın son haftasında bir dizi resmi gelişme yaşandı. 24 Mayısta İtilaf Devletleri cinayetlere karışanların savaş sonrasında hukuken sorumlu tutulacağı konusunda Osmanlı hükümetini uyardı. Bundan sonra verilen idari emirlerin ya cinai tehciri sistemlileştirmeye ya da tehcire hukuki bahane yaratıp düzenlilik izlenimi yaratmaya yönelik olduğu yorumunu yapmak mümkün. Ya bu emirler artık sistematik soykırımı hayata geçiriyordu ya da rejim savaşı kaybederse misillemeden kurtulmaya çalışıyordu. Emirlerde cinayetlerden bahsedilmez. Talat 26 Mayıs'ta, Doğu Cephesi'ne yakın olan ya da Adana ve Maraş bölgesinde bulunan Ermeni topluluklarının tehcirini emretti. Ertesi gün hükümet daha genel bir "Tehcir Emri" çıkartarak düşmanla işbirliğini önlemeye yönelik adımlara izin verdi, ki bu izin zorla yerinden etmeyi ve yeniden yerleştirmeyi de kapsıyordu. Bölgelerden ya da belli etnik veya dini gruplardan söz edilmiyordu. Ama üç gün sonra kabine Müslüman mültecilerin boş evlere yerleştirilmesine ve tüm Ermeni mülklerinin kamulaştınlıp satılmasına izin verdi. 9-10 Haziran'da tüm eyalet yetkililerine yeni tehcir ve mülke el koyma emirleri gönderildi (Kaiser, 2001a; Institut für Armenische Fragen'deki metinler, 1998: 12-13).

Bunun sadece B planı, yani savaşın zorunlu kıldığı tehcirler olduğu bahanesinden

vazgeçilmemişti. Oysa fiilen soykırım yapılıyordu. Eylül başında büyük ve göz önündeki İstanbul, İzmir ve Halep şehirleri dışında hiç Ermeni topluluğu kalmamıştı. Talat, 12 Temmuz 1915 tarihinde Diyarbakır valisine gönderdiği telgrafta soykırımı kabule yaklaşıyordu:

Son zamanlarda vilayet dahilindeki Ermeniler ile bi-la tefrik-i mezheb Hıristiyanlar hakkında katliamlar tertip olunduğu... Mardin'de murahhasa ile Ermenilerden ve diğer Hıristiyan ahaliden yedi yüz kişinin geceleri şehirden harice çıkarılarak koyun gibi boğazlattırıldığı ve şimdiye kadar bu katliamlarda maktul olanların iki bin kişi tahmin olunduğu ve buna seri ve kati bir netice verilmezse civar vilayattaki ahali-i îslamiyenin de kıyam ederek bi'l-umum Hıristiyanları katletmelerinden korkulduğu istihbar edilmiştir. Ermeniler hakkında ittihaz edilen tedabir-i inzibatiye ve siya-siyenin diğer Hıristiyanlara teşmili katiyen gayr-i caiz olduğundan ... bi'l-hassa alelıtlak Hıristiyanların hayatını tehdid edecek bu kabil vekayia derhal hitam verilmesi [gerekmektedir], (Aktaran: Berktay, Milliyet, 20 Ekim 2000)

Diğer Hıristiyanların katledilmesini durdurmaya çalışıyordu, Ermenilerin değil.

Protestan misyoner öğretmen Bertha Morley'in günlüğü sayesinde, Kaiser (1999a) orta büyüklükteki bir kasaba olan Merzifon'daki sürecin ayrıntılı bir anlatısını verir. Morley'in anlatısına, Bryce Raporu'nun bölgeyle ilgili bölümü de eklenebilir (1972: 331-77). Burası stratejik bir alan değildi ve Morley'in Ermeni toplumundan hepsi erkek olan 13 önderin tutuklandığını kaydettiği ilk tarih 29 Nisan 1915'ti. 10 Mayıs'ta 21 tutuklama daha olmuştu. Morley mayısta ve haziran başında polislerin asker kaçağı ve gizlenmiş silahlarla ilgilendiğini belirtir. Bir bağda bulunan bombalarla dolu sandık için Ermeniler suçlanmıştı. Bryce Raporu'nda (s. 332), Morley'in çalıştığı okulun müdürü nispeten eski silahlar bulunduğunu, ama "Türklerin öfkeden köpürmesine yol açtığını" söyler. Morley'e göre bu silahların sahipleri tutuklanmış ve tifüs salgım olan yerlere gönderilmişti. Silah bulunduğu haberinin gerçek olup olmadığını sorgulamaz, ama günlüğünde Ermeni direnişine dair bir kayıt yoktur. 10 Haziran'da vali "katılık" istemediğini, "ama dışarıdan ona çok baskı yapıldığını" söylemişti. 23 Haziran'da daha genel tehcirler için hazırlık yapılıyordu. Başka yerlerde doğanlara doğdukları yere dönme emri verildi. 26 Haziran'da bütün erkekler toplandı ve gruplar halinde kırsal alana gönderildi.

Pek çok Merzifonlu erkeğin yolda öldürüldüğüne dair ilk söylenti 1 Temmuz'da duyuldu. 3 Temmuz'da misyonun Türk avukatı, sürgünlerden "yolda kurtulunacağı" bilgisini sızdırdı. Morley bunu şöyle yorumlar: "Sanki niyetleri o ırkı ezmek ya da imha etmekti." Ertesi gün bütün Ermeni nüfusuna gitmelerinin söylendiğini belirtir. Yolda yemek için birkaç ekmek alan Ermeni bir kadına, fırıncının "o kadar ekmeğe ihtiyacın olmayacak," dedikten sonra, "kahkaha attığını" duyar. Bu sözler sürgünlerin kaderinin yerli Türkler arasında yaygın olarak bilindiğini gösteriyor. 5 Temmuz'da Ermeniler umutsuzca mülklerini satmaya çalışıyordu, ama bazı Türkler, "Bunları almamıza gerek yok. Zaten yakında bizim olacak," diyordu. 6 Temmuz'da onlara ulaşan "güvenilir bilgiye" göre sürgünlerin hemen hepsi yolda öldürülmüştü. Ertesi gün Merzifon'un ta kendisinde "gerçek" bir katliam "tehlikesi"

ortaya çıktı. Ama belediye reisi ITC üyelerini bir araya topladı ve düzeni sağladılar. Kasabada çok az ciddi şiddet olayı yaşandı. Okul müdürüne göre kadınlar iki hafta içinde tehcir edilmiş, 12.000 Ermeni nüfusundan geriye sadece birkaç yüz kişi kalmıştı. Artık insanlar "hükümetin Ermeni ırkını imha etmeye kararlı olduğunu hissediyordu ve direnecek güçleri de yoktu" (Bryce, 1972: 334).

Bayan Morley Türklerin vahşetine dair imgeler aktarmaz. Cinayetler başka yerlerde, onun görüş alanının dışında işlenmiştir. Düşman yerlilerin çoğu sürgünlerin malına mülküne göz dikerken, dost Türkler de Ermenilere hayatta kalmak için Müslüman olmalarını öneriyordu. Ama bu tür fırsatçı ihtidalar nadiren işe yarıyordu; çünkü yetkilileri aldatmak mümkün olmuyordu. Morley bundan memnun görünüyor; çünkü ruhları selamete erdirme peşindeki bu kadını ihtida da en az cinayetler kadar kaygılandırıyordu anlaşılan! 12 Temmuz'da bazı Türklerin bu vahşet karşısında hayrete düştüğünü ve "kendilerinin ya da dinlerinin asla bu kadar canice şeylerde parmağı olamayacağını, Almanların ve Hıristiyanların" suçlanması gerektiğini söylediğini belirtir. Bryce (1972: 348) iki Türkün, Ermeni dostlarını barındırdıkları ya da barındırmayı teklif ettikleri için asıldığını söyler. 14 Temmuz'da Morley kasabada ölümler yaşandığını bildirir. İnsaflı bir asker Ermeni Protestan papazı saklamaya kalkmıştır. Ama arkadaşları onu da öldüreceklerini söyleyince kaçar ve papazı kaderine terk eder. Askerler kendi aralarında tartışırlar. Bazıları hâlâ papazı öldürmeye gönülsüzdür ve Islami kabul etmesi için tekrar tekrar yalvarırlar. Papaz reddeder ve hem onu hem de ihtidayı reddeden yardımcısını öldürürler.

17 Temmuz'da belediye reisi olayları meşrulaştırmak için "[Ermenilerin] başka yerlerdeki Türklere yaptıklarının yanında" bunun solda sıfır kaldığını, "Van'da beşikteki Türk çocuklarının bile canlı bırakılmadığını" söyler. Morley 20 Temmuz'da Ermeni kadınlarının, yağmacı Çerkezleri kovan refakatçi Türk askerlerine minnettar olduğunu söyler. Yetkililerin baskısı amansız ama disiplinliydi. Misyona Protestan Ermenilerden daha fazlasını teslim etmesi için baskı yapıldı (tıpkı Katolikler gibi bu Ermeniler de ilk başta çoğunlukla hayatta bırakılmıştı). 18 Temmuz'da yerel yetkililer Ermeni topluluğunun mülklerini kamulaştırmaya başladı. 15 Ağustos'ta bir yetkili, seyahatleri sırasında idamlar gördüğünü ve Fırat kıyılarında pek çok cesetle karşılaştığını söylüyordu. Morley iç karartıcı günlüğüne bir ay daha devam eder. O zamana kadar Merzifon'daki Ermeni topluluğu gitmiştir.

Buna benzer çeşitli raporlardan, 1915 Haziranı başında (ya da biraz daha önce) bir planın koordineli olarak hayata geçirildiğini gösteren ortak bir olaylar dizisi çıkıyor. İlk önce siyasi ve entelektüel liderler ile güya silah bulunduranlar ani baskınlarla tutuklandı. Bazıları hapse atıldı, çoğunluğu yürüyerek götürüldü bir daha onlardan hiç haber alınamadı. Ardından geride kalan askerlik çağındaki Ermeni erkekler toplandı, birbirine bağlandı ve yürütülerek götürüldü, iddiaya göre ülkenin tehdit altında olmayan güneyindeki çöl alanlarına yerleştirileceklerdi. Kilikya'nm ve Rus cephesi bölgesinin köy ve kasabalarında yerel düzeyde katliamlar oldu, fakat başka yerlere pek yayılmadı. Bu toplumlarda ilk başta durum tehcir gibi algılanmış olabilir -iyi ama niye önce erkekler gidiyordu? Aslında tehcir edilen erkeklerin çoğu en yakın ıssız bölgeye gelince öldürülüyordu. Geride kalan

Ermenilerin ise silahı yoktu, liderleri yoktu, hattâ aralarında pek fazla erkek de yoktu. Birkaç hafta sonra kadınlar, çocuklar ve yaşlılar da toplanıp çöle doğru yürüyerek yola çıkarıldı. Tehdit oluşturmadıkları için hemen öldürülmediler ama günler boyunca yürütüldüler. Pek çoğu açlıktan ya da hastalıktan öldü veya aşiret ya da çetelerin düzensiz dalgalar halindeki saldırılarında öldürüldüler. Avrupa eyaletleri bu bakımdan farklıydı. Avrupalı Ermeni muhacirlerin çoğu trenlere doldurulmuş ve güneydeki menzile görece zarar görmeden ulaşmıştı -ama bu da uzun sürmedi. Anadolu ve kuzeydeki diğer bölgelerin neredeyse tamamı -cinai yollarla- Ermenilerden temizlendi.

Amerikan Konsolosu Davies, “mezbaha eyaleti” diye tanımladığı Mamuret-ül-Aziz’de ve Harput’ta meydana gelen olaylara tanıklık etmiştir. Mesleği gereği yaptığı seyahatlerde çöllere ve vadilere dağılmış yaklaşık 10.000 Ermeni cesedini görmüş (ve fotoğraflamıştır). Cesetlerin çoğu çıplak ya da yarı çıplaktı, son bir onursuzluğa maruz kalmış, eyaletin en yoksullarına da giysilerini kaptırmışlardı (Davies, 1989: özellikle 86-7; United States Official Documents: 1995, c. III). Tüm o “muhacir” yürüyüş kollarından sağ kurtulanlar bir-iki cömertçe davranışla kesilen korkunç zalimlik sahneleri anlatıyorlardı. Genç kadınlar tekrar tekrar tecavüze uğramış, bazıları fahişe ya da cariye olarak alı-konmuştu ve başlarına ne geldiği belirsizdi.

Türk yetkililerin eşleri sık sık tehcirlere müdahale etmiş, sağlıklı görünen genç kadınları kendilerine hizmetçi almışlardı. Yoksul Türkler ve Kürtler genç kadınları alıkoyup oğullarıyla evlendirerek fahiş başlık parasından kurtulmuşlardı. Bu genç kadınlardan bazıları nispeten kötü koşullarda yaşadı, ama en azından hayatta kaldılar. Büyük çoğunluğu eninde sonunda asimile oldu ve Ermenilik duygusunu kaybetti. Soy babadan geldiği için çocuklar da babanın kimliğini alıyordu. Kaç Ermeni kadının bu şekilde hayatta kaldığını bilmiyoruz. Ölümlerin sayısıyla ilgili genel tahminlerimizi aşağı çekmemizi gerektirecek kadar çok olabilir. Bu tip uygulamalar ırkçı etnisite görüşlerinin yaygın olmadığının göstergesidir. Faydalı, zararsız Ermeniler zorla asimile edilebiliyordu. Korkunç bir cinsiyet ve yaş ayrımı vardı elbette; çünkü erkekler ve yaşlılar öldürülürken genç kadınlar sağ bırakılıyordu.

İlk olayların tırmanması sonucu soykırıma geçilmesi üç ay sürdü. Olaylar Hitler’in Yahudilere saldırısındakinden çok daha hızlı bir şekilde gelişmişti. Harita 6.1 katliamların ve tehcirlerin Kilikya’daki en büyük Ermeni yoğunluğunun olduğu alanlarda ve kuzeydoğu sınırlarında başladığını, sonra da bu sınırlardan içeriye doğru, Karadeniz bölgesinden batıya ve Bağdat demiryolu boyunca güneydoğuya uzandığını gösteriyor. Çoğunluğu erkek olan 600.000 ila 800.000 Ermeni, Anadolu’da yoğunlaşan bu ilk dalgada öldürüldü. 1915 sonunda Avrupa eyaletlerinden güneye doğru ayrı bir akış başladı. Hemen öldürülmeyen ve çoğunluğu kadın, çocuk ve yaşlı erkeklerden oluşan Ermeniler güneye doğru, Suriye ve Mezopotamya çöllerine sürüldüler. Zeytun’dan ilk tehcir dışında ters yönde çok az akış görülüyor.

İkinci büyük nihai imha dalgasında yaklaşık 630.000 kişi daha Suriye ve Mezopotamya’daki ölüm kamplarına geldi. Bu kamplar Harita 6.1’de O simgesiyle

gösterilmiştir. Buradaki ölümlerin çoğunun sebebi açlık ve hastalıktı (Kevorkian, 1998). 1916 Nisam'ndan Eylül'e kadar bu kampların çevresinde tekrar cinayetler oldu ve başka yerlerde de tasfiye operasyonları yapıldı. O zamana kadar Ermeni mahalleleri neredeyse tamamen boşaltılmıştı. Sadece İstanbul, İzmir ve Halep'te yaşayanlar, büyük ihtimalle çok göz önünde olduklarından büyük ölçüde hayatta kaldılar. 1917 başında Suriye'ye İngiliz askerlerinin gelmesiyle güney bölgelerinde hâlâ hayatta olanların çoğu kurtuldu. Ama 1923'e kadar cinayetler daha küçük dalgalar halinde devam etti, İngiliz ve Fransız birliklerinin bölgeden çekilmesiyle ve bazı cani Türk subaylarının İngiliz hapishanelerinden salınmasıyla yoğunlaştı (Marashlian, 1999).

Tüm bunlara dair elimizde bol miktarda belge vardır. Lord Bryce daha 1916'da, İngiliz dışişleri bakanlığına Ermenilerin ve yabancıların -misyonerler, hemşireler, seyyahlar, konsoloslar ve diğerleri- görgü tanıklığı raporlarından oluşan hacimli bir rapor sunmuştu.[5] Bu rapor, soykırım sürecinin başları konusunda, sağ kalan Ermenilerin anılarıyla (Kazanjian, 1989; Kevorkian, 1998; Miller & Miller, 1993) ve önyargılı olmakla suçlanamayacak kaynaklarca desteklenen en iyi kaynaktır. Tarafsız Amerikan konsoloslarının, işadamlarının ve misyonerlerin raporları aleyhtedir (Barton, 1998; U. S. Official Documents, 1993-5'te derlenmiştir). Kuzeyde bulunanlar esasen tutuklamaları ve tehcirleri görüyor, az sayıda cinayete şahit oluyordu. Toplu katliamlara ve ölüm yürüyüşlerine dair güvenilir bilgiler almış ama bizzat şahit olmamışlardı. Güney çöllerinde, yani ölüm yürüyüşlerinin menzilinde bulunanlar -Konsoloslar Davies ve Jackson ile önceki bölümün başında alıntı yaptığım Bay Bernau gibileri- için durum farklıdır.

Rejime erişme imkânı bulunan yüksek rütbeli Alman ve AvusturyalI askerler, diplomatlar ve demiryolu yetkilileri gibi müttefiklerin raporları ise daha da zarar vericidir. Müttefikleri hakkında iyi hisler beslemiş, ilk başta olanlara inanmadıklarını ifade etmiş, ama sonra "Ermeni ırkının" "imhası", "toptan yok edilmesi", "yeryüzünden silinmesi", "sistematik kıyımı" olarak adlandırdıkları olaylar karşısında şaşkınlık ve dehşete düşmüşlerdi. Çoğu bunun ya "Jön Türk hükümetinin... ya da İttihatçı Parti'nin... kasıtlı bir politikası"olduğunu düşünmüştü.[6] Bağdat demiryolunun Alman çalışanları olup biten her şeyi izleyecek konumdaydılar. Trenleri binlerce muhacir taşımıştı; bu hatlar ölüm yürüyüşlerinin güzergahıydı ve istasyonlar bazen toplama bazen ölüm kampları haline gelmişti. Kaiser (1999b) demiryolu çalışanlarının korkunç anlatılarını aktarır. Daha üst düzey demiryolu yetkilileri Talat'ın imhayı yakından denetlediğini de fark etmişlerdi. Zaman zaman itirazlara tepki olarak vahşeti alenen kmasa da, bu sözlerini gizlice geri alıp yetkilileri soykırımı sürdürmeye teşvik ettiği onların gözünde çok açıktı.

Van kuşatması sırasında Venezuelalı paralı asker Binbaşı Rafael de Nogales Türk jandarma birliklerinin kurmay başkanıydı. Ama bu görevden ayrılmak istemişti:

Hıristiyanlara yönelik sayısız ve son derece haksız katliamlardan tiksinmiş ve cesaretimi yitirmiştim. Bu cinayetler Sefer Ordusu Başkomutanı Halil Bey'in doğrudan emriyle değilse bile göz yummasıyla işleniyordu.

Yeni görev yerine doğru at sürerken, refakatçisi heyecanı kaçırmak istemiyorsa acele etmesini söylemişti. Siirt'in şirin beyaz evlerine ve minarelerine yaklaştığında ise nefesi kesilmişti:

Dehşet verici yamacın tepesinde yığınlar halinde yatan ya da ölümün son kucaklayışında birbirine geçmiş binlerce yarıçıplak ve yaralarından hâlâ kanlar akan ceset vardı. Babalar, kardeşler, oğullar ve torunlar katillerin kurşunları ve yatağanlarına hedef olup düştükleri yerde kalmışlardı. Birçok kesilmiş boğazdan yudum yudum ılık kan, kanla beraber yaşam akıp gidiyordu. Akbaba sürüleri yığınların üstüne tünemiş, ölülerin ve can çekişenlerin gözlerini oyuyor... başıboş köpekler hâlâ yaşam gücüyle titreyen iç organlara keskin dişlerini geçiriyorlardı. (De Nogales, 1926: 122-4)

1919'da bazı Türkler suçun büyüklüğünü kabul ettiler. Yeni Osmanlı hükümeti savaş suçu mahkemeleri düzenledi ve dahiliye nazırı açıkça şöyle yazdı:

Dört beş yıl önce bu ülkede tarihte eşi olmayan, tüm dünyanın tüylerini ürperten bir suç işlendi. Suçun muazzam büyüklüğüne bakıldığında, faillerin beş on kişi değil, yüzler ya da binler olduğu anlaşılmaktadır... Bu trajedinin İttihatçı Merkez Komite'nin kararlan ve emirleriyle planlandığı şimdiden kanıtlanmıştır. (Andonian, 1920: 167-8; çeviri bana ait)

Ne yazık ki kısa süre sonra bu rejim daha milliyetçi bir rejim tarafından devrildi ve duruşmalar durduruldu. O zamandan beri Türk hükümetleri ya inkar ya da sessizlik politikası izledi, ama birkaç cesur Türk tarihçi ve gazetecinin aykırı görüşleri de ulusal gazetelerde yayımlandı. Taner Akçam Yeni Binyı/'da (8 Ekim 2000) şöyle der: "1915 olaylarının BM 1948 tanımlarına göre soykırım sınıfına girdiği tartışma götürmez." Ayrıca Atatürk'ün kendisinin de bu olaylara katliam dediğini belirtir, ki soykırım kelimesi icat edilmeden önce bu kelime aynı şeye tekabül ediyordu. Halil Berktay da Radikal'de (9 Ekim 2000) aynı dürüstlüğü göstermiştir. "Yerel şiddet" yaratabilecek ve "bir ya da iki bin" Müs-lümanın ölmesine yol açabilecek "Ermeni çeteleri" ile rejimin "en az 600.000" kişi öldüren cani Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla sistematik bir şekilde tehciri örgütlemesi arasında bir ayrım yapar.

Bu sırada Türkiyeli liderler sadece Ermenilerin ağır koşullarda tehcir edildiğini kabul ediyor, soykırımın, hattâ kasıtlı katliamların söz konusu olmadığını iddia ediyordu. Talat, Amerikan Büyükelçisi Morgenthau'ya ufak bir nutuk atmıştı:

Ermenilere karşıtlığımızı üç ayrı zemine dayandırıyoruz. Bir kere Türkleri yoksullaştırarak kendileri zenginleştiler. İkincisi, bize zorbalık etmeye ve ayrı bir devlet kurmaya kararlıydılar. Üçüncüsü, düşmanlarımızı açıkça yüreklendirmişlerdi. Kaf-kaslarda Ruslara yardım etmişlerdi ve başarısızlığımız büyük ölçüde onların eylemlerinden kaynaklanmıştı. Bu yüzden savaş bitmeden onları güçsüz kılmak gibi geri dönüşsüz bir karar almamız gerekti.

Morgenthau kitlesel tehcirlerin yarattığı ekonomik felaketleri göz önüne almasını

önermişti. Talat açıksözlülükle yanıt verdi:

Ticari kayıp umurumuzda değil... Bu konuda kaygılanmıyoruz... Ermenileri Anadolu'nun hiçbir yerinde bırakmayacağız. Çölde yaşayabilirler, ama başka hiçbir yerde yaşayamazlar.

Bu malsız mülksüz kadın ve çocuklar çölde yaşayamazdı elbette. Talat Alman bir gazeteciye, bu politikanın niçin bütün Ermenileri kapsaması gerektiğini şöyle açıklamıştı:

Masum Ermenilerle suçlular arasında bir ayrım yapmadığımız için bizi suçluyorlar; ama böyle bir şey yapmak kesinlikle imkânsızdı; çünkü bugün masum olanlar yann suçlu olabilir... Eylemlerimiz milli ve tarihsel bir zorunluluktan kaynaklanıyordu. Türkiye'nin varlığını güvenceye almak tüm diğer kaygılara ağır basmalıdır.

Tehcirlerin bugünkü tehdidin yanı sıra gelecekteki tehdide karşı da yapıldığını kabul ediyordu. Burada önleyici saldırıyı tarihsel zorunlulukla haklı çıkarıyordu. Daha sonra Himmler'den de aynı mantığı duyacağız. Enver Paşa da benzer şekilde Morgenthau'ya açılmıştı:

Ermenilerin en büyük sorunu ayrılıkçı olmaları... Ermenilerden korkmamızın sebebi devrimlerle ilgili kendi deneyimlerimiz. Bu yüzden onları dağıtarak bize zarar vermelerini engellemek için bir plan yaptık... Ekonomik kaygıların bu sefer hiçbir önemi yok. Önemli olan tek şey kazanmak. Aklımızda kazanmaktan başka bir şey yok. Kazanırsak her şey iyi olacak, kaybedersek zaten her şey kötü gidecek. Durumumuz umutsuz, bunu kabul ediyorum, ki biz de umutsuz insanlar gibi dövüşüyoruz.

Sonra Morgenthau ona suçu başkalarına atma şansı tanır. Büyükelçi astlann Komite'nin niyet ettiğinden çok daha ileri gittiğini kabul ettiğini söyler. Ama bu teklif Enver'in gücüne gitmiştir. Şu cevabı verir:

Çok yanılıyorsunuz. Bu ülke tamamen kontrolümüz altında. Suçu astlarıma atmayı kesinlikle istemem ve yaşanan her şey için şahsen sorumlululuğu üstlenmeye sonuna kadar hazırım. Tehcir emirlerini veren kabinenin ta kendisiydi. (Morgenthau, 1918: 336-8, 347-52; krş. Bryce, 1972: 633, 636)

Sadece tehcir kelimesini kılıf olarak kullanmaktan vazgeçmediler. Ülkeyi savunmak için en uç önlemleri almak gerekiyordu. Ülke kurtulana kadar hem ahlak hem de ekonominin cehenneme kadar yolu vardı.

Kendilerini itilaf Devletleri'nin istilasıyla karşı karşıya gelmiş, ezilen, aşağılanmış bir kurban olarak gören Türklere savaş bölgelerinden tehcir makul bir

tepki gibi gelebilirdi. Ermeniler düşmanla işbirliği yapamayacakları ve başlarında Türk birliklerinin durmasını gerektirmeyecek yerlere yerleştirileceklerdi. Tehcirler Osmanlı geleneğiydi ve zorla yer değiştirme yirminci yüzyılda standart bir savaş politikası haline gelmişti. Tehcirin gerçekten samimi bir politika olup olmadığını -samimiyse de tam olarak

hangi noktada toplu katliama dönüştüğünü- bilemiyoruz. Ama tehcirde parmağı olanlar, 1915 ortasında artık sistematik cinayet işlediklerinin farkındaydılar. Pek çoğu soykırıma giriştiklerini anlamış olmalılar. Süreç daha sonraki Nazi soykırımları gibi sıkı sıkıya örgütlü değildi ve daha fazla yerel farklılık söz konusuydu. İleride göreceğimiz üzere, ılımlı yetkililer süreci yavaşlatabildiği gibi, İslam'ı kabul eden Ermenileri de kurtarabiliyordu. Pek çok yerde Protestan ya da Katolik Ermenilere (yani Ermeni Ortodoks Kilisesi'ne ait olmayanlara) dokunulmadı, ama bu da her yerel yetkili için geçerli değildi (Barton, 1998 ve Bryce, 1972'de bu farklılıkların ayrıntısı verilmektedir). Yine de tehcir edilenlerin gidiş yönündeki tutarlılık, safhaların art arda dizilişi ve sürecin iki nisan-eylül "sezonuna" bölünmesi, tutarlı olarak hayata geçirilen genel bir plana işaret ediyor (Kevorkian, 1998).

SORUMLU ELİTLER

Birbiriyle örtüşen dört ana kurumsal sorumlu ağı tespit etmemiz mümkün. Bu sorumluların kim olduklarına dair bir şeyler bilsek de, güdülerine dair elimizde çok az kanıt bulunuyor.

Ana İdareci Elitler

Hükümetin en üst kademelerinde başlatılan ve çeşitli sivil devlet amillerince gerçekleştirilen katiyetle devletçi bir soykırım söz konusuydu. Devlet idaresinin tamamını kapsamıyordu, ama çekirdeğini kapsıyordu. Bu devlet, geri bir ekonomiyle işleyen eski bir imparatorluk devletiydi. Ülkeye nüfuz etmiş eğitim, sağlık, iletişim vs. türünden pek fazla sivil bürokrasiye sahip değildi. Çekirdeğinde hâlâ dahiliye ve harbiye nezaretleri vardı. Dahiliye Nezareti silahlı büyük polis ve jandarma güçlerini idare ederken, Harbiye Nezareti de artık hemen bütün sınırlarında dört cephe savaşma girmiş devasa bir orduyu idare ediyordu. Ordu birimleri sürekli olarak ülke içinde Çanakkale, Kafkaslar, Mezopotamya ve Suriye arasında gidip geldiği için yer yer cinai faaliyetlerde de yer alabiliyordu. Ayrıca iki nezaret ülkenin iletişim sisteminin daha gelişmiş araçlarını, özellikle telgrafı ve sınırlı demiryolu ağını da kontrol ediyordu.

Bu iki nezaret Jön Türk rejimine hakim durumdaydı; çünkü rejimin siyasi dayanağı bu nezaretlerdi. İktidardaki üçlü dahiliye, harbiye ve bahriye nazırlarıydı (Bahriye Nazırı Cemal, aynı zamanda Suriye valisi ve ordu kumandanı olarak yetkilerini ikiye katlamıştı). Soykırımı dahiliye ve harbiye nezaretleri koordine ediyordu. Talat'ın ve Dahiliye Nezareti'ndeki yardımcılarının çıkardığı emirler, bir bütün olarak hükümetin çıkardığı düzenleme ve yasalardan çok daha önemliydi (Kaiser, 2000b). Teşkilat-ı Mahsusa cinayet süreçlerinde biraz özerkliğe sahip olsa da, hareketlerinin koordinasyonunu sağlayan telgraflar Dahiliye Nezareti yoluyla gönderiliyordu. Telgraf çok etkili bir koordinasyon aracıydı. Soykırıma karışan bütün belediye reisleri ve valiler İstanbul'dan düzenli olarak telgrafla emir alıyorlardı. Ne yapacaklarım çok erken öğrenmişlerdi. Amerikan misyoneri Stella Soughridge, Nisan-Mayıs 1915'te Kayseri'deki yetkililerle bazı sohbetler yapmıştı. Bu yetkililer de ona benzer uyarılar yapıyorlardı: Bölgede "tek bir Ermeni bile bırakılmayacaktı", "okullu kızlarımıza ve oğlanlarımıza korkunç bir şey olacaktı", "Ermeniler için hiç umut kalmamıştı" ve bu kaderden kurtulmak için hepsi Müslüman

olmalıydı (Barton 1998: 116; krş. Bryce, 1972). Bu durum ilk aşamalarda resmi koordinasyon olduğunu göstermektedir.

Yan ürün niteliğinde iki daire daha sürece dahil olmuştu. Halep merkezli Tehcir Dairesi sürgünlerin güneye akışını denetliyordu. Dahiliye Nezareti'ne bağlıydı, ama genel müdürü hem İTC hem de Teşkilat-ı Mahsusa'nm çekirdek üyelerinden biri olan Şükrü'ydü, yani bu dairenin hem belli bir kurumsal özerkliği hem de radikal eğilimleri vardı. Dahiliye Nezareti'nin "Aşiret ve Muhacirleri İskan Müdürlüğü", son iki yıldaki yeniden yerleştirme programlarında uzmanlık edinmiş daha bağımlı bir kuruluştu. Ermenilerin mallarının listesini çıkarıyor, bu malları depoluyor ve satıyor, ayrıca Ermenilerin boşalttığı yerlere mülteci Müslümanları yerleştiriyordu. Direktörlük halk desteğine sahipti; çünkü mülteci ve yerli Müslümanlar mülkleri ve ticarethaneleri neredeyse bedavaya alıyordu. Gayrimüslimlerin Ermeni mülkü edinmesine izin yoktu (Kaiser, 2000b). Güya zararsız "Yeniden Yerleştirme" bürosunun sağladığı ideolojik kılıf da sürecin meşrulaştırılmasmda önemliydi.

Jön Türkler ile bu kurumlar arasındaki bağlantı kalıcıydı. 1918'den sonra ilk savaş suçu mahkemeleri sivil hizmet veren, özellikle de Harbiye Nezareti'nde, Dahiliye Nezareti'nde ve polis teşkilatındaki sanıklara duyulan sempati sebebiyle sekteye uğradı. Suçlamaları düşürmek için pek çok belge yok edildi, tanıkların gözü korkutuldu. Ama 1913 tasfiyeleriyle birlikte ilişkiler iyice sıkı-laşmış ve soykırım için önemli bir ön şart yaratmıştı -gerçi niyetin soykırım olmadığını varsayabiliriz. Devlet parti-devlet haline gelirken, ordu da parti mensuplarının komutasına geçmişti. Memur ve subayların ancak azınlığı İttihatçı olabilirdi; çünkü devlet büyüktü ama parti küçüktü. İleride göreceğimiz gibi, sadece bazı subaylar ve memurlar olayların failiydi. Yine de görgü tanıklarının anlattığı en kötü faillerin hemen hepsi katı İttihatçılardı. Dolayısıyla, bu radikalleşmiş memur ve subayları tespit etmek için devletin daha derinini araştırmamız gerek.

Memurlar Arasında Hizip Mücadeleleri

Radikal elit tüm sivil memurların aktif desteğine ihtiyaç duymuyordu. İTC parti dışı idari kanalları atlamak ve karşı çıkanların yerine başkalarını geçirmek için savaş zamanındaki olağanüstü yetkilerini kullanabilirdi. Tehcir emri kabineden hızla geçirildi ve meclis askıya alınarak kamusal tartışma kısa kesildi. Üst düzeylerde biraz direniş oldu, ama kaynaklar önde gelen direnişçinin kimliği konusunda ihtilaflıdır. Trumpener (1968), Sadrazam Said Halim'in (ve hizbinin) bu duruma içerlediğini iddia eder. Halim koltuğundan edilemeyecek kadar güçlüydü, ama 1915 Ekimi'nde Hariciye Nezareti'ndeki görevi elinden alındı. Onun yerine geçen kişi daha güvenilir olan Adliye Nazırı Halil Bey'dir, der Trumpener. Toprak sahibi bir ailede doğan Halil Bey Paris'te eğitim görmüştü ve hiç değilse 1908'den beri Jön Türkler arasındaydı. Halbuki Büyükelçi Morgenthau'nun iddiası tam ters yöndedir -Halim'le konuşmalarından yola çıkarak onun radikal olduğunu, fakat Halil'in kendisine "hükümetin Ermeni-lere müdahalesinde ciddi hatalar yapıldığına katılıyorum" dediğini belirtir (fakat Halil henüz arı kovanına çomak sokmaya hazır olmadığını da eklemişti). Yönetimin önde gelen din adamlarından Şeyhülislam Hayri 1916 Mayısı'nda görevinden ayrıldı ve onun

yerine dini vakıflar nezaretinin başına tanınmış radikal Musa Kâzım getirildi (www.armenian-genocide.org/chronology/1916). Her halükarda kabine giderek daha fazla atlanmaya, eyalet memurları da emirlerini İTC'den almaya başlamışlardı.

1916 Mayısı'na gelindiğinde en tepedeki üçlüden biri olan Cemal Paşa'da bağımsızlık işaretleri görülmeye başladı. Hatıralarında Ermenilerin tüm cephelerden uzağa, Anadolu'nun içlerine yerleştirilmesi için büyük çaba harcadığını söyler. Onları güneye sürmek savaş kabiliyetini engellemekten başka işe yaramayacaktı. Sözlerinin ağırlık kazanamadığını ve hiçbir rol oynamadığı sivil kanallardan tehcirlerin hayata geçirildiğini belirtir. Ayrıca 150.000 güneyli sürgünü Beyrut ve Halep'e getirerek hayatlarını kurtardığım da iddia eder (Cemal Paşa, 1922: 277-9). Başkaları da onun zengin Ermenileri (para için) kurtardığım, Ermeni zanaatkarların savaş için çalışmasına izin verdiğini ve nihayet Suriye'deki tüm Ermenilere Müslümanlığa geçmeyi önerdiğini söylemişlerdir. Çerkez subay Haşan Amca'nın ayrıntılı delilleri, Cemal'in 1916 yazında ılımlı bir politika izlediğini tasdikler. Kevorkian bu ılımlılığın insanseverlikten ziyade jeopolitik kaygılardan kaynaklandığını düşünür. Rusya'yla uzlaşma girişimlerinde Ermeniler faydalı olabilir, aracılık edebilirlerdi. Cemal Suriye ve Filistin'de vali ve ordu komutanı sıfatıyla kendi yetki alanında epeyce özerk durumdaydı. Şimdi de Ruslar sultan olmasına izin verirse barış yapmaya hazırdı (Hartunian, 1986: 115, 358-61; Kevorkian, 1998: 53-9, 228-37; MacFie, 1998: 137-9, Morgenthau, 1918: 174; Trumpener, 1968: 124-5, 230-1, 247). Yine de tüm bunlar Cemal'in Arap milliyetçilerine karşı katılığına ve Filistin Yahudi-leriyle uğraşırken gösterdiği zalimliğe ters düşer. İTC Osmanlı tebası olmayan tüm Yahudileri kovmaya niyetli olan Yafa'nm sert valisini Alman ve Amerikan büyükelçilerinin baskısı sonucu görevden aldı. Yine de Cemal İstanbul'dan gelen bu talimatı değiştirdi ve adamı kendi ekibine alarak bu politikayı devam ettirmesini mümkün kıldı. Siyonist bir resmi görevliye şöyle demişti: "Biz Jön Türkler Siyonistlerin asılmayı hak ettiğini düşünüyoruz, ama artık adam asmaktan bıktım. Sizi Türk devletinin her yanına dağıtacağız ve herhangi bir yerde toplaşmanıza müsaade etmeyeceğiz. Böylece Yafa ve Tel Aviv'den 9.000 Yahudi kuzeye gönderildi ve pek çoğu yolda öldü. Aynı şeyi Kudüs Yahudile-rine de yapmaya kalkınca İstanbul tarafından (yine Alman baskısıyla) durduruldu. Sonra 1917'deki Ingiliz ilerleyişi Filistin Yahudilerini daha kötü bir şey yaşamaktan kurtardı (Karsh & Karsh, 1999: 166-70). Cemal'in ılımlı olduğunu düşünmek zordur, ama epeyce bağımsız davranmıştır.

Hiyerarşinin alt kademelerinde daha fazla direniş vardı. Morgenthau iTC'nin imparatorluktaki otoritesinin "son derece zayıf" olduğunu düşünüyordu (1918: 227). Yalman (1972: 326-32) batı bölgelerindeki idarecilerden "çoğunun" tehciri hayata geçirmeye direndiğini belirtir. Buna eyaletinden hiçbir Ermeninin gönderilmesine müsaade etmeyen İzmir valisi Rahmi Bey'i örnek verir, ayrıca başka bir valinin de emri "kâğıt üstünde bıraktığını" ve hayata geçirmek için kılım bile kıpırdatmadığını ekler. Berktay'a göre "valiler ve komutanlar" önde gelen faillerden olan "Bahattin Şakir için tutuklama emri" çıkartmıştır (Radikal, 9 Ekim 2000). Yerel idarecilerle sürekli temas halinde olan yabancı konsoloslar ve misyonerler bu idarecilerin ılımlı mı yoksa şertlik yanlısı mı olduğunu muhakkak belirtirler. Harput, Bursa, Urfa, Maraş, Zeytun ve Antep'in başındaki

idareciler özellikle acımasızdı; Trabzon, Adana ve Konya'daki idareciler arasında ciddi hizip çatışmaları yaşanıyordu (Bryce, 1972).

Ama muhalif idarecileri yerinden etmek kolaydı. Çatışmanın sonucu normalde Dahiliye Nezareti'nin ılımlı idareciyi görevden alması (kimi zaman tutuklaması) oluyor, onun yerine daha sert biri atanıyordu. Bu her zaman işe yaramıyordu, çünkü rejim yeni kişinin karakterini yanlış değerlendirebiliyor ya da yeni idareci tehcirin gerçeklikleri karşısında dehşete kapılıyordu. Bu durumda ikinci kez atama yapılıyor ve bu sefer işe yarıyordu (herhalde rejim ikinci seferde yeni adamı çok dikkatli seçiyordu). Yani neticede soykırım iptal edilmiyor, erteleniyordu. Böylece Ankara, Diyarbakır, Van, Everek, Trabzon, Mersin, Konya, Tarsus, Meskene, Marat, Sebka, Deyr-ez Zor ve Resülayn'da valiler ya da belediye reisleri değiştirildi (Ankara'da polis müdürü de değiştirildi) ve Halep ile Yozgat'ta iki kez atama yapılması gerekti. O kadar iyi belgelenmemiş yerlerde büyük ihtimalle daha fazla yer değiştirme olmuştu. Bu görev değişimleri, en fazla Ermeninin öldürüldüğü yerlerde büyük ihtimalle kıdemli subayların üçte birini kapsıyordu. Ermenilerin sadece yola çıkarıldığı yerlerde subayların emirlere uyması ve başka yerlerde doğan sonuçlara gözlerini kapaması daha kolaydı. Yozgat Valisi Cemal Bey cinayetlere müsaade etmeyen ikinci vali oldu. Bir Türk tanık onun biraz acı bir alayla şöyle dediğini belirtmiştir: "Jandarmalarımın muhacirleri öldürmesine asla müsaade etmem. Bütün mahkûmları serbest bırakıp Ermenileri öldürmeleri için onlara dört gün verseniz daha iyi olur. Sonra ben de jandarmalarımla birlikte gidip bütün mahkûmları yakalar ve hepsini jandarmalarıma öldürtürüm." Ama yerel İTC, orada bulunan bir Dahiliye Nezareti müsteşarının yardımıyla onu görevden alıp daha itaatkar birini getirmeyi başardı. İstanbul yeni idarecileri radikal görüşlere sahip olanlardan, akraba ya da himaye bağlarına sahip olanlardan seçiyordu. Sadece Maraş'ta ve yalıtılmış Musul'da ılımlı valiler tüm süreç boyunca makamlarını koruyabilmiş görünüyorlar. Ama ılımlıların gücü de önlemeye değil ancak geciktirmeye yetiyordu; çünkü bu şehirler de cinai yollar kullanılarak Ermenilerden temizlenmiştir.[7]

İTC'nin ayrıca ikinci bir kontrol kolu daha vardı. Konsoloslar, misyonerler ve İngiliz kaynakları İTC "vekillerinin" yerel idarecileri kontrol etmek için yaygın olarak kullanıldığını açığa çıkartıyor. Dr. Şakir'in ta kendisi Diyarbakır ve Erzurum'da işleri başlatmaya gönderilmişti. İkinci bir yabancı, "en kötüsünden bir fanatik olan" Cemal Efendi de ona yardım ediyordu. Deyr-ez Zor'da ılımlı vali Ali Suad Halep Tehcir Dairesi'ne ve başka bir seferinde de İstanbul'a rapor vermeyi ihmal etmişti. Üç İttihat vekili şehri habersiz ziyaret ettikten sonra Ali Suad Bağdat'a gönderildi -Deyr-ez Zor'da koruduğu Ermeniler de buradan sürülmüştü! Onun yerini Everek vali muavini olarak zalimliğini kanıtlamış olan Salih Zeki aldı. Terfiler bu şekilde alınıyordu. Avrupa mültecisi vahşi bir Türk olarak tanımlanan Kerim Refi, Resülayn'da vali muavini olarak fiilen katliamları örgütlemiş, bu işte pek çok çeteyi, özellikle de Çerkezleri kullanmıştı. Divan-ı Harp Hakimi Alai Bey tehciri başlatmak üzere Haçin'e (Saimbeyli) gönderilmişti. Yabancılara karşı nezaketli ama katıydı ve "Türk hükümetinin Ermeni milliyetçilere karşı zorunlu önlemlerini" hayata geçireceğini beyan etmişti. İki hafta içinde tehcirleri başlattı; sonra da organizasyonu

güvenilir yerel idarecilere bırakıp gitti (Bryce, 1972: 236, 492-4).

Vekiller ideolog olmalarına rağmen pek çoğu yağma ve mesleki yükselme imkânlarından açıkça yararlanmıştı. Tutkulu bir İttihatçı vekil, ılımlı valinin durumunu incelemek üzere Ankara'ya gönderilmişti. Sonra onun yerine geçti ve yerli encümen üyeleri ile imamlara, sokak başlarında ve camilerde "tüm bu Ermeni parazitlerden kurtulalım" çağrılarım okumalarını emretti. Enver'in kayınbiraderi Tahir Cevdet ilk önce Van'daki zulmü süratlendirmeye gönderilmişti. Sonra da aynı şeyi yapmak üzere Adana genel valiliğine atandı. 1913'ten beri Talat'ın şahsi müsteşarı ve karanlık "Terörizm Kurulu" üyesi olan Ali Mü-nif Bey Adana ve Yozgat'taki fiili tehcirleri yürütmeye gönderilmişti. Yozgat'ın ilk iki valisi emirlere ayak diremişti, Adana'da ise ılımlı davranma yönünde bir Alman baskısı vardı. Ali Münif Bey "düzenli tehciri" savunuyormuş ve daha fanatik yerel İTC lideri İsmail Safa'yı dizginlemeye çalışıyormuş görüntüsü vererek Almanları yatıştırdı (Kaiser, 2000a).

Halep'in durumu farklıydı. Şehirde yaşayan Ermeni azdı, ama tehcir edilenlerin toplandığı merkezlerden biriydi ve ülkenin Tehcir Dairesi de burada bulunuyordu. Genel müdür Şükrü Bey ile vekili Nuri Bey idari sınırları yeniden çizdirerek iki ılımlı valiye karşı iktidar mücadelesini kazandılar ve eyaletin büyük bir bölümünü emin ellere teslim ettiler (Bryce, 1972: 469). Üçüncü vali Bekir Sami Bey sertlik yanlısı bir İttihatçı ve Talat'ın akrabası olduğundan iki kat daha güvenilirdi. Ayrıca cinayetlere bizzat karıştığı söyleniyordu. Nuri Bey görevini büyük bir şevkle yerine getirerek 10 Ocak 1916'da İstanbul'a şu telgrafı gönderdi:

Yapılan araştırma neticesinde, tehcir edilen Ermenilerden en fazla % 10'unun menzile ulaştığı tespit edildi. Diğerleri yollarda açlıktan, hastalıktan ve başka benzer doğal sebeplerden öldü. Hayatta kalanlara da sert muamele göstererek aynı sonucu elde etmeyi ümid ediyorum.

Teşkilat-ı Mahsusa'yı örgütleyen gizli "Umumi Asayiş Müdürlüğü"nün İstihbarat Dairesi müdür yardımcısı Esat Bey de bu adamlara yardım ediyordu. Bağdat demiryolunun Ermeni çalışanlarının işini bitirmek üzere bölgeden gönderilen imha birimleri de yerel İTC'nin komutasmdaydı (Andonian, 1920: 116-17; Kaiser, 1999b: 91-102; Kaiser, 2000a). Türk savaş suçluları üzerine İngiliz dosyalarında yerel İTC liderlerinin örgütlediği bir düzine yerel tehcirin ayrıntıları verilmiştir.[8]

Bazı idareciler aile ya da başka himaye bağlantıları yüzünden daha ateşliydi. Bu durum ikinci bir gerekçeyle örtüşüyordu: Terfi etmenin yolu da buydu (Bryce, 1972: 23). Başkaları geçmişteki aykırılıklarını silme yönünde kariye-rist bir hevese kapılmıştı. Hilmi Abdülkadir 1914'te emekli bir kurmay albaydı. Daha önce İTC'ye karşı padişahın ve Osmanlı liberallerinin tarafını tutmuş olmak gibi bir sorunu vardı. 1914'te yalıtılmış güneydoğu şehri Musul'a mühendis olarak gönderilip kızağa çekilmişti. Ama İttihatçıların kalesi olan Kastamonu'dan övgü almayı becerdi. Hilmi, Kastamonulu İTC Maarif Nazırı Şükrü Bey'i tanıyordu. Hilmi'yi "iyi tanıyan" Şükrü "onu himayesine aldı" ve İTC'ndeki meslektaşlarına tavsiye etti. "İTC şefleriyle arasını düzeltmiş, aynı zamanda da onlara

sadakatini göstermiş olduğundan, kendisine verilecek her türlü alçakça ya da zalimce görevi yerine getirecek kadar olgunlaşmıştı," diyordu bir tanık. Musul İTC liderleriyle birlikte ılımlı valiyi çiğneyerek Musul'a gelen binlerce sürgünün öldürülmesini örgütledi. Bu süreçte zenginleştiği gibi Ermeni oğlan ve kızlarına da tecavüz etti (Bryce, 1972: 95; Yeghiayan, 1991: 251-7). Hemen her şeyi yapmaya hazırdı -kendini adamış bir İttihatçı değildi ama kendini adamış bir kariyeristti. Adapazarı'nda da benzer bir adam vardı. Belediye reisi ve polis şefi ılımlı kimselerdi, ama büyük ihtimalle bir İTC vekili olan ve "hayvan" lakabıyla bilinen yabancı bir kişi işlerini baltalıyordu. Siyasi suçlardan girdiği hapisten salıverilmişti ve "bu şeytani işi özgürlüğü karşılığında yapıyordu". Ermenilerle şöyle alay ediyordu: "Belediye reisiniz niye umurumda olsun?... Sizin iyi insanlar olduğunuzu söylüyor, ama kendisi iyi değil... Ben emirlerimi Talat Bey'den alırım" (Bryce, 1972: 105). Rejimin gönülsüz vali ve belediye reislerinin yerine geçirecek çok fazla fanatiğe ihtiyacı yoktu. Himaye ve terfiyle genişleyen bir radikaller çekirdeği gereken adamları sağlıyordu.

Eyalet valileri itibarlı kimselerdi ve onları ürkütmek kolay değildi. Açıkça direnen alt kademeden idarecilerin sayısı ise azdı. Ödün verme ve idare etme mekanizmalarını tercih ediyorlardı. Bir muhtarın karısı, "gördüğü korkunç şeyler yüzünden nasıl ağladığını ve kocasını bunlardan uzak tutmak için ne kadar çok uğraştığını anlattı hanımlarımıza". Pek çoğu tasvip etmediğini ama üstlerine boyun eğdiklerini söylüyorlardı. Konsolos Davies'e göre, Mamuret'ül-Aziz valisi pek çok Ermeninin Rus sınırından kaçmasına izin vermişti. Ama en sonunda o da "emirlere uymak zorunda olduğunu" söyleyerek hükümet politikalarmı uyguladı (U. S. Documents, 1995: III: 45-6). Bir idareci şöyle diyordu: "Yirminci yüzyılda yaşıyoruz. Artık esas kuvvet ahlak ya da ilkeler değil, iktidardır" (Davidson, 1985: 177). Ayrıca son çare olarak başkent, radikallere yönelik özel emirler yoluyla resmi emirleri baltalayabiliyordu (Bryce, 1972: 353,362,376,442).

Muhalifler bazı önemli mevkileri ellerinde tutuyorlardı. Ama 1913 tasfiyesinden beri iktidarın dışında kaldıklarından, Talat'tan gelen genel politikayı değiştirecek bir toplu örgütlenmeleri yoktu. Bireysel muhalefetin sonuçlarından korkuyorlardı ve sansür yüzünden de başka yerlerdeki muhalifler hakkında pek bilgi edinemiyorlardı. Bir Amerikan misyoneri, Türkiye çapında yüzlerce kişinin muhalefet ettiği için hapishanede çürüdüğünü düşünüyordu (Barton, 1998: 191). Memurların çoğu, tıpkı bizim gibi, o kadar cesur değildi.

Ahlaklı davranmaya korkmak ve kariyerizm itaatin sıradan sebepleriydi. Savaş zamanı vatanseverliği de öyle. Misyoner Harriet Fisher, 1917 Mayısı'nda önde gelen kadın İttihatçılardan Halide Edip'le birlikte mültecilere yardım için çalışırken aralarında geçen bir konuşmayı aktarır:

Sadık bir Türktü. Bir seferinde şöyle dedi: "Kimse bu ülkeyi benim kadar sevip, benim kadar sert eleştiremez... Hiçbir şey bu katliamların lekesini ülkemden silemez."

Bu kadar canavarca sürdürülmesini liderlerin mi istediğini sorduğumda, "Kimisi istiyordu ve hâlâ istiyor. Daha bitmedi..." Ama sonra ekledi: "Bazıları istemiyordu. Ama o kadar

becerikli değillerdi ve yürütme gücünden yoksundular. Üstelik mevzu önümüze böyle konmuştu. Savaştayız. Dört bir yanda düşman var. Bölünmüş görünürsek her şeyi kaybederiz. Ya bizim milletimiz ayakta kalacak ya da Ermeniler." (Barton, 1998: 164)

Parti-devletin zorlama, kariyerizm ve ülkeyi karıştırma yeteneği memurlar için tayin ediciydi -yirminci yüzyıldaki soykırımlarda bu durum çok yaygındır. Tüm muhalefete rağmen kontrol devletin radikal ittihatçı kısmmdaydı. Emirler partinin kontrolündeki makamlardan aşağı aktarılıyordu ve rejim bu kontrolün kapsamını çabucak genişletebilmişti. Soykırıma girişen birleşik bir devlet değildi bu. Ama radikal çekirdeği iradesini dayatmak için idare ve parti güçlerinin bir karışımını kullanabiliyordu. Soykırımın sorumlusunun bütün bir devlet olması gerekmez.

Askerler Arasındaki Hizip Kavgaları

Orduda gerçekleşen kritik 1913 tasfiyesi radikallerin daha da güçlenmesini sağlamıştı. Artık radikal subaylar ülkenin meşru hükümeti adına emir veriyorlardı. Savaş durumu da ikinci bir meşruiyet sağlıyordu. Savaşın "karanlığı ve karmaşası -Divan-ı Harp, bazı Ermeni yerleşimlerini içine alan bir cephe ve düşmanı öldürme zorunluluğu- ordunun radikal kesiminin toplu katliamlara yardım etmesinin ve bir bütün olarak ordunun bunu engellememesinin koşullarını yaratmıştı. Kilikya'daki ve Rus sınırı yakınlarındaki Ermeni kalelerinde işlenen ilk cinayetlerde askerlerin büyük katkısı olmuştu. Bağdat demiryolu boyunca da daha düzensiz olarak cinayetlerde rol almışlardı. Ordü en ölümcül güçtü; çünkü en iyi silahlanmış gruptu. Ama kullanılan ana kuvvet ordu değildi. Subayların ya da askerlerin sadece azınlığı mezalimin yakınına gelmiş, ancak birkaç bini cinayet işlemiş olabilirdi.

De Nogales daha dar bir kesimi suçlar. Bir bütün olarak orduyu, özellikle de erleri mazur görür. Genellikle büyük saygı duyduğu profesyonel Türk subayları ile şahsi tutkuları ve siyasi bağlantıları yüzünden karakterlerindeki kusurlar ortaya çıkmış subayları birbirinden ayırır. Kendisi gibi savaş kurallarına saygı duyan "profesyonel askerler" ile böyle bir saygı duymayan "siyasi askerleri" karşı karşıya koyar. Bu tip siyasi askerler tarafından mezalimde kullanılan birliklerin düzensiz birlikler -özellikle Kürtler ve bazı jandarma birlikleri- olduğunu da ekler. Bu sorumlular şebekesi (daha sonra Nazilerin de söyleyeceği gibi) siyasi askerlerden oluşmuştu. Üst kademedekiler dışında az sayıda İttihatçı vardı, ama zaten çok kişiye ihtiyaç yoktu. Askerlerin çoğu soykırıma hiç denk gelmeden savaşı atlattı, ki büyük ihtimalle General Mustafa Kemal de bunlardan biriydi. İTC ile ilişkileri nispeten zayıf görünmektedir. Ama tıpkı pek çok kavga arkadaşı gibi savaşa odaklanmış ve tehcirler hakkında alenen hiçbir şey söylememişti. Tıpkı sivil memurlar gibi, nispeten daha fazla siyasi bağlılık duyan askerlerin çoğunun da bağlantıları vardı (cani General Halil, Enver'in amcasıydı). Diğerleri daha önce benzer şiddet olaylarında yükselmişti. Örneğin Balkanlarda gerilla kuvvetlerini ve cezalandırma baskınlarını örgütlemiş, bu amaçla cezaevinden bırakılmış 4.000 suçlunun bulunduğu birimlere komuta etmişlerdi. Onların deneyimleri vesilesiyle burada bahsi geçen Teşkilat-ı Mahsusa'nın çekirdeği oluşmuştu.

Ordunun disiplini sağlamdı. Yabancılar erlerin cesaretini ve şaşmaz itaatkarlığını sık sık övmüştür. Görevlerini toplu olarak reddeden hiçbir birlik bilmiyoruz. Saflardaki itaatkarlığa, sert disiplin ve muhalefete karşı acımasız önlemler de ekleniyordu. Askerler tehcir emirlerini yerine getirmeyi reddetse vurulurdu. Hayatta kalanların anlatılarında yer yer askerlerin onlara yardım ettiğinden bahsedilir, ama bu yardım hep gizli saklıdır. Subaylar vurulmuyordu, ama onların da düşünmeleri gereken bir kariyerleri vardı. Bazıları emirleri uygulamayı reddetmişti, ki bunların arasında Doğu'daki en yüksek rütbeli iki ordu grubu komutam da vardı. Bunlardan biri Ermenilerin sadece dağıtılması-m ve başka yere yerleştirilmesini tercih ettiğini söylemişti.

Ordu subaylarım görevden atmak kolay değildi. Bazıları görevi bıraktı, bazıları da kenara itildi, ama diğerleri soykırımı engellemeye devam etti. Bazı subaylar katilleri divan-ı harbe verip idam etti. Çaresiz kalan bir binbaşı, "Türk olarak yaşamaktan utandığını" açıklayarak intihar etti. Rejim kilit görevlere güvenilir subayları atamaya çalıştı ve İTC üyeleri hızla terfi ederek kritik tehcir işlerine atandılar. Soykırımın ikinci aşaftıasında pek çok subay siyasi imha ile Ermeni emeğinin kullanıldığı meslekleri korumak arasında bir seçim yapmak zorunda kaldı. Ermeniler zanaatkar olarak faydalıydı, üniforma dikiyor, başka askeri malzemeleri imal ediyor; hastanelerde, yol, demiryolu ve tünel inşaatlarında çalışıyorlardı. Cemal Paşa ve General Galip Bey komutasındaki subaylar faydalı Ermenileri korudular (Bryce, 1972: 242; Dadrian, 1994b: 956; Kevorkian, 1998: 151,191, 228-37; Yalman, 1970: 326-32; Yeghiayan, 1991: 258, 279). Ordu soykırımı engellemek için toplu olarak çok az şey yaptı, ama rejim rutin katliamlar için -tıpkı Nazilerde olduğu gibi- ordu subaylarına ve erlere rutin olarak güvenemeyeceğini hissederek yüzünü başka yere döndü.

Paramiliter Katiller

Gerek elleri kollan bağlı erkekleri, gerekse kadın, çocuk ve yaşlı gruplarını katletmekte uzmanlaşmış esas katiller, Teşkilat-ı Mahsusa'nm örgütlediği 20.00030.000 kişilik paramiliter kuvvetlerdi. Bu özel kuvvetler, burada ele alman katil paramiliterleri içinde eşsizdir. Nazi SA'lan ya da Ruanda Interahamwe'si gibi bağımsız parti milisleri değillerdi, ama Nazi SS'leri gibi yukarıdan aşağı sıkı bir biçimde de örgütlenmemişlerdi. Parti-devletin içinden örgütlenmişlerdi, ama özel bir şekilde. Bu kuvvetlerin kökeninde, önceki bölümde sözü edilen 190711 dönemindeki İTC fedaileri vardı. Bunlar ilk önce Enver Paşa'mn ordu içindeki şahsi örgütlenmesiydi ve gizli gerilla operasyonlarında kullanılıyorlardı. 1913'te ya da 1914 başında tekrar örgütlenerek Teşkilat-ı Mahsusa adım almış, Dahiliye Nezareti içindeki gizli bir örgütlenme olan ama sadece kendi bütçesine sahip İTC üyelerince yürütülen Umumi Asayiş Müdürlüğü'nün emrine verilmişti. Bu yüzden örgütü ne kabine ne de başka bir kolektif anayasal yapı kontrol ediyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, en azından 1913'ten itibaren radikal hizbin çekirdeği bu örgütlenmeydi.

Bu örgütlenmenin iki amacı vardı: Birincisi örtülü ama meşru bir savaş biçimiydi, diğeri ise tamamen gizli ve tümden gayrimeşruydu. Birinci amaç düşman hatları ardında gerilla savaşı yürütmekti. Bu yöndeki faaliyetler 1907'de Balkanlarda başlamış ve sonraki yedi yıl

boyunca kesintilerle sürüp gitmişti. 191 l'de Italyanlara karşı Kuzey Afrika seferinde çok etkili bir şekilde kullanıldılar. 1914'te ilk fikir Arabistan ve Rusya'daki Müslümanlar arasında ayaklanma çıkarmak için aynı gerilla tekniklerine başvurmaktı. Arabistan'da örgütün görevi, ArabistanlI Lawrence'm görevinin muadiliydi. Hem Lawrence hem de Türk özel kuvvetleri rüşvet, silah hediye etmek ve düzmece özgürlük vaatlerinde bulunmak gibi yollarla Arap aşiretlerini kendi saflarına çekmeye çalışıyorlardı. Müşterilerinin kullandığı yöntemler konusunda pek seçici değillerdi. Bu bir kirli savaştı, ama toplu katliamlar ya da etnik temizlik gibi yollara genellikle başvurulmuyordu. Özel kuvvetler esasen eski ordu subaylarının yanı sıra birkaç sivil maceracıyı da saflarına katmıştı. Bunların hemen hepsi Türktü. Yüksek rütbeli subaylar ittihatçıydı, ama örgüt aynı zamanda -diğer ülkelerin özel kuvvetlerinde de muadilleri bulunan- salt vatanseverliğin çekiciliğine kapılmış, macera isteyen ya da meritokratik ilerlemeyi hızlandırma özlemi çeken pek çok kişiyi de içine almıştı. 1914'te Türkler önceki kirli savaşlarda deneyim kazanmış pek çok unsura sahipti (Stoddart, 1964).

Ama Ruslara karşı aynı fırsatları yakalayamadılar. Enver'in ordusunun güzergahı Türk birliklerinin Rusya'da kargaşa yaratmak üzere sınırı geçmesini önledi. Onun yerine Türkiye'nin içinde gizli bir kirli savaş başlattılar ve güya sadakatsiz etnik azınlıkları ortadan kaldırmak için 1913 ve 1914'te MakedonyalI ve Rum Hıristiyan köylerine saldırılarını artırdılar. 1914'te özel kuvvetler subayları, Osmanlı subaylarıyla işbirliği yaparak Filistin'deki küçük Siyonist cemaatleri yok etmek için cinayete ve tehcire başvurdular (Aaronsohn, 1917: 47-56). Ertesi yıl sayısı çok daha fazla olan, güya Ruslara sempatizan ve sabotajcı temin eden Ermenilere yöneldiler. Alman irtibat subayı Albay Stange açıkça şöyle diyordu: "Ermenilerin tehcirinde askeri sebepler tali önemdeydi... Dışarıdan bir müdahale beklenmiyordu... Askeri gerekçeler ve ülkenin bazı kesimlerindeki başkaldırı eğilimleri istenen bahaneleri yaratmaya yetti." Teşkilat-ı Mahsusa'nm faaliyetleri kısmen Komite'den bağımsızdı, bu yüzden rejim tarafından inkar edilebiliyordu, ama onlara kasten serbestlik tanınmıştı. Teşkilat-ı Mahsusa Ermeni cinayetlerinin -"hayvani bir canavarlıkla" diye ekliyordu Stange- çoğunun faili olabilir. Bu kuvvetlerin rolü arttıkça, subayların kendini adamış İttihatçılardan seçilmesine daha çok özen gösteriliyordu (Dadrian, 1993: 68; 1994b: 110-11; 1996: 43-9).

Savaş sonrasındaki İngiliz dosyalarında bazı yerel komutan tipleri görülebilir. Halil Bey (daha sonra Paşa) tüm kariyerini Teşkilat-ı Mahsusa'da geçirmişti. Tahsili çok kısıtlıydı, ama Balkanlardaki bir başıbozuk çetesinde onbaşılığa yükselmişti. 1915'te İran içinde özel kuvvetlerin başında katliamlar örgütlü-yordu. Yozgat Teşkilat-ı Mahsusa bir nevi aile işletmesiydi, çetelerin başında dört kardeş vardı. Bunlardan ikisi küçük deri ve ayakkabı tüccarı, ikisi de sertlikleriyle tanınan -biri cinayetten hapis yatmıştı- daha kaba saba tiplerdi. İki tüccar 1908'den beri İTC'ye bağlıydı, ama liderlik konumuna gelemeyecek kadar küçük mevkilerdeydiler. Anlaşılan yerel Ermeni tüccarların daha zengin olmasını kıskanıyorlardı -hazır bekleyen "milli burjuvazi"nin bir parça-sıydılar. Daha önce sözü edilen ılımlı Yozgat valisi ÎTC baskısıyla görevinden uzaklaştırılınca, dört kardeşin Teşkilat-ı Mahsusa güçlerinin başına geçmeye uygun ve hevesli olduğuna karar verildi. Herhalde

ikisinin yağmaya, ikisinin cinayetlere ilgi göstereceği düşünülmüştü. Daha üst düzey İTC görevlilerinin talimatıyla 10.000 yerli Ermemden 8.000'inin öldürülmesini örgütlediler ve mülklerini gönüllerince yağmaladılar. Üçüncü bir güdü de İTC Maraş vekili Ilyas Hoca'nın durumunda görülür, Ilyas Hoca aynı zamanda Hıristiyanlara karşı kin dolu risaleler yazan bir din adamıdır. Hıristiyan kızlara tecavüz ettiği için "Müslümanlar arasında rezalete" yol açmıştı, ama cihat ilanını destekleyen propagandası sayesinde göreve uygun bulunmuştu. Yerel İTC liderleriyle suç ortaklığı yaparak Kürt aşiret reislerini güneydoğudaki katliam baskınlarına yönlendirdi (Yeghiayan, 1991: 325-7, 342-56, 387-90).

Ama alt düzeydekiler farklıydı. Bazıları ünformalı jandarmalardı; fakat düzenli jandarmaların çoğu orduya alındığından, jandarma teşkilatı askeri hizmete uygun olmayan çok sayıda kişiyi saflarına almak zorunda kalmıştı. Tüm tarafların çeteler olarak tanımladığı iki tip düzensiz birim de bu teşkilatı destekliyordu. Birinci türden çeteler suçlulardan oluşuyordu. Fermanlar, duruşma tutanakları, Stange'nin raporları ve sağ kalanlar bu alt düzeyden çete üyelerinin hapishaneden çıkarılmış suçlular olduğu ve bu cinai görevi üstlenmeleri karşılığında suçlarının affedildiği noktasında birleşirler. Uygun adamları bulabilmek için hapishaneler boşaltılmıştı. Önlerindeki görevin tam kapsamının farkında olmasalar bile, büyük ihtimalle kaçınmaları için bir sebep yoktu, çünkü hem özgürlüklerini kazanacak hem de maddi kazanç elde edeceklerdi. Yağma imkânları çoktu, ama bazı yerlerde resmen yerli Ermenilerin kamulaştırılmış zenginliğinin yarısını alıyorlardı. İkinci çete türü Kürt, Çeçen ve Çerkez reislerin öncülüğündeki aşiretlerden oluşuyordu. Gezici özel kuvvet subayları zaman zaman reislere para da teklif ediyordu, ama yine burada da yağma imkânları normal olarak teşvik ediciydi. Kürt aşiretleri bazı doğu bölgelerinde, Çeçenler güney kesimlerde, Çerkezler ise her iki yerde birden katliamların büyük bir kısmını gerçekleştirmişti. Bu aşiret gruplan nadiren tehcir planına destek oluyordu, ama yalıtılmış Ermeni köylerine ve yürüyen mülteci gruplarına tekrar tekrar saldırıp katliam yapıyorlardı. Konsolos Davies'e göre Harput'ta, cinayetlerin neredeyse tamamı jandarmalar ve mahkûmlar tarafından işlenmiş, Kürtler karışmamıştı. Fakat Kürdistan bölgesinde durum genellikle tam tersiydi (Davies, 1989; 156; Kevorkian, 1998; U. S. Documents, 1994: 143-52). Tüm katillerin erkek olduğunu da eklemeliyim, ama genellikle normal bir yaş grubu dağılımı vardı -bu kitapta bahsi geçen pek çok diğer paramiliter gruplardaki gibi genç erkeklerin orantısızca fazla olması söz konusu değildi. Bunun sebebi genç erkeklerden büyük çoğunluğunun cephede olmasıydı. Kadınlar hiçbir şeye karışmamıştı; çünkü bu toplumda kadınlar ellerine hemen hiç silah almıyorlardı.

ideolojik gerekçelerle cinayet işleyen Kürtlerin ve erlerin sayısı az olmalı -gerçi suçlular ve Kürtler büyük ihtimalle nispeten imtiyazlı Ermenileri pek sevmiyordu, Kafkas aşiretleri (kendilerini Rusya'dan kovan) Hıristiyanlardan hoşlanmıyordu, ayrıca toprakları Rus işgaline uğrayan Kürtler de Hıristiyanla-rı sevmiyordu. Bu misilleme ve intikam güdüleri çaresiz insanları öldürmeye karşı normal yasakların bastırılmasında etkili oldu. Reisler maddi kazanç ile jeopolitik sakınganlık arasında bir denge kurmak zorundaysa da -aşiretin çıkarı Türklerle mi yoksa İtilaf Devletleriyle mi ittifak yapmaktan geçiyordu, yoksa en iyisi tarafsızlık mıydı- maddi amaçlı cinayetler büyük ihtimalle ağırlıktaydı. Bir ömür boyu suç

ve aşiret çatışmaları da çete askerlerinin şiddetten zevk almasını sağlamış olabilir. Hayatta kalanların çoğu onların keyifle cinayet işleyip tecavüz ettiğini aktarmıştır. Bunlar nispeten vahşice aşiretsel ya da canice şiddeti beceriyle uyguluyorlardı ve bazıları şiddetten zevk alıyordu. Bunlar kötülük ordusunun gönüllü askerleriydi.

Sıradan Türkler

Sıradan Türkler soykırıma ne kadar karışmış, ne kadar destek vermişlerdi ve güdüleri nelerdi? Kesin konuşmak zordur, çünkü ana kaynaklarımız sağ kalan Ermeniler ve Ermeni cemaatlerinde faaliyet gösteren misyonerlerdir. Bunlar yerli Türklerle özel sohbetler yapma imkânım hemen hiç bulamamıştı. Onların ilk izlenimleri güruhlar ve camilerden gelen tehdit edici gürültüler, ardından mülteci yürüyüş kollarım sessizce izleyen köylülerden ibaretti esasen. Çok sayıda Türkle yakınlaşmamız mümkün değil. Dadrian'ın (1996: 121-7) basite indirgeyici milliyetçi teoriye başvurmasını kabul etmiyorum. Türklerin savaşçılık değerleri ile Islamın hoşgörüsüzlüğünün birleşerek Hıristiyanları katletmeye kültürel bir yatkınlık yarattığını iddia eder. Ama ana ölüm araçları ne İslam ne de orduydu. Keza hiçbir halkın ya da kültürünün doğuştan cinayete yatkın olması mümkün değildir.

Gel gelelim, bazı genellemeler yapmak makul görünüyor. Bütün soykırım sürecini rejim faal olarak örgütlediğinden, önceki Osmanlı kıyımlarına nazaran bu olaylar kitlelerin katılımını o kadar gerektirmemişti. Köylüler ve şehirlilerin genellikle pek az şey yapması gerekiyordu. Güruhlar faydalı olabilir, ama binlerce kişinin yaşadığı bir kasabada yüz ya da iki yüz kişinin ayaklanması

I irmenilere baskı yapmak için yeterlidir. Amerikalı bir misyoner şöyle diyordu:

Ayaktakımmın Ermenilere saldırdığı daha önceki vakalarda resmi görevliler daima ortalığı yatıştırmaya çalışıyor ve birkaç kişi öldürüldükten sonra gecikerek de olsa mağdurları kurtarmaya geliyordu; ama bu sefer Ermenilerin imhası hükümetin kendisinin desteklediği bir plandı ve tüm korkunç aşırılıklara kadar her yönüyle plana uyulması, emirlerine direnilemeyecek asker ekibinin amansız tesirliliği yüzünden ister gönüllü olsunlar ister olmasınlar tüm yerel görevlilere dayatılan bir şeydi... Hayatımız boyunca Türklerin arasında yaşamış ve onların usûllerini tanıyan kişiler olarak sık sık "Bu Türklerin çıkardığı bir olay değil" diyorduk. Fazlasıyla soğukkanlı, hesaplı ve fazlasıyla tesirliydi. Sıradan insanlar bundan hoşlanmıyordu. (Riggs, 1997: 96)

Rahip Riggs burada soykırımı Kürtlerin, Çeçenlerin ve diğerlerinin yardımıyla Türklerin gerçekleştirdiği yolundaki milliyetçi bir failler kalıbına ters düşüyor. Diğerleri gibi Riggs de pek çok Türkün ilk başta Ermeni komşularına yardım ettiğini söylüyordu. Misyonlerler sık sık Ermenileri saklayan Türklerden bahsetmiştir (Barton, 1998: 45). Ama resmi görevliler kaçakları saklayan herkesi öldürme emri aldıklarını açıklayınca bu vakaların sayısı hızla düşmüştü. Yerli Türkler general Kamil'in duyurusundan korkmuşlardı:

Bir Ermeniyi saklama cüreti gösteren her Müslüman evinin önünde asılacak, sonra da evi

yakılacaktır. Suçlu resmi bir görevliyse işinden atılıp divan-ı harbe verilecektir. Ermenileri koruyan askerse, rütbeleri sökülecektir ve divan-ı harbe verileceklerdir. (Dadrian, 1995: 235-8; 1996: 39; 1997: 43-4; Merdjimekian, 1919: 6-10)

Bu tip tehditlerin gücünü azımsamamak gerek. Pek çok Türk Ermeniler hakkında nispeten karışık duygulara sahip olduğundan, risk almaktan caymaları için biraz korkmaları yeterliydi.

Bu Ermeni kadının anlattıkları Merzifon'daki "sıradan Türklere" dair daha soğuk bir bakış açısını yansıtır:

Mayısta Ermeni topluluğu korkuya kapılmaya başladı; hükümetin bize karşı önlemler alacağı... hissedilmişti. Türk halkının bize karşı ayaklanması söz konusu bile değildi, her şey hükümetin emriyle yapıldı. Türk halkı da baştan sona memnuniyetle kayıtsızlığını korudu. Daha sonraki tehcirler ve katliamlar hükümet tarafından sadece kendi görevlileri yoluyla yapıldı, ama pek çok Türk de Hıristiyanları katletmek gibi resmi bir göreve gönüllü oldu. Kırsalda kadınlı erkekli Türk köylüleri katliamlarda ve işkencelerde aktif rol oynadılar, ama daima resmi onayla hareket ediyorlardı. Katliam döneminde Türk nüfus asla galeyana gelmedi; soğukkanlı cinayetler ya resmi emir doğrultusunda işlendi ya da resmi yetkililerin müsaadesiyle hareket edildi. (Yeghiayan, 1991: 94; krş. Armenian Political Trials, 1985: 6-10, 88-9)

Türklerin farklı türde davranışlar gösterdiği barizdir. Sağ kalanlar polis ve jandarma refakatçilerinden çoğunun korkunç olduğunu söyleseler de, birkaç tanesinin de iyi yürekli olduğunu belirtiyorlardı (Davidson, 1985: 111-14, 120; Merdjimekian, 1919: 7; Sarafian, 1994: 136, 159). Çevrede bulunanların çoğunun yardım etmediği söylense de, bazı komşuların ve başka insanların yardım ettiği de eklenmiştir. Pek çok Türk onları, Müslüman olup canlarını kurtarmaya teşvik etmiş, pek çoğu onlara yardım etmek için rüşvet kabul etmişti. "Rüşvet sevmeyen Türk yoktur" sözü sağ kalanların hikâyelerinde sık sık geçer (Jafarian, 1989: 94, 99; Kazanjian, 1989: 6-8, 106, 128-9, 172, 174-5, 270, 366). Hareket, yağma ya da kan isteyen güruhların doğduğu şehirler hiç de fazla değildi; ancak Ermenilerin, Türklerin ve Kürtlerin uzun zamandır arazi kavgası verdiği Anadolu bölgelerinde böyle yerler vardı. Buralarda Türkler geçmişteki haksızlıkların misillemesi olarak şiddeti haklı görüyordu. Hayatta kalanlardan biri kalabalığın şöyle bağırdığını anlatmıştır: "Hıristiyanlara yer yok! Yaşasın milletimiz!" (Davidson, 1985: 76). Bir başkası "yerel güruhun önünde ve şen haykırışları arasında" insanların vurulduğunu, bir diğeri de kalabalığın sürgünlerle alay ettiğini "bu mübarek gün için peygamberine övgüler düzdüğünü" anlatır (Hartunian, 1986: 61, 101). Güruhlar çoğu durumda kasaba nüfusunun büyük bir kesiminden oluşmuyordu, ama kaynaklar tam sayıları vermemiz için yeterli değildir.

Sağ kalanlardan birinin Türkiye'deki yolculuğu Türk tepkilerinin ne kadar çeşitli olduğunu gösteriyor. Bedoukian, sürgün kadın ve çocuklara acımasızca saldırıp onları öldürmeye çalışan bir köylü kalabalığıyla karşılaşır. Başka bir kalabalık "bizi küçümsüyor ve alay

ediyordu, ama doğrudan bir canilik yapmadılar. Mültecilerden nefret etmek için çaba harcadıklarım, ama pek başarılı olamadıklarını düşündüm." Türkler ile Ermenilerin iç içe yaşadıkları üçüncü bir yerde, Türkler onların halini görünce acıyarak "cık, cık, ne ayıp" demişler. Ama yine de "Ermeni-Türk gerilimlerinin farkında olduklarından onlara yaklaşmaya utanmışlar". Aynı kasabada bir Türk genci Bedoukian'm güzel kız kardeşini ayartmak için bahçe duvarının üstünden ona parlak bir kumaş mendile sarılmış esanslı gelincik tohumları atmış. Ailesi bunun uygun bir eşleşme olmadığını düşünmüş (üstün toplumsal statüye sahip oldukları hissini tamamen kaybetmemişler) . Mendili dışkıya bulayarak geri atmışlar. Peki bu aşağılayıcı eylemin sonucu ne olmuş? "Komşularımız bizi bir daha asla rahatsız etmedi" -savunmasız sürgünler karşısında artık üstün olan Türklerden beklemeyeceğimiz bir tepki. Fırat kıyısında yerli ahaliden bir başka grup, tehcir edilen Ermenilerin evlerine yerleştirilen "tembel ve pis" Türk mülteciler ile çalışkan, haysiyetli mülteci Ermenileri kıyaslıyorlarmış (Bedoukian, 1978: 21, 27, 30, 59, 73-4, 93-4, 126). Bedoukian mümkün olan bütün Türk tepkileriyle karşılaşmıştı.

Bryce Raporu'nda da farklı farklı görgü tanıklıkları vardır. Yabancı bir hekim soykırıma ideolojik desteğin artışından söz eder: "Sıradan insanlar tam da onların bu plana sempati duymasını sağlamak üzere uydurulmuş aşırı abartılı hikâyelere ve açık seçik yalanlara giderek daha çok inanıyor" (1972: 412). Rejimin sansürü bilgi akışını kontrol ediyordu. Türkler Van hakkmdaki gerçekleri başka nereden öğrenecekti ki? Rejim resmi görevliler üzerindeki denetimini pekiştirince alternatif bilgi kaynaklarını da kapattı. Sadece az sayıda Türk cinayet işlemiş, daha fazlası onaylamış, ama büyük çoğunluk suskun kalmıştı.

Keza Kürtler de -bazı anlatılarda toplu olarak fail yerine konmalarına rağmen- soykırımın failleri değildi. Kürt aşiretlerinden oluşan çeteler pek çok katliamda rol almıştı. Ama Kürt köylüleri çile çeken insanlara sempati duyduklarından Ermeni mültecilerin yürüyüş kollarına yardım etmişlerdi (Barton, 1998: 100-4; Davies, 1989: 108; Jafarian, 1989: 108; Marashlian, 1999: 120). Soykırımın Suriye ve Mezopotamya'daki ikinci safhasında Çeçenler ve Çerkezler katliamlarda önplana çıkmıştı. Hayatta kalanlardan bazıları onların hepsinin korkunç olduğunu hatırlıyor ve bunu Rus mültecileri olmalarına bağlıyordu. Ya son derece yoksullardı ve Ermenilerin zenginliğine göz koymuşlardı ya da Rusya'da Hıristiyanlardan zulüm görmüşlerdi. Suriyeli bir Arap köyü galeyana gelerek Ermeni sürgünleri katletmeye girişmişti; çünkü İttihatçı propagandacıların yaydığı, "Zeytuni çetelerin" (Ermenilerin) yakındaki köylerde katliam yaptığı söylentisine inanmışlardı (Kevorkian, 1998: 78-90, 95, 107). Sağ kalanların çoğu Türklere ya da Çeçenlere nazaran Arapların daha iyi olduğunu, Kürtlerin ise arada bir yerlerde kaldığını belirtmiştir. Etnisite tavırları etkiliyordu. Fakat eylemleri ve güdüleri bütün olarak etnik gruplara atfetmek organik milliyetçiliğin dilidir, sosyal bilimin değil. Eylemleri gerçek-leştirenler daha küçük örgütlü ve hareketli gruplardı. Günümüzde Türkler ve Ermeniler bunu tam anlamıyla fark etse, çoğu bu soykırım konusunda o kadar savunmacı davranmayacaktır. Daha da önemlisi, iki toplum bir barışma sürecine girebilecektir.

Ermeniler komşularından daha zengin olduklarından, sınıfsal kin ve açgözlülük de pek çok kişiyi harekete geçirmiş olabilir. Resmi görevliler Ermenilerin kıymetli neyi varsa

yağmalamış, yörenin ileri gelenleri Ermenilerin işlerini neredeyse bedavaya ele geçirmiş, yoksul polisler ve Kürt ya da başka çeteler de geri kalana el koymuştu. Boşalttıkları evler çoğunlukla hükümetin yeniden yerleştirme planları doğrultusunda mültecilerin mülkiyetine geçmişti. Baghjian (1987: 75) el konulan Ermeni mülklerinin eksikli bir değerlendirmesinin bile bir milyar dolara ulaştığı tahmininde bulunur. Amerikan konsoloslarının ve misyonerlerinin bildirdiğine göre, Harput civarındaki köylülerin hemen hepsi yağmaya katılmıştı (Davies, 1989: 146-7, 170, 179; Sarafian, 1994: 144, 148). Bazıları katliamlara katılmış, bıçak ve baltalarla insanları öldürmüş, bazılarına tecavüz etmiş, kimilerini soymuş, saklanmış ya da yutulmuş altın veya mücevherleri bulmak için cesetleri parçalamışlardı. Ermeniler öldürülmese bile, yörenin en yoksulları giysilerini aldığı için çırılçıplak kalıyorlardı. Kaçmaya çalışan Ermeni bir Katolik rahibin giysileri iki kere alınmıştı (Merdjimekian, 1919: 8, 14). Hükümet yağmayı meşrulaştırırsa ve yabancı-pislik-smıf sömürücüsü olduğu düşünülen mağdura hınç duyuluyorsa -Türkiye'den başka yerlerde de- sonuç cinayet olabilir.

Jön Türk liderleri bunun eksik olan milli burjuvaziyi, yani akabinde yükselişi için İTC'ye minnettar kalacak Müslüman bir ekonomik eliti yaratmanın kestirme yolu olduğunu iddia ediyordu (Adanır & Kaiser, 2000: 14; Kaiser, 2000b; Keyder, 1987: 66). De Nogales şöyle diyordu: "Jön Türklerin hakkını vermek gerek. Savaşın başlangıcına kadar dürüst insanlardı. Ama coşkuyla akan altın seli onları körleştirdi ve yozlaştırdı" (1926: 169). Yağmacılar zorla el koymaları ideolojik olarak proleter ekonomik yeniden bölüşüm çerçevesinde meşrulaştırıyordu. İnsanlar açgözlülük ve yağmayı meşrulaştırırken bile doğruluk kaygısı taşıyabiliyor.

Bu son derece bayağı türden bir insani kötülüktür. Bu kötülük daha azılı ama yine de açıkça insani bir kötülükle birleşmiştir. Rejim mağdurun milletin ve Islamın düşmanı olduğunu, Türk devletinin ta kendisini tehdit ettiğini, Van'da bebekleri yaktığını duyurursa, haklı bir öfkeyle cinayet işlenebilir. Kimliğini saklayan bir Ermeni olan Shiragian (1976: 24), izinli çete üyelerinin İstanbul kahvehanelerinde tüyler ürpertici şekilde Ermeni kadınlarının meme uçlarını kesip biriktirmekle ve kafirlerden edindikleri zenginlikle böbürlenmelerini dinlemiştir:

Bu adamlardan hiçbirinde pişmanlıktan, iğrenmeden ya da suçluluktan eser yoklu. İttihat hükümeti ülkeye büyük bir hizmet veriyormuş gibi davranıyorlardı. Onları dinleyenler için de aynı şey söylenebilirdi... Diğer Türkler kıskançlıktan neredeyse ağlayacaktı. [Çetecilerin] şanslı olduğunu ve herkesin o kadar talihli olmadığını tekrarlayıp duruyorlardı.

Bu kitaptaki tüm vakalarda ve başka bağlamlarda böyle durumlar yaygındır. Katz'm (1988) yakın tarihteki Amerikalı katillerle (yakın akrabalarını öldürenler) ilgili araştırmasının gösterdiği üzere, haklılık hissi ile cinayet karşıt değil, nedensel olarak bağlantılı insan nitelikleridir.

Ekonomik rasyonellik bireysel failler düzeyinde önemli olabilir, ama genele bakıldığında

bu ekonomik bakımdan rasyonel bir politika değildi, ki Talat Paşa'nm bunu kabul ettiğini daha önce görmüştük. Alman General Liman von Sanders, 1916-17 kışında Kafkas Cephesi'ndeki Türk Ordusu'nun hastalık ve açlıktan 60.000 asker kaybettiğini bildirmişti. Bunun sebebinin de Ermeni tehcirleri yüzünden yerel tarımın çökmesi olduğunu söylüyordu. Pek çok Türkün gözünde sonuçlar çok açıktı. Halep, Mersin ve Mamuret'ül-Aziz'deki Amerikan konsoloslarının hepsi, yerli Türklerin tehcir sonucu ekonomik felaket yaşanacağı görüşünde olduğunu bildirmişti. Davies, Mamuret'ül Aziz'de "altın yumurta yumurtlayan tavuğu kesmek anlamına geliyordu" der. Halep'te Jackson, iç bölgelerdeki ticaretin yüzde 90'ı Ermenilerin elinde olduğundan, onların ortadan kaldırılmasının bir felaket olduğunu belirtmiştir.

Jön Türklerin pek azı çok dindar olmasına rağmen (1914 Kasımı'nda hükümetin ilan ettiği) cihad anlayışının insanları harekete geçirmekte faydalı olduğunu düşünüyorlardı. Rejim Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların, Ingilizlerin ve Fransızların elindeki yerlerde Müslümanları ayaklandırmak için pan-lslamizmi teşvik etti -ama pek başarılı olamadı. Tüm Hıristiyanları, Ermenileri, Rumları, Nasturileri, Yakubileri ve Marunileri kovmayı savunuyorlardı. Bazı polisler ve köylüler cinayeti cihadla meşrulaştırmıştı (siyasi Ermeni duruşmalarında Piskopos Balakian'm tanıklığı, 1985: 88-9; Stoddart, 1963: 51-75). Yerel katliamların önceki kıyımlara benzer şekilde başladığı yerlerde, Islami sloganlar güruhları harekete geçiriyorlardı. Fakat Resülayn'da bir gözlemci cihad sloganını ilk atanların en dinden uzak Çeçenler olduğuna dikkat çekmişti. Onlara göre bu çok önceden öğrenilmiş bir ritüeldi -ayrıca yağmacılığı örtmeye yarıyordu (Kevorkian, 1998: 197).

Asında bazı Müslümanlar Kuran'a aykırı olduğu için katliamlara karşı çıkmıştı. Miss Morley'in sözünü ettiği Merzifon Türkleri, bu korkunç işlerin ardında Müslümanların değil Hıristiyanların olduğuna inanıyordu. Bryce'm raporlarında Müslüman din adamlarına dair farklı farklı anlatılar vardır (1972: 250, 497-8). Erzincan'da bir hoca yerel katliamı şöyle gerekçelendiriyordu: "Ermeniler Van'da zulüm yaptılar. Bunun sebebi onların dininin daha adi olmasıdır. Müslümanlar onları örnek almamalı, daha insani katliamlar yapmalıdır." İnsani katliamın nasıl bir şey olduğunu merak ediyorum! Yine de Saimbeyli müftüsü şehirde tehciri başlatmak üzere getirilen İTC vekilinin yaptıklarını onaylamayı reddetmişti -"bunda iyi bir yön göremiyordu" (bu şehirdeki ve çevre köylerdeki yerlilerin çoğu da göremiyordu). Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında Avrupa'da uzun zamandır devam eden mücadele toplumdaki düşmanlıklarda derin izler bırakmış olsa da, bu soykırım öncelikle Islami değil, seküler bir milliyetçi soykırımdır.

Türkiye'de çok sayıda vicdan azabı çeken insan vardı. Türkler, Ermenilerin sık sık tasvir ettiği gibi fanatik değillerdi. Ama soykırımın bütün halk tarafından desteklenmesi gerekmez. Suskun milyonların arasına yerleşmiş otuz bin katil yeterlidir.

FAİLLERİN GEÇMİŞLERİ

Tek tek faillerin geçmişlerine dair çok bilgim yok. İlk başta İngilizlerce suçlananlar arasmda orta yaşlılar ağırlıktaydı ve hiç kadın yoktu. Büyük ihtimalle bunun sebebi

faillerden çoğunun yüksek kademede olmasıydı. Düşük kademeden İTC militanları arasmda alt kademe memurlar, öğretmenler ve öğretim üyeleri ağırlıktaydı. Önceki bölümde de gördüğümüz gibi, radikal Jön Türklerin kadro edindiği merkezi alan mesleklerdi. Yüksek kademelerin iç halkalarında ise eski ordu subaylarının, özellikle de askeri doktorların ağırlığı hissediliyordu. Merkez komitede birkaç doktor vardı ve önde gelen yaklaşık 100 failden en az 23'ü doktordu. Birkaç tanesi Ermeni mahkûmlar üzerinde korkunç deneyler yapmıştı (onlara hastalık mikrobu içeren iğneler yapmıştı) ve bazı raporlara göre (henüz gerçeklikleri ispatlanmamıştır) gaz da kullanılmıştı. Dr. Reşid şöyle diyordu:

Doktor da olsam milletimi yok sayamam. Bu dünyaya Türk olarak geldim. Milli kimliğim diğer her şeyin üstündedir... Ermeni hainler anayurdun bağrında kendilerine bir oyuk bulmuştu; onlar tehlikeli mikroplardı. Bu mikropları yok etmek bir doktorun görevi değil midir? (Dadrian, 1.986b: 175)

Türklerin kaybettiği topraklardan, esasen Balkanlardan ama aynı zamanda Kafkaslardan gelen mülteciler de bu olaylarda fazlasıyla etkindi. Tehcir emri mültecilerin tehcir edilenlerin evine yerleşmesine izin veriyordu. Stürmer, zalimliklerin ana sebebinin Müslüman muhacirler olduğunu düşünür (1917: 53, 166-8). Davidson (1985: 77-8), Adana polis şefinin "Balkanlardan gelmiş olduğunu ve bir Ermeni görünce kuduz köpek görmüş gibi davrandığım" anlatır. Hayatta kalanlardan biri, İttihatçıların sayısının "Balkan Savaşı sonunda müsait hale gelen resmi görevli kalabalığı" tarafından ciddi ölçüde şişirildiğini belirtmiştir (Merdjimekian, 1920: 5). Türkiyeli yazar Taner Akçam (1992: 77) Balkan savaşları sonucu Anadolu'ya gelen muhacirlerin intikam arzusuna vurgu yapar: "Çeşitli zulümlerin kurbanı olmanın ötesine geçerek, Anadolu'da kitleler halinde yok edilecek diğer azınlıkların, özellikle de Ermenilerin gönüllü cellatları haline gelmişlerdir." Bu kitapta tartışılan hemen her etnik ve siyasi temizlik hareketinde mülteci milliyetçilerin ağırlığı görülmektedir. Ay-rica tehdit altındaki sınırlardan da çok sayıda Türk vardı -bu da tanıdık bir örüntüdür. Savaş sonrasında Türk hükümetinin başlattığı duruşmalarda ana savunmacılardan biri, yerel Ermenilerin yardımıyla gelen işgalci Ruslar elinde eziyet gören kayınpederinin intikamını aldığını söylemiştir (Bedrossyan, 1983: 161; Dadrian, 1996: 229; 1997b; Yeghiayan, 1990, 1991).

Bunlar kıt bulunan verilerdir. Önde gelen faillerin -Teşkilat-ı Mahsusa'daki alt kademe askerler dışında- Türk organik milliyetçiliğinin merkezi yapılarından geldiğini gösteriyor olabilir. Fakat daha fazla araştırma gereklidir.

YABANCILARIN SUÇ ORTAKLIĞI VE ALMAN BAĞLANTISI

itilaf Devletleri'nin pek az ve dolaylı bir sorumluluğu vardır. Ermenilerin özgürlük taleplerini destekliyor ve savaş başladığı sırada bu talepleri Türkiye'ye dayatmaya çalışıyorlardı. Türklerin amansız tepkisi bir ölçüde Ermeniler ile Hıristiyan itilaf Devletleri arasındaki bağlantıya karşı bir tepkiydi. İtilaf Devletleri bu noktadan sonra müdahale gücünü bulamadı. Müttefikler için bu ikincil bir savaş alanıydı, daha sonra Rusların ve

Ingilizlerin ilerlemeleri, çok sayıda Ermeniyi kaderinden kurtaracak kadar kuvvetli değildi. Ermeniler hevesle savaş haberlerini dinliyor, itilaf Devletleri'nin ilerlemesi, Ingilizlerin Gelibolu'da karaya çıkma girişiminin (bu savaşı bitirebilirdi) başarılı olması için dua ediyorlardı. itilaf Devletleri onları teşvik etmiş, sonra da kaderlerine terk etmişti. Cinai içerikli temizlikle karşı karşıya kalan Büyük Devletlerin bu konuda genellikle başarısız olduğunu ileride göreceğiz. Fakat İtilaf Devletleri'nin dikkatinin savaşta çok daha kritik olan başka cephelere yönelmesi sebebiyle bu nispeten küçük bir suçtur.

Almanların ve AvusturyalIların daha doğrudan bir sorumluluğu vardı. Baskın müttefik olan Almanya Türkiye'yi yeterli ölçüde dizginleyebilecek tek yabancı güçtü. Türkiye'deki Alman ve Avusturya topluluğu üyelerinden çoğu 1915 sonunda tehcirlerin ne anlama geldiğinin farkındaydı. Misyonerlerin, subayların ve konsolosların pek çoğu katliamları lanetlemişti. Alman büyükelçiliği geç kalmış bir resmi protesto göndererek, tehcirlerin ancak askeri zorunluluk halinde kabul edilebilir olduğunu belirtti. Türk hükümeti de elbette böyle bir zorunluluk olduğu cevabını verdi ve elçilik ilk başta bununla yetindi. Fakat sonra Türkiye'deki Almanların protestoları doğrudan Berlin'e gitmeye başladı ve Wilhemstrasse'de, yani Alman Dışişleri Bakanlığı'nda büyük huzursuzluk yarattı. Şansöyle Bethman Hollweg, Wilhelmstrasse'nin müttefikinin yaptıklarım sansürleme planını bizzat bozdu, insaniyetten yoksun, ama yine de çürütülemez bir jeopolitik mantıkla şöyle dedi: "Mevcut savaş sırasında bir müttefiki alenen mahkûm etmek tarihte eşi olmayan bir hareket olacaktır. Ermeniler tümden silinip gitse bile, tek amacımız Türkiye'yi savaşın sonuna kadar tarafımızda tutmaktır" (Kaiser, 1996: 43-4). Alman gazeteci Stürmer, Almanların tavrının "sınırsız korkaklık" anlamına geldiğini yazıyordu (1917: 65; vurgu yazara ait). Yine de Alman diplomatların ve resmi görevlilerin çoğu, katliamların kapsamı ve askeri sebeplerden yoksunluğu açığa çıkınca kınamalarda bulundu (Dadrian, 1994a; Trumpener, 1968). Çok azı müttefikine sadık kalmayı sürdürdü. Kaiser (1999b), Bağdat demiryoluyla bağlantılı olanlar arasında da bir görüş birliği bulunmadığı sonucuna varmıştı. Bu durum bir bütün olarak Alman resmi görevli topluluğu için de geçerli görünüyor.

Peki ya nedenselliği tersine çevirip Jön Türkleri kısmen Nazi soykırımından sorumlu tutabilir miyiz? İki soykırım arasmda benzerlikler vardı (Astou-rian, 1995 ve Melson, 1992 bu iddiada bulunmuştur). Ermenilerin tehlikeli siyasi-etnik millet düşmanları olarak görülmesi, savaş zamanındaki jeopolitik zayıflıkları ve göreli zenginlikleri Nazi Almanyası bağlamında Yahudilerin durumuna benzemektedir. Dadrian (1993: 80) aynı zamanda Jön Türklerde "siyasi militarizm ile militarist siyasetin" ölümcül bileşimine de dikkat çeker - SS'te ve Doğu Cephesi'nde savaşan Alman Wehrmacht'mda da, yani orduda bu durumun olduğu açıktır. Melson iki soykırım arasındaki farkları da kabul eder. Türkler kesinlikle Naziler kadar ırkçı değildi. Ayrıca Nazilerin tüm Yahudileri silip atacaklarını söylemeleri karşısında, Türkler tüm Ermenileri yeryüzünden silmek istemiyorlardı. Melson Türklerin sadece milli arılaşmayı engellediği varsayılan Ermenileri öldürdüğünü söyler; Türklere ait ama "tehlikede olmayan" Lübnan ve Filistin'deki daha küçük Ermeni topluluklarını katletmemişlerdir. Ermeni kadın ve çocukları, Nazi dönemindeki Yahudi kadın ve

çocuklardan daha fazla hayatta kalmıştır ki bu gerçekten de ortada biyolojik ırkçılık olmadığının tayin edci bir göstergesidir. Failler ataerkil Türk toplumunun Ermeni kadın ve çocuklarını massetme ve asimile etme gücüne güveniyordu. Keza zengin büyük şehir Ermenilerinin hayatta kalma oranı daha yüksekti, çünkü pek çoğu rüşvet vererek beladan uzak durabilmişti. Gel gelelim, doktorların durumunda gördüğümüz üzere, Jön Türk ideolojisine de ırkçılık nüfuz etmişti ve Türk milliyetçileri daha sonra diğer Ermeni topluluklarına ve Rumlara da yönelmişti. Bu son katliamlarda yurtdışına kaçmayı başaran Ermeni ve Rumların sayısı öldürülenlerin sayısından fazlaydı, ama netice ülkenin neredeyse tümden temizlenmesiydi (Graber, 1996: 140-50; Rummel, 1994: 233-5). Fakat Jön Türklerin Nazi Partisi'ne benzediği ve Teşkilat-ı Mahsusa subaylarının SS'leri andırdığı düşünülebilse de, Türkler arasmda çok daha az ideolojik fail bulunuyordu. Alt kademedeki faillerden çok azı Ermeni/yabancı sömürüsüne karşı proleterce bir hıncın ötesine geçerek Jön Türk ideolojisini büyük ölçüde paylaşıyordu. Ayrıca Türklerin yöntemlerini SS'ler de vahşice bulup lanetlerdi herhalde -çünkü onların düzenli soykırımına benzemiyordu.

Keza bu vakada soykırım teknikleri de pek modern sayılmaz. Telgrafın tehcir emirlerini iletmekte ve koordinasyonda rol oynadığı doğrudur, ama modern küçük silahların yanı sıra baltalar, bıçaklar kullanılmış, suda boğmaya da başvurulmuştu. Demiryolu kısıtlı olarak kullanılmışsa da motorlu taşıtlara hemen hiç başvurulmamıştı (ülkede zaten motorlu taşıt çok azdı). Tehcir edilenlerin büyük çoğunluğu, tıpkı onlara refakat eden jandarmalar gibi yürümüştü. Türk hükümeti Nazilerin aksine modern kaynaklarını savaşa ayırıyordu. Ayrıca tehcir organizasyonunda bürokrasi kadar rüşvet de rol oynamıştı. Nazilerin bundan daha modern yöntemler kullandığı açıktır, çünkü onların ülkesi bir nesil sonra cinayet işleyen daha ileri bir ülkeydi. Yine de Türklerin soykırımı önemli bir açıdan moderndir -daha sonra Nazilerin gerçek modernizminin de aynı olduğunu öne süreceğim. Jön Türkler modern organik milliyetçilik ideolojisine bağlı olduklarından soykırıma girişmişlerdi. Proleterden dönme-emperyal-revizyonist karışım halindeki bu milliyetçilik en uçtaki soykırıma kadar götürülmüştü. Bu soykırınıunodem bir parti-devlet olarak gerçekleştirmişlerdi. Yahudi sorununun Nihai Çözüm'ü eşsiz değildi. Fakat bu soykırım girişimleri çiftinin de eşsiz olmadığım göreceğiz. Çok daha geniş organik milliyetçi hareketlerin parçasıydılar. Kolektif aktörler arasmda bazı mikro-ilişki-lerin olduğu tehlikeli makro-durumlara yerleştirildiğinde bu hareketler cinai etnik temizliğe, hattâ soykırıma yol açabiliyordu.

Türklerin soykırımının Nazi soykırımı üzerinde nedensel bir etkisi olmuş mudur? Bu pek mümkün görünmüyor. 1922'de Sovyetler Birliği'yle ve 1923'te Yunanistan'la yapılan savaşın ardından Atatürk'ün istikrarlı yönetimi gelmiş, bölgedeki gerilimleri hafifletmiş ve Türkleri soykırımı tamamlamak yerine inkar etmeye itmişti. Avrupa Jön Türkleri etkilemiş, sonra da Atatürk üzerinde etkili olmuşsa da, ters yönde bir etkilenme pek söz konusu değildir. AvrupalIların çoğu Ermeni trajedisinin farkında olmakla beraber, bunu siyasi modernlik çerçevesinde değil, Asyatik barbarlığın geriliğine bağlı "Şarkiyatçı" bir çerçevede değerlendirmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de büyük bir Alman askeri misyonu vardı ve bu misyondaki askerlerden birkaçı sonradan inançlı Naziler olmuştu -bunların arasında daha sonra Auschwitz komutanı olan Rudolf Höss adlı genç bir

asker de vardı (bu askerlerin listesi Dadrian, 1996: 199-204'te bulunabilir; bkz. Höss'ün 8. Bölüm'de verilen biyografisi). Fakat cinai Nazizme geçenlerin oranının, diğer savaş alanlarmdakinden fazla olduğu şüphelidir. Üstelik Nazizmin Ermeni soykırımı sırasında yapılan gözlemlerden etkilendiğine dair bir kanıt da yoktur. Bizi duraksatan tek bir doğrudan bağlantı biliyoruz. Hitler Polonya'yı istila etmeden önce komutanlarına yaptığı bir konuşmada, Polonyalı sivillerin (dikkatinizi çekerim, Yahudilerin değil) öldürülmesini şöyle meşrulaştırmıştı:

Polonya kökeninden ve dilinden erkek, kadın ve çocukları aman vermeden ve acımasızca ölüme gönderme emri verdiğim ölüm birliklerini[9] hazır tutuyorum - şimdilik sadece Doğu'da. Ancak bu şekilde ihtiyacımız olan yaşam alanına kavuşabiliriz. Zaten Ermenilerin imhasından bugün kim bahsediyor ki? (Marrus, 1987: 20).

Fakat Avrupalılarm çoğu için Ermenistan tam tersi bir anlamda trajik görünüyordu - organik milliyetçiliği benimseyen diğerlerine bir uyarı olarak görünmemişti. Çoğu insan tarafından Nazi soykırımı Almanları soykırım yapmaya götüren özel bir karakterin ya da Sonderweg'in[10] (özel yol) göstergesi olarak nasıl yorumlandıysa, Ermeni soykırımı da Türklerin özel bir niteliğinin neticesi olarak yorumlanmış ve korkunç Türke dair Şarkiyatçı imgeleri anımsatmıştır. Durum böyle değildi. Bu soykırımı daha genel toplumsal süreçler çerçevesinde açıkladım: Birbirine rakip siyasi egemenlik iddiaları, Büyük Devletlerin rekabeti, siyasi hizipçilik ve radikalleşme, toplumlarda askeri ve siyasi gücün eşitsiz bölüşümü, son olarak da açgözlülük, kariyerizm, korku ve nefret gibi bayağı güdüler.

SONUÇ: SOYKIRIMIN AÇIKLANMASI

Bu soykırım demokrasinin karanlık yüzü müydü? Yerleşimci demokrasilerinde bulunan doğrudan biçimde değildi; hattâ Yugoslav vakasında göreceğimiz sapmış demokratikleşme anlamında bile değildi. Nitekim ilk başta halkın idaresini isteyen bir hareketin otoriterliğe ve militarizme doğru ilerledikçe sapkınlaşması söz konusuydu. Ayrıca organik ve nihayetinde dışlayıcı bir ulus-devletçilik ortaya çıkıyordu. Fakat bu devlet Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı imparatorluğu olarak kaldı ve Jön Türkler devletin -Müslümanlar ile diğer milletler arasında böl ve yönet politikası uygulama, muhalefeti ibret olacak şekilde bastırma, sorun çıkaran azınlıkları tehcir etmeye başvurma-karanlık yüzlerini de radikalleştirdiler. Jön Türkler Birinci Dünya Savaşı'nm başında, modern ulus-devletin karanlık yüzü ile daha önceki çok-etnili imparatorluğun karanlık yüzünü eşsiz bir şekilde birleştirdiler. Soykırım ve Birinci

Dünya Savaşı bitinceye kadar Jön Türklerin yandaşları tam bir organik milliyetçiliği benimsemedi. Ondan sonra gelen Atatürk yönetimi aydınlık ve ilerici olabilirdi; çünkü Türkiye azınlıklarından çoğunu kaybetmişti.

Diğer etnik tezlerim bu soykırımı açıklamakta daha doğrudan kullanılabilir. Bu olay, aynı topraklar üzerinde ideolojik açıdan inandırıcı ve pratikte gerçekleştirilebilir bir egemenlik talebinde bulunan iki rakip ve ağırlıklı olarak etno-milliyetçi hareket arasmda asimetrik bir

çarpışmaydı. Osmanlı Türkleri Ermenilerin yaşadığı topraklar üzerinde uzun zamandır meşru egemenliğe sahipti ve taleplerini gerçekleştirmek için siyasi ve askeri güç tekeli ellerindeydi. Ermeni milliyetçileri, geçmişteki Ermeni devletlerinden aldıkları tarihsel meşrulukla kendi devletlerini talep etmeye başlamışlardı. Kendilerine ait siyasi ve askeri kaynakları az olsa da, topraklarında milyonlarca Ermeni yaşayan istilacı bir büyük devletten yardım alıyorlardı. Rusya zayıf tarafın savaşma iradesini sertleştiren bir yarı-anayurttu. Şimdi zayıf olsalar da, modern dünyada siyasi milliyetçiliğin eninde sonunda önüne geçilemez olduğunu düşünüyorlardı. Türklerin bu son iki kaynaktan korkmakta hakkı vardı. Tüm Osmanlı hükümetleri Rusların Ermenileri desteklemesinden korkmuştu; çünkü bu durum imparatorluğun merkezindeki Anadolu topraklarını tehdit ediyordu. Ayrıca Türk milliyetçileri Ermeni milliyetçiliğinden korkuyorlardı; çünkü ulus-dev-letin önüne geçilemez bir ideal olduğuna onlar da inanıyorlardı.

Bu yüzden, aynı topraklar üzerinde egemenlik talebinde bulunan iki etnik grubun lider kesimleri arasında bir çatışma vardı ve bu gruplardan biri ya-rı-anayurt niteliğindeki komşu büyük devletten yardım alıyordu. Daha sonra bu çatışma dördüncü tezimdeki karma senaryoya dönüştü: hâlâ baskın olan grubun tarihsel gidişatın aleyhine döndüğüne ve derhal radikal eylemde bulunması gerektiğine inananarak başlattığı önleyici soykırım. Bu nedensellik düzeyi soykırıma yol açan kökü derinde yapısal kuvvetlerin varlığını da gösteriyor olabilir.

Fakat koşullara daha bağlı nedenler de vardı. Siyasi ve jeopolitik kuramların istikrarsızlaşması, beşinci tezimde gösterdiğim üzere, güçlü toplumsal aktörlerin hedeflerini değiştirmişti. Burada iyi tanımlanmış ve kemikleşmiş düşmanlar arasmda istikrarlı bir karşılaşma söz konusu değildi. Önceki bölümde vurgulandığı gibi, Osmanlı iktidarı Hıristiyan milliyetçiler ve Hıristiyan Büyük Devletler karşısında çöküşe geçmişti. Bir dizi felaket neticesinde peş peşe siyasi krizler yaşandı ve farklı hizipler çarpıştı, kimlikleri, güçleri ve hedefleri kriz tarafından dönüştürüldü. Avrupa'nın büyük bir kısmında olduğu gibi, burada da organik milliyetçilik dalgası vardı, ama bu istikrarsız bir dalgaydı. Jön Türkler 1908 ve 1913'teki iki darbeyle iktidara geldiler. Safları arasmda devleti güçlendiren merkezciler nüfuz kazandı. İttihatçılar merkezileşmeye bağlılıklarının bir yan ürünü olarak, ademimerkeziyetçi çeşitliliğe tahammül edemeyen daha organik bir milliyetçiliği benimsemeye başladı. Bu durum meşrutiyet rejimi savunucusu İttihatçıların, Ermeniler de dahil olmak üzere diğer etno-milliyetçilerle kurduğu ittifakı tehlikeye düşürdü. Son iki kriz Jön Türklerin hatalarından kaynaklandı: Aşırı bir kendine güvenle Birinci Dünya Savaşı'na girildi ve Enver Paşa'nm ordusu düşüncesizce Rusya'ya gönderildi. Yenilgiler krizi derinleştirdi, daha fazla Jön Türk'ü radikalleştirdi ve kilit siyasi ve askeri kuramların kontrolü radikallere geçti.

Osmanlı toplumunun temel örgütleyici ilkelerinden biri olan etnisite çatışma ilişkilerini yapılandırıyor, sınıfsal kinlerin yerini alıyor ve genellikle din tarafından güçlendiriliyordu. Yine de etnisitenin sınıfa baskın çıkması sadece savaş sırasında meydana geldi. Savaş bazı Ermenileri haine çevirdi. Van ve Kilikya'daki şiddet olayları bir etnik iç savaşa dönüştü ve cephe ile cephe gerisi arasındaki farkı azalttı. Artık Ermeniler arasındaki sınıfsal farklar

sadece hayatta kalmak için rüşvet verebilme bakımından anlam taşıyordu. Yaş ve cinsiyet farkları hayatta kalma şansını azaltıp çoğaltabiliyordu. Fakat genelde Osmanlı tebası hem geleneksel hem etnik savaş seferberlikleri nedeniyle tekil bir kimliğe itilmişti: Ermenilere karşı Türkler (ve Kürtler, Çerkezler vs.), ikinci tezimde gösterdiğim üzere, etnisite hem sınıf ayrımına hem de tüm diğer ayrımlara baskın çıkmıştı.

Hem bu bölümde hem de öncekinde vurgulandığı gibi, soykırım geç ve ani bir siyasi tercih olarak ortaya çıktı -altıncı tezimde bunu gösteriyorum. Jön Türklerin, yirmi yıl boyunca ağırlıkta olan ve 1914 Ağustosu başında son bir kez denenen A planı, ortak hasımlara karşı Ermeni milliyetçisi partilerle ittifak kurmaktı. 1914 Ağustosu ile 1915 Şubatı arasmda A planı son iki yıldır ana rakibi olan B planına -zorla tehcire- yerini kaptırdı. Öncelikle askeri baskılar sadakatsiz bir azınlığın da yaşadığı Türk anayurduna çekilmeyi ve orada son savunmayı yapmayı gerektirdiği için bu istikrarsız bir plandı. Bu bakımdan 1915'te aynı zamanda her iki grup için de son derece önemli olan belli bir toprak parçası üzerinden mücadele verilmiştir. Ezici askeri güce sahip olanlar, bu durumun her yola başvurarak etnik temizlik yapmayı gerektirdiğine inanıyordu. Bunu başarmak için hem resmi hem de gizli askeri üstünlüklerini kullandılar ve tahmin edilebileceği gibi sonuç kitlesel ölümler oldu. 23 Nisan 1915 ile aynı yılın Mayıs sonu arasmda bilinmeyen bir noktada Osmanlı Türk hükümeti soykırım örgütlemeye başladı. Bu soykırımı son zamanlarda büyük ölçüde beklenmedik jeopolitik krizler yüzünden istikrarsızlaşmış, hiziplere bölünmüş ve radikalleşmiş ama ezici askeri üstünlüğe sahip bir devlet yapmıştır. Bu tür koşullara bağlı baskılar olmasa soykırım gerçekleşmezdi ve uzun zamandır da planlanmıyordu.

Soykırımın nasıl gerçekleştirildiği daha bulanıktır. Ama bir kez başladıktan sonra esasen yukarıdan aşağı gerçekleştirilmişti. Aşağıdan kitlesel halk hareketlerinin sonucu değil küçük bir milliyetçi elitin ürünü olduğundan, bu iktidar ancak yarı parti-devletti. Çekirdek kadrosu imparatorluğun askeri ve siyasi orta sınıflarından, özellikle de mülteci ve göçmenlerden oluşuyordu. Bu radikalleşmiş milliyetçiler kilit devlet aygıtlarını, kırsal bölge idarecilerinin soykırım yapmaya direnen üçte birini görevden almaya yetecek kadar kontrol ediyorlardı ve onların yerine geçirecek kadar kendi saflarından ehliyetli idarecileri vardı. Ondan sonra devletin baskı güçlerini ele geçirdiler: Polis, özel olarak oluşturulmuş paramiliterler ve ordunun bazı kesimleri. Yedinci etnik tezimde belirttiğim gibi, bu çekirdek militanlar esasen yeni radikalleşmiş ideolojik katillerden oluşuyordu -gerçi kariyerizm de motivasyonlarını artırıyordu. Teşkilat-ı Mahsusa'nm subayları da önceki iki-üç yılda şiddet içeren suçlar işlemeye alışmışlardı.

Bu şekilde silahlanan radikaller daha sıradan Türkler ile başkaları arasındaki alelade araçsal güdüleri sömürebildiler. Teşkilat-ı Mahsusa'ya alman suçlular özgürlüğün ve ganimetin çekiciliğine kapılmıştı. Kürt ve Çerkez reisleri daha fazla siyasi özerklik ve toprak edinmiş, takipçileri de ganimetlerden faydalanmıştı. Onlar ve olaylara karışan binlerce sıradan Türk son derece maddiyatçı katiller gibi görünmektedir. Gerçi her iki taraf da Ermenilere karşı belli bir düzeyde kıskançlık kaynaklı fanatikliği paylaşıyordu; ayrıca savaş zamanındaki vatanperverlik, onları verilen emirlere itaat eden daha disiplinli katiller

haline getirmişti. Neticede sıradan Türkler, Kürtler, Çerkezler ve başkaları, sekizinci tezimde belirttiğim üzere, soykırıma katıldı, ama maddiyatçı açgözlülük güdüleri olağanüstü önplandaydı.

Bu bileşim berbat ve akıldışı bir sonuç doğurdu. Suçlular (milliyetçi teorilerde iddia edildiği gibi) "Türkler" değildi. Daha ziyade bazı Türkler (ve başkaları) kararlı bir yukarıdan-aşağıya (devletçi teorilerin gösterdiği gibi) cinai temizlik sürecine sokulmuştu. Fakat devletçilik de, istikrarsız savaş jeopolitiğinden doğan mükerrer krizlerin getirdiği hizipçiliğin ve radikalleşmenin nihai ürünüydü. Soykırım ilkel, hattâ sürekli teorilerde iddia edildiği gibi kadim nefretlerin ürünü değildi, etnik hınç iki düzeyde işe karışmıştı. Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasmda son derece eski (en az bir asırdan beri var olan) dini-etnik gerilimler vardı. Fakat bunlar modern bir organik milliyetçilik tarafından azdırılıp yönlendirilmiş ve ancak son iki yılda kitlesel etnik nefret üretmişti. Hedeflerine ulaşmak için akılcı bir şekilde (akılcı seçim teorisinde olduğu gibi) çaba harcayan aktörler soykırımı gerçekleştirdi, ama bunu kontrol edemedikleri ve akılcı kararlar veremedikleri bir durumda yaptılar. Diğer çözümler işlevsizleşmiş görününce soykırıma başvurdular. Nihai kararın çaresizce yapılan son bir girişim olduğuna inanıyorlardı.

Sadece ahlaken değil, olgusal bakımdan da yanıldılar. Ermeniler böyle bir tehdit oluşturmuyordu ve ortadan kaldırılmaları Osmanlı'mn savaş gücünü azalttı. Yenilgide soykırımın da payı vardı. Ardından liderler kaçıp sürgün hayatı yaşamaya başladılar, ama Ermeni suikastçıların mermilerine hedef oldular. Soykırımın uzun vadede başarılı olduğunu iddia edebilirler; çünkü Ermenilerin yok oluşu savaş sonrasında Türkiye'yi birleştirip merkezileştirmeyi kolaylaştırmıştı. Fakat ülke Jön Türklerin iki mirasından hâlâ kurtulamadı: Şimdi Ermenileri değil Kürtleri ezen askeri otoriterlik ve organik milliyetçilik. Jön Türkler organik milliyetçilik peşinde koşarak ülkelerini büyük ölçüde zayıflatmışlardı; bugünkü halefleri de onların gölgesinde mücadeleyi sürdürüyor.

YEDİ

1

Türk resmi kaynaklarında 200.000 ila 300.000 ölüm tahmini yapılıyor ki bu çok düşük. Mc-Carthy (1983: 112,130) rakamı yükselterek 600.000'e çıkarıyor ve Ermeni nüfusunun yüzde 40'ı olduğunu belirtiyor. Diğerlerinin çoğu 1.5 milyon kişinin öldüğünü tahmin ediyor ve bunun toplam 2.1-2.4 milyonluk toplam nüfusun yüzde 65-75'ine tekabül ettiğini hesaplıyor (Astourian, 1995: 50, fn. 17; Hovannisian, 1986, 1994; Kevorkian, 1998: 14-16, 60-1; Rum-mel, 1998: 81-5; Yalman, 1970: 326-32).

2

Bu rakamlar çoğunlukla Türk inkarcılar tarafından, en az Ermeniler kadar çok sayıda Türkün öldürüldüğünü iddia etmek üzere kullanılır. Bu dönemde Türk halkının çektiği acıları az göstermek istemesem de, gerçekten Ermeniler tarafından öldürülen (ya da

ölümüne yol açılan) Türklerin sayısı toplam ölü sayısının çok küçük bir parçasıdır -aynı zamanda .Türkler tarafından öldürülen Ermeni sayısından da çok azdır.

3

Dönek İTC mensubu Mevlanazade Rıfat'ın, başka bir seferinde Nazım'ın Komite'ye imhanın bu kez toptan yapılması gerektiği yönündeki ifadesini güvenilmez sayıyorum (yapıldığı iddia edilen bu konuşma Chalabian, 1988: 226'da almtılanmıştır).

4

serpiştirir. Büyük ihtimalle durum böyle değildi; daha ziyade farklı Ermeni karşıtlığı ve savaş hazırlığı çizgileri çabucak bir araya gelmişti.

5

rin Osmanlı imparatorluğu hakkında nispeten olumsuz görüşlere sahip olmasıdır.

6

Institut für Armenische Frage'de (1988) bulunan Avusturya raporlarlarının 173, 209, 243 ve 265. sayfalarında "imhadan" bahsedilir; Avusturya ve Alman raporları Dadrian'da (1994a) özetlenmiştir ve Alman misyonerlerinin günlükleri Kevorkian'da (1998: 263-325; krş. Trumpener, 1968) yeniden basılmıştır.

7

Adı verilen bu şehirlere dair belgeler şuradadır: Barton (1998: 155-6), Bryce (1972: 223,329, 377, 382-3, 445-6, 474), Hartunian (1986: 62, 84), Kazanjian (1989: 7, 96, 260), Kevorkian (1998: 108-14, 128-9, 181, 191, 223-4), U. S. Documents (1993-5,1: 133, 148; II: 38, 78, 87, 96), Yeghiayan (1991: 196-7, 311, 354).

8

Ingilizler savaş suçu sanığı 118 Türkü Malta'ya götürmüştü. Yeghiayan (1991) bunlardan 60'ma yapılan suçlamaları kanıt parçalarıyla birlikte üstelemiştir. Ama İngiliz mahkeme hazırlıkları tamamlanmadan önce esirlerin yarısı Türklerin elindeki İngiliz esirlerle değiştokuş edilmiş, sonra da tüm suçlamalar düşmüştü.

9

SS-TV ya da SS Totenkopfverbânde: SS içerisinde özerk yapı ve komuta hiyerarşisi olan ve toplama kamplarının yönetiminde yer alan birim. -rdn

10

Sondervveg: Almanya'da feodalizmden kapitalizme geçişin diğer Avrupa ilkelerinden çok farklı bir yol takip ettiğini öne süren tarih teorisi, -rdn

Naziler, I Radikalleşme

ALMAN SORUNU

Şimdi en kötü ünlü ve en iyi belgelenmiş soykırım vakasına yaklaşıyoruz. Fas-cists (Faşistler) başlıklı kitabım, faşizmin esasen aşın organik milliyetçiliğe ve devletçiliğe bağlı bir hareket olduğunu, toplumsal çatışmaları, özellikle de sınıf çatışmasını paramiliter şiddet ve devlet şiddeti kullanarak kaynaştırmak suretiyle aşma iddiasında olduğunu gösteriyordu. Fakat diğer faşist hareketlere kıyasla Nazizmin ayrıca iki tehlikeli özelliği daha vardı: Millet anlayışı kültürel olmaktan ziyade ırksaldı ve Almanya'nın eski gücünü geri kazanması için saldırgan bir emperyal revizyonizmi savunuyordu. Bu özelliklerin her ikisi de Avrupa'da doğuya doğru genişleme hedefine yoğunlaşınca Nazi soykırımının ortaya çıktığını, fakat önce liderlerin ve militanların bir dizi radikalleşme yaşadığını öne süreceğim. Bu bölüm radikalleşmelerle ilgili, sonraki iki bölümde soykırıma eğileceğiz.

Almanya daha sonra Nazilerin uç noktaya götürdüğü ırksal hisleri niçin besliyordu? Alman Sorunu bu dur. Fakat biraz yanlış anlaşılmıştır; çünkü Almanya tek başına değildi. Kuzey Avrupa'nın geneli ırkçılığı besliyordu. Dördüncü bölümde gördüğümüz üzere, yurtdışmdaki Ispanyollar ve Portekizliler yerlileri asimile etmeye (ayrıca onlarla evlenmeye) Kuzey Avrupalı sömürgecilerden çok daha açıktı. Ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı da ırkçılığı beslemişti. Sosyal Darwincilik bu süreçte biyoloji, tıp, sosyoloji ve psikolojiyle karışarak ırksal-genetik insan ilerlemesi mefhumları yaratmıştı. Almanların ya da Ingilizlerin genetik bakımdan Slavlardan ve Yahudilerden farklı olduğuna, bir ırkın diğerinden üstün olabileceğine ve suç ya da akıl hastalıkları gibi toplumsal problemlerle öjenik, "ırkı arıtmacı" politikalarla mücadele edilebileceğine inananların sayısı epeyce çoktu. Nazilerin zihinsel engellileri öldürme politikası sadece diğer Kuzey Avrupalılarm o dönem uyguladığı zorunlu kısırlaştırmanın daha ileri götürülmesiydi. Üçüncü olarak da, daha önce tartıştığımız gibi, ondokuzuncu yüzyıl sonu Avrupası'nda organik milliyetçilik genel olarak yükselmişti.

Fakat bu üç geniş özendirici unsur ile soykırım yapmak arasmda büyük bir uçurum vardır. Niçin bazı Almanlar bu uçurumu aşmıştı? Kimileri esasen Alman milliyetçiliğinde cevapları bulmaya çalışır. Milliyetçiliği ikiye ayırmak, etnik milliyetçilik ile vatandaşlık temelli ulusçuluk tanımı yapmak ve Alman milliyetçiliğini kesinlikle etnik ve bu yüzden de çok daha tehlikeli saymak gelenek haline gelmiştir (örn. Brubaker, 1992). Fransız ya da İtalyan topraklarında uzun süre oturan herkese Fransız ya da İtalyan ulusunun üyesi gözüyle bakılır. Farklı etnik kökenlerden insanların asimilasyonuna müsait vatandaşlık tanımı böyledir. Fakat Almanya'da sadece etnik bakımdan Alman olanlar, nerede yaşadıklarından bağımsız olarak Alman milletinin tam üyeleri olarak görülürler. Alman sorununun kökeninde bunun yattığı, çünkü yurttaşlık temelli ulusçu anlayıştan daha dışlayıcı olduğu düşünülür.

Bu görüşte doğruluk payı yok değil. Fakat birinci bölümde değindiğim gibi, etnisite nesnel olarak ölçülemez. Almanların yine de kimin etnik bakımdan Alman olduğuna karar vermesi

gerekir. Alman devletleri iki kritere başvuruyordu: anadil olarak Almanca konuşma kabiliyeti ve soy. Dili öğrenmek mümkündü, fakat soy doğuştan edinilen bir şeydi. Dolayısıyla bu iki kriterin nasıl bir karışımına başvurulduğu Alman milliyetçiliğinin ne kadar dışlayıcı olacağını belirliyordu. Ondokuzuncu yüzyıl sonunda Kaiserreich'ta yaşayan Yahudiler ve Polonyalılar Almanca konuştukları ve kültürel bakımdan Alman-laştıkları için Alman ulusuna kısmen asimile olmuşlardı, fakat Polonyalılara hâlâ ayrımcılık yapılıyor ve ikinci sınıf insan muamelesi ediliyordu. Yahudiler ve Slavlar gönüllü asimilasyon ve kurumsal zorlama gibi barışçıl yollardan "temizleniyordu". Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Alman Yahudi karşıtlığı Fransız Yahudi karşıtlığından daha fazla değildi. Nitekim, işlerin niçin çok daha kötüye gittiğini açıklamak için, Alman milliyetçiliğinin dışındaki sebeplere bakmalıyız.

Peki ama Almanya tam olarak neredeydi? Önceki yüzyıllardaki salt "coğrafi ifade"den fazlası söz konusuydu. Fakat 1914'ten önce iki büyük Alman devleti kalmıştı ve milyonlarca Alman bunlardan ikisinde de yaşamıyordu. Bu yüzden Alman milliyetçiliğinin her analizi devlet sınırlarını aşan (devletlerarası) jeopolitik ilişkileri ve ulusaşırı ilişkileri de göz önüne almak zorundadır. Alman radikalleşmesinin her aşaması için bu durum geçerlidir. Almanların Doğu

sorunlarındaki ulusaşırı ve jeopolitik anlaşmazlığı, Alman milliyetçiliğini ve Yahudi karşıtlığını radikalleştirecekti.

Alman milliyetçileri etnik Almanların hepsini tek bir devlette toplamayı hedefliyordu. Bu hedef şimdi çok daha yakın görünüyordu; çünkü birçok Alman i devleti iki büyük devlet haline gelmişti: Prusya Almanyası ve Habsburg Avus-turyası. Fakat neredeyse tüm Almanları tek bir devlette toplamak için diğer ; etnik grupların tahakkümündeki bölgelere doğru emperyal genişleme gereke-çekti. Ondokuzuncu yüzyıl sonunda Alman milliyetçiliğinin ayırıcı özelliği et- , nik olmasından ziyade emperyalizmi gerektirmesiydi - Almanlar başka yerleri fethedecek ve başkalarını yönetecekti. Avrupa'da emperyal genişleme alışılma-dik değilse de, Alman emperyalizmi geç ortaya çıkmıştı ve daha önceki İngiliz ya da Fransız emperyalizmine nazaran daha etnik olacaktı. Artık sadece üst sı-mflar değil bütün halk egemen olmalıydı, bu yüzden emperyalizm halkı seferber ederek daha etno-milliyetçi bir emperyalizme doğru kayabiliyordu. Sosyal ' Darwinciliğin de etkisiyle, hangi milletin en güçlü olup sağ kalacağım savaşların tayin edeceği düşünülüyordu. Almanya'da ırk teorisyenleri DanimarkalI ve Fransız azınlıkların benzer Aryan ırktan geldiğini, ama iki Almanya'nın doğu ; sınırlarının ötesinde yaşayan Slavların ve Yahudilerin Aryan olmadığını söylüyordu. Bu doğulu etnik gruplar Alman ırkına yabancı sayılmalıydı.

Her iki Alman devleti de halk egemenliğine karşı çıkan hanedan monarşilerince yönetiliyordu. Ama birbirlerinden farklıydılar. Prusya esasen Almanlar arasmda genişlemişti, bu yüzden etnik Alman devleti, yani kleindeutsch (küçük Alman) ulus-devletiydi, ama sadece kısmi halk egemenliği vardı ve Alman olmayanlar için potansiyel ikinci sınıf vatandaşlık ve/veya asimilasyon söz konusuydu. Avusturya'nın genişlemesi ise tam tersine doğuya ve güneye doğruydu, esasen Alman olmayanları kapsıyordu, yani

grossdeutsch (büyük Alman) imparatorluğuydu ama etnik değildi. Bir Alman hanedanı tarafından yönetilen farklı etnik gruplardan oluşmuş bir imparatorluktu. Habsburglar milliyetçi olamazdı. Asimilasyon (diğerlerine Almanca konuşturmak ve Alman kültürünü benimsemelerini sağlamak) ile çokkültürcü konfederasyonculuğu (diğer etnik elitlerle egemenliği paylaşmak) birleştirmek zorundaydı. Almanya'nın Avusturya versiyonu grossdeutsch emperyalizmiydi, ama organik değildi. Üçüncü bölümde gösterildiği gibi, Habsburg topraklarında halk egemenliği mücadelesi madun etnisiteler arasında organik milliyetçiliğin yayılmasına yol açmıştı ve Almanlar ile Macarlar salt kültürel değil daha etnik bir egemenlik talep ederek buna tepki vermişti. Bu yüzden 1900'e gelindiğinde Avusturya Almanları, madun milliyetçilerin saldırılarına tepki olarak en büyük organik Alman milliyetçi hareketini başlatmıştı.

iki etnik grubun özellikle tehdit oluşturduğu düşünülüyordu. Alan genişlemesinin büyük bir kısmı doğuya doğruydu, yani Rusya en tehlikeli rakip devlet olarak görülüyordu -çok büyüktü, ilkeldi ve Slavdı. Almanlar yabancı, ilkel Slav güruhların "daha yüksek" Alman uygarlığını tehdit ettiğine inanmaya başladı, ikinci tehdit kaynağı eski dinsel düşmanlar ve Avrupa çapında "parya sömürücüler" olarak görülen Yahudilerdi. Yine de Batı Avrupa devletleri artık sekülerleşiyordu ve Yahudiler de asimile olmaya başlamış görünüyordu - Prusya Almanya'sının kendisinde de durum böyleydi. Daha doğudaki ülkelerde ise işler biraz farklıydı. Fakat Yahudiler Habsburg Imparatorluğu'nda özel bir konuma sahipti. Hanedan milliyetçileri -Alman milliyetçilerini de- sevmiyordu ve dengeyi sağlamak için dini hoşgörüyü ve Yahudiler gibi kozmopolit grupları teşvik ediyordu. Devlet Yahudileri asimile ediyordu, ama Alman milliyetçileri ile Yahudiler Prusya împaratorluğu'ndan ziyade Habsburg'da çatışma yoluna girmişti. Ortodoks Yahudilerin Rus İmparatorluğu'ndaki pogromlardan kaçarak Habsburg topraklarına gelmesiyle gerilim yükselmişti. Bu Yahudilerin tuhaf dili, kıyafetleri ve saç lüleleri hem yabancı hem de ilkel görünüyordu. Ondokuzuncu yüzyıl sonunda Almanların doğulu Slavlardan ve Yahudilerden korkusu arttı.

Bu akımlar bir araya gelerek Alman milliyetçiliğindeki saldırgan unsurları Almanya'dan ziyade Avusturya'da artırdı. Fakat sonra Birinci Dünya Savaşı iki tayin edici değişiklik getirdi. Avusturya ve Almanya facia düzeyinde bir yenilgi aldılar. Her iki hanedan da sona erdi ve Alman emperyal projelerinin ikisi de hezimete uğradı. Habsburg imparatorluğu yok oldu ve Avusturya bugünkü küçük cumhuriyetten ibaret kaldı. Geri kalan bölgeleri tek hakim etnisiteye sahip devletlere verildi. Bunların çoğu Slavdı ve artık Almanlar ikinci sınıf vatandaş olarak ayrımcılığa uğruyordu. Prusya Almanyası da cumhuriyet oldu ama büyük devlet olarak kaldı. Gerçi topraklan ve nüfusu azalmış, hanedanın milliyetçiliği dizginleme imkânı da ortadan kalkmıştı, iki cumhuriyet de si-yaseten Marksist sol ile milliyetçi sağ arasmda kutuplaşmıştı. Versailles barış anlaşmalarından memnun olmayan Alman sağcıları artık etnik emperyal re-vizyonizmle ortaya çıkıyordu -"kaybedilen toprakları" geri almak için sınırlar revize edilecek ve etnik Alman İmparatorluğu kurulacaktı. Avusturya parçalandığı için artık sadece Almanya olarak bilinen Prusyalı Alman devleti bunu yapabilirdi. Habsburg kültürel grossdeutsch ideali ölmüştü, Prusya'nın etnik ideali de yeni bir grossdeutsch genişlemeciliğine dönmüştü. Fakat Burleigh'in (2000) vurguladığı üzere,

Üçüncü Reich'ın saldırganlığı keskin bir mağduriyet hissinden türemişti.

Savaş döneminin ikinci sonucu, Bolşevik devriminin Avrupa çapında bir smıf devrimi ve kaos hortlağı yaratmasıydı. Bu hortlak açıkça Rus ve aynı zamanda Yahudi olarak görülüyordu; çünkü önde gelen pek çok Bolşevik Yahu-diydi. Almanya, Avusturya ve Macaristan 1918-19'da Yahudilerin öne çıktığı komünist kalkışmaları bastırmak zorunda kalmıştı. Bu durumda iki doğulu ırksal düşman, Slavlar ile Yahudiler daha da iç içe geçmiş gibi görünüyordu. Yahudiler aynı zamanda kapitalist olarak görülüyordu ve Batı'daki düşman devletlerle ilişkilendiriliyordu; fakat Alman genişlemesinin başlıca düşmanı Sovyetler Birliği'ydi ve bir Yahudi-Bolşevik düşman Almanya içinde de tehdit edici olabilirdi. Etnik düşmanlar ile sınıfsal düşmanlar bir araya gelerek Almanya'da kendi devletlerini kurmak için komplo planlıyormuş gibi görünüyordu. Yahudiler aslında kendi rakip devletlerinin peşinde değildi (en azından Avrupa'da), fakat rakip devlet kurmak isteyen Slavlara ve komünistlere esin verdikleri düşünülüyordu.

Büyük Buhran ekonomik huzursuzlukları artırdı ve Naziler esasen Yahudi karşıtlığı yüzünden değil, smıf çatışmasını aşarak ekonomik büyümeyi tekrar sağlamaya yönelik inandırıcı bir program sunup bunu organik milliyetçi retorikle süsledikleri için iktidara doğru ilerlediler. 1928-32 dönemindeki seçimlerde önce merkezi liberal ve özel çıkar partilerinin oyu düştü ve bu oyların büyük bir kısmı muhafazakar milliyetçilere gitti. Nazilerin oyu ilk başta azdı. Sonra muhafazakarların tabanı zayıflamaya başladı ve bundan en çok yararlananlar Naziler oldu. Muhafazakar milliyetçiliğin aksine Nazi milliyetçiliği sınıfsız, halkçı ve bu yüzden tam anlamıyla organik görünüyordu. Hitler güçlü liderlik göstererek sınıfları ve çıkar gruplarını kaynaştırma, ülkeyi üniterleştirme ve tekrar büyük Almanya'yı yaratma sözü veriyordu. Naziler seçim dönemlerinde Yahudi karşıtlığını pek öne çıkarmasa da, Yahudilere baskı yapacaklarından çok az kişinin şüphesi vardı ve çoğu onları onaylıyordu. Naziler hiç sevilme-yeceği düşüncesiyle savaş çığırtkanlığı yapmasa da, Almanların çoğu onların Alman gücünü tekrar toparlamasını ve kayıp toprakları geri almasını bekliyor ve istiyordu. Bu yüzden Naziler serbest seçimlerde iyice yükselerek oyların üçte birini aldılar ve sadece sosyalistler ile Komünistler ciddi bir biçimde karşı koydu. Diğer muhafazakar partiler de Hitler'le rekabet edebilmek için radikalleştiğinden, Naziler fiilen Reichstag'da[1] çoğunluğu ele geçirmişti. Bu çoğunluğu az çok yasal bir darbe gerçekleştirmek için kullandılar. Naziler demokrasinin organik idareye dönüşü sayesinde iktidara gelmişti (bkz. Mann, 2004: Dördüncü Bölüm). Sonra derhal demokrasiye bir son verdiler. Fakat Almanların sadece azınlığı bunu bekliyordu, ayrıca pek çoğu oyunu sosyalistlere ya da komünistlere vermişti. Üstelik onlar bile bir dünya savaşı ya da soykırım beklemiyordu.

Bu seçimler bazı açılardan 1990-1'de Sırbistan'da düzenlenen seçimleri andırır. Halk hem Hitler'e hem de Milosevic'e benzer oranda ve benzer sebeplerle oy vermişti. Her ikisi de sağlam ekonomik politikaları varmış gibi görünüyordu ve her ikisi de popüler organik milliyetçilik söylemi kullanıyordu. Emperyal revizyonizm, istikrarsız jeopolitikada sınıfsal hislerin başka kanallara akması ve ekonomik kriz Alman milliyetçiliğini tepeden tırnağa

organikleştirmişti. Farklılıklara sahip bir halkın egemenliğine dair liberal ve sosyalist anlayışlar ilk başta organik egemenlik nosyonları tarafından demokratik yollarla yenildi. Sonra kazananlar kuvvet kullanarak demokrasiyi yok etti ve etno-milliyetçili-ğin ırksal faşizmle ifade bulmasını güvence altına aldı. Almanya ve Avusturya iki halk egemenliğini - demos ve ethnos- sonuna dek iç içe geçirmişti. Sonra ethnos tarafı demos'u öldürdü. Soykırımın sorumlusu bir parti diktatörlüğüydü.

Güçlenen Slav karşıtı ve Yahudi karşıtı hisler Alman milliyetçiliğine has değildi, ancak doğudaki jeopolitik ve ulusaşırı gerçekliklerle karşılaşmasının hesaplanmamış yan ürünleriydi. Nihai Çözüm'de Yahudiler sırf Yahudi oldukları için değil, Almanların başkalarıyla mücadelelerine bulaştıkları için imha edildiler. Nazi soykırımı ancak bu dolaylı anlamda üçüncü tezimin pratiği olabilir: İki rakip etnik hareket aynı topraklar üzerinde devlet kurma iddiasında bulunduğunda, üstelik her ikisi de kendi iddiasının meşruluğuna ve uygulanabilirliğine inandığında cinai temizlik tehdidi ortaya çıkar. Fakat sadece Nazilerin bakış açısından böyle bir şey vardır, çünkü Yahudilerin aslında Alman topraklarında kendi devletlerini kurmak için komplolar kurduğu filan yoktu. Ama Naziler'e göre Slav/Komünist genişlemenin arkasındaki güç Yahudilerdi. Sırf bu yüzden Nazi vakası (yine dolaylı olarak) dördüncü etnik tezimin karma bir versiyonuna uyar. Yahudilerin kışkırttığı devletlerin komplo kurduğu düşüncesiyle tehdit edildiğini hisseden Naziler, Yahudi-Bolşevizmin gelecekle güç kazanmasını önlemek için zayıf grup olan Yahudilere önleyici saldırı düzenlemişlerdi.

NAZİ SOYKIRIMININ BOYUTLARI

Nazi rejimi 12 yıllık iktidarının son dört yılında yaklaşık 20 milyon silahsız insanın öldürülmesine sebep oldu.[2] Yahudiler ana mağdur grubu haline gelse de, toplam sayının üçte birini oluşturuyorlardı ve onlar soykırıma uğradığı sırada cinayetler silsilesi çoktan başlamıştı. İlk önce 1930'larda sokak, polis ve toplama kampı şiddeti yaşanmış, sadece birkaç bin ölüme sebep olmuştu, ama suçluları ve genel nüfusu hazırlaması ve alıştırması bakımından önemliydi. Birinci aşama, Yahudilerden ziyade Alman siyasi hasımlara, özellikle sola yönelikti. Diğer cinai temizlik vakalarında olduğu gibi ılımlıları siyasetten uzaklaştırmak için bu gerekliydi. Siyasi seçmeci baskı hedeflenmiş olsa da, siyasi düşmanlar aynı zamanda "yabancı", "Alman olmayan" gibi organik, etnik etiketlerle kötüleniyordu. 1938'de Kristallnacht[3] ve Avusturya'daki Anschluss[4] kısa süreliğine Nazi öfkesini Yahudilere yöneltti, ama bu durum sonraki yıl mahut T4 kod adlı (merkezinin Berlin'deki 4 Tiergartenstrasse adresinden ilhamla bu ad verilmişti) ötenazi projesinde ilk sistematik cinayetlerin başlamasıyla gölgede kaldı.

T4 uyarınca zihinsel engelli Almanlar çocukları olmasın diye öldürüldü. Bu savunmasız kurbanların yaklaşık 250.000'i öldürüldü, yani ulaşılabilen zihinsel engellilerin büyük bir kısmı imha edildi (Burleigh, 1994; de Mildt, 1996; Klee, 1983). BM tanımına göre bu soykırımdı, fakat etnik soykırım değildi. Biyolojik-ırksal akıl yürütme Nazileri Aryan ırkından olanların genelinde güya biyolojik kusurlar yarattıkları için "toplum karşıtları"m (mükerrer suçtan hüküm giyenler dahil), eşcinselleri ve ciddi doğum özrüyle doğmuş

olanları ya da alışılmadık fiziği olanları, mesela cüceleri de öldürmeye götürdü. Bu cinayetler daha düzensizdi, o kadar çok kişi sağ kaldı ki soykırımdan sayılması bile mümkün değildi, ama Almanya'daki Kashubianlar ve Sorbianlar gibi Aryan olmayan küçük etnik azınlıklar ile Kırım'daki Kınmçaklar soykırıma uğradı.

Biraz gecikmenin ardından Çingeneler de öldürüldü. Naziler onlar konusunda ideolojik bir ikilem yaşamıştı. 1939'da bazı önde gelen Naziler onlara tıpkı Yahudiler ve Polonyalılar gibi insandan daha düşük bir canlı gözüyle bakıyordu. Öte yandan boş gezmeleri ve güya küçük hırsızlıklar yapmaları toplum karşı ti kategorisine de girmelerine sebep oluyordu. Yine de Nazi te-örisyenler, Çingenelerin Ari soydan geldiğini düşünüyordu. Himmler "daha saf kabileleri" rezervasyonlara kapatarak ırklarının "kadim saflığım" korumayı önerdi, ama (Hitler adına konuşan) Martin Bormann onu susturdu. 1942 sonlarından itibaren Auschwitz'deki Çingeneler vuruldu, aç bırakıldı, ölene kadar çalıştırıldı ya da Josef Mengele'nin korkunç deneylerinde can verdi. 1944'te Çingeneler sistematik olarak gazla öldürülmeye başladı. Belçika, Hırvatistan, Estonya, Hollanda ve Litvanya'daki Çingenelerin çoğu ile Avusturya ve Alman Çingenelerinin dörtte üçü yok edildi. Ama diğerleri kaçmakta becerikliydi. Toplam ölü sayısına dair tahminler genellikle 200.000-260.000 düzeyindedir, yani Avrupa Çingenelerinin dörtte biridir; fakat tam olarak kimin Çingene olduğunu tespit etmek de güçtür (Crowe, 1996; Hancock, 1996; Höss ve diğ., 1978: 62-8; Kenrick & Puxon, 1972: 183-4; Pearson, 1983: 200). Bunun soykırım sayılıp sayılmayacağı çok tartışılmıştır. Niyet ortadaydı fakat kurbanlar kaçmıştı, o halde buna soykırım girişimi denebilir. Naziler savaşı kazansaydı soykırım tamamlanacaktı.

En çok öldürülenler Slavlardı (Hunczak, 1990:122-4; Kumanev, 1990:140). 1939'daki Polonya işgalinde Naziler, Avrupa tarihindeki (İkinci Bölüm'de tartışılan) en acımasız savaşların bile ötesine geçtiler. Tümgeneral Lahousen savaştan sonraki tanıklığında, Führer'in talimatıyla "halkın toptan imhası"nı ve "siyasi alanın temizlenmesi"ni başarmak için işgal altındaki Polonya'nın ikili askeri/sivil kontrol sahibi olmaya çalıştıklarını belirtmişti (Nürnberg Mahkemesi, 1946: VIII: 588). Naziler neredeyse ellerine geçen tüm eğitim görmüş Polonyalılan öldürdüler. SS Generali Berger de onları teşvik ediyordu: "iki Polonyalı az vurmaktansa iki tane fazla vurun. Vahşi bir ülke düzgün yoldan yönetilemez." Üç milyona yakın Yahudi olmayan Polonyalı öldürüldü. Belki de yirminci yüzyıldaki en kesin siyasikırımdı bu. Düşmanın elit kesimi imha edilmişti. Polonyalılar Yahudilerin imha edilmesini seyrederken, aralarından pek çoğu savaştan sonra soykırım sırasının kendilerine geleceğine inanıyordu (Gordon, 1984: 101; Gutman, 1990). Aslında Naziler onlar için daha karma bir gelecek planlamıştı -üçte biri etnikkırımda ölecek, üçte biri segregasyona uğrayacak ve geri kalanı da Rusya'ya şiddet yoluyla göç ettirilecekti. Buradaki amaç tam olarak soykırım değildi.

1941 ortasında Sovyetler Birliği'nin istilasıyla cinayetler Sovyet siviller ve Yahudiler üzerine yoğunlaştı, ilk başta cinayetleri Einsatzgruppen ("özel kuvvetler") idam mangalan işlerken, sonra SS, polis ve Wehrmacht[5] kuvvetleri ile ölüm kampları devreye girdi. Naziler 6-7 milyon Yahudi olmayan sivil Sovyet yurttaşı öldürdü (yaklaşık 4 milyon Ukraynalı,

yaklaşık 2 milyon Beyaz Rus ve Rus Cumhuriyeti'nde de 1.5 milyon), ayrıca 3.3 milyon da Sovyet savaş esiri, yani toplam Sovyet savaş esirlerinin yüzde 57'sini öldürdü -oysa Almanların elindeki Ingiliz ve Amerikan savaş esirlerinin yüzde 4'ten azı öldürülmüştü (Naziler onları Aryan sayıyordu). Bu Sovyet sivillerinin ve savaş esirlerinin üçte biri vuruldu ya da gazla öldürüldü. Geri kalanı da ölünceye kadar çalıştırıldı ya da hastalık ve açlıktan korunmasına yetecek kadar yiyecek verilmedi (Streit, 1978:10). Bu dönemde Yahudi olmayan Ükraynalılarm "sadece" yüzde 15'i, Polonyalılarm yüzde 10'u ve Belarusların yaklaşık yüzde 10'u öldürüldü -oysa Polonyalı Yahudilerin yüzde 90'ı ölmüştü. Fakat öldürülen kişi sayıları dehşet vericidir. Bu katliamlar soykırım sayılmıyordu; çünkü öldürülemeyecek kadar çok sayıda Sovyet Slav vardı. Nazilerin amacı, onun yerine kendilerine karşı çıkabilecekleri ortadan kaldırmak (politik grup katli), çok sayıda insanı şiddet yoluyla göç ettirip Orta Asya'ya sürmek, sonra da bir nevi kölelik düzeni kurarak geri kalan yüzde 30'u yönetmekti. Ruslar da PolonyalIlarla aynı kaderi paylaşacaktı, fakat onlar direnmek için daha donanımlıydı.

Alman kuvvetleriyle birlikte yolculuk eden İtalyan yazar Malaparte bu politikaya çarpıcı bir şekilde görgü tanıklığı etmiştir. Yakılıp yıkılmış bir Ukrayna köyünde 118 Rus esirinden Pravda'yı yüksek sesle okuması istenmişti. En iyi okuyanlar esir kampında memurluk görevine atanacaktı, ki okuyamayanlar gibi taş ocaklarında çalışmaktan çok daha kolaydı bu iş. Otuz bir kişi okuryazarlık testinden geçti ve bir kenara ayrıldı. Talihleri yardım ettiği için "mutlu mutlu gülüyorlardı". Sonra en yakın duvara dizilip vuruldular. Sorumlu çavuş Malaparte'ye şöyle dedi:

Rusya tüm bu eğitimli güruhtan kurtulmalı. Fazla iyi okuyup yazan köylüler ve

işçiler tehlikelidir. Bunların hepsi komünist. (Malaparte, 1946: 213-15).

Siyasi kurbanlar tıpkı Yahudiler gibi ırkçı terimlerle Untermenschen, yani insandan aşağı görülüyor, hattâ bazen insandan bile sayılmıyor ve aynı zamanda siyasi damga yiyorlardı. Heydrich'e göre, "Yahudilik... Bolşevikliğin kaynağıydı ve bu yüzden yok edilmeliydi." Cinayet emirlerinde siyasi ve ırksal hedefler rutin olarak iç içe geçiyordu -"Yahudiler, Çingeneler, aşağı ırktan olanlar, toplum karşıtları ve Sovyet siyasi komiserleri" ya da "esirler arasındaki ırksal ve siyasal bakımdan istenmeyenlerin hepsi" veya "ikinci sınıftan Asya tikler". (Headland, 1992: 54) SS Einsatzgruppen raporlarında tanımlanan 44 örtü-şen "hedef grubu" listeler. Bunlardan bazıları etnik, bazıları siyasi ve bazıları belirsizdir (mesela düşmanlar, sabotajcılar ve ajitatörler). Meşhur "Komiser Emri"nde, "barbarca, Asyatik savaş yöntemlerine başvurdukları" için tüm Sovyet komiserlerinin öldürülmesi isteniyordu. Asyalı "yüz hatlarına" sahip olan pek çok Sovyet yurttaşı da öldürülmüştü (Gordon, 1984: 143; Jacobsen, 1968: 530; Krausnick, 1993: 62-3, 532). Yahudiler, ruh hastaları ve Çingenelere nazaran daha az oranda Slav kadın ve çocuğu öldürülmüştü ki bu da niyetin tam anlamıyla soykırım olmadığını gösteriyor. Fakat kurbanların neredeyse tamamı zararsız sivillerdi, silahları yoktu, hattâ komünist bile değillerdi. SS ve Wehrmacht raporlarının tüyler ürpertecek kadar dengesiz istatistiklerinin altında yatan gerçek budur: Tipik bir harekatta 1.500 partizan öldürülmüş fakat sadece 100 tüfek bulunmuştu. Naziler

Slavlara karşı soykırım eğilimi taşıyan karışık bir siyasi-etnik temizlik yapmışlardı. Yahudilere karşı ise aynı muharebe soykırıma dönüştü.

1939'dan 1941'e kadar Slavlar Yahudilerden çok daha fazla öldürüldü. 1941 Eylülü'nde ilk Zyklon B gazı denemeleri Auschwitz'de Rus savaş esirleri üzerinde gerçekleştirildi. Sonraki ay Sachsenhausen'de ilk gaz kamyonu testi kırk Rusla yapıldı. Çırılçıplak kamyona bindirildiler ve yöredeki mezarlığa götürülürlerken motor çalıştırıldı. Yirmi dakika sonra içerideki gürültüler ve inlemeler kesildi. Kamyonun kapısı açılarak cesetler dışarı çıkartıldı. SS'ler cesetlerin pembe olduğunu -yani boğulmamış, zehirlenmişlerdi- görünce deneyin başarılı olduğuna karar verdi (Browning, 1985: 62-5). Sonra gaz kamyonları Doğu Avrupa'da Polonya'dan Sırbistan'a kadar her yerde kullanıldı, fakat yeni teknikle cinayet işlemenin doruğuna, ölüm kamplarında Yahudilerin atıldığı gaz odalarıyla ulaşıldı.

Shoah ya da Holokost olarak da bilinen Nihai Yahudi Çözümü, 1941 başından itibaren Nazi soykırımının merkezine oturdu. Yahudilerin büyük bir kısmı gazla öldürülürken, Slavların çoğu vuruluyor ya da aç bırakılıyordu. Üstelik Slavlar o kadar merhametsizce öldürülmüyordu. Yahudi gettoları tasfiye edildi, beş ölüm kampı işletilmeye başladı, binlerce başka kampta Yahudileri imha etme oram yükseldi, sonra da ilerleyen Kızıl Ordu'nun yarattığı baskıyla kamplar boşaltılınca sağ kalanlar için ölüm yürüyüşü başladı. Nihayet özgür kaldıklarında bile pek çok tutsak hayatta kalamayacak kadar kötü durumdaydı. Öldürülen Yahudilerin sayısı için sık sık zikredilen 6 milyon rakamı biraz yüksek olabilir. Hilberg (1978) dikkatli bir hesaplamayla 5.1 milyon bulmuş, Maksudov da (1993) bu rakama 300.000 daha Rus Yahudisi eklemiştir. Öldürülen Yahudilerin toplam sayısı için herhalde en iyi tahmin 5.5 milyon olacaktır. Avrupalı Yahudilerin neredeyse dörtte üçü ölmüştür ve hayatta kalanların da çoğu tam anlamıyla Nazi kontrolünde olmayan ülkelerde yaşayanlardır. Kurbanların çoğu Doğu'daydı, ama imha Batı'da da bir o kadar amansızdı. Bu olay açıkça soykırımdı, Nazilerin giriştiği tek gerçekten büyük soykırımdı.

Nihai Çözüm dünyanın görüp görebileceği en kararlı soykırım girişimiydi. Nazi liderleri tüm Avrupalı Yahudileri öldürmeyi hedefliyordu. Dünya imparatorluğu hayalleri kurarken, her yerdeki Yahudileri öldürmeyi de kafalarına koymuşlardı -neye mâl olursa olsun, inatla toptan imhaya yönelmişlerdi. Araçsal akılcılık bakımından bunun hiç mantığı yoktu. Ekonomik ya da askeri güç bakımından da anlam taşımıyordu. Muazzam miktarda insan gücü, taşıma, erzak vs. kaynağım savaş yerine imhaya ayırmışlardı. Soykınm savaşın son günlerine kadar devam etti. Burada söz konusu olan araçsal akılcılık değil, Weber'deki anlamıyla -bu vakaya has bir- değer akılcılığıydı. Bazı Nazilerin gözünde tüm çabalarının amacı Yahudileri imha etmekti; savaşın ta kendisi buydu, en büyük başarılarıydı ve bununla hatırlanacaklardı. Niyet ettiklerinin tam aksi anlamda haklı da çıktılar. Zira bütün Nazi rejimine dair görüşlerimize yaptıkları kötülükler hakim, hattâ Almanya'ya dair görüşlere bile bu kötülükler sinmiş durumda.

Sağ kalanların daha önce görülmedik ölçüde çok sayıdaki anı kitaplarında ve savaş suçları mahkemelerinde genel olarak kötülükle karşılaşma hissi fark edilmektedir. Çok sayıda

insan tanıklığını paylaşmak zorunda hissettiği için, Nazilerin soykırımı hakkında başımız dönünceye ve midemiz bulanıncaya kadar okuyabiliriz. Genel kapsamı, değişmez maksadı ve amansız zalimliğiyle Yahudi imhası eşi görülmedik ve aklımıza hayalimize gelmeyecek ölçüde bir insan kötülüğünü temsil eder -kurbanlar da bunu hayal edemedikleri için kuşkuyla, neredeyse uysalca ölüme gitmişlerdir. Fakat mahkemeler ve anı kitapları bize aynı zamanda insan kötülüğünün bağrına nüfuz eden kanıtlar da veriyor. Neden soykırım yapılmıştı? İnsanlar nasıl öldürebilmiş ve durmaksızın öldürmeye devam edebilmişti? Kimse bu sorulara tam bir cevap veremese de, ben önemli ipuçları verebilirim. Süreçlere ve suçlulara odaklanarak soykırımın nasıl geliştiğini ve suçluların ne yaptıklarını zannettiklerini takip edeceğim. Başka vakalarda da olduğu gibi, süreçteki her aşamayı -ister baştan planlanmış, ister düzenli bir ilerleme çerçevesinde birbiriyle bağlantılı olsun- tek bir tırmanış sıralamasında bir adım olarak görebiliriz. Gerilimin plansız, daha tesadüfi şekillerde arttığını da düşünebiliriz. Yine burada da her safhada biçimsel olarak bir plan belirleme yöntemini benimseyecek ve A planı, B planı, C planı vs. ayrımlarına gideceğim. Suçu planlayanları ve işleyenleri tespit ederek sürecin her aşamasındaki niyetlerini belirlemeye çalışacağım.

SUÇLULARIN GÜDÜLERİ

Birbirine zıt iki ana sonuç öne çıkıyormuş gibi görünüyor. Birincisi, mağdur gruplar azgın bir ideoloji uğruna, Alman Volk ve Reich’mm temizlenmesi için öldürülmüştü. Bu ideoloji Nazi elitinin düşüncesine kesinlikle nüfuz etmişti. Fascists’te şunu en baştan vurguluyorum: Nazizm aşırı bir ulus-devletçilik (aşırı milliyetçilik artı aşırı devletçilik) projesini hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu bölümde 1933 ile 1941 arasmda söz konusu projenin nasıl radikalleşerek “ırkı arıtmak” için cinai temizlik ideolojisine dönüştüğünü göreceğiz.

Fakat bu durum muhakkak pek çok kurumdan farklı suçlu kitlelerini gerektirir -ötenazi hastaneleri, Einsatzgrupperı, Waffen-SS' ve Wehrmacht birimleri, yüzlerce tasfiye edilmiş getto, beş ölüm kampı artı 1.000 farklı türden kamp ve sınai köle işçi çalıştıran fabrikalar, son ölüm yürüyüşleri ve tüm bunların işlemesi için gereken bütün şubeler ve taşıtlar. Suçluların hepsi değilse de çoğu Almandı. Toplam sayıları bilinmiyor. Goldhagen (1996: 168) bir tahmin yaparak 330.000 kişinin cinayet işlediğini söyler; demek ki bir suçlu ortalama 65 kişi öldürmüştür. Daha önce Nazizme bağlılıkları zayıf olan binlerce kişi de kitlesel olarak ve tekrar tekrar cinayet işlemişti. Pek çok sıradan insan da, sekizinci etnik tezimde gösterdiğim üzere, toplu katliamlar yapmıştı.

Birinci bölümde bir dizi sıradan güdü saptamıştım. Yobaz katiller Almanya’nın normal önyargılarına sahipti. Sıradan Almanlar Nazilerin pek fazla teşviğine gerek kalmadan cinayet işleyebilecek Yahudi karşıtlarıydı, der Goldhagen (1996). Sıradan Ukraynahlar da öyleydi, diye belirtir Sabrin de (1991: 242). Diğerleri ise daha önce tanımlanan zorlayıcı ama aynı zamanda yoldaşça örgütlenmelere sıkışıp kalmış sıradan insanlardır. İtaatsizlik üstlerin ceza vermesine ya da yakmdakilerin yoldaşlıktan çekilmesine yol açabiliyordu. İnsanlar toplumsal baskı altında cinayet işleyebilir, der Einsatzgruppen destek

birliklerinden Polis Kıtası 101 üyesi Browning (1993). Bu yüzden de Birn (Finkelstein & Birn, 1998: 98-100 içinde), pek çok suçlunun “doğru ile yanlış arasındaki farkı bilen tamamen normal insanlar” olduğunu söyler -“her ülkede bulunabilecek kişiliklere sahip... tarihin en büyük suçlarım işleyebilecek... sıradan erkek ve kadınlar”. Şöyle bitirir: “Nihai çözümün suçluları hakkmdaki asıl sansasyonel gerçek budur.” Korkudan, disiplinden ya da yoldaşlıktan cinayet işleyen katillerdir bunlar. Diğerleri modernliğin bürokrasilerindeki dişlilerden ibarettir, itaat etmeleri için ne ideolojik ne toplumsal baskı vardır, ama kurumsallaşmış rutinler yüzünden itaat ederler; çünkü Hannah Arendt’in (1965) deyimiyle, bürokratik katiller olarak kötülüğün sıradanlığma kapılmışlardır. Son olarak, sıradan insanlar zorlu savaş koşullarında kariyer edinmek ya da sırf iş güvencesine sahip olmak için cinayet işleyebilir -kariyerist katiller- ya da daha kaba bir maddiyatçılıkla, kurbanlarının mallarım yağmalayıp ganimet elde etmek üzere cinayet işleyebilirler - maddiyatçı katiller. Bunların hepsi ideal tiplerdir, yani suçluların çoğu karışık güdülere sahipti, birkaç güdüyü bünyesinde barındırıyordu ve bu güdüler zaman içinde değişebiliyordu.

NAZİ RADİKALLEŞMESİ

Bu yüzden suçluları değişen tarihsel ve toplumsal bağlamlara, ayrıca kendi meslek yaşamlarına bakarak değerlendirmek gerek. Nazizmin merkezi yandaş tabanını ve bu taraftarların çeşitli güdülerini tanımladım. Suçlular kendi yaşam sürelerindeki deneyimlerden etkilenmişlerdi: Birinci Dünya Savaşı, We-imar dönemi, Nazi iktidarı ve İkinci Dünya Savaşı. Nazilerin düşman anlayışı

da kimi zaman siyasi, kimi zaman ırksaldı; ayrıca Yahudiler de zaman içinde değişmişti. Mommsen (1991, 1997), Broszat (1981) ve diğerleri Nazi hare-< ketinin giderek radikalleşme aşamalarını 1933 ile 1941 arasına yerleştirirler. Bunun suçluları nasıl etkilediğine bir bakalım.

Toplu katliamın Nazi repertuarına sonradan katıldığını unutmayalım. Cinayetler zaman içinde yoğunlaşmış, bireylerden onlu gruplara, yüzlere, binlere çıkmıştır. 1930’larda ölümlerin çoğu sert sokak şiddetinin artışından kaynaklanıyor ya da ölüme alışılmış olan ve her ölümün zalimlik sayılmadığı hapishaneler veya hastaneler gibi kuramlarda gerçekleşiyordu. 1940 ve 1941’de cinayetlerin çoğu savaş sahnesine taşındı, savaş silahları ve savaşın meşruluğuyla cinayetler işlendi. Ancak 1942’de ölümlerin çoğu kurumsallaşarak bu nispeten meşru ölüm alanlarından uzaklaştı. Daha sonraki cinayetler öncekilere nazaran daha sert muamele görmelidir belki, fakat öncekiler de suçlulardan talepleri artırarak onları hazırlamış olabilir. Keza büyük ölçekli sonuçların bireysel ideolojilerin ya da güdülerin toplamının ürünü olduğu gi]bi demokratik bir yanılgıya da kapılamayız. Böyle bir şeye inanmak naif sosyolojiyle sınırlı kalmak demektir. Kitlesel hareketlerin içerdiği iktidar kuramlarında bazı insanlar ve onların ideolojileri diğerlerinden daha önemlidir. Liderler, militanlar ve onların projelerine daha tesadüfen dahil olmuş en alt düzeydeki seyirciler farklı iktidar düzeylerine sahiptir ve eylemlerinin güdüleri farklıdır.

Daha önce kanlı Yahudi karşıtlığım benimseyen çok sayıda Alman olduğunu iddia eden Goldhagen (1996) yanılmaktadır (bkz. Finkelstein & Birn, 1998 ve Pohl, 1997'nin eleştirileri). 1880'lerden önce Almanya'da hiç pogrom yaşanmamıştı ve Birinci Dünya Savaşı öncesi Alman Yahudi karşıtlığı ondokuzuncu yüzyılın sonunda doruğa ulaşmıştı. Naziler bile seçim zamanı Yahudi karşıtlığını arka planda tutmuştu; çünkü nüfusun yüzde 0.7'sini oluşturan bir grubu ülkenin ana sorunlarının suçlusu ilan etmek kolay değildi. Yahudi karşıtı völkisch partileri Birinci Dünya Savaşı öncesinde çok az başarı elde etmiş ve bu başarı bile Avusturya ile sınırlı kalmıştı. Almanlar üstünkörü Yahudi karşıtlarıydı, fakat bu ideoloji hayatlarında ya da siyasette merkezi bir yere oturmuyordu. Üstünkörü Yahudi karşıtlığı ile toplu katliam arasmda devasa bir uçurum vardır. Nazizm iktidara gelmesinden üç yıl sonra bile pek tehlikeli görünmüyordu. Yahudilerin çok azı Almanya'dan ayrılmıştı. Büyük çoğunluğu işlerin yakında yoluna gireceğini sanıyordu. Nazizmin sonradan zulüm düzenini başlatması kimsenin akima yatmamıştı. Winston Churchill şöyle yazıyordu:

Hitler'in, uygarlığın geri dönülmez şekilde içine batacağı başka bir dünya savaşını başlatacak adam mı, yoksa büyük Alman Milletine şerefini ve huzurunu geri veren adam mı olacağını söylememiz mümkün değildir. (Churchill, 1937: 165)

Churchill hâlâ Hitler'i ya da onun hareketini tam olarak anlayamamıştı. Bunun sebebi Nazizmin o sırada henüz radikalleşmesini tamamlamamış olmasıydı.

Birden çok radikalleşme dalgası yaşandı. 1920'lerde aşırı sağdaki birkaç siyasi bağnaz arasmda, sonra 1930'larm ortasında çok sayıda Nazi militanı arasmda, ardından 1939 itibariyle daha sıradan Naziler ve Almanlar arasmda, sonra 1941'de yine aynı kesimler arasmda daha radikal biçimde Alman ırkçılığı ve Yahudi karşıtlığı dalgası yaşandı. Kendine has bir iktidar yapısı ve kendine has yandaş tabanına sahip bir faşist hareket içinde ortaya çıktıklarım göz önünde tutmadan bu dalgaları anlamamız mümkün değil. Nazi hareketi iki ana örgütsel niteliğe sahipti: hiyerarşi ve paramiliter yoldaşlık. Nazi liderliğiyle başlayarak bunların etkilerini inceleyecek, sonra militanların kitlesel hareketine geçecek ve nihayet sıradan Almanların radikalleşmesine döneceğim.

HİYERARŞİDEKİ RADİKALLEŞME

Hitler yazılı emir vermekten kaçınmasına, asla bir cinayete tanıklık etmemesine, asla şiddet kullanmamasına rağmen soykırımın en baştaki önderidir. Katılımcılar imha emirlerini "Führer'in emirleri" olarak tanımlamıştır (Gordon, 1984: 141). Hitler'in neredeyse mutlak düzeyde iki değeri vardı: Her ikisi de doğuya yönelik olan Yahudi karşıtlığı ve emperyal etnik revizyonizme bağlılık. Birinci Dünya Savaşı'na ve Bolşevik Devrimi'ne Yahudilerin yol açtığım iddia ediyordu. 1919'dan 1945'e kadar "Yahudilerin halkımızdan uzaklaştırılması"nı savundu. Revizyonizmi ise 1914 öncesi sınırlara geri dönülmesinin ötesine geçerek Doğu'da Lebensraum (yaşama alanı) talebine uzanıyordu. Fakat Yahudi-Bolşevik rejimi buna engel teşkil ediyordu. 1919'dan sonra hem Yahudileri hem de Bolşevikleri genişletilmiş bir Alman Reich'ından silip atma fikri Hitler'in nutuklarına, iki ciltlik Kavgam'a ve kaydedilmiş "masabaşı konuşmalarına sinmişti.

Geriye sadece doğuya genişlemenin ve silip atmanın zamanlamasına karar vermek kalıyordu. Hitler ve diğer elit Naziler değişmeli olarak bazı tabirler kullanıyorlardı: Vemichtung ("yok etme"), Entfemung ("uzaklaştırma/ortadan kaldırma") ve Verbannung ("tenkil/cezalandırma"). Ausrottung ("imha etme") 1940'tan önce çok az kullanılıyordu, fakat kullanıldığında dahi cinayet anlamına gelmeyebiliyordu. Hitler kimi zaman Yahudileri "gönüllü olarak" Almanya'dan kaçmaya zorlayacak saldırganlığı destekliyordu (Naimark, 2001: 62-4). Fakat Yahudileri insandan aşağı bir yaratık ya da mikrop olarak nitelemesi, Bolşeviklere uzlaşmaz düşmanlar, gözüyle bakması ve Slavları aşağı ırk olarak görmesi, hangi yolu kullanırsa kullansın ahlaken rahatsız olmayacağını gösterir. Kavgam'da, "halkı yozlaştıran bu İbranilerin on iki ya da on beş bini gazla zehirlenseydi," Birinci Dünya Savaşı'nda "cephede milyonların feda edilmesi" gerekmeyecekti, diye yazmıştır. Buradaki sayılar binlerce kişiyi öldürerek geri kalanını korkutup kaçırmaya işaret ediyor olabilir (Kershaw, 1998: 151-2, 249-50; 2000: 41-2, 146, 151).

Bu yüzden Hitler'in Yahudiler konusundaki A planı büyük ihtimalle baskı altında dış göç sayesinde toptan etnik temizlik yapmak, ardından B planına geçerek şiddet yoluyla göç ettirmekti. Slavlar ve Bolşevikler konusundaki fikirleri daha muğlaktı, ama acımasız savaş Almanlar için "yaşam alanı" yaratmaya yetiyor gibiydi. Fakat etnik temizliğe ve emperyalizme bağlılığı saf değer akılcılığı haline gelmişti: Neye mâl olursa olsun, hangi yola başvurmak gerekirse gereksin, politikalar buraya kanalize edilmişti. Hitler'in stratejisine dair ortaya atılacak hiçbir akılcı seçim teorisi, onun bu değerler uğruna her şeyi riske atma -en sonunda Almanya'nın mahvolması ve kendisinin de ölmesi- arzusundaki şiddetlenmeyi açıklamaya yetmez.

Hitler Almanya'nın şansölyesi olduğu için, bu değerler üzerinden harekete geçerek, temel hedefi Doğu'da Lebensraum ve etnik temizlik olan büyük bir savaş başlatabildi. Güya yozlaşmış demokrasiler yüzünden Batıyla da beklenmedik bir savaşa girmek zorunda kaldı. Bu durumu uluslararası bir Yahudi komplosuna bağladı ve uğradığı hüsranın yarattığı öfke en son radikalleşmeye onu yaklaştırdı. 1939 Ocağı'nda korkunç bir tehditte bulunuyordu:

Avrupa'nın içindeki ve dışındaki uluslararası finans Yahudileri milletleri bir kez daha dünya savaşma sokmayı başarırsa, sonuç dünyanın Bolşevikleşmesi ve Yahudiliğin kazanması değil, Avrupa'daki Yahudi ırkının toptan imhası [Vernichtung] olacaktır. (Kershaw, 2000: 127)

Hitler olmasa da Nazilikten esinlenen Yahudi pogromları ve bir ölçüde acımasız savaş yaşanabilirdi, ama büyük ihtimalle soykırım yapılmazdı. Hitler olmasa da engelliler kötü muamele görebilir ve ihmal edilebilirdi, Yahudiler ve Çingenelere kötü davranılabilirdi, Doğu'da dağınık halde pogromlar olabilirdi, solcular teslim oluncaya değin saldırıya uğrayabilirdi, muhtemelen Almanya'nın sınırları tekrar eski haline gelirdi. Azınlıkların ölümü değilse de kontrol altına alınması, Avrupa'daki diğer organik ulus-devletlerin çoğunda arınmış bir toplum için zorunlu görülüyordu. Bu yüzden soykırım öncelikle Hitler'in sorumluluğudur, fakat bireyin tarihteki rolünden ziyade, devlete tapan bir hareket

-faşizmin Liderlik Ilkesi'nin en uç biçimi- tarafından bu kadar güçlü bir rol verilmiş bireyle ilgili bir örnek teşkil eder.

Yine de soykırım tek başına Hitler'in sorumluluğu değildir. Aşırı devletçilik,

Yahudi ve Bolşevizm karşıtlığı Almanya ve Avusturya'daki aşırı sağ aktivistler arasmda yaygındı. Hitler ve ilk Nazileri etkileyenler öncelikle Bavyera, Avusturya ve Bohemya ile Moravya'mn çeşitli kesimlerinden eski Katolik yazarlar ile gazetecilerdi. Bunlar yeni bir Grossdeutschland, yani doğuya doğru kayan tek bir Reich'ta tüm Almanların birliğini öneriyordu. Yahudileri özellikle kozmopolit ve köksüz yaşam tarzları yüzünden tehlikeli görüyorlardı. 1918-19'da Budapeşte, Viyana, Berlin ve Münih'teki Bolşevik ayaklanmalarını Yahudilere bağlamışlardı. Yahudiler ile Bolşevikler birlikte Batıyı ve Ari medeniyetini Doğu'dan tehdit ediyordu. Friedlânder (1997: 87) buna kejaretçi Yahudi karşıtlığı adını verir. Yahudiler Alman ırksal kan akışına sızmıştı. Eğer kovulurlarsa kefaret mümkün olacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu güneydoğu ideologları, savaşta yenilgiyi reddedip Alman sınırlarında gayrinizami harp başlatan revizyonist Alman ve Avusturya eski askerleriyle bir araya geldiler. 1920'lerin ortalarından sonlarına kadar bu durum liderlik yapısını değiştirdi ve ülkenin daha geniş kesimlerindeki ilk seçim dalgasını üretti. Yahudi karşıtlığı arka planda kalmış görünüyordu. Önde gelen Nazilerden çok azı Yahudi karşıtı oldukları için harekete katıldıklarım söylemiştir. Nazi militanlarına dair en iyi örnekler, "Niçin Nazi Oldum?" başlıklı deneme yarışmasına gönderilen otobiyografilerdir (bkz. Mann, 2004: 144). Naziler arasmda Bolşevikleri ana düşman olarak görenlerin sayısı, Yahudileri ana düşman sayanların iki katıydı.

Naziler iktidara yaklaşana kadar saldırganlıkları büyük ölçüde lafta kalıyordu. Çok azı fiilen temizlik politikası gütmeyi enine boyuna düşünmüştü. İktidarı aldıktan sonraki iki yılda esasen Bolşeviklere karşı şiddet kullandılar. Fakat 1935'te artık komünistler, sosyalistler ve liberaller yenilgiye uğratılmış, toplama kampları durgunlaşmıştı. Böylece ana potansiyel şiddet hedefi olarak geriye Yahudiler kaldı. Naziler Yahudileri dinsel ya da kültürel düşman değil ırksal düşman olarak gördüğünden, Yahudiler (komünistlerin aksine) basitçe teslim olup asimilasyonu kabullenemezdi. 1933'te iktidarın alınmasıyla beraber ulusal ve yerel düzeyde Yahudi karşıtı yasama zaten başlamıştı. Yahudiler kamu hizmetinden, silahlı kuvvetlerden, öğretmenlikten, sanattan, sonra da zanaatlardan dışlandılar. 1935 yılında yerel düzeyde bir yasa dalgasıyla Yahudilerin çarşıya, meydanlara, yüzme havuzlarına gitmesi yasaklandı. Nürnberg Yasaları kimin Yahudi olduğunu tanımlıyor ve Almanlar ile Yahudiler arasındaki evlilikleri yasaklıyordu (Friedlânder, 1997: 141-51).

Rejim artık Yahudileri göç ettirme baskısıyla ülkeden çıkmaya zorlamaya yönelik segregasyona tekabül eden ciddi bir ayrımcılık yapmaya başlamıştı. Liderliğin A planı bu bileşimdi zaten. Yine de bazı yüksek rütbelilerin de dahil olduğu daha muhafazakar Naziler bu politikanın sadece Yahudileri ikinci sınıf özne sayan, yurttaşlıklarına leke

sürmeyen kısmi bir segregasyon anlamına geldiğini düşünüyordu - yeni Yurttaşlık Yasası da böyle diyordu zaten. Bu yüzden Nazi hareketi içinde bir ayrışma meydana geldi; çağdaşlarının tarifiyle, bir taraf yasal ve düzenli yolları, diğer taraf vahşet ve şiddeti tercih ediyordu. Muhafazakar Naziler (ve hareket dışında kalan Almanların hemen hepsi) yasal ve düzenli yolları tercih ederken, az sayıdaki radikal Nazi vahşet ve şiddeti tercih ediyordu. Sekiz yıllık bir dönem sonunda radikallerin kazanmasının dört ana sebebi vardı.

1. Hitler 1933 ile 1938 arasında Nazi olmayan elitleri yok etti. Siyasi partiler, sivil hizmetler, büyük sermaye, kiliseler ve nihayet yüksek komuta kademesi Nazilere boyun eğdi. Bunların hepsi Batı yönelimli olduğundan, boyun eğmeleri rejimin Doğu yönelimini güçlendirdi. Bu durum aynı zamanda Naziler arasındaki güç dengelerini de değiştirdi. Muhafazakar elitlere kurumsal düzeyde taviz vermek artık gerekmediğinden, daha önce bu tip anlaşmalarda yararlılık gösteren Schacht gibi muhafazakar Nazilerin yıldızı söndü. Başka bir muhafazakar olan Hermann Göring gücünü korumak için radikalleşti. Cesaretlenen radikaller 1938'de yeni yasalar çıkardı. Yahudiler tüm devlet yardımlarından yoksun bırakıldı, Yahudi çocukları Alman okullarından kovuldu, Yahudilerin ticari faaliyetlerinin büyük bir kısmı yasaklandı ve pek çok Yahu-dinin işletmesi kamulaştırıldı. Muhafazakar Naziler hâlâ bu yasalara yer yer olumlu bakıyordu; çünkü Yahudilere karşı gelişigüzel şiddete son verecekmiş gibi görünüyorlardı. Yahudiler için Almanya'da yaşamak artık bir hayli güçleşmesine rağmen pek çoğu dayanmaya devam etti. Kendilerini Alman olarak görüyorlardı ve Nazilerin öyle görmediğine inanamıyorlardı.

2. Hitler'in kaybedilmiş toprakları 1936 ile 1938 arasında geri alması muhafazakarların muhalefet ettiği radikal başarılardı. Rhineland geri alınınca dikkatler doğuya, yani ilk önce Avusturya'ya, sonra güya milyonlarca etnik Almanın baskı altında yaşadığı Südet ve Polonya'ya döndü. Böylece Lebens-raum, ulus-aşırı etnik Almanların nüfuzu ve Yahudi-Bolşevik tehdidi inanışı güçlendi. 1938 Martı'ndaki Anschluss (Avusturya'yla birleşme) siyasi Yahudi karşıtlığının daha düşmanca versiyonunu getirdi ve Almanya'da yüz yıldır görülen tüm şiddet olaylarından daha sert olan, neredeyse gerçek bir pogromun kıvılcımlarım çaktı. Binlerce Yahudi yurtdışma kaçtı, diğerleri sınırdan dışarı atıldı, bazıları fidye vererek dışarı göç etti. B planı, yani şiddet yoluyla göç ettirme zamanı gelmişti. Liderlik kasımda B planım Almanya'ya yaymaya çalıştı. Hitler de özel bir konuşmada şöyle diyordu: "Yahudiler bir an önce halkın öfkesini hissetmeye başlamalı." Bu öfkeyi de düzenli SS değil, daha vahşi olan

SA yönlendirecekti (Kershaw, 2000: 138-9). Kristallnacht'ta yüzün üzerinde Yahudi öldürüldü ve 80.000'i de ülkeden kaçtı. Fakat şiddetin dozu çok yükselmiş, hem Nazileri hem de Nazi olmayanları şok etmişti. Bazı Gauleiter[!]'ler pogrom emirlerini iletmeyi reddetti. Michael Müller-Claudius 1947'de yazdığı bir kitapta, elit sayılabilecek 41 Naziyle 1938'de yaptığı sohbetlerin ayrıntılarım verir. 28'i (yüzde 63'ü) bu olayları kesinlikle onaylamıyor, sadece ikisi (yüzde 5) açıkça onaylıyordu (aktaran Gordon, 1984: 263-5). Göring ekonomiye verilebilecek zarardan endişe ediyordu, hattâ Hitler bile ganimetler elden gidecek diye kaygılanmıştı. Rejim geri çekildi.

3. Liderlik tlkesi'nin yayılımı radikallerin işine yaramıştı. Giderek daha çok Nazi ve kariyerist, Kershaw'm (1997, 1998: 13. Bölüm) tabiriyle, "Führer için çalışıyordu" yani onun niyetlerini nasıl algılıyorlarsa öyle davranıyorlardı ki bu yüzden haklı olarak radikalleşiyorlardı. Toplu katliamı düşünen Nazi sayısı azdı, fakat toplu katliama doğru itildiklerinde çok azı karşı çıktı; çünkü aynı zamanda Führer'e karşı çıkmış olacaklardı ve o zaman da kariyerlerinin sona ereceği kesindi. Bu durum ideolojik katillerden ziyade disiplinli ve kariyerist katilleri teşvik ediyordu. Bu sürece uyum sağlayan Nazilerin başarıları Nazi şebekeleri içinde öğreniliyor, daha sakıngan meslektaşlarında ve üstlerinde baskı yaratıyordu. Radikalleşme bürokratik olmayan, yayılan bir süreçti. Açıktan muhalefet pek görülmüyordu ama birkaç kişi kenarlara doğru çekildi.

4. Polonya ve Batılı devletlerle 1939'da savaşa girilmesi, sonra da 1941 ortasında Sovyetler Birliği'yle savaşın başlaması sıradan savaş zamanı yurtseverliği sayesinde radikallerin elini güçlendirdi. Hitler'e muhalefet etmek savaş yüzünden imkansızlaşmıştı. Müller Claudius, 1942'de 61 elit Naziyle yaptığı görüşmelerde 15'inin (yüzde 26) ırkçı politikaları desteklediğini, 42'sinin (yüzde 69) karışmak istemediğini ya da kayıtsız kaldığını ve sadece üçünün (yüzde 5) onaylamadığını belirttiğini kaydetmiştir (Gordon, 1984: 263-6). Savaş 1939'da başladığında, özellikle de 1941'de Rusya'ya yayıldığında Reichsleiter[6], Gaulei-ter, SS liderleri, sivil valiler ve generaller tasfiyeyi destekliyordu.

Hitler'in yakın çevresinin tamamı bu etkiyi yaratmak için düzenlenen komplonun içindeydi. Himmler 1938'de üst düzey SS görevlilerine, sonraki on yılda "tüm Yahudiler, farmasonlar, Marksistler ve kiliselerin ideolojik mücadelesi"nin yaşanacağını söylemişti. "Bu güçler -tüm olumsuzlukların kaynağı olan Yahudilerin de onları buna sevkedeceğini düşünüyorum- açıkça gösteriyor ki Almanya ve İtalya imha edilmezse, onlar imha edilecektir... Eşi görülmemiş bir amansızlıkla onları sürüp atacağız" (Kershaw, 2000: 130). Toplu katliamlar başladıktan sonra Himmler doktoruyla yaptığı bir konuşmada, daha önce Kuzey Amerikalı sömürgecilerle paylaştığı yükten bahsetmişti: "Büyüklüğün laneti yeni hayat yaratmak için cesetlere basmak zorunda olmasıdır. Ama yine de yeni hayat yaratmak zorundayız, toprağı temizlemeliyiz, yoksa bir daha hiç meyve vermez. Bu da benim için taşınamayacak kadar ağır bir yük olacaktır." 1941'de Göring, Himmler ve Heydrich hep birlikte Nihai Çözüm'ü geliştirdiler. Göring bir beyanında, "Bu İkinci Dünya Savaşı değil, Büyük Irk Savaşı"dır diyordu. Goebbels'in günlüğünde ise şu ifade geçiyordu: "Ari ırkı ile Yahudi mikrobu arasındaki ölüm kalım mücadelesi." Almanlar Doğu milletlerini "zalimce" yönetmeliydi -fakat Goebbels'in araçsal aklı sonraki sayfalarda savaş bitinceye, yani boyun eğdirme dönemi başlayıncaya kadar onlara daha yumuşak davranmasını söylüyordu (Goebbels, 1948: 126, 148, 185, 225, 246; Gordon, 1984: 100; Retsen, 1956: 120). Bu liderler günümüz insanlığının onları nasıl yargılayacağının bilincindeydi, ama yine de yaptıklarının tarihsel olarak zorunlu ve ahlaken gerekli olduğuna inanıyorlardı. Geleneksel ahlakı aşan elitler olarak, büyük kapasiteleri için gelecekte onlara teşekkür edileceğini söylüyorlardı. Bunlar ideolojik katillerdi.

YOLDAŞÇA PARAMILÎTARİZMLE RADİKALLEŞME

Nazi hareketindeki şiddetin artışını anlamak için hareketin daha aşağısına inerek şiddet yoluyla radikalleşmeyi teşvik eden bir dizi örgütlenmeyi incelememiz gerek. Bu örgütlenmeleri, içinde bulunanları şiddeti artırma tuzağına düşüren “kafesler” olarak adlandırıyorum. Kafesler birbiriyle bağlantılıydı ve Nazilikteki ya da çalıştıkları işkolundaki kariyeri ilerleyen herkes bunlar arasmda gidip geliyordu. İlk iki kafes Nazi hareketinin büyümesinden önce geliyordu.

i. Savaş sonrasındaki paramiliter hareketler. 1918’de ortaya çıkan gayriniza-mi gönüllü savaşçılar savaşta yenildiklerini kabul etmiyordu. Freikorps' doğu sınırlarında savaşıyor, önceden Almanya’ya ait olan topraklardan Slavları kovmaya çalışıyordu. Wehrverbânde[7] ise batı sınırlarındaki Fransız ve Belçikalı işgalcilere, ayrıca Alman ve AvusturyalI kızıllara karşı daha dikkatli bir şekilde eğitim yapıyor, silah depoluyor ve çatışmalara giriyordu. Bunlar büyük ölçüde kaybedilmiş topraklardan kaçmış Almanlardan oluşuyordu. Ana hedefleri Yahudiler değildi, ama völkisch Yahudi karşıtlığı onlara da nüfuz etmişti. Bu yapılanmalar 100.000’den fazla genç Alman erkeğinin aklına siyasi sorunların askeri güçle çözülebileceği fikrini soktu. Elias (1996: 182-97) bu yapılanmaların “Alman uygarlığının yozlaşmasında” kritik rol oynadığım düşünür; çünkü tüm diğer kafeslerin yaptığı gibi, yasal kuvvet ile yasadışı kuvvet arasındaki ahlaki çizgiyi bulanıklaştırmışlardır -zaten gönüllü paramiliter güçlerde bu durum normaldir. Almanların ve AvusturyalIların çoğu kaybedilmiş toprakları geri istiyordu ve bu toprakları kaybetmelerine yol açan güya “sırtlarına sokulmuş hançerin” sorumlusunun Kızıllar olduğuna inanıyorlardı. Paramili-terlerin cesaretine hayranlık duyuyor, zaman zaman onların işlediği cinayetleri yasadışı cinayet olarak değil meşru savaş edimleri olarak görüyorlardı. Üstelik paramiliterler görece eşitlikçi ve sınıfsızdı. Subaylar rütbeleriyle değil, astlarına örnek olarak önderlik ediyordu ve her türlü toplumsal sınıftan gelmiş bu genç adamları kafeste bir arada tutan kuvvetli bir yoldaşlık hissi vardı. Onların gözünde milliyetçilik sınıfa baskın çıkmıştı.

Paramiliterler arasından pek çok Nazi çıktı (Fascists, 4. Bölüm’de bunu gösterdim). Campbell’e (1998) göre, Wehrverbânde pek çok SA lideri çıkarmıştı ve İkinci Dünya Savaşı’nda 265 en yüksek rütbeden Waffen-SS subayının neredeyse yüzde 30’u Freikorps deneyimine sahipti. İleride göreceğimiz üzere, bu eski paramiliterler soykırımda da çok fazlaydı. Yine de şiddetin bu düzeyde tırmanışı için önceden çok daha fazla deneyim olması gerekirdi. İtalya’daki eşdeğer Birinci Dünya Savaşı muharipleri hızla faşist squadristi[8] haline gelip bazı sosyalistleri öldürmüştü. Fakat faşistler iktidarı aldıktan sonra yatışarak iktidarın keyfim çıkarmaya başlamışlardı. ABD’deki muadili de (Amerikan Lejyonu’nun radikal kanadı) birkaç komünist öldürmekle yetinmişti. Almanya’da sürekli radikalleşmeye yol açan şey neydi? Şimdi sonraki kafeslere bakalım.

2. Mülteci kampları/örgütlenmeleri. Savaş sonunda Almanya’ya milyonlarca mülteci yığıldı. Mülteci kampları ve örgütlenmeleri mağdur milliyetçiliğinin beslendiği yerler oldu ve mültecileri normal toplumun dışında tuttu. Bu etnik Almanların çoğu Polonya, Danimarka ve Alsace-Lorraine’deki kaybedilmiş topraklardandı, ama aralarında Sovyetler Birliği ve Baltık ülkelerinden olanlar da vardı. İtilaf devletlerinin işgal ettiği batıdaki Alman

bölgelerinden yarı sığınmacılar da vardı. Bunlar kendi kendilerini ayırt eden etnik Alınanlardı: Yabancıların egemenliğine kayıtsız kalanlar evlerinde kalmışlardı. Fakat sığınmacılar anayurdu geri almak, Alman Reich'ı içinde yaşamak istiyorlardı. Doğulular da Yahudileri Sovyet işbirlikçisi olarak görüyor, Yahudi-Bolşevik düşman mefhumunu batıya getiriyorlardı. Sonra 1934'te bir radikal Nazi akını yaşandı. 4.000 AvusturyalI başarısız bir darbe girişiminin ardından Dollfuss rejimi[9] tarafından kovulmuştu. Fakat işgal altındaki topraklarda kalan Almanlar da genellikle Hitler'in takipçisi olmaya adaydı. Rhineland'a yürüyüşü büyük te-zahüratçı kalabalıkları çekmişti. 1935'teki Saar referandumunda yüzde 91 evet oyu sonucunda Hitler Almanya'sıyla birleşme kararı çıkmıştı. Pek çok mülteci SA, SS, Avusturya Lejyonu ya da Nazi Partisi'nde tam zamanlı aktivistler haline geldi; onları normal sivil hayattan uzak tutup yaşamlarım dolduran ve kafesleyen yasadışı şiddete yöneldiler. Bu "eski savaşçılar" (1929 öncesindeki üyeler) ya da "eski Naziler" (1933 öncesi üyeler) şiddete erken başladılar ve ilerleme aşamalarında üst düzeylere geçtiler. Sonraki bölümde de göreceğimiz üzere, soykırım kurumlan ağırlıklı olarak bu ulus-aşırı etnik Almanlarla doluydu. Çoğunluğu erkekti, ama az sayıda kadın da vardı ve aralarında her sosyal sınıftan insan bulunuyordu.

Soykırım suçlularına örnek gösterebileceğim kısa bir biyografiyle bu insanların durumunu aydınlatmaya çalışayım. Gustav Sorge'un (Dick, 1972'deki "S2" kodlu anonim vaka) ailesi 1919'da Polonya yurttaşlığına geçmeyi reddedince Silezya'daki evinden çıkarılmıştı. Ama 8 yaşındaki Gustav günü gelince evi ve çiftliği talep edebilsin diye teyzesine bırakıldı. Polonyalılar "Almanca eğitimi yasaklayınca" Gustav ve arkadaşlarının Polonya karşıtlığı arttı. Hayranı olduğu aşırılıkçı bir eski Freikorps muharibi ona gemiciliği öğretti. 1930'da Polonya'dan kovuldu ve Nazi militanı olan amcasıyla birlikte Alman Silezyası'nda yaşamaya başladı. 1931'de partiye ve SS'e katıldı: "Bizim gibi çocukların hepsi içgüdüsel olarak Polonyahlara ve Çeklere karşı buraya katılmıştı." işsiz olduğundan kızıllarla Nazilerin sokak çatışmalarında kendini gösterdi ve çok geçmeden tam zamanlı bir SS savaşçısı oldu. Çatışmaktan hoşlanıyordu. Artık ailesiyle bağlarını yitirmişti ve SS onun evi olmuştu. Önde gelen Naziler için korumalık yaptı ve 1934'te Hitler'in SA'daki ölümcül tasfiyesi "Uzun Bıçaklar Gecesi"ne katıldı. Daha sonra kamp muhafızı olarak eğitildi. Bir ölüm kampında astsubay iken Nazi fanatiği ve zalim bir katil olarak "Demir George" adıyla nam saldı. Kendini mağdur hisseden bir Alman mültecinin şiddet yanlısı bir paramiliter harekette nasıl yuva bulduğunu burada görüyoruz.

3. SA. Hiçbir bölgesel özelliği olmadan Almanya'nın tamamında örgütlenmiş açık ara en büyük Nazi paramiliter örgütü 1930'ların sonuna kadar SA'ydı. 1930'dan sonra hızla genişlemesi neticesinde kadrolarında işçi sınıfı ve özellikle de işsiz genç erkekler ağırlık kazandı. Bu örgüt zorbalıkta uzmanlaştı ve

SS'in aksine, ideolojiden ziyade eylemle ilgileniyordu. İşsiz genç erkeklerin ihtiyaçlarını doğrudan tatmin etmek üzere onlara yiyecek, kalacak yer, heyecan ve birlik, yoldaşlık ruhu sağlıyordu. Gençler için bir nevi akran grubu, bir yuva, proleter paramiliter yoldaşlık ruhunu sağlayan bir kafes işlevi görüyordu. Lideri Ernst Rohm ve subaylardan bazıları için

ilk başta aynı zamanda eşcinsel faaliyetler için de bir sığmaktı. Hitler'in eşcinselleri faydalı şiddet araçları olarak gördüğüne dair kanıtlar vardır. SA 1933'ten önce polis kuvvetleriyle sıkıntılı bir ilişki yaşadı. Polisler onlara kimi zaman katıldı, kimi zaman hoşgörü gösterdi, kimi zaman da karşı çıktı. 1933'te devlet Nazileşti ve SA vahşice şiddet kullanmakta uzman yardımcı polis kuvveti olarak konuşlandırıldı. Genelde sola karşı mücadele ediyordu, ama başka partiler ve Yahudiler de şiddetten nasibini alıyordu. SA'lar sokaklarda terör estiriyor, insanları korkutuyor, dövüyor, siyasi düşmanları alelacele kurulmuş SA kamplarına götürüyorlardı. Bu kamplarda en az 500 kişi öldürülmüş ve çok daha fazlası işkence görmüştü. Böyle bir devletten izinli haydutluk modern toplumlarda çok sayıda genç erkeği çekebilir. Fakat ordu SA'nm rekabetinden çekinmeye başlamıştı ve Hitler de generalleri yatıştırarak zaman kazanmak istiyordu. Uzun Bıçaklar Gecesi'ni[10] ayarlayarak Rohm ile ona yakın lider kadrosunu öldürttü. SA insan gücü yaklaşık yüzde 40 oranında azaltılarak güçleri de dizginlendi.

SA Liderlik İlkesi'ne daha bağımlı olarak varlığını sürdürdü. Fakat artık pek çok Naziyi çoğu durumda önceden hazırlanmayan ama bazen cinayetle sonlanabilen kolektif, yoldaşça şiddetin normalliğine alıştırmıştı. 1935'te solcular ortadan kalkınca paramiliter haydutluğa göre donatılmış olan hareket düşmansız kaldı. Hem faşist hem komünist hareketlerin, devlet iktidarım ele geçirdikten sonra karşılaştığı "sürekli devrim çelişkilerinden" başka yerde bahsetmiştim (Mann, 1997): Bir yandan hareketler radikal dönüşüm ideolojisini hayata geçiriyordu, öte yandan rejim elitlerle uzlaşarak egemenliğini kurumsallaştırmaya ve bürokratikleştirmeye çalışıyordu. Uzlaşılmadığı takdirde yeni iktidarın tasarılarını hüsrana uğratabilecek yerleşik güçler bu sefer Alman kapitalistleri, ordu ve kiliselerdi. Pek çok Alman ve pek çok Nazi bu çelişkiyi algıladığından vahşet yerine uzlaşmayı tercih ediyordu. Devrimci vahşeti iyi gözle bakılmayan düşmanlara yöneltmek çelişkinin çevresinden dolanarak radikalleşmenin ve uzlaşmanın daha ileri gitmesini sağlayabilirdi. Çözüm vahşeti sevilmeyen bir dış gruba, Yahudilere yöneltmekti (Kershavv, 1984: 275-6). Aynı zamanda etnik proleter hınçlar da buraya akıtılmış oluyordu.

Nazi militanı olmak hep sokak çatışmalarına katılmak anlamına gelmişti.

Şimdi Yahudi dükkanlarının vitrinlerini indirmeyi ve Yahudileri korkutmayı da kapsıyordu. Sıradan SA, (daha az oranda) SS ve Hitler Gençliği üyelerinin 1930'larm ortasından itibaren başarılı bir kariyeri sağlama almak için yaptığı da fiilen buydu. İşçi sınıfından genç erkekler ağırlıktaydı, "erkekliklerini" ve "sertliklerini" gösteriyorlardı -tıpkı bugünkü sokak çeteleri ve futbol fanatikleri gibiydiler, ama devletten ruhsatlıydılar. Kristallnacht bu ruhsatlı haydutluğu şiddetlendirdi. Nefsi müdafaa olarak nitelenemezdi; çünkü komünistlerin aksine Yahudiler toplu bir direnişte bulunmamıştı. Hedefleri saygın mülk sahibi dükkan işletmecileri ve meslek sahipleriydi -yani tam da normalde yasalarla işçi sınıfı şiddetinden korunan kesimdi. Haydutluk ile Yahudi karşıtı yasalar el ele yürüdüğünden, yasallık ve ahlaklılık sınırları bulanıklaştı -bunun da genel kamuoyunda bazı sonuçları oldu. 1938'de en alt düzeyden Naziler şiddetin dozunu artırıp alenen cinayet işlemeye başladı. Milliyetçiliğe bağlılık, kariyerizm ve paramiliter vasıflar birbirini

güçlendirerek kafeslemeyi tedricen artırdı. Kristallnacht'tan sonra SA tekrar kenara itildi, ama çekirdek kadrolarından pek çoğu başka cinayet kuramlarına aktarıldı. İlk şiddet düşkünü, bağnaz ve yoldaşlık ruhuyla hareket eden katilleri, yani şiddette kariyer edinebilecek grupları SA sağlamıştı.

4. SS. Daha sonra asıl cinayet örgütü SS oldu. İlk başta Hitler'in şahsi korumalarından oluşan küçük bir örgüttü, ama 1930'larda boyutları, işlevleri ve etkisi arttı. 1934'ten itibaren toplama kamplarım SS yürüttü. 1936'dan itibaren Reich güvenlik polisinin büyük bir kısmı SS kontrolüne geçti. 1941'de Ein-satzgruppen emirlerini SS'ten alıyordu. İşgal edilen ülkelerin çoğunda cephe gerisindeki cinayetleri SS kontrol ediyordu. SA ilk baştaki vahşi şiddet olaylarını temsil ederken, SS devlet aygıtının büyük bir kısmını fiilen ele geçiren ve soykırımı gerçekleştiren düzenli, ideolojik şiddeti temsil ediyordu. SS içinde kalıp da cinayetlerden uzak durmak mümkün değildi. SA'ya nazaran çok daha fazla yazılı ideoloji üretmişti, düzenliliği ve görünüşteki gelişkinliği daha orta sınıftan ve eğitimli yandaş tabanına çekici geliyordu. SS aynı zamanda bölgesel yandaş tabanına da sahipti. SS elitlerinin çoğu Almanya'nın Protestan, Prusyalı kesimlerinden değildi. Himmler ve Heydrich, Münih ve Halle'den Katolikler-di. Rosenberg Baltık'tan bir etnik Almandı, Berger ise ailesi Doğu Avrupa'da bulunan Katolik Swabia'lıydı. SS örgütünün en güçlü olduğu yerler doğu ve güneydoğuydu, ayrıca bu örgütte doğulular açıkça ağırlıktaydı.

SS ideolojisi biyolojik ırkçılığa, Liderlik Ilkesi'ne ve paramiliterliğe dayanıyordu. Eğitim kitaplarında "Toton Ari"lerin "idealizm" ve "erdem"inin cisimleşmesi olan "ırksal saflığa" sahip olduğu öğretiliyordu. Ingilizler ve Fransızlar gibi alt Ariler yozlaşmış demokratik uygulamalar yüzünden bozulmuşlardı, ama Almanların himayesinde düzelmeleri mümkündü. Ari olmayanlar "ırk karşıtlarıydı". Biyolojik bakımdan aşağı ve kirleticiydiler; "alt-insan", "sülükler", "bitler" diye niteleniyorlardı ve onlara karşı ölüm kalım mücadelesi vermek gerekiyordu. 1940'ta bir ayrım yapıldı. Devleti olan alt ırklar fethedilerek düşman unsurlardan temizlenebilirdi. Eğer bir devletleri yoksa temizlik daha da ileri giderek imhaya dönüşebilirdi. SS için bu büyük ölçüde Yahudiler anlamına geliyordu, ama Çingeneler ve siyahların da kaderi aynıydı -1940'ta SS birliklerinin eline geçen pek çok Fransız sömürgesi birliği için bunun anlamı doğrudan kurşuna dizilmekti. SS liderleri daha sonra toplu katliamları ahlaki açıdan savunmuşlardı. Himmler şöyle diyordu: "Bizi imha etmek isteyen bu insanları imha etmek ahlaken halkımızın hakkıydı."[11] Sıradan SS üyelerinin çoğu elitlerin esrarlı ırkçılığıyla ilgilenmiyordu. Eichmann bile "boynuzlar ve postlarla geziyormuş gibi davranan Töton-Alman Partisi kodamanları"nı eleştiriyordu. Fakat SS sürekli olarak basit bir ırkçı sloganı tekrarlıyordu: Slavlar insandan aşağı mahluklardır, Yahudiler insan bile değildir. SS Generali Bach-Zelewski daha sonra Nürnberg mahkemesinde soykırımı izah etmeye çalışmıştı: "Yıllar, on yıllar boyunca Slav ırkının insandan aşağı bir ırk olduğunu, Yahudilerin insan bile olmadığını söylerseniz, böyle bir patlama kaçınılmaz bir sondur."

İkincisi, SS liderlik ilkesini yoğunlaştırmıştı. Himmler iki SS düsturu tanımlıyordu: "Birincisi Führer'in bize verdiği, 'sadakat benim şerefimdir' ve kadim Alman hukukunun düsturu,

‘şerefin hepsi sadakatten gelir’.” SS üyelerine Hitler’in Alman halkının cisimleşmesi olduğu -iradesinin kanun anlamına geldiği- öğretiliyordu, itaatsizlik halka ihanet demekti. Führer’in üzerinde hiçbir Tanrı yoktu ve hiçbir yasa SS kurallarının üstünde değildi. Liderlik ilkesi SS’e tepeden tırnağa yayılmıştı, ama Hitler bürokrasiyi sevmediği ve SS çok hızlı büyüdüğü için, daha düşük rütbeli bir führerin otoritesi Hitler kültünün yanında cüce gibi kalıyordu (Buchheim ve diğ., 1968: 320, 366). Sorgusuz sualsiz itaat da Almanların beyninin yıkandığı yolundaki müttefik anlayışa tekabül eden bir savaş sonrası savunma stratejisiydi. Aslında liderlik ilkesi onlara suçluluktan kurtulma hissi veriyordu. Sorumluluk onların omzundan kalkıyor ve lidere gidiyordu. Hitler’in idealleştirilmesi psikolojik bakımdan faydalıydı.

Fakat üçüncüsü, SS benlik ile lider arasındaki boşluğu elitist paramiliter yoldaşlık duygusuyla doldurmuştu. “Siyasi askerleri” gerçekten de “nasyonal sosyalist devrimin taşıyıcılarıydı”. Sorumluluk birlik halindeki akran grubuna kaydırılmıştı. VVegner’e göre, Reich’ı kurtarmak ve saflaştırmak için “modası geçmiş hukuki engellerden kurtulmuş ve ‘normal’ devlet aygıtının sınırlarını aşmış kapsamlı bir ‘siyasi asker’ elit tabakası” gerekiyordu (1990: 126-7). SS’in elitizmi yakın çevresindekileri kafesliyor, onları geleneksel ahlak ve hukuktan koruyordu. Cinayetin suçluluk hissi cinayet işlememenin utancıyla dengele-nebilirdi; çünkü tereddüt ederseniz yoldaşlarınız, silah arkadaşlarınız sizi normal insanlar (yani elit olmayanlar) gibi korkak ve zayıf olmakla suçlayacaktı. Bu baskılar birlik duygusuyla öldüren ve özellikle disiplinli olan katiller üretiyordu.

SS’e katılma ve orada eğitilmenin altında yatan üç ilke vardı. 1930’larda adayların vasıflarından ziyade ırksal saflıklarına bakılıyordu. 1800’e kadar uzanan soyağaçlarını ispatlamalıydılar, fiziksel özellikleri iyi olmalıydı ve “Ari görülmeliydiler”. Tüm bunlar kendilerine egemenliğe hakkı olan elit tabaka gözüyle bakmalarını teşvik etti. Eğitimin yaklaşık beşte biri ideolojiye ayrılıyordu ki, bir SS generalinin beyanındaki gibi, “hepsi fanatik nefretle dolu insanlar olacak şekilde eğitilebilsin”. İdeoloji aynı zamanda sadakat, itaatkârlık, yoldaşlara güven, göreve bağlılık, şeref ve yurtseverlik gibi basit erdemleri de içeriyordu. SS’in çekirdek aday tabanı olan eski askerler, polisler, devlet görevlileri ve eğitimli meslek sahipleri arasmda bu erdemlere sahip olmak özellikle önemliydi. SS’in aynı zamanda, daha ziyade AvusturyalIlar ve Bavyeralılardan oluştuğu düşünülür (Wegner, 1990: 15, 206-7). 1937 civarında SS, tamamı gönüllü erkeklerden oluşan birbirine bağlı 20.000 kişilik bir elit kesim haline gelmişti. Savaş sırasında SS’in iç bağlarını zayıflatan muazzam bir sayısal artış olmuşsa da, şiddetin cinayete dönüşmesini özellikle teşvik eden iki önemli alt-kafesi bünyesinde üretmişti bile.

5. Toplama kampları. Savaş öncesindeki kamplar daha ziyade doğuda kurulmuştur. 1939 ortasında var olan yedi Alman toplama kampının altısı, ülkenin doğusu ile güneyi arasmda bir yay çizecek şekilde yerleştirilmişti. Dachau ve Flossenburg Bavyera’daydı, Mathausen Avusturya’daki Linz’in yakınlarındaydı, Sachsenhausen ve Ravensbrück Prusya’nın Berlin’in kuzeyine düşen tarafm-daydı ve Buchenvrald da nispeten biraz daha merkezde yani Weimar’daydı. Tek istisna, Hamburg yakınlarına yapılmış küçük bir kamp olan Neuengamme’ydi. Kamplardan hiçbiri ülkenin batısında değildi. Bu yedi kamptan altısı (ilk

başta Yahudilere değil) Almanlara yönelik olduğundan, ülkenin doğusuna ve güneyine doğru yayılmış olmalarının sebebi açık değildir -gerçi SS üyelerinin ağırlıklı kesimi de bu bölgelerdendi.

İlk başta bunların ölüm kampı olması düşünülmemişti, ama eninde sonunda öyle oldular. İlk SS kampı 1933'te Dachau'da açıldığında, muhafız komutanı adamlarına şöyle bir konuşma yapmıştı:

SS arkadaşlar! Führer'in bize ne görev verdiğini hepiniz biliyorsunuz. İçerideki domuzlara insan muamelesi yapmak için gönderilmedik buraya... Aramızda kan görmeye dayanamayan varsa şimdi çekip gitse iyi eder. Bu piçlerden ne kadar çoğunu vurursak, o kadar azını beslememiz gerekir. (Sowsky, 1996: 4)

Bunun üzerine vahşice cinayetler dalgası yaşanınca SS liderleri paniğe kapılarak 1934'te daha düzenli bir rejim oluşturmak üzere kampa yeni bir komutan atadılar. Theodor Eicke, Alsace'tan bir köy istasyonu şefinin oğlu olan bir mülteciydi. Yurtsever ve gözükara olduğundan, 17 yaşındayken Birinci Dünya Savaşı'nda gönüllü olmuştu. 1919'da, 20 yaşındayken Alsace'tan ayrıldı. We-imar Cumhuriyeti'nde doğru düzgün bir evi yoktu ve baba evini Fransızlara kaptırdığı için de cumhuriyetten nefret ediyordu. Freikorps'a katıldı. Muharip olduğundan Almanya'nın her yerinde polislik yapabiliyordu, fakat milliyetçi aktivizmi yüzünden polis kuvvetlerinden birkaç kez kovuldu. 1928'de Nazile-re katılarak yerel Nazi Gauleiter'le birlikte vahşice eylemlerde bulundu. Ama Gauleiter neredeyse onun akıl hastanesine kapatılmasına yol açacaktı (bunu engelleyen psikiyatrist olan Heyde'yle dokuzuncu bölümde karşılaşacağız). Patlayıcı bulundurmaktan ceza alınca yurtdışma kaçtı. 1933'te Uzun Bıçaklar Gecesi'nde rol almak üzere Himmler tarafından ülkeye davet edildi. Röhm'ü vurdu ve Dachau komutanlığıyla ödüllendirildi. Dachau'da korkunç Nazi kamp sistemine öncülük etti. Özellikle Freikorps muharibi olan deneyimli SS üyelerini işe alıyordu. Daha sonra kamplar büyüyüp de deneyimli Nazi kaynağı kuruyunca daha eğilip bükülebilir bulduğu genç parti üyelerini kadrosuna kattı. Daha yumuşak disiplin standartlarına alışkın eski Wehrmacht astsubaylarını reddetti. Seçeceği kişilerin dışarıdan ayrı kamp dünyasına alışabilmesini ve orayı yuvası olarak benimsemesini istiyordu. Yani kamplar tutsakların yanı sıra muhafızları da kapatacaktı. Kariyerinin doruğuna ulaştığında general rütbesiyle Waffen~SS cephe bölüklerinin komutanı oldu. 1943'ün başında Doğu Cephesi'nde öldürüldü.

Eicke'nin rejimi tüm savaş öncesi Alman kampları ve daha sonra ölüm kampları için model teşkil etti. Diğer büyük kampların çekirdek subayları ve astsubayları Dachau'da eğitildi. Sadece Aktion Reinhard[1] kampları bunun dışında kalmıştı (dokuzuncu bölümde buna tekrar döneceğiz). Eicke muhafızlara, ruh hallerine göre tutsakları gelişigüzel olarak dövmekten ya da onlara kötü davranmaktan vazgeçmeleri talimatını verdi. Onun yerine bu işi rutine bindirecek, sistematik olarak gözlerini korkutacaklardı. Adamlarına tutsakların "alt-insan devlet düşmanları" olduğunu öğretiyordu. Höss (Auschwitz komutanı) eğitimini orada almıştı ve tutsakların hüzünle şunu sorduklarını anımsıyordu: "SS niçin bizden bu kadar nefret ediyor? Sonuçta biz de onlar gibi insanız." Eicke rejimi kurallara bağlı değildi.

Personele şiddet kullanarak itaat sağlamaları söyleniyor, sonra da canları istediği gibi davranmalarına izin veriliyordu. Hepsi benzer fikirlere sahip oluyor, aynı kamp argosuyla konuşuyor ve kamp kültürünü özümsüyorlardı. Ne yapacaklarını biliyorlardı ve bunun üzerinde pek düşünmüyorlardı (Orth, 2000).

Franz Hoffman tipik bir kamp muhafızıydı. 1932'de 26 yaşındayken Nazi Partisi'ne ve SS'e katılan yarı vasıflı bir Bavyera işçisiydi. İlk önce karartma sonrası tuvalette bulduğu yaşlıca bir Yahudiyi vurdu, sonra da tutsakları kampın tellerine doğru iteleyip "kaçmaya çalışırlarken" onlara ateş etme sporuna katıldı. Kamplarda 12 yıl geçirdi, yüzbaşılığa yükseldi ve birkaç küçük kampın komutanlığını yaptı. Çingenelerden özellikle nefret ediyordu. Savaştan sonra Yahudiler ve SS kodamanlarının baskısı altındaki "küçük bir adam" olduğunu iddia etti. 1965'te 2.000 cinayette suç ortaklığından ve en az 30 cinayeti bizzat işlemekten ömür boyu hapse mahkûm edildi.

Muhafızlara mutlak bir iktidar tanınıyor; bu iktidarı tekrar tekrar, vahşiçe kullanarak "suçluların her türlü çekingenliği" üzerinden atması amaçlanıyordu. Aşırı şiddet rutinleşmiş, "eylemlerini hiç düşünmeyen, alışkanlıktan suç işleyen" insanlar yaratmıştı ve bilgi almak için işkenceyle "salt, amaçsız işkence" olarak işkence arasındaki çizgi bulanıklaşmıştı. Terör saçmak, muhafızın kamptaki şahsi sorumluluk hissinin tamamına yayılan (tıpkı Führer ilkesi gibi) bağlayıcı bir grup normu olmuştu. Kontrolü kaldırmadan bu disiplini benimsetmek mümkün değildi. Kamplar genişledikçe koşullar kötüleşti. İyi beslenmiş, şık üniformalı suçlular ile kendini savunamayacak durumdaki bir deri bir kemik kalmış, pis, titreyen, bitli kurbanlar arasındaki toplumsal mesafe iyice açıldı. Tutsaklar muhafızların gözünde bireylikten, insanlıktan çıktılar. Sonra ölüm kamplarında cinayet mecburi bir davranış haline geldi (Sofsky, 1997: 16-24, 223-40).

Fakat bir yandan da 1.000'e yakın zorunlu çalışma kampı vardı ve bunlar çok daha çeşitliydi. Bazı kamplarda Yahudiler bile muhafızlar ve yöneticilerle bir ortak yaşam tarzı oluşturup sağ kalabilmişti (Straede, 1999). Fakat tüm kamplar mesleki topluluklardı, toplumdan ayrıydı, çok vasıflı olmayan kişilere sağlam meslekler veriyor, onların üzerinde toplumsal denetim kuruyordu. 1941'e kadar teröristçe uygulamalar hakimdi. Ama sonrasında sadece ölüm kamplarında soykırım yapıldı. Yine de yaygın bireysel cinayetler yoluyla şiddetten soykırıma tedricen geçiş için muhafızların büyük bir ahlaki çaba göstermesi gerekmeyebilirdi. 1941'den itibaren üniformalı sıradan Almanlar için kamplar emniyetli, sağlam ve dolgun ücretli sayılırdı ve Doğu Cephesi'ne bin kez tercih edilecek bir yerdi. Bu yüzden kamp rejiminde bağnaz, kariyerist, yoldaşlık duygusuyla hareket eden ve disiplinli katillerin bir karışımının bulunmasını bekleyebiliriz -merkezi kamplarda da şiddet kullanan dengesiz muhafızlara rastlanabiliyordu.

6. SD. 1935'ten itibaren Kripo (kriminal polis) ve Gestapo'nun (siyasi polis) kontrolü SS'in eline geçti. Bu şubeler SS güvenlik polisi kolu SD çatısı altına alındı. Himmler'in açıkladığı öncelikli amacı, "Bolşevizmin evrensel yıkıcı kuvvetine" karşı "insanlık tarihinin en büyük mücadelelerinden biri" için "halkın yurtiçinde savunulmasıydı". Gestapo'nun başındaki Werner Best bu örgütü, "milletin siyasi sağlığını" savunan "bir savaş formasyonu" olarak

tanımlıyordu (Kershaw, 1998: 541). Darbeden önce az sayıda Kripo ya da Ges-tapo görevlisi Nazi ya da SS üyesiyken (çoğu durumda bu yasadışı olurdu), yüzde 20-40 kadarı Nazi meslek örgütlerinin üyeleriydi. 1933'te az sayıda polis tasfiye edilerek yerlerine eski Naziler getirildi. Fakat polislerin çoğu, polisin işlevleri Nazileştirilirken akıntıya karşı kürek çekmedi (Browder, 1996; Gel-lately, 1990: 50vd.). Her halükarda devleti baltalayan düşmanlar konusunda Nazilerin kaygıları, yeni devlet düşmanlarını ezme özgürlüğüyle coşan pek çok polise uygun görünmüştü. Himmler ve yardımcısı Heydrich (SD'nin başı) de kendi imparatorluklarının parti başlarından bağımsız olmasını istiyor, çoğu durumda siyasete meyilli ya da vahşet potansiyeli taşıyan Naziler yerine etkin, sert polisleri tercih ediyorlardı.

Heinrich Müller onlar için ideal bir tipti. Birinci Dünya Savaşı'nda bolca madalya alan Münihli bir havacı oldu, sonra da babasının izinden giderek Münih polis kuvvetlerine katıldı. Mahkûmiyet sağlamak için hukuk normlarının dışına taşmaya hazır, ateşli bir komünist karşıtı olarak nam saldı. Solu tacizde uzmanlaşmasına rağmen, herhangi bir siyasi örgütün üyesi değildi ve siyasetle ilgilenmediğini iddia ediyordu. Bunun sebebi, sağcı değerlerin salt hukuki normların üstünde nesnel bir adalet sağlaması gerektiğini düşünmesiydi. Aynı zamanda son derece açık sözlüydü. Kendini bir entelektüel olarak gören SD subayı Schellenberg, anılarında Müller'in "kaba saba Bavyera aksanıyla," ona dönerek, "bütün entelektüelleri bir kömür madenine sürüp sonra da madeni uçurmak gerek" dediğinde ne kadar şaşırdığını anlatır (1956: 8). Müller sadıktı, yeteneklerinin SS tarafından tam kapasiteyle kullanıldığını görmekten keyif alıyordu. SS tümgenerali sıfatıyla Gestapo'nun başına yükseldi. 1945'te kayboldu, büyük ihtimalle ölmüştü. Sağ kaldığına dair söylentiler çıktı -ilk önce ABD askeri cezaevinde, sonra Güney Amerika'da olduğu duyuldu, fakat kaderi hâlâ bilinmiyor. Artık ölmüş olsa gerek.

Wilhelm Harster siyasete daha yakındı, ama yine de asker-polis geçmişine sahip insanlarda Nazizmin yansımalarına bir örnek teşkil eder. Münih yakınlarından bir polisin oğluydu, lisede örnek gösterilen bir öğrenciydi ve aynı zamanda Freikorps gençlik hareketine katılmıştı. Hukuk fakültesinden mezun olup 1929'da polis kuvvetlerine katıldı. "İşine bağlı, itaatkar bir kamu görevlisi", ayrıca otoriterlik yanlısı muhafazakar bir milliyetçi olarak tarif ediliyordu. 1932'de Nazi Partisi'ne ve SA'ya katıldı, darbeyi de sevinçle karşıladı: "Sokak çatışmaları, işsizlik ve Versailles sona ermiş" oluyordu böylece. Derhal Gestapo'ya transfer edildi ve şiddet döngüleri yükselirken hizmet verdi -1930'larda Berlin ve Württemburg'da, Anschluss sırasında ve sonrasında Avusturya'da, 1939'da Polonya'da ve sonra işgal altındaki Belçika ve Hollanda'da göçleri denetleme işinde çalıştı. Savaş sonrası 82.956 kişinin ölümünde suç ortaklığından hüküm giydi (bu kişiler arasmda Anne Frank de vardı). Şahsi zalimliğe, hattâ çok fazla nefrete dair hiçbir kanıt bulunamadı. Yahudi arkadaşlarının da bulunduğunu, fakat "Yahudileri milletten ayırmak gerektiğine" inandığını iddia ediyordu.

Devletin yargı organı da aynı hastalığa yakalanmıştı. Kıdemli polis memurları, devlet savcıları gibi üniversitede hukuk eğitimi görmüşlerdi ve iki zümre arasmda sıkı bir etkileşim vardı. İki zümre bir arada "idealist", "etik" Nazileri oluşturmuşlardı. Bunlardan

biri Saar'dan Walter Schellenberg'di. Schellenberg Fransı? işgali yüzünden iflas eden bir piyano imalatçısının oğluydu. Ailesi yine de duruma uyum sağlayıp ona mutlu bir yuva sunmuştu. Görgülü ve dindar annesine çok bağlıydı. Başarılı bir öğrenciydi, Fransızcası akıcıydı, kozmopolit bir duruşu ve ihtirasları vardı. 1933'te hukuk fakültesinden mezun olduktan sonra, söylediğine göre, bir yargıç Nazilere katılarak kariyerinde ilerleyeceğini söyledi (bu vesileyle ima ettiğinden daha koyu bir Nazi olabilir). 23 yaşındayken hemen partiye ve SS'e katıldı. Ayrıca SS üniformasının ihtişamından gözlerinin kamaştığını ve "daha iyi türden insanların", elitlerin arasına katılacağını düşünmenin ona çekici geldiğini de kabul eder. SS'e ideolojik dersler verdi, son derece Katoliklik karşıtı görüşleri Heydrich'in dikkatini çekince de Katolik muhalefetinden endişe eden yerel SD'ye alındı. SD'nin iç istihbarat kanadının en üstüne kadar yükseldi. Burada ana akım Nazi görüşleriyle, ayrıca daha profesyonel ve nesnel devlet istihbarat raporlaması yaratma çabalarıyla tanındı. Bir şekilde hem daha kirli polis işlerinden hem de Himmler'in acayip ırkçılığından ayrı kalabilmişti. Savaş sonrası ifadesinde Einsatzgruppen'a gönderilmekten birkaç kez kurtulduğunu da belirtiyordu. Nazizmi coşkuyla benimsemesine rağmen, cinayet işleyen bir Nazi gibi görünmüyordu. Fakat diğer yandan merkezdeki SD rollerinin onu cinayet alanlarından uzak tutması bakımından şanslıydı. SD üyelerinin çoğunluğu onun kadar şanslı değildi.

Hukuki sınırlamalar azalırken SD polis işlerinin sert yönünü genişletti. 1939'da pek çok polis başka ülkelerde hukukun ihlali sayılacak süreçlerle bilgi alma ve devlet düşmanlarını "etkisizleştirme" yöntemlerinde deneyim sahibiydi. 1939'dan itibaren düşman sözcüğü ekstra bir savaş zamanı yoğunluğu kazandı. Bu yüzden SS'in başındakiler kanlı Einsatzgruppen'ı oluşturmaya başladığında, çekirdek kadro SD'den geldi -ortamdaki profesyonellik, cinayet için gereken ideolojik, kariyerist ve bürokratik güdüleri kaynaştırabiliyordu.

7. Ötenazi projesi - T4. Savaş öncesi toplu katliamlar sadece ötenazi projesi çerçevesinde işlendi. Ne Yahudi karşıtı ne Slav karşıtı olan bu proje pek çok ülkeden genetikçilerin, antropologların ve klinik uygulayıcıların benimsediği itibarlı biyo-medikal modellere dayanıyordu. Psikiyatristler ve doktorlar bazı hastaların tedavi edilemez olduğuna inanıyor, bu yüzden de "yaşanmaya değmez yaşamlar" olduğunu kabul ediyorlardı. Hitler tarafından başlatılan T4 sonradan konumunu geliştirdi ve "güç" çalışma şartlarını telafi için primler ödendi. T4, kendi profesyonel uzmanlıklarına ve kariyerlerine değer veren bir Almanya'ya bağlılık duyan idarecileri, doktorları, hemşireleri, idari personeli, hademeleri ve askerleri çekmekte zorlanmadı. Hastaneler, bölgesel tıp otoriteleri ve üniversiteler işe karıştı, ayrıca proje pek çok kadın doktor, hemşire ve memuru da saflarına kattı. Yine bu alanda da bir bölgesel sapma vardı, çünkü bu kurumlar Almanya'nın doğu ve güney ucuna yakındı. T4 ayrıca Nazi hareketine ve Alman halkına meşru cinayet yoluyla Alman Volk'unu temizleme fikrini de getirdi. İdari gizlilik, çok az yazılı emir kullanma, ayıklanmış kayıtlar, yalıtılmış kurumlar ve çok kan dökmeden sessiz, metodik, "bilimsel" cinayet gibi tekniklerin öncüsü T4'tü. Ölüm kampı personeli T4'te eğitildi ve alışkanlıklarını edindi. Personelden yüz kişi yöntemlerini Polonya'daki ölüm kamplarına götürdü ve tekniklerini

Yahudiler ile Slavlar üzerinde geliştirmeye devam etti.

Leipzig'den bir demiryolu müfettişinin oğlu olan Dr. Hans-Bodo Gorgass depresif bir aileden gelmesine rağmen, anlaşıldığı kadarıyla bundan hiç zarar görmemiştir. 1933'te 24 yaşındayken SA'da görevine bağlı bir Naziydi. 1937'den itibaren ötenazinin öncüsü Bernotat'm emrinde devlet hastanelerinde çalıştı ve 1939'da yine Bernotat tarafından T4'e önerildi. Baştaki Brack, açıkça, ruh hastalarını öldürmek için "güvenilir bir doktora" ihtiyaç olduğunu söyledi. Gorgass'm söylediğine göre, projeyle bağlantılı prestijli doktorlar onun son tereddütlerini de kaldırmışlardı. Daha sonra Buchenwald'da "doktordan ziyade kasap" gibi davrandı.

Dr. Georg Renno Alsace göçmeni bir memurun oğluydu. Zaten öğrenciyken

Nazi gençliğine dahil olmuştu. 1930'da 23 yaşma gelince partiye katıldı ve 1931'de de SS'e dahil oldu. SS bandosunda flüt çalıyordu fakat başka açılardan önplanda değildi. 1930'larda hastaları onun "dost canlısı, insansever bir doktor" olduğunu düşünüyordu. Nazi başhekimi Nitsche'nin dikkatini çekti ve oradaki ilk deneyler için seçildi. Kısa süreliğine Waffen-SS alay doktorluğu yaptıktan sonra 1940'ta resmen T4'e katıldı. Mahkemede şöyle demişti: "O sırada ötenazinin hastalar için hayırlı olduğunu düşünüyordum" ve "devletin hukuk dışı bir yasayı kabul edebileceğini kesinlikle aklım almıyordu". Daha rahat olduğu bir anda ise, "[gaz] vanaları[nı] açmak hiç zor değildi," demiştir.

T4'te pek çok alt düzey çalışan vardı. Paul Reuter (Burleigh'daki Paul R.) önce bir çiftlikte uşaklık yapmış sonra Hassen-Nassau'da bahçıvan olmuştu. 1930'da, kendi iddiasına göre, daha iyi iş imkânları sunulduğu için Nazi oldu. Nürnberg mitinglerine düzenli olarak katılıyordu. İşsiz olduğu 1936'da Nazi sicili sayesinde erkek hemşire eğitimi aldı. Polonya'da hizmet verdikten sonra bir T4 hastanesine transfer oldu. Burada nakil bölümüne girdi. Hastalara "banyoya götürüldüklerini" söylüyor, sonra da zehirli iğnelerin yapılmasında ve mezarların kazılmasında çalışıyordu. Söylediğine göre ona, "Bu Führer'in emridir ve Führer'in emirlerini yerine getirmek zorundayız," denmişti.

Pauline Kneissler (Burleigh'daki Pauline K.) 1918'de Bolşeviklerin eline geçen Odesa'dan ailesiyle birlikte kaçmıştı. Westphalia'da küçük bir çiftlik almışlardı ama buhran döneminde satmak zorunda kaldılar. Babası demiryolunda iş buldu ve Pauline de önce terzilik yaptı, sonra hemşire oldu. Nazi Partisi'ne ancak 1937'de, 37 yaşındayken katılsa da, 1934'te Nazi Evanjelik Kilise örgütüne girmişti ve Nazi kadın örgütlerinde küçük yöneticilik rolleri üstlenmişti. Dinin "doğa yasalarıyla" çeliştiğine inanıyordu. Tüm bunlar sayesinde T4'e alındı. Ötenazideki aldatmacadan hoşlanmıyordu ve iddiasına göre merhametsizce cinayet işlemekten sinirleri bozulmuştu, fakat tüm diğer hemşirelerden daha fazla hasta öldürmüştü.

Sonraki bölümlerde, eli kanlı Nazilerin yasadışılığm kenarlarında bulunan bu birbiriyle bağlantılı şiddet kafeslerinde eğitilip katılaştığını göstereceğim. Bu kafesler Alman

toplumunun tüm sınıflarına yayılmıştı. Büyük çoğunluğu tamamen erkeklerden oluşuyordu ve Nazizmin sosyal coğrafyası güney ve doğu ağırlıklıydı. Düşman algıları farklı farklıydı, ama 1930'larm ortasına kadar Bolşevikler, sonra da Yahudiler ağırlıktaydı. Rutin olarak toplu katliam işlemeleri istendiğinde çoğunun zaten uzun bir şiddet deneyimi vardı. Hepsi gerçek Nazi değildi, fakat iş ortamları bağnaz, yoldaşlarına bağlı, disiplinli ve kariyerist katiller üretmeye müsaitti. Çünkü bu ortamlar Nazileşmişti ve kariyerlerin şiddet içeriği giderek artıyordu.

SIRADAN ALMANLARIN RADİKALLEŞMESİ

Almanlar arasmda büyük farklar olduğu açıktır. Nazilere oy verme sebepleri ideolojik olabileceği gibi son derece sıradan da olabilirdi. Fascists'te Nazilere destek veren yandaş tabanlarım tanımlamıştım. Smıf ya da cinsiyet bakımından anlamlı bir sapma yoktu. Ana yandaş tabanları şunlardı: asker, polis ya da kamu sektörü geçmişine sahip olanlar; emek ile sermaye arasındaki ana smıf çatışması alanları dışında kalan ekonomik sektörlerde çalışanlar (örn. büyük ölçekli, kentsel imalat ya da madencilik sektörleri dışındakiler); daha eğitimli orta sınıflar; Almanya'nın (ve Avusturya'nın) sınırları çevresindeki kaybedilmiş ya da tehdit altındaki topraklardan olanlar; ayrıca Katoliklerden ziyade Protestanlar. Bu tip geçmişlere sahip olanlar Almanya'nın sorunlarına aşırı milliyetçi ya da devletçi çözümler getirilmesini daha makul buluyorlardı ve bu da onları Nazizme götürüyordu. 1933'ten önce işin toplu katliama varabileceğini düşünenlerin sayısı çok azdı. Fakat böyle geçmişler de bazı sıradan Almanları bu yola itmiş olabilir. Protestan dini dışında durum gerçekten de böyleydi.

1930'larm ortalarında Almanya'da muhalefet susturulmuştu. 300.000 Alman komünistin yarısı toplama kamplarında kalmıştı. Kimse güvenle aleni muhalefet geliştiremediğinden, sıradan Almanların alenen duyduğu tek ideoloji ırkçılıktı. Nüfusun ruh haline dair en sıkı rehberlerimiz Gestapo'nun ve gizli Sosyalist Parti'nin raporları ile görgü tanıklarının hatıralarıdır (bkz. Ban-kier, 1996; Gellately, 1990; Gordon, 1984; Kershaw, 1984; Kirk, 1996). Kers-haw (1984) bunları şöyle özetler: "Auschwitz'e giden yol nefretten yapılmış, ama kayıtsızlık taşlarıyla döşenmişti." Hem mağdurlara hem rejime mesafeli durmanın ötesine geçebilen Almanların sayısı çok azdı. Enerjilerini ailelerine, mesleklerine ya da kiliseye yönelterek en fazla özel sohbetlerde, önde gelen Naziler hakkında şakalar yaptılar. Yahudilerin sivil hizmetten, yüksek eğitimden, dükkanlarından ve işletmelerinden atılması -tüm Avrupa'da olduğu gibi— kınanmaktan ziyade onaylandı - kısmen açgözlülükten, kısmen de Almanların neyin yasal olduğunu tanımlayan Nürnberg Yasaları'nm vahşet düzeyindeki Nazi şiddetine bir son vereceğine inanmasından. Almanların çoğu Yahudileri sarı yıldız takmaya zorlayan 1941 kararnamesine olumsuz tepki verdi ve Yahudilere alenen iyi davrandı. Kristallnacht gibi vahşet düzeyindeki şiddet olayları infiale yol açtı. Almanlar aynmcı yasalar yoluyla Yahudi nüfuzunun azaltılmasını istiyorlardı. Zamanı gelince fiziksel olarak ortadan kaldırılmalarına karşı çıkmadılar, fakat Nazilerin çoğu gibi onlar da yasal yolları tercih ediyordu.

Yine de yeni rejim popülerdi ve Hitler ayağını yere sağlam basıyordu. Nüfusun üçte biri

kendi iradesiyle Nazilere oy vermişti; beşte biri de otoriter milliyetçi partileri destekliyordu. Hitler yeni düzen umudu dalgasının üzerinde iktidara yükseldi. Daha sonra Hitler'e suikast planlarına adı karışan bir Gesta-po subayının hatırladığı kadarıyla, "Yeni binyılın ilk umut dolu, sarhoş edici aylarında olduğu gibi bir milletin tüm haklarını ve özgürlüklerini bu kadar kolay teslim ettiği çok nadir görülmüştür" (Gisevius, 1947: 102). Hitler'in askeri Keynesçiliği istihdam ve nizam sağlamış, sokakları temizlemişti. Ekonominin aşırı ısınması 1930'larm sonunda biraz hoşnutsuzluk yaratmıştı, Hitler hakkında ağır şakalar yaygınlaşmış ve pek çok kişi kiliselerine yapılan saldırılardan rahatsız olmuştu. Fakat Gestapo muhbirleri yüzünden muhalefet tehlikeliydi. İşin iyi yanı ise Hitler'in dış ülkelerdeki maceralarının 1936 ile 1941 arasında neredeyse sıfır maliyetle başarı getirmesi, Alman milli gururunu tamir etmesi ve grossdeutsch etnik milliyetçiliğini meşrulaştırmasıydı. 1933'ten itibaren Nazi Partisi'ne ya da SS'e katılanlarm gerekçeleri meşru şahsi kariye-rizmin rahatça eklenebileceği genelleşmiş bir milliyetçi gururu açığa çıkartıyordu. "Yeni Almanya'nın inşasına yardım etmek istemiştim" -sıradan Almanlar Naziler konusunda ne kadar tereddüt ederse etsin, benlik ile ülkenin böyle basitçe eşitlenmesi baskın çıkıyordu.

Rejim 1939'dan itibaren savaş seferberliğini ve yurtseverliği kendine mâl etti. Yahudilerin düşmanla işbirliği yaptığı, bu yüzden toplanıp hapsedilecek-leri ilan edildi. Almanlardan çoğunun daha acil kaygıları vardı -bombardıman, savaş dönemi kıtlığı, cephedeki akrabaların durumu. Yahudiler propaganda yoluyla kişi olmaktan çıkarılmış, soyutlaştırılmış, sonra da hapsetme ve göç ettirmeyle fiziken gözden uzaklaştırılmıştı. Bankier (1996) kayıtsızlığın psikolojik bir savunma mekanizması olduğunu söyler. Yahudiler hakkında endişelenmek rahatsızlığı, hattâ suçluluğu artıracaktı -bu yüzden tüm bilgiler bastırılmıştı. Bankier'e göre toptan imha başlayınca bu kayıtsızlık da artmıştı. Eve gelen askerler kitlesel ölümleri anlatıyordu, BBC'de ve Müttefiklerin uçaklardan attığı bildirilerde ölüm kamplarından bahsediliyordu. Almanlar bunları biliyor ama zihinlerinden uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Yer yer bu bilginin kendini gösterdiği de oluyordu. Goebbels, Katyn'de Sovyetlerin Polonyalı subayları katlettiğini duyurduğunda SD'nin rapor ettiği mırıldanmalar şu minvaldeydi: "Almanlar bu eylem üzerinden bir söz söyleme hakkına sahip değil... Alman tarafı çok daha fazla sayıda **PolonyalIyı** ve Yahudiyi ortadan kaldırmıştı." Yine de pek çoğu Doğu Cephesi'nin Yahudi-Bolşevizme karşı "ölüm kalım savaşı" olduğuna katılıyor, îngilizlerin Alman şehirlerini bombalamasında ise çoğunlukla "Yahudi kapitalizmi" suçlanıyordu. Bu etnik bir iç savaş değildi, ama bombardıman cephe ile cephe gerisi arasındaki ayrımı bulanıklaştırmıştı. Alman olmak sınıftan bağımsız olarak kişinin kaderini belirliyordu. Yahudi olmak ölmek demekti. Etnisite hem sınıfı hem de diğer katmanlaşma eksenlerini aşmıştı.

1941'den itibaren Almanya'nın büyük bir kısmında yabancı işçilerin varlığı normalleşti. Bu işçilerin acınası durumu pek çok kişide acıma hissi uyandırıyordu. 1942'deki ilk yenilgiler bazılarının aklını başına getirdi. Almanya yenilirse Müttefiklerin misillemesi korkunç olacaktı. Bombardıman akınlarınm doğrudan toplama kamplarına misilleme olduğu düşünülüyordu. Bu yüzden Slav karşıtı ve Yahudi karşıtı hisler nadiren dillendiriliyordu

artık: Almanlar öne çıkmamaya çalışıyor, düşüncelerini söylemiyor ve en risksiz olan suskunluğu tercih ediyorlardı. Bu suskunluk da onların Yahudileri ölümü hak edecek kadar ciddi bir düşman olarak görüp görmediklerini anlamayı güçleştiriyor. Fakat rejim sürekli Yahudilerin düşmanlığını vurguladığı, savaş Almanlara ölüm ve yok oluş getirdiği, Yahudiler artık gözden uzak soyutlamalar olduğu için büyük ihtimalle çoğu Alman onların ölümü hak ettiğini düşünüyordu.

Sonraki bölümlerde karşımıza çıkan sıradan Alman suçluları anlamak için tüm bunlar gereklidir. Almanya 1942'ye kadar Nazi ideolojisine iyice açık hale gelmişti. Hitler'in yurtiçindeki başarılarının ardından çarpıcı jeopolitik kazançlar gelmişti. Sonra da savaş zamanı yurtseverliği onu, savaş zamanı seferberliği de Almanları sarmıştı. Radikal Nazizmin merkezi yandaş tabanları vardı, ama bunun karşısında başka yandaş tabanları yoktu. Irksal etno-milli-yetçilik sınıfa baskın çıkmış, ikinci genel etnik tezimin bir versiyonu meydana gelmişti. Savaş sonunda daha çeşitli davranışlar ortaya çıktı: suçlular ya tutsaklara yaltaklandı ya da geride kalan görgü tanıklarım, çaresizce çekilen askerleri ve öfkeli ama korku içindeki sivil nüfusu yok etmeye çalıştı. Fakat bu sona gelinmeden önce pek çok sıradan Alman radikalleşmiş olmalıdır. Nüfusun neredeyse tamamı dünya savaşı yüzünden itaate itilmişti.

NİHAİ RADİKALLEŞME: SOYKIRIMA DOĞRU

Soykırıma varan son dalgalar Nazi hareketi içinde gerçekleşti. Bu aşamada daha geniş bir halk baskısı yoktu. Sıradan Almanlar soykırıma daha sonra katılmışsa da, başlangıcında işe pek karışmamışlardı. Nazi hareketi sürekli radikalleştiği için kesin tarihler saptayamıyoruz. Tarihçiler Nihai Çözüm'ün onaylandığı kesin bir tarih bulmak için büyük enerji harcamışsa da net bir sonuç elde edememişlerdir. Hitler Yahudileri ortadan kaldırmak istiyordu, fakat yer yer şiddet yoluyla tehcire dönüşen baskı yoluyla tehcir 1941'e kadar tercih edilen çözüm olmaya devam etti. 1939 ve 1940'ta Eichmann, Yahudileri Filistin ya da Madagaskar'a gönderme planları yapıyordu. Gideceklerdeki yerde kötü koşullar yüzünden büyük çoğunluğunun sağ kalamayacağı varsayılıyordu. Fakat denizler Ingiltere'nin hakimiyetindeydi ve böyle bir planın gerçekleşmesine izin vermeyecekti. Eichmann başka planların peşine düştü.

Fakat Yahudiler hakkmdaki kararlar tümden yalıtılmış değildi. 1939'da Yahudilerin kaderi PolonyalIların kaderiyle bağlantılıydı. Geleneksel fetih savaşı söz konusu değildi; çünkü yenilen Polonyalılar Reich'a dahil edilmeyecekti. Hitler şu açıklamayı yapıyordu:

Aksine volkisch devlet ya bu yabancı ırktan unsurları uzaklaştırarak halkımızın kanının tekrar kirlenmemesi için gereken önlemleri almalı ya da gecikmeden onları ortadan kaldırmalı ve boşalan topraklara da halkımızın yoldaşları aktarılmalıdır. (Kershaw, 2000: 237)

Goebbels şöyle diyordu: "Führer'in Polonyalılar hakkmdaki kararı toptan imha. İnsandan ziyade hayvanlar... Polonyalılarm pisliği akla hayale sığmaz." Hitler önceki Alman

fatihlerin hatasını tekrarlamayacağını söyledi. Polonya**lIları** asimile ederek “Slavlaşmış” bir Alman kırması ırk üretmişlerdi. “Şimdi en azından ırkın yasalarını biliyoruz ve ona göre davranıyoruz.” Ülkenin batıdaki üçte birlik kısmı Reich’a dahil edilecekti -fakat PolonyalIlardan ve Yahudilerden temizlenecekti. Ortadaki üçte biri protektora olacaktı. Burada Polonyalılar bulunacaktı, fakat sadece mevsimlik işçi olarak kullanılacak ve ayrı köle mahallelerinde yaşayacaklardı. Yahudiler gettolara doldurulacak, Re-ich Yahudileri de onların yanma konarak Yahudi sorununun nihai çözümünü bekleyecekti. Doğudaki üçte birlik kısım Sovyetler Birliği’ne devredilmişti ve bu yüzden şimdilik Almanların sorunu değildi. Tüm bunlar son derece şiddet dozu yüksek tehcirlerle, artı siyasikırıma yani C planına tekabül edecek şekilde Polonya entelektüellerinin kitlesel olarak öldürülmesiyle yapıldı. Katliamı mazur göstermek için (böyle kanlı eylemlerde alışıldığı üzere) misilleme kılıfı uyduruldu, ama elit kesim bunun yalan olduğunu biliyordu. Etnik Almanlar artık SS tarafından milis kuvvetlerinde örgütleniyordu. Komutanları şöyle konuşmalar yapıyorlardı: “Artık burada efendi ırk sizsiniz... Yumuşak davranmayın, merhamet göstermeyin ve Alman olmayan her şeyi temizleyin.” Ordunun Kurmay Başkanı ve bilinen bir Nazi olan Halder şu beyanatta bulunmuştu: “Führer ve Goering’in niyeti Polonya halkını imha etmek ve soylarını tüketmekti.” Ayrıca, “yapılacakların geri kalanı yazıyla ima bile edilemeyecek kadar kötüydü” (hepsini aktaran Kershaw, 2000. 237-52).

Fakat bu durum lojistik sorunlar yaratıyordu. Bir milyonun üzerinde Yahudi ve yüz binlerce Polonyalı doğudaki Polonya protektorasma taşınacaktı, ama oradaki Nazi liderliğinin onları barındıracak tesisleri yoktu. Kendi bölgelerinin Untermenschen depolama yeri olarak kullanılmasına karşı çıktılar. Aksi takdirde protektorada düzen sağlama girişimleri baltalanmış olacaktı. Yahudilerin ve Polonyalılarm kaderi konusunda parti içinde sert mücadeleler yaşandı.

Rusya’nın istilası başlayınca Yahudilerin kaderi bu kez Rusların kaderiyle iç içe geçti. Bu istila bir imha savaşı olarak planlanmıştı. Yahudi-Bolşevik entelektüeller ve ele geçirilen tüm komünistler imha edilecekti. Rusya’nın istilası için başlatılacak Barbarossa Harekatı’mn planlarında bu durum açıkça belirtiliyordu. Gerlach’a göre ordunun gıda ihtiyacı işgal altındaki Beyaz Rusya’dan sağlanacaktı. Böylece yörede kitlesel açlığın başlayacak olması “soykırıma yakın bir niyete” işaret etmektedir. Beyaz Rusya Yahudilerinin çoğu şehirli olduğundan, en çok onlar zarar görecekti. Bu durum “Yahudileri tümden tasfiye etme yönündeki nihai ve kararlı isteğin” işaretiydi (1999: 44-81). Fakat hızlı bir zafer soykırım olmadan da Yahudi sorununu çözebilirdi, çünkü plan tüm Yahudileri ve milyonlarca Polonyalıyı gereken her türlü yola başvurarak doğudaki eski Sovyet topraklarına sürmekti. Göring ya da Himmler üzerinden Heydrich’e, 1941 Ocağı’na kadar “nihai çözüm projesi” için bir plan yapması söylenmişti; fakat yine burada da soykırım değil ülke sınırları içinde tehcir söz konusu görünüyor. Eichmann 5.8 milyon kişiyi hareket ettirmek için planlar yapıyordu. Yine de Göring’in 31 Temmuz’da Heydrich’e gönderdiği mektup bile araçlar konusunda çok ketumdu.

24 Ocak 1939’da Yahudi sorununa -tehcir ve tahliyenin ötesine geçerek- bir çözüme ulaşmanız için size verilen görevi tamamlamak amacıyla... Avrupa’daki Alman nüfuz

alanında Yahudi sorununa tam bir çözüm bulmak üzere... her türlü gereken hazırlığı yapmaktan sizi sorumlu tutuyorum. (Nürnberg Savaş Suçlan Mahkemesi, 1946: Einsatzgruppetı Case, IV Kısım, 133)

Herhangi bir araç belirtilmemiştir. Fakat yüksek düzeyden Nazi ve SS görevlileri tehcir edilenlerin açlıktan ya da soğuktan ölmesini veya köle işçi olarak çalışmaktan ölmelerini beklediklerini ifade etmişlerdir. Henüz resmi bir soykırım kararı olmadan önce plan soykırıma doğru yaklaşıyordu. Reich Polonyası'm yöneten Naziler, Yahudilerin ve bela çıkarma potansiyeline sahip Slavların kendi bölgelerinden göç ettirilmesini istiyordu; fakat doğu Polonya'yı yönetenler de göç edenlerin oraya gelmesini istemiyordu. Nihayet üzerinde anlaştıkları çözüm, göç edenleri geniş Rus topraklarına sürmekti. Himmler, Barbarossa Harekatı başladıktan iki gün sonra planlamacılardan 31 milyon gibi inanılmaz bir sayıda, çoğu Slav olan insanı doğuya göç ettirmeyi örgütlemelerini istemişti. Fakat planlamacılardan çoğu, Yahudiler ve bela çıkarma potansiyeli olan diğerleri için amacın "hepsini öldürmek, fakat Avrupa dışında öldürmek" olduğunu varsayıyordu -ama bu açıkça dillendirilmiyordu. T4'ün başındaki Brack savaştan sonra, "Yahudilerin yok edileceğinin" artık "yüksek parti çevreleri için sır olmadığını" belirtmişti.

1941 yazının başında Einsatzgruppen subayları Bolşevikleri ve partizanları öldürme emri aldılar. 1939'daki Polonya SS deneyimine dayanarak ordunun belli kesimlerinin sivilleri öldürmeye karşı koyacağı bekleniyordu. Ayrıca istila planı çok iyimserdi: 3.000 Einsatzgruppen'm görevlendirildikleri geniş arazilerdeki tüm Yahudileri öldürmeleri mümkün değildi. Fakat subaylarından bazıları tasfiye edilen, partizanların eylemleri karşısında telaşa kapılan ve Yahudi-Bolşeviklerin düşman olduğu yolundaki Nazi görüşünü benimseyen ordu işbirliği yaptı. Bazıları coşkuyla cinayet işledi (Sterit, 1978). Ağustos ortasında işlenen cinayetlerin sayısı (yer yer on kat) yükseldi. 1942 sonunda E insatzgruppen sayısı 11 katma çıkmıştı ve cinayetlerin sayısı en vahşi göç ettirmelerdeki ölümlerin çok ötesine geçmişti. Yine de ortalıkta hâlâ bir ana plan yoktu. Bazıları genç erkekleri öldürüyordu, bazıları çalışamayacak durumda olanları öldürüyordu. Sayısız kuruluşta -SS, Wehrmacht ve sivil idare- yer alan militanların hepsi yerel özerkliğe sahipti fakat benzer Yahudi karşıtı, Nazi ve kariyerist değerleri paylaşıyorlardı, ayrıca hepsi de gerek Sovyet ve partizan direnişinden gerekse besleyecek çok fazla ağız olmasından dolayı hüsrana uğramıştı. Artık toplu katliam için teknik çözümler -kurşuna dizmek, gazlamak, aç bırakmak- bulmakta rekabete girmişlerdi (Gerlach, 1999; Lower, 2002; Musial, 1999; Pohl, 1996; Sankühler, 1996).

Yine de Sovyet direnişinin sertleşmesi ve 1941 sonunda cephelerdeki çatışmaların şiddetlenmesi A planının yani Reich'tan göç ettirmenin tüm versiyonlarının öngörülebilir gelecekte imkânsızlaştığı anlamına geliyordu. Yine doğuya göç ettirme ve göç ettirecek yer bulamama çelişkisi yaşanmaya başlamıştı. Bu bağlamda D planı, yani soykırım Yahudileri Alman nüfuz alanından gerçekten çıkaracak tek çözüm haline gelmişti. Bu durumu Nazi iktidarındaki radikal bir hareketlenmeyle ilişkilendirmek mümkün değildir. Belki de yılın sonunda en tepedeki Naziler tarafından kararlaştırılmış ve 1942 Ocağı'ndaki Wannsee Konferansı'nda Alman devlet hiyerarşisinin alt kademelerine yansımıştı. Fakat

herhangi bir “suçüstü” belgesi yoktur ve büyük ihtimalle tek bir emir de verilmemiştir. Pratikte doğudaki çok sayıda Alman zaten soykırıma başlamıştı; çünkü Führer’in bunu istediğini düşünüyorlardı.[12] Düzenli bir emirler dizisinden ziyade, ilk planları başarısız olan benzer görüşteki elitlerin genel olarak şiddet dozunu yükselttiği bir süreç yaşanmıştı.

SONUÇ

incelediğim vakalar içinde tezlerime en az uyan vaka budur. En devletçisi ve en önceden planlanmışıdır. Devlet de en tutarlısı ve en istikrarlısıdır. Rakipsiz diktatörün önceki ve sonraki planları arasmda son derece az fark vardır. Hitler daha 1919’da, Yahudileri ve Bolşevikleri Büyük Alman Reich’mdan atmak istiyordu. Bu iki tereddütsüz “mutlak değere” ulaşmak için gereken her düzeyde şiddeti kullanmaya daima hazırdı. Asla bir ana planı yokmuş gibi görünse de, art arda gelen planları -baskıyla göç ettirme, sürgün, siyasikırım, soykırım-engelle karşılaştıkça daha ağırına doğru kolayca kaymıştır. Hitler muhalefetle karşılaştığı 1930’lardaki taktik gerekler dışında asla geri çekilme ihtiyacı duymamıştır. Fakat savaş başlayıncaya kadar o da soykırım planlamamış gibi görünmektedir. Diğer büyük devletler birleşerek 1936-9’daki Alman genişlemesini durdurabilseydi, soykırımın asla gerçekleşmeyeceğini görmek üzücüdür. Bu dönemde Goebbels, Himmler, Heydrich ve diğerleri şiddeti artırmayı nefsi müdaafa diye meşrulaştırmışlardır. Alman tarihçileri kısa süre önce, üniversite mezunu Nazilerin genç kuşağının tam olarak aynı değerleri paylaştığına ve çivinin çiviyi sökeceğine aynı ölçüde inandığına vurgu yapmışlardır. D planı, yani soykırım Doğu Cephesi’nde önceki planların başarısız olmasının mantıki sonucudur. Yahudi-Bolşevik düşmana karşı artık savaş ve imha stratejileri birleştirilmişti.

Bu yüzden, Yahudiler salt güçlü Yahudi karşıtlığı yüzünden imha edilmedi. Toptan imha için radikal Nazilerin gözünde, Almanya’nın daha geniş anlamda etno-milliyetçi ve siyasi düşmanları ile Yahudilerin iç içe geçmesi gerekiyordu. Fakat Nazilerin ve Almanların çoğu için kat edilen mesafe çok daha fazlaydı, zira onlar daha ilk etaptaki A plam’ndan habersizdi -Alman Yahudilerinin çoğu da bundan habersizdi. Nazilerin ve Almanların ihtiyaç duyulan suçlu ordusunu kurmaları için çok daha fazlasına ihtiyaç vardı. Önümüzdeki iki bölümde gerçek soykırım kariyerlerini takip ederken, hangi aşamalardan geçildiği netleşecek.

SEKİZ

1

Reichstag: Alman federal meclisi, -rdn

2

Toplam ölü sayısını ya da herhangi bir gruptan öldürülenlerin sayısını tam olarak hiç kimse verememektedir. Rummel (1992) pek çok tahmini gözden geçirerek daha akla yakın olanların ortalamasını almamızı önerir. Bu hesaba göre ölenlerin sayısı 21

milyondur.

3

Kristallnacht: Nazi Almanyası ve kısmen de Avusturya'da 9-10 Kasım 1938'de gerçekleşen pogromlar ya da Yahudi karşıtı saldırılar dizisine verilen isim, -rdn

4

Anschluss: Avusturya'nın 1938'de Nazi Almanyası tarafından ilhakına verilen isim, -rdn

5

Wehrmacht: 1935-1945 arasmda Alman silahlı kuvvetlerine verilen isim, -rdn

6

Nazi Partisi içinde doğrudan Führer'e karşı sorumlu yüksek makam, -rdn

7

Wehrverbânde: Weimar döneminin sağcı bir paramiliter grubu, -rdn

8

Squadristi: İtalya'da kara gömleklliler olarak da bilinen ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan paramiliter grup, -rdn

9

Dollfuss rejimi: Engelbert Dollfus, 1932'de Avusturya başkam oldu, 1933'te parlamentoyu kapadı. Diktatoryal yetkiler edinerek Şubat 1934'te sosyalist hareketi bastırdı, Avusturya Nazi Partisi'ni de kapattı. 1934'te Nazi ajanlarının da dahil olduğu bir komploda öldürüldü, -rdn

10

30 Haziran ve 2 Temmuz 1934 arasında gerçekleşen ve Nazi Partisi'nde bir dizi tasfiyeye yol açan siyasi temizlik hareketi.

11

Naziler ve SS bazen fırsatçılık da yapabiliyordu. Almanya Japonya'yla ittifak kurunca Japonların ırksal konumu yükseltilmişti. Fakat Avrupa'da fırsatçılığa tenezzül etmediler. Ukraynahlar ve Ruslar konusundaki ırksal görüşlerini yumuşatsalardı komünizme karşı faydalı müttefikler edinebilirlerdi. Ukraynalı ve Beyaz Rus birliklere asla güvenmediler ve

onları etkin olarak kullanmadılar.

Reinhard Operasyonu: Polonya Yahudilerini imha planına verilen kod adı. -rdn

12

Karar süreci hâlâ tartışmalıdır. Zaten aktardıklarımın yanı sıra şunlar da var: Breitman (1991), Browning (1985, 1992), Frielânder (1995), Gordon (1984), Mayer (1990) ve Naimark (2001: 2. Bölüm).

Naziler, II

Bin Beş Yüz Suçlu

Tekil suçlular hakkmdaki bilgilerimiz ister istemez büyük ölçüde savaş sonrası mahkemelerdeki ifadelere dayanıyor. Fakat bu durum bazı zorluklar yaratıyor. Önceki bölümde belirttiğimiz güdülerden üçüne doğru bir sapması var: Suçlular korktukları, disipline edildikleri ya da bürokrasi içinde oldukları için itaat ettiklerini söylemişlerdir. Savaş suçlarıyla yargılanan insanlar Nazi, ırkçı, Yahudi karşıtı ya da cinayet işlemeye istekli olduklarını umutsuzca reddetmişlerdi. “Sadece emirlere uydum”, “korkmuştum”, “büyük bir makinede küçük bir dişliydim sadece”, “taşıt parkından/personel kayıt bürosundan/mutfaktan hiç çıkmadım” gibi iddialarda bulundular. Kimse öldürmekten zevk aldığım kabul etmedi; çok azı SS kariyerindeki başarılarından söz etti. Çok azı birbirini suçladı, hattâ çevrelerinde yaşanan soykırımla ilgili olarak meslektaşlarıyla konuştuklarını bile kabul etmediler. Bu ifadelere baktığımız zaman, sıradan insanların zorlayıcı ve bürokratik kurumlarm tuzağına düştüğü ideolojisiz bir ortamda yaşadıklarım sanabiliriz. Fakat toplu katliam suçlularının kendileri lehindeki ifadesine itibar etmek akıllıca olmayacaktır.

Güdüler bu şekilde karanlıkta kalınca, katillerin psikolojik sorunları olan şiddet düşkünü tipler olup olmadığını tam anlamıyla sınayabileceğimiz şüpheli. Mahkemenin atadığı psikologlar sanıklardan bazılarını dikkatle incelemiş ve genellikle akıllarının başında olduğu sonucuna varmıştı. Mahkeme psikologlarından biri, Nürnberg sanıklarının kişiliklerinin “eşsiz ya da dengesiz olmadığını... günümüz dünyasındaki her ülkede benzerlerinin bulunduğunu” rapor etmiştir. Kamplardan sağ kurtulanların çoğu da, sadece bir avuç muhafızın dikkat çekecek ölçüde akli dengesi bozuk sadistler olduğunu belirtmişti.

' Daha ziyade bu ortam kolektif bir sadizm üretiyordu ki bu da sosyolojik bir açıklama gerektiriyordu. Yine de elimizde güvenilir psikolojik veri olmadığından, suçlulardan çoğunun karakterlerine nüfuz edilemeyeceği dürüstçe kabul edilmelidir.

Örneğin görünüşte daha dürüst olan suçlulardan birini, Auschwitz’in komutanını ele alalım. Binbaşı Rudolf Höss’ü tanıdığımızı düşünmek çok kolaydır, zira 1945’te dürüst bir Memoir (Hatıra) yazmıştır (Höss ve diğ., 1978). Zaten ölüme mahkûm edilmiş ve kaybedecek bir şeyi kalmamış olan Höss, yönettiği cinayet makinesinin büyüklüğünü saklamaya çalışmamıştır. Memoir’da açıkça akıl sahibi kıdemli bir yöneticinin, ölüm kampının örgütlenişi ve personeli hakkında soğukkanlı ve ölçülü bir anlatısını görürüz. Bazıları onun sıradan niteliklerinin altını çizmiştir. Katz (1993: 61-79) onu temizliğe, düzene, tertibe ve otoriteye itaate bağlı bir “Nazi bürokratı”, “idari görevli” diye niteler -“sıradan modern bürokratın” tam bir timsalidir, diye de tamamlar.

Yine de burada sıradanlığm fazlasıyla esnetilmesi gerekir. Höss’ün kariyerine bir bakalım. Birinci Dünya Savaşı’nda genç bir gönüllü asker olarak mesleğe başlar. Savaştan sonra 19 yaşındayken Freikorps’a katılarak Letonyalıları, Polonyalılan ve Alman komünistlerini

öldürür. İhanet şüphesiyle içlerinden birini öldürdükten sonra birimi dağıtılır. Höss cinayetin sorumlusu olduğu gerekçesiyle mahkûm edilir. 1928'de serbest bırakıldığında doğrudan bir Nazi tarım örgütü olan Artamen Birliği'ne gider; 1934'e kadar tam zamanlı bir parti militanı olarak çalıştıktan sonra Dachau'daki ilk toplama kampı muhafızlarından biri olur. 1945'e kadar kamplarda hizmet verir. Höss verimli bir yönetici olabilir, ama Nazi ideolojisine kesinlikle son derece bağlıdır ve yetişkinlik dönemi Nazi taraftarlığıyla ve Nazi örgütlenmelerinde geçmiş, şiddete hiç uzak kalmamıştır. Onu sıradan bir yönetici ya da modernliğin temsilcisi olarak görmek güçtür. Benim yöntemimin meşruluğu burada devreye giriyor: Suçluların durumunu aydınlatmak için geçmişlerinin ve kariyerlerinin basit, nesnel niteliklerini analiz ediyorum. İşledikleri korkunç suçlardan önce nasıl bir yaşam sürüyorlardı? Hangi güdülerle hareket etmiş olabilirlerdi?

Önceki çalışmalar güvenilir yanıtlara müsait değildi. Suçluların tamamı hiçbir çalışmada ele alınmamış, sadece belli alt gruplar incelenmiştir. Fakat çalışmalardan çoğu suçluların hayatlarındaki üç nispeten sıradan niteliğe vurgu yapar. Suçlular dehşet verici işlerinin ortasında normal özel hayatlara sahiptir, aileleriyle birlikte yaşar ya da eve sevgi dolu mektuplar yazarlar, hayatın ritü-ellerini yerine getirir, ilişkiler kurarlar. Batı Alman savaş suçları mahkemesindeki sanıkların yüzde yetmiş ikisi duruşmalar sırasında evli kalmıştı (Oppitz, 1976: 170). İkincisi, olağandışı yeteneklere sahip olmamak bakımından sıradandırlar. Arad (1987: 198), Aktion Reinhard ölüm kampı personelini istisnai nitelikleri ya da karakterleri olmayan insanlar olarak tanımlarken pek çok yazarla aynı görüşü paylaşmaktadır. Üçüncüsü, önceki meslekleri Almanya'daki tipik işlerdir. Hilberg şöyle der: "Yok etme mekanizması Alman nüfusunu çarpıcı bir şekilde dikine kesiyordu. Her meslekten, her vasıftan ve her toplumsal statüden insanları kapsıyordu" (1978: 649). Lasik'e (1994a: 279) göre Ausc-hwitz öncesi meslekler "kamp personelinin içinden çıktığı topluma çok benzediği" gerçeğine ışık tutuyordu (krş. Browning, 1993; Goldhagen, 1996; von Hentig, 1977). Naziler üzerine daha yakın tarihli araştırmalarda, genellikle her toplumsal sınıftan geldikleri ortaya atılmıştır (bkz. Fascists: 4, 5. Bölümler; Fischer, 1995). Üniformasından, cakasından ve davasından mahrum kalmış yaşlı, ciddi giyimli savaş sonrası mahkeme sanıklarının sokaktaki Alman erkek ve kadınlardan hemen hiçbir farkı yoktu. Toplu katliamın kötülüğü duruşlarına yansısa daha teselli edici olabilirdi: o zaman bizimle hiçbir ortak yönleri yok derdik. Fakat durum böyle değildir.

Ama gerçekte suçluların yaşam öyküleri hakkında az bilgiye sahibiz. Devlet sektörü fazlasıyla temsil edilmekle beraber, ekonomik sektörlere dair kesin verilerimiz yoktur. Bölgesel kökenler hakkında bilgimiz az. Nazileri araştıranlar genelde onların Almanya'nın tüm bölgelerinden çıktığı sonucuna varmıştı; fakat bu sonuç da esasen nispeten biçimsel bölge kategorilerine dayanıyordu (kuzey-güney, batı-doğu, Prusya-diğer eyaletler vs.), herhangi bir teorik hipotezden yoksundu. İlk olarak Abel'in incelediği 1930'lardaki Nazi militanları örneklemini Merkl'in yeniden incelemesi bunlar^ istisnadır (1975: 133-8). Kaybedilmiş topraklardan ve tehdit altındaki sınır bölgelerinden erkeklerin daha fazla olduğunu bulmuştu -çünkü bu bölgeler aşırı milliyetçi yetiştirmeye daha müsaitti. Buralar çekirdek Nazi yandaş tabanı diye adlandırdığım bölgelere örnektir. Herhalde pek çok

soykırım suçlusu da buralarda yetişmişti. Ayrıca araştırmacılardan çoğu yurtdışmdaki AvusturyalI ve etnik Almanların da ağırlıklı olduğunu düşünmektedir. Koehl’e (1983) göre, SS özellikle AvusturyalIları ve Südetlileri saflarına katmakta başarılıydı, fakat bununla ilgili gerçek rakamlar sunamaz. Banach’ın (1998: 50) güvenlik polislerine dair verdiği rakamlar AvusturyalIların ya da Südetlilerin ağırlıkta olduğunu göstermediği gibi, Alman eyaletleri arasmda herhangi birinin ağırlıkta olmadığına işaret eder -gerçi nispeten Katolik eyaletler (Baden ve Bavyera) daha az temsil edilmektedir. Aynca Katoliklerin güvenlik polisleri içinde daha az temsil edildiğini bulmuştur (1998: 142). Lasik (1994a) Auschwitz personelinde tam tersi sonuçlara ulaşmıştır ilginç bir şekilde. Verdiği rakamlar, Nazilerin çoğunluğunun Protestan geçmişe sahip olduğuna dair bilgimize de ters düşer. Fakat Lasik, örnekleminde Almanlar ile AvusturyalIlar arasında ayrım yapamamıştır ve Katolik Avusturya’nın sonuçları etkilemiş olabileceğini kabul eder.

Suçluların zaten Nazilikte ve şiddet kullanmakta bir geçmişi var mıydı? T4 personeli en iyi bildiğimiz kesim. Yahudi olmayan Almanları öldürdükleri için, Almanya’da savaş sonrası yargılanma ihtimali en yüksek olan grup buydu. Araştırmacılardan çoğu personelin ne kadar çeşitli olduğunu vurgular. Bazıları güvenilirlikleri dolayısıyla parti ya da personel ağları üzerinden dikkatle seçilmişlerdi, diğerleri önlerindeki görevlerden tamamen habersiz olan sıradan parti üyeleriydi (örn., Horwitz, 1990: 64-8). Yine de de Mildt (1996: 311) tüm bu çeşitlilikte kariyerizmin dikkat çekiciliğine inanır:

inançlı katiller değil, şartların ve fırsatların yarattığı katillerdi. Paranoyak ideolojik savaş imgesine uymuyorlardı... aksine sıradan insanlardı ve şahsi çıkarları konusunda çok gelişmiş bir hesaplama içgüdüsüne sahiplerdi... Burada akla geliveren anahtar kelime “idealizm” değil “oportünizmdir”.

Banach (1998), Browder (1996) ve Gellately (1990), Gestapo ve diğer güvenlik polislerindeki çeşitliliğe vurgu yapar. İdeolojik Naziler yerine daha sıradan insanları tespit etmeye çalıştıklarından, motivasyonlar analizime başlarken kullandığım ikili karşıtlığı kırmamıza yardımcı olacak işler yapmış olabilirler, zira bu dönemde sıradan değerler ile polisin uygulamaları arasmda ortaya çıkan eşleşmeyi ve Nazizmin genel ethosunu vurgularlar. 1933 öncesinde sadece azınlığı Nazi olmasına rağmen, neredeyse tamamı şüphelileri avlama ve sorgulama için Nazilerin verdiği yetkileri takdirle karşılıyordu. Browder’a göre, güvenlik polisi faaliyetlerinin işaret ettiği kurumsal kimliğin Nazizmle bir nevi birleşme eğilimi vardı. 1930’larda polislerin rutin mesleki şiddet kullanımındaki artış onları giderek radikal Nazizme çekiyordu. Kamu düzenine dair sert kavrayışlar Nazilerin devletçilik vurgusuyla uyumluydu -ilk başta Nazi olmayan fakat sonra başını çeken iki örneğim, yani Müller ve Nebe de baş suçlular arasına girerken bu durumu keşfetmişti.

Proctor (1988) Üçüncü Reich dönemi tıbbi uygulamaları benzer bir şekilde yorumlar. Naziler daha iktidara gelmeden önce Alman tıp biliminin doğal nesnelerinden biri ırk olduğundan, tıp bilimi ile Nazilerin ırksal biyomedikal bilimde başı çekmesi arasmda zaten kuvvetli bir bilimsel yakınlık vardı. Nazizm onlara mesleki açıdan cazip geliyordu. Ailen (2002) benzer şekilde WVHA (SS kampı karargahları) idarecilerinin ve mühendislerinin

bilimsel çalışmaya bağlılıkları ile Nazilerin görünüşteki düzenli, akılcı topluma bağlılıkları arasmda bir yakınlık gördüğüne dikkat çeker. Bu yüzden profesyonel kurumlar ve altkültürler masum insanları Nazizme itebiliyordu -sonra da cinayet işleyebiliyorlardı. Bu sosyolojik anlayış ideolojiyi soyut, sabit bir doktrinden ziyade kişinin kendi deneyim birikiminden çıkarılan bir bakış açısı olarak görür -bu da sıradan insanla gerçek Nazi arasındaki basit ayrımı bulanıklaştırır. Bu içgö-rüleri geliştirmeye devam edeceğim. Radikal Nazizme yatkın olanlar sıradan

insanlar değil sıradan polisler, doktorlar ve mühendisler olabilir.

Mobil katliam birimleri olan Einsatzgruppetı içinde, Yardımcı Polis Taburu 101'le ilgili iki çalışma, polislerden çoğunun geçmişinde Nazizmin pek olmadığını gösterir. Browning onların hiyerarşi ve yoldaşlık baskılarının tuzağına düşerek soykırım suçu işleyen sıradan insanlar olduğunu söyler. Goldhagen "yokedici Yahudi karşıtlığıyla (her Alman gibi) dolup taştıkları için cinayet işleyen sıradan Almanlar olduklarını söyler; fakat Rusları öldürme gerekçeleri konusunda bir şey demez. Her iki araştırmacı da polislerin tek tek seçilmeyip askere çağırılanlar arasında olduğunu, savaştan önce çok azmin Nazi olduğunu ve önceki mesleklerinin büyük çoğunluğunun geldiği Hamburg'daki meslek dağılımına uyduğunu belirtmiştir. Sonraki bölümde bu vargıların şüpheli yönlerine gireceğim.

Browning'in araştırmalarının gösterdiği üzere (1978, 1985, 1993) suçluların farklı yaşamöyküleri vardı. Fakat bazı değişkenler öngörülebilir durumdadır. Rütbe ne kadar yüksekse Nazilik o kadar fazladır; ayrıca SS'in çekirdeğinde ve parti örgütlerindeki kendini adamış Nazilerin oranı yardımcı polis kuvvetlerindekinden fazlaydı (Browning, 1993: 45-48; Jansen & Weckbec-ker, 1992: 79-81; Lichtenstein, 1990; Pohl, 1996: 81-96; Sandkühler, 1996). Einsatzgruppen'm yüksek rütbeli subayları ideolojik Naziydi (ve yüksek öğretim mezunuydu; Headland, 1992: 208). Demek ki çekirdek kurumlardaki üst kademeler uzun zamandır Nazi olanlarla doluydu. Birn, 45 en yüksek rütbeli SS polislerinin meslek yaşamında ağırlıklı olarak Nazilik geçmişi ve siyasi şiddet gözlemlemiştir. Himmler onları bizzat seçiyor ve kendisini "bahçıvana benzetiyordu -bitkileri seçiyor, ayıklıyor ve büyütüyordu" (1986, 1991: 351). Segev (1987), 30 toplama kampı komutanı içinde, daha gelişigüzel bir seçim usûlüne tabi ama uzun vadeli Nazilik kariyerlerini açığa çıkarır. Safrian da (1993) Eichmann'm ekibi üzerine araştırmasında aynı sonuca ulaşır.

Araştırmacılar ayrıca soykırım kuramlarının zaman içinde nasıl değiştiğini de gözlemlemişlerdir. Bu kuramların kurucuları, karşılarındaki zorlu görevleri düşünerek bu görevlere uygun insanları işe almıştır -eski Muharipler ya da güvenilir, soğukkanlı, sert ya da sağlam olduğu düşünülenler. Sonraki kurumlar, şiddet kullanımının teşvikinde zaten rol alan daha eski kuramların ekibini kullanır. Anscfıluss'tan sonra sert görevler için seçilen AvusturyalIlar, 1934'deki başarısız Nazi ayaklanmasından sonra Avusturya'dan kaçan ve Almanya'daki Avusturya Lejyonunda tam zamanlı devrimciler olarak eğitilenlerdi, ilk gerçek ölüm kampları (Sobibor, Belzec ve Treblinka) T4'ten gelen 97 personelle açılmıştı. Auschwitz daha önce Dachau'da Eicke'nin başını çektiği sert savaş öncesi kamp rejiminde eğitilmiş personelle başlatılmıştı. 1930'ların ortalarına kadar SS personeli titizlikle

seçiliyordu, fakat sonra büyük bir genişleme oldu ve bu genişleme savaş zamanında daha da hızlandı. Kamplar cephenin ihtiyaçlarıyla rekabet etmek zorunda kalınca, tanınan bireyleri seçme lüksü azaldı ve eski yardımcı polislerden savaşamayacak durumdaki yaralı askerlere kadar herkes işe alınmaya başladı. Böylece suçlular sıradanlaştı ve sayıları arttı. Bu genişlemede rol alan toplumsal ilişkileri -subaylar ile siviller, deneyimli katiller ile sayılan giderek artan çaylaklar arasında- araştırmamız gerektiği açıktır. Sofsky (1997) ölüm kamplarında soykırım yapılmasına bu ilişkilerin yardımcı olduğunu ileri sürer. Bu daha genel olarak da doğru muydu?

SUÇLU ÖRNEKLERİ

Önceki araştırmalarda göze çarpan çeşitlilikle başa çıkmak için bütün suçlu gruplarından örnekleme yapmamız gerek. Aksi takdirde, araştırmacılar kendi teorilerini destekleyecek birkaç yaşamöyküsü kullanarak altgruplar temelinde sonsuza dek genellemeler yapabilir. Fakat örnekleme yapılacak suçluların miktarı tam olarak bilinmemektedir. En bariz strateji mahkûm edilmiş savaş suçlularına bakmaktır, fakat suçluluğu su götürmez olanlardan bazıları savaşta ölmüş, bazıları kaybolmuş, bazıları hiç yargılanmamış ve bazıları tuhaf şekillerde aklanmıştır -ya neredeyse tüm potansiyel tanıkları öldürmüşlerdir ya da mahkeme olağandışı bir hoşgörü göstermiştir (mesela T4 katil doktorları beraat etmiştir; çünkü "yaptıklarının yanlış olduğunu fark etmemiş'lerdir). Bazı ülkelerin mahkemeleri diğerlerinden daha hoşgörülüdür ve hepsi kendi ülkelerinin yasalarına göre işlem yapmışlardır. Bu yüzden Batı Alman mahkemeleri cinayet suçlamalarını sadece "ana sebepler"in (Yahudi karşıtlığı buna dahildi) bulunması ya da "zalimlik" gösterilmesi (kurbanla doğrudan temas) halinde yöneltebiliyorlardı.[1] Bu hususlar bazı suçluların yargılanma ve mahkûm edilme ihtimalinin daha fazla olduğu anlamına gelir. En fazla risk altında olanlar ünlü cinayet mekânlarını yönetenler, sağ kalan tanıkların bulunduğu cinayet mekânlarında çalışanlar (özellikle mahkûm yardımcıları çoğu durumda sağ kalan kamp doktorları), bir de kişisel gaddarlıkları yüzünden hatırlananlardır. Alt kademeden suçluların çoğu fazla önplana çıkmadan cinayet işlemiş, dolayısıyla kimliğini ortaya çıkarmamış ve serbest kalmıştır. Bu yüzden mahkûm olmuş savaş suçluları arasmda alt kademedekilerden ziyade subaylar, kadınlar subay olamadığı için daha ziyade erkekler vardır.

Geriye iki kusurlu örnekleme stratejisi kalıyor. Belli bir katliam ortamının tüm personelinin dosyalarındaki sınırlı verileri kullanarak seçim sapmasından

kaçınabiliriz; Lasik (1994a) Auschwitz'te ya da Browning (1993) Polis Taburu 101'de böyle yapmıştır. Bu strateji benim araştırmamın küçük bir kısmını oluşturuyordu. Soykırım faaliyetlerine toplu olarak karışan ama kesinlikle hepsi savaş suçu işlememiş olan iki grup hakkında sınırlı yaşamöyküsü verisi var elimde.

la. 1945'teki KL subayları. Bu örnekleme 1945 yılında SS subayları listesindeki tüm toplama kampı subaylarını kapsar.[1] Kadınlar SS subayı olamadığı için, tamamı erkek 357 subay kaydına ulaştım. Bunlardan 80'i için yetersiz ayrıntı verilmişti. Bu 80 kişinin hemen

hepsi 1944'te kamp sistemine dahil olmuş, henüz teğmen ya da yüzbaşı rütbesi almış ve 1900'den hemen sonraki yıllarda doğmuştu. Bunlar büyük ihtimalle Wehrmacht ya da Waffen-SS cephe hattında çarpışırken yaralanmış ve sakatlığı yüzünden kamplardaki gibi geri SS faaliyetlerine atanmış orta yaşlı subaylardı. Bunlar KL personelinin nispeten kısa süreli üyeleriydi. Bazıları hunharca suçlar işlemeye zaman bulmuşsa bile, büyük ihtimalle soykırımda çoğu görece küçük roller oynamışlardı. Bu yüzden odaklandığım geri kalan 257 kişinin rütbesi, Nazi Partisi'ne giriş tarihi, mevcut rütbesini hangi tarihte aldığı, doğum yeri ve doğum tarihi elimde vardı. Ana örnek grubumda da bulunan 39 kişinin bilgileriyle verileri karşılaştırma şansım da vardı. Sadece Nazi Partisi'ne üyelik tarihleri güvenilir değildi. Bu listede parti üyesi olarak listelenmeyen 12 kişiden 6'sı aslında parti üyesiydi. Dolayısıyla, bu bilgiyi hesaba katmadım.

Bu KL subayları listesi, Tümgeneral Richard Glücks'ten (tüm kampların başmüfettişi) tarihsel kayda hiçbir kişisel damga bırakmamış olanlara kadar rütbe ve ün bakımından yukarıdan aşağı iniyordu. Bazıları hiç mahkemeye çıkmamıştı. Bunlar soykırımın çekirdeği olan ana toplama kamplarında bulunan subayların ağırlıklı çoğunluğunu oluşturuyordu, fakat şahsen ciddi suçlar işlememişlerdi.

1b. 1945'teki SD subayları. Aynı SS kaynağından, çok daha geniş devlet güvenliği polisinden, yani SD'den gelen subaylardan örnekleme yaptım. Soyadları H ve I ile başlayan tüm erkekleri seçtim (bunlar herhangi bir bariz bölgesel ya da dini sapma olmadan seçildi). Böylece karşıma 406 kişinin örnek la'dakiyle aynı olan yaşamöyküsü ayrıntıları çıktı.[2] Bu adamlar etkinlikleri bakımından KL subaylarından daha fazla çeşitlilik arz ediyordu büyük ihtimalle. Bazıları Yahudilerin, Bolşeviklerin ve diğer düşmanların kovulması ve şüphelilerin sorgulanmasına rutin olarak dahil oluyordu. Bazıları katliamlara, işkenceye, dayağa vs. çekiliyordu. Yine de SD'ler üzerine araştırmaların çoğu onların mesleğinde yükselme çabasında polisler olduğunu, SS şiddetine gönülsüzce ve kısmen katıldıklarını, güvenlik polisliğinin daha doğru davranış şekillerine bağlılıklarını kısmen koruduklarım gösteriyor. Aralarından sadece 15'i gerçek suçlularla ilgili ana örneklememde bulunuyordu. Ne yazık ki listede bu subayların nerede hizmet verdiğine dair bir ipucu yoktu. Bu bilgi önemli bir fark yaratırdı. Almanya'nın içinde hizmet veren SD üyeleri, Polonya ya da Yugoslavya'ya gönderilenlere nazaran savaş suçu işlemeye o kadar itilmemişti.

1.581 KİŞİLİK YENİ BİR SAVAŞ SUÇLUSU ÖRNEKLEMESİ

Taraflılığına rağmen savaş suçu mahkemelerinden örnek çıkararak mahkemeye sunulan daha zengin ayrıntıları kullanabiliriz. Sonra kaybolan, ölen ya da çok şanslı olanlar arasındaki en muhtemel suçlular üzerine verileri ilave edebiliriz. Bunlar buradaki ana konum olan gerçek ya da çok büyük ihtimalle gerçek savaş suçlularını içerecektir. Savaş suçlusu saydığım 1.581 Alman hakkında yayımlanmış mahkeme kayıtlarından, gazete kupürlerinden ve suçlular üzerine akademik çalışmalardan elde ettiğim yaşamöyküsü verilerini topladım.[3] 1947 ile 1965 arasmda gerçekleşen Batı Alman duruşmalarıyla ilgili 22 ciltlik dergi Justiz und NS-Verbrecherı (Bauer, 1968-81) örneklememin üçte birini teşkil

ediyor. Geri kalanlar çok sayıda kaynaktan geliyor. Hemen hepsi yayımlanmış olan bu kaynaklar, Mann'a (2000) eklenmiş kaynakçada yıldızla işaretlendi. Benim analizim büyük ölçüde ikincil araştırmaya dayanıyor ve suçluların niceliksel analizi yönünde bir ilk deneme mahiyetinde. Arşivlerde daha fazla birincil araştırmayla gelecekte güçlendirilebilir ve zaten güçlendirilmesi de gerekir. Çeşitli ülkelerde savaş sonrası mahkemelerde cinayetten, doğrudan cinayeti örgütlemekten veya yardımcı olmaktan hüküm giyenleri (993 kişi), aynı suçlan işlemiş olma ihtimali yüksek olan fakat ya savaşta ölmüş (101), ya savaş sonunda intihar etmiş (62), ya mahkûm edilmekten kurtulmuş (339) ya da kaderini bilmediğim (87) kişiyi araştırmama dahil ettim. Bu son dört kategori büyük ölçüde benim suçluluk hükmüme dayanıyor. Sadece mahkemelerde suçlu bulunanları inceleyerek bundan kaçınabilirdim, fakat böylece örnekleme güvenilirliğini artırmak adma geçerliliğini kurban etmiş olurdum.

En baştaki Naziler araştırmaya dahildir: SS Yüksek Komutası (RuSHA), tepedeki SS ve polis liderleri, Nazi Partisi Gauleiter makamı ve kıdemli Einsatz-gruppen subayları. Daha aşağı rütbelere doğru indiğimizde, suçluların toplam sayısının temsiliyeti seyrekleşir. En meşhur orta kademe subaylar Eichmann ve Klaus Barbie gibi adamlardır. Josef Mengele kötü ünlü doktorların başında gelir. Daha alt kademedekilerin çoğu gerçek adlarıyla değil korkunç lakaplarıyla tanınmaktadır -ikinci "Ölüm Meleği" (yani Mengele'den sonra), "Belsen Canavarı", "Buchenwald Kaltağı" vs. Tüm ölüm alanlarından suçlular vardır; Yahudileri, Slavları, Çingeneleri, ruh hastalarını ve diğerlerini öldürme emri veren ya da mükerrer olarak öldüren erkek ve kadınlar araştırmaya dahildir. Ayrıca bu örnekleme de tamamen tarafsız değildir. Liderlerin sayısı gerçekten fazladır, yazılı izler bırakanlar daha çoktur ve kurban grubunun hatırlayabildikleri ağırlıktadır. Örneklememin tüm suçluları temsil edebileceğini iddia etmiyorum, fakat asıl çekirdeği temsil eder ve daha geniş suçlular kitlesiyle ilişkilerine dair bazı şeyleri açığa çıkartmakta kullanılabilir. Aynı zamanda bugüne kadar toplanmış en geniş katliamcı örneklemesidir.

Suçluların doğum yeri ve tarihi, din, normal ya da dengesiz aile geçmişi, kendisinin ve babasının önceki meslekleri, Nazi hareketinde daha önceki geçmişi, daha önceki şiddet geçmişi, savaştaki etkinlikleri ve savaş sonrasındaki kaderiyle ilgili veri topladım. Böyle bir araştırmanın kötü yanı verilerin değişkenliğidir -bazılarının verileri tam, diğerlerininki eksik olabilir. Örnekleme genişletilebilir ve eksik veriler Berlin'deki SS ve Nazi Partisi dosyaları, Ludwigsburg ve Viyana'daki savcılık dosyaları ve eski komünist devletlerdeki savaş sonrası dosyalar arasmda arşiv araştırması yapılarak bulunabilirdi. Bunların hiçbirine bakmadım, fakat birilerinin bakması gerektiği açık.

Bu araştırmada dört yaşamöyküsel soruya cevap aradım: (1) Suçlular çekirdek Nazi yandaş tabanlarından mı çıkmıştı? 1933 öncesi Naziler çok büyük ölçüde asker, polis ve kamu görevlileri arasından çıkıyordu; sermaye ile emek arasındaki ana sınıfsal çatışma alanlarının dışında kalan ekonomik sektörlerden geliyorlardı (yani smıfsallığm milliyetçiliğe ağır bastığı kentsel büyük ölçekli imalat ve madencilik sektörlerinden değillerdi); yüksek öğrenim görmüş orta sınıf üyeleriydi; kaybedilmiş ya da tehdit altındaki bölgelerde doğmuşlardı; ayrıca tüm bunların yanı sıra Katoliklerden ziyade

Protestanlar ağırlıktaydı. Bu tip arka planlar aşırı milliyetçilik ya da aşırı devletçiliğe yol açabiliyor ve bu yüzden 1933 öncesinde Nazileşme yaratabiliyordu.[4] 1933 öncesinde çok az kişi bu görüşlerin katliama yol açabileceğini düşünüyordu elbette. Fakat katliama karışmaları kısmen daha geniş anlamda ideolojik bağlılıktan kaynaklanıyorsa, böyle geçmişler suçluların karakteristik özellikleri olabilir mi? (2) Nazilere erken ve/veya gençken mi katılmışlardı? Tam zamanlı ve/veya kendini adamış Nazi iniydiler? (3) YasadıŞı, şiddet içerikli ya da kanlı faaliyetlere asıl toptan imha aşamasından önce ve/veya gençken mi katılmışlardı? Bu soru-

Tablo 8.1 Nazi Suçlular: Savaş Suçluları Sektörü Örneklemesinin Nitelikleri

	T4	Doktorlar	Kamp	Einsatzgruppen	Güvenlik Polisi	Nazi Partisi	Diğer	Hepsi	Toplam
% kadınlar	22	5	9	0	1	0	4	5	1.581
% astsubaylar ya da aşağısı	67	0	71	28	16	3	18	36	1.562
% işçi sınıfı	63	0	64	35	29	14	22	37	1.216
% üniversite mezunları	25	99	5	34	43	54	49	41	912
% devlet çalışanları	24	6+[a]	21	58	53	51	57	40	1.152
% ebeveyn(ler)i olmayanlar	20	11	19	20	19	2	13	16	650
% kariyeri aksayanlar	21	11	47	16	30	9	13	24	765
% tam zamanlı/şiddete başvuran Naziler	53	51	62	72	95	100	60	72	784
Nazilere katılma yaşı ortalaması	27	29	28	27	28	29	33	29	1.159
1939'daki yaş ortalaması	34	35	32	33	35	41	41	35	1.562
% taşra doğum yeri	30	25	38	32	25	36	28	32	1.471
% doğum yeri %80 + Katolik	46	37	323	31	30	40	30	33	1.556
% dış ülkelerdeki etnik Almanlar	33	23	31	28	28	31	16	28	1.581
% ömür boyu hapis/idam cezası alanlar	28	46	35	35	44	41	32	37	1.580
Örneklememdeki sayıları	141[c]	109	458[d]	291	305	121	200[e]		1.581

a Bu rakam çok düşüktür. Doktorların daha önce kamuda mı, özel sektörde mi çalıştığı nadiren kaynaklarda belirtilmiştir. Bunun net olmadığı yerlerde özel sektörde çalıştığını varsaydım.
b Bu rakam ölmüş ya da tutuklanmaktan kurtulmuş kişilerin muhtemel cezalarını da içermektedir.
c Ayrı bir sütunda görülen doktorlar ve dişçiler dışarıda bırakılmıştır.
d Ayrı bir sütunda görülen doktorlar ve dişçiler dışarıda bırakılmıştır.
e 72 sivil görevli, 58 askeri personel (çoğunluğu Waffen-SS) ve 70 çeşitli sivilden (gazeteciler, işadamları vs.) oluşmuştur.

nun cevabı şiddet içerikli bir kariyere ya da şiddete alışmışlığa işaret edebilir. (4) Toplumsal marjinallik, aşağı doğru toplumsal hareketlilik, işsizlik ya da aile travması deneyimlemişler miydi? Staub'un (1992: 3. Bölüm) zor zamanlar psikolojisi diye adlandırdığı psikolojik durum insanları saldırganlığa ya da başkalarım suçlamaya yöneltebilir. Gerçek psikolojik veri olmadan şiddete başvurma güdülerine yol açan dengesiz kişilik delillerine en fazla bu kadar yaklaşabiliyorum, (l)'den (3)'e kadar unsurların bileşiminin aynı zamanda şiddete başvuran Nazizmin içine sıkışmış bir kariyer sürecini de gösterebileceğine dikkat edin. Bu da gerçek Naziliğe yakınlaşmanın ve ilk başta ideolojik bakımdan Nazileşme tercihinin sonucudur. Tam tersine suçlular dört unsurun hepsi bakımından da olağandışı değil, genel olarak sıradan Almanları temsil eder durumda olabilir.

BULGULAR

Tablo 8.1 örneklemenin niteliklerini ana soykırım kurumlarma bölünmüş olarak özetler.[5] Örneklerin yüzde doksan beşi erkektir. Kadınlar sadece T4'te (hemşireler ve sekreterler)

ve kamplarda (kadın tutsakların gardiyanları olarak) yüzde 5'i aşar. Bu oran Nazi soykırımına kadınların katılım düzeyini temsil etmektedir. Kadınlar ölüm kampı çalışanlarının yüzde 10'unu oluşturuyordu ki diğer kamplarda da oran aynıydı (Schvvarz, 1994: 35). Kadınların o dönemdeki ast rolleri ve tam SS üyeliğine kabul edilmedikleri göz önüne alınırsa, diğer katılım yolları da genellikle dolaylı idari yardımla sınırlı kalıyordu. Örneklememdeki kadınlar erkeklerden çok daha az eğitim almışlardı ve orta sınıfın altındaydılar. Sadece altı kadın doktorun subaya denk düşen rütbesi vardı. Çok azı tescilli Naziydi. Sadece yüzde 16'sı, 1939'dan önce yetişkinlere yönelik herhangi bir Nazi örgütlenmesine katılmıştı. Hiçbirinin daha önce şiddete başvurduğuna dair bilgi yok, üstelik çok azı konumlarını kendileri seçmişti. Kadın gardiyanların çoğu konumlarına atandıklarını ve ana kamplardan birinde iki ila dört hafta eğitim gördüklerini söylüyordu (Schwarz, 1994). Savaş sonrasında savcılar genellikle suçlanan kadınların gerçekten Nazi olduğunu ispatlayamamıştı. Bazılarının aktif Nazi olan erkek aile üyeleri vardı (örneklememde evli bir çift, yani kötü şöhretli Buchemvaldlı Kochlar vardır). Sağ kalan esirlerin belirttiğine göre, kadınların çok azında Nazilere yönelik güçlü sempati vardı. Ne yazık ki her iki yönde de sistematik veriye sahip değilim, çünkü mahkemeler bunları gelişigüzel kaydetmiştir. Kadınlar bu tür bir araştırmanın

TABLO 8.2 Nazi Suçlular: Erkeklerde Kuşaklar Arası Toplumsal Hareketlilik: Her Kategorideki Tüm Erkeklerin Oranı

	Kendi Mesleki Sınıfı			
Babanın Mesleki Sınıfı	Elit	Alt Orta	İşçiler	Toplam %
Elit meslekler	19.6	12.0	1.2	32.9
Alt orta sınıf	5.7	20.7	12.0	38.4
İşçiler	2.4	6.0	20.3	28.7
Toplam %	27.7	38.7	33.6	100.0
Alman işgücünde %	2.8	42.7	54.6	100.0
Temsiliyet oranı	9.89	0.91	0.62	

Notlar:
Toplam N= Her iki mesleğin de bilindiği 581 erkek suçlu
Kodlanan meslek (1) baba ve (2) kişinin kendisi için Nazi kariyeri öncesindeki esas mesleği gösteriyordu. Meslekler ve sınıflar 1933'teki Alman nüfus sayımına göre kategorilere ayrıldı.
Elit meslekler: Büyük toprak sahipleri, girişimciler, üst düzey müdürler, üst düzey sivil görevliler, akademik eğitim almış meslek sahipleri.
Alt orta sınıf: Bağımsız zanaatkarlar, akademik eğitim almamış meslek sahipleri, beyaz yakalı işçiler, alt düzey sivil görevliler, küçük tüccarlar, çiftçiler.
İşçiler: Vasıfsız, yarı vasıflı ve vasıflı.

en keskin yöntemsel zorluğunu oluşturmaktadır. Bilgi eksikliği aranan şeyin gerçekten olmadığı anlamına mı gelir? Bu şart değil. Bazılarının kuvvetli Nazi görüşleri olmalı, fakat çok azı daha önce Nazi davranışı göstermişti ve Nazizm ya da savaş öncesi şiddet kafesine girmişti. Fakat Alman ataerkilliği ve cinsi-yetçiliği, eğilimleri ne yönde olursa olsun, kadınları soykırımda çok fazla rol almaktan korumuştu.

Tablo 8.1'in ikinci satırı, örneklerimden çoğunun subay (ya da eşdeğer rütbede saydığım yüksek statüdeki siviller) olduğunu göstermektedir. Kamp alt örneklememde çoğunluğu oluşturmasalar da, Lasik'in (1994a: 282) Auschwitz personeline dair daha eksiksiz

verilerine kıyasla yine de fazla temsil edilmişlerdir. Büyük kampları temsiliyet düzeyim iyi olduğundan, sapmanın sebebi benim örneklemem değil, büyük ihtimalle yargılama süreciydi. Aynı zamanda (Lasik'inkine kıyasla) meslek sınıfındaki inişli çıkışlı dağılımımı da buradan açıklamak mümkündür. Kamplar ve T4 dışında işçi sınıfı benim örneklememde çok az temsil edilirken, elit meslek sahipleri normalin neredeyse on katı fazla temsil edilmektedir. Örneklerin yaklaşık yüzde 41'i üniversite mezunudur. Bu örneklemenin hayli önde gelen suçluları kapsadığı ortadadır.

HAYAT TRAVMALARI

Tablo 8.1 ve 8.2 hayat travmaları ve hipotez lb -bunların şiddet düşkünü katiller olabileceği- açısından anlam taşıyan nispeten sınırlı veri içeriyor. Örneklerin sadece yüzde 16'sı 19 yaşından küçükken (ölüm, ciddi yaralanma, boşanma ya da terk etme neticesinde) ebeveyn kaybı ya da yetersizliği yaşamış. Ortalama hayat beklentisinin 50 civarında olduğu ve Birinci Dünya Savaşı'mn gerçekleştiği bir dönemde bu rakam düşük görünüyor. Yeterli aile bilgisi olan 650 kişiden sadece 30'u (yüzde 4.6'sı) savaşta ebeveynini kaybetmişti ya da ebeveyninin savaş yüzünden psikolojik çöküntüye uğradığına şahit olmuştu (22 baba, 5 anne, 3 her ikisi). Gestapo işkencecisi Klaus Barbie'nin dengesiz yaşamöyküsü iyi bilinir (Linklater ve diğ., 1984). Babası Birinci Dünya Savaşandaki deneyimleri yüzünden mahvolmuş bir halde eve dönmüştü, içip içip ailesini dövüyordu. Klaus mutlu bir çocuk değildi ve okul zamanında Hitler'i tapma derecesinde sevmesi baba sevgisinden yoksunluğunu gidermek için olabilir. Yine de böyle travmalar örneklerim arasmda azdır. Baba figürünün kaybının otoriterliğe ve führere tapınmaya yol açtığı şeklindeki Loewenberg'in (1983: 259-80) teorisine ters düşüyorum bu bakımdan - yani Hitler'in emriyle savaş suçu işlemeye kadar gittiği kabul ediliyorsa. Her halükarda, Barbie'nin yaşamöyküsüyle ilgili tayin edici nokta, onun daha okuldayken Gestapo'ya muhbirlik yapması, mezun olur olmaz tam zamanlı faaliyet göstermeye başlaması ve hiçbir zaman bu kurumdan uzak kalmamasıdır. Gestapo onun eviydi, kafesiydi.

İstihdamdaki bozulma yüzde 24'ü etkilemiştir (Tablo 8.1, satır 7). Yine bu rakam da düşük görünüyor. Sadece 1933'te bile işsizlik oram yüzde 30'un üzerindeydi. Browder (1996) incelediği SD subaylarından en az yüzde 32'sinin daha önce işsiz olduğunu bulmuştur. Benim ölçütlerim işsizliğin yanı sıra işlerin bozulmasını ve yolsuzluk suçlamalarım da içeriyor. Fakat bunların üçte biri için Nazi, SA ya da SS üyeliği önce geliyordu; bunlarda işlerin bozulması harekete çok fazla vakit harcamanın bir sonucu olabilir (bazıları bunu dile getirmiştir). Yarısında Nazilik kariyerin bozulmasından sonra gelmiştir, dolayısıyla bunun sonucu olabilir; geri kalan altıda bir için Nazilik ile işlerin bozulması o kadar iç içedir ki sebep ile sonucu ayırmak mümkün değildir. Bu yüzden, örneklerin en fazla yüzde 16'sınm kariyeri bozulmuştur ve bu da zor zamanlar psikolojisi yoluyla aşırı tepkilere yol açmış olabilir. Bu insanlar çoğu durumda başarısız değildi. Nazizmi önceleyen işsizlik büyük ölçüde benim örneklememdeki işçiler arasında gündeme gelmişti. Bazıları Nazilerden iş alabilmek için onlara katıldıklarını söylemiştir. Savaş suçları mahkemesinde bu iddia maksatlı görünse de (yani "ben gerçekte Nazi değil, sadece iş bulmaya çalışan sıradan bir Almandım"), büyük ihtimalle 1933'ten sonra kariyerist sebeplerle harekete

katılan “çoğunluğa uyan Naziler” için çoğu durumda geçerliydi.

Savaş öncesi marjinal düzeyde suç delilleri nadirdir. İçlerinden sadece 10’u siyasi olmayan sebeplerle savaş öncesinde resmen suçlanmış ve hüküm giymiştir. Gerçek rakamın daha yüksek olduğunu varsayabiliriz; çünkü bu bilgi serbestçe açığa vurulacak türden değildi. Fakat Kapos’u (mahkûm reislerini) örneklerime dahil etsem durum farklı olabilirdi. Kapos’un kayıtları ömür boyu amaçsızca küçük suçlar işleyen, ailesi dengesiz ve işsiz kişileri gösteriyordu -hattâ büyük bir kısmı suçlu oldukları için kamptaydı. Savaş öncesinde Nazi değillerdi. Tablo 8-2 toplumsal hareketliliğin biraz kabaca genel değerlendirmesini sunar. Suçluların çoğu (yüzde 60.6) babalarına kıyasla ne smıf atlamış ne de sınıfsal statüsünü kaybetmiştir. Öte yandan, sınıfsal statüsünü kaybedenler (yüzde 25.2) sınıf atlayanlardan (yüzde 14.1) fazladır. Gel gelelim, belgeleri en eksiksiz olanlar arasındaki farkın en az yarısı siyasi bağlılığın sebebinden ziyade sonucu gibi görünüyordu: Militan Naziler nadiren kariyerlerini önplan-da tutmuşlardı. Savaş öncesi Nazi liderliğinin (özellikle Gauleiter; Rogowski,

1977) aksine, suçlular daha önce pek smıf atlamamıştı. Jamin’in (1984) savaş öncesi SA örneklerine benziyorlardı; çoğunlukla biraz devletçiydiler, ama sınıfsal konumlarını da biraz daha fazla kaybediyor gibiydiler (ki Jamin bunu abartmaya eğilimlidir). Bu durumda suçlulardan pek azı ciddi hüsran, saldırganlık ya da kişisel mutsuzluk için başkalarını suçlama yaratacak türden çok dengesiz yaşamlar sürmüştür. Nazi soykırımı bu kitaptaki en organize vakadır ve büyük ihtimalle diğerlerinin tipik özelliklerini taşımayacaktır. Fakat marjinal ya da suçlu tiplere dayanmıyordu.

MERKEZİ YANDAŞ TABANLARI: TEHDİT ALTINDAKİ SINIR BÖLGELERİ VE MÜLTECİLER

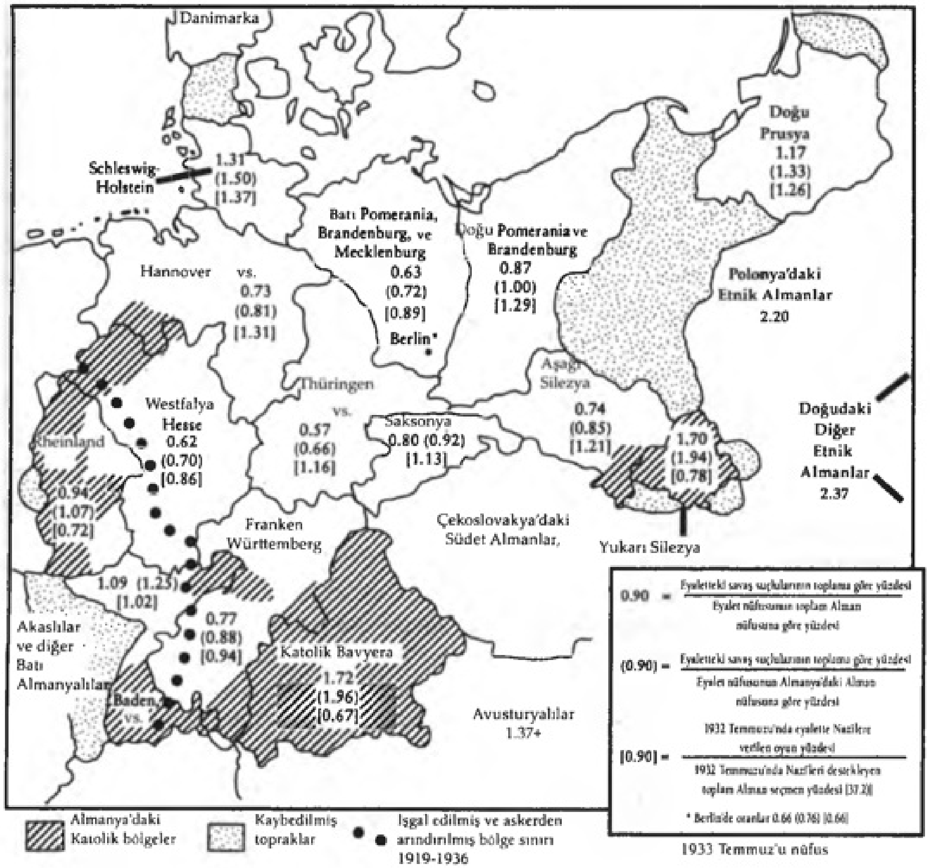
Çoğu değişken bakımından örneklemenin bir bütün olarak Alman nüfusundan farklı olup olmadığını bilmek istiyoruz. Bu yüzden bir temsiliyet oram çıkarmak için, belli bir niteliğe sahip suçluların yüzde oranını bir bütün olarak Alman nüfusunda ya da işgücünde bu niteliğe sahip insanların oranına böldüm. 1.0’ın üzerindeki oranlar bu niteliğe sahip suçluların aşırı temsil edildiğini, 1.0’dan az oranlar ise düşük temsiliyeti gösteriyor.

Suçlular özellikle bazı bölgelerden mi çıkmıştı? Bu eyaletlerdeki ve daha küçük yerleşim birimlerindeki doğum yerlerini 1933 tarihli Reich nüfus sayımındaki ayrımlara göre (Statischtisches Reichsamt, 1935’te bildirildiği şekliyle) kodladım, ayrıca etnik Almanların soykırım kuramlarına dahil olma potansiyeli taşıdığı yurtdışındaki alanları da buna ekledim: 6.4 milyon AvusturyalI (6.8 milyon Avusturya nüfusunun yüzde 94’lük Alman kısmı); Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Polonya’ya ve Çekoslovakya’ya kaptırılan topraklardaki 1.5 milyon Alman; Polonya’nın geri kalanındaki 600.000 Alman; 3.2 milyon Sü-detli Alman; Çekoslovakya’nın geri kalanı, Macaristan, Yugoslavya, Baltık devletleri ve İtalya’da bulunan 2 milyon Alman; Schleswig-Holstein, Alsace-Lorra-ine ve Belçika’nın Malmedy bölgesindeki kaybedilmiş batı topraklarında yaşayan 350.000 Alman. Tüm etnik Almanların tam nüfusunu çıkarmak mümkün değil, ama benim 14 milyonluk tahminim gerçekten çok uzak olamaz. Harita

8.1 doğum yerlerini gösteriyor, ayrıca her bölgeye temsiliyet oranı verildi. Re-ich Alman eyaletlerinin iki oranı daha var: sırf Reich Almanları arasında suçluların oranı ve 1932 Temmuz Reichstag seçiminde Nazilere verilen oy oranı.

Bu bölgelerden bazılarının aşırı ulus-devletçiligi besleyebileceği, Alman ulusunun düşmanlarına saldırabilecek kavgacı bir devlet isteyebileceği hipotezini ortaya atmıştım. Güya tehlikeli Alman-olmayan uluslar arasmda yaşayan yurtdışındaki Almanlar, kaybedilmiş topraklarda yaşayan Almanlar ve tehdit altındaki sınırlara bitişik bölgelerde yaşayan Almanlar muhtemel adaylar olabilir. Almanya sınırlarının çoğu etrafındaki toprakları kaybetmişti: Kuzeybatıda (kuzey Schlesvvig, nüfus 166.000), kuzeydoğuda (Danzig, Polonya koridoru ve Litvanya'yla doğu Prusya sınırı, nüfus 3 milyon); doğu-orta (Silezya'nın bazı bölgeleri, nüfus neredeyse 1 milyon); güneybatı (Alsace-Lorraine ve Belçika'ya verilen küçük bölgeler, nüfus 1.9 milyon). Orta-batı'da Saar galip devletlerce kontrol ediliyordu ve Rhineland 1923'ten beri işgal altındaydı; bütün orta-batı ve güneybatı sınırları boyunca Müttefikler daha ilerideki 50 kilometrelik bir şeritte askeri müdahale hakları olduğunu iddia ediyordu. Harita 8.1'de bu topraklar gösteriliyor. Almanya'nın güya dış devletlerce sömürülmesi gelecekteki Nazi suçlusu sayısının artmasında etkili olmuş mudur?

Harita 8.1'deki en çarpıcı bulgu, Südet haricinde yurtdışındaki tüm etnik Alman bölgelerinin aşırı temsil edilmesidir. En aşırı temsil edilenler batıklardır, hemen hepsi Alsace-Lorraine ile Danimarka ve Belçika'ya bırakılan topraklardandır. Onların ardından Polonya ve diğer Doğu ülkelerindeki etnik Almanlar gelir. Polonya'dan gelenlerin çoğu ve Doğu Avrupa'dan gelen bir avuç insan da kayıp topraklardan geliyordu. Bu gruplar Almanya'nın herhangi bir bölgesinde doğanlardan daha fazla temsil ediliyordu. AvusturyalIlar da daha fazla temsil ediliyordu, fakat benim örneklemem büyük ihtimalle bu fazlalığı göstermiyordu, zira Avusturya'daki savaş sonrası yargılamalar Almanya'dakinden daha azdı ve büyük ihtimalle daha çok AvusturyalI suçlu kimliğini gizlemeyi başarmıştı.

HARİTA 8.1. Alman savaş suçlularının ve Nazi seçmen desteğinin bölgelere göre çok ya da az temsiliyetinin dağılımı.

Fakat ülkeleri Alman ordularınca "kurtarıldıktan" sonra (Avusturya ve Südet 1938, sonra başka yerler) Almanya'ya dönen etnik Almanları da ayırt etmeliyiz. İlk mülteciler baskıdan kaçmışlar, çoğu durumda da, kavgacı reviz-yonizmi canlandıran bir atmosferin bulunduğu mülteci kamplarına gitmişlerdi. Önceki bölümde bunun Nazi hareketinin bariz şiddet kafeslerinden biri olduğunu belirtmiştim. Bu mültecilerden çoğu Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra gelmişti, ama Naziliğe eğilimli **AvusturyalIlar** 1934 darbesi başarısız olunca ülkelerinden kaçmışlardı. O sırada **AvusturyalIların** çoğu Alman Nazi Partisi'nde ya da SS'te yüksek konumlara ulaşmıştı. **AvusturyalIları** saymazsak 100 mülteci vardı ve çoğu da İkinci Dünya Savaşı'ndan çok önce Nazizme bağlanmıştı. Bunlar örneklerin ortalamasından daha yaşlıydı, erkenden ve/veya genç Naziler olma ihtimalleri daha **yüksekti,** önceden şiddete başvurmuş ol-

malan, yüksek rütbelere ulaşmaları ve savaş sonrası daha büyük cezalar almış olmaları ihtimali de yüksekti.[6] AvusturyalIlardan yüzde 45'i idam ya da ömür boyu hapis cezası aldı; sığınmacılarda bu oran yüzde 42'ydi; Südetliler ve kurtarılmış etnik Almanlar için ise yüzde 31'de kalıyordu.

Harita 8.1 bu mültecilerin suçlular arasmda en fazla temsil edilen grup olduğunu gösteriyor. 1933 nüfus sayımında, yurtdışında doğup da anadili Almanca olanların oranı nüfusun yüzde l'inden azdı. Fakat suçluların yüzde 6'smı oluşturuyorlardı (ayrıca 1933'ten sonra gelenlerin de hemen hemen yüzde 6'smı teşkil ediyorlardı). Bu grupta Alsace-

Lorraine ve Schleswig-Holstein'daki etnik Almanların hemen hepsi, Baltık devletlerindekilerin çoğu, Polonya'dakilerin yarısı ve başka yerlerdekilerin az bir kısmı bulunuyordu. Bu grubun milliyetçi revizyonizmin militan bir biçimi olarak Nazizme erkenden ve derinden bağlanan, kendi kendini seçmiş etnik Almanlardan oluştuğu, Nazizmi desteklemek için en uca kadar gitmeye hazır olduğu barizdir. Benim örneklerimdeki AvusturyalIlardan çoğu için de bu durum geçerli sayılır. Hepsi de gerçek ve bir şekilde kafesteki Nazilerdir.

Bu durum kurtuluşu yurtdışında bekleyen diğer 108 etnik Almana (AvusturyalIlar ve Südetliler hariçtir) dair tablomuzu değiştiriyor. Bunların oranı çok daha düşüktü, fakat yine de 1.5 ile hâlâ yüksek sayılırdı. Üyeleri daha gençti, Nazilik ya da şiddet deneyimleri daha azdı ve savaş zamanı düşük rütbe alan işçilerden oluşuyorlardı ağırlıklı olarak. Aralarından yetmişi toplama kamplarında çalışmıştı, neredeyse tamamı sıradan muhafızlardı (bazıları savaş sonunda çavuş olmuştu). Onların cezaları örneklemedekilerin ortalamasından daha azdı. Ayrıca soykırıma da daha tesadüfen dahil olmuş gibi görünüyorlardı. Çok azı Wehrmacht'a seçilebilecek durumdaydı ama SS'te hizmet verebilirlerdi, ki bu da cinayetlere doğru çekilmelerine sebep olmuştu. SS onları ırksal saflık (genellikle Almancanm akışkanlığıyla ölçülüyordu), vasıflar ve siyasi güvenilirliğe göre elemeye çalıştı. Yine de çok azı Naziydi, zira kurtarılan etnik Alman cemaatlerinin çoğu yerel yönelimliydi ve hangi devlete bağlı oldukları görece daha önemsizdi. Kurtarıldıktan sonra karşılarındaki ana seçenekler Reich işgücüne katılmak (angaryadan daha iyi bir seçenek değildi), ele geçirilen Slav çiftliklerinde kolonici olarak seçilmek (çekici ama tehlikeliydi) ya da SS'e gönüllü olmaktı -Waffen-SS cephe hattına tayin edilirseniz tehlikeli, fakat kamplara tayininiz çıkarsa rahat bir işti. Nereye tayin edileceğiniz sıhhatinize ve kuvvetinize kalıyordu genellikle. Cephede yaralanmak kamplara transfer edilmek anlamına gelebiliyordu. Bu seçim süreçleri söz konusu bölgelerdeki daha sağlıksız işçi ve köylüleri temsil edecek düzeyde bir toplamın artık soykırıma yardımcı olabileceği anlamına geliyordu (Komjathy & Stockwell, 1980; Lumans, 1993).

İlk başta çoğunluğu cinayetlerden uzakta en alt düzey işlere tayin edilmişti, ama bazıları birlik komutanı oldu. Bu gruptan pek çok savaş suçlusu çıktı. Nispeten küçük kamplarda etnik Almanlar cinayetler de dahil olmak üzere çeşitli "kirli" işleri yapıyorlardı. Sağ kalan tutsaklar etnik Alman muhafızlar ile onların Reich Alman astsubayları arasmda gerilim olduğunu hatırlıyordu. Astsubaylar kötü Almancaları ve kaba köylü davranışları yüzünden etnik Almanları hor görüyordu. Bu yüzden, Polonya savaş suçları mahkemelerinde tanıklar etnik Almanları farklı terimlerle tanımladılar: Bazılarının dürüst olduğu, tutsakların yasaklanmış davranışlarına göz yumduğu ya da sadece üstlerinin önünde onlara kötü davrandığı söyleniyordu. Hattâ birkaç tanesi Polonya yeraltı örgütlenmesine yardımcı olmuştu. Diğerleri çok zalimce davranmıştı, fakat göründüğü kadarıyla şiddete başvurmalarının kökeninde Nazilikten ziyade SS'in onlara yerel sınıf hiyerarşisini tersine çevirme ve daha önce onlara patronluk taslayan Polonyalı yetkililer, Yahudi tüccarlar ve meslek sahiplerine karşı kanlı eylemlerde bulunma imkânı tanıması yatıyordu. Tüm bunlar Doğu Avrupa Almanlarma özgü güdüler yaratmıştı.

Reich Alınanlarında da etnik revizyonizm önemliydi. Kaybedilmiş topraklara bitişik bölgeler ya da 1918 sonrasında Müttefikler tarafından işgal edilmiş ve/veya askerden arındırılmış bölgelerde oturanlar suçluların çoğunluğunu oluşturuyordu. Schleswig-Holstein, Doğu Prusya, Yukarı Silezya ve (daha az düzeyde) Baden/Saar/Rhine-Palatinate için bu durum geçerliydi. Etnik Almanları hesabın dışında bırakarak bu bahsettiğimiz kesimi diğer Reich Almanları ile kıyaslayabiliriz. Haritadaki ikinci orantı kümesi, her bölgede sadece Reich Almanlarının fazla temsil edilip edilmediğini gösteriyor. Böylece Rhineland'da oran 1.0'm üzerine çıkarken, Doğu Pomerania ve doğu Brandenburg'da tam

1.0 çıkıyor. Tüm sınır bölgelerine bakıldığında, Almanya'nın içine doğru uzanan bölgelerin oranının açıkça düşük olduğu görülüyor. Almanya'nın iç kesimlerinden daha az suçlu çıkmıştı: iç kesimdeki Alman şehirlerinden sadece ikisi, Bremen ve Osnabrück fazla temsil edilmişti. Tam anlamıyla yabancı devletlerce sarılmış Doğu Prusyalılar ve Yukarı Silezyalılar ise aksine fazla temsil ediliyordu. Doğu Pomerania ve Brandenburg'da eşitlik varken, Aşağı Silezyalı-lar ve Saxonlar az temsil ediliyordu (bu durum Südet sınırının bir tehdit hissi yaratmadığını da doğrulamaktadır).

Bu haritanın en çarpıcı özelliği, neredeyse bütün kayıp topraklardan ve tehdit altındaki sınırlardan çok daha fazla suçlu çıktığını göstermesidir. Batılı etnik Almanlar en yüksek düzeyde temsil ediliyordu ve kurtarılmış Alınanlardan ziyade mültecilerin temsiliyet oranı fazlaydı. Kanlı Nazizme katkı yapan ana faktör, yerel Yahudi karşıtlığının yoğunlaşmasından ziyade Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanların gördüklerini düşündükleri muamelenin yarattığı yerel hınç düzeyi miydi? Bulgular bir önceki bölümde ortaya atılanları destekliyor: Yerel Yahudi karşıtı hisler ne kadar özgül katkılar yapmış olursa olsun, katliamın kökenleri esasen mağdur edilmiş etnik emperyal revizyoniz-me dayanıyordu.

Fakat diğer sürpriz Südet'ti. İki savaş arasmda Çekoslavakya'nm Südet Alman azınlığına çok iyi muamele ettiği söylenebilir miydi? Bu ülke diğer Doğu Avrupa ülkelerine göre daha demokratikti ve Almanlara başka yerlerdekinden daha fazla yerel özerklik ve toplu haklar tanınmıştı. 1935'te etnik Alman seçmenlerin üçte ikisi milliyetçi Südet Alman Partisi'ni desteklemesine rağmen, bu parti Çek ve Slovak devleti çerçevesinde daha fazla hak talep ediyordu. Hitler ülkeye girdiğinde Südetlilerin yüzde 2'sinden azı Nazi Partisi'ndeydi (Kom-jathy & Stockwell, 1980). Theresienstadt'taki Çek muhafızlar kamp personeli içinde en yumuşak olanlardı. Ömeklemimdeki az sayıda Südetli esasen SS'e alınmış ve kamp muhafızı olarak görev yapmış muhafızlardı. Aldıkları cezalar örnekleme ortalamasının altındaydı. Belki üst düzey Südetliler ve Südetli Naziler hâlâ kendi bölgelerini yönetmeye alışmaya çalışıyordu ve bu yüzden kolayca soykırım kurumlarmm ayartıcılığına kapılmıyorlardı.

KL ve SD mukayese örneklerimin doğum yerlerini analiz ettiğimde ikisinde de çarpıcı bulgulara rastlamadım. Yurtdışmdan etnik Almanların oranında büyük bir düşüş vardı. Batılı mültecilerin sadece küçük bir grubu (ağırlıklı olarak Alsace-Lorraine'den gelenler) fazla temsil ediliyordu sadece. AvusturyalIlar ve Polonya'dan etnik Almanlar eşit oranlarla

SD’de yer alıyorlardı; geri kalan etnik Almanlar epeyce az temsil ediliyordu ki Doğu Prusya’daki, en fazla tehdide maruz kalan sınırlarda yaşayan Almanların durumu da farklı değildi. Reich Almanları arasmda iki subay tipi arasmda biraz fark vardı. Kamp subayları büyük oranda ülkenin güneyinden, bilhassa Katolik Bavyera’dan çıkmıştı. Schleswig-Holstein’dan çıkanlar ise anlamlı düzeyde fazla temsil edilen tek kuzeyli kesimdi. SD içinde Katolik Bavyera ve Protestan Schleswig-Holstein ciddi ölçüde fazla temsil ediliyordu; halbuki ülkenin orta (Protestan) kuşağı o kadar fazla temsil edilmiyordu - bunun dışında da çarpıcı bir sapma yoktur. Görünüşe bakılırsa kamp subayları büyük oranda güneyliydi, özellikle Bavye-ralıydı, oysa SD (bazı ufak sapmalar varsa da) büyük ölçüde Reich Alınanlarım temsil ediyordu.

Bu iki mukayese grubunun ağırlıklı olarak hiç mahkemeye çıkmamış kişilerden oluştuğunu unutmayalım. SD subaylarının pek çoğu -hattâ KL subaylarının bir kısmı- hiçbir zaman ispatlanabilir bir suç işlememiş olabilir. Bu SS subayları savaş zamanındaki meslekleri nedeniyle sıradan Alman sayılamazsa da, grup olarak ana örneklerim gibi boğazına kadar cinayete batmamıştır kesinlikle. SS’e katılan Almanlar’dan çok farklı değildiler elbette; kendini adamış Nazilerdi, fakat illa ki katil değildiler. Bu yüzden bir bütün olarak SS biraz güneyli, bir ölçüde Bavyeralıydı; fakat öte yandan da büyük ölçüde Alman Re-ich’mı temsil ediyordu. Kayıp topraklar ve tehdit altındaki sınırlar yüzünden katliama yönelecek canilikten yoksundu büyük ihtimalle. Fakat bu noktada dönüp Bavyera’nm gündeme getirdiği özel soruna bakmamız gerek: din.

MERKEZİ YANDAŞ TABANLARI: YOLDAN ÇIKMIŞ KATOLİKLER

Bavyeralılar hem ele aldığım suçlular, hem de bir bütün olarak SS içinde fazla temsil ediliyordu -özellikle de Yukarı Bavyera (Münih dahil) için durum böy-leydi. Bu kesimde yaşayanlar tehditkar olmayan İsveç, Südet ve Avusturya’nın komşusuydu, dolayısıyla onlardan korkmayacakları kesindir. Fakat bunlar ağırlıklı olarak Katolik bölgelerdi. SS’leri ve suçluları yaratan Katoliklik miydi? Harita 8.1 aynı zamanda yüzde 80’in üzerinde Katolik olan bölgelerden gelenleri de gösteriyor. Bu bölgeler komşuları olan Protestan bölgelerden daha fazla suçlu üretmiştir; fakat bu eğilim zaman zaman tehdit altındaki sınırların etkileriyle birbirine karışabilmektedir. Bu yüzden Aşağı Silezya’ya nazaran Yukarı Silezya daha fazla tehdit altında görünmesine rağmen aynı zamanda Aşağı Silezya’nın aksine tümden Katoliktir. Güney Baden ve Rhineland’m bazl kesimlerinde de tehdit ile Katoliklik birbirine karışabilmektedir.

Tablo 8.3 nüfus kaydmdaki doğum yerlerini yüzde 80-artı Protestan, yüzde 80-artı Katolik ve karışık din olarak bölmüştür. Protestan bölgeler az temsil edilmekte, Katolik ve karışık bölgeler ise fazla temsil edilmektedir. Yine de bu sonuçlarda eyaletlerin ve dinlerin etkileri atlanmış olabilir. Ana örneklemde ağırlıklı olarak Protestan eyaletler az temsil edilmekteyken, bütün örneklemde ağırlıklı olarak Katolik bölgelerin üçte ikisi sadece Bavyera’dadır. Sadece dört eyalette karışık ya da Protestan bölgelerin yanı sıra pek çok Katolik bölge de vardır. Üç yerde (Bavyera, Silezya ve Rhineland - fakat Westphalia hariç) Protestan bölgelerden nispeten az suçlu çıkmıştır; fakat sayılar yer yer düşüktür (iki

mukayese amaçlı örneklememin daha fazla analizine engel olmaktadır). Her halükarda, Katolik bölgelerden çıkan suçlular yerel Katolik tahakkümden mağdur olmuş yerel azınlık Protestan nüfustan çıkmış olabilir gerçekten de.

TABLO 8.3 *Nazi Suçlular: Ailenin ve Doğum Yerindeki Nüfusun Dini*

	Ailenin Dini			Doğum Yerinin Dini			
	Protestan	Katolik	N	Protestan	Karışık	Katolik	N
Bütün örneklemde %	54	46	338	39	30	31	1519
Etnik Alman örnekleminde %	37	63	95	38	10	52	394
Reich Almanı örnekleminde % (a)	61	39	243	39	37	24	1125
Alman Reich'ının bütün nüfusunda %	66	34		51	29	21	
Örnek Reich Almanlarının dini ile toplam Alman Reich nüfusunun oranı (b)	0.95	1.21		0.78	1.29	1.15	1125

a Bu ve kentsel-kırsal doğum yeri hesaplamaları 1933 Reich nüfus sayımına dayanıyor (Statistisches Reichsamt, 1935). Almanlardaki Protestanlık ve Katoliklik dışındaki dinler hesaba katılmamıştır.

b Yani bu dinin suçlular arasındaki oranı ile bu dinin tüm Reich Almanları arasındaki oranının (1933 nüfus sayımı) mukayesesi. 1.0'dan yüksek oranlar bu dinin suçlular arasında fazla temsil edildiğini gösterir. Yine 1.0'ın üzerinde bir oran suçluların söz konusu mesleki sektörde fazla temsil edildiğini gösterirken, 1.0'ın altı da az temsil edildiğini gösterir. Bütün işgücünün sektörel dağılımına dair veriler 1925'teki Alman nüfus sayımına dayanır.

O halde Tablo 8.3'teki ikinci ölçüt daha doğrudandır ve suçlunun kendi ailesinin dinini gösterir. Bu veriye sadece ana örneklemede ulaşılabilmiştir – hattâ onun da yüzde 22'si elimizdedir. Fakat bu grup içinde Katolikler gerçekten de fazla temsil edilmektedir. Ayrıca daha ciddi cezalar almışlardır: Yüzde 56'sı ömür boyu hapis ya da idam cezası almıştır ki Protestanlarda bu oran yüzde 42'dir (bu farkın yarısı yabancı etnik Almanlardan kaynaklanmaktadır).

TABLO 8.4 Nazi Suçlular: Kentsel-Kırsal Doğum Yeri

	Şehir: 100.000+	Kasaba: 2.000-100.000	Kırsal: 2.000'den Az 2.000	Toplam
Bütün örneklemde %	35	33	32	
Etnik Almanlar örnekleminde %	31	31	39	100
Reich Alman örnekleminde %	37	34	29	100
Toplam Alman Reich nüfusunda %	31	37	33	100
Reich Almanları örnekleminin toplam Alman Reich nüfusuna oranı	1.20	0.093	0.88	
Örnekleme N	517	490	465	1.472

Bu bulgular Lasik'in Auschwitz'i temel alarak vardığı sonuçları kısmen desteklemektedir. Katolikler -fiilen büyük ihtimalle yoldan çıkmış Katolikler- suçluluğa daha yatkın görünüyor ki bu da esasen ağırlıkla darbe öncesi Naziler arasmda görülen örüntüyü tersine çeviriyor. Yine de örneklemenin daha fazlası için veri bulunabilse bu sonuç daha sağlam temellere otururdu. Daha fazla birincil kaynak araştırması bu sorunun aşılmasını sağlayabilir.

Bu tip bulgular araya giren değişkenlerin ürünü olabilir. Bu yüzden Tablo 8.4'te

kentleşmeyi, etnik-dini azınlıkların varlığı ve kurumsal tesadüfü dikkate alıyorum. Almanya'nın Katolik, Bavyeralı ve tehdit altındaki sınır bölgelerinde yaşayan yurttaşları arasından kentsel-kırsal farklılıklar sebebiyle çok fazla suçlu çıkmadığını görüyoruz. Suçlular bütün olarak Almanlara nazaran büyük şehirlerden biraz daha fazla gelmesine rağmen, tehdit altında olmayan bölgelere nazaran tehdit altındaki ve Katolik bölgeler fiilen büyük şehir suçluları ve daha kırsal suçlularla aynı oranı veriyordu (yüzde 32 ile yüzde 25). Kamp subayları (örnekleme la) nispeten kırsaldan çıkıyordu, fakat SD subayları (örnekleme lb) bir bütün olarak Alman normuna daha yakındı. Bu durum Browder'in (1996: 135-6) savaş öncesindeki SD subayları arasmda büyük şehir kökenlilerin oranının yüksek olduğu yolundaki bulgusundan farklıdır. Fakat göründüğü kadarıyla savaş dönemi SD'sinde Almanların çoğunluğuna benzemeyen kişiler subay yapılmış, kamplarda (çok daha canice işlerin yapıldığı yerlerde) ise gerçek savaş suçlularında bulunan geçmiş sapmalarına giden yol yarılanmıştır.

Suçluların çıktığı bölgelerde Yahudilerin yoğun olduğu açıklaması da yanlıştır. 1933 nüfus sayımına göre Yahudilerin Alman nüfusuna oranı sadece yüzde 0.7'ydi, bu yüzden suçluların büyük bir kısmı Yahudilerle pek fazla kişisel deneyim yaşamış olamaz. Alman Yahudilerinin üçte biri Berlin'de yaşıyordu ki bu şehir suçlular içinde az temsil edilir. Geri kalanların da çoğu büyük şehirlere küçük sayılarla dağılmış haldeydi. Silezya'da çok sayıda Yahudi yaşamasına rağmen (bütün Yahudilerin yüzde 7'si), bunların çou Yukarı Silezya'da değil Aşağı Silezya'daydı -yani suçluların dağılımının tam tersi bir şekilde dağılmıştı. Doğudaki etnik Almanlar dışında, örneklememdeki suçluların pek çoğu öldürmeye başlayıncaya kadar Yahudilerle hiç karşılaşmamıştı. Slavlar gayet tabii ki doğudaki etnik Almanların ve Doğu Prusyalılarm yaşamında görünür durumdaydı. Fakat Reich'm kuzeydoğusunun geri kalanında suçlular az temsil ediliyordu. Çingenelerin dağılımını bilmiyorum, fakat bu kadar küçük bir grubun çok sayıda Almanın Nazilere sempati duymasına yol açması düşük bir ihtimaldir.

Bu örüntü salt mekansal bir tesadüf müydü? Bürokratlar soykırım kurum-larını Katolik bölgelerde kurup sonra da yerli işgücünü kullanmış olabilirler miydi? Önceki bölümde T4 hastanelerinin güneydeki Katolik bölgelerinde kurulduğuna dikkat çekmiştim. Fakat cinayet kurumlarmdan çoğu personelini epeyce uzaktan getiriyordu. Ana imha kamplarının çoğu Almanya dışında, kuzeydoğu Avrupa'daydı, Bavyera ve Güneybatı'dan uzaktaydı. Bazıları kısmen yerel etnik Alman personel çalıştırıyordu. Fakat Auschwitz Polonya'daydı ve burada yerel etnik Alman nüfus büyük ölçüde Protestanken, personelin çoğu Katolikti. Nitekim ikinci bir mekansal tesadüf benim sonuçlarımın eski Katolik suçluların sayısını aslından daha az bulduğumu gösterebilir. Bavyera ve Avusturya mahkemelerinin Nazileri suçlamaktaki gönülsüzlükleriyle ün kazandıkları, fakat Hamburg, Frankfurt ve Dortmund gibi Protestan şehirlerin en azimliler olduğu da unutulmamalıdır. Mahkemeler Almanya ve Avusturya'ya düzenli olarak dağılsaydı, daha fazla eski Katolik içeren bir örnekleme yaratabilirlerdi.[7]

Avrupa'nın tamamına baktığımızda, Katolikliğin muhafazakar politikalarla ve özellikle

Yahudi karşıtlığıyla bağlantılı olduğunu görüyoruz. Katolik Kilisesi zaman zaman Nazilere karşı çıkmıştır, fakat eleştirel bakan araştırmacıların işaret ettiği üzere, mağdurların hayatlarını değil kendi çıkarlarını korumak için karşı çıkmıştır. Eski Katolikler başlangıçta bir nevi Katolik gerici Yahudi karşıtlığıyla sosyalleşmiş, sonra da muhtemelen kiliseyi bir kurum olarak reddetmiş olabilir. Fakat bu spekülasyondan ibarettir. Yedinci bölümde başlayan ve o kadar doğrudan olmayan açıklamayı tercih ederim. Nazizmin ilk liderlerinin ve entelektüellerinin çoğunu Viyana-Münih ekseni temin etmiş, açıkça AvusturyalI bir Yahudi karşıtlığı geliştirmiştir. Böylece Habsburg'un eski grossdeutsch milliyetçiliği idealindeki toprak kazanma arzusu korunmuş (tüm Almanlar doğuya açılarak tek bir Reich'ta birleşecekti), ama kültürel-siyasi bir birlikten etnik-ırksal bir birliğe dönüştürülmüştü. Bu Naziler Habsburg'un çok-etniliine ve Yahudi kozmopolitliğine saldırdı.

1920'lerin sonunda ve 1930'larm başında Alman ve Avusturya Nazizmi ayrıştı. Nazizmin dahil olduğu Alman sağında Protestanlar ağırlık kazandı, toprak kapsamı bakımından daha kleindeutsch hale geldi ve Weimar Almanyası'nm iç düşmanlarıyla, bilhassa komünistlerle meşgul olmaya başladı. Fakat 1936'da Rhineland geri alındı, Reich'm iç düşmanları yenildi ve Almanya'ya Avustur**yalI** mülteci Nazi akım yaşandı. Hitler artık Südet meselesini kaşımanın, Do-ğu'daki Lebensraum'la bağlantısını kurmanın yollarını arıyordu. Nazi rejimi bir yandan da SA radikalliğinin bozucu etkiler yaratmasından korkuyordu -artık şiddetini yöneltebileceği bariz bir düşman yoktu. Bu yüzden Nazizm tekrar güneydoğuya doğru ikinci bir kayma yaptı. Bu kaymada grossdeutsch ve ırksal emellerin vurgusu yapılıyordu. Genişleme Alman ırksal üstünlüğü çerçevesinde meşrulaştırılıyor; Yahudi karşıtlığı, Slav karşıtlığı ve Bolşevizm karşıtlığı bu çerçevede yakıcı roller oynuyordu. Nazi soykırımı eski Katoliklerin daha grossdeutsch doğuya açılma hisleri arasmda yankı bulmuştu.

Bu yüzden etnik Alman mülteciler ve tehdit altındaki sınırlarda yaşayanlar, Katolikler ve Avusturya-Bavyera bölgelerinde oturanlar suçlu olmaya daha müsaitti; çünkü soykırım onların etnik grossdeutsch emperyalizminden kaynaklanmıştı. Bu emperyalizm ırkçıydı, çünkü doğu yönelimli, Slav karşıtı ve Yahudi karşıtıydı. Yahudiler ve Slavlar emperyal etnik revizyonizm sebebiyle öldürüldüler. Güya Alman ulusunun birliğinin ve gücünün önünü tıkıyorlardı. Bu durum suçlulardaki bölgesel sapmayı açıklıyor: Nazi ideolojisi salt Yahudi karşıtı unsuru bakımından değil, bir bütün olarak bu bölgelerde yankı bulmuştu.

MERKEZİ YANDAŞ TABANLARI: SINIF ÇATIŞMASININ DÜŞÜK OLDUĞU SEKTÖRLER

Tablo 8.5'te sadece erkekler için ekonomik sektörlere dair veri vardır. Az sayıdaki kadın da hafif sanayide (genellikle tekstilde), sağlık hizmetlerinde ve mağazalarda, otellerde ya da kafelerde çalışıyordu.

Buradaki oranlar son derece eşitsiz dağılmıştır. Daha önce tarımda ya da sanayide çalışanlar ciddi oranda düşük temsil edilmiştir. Örneklemde az sayıda kol işçisinin bulunması bu durumu açıklamaya yetmez; çünkü suçluların fazla temsil edildiği inşaat, hizmet işleri (taşımacılık, mağazalar, oteller ve restoranlar), askeriye/polis/hapishane

sektörlerinde çalışanların yarıdan fazlası işçidir. Savaş sırasında kilit sanayi ve tarım sektörlerindeki işçiler ve yöneticiler askere alınmamıştı, ama bu suçluların çoğu korkunç mesleklerine o dönemde zaten başlamış durumdaydı. Örnekleme büyük ölçüde orta sınıftan oluşmasına rağmen, ticaret sektörü (tüccarlar, bankalar, sigortacılar vs.) fazla temsil edilmemektedir. Bu sonuçlar, Nazilerin çekiciliğinin kısmen ulus-devletçilikle smıf çatışmasını aşma iddiasında yattığı yolundaki daha genel savımı destekliyor (bkz. Fasrists, 5. Bölüm): Naziler sermaye ile emek arasındaki mücadelenin dışında kalan tüm zümrelerden destek görüyordu. Bu zümreler güçlü bir devletin ulusun bölünmez bütünlüğünü tekrar temin etmek için karşıt sınıfları kaynaştırması gerektiği düşüncesini savunuyordu.

Meslek sahipleri ve kamu sektörü olağanüstü fazla temsil ediliyordu. Eğitim ve medya alanındakilerin hemen hepsi öğretmendi, hukuktakiler avukattı ve sağlıktakiler arasmda pek çok doktor vardı. Bu mesleklerde çok sayıda Nazi vardı (Jarausch, 1990; Proctor, 1988: 66-7) ve Alman devletiyle sıkıca iç içe geçmişlerdi. Avukatlardan çoğu savcılık bürolarında çalışmış ve polisle yakından temas kurmuştu. Üniversite mezunu Nazi güvenlik polislerinin de yüzde 62'si hukuk okumuştu (Banach, 1998: 79). Doktorların çoğu devlet hastanelerinde çalışmıştı. Bu kurumlar ağırlıklı olarak Naziydi ve soykırımda kritik roller oynamışlardı.

Devletin hem kamu hem de askeri/polis kesimleri suçlular arasında hayli fazla

temsil edilmektedir. Nazi devleti çalışanlarının suçlular arasmda bulunması TABLO 8.5 Nazi Suçlular: Örneklemde Mesleki Sektörlerin Fazla ve Az Temsil Edilme Oranlan

Mesleki Sektör	Oran–Bütün Örnekleme	Oran– Sadece Erkekler	Bütün Örneklemde %
Tarım, ormancılık	0.20	0.21	6.24
Ağır sanayi	0.49	0.51	7.46
Hafif sanayi	0.46	0.43	7.89
İnşaat	1.25	1.31	6.68
Taşımacılık, mağazalar, oteller, kafeler	1.66	1.54	6.16
Ticaret	0.96	0.98	6,16
Eğitim	5.52	5.51	7.20
Sağlık	10.74	9.38	13.53
Kamu hizmetleri	5.54	5.74	12.92
Askeriye, polis, hapishaneler	5.57	5.80	22.29
Hukuk	9.94	10.50	3.38
Toplam sayı ya da %	1,153	1,091	100.00

Not: 1.0'ın üzerindeki oranlar o mesleki sektörde suçluların fazla temsil edildiğini, 1.0'ın altındaki oranlar da az temsil edildiğini gösterir. Bütün işgücünün sektörel dağılımına dair veriler 1925 Alman nüfus sayımına göredir.

beklenmesi gereken bir şeydir belki de. Yine de kamu sektöründe büyük tasfiyeler yaşanmamıştır. Buna gerek yoktu; çünkü devlet uzun zamandır Nazizm de dahil olmak üzere otoriter fikirlerin gelişme zemini olmuştu. Abel'in Nazi militanı örnekleminin dörtte birinden fazlası (Merkl, 1975: 50-61), Nazi güvenlik polislerinin üçte birinden fazlası (Banach, 1998: 42), yüksek rütbeli SS subaylarının yarısından fazlası askeriye ve kamu

hizmeti geçmişine sahipti. Otoriterliğe eğilimli kamu görevlileri kolayca (belki ilk başta gizlice) Nazizmi benimsemişti (Çaplan, 1988; Mommsen, 1991). Nazizm çoğu durumda bu insanların kendi devletçiliğinin makul bir uzantısı olmuş gibi görünüyor (Brow-ning, 1978, Dışişleri Bürosu vakasında bunu gösterir). Mesleklerin ve kamu hizmetinin önemi, suçluların niçin bu kadar iyi eğitimli olduğunu da açıklar.

Tüm bu oranlar suçluların ağırlıklı olarak merkezi Nazi yandaş tabanlarından çıktığını gösterir. Çok azı tarım ve sanayiden, yani örgütlü smıf mücadelesinin, aynı zamanda soldaki ve sağdaki ortodoks partilerin merkezinden çıkmıştı. İnşaat, hizmet sektörü ve kamudan çok daha fazla işçi vardı, kamu sektöründe aktif mesleklerden gelen orta sınıftan kişilerin sayısı çok fazlaydı. Bu sektörlerin bazı kısımları savaşta hizmet vermektense SS'e katılmaya daha mı uygundu acaba? Bu mümkündür. Fakat bunların hepsi daha Naziler 1933'te iktidara gelmeden önce merkezi Nazi yandaş tabanlarını oluşturuyorlardı. Bu insanlar Nazilerin aşırı ulus-devletçilik ideolojisinin çekimine en çok kapılan sektörlerden geliyorlardı: Sınıfsal, siyasal ve etnik çatışmayı bastırarak ülkenin organik birliğini artırmak için güçlü devleti savunuyorlardı. Ulusun sınıfa ağır basmasını isteyen çekirdek yandaş tabanlarıydı bunlar.

Soykırım bazı meslek gruplarını bariz sebeplerle içine çekti. SD suçlularının çoğu meslekten polisti; Einsatzgrupperim çoğu ve kamp personelinin bir kısmı da öyleydi. Suçluları ve aşırılıkçıları yakalama, sorgulama ve yıldırma konusundaki eğitimleri sayesinde polisler nispeten katılaşmış, soykırım projesine faydalı vasıflar geliştirmişti. "Askeri devlet" kategorisinden polisleri çıkarırsak, geri kalanlarda (çoğu askerdi) oran 1.65'e düşüyordu. Doktorlar da T4'e ve kamplardaki deneylerle seçme işlerine tayin edilmişti. Einsatzgrupperi subaylarının çoğu da savcı, polis ve kamu görevlisi ağlarından geliyordu. Fakat yine belirtmek gerekir ki bunlar Nazi soykırımının eserleri değil, gerçek özellikleriydi. Daha soykırım başlamadan önce suçlular, toplumsal sorunlar için sert fiziki, hukuki ve biyolojik çareleri benimseyen kurumsal ve mesleki altkültürlerin içindeydi. Naziler bu kadar istekli bir çekirdeği kullanarak daha kolay soykırım yapacaktı.

NAZİLERİN ŞİDDET KARİYERLERİ

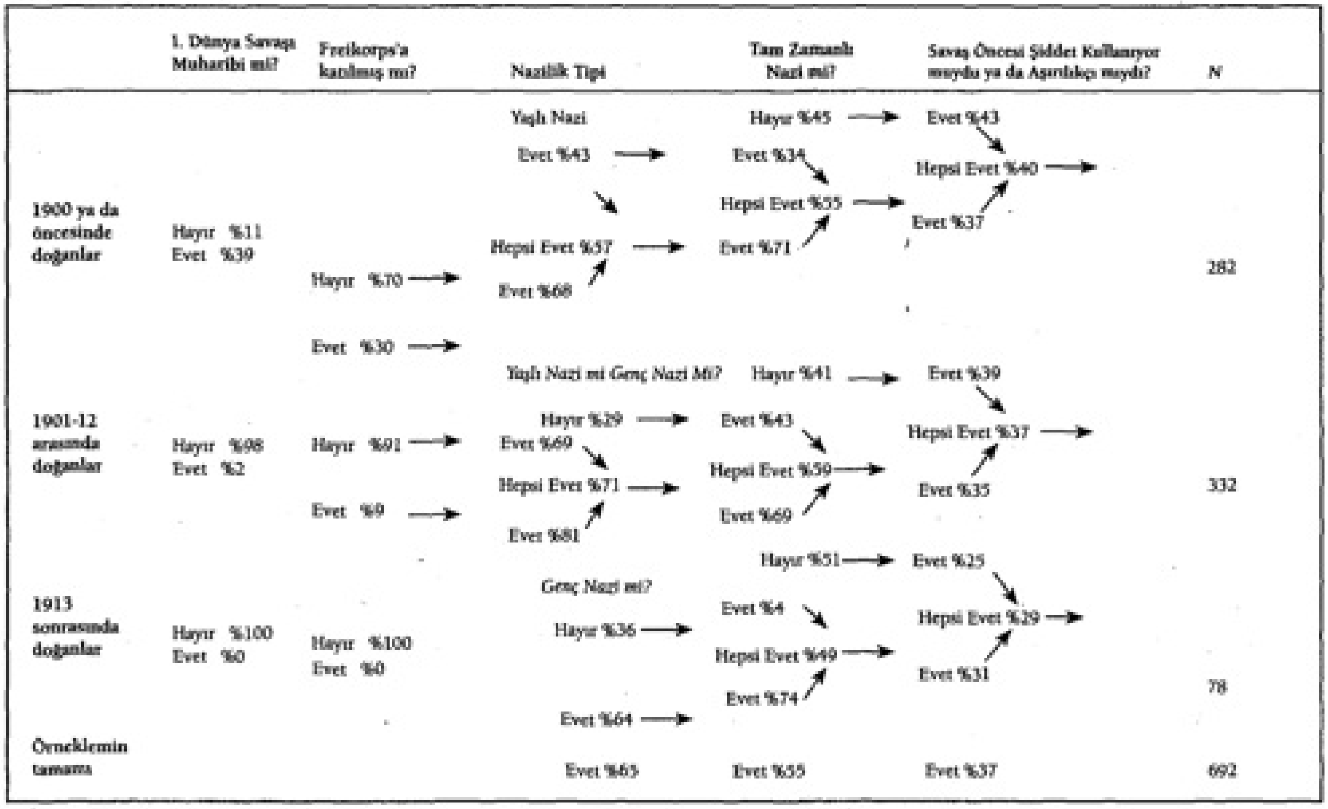
Önceden Nazilik ya da şiddete başvurma konusunda beş ölçütüm var.[8] ilk önce örneklemeyi üç yaş grubuna ayırdım. 1901'den önce doğanlar Birinci Dünya Savaşı'na katılmış (1. ölçüt) ve Freikorps milisi olarak savaşmış (2. ölçüt) olabilirdi. 3. ölçütte Naziler partiye, SA'ya ya da SS'e katılma yaşlarına ve yıllarına göre ayrılıyor. Reich Almanı, AvusturyalI ve mülteci erkeklerin 16'sı dışında hepsi bunlardan en azından birine üyeydi -yani Nazizme temel düzeyde bir bağlılıkları vardı. İkinci yaş grubu 1901 ile 1912 arasmda doğan erkeklerdi. Bunların neredeyse tamamı dünya savaşında ya da savaş sonrası Freikorps milislerinde savaşamayacak kadar küçüktü, fakat Nazi hareketine iktidarı ele geçirmesinden önce katılabilecek yaştaydılar. 1933 Ocağı'ndan önce Nazilere katılanlara Eski Naziler dendi. Üçüncü yaş grubu 1912'den sonra doğmuştu. Bu grupta olup da 25 yaşının altındayken 1933 sonrası Nazilere katılanlara Genç Nazi dendi. 1933-8'de (yani Naziler iktidardayken) Nazilere katılan daha yaşlı insanlara Çoğunluğa Uyan

Naziler diyorum. Savaş zamanı Nazileri ise 1939'dan itibaren belki basit yurtseverce gerekçelerle ya da toyluktan (örneğin sırf üniformanın tekinsiz fakat güçlü havası için SS'e katılanlar ya da arkadaşları üye oldu diye partiye girenler) Naziler arasına girmişlerdi. Savaş zamanı partiye katılan az sayıdaki gence Ham Naziler dedim. Yaşlı ve Genç Nazilerin diğerlerine nazaran daha gerçek Naziler olduğunu varsayıyorum -gerçi beş tipin hepsinde de farklı şiddette Nazizme bağlılık olduğu açıktır.

4. ölçüt savaş öncesinde en az üç yıl hareket içinde tam zamanlı çalışanları tespit ediyor -bir bakıma Nazi kafesine girmeyi ölçüyor. 5. ölçüt savaş öncesi ciddi fiziksel şiddete başvuranları ya da savaş öncesi kayıtlarda özellikle fanatik Naziler olarak geçenleri tespit ediyor. Örneklemin sadece yansından bu ölçütle ilgili bilgi alabildim. Bu 784 kişiden 101'i savaş öncesi şiddet kullanmıştı ve 81'i kaynaklarda ideolojik fanatikler olarak görülüyordu. Şiddet demek sokak çatışmalannda ya da savaş öncesi kamplarda (yani hareketin içinde) sivrilmek anlamına geliyordu; keza Rohm tasfiyesi ya da Kristallnacht gibi kanlı şiddet olaylarında görev almak, savaş öncesi Nazi kayıtlannda sert ya da benzer sıfatlarla tanımlanmak da aynı kapıya çıkıyordu. Bunlar Hermann Florstedt (sarhoş olup sokakta kavga çıkarttığı için sürekli başı polisle derde giriyordu) ya da Heinz-Karl Fanslau (Rohm tasfiyesinde en az bir SA üyesi öldürmüştü) gibi tiplerdi. Fanatikler ya fanatik diye tanımlanıyor ya da çok aşırı beyanlarda bulundukları kayda geçiyordu. Örneğin doktor Kurt Heissmeyer kamplardaki çocuklar üzerinde deneyler yapıyordu ve "Yahudiler ile kobay fareleri arasında" hiçbir fark olmadığını beyan etmişti; Emst Weinman da 1930'larda "ödün vermez bir Nasyonal Sosyalist" olarak tanımlanmıştı.

Bu ölçütler Nazi radikalleşmesinin nasıl bir sıralama izlediğini ve nasıl şiddetlendiğini gösterebilir. Fakat kuramlara üyelik hemen her seferinde kayıt edilse de, şiddete başvurma ya da fanatiklikle ilgili kanıtlar sadece örneklemin yansında vardı. Belki de suçlular parti ya da SS üyesi iseler daha fazla koğuşturmaya uğruyor ve benim ömeklemime dahil oluyorlardı. Nazi üyeliği ve aktivizmi savaş sonrası mahkemelerde geçerli kanıtlardı ki bu dönemde Müttefikler SS'i bir suç örgütü olarak tanımlıyordu. SS üyeleri aynı zamanda

TABLO 8.6: Nazizm ve Şiddet Kariyerleri, Yaş Gruplarına Göre (Reich Alman, Avusturyalı ve Etnik Alman Mültecisi Erkekler)

Not: Oklar bir suçlu grubunun bir deneyimden, daha sonraki diğer deneyime hareketini gösterir. Böylece % 50 evetten % 20 evete giden ok, ilk ölçütün geçerli olduğu kesimden % 20'sinin ikinci kategoriye de girdiğini gösteriyor. "Hepsi evet" de bir ölçütün geçerli olduğu kesimlerin tamamını gösteriyor. N, her yaş grubunda verilerin tüm erkeklerde ulaşılabilir olduğu birey sayısını gösteriyor.

1945'te tutuklanmaya daha açıktı, çünkü bedenlerinde SS dövmesi oluyordu. Yine de üyeliklerin kararda tayin edici olduğu mahkeme bilmiyorum, sadece kimi durumlarda üyelik yüzünden ceza ağırlaşabiliyordu. Bu yüzden söz konusu örneklem sapması çok ciddi olmayabilir.

Tablo 8.6'da sonuçlar ardışık bir şekilde sunularak, hem önce hem sonra deneyim paylaşan erkeklerin yüzdeleri gösteriliyor. Önceki deneyimler tablonun sol tarafında, sonraki deneyimler sağ tarafında. Başlangıç noktası Birinci Dünya Savaşı'ndaki hizmetler. Örneklemimde bulunan, 1875-1900 arasmda Alman İmparatorluğu'nda doğmuş erkeklerden yüzde 89'u Birinci Dünya Savaşı'na katılmış. Browder'm (1996: 138) SD subayları örneklemindeki oranla bu aynıdır; fakat yüzde 81'lik ulusal ortalamadan çok yüksektir (Winter, 1988: 27/30). Bu durum başlı başına sadece yurtseverliğin artmasını gösteriyor olabilir. Fakat kimilerinin askeri değerleri hızla radikalleşmişti. 1901'den önce doğan Almanlar arasmda yüzde 30'u daha sonra Freikorps'ta çarpışmıştı (AvusturyalIların yüzde 30'u ve 1901 ile 1904 arasmda doğup savaş döneminde yaşı küçük olanların yüzde 24'ü için de aynı durum geçerliydi). Sağ kalan

11.1 milyon Alman muharibinin sadece yüzde 3.5'i Freikorps'ta hizmet vermiş olabilir. Demek ki daha yaşlı suçluların çoğu Nazi olmadan çok önce siyasi cinayet işlemeye başlamıştı.

Freikorps muhariplerimden üçte ikisi 1933'ten önce Nazi hareketine katılmıştı. Üç yaş grubunda yüzde 57,71 ve 64 -toplamda yüzde 65- Yaşlı ya da Genç Naziydi. Bunların yüzde 71'i ve bütün grubun yüzde 55'i daha sonra tam zamanlı Nazi olmuşlardı. Bu yüzden çoğu Nazizme ciddi ölçüde bağlıydı ve her aşamadaki katkılar aşırı ölçüde zaten daha önce şiddet kullanmakta ya da Nazi etkinliğinde deneyim sahibi olanlar tarafından yapılıyordu. Tüm bunlar Nazilik kariyerlerindeki radikalleşmenin işaretleridir. Şiddet kullanma ya da fanatizmin ölçütüne ulaştığımızda bu örüntü biraz değişir. Burada sadece yüzde 37'si olumlu kayda sahiptir ve üç yaş grubundan ikisinde şiddet kullanan fanatiklerin tam zamanlı Nazi olduğu durumlar daha azdır. Belki de soykırıma giden iki farklı yol vardı -tam zamanlı bağlılık ve şiddet kullanmaya ya da fanatizme bağlılık.

Demek ki Reich, AvusturyalI ve mülteci Alman erkeklerin üçte ikisi bu ölçütlere göre savaş öncesinde gevşek bir tanımlamayla gerçek Nazi sayılabilir, üçte birinden biraz fazlası ise artı olarak şiddet kullanma ya da fanatiklik kaydına sahiptir. Bu insanlar savaş sonrasında daha büyük cezalar aldılar. T4 personeli ve tüm doktorlar Nazi sıfatıyla daha az kayda sahipti, ama soykırım kuramlarına daha erken girmiş ve buralarda daha uzun süre hizmet vermişlerdi. Bu yüzden kafeslenmiş kariyerler yaygındı.

Tablo 8.7 rütbeyle açık, beklenen bir ilişkiyi gösteriyor. En yüksek rütbede-kilerin neredeyse tamamı Yaşlı Nazilerdi. Erlerin ve astsubayların yarısından fazlası savaş sırasında Nazilere katılmıştı. Astsubayların çoğu Yaşlı ya da Genç Naziydi, Savaş Zamanı Nazilere katılmıştı ya da Ham Naziydi. Hiyerarşi burada da önemlidir: Emirleri verenler uzun zamandır Nazi olanlardı. Tablo 8.8'de bilgileri verilen suçluların sayısı, tablo 8.1'dekinin iki katı ve üç yaş grubunda yüzde 11 daha az Yaşlı ya da Genç Nazi olduğunu gösteriyor. Hakkında en çok veriye sahip olduklarım muhtemelen en kötü Nazilerdi. Eğer bu doğruysa, gevşek bir tanımlamayla gerçek Nazi sayılabileceklerin sayısına dair tahminim biraz düşürülerek yüzde 55 ila 60 düzeyine çekilebilir; ayrıca önceden şiddet kullanımı ya da fanatizme üçte birlik ekleme yapılabilir. Tablo 8.8 aynı zamanda örneklemenin yüzde 44'ünü salt Yaşlı Nazilerin oluşturduğunu gösteriyor. Olgun savaş zamanı Nazileri yüzde 29'u buluyordu ve çok daha az sayıda da Ham Nazi vardı (çoğunluğu kurtarılmış etnik Almanlar ve kadınlardı). Örneklemenin hâlâ ağırlıkla gerçek Nazilerden oluştuğunu, büyük çoğunluğunun şiddet dozunun arttığı kariyerlere hapsolmuş sayılabileceğini görüyoruz. Hattâ suçlulardan sadece on kadarının sol, liberal ya da merkezci partilerin üyesi ya da destekçisi olduğuna dair kayıt vardır. Hiç şüphe yok ki daha fazlası bu partilere oy vermişti ve bazılarının (sayıları az olsa da) doğduğu evlerde bu partilere sempati duyuluyordu. Ana Weimar partileri içinde sadece sağcı Alman Ulusal Halk Partisi (DNVP) çok sayıda suçlu temin etmiştir. Demek ki Alman siyasi hayatının koca koca alanları savaş suçlarından görece uzak kalmıştı. Ciddi savaş suçlarım işleyenler faşistler ve onların sağcı sempatizanlarıydı.

Tablo 8.7 *Rütbeye Göre Nazi Tipi (Sadece Reich Alman, Avusturyalı ve Mülteci Etnik Almanlar)*

	Rütbe ya da Eşdeğer Makam					
Nazi tipi	Astsubay ve Aşağısı	Teğmen Yüzbaşı	Binbaşı'dan Tuğgeneral'e	Tümgeneral ve yukarısı	Tüm rütbeler	N
YaşlıNazi: 1933 öncesinde katılan	21	43	54	70	44	584
Genç Nazi: 25 yaş ya da altında, 1933-7'de katılan	15	17	10	–1	12	161
Çoğunluğa Uyan Nazi: 26 yaş ya da üstünde, 1933-7'de katılan	11	16	17	9	14	181
Ham Nazi: 25 ya da altında, 1938 sonrasında katılan	4	1	0	0	2	20
Savaş Zamanı Nazi: 26 yaş ya da üstünde, 1938 sonrasında katılan	49	23	16	21	29	387
Toplam %	100	100	100	100	100	
N	378	410	326	219	1,333	1,333

Not: Nazi tipi ilk yetişkin Nazi örgütüne (Nazi Partisi, SA, SS ya da başka bir ülkedeki Nazi cephe örgütlenmesi) katılım tarihine ve yaşına göre ölçülmektedir.

TABLO 8.8 *Yaş Grubuna Göre Nazi Tipi (Sadece Reich Alman, Avusturyalı ve Mülteci Etnik Almanlar)*

	1900'de doğanlar doğanlar	1901-12'de doğanlar	1913 sonrasında doğanlar	Tüm yaş grupları	N
Yaşlı Naziler	48	47	18	44	589
Genç Naziler	0	14	40	12	164
Çoğunluğa Uyan Naziler	21	12	0	14	182
Ham Naziler	0	0	13	1	20
Savaş Zamanı Nazileri	31	27	30	29	386
Toplam %	100	100	100	100	
N	450	732	159	1,341	1,341

SONUÇ

Bu bulguların hepsi aynı doğrultuda: Suçluların merkez kadrosu büyük ölçüde merkezi Nazi yandaş tabanlarından çıkmıştı. Sınıf çatışmasının milliyetçiliğe ağır bastığı, sol ve sağdaki Ortodoks partilerin örgütlendiği ana bölge olan tarım ve sanayiden çıkanların sayısı azdı. İnşaat, hizmet sektörü ve kamu sektöründen gelen işçilerin sayısı çok daha fazlaydı, mesleklerden ve kamu sektöründen çıkan orta smıf üyelerinin sayısı çok daha fazlaydı. Gerçek suçlular -yani kamp subaylarının ve güvenlik polislerinin tamamı değil- aşırı ölçüde kaybedilmiş topraklardan ya da tehdit altındaki sınırlardandı. Suçlular radikal

Nazizmin en cazip gelebileceği sektörlerden ve bölgelerden çıkmıştı. Bu da suçlulardan çoğunun büyük ihtimalle ideolojik katiller olduğunu gösteriyor -gerçi bu güdü sonraki bölümde inceleyeceğimiz başka güdülerce de güçlendiriliyordu. Suçluların çoğu aynı zamanda kurumsal ve mesleki altkültürlerin içindeydi, soykırım talebi ortaya çıkmadan önce de toplumsal sorunlar için sert fiziksel, hukuki ve biyolojik çareleri benimsiyorlardı. Örneklemin yaklaşık üçte ikisinin kariyeri şiddetin ve Nazizmin tırmanışıyla ilerlemişti kesinlikle. Nazilerin bu kadar istekli bir ideolojik ve şiddet kullanan kariyerist çekirdeği kullanarak çok rahat soykırım yapabileceğini söyleyebiliriz. Şiddete başvurmada ve Nazizm'deki kariyerlerini bir sonraki bölümde daha yakından inceleyeceğim.

DOKUZ

Naziler, III

Soykırımda Kariyer Yapanlar

Önceki bölümde incelediğim suçluları kurumsal ortamlarından çıkartarak, onlara istatistiki bir bireyler örneklemesi gibi muamele ettim. Fakat Nazi soykırımı sürecini anlayabilmek için üyelerini kısıtlayan kurumlan ve bu kurumlann mümkün kıldığı kariyerleri araştırmalıyız. Bazıları Nazi soykırımını son derece kurumsallaşmış, hattâ bürokratik bir soykırım olarak görür. Baumann'm modernite ve Holokost'u teknoloji ve teknik akıl bakımından birbirine bağlaması meşhurdur:

Entfemung [ortadan kaldırma/uzaklaştırma] görevini yerine getirmenin doğru yolu olarak fiziksel imhanın seçilmesi rutin bürokratik usûllerin bir ürünüydü: araç-amaç hesabı, bütçe dengeleri, evrensel kuralın uygulanması. (1989: 17)

Feingold bu iddiayı geliştirir:

Nihai Çözüm, Avrupa sanayi sisteminin çarpıklaşma kavşağım gösterir.... Ausc-hwitz modem fabrika sisteminin adi bir uzantısı[ydı]. Mal üretimi yerine hammadde olarak insan kullanılıyordu ve nihai ürün de ölümdü. Her gün müdürün üretim çizelgesine ölüm sayısı dikkatle yazılıyordu. Modern fabrika sisteminin en iyi simgesi olan bacalar yanan insan etinin ürettiği keskin dumanlar fışkırtıyordu. Modern Avrupa'nın zekice düzenlenmiş demiryolu ağı fabrikalara yeni bir hammadde türü taşıyordu. Tıpkı diğer yükleri taşıdığı şekilde taşıyordu hem de. Gaz odalannda kurbanlar prusik asit taneciklerinin yarattığı zehirli gazı soluyordu. Bu gaz ileri Alman kimya sanayiinde üretiliyordu. Krematoryumları mühendisler tasarlamıştı. Yöneticiler daha geri kalmış ulusların kıskanacağı bir canlılık ve verimlilikle işleyen bir bürokratik sistem tasarlamıştı. Genel olarak planın kendisi bile modern bilimsel ruhun çarpıklaşmasının bir yansımasıydı. (1983: 399-400)

Holokost'un bürokratik modernliği, soykırımın sıradanlığıydı bu. Hattâ iç yazışmalarda, envanterlerde, taşıma planlarında vs. nadiren ölümden bahsediliyordu - kimi zaman "nihai çözüm", daha yaygın olarak da "tahliye", "özel muamele", "özel etkinlikler", "yeniden

yerleştirme" ya da "Doğu'da çalışma" deniyordu. İç yazışmalarda Yahudilerin taşınmasından, mülklerinden, giysilerinden, saçlarından, dişlerinden bahsediliyordu, ama resmi dile bakınca insan büyük bir dağıtım şirketinin Avrupa çapında ürünleri taşıdığını sanabilirdi -dolayısıyla ideolojik meşrulaştırmaya da gerek yoktu. Depo işçilerinin ve taşıma idarecilerinin ideolojilere ihtiyacı var mıydı? Davranışlarının hesabını vermeleri gerekir mi? Hayır... onlar rutin olarak işlerini yaparlar. O yüzden iç yazışmalar güdüleri ya da ideolojileri olmayan sıradan bürokratik memurlar tarafından yapılmış gibi görünmektedir.

Fakat sıradanlık bir gerçeklik değil yanılsamaydı. Katliamları gizlemek için evraklarda özellikle cinayet dili kullanılmıyordu. İmha kurumlarımn çoğu bürokratik ya da duygusuz değildi. Almanya'nın hızlı ve verimli yönetildiği söylenebilecek ileri bir toplum olduğu ve çok etkin bir ordusunun bulunduğu hakikaten söylenebilir. Modernliğin demiryollarını, evraklarını ve silahlarını kullandığı açıktır. Dönemin en son ofis teknolojisi olan IBM Hollerith makineleri ve delikli kartlarla kamp kayıtları tutuluyordu. Fakat yabancı işbirlikçiler, yani Romanya ve Hırvat faşistleri ilkel teknikleri de aynı yıkıcılıkla kullanabiliyorlardı. Hırvat Ustaşi binlerce kişiyi çekiç ve levyeyle öldürmüştü; binlerce insanı uçurumdan attılar, ardından (modern) dinamit lokumlarını aşağıda kıvrananların işini bitirmek için peşlerinden yolladılar. Önceki bölümde gördüğümüz üzere, daha önce Türkler de bıçaklar, baltalar, süngülü tüfeklerle benzer sonuçlar elde etmişti. Onbeşinci bölümde Ruanda'daki en hızlı soykırımın -12 haftada yarım milyonun üstünde insan-esasen palalar ve çapalarla yapıldığını göreceğiz. Her suçlu grubu ulaşabildiği en üst modernlik ve teknoloji düzeyini kullanmıştır. Baumann ve Feingold'un savındaki tek ve biraz bayağı doğruluk budur.

Duygusuz yöntemler Almanlar arasında dahi ağırlıkta değildi. Savaş öncesinde SA ve SS'ler insanları vurmaktan ziyade onları döverek öldürmekte eğitimliydi. Ötenazi projesi hayli sakin, akılcı, bilimsel cinayet organizasyonuyla başladı, modernist kâbusa uygundu. Fakat gerçek tanılar olmadan her hastanın utanmazca, canice öldürülmesi söz konusu olunca, bürokratik kalan tek şey dış dünyaya anlatılan sürekli yalanlar oldu -sahte tedavi edilemez ruh hastalığı tanısı, sahte ölüm sebepleri, gelişigüzel külle doldurulmuş kavanozların ailelere teslimi. Hastalar korkunç gerçeği anlayıp çığlıklar atmaya, mücadele etmeye, altına yapmaya başlayınca tüm o sükunet bozuldu. Ardından Einsatzgrupperi tarafından Yahudilerin ve Slavların vurulması başladı -askerler bir milyondan fazla savunmasız insanı göz göre göre, etrafa kanlar sıçratarak katlettiler. Tabancalar, kamyonlar, trenler ve telsizler gerçekten moderndi, ama duygusuz, bilimsel, sıradan ya da bürokratik cinayet söz konusu değildi.

Beş ölüm kampı, özellikle de bunların gaz odaları modernist kâbusun çekirdeğiydi. Bu kamplar pek ileri teknoloji değildi. Zyklon B gazı böcek ve kemirgenleri imha etmek için zaten Almanya'da rutin olarak kullanılıyordu. Gaz makinesi mühendisler tarafından değil, kimyacılar ve becerikli teknisyenlerin yardımıyla deneyimli motor tamircileri tarafından üretilmişti. Kurbanların Avrupa çapında toplanması ve dağıtılması gerçekten de muazzam etkinlikte bir bürokrasi yaratmıştı. Bu bürokrasinin çekirdeği de ironik bir şekilde refah

devleti bürokrasisinde yatıyordu. Almanya, Belçika, Hollanda ve diğer ülkelerdeki refah yardımı kayıtları sayesinde Yahudilerin adları, adresleri ve dinleri öğrenilmişti.

Yine de asıl cinayetler bürokratik değildi. Ölüm kamplarında haykıran, çıplak, kan içinde, istemsizce dışkısını bırakan tutsaklar, mide bulandırıcı bir dumanın içinde sarhoş muhafızlar tarafından kırbaç ve dipçikle dövülerek gaz odalarına götürülüyorlardı. Suçlular yaşanan dehşetten azade değildi, ama müthiş derecede alkol alıyorlardı (tüm cinayet işleyen birimler böyleydi). Demiryolu personeli dövülerek öldürülenlere tanık oluyor, mal tanzim ekibi kan, saç ve diş görüyordu. Karargah ekibi bunların dışındaydı -tarih boyunca katliamların liderlerinin bu ayrıcalığa sahip olması gelenektendir. Ölüm kampı olmayan 1.000 diğer kampta da keyfi cinayetler işleniyor, insanlar acımasızca dövülüyor, ölene kadar çalıştırılıyor, ihmal ediliyor, aç bırakılıyordu ki bunların hiçbirine modern denemezdi (oysa zehirli iğnelerle insanları öldürebilirlerdi). Savaş suçları mahkemelerinde suçlananlar sıkça kendi rollerini Müttefik bombardıman uçağı pilotlarmınkine benzetmişlerdi. Havadan bombalama gerçekten de yalıtılmış ve modernist bir katliam yöntemidir, genellikle kurbanlar hiç görülmez, gayet sıradan ve kolaydır. Fakat Nazi cinayetlerinin çoğu böyle değildi ve onlar da bunu biliyordu. Heydrich’in 1941’de Wehrmacht’a esir Bolşevik ve Yahudileri öldürme talimatı şöyleydi: “Doğu’daki seferin özel duru. mu... bürokrasinin ve idari görevlerin etkilerinden azade bir ruhla, sorumluluk alma hevesiyle alınacak önlemler gerektiriyor” (Trials of the War criminals Before the Nuremberg Military Tribunals, 1946, Einsatzgrupperi davası, IV Kısım, 127). Nazilerin doğudaki cinayetleri üzerine tüm çalışmalar yerel idarelerin bürokratik sınırlamalardan kurtarıldığının, inisiyatif almalarının mümkün kılındığının altını çizer (Herbert, 2000, bunları özetler). Bu bürokrasi değildi.

Masabaşındaki katiller bile ne yaptıklarını biliyor ve bunun için iyi sebepleri olduğuna inanıyorlardı. Güdüleri çeşitliydi -kariyerizm, otoriteden korku, yoldaşlara bağlılık, keyfi iktidardan haz almak, Yahudiler ya da Slavlar konusunda bağnazca görüşler, daha genel bir Nazi ideolojisi. Burada modernliğin teknolojisinden ziyade ideolojisi devreye giriyordu. Baumann’m teorisi Weber’in araçsal ya da teknik akıl mefhumuna dayanır. Bu yanlıştır. Weber’in değer akılcılığı -mutlak değerlere bağlılık- daha doğru olacaktır. Naziler iyi ideolojik sebeplerle düşmanlarını imha ettiklerine inanıyorlardı. Modernliğin kötülüğü, bürokratik ve duygusuz olmaktan ziyade ideolojik ve cinai olmasındadır. Bürokratik devletler cinai temizlik suçu işlemez, radikal devletler işler. Fakat aynı zamanda suçlulara soykırım kariyeri sağlarlar.

KARİYER YOLU BİR: MASABAŞINDAKİ ELİT KATİLLER

En üst düzeydeki Naziler ve onlara yardakçılık eden Nazi olmayan elit zümreler kendilerine özgü bir kariyer izlediler ve şahsen cinayet işlemek zorunda kalmayan masabaşmdaki katiller oldular. Cinayetler ciddi bir düzeye yükseldiğinde Nazi liderleri, ilk başta Nazi olmayan elit zümrelerle birlikte, altı ya da daha fazla yıldır iktidardaydı. Karşılıklı suç ortaklıkları zaman içinde olgunlaştı. Fakat genel olarak soykırım politikası Hitler’in yakın çevresinde kararlaştırılıyor, birkaç yüz üst düzey parti ve SS görevlisi tarafından hayata geçiriliyordu. Bunların da hemen hepsi Yaşlı Naziydi, yani partiye

1933'ten önce üye olmuştu. Pek çoğu ideolojik masabaşı katilleri oldular, fakat katliam yapabilmek için Nazi olmamışlardı. Bu noktaya aşama aşama gelmişlerdi.

SS'in kampları denetlemek için Ekonomi Politikası Dairesi (WVHA) adlı bir idari birimi vardı. Bu birimin başındaki Oswald Pohl doğrudan Himmler'e hesap veriyordu. İşgal altındaki Ruhr'dan, Thyssenli bir çelik tesisi ustasının oğlu olan Pohl donanmada hizmet vermişti ve modernlik yanlısı bir idareci olarak tanınıyordu. Ordunun tutuculuğundan hüsrana uğradığı için daha ilk dönemlerde Nazilerin ilerici milliyetçiliğine kapılmıştı. 1922'de 30 yaşındayken partiye katıldı. Ateşli bir Nazi olmasına rağmen yetenekleri organizasyon konusundaydı. SS'e etkin bütçe denetimleri getirdi, kamp sanayiini organize etti ve mali bakımdan devlete bağımlı hale getirdi. Zorunlu çalışma kampları mal ve kâr üretiyordu. Bu yüzden Pohl ceset değil iyi beslenmiş köle işçileri tercih ediyordu -fakat Himmler'in imha emirlerini hiçbir zaman sorgulamadı, donanma kültüründen gelen sadakati ve güçlü SS yoldaşlık hissi ikilemlerini çözmesini kolaylaştırdı. Ya köle ya ceset tartışması çok yoğun yaşanmışsa bile, SS elitinin tamamı en sonunda verilen kararların toplu sorumluluğunu kabul etmişti. '

Pohl'un altında üç kamp gözetmeni vardı. Gestapo idarecisi Heinrich Müller'i yedinci bölümde anlatmıştım. Richard Glück de işgal edilen Ruhr'dandı.

Freikorps'ta hizmet etmişti ve 1926'da Nazi üyesi olmuştu. 1930'larda Eicke için kamp yönetiminde çalıştı. Fanatik bir imha yanlısıydı ve her bölgede kaç kişinin öldürüleceğine karar veriyordu; fakat cinayetler hakkında çok şey bilmek de istemiyordu. Gerhard Maurer Sakson bir işadamıydı ve 1928'de Nazi olmuştu. Köle emeği kamplarının patronu olarak cesetler yerine emekçileri tercih ediyordu -fakat bu görüşlerini hiçbir zaman kamusal alanda tartışmadı. Müller dışındaki bu liderlerin hepsi ilk dönemde Nazi olmuştu. Bağlılıkları ideolojikti, ama nispeten soyut ve soğuktu. Bu Nazi organizasyon adamları ideal bir arıtılmış Reich anlayışını masabaşmdan hayata geçiriyorlardı. Ölümün kokusundan uzakta ideolojik şevklerini korumaları kolaydı.

SS'in soykırımlardaki diğer ana kolu da güvenlik aygıtı olan Reich Ana Güvenlik Dairesi'ydi (RSHA). Bu dairenin başına Heydrich'ten sonra Ernst Kal-tenbrunner getirildi. Bu kişi Hitler'le Avusturya'dan bağlantılı olduğu, sertliğiyle tanındığı, hiç siyasi açgözlülük yapmadığı için seçilmişti. Üstlerine bir tehlike arz etmiyordu. Aşırılıkçılığım ve Yahudi karşıtlığını babasından miras almıştı. Çok iri bir adam olan genç Kaltenbrunner fiziğiyle Kızılların, Katoliklerin ve Yahudilerin gözünü korkutuyordu. Gayet normal birine benziyordu; iyi bir aile babasıydı ve parlak bir avukatlık kariyeri vardı. 1929'da 26 yaşındayken Avusturya faşistlerinin Heimvvehr örgütüne, sonraki yıl da Nazi Partisi'ne katıldı. "% 100 Nasyonal Sosyalist" olmak istediğini beyan ederek 1931'de SS'e katıldı ve "Nasyonal Sosyalizmin özünü ve amaçlarını... heyecan verici, inandırıcı sözcüklerle" ortaya seren nutuklar attı. Birkaç kez tutuklandı, bir kez mahkûm oldu. Artık tam zamanlı bir devrimci olmuştu. SD'deki işi giderek şiddet dozunun artırılmasını da içeriyordu; fakat bizzat cinayet işleyip işlemediği belirsizdir. Son derece Yahudi ve Slav karşıtı bir tipti. Onun gözünde Nazizm "hayatı tümüyle kapsayan bir Weltanschauung'du". Irk "insanlığın

ilahi-esinli yapı taşıydı”. Yargılanırken Nazizmin “sapmalar” yüzünden lekelendiğini ve Hitler’in jeopolitik hatalar yaptığım kabul etmekten öteye kesinlikle geçmedi. Kaltenbrunner kendisini ideal bir SS “Siyasi Askeri” olarak görüyordu (Black, 1984). Kullandığı şiddetin dozunu artırıp soykırıma vardırırken davasının adilliğine inancını kaybetmemişti.

RSHA’mn büyük bir kısmı şiddete alışkın değildi. Bunlann hepsi aynı nesildendi, yirminci yüzyılın ilk on yılında doğmuşlardı ve Birinci Dünya Savaşı’na yaşlarının küçüklüğünden dolayı katılamamışlardı. Başarılı ve iyi eğitimliydiler, üçte ikisi üniversite diplomasına sahipti, üçte biri ise doktorasını yapmıştı. Çoğu daha üniversitedeyken Nazi ya da radikal sağcı olmuş, 1933’ten önce Nazilere katılmıştı. 1930’lann ortalarında dünyayı Nazi ırksal-milli öğretisine göre yeniden düzenlemeye hazırdılar. Harekete geçmek gerektiğini biliyorlardı ve zamanı gelince pek azı bundan caydı (Herbert, 2000: 26-7; Wildt, 2002).

Adolf Eichmann gerektiğinde her işi halledebilen bir adam olarak biliniyordu. Nazi askeri ve sivil idari kurumlan ölüm kamplarına bağlayan tehcir mekanizmasını o denetliyordu. Kudüs’te yargılanırken psikiyatristler onun iyi bir aile babası olduğunu belirtti -“muayene edince benden bile normal olduğunu gördüm” dedi bir tanesi. Rhineland’da doğmuştu, fakat sekiz yaşındayken annesi öldükten sonra ailesi Avusturya’ya taşınmıştı. Ortaokulda ve ardından satıcılıkta ortalama bir başarı göstermişti. 1932’de 26 yaşındayken Avusturya Nazi Partisi’ne, yasadışı döneme denk gelen 1934’te ise arkadaşı Kaltenbrunner’in tavsiyesiyle SS’e katıldı. Sonradan katılmasıyla ilgili olarak gösterdiği sebepler Versailles Anlaşması’nm adaletsizliği ve kitlesel işsizlikti; fakat kariyerinde hüsrana uğramasının da bir rolü olmuştu. 1934’te Dachau kampında çavuş olarak eğitildi, ertesi sene de SD Yahudi Birimi’ne geçerek Siyonizm üzerine uzmanlaştı. Kendisini “duygularını işe karıştırmayan” ve “nesnel” bir kişi olarak tanımlamıştı. Arendt’e (1965) göre kötülüğün sıradanlığma çok iyi bir örnekti (ki Arendt daha sonra bu lafı kullandığına pişman olacaktı). Arendt onun ahlaken “ne yaptığını hiçbir zaman anlayamadığını” düşünmüştü. Bu doğru değildi. Eichman şiddetle Yahudi karşıtıydı, Yahudi Sorunu ve çeşitli çözümleri üzerine uzmanlığı onu her şeye hazırlamıştı. Auschwitz komutanı Höss (1978: 105) savaş zamanı konuşmalarını hatırlıyordu:

Tamamen baş başa kaldığımızda ve bolca içtiğimizde, yani en rahat ruh halinde olduğunda bile, uzanabildiği her Yahudiyi yok etme fikrine nasıl kafayı taktığını görmek mümkündü. Hiç acıma hissi duymadan ve büyük bir soğukkanlılıkla bu imhayı elimizden geldiğince hızlı tamamlamalıyız. En ufak bir taviz bile sonraki tarihlerde en acı şekilde bize geri dönecektir. (Höss vs., 1987: 105)

Yahudilerin işçilikten başka hiçbir işe yaramadığını -üstelik ancak yüzde 20-ya da 25’inin ağır işler yapabileceğini- dostlarına defalarca söylemişti Dieter Wisliceny (bkz. daha sonra) şöyle diyordu:

Ahlaksız değildi, ahlak dışıydı ve her türlü davranışında buz gibiydi. 1945 Şubatı’nda, savaşı kaybedersek kaderimizin ne olacağını tartıştığımız bir seferinde... bana şöyle

demişti: “5.000.000 Yahudi öldürmenin hissiyle mezara girerken kahkahalar atacağım. Bu bana en büyük tatmini ve hazzı veriyor.” (Trials of the War Criminals, 1946: VIII).

“Buz gibi” derken tarafsızlık değil, amansızlık kastediliyor. Ancak görevin ve emirlerin ardına saklandığı mahkemedeki tekniği sıradandı. Halbuki pek çok kez inisiyatif almıştı. Sırp Yahudileri tehcire karşı çıktığını hatırlıyor bir meslektaşı: “Eichmann onları vurmayı önerdi.” 1942’de Macaristan’daki yabancı Yahudileri tehcire karşı çıkmış, Macaristan’daki 700.000 Yahudinin hepsini birden halletmenin yolu bulununcaya kadar beklemeyi önermişti. Her iki olayda da tavsiyesine uyuldu. Burada kuralların hakimiyetindeki bir bürokrasi söz konusu değildi: Akışkan bir idare vardı, memurlar radikal yenilikler yapabiliyordu. Eichmann’m kötülüğü ne düşüncesizce ne de sıradandı, aksine yenilikçi, amansız ve ideolojikti (Losowick, 2000, buna hak verir).

Tek bir ülkeye tehcirleri takip ediyorum. Macar Yahudilerinin tehcirinde Eichmann’la birlikte çalışan ve ayrıcalıklı geçmişlere sahip iki Nazi vardı. Dışişleri Dairesi’nin kıdemli görevlisi Edmund Veesenmayer, Aşağı Franconia’dan (Bavyera) bir Katolikti. İktisat öğretim üyesi ve başarılı bir işadamıydı. Aşırı milliyetçi olduğundan 1932’de Nazi Partisi’ne yönelmişti. 1933’ten itibaren diplomatik kariyeri SS sponsorluğunda devam etti. SS’te tuğgeneralliğe yükseldi ve Macar hükümetinin kitlesel tehciri desteklemesini sağlamakta kritik rol oynadı. Bir keresinde şöyle yazmıştı: “Yahudiler bir numaralı düşmandır ve 1.1 milyon Yahudi demek aynı sayıda sabotajcı demektir... Bolşevik öncü demektir.” En yüksek rütbeli SD görevlisi, Schleswig-Holstein’da bir belediye memuru oğlu olarak doğan Korgeneral Otto Winkelman’dı. 1923’te öğrenciyken Ruhr’da Fransızlarla savaşmış ve hapse atılmıştı. Milliyetçi bir muhafazakar olduğundan, 1932’de 28 yaşındayken Nazi Partisi’ne yöneldi. Dieter Wisliceny “Yahudi Göç” Ofisinin Macaristan masasının başındaydı. 1911’de doğmuş ve Nazi Partisi’ne 22 yaşında, SS ve SD’ye 23 yaşında girmişti.

Bunların ekibi -Burger, Grell, Hunsche, Krumey, Novak ve Sprinz gibiler-Almanya ya da Avusturya’da Freikorps ve/veya sokak çatışması deneyimi olan Yaşlı ya da Genç Nazilerdi (Krumey istisnaydı; sadece 1930’larm ortalarında milliyetçi örgütlerde etkinlik göstermiş, sonra Nazilerin cephe örgütlenmelerinde etkin olmuş bir Südetliydi). Macaristan tehcirleri kasten güvenilir ellere teslim edilmişti -çünkü işlemlerin tamamı işgal edilmiş ülkelerde yürütülüyordu. Bunlar meslekte yükselmekle ödüllendirilmiş ideolojik Nazilerdi. Kamp elit zümresinde olduğu gibi, sistematik, sağlam bir ideoloji -“ahlaki” temizlik davası- yüzünden amaçları ve verimlilikleri daha kolay hayata geçiyordu. Bu ideoloji tek bir Yahudi ya da Bolşeviği bile sağ bırakmayacakları anlamına geliyordu. Losowick’in (2000: 8) dediği gibi, bunlar sıradan bürokratlar değil, dünya-tarihsel görevlerini yerine getiren ideolojik bakımdan etkin uzmanlardan oluşan elit bir gruptu. Döktükleri her damla kanda ne yaptıklarını gayet iyi biliyorlardı.

İşgal altındaki topraklarda bulunan valiler ve emniyet müdürleri cinayetleri sahada denetliyordu. Bunlar sert Nazilerdi ve çoğu darbe öncesinde sokak çatışması deneyimine sahipti. Masabaşmdaki katillerin aksine, katliamları görmüş ve bizzat katılmışlardı. Son

derece kaba bir ırkçı ideolojiyi savunuyorlardı. “Biz üstün bir ırkız. En düşük Alman ırk ve biyoloji bakımından yerel halktan bin kat daha değerlidir,” diyordu Ernst Koch. Ruhr’da yetişen Koch siyasi faaliyetleri yüzünden ilk dönemde demiryolu memurluğundan atılmıştı. 1920’lerin sonunda Doğu Prusya’nın Gauleiter’i olduktan sonra Ukrayna Re-ichskommisar'lığına getirildi. Badenli bir Freikorps muharibi olan Hans Frank, “Yahudilerden silinip gitmeleri dışında hiçbir şey istemiyorum,” diyordu. Nazi Partisi’nin avukatlarından olan Frank daha sonra Polonya’nın Reich adalet bakanı ve valisi olmuştu. Josef Bürckel daha tereddütlüydü. Rhine Palatinliğin-den bir zanaatkarın oğlu olan Bürckel Freikorps muharipliğinden sonra öğretmenlik yapmış, 1920’lerin sonunda ise parti yetkilisi olmuştu. Muhafazakar ve düzen sevdalısı bir Naziydi. 1938’de Viyana Gauleiter’i olduğunda Yahudilere karşı vahşice yağma ve şiddeti sınırlandırmaya çalıştı. Fakat Hitler’in bunları desteklediğini öğrenince görüşlerini değiştirdi. Führer’in emirleri doğrultusunda çalışıyordu.

Doğu polis kumandanlarının en kıdemlisi, bir Junker asker ailesinin oğlu olarak Pomerania’da doğan Erich von dem Bach-Zelewski’ydi. Önce Birinci Dünya Savaşı’nda, sonra Freikorps’ta ve ardından Weimar ordusunda hizmet vermişti. Hitler’den etkilenerek görevini bırakıp 1930’da, 31 yaşındayken Nazi Partisi’ne, sonraki sene de SS’e katıldı. On iki yıl Nazi Reichstag vekilliğini yürüttü, Rohm tasfiyesinde, SS’te ve Gestapo’da komutanlık yaptı. Hitler’in en sevdiği generaldi; “komünist muhalefeti haşat ettiği için” doğrudan Hitler tarafından methedilmişti. Einsatzgrupperi operasyonlarından birinin ardından şöyle böbürleniyordu: “Estonya’da tek bir Yahudi bile kalmadı.” Daha sonra Varşova gettosunun tasfiyesini gerçekleştirdi.

Fakat vicdanı rahat değildi. 1941’de Himmler bir Einsatzgrupperi tasfiyesini görmeye gitti. Sinirlerinde belirgin bir gerginlik vardı, her top patladığında irkiliyor ve bakışlarını çeviriyordu. Topçular işlerini bitirdiğinde Bach-Zelewski kendi huzursuzluğunu şöyle ifade etmişti:

Reichsführer, bunlar [ölenler] sadece yüz kişiydi... bu Kommando'daki askerlerin gözlerine baksanıza, nasıl derinden sarsılmışlar! Bunlar artık ömürleri boyunca kendilerine gelemezler. Biz burada nasıl takipçiler yetiştiriyoruz? Ya nevrotik ya vahşi oluyorlar!

Bunun üzerine Himmler askerlere duygusal bir nutuk attı. Askerlerin mide bulandırıcı bir iş yaptığını kabul etti. Almanlar böyle bir işi memnuniyetle yapsa zaten şaşardı. Fakat gönüllerini ferah tutmalıydılar. Askerler verilen her emri sorgusuz sualsiz yerine getirmeliydi. Tanrı ve Hitler karşısında tek sorumluluk kendisine aitti. Bu kanlı işlerden kendisinin de nefret ettiğini, ruhunun en derin köşelerine kadar etkilendiğini hiç şüphesiz fark etmişlerdi. Fakat o da ödevini yaparak daha yüksek bir yasaya uyuyordu. Doğaya bir bakın. Her yanda savaş vardı, sadece insanlar arasmda değil, hayvanlar ve bitkiler arasında da. Savaşmaktan yorulanlar daima altta kalırdı. Tahtakurularınm ve farelerin de bir maksadı yok muydu? Fakat insanlar kendilerini mikroplara karşı korumak zorundaydı (Hilberg, 1978: 218-19).

Bach-Zelewski 1942'de ruhsal çöküntü yaşadı ve vurulan Yahudilerle ilgili sanrılar görmeye başladı. Himmler'den bu işe bir son vermesini istedi. Himmler artık cinayetlere güvenli bir mesafedeydi ve cevabı sert oldu: "Bu Führer'in emridir. Yahudiler Bolşevizmi yayıyorlar.... Yahudi işine burnunu sokmaktan vazgeçmezsen başına gelecekleri görürsün" (Lifton, 1986: 15, 159, 437). Bach-Zelewski tekrar iyileşti ve cinayetlerine devam etti. Fakat Nürnberg'de suçunu itiraf etti ve pişmanlığını dile getirdi. Genelde katılık son bulduğunda kendine acımaya dönüşüyor. Bir subay şöyle demişti: "Asıl acınması gereken biz tasfiyecileriz; çünkü askerlerimiz öldürülecek olanlardan çok daha kötü bir sinir gerilimi yaşıyordu" (Dicks, 1972: 61).

Friedrich Katzmann çok farklı bir polis amiriydi. Bir Ruhr madencisinin oğluydu ve marangoz olarak yetiştirilmişti. 1927'de 21 yaşındayken Nazi Partisi'ne ve SA'ya girmişti. Aktivizmi yüzünden bir işe yerleştirilemedi. Madencilerden oluşan kavgacı bir SA çetesinin lideriyken yeteneklerinin ötesinde bir terfi almıştı; çünkü radikal çözümleri tercih eden, her şeyi yaptırabilen fanatik bir siyasi askerdi. Odilo Globocnic daha orta sınıftandı. Trieste'de yarı Sloven soyunu gizleyen bir Avusturya yüzbaşısının oğlu olarak dünyaya gelmişti. Askeri okulda eğitildi ve savaştan sonra Avusturya'ya taşınıp inşaat işletmecisi olarak çalışmaya başladı. 1922'de daha 18 yaşındayken Avusturya Nazilerine katılmış, 1932'de ise SS'e girmişti. 1933'te aktivizmi yüzünden işini kaybedince tam zamanlı bir devrimci oldu. Fanatik bir Nazi ve Yahudi karşıtı olmanın yanı sıra yozlaşmış bir şahsiyetti. Döviz spekülasyonu yaptığı için Viyana Gauletierliği'nden alındı. Dostu Himmler, düşüşünü hafifletmek için Aktion Reinhard'm ilk ölüm kamplarını kurmasını istedi. Globocnic büyük ihtimalle yozlaşmışlığından bir şey yitirmeden devam etti. Cinayetlerle alenen böbürleniyor ve cesetleri yakarak soykırımı gizleme politikasına karşı çıkıyordu:

Bizden sonra, son derece iyi ve gerekli olan eserimizi anlayamayacak kadar korkak ve çürümüş bir kuşak ortaya çıkarsa, Nasyonal Sosyalizm boşa gitmiş olacaktır

baylar. Aksine, bu muazzam görevi başaracak cesareti gösterenin biz olduğumuzu

yazan pirinç levhalar her yana aşılmalıdır. (Trials of the War Criminals, Nümberg,

"The Medical Case", I. Cilt, 866-7)

Fakat o bile vicdan azabı çektiğini, minik yeğenine her baktığında öldürdüğü çocukları düşündüğünü belirtmiştir (Hilberg, 1978: 332, 628; Höffkes, 1986: 92-4).

Daha üst düzey Nazilerin pek azı vicdan azabı çekmeden cinayet işleye-bilmişti. Çoğu bu vicdan azabını bastırmak için güya daha yüksek bir ahlaki amaca hizmet ettiklerini düşündüler. Birn (1986) bunu katı, askeri yetişme tarzına, savaş deneyimine, Nasyonal Sosyalizme duygusal bağlılığa ve Hitler'e aşırı itaatkarlığa bağlar. Fakat itaatkarlık onlara aynı zamanda idealizm hissi vermiş, kişisel duygularını ortak davaya tabi kılmalarını sağlamıştır. Böyle sapmış bir idealizm yüksek eğitimli suçlular arasmda yaygındı, ideolojik katılık başka güdüler yetmediğinde suçluların göreve devamını sağlamıştı.

Nazi olmayan kurumlar da suç ortaklığı yapmıştı. Devlet memurları olmadan çok az şey başarılabilirdi. Devlet memurlarından pek azının şiddet ya da fanatiklik geçmişi vardı. Browning (1978) Dışişleri Dairesi'nde iki tip işbirlikçi görevli tespit eder. Birinciler, Dışişleri Dairesi'ne girmeden ve 1933'ten önce Nazilere katılan görece entelektüel tiplerdir. Luther kıdemli bir devlet memurunun oğlu olarak Berlin'de doğmuştu. Savaşa katıldıktan sonra mobilya itha-lat-ihracat işine girdi. 1932 yılının Mart ayında 37 yaşındayken Nazi Partisi'ne ve SS'e girdi, fakat zaten pek çok Naziyi tanıyordu ve Ribbentrop'un dostuydu. Göz açıp kapayıncaya kadar Nazi Berlin şehir meclisi üyesi oldu. Browning onu "ahlak dışı bir iktidar teknisyeni" olarak adlandırır, fakat bu konuda tam anlamıyla haklı değildir. Luther diplomasiden önce Nazilikte kariyer yapmış, Dışişleri Dairesi'ne 1936'da girip sonra hızla terfi etmişti. '

Browning'in ikinci grubu salt kariyeristlerden, yani Nazi Partisi'ne (ama SS'e değil) darbe sonrasında girmiş Çoğunluğa Uyan Nazilerden oluşuyordu. Bunların arasmda Otto von Neurath gibi aristokrat muhafazakar diplomatlar ve Mecklenburg'dan bir demiryolu mühendisinin oğlu olan, Nazilere ancak 1933'te katılıp yükselerek Yahudi masasına atanan Franz Rademacher gibi smıf atlayan tipler vardı. Browning kötülüğün sıradanlığma Eichmann'ın değil, bu adamların iyi örnek olacağını belirtir. Yine de çoğu asker ve devlet memurluğu geçmişine sahiptir ve Yahudi karşıtı muhafazakar milliyetçilik bu alanın tamamına sızmıştır. Rademacher bilimsel ırkçılığa yürekten inanıyordu. Madagaskar Planı ve Nihai Çözüm'ün planlanmasında rol almasını sağlayan ana özelliği buydu. Benim örneklemimde devlet memurlarının hemen hepsi -işa-damlarındaki düşük orana kıyasla- Nazi üyeliğine itilmişti. Fakat onlar Nazi ideolojisini bağnazca nutuklarla ifade etmemiş, hattâ işi şiddet kullanmaya hemen hiç dökmemişti. Onun yerine hayli otoriter bir devlet memurluğu işinde bu ideoloji yankılanıp durmuştur.

1942'de Wannsee'de yapılan kötü ünlü Müsteşarlar Toplantısı, Nihai Çözüm'ü hayata geçirmek için SS ile devlet kurumlan arasmda gereken işbirliğinin ayrıntılarıyla ilgiliydi. Nazi liderleri devlet memurlarından muhalefet bekliyorlardı, fakat hiçbir aksilik çıkmamıştı -büyük ihtimalle Kritzin-ger (Polonya'dan bir etnik Alman) dışında bütün katılımcılar Yaşlı Nazilerdi. Tartışmaların neredeyse tamamı Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında yapılan evliliklerin doğurduğu teknik meselelerle ilgiliydi. Zaten sadece bir buçuk saat içinde toplantı sona erdi ve yeme içme faslına geçildi. Demek ki Nihai Çözüm haberi bakanlıklarda pek fazla direnişle karşılanmamıştı (Hilberg, 1978: 264-5). Artık kariyerizm devreye girmişti. Nüfuzlarını kaybetmekten korkan kıdemliler kendi bakanlıklarında cinayet planları yaptılar, orta derece memurlar da her yanda ortaya çıkan Yahudi masalarına geçerek kariyer yapma fırsatı yakalamışlardı. Finans Dairesi tehcir edilenlerin mal ve mülklerinin listesini çıkarıp Vergi Dairesi'ne aktardı, Çalışma Dairesi işletme defterlerini topladı, Iskan Dairesi boş evleri doldurdu, devlet demiryolları da kamplara hatlar döşeyip tutsakları taşıdı.

Bu insanların neredeyse hiçbiri kimseyi öldürmedi ve çok azmin şiddet kullanmışlığı vardı. Browning (1978) onların "gayrişahsileşmiş bir bürokratik işletme tarzını", "bürokratik toplumun örgütsel başarısını" ve "ideolojik telkini" birleştirdiğini söyler. Fakat daha önceki

sağcı ideolojileri görece kolay bir şekilde devletçi Nazizme kaymış, kariyer edinme ilkelerini biçimlendirmişti. Bürokrasi cinayetten arınmış devlet memurluğu alanlarında soykırım aracıydı, fakat amaçlan Nazi ideolojisi belirliyordu. Daha doğuya gittikçe bileşim daha da umutsuzlaşıyordu. Devlet memurları ideolojilerinin asıl anlamını biliyorlardı, fakat kariyeristlikleri de daha barizdi. Polonya ve Rusya'ya atanmak istenen bir şey değildi ve çoğu durumda mesleki hatalardan, hattâ suç faaliyetlerinden kaynaklanıyordu. Musial (1999) bu resmi görevlilerin rüşvetçi ve aşırı ırkçı olduğunu, gayretle cinayet işleyerek kendilerini kurtarmak ve mesleklerinde tekrar yükselmek istediklerini öne sürer.

Sanayide işler daha farklıydı. Fascists'te sermayenin de emeğin de çekirdek Nazi kuruluşunda bulunmadığının altını çizmiştim, ideolojik Nazi olan işadamı çok azdı; fakat pek çoğu 1933'ten sonra çoğunluğa uyarak Nazilere katılmıştı. Köle emeğiyle fabrikalarını işletiyorlardı, fakat bunu kâr için yapıyorlardı. Hemen hepsi bu konuda işbirliği etmişti, çünkü savaş ilerledikçe emek sıkıntısı artmıştı. Nazi bağlantıları olan Porsche gibi sanayiciler, tutsakları işçi olarak kullanmak için lobicilik yapıyordu -ilk önce Batı Avrupalılar, sonra Slavlar ve nihayet Yahudiler işçi olarak kullanıldı. 1942'nin sonuna gelindiğinde Alman işgücünün üçte biri kölelerden oluşuyordu. Bu kölelere yapılan muamele çok çeşitliydi. Az sayıda Yahudi başka fabrikalardaki Fransız ya da Hollandalı işçilerden bile daha iyi muamele görmüştü. Fakat 1G Farben müdürleri, hastalanan işçilerin yerine yenisinin alınmasını istiyordu. Hasta işçilerin daha sonra vurulacağını gayet iyi biliyorlardı. Müdürler düzenli olarak kamplara girerek işçi seçiyordu, der Straede (1999).

Hattâ savaş suçlarıyla itham edilen az sayıdaki sanayici ve müdürün de çok azı 1933'ten önce Nazi Partisi'ne katılmıştı. Gustav Krupp binlerce Rus ve Yahudi köle işçi "tüketmişti" ve böylece intikal vergisinden muaf tutulmuştu, fakat hiçbir zaman partiye girmedi. Kurt Schroeder ve Friedrich Flick 1932'den itibaren partinin finansmanında rol oynadılar, fakat Flick diğer sağ partilere daha fazla yardım ediyordu ve ancak 1937'de Nazi Partisi'ne katılmıştı. Schroeder ise 1933'te katılmıştı. Kaybedilmiş Polonya topraklarında doğan "utanmaz ve zalim" Erich Dittrich bile, işletmesi için işçileri yerel gettodan toplayıp bitkin düşenleri vurulması için Gestapo'ya teslim etmesine rağmen, partiye ancak 1935'te katılmıştı. Sanayiciler ve bankacılar hükümetteki kârlı ekonomik konumlara da oturmuş, çoğu durumda SS'le yakın ilişki içinde çalışmıştı. Banka müdürü Hans Fischböck, Anchluss sonrası Avusturya kabinesindeydi ve daha sonra Hollanda ekonomisinin yürütülmesine yardımcı olmuştu. Fischböck sağcıydı, ama onursal SS albayı rütbesi aldığı 1940'a kadar resmen Nazi olmamıştı. Alman kapitalistlerine baktığımızda gerçek sıradanlığı görüyoruz - toplu katliamlar modern toplumda rutinleşmiş ve meşru bir şeyin, asgari maliyetle azami kâr elde etme sürecinin yan ürünü olmuştu. Özgür emek yetersiz ve yüksek maliyetli olduğundan, kapitalistler memnuniyetle köleleri kullanmıştı. Kapitalistlerin, müdürlerin, hattâ ustabaşılarm kimseyi öldürmesi gerekmiyordu elbette. Köleleri SS'e teslim ediyor, sonra da onları unutmaya çalışıyorlardı. Bunlar esasen cinayetlerin maddiyatçı suç ortaklarıydı.

Elitler arasmda bazı ılımlılar da vardı. 6.000 ölü partizanın üzerinden sadece 480 tüfeğin

çıkması gibi raporlarla dalga geçiyorlardı; devlet memurları korkunç emirleri geciktirmek için “evet, ama” ile başlayan yazılar yazıyorlardı (Buchheim vd., 1968: 346, 377-9). Generaller, iktisat planlamacıları ve sanayiciler cesetler yerine sağlıklı köle işçileri tercih ediyorlardı. Tabi halkları yabancılaştırmaya karşı uyarıda bulunuyorlardı, bazıları Yahudi muhariplerin canının bağışlanmasını istiyordu. Fakat radikal hattın yukarıdan, büyük ihtimalle Hitler’in kendisinden kaynaklandığını anladıkları zaman direnmeyi bırakıyorlardı. Führer ilkesi kariyeristlerin ahlaki kaçamaklarını meşrulaştırmaya yetiyordu. İtaat etmek kutsaldı, ama aynı zamanda kariyer ya da kâr da geti-rıyordu. Bazıları transfer edilmek istiyordu, ama istifa etmiyordu. Önde gelen Nazilerden çok azı kızağa alındı. Fakat Eichmann büyük görevin genel olarak kabul edilmesinin bireysel sapmaları engellediğini söylemişti. Hareket uzun zamandır Nazilerin yuvası olmuştu. Hareketin dışında bir hayatı tasavvur edemiyorlardı. Orta yaşlı erkeklerin ayrıcalıklı aileleri vardı. İtaatkarlık, hepimizi etkileyebilecek alelade güdülerle güçleniyordu.

Cesur muhalefet genellikle alternatif bir ideoloji gerektirir. Varşova’dan sorumlu sosyalist hekim Dr. Wilhelm Hagen, getto koşullarını iyileştirmek için SS yönetimiyle mücadele yürütüyordu (fakat kendi döneminin bir Alman doktoru olarak Yahudilerin tifüs yaydığına inandığı için bunu yapıyordu). Korgeneral Moser gibi az sayıda gelenekçi subay itaatsizlik etti. Polonya’ya gönderildiğinde, bir ölüm kampından gelen kokuyu alıp araştırma yapmak üzere içeri girmişti. Dehşete kapılarak, “her aklı başında Alman böyle bir organize katliamın emrini veren hükümeti reddetmelidir,” dedikten sonra, Ruslara teslim olmak üzere doğruca cephe hattına gitti (Boehnert, 1981: 211-12). Hitler’e karşı komplo düzenleyen Stauffenberg ailesi de eski kafalı militaristlerdi. SS subayı Kurt Gerstein’m durumu muammasını korumaktadır; fakat Prusyalı ailesinin derin Evanjelik inancının onu durdurduğu açık görünüyor. Kilise liderlerine ve bir İsveçli diplomata Nihai Çözüm’ün tüm ayrıntılarını verme riskine girmişti. Bir Evanjelik papazın oğlu olan meslekten asker Yarbay Grosscurth Einsatzgrupperi’m kadın ve çocukları vurmasını önlemeye çalışmıştı -fakat üstleri onu durdurdu. Eski papaz Albert Hartl’ın SS’likten tiksintiyle istifa etmesinde Katolikliğin rolü olmuştu. Komplocuların büyük çoğunluğu uzun süreli solcular, dindar aktivistler ya da eski kafalı militaristlerdi (Hoffmann, 1988). Fakat Nazizme muhalefet ettikleri kayda geçmiş olanların bile çoğu çenelerini kapalı tuttular; çünkü itaatsizliğin onlara kaybettireceği çok şey vardı.

En tepedeki Nazilerden çok azı politikaları içeriden engellemeye çalıştı. Karl-Siegmund Litzmann bir generalin oğluydu ve kendisi de subay olmuştu. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Freikorps’a, sonra da Stahlhelm’e katıldı. 1929’da Nazi Partisi’ne girdi. SA lideri oldu ama politika farklarından dolayı kızağa çekildi. İkinci Dünya Savaşı’nda Estonya genel komiseri olarak Almanya’nın potansiyel dostlarını düşman eden kanlı politikalara karşı çıktı. Fakat en sonunda omuz silkti ve itirazlarının görmezden gelinmesine ses çıkarmadı (Kersten, 1956: 223-5). Beyaz Rusya valisi Wilhelm Kube daha kararlı bir direniş gösterdi. Onun faşizmi ırksal değil kültüreldi ve “kültürlü” Batı Yahudilerini imhaya karşı çıkıyordu:

Yahudi sorunu konusunda kesin bir katılık gösteriyor ve çözümüne yardımcı olmak istiyorum, fakat bizim kültürel ortamımızdan çıkan insanlar hayvanlaşmış yerli yığınlardan

[Doğudakiler] muhakkak ki farklıdır... Sizden Reich'm ve partimizin şerefini düşünmenizi... gerekenleri insani yoldan yapmanızı istiyorum.

SS Albayı yetmiş "kültürlü" Yahudiyi kurşuna dizdiğinde Kube ona demediğini bırakmamıştı:

Adamlarım ve ben barbarlık ve sadizmle suçlandık, oysa görevimi yerine getirmekten başka bir şey yapmamıştım. Kube [Yahudilerin altın dişlerinin sökülmesi konusunda] bunun... bir Alman insanına ve Kant ile Goethe'nin Almanya'sına yakışmadığını söyledi. Almanya'nın adının tüm dünyada lekelenmiş olması bizim hatamızmış. Ayrıca adamlarımın bu idamlarda cinsel şehvetlerini tatmin ettikleri de doğruymuş. Bu ifadelere şiddetle karşı çıktım ve bu iğrenç işi yapmak zorunda kalmanın üstüne bir de bizlere çamur atılmasının çok üzücü olduğunu belirttim.

Kube bu olaylardan kısa süre sonra öldü, fakat ölmeseydi de sonu zaten kötü olacaktı. Himmler onun davranışlarının "hainlik sınırına gelip dayandığını" söyledi. Kube görece yaşlıydı ve genç Nazileri hareketteki ilk idealleri kaybetmekle suçluyordu. Polonya Silezya'smda bir piyade çavuşunun oğlu olarak doğmuş, üniversitede tarih okumuş, sonra da savaş öncesi milliyetçi hareketlere katılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra muhafazakar DNVP Partisi'ne üye olmuştu. 1927'de Nazilere katıldı, fakat bu sırada 40 yaşındaydı, yani alışılmadık bir biçimde yaşlıydı. Belki de harekete kendini tam anlamıyla adayamayacak kadar yaşlıydı (Black, 1984: 175; Hilberg, 1978: 233, 253-4; Höffkes, 1986: 195-8). Fakat böyle adamlar çok azdı.

Nazizm daima düşmana nefret duymayı vazetmişti, hareket ve hareketin Liderlik İlkesi onların hayatıydı, ayrıca katliamlar başlamadan önce şiddet kullanmaya alışmışlardı. Soykırımcılık mevkilerine atanmalarının baş sebebi buydu. ideolojilerinin sistemik bir niteliği de vardı, ki buradan soykırımın verimli bir örgütlenmesine geçmek hiç zor değildi. Sonra savaş gerçek düşmanlarla ideolojik düşmanları iç içe geçirdi. Koehl'e göre 2.000'den az SS subayı imhaya doğrudan katılmıştı; 200'den az binbaşıdan yukarı rütbede subay imhayı yürütmüştü. Fakat "bu grup, yetişme şekilleri, seçilme tarzları ve savaşın amansız koşulları yüzünden şeytanın dünyadaki halleri olmuşlardı... sistemden... geçen daha yüz binlerce kişinin yolunu şaşırması ve mecbur edilmesinde bu tayin ediciydi" (1983: 167, 177-86). Fakat elit zümrenin büyük bir kısmının işi kolaydı. Onlar masabaşmdaki katillerdi.

KARİYER YOLU ÎKt: ANA KAMPLAR Kamplarda durum böyle değildi. Kamplarda kurbanları öldürenler orta rütbeli alt-orta sınıftan ve işçi sınıfından erkek ve kadınlardı. Bunlar cinayeti de kapsayan gayet iyi ücretli ve güvenceli işlerde çalışıyorlardı. Aralarında ilkeli bir Nazi ideolojisini dillendirebilecek pek kimse yoktu. Irkçı ve Yahudi karşıtı ifadeleri daha ziyade basit bağnazlığa delalet ediyordu. Fakat kamplar aynı zamanda mesleki topluluklardı. Bazıları kamplarda aileleriyle birlikte yaşıyorlardı. Partiler, içki yarışmaları ve kadın erkek ilişkileri son derece yoğun bir sosyalleşmenin parçasıydı ve grup normlarına uyum gösterilmesini sağlıyordu. Aktion Reinhard ölüm kamplarının kendi işe alma

yöntemleri olduğundan onları ayrı değerlendireceğim. Savaş öncesi Alman kamplarını, Auschwitz ve Majdenek ölüm kamplarını ve daha birçok başka kampı birbirine bağlayan daha güçlü bağlar vardı.

İlk olarak savaş öncesi Alman kamplarındaki rutin cinayetlerle şiddet dozu yükseldi. Erkek örneklerimin yüzde sekizi (115) bu kamplarda hizmet vermişti. Hiçbiri deneyimli katliamcı değildi fakat çoğu eski kurttu. Üçü dışında hepsi daha önceden Nazi Partisi, SS ya da SA üyesiydi. Örneklemimdeki 286 erkek Auschwitz ya da Majdanek kamp komleksleri̇nde çalışmıştı. Sadece yüzde 14'ü acemiydi. Bunların hemen hepsi erdi ve neredeyse tamamı 1942'den sonra yetiştirilen kurtarılmış etnik Alınanlardı. Geri kalanı zaten ya partidendi ya da SS üyesiydi. Kırk bir tanesi daha önce kamplarda hizmet etmişti, 35'i ölüm kampı olmayan kamplarda, 1.4'ü Einsatzgrupperi'da, 12'si Aktion Reinhard'da ölüm kamplarına ve bir tanesi T4'e gitmişti. Son derece deneyimliydiler.

Savaş sırasında ölüm kampı olmayan kamplarda hizmet veren toplam 295 erkek vardı. Bunlardan sadece yüzde 5'i acemiydi ve yine çoğunluğu kurtarılmış etnik Almanlardan oluşuyordu. Yüzde yirmi ikisi daha önce sadece Waffen-SS bölüklerinde hizmet vermiş, çoğu Doğu Cephesi'nde yaralanınca kamplara tayin edilmişlerdi. Yüzde 22'si sadece parti ya da SS üyesiydi. Yüzde 44'ü daha deneyimliydi; T4'te (5 kişi), Einsatzgruppen'da (14), savaş öncesi kamplarda (66) ya da bir ölüm kampında (40) görev yapmışlardı -yine dokuzu hariç bunlar da parti ya da SS üyesiydi. Yaralı Waffen-SS üyelerini saymazsak, bu örüntü Auschwitz'dekine benzemektedir. Yine burada da deneyim ve başarılardan faydalanma amaçlı sistematik seçim ve tayin usûllerinin işlediği gözümüze çarpıyor.

Eicke'nin Dachau yönetiminin tüm kamplar için model olduğunu gördük. Bu yüzden terfi alanlar Dachau ve diğer savaş öncesi kamplardan ölüm kamplarına geçiyordu. Büyük kamplardaki en az dokuz komutan ve sekiz komutan yardımcısının kariyeri Dachau'da başlamıştı. Kıdemli Auschwitz subayı pozisyonunu, yani soykırımın rutinleşmiş çekirdeğini doldururken özel bir dikkat gösteriliyordu. Höss (daha önce karşımıza çıktı), Arthur Liebenhenschel (devlet memurluğunun alt kademelerinde babasının izinden giden Polonya Silezya'smdan bir Yaşlı Nazi) ve Richard Baer (Nazi Partisi'ne 1930'da 20 yaşındayken katılan, bir yıl sonra da SS'e giren Bavyeralı bir pastacı) Dachau'da astsubay olmuşlardı. Şu kişilerin de durumu aynıydı: Komutan yardımcısı Hans Aumeier (Bavyeralı bir tornacı, Yaşlı Nazi, SS'te kariyer yapmış, daha sonra kamp komutanlığına yükselmişti), Baer'in yardımcısı Kari Höcker (bir müteahhidin oğlu olan Vestfalyalı bir banka memuru, 1933'te 22 yaşındayken partiye katılan bir Genç Nazi), asıl cinayet alanının sorumlusu Franz Hoff-mann (daha önce tartıştık), partiye ve SS'e 1930'da giren Südetli bir nehir teknesi tayfası. Fritzsche SS'teki yoğun kardeşlik duygusuna değer veriyordu ve Dachau'da yedi yıl hizmet vermiş, Auschwitz'de koruyucu gözaltıyı yürütmüş ve nihayet "otoritesini aştığı", yani korkunç zalimlikler yaptığı Flossenburg kampının başına getirilmişti.

Alsacelı Josef Jarolin, Allach kampının başına getirilmeden önce Dachau'da dokuz yıl görev yaptı. Nazi Partisi'ne ancak 1933'te, 29 yaşındayken üye olmuştu, fakat Allach tutsakları onun bir fanatik olduğunu ifade ediyordu. 1920'lerde kızıllara karşı sokak çatışmalarına

katılan Ruhrlu bir Yaşlı Nazi olan Kari Koch mesleği savaş öncesi Sachsenhausen'de öğrenmiş, daha sonra Buchenwald'm vahşi ve yozlaşmış komutanı olmuştu (korkunç Yaşlı Nazi karısı ilse de tutsakların dövmeli derisinden abajur yapmıştı). Viyanalı bir hizmetçi olan, daha sonra mühimmat işçisi olan Hermine Braunsteiner 1939'da SS'e gönüllü olduğunda daha 20 yaşındaydı. Ravensbrück'e atandı ve daha sonra Majdanek ölüm kampının kadın gardiyanlarının başına geçti.

Bazıları sırf şiddet düşkünlüğü sayesinde yükseldi. Alt kademeden bir devlet memurunun oğlu olan Bavyeralı Josef Kramer'in terfisi daha yavaş gerçekleşti. Kramer 1931'de Nazi olmuştu. 1934'te Dachau'da eğitildi, cinayet bölgesine yaklaşmak suretiyle memur oldu. Matthausen'de komutan yardımcısı, Auschwitz'de subay, Natzweiler'de komutan oldu ve en nihayetinde "Belsen Canavarı" haline gelmeden önce Auschwitz-Birkenau ölüm kampı alanının başına geçti. Karısı şöyle diyordu: "Hareket ona büyük umut vermişti... Nazizm derin bir duygusal deneyimdi. Hareket... bir kez daha kendine inanmasını sağlamıştı. SS'te onu en çok çeken şeyin kendi yaşından ve kendisiyle benzer durumda gençlerle arkadaşlık etmek olduğunu, örgütte sıkı dostlar edindiğini söylemişti" (Segev, 1987: 50-1, 218).

Diğer SS etkinliklerinden kamplara transfer edilenlerin sayısı azdı. Amon Goeth, Schindler'in Listesi filminde gösterilen Plaszow'un komutanıydı (gerçi çok daha kısa bir aktör tarafından canlandırılmıştı -aslında Amon 1.92 boyundaydı). Askeri kitaplar basan bir yayımcının tek oğlu olarak Viyana'da doğmuştu. Lisede başarılı bir öğrenciydi ama Nazizmin etkisine girmişti. Büyük ihtimâlle partiye 1925'te, daha 17 yaşındayken girmişti ve 1930'da kesinlikle, SS'teydi. 1933'te polis onu bir Nazi cephaneliğiyle ilişkilendirince kaçmak zorunda kaldı. Yasadışı etkinliklerde aktifti, Dollfuss cinayetine karıştıktan sonra Almanya'ya geçti. Kavga gürültüyü özellikle seviyordu ve partide de bu yüzden değerliydi. Katı bir ırkçıydı. Etnik Alınanlardan bir birliğin başında, gettoların tasfiyesini yönettikten sonra Plaszow'u yönetmek üzere taşındı. 8.000 tutsağın ölümüne sebebiyet vermekten Polonyalılar tarafından asıldı. Karısının dediğine göre, "Bir siyasi asker olarak huzur içinde" ölmüştü.

Kamp subaylarını birleştiren ve onları katılaşmış erkeklerden oluşan eşsiz bir elit grup haline getiren şey esasen şiddetti. Orth (2000) onların gayet iyi eğitim aldığını, kesinlikle mevkisinden aşağı düşmemiş olduğunu göstermiştir. Nazi Partisi'ne ortalama olarak 1931 Eylülü'nde katılmışlardı, ama kendilerini laf ebesi değil eylem adamı olarak görüyorlardı; ayrıca Orth onların sorgusuz sualsiz bir şiddet etosunu paylaştığının da altını çizer.

Josef Klehr bir astsubay olarak kaldı. Yukarı Silezya'dan bir reform okulu hocasının oğlu olarak dünyaya gelmiş, doğramacı olarak yetişmiş, fakat sonra emireri olmuştu. 1932'den itibaren SS'te faaliyet göstermişti ve 1938'den sonra kamp muhafızı olmuştu. Buchenvrald'dan Dachau'ya, oradan da çavuş olarak Auschwitz'e geçti. Kişisel cinayet rekorunu (475) elinde tutuyor olabilir, "muazzam bir psikopatlık potansiyeli" taşıyordu. Kasap olarak yetişen fakat babasının yanında eyercilik yapan Yukarı Silezyalı Herber Scherpe daha sonra polislik ve gümrük memurluğu da yapmıştı. İşsiz kalınca 1932'de, 24 yaşındayken Nazi Partisi'ne katıldı ve ertesi yıl tam zamanlı olarak SS'e girdi. 1936'da

kamp muhafızı oldu ve 1939'da Dachau'ya atandı. Doğu Cephesi'nde yaralandıktan sonra Auschwitz'e gönüllü odu. Orada birçok çocuk öldürdükten sonra bir gün, "artık yapamıyorum" diye haykırdı. Kampın o kadar kanlı olmayan bir kesimine geçirildi. Bavyeralı bir sıva ustası olan ve 1933'te 22 yaşındayken Nazilere katılan Bernhard Walter kariyerine Dachau'da başladı ve Auschwitz'de kimlerin öleceğini seçenler arasında öne çıktı. Bunlar daha yetenekleri sınırlı insanlardı ve Nazi ideolojisine ne kadar bağlı oldukları belirsizdi, yine de şiddet dozu artarken görevlerini aksatmayarak astsubay rütbesini korumuşlardı.

Bazıları çok gençti. Johannes Stark Darmstadtlıydı. Polis babası "itaat edemeyen emir veremez" sloganını benimsemiş bir katı disiplin yanlısıydı. Stark 17 yaşında Buchenwald'da muhafız oldu, sonra Dachau'ya tayin edildi ve en kanlı eylemlerini de Auschwitz'te gerçekleştirdi. Mahkemenin atadığı psikiyat-ristlerden biri, Stark'm tek eğitiminin Nazi kamp muhafızlığında olduğunu ve orada "şefkati zayıflık saymayı", vicdanının sesine kulak tıkamayı öğrendiğini belirtmişti. Onbaşı Perry Broad bir Auschwitz Hatıratı yazmıştı (Höss vd.,

1978). Önce Hitler Gençliği'ne sonra SS'e girmiş, Auschwitz'e atanmış ve 21 yaşındayken işkence yapma ve idam etme emirleri almıştı. Yetişkinlik deneyimi, normallik anlayışı Auschwitz ile sınırlıydı. Sağ kalanlar onun zalimliğine tanıklık etmişti; fakat kendisi meslektaşlarını "kana susamış kasaplar", "cani sadistler" ve "fanatikler" diye adlandırmayı tercih etmişti. Kurşuna dizme mangasmdakilerin cinayetler arasında ıslık çaldığından, birbirine laf attığından, "o güruhun işini bitirirken" kayıtsız davramyormuş gibi yaparak diğerlerine "sertliklerini göstermeye çalıştıklarından bahseder. "Sertlik" toplumsal statü getiriyordu.

1

Bu noktaya işaret ettiği için Christopher Browning'e minnettarım.

Bu listenin, Los Angeles'taki Hoşgörü Müzesi'nde bulunan mikrofiş kopyasından yararlandım.

2

Bu verileri topladığı için Gareth Mann'a müteşekkirim.

3

UÇLA Kütüphanesi, Londra Wiener Kütüphanesi ve Los Angeles Simon VViesenthal Merkezi personeline koleksiyonlarını bana açtıkları için teşekkür ederim. Eksiksiz bir kaynak listesiyle birlikte örneklemin daha geniş ayrıntıları Mann'da (2000) bulunabilir.

4

Tüm bu delilleri Fascists (2004) adlı eserimde bir araya getirip analiz ettim.

5

“Diğer” kategorisi sivil hizmetliler, işadamları, propagandacılar, Wehrmacht ve Waffen-SS personelinden oluşan karışık bir gruptur.

6

Bu bulgular korktuğum potansiyel bir örnekleme sapmasını ortadan kaldırdı -etnik Almanlar Almanya’daki toplumsal destek ağlarınca az korunduklan için savaş sonrası yargılanmaya ve büyük cezalar almaya daha açık olabiliyordu.

7

Bu nokta için Christopher Browning’e müteşekkirim.

8

Kadınlar, Südetliler ve Alman ordularının kurtardığı etnik Almanlar bu ölçütlerde asgari düzeyde etki yarattığından, bu kesimdeki analizi Reich Almanı, AvusturyalI ve mülteci etnik Alman erkeklerle sınırladım.

Josef Schammberger 1918'de İtalya'ya devredilmiş olan Avusturya'ya ait Güney Tyrol'den gelmiş bir mülteciydi. Babası postane memuruydu, kendisi de 1931'deki işsizlik dönemine kadar eczane elemanı olarak çalışmıştı. Aktif bir Nazi haline geldi -gerçi partiye daha evvelden de katılmış olabilir. Sokak çatışmalarına katıldı ve 1933'te Almanya'ya kaçmak zorunda kaldı. SS askeri eğitimi aldı, fakat sağlık problemleri yüzünden SS memurluğuna tayin edildi. İşgal altındaki Polonya'da bir cinayet kurumuna atanınca, askeri eğitim almış eski bir savaşçı olarak vasıflarını göstererek çavuşluğa terfi etti. Küçük bir Yahudi zorunlu çalışma kampına atandı. Birkaç ayda Yahudilerin hepsi öldü. Sağ kalanlardan biri şöyle demişti: "Ona hayvan demek hayvanlara hakaret olur. Sırf canı istediği için insanları öldürüyordu." Bu adamda Nazizmi, şiddeti ve kariyerizmi birbirinden ayırmak neredeyse imkânsızdır; çünkü vasıfları da Nazi şiddeti dahilindeydi.

Kurtarılmış etnik Alman olan daha genç adamlar ve kadınlar ya marjinal Nazilerdi ya da Nazi değillerdi -gerçi tam olarak emin olamıyoruz, çünkü en alt kademedekilerin kayıtları iyi tutulmamıştı. Günther Hinze, 20 yaşındayken Doğu Cephesi'nde kısa süre savaştı. Başından ciddi bir yara aldı, 21 yaşında Nazi Partisi'ne katıldı ve 22 yaşında Fürstengrube alt-kampma muhafız olarak tayin edildi. Orada gayet basit bir intikam duygusuyla şöyle demişti: "Yahudiler neden cezalandırılıyor, biliyor musunuz? Savaşa onlar sebep oldukları için" (Jacobs, 1995: 144-5). Emil Hantl, Südetli bir fabrika işçisinin oğluydu. İşsizlik yüzünden tarım emekçisi olmadan önce dokumacıydı. Siyasete çok yakın değildi, fakat üyesi olduğu milliyetçi jimnastik kulübü 1938'de SS'e dahil edildi. 1940'ta Waffen-SS'e seçildi, sonra da muhafız olarak Auschwitz'e gönderildi, ardından emireri oldu: Auschwitz'te 350 cinayete yardım etti, fakat sağ kalanlar onun "dürüst bir sıhhiyeci olduğunu... Görevini büyük bir gönülsüzlükle yapıyormuş gibi göründüğünü" söylüyordu. 120 Polonyalı çocuğu öldürdükten sonra "toptan bir ruhsal çöküntü yaşadı" ve "tamamen aklını

kaybederek savaşa lanet okumaya başladı".

Kadınlar bekar ve gençti ya da Nazi partnerlerine bağımlı olarak kariyer peşindeydiler. Irma Grese'in babası Pomeranialı bir tarım işçisiydi ve 1942'de 19 yaşındayken SS'e gönüllü olduğunu duyunca kızını dövmüştü. Grese Ravensbrück'te eğitildi, sonra Auschwitz'e, ardından Bergen-Belsen'e gönderildi. Ateşli bir Naziydi ve son derece şiddet düşkünüydü, "tutsakları spor olsun diye dövdüğünü" itiraf etmişti. Berlinli Hildegard Lâchert bir metal işçisinin kızıydı. Önce Nazi gençlik örgütlenmelerindeydi, sonra da 1938'de 18 yaşındayken kadın örgütlenmesine girdi. Çeşitli fabrikalarda çalıştı, ardından cephede önce bir Luftwaffe subayıyla, sonra bir SS askeriyle birlikte yaşadı. İkisi birden Madjanek, Auschwitz ve en son olarak Ravensbrück'e gönderildiler. İki çocuğunu bakması için annesine bırakmıştı. Lâchert "Kanlı Brygida" lakabı almıştı. Bu kadının güdülerinin derinlerine inecek kadar veri bulunmuyor ne yazık ki.

Ana kamplarda hangi tutsakların yaşayıp hangilerinin öleceğine doktorlar karar veriyordu ve tutsaklar üzerinde ürkütücü ırksal deneyler de yapabiliyorlardı. Doktorlar kamplardaki en iyi eğitim görmüş erkek ve kadınlardı, normal kamp subaylarından daha çeşitli

kökenlere sahiptiler. Auschwitz'de Enno Lolling, Nazi Partisi'ne ve SS'e 1931'de katılmış olan bir Rhinelandlıydı. Fanatik bir Naziydi, kimileri ayrıca işe yaramaz bir ayyaş olduğunu söylüyordu. Dachau'da göreve başladı ama sonra yükselerek WVHA tıbbî kamp teftiş kurumunun başına getirildi. Friedrich Entress ilk başta savaş öncesi Gross-Rosen'de görev yapıyordu. Polonya göçmeniydi, 1935'te 21 yaşındayken Nazilere, sonraki yıl SS'e katılmıştı. Slavlar Untermenschen olduğu ve Yahudiler insan bile olmadığı için cinayeti tercih eden "ideolojik katılığa sahip" bir adamdı. Kendi "Polonyalı yarısı"ndan psikolojik bakımdan rahatsızlık duyuyor, Polonyalı tutsakları anlamazlıktan gelerek onlara zalimce davranıyordu. Bunlar gerçek Nazi doktorlardı.

Diğerleri daha kariyerist görünüyor. Johann Paul Kremer tüyler ürpertecek kadar tekdüze bir Auschwitz günlüğü tutmuştur. Günlükte yemek mönülerini ve kariyer kaygılarını, üniversitenin onu terfi ettirmekte gecikmesine karşı öfkesini, kaynının yurtsever olmamasına içerlemesini okuruz. Fakat ölüm kampı hakkında çok az şey öğreniriz. Kremer bir çiftçininin oğlu olarak Rhineland'da doğmuştu ve belki de Auschwitz'deki en yaşlı doktordu. Sağcı ve milliyetçi olan Kremer 1927'de bir üniversitenin anatomi enstitüsünün başındaydı. Nazilerin biyo-ırksal teorisinin çekiciliğine kapılarak 1932'de Nazi Partisi'ne katılmış, 1934'te ise SS'e girmişti. Cephede sıhhiye hizmeti vermiş, sonra kısa süreliğine Auschwitz'teki deneyleri yapmakla görevlendirilmişti. Çok siyasi olmayan, fakat milliyetçilik ile biyomedikal ırkçılığı birleştiren hüsrana uğramış bir kariyerist olduğu söylenebilir. Friedrich Mennecke Westphalialı sosyalist bir duvarcının oğluydu. Çok çaba harcayarak tıbbı bitirmiş ve mesleğinde yükselmek için 1932'de Nazilere katılmıştı. T4'ten, vahşice ötenaziye, oradan Buchenwald'a giderek gayet tatmin edici şekilde mesleğinde yükseldi. Hastalarına dair notlarında Yahudi karşıtlığı ile geleneksel Nazi görüşlerini birleştirdiği görülür, fakat içten içe bir kariyeristti.

Bazıları idealist Nazilerdi. Meşhur Josef Mengele, kendi kendini yetiştirmiş Bavyeralı bir makine imalatçısının oğluydu. Parlak bir öğrenci, milliyetçi ve kendini adamış bir ırksal biyomedikalciydi. 1937'de 26 yaşındayken Nazi Partisi'ne katıldı. Doğu Cephesi'nde doktorluk yaparken madalya aldı ve yaralandı. Tutsaklar üzerinde deney yapmak için Auschwitz'e tayin edildi. Korkunç usûller kullanarak deneklerinden çoğunu şahsen öldürdü. "Mutlak ideolojik sertliğini" bu sayede göstermişti. Fakat meslektaşları onun zalimlikten uzak "açık, dürüst, katı" bir adam olduğunu, kamptaki çocuklara şefkat gösterdiğini ve nadiren sarhoş olduğunu belirtiyordu. Lifton'a (1986: 377) göre Mengele "Nazi biyolojik devrimciliğinin timsaliydi", insanlığı cinayetlerle iyileştirmek istiyordu. Eduard Wirths başarılı (ve barış yanlısı) bir taş ustasının oğluydu. Öğrenciliği sırasında völkisch idealleri özümsemiş, 1933'te 25 yaşındayken ateşli ve idealist bir Nazi olmuştu. Sonraki yıl SS'e katıldı ve "SS'in verdiği biyolojik görevlere sevgisini" ifade eden bir metin yazdı. İlkeli bir Yahudi karşıtıydı ve "Yahudilerin Almanya'ya zararlı" olduğunu beyan ediyordu -bu arada yasadışı ilan edildiğinde bile Yahudi hastaları tedaviye devam etmişti. Doğu Cephesi'nde doktorluk yaptıktan sonra Dachau kampı hekimi oldu, 1942'den sonra ise Auschwitz'in garnizon başhekimliğini yürüttü. Doktorlar onun "tüm toplama kamplarındaki en iyi hekim" olduğunu söylüyordu (Höss de buna hak verir). Tutsak hastalarına özen

gösteriyor, kampın sıhhi tesisatını iyileştirmeye çalışıyordu, hattâ bir keresinde korkunç İrme Grese'ye, "kadınlarımı dövme" diye bağırıp araya girmişti. Fakat cinayet emirlerine asla itaatsizlik etmedi ve hastalar üzerinde deneyler yaparak, seçmelere katılarak, midesi kalkan meslektaşlarını azarlayarak kendisi de katliamın bir parçası oldu. Lif ton (1986: 18. Bölüm) onun, Nazilik ile insani doktor tarafı arasında kaldığını ve "zor ama gerekli bir kişisel sınav olarak Nazi-Alman cinayet ilkesine" emsal teşkil ettiğini düşünür. Yüksek öğrenim görmüş Nazilerin somut uygulamalarda hissettiği ahlaki tiksintiyi "ilkeli soykırım" anlayışıyla bastırmasını sağlayan Nazi idealizminin kurbanıydı.

KARİYER YOLU ÜÇ: T4'TEN AKTİON REİNHARD KAMPLARINA

T4'te[x] tıbbi pratiğe özgü statü ilişkileri soykırım uygulamasını etkilemişti. Ana alanlar mesleki topluluklardı: Ekibin hem birlikte yaşayıp hem birlikte çalıştığı, kırsaldaki yalıtılmış hastaneler ve evler. Böylece iki farklı arkadaş grubu oluşmuştu: Doktorlar/idareciler ve SS astsubaylar/alaylılar. T4 görevlilerinin çoğu dikkatle seçilmişti. Örneklemim içinde T4'te görev yapan 118 kişinin yüzde 90'mdan fazlası daha önce Naziydi ya da SS üyesiydi. Dokuzu aynı zamanda polisti ve 13'ü de kamplarda ya da Einsatzgruppen'da bulunmuştu. Yüzde 41'i göreve başladığında orada zaten akrabaları ya da arkadaşları vardı, yüzde 47'si de işe alanlar tarafından güvenilir bulunmuştu. Bu insanlar geçmişte de Nazi olarak icraatlarda bulunmuşlardı, fakat çok azı gerçekten cinayet işlemişti. T4 merkezlerindeki 17 idareciden biri hariç (Becker) hepsi Yaşlı Naziydi. En az 10 tanesi aile ya da arkadaş bağlantıları sayesinde göreve başlamıştı. Devlet makamlarında saygın idari görevler yapmışlardı, fakat aynı zamanda iyi Nazi bağlantıları olan Nazilerdi. Allers şöyle der: "İnsanların çoğu bağlantıları sayesinde işe başladı, görevin 'Führer Şansölyeliğinin emrinde' olduğunu duymuşlardı ve bu durum kulağa hoş geliyordu. Üstelik bu işlerde fazladan ücret veriliyordu ve görevlilerin cepheye gitmesi de gerekmiyordu." Maddi kaygılarla idealler iç içe geçmişti.

Tıp bilimi T4'e kılıf bulunması, otoritesinin sağlanması ve usûlleri için temel önemdeydi. Üniversitelerde genetik, psikiyatrik ve antropolojik araştırmalar fiziksel ve zihinsel özelliklerin kalıtsallığı inancını destekliyordu (Müller-Hill, 1988). Alman üniversitelerinde kalıtsallık ile ırk arasındaki mesafe çok değildi ve rejim de zaten araştırmacılara bu mesafeyi kapatmalan için fon sağlıyordu. Bu araştırmacıların öncelikle mesleki anlamda ideolojik bir bağlılığı vardı: ırksal bilime inanıyorlardı. Bu koca bilim camiasından ancak beş kişinin işbirliği yapmayı reddettiği biliniyor. Fakat profesörlerden birinin kızı şöyle diyordu: "Ne yapabilirdi ki? Enstitüsü ve araştırması için para verse şeytana bile ruhunu satacak haldeydi." Bu baştan çıkarıcı unsurlar günümüzde de varlığım sürdürmektedir. California Üniversitesi'nin çeşitli bölümleri savaş alanlarında kullanılacak nükleer silahlar üzerine araştırmalar yapmak için büyük burslar alıyorlar. Alman araştırmacılar meslekteki durumlarına ve Nazizm ile ötenaziye bakışlarına göre dört kıdemli Nazi doktor tarafından seçiliyordu. Örneklemimdeki, T4'ten geçmiş 27 doktordan 18'i Yaşlı Naziydi, 4 tanesi 24. yaşgünününden önce Nazilere katılmıştı ve ikisi (Nitsche ve Mauthe) 1933'ten

1 T4 suçluları konusunda ana kaynaklarım şunlardır: Burleigh (1994), de Mildt (1996),

Friedlânder (1995), Horwitz (1990: 3. Bölüm), Klee (1983), Lifton (1986), Müller-Hill (1988).

önce biyomedikal ırkçılıklarıyla tanınıyorlardı. Bu da Çoğunluğa Uyan Nazi sayısını üçe kadar indiriyor. En az beş tanesi Freikorps'a katılmıştı, fakat büyük ihtimalle T4'e girmeden önce şiddet kullanan başka kimse yoktu. Gerçi artık hepsi SS'teydi.

Doktorların başında bir polisin oğlu olan 1904 doğumlu Kari Brandt vardı. 1918'de Fransızların eline geçen Alsace'tan ayrılmış, daha sonra Fransız Afrikası'nda Albert Schweitzer'e katılma girişimi Fransızlar tarafından engellenmişti. Ateşli bir Nazi taraftarıydı ve 1932'de Nazilere katıldı. Nazizmin "öncü, umudun partisi" olduğunu düşünüyordu. Tanıdığı en büyük kahramanlar Schweitzer ve Hitler'di! Alman yüzme şampiyonu olan nişanlısı tarafından Hitler'e takdim edildikten sonra, Hitler'in yakın çevresinde bir tıbbi danışman oldu ve ardından T4 görevi teklifi aldı. Hırsından, Hitler'e saygısından ve Almanya'nın "kolektif canlandırılışına" katılma arzusundan dolayı görevi kabul etti. Ne zalimliğine ne Yahudi karşıtlığına dair tanıklıklar bulunan Brandt bir idealist, projede daha kaba saba Nazilerin etkisine karşı koyan bir etik Nazi olarak görülüyordu. Werner Heyde de bu kaba Nazilerden biriydi. Polonya Silezya'smdan bir tekstil imalatçısının oğluydu. 16 yaşındayken Birinci Dünya Savaşı'na katılmış, ardından Freikorps saflarında çarpışmıştı. Kapp darbesi ve başka olaylarda rol almıştı. Naziler ondan 1933'te Eicke'nin psikolojik değerlendirmesini istediğinde, onun aklının başında olduğunu ve psikopat olmadığını bildirmişti. 1936'da SS'te yüzbaşı rütbesi aldı. Yarı zamanlı olarak kamplarda çalışıyor, "harika araştırma malzemesi" alıyordu. Aynı zamanda Gestapo'ya büyük ihtimalle işkence yöntemleri konusunda danışmanlık yapıyordu. T4'te insanların çoğunu öldüren kişi Brandt'tı. SD dosyasında cinselliğiyle ilgili ayrıntılar da vardı. 15 yaşındayken kendisinden büyük bir kadın akrabası tarafından baştan çıkarılıp travma geçirmiş ve eşcinsel olmuştu. Belki de onu saldırıya veya tehdide maruz kılabilecek bu özelliği onun emirlere itaat etmesinde etkili olmuştu. Yine de onu cinayete götüren şey esasen aşırı milliyetçiliğe ve biyomedikal ırkçılığa bağlılığıydı.

Orta derece otorite uygulayanlar T4 cinayet merkezlerini denetleyen SS yüzbaşıları ve teğmenleriydi. Örneklemimdeki 12'sinden 10 tanesinin mesleği polislikti ve yine 10 tanesi ya Yaşlı Naziydi ya da gizli sempatizandı (polisler işin içine girdiğinde bunu net olarak söylemek mümkün değil). Büyük çoğunluğu o mekânda yaşayan düşük rütbelilerin toplumsal ortamını oluşturuyorlardı. Herkesin içki payını dağıtıyor ve sık sık sık partiler düzenliyorlardı. Hiyerarşide aşağı indikçe enformasyonun ayrıntıları azaliyor. Tıpçı olmayan alt dereceden erkek personel (hademeler, aşçılar, şoförler, ocakçılar, inşaatçılar ve memurlar) asgari eğitimi olan işçi sınıfından erkeklerdi. Hepsi zaten Nazi

Partisi üyesiydi ve çoğu SS'teydi. Üçte biri (astsubayların yarısından fazlası) daha önce şiddet içerikli aktivizm deneyimi yaşamıştı. Bu gruptaki işsizlik diğer tüm suçlu gruplarmdakinden fazlaydı ve bazıları partiye iş bulmak için katılmıştı. Kadın daktilocular ve hemşirelerin Nazilik kayıtları hemen hiç yoktu ve çoğunlukla yöresel Nazi hamiler tarafından kendi şebekelerinde bulunup işe alınmışlardı. Bazı hemşireler zaten cinayetler

başlamadan önce hastanelerde ve evlerde çalışıyordu, üstleri onları seçip kalmalarını istemişti. Bu yüzden Nazilere nadir dosyaların gösterdiğinden daha fazla sempati duyuyor olmaları mümkündür.

T4'ün neyi içerdiğini önceden bilenlerin sayısı çok azdı. Bilgilendirilirken genellikle itaatsizliğin başlarına bela açacağı yönünde tehdit ediliyorlardı, fakat itaatkarlıkları esasen meşru otorite tarafından belirlenmiş gibidir. Bunlar alt statüde erkek ve kadınlardı, Nazizmden iyi muamele görmüşlerdi. Bu sektördeki savaş suçu zanlıları gerçekleştirdikleri eylemleri meşruluk çerçevesinde açıklamaya en yatkın olanlardı. Özellikle hemşireler ve hademeler tıbbi otoriteyi kabul ettikleri için yaptıklarını meşru görüyorlardı. Devlet bu tıbbi uygulamaların yasal olduğunu ilan etmişti ve prestijli doktorlar da onay veriyordu. Arkasına saklanmanın ve psikolojik baskıyı atlatmanın mümkün olduğu genel ilkeler bunlardı.

Aktion Reinhard kamplarım tartışırken erkeklerle ilgili bazı örnekler vereceğim. Ama önce kadınlar: Irmgard Huber AvusturyalI bir ev hizmetçisi, sonra da hemşireydi. Hadamar Hastanesi'ne cinayet merkezi olmasından çok önce, 1932'de gelmişti. Nazi kadın örgütlenmelerinde aktifti ve bir Nazi doktorla uzatmalı bir ilişkisi vardı. Daha nitelikli hemşireler atlanarak terfi ettirilip ötenazi projesine seçilmişti. Rusları ve PolonyalIları değil ama Almanları öldürmek zorunda kaldığı için üzülüyordu. Anna Katschenka sosyalist geçmişe sahip bir Viyanalıydı ve Nazi örgütüne hiç katılmamıştı. Fakat bir Yahudiden boşanmıştı ve bir Nazi doktorla ilişkisi vardı. Savaş sonrası yargılamada zayıf ve kolayca yönlendirilebilen bir karakteri olduğuna karar verildi. Hemşirelerin doktorlara saygı duyacak şekilde yetiştirilmeleri işbirliği yapmalarını kolaylaştırıyordu. T4 Milgram'ın deneylerine (1. Bölüm'de değindik) çok benzer. Tıp biliminin ideolojik otoritesi ve beyaz önlüklü doktorların şahsi otoritesi alt toplumsal statüdeki insanları cinayete itmişti.

İlk başta buna cinayet gözüyle bakılmıyordu. T4, "merhametli bir ölümün" "kurtuluş" sayılacağı "umutsuz" vakaları seçiyordu. Aileleri genellikle hastaların öldürülmesine izin veriyordu. Sonra suçlular bu işi kanıksadı ve aldıkları primlere bağımlı hale geldiler. De Mildt (1996) bu kişilerin kariyeristliğinin altını çizer. Friedlânder (1995: 187) hepsinin "tekdüze ve yaratıcılıktan uzak erkekler ve kadınlar olduğunu" ve "geleneksel bir yaşam sürdüğünü" belirtirken, Burleigh (1994: 125) "uç noktalarda olanların zalimliği ve ideolojik bağlılığı kanıtlanmış olanlar arasından özenle seçildiğini" hatırlatır. Tüm bu zıt sonuçlar bir ölçüde doğrudur. T4 personeli içinde her türden insan vardı, fakat hepsi hiyerarşi ve yoldaşlık bağlarıyla bir arada duruyordu. Hiyerarşi ile Nazi tıp otoritesi iç içe geçmiş, birlik ruhunu ve sosyal hayatını Yaşlı Nazilerin belirlediği bir meslek camiası ile yoldaşlık ilişkileri de iç içe geçmişti.

T4 yozlaşıp da teşhis bile konmadan tüm hastalar öldürülmeye başlayınca bilim kılıfı sıyrılıp çıktı. Doktorlar, hemşireler, hademeler, şoförler, ocakçılar ve memurlar artık sürekli cinayet işliyor ve sahte tıbbi kayıtlar tutuyorlardı. Yaşlı doktorlar sadece Nazi toplumunda eğitim görmüş doktorlara nazaran daha fazla huzursuzluk duyuyordu. Fakat rutin, kurumsal sadakat, ayrıcalıklı kariyerizm ve rejime bağlılıktan mürekkep bir karışım

sayesinde vicdan azabını bastırabiliyorlardı. Bu insanların çoğu, tatsız ve bazen yanlış olsa dahi yasal emirlere uymaktan başka bir şey yapmadıklarını iddia etmişti mahkemede: "Almanya'nın resmi bir görevlisi olarak görevimi yaptım. Tanrı şahidimdir." İçine battıkları kötülük çukurundan kaçmak için karşıt bir toplumsal kimlik ya da ideoloji kaynağına ihtiyaç duyuyorlardı. Eksik olan buydu: Hem mesleği hem de camiayı Naziler belirliyordu.

T4 1941'de resmen tasfiye edildiğinde, personelin bir kısmı zihinsel özürlü insanların, savaş esirlerinin ve siyasi tutsakların savaş boyunca gizlice ve korkunç yöntemlerle gazlanarak öldürülmesinde rol aldı. Fakat 97 T4 personeli ilk Aktion Reinhard ölüm kamplarına geçti: Belzec, Sobibor ve Treblinka. Bağlılıkları ve becerileri yüzünden seçilmişlerdi; mesleki camiada acemileri yetiştirebilecek tecrübeli görevlilerdi hepsi. Ölüm kampları emin ellerdeydi.

Örneklemimde Aktion Reinhard kamplarında görev yapmış 67 erkek vardır. Bunlardan üçte ikisi T4'ten gelmişti. Üçte biri de yine T4'te görev yapmış Nazilerdi ve Il'i de hem T4'te hem de başka kamplarda ya da Einsatzgrupperi da görev yapmış Nazilerdi. Sadece üç tanesi acemiydi. Burleigh (1994: 232) tayin edilenleri, dobra bir ifadeyle "katılaşmış psikopatlar" diye tanımlar. Tepedeki idareci olan Schleswig-Holsteinlı Dietrich Allers savaş sırasında öldürülen bir savcının oğluydu. Nazilere 1932'de 22 yaşındayken katılmış, aile bağlantılarını kullanarak T4'e girmiş ve 1945'ten sonra bile pişmanlık duymayan bir Nazi olarak kalmıştı. Tayin edilen personelin Yahudileri katledeceklerini bile bile gittiğini belirtir: "Onlara seçenek verilmişti. İsterlerse gitmeyebilirlerdi." Allers daha sonra bir röportajda Yahudi karşıtlığını açığa vurmuştu: "Basm, bankalar, ticaret; Berlin'de bunların hepsi Yahudilerin elindeydi. Bu doğru bir şey değildi. Bazıları Almanların elinde olmalıydı" (Sereny, 1974: 60-90, 225-6). Bu personel savaş sırasında da cinayetleri sürdürdü. Polonya'daki ölüm kamplarında görev yaptıktan sonra başka cinayet etkinliklerine gönderildiler ve en nihayetinde İtalya ve Trieste'deki kamplarda çalıştılar.

"Vahşi Christian" diye bilinen Christian Wirth olağanüstü zalim ve kaba bir SS albayıydı. Ötenazi projesinin gezici denetmeni olarak görev yaptıktan sonra Aktion Reinhard ölüm kamplarında da görevini sürdürmüştü. Meslektaşlarının çoğu ondan ürküyordu. Treblinka komutanı Stangl, Wirth'in ötenazi konusundaki "duygusal sızlanmaları" hor görmesinden hiç hoşlanmamıştı -Wirth bu sızlanmaların midesini bulandırdığını söylüyordu. Aslında "faydasız ağızların icabına bakmak"tan başka bir şey değildi bu. Wirth bir keresinde Sobibor gaz fırınlarının hazırlanmasındaki gecikmeleri teftişe gelmişti. Stangl ve diğerlerine disiplinsizlikleri yüzünden bağırıp çağırdı. İyi çalışmayan bütün Yahudileri öldürmeliydiler: "Bundan hoşlanmıyorsanız gidebilirsiniz. Fakat yerin üstüne değil, altına gidersiniz." Gaz odasının hâlâ işe yaramadığı söylenince, "Pekala, öncelikle burada çalışan yirmi beş Yahudiyi bir getirin de onların üzerinde deneyelim." Yahudiler odaya doldurulup gazlandı. Kapılar doğru düzgün kapanmayınca Wirth iyice kendisini kaybetti. Eichmann onun Yahudileri "zehirleme" konusundaki "kaba ve eğitimsiz" sözleri karşısında ürpermişti. Tutsaklar SS askerlerinin Wirth'ten çok korktuğunu söylüyordu. Yine T4'te olan Allers'in karısı onu, "askerlerine çok kötü davranan kaba ve korkunç bir adam" olarak ' tanımlıyordu. Fakat Allers'e göre Wirth'in tek sorunu Württemberger'den olmasıydı. Bunlar

“kaba bir dil kullanan ve kaba hareketlerle konuşan yabani bir güruhtu”. Wirth “çok sert bir adam” olduğu için seçilmiş “iyi bir askerdi”. Gerçekten de öyleydi -Birinci Dünya Savaşı’nda pek çok madalya almış bir astsubaydı, ilk dönemde Nazi olmuş, sonra Gestapo subayıyken Stuttgart Landtag’da hunharca suçlarından dolayı mahkemeye verilmişti. Fakat tuhaf bir şekilde, daha sonra köle emeği sağlayan kampları teftiş ederken tayınları artırmış ve şartları iyileştirmişti. Kuralcı Eichmann ve sakıngan Stangl’m aksine, diline rağmen eylemlerinde o kadar sert değil miydi yoksa? Wirth çok fazla korku ve ilgi çekmişti (örn., Arad, 1987: 182-4; Goldhagen, 1996: 305-6; Sereny, 1974: 54, 80, 97, 110: Wistrich, 1982: 341-2).

Irmfried Eberl ilk Treblinka komutanıydı. 1931’de 20 yaşındayken Nazi Partisi’ne girmiş, Avusturya'daki yasadışı dönemde tam zamanlı devrimcilik yapmıştı. Karısı da ateşli bir Nazi olan Eberl T4’te doktordu. Fakat Treblinka civarında cesetleri etrafta bırakınca kovuldu. Franz Stangl T4’te iken Sobibor’un komutanlığına getirilmişti ve sonra da Treblinka’da Eberl’in yerini aldı. Polis memuru ve Yaşlı Nazi olan Franz Reichleitner de Sobibor’da onun yerini almıştı. Bu üç AvusturyalI, Wirth tarafından şahsen tanıdığı güvenilir Naziler

arasından seçilmişti. Stangl etkin bir idareciydi. Asker olan babası çocuklarını dövüyordu ama Stangl sekiz yaşındayken ölmüştü. Stangl yerel bir fabrikada usta dokumacıydı ama sonra Avusturya polisine katıldı. “Herkesin bize karşı olduğu ve tüm insanların çürümüş olduğu hissini içimize yerleştirdiler.” Özel siyasi görevlere gönüllü oldu ve madalyalar aldı. 1936’da büyük ihtimalle gizlice Avusturya Nazi Partisi’ne katıldı, Çekoslovakya’nın ilhakında ve Yahudilere karşı ilk adımlarda özel polis görevlerine atandı. 1939’da Gestapo’ya ve SS’e geçerek Katolik Kilisesi’ni reddetti. Dul karısı bunun kariyerizmden mi yoksa ideolojiden mi kaynaklandığından emin değildi (Sereny, 1974: 232-3). Stangl ideolog olamayacak kadar sade bir insandı. Fakat özel görevleri seven bu polisin tüm meslek hayatı Nazizmin yankılarıyla dolu görünüyor.

Aktion Reinhard astsubayları arasmda, işgal altındaki Ruhr’dan bir aşırı milliyetçinin üvey oğlu olan Kurt Franz da vardır. Aşçılık öğrenen Franz 1932’de, 18 yaşındayken Nazi Partisi’ne girmişti. Önce Buchenwald’da eğitildi, sonra T4, Belzec ve Treblinka’da görev yaptı. Devasa köpeğine tutsakların cinsel organlarını ısırıp koparması komutunu verirken güya espri yapıyordu: “İnsan, köpeği ısır.” Treblinka fotoğraf albümünün başına “hayatımın en iyi yılları” yazmıştı. Willi Mentz Polonya’dan bir etnik Alman mülteciydi. Babasının ustabaşı olduğu bir değirmende işçi olarak çalışıyordu. 1932’de 28 yaşındayken partiye katıldı, fakat hastane çalışanı olarak T4’e atanana kadar Nazilik kaydı pek parlak değildi. Cinayet işlemedi ama görmeye alıştı. 1941’de Treblinka’ya tayin edildiğinde en korkunç muhafızlardan biri oldu, “hayvan ve sadist Frankenstein” diye anıldı. Südetli marangoz Gustav Münzberger önce bir Alman milliyetçi cephe örgütlenmesine katıldı, sonra bu örgütlenme SS’in içine çekildi. T4’te ahçı yamağıydı, cinayetlerden uzaktı; fakat Treblinka’da bir yıldan uzun süre her gün tutsakları gaz odalarına soktu. Başka bir muhafız onu şöyle anlatıyordu:

İşlerinden biri gaz odalarının kapısında durup onları içeri sokmaktı. Elinde bir kırbaç vardı elbette. Her gün bu işi yapıyordu. Çoğu zaman sarhoştu. Başka ne yapabilirdi ki? Başka bir iş isteyebilir miydi? Bilemiyorum. Sanırım en sonunda artık umursamamaya başladı - boyuna içiyordu.

Münzberger'in oğlu şöyle diyordu: "Babam mı? -evde marangozluk yaparken kendini nasıl kaptırıyorsa Treblinka'da da kendini öyle kaptırmıştır diye düşünüyorum; bir zanaatkar olarak baş niteliği buydu" (Sereny, 1974: 221-5).

Viyanalı Gustav Wagner 1931'de 20 yaşındayken Nazi Partisi'ne katıldı. Aktivizmi yüzünden tutuklandı ama 1934'te Almanya'ya kaçtı. SS'e katıldı, T4'e gönderildi, sonra da Sobibor'a atandı ve orada başarısından dolayı Demir Haç madalyası kazandı. "Canavar Adam" diye anılıyordu, canı isterse bebekleri bile öldürüyordu. "İşkence ve cinayetten haz alıyordu. Cinayet işlerken gülümsüyordu." "Wagner o gün kimseyi öldürmemişse öğle yemeğini bile yemezdi. Kimi zaman baltayla, kürekle, hattâ elleriyle öldürürdü. Muhakkak kana susamışlığını gidermesi gerekirdi." Kendisi de şöyle demiştir: "Hiçbir şey hissetmiyordum... Bu tamamen iş haline gelmişti. Akşamları işimizden hiç bahsetmiyor, sadece içki içip kâğıt oynuyorduk." "Muhafızların en zalimlerinden biri olan" ve "kırbacı her yere uzanan" Kari Frenzel, 1930'da 19 yaşındayken Nazi Partisi'ne ve SA'ya katılmıştı. Yargılanırken şöyle dedi: "Hakim savaş koşullarında... ne yazık ki yapılan her şeyin... yasal olduğuna inandım. O zaman bunun gerekliliğine inandığım için pişmanım."

Sağ kalanlar, genellikle meslektaşları çevrede yokken gevşeyen birkaç "iyi kalpli" SS askeri ile birkaç "canavarı", bir de en çok hiçbir duygu belirtisi göstermeden öldürenleri ayırt ediyordu. Bir tanesi Franz Suchomel'in (T4'ten bir Südetli) "görece iyi kalpli" olduğunu belirtmişti. "Fakat bu Suchomel'in bizi dövmediği anlamına gelmiyor, hepsi bizi dövüyordu." "Olağanüstü güçlerinden" ve yaptıkları kötülüğün "maneviyatlarım bozmasından" kaynaklanan "temeldeki derin bir kayıtsızlıkla" hareket ediyorlardı. Bazıları tereddüt edebiliyordu. StangPm karısı, Ludwig'in ona şöyle dediğini belirtmiştir; "Yahudilerin işleri bitiriliyor... gazla... olağanüstü sayılarda hem de." Şunu da hatırlıyor: "Bunun ne kadar korkunç olduğuna dair bir şeyler söyledikten sonra neredeyse aynı duygusal tonla devam etti: 'Fakat bunu Führerimiz için yapıyoruz. Onun için bunu yaparak kendimizi feda ediyoruz -onun emirlerine uyuyoruz... Yahudiler bize baskın çıkarsa ne olur, düşünebiliyor musun?'" Stangl eve vardığında karısı ona sorular sordu. Stangl tipik bir subay gibi cevap verdi: "Benim işim sadece idari... Evet, olup biteni gördüm. Fakat ben kimseye bir şey yapmadım" (Sereny, 1974: 136, 178-82).

Ölüm kamplarında cinayet sürecine sadizm de karışıyordu -her arzu duyduklarına tecavüz ediyor, en ufak direnişte ya da canları istediğinde insanları dövüyor, altın dişlerini söküyor, tutsakları çırılçıplak soyuyor, dipçiklerle vura vura öldürme mekânlarına götürüyor, çok ses çıkaran bebekleri duvara çarpıyorlardı. SS resmen "tarihsel zorunluluktan" ya da "siyasi sebeplerden" dolayı işlenen cinayetler ile "bencilce, sadist ya da cinsel" sebepleri birbirinden ayırıyordu. Bir muhafız sırf gerçekten istediği için Yahudileri öldürüyorsa, bu resmen anormal kabul ediliyordu, Arilere değil alt ırklara

yakışacak bir hareketti (Buchheim vd., 1968: 349-63; Hilberg, 1978: 214; Littman, 1983: 44). Kıyıda köşede kalanlardan bir kısmı olup bitenleri görmezden geliyordu. Gaz kamyonlarında SS taşıt parklarından teknisyenler oluyordu. Onların yazışma-larma bakıldığında, soykırıma doğru batarken bile teknik terimleri kullanmayı sürdürme çabası görülür. Böylece benzetmeci bir dil oluşmuştur: Arka kapıyı yumruklayarak açmaya çalışırken ölen insanlar "kargo" problemi haline geliyordu, dışkı, sidik, kusmuk ve adet kanı ne yazık ki paslanmaya ve temizlik sorunlarına yol açan "katı pislik" ve "seyrek sıvı" oluyordu (Browning, 1985: 3. Bölüm). Fakat kamplarda şiddet bunaltıcı düzeydeydi. Bir Sobibor muhafızı şöyle diyordu: "Sobibor kamp personeli içinde hiç kimseyi imha operasyonunda rol almaktan muaf tutamam. Yabancı bir ülkede 'kan kardeşlerinden oluşan bir çeteydik'" (Arad, 1987: 198).

KARİYER YOLU DÖRT: EMNİYET TEŞKİLATINDAN EİNSATZGRUPPETSTA

1941'de soykırım şiddetlendi. Einsatzgrupperim çekirdek birimleri içinde

6.000 kişi vardı, bunları 15.000 kişilik güçlü polis yedek taburları ve 25.000 kişilik Waffen-SS birlikleri destekliyordu. Hepsi toplu olarak bir milyonun üzerinde Yahudi öldürdüler. Birliklerdeki herkes cinayet işlemiyordu -telsizciler, motosikletliler, masabaşındaki memurlar ya da kadın memurlar büyük ihtimalle bu kanlı eylemlere bulaşmıyordu. Fakat askerlerin çoğu sırayla idam mangalarına geçiyordu. Bazı birimlerde herkesin kurşuna dizme olaylarına katılması isteniyordu -Bluttkit, kan çimentosuyla yoldaşlık bağı kuruyorlardı (Arendt, 1965: 105, 141; Hilberg, 1978: 189-96, 214-18).

içlerinden hemen hiçbiri Slavları ya da Yahudileri öldürmeye gönüllü olmamıştı. OnlarI bekleyen görev konusunda aniden bilgilendiriliyorlardı. Reitlinger'e (1968) göre Himmler'in kendi ekibi bile -Berger, Wolff, Lorenz ve Schellenberg gibileri- soykırıma büyük ölçüde hazırlıksız yakalanmıştı, "amatörce, sersemlemiş bir halde iş yapıyorlardı ve zaman zaman mideleri, bulanıyordu... bunlar biraz saplantılı, biraz çevresine ayak uyduramamış, ihtiraslı ve idealistti." Hilberg (1978: 649) subayların milliyetçilik ve kariyerizm karışımıyla SS'e çekildiğini düşünmektedir. Sonra aldıkları görevler onları yavaş yavaş cinayet alanına sokmuştu. Hillberg'e göre SS'teki her avukatın Einsatzgrupperia, her finans uzmanının ölüm kampı idaresine uygun olduğu düşünülüyordu. Fakat aynı zamanda Nazizme bağlıydılar. Örneklemimdeki 311 Einsatzgrupperi askerinden sadece 35'i acemiydi (aralarından 21'i de polisti), 76'sı sadece Nazi ya da SS üyesiydi, 6'sı sadece Waffen~SS'te görev yapmıştı, 144'ü hem Nazi hem polisti, 48'i hem Naziydi hem de bir kampta ya da T4'te görev yapmıştı. Polislik deneyimi her rütbede öne çıkmayı sağlayacak bir özellikti, öte yandan hükümet savcılığı deneyimi de subaylar arasmda yaygındı.

Kıdemli subaylar Himmler ve Heydrich tarafından seçiliyordu. Kıdemli Einsatzgrupperi subaylarının hemen hepsi Nazi Partisi'ne, SA'ya ya da SS'e olabilecek en erken dönemde, genellikle üniversitedeyken girmişlerdi. Pek çoğu meslek sahibi, özellikle de hukukçuydu ya da içişleri bakanlığında çalışmıştı. Daha yüce işler yapmaya yazgılı elit zümre olarak ayrılmışlardı. Onların şiddeti daha önce büyük ölçüde retorikti, fakat kıyıda köşede

oturmak da istemiyorlardı. Nazilik mesleğinde ilerlemek istiyorlardı ve bunun için de eyleme geçmeleri gerekiyordu. Einsatzgrupperi da kendilerini kanıtladıktan sonra yükseldiler. En baştaki 400 RSHA liderinin neredeyse tamamı savaş sonuna kadar orada görev yapmıştı (Wildt, 2002).

Otto von Ohlendorf 1907’de Hanover yakınlarında, sırtı sağlam bir burjuva ailesinin çocuğu olarak doğmuştu. 1925’te okulunu bitirmeden önce SA’ya, sonraki yıl da SS’e katıldı. Hukuk diplomasını aldıktan sonra üniversitede sosyolog olarak kaldı ve 1936’da SD’nin iktisat danışmanı oldu. Himmler’in Finli doktoruyla sohbetleri (Kersten, 1956: 206-17) eylemden ziyade düşünce adamı olduğunu, Goering’in “büyük işletme bakışı” ile Ley’in “Bolşevik kolektivizmi” arasmda “üçüncü yol” niteliğinde bir iktisat politikasını benimsediğini göstermektedir. Toplumların temelinde “doğal topluluklar” olarak ırkların bulunması gerektiğine inanıyordu, fakat Almanların UkraynalIlara karşı zalimliğine karşı çıkıyor ve Kırımlı Tatar dostları olmasıyla övünüyordu. Himmler, ona kıymeti kendinden menkul “Nasyonal Sosyalizm Bahadırı” diyerek dalga geçiyordu. Ohlendorf’un 1941’den önce herhangi bir şiddet kullanma deneyimi yoktu. Tıpkı Biberstein (eski bir Protestan rahibi) gibi, sertleşmeye ihtiyacı olduğunu hissetmişti. Bir Einsatzgrupperia katılma emrine itaat etmekte gecikti; fakat iş arkadaşları onu korkaklıkla suçlayınca bir komutanlık mevkiini kabul etti. Binlerce Yahudi-Bolşevik’in öldürülmesini emretti, fakat askerlerinin idamlardan keyif almasına karşı çıkıyordu. Nürnberg’te yargılanırken tövbe etti; fakat karısına yazdığı bir mektupta, “bize karşı mücadele eden şeytanlar karşısında başka ne yapabilirdim?” diye yazınca tövbesinin bir etkisi kalmadı.

Ernst ve Erwin Weinman kardeşler Tübingen’in Katolik güneyinde doğmuşlardı. Babaları Birinci Dünya Savaşı’nda öldü. Öğrenciyken Nazilere katıldılar. Ernst dişçi, Erwin doktor oldu. Ernst, Tübingen’in Nazi belediye başkanı olmak için işini bıraktı. Erwin de SS güvenlik polisine katılmak için doktorluktan vazgeçti. Her ikisi de daha sonra terfi ederek daha üst SS ve polis memurluğu rütbelerine getirildiler. Dr. Alfred Filbert (Dicks, 1972: 204-27, “vaka çalışması PF”) işgal altındaki Ruhr’da postacılık yapan bir Nazi eski subayın oğlu olarak doğmuştu. 1932’de hukuk okurken partiye ve SS’e katıldı. Doktorasını tamamladıktan sonra önce savcı oldu, sonra 1935’ten itibaren

SD istihbarat subayı olarak görev yaptı. Hızla yarbaylığa terfi etti ve Wannsee Konferansı’na katıldı. İdamları yöneterek, tüm adamlarına cinayet işleterek ve merhamet gösterenleri “kötü sonuçlarla” tehdit ederek örnek oldu. Adamlarının Yahudilerle aynı yemek kaplarını kullanmasına izin vermedi. Ekibindeki bir subay daha sonra, “bir celladın kölesi olmaya razı geldim,” diye ağlamıştı; bir başkası da, “onun Yahudi karşıtı olmadığını söyleyen çıkarsa benim gözümde piçin tekidir,” diyordu. Bu komutanların hepsi karargaha günlük rapor veriyorlardı. Raporları Yahudilere, Slavlara, “asosyallere” ve “astlara” dair ırksal hakaretlerle doluydu.

Walter Blume onların tam zıddıdır, önce zayıf sonra vahşi bir komutan olması hiyerarşide endişe yaratmıştır. Dortmund’da bir öğretmenin oğlu olan Blume 1933’te, hattâ belki daha önce Nazilere katılmıştı. Hukuk doktorasını aldıktan sonra Dortmund Gestapo’suna

gönderildi ve RSHA'daki rütbesi yükseltildi. Fakat çok zor karar veriyor ve kadınlarla çocukları vurmakta pek istekli davranmıyordu. Onunla birlikte çalışan subaylar "zayıf ve bürokratik" olduğunu belirtiyordu. Berlin'e geri çağrıldıktan sonra çeperlerde kalan bir göreve, Atina polis şefliğine atandı. Orada Hitler'e hayranlığıyla ve yaratıcılıktan uzak, bürokratik alışkanlıklarıyla tanındı; "av köpeği" lakabı takıldı. 1944 ortalarında yenilgi ufukta görününce Blume vahşileşti ve kendi "Kaos Tezi" uyarınca bir yakıp yıkma politikasını hayata geçirmeye çalıştı. Fakat dışişleri dairesi Nazileri ve Yunan işbirlikçileri onun geri çağırılmasmı sağlayacak kadar hiyerarşiye nüfuz etmişlerdi (Mazower, 1993: 231-4). Bazı noktalarda sınırlar vardı. Cinayetler gayretle ve sistematik olarak işlenmeliydi, ayrım yapmadan intiharvari bir Götterdammerung'a[1] girişilemezdi.

Düşük rütbeli subaylar, astsubaylar ve erler ilk başta savaş öncesi SS gönüllüleri arasından seçiliyordu. Çoğunluğu görevine bağlı görünüyordu. Çavuş Helmut Rauca polis ve bir Yaşlı Naziydi. Tavırları ve düzene saygısıyla üstlerini etkilemişti. Üstlerine gönderdiği bir yazıda şöyle der: "Güvenlik Polisi dahilinde Nasyonal Sosyalist ruhla sorumlu bir pozisyonda etkinlik göstermek arzusundayım." Getto tasfiyelerinde kan dökmedeki seçkinliğini göstermişti. Yargılanırken şahitler onu "amansızca kendini adamış, Hitler dogmasına yürekten inanmış, üstün ırktan olduğundan kesinlikle emin" biri olarak nitelediler (Littman, 1983: 15-16, 161). Max Krahner babasının sepi atölyesinde çalışan bir Rhinelandlıydı. Yaşlı Naziydi ve 1937'den itibaren Gestapo'da görev yapmıştı. Einsatzgrupperi^. gönüllü oldu ve Minsk yakınlarında 50 Rus sivili vurmasını, "milliyetçiydim ve komünizmle savaşmak istemiştim," diye açıkladı. AvusturyalI Başçavuş Feliş Landau'nun üvey babası Yahudiydi. Nazi ajitasyonu yaptığı için Katolik okulundan kovulmuş, doğramacı olarak yetiştirilmiş fakat asker olmuştu. Yaşlı Nazilerdendi ve 1934'te Avusturya Nazi darbesinde rol aldığı için hapse atılmıştı. 1937'de serbest bırakılınca Alman Gestapo'suna katıldı ve 1939'da Polonya seferinde görev aldı. Einsatzgrupperi günlüğünde esasen kız arkadaşının ona yazmamasından dolayı çektiği acılardan bahseder. Yahudileri öldürmesini daha önceki suçlarına bağlıyordu, fakat yine de, "Savunmasız insanları -sadece Yahudi bile olsalar- vurmayı pek istemiyorum. Eşit koşullarda göğüs göğüse çarpışmayı tercih ederdim," diyordu. Öte yandan "hiç vicdanı sızlamıyordu. Onlara ne acıyor ne de herhangi bir his besliyordu. " Yahudileri korumaya çalışan bir Wehrmacht subayı için, "devlet düşmanlarının en kötüsü," der. "Böyle bir şeyin mümkün olabileceği kimin aklına gelirdi? Böyle Nasyonal Sosyalist olmaz." Teğmen Kari Kretschmer, çocuklarına savaşı Yahudilerin başlattığını, bu yüzden başlarına geleni hak ettiklerini söylemişti -"ölü insanları görmekten korkmak zayıflıktır; bunu aşmak için daha sık yüzleşmek gerekir, işte o zaman alışkanlık olacaktır... Führer'e imanımız göğsümüzü doldurur, bu güç ve nankör işi yapmaya devam etmemiz için bize güç verir." Wilhelm ve Johann Maurer kardeşler Polonyah etnik Almanlardı. 1939'da Almanya'ya karşı savaşmak için Polonya ordusuna alınmışlardı. Bir esir kampında Alman davasına yardım etmek üzere seçildiler. Polonya ve Ukrayna dillerini çok iyi konuşmaları sayesinde SD'ye alındılar. Görünüşe bakılırsa Nazi Partisi üyesi olmamalarına rağmen, çalışkanlıkları sayesinde çavuşluğa terfi ederek Ukrayna yedek askerlerini eğitmek ve yönetmekle görevlendirildiler. Her ikisi de katliamlarda gönüllü olarak rol aldı. Anlaşıldığı kadarıyla

onları harekete geçiren şey kariyerizm artı Almanların ırksal üstünlüğü doktrinini kabullenmeleriydi.

Fakat genişleme neticesinde orta yaşlı yedek güçleri ve cephede yaralananları da getirdi. Bunlar sadece bir ay eğitim görüyordu (Yahudi-Bolşevik-par-tizan konusundaki ideolojik dersler de buna dahildi). Bazıları başarılı oldu. Çavuş Magill atçılıktaki becerisi sayesinde SS'te kendini sevdiren bir süvariydi. En nihayetinde Einsatzgrupperia tayin edildi. İçine çekildiği bu müstakbel kaslı rejimde tıpkı diğer sporcular gibi el üstünde tutulan Magill itiraz edemeyecek kadar ilgiden hoşlanmış görünüyordu. Doğu Prusya'dan Teğmen Hans Ritz liberal bir öğretmenin oğluydu. Hitler Gençliği'nde mevki sahibi olmuş, 1937'de 18 yaşındayken Nazi Partisi'ne katılmıştı. 1939'da askere alındı fakat hastalığından dolayı geri gönderildi. 1943'te tekrar askere alınarak Kharkhov SD'ye gönderildi. Oraya vardığında, subay ondan "ne yapabildiğini göster"mesini istedi. "Kötü bir izlenim bırakmamak için SS askerlerinden birinin tabancasını alıp tutsakları vurdum." Ondan sonra her istendiğinde öldürdü.

Başkaları tereddüt etti. Yazı makinesi mühendisi Kiebach Nazi değildi ve cinayet eğitimi almamıştı. Midesi bulanmadan ancak beş el ateş edebiliyordu. İki büklüm olduğunda silah arkadaşları onun zayıflığına gülüyorlardı. Binbaşı Franz Lechthaler'in mesleği polislikti. 51 yaşında bir Rhinelandlıydı ve Nazi değildi. Terfisi çok gecikiyordu; çünkü solculara sempati duyduğu ve Hitler karşıtı şakalar yaptığı düşünülüyordu. Minsk Yahudilerini öldürmesi emredilince karşı çıktı. Rütbeliler üsteleyince de tutsakları vurma işini Litvanya yedek birliklerine vererek cinayet sahnesinden uzaklaştı. Er Hans-Ulrich Werner insanları öldürüyordu; fakat, "buradaki pis işi gerçekleştirmek için gereken çelik sinirlere sahip birini hayal etmek imkânsız. Korkunç bir şeydi," diyordu. Gaz kamyonu şoförleri can çekişen kurbanları öldürmeyi reddetmiş, bunun üzerine subay küfürler ederek işi kendisi bitirmişti. Bir savaş muhabiri çeşitli tepkilerden bahseder: "SD personelinin olup bitenlerle baş edemediği için ağladığını gördüm. Fakat başkaları da kaç kişi öldürdüklerine dair çetele tutuyorlardı... Bazıları çoktan intihar etmişti... Bugün onlardan hangilerinin görevlerini yaparken ağladığını, hangilerinin çetele tuttuğunu kim bilebilir?" (Klee, 1991: 62, 67, 72,129,169-71). Burada kamplardakinden daha çeşitli bir katil grubu vardı.

OLAĞAN KATİLLER? 101. YARDIMCI POLİS KITASI

Hakkında en çok bilgi sahibi olduğumuz birlik 101. Yardımcı Polis Kıtası'dır. Polonya'da 1942 Temmuzu ile 1943 Kasımı arasmda kıtadaki 550 kişi 38.000 Yahudiyi, ayrıca pek çok Polonyalı ve Rusu vurarak öldürdü. 50.000 Yahudiyi de Treblinka'da öldürülmeleri için zorla tehcir ettiler. Ortalama bir polis 100 kişi öldürmüştü. Cinayetler çoğunlukla 10 ila 20 polislik gruplarca işleniyordu. Çok iyi nişancı olmadıklarından bazen kıvranan bedenlerin işini bitirmek için aralarında dolaşırken kan ve dışkı içinde kalıyorlardı. Bunun üzerine mideleri bulanıyor ve kusuyorlardı, kâbuslar görüyorlardı ve sinirleri yıpranıyordu. Duyularını köreltmek için "muazzam miktarda alkol tüketiyorlardı" (Hilberg, 1978: 218, 249; Höss ve diğ., 1978: 95).

Polis kıtaları ilk başta Almanya'daki yerel görevler için oluşturulmuştu. Savaş öncesinde polisler gönüllüydü; fakat savaş zamanında, askere alınma yaşı geçmiş siviller arasından seçiliyorlardı. Eğitimleri asgari düzeydeydi ve kesinlikle katliam için eğitilmiyorlardı. Kıta Browning (1993) ve Goldhagen (1996) tarafından analiz edilmiştir. Araştırmacılara göre en alt derecedekilerin çoğu

Hamburg'dan seçilmişti ve ortalama yaşlan 36'ydı. Evlilik durumu bilmen 100 kişiden 99'u evliydi ve 72'sinin çocuğu vardı. En yaygın eski meslek polislikti ve diğerlerinin doğu işçiydi. Browning bu sıradan insanların her şeyden önce korkan ve itiraz edemeyen katiller olduğunu düşünür, Goldhagen ise bu sıradan Almanların bağnaz Yahudi karşıtları oldukları için cinayet işlediklerini düşünmektedir.

Bu cinayetler savaşta işlenmemişti. Cephe gerisinde emniyetteydiler ve polislerden sadece biri partizanlar tarafından öldürülmüştü. Savaş alanındaki öfke değildi onları harekete geçiren. Peki niçin rutin olarak cinayet işlemeyi sürdürmüşlerdi? Bu soru 30 polis kıtasındaki 15.000 kişinin hepsine sorulabilir. Yaptıkları şey katliamdı -toplu kurbanlar, toplu suçlular söz konusuydu. Komutanları Binbaşı Trapp, ilk öldürme emri geldiğinde vicdan azabı yüzünden beklenmedik bir şekilde adamlarına çıkıp gitme şansı tanımıştı. Sadece 12 kişi öne çıkıp başka yere tayin edildi, herhangi bir ceza da almadı. Browning'e (1993) göre daha sonraki kanlı olaylarda bulunan ve daha fazla düşünme vakti bulan yüzde 10-20 kadarı da kimi zaman resmen, kimi zaman gayriresmi yollardan taburu terk etmişti. Bunlar ya geri kalıyor ya kayboluyor ya da ateş edip ıskalıyordu. Çok azı etik sebepler öne sürmüş, komünistlere ya da sosyalistlere sempati duyduğunu ima etmiş veya polislikte yükselmeye niyetli olmadığını söylemişti. Daha fazlası fiziksel tiksinmeden, zayıflıktan ya da ahlaki bulantıdan bahsediyordu. Fakat tayin isteyenlerin sayısı azdı. Kimi zaman kurbanlarından bazılarının eski komşuları, iş arkadaşları ya da Birinci Dünya Savaşı'ndan silah arkadaşları olduğunu görüyorlardı. O zaman başkasının öldürmesini istiyor ya da kurbana "acıdığı" için ensesine aniden ateş ediyordu. Bu gerçekten de çok düşük seviyede merhametti.

Goldhagen (1996) karşı uçta, keyifle cinayet işleyen polisleri ele alır. "Yahudi avı" fotoğrafları tasasızca çıkılmış piknikleri andırmaktadır. Suçlulardan çoğunun "yok edici Yahudi karşıtlığı" tarafından yönlendirildiğini iddia eder, fakat bu iddia fazla basitleştirilmiş görünmektedir. Browning'e göre bu kişilerin çoğu, savaş zamanı güçlenerek "düşman imgesi" haline gelebilecek üstünkörü bir Yahudi karşıtlığını ancak özümseyebilmişti. Haberer (2001), Beyaz Rusya'daki Alman polislerinden çok azmin azılı Yahudi karşıtları olduğunu, bir o kadarının emirlere karşı geldiğini, Yahudilere yardım ettiğini ya da kasten ıskaladığını belirtir. Pek çoğu ilk başta tereddüt ettikten sonra otoriteye itaat etmişti (krş. Birn, 1998: 122-8). R. Browning'in araştırdığı polisler savaş sonrasında suçlamalardan kurtulmak için, "sadece emirlere uydum," demiş, tüm Nazi ya da Yahudi karşıtı gayretkeşliği bir avuç subaya ve astsubaya yıkmıştır. "Zalim", "acımasız", "yüzde yüz on Nazi" gibi nitelemelerle tarif edilen bu kişilere "zehirli cüce" ve "boksör" gibi adlar takılmıştı. Niçin cinayet işledikleri sorulan polislerden çoğu cevap vermekte zorlanmıştı. Bazıları bunu çok düşünmediklerini, bazıları da öldürüp

öldürmemelerinin bir şey değiştirmeyeceğini çünkü o Yahudilerin “kaderinin her koşulda aynı olacağım” söylemişlerdi. Bazıları zayıflık ya da korkaklık ettiğini kabul etmişti; karşı çıkmalı ve reddetmeliydiler. Çok azı ırkçılığım ya da Yahudi karşıtlığım kabul etmişti. Biri şöyle diyordu: “Yahudiler bize insan gibi görünmemişti.” Fakat Yahudilere (ya da Polonyahlara) acıdıklarına dair hiçbir içtenlikli ifade yoktu.

101. Kıta ilk katliamdan sonra şoka girmiş gibi görünüyor. Öldürülenlerin çoğunluğu olağandışı bir şekilde erkek, kadın ve çocuklardan oluşuyordu. ilk başta -partizan olduklarına inanılabilecek- genç erkekleri öldürerek uyum sağlamaları mümkün olmamıştı. Bu travmatik olayı daha sonra kendi aralarında konuşmak istemediler. Hiç olmamış gibi davranmaya çalıştılar ve o gece küp gibi içtiler. Yine de, diğer suçlular gibi polisler de uyum sağladı, daha hızlı ve temiz cinayet yöntemleri kullanmayı öğrendi ve cinayetin büyük bir kısmını yabancı ihtiyat birliklerine bıraktılar. Her şeyin sınırı vardı. “Fanatik Nazi” olarak tanımlanan bir subay hamile eşini Yahudilerin vurulmasını seyretmeye getirdi. Kadın manzaradan hoşlanmış görünüyordu; fakat askerler dehşete kapıldılar. Hamile bir kadının yaptıkları korkunç işi seyretmesine çok öfkelenmişlerdi.

Bu insanları aynı zamanda kurumsal olarak, yani kendi yalıtılmış, tutarlı ve disiplinli askeri birlikleri çerçevesinde de değerlendirmeliyiz. Cinayet emrini reddedebilirler miydi? Sadece korkudan mı cinayet işlemişlerdi? Savaş sonrası Batı Alman savaş suçları yargılama servisi bu soruya net bir cevap vermeye girişti. Kayıtlarda geniş bir tarama yaptıktan sonra, “bir emri yerine getirmeyi reddetmenin emri alanın canına ya da azasma nesnel bir tehlike teşkil ettiği” tek bir vakaya rastlamadıklarını belirttiler. Oysa böyle bir tehlike savaş suçlarıyla itham edilenlere kabul edilebilir bir hukuki savunma sağlayabilirdi (Rueckert, 1979: 80-1). Bu yüzden kimileri cinayet işlemesi istenen Almanların ciddi sonuçlarla karşılaşmadan reddedebileceğini söylemiştir (Buchheim ve diğ., 1968: 390-5; Goldhagen, 1996: 278-9). Bach-Zelewski de emre karşı gelmenin “disiplin cezası anlamına geldiğini, fakat kişinin hayatının kesinlikle tehlikeye girmediğini” belirtmiştir.

En az üç Kommandoführer emirleri reddetmiştir. Ernst-Boje Ehlers daha baştan cinayet işlemeye karşı çıkmış ve bir büro işine tayin edilmişti. Berlin’den Emin Schulz muhafazakar bir Naziydi; 1931’den itibaren polis içinde casusluk yapmış, ancak 1933’te Nazi olduğunu açıklamıştı. 1935’te SD’ye atandı, fakat Kristallnacht'a itiraz etti. 1938’de Avusturya ve Çekoslovakya’da ilk karanlık Einsatzgruppen’m kurulmasına yardım etti. 1941’de RSHA’da baş eğitim sorumlusuydu ve Rusya’dan dönen öğrencilerin sivilleri öldürmesini eleştirdi. Bu eleştirinin ödülü oraya tayin edilmek oldu, itaat etti ve 1941 Temmuz ve Ağustos’unda cinayetleri denetledi. Sonra karşı çıkınca tekrar Berlin Polis Akademisi’ndeki eski mevkiine döndü ve orada kaldı (Klee, 1991: 82, 86; Tri-als of the War Criminals, 1946: Einsatzgrupperi davası IV Kısım: “Affidavit of Schulz”). Doğu Prusya’dan bir duvarcının oğlu olan Otto Rasch bir Yaşlı Naziydi ve 1936’dan beri Gestapo’daydı. ilk başta işine bağlı bir Einsatzgruppen komutanıydı, fakat Kiev’deki toplu katliamlarda çizgiyi çekti ve bu olayda rol almayı reddetti. Bu üç kişiden hiçbiri cezalandırılmadı, bilindiği kadarıyla cezalandırılan herhangi bir subay da yoktur. Büyük ihtimalle çoğu Alman Ordu Yasası’nm 47. Paragrafı uyarınca yasadışı ya da ahlak dışı emirlere direnme hakları olduğunu

biliyorlardı. Emirlere karşı gelmek kariyerlerini mahvetmişti elbette. Fakat erler için itaatsizliğin daha ciddi sonuçları olabilir. Salt "yaralanma ihtimali" kabul edilebilir bir hukuki savunma değildir; fakat yine de büyük çoğunluğumuz için caydırıcıdır. Akılcı seçim teorisyenlerinin hatırlattığı üzere, ancak bir dış öldürülme ihtimali karşısında dehşete kapılabiliriz. Bazı güvenilir tehditlerden bahsedebiliriz. Hartheim hastane personeline hoş geldiniz konuşmasını Christian Wirth yapmıştı. İşin ne olduğunu açıkladıktan sonra şöyle demişti: "Her şeyden önce, bunun anlamı sessiz kalmayanların ölümle cezalandırılacağıdır. Çenesini tutmayanlar bir toplama kampına gönderilecek ya da vurulacaktır." Hemşireler, hademeler ve sekreterler, Wirth'in "toplama kampı ya da vurulma" alternatifleriyle onları tekrar tekrar tehdit ettiğini söylemiştir (Horwitz, 1990: 70-9). Einsatzgruppen komutanları Filbert ve Stahlec-ker de askerlerini tehdit etmişti. Bir idam mangasına komuta etmeyi reddeden SS Teğmeni Hartl şöyle diyordu:

O zamanki otoriter rejimin ve Stahlecker gibi katı ve acımasız komutanların idaresi altındaki pek çok düşük rütbeli asker, içlerindeki çatışmaları belli etmeyi bile akıllarından geçiremiyor, cinayetlerde rol almayı reddetmenin çok ciddi sonuçlara yol açacağından korkuyordu. Bana göre düşük rütbelilerde emre itaat nesnel olarak değil, daha ziyade öznel olarak bir zorunluluktu. (Klee ve diğ., 1991: 84-6)

Bunun doğru olduğu su götürmez. Çoğu orduda sıradan askerler anayasal haklarını bilmezler ya da doğruluğundan şüphe ederler. Gönülsüz erler nadiren tayin talebinde bulunuyordu, daha ziyade geride durmak istiyorlardı. Kom-mandoführef lerden biri olan Dr. Martin Sandberger'in kendisi de ikilemdeydi. İnançlı bir Yaşlı Naziydi, ama aynı zamanda ahlaki doğruları olan bir polisti. SD'nin "idealist entelektüel imajının" çekimine kapılmıştı, fakat Kristallnacht'a tanıklık edince pişman oldu. Yine de Einsatzgrupperi a seçilince görev duygusuyla gidip pis işleri yaptı. Askerlerine iki ağzı da keskin bir teklif yapıyordu: "Burada görevini yapmayanları evine gönderirim," diyor, ama sonra ekliyordu, "bu durum gelecekteki meslek hayatınızda olumlu etki yaratmaz." Askerlerden biri, "terfi şansımı kaybetmemek için" itaat ettiğini söylemişti. Diğerleri, geride duranların, iş arkadaşlarının önünde utanç duyma tehlikesini göze aldığını belirtiyordu. "Korkaklık", "sert işlerde" faydasızlık" ya da "SS-Mann'm olması gerektiği kadar katı" olamamak onlara göre utanç vericiydi. Kariyerist, disiplinli ve yoldaşça güdülerle korku iç içe geçmişti.

Onbaşı Lüdke (Dicks, 1972'de DL) kamp ortamında da olsa buna iyi bir örnektir. Usta bir marangozun oğlu olarak Danzig'de doğmuş, bir Yahudi firmasında satıcılık yaptıktan sonra yurtseverliği yüzünden 1934'te Nazi Partisi'ne ve SS'e katılmıştı, ama kısa süre sonra gizli Nazi polisine dahil oldu. 1939'da Danzig kurtarıldıktan sonra bir toplama kampına tayin edildi. Aktif göreve geri tayin edilmek için pek çok kez başvurdu fakat başvurusu reddedildi. Zehirli iğne yapma ve gaz "dezenfektasyonu" sorumlusuydu. Savaş sonrasında yargılanırken, savcılığın tanığına dönüp yaptığı korkunç görevden nefret ettiğini söyledi. Misillemeden korktuğu için emirleri açıkça reddedememişti. "Katı ve sadık bir SS askeri olmaya çalıştım. Başkaları etraftayken gaddarca davranıyordum." Fakat bir kurşuna dizme olayında sinirleri boşalmış ve ruhen çökmüştü. Bunun kötü sonuçları olmadı. Geri plandaki işlerden birine tayin edildi; çünkü artık kırılma noktasına geldiğini herkes görebiliyordu.

Ahlaki cesaretten yoksunluğu onu bir yıl boyunca durdurmuştu; üstlerinin ve iş arkadaşlarının ona "hanım evladı" demesinden korkuyordu. Uyumlu olma çabası ile korku birbirine karışmıştı.

101. Kıta'ya geri dönelim. Askerlerden ikisinin ifadesine göre, "görevi yapamayacağını hissedenler... idamlardan uzak durabiliyordu." Fakat bundan fazlası riskliydi. Az sayıda asker geri durduğu için, etkin komutanlar olarak görülmek isteyen subayları onları sessizce başka yere aktarabiliyordu. Karşı çıkanlar görevi tehdit edecek kadar çok sayıda olursa, SS hiyerarşisi başka askeri isyanlarda olduğu gibi kesinlikle ceza vermeye başlardı. Polisler iş arkadaşlarının da görevi reddedeceğini düşünürlerse haklı olarak korkuyorlardı. Karşı çıkmak onlar için verilmesi zor bir karardı -bizim de onlar hakkında karar vermemiz aynı ölçüde güçtür. Ahlaki cesaretten yoksun oldukları açıkça görülüyor, fakat biz de olsak farklı davranmayabilirdik.

Goldhagen (1996), sıradan polislerin istekleri bütün polis kıtasının davranışını özetliyormuş gibi yazar. Bu varsayım fazlasıyla bireyci ve "demokratik"tir. Hartl'm belirttiği üzere, bu birimler zorunlu askeri birliklerdi ve "Führer'in bizzat verdiği" SS emirlerine göre hareket ediyorlardı. Hiyerarşiyi ve özellikle de yoldaşlık baskılarını vurgulayan Browning'in sosyolojik farkmdalığı daha fazladır. Tereddüt edenler zayıflıklarından utanıyorlardı ve birisi kasten ıskalarsa arkadaşları daha fazla insan öldürmek zorunda kalıyordu (1993: 185). Buchheim ve diğ. (1968: 343, 386) ona hak verir: "insanın kendi sosyal ortamında 'kabul edilemez' hale gelmeyi ve bu ortamla bağlarını kesmeyi başarması için büyük cesaret gerekir." SS yoldaşlığı katı disiplini hafifletiyor, kişiler arasında sıcaklık ve "asgari ahlaki ihtiyaç düzeyi" sağlıyordu. Öldürmemenin utancı öldürmenin suçluluğunu dengeliyordu. Subaylar bunun farkındaydı. Ohlendorf emrindeki Einsatzgrupperi da tek kişinin tutsakları vurmasını yasaklamıştı. "Böylece idamları gerçekleştiren askerler bireysel karar vermek zorunda kalmıyordu" (Trials of the War Criminals, 1946: VIII, "Affidavit of Ohlendorf").

Üstelik 101. Polis Kıtası tam anlamıyla sıradan bir birlik sayılmazdı. Polislerin yüzde 38'i Nazi Partisi üyesiydi, ki bu oran o dönemde tüm Alman erkekleri içindeki oranın iki katıydı. Rütbe yükseldikçe Nazilik oranı da yükseliyordu. Binbaşı Trapp meslekten polis olmasına ve Nazi olmamasına rağmen, yüzbaşılardan ikisi ateşli parti ve SS üyeleriydi. Yedi teğmenden en az beşi parti üyesiydi, fakat hiçbiri SS'ten değildi. 32 astsubayın hepsinin mesleği polislikti. Yirmi ikisi parti üyesiydi ve yedisi aynı zamanda SS'teydi. Subayların, astsubayların ve kıdemli erlerin hemen hepsinin mesleği polislikti: Yüzde 20'si polisliğin daha şiddet içeren ve yasayla sınırlanmayan bir şekilde icra edildiği faşist bir devlette yıllar boyu polislik yapmıştı (Burleigh, 2000: 158-86). Soykırımda suç ortaklığı ne kadar fazlaysa, bu oranlar o kadar yüksekti. Gerçekten savaş suçundan mahkûm edilen 13 kıta üyesinden 10 tanesi Naziydi (iki Yaşlı Nazi, dört Genç Nazi ve üç Çoğunluğa Uyan Nazi). 13 kişiden yedisinin mesleği polislikti (sadece bir tanesi Naziler iktidara gelmeden önce polislik yapıyordu), iki tanesi 1939'da polis olarak seçilmişti ve sadece dört tanesi 1941'de polis kurumuna alınmıştı. Sadece altı tanesi gerçekten Hamburg bölgesindendi; üçü Saxony'dendi, biri AvusturyalIydı ve üçü de tehdit altındaki sınır bölgelerin-dendi.

AvusturyalI olan 1934'deki Nazi ayaklanmasında rol almıştı ve en az dördü 1939'daki Polonya seferinde görev yapmıştı, ki bu seferde Alman polis kıtaları zaten pek çok sivili öldürmüştü. Burada bile -soykırıma hazırlamanın gelişigüzel yürütüldüğü bu yerde- hiyerarşinin üst kademeleri ve deneyimli çekirdek büyük ölçüde Naziydi ya da şiddet kullanmaya alışmıştı. Bunlar daha ham adayları soykırım için nizama sokuyor ve alıştırıyordu.

Hattâ Birn'e göre (1998: 117-20), 101. Kıta büyük ihtimalle o kadar Nazi değildi, diğer polis taburları kadar şiddete bulaşmamıştı. 300 kişilik kıtalar sadece mesleği polis olanlardan ve gönüllülerden mürekkepti ve pek çoğu 1939'da Polonya'da tam birim olarak görev yapmıştı. 309. Kıta'dan 14 kişi savaş suçuyla itham edilmişti, 13 tanesinin mesleği polislikti ve 8 tanesi Nazi üyesiydi. Dean'e göre (2000: 64), Beyaz Rusya ve Ukrayna'daki Alman polislerinden yarısı Himmler tarafından seçilmişti, ama diğer yarısı daha sıradan, yaşlı polislerdi. Ayrıca polis taburlarının toplamda Einsatzgruppen'm yarısından azını teşkil ettiğini de hatırlayın. Çekirdektekiler özel olarak seçilmiş birimlerdi, fakat en büyük kesimi cephede büyük kayıp veren ve verdiren Waffen-SS'ten geliyordu. Bu askerler zaman zaman savaş esirlerini de katletmişti. En iyi belgelenen katliamlar Batı Cephesi'ndekilerdi (1940'ta İngiliz birliklerini ve Fransız sömürge birliklerini, 1944'te Kanada ve ABD birliklerini). Aynı zamanda Waffen-SS, Einsatzgruppen ve kamp personeli arasmda düzenli olarak transferler oluyor, bu da zalimliklerini artırıyordu (Stein, 1966: 76-8, 258-64; Sydnor, 1977:106-17,313-42). Bu birliklerin büyük bir kısmı şiddet kullanma deneyimine sahipti.

1941 yazının sonuna doğru Nazi liderliği aniden idamlar için çok daha fazla, tek tek seçilemeyecek kadar fazla cellada ihtiyaç duydu. Toptan seçimler yaparak güvenilir askerler bulmaya çalıştı. Waffen-SS birimleri ile yardımcı polis taburlarını seçti, çünkü her ikisi de Nazi devletinin iradesine boyun eğmiş durumdaydı, Polonya'da zaten sivilleri öldürmüştü ve aralarında aşırı miktarda Nazi bulunuyordu. Bunlar sıradan bir grup Alman değildi. Ardından hiyerarşik baskılar ve yoldaşlık baskılarıyla daha tekil bir amaç edindiler. Gelişigüzel Yahudi karşıtlığı savaş zamanında düşmandan nefrete ve insan sayılmamasına dönüşmüştü ki bu da silahsız insanları öldürmenin önündeki ahlaki engelleri kaldırmaya yardımcı oluyordu. Bazıları ideolojinin etkisine girip coşkuyla ya da vahşice öldürmesine rağmen, çok azı fiziksel ya da ahlaki ızdırap çekmeden cinayet işleyebiliyordu. Bu durumda devreye alkol giriyordu.

Bu karma güdüler 50.000 Almanın bir milyon kurbanı kurşuna dizmesini sağladı. Fakat Nazi elit zümresi bu işin tamamlanabileceğinden şüpheliydi. Einsatzgruppen içindeki bir psikiyatrist, birliklerin yüzde 20'sinin psikolojik "çözülme" yaşadığını, yarısının görevinden "hiç hoşnut olmadığını," yarısının vicdan azabından kıvrandığını tahmin etmişti. Bir subay da durumu şöyle ifade ediyordu:

İlk idam dalgasından sonra askerlerin, özellikle de subayların onlardan talep edilen işle başa çıkamayacağı açığa çıktı. Pek çoğu alkole teslim olmuş, sinir krizleri geçirmiş ya da psikolojik hastalıklara yakalanmıştı. Mesela intihar edenler olmuştu ve bazı askerler

tamamen kendini kaybederek silahını çekip sağa sola ateş etmişti. Bunun üzerine Himmler, psikolojik gerginliği kaldıramaz duruma gelenlerin üstlerine durumu bildirmesini emreden bir kararname yayınladı. Bu askerler mevcut görevden alınacak ve geri gönderilerek başka işlere verilecekti. Hatırladığım kadarıyla Himmler böyle vakalar için Berlin yakınlarına rehabilitasyon evi bile açmıştı... Bana sorarsanız... bu sadece bir oyundu... çünkü hangi subay ya da SS-Mann böyle bir durumda olduğunu itiraf edebilirdi ki? Bu işleri yapamayacak kadar zayıf olduğunu beyan eden bir subayın subaylığa uygun olmadığına karar verilirdi. (Klee ve diğ., 1991:81-2,111)

Fakat Himmler bu durumu gerçekten dikkate almıştı. Alman askerlerinin moralini bozmayacak cinayet yöntemleri araştırdı. Toplu kurşunlama yerine, esasen Alman olmayan personelin kullanıldığı gazlama ve ölüm kampları tercih edildi. Goldhagen'in sıradan Almanların Eirısatzgruppen'm yobazlıkları yüzünden coşkuyla cinayet işledikleri yönündeki iddiasının abartılı olduğunun en açık kanıtı budur. Çok farklı sebeplerle ve sosyal baskı altında cinayet işliyorlardı ve ruh sağlıkları bozuluyordu. Ama Yahudiler ve haydutlar yine ölüyordu elbette.

KARİYER YOLU ALTI: WEHRMACHT

Wehrmacht sıradan Almanlar tarafından sivillerin öldürülmesinden -sayının toplamda bir milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir- en çok sorumlu olan kurumdur büyük ihtimalle. Bu cinayetler rutin olmadığından çok az suçlu tespit edilebilmiştir. Alman akademisyenler artık soykırımda ordunun rolünü vurguluyor ve silahlı kuvvetler ile Naziler arasındaki çekim kuvvetine dikkat çekiyor (Gerlach, 1999; Heer, 1997). Fascists adlı kitabımın gösterdiği üzere, Nazizm askeri-bürokratik geçmişi olanlar arasmda büyük yankı bulmuştu. Pek çok modem savaşta olduğu gibi, askerler düşmanlara dair ırkçı klişeleri çok hızlı benimsemişti. 1939'da Alman askerlerinin eve gönderdiği mektuplar PolonyalIlar ve Yahudiler konusunda bunu gösteriyordu. Her ikisi de Untermens-chen olarak niteleniyordu. "Polonyalı köpekler" "Avrupalı olmayan" hattâ "insani olmayan" davranışlarda bulunmuştu. Yahudilere de "düşmanlar" deniyordu. Bu tabirler rutin olarak cinayet anlamına gelmiyordu; çünkü askerler kendi önyargıları uyarınca davranamıyordu ve orduda zalimlikler cezalandırılıyordu (Rossino, 1997). Pasifik seferindeki ABD birliklerinin tavır ve davranışları da benzerdi (Dower, 1986'nm dikkat çektiği gibi). Daha eski savaş kurallarına göre eğitim gören pek çok subay Polonya seferinde Einsatzgrupperim etkinliklerinden memnun değildi; gerçi bunun sebebi kısmen de onları askeri bakımdan fuzuli bulmalarıydı, zira Polonya ordusu zaten dağılıyordu.

Hitler 1941'de üst komuta zincirinde tasfiyeye gitti ve sıkıyönetimin tüm

askeri mahkemelerin üstünde olduğunu açıkladı. Artık tüm yetkiler Naziler-deydi. Rus seferinin ilk günlerinde orduda direniş yaşandı. Bir karşı istihbarat albayı 1941 Aralık'ında şöyle yazıyordu: "Subaylarla yaptığımız uzun sohbetlerin hepsinde, benim gündeme getirmeme yer bırakmadan Yahudilerin vurulmasıyla ilgili haberleri sordular. Yahudilerin, esirlerin ve komiserlerin vurulmasının tüm subaylar tarafından reddedildiği izlenimine

kapılmıştım" (Hoff-man, 1988: 132). Yine de durumu iğrenç bulan subayların çoğu ikilemden çıkmak için orta yola başvurdular. Savaş esirlerini korumak ya da kendileri öldürmek yerine SS'e teslim ediyorlardı. Çok azı esirleri teslim etmeyi reddetti, fakat Einsatzgruppen raporlarına göre yüksek komutanın yeni emirleri durumu "iyileştirmiş" ve daha "hoşa giden bir ilişki" kurulmasını sağlamıştı (Arad, 1989: 211-12, 218-20). Nazi Generali Reichenau, subaylara Almanya'yı tehdit eden "Yahudi-Bolşevik sisteme" karşı savaştıklarım hatırlatıyordu. Askerler "Yahudi alt-insanlığma karşı sert ama haklı karşı önlemlerin gerekliliğini" anlamak zorundaydı. Partizan "ayaklanmaları hep Yahudi fitnesinden kaynaklanıyordu". General von Manstein Kızıl Ordu ile partizanlar arasındaki bağlantıyı Yahudilerin kurduğunu beyan etti. Bazı generaller yine de Rus savaş esirlerini öldürme emrine karşı çıkınca, bir münazara düzenlendi. General Reinecke bunun devletler ve ordular arasındaki bir savaş değil, Nasyonal Sosyalizm ideolojisi ile Bolşevizm arasındaki "ölümüne" bir savaş olduğunu ileri sürdü. Sovyet esirleri Batı cephesindekilerle aynı muameleyi görmeyi bekleyemezdi: "Bolşevik alt-insanlık" muhakkak "imha edilmeli"ydi. Albay Lahousen (Nazi değildi) karşı çıktı ve birliklerin gözü önünde gerçekleştirilen idamların hem moral bozduğunu hem de Rusların teslim olmasını engelleyerek daha fazla Almanın ölümüne yol açtığım ileri sürdü. Amiral Canaris onu insani savlar öne sürmemesi için önceden uyarmıştı. Lahousen yine de münazarayı kaybetti (Trials of the War Criminals, 1946: VIII, "Affidavit of Lahousen").

Hitler direnen generalleri uzaklaştırmaya devam ederken, Alman askerleri çok geçmeden bunun çok acımasız ve güçlü bir düşmana karşı ölüm kalım savaşı olduğuna inandılar. Bartov'un belirttiği kadarıyla (1985, 1991) savaş sırasında kayıplar arttıkça ve acemilerin yaşı küçüldükçe subayların ve erlerin Nazileşmesi yoğunlaşmıştı. 1944'te subayların yüzde 29'u Nazi Partisi üyesiyken, bir bütün olarak Alman orta sınıfının sadece yüzde 16'sı Naziydi. Ayrıca Nazi subaylar daha eğitimliydi. Irkçılık rutin emirlere de sızmıştı: "Siyasi komiserde tüm Kızıl sistemin Asyatik yoksunluğuyla karşılaştık" ya da "Bolşevizm yüzünden Rus gençleri fikirlerin değil suçların taşıyıcısı olmuştur. Savaşma tarzı Asyatik kafanın çarpıklığını yansıtmaktadır" (Heer, 1997: 88). Bartov (1991) ancak güçlü bir sosyalist ya da komünist birikimin genç askerler arasındaki ırkçılığa ve Führer hayranlığına panzehir olabileceğini söyler. 1939'daki durumun aksine, Slav ve Yahudi sivilleri öldürmek, tecavüz etmek ve yağmalamak serbestti, halbuki diğer tüm disiplin ihlalleri acımasızca cezalandırılıyordu. Yüksek zayiat oranı da birincil grubu bağımsız bir toplumsallaşma gücü olarak zayıflatmıştı.

Führer'e duyulan güven en sonuna kadar devam etti. 1944'te Flitler'e komplo kuran subaylar tek bir ordu biriminden destek bekleyemeyeceklerini biliyorlardı. Askerlerin eve gönderdiği mektuplarda ırkçılık dozu artmıştı. Ruslara "yamyam asker yığınları" ve "görgüsüz karışık ırklı adamlar" deniyordu. Wehrmacht "Asyatik-Bolşevik" dalgayı durdurmak için savaşıyor, şeytani düşmana karşı insanlığı savunuyordu. Aç kalmış esirlerin önlerine atılan yetersiz gıda döküntüleri için birbirini öldürdüğünü gördüklerinde, bunu onların "alt-insanlığmın" delili sayıyorlardı. Çavuş Fuchs evdeki karısına şöyle yazmıştı: "Akılcı ve zeki bir insan yüzüne benzer bir şeyi nadiren görüyorsun... Gözlerindeki vahşi,

yarı delirmiş bakışlar yüzünden embesile benziyorlar" (Bartov, 1994: 128).

Bunların hepsi doğrudan Nazi ırkçılığından kaynaklanmıyordu. Hull'un (az sonraki) modern Alman militarizminin daha amansız bir "ölümüne", "toptan" savaş anlayışını benimsemek zorunda olduğu yolundaki savını kabul ediyorum. Son derece sert bir savaş yürütülüyordu. Wehrmacht Başkomutanlığı herhangi bir sivil nüfustan gelen her türlü direniş işaretine karşı, Ari olup olmadıklarına bakmadan zalimce yollarla cevap veriyordu. Mareşal Wilhelm Keitel'in Yunan direnişiyle başa çıkma konusunda bir İtalyan generaline talimatları şunlardı: "Bu yeni ortaya çıkan haydutluğu en sert şekilde ezmek için derhal emir çıkartınız. Örneğin Norveç'teki Alman deneyiminde en başından böyle acımasız bir yaklaşım sergilemenin faydası olmuştu. Gereksiz yere bir köy yakılırsa, bunun da zararı yoktur -hızlı ve sert saldırı söylentisinin yayılması da iyidir." Nazilerin gözünde Norveçliler Nordik kardeşleriydi ve Yunanlılar Avrupa medeniyetini kurmuşlardı, ama onlara da zalimce davranmak gerekiyordu. Keitel bir Naziydi, fakat aynı zamanda gelmiş geçmiş diğer acımasız ve sert generallerden farklı bir şekilde davranmıyordu. Hattâ 1944'te İtalya savaştan çıkınca Yunanistan'daki Wehrmacht eski Mihver müttefiklerine karşı çok acımasız davrandı. Kefalonya'da teslim olan yaklaşık 5.000 İtalyan askeri idam mangaları tarafından kurşuna dizildi (Mazower, 1993: 146-7, 150).

Balkan mezaliminin çoğu Başkomutanlık emriyle gerçekleştirildi (Brow-ning, 1985: 2. Bölüm; Hilberg, 1978: 433-42; Mazower, 1993: 155-218; Ste-inberg, 1990). Sert partizan direnişi karşısında şaşkına dönen ordu, Doğu Cephesi'nde tecrübe kazanmış birliklerle sivilleri cezalandırmaya başladı. Nazi olmayan ve daha önce Doğu Cephesi'nde ılımlı davranan Mareşal Wilhelm List artık acımasız biri olmuştu. Sırplar "hiddetli ve... zalimdi". "Sırbistan'daki bireyler bariz şekilde başka köylülere benzerler, ama normal koşullar altında; farklılıklar ortaya çıkar çıkmaz damarlarındaki kan ısınır ve yüzlerce yıllık Türk egemenliğinin getirdiği canilik ortaya çıkar." AvusturyalI astı General Franz Böhme de, "1914'te Sırp erkek ve kadınlarının hainliği yüzünden Alman kanının aktığını" hatırlatıyordu. "Siz bu kayıplarımızın öcünü alacaksınız. Sırbistan'ın tamamı ibret alıp korkmalı." Bu Wehrmacht birliklerinin çoğu AvusturyalIydı, ki Hitler de Balkanları yatıştırmaya en uygun kişilerin onlar olduğunu düşünüyordu (Bukey, 1992: 221-2). Bu general, imparatorluğun "tarihsel olmayan" halklarına karşı Habsburg horgörüsünü miras aldıklarını açıklıyordu ki bu halklardan biri de Sırplardı (Steinberg, 1990: 37). Öldürülen her Alman askerine karşı 100, yaralanan her askere karşı 50 Sırbı vurma fikri ilk olarak AvusturyalI bir levazım subayından çıkmıştı. Eğer mümkünse kayıpları veren birlik sivilleri vuruyor, böylece intikamını almış oluyordu. Gerilla savaşında yaygın olarak görüldüğü gibi, gerçek partizanları neredeyse hiç bulamıyorlardı. Böhme'nin ekibi "tüm komünistleri, komünistliğinden şüphe edilenleri, Yahudileri, ayrıca milliyetçi ve demokratlığa meyilli Sırpların belli bir kısmını" seçmişti. Çingeneler rutin olarak, "suçlular vs." ise zaman zaman bu gruba ekleniyordu. SS Albayı Turner yerel yetkililerden onları tehcir etmesini istemiş, fakat ordunun onları göndermek yerine vurduğunu öğrenince sevinmişti. "Yahudi ve Çingene sorununun çözüldüğü tek ülke Sırbistandır," diye rapor vermişti. Birkaç subay yanlış Sırplar ya da Yunanlılar idam edilirse daha fazla yerlinin partizan olacağı uyarısında

bulunmuştu. Fakat Girit konusunda General Student Alman işgaline direnen yerel nüfusa karşı "İntikam Operasyonları" yapma emri vermişti. Emirler şöyleydi "1) Kurşuna dizmek; 2) Zorla vergi toplamak; 3) Köyleri yakmak; 4) Bölgenin tamamında erkek nüfusunu imha etmek." Başkomutanlık "bu vebayı imha eden" birlikleri adli koğuşturmadan muaf tutmuştu. "Başarı kazanmanızı sağlayacaksa, kadın ve çocuklara karşı dahi her yola" başvurabilirsiniz. 1.000'den fazla Yunan köyü yok edildi (Mazower, 1993: 173, 176, 183).

Bu zalimlikleri yapmak gayet sıradan subaylara düşmüştü. Kurt Waldheim'ın savaş sonrasında BM Genel Sekreteri ve Avusturya cumhurbaşkanı olarak öne çıkması, teğmenlerden birine eşsiz bir açıdan bakmamızı mümkün kılıyor. Waldheim'm gözler önüne serilen geçmişi, burada ayrıntısıyla anlatılan pek çok SS askerinin mezalimiyle kıyaslanamaz. Gel gelelim (inkar etmesine rağmen) Waldheim, 1942-4 yıllarındaki intikam amaçlı dayaklara ve cinayetlere şahitlik etmiş olmalıdır. AvusturyalI bir okul müdürünün oğlu olan VValdhe-im Viyana'da öğrenciyken Nazi öğrenci birliğine ve (yasadışı dönemde) SA'ya katılmıştı. 1936'da 18 yaşındayken Wehrmacht'a gönüllü oldu, ama ancak 1939'da silah altına alınarak istihbarat subayı yapıldı. Yugoslav hükümetinin 1947'de Waldheim (ün kazanmadan önce) hakkında ortaya çıkardığı dosyaya göre doğrudan tetiği çekmese de "cinayetlerin" ve "rehine idamlarının" organizasyonuna yardım ettiğine dair görgü şahitleri vardı. Ordu kayıtlarındaki listelere göre "özel görevlere" atanmıştı. Tümeninin raporlarında açıklandığı üzere, "verilmesi gereken emirleri ancak çelik gibi bir yürek verebileceğinden" bu görevler "acıma ve şefkat" gösterilmeden yerine getirilmesi gereken "alt-insanlarm... nihai tasfiyesi"yle ilgiliydi. Kurbanların çoğu Yahudi değil Sırp ya da Yunan köylülerdi. Waldheim'm kendi raporlarında temizlikten ve şüphe çekecek kadar az silahı olan (739 ölü, 63 silah) partizanların bildik öldürülmesinden bahsedilir. Hırvat faşistlerinden (pek çok silah arkadaşı gibi) madalya almıştır. 1942'de ondokuzuncu yüzyıldan kalma bir pan-Alman milliyetçisiyle ilgili doktora tezini bitirmek için kısa süreliğine izin almıştı. Tezinde şöyle diyordu: "Reich'ın Avrupalı olmayan dünyayla bugünkü büyük çatışmasında, Reich önderliğinde Avrupa halklarının hepsinin gösterdiği muhteşem işbirliği sonucunda, doğudan gelen tehlikeye... karşı hazırlıklar yapılmaktadır. [Reich]'m gerçekleşmesi Almanya'nın en akılcı görevidir... Avrupa Almanya sayesinde düşmüştür, fakat yine Almanya sayesinde canlanacaktır" (Ashman & Wagman, 1988: 4. Bölüm). Waldheim daha önce şiddet tuzağına düşmemiş idealist bir Naziydi büyük ihtimalle. Böyle bir Nazizm ile ordunun ibretlik baskı taktiklerine alışmak, onun kuşağından pek çok genç ordu subayının vicdan azabını alıp götürmüş olmalı.

Çoğu mutsuzdu. Yugoslavya'da Avusturya askerleri bir katliamın ardından, geceleyin tek başına düşüne düşüne "psikolojik engeller" geliştiriyordu. Yunanistan'da Komeno köylülerinin hepsini öldüren askerler sonradan çok sakin sessiz insanlar olmuşlardı. "Silah arkadaşlarımdan çoğu çöküntüye uğramıştı. Hemen hiçbiri yapılan şeye hak vermiyordu." Bazıları daha sonra itiraz ettiler. Bir astsubay şevkli Nazi subayına bağırmıştı: "Herr Oberleutnant, unutmayın ki böyle bir şeyde son kez yer alıyorum. Savaşta çarpışmakla hiç ilgisi olmayan bir Schweinerei'dır [rezalet] bu." Keza bir teğmen de "kendini çok kötü hissettiğini... böyle bir operasyonun Alman askerine yakışmadı"ğmı söylemişti. Yine de bir

subay bağırıp çağırarak itaat etmelerini, “gereken ciddiyeti” korumazlarsa cezalandırılacaklarım söyleyince itiraz etmeyi kesmişlerdi. Korfu Wehrmacht komutanı Emil Jaeger, adadaki Yahudilerin tehcirini durdurmakta kararlıydı. Fakat onun yerine donanma tehcire başlayınca elinden bir şey gelmedi. Askerler için başka tek bir alternatif vardı, fakat “en sonunda kaçacak cesaretimizi yitirmiştik. Tek bir kişi bile kaçmadı.” Şiddetin dozunu aşıp vahşet uygulayanlar nadiren cezalandırılıyordu (Mazower, 1993: 195-200, 211-15, 253-4). En küçük ayrıntısına kadar uyumla işleyen, dünyanın en iyi eğitilmiş ordusuydu bu. Fakat böylesine göz kamaştırıcı bir askeri güç tersine çevrilerek sivilleri etkin bir şekilde katletmenin aracı haline gelebiliyordu.

SEKİZİNCİ ve DOKUZUNCU BÖLÜMLERİN SONUCU

Örneklemimdeki suçluların çekirdek kadrosunun büyük bir kısmı gerçek Nazilerdi. Üçte biri savaş öncesinde ciddi ölçüde şiddet kullanmıştı ve pek çoğu meslek yaşamlarında şiddetin giderek artışının neticesinde geniş çaplı bir soykırıma geçmişti. İlerleyen Alman ordularının kurtardığı pek çok yabancı etnik Almanı içeren gruplardaki suçluların sadece yüzde 10’u Nazilere yeni katılmıştı. Örneklemimdeki suçlular ortalamada üç farklı türden cinai soykırım kuru-munda dört yıl görev yapmıştı. Hemen hepsinden bu kurumlarda çalışmaya başladıktan sonra beklenmedik bir şekilde cinayet işlemeleri istenmişse de, 1942’de hepsi cinayeti meslek haline getirmişti.

Ağırlığı erkek olan suçlular arasında hemen her sosyal sınıftan olanlar vardı. Büyük ölçüde çekirdek ulus-devletçi Nazi seçmenleri arasından çıkmışlardı: tehdit altındaki ya da kaybedilmiş sınır bölgeleri; Naziler için zaten elverişli olan ekonomi sektörleri; Nazi ideolojisinin mesleki Nazi-yanlısı yatkınlıklara yansıdığı belli başlı bazı meslekler (tıp, eğitim, hukuk, askeriye ve polis). Fakat Nazizmin alışıldığı üzere Protestanlıkla ilişkisi burada tersine dönmüştür. Suçlular içinde Katolik oranı yüksekti, ki bu da büyük ihtimalle savunmacı bir kleindeutsch anlayışından Nazizmdeki daha ırksal-genişlemeci grossdeutsch milliyetçiliğine kayılmış olmasından kaynaklanıyordu. Bu yüzden Nazi soykırımının büyük bir kısmı, örneklemimde de görüldüğü üzere, ideolojik ve tecrübeli Nazilerce gerçekleştirilmişti.

Şiddetin artması alışmayı da beraberinde getiriyordu. Nazi ideolojisi düşmanı şeytanlaştırmış ve insanlıktan çıkarmış, normal savaş zamanı yurtseverliği kendine mâl etmiş, militarizmin ve Liderlik İlkesi’nin kabul edilmesinde etkili olmuştu. Tiksintiye ve suçluluk hissine karşı savunma mekanizmaları sağlıyordu. Suçlular kendilerini ilkeye, Volk’a, führere, bilime ve geleceğe tabi kılıyordu. Bu tavır masabaşmdaki katillerin etkin soykırım sistemi tasarlamasını kolaylaştırıyordu ve cinayetlerle dolaylı bağlantılarının zaman zaman yarattığı vicdan azabını da hafifletiyordu. Eğitimli katiller bu durumu etik ya da idealist terimlerle açıklıyorlardı. Fiilen cinayet işleyenler ise daha yüksek, daha bilimsel ya da elitist düzeyde bir ahlakı kabul ederek yaptıkları işe karşı tiksintilerini bastırıyorlardı. Eğitimi az olanlar ideolojiyi daha kişisel terimlerle dillendirerek kurbanları suçluyorlardı: Yahudiler ve Slavlar düşmandı, savaştan onlar sorumluydu, haklı nefsi müdafaa gerekiyordu. Ayrıca ideoloji özellikle genç erkeklerde, mültecilerde ve bir nebze de farklı

fiziki karaktere sahip olanlarda bulunabilecek saldırgan içgüdüleri de meşrulaştırıyordu. Bunlar ne kadar sapmış görünürse görünsün, cinayetleri haklı olarak işlediklerine içtenlikle inanıyorlardı. Bireysel sorumluluk kolektif yapılara dağıtılıyordu -Liderlik İlkesi'ni dayatan bir hareket, kampın "terör düzeni", bilimsel gerçekleri ve statüyü cisimleştiren bir medikal meslek, düzeni sağlayan polis kurumlan. Bunlar hem hiyerarşik hem akran baskısını içeren normatif ve genellikle mesleki camialardı.

Önceki tecrübeler ya da ideolojiye bağlılık bir bütün olarak suçluların karakterlerini belirlemeye yetmez elbette. Örneklemim tüm suçluları temsil edemez. Boyutu büyük olmasına rağmen, tüm suçluların yüzde 10'undan çok daha azını temsil etmektedir. Cepheden uzaktaki mükerrer cinayetler aşırı temsil edilmiştir ve suçluların çekirdek kadrosu ile sıradan suçlular arasmda orantısızlık vardır. Çekirdek kadrodaki gerçek Naziler çok daha fazla sayıda sıradan insanın arasmda çalışıyordu. Wehrmacht katillerinin arasmda düşmanın sivil nüfusuna karşı aşırı misillemede bulunan, vahşi bir savaşa girmiş çaresiz, korku içindeki her askeri birlikte bulabileceğimizden fazlasını zor buluruz. Gel gelelim, aynı zamanda Nazi Başkomutanlığından da öldürme izni almaları hem korkan hem disiplinli katillerin rolünü artırmıştı. Kurbanların akışını düzenleyen taşımacılık ve başka kurumlardaki alt kademe idari kadroya baktığımızda Nazizm ya da şiddet geçmişi hiç olmayan pek çok Almanla karşıla-şınz şüphesiz. Bu insanlarda, araştırmalarda Alman nüfusunu bütün olarak nitelediği belirtilen her türlü önyargıyı, ikircikliliği ve ahlaki kaçamağı görmek mümkündür. Almanlar kurbanların taşınmasını kolaylaştırmış, görmezden gelmiş, daha kişisel meselelere odaklanmış, zaten sevmedikleri Yahudilerin ya da Slavların başına gelenleri umursamamıştır -yani alışılmış ve tamamen normal insani ahlak zaafları göstermişlerdir. Belki de araştırmalar Nazi soykırımını bu tip meselelerde tayin edici sonuçlara ulaşmayı sağlayacak kadar derinlemesine zaten inceleyemezdi. Yine de suçluları birey olarak düşünürsek, suçlular arasında pek çok sıradan Alman olmalıdır.

Yine de soykırımı atomize bireyler yapmamıştır. Gerçek Naziler, sıradan Naziler, sıradan polisler, sıradan Almanlar vb. toplu bir projeye girişmiştir. Bu faşist harekette hiyerarşi ve şiddet içerikli yoldaşlık merkezi bir yer tutuyordu. Bu faşist rejimde ödüllendirilen kariyerler muhakkak şiddet içeriyordu. Hiyerarşide ne kadar yukarı çıkılırsa Naziler o kadar ateşli oluyordu. Nazi-ler astlarına cinayet emri veriyordu ve emre itaatsizlik kolay değildi. Yoldaşlık duygusu daha tecrübeli, alışkın personelin, yani polis kuvvetlerinin sert yöntemler kullanarak düşmanla çarpışmak zorunda olduğunu bilenlerin nüfuzunu artırıyordu. Polisliği daha az bilen çömezlere tecrübelerini aktarıyorlardı. Mesleki camialarda yoldaşlık baskıları muhariplerden acemilere doğru akıyordu. Cinayet kurumlarmda soykırım için seçilmiş her rütbeden pek çok Nazi de bulunuyordu. Bazı seçilmiş meslek sahiplerine -özellikle tıp, polis ve askeriye- egemen olan değerler, Nazi ideolojisinin yankılanmasına müsait bir altkültür sunuyordu. Ayrıca maddi güdüler de vardı. Üst düzey personel mesleğinde yükseliyor, alt dereceler düzenli işe sahip oluyordu. Primler ve göreli emniyet de maddi cazibe unsurlarıydı. Fakat kariyerizm çoğu durumda ilkeli şekillerde ifade buluyordu. Nazi avukatları ve polisler yeni Almanya'ya katkı yaparak ilerlemek istiyordu. Propagandacılar yarı bilinçli olarak gerçeği eğip bükerek ilerlemek,

istiyor, sonra korkunç sansür yüzünden gerçeği daha da eğip bükmeye zorlanıyordu. İnsanların çoğu propagandaya gülüp geçiyordu. Broad'un anlattığı kadarıyla, Auschwitz'teki muhafız arkadaşları propagandaya kesinlikle inanmıyordu. Çoğu insan işledikleri cinayetleri kendi zihinlerinde ve bedenlerinde meşrulaştıramıyordu. İdeolojinin, disiplinin, yoldaşlığın ve kariyerin sunduğu psikolojik koruma çökünce de alkolle duyularım köreltiyor ve kayıtsızlaşıyorlardı. Burada gerçekten de karışık güdüler söz konusuydu.

Ama az sayıda sıradan, bürokratik katil de vardı. Kapitalistler rutin olarak kâr peşindeydi, insanları gelişigüzel ve dolaylı olarak öldürüyorlardı; masaba-şmdaki alt derece katillerin çoğunun durumunun aynı olduğunu varsayabiliriz -gerçi masabaşındaki üst derece katillerin ideolojik güdüleri vardı. Fakat cinayetlere fiilen karışanların büyük çoğunluğu ne yaptığını biliyordu. Büyük bir kısmı bunun iyi bir nedeni olduğunu düşünüyordu. Burada daha ziyade modernliğin rolüne bakmak lazım. Bunu ve diğer modern cinayetleri soykırıma çeviren şey bürokrasiden ziyade modern kitle hareketiydi. Disiplin, yoldaşlık ve kariyerizm büyük ihtimalle tarihteki pek çok katliama destek olmuştur. Fakat bu kadar sıkı sıkıya örülmeleri, farklı sınıfları ve toplumun çeşitli sektörlerini etkilemeleri, ortak bir ideolojiyle desteklenmeleri sapkın demokratik hislerden doğan modern hareketlere özgü görünmektedir. Bu hareketlerde kutsal üniter kolektiflik (burada ulus) otoriter bir devlet tarafından "organik olarak temsil edilir".

Benim konumunum sıradan Almanlardan ziyade gerçek Nazileri vurgulayanlara yakın. Fakat bu konumu sosyolojiyle destekliyorum. İmhacı ideoloji bir süreç içinde kurumlar ve altkültürler yoluyla doğmuştur. Hiyerarşiyi, yoldaşlığı ve kariyeri kullanarak soykırım gerçekleştirmeye uygun kurumlar ve personel dikkatle seçilerek radikalleşmiş Nazizm hayata geçirilmiştir. İnsan etkinliğinin bu sapmış alanına dair soruları cevaplamaya henüz girişmedim elbette -soykırım kafesine girmiş olsak siz ya da ben ne yapardık? Bu soruyu yanıtlamadan önce, Alman olmayan soykırım suçlularına bir bakalım.

1

Nordik kuzeyde yaşamış bir Germânik kavim olan Norse'ların mitolojisinde dünyanın sonunu getirecek tanrılar savaşı. Richard Wagner'in Der Ring des Nibelungen operasında bir kısım. '

Almanya'nın Müttefikleri ve Destekçileri

Almanlar soykırım bataklığında tek başına değildi. Yabancı suçlular da vardı. 15 ülkeden bir milyon asker Waffen-SS'e katıldı ve cephede savaştı.[1] Büyük ihtimalle bunların çok azı savaş suçlusuydu. Ben de onları değil, silahsız insanları soğukkanlılıkla öldürmekte suçortaklığı yapanları tartışacağım: İşbirlikçi rejimler, yardımcı polis kuvvetleri ve toplama kampı muhafızları. Doğu ve Güneydoğu Avrupa'yla, yani Almanların daha doğrudan yönettiği kesimlerle -Polonya, Estonya, Letonya, Litvanya, Beyaz Rusya, Ukrayna- ve Mihver müttefiklerinin yönettiği kesimlerle -İtalya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan, Slovakya- kendimi sınırlayacağım. Ne yazık ki onlar hakkmdaki kanıtlar Almanlar hakkında olanlardan çok daha azdır. Birkaç karşılaştırmalı araştırma içinde Helen Fein'm Accounting for Genocide (Soykırımın Muhasebesi, 1979) adlı eseri öne çıkmaktadır. Fein her ülkede öldürülen Yahudilerin oranını iki değişkene göre açıklar: önceki Yahudi karşıtlığı düzeyleri ve doğrudan SS yönetimi. Bu iki değişkenin çoğu durumda tersine bir ilişki kurduğunu belirtir. Hollanda ve Yunanistan'da Yahudilerin en az yüzde 75'i öldürülmüştür, oysa Romanya'da sadece yarısı ölmüştür -halbuki Romanya'daki Yahudi karşıtlığı Hollanda ya da Yunanistan'dakinden çok daha güçlüydü. Fein'a göre bunun sebebi, Romanya'da değil ama diğer iki ülkede doğrudan SS kontrolü olmasıydı. Naziler en çok Yahudileri öldürmeye odaklandığından ve SS onların en önde gelen cinayet makinesi olduğundan, işgal edilen ülkeler müttefik ülkelerdekinden çok daha fazla katliama sahne oluyordu.

Fakat idari kurumlarda daha karmaşık bir durum vardı. SS, Nazi Partisi, Alman bakanlık memurları ve Wehrmacht işgal altındaki ülkelerin geniş kesimlerini yönetiyorlardı ve iktidarları çeşitli düzeylerdeydi. Hepsi de Führer'in arzuları doğrultusunda çalışıyordu ve Führer genellikle insanların ölmesini istiyordu. Fakat Almanların iki büyük hedefi vardı -düşmanı imha etmek ve savaşı kazanmak. Farklı otoritelerin bu hedeflere ulaşmak için farklı stratejileri ve kaynakları vardı. Yahudilerin düşmana yardım ettiğini tespit ederlerse, onları yok etmeleri için daha fazla askeri kaynak ayrılıyordu. Fakat diğerleri daha sakıngan davranabiliyordu ya da kaynakları daha sınırlı olabiliyordu. Yahu di-Bolşevizmin hayaleti iki hedefi birbirine bağlıyordu, fakat bu bağ bazı bağlamlarda kulağa daha makul geliyordu. Mihver devletleri -kendi Yahudi karşıtlıkları ve diğer yerel düşmanlardan korkularının şekillendirdiği- kendi stratejik değerlendirmeleri ile Almanları memnun etme arzusunu dengelemek zorundaydılar. Almanlar yerel düşmanlara karşı onlara yardım ederse işbirliği yapmaya daha istekli oluyorlardı. Yine de bazı Alman otoriteleri, yerlileri zorlayarak Yahudileri teslim etmelerini sağlamaya çalışmanın ittifaka zarar vereceğinden ve savaş gücünü azaltacağından kaygılanıyordu. Özenli davranıp sürekli bu kaygıyla hareket etmemelerinin sebebi, Nazi ırkçılığının Ari olmayan müttefiklerine yeterince saygı duymalarının önüne geçmesiydi. Bu yüzden Fein'm iki ölçeğini genişletiyor, daha fazla suç işleme güdüsünü ve Almanlar ile yerliler arasındaki daha karmaşık iktidar ilişkilerini de tanımlıyorum. Ülkeleri Almanlardan ne kadar özerk olduğuna göre sıralıyor ve özerkliği en az olanından başlıyorum.

DOĞUDAKİ DESTEKÇİLER Polonya

Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da sadece Polonya ile Yunanistan Almanlarla savaştıktan sonra fethedildi.[2] Polonya burada tartıştığım en az özerk olan ülkedir. Hattâ ülkenin üçte biri Reich'a dahil edilmişti ve geri kalanı da zaten Almanlar tarafından yönetiliyordu. Bu yüzden en yüksek cinayet oram buradadır: 2-3 milyon Yahudi olmayan halk ve 3 milyonluk Yahudi nüfusunun yüzde 90'ı. Yine de Yahudilerden pek fazlası Polonyalılar tarafından öldürülmemiş gibi görünmektedir.

Üstelik Polonya son derece Yahudi karşıtı olmasına rağmen durum böyle-

dir. Yahudiler nüfusun yüzde 10'unu oluşturuyordu ki bu oran diğer Avrupa ülkelerinin hepsindekinden fazlaydı. Şehirlerdeki nüfusun yüzde 30'u ve ticaretle uğraşanların yüzde 60'ı Yahudiydi. Aslında Yahudilerin çoğu epeyce yoksul olmasına rağmen, pek çok Polonyalı onlar tarafından sömürüldüğünü hissediyordu. Polonya milliyetçiliği organikçiydi, azınlıklara karşı hoşgörülü değildi: Polonya Polonyalılarm olmalıydı. Siyasi partilerden çoğu Ukraynalı, Alman ve Litvanyalı azınlıkların asimile edilebileceğini, fakat daha "yabancı" olan Yahudilerin asimilasyonunun mümkün olmadığını ileri sürüyordu. Onları ülke dışına göçe zorlamak gerekiyordu. 1920'de ve 1935'te milliyetçilerin kışkırttığı kanlı pogromlar yaşandı. Katolik Kilisesi de Yahudi karşıtıydı. 1930'larda Yahudiler ekonomik haklarından mahrum bırakıldılar ve 1939'da bazı hükümet sözcüleri kolluk kontrolünde tehcir edilmelerini savunuyordu. Sol partiler (seçimlerde oyların yüzde 30'unu alıyorlardı) sadece asimilasyondan yanaydı, hemen bitişikteki Almanya'dan duyulan korku faşizmin cazibesini sınırlıyordu. Gel gelelim, Polonya'daki Yahudi karşıtlığı Avrupa'nın her yerindeki kadar yoğun görünüyordu. 1946'da Varşova'dan 150 km. uzaktaki Kielce'de, Nihai Çözüm'den sağ kurtulan Yahudilerin bir çocuk kaçırdığına dair uydurma haber üzerine 46 Yahudi intikam için öldürüldü.

Fakat 1939'da Polonya Nazi Almanyası'na karşı savaştı ve mağlup oldu. Bu büyük bir fark yaratmıştı. Polonyalılarm silah taşımasına ya da otorite sahibi olmasına hemen hiç izin verilmedi. Sağcı milliyetçiler, faşist işbirlikçiler değil direniş savaşçıları haline geldiler, Yahudi karşıtlıklarının pek anlamı kalmadı. Polonyalılar kendi acılarıyla boğuşurken Yahudilerin durumuna pek az ilgi gösterdiler. Polonyalılar Holokost'u tribünden izliyordu ve bazıları bu manzaradan hoşlanıyordu. Yahudilere yardım edenlerden daha fazlası onları teslim etti ve karaborsada Yahudi eşyalarından kâr ettiler. Fakat soykırıma katılan Polonyalı sayısı pek fazla değildi (Karay, 1996; Piotrowski, 1998: 82-127).

Jedwabne köyünde 1941'de meydana gelen olay istisnaydı (Gross, 2000 tarafından ortaya çıkarıldı). Sovyet yönetiminden yeni kurtulmuş olan köylüler Almanlar gelmeden önce yerel Yahudileri öldürecek fırsatı bulmuştu. Aslında cinayetlerin çoğunu onların işlediği kesindir. Yerli yetişkin erkeklerin yarısı coşkuyla bu katliama katılmıştı, niyetleri kısmen ganimet bulmaktı fakat Ya-hudi-Bolşevikleri yok ettiklerini söyleyerek hareketlerini meşrulaştırıyorlardı. Polonya Ulusal Anma Kurumu (2002) daha derinlemesine bir araştırma yaptığında, bir tane daha büyük katliamın ve 20 küçük katliamın izlerini buldu.

Katliamların hepsi 1939'dan beri Sovyetlerin işgali altında olan etnik Polonya alanlarında yapılmıştı. Bu alanların hepsinde de sağcı milliyetçiler güçlüydü, rahipleri bile saflarına katmıştı ve Yahudiler görece azdı. Yağmacılığın bir rolü vardı, ama daha da önemlisi Yahudilerin Sovyet işgalinde işbirlikçi olduğuna inanılmasıydı. Aslında bazıları gerçekten de işbirlikçiydi. Yahudi-Bolşeviklik hayaleti Doğu Avrupa'nın tamamına egemendi. Fakat Polonyalılarm şansına, Almanlar onlara Jedwabne'deki gibi işler yapmalarını sağlayacak silahları ya da otoriteyi hemen hiç vermedi.

Baltık Devletleri

Üç yeni 1918 sonrası devlet olan Litvanya, Letonya ve Estonya kısa bir Sovyet işgalinden sonra Almanlar tarafından "kurtarılmış" ve kukla devletler olarak "yeniden kurulmuştu". Böylece bu ülkelerden birçok gönüllü suçlu çıktı. Her üç devlet de 1930'larda otoriter milliyetçilerin darbelerini yaşamıştı. A planı, iki süper güç olan Almanya ile Sovyetler Birliği arasında ulusal bağımsızlıklarım korumaktı. Bu rejimler aynı zamanda bir nebze Yahudi karşıtı ve organik-çiydi, azınlıklara karşı ayrımcılık yapıyordu. Dil ve din milli kimliğin işaretleri sayılıyordu ve ikisi de Yidiş, Polonyaca ya da Rusça konuşan Yahudileri dışarıda bırakıyordu. Ayrıca ekonomilerini millileştirerek "Yahudi kontrolü"nden kurtulmak da istiyorlardı. Yine de şiddetin düzeyi düşüktü ve Yahudilerden çoğu kendini tehdit altında hissetmiyordu (Mendelsohn, 1983: 5, 6. Bölümler). Goldhagen (1996: 409) Baltık devletlerinin Nihai Çözüm'deki suç ortaklığını "Yahudilere derinden nefret beslenmesine" yol açan "koyu Yahudi karşıtı kültürlere" atfetmekte hatalıdır. 1941'de cinai temizliğe doğru radikalleşmenin ana sebebi jeopolitikti. Milliyetçiler ülkelerinin küçüklüğü yüzünden ya Nazilerin ya Sovyetlerin uydusu olmak zorunda kalmıştı. Sağcı hükümetler B planına, yani Almanlarla ittifaka itilmişti. Küçük Baltık solu ise B planı olarak Sovyetlerle ittifakı seçti. Yahudilerin çoğu Sovyetleri kötünün iyisi olarak görüyordu -ömür boyu hapis ölüm cezasından iyidir, diyordu bir tanesi. Az sayıdaki Yahudi siyasal aktivistler de solcuydu. Baltık milliyetçileri Yahudilerin ateşli komünistler olduğunu öne sürüyordu. Komünist alt kademelerde gerçekten de Yahudilerin sayısı fazlaydı, fakat liderler arasmda böyle bir şey yoktu. Yahudiler genel Litvanya nüfusunun yüzde 7'sini oluşturuyordu. Komünist Parti ve Komsomol üyelerinin de yüzde 15-16'sı Yahudiydi, fakat parti liderlerinin ve İçişleri Halk Komiserliği (NKVD) güvenlik polisinde Yahudilerin oram yüzde 5'ti (McQueen, 1998: 33). Bu yüzden Yahudi-Bolşevik tehdit hiç akla yakın değildi ve bu durum tayin edici oldu.

Kızılordu 1940'ta (Nazi-Sovyet Saldırmazlık Paktı'mn şartlarındaki düzeltmeler sonucu) bu ülkelerin üçünü de işgal etti. Sovyet iktidarı çok baskıcıydı, çünkü Stalinizmin doruklarına gelinmişti. Mülklere el konuyor, siyasi özgürlükler kaldırılıyordu. Mülksüzler lehine pozitif ayrımcılık yaparak yoksullara yardım edildi, fakat ekonomideki ani gerileme herkese zarar verdi. Sovyetler ayrıca Sibirya'ya kolluk kontrolünde kitlesel tehcir başlattı. Üç ülkenin nüfusunun yüzde 1.5 ila 4'ü -büyük çoğunluğu milliyetçiler ve mülk sahipleriydi- tehcir edildi ve pek azı geri dönebildi. Fakat Sovyet egemenliği kısa sürdü. Almanlar 1941 yılının Haziran ayında bu ülkeleri fethettiler ve yerliler tarafından kurtarıcılar gibi karşılandılar (Kangeris, 1998). Milliyetçi rejimleri tekrar kurdular ve komünist rejime destek verdiğini düşündüklerini, özellikle de Yahudi-Bolşevikleri katlettiler. 1945'te Litvanya'daki 160.000

Yahudinin sadece yüzde 5'i sağ kalmıştı. Letonya'da 66.000 Yahudiden yüzde 9'u hayatta kaldı. Estonya Yahudilerinin sayısı sadece 4.500 olmasına rağmen neredeyse tamamı yok oldu. Bu korkunç olayları yönetenler Alınanlardı. Bu minik kukla devletlere egemen olmuşlardı. Yine de yeterince Baltık yandaş buldular. Bunlar Yahudi-Bolşevik düşmana karşı Almanlarla ittifakı seçmelerinin ilk başta tahmin edemedikleri bir sonucu olan C planı uyarınca soykırıma katıldılar.

Ana işbirlikçi örgütlenmeler aşırı sağdan çıktı. Estonya'da faşist Vaps hareketi Alman kukla rejiminin başındaydı. Letonya'da ana işbirlikçiler, İtalyan faşizmini ve Romanya Demir Muhafızları'm örnek alan faşist Yıldırım Haçı'nm 5.000-6.000 üyesinden oluşuyordu. Bu hareketin söylemi şöyleydi: "Letonya Letonyalılarmdır; emek ve ekmek Letonyalılarmdır," çünkü "Letonya'da egemenlik Letonya halkına değil sadece Letonyalılara aittir". Bu son derece Yahudi karşıtı bir söylemdi, Yahudi-Bolşevikleri de şiddetle reddediyordu. Fakat diğer yandan Alman karşıtı da olduğundan Naziler çok geçmeden bu hareketi yasakladı, fakat üyelerinin çoğu bireysel olarak işbirliğine devam ederek en korkunç savaş suçluları arasına girdiler. İlk başta Litvanya'da işbirlikçilerin başında Litvanya Aktivist Cephesi vardı. Bu hareket çok daha büyük, örgütlü ve ilk başta Nazi savaş makinesine daha uyumluydu. Militanları 1940'ta Almanya'ya kaçmış ve orada yakındaki istilada kullanılacak yardımcı polis birimleri olarak örgütlenmişlerdi. Cephe hareketi faşist değildi. Litvanyalılar için liberal demokrasi istiyordu, ama başkaları için istemiyordu ve Yahudi-Bolşe-vıklerden nefret ediyordu. Almanlar 1941'de doğuya doğru ilerlerken Cephe şu açıklamayı yaptı:

Litvanyalı kardeşlerimiz, Yahudilerle hesaplaşmak için en önemli ve nihai an geldi...

İstisnasız her Yahudiyi şu andan itibaren gecikmeden Lilvanya'yı terk etmesi için

uyarıyoruz.

Ayrıca Alman yanlısı Demir Kurt hareketi adlı daha küçük bir faşist örgütlenme de vardı ve Alman istilasından sonra ana liderlik pozisyonları bu harekete geçti.

Almanlar Estonya'ya vardığında idamların ana yükü işbirlikçi Nefsi-Müda-faa Kuvveti'ne yıkıldı. Bu örgüt öldürebildiği kadar Çingene ve Yahudi öldürdü. ikisinin de sayısı az olduğundan çok geçmeden iş bitirildi (Weiss-Wendt, 1998). Suçu fiilen işleyenlerle ilgili herhangi bir ayrıntı bulamadım.

Letonya'da Almanlar ilk başta pogromları devam ettiremediler. Letonyalı milisler geri çekilen Sovyet güçlerine saldırmak için alelacele toplanmıştı; fakat bu milisler Yahudilere karşı kullanılamadı. Gönüllülerde yeni paramiliter kuvvetler oluşturuldu. Binbaşı Viktor Arajs'm komutasındaki kötü şöhretli 300 kişi, 85.000 sivil Letonyalı kurbandan 26.000'inin ölümünden sorumluydu, geri kalanlar da Alman Einsatzgruppen ve SD birimleri tarafından öldürüldü (bu birimler içinde Latvia doğumlu etnik Almanların sayısı yüksekti).

26.000 kurbandan 22.000'i Yahudi, 2.000'i komünist ve 2.000'i de Çingene ya da akıl

hastası olarak fişlenmişti. Demek ki Arajs askerlerinin her biri ortalama 87 kişi öldürmüştü. Letonya yardımcı polis kıtaları 1941'de 3.000 ila 5.000 kişiyken, 1944 ortalarında 12.000'e çıkmıştı. Bu kıtalar Yahudilerin gettolardan dışarı sürülmesinde, Yahudi mülklerine el konmasında rol aldılar ve birkaçı da kurşunlamalara katıldı. 150 belediye başkam ve başka yetkili ile propagandacı tüm bu katliamlara yardım etti. Fiilen cinayet işleyenlerin sayısı 1,000'in altındaydı, ama çok daha fazlası ganimetlerden yararlanmıştı. Suçlular hem sağcı hem askeri geçmişe sahip olanlardı. Letonyalı faşistlerin yanı sıra eski ordu, polis ve sivil savunma muhafızlarından sağcı subaylar ve astsubaylar vardı. Hükümetin 1940'ta uysalca teslim olmasından duydukları hüsranla Bolşeviz-me karşı savaşmak istiyorlardı. Milliyetçi öğrenci birlikleri de pek çok Letonya kurumuna, özellikle devlet görevlerine sızmış destekçi elit ağları sağladılar. Bu birliklerin eski üyeleri SD birimlerinin başına geçti. Tehcir edilenlerin akrabaları da onlara katıldı. Sovyetlerin tutuklamasından kurtulan milliyetçiler ailelerinin tehcir edileceğini hiç beklemiyordu. Bu da tahmin edileceği gibi komünizm karşıtlıklarım artırmıştı. Einsatzgruppen A lideri Ştahlecker, intikam isteyenleri silah altına almaya "özellikle dikkat ettiğini" söylemişti. En alt kademeden destekçiler ideolojiye daha uzak ve daha gençti. Üniversiteler kapandığı ve ekonomi çöktüğü için gençlerin çoğu işsizdi. İş, ücret ve maceralı etkinlik şansını iyi karşılıyorlardı. Bunlar marjinal tipler değildi. Aralarında pek çok sporcu vardı. Başka ülkelerde olduğu gibi, fiziksel hüner şiddete yönlendirilebiliyordu. Başka erkeklerle birlikte olmayı seven (eşcinsellik söz konusu olmadan) gençler -askerler, sporcular, birlik üyeleri- arasında bir erkek dayanışması vardı ve bu da SS tipi bir katılaşmayı sağlıyordu; bir de elbette silah arkadaşlığı, yoldaşlık söz konusuydu.

Daha sonra yargılanırken sadece yurtseverliği ve komünizm karşıtlığını kabul etmiş, Yahudi karşıtı bağnazlar, yağmacılar ya da kariyerist katiller olduklarını reddetmişlerdi. Çok azı pişmanlığını ifade etti ve yine çok azı ilk ateş etme emrini reddetmişti; fakat bazıları ikinci kez idam mangalarına katılmamıştı. Adamlardan biri için subay, "onu geri getirmek için on at yetmez," demişti. Önceki bölümde Almanların durumundaki gibi burada da alkolün önemli bir rolü vardı. Suçlulara cinayetlerden önce, cinayetler sırasında ve sonrasında istedikleri kadar votka veriliyordu. Ezergailis (1996), alkolün "komando hayatının motor yağı olduğunu... gençlerin kafasındaki engelleri kırarak ilk kez cinayet işlemelerini sağladığını, ölüm çukurlarına onları geri getirenin de alkol olduğunu," belirtir. "Cinayetlerden sonra askerler küp gibi içiyordu." Arajs biraz kendine acıyan bir tarzda pişmanlığım dillendirmişti. Almanlarla işbirliği yapma konusunda bir arkadaşına şu sözlerle öğüt vermişti:

Mesele Alınanlarsa şunu unutma: Onlara parmağım verirsen tüm benliğini kaptırırsın, çünkü kısa süre sonra insan oradan bir kurtulsa hayatta yapmak istemeyeceği

şeyleri yapmak zorunda bırakılıyor.

Letonyalılarm B planı olarak hür iradeleriyle Almanlara sunduğu "parmak", Yahudi karşıtı bağnazlıktan beslenen komünizm karşıtı milliyetçi ideolojiydi. Daha maddiyatçı ücret ve ganimet gibi güdüler cinayetleri rutinleştirdi ve sertleştirdi. SS liderliği onları ölüm

çukurlarının kenarına getirmişti. Yoksa Arajs'm dediği gibi korkudan mı C planına, yani soykırıma geçmişlerdi? Alman SS komutanı Stahlecker, Berlin'e gönderdiği raporda Litvanya'yla kıyasladığı Letonya için, "temizlik operasyonları ve pogromlar başlatmak çok daha zordu," demiştir (ayrıntılar: Vestermanis, 1992 ve Ezergailis, 1996; alıntılar: 105, 194, 255-6).

Ülkenin polis kuvvetlerine çoktan sızmış olan Litvanya Cephesi bazı şehirleri Sovyet kuvvetlerinden almayı başarmış ve Almanlar geldiği sırada geçici bir hükümet kurmuştu. Olayları Alman Einsatzgruppen komutanlarının raporlarından biliyoruz (özetleyen: Arad ve diğ., 1989, Klee ve diğ., 1989, 1991; bu bölümde onları sık sık alıntılıyorum). Komutanların çoğu Litvanya'da dostça, olumlu ve Alman yanlısı bir hava bulduklarım bildirmişti. Cephe çeteleri yetişkin erkek Yahudilere yönelik vahşi pogromları çoktan başlatmıştı. Almanlar Kaunas'ta "ilk başta büyük ölçekli bir pogromu başlatmanın şaşırtıcı ölçüde zor olduğunu" bildirse de, başka raporlarında şöyle demişlerdi: "Litvanyalı-lar Yahudilere karşı tüm önlemlerimizde gönüllü olarak yorulmak bilmeden bizi destekliyorlar, hattâ bu önlemleri bazen kendi başlarına alıyorlar." Alman askerlerinin görgü tanıklığına göre (bazıları tam anlamıyla afallamıştı) genç Litvanyalı erkekler tezahürat yapan erkek, kadın ve çocukların önünde kurbanlarını bıçaklar ve baltalarla parçalayarak cinayet işliyorlardı. Burada "bir avuç yerli güruhu"nm ötesinde bir şey vardı (Misiunas & Taagepera, 1993: 62 bu iddiayı dillendirir).

Demir Kurt aktivistleri kontrolü ele geçirdikten sonra sadece faşist, radikal sağcı ve Yahudi karşıtı subaylar görevinde kaldı (Budreckis, 1968: 121-2; Mac-Queen, 1998: 37-9). Soykırımı tamamlamak için harekete geçtiler. SS askerleri Litvanya polis gruplarının başına geçti. Bulabildikleri bütün Yahudileri kadın çocuk demeden katlettiler. Yerli ve güvenilir Yahudi karşıtları ile antikomü-nistlerden otuz bin kişilik yardımcı polis taburları oluşturuldu. Meşhur 2. Kıta günde 500 Yahudi öldürüyordu. Katliamlara genellikle yağma da eşlik ediyordu. Kıdemli subaylar getto tasfiyelerinin ardından mal dağıtımını yönetiyordu. Litvanya Yahudilerinin yarısından çoğu yine Litvanyalılarm elinde can verdi; Nazi işgalindeki ülkelerde görülen en yüksek orandır bu. Daha sonra Beyaz Rusya'ya tayin edilen 2. Tabur, uyguladığı vahşet yüzünden yerlileri yabancılaştırdı. Almanlar için çarpışan Litvanyalılarm sayısı 40.000'di ve bunların belki de 10.000'i fiilen suçluydu. Daha fazlası ganimetlerden payını aldı; fakat Litvanyalılarm çoğu sadece izlemekle yetindi. 1.000 kadarı hayatını tehlikeye atarak Yahudileri korudu. Çok küçük bir yeraltı hareketi, "Avrupanm baş celladı olmak zorunda mıyız?" diye haykırıyordu. Yine burada da tehcir edilenlerin akrabaları ağırlıktaydı (Arad, 1989; Budreckis, 1968; Littman, 1983; Neshamit, 1977; Piotrowski, 1998: 163-76; Porat, 1994; Sochat, 1974).

18 Litvanyalı savaş suçlusundan 17 tanesi 25 yaşının altındaydı (veriler: Alman mahkemeleri artı Hutchinson, 1994 ve McKenzie, 1995), geri kalan bir tanesi de 1918'de Bolşeviklere karşı savaşmış eski bir göçmendi. Altı subaydan beşi Cephe ya da Demir Kurt üyesiydi. Antanas Gecas dindar bir Katolik çiftçi ailesinden geliyordu. Dikkatli ama çok parlak olmayan bir öğrenciydi, hava kuvvetlerine katıldı, suçlulardan bir başkası tarafından eğitildi. Orada Cephe'ye katıldı. Ağabeyi Almanya'ya kaçmıştı ve orada

Nazilerle çalışıyordu. Almanlar ülkeyi işgal edince Gecas yedek polis kuvvetlerine gönüllü oldu ve subay rütbesi aldı. Kaunas ve Beyaz Rusya'daki cinayetlere katıldı. Motiejus Migonis 2./12. Kıta'da görev yapan genç bir polisti. Yetişkinlikteki ilk dört yılının "tamamen sivilleri idam etmekle geçtiğini" hatırlıyordu. Aleksynas, Almanlar ülkeyi işgal edince kaçan bir sendika yetkilisiydi. Fakat "milliyetçi olduğum için" geri dönmüş ve polis gönüllüsü olmuştu. Ülkenin "cezalandırılması" ve "nizama" kavuşturulması gerektiğine inanıyordu. Bunlar organik milliyetçilerin ve polis/ asker değerlerinin ana şifreleri gibi görünüyor. Daha sonra geride durmayı tercih eden 18 kişiden sadece biriydi. 1942 Mayısı'nda hiç bitmeyen idamlardan bıkarak Sovyetlere kaçtı. Sovyetler ona hafif bir ceza verdi: Sibirya'da 10 yıl.

Bu ülkelerin üçünde de ideolojik ve intikam peşinde liderler ve militanlar Yahudilerden ganimet edinme derdindeki maddiyat düşkünü fırsatçılardan genel anlamda destek gördüler. Hepsinin ortak ideolojisi ülkeyi Yahudi-Bol-şevizmden temizlemekti (Gordon, 1990; Hilberg, 1980: 96-102; Misiunas ve Taagepera, 1993). Fakat her yerde işbirliği sonradan teklemeye başladı. 1942 Ocağı'nda Letonya'daki SS polis şefinin raporunda şöyle yazıyordu: 'Yahudilerin kaderiyle ilgili üzüntüler sürekli dile getiriliyor; Yahudilerin yok edilmesinden yana olanların sayısı çok az." Artık Nazilerin Baltık halklarına daha sert davranmayı düşündüğü söylentileri çıkmıştı. Plan üçte ikisini doğuya sürmek, yerlerine etnik Alman yerleşimciler getirmekti. Geri kalanların bir kısmı üstün ırka dahil edilecekti; fakat büyük çoğunluğu köle olacaktı. Naziler bu arada yerel mülkleri Almanlara aktarmaya devam ediyordu. Gençler Almanya'ya giden zorunlu çalışma kıtalarına katılmaya ya da ordu veya polis taburlarına "gönüllü olmaya" zorlanıyordu. Böylece 100.000'in üzerinde Bal-tık insanı Alman üniformasını giymeyi seçti. Günü gelince Batılı müttefiklerin onları kurtarıp ulusal bağımlığı yeniden kuracakları gibi boş bir umutla, ellerinden geldiğince Sovyetlere karşı savaştılar. Fakat Kızıl Ordu yaklaşırken Almanlar ana işbirlikçileri ve ailelerini tahliye etmeyi denedi. Bunlar toplamda

100.000 Estonyalı, 180.000 Letonyalı ve yaklaşık 300.000 Litvanyalıydı ki bu rakamlar işbirliğinin ölçeğini göstermeye yetiyor (Kangeris, 1998: 141). Daha önce şevkle cinayetler işleyip verecekleri zararı vermişler, şimdi de organik milliyetçiliği destekledikleri için seçeneksiz kalmış ve kendilerini Nazilere tabi kılmışlardı. Naziler durumdan gayet tatmin olmuştu. Yahudiler yok edilmişti, cephe güya Yahudi-Bolşevik düşmanın geriden sızmasından korunmuştu, üstelik tüm bunlar için birkaç Alman birliği yeterli olmuştu.

Beyaz Rusya

Almanlar burada çok az işbirlikçi bulabildiler. Beyaz Rusya'nın Sovyet kontrolüne geçtiği 1920lerde Almanya'ya kaçan Sovyet karşıtı milliyetçiler işbirlikçilerin başım çekiyordu. A ve B planlan Baltık milliyetçilerininkilere benziyordu. 1941'de Beyaz Rusya milliyetçiliği Nazizme yakındı ve bilhassa Yahudi-Bolşevizm'den nefret ediliyordu. Alman askerleriyle birlikte evlerine döndüler. Fakat pek fazla takipçi bulamadılar. Şehir nüfusunun büyük bir kısmı Rus, Polonyalı ya da Yahudiydi. Beyaz Rusların yüzde 90'ı köylüydü, çok azı ırksal açıdan Almanlara çekici göründüğünden düşük statüde kalacakları kesindi. Milliyetçilerin

kentte de kırda da tabanı yoktu, ama komünizm karşıtı Ortodoks Kilisesi Almanları hoş karşılamış, pek çok köylünün de onlara sıcak bakmasını garantilemişti.

Einsatzgruppen, özellikle Doğu için şöyle diyordu: "Belli bir Beyaz Rusya milli bilinci yok... Yahudi karşıtlığı dile getirilmiyor.... Beyaz Rusların pasifliği ve siyasi kayıtsızlığı yüzünden Yahudilere karşı pogrom gerçekleştirmek neredeyse imkânsız." SS'e göre milliyetçilik zayıfsa Yahudi karşıtlığı da zayıftı -hem de bütün Doğu Avrupa'da. SS, sadece Einsatzgrupperi a yardımcı olanların yeni Beyaz Rusya yönetimine katılacağını ilan etti. Böylece kariyerist gönüllüler geldi. Milliyetçiler komünizm karşıtı ya da Yahudi karşıtı olanları, sayıları

10.000 ile 40.000 arasındaki "Kuzgunlar" adlı yardımcı polis kıtalarının başına geçirdi. Bazı kıtalar eski Sovyet savaş esirlerinden oluşturuldu. Liderleri bu insanlar hakkında pek kişisel bilgiye sahip değildi, fakat "çığ etkisi" faydalı oldu: her yeni grup güvenilir olduğu varsayılan başka insanların adım veriyordu.

Her zaman olduğu gibi en gözde adaylar polislerdi. Szymon Serafinowicz Polonya Beyaz Rusya'sında büyümüş, eğitimsiz ama zeki bir adamdı. Önce asker, sonra polis oldu. Polonya egemenliğinde terfi imkânları sınırlıydı. Âşık olduğu Polonyalı bir kızla evlenme isteği, ailesi tarafından birbirlerine uygun olmadıkları gerekçesiyle reddedildi. Sovyet işgali Beyaz Rusların statüsünü iyileştirmiş ve Polonyalılarmkini kötüleştirmişti, bu yüzden Szymon sevdiği kızın kız kardeşiyle evlenebildi (Polonyalı ailenin geri kalanı Sovyetler tarafından doğuya sürülmüştü). Fakat Almanlar gelince fırsatı kaçırmadı ve yardım etmek için gönüllü oldu. Çavuşluğa yükselince, küçük bir kasaba olan Mir'in yardımcı polislerinin başına geçti; üniforma, silah ve atın verdiği iktidarın tadım çıkarıyordu -tüm dostları da her yeri fetheden Alınanlardı. Szymon tıpkı diğer yerel Beyaz Rusya polisleri gibi, Almanlar kimi öldür derse öldürüyordu. Fakat erat gelir güvencesi ve kolay işle yetinirken, Szymon "aşırı bir şevkle öldürüyordu". Hırslı bir adamdı, Almanların onu terfi ettirmesini umuyordu ve şiddetle komünizm karşıtıydı (ilk aşkını sürgüne göndermişlerdi). Bağnaz bir Yahudi karşıtı olmamasına rağmen, Yahudilere "çok soğuk bakıyordu" ve kozmopolit Yahudilerin "milli nizam"a tehdit oluşturduğunu düşünüyordu. Yıpratıcı işinin gerilimini atmak için sarhoş olup oraya buraya saldırıyordu. Tüm bunları bilmemizin sebebi, evinde kalan Alman tercümanının gizli bir Yahudi olması, sağ kalıp hikâyesini anlatabilmesiydi (Tec, 1990). Szymon'un hikâyesi 1996'da Ingiltere'de sona erdi. 85 yaşında ölümüyle Ingiltere'nin tek Nazi savaş suçu mahkemesi daha başlarken bitmiş oldu.

Rutin polis işlerinden Sovyet savaş esirleri ve Yahudilerin canice öldürülmesine kadar pek çok işi yardımcı birimler yapıyordu. Alkol destekli cinayetlerin vahşeti -bebekler duvara çarpılıyor, çocuklar kuyulara doldurulup işlerini bitirmek için arkalarından el bombası gönderiliyor, vahşice tecavüz edilenler sonra da süngüleniyordu- SS'i güya şok etmişti (zaten vahşi cinayetlerin Ari olmayanlar tarafından işlendiğini rapor etmeyi alışkanlık edinmişlerdi). Bu birimlerdekilerin çoğu daha sonra Waffen-SS tümenlerine gönderilip cephede çarpıştı; fakat asker olarak o kadar faydalı değillerdi ve en sonunda antikomünist Amerikalılara teslim olmayı tercih ettiler. Pek çoğu ABD vatandaşı olarak son günlerim

yaşıyor ve sorulduğunda, geçmişteki Yahudi karşıtlığından ziyade antikomünizmden dem vuruyorlar (Loftus, 1982; Piotrowski, 1998: 148-57).

Birkaç bin Beyaz Rusyalı suçlu karşısında çok daha fazla sayıda partizan ve kurban vardı. Einsatzgrupperi m raporuna göre, Yahudilerin öldürülmesi “halkta güvensizlik duygusu, hattâ endişe yaratmıştı”. Eğitimli kesimler bile “Sovyet rejiminde böyle usûllere alışkın değillerdi ve böyle önlemlerin sonuçlarını kestirebilmek imkânsız”dı. “Halkın ruh halinde bir bozulma” olmuştu; “genel konuşmak gerekirse, sivil halk bu bölgede iktidarı kim elinde tutuyorsa onun yanında yer alacaktır denebilir.” Partizanların kuşattığı bölgelerde köylü “eski yöneticilerinin emirlerine uyacaktır”. Beyaz Rusların çoğu arada kalmış, savaş bunalımı kaynaklı bir kayıtsızlık geliştirmişti (Headland, 1992: 118-19 bu sonuca varmıştır). Burada katliamların çoğunu Almanlar gerçekleştirmek zorunda kalmıştı. Burası bir cephe bölgesi olarak kaldığından, katliamları Alman askerlerine yaptırmaya zaten istekliydiler.

Ukrayna

Ukrayna’dan daha fazla işbirlikçi çıktı. Rus İç Savaşı’nda burada cinai denebilecek düzeyde Yahudi karşıtlığı vardı. Fakat Ukrayna daha sonra Sovyetler ile Polonya arasmda bölündü ve iki bölge birbirinden farklılaştı. Yahudiler Sovyet kesimine gayet iyi entegre oldular. 1930’larda nüfusun yüzde 5’ini oluştururken, komünist Parti üyelerinin ve Ukrayna Sovyeti delegelerinin yüzde 10’unu oluşturuyorlardı (Altshuler, 1990: 290-4). Bu yüzden Stalin’in Ukrayna’daki, sonraki bölümde tartışılan cinai politikalarının lekesi Yahudilere de bulaştı. Yahudilerden çok azı Komünist olsa bile, Yahudi-Bolşevik düşman tezi yine asgari akla yatkınlığa ulaşmıştı.

Fakat Stalin Sovyet bölgesindeki Ukraynalı milliyetçilerin çoğunu ortadan kaldırdığı için, nispeten yumuşak Polonya egemenliğinde yaşayan Ukraynahlar daha iyi organize olmuştu. A planı yine ulusal bağımsızlıktı. 1920’lerde İtalyan faşizminden etkilendiler, özellikle de paramilitarizmin ulusal kurtuluşa ulaşmak için zorunlu olduğuna inanıyorlardı. Ana milliyetçi örgüt (ONU) -etnik Ukraynahlar için- özgürlük ve demokrasi ilkelerini savunuyordu. “Ukrayna UkraynalIlarındır” sloganı sık sık duyuluyor, “ulus organik insan topluluğunun en yüksek biçimidir,” iddiası çeşitli şekillerde tekrarlanıyordu.

1930’larda Nazilerin onları Polonya ve Sovyet egemenliğinden kurtarabileceği umuduyla direksiyonu Nazi ırkçılığına doğru kırdılar: Böylece “saf”, “organik” ve “biyolojik” Ukrayna ulusunu kuracaklardı; Polonyalılar, Ruslar ve Yahudiler “ortadan kaldırılacaktı”. Demek ki B planı etnik temizlikti; fakat cinai temizlik değildi. Doğu Avrupa’nın büyük bir kısmında olduğu gibi burada da din önemliydi. Ukrayna Ortodoks Kiliseleri Ukrayna ulusal ruhunun saflığının altını çiziyordu. Romanya’da olduğu gibi, açıkça Hıristiyan ve Yahudi karşıtı bir milliyetçilik ortaya çıktı (Armstrong, 1963; Kosyk, 1986: Ek, Belgeler 6, 44, 61, 68, 75; Motyl, 1980: 143; Piotrowski, 1998: 189-95; Weiner, 2001: 240-8).

Sovyetler 1939’da Nazi-Sovyet Paktı uyarınca Polonya Ukrayna’sını işgal etti. Pek çok

Polonya Ukraynalısı Stalin'in ana düşmanı olarak gördüğü Alman Reich'ına kaçtı. Stalin derhal baskıcı bir rejim kurarak daha fazla UkraynalIyı Nazi sempatizanlığma doğru itti. Yahudiler yeni rejimde hafifçe fazla temsil ediliyordu; fakat Gross'un (2000: 98) belirttiği gibi, yerliler "herhangi bir otorite konumunda -mühendis, ustabaşı, muhasebeci, devlet memuru, öğretmen ya da milis- Yahudilerin aşın temsiliyeti bir yana, salt şaşırtıcı bir şekilde tem-siliyetinin bile ne kadar münasebetsiz, sarsıcı, çirkin olduğunu" görünce bile dehşete düşüyordu.

Böylece Ukrayna milliyetçileri ile Naziler arasındaki aşk-nefret ilişkisi başladı. ittifakları ilk istila sırasında radikalleşerek C Planına, yani soykırıma yöneldi. İki ONU hizbi, SS-eğitimli iki Ukrayna Einsatzgruppen taburu olarak örgütlendi ve işgal altındaki topraklan istenmeyen unsurlardan, yani komünistlerden ve Yahudilerden arındırmaya başladı, istila sırasında ne ölçüde kullanıldıkları açık değildir. Sovyetler geri çekilirken NKVD polisi Ukraynalı siyasi tutsakların çoğunu öldürmüştü. Ukraynalı milliyetçiler de anlaşılır bir şekilde intikam peşindeydi. Nazi Almanyası ile Sovyet Rusya arasmda seçim yapmak zorunda kalan pek çok Yahudi, Kızıl Ordu'yla birlikte doğuya doğru kaçıyordu. Halbuki Yahudilerden çok azı komünistti. Üstelik Yahudi örgütleri ve mülk sahiplerinin işletmeleri de Sovyetler tarafından dağıtılmıştı. Milliyetçilerin, "Yahudiler istisnasız Bolşevizme hizmet eder" ve NKVD'nin kurbanlarının mezarlarında "Yahudilerin cesetleri bulunmaz, bir tane bile bulmak mümkün değildir" şeklindeki tuhaf Einsatzgruppen iddialarına inanıp inanmadığı net değildir. Fakat Ukraynalı işbirlikçiler soykırıma katılmakta pek gönülsüz davranmamıştır. Bu da sadece Naziler tarafından tuzağa düşürülmüş olmalarının bir yansıması değildir. 24.000 Yahudi derhal öldürüldü, hattâ bir kısmı Almanlar gelmeden öldürülmüştü. Bazı kasabalarda yeni ONU yönetimleri ve milisler insan avı başlattılar. Volhynia bölgesinde yağmacılık cinayetten de fazlaydı, fakat milliyetçiler bu yağmayı savunuyor, sanayisi ve ticareti yabancı kontrolünden kurtarılan modern Ukrayna devletinin normal gelişimine yardımcı olduklarını ileri sürüyorlardı. ONU ilan ediyordu: "Ukrayna şehri artık temiz bir sayfadır. Gelin, devralın ve kalkındırın" (Spector, 1990: 64-79, 238-9; Zbikowski, 1993).

Einsatzgruppen raporlarına göre, Sovyetler geri çekilirken Yahudilerin yardımıyla yüzlerce Ukraynalıyı, özellikle de okumuş kesimi öldürmüşlerdi; sonra Ukraynahlar haklı intikam duygularını Yahudilere yönelttiler. Kremetens'te kızıllar 100-50 Ukraynalıyı öldürmüştü. Cesetlerden bazılarının derisinin olmadığı bildirilince, canlı canlı kaynatıldıklarına dair bir söylenti yayıldı -Yahudilerin katliam törenlerine dair eski Hıristiyan fantezileri canlanmıştı. Ölenlerin akrabaları misilleme olarak 130 Yahudiyi sopalarla döverek öldürdü. İntikam duygusu el altında bulunan ve suçlularla bağlantısı akla yatkın görülen bir yabancı gruba yönlendirilmişti. Pohl (1996: 175-9), NKVD cinayetlerinin ONU militanlarını radikalleştirerek soykırıma ittiğini, Yahudi karşıtlığını milliyetçiliğin merkezine koyduğunu düşünür. ONU'nun kalesi olan bölgelerde en kötü pogromlar yaşandı, Polonyalılarm daha çok ve Ukraynalılann daha az olduğu bölgelerde ise en hafif türleri görüldü. Yahudilerin artık sadece iki seçeneği vardı, ya kaçacaklar ya da kızıllara yardım edeceklerdi. Fakat Alman raporlarına göre yerel tepkiler çeşitlilik arzediyordu. Bazı Ukraynahlar "anlayışla

kabul ettikleri” sert önlemler karşısında “gözle görülür bir rahatlama” hissederek “aktif bir şekilde işbirliği yapıyordu”. Başka raporlarda “Yahudile-rin toptan tasfiyesine kayıtsızlığa” vurgu yapılıyor, “nüfusta ırksal ve ideolojik Yahudi karşıtlığının eksikliğinden” bahsediliyordu. Yine burada da Almanlar kayıtsızlığı milliyetçiliğin zayıflığına bağlıyordu. SS’e göre milliyetçiler cinayet işleyebilirdi, oysa köylüler gönülsüzdü. Yahudiler ve Polonyalılar konusunda ikircikli olsalar da, hepsi Ruslardan nefret ediyordu elbette (Weiner, 2001: 248-56).

35.000 kişilik Ukrayna yardımcı polis kıtalarının neredeyse tamamı Sovyet ordusu firarileri ya da savaş esirleriydi. SS raporlarına göre, belediye başkanla-rınm ve polis şeflerinin yardımıyla “iyi araştırılmış, siyaseten güvenilir kişiler” seçiliyordu. Savaş esirlerinin çoğu esaretten kurtulmanın çekiciliğine rağmen gönüllü olmamıştı. Gönüllülerden çoğunun maddi çıkarları olduğundan gereken siyasi görüşleri benimsemiş gibi yapıyorlardı. Fakat daha sonra savaş suçlusu olarak yargılanan Bohdan Kosiy, 19 yaşında bir terzi çırağı ve çoktan ONU üyesiydi -silah altına alınması kesinlikle istenecek bir adaydı. Saha istihbaratı büyük ölçüde etnik Almanlarca sağlanıyordu. Polisler ağırlıklı olarak 1942’de

15.000 Yahudinin öldüğü getto tasfiyelerine yardım ettiler. Fakat raporlardan birinde belirtildiği üzere, “anayollarda rastlanan bütün Asyatik görünüşlüler de tasfiye edilmişti”. Almanlar emirleri verdiler ve örgütlenmeyi yaptılar; fakat Ukraynalı yardımcı kuvvetler Alman SD’sinden sayıca çok üstündü. Bu yüzden polis kıtaları gündelik operasyonlarda özerk davranabiliyordu. Sağ kalanların yaklaşık yarısı katil eratı salt “Ukraynalı” diye adlandırıyor, diğer yarısı ise onlara “Ukraynalı milliyetçiler”, hattâ “milliyetçi komitalar” diyordu (Arad ve diğ., 1989: 128, 140; Dean, 1996-2000; Kosyk, 1986: 155; Sabrin, 1991; Sand-kühler 1996: 409, 417). Sağ kalanlar tıpkı SS gibi milliyetçilik ile soykırım arasmda bir denklik olduğunu belirtiyordu.

Her zaman olduğu gibi suçluların karışık güdüleri vardı: açgözlülük, alkol, ideolojik milliyetçilik, kinci antikomünizm, gelişigüzel Yahudi karşıtı yobazlık -bunlar birleşerek Sovyet işgalinden sonra Yahudi-Bolşevizm nefretine dönüşmüştü (Arad ve diğ., 1989: 210; Armstrong, 1963: 158-9; Dean, 2000; Piotrowski, 1998: 209-37; Weiss, 1990a: 414; 1990b: 110). Milliyetçiler hiç umut etmeyi bırakmadıkları ulusal bağımsızlığa Almanların desteğini almak için soykırımın şart olduğunu kabul etmişlerdi ve hiç şakaları yoktu. Bazıları Almanlardan aldıkları eğitimi ve silahları daha sonra hem Sovyetlere hem Almanlara karşı kullanmayı umuyordu. SS Galiçya Tümeni’ne gerekenden çok gönüllü geldi ve tümen Ortodoks Kilisesi tarafından kutsandı. Savaşın sonunda 200.000 Ukraynalı Alman üniforması giyiyordu, 20.000 kişi her iki tarafa karşı savaşan ONU partizan çetelerine katılmıştı ve yaklaşık aynı sayıda UkraynalI da Kızıl partizan çetelerindeydi -bunlar daha sonra yerel nüfustan pek destek alamadıklarından dem vurmuşlardı (Weiner 2001: 156-7). 1950’lerde milliyetçiler hâlâ ormanlarda Sovyet askerleriyle savaşıyordu.

Sabrin’e (1991: 242) göre, “yüz binlerce Ukraynalı milliyetçi Alman Nazizmiyle suç ortaklığı yapmış, savaş suçu işlemiş, insanlığa karşı suç işlemiş, yardakçılık yapmış, işi... soykırıma kadar vardırmıştır.” İsrail Savaş Suçları Soruşturma Dairesi daha sakıngan bir

tahminle, 11.000 Ukraynalımn cinayet işlediği ya da ölüme sebebiyet veren zalimce tehcirde rol aldığı tahmini yapar. Bu rakam komşu ülkelerdekinden fazla olsa da, başka Ukraynahlar da vardı. Başka yerlerde olduğu gibi çok daha fazlası yağmaya katılmıştı. Belki de çoğunluğu yöntemleri üzerinde çok durmadıkları sürece Yahudilerin ortadan kalkmasını sessizce onaylamıştı. Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin büyük bir kısmı komünist düşmana karşı Nazilerin tarafını tutmuştu. Fakat yaklaşık bin rahip Yahudileri korumak için hayatını tehlikeye atmıştı. Bu cesur insanlar arasmda Baptistler çoğunluktaydı; fakat Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposu en önde gelen koruyucuydu. Vivitsky (1990: 107), başpiskoposun sadece 200 Yahudi çocuğunu korumak için 55 rahip ve rahibeden bir ağa ihtiyaç duyduğunu, fakat tek bir Ukraynalı muhbirin kolayca 200 Yahudiyi ihbar edebildiğini belirtir. Ukrayna-lılarm çoğu büyük ihtimalle ortada kalmıştı -Almanlardan, komünistlerden ve Yahudilerden eşit derecede nefret ediyorlardı (Bilinsky, 1990: 381-2; Hilberg, 1993: 94-6, 289; Spector, 1990: 172-87, 243-56; Vivitsky, 1990; Weiner, 2001). Ukraynalı köylülerin büyük bir kısmı iki tarafı da pek sevmediği gibi Yahudileri de sevmiyordu. Fakat onların asıl derdi hayatta kalmaktı. Bunun için de kimin kazandığı netleşene kadar başınızı aşağıda tutmanız gerekiyordu.

"Ukraynahlar"

Kamp muhafızlarından çoğuna "Ukraynalı" deniyordu ve genellikle Ukraynalı oldukları varsayılıyordu (örn., Piotrowski, 1998: 218-20). Gerçi Naziler ve Yahudiler tüm Doğu Avrupalı kamp yardımcılarını Ukraynalı olarak tanımlıyordu. Gerçek Ukraynahlar en büyük grubu teşkil ediyor olabilirdi, yine de genel bir isimdi bu. Tıpkı Bolşevik işbirlikçilerinin güya Yahudi olması gibi, Nazi işbirlikçileri de UkraynalIydı -öldürme gücü bakımından eşitsiz iki parya halk.

Doğudaki kamp muhafızlarının çoğu Kızıl Ordu savaş esirleri arasından seçilmişti. Etnik Almanların görev yaptığı Trawnicki eğitim kampına 3-6 haftalık eğitimlere gönderilen, elemeden geçmiş gönüllülerin sayısı 3.500'dü. Sonra 90-120 kişilik birimler halinde kamplara ve gettolara gönderiliyorlardı. Aktion Reinhard ölüm kamplarının personeli 100 Alman ve 500 "Ukraynalıdan" oluşuyordu. Yine de Bilinsky (1990: 378-9) Trawnicki'de eğitim sırasında ölen 12 kişiden sadece altısının Ukrayna'ya özgü isimler taşıdığını, geri kalanların büyük ihtimalle Rus ya da Alman olduğunu söyler. Auschwitz'deki bir Ukray**nalI** tutsağın ifadesine göre, "Ukrayna SS birimi" esasen Rusları, Beyaz Rusları ve KafkasyalIları kapsıyordu. Bunların hepsi de Alman SS muhafızlar tarafından horgörülüyordu. Karay (1996) büyük bir Polonya çalışma kampındaki katmanları şöyle tanımlar: En üstte Almanlar, sonra etnik Almanlar, ardından Polonyalılar, Ukraynahlar, sonra çoğunlukla Yahudi kapolar[3], beceri sahibi Yahudiler ve nihayet en altta becerisi olmayan Yahudiler. Bu bağlamda etnik Almanların, Polonyalılarm ve **UkraynalIların** Alman hamilerin gözüne girmesi için Yahudi karşıtlığım göstermesi faydalı bir stratejiydi.

Bu katmanlaşmış düzen bütün muhafızları vahşileştirip yozlaştırarak dayak, tecavüz ve cinayette suç ortaklığına itiyordu. Bazı zalimlikler fevri, diğerleri rutin politikanın eseriydi - özellikle de tutsakların çalışamayacak kadar zayıf olduğu yerlerde. Ukraynalı muhafızlar

çoğunlukla zalimliğin gerekli olduğu görevlere veriliyorlardı. Bir tanesi, “elime bir cop verilince bambaşka bir insan oluyordum,” demişti. Tutsaklar bazılarının dehşet uyandırıcı, bazılarının da son derece insancıl olduğunu hatırlıyor. Bir tanesi şöyle demişti: “Onları gördüğümde ve ‘Dumka’ şarkısını özlemle söylediklerini duyduğumda, bu neşeli gençlerin ormandaki korkunç idamları gerçekleştirenler olduğuna inanamamıştım.” Fakat polislerde olduğu gibi muhafızlar da adi güdülerle hareket ediyordu. Diğer yurttaşları gibi açlık tehlikesiyle karşı karşıya değillerdi. Almanya’da ağır iş yapmaktan kurtulmuşlardı. Bunların çoğu esasen işçi sınıfından insanlardı ve şimdi imtiyaz kazanmışlardı ve Yahudilerden cinsellik dahil ne isterlerse çalabiliyor ya da zorla alabiliyorlardı. Alkol onları vicdanlarından koruyordu. Hepsi de küp gibi içiyorlardı. Bir kez muhafız olduktan sonra, Almanların durumunun aksine, UkraynalIlarda korku önemli bir faktördü. Bir Alman SS çavuşu Belzec ölüm kampında ilk dizel gaz motorunu çalıştıramaymca, korkunç Wirth öfkeyle gelip onu değil “Ukraynalı” yardımcısını dövmüştü, söylendiğine göre adamın yüzüne 11-12 kez kırbaçla vurmuştu (Trials of the War Criminals, Nürnberg, “The Medical Case”, I. Cilt, 866). SS de “Ukraynalılann” canına pek kıymet vermiyordu. Almanlar onlara genellikle Askari diyordu. Sömürgeci efendilere hizmet eden Afrikalı birlikler için kullanılan bu Swahili dilindeki kelime ırksal horgörünün işaretiydi. Beyaz Rus polis biriminde Almanca tercümanı olarak kimliğini gizleyen bir Yahudi, polislerin bu kanlı rolü oynamaktan başka seçeneği olmadığını söylemişti (Tec, 1990: 102; krş. Matthâus, 1996). “Ukraynalılarm” gevşekliği yüzünden tutsaklar kaçarsa muhafızlar vuruluyordu. Auschwitz muhafızı Broad (Höss ve diğ., 1978: 181-2), “yabancı oldukları için bir gün onların da tasfiye edileceğine” inandıklarını söylemişti. Bir keresinde 20 muhafız firar etti, sonra da SS birlikleriyle kıyasıya çarpıştı. İki SS askeri öldürdüler, kendileri de yedi kayıp verdiler. Sonra altısı kaçtı, altısı intihar etti ve bir tanesi yakalanıp idam edildi. İtaat etmemenin bedeli çok yüksekti.

Sağ kalanlardan bazıları onların sadistlik gösterdiğini, bazıları düzgün davrandığını, bazıları da kayıtsız kaldığını söylüyordu. Çeşitli ulusal klişeler de ortaya atılıyordu. Sobibor’daki bir Polonyalı demiryolu görevlisi şöyle diyordu:

Trenleri koruyan Litvanyalılar aslında UkraynalIlardan çok daha kötüydü; onlar gerçekten sadistti; doktor çağıran, su içmek ya da tuvalete gitmek için seslenenleri vagonlann pencerelerinde görür görmez vuruyorlardı. Bunu spor olsun diye yapıyorlardı -gülüyor, şakalaşıyor ve bahse tutuşuyorlardı.

Gerçi Treblinka’da bir asker sarhoş Ukraynalı muhafızların zalimliğinin altını çizmiş, Auschwitz’den sağ kurtulanlardan biri de Ukraynalılarm “Nazilerden beter olduğunu, çıkar için orada bulunduklarını,” söylemişti (Ashman & Wag-man, 1988: 172; Browning, 1992: 52, 83-5; Sereny, 1974: 157-9).

Yahudi karşıtı ve antikomünist organik milliyetçilik, açgözlülük ve kariye-rizmin de desteğiyle ilk başta bu genç doğu Avrupalı erkekleri tuzağa düşürdü. Antikomünizm Almanlara nazaran onlarda daha kişisel bir şeydi, çünkü Stalin’in yaptıklarına doğrudan şahit olmuşlardı. Yahudiler de burada daha aktifti. Ekonomik hınç şiddeti daha doğrudan

meşrulaştırıyordu. Fakat tuzağa girdikten sonra ana fark ortaya çıktı. Arajs'ın da bildiği gibi, Almanlar onları bir kez tuttuktan sonra, toptan cehenneme mahkûm olmuş, Şeytan'm sarhoş, sırıtan fakat korkak takipçileri haline gelmişlerdi. Tıpkı ideolojik Naziler gibi, tarihsel zorunluluğun alışıldık ahlaki normlara baskın çıktığı duygusuyla soykırımı benimsemişlerdi. Diğerleri de ahlaki insan davranışı sınırlarının çok ötesine geçtiklerinin bilincinde olduklarından, bu şeytani güçlerinin tadını çıkarmaya karar vermişlerdi. Kan dondurucu bir şevkle soykırımı benimsediler.

BAĞLI DEVLETLER: SLOVAKYA VE HIRVATİSTAN

Nazilerin yarattığı iki bağlı devlet ara konumdaydı. Kendi devletlerini kurmalarını sağladığı için Nazi devletine minnettar ve bağımlıydılar, üstelik Müttefikler zafer kazanırsa eski Çek ve Sırp egemenlerin geri döneceğini de biliyorlardı. Her iki devletin de sadece sınırlı bir özerkliği vardı, ama ikisi de Nazilerin Yahudileri öldürmeleri yönündeki ana baskısına direnerek özerkliklerinin sınırım sınamaya kalkmadılar. Gerçek yerel düşmanlarından öç almak için Yahudileri kurban edebilirlerdi. Slovaklar artık katı biçimde Almanya'ya boyun eğdirilen Çeklerden kurtarılmıştı. Bu yüzden Slovakların artık Çeklere pek bir şey yapması gerekmiyordu. Hırvatlar ise aksine hâlâ Almanlarla birlikte Sırplara karşı savaşıyorlardı. Bu yüzden Hırvatlar da Sırpları katletmeye giriştiler -üstelik bu Almanların değil kendilerinin inisiyatifiydi.

Slovakya

iki savaş arasındaki Çekoslovakya'da üç ana etnik grup vardı. Çekler arasmda faşizm hayli güçsüzdü (Kelly, 1995), hattâ milliyetçilikleri de nispeten hafifti. Bu yüzden Çekler kendi topraklarım doğrudan yöneten Nazileri pek sevmiyordu. Çek Theresienstadt toplama kampı muhafızları sağ kalanlar tarafından SS subaylarının şevksiz işbirlikçileri olarak tanımlanmıştı. Südetli Almanlar ilk başta Hitler'e şüpheyle bakmış, ancak 1938'de onu benimsemişlerdi (Smelser, 1975). Yine de, sekizinci bölümde gördüğümüz üzere, savaş suçluları arasmda Südetlilerin sayısı düşüktü.

En çok işbirlikçi Slovaklar arasından çıkmıştı. Çoğunluğu 1918'e kadar Habsburg egemenliğinde yaşamış ve Çek tahakkümü karşısında huzursuzluk duymuşlardı. Şimdi de geri kalmış Slovak ekonomisi daha gelişmiş Çek top-

Taklarıyla rekabet etmek zorundaydı, doğal ticaret yolları ve Macaristan'dan aldığı destek de kesilmişti (Pryor, 1973). Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmında olduğu gibi eğitim ve okuryazarlık oranları iki savaş arasmda en başarılı olunan konulardı. Çek ekonomik sömürüsü ile Slovak edebi ve dilsel kimliğinin yükselişi -yine başka ülkelerde olduğu gibi- milliyetçiliği körükledi. Hlinka Slovak Halkçı Parti bu dalgayı kullanarak, 1938'de yerel seçimlerde Slovak oylarının yüzde 40'mı kazandı ve en büyük Slovak partisi oldu. Parti liderlerinin çoğu Katolik din adamlarıydı, onlardan sonra öğretmenler geliyordu ve genç militanlar arasında da öğrenciler hakimdi. Kilise demokrasiye karşı ikircikli bir tavır içindeydi ve bir ölçüde Yahudi karşıtıydı, ama aynı zamanda faşizme de şüpheyle

bakıyordu. Çekoslovak Cumhuriyeti zayıfladıkça Hlinka bağımsız devlet kurma davasına giderek daha fazla katıldı. Genç radikaller paramiliter Hlinka Muafızları'nda ağırlık kazanmıştı, Hitler hayranlıkları partide bölünmeye yol açtı. Hitler'in saldırgan diplomasisi ılımlıları zayıflatınca, parti liderleri "Slovak topraklarını yabancı unsurlardan temizleyeceklerini" açıkladılar. 1938 manifestosunda, "Yahudi Marksizminin ideolojisine, devrime ve şiddete karşı savaşan tüm ulusların yanında azimle mücadele edeceğiz," demliyordu. Hitler Çekoslovakya'yı işgal ettikten sonra Hlinkaları yeni Slovak Cumhuriyeti'nin tek partili kuruluşuyla ödüllendirdi (El Mallakh, 1979; Felak, 1994; Havranek, 1971; Jelinek, 1976; Leff, 1988; Nardini, 1983; Nedelsky, 2001; Schmidt, 1983; Vago, 1987: 294-5; Zacek, 1971). Slovaklar Çekoslovakya'da sadece hafif bir ayrımcılığa uğradığından, yardım almadan bu kadar ilerlemeleri mümkün olmayacaktı. Fakat şimdi Hitler'e bağlı olmuşlardı.

Hlinkalar 1942 ortalarına kadar Nihai Çözüm'de işbirliği yaptılar. Büyük bir ideolojik şevk göstermemelerine, Nazilerin ırksal Yahudi anlayışına katılmamalarına rağmen, çok fazla baskı yapılması gerekmeden, A planı olan ulusal bağımsızlığın zorunlu bir yan ürünü sayarak Yahudileri teslim ettiler. Maddiyatçı güdüler de burada önemliydi. Naziler her yerli Yahudi için onlardan vergi istiyordu, el konup yeniden dağıtılan Yahudi mülklerinden de pay veriyordu. Macar sınır polisinin bildirdiğine göre, Hlinka muhafızları daha zengin Yahudilerin tehcirini geciktirmek için rüşvet alıyordu. Ayrıca Çingene müzisyenleri de sağ bırakmışlardı. Vasıflı ve işletmeci Yahudilerin nispeten vazgeçilmiz olduğu yerlerde Hlinka rejimi çoğunlukla onları korumayı tercih etmişti.

Her halükarda, Slovak işbirliği sonradan azaldı. 1942 ortasında bir Alman diplomatı, "nüfusun geniş kesimleri tehcirleri kınamaktadır," şeklinde bir rapor yazmıştı. Askerler Almanların Ruslara ve Yahudilere muamelesi karşısında tiksintiye kapıldıkça, cepheden firar eden Slovakların sayısı arttı. Yahudiler cephedeki Alman birliklerini geri getirmek istemediğinden, Hlinka muhafızlarına giderek daha bağımlı oldular; özellikle de 1944 Ocağı'ndaki bir Slovak ayaklanmasını birlikte bastırdıktan sonra. Yine de Almanların yenilgisi ufukta görününce Hlinka'nm da şevki kırıldı (Hilberg, 1978: 458-73; Jelinek, 1989; Rothkirchen, 1989; Schmidt, 1983: 165). Suçluların merkez kadrosu Hlinka muhafızları içindeki nispeten genç, eğitimli radikaller ve faşizme yakın olanlardı.

Hırvatistan

Hırvatlar iki savaş arasmda, Kral Alexander'in sağcı, otoriter ve Sırp tahakkümündeki rejiminin hakim olduğu Yugoslavya'da yaşamıştı. Sadece küçük bir Sırp faşist partisi vardı ki, onun da önderleri esasen öğrenciler, rahip adayları ve Sırp Ortodoks Kilisesi rahipleriydi. Romanya'da olduğu gibi, kırsaldaki yoksulların bir kısmım seferber edebilen biraz dinsel bir faşizm yaratmışlardı. Sırp Çetnik hareketi daha önemliydi. Faşist olmamasına rağmen organik milliyetçilik ile paramiliterliği birleştirmişti. Hırvatların huzursuzluğu artınca, Ale-xander ayaklanmaların bastırılmasında Çetnik hareketine daha bağımlı hale geldi ve bu da Hırvat muhalefetini iyice körükledi (Avakumovic, 1971: 138; Djordjevic, 1971: 130; Kuljic, 1998: 828; Vago, 1987: 294-5).

En aşırılıkçı Hırvat milliyetçileri Ustaşa ("asiler") idi. İlk başta Italyan faşizmini örnek alan bu küçük hareket Çetnik baskısı artınca 30.000 kişiye kadar ulaştı. Biçimsel olarak faşistti, ama çekirdeğinde daha basit bir organik milliyetçilik vardı. Ustaşa'ya göre Hırvatlar kesinlikle Sırplar gibi "Doğulu ve Slav değil, Avrupalı ve Gotik"ti. "Yabancılar Katolikliği kabul ederlerse Hırvat ulusuna asimile olabilirlerdi. Bu grup çoğunlukla gençlerden oluşuyordu, başında entelektüeller ve öğrenciler vardı. Genç Katolik din adamları ve sendikasız sektörlerdeki genç işçilerden de destek görüyordu. Paramiliter grupları Sırbistan ve Bosna'yla sınır bölgelerindeki dağlık kesimden çıkıyordu. Bu bölgelerde her evde silah bulunuyordu ve Sırp tehdidi altında olma hissi daimiydi. Faşizm Yugoslavya'daki yerel milli uzlaşmazlıklardan besleniyordu. Düşman Yahudiler ya da komünistler değil, diğer milletlerden kapı komşularıydı. Savaş sırasında Almanları memnun etmek için Yahudiler öldürüldü, ama direniş hareketlerinde savaşan Yahudiler de vardı.

1941'de Wehrmacht Hırvatistan'ı işgal ettiğinde dostça karşılandı. Ustaşa liderleri sürgünden döndü ve Almanya'ya bağımlı "Bağımsız Hırvatistan Devleti" ni kurdular. Milliyetçi Katolik Kilisesi'nin de desteklediği bu devlette Köylü Partisi vekilleri parlamentoda çoğunluğu elde etti. Faşist rejim parlamentosunu korudu, ama Ustaşa paramiliterlerini kontrol edemeyen köle ruhlu bir parlamentoydu bu. Sonraki dört yıl boyunca pek çok Yugoslav öldürüldü.

Bugün bölgede devam eden milliyetçi mücadelelerde karşıt taraflar hâlâ ölü sayılarını silah olarak kullanmaktadır -örneğin Hırvatistan'ın eski başkanı Tudj-man bunlardan biridir. Mirkovic (1993; krş. Hayden, 1996: 746-8) ölü sayısını

487.000 Sırp (Sırp nüfusunun yüzde 7'si), 207.000 Hırvat (yüzde 5), 86.000 Müslüman (yüzde 7), 60.000 Yahudi (yüzde 78) ve 27.000 Çingene (yüzde 31) olarak tahmin etmektedir. Bu kirli savaşta tüm taraflar mezalim yaptı. Hırvatistan'da her ikisi de farklı amaçlan ve düşmanları olan iki işgalci devlet vardı: Almanya ve İtalya. Sırpların başını çektiği iki ana askeri güç, Tito'nun partizanları ve sağcı Çetnikler hem birbirleriyle hem de Almanlar, Italyanlar ve Ustaşa'yla savaşıyorlardı. Çetnikler Sırp milliyetçisi hedeflerle özdeşleşirken, komünist partizanlar da tüm gruplardaki milliyetçi olmayan kesimlere cazip geliyordu. Böylece Dalmaçya'dan bazı Hırvatlar partizanların saflarında Almanlar ve Italyanlara karşı savaşırken, Italyanlar bir yandan da bazı Çetnik çetelere mali yardımda bulunuyordu. Bosnalı Müslümanlar arada kalmış, tüm taraflarda çarpışıyorlardı. Fakat Müslümanlar Hırvatlardan ziyade Sırplardan korktukları için çoğunluğu Almanlarla işbirliği yapmıştı. SS Sancak Tümeni Bosnalı Müslümanlardan oluşuyordu. Savaş sırasında, Yahudiler haricindeki büyük etnik grupların hepsinden devşirilmiş 140.000 Yugoslav bir şekilde Almanların tarafında savaştı (Völkl, 1998).

Sadece ikinci Dünya Savaşı'ndaki olayları anlamak için değil, savaş sonrasındaki milliyetçi savaş basitleştirmelerine mesafe koymamız için de bu karmaşıklıkları iyi anlamamız gerekiyor. Zira bunlar 1990'lardaki mezalimlerde önemli bir mitleştirme rolü oynamıştır. Gel gelelim, tüm karmaşıklıklara rağmen, savaş zamanındaki mezalimin büyük bir kısmı

Hırvat Ustaşa tarafından yapılmıştı. Hırvatistan'daki Sırplar, Yahudiler'den sonra en çok tehlikede olan gruptu. Ama onlar da intikamlannı aldılar. Ölen Hırvatların en az üçte biri, 1945'te teslim olduklarında katledilen Ustaşa kuvvetlerinden oluşuyordu.

Ustaşa stratejisi sadece Yahudilere ve Çingenelere soykırım yapmaktı. Sırp-lar şiddet kullanılarak tehcir ve zorla ihtida ettirme yoluyla cinai temizliğe maruz kalıyordu. 200.000 ila 300.000 Sırp Almanların kontrolündeki topraklara sürüldü, çoğu yolda öldü. 240.000 ila 350.000 Ortodoks Sırp zorla Katolikliğe ihtida ettirildi. Katolik rahipler ve Fransiskenler bütün bölgeyi geziyor, Sırp köylülerine ya "dinden dön ya toplama kampına git" diyordu. Kampa gidenlerden çoğunun öldüğü ortada olduğundan, pek bir seçim şansı tanıyor sayılmazlardı. Almanlann Polonya'daki cinayetlerinde olduğu gibi, smıf farkları da önemliydi ve siyasi eğilimleri gösteriyordu, işadamları, Ortodoks rahipler ve entelektüeller, zengin köylüler en çok öldürülen kesimdi. 1941 Nisan ayında Hırvatistan topraklannda yaşayan 577 Ortodoks rahipten yüzde 38'i aynı yılın sonuna kadar öldürülmüş, yüzde 58'i zorla göç ettirilmişti ve yüzde 4'ü ya hapisteydi ya da saklanıyordu (Ramet, 1992: 150-1). Bazı bölgelerde Sırp nüfusu tamamen öldürülmüştü. Bu durum önceki yüzyıllardaki dinsel çatışmaları akla getiriyor olabilir. Fakat Ustaşa bu cinayetleri etnik çerçevede meşrulaştırıyordu. Dışişleri bakanı şöyle demişti: "Hırvatistan'da çok az gerçek Sırp vardır. Pravoslavlarm [yani Sırpların] çoğu aslında yabancı işgalciler tarafından kafirlerin dini zorla kabul ettirilen Hırvatlardır. Bugün onları Roma Katolik hattâ döndürmek hepimizin görevidir" (Shelah, 1990: 77). Ustaşa'nm açıkça beyan edilmiş hedefi üçte birini sürmek, üçte birini ihtida ettirmek, üçte birini katletmekti. Bu hedefin üçte ikisini gerçekleştirdiler. 1921 nüfus sayımında bağımsız Hırvatistan topraklarındaki Sırp nüfusu 1.6 milyondu. 1944'te bu nüfus 600.000'e inmişti -yüzde 63 oranında temizlik yapılmıştı. Çetnikler de "homojen bir Sırbistan" istiyor, topraklarını yabancı unsurlardan temizliyorlardı. Fakat onların gücü daha azdı; çünkü Tito'nun partizanları bölgenin büyük bir kısmına hakimdi. Onlar da acımasız olmalarına rağmen etnik hedefler peşinde değillerdi.

En meşhur toplama kampı Jasenovac'tı. Bu kamp hakkında bilgimiz büyük ölçüde, komutanlarından biri olan Dinko Savic'in 1999'da Hırvatistan'daki gecikmiş davasından kaynaklanıyor (çeşitli raporlar için bkz. HINA, Hırvat Haber Ajansı, Mart-Ekim 1999). Hırvat bir tarihçi kendi tahminiyle 85.000 (ki bu düşük bir tahmindir) katledilmiş tutsaktan yüzde 60'ının Sırp, yüzde 15'inin Yahudi, yüzde 14'ünün Hırvat ve yüzde 12'sinin Çingene olduğunu ifade ediyordu. Yahudi ve Çingenelerin hemen hepsi öldürülmüştü; fakat Sırplar ile Hırvatların ölümleri daha başıbozuk şekillerde gerçekleşmişti. Hırvat kurbanlar siyasi muhalefettendi, Sırplar ise çoğunlukla "entelektüel" diye tanımlanıyorlardı. Başka tanıklar ölümlerin silahlardan ziyade baltalar, palalar ve bıçaklarla gerçekleştirildiğini, yöntemlerin son derece canice olduğunu ifade etmişti. En çok da genç Ustaşa muhafızlarından korkuyorlardı. Birkaç muhafız ve subay onlara iyi davranmıştı, hattâ bazıları cinayetleri engellemeye çalışmıştı. Fakat yetkililer bu durumu öğrenince idam edilmişler, bu da eleştiriyi bastırarak muhafızların daha gayretli olmasına neden olmuştu.

Sakic 1944'te komutan olduğunda 23 yaşındaydı. Daha 11 yaşındayken Hırvat milliyetçisi

olmuş, önce kendi okulundan uzaklaştırılmış, sonra da 17 yaşındayken Hırvatistan'daki bütün okullar ona yasaklanmıştı. Almanya'ya gitti ve 1938'de Berlin'de Ustaşa'ya katıldı. İlk önce 1942'de muhafız olarak Jasenovac'a gönderildi. Görgü tanıkları onu bizzat bazı tutsaklan vurmakla suçladı. 20 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Ondan önceki komutan da papazlıktan atılmış bir Fransiskendi. Sağ kalanlardan biri onun "cinayetlere ilişkin mistik bir yaklaşım benimsediğini" söylemişti. Tutsaklan bizzat vurduktan sonra, "adaletin yerini bulduğunu" ilan ediyor, ardından bir ayin düzenleyerek tüm Hırvatları katılmaya mecbur ediyordu. "Ayinde kişinin komşusunu sevmesi gerektiğinden dem vurur ve pazar günü kaldığı yerden idamlara devam ederdi." Ustaşa'ya katılanlarm büyük çoğunluğu Sırbistan'ın en çok tehdit ettiği Bosna'daki sınır bölgelerinde yaşayan yoksul dağlılardı. Banat kuzey sınır bölgesinden etnik Almanlar da aralarına katılmıştı. Çetnikler de ağırlıklı olarak aynı Bosna bölgelerindeki Sırp köylerindendi. Mirkovic (1993) ve Paris (1961) suçlulara dair geleneksel sınıfsal portreler çizerler. Paris, çoğunun köylü değil küçük burjuva olduğunu söyler -"zanaatkarlar, dükkan sahipleri, düşük dereceden görevliler ve memurlar." Mirkovic, katillerin genellikle "toplumsal mevkiini kaybetmiş kesimlerinden... eğitimi ve toplumdaki prestiji çok az olan paryalardan" çıktığını belirtir. Bu araştırmacılardan ikisi de avutucu hükümlerini destekleyen kanıtlar sunmaz -oysa onların aksini söyleyen kanıtlar başka ülkelerde gayet iyi belgelenmiştir. Liderleri tasvir ederken ayakları yere daha sağlam basar. Mirkovic avukatların ve Katolik din adamlarının listesini verirken, pek çok doktorun da katıldığını belirtir. Paris öğrencilere, rahip adaylarına ve rahiplere, özellikle de Fransiskenlere ve Cizvitlere vurgu yapar. Zagreb başpiskoposu ve Fransisken liderliği onları desteklemişti ve 21 toplama kampının neredeyse yarısı rahiplerin komutasmdaydı. Kilise gazeteleri Hitler'in "Tanrı'mn Savaşçısı" olduğunu ilan ediyor, "Hırvatların en büyük düşmanı Sırplarsa, tüm Avrupa'nın en büyük düşmanlan da Yahudiler ve Masonlardır," diyordu. Yahudilerin kozmopolitan ve yabancı olduğu, asla gerçek Hırvat haline gelemeyeceği belirtiliyordu. Kilise Yahudilerin Mesih'e karşı daimi düşmanlığının altım çiziyor, ama Sırpların ve Müslümanların ihtida edebileceğini söylüyordu.

Ustaşa kamp kumandanlarından biri, hergün 3.000-4.000 tutsağın gelir gelmez öldürülmesine nasıl alıştığını şöyle açıklıyordu: "Bir süre sonra yok etmenin hiçbir etkisi kalmadı. Artık alışmıştım." Bu düşük teknolojili soykırımda bıçaklar, çekiçler ve baltalar kullanılıyordu. Kurbanlar uçurumdan atılıp tamamen işlerim bitirmek için de arkalarından el bombası atılıyordu. Ustaşa cinayetlerini gizlemiyordu. Adalet Bakanı şöyle bir açıklama yapmıştı:

Bu devlet, ülkemiz başka hiç kimse için değil, Hırvatlar içindir. Biz Hırvatlar, ülkemizi sahiden bizim yapmak ve tüm Ortodoks Sırpları temizlemek için hiçbir araca başvurmaktan çekinmeyeceğiz. 300 yıl önce ülkemize gelenler ortadan kalkmalıdır. Maksadımızı saklamaya asla girişmeyeceğiz.

Bir rahip şöyle diyordu:

Bu ülkede Hırvatlar dışında kimse yaşayamaz. Dinden dönmeye karşı çıkanlarla nasıl başa

çıkacağımızı çok iyi biliyoruz. Bütün eyaletlerde buna bizzat son verecek, hepsini tavuk gibi keseceğim. Ustaşa'nm yoluna çıkan bir çocuk bile olsa öldürdüğümde pişmanlık duymam. (Alexander, 1987; Avakumovic, 1971: 139-40; Hilberg, 1978: 453-8; Lauriere, 1951; Mirkovic, 1993; Paris, 1961; Steinberg, 1994; Tomasic, 1946)

Yahudiler ve Çingeneler de acımasızca imha edilmiş olsa da, bu imha esasen kendi devletlerine sahip olmanın bedelini Almanlara ödeme amaçlıydı. Wehr-macht gerekirse sözleşme şartlarını dayatmak için hep oradaydı. Fakat Sırpların cinai bir şekilde temizlenmesi esasen Nazilerden özerk gerçekleştirilen bir şeydi.

MÜTTEFİK SUÇLULAR

Mihver devletleri bağımsız ülkelerdi; kukla değillerdi ama farklı düzeylerde hareket özgürlüğüne sahiptiler -en az özgürlüğü olan Macaristan'dı, sonra Romanya ve Bulgaristan geliyordu, İtalya ise en özerk olanıydı.

Macaristan

Fein, iki savaş arasmda, Yahudi karşıtlığının daha güçlü olduğu ülkelerde ölen Yahudi sayısının yükseldiği tezine kanıt olarak Macaristan'ı gösterir. Ama Macar Yahudi karşıtlığı aslında çok daha istikrarsızdır. Önce 1887 ile 1892 arasmda, sonra Birinci Dünya Savaşı'mn ardından devrim kısa süreliğine Ya-hudi-Bolşevik hayaleti ayağa kaldırdığında Yahudi karşıtlığı doruğa ulaşmıştı. Şiddet kullanıldı ve Yahudi karşıtı yasalar çıkarıldı. Ama 1926'dan sonraki on yıl boyunca sükunet hüküm sürdü. Sovyetler Birliği çok uzak görünüyordu ve Yahudilere de Komünist oldukları için değil kapitalist oldukları için hınç duyuluyordu. Fakat 1930'larm sonunda Hitler'in başarıları Macaristan siyasetini sağa çekti, hükümette hizipleşmeler yarattı. Gerici bir otorite yanlısı grup, naip (yani başkan) Amiral Horthy'nin çevresine toplandı; ayrıca daha radikal, Alman yanlısı bir korporatist hizip ve rejimin saçaklarına yuvalanmış Oklu Haç adlı büyük bir faşist hareket de vardı. 1938'den itibaren Macaristan hükümeti daha Alman baskısı güçlenmeden Yahudi karşıtı yasaları sıkılaştırmaya başladı. Fakat devlet radikalleşirken üç hizip farklı devlet kuramlarının kontrolünü ele geçirdiği için tutarlı bir plan yürütülemedi. Almanlar da ittifaka zarar vermek istemedikleri için 1944'e kadar bir plan dayatmadılar.

Naip Horthy'nin A planı ulusal özerkliği korumak gibi tanıdık bir hedef güdüyordu. Jeopolitik sebeplerle Almanlarla ittifak yapmak zorunda kalsa da,

Macaristan'ın özerkliğini korumaya çalıştı. Almanya'nın müttefikleriyle ilişkilerine büyük zarar veren Nazi ırkçı küstahlığı da onun çabalarına destek oldu. Horthy bir yandan (Almanya savaşı kaybederse diye) Müttefikleri yaban-cılaştırmamaya çalışırken Almanların taleplerine de kaçınılmaz olarak karşılık veriyordu. Yine de Bolşevizme düşmanlığı esnekliğini sınırlandırmıştı -çünkü savaş sahnesinde Sovyetler faktörü de vardı. Bu yüzden Horthy ordusunu Ruslara karşı konuşlandırdı fakat Yahudiler konusunda ayak sürümeye devam etti. Onun hizbi iki ayrım yapmıştı. Bunlardan birincisi, hukuki Yahudi karşıtı

ayrımcılık (Yahudilerin eğitimini, iş bulma şansını, mülk edinmesini ve barınma haklarını kısıtlama) ile radikallerin, faşistlerin ve Almanların istediği fiziki kolluk kontrolünde ya da vahşet uygulayarak tehcir arasındaki ayrımdı. Başbakan Kallay, Yahudi sorununun ırksal değil iktisadi olduğunu söylemişti. "Toplumsal adalet" ayrımcılık yapmayı gerektiriyordu. Yahudilerin iktisadi gücü yok edilmeliydi (Don, 1989). İkincisi, Horthy hizbi "Macar Yahudileri" ile "yabancı Yahudiler", yani Macaristan'a kısa süre önce gelen mülteciler arasmda da bir ayrım yapıyordu. 1938-41'de Macaristan'ın geri kazandığı topraklardaki Yahudilere de yurttaşlık verilmemişti. Bu yabancı Yahudiler harcanabi-lirdi. Bir Alman SS subayının raporu şöyleydi: "Horthy Budapeşte'deki asimile olmuş Yahudileri Macar sayıyor; fakat taşradaki yoksul Yahudileri ayaktakımı olarak görüyor." Bu da ırksal olmaktan ziyade kültürel bir ulus anlayışına işaret ediyor. Uygarlaşmış olanları asimile etmek, geri kalanını da sürgün yoluyla temizlemek Horthy'nin B plam'ydı. Jeopolitik faydacılığı da buna eklenince soykırımdan uzak kaldı.

Fakat Mihver Avrupası'nın tamamında Alman baskısı ayrımcı politikaları şiddetlendirerek iskan ayrıştırmasını, gettolaşmayı ve nihayet ölüm kamplarına gönderilmeyi başlatmıştı. Almanlar ve onların Macar radikal ve faşist destekçileri baskıyı artırınca, Horthy 1941 Ağustos'unda kuzey bölgelerinden

18.000 Macar olmayan Yahudiyi teslim etti. Bu insanlar Macar otoritelerince eski Polonya sınırına sürüldüler. Güya bunlar Sovyetlerle işbirliği yapan Yahu-di-Bolşeviklerdi. Operasyonu İçişleri Bakanlığı, yerel makamlar, "Yahudilerden arınmış bir ülke" çağrısı yapan radikaller ve faşistlerle dolu jandarmalar yürütüyordu. Artık ekonomi "Yahudi parazitlerden kurtarılabilir, sınır bölgesinin ekonomik avantajlarından Hıristiyanlar emin bir şekilde faydalanabilir"di (Fe-jes, 1997). Sürülenlerin yaklaşık üçte ikisi aslında Macar vatandaşıydı (fakat Horthy bunu bilmiyor olabilir).

Rejimin tüm muktedirleri aynı fikirde değildi. Radikaller nihai çözümü benimsemişlerdi ve bütün Yahudileri kolluk kontrolünde ya da vahşet içeren sürgünle temizlemeye niyetliydiler. Karışık güdüleri vardı: gelişigüzel Yahudi karşıtı bağnazlık, Yahudileri baş düşman gören ideolojik organik milliyetçilik ve maddiyatçı açgözlülük. Sınırın öbür tarafına kovdukları Yahudilerin işini Almanların bitireceğini varsaymışlardı, fakat Wehrmacht buna istekli değildi ve onları geri gönderdi. Nihayet bir uzlaşmaya vardılar. Macaristan bu Yahudilerin 5.000'ini solcu siyasi mahkûmların yanma, ordunun amele taburlarına aldı. Yenilgi ufukta görünmeye başlayınca bu amele Yahudilerin durumu kötüleşti ve çoğu öldü. Sınır bölgesinde kalan 12.000 Yahudi ise Ukrayna yardımcı kuvvetleri ve bazı Macar birliklerinin yardımıyla Alman Einsatzgruppen tarafından katledildi. -

Ordu da kendi içinde bölünmüştü. 1941'deki sürgünlerde rol almadı, ama bazı birimler, özellikle Swabialı etnik Almanlar (ki bunlar arasmda Nazilere sempati güçlüydü) görev yaptı. Başka birimler de Yahudileri kurtarmaya çalıştı (Zbikowski, 1993: 178). Ulusal çıkarların öne çıktığı tartışmalı Yugoslav bölgesinde ise durum farklıydı. 1942 Ocağı'nda 3.300 sivil, Macaristan'ın 1941'de ele geçirdiği bir Yugoslav bölgesinde Macar askerleri ve jandarmalar tarafından öldürüldü. Kurbanların yüzde 77'si Sırp, sadece yüzde 21'i

Yahudiydi (aralarında az sayıda Çingene de vardı). Daha sonra Başkomutanlık Sırp azınlıkla uzlaşma ihtiyacı karşısında -aralarında normalden fazla Swabialı bulunan- radikal sağcı olan suçlulardan bazılarını yargıladı (Braham, 1989a). Fakat savaş ilerledikçe ordudaki Alman sevgisi arttı. Orta ve düşük rütbçli pek çok subay Oklu Haç'ı desteklemeye başladı ve Macaristan'ın Yahudi-Bolşevik suçortak-lığmdan kurtarılması talebini yükseltti. Daha sonra bir subay şöyle ifade vermişti:

Yahudi sorunu silahlı kuvvetlerde felaket düzeyinde bir etki yarattı. Korkunç düzeyde yozlaşmaya sebep oldu. Tüm değerler yeniden değerlendirildi. Zalimlik anayurt sevgisi oldu, mezalimler kahramanca hareket sayıldı, yozlaşma bir eylem sayılmaya başladı... [Yahudilere] karşı her şey mübahtı.... (Braham, 1981: 317)

Horthy 1944 başına kadar direndi. Sonra 100.000 “yabancı” Yahudi daha verdi, ama bir sırdaşına şöyle demişti:

Almanlar beni kandırdı. Şimdi Yahudileri tehcir etmek istiyorlar. Umurumda değil. Galiçya Yahudilerinden ve komünistlerden nefret ederim. Gitsinler zaten, ülkemden çıksınlar! Ama... en az biz Macarlar kadar iyi olan bazı Yahudiler de var... Küçük Chorin ve Vida'ya baksana [Yahudi sanayiciler ve Senato üyeleri, Chorin aynı zamanda Hıristiyanlığı kabul etmişti]... Onlar iyi Macarlar değil mi? Böyle insanların alınıp götürülmesine izin veremem. Ama diğerlerini alabilirler.

Fakat Horthy'nin ateşli Bolşevizm karşıtlığı onu, Romanya'daki Antonescu kadar erken taraf değiştirmekten alıkoydu. Savaşın seyri değişiyordu ve Hitler'in Macar birliklerine çok ihtiyacı vardı. Horthy büyük ihtimalle daha fazla direnebilir ve Yahudiler konusunda hiçbir adım atmayabilirdi. Fakat Almanlar Macar radikalleri arasmda çalışmış, onları yüksek mevkilere getirmişlerdi ve bu radikaller Horthy'ye içeriden baskı yapıyorlardı. Bakanlar kurulu Yahudi-Bolşevik tehdidin fiziksel yollardan temizlenmesi çağrısı yaptı. Nispeten genç hükümet delegeleri ülke içinde “Szeged[4] düşüncesi [yani faşizm] temelinde sert, militan, sağ politikalar yürütülmesini, yıkıcı unsurlara karşı sert önlemler alınmasını, Yahudilere karşı yeni ve etkili yöntemler izlenmesini” istiyorlardı (Braham, 1989a: 587; 1989b: 602).

Eichmann 1944'te geri kalan Macar Yahudilerini talep ettiğinde güçlükle karşılaşmayı bekliyordu. Fakat kilit devlet kurumlanndaki radikaller ihtiyacı olan bütün işbirliğini gösterdiler. Yahudi işlerinden sorumlu faşist İçişleri Bakanı Endre'nin “Yahudileri biber döküp yemeye hazır” olduğunu yazmıştı. Onun vekili faşist Baky de jandarmayla bağları sağlamıştı. Almanlar tehcir için günde iki tren önerdiler; Macar planlamacılar altı tane istedi. Nihayet dörtte anlaştılar; çünkü diğer trenler savaşta lazımdı. İki ayda neredeyse 450.000 Yahudi tehcir edildi ve çoğu öldü. Sonbahar ve kış döneminde en az 60.000 Yahudi daha kurşuna dizildi ya da zorla yürütülürken öldü. 1941'de Macaristan'da

825.000 Yahudi vardı. Dört yıl sonra bunun yüzde 68'i yok olmuştu. Braham şu sonuca varır: “Macar otoritelerin yürekten ve etkin işbirliği olmasa... Almanlar kesinlikle çaresiz

kalırdı." SS yetkilileri Veesenmeyer ve Winckelmann da Berlin'e aynı minvalde rapor vermiştir. Birkaç kaymakam, belediye başkanı, polis ve devlet memuru ayak sürümüş, bir avuç görevli de istifa etmişti. Kaymakamlardan çoğu değiştirilerek bu koltuklara radikal sağcılar oturtuldu ve bazı kaymakamlar da kimseyi tanımadıkları için direniş örgütleyemeyecekleri alanlara tayin edildi. Fakat onların vekillerinden ve kasabaların belediye baş-kanlanndan çoğu yerinde kalıp emirleri yerine getirdi. Radikal liderler arasmda öğretmenler ve devlet memurları ağırlıktaydı. Macarların çoğu Yahudilerin gittiğini görmekten memnun görünüyor, nereye gittiklerini pek umursamıyordu. 1 milyon kadarı Yahudi mülklerinin alenen paylaşımından kâr elde etti. Devlet güvenlik polisinden 1.000 kişi, 20.000 jandarmadan 3.000-5.000'i ve faşist Oklu Haç milislerinin 3.000-5.000'i cinayet ya da şiddetli darp suçu işledi. Ordu pek fazla katılmadı -zira başka meşguliyetleri vardı. SS subayları yine yerel vahşetten hiç hazzetmediklerini ifade etmişlerdir. Bazı sürgünler Alınanlardan çok Macarlardan korktuklarını belirtiyordu (Arendt, 1965: 140; Braham, 1981: 374, 403, 841-2; Braham, 1995; Herczl, 1993; 186-8; Höss,

135-6; Levai, 1948: 335-421; Molnar, 1997; Nagy-Talavera, 1997; Sagvari 1997; Szinai, 1997; Szita, 1990).

1946'da Cluj'daki (şimdiki Kolosvar) bir Macar mahkemesi 185 kişiyi sürgünlerdeki savaş suçları yüzünden mahkûm etti. Bunlar alt kademe personelden ziyade çoğunlukla örgütleyiciler olduğundan, çoğunluğu orta yaşlıydı. Suçluların meslekleri otoritelerin işbirliği düzeyini açığa çıkartıyor. Meslekleri net olan 179 kişiden 143'ü devlet görevlisiydi. Otuz altı tanesi kaymakam, kaymakam vekili ya da belediye başkanı, 17'si düşük kademe memur, 22'si polis şefi, 18'i polis, 38'i jandarma subayı, altısı Jandarma astsubayı ya da eri, beşi ordu subayı ve biri askerdi. Geri kalanlar sınıflara dağılmış durumdaydı: Altı işadamı, altı meslek sahibi, altı zanaatkar/ticaret erbabı, üç beyaz yakalı işçi, altı işçi ve dokuz kadın -zalimce vajina araması yapmakta uzman üç ebe dahil. Pek çoğu Oklu Haç aktivistiydi ve sürgünler çoğunlukla yerel parti merkezlerinde örgütleniyordu. Belediye başkanlarmdan biri tuhaf bir şekilde gerçekliği tersine çevirmiş, Sovyetlere sürgün hortlağıyla insanları korkutmuştu:

Kan ve gözyaşı, yaşlı ve çocuk, erkek ve kadın, yeni Asya sürgünlerinin ardında cesetlerden uzun bir iz. Kimdir peki elinde kırbaçla yanlarında yürüyen, kanlı ayaklarının üstünde sendeleyenleri acımasızca kırbaçlayan? Yahudiler... Bolşevizm ile Yahudilik aynı şeydir. Onlara karşı savaşmak isteyen bir toplum, bu türü kesip atmasını bilmelidir; çünkü Yahudiler asimile olmayı ne ister, ne de bunu becerebilir. (Braham, 1983: 84, 201-14)

Jandarma komutanı sürgün planını hayata geçirdikten sonra jandarmalar taşrayı hızla temizledi. Köylülerden çoğu kayıtsız davrandı ve pek azı sürece dahil oldu. Fakat Budapeşte sadece 1944'teki iki salvoda temizlendi. Sokaklardaki suçlular esasen Oklu Haç paramiliterleriydi ve genç serseri çetelerinden yardım alıyorlardı. Horthy, ordu ve kilise yetkilileri 1938 ve 1939'daki Yahudi karşıtı yasaları desteklemişlerdi, ama şiddetten hiç memnun olmadılar. Kiliseler Almanlara itiraz etmeye, bazı Yahudilere yardım etmeye başladı; fakat alt kademeden pek çok din adamı radikalleşmişti. Zalim Oklu Haç çetesi

liderlerinden biri Katolik rahibiydi. Dini tören alayları Oklu Haç binalarının yanından geçerken genellikle bayraklar havaya kaldırılıyordu (Herczl, 1993). Gazeteler de Yahudi karşıtı duyguları körüklüyordu. Fakat yabancı ülkelerden protestolar gelince Horthy'nin hizbi devreye girdi, radikal jandarma birimlerinin şehre girmesini engelleyen sadık polis ve ordu birimlerinin yardımıyla Budapeşte Yahudilerini korudu (Karsai, 1998: 104-5). Horthy temmuzda Sovyetlerle müzakerelere başlamış, geç de olsa taraf değiştirmeye çalışıyordu -üstelik tuhaf bir şekilde bunun için eli kanlı jandarma komutanını görevlendirmişti (Erez, 1989: 624, 639). Almanlar müzakereleri haber alınca (rejim içindeki radikaller sayesinde), Horthy'yi tutukladılar ve yerine. Oklu Haç lideri Szalasi'yi geçirdiler. Böylece en kötü suçlular yeni bir kanlı sürgün evresi başlattı. Neyse ki Kızıl Ordu kısa süre sonra Budapeşte'ye girip başkentteki Yahudilerin çoğunu kurtardı.

Yine burada da suçlular birkaç bin kişiden fazla olmaz. Yine merkez kadrolar faşistlerden ve paramiliter polis birimlerinden oluşuyordu. Fascists'te faşistlerin aşırı milliyetçi seçmen bölgelerinden çıktığını göstermiştim. Bir miktar Nazi baskısı da vardı. Hitler'in savaşı ve Alman gücü olmasa Macaristan'da soykırım girişimi yaşanmazdı. Fakat suçluların neredeyse tamamı Macardı. Rejim bir bütün olarak Yahudilerin etnik olarak temizlenmesini istiyordu; fakat kullanılacak yollar konusunda farklı görüşler vardı. Savaşın güçlendirdiği bölünmeler sebebiyle devlet parçalanmaya başlarken, radikalleşmiş bazı devlet kurumlan soykırıma girişti. Ne yazık ki silahlara, eğitime ve soykırıma en uygun iletişim teknolojisine sahip devlet kurumlan radikallerin kontrolündeydi. Suçluların merkez kadrosu organik milliyetçilikten ideolojik bakımdan etkilenmiş görünüyor. Fakat temizlik şiddet yoluyla sürgün biçimim alınca, muazzam kâr fırsatları doğurdu. Çok daha fazla Macar maddiyatçı güdülerle sürecin içine çekildi, normalde bu tip güdüler karşısında hukuku ve düzeni koruyan devlet kurumlan da aksine bu güdüleri meşrulaştırdı.

Romanya

Fasrists'in dokuzuncu bölümünde, Romanya milliyetçiliğinde ve ülkenin büyük faşist hareketi olan Başmelek Mikail Lejyonu'nda şiddet içerikli Yahudi karşıtlığının ne kadar merkezi bir rol oynadığının altını çizmiştim. Savaş dönemi hükümetleri, Romanya Ortodoks Kilisesi, askeriye, faşistler ve daha pek çok diğerleri farklı derecelerde de olsa suç ortaklığı etmişlerdi. Romanya'daki mezalim büyük ölçüde kendileri tarafından yapılmıştı. Ioanid (2000: 108-9) Yahudi karşıtı ayaklanmaların 1930'larda gerçekten popülerleştiğini, sonra da Romanya savaşa Almanya'nın tarafında girince "devlet teşebbüsü" haline geldiğini belirtir. Hilberg'e göre Romanya, tüm cinayet süreci aşamalarını -kimin Yahudi olduğunun bürokratik olarak tanımlanmasından, ayrımcılık, gettolaş-tırma, sürgün ve katliama kadar- kendi başına hayata geçirmiş Almanya dışındaki tek devlettir (1978: 485-509). Ama Almanların doğrudan ya da kukla hükümetler yoluyla yönettiği ülkelerdeki cinayet oranına yetişmesi için tüm bunlar bile yeterli olmamıştır.

Romanya hükümeti 1937-8'de -Nazi nüfuzuna gerek kalmadan- Yahudile-rin dörtte birinin yurttaşlığını elinden aldı. Romanya'nın savaşa girdiği 1940 Ağustosu'na kadar bir sessizliğin ardından, devlet başkanı Mareşal Antonescu ülkedeki Yahudilerin devletsiz

olduğunu ilan etti. Sadece aileleri 1914'ten önce yurttaşlık almış olan az sayıdaki Yahudi istisnaydı. Antonescu zayıf bir pozisyondaki müphem bir karakterdi; fakat Romanya Sovyet tehdidine yakındı ve pek çok milliyetçi gibi Antonescu da Yahudi-Bolşevik düşmanın varlığına inanıyordu. Yahudilerin "en tehlikeli iç düşman" olduğunu beyan etmiş ve Hitler'in yükselişinden önce bile onları sürgün etmeyi benimsemişti -A planı kolluk kontrolünde tehcirdi (Ancel, 1993: 225). Hükümetin "Romanyalaşma" dairesi ilk başta azınlıklara karşı kültürel baskı ve ekonomik ayrımcılık peşindeyken, zaman içinde Yahudileri daha ağır ve zorlayıcı şartlarda tutmaya odaklandı. Antonescu Almanları etkilemek için (böylece bastırdığı faşist Lejyon'u desteklemeyi keseceklerdi) 1941'de tekrar tekrar temizlik ya da arıtma istedi:

Tarihsel bir an yaşıyoruz, toptan etnik özgürleşme, ulusal revizyon için en elverişli, Ulusumuzun kalbine yabancı, ökseotu gibi büyümüş, geleceğini karartmış tüm unsurlardan kurtulup saflaşmak için en uygun zamandayız. Bu eşsiz fırsatı kaçırmamak için acımasız davranmalıyız.

Başbakan vekili 1941 Haziram'ndaki Bakanlar Kurulu toplantısında şöyle dedi:

Romanya ulusu... nüfusunu arıtmak için bu dönemden faydalanmalıdır... Etnik halklara gelince, emin olun ki sadece Yahudilerden değil tüm etnik azınlıklardan bahsediyorum - yabancı nüfusun tam olarak ve şiddet yoluyla ihracına yönelik bir politikaya başvurmalıyız. (Ioanid, 1990: 214; 1994: 158-9)

Kilise önderleri Hıristiyan Romanya'nın Bolşevik, Yahudi ve "Şeytani" kandan arındırılmasını teşvik ediyordu. Hitler ve Antonescu'yu "Şeytan'm Sinagoguna" karşı savaşan, Tanrı'nın "göğüsleri haç işaretli... dünyadaki başme-lekleri" olarak tanımlıyorlardı (Ancel, 1989). 1939-40'taki ilk cinayetler itibarı daha düşük olan yarı faşist LANC ve faşist Lejyon tarafından işlendi. Sonra Lejyon'un 1941 Ocağı'ndaki derme çatma darbesi sırasında 120 Bükreş Yahu-disi öldürüldü, 1.400'ü de dövüldü ya da soyuldu. Yahudilerin bir mezbahanın mekanizmasına yerleştirildiği korkunç bir olay da yaşandı. Ioanid (1991; krş. 2000: 57-60) bunu "son çarcı pogrom" olarak adlandırır, fakat ortada sadece bir siyasi sapma yoktu. Yahudileri Romanya'dan atmaya yönelik, cinai temizliği de içeren bir popülist faşist darbe söz konusuydu. Demir Muhafız'ın öğrenci kanadı olan faşist Hıristiyan Romanyalı Öğrenci Birliği'nin başında Valerian Trifan vardı. Trifan bir ilahiyat öğrencisiydi, faşist ve Yahudi karşıtı propagandacıydı. Ayaklanmadan hemen önce insanları harekete geçirmek için radyo konuşmaları yapmıştı: "Yahudiler yılamh deliğine saklanmış olsalar bile onları bulacak ve oracıkta öldüreceğiz." Ayaklanmalar sırasmda Bükreş Yahudi mahallesindeki saldırıları yönetti. Darbe başarısız olunca SS üniforması giydirilerek Almanya'ya kaçırıldı. En sonunda saygın bir Amerikan yurttaşı oldu.

Antonescu artık Horthy'i de ağa düşüren yerel baskı ve Alman baskısı bileşiminin içine çekilmişti. Fakat şahsi görüşlerini ve Romanya Yahudi karşıtlığının şiddetini düşünürsek, çok da zorlanmadığı açıktır. Hitler mareşali sevmişti ve Nihai Çözüm sırrım ona erken bir tarihte açmıştı. Antonescu kendini kanıtlamaya kararlıydı. Romanya ordusu Rusların

egemenliğindeki Besarabya ve Bukovina eyaletlerini işgal edecekti. Antonescu sonraki mezalimle aktif olarak ilgilendi (Ancel, 1993, 1994; Butnaru, 1992: 89-133; Ioanid 1990, 1994, 2000). Jandarma komutanı "ülkenin temizlenmesini" istedi. Einsatzgrupperiı taklit ederek "Echelon" elit, birimleri oluşturuldu. Romahya'nm yöntemleri ne çok sıkı ne de düzenliydi ve Almanlar onların hem çok dağınık olduğunu hem de aşırıya kaçtıklarını, çok fazla tecavüz, yağma ve vahşi cinayet yaşandığını söylüyordu. Romanyalılar pogromdan tamamen vazgeçmemişti, fakat rejim daha sistematik bir cinai temizlik hedefliyordu.

3.000 ila 13.000 Yahu dinin katledildiği ilk katliam,'askerler daha cepheye varmadan Romanya'nın sınır kasabası Jassy'de 1941 Temmuzu'nda gerçekleştirildi. Antonescu bu katliamdan rahatsız olmuştu; çünkü uygulanan vahşet operasyonun gizliliğim yok etmişti. Başkomutanlığın emriyle hareket eden Echelon birimlerinin silahlandırdığı kalabalıkları kışkırtanlar arasmda faşist Lejyonerler de vardı. Savaşın bu aşamasında Macar ordusu zaman zaman Einsatzgrupperi m çalışmasını engellediğinde, derhal Romanya ordusu devreye girdi. İtalyan savaş muhabiri Malaparte sahneyi şöyle tasvir ediyordu:

Askerler ve bıçak ya da küskü taşıyan çıldırmış güruhların kovaladığı Yahudi kalabalıkları sokaklarda koşuşturuyordu; polis grupları evlerin kapılarım dipçikle kırıyordu... Pek çok kişinin boş yere sığındığı mahzenlere... askerler el bombaları atıyordu; bazı askerler... arkadaşlarına bakıp kahkahalar atıyordu. Bu katliamın en yoğun olduğu kesimlerde insanlar yerdeki kana basıp kayıyordu; histerik ve kudurmuş bir pogrom her yanda evleri ve sokakları silah sesleriyle, ağlayanlarla, korkunç feryatlarla ve zalimce kahkahalarla doldurmuştu. (1946: 138)

Romanya ordusu bu iki eyaleti alırken daha pek çok katliam yaşandı. Geri kalan Yahudiler komşu ülke Ukrayna'ya sürüldüler. Orada SS'in onların işini halledeceği düşünülmüştü. Bu Yahudilerden pek çoğu öldü, yağmacılık her yerdeydi ve fidyesini ödeyecek kadar zengin olan az sayıdaki Yahudi kurtula-bildi ancak -Almanların başvurmayacağı, açgözlülüğün ideolojiye baskın çı-

kabileceğini gösteren bir Romanya uygulamasıydı bu. Tüm Romanyalılar suç ortaklığı yapmadı: Ioanid (1990) muhalif subayların adını verir; askerlerin, demiryolu çalışanlarının ve yöredeki köylülerin yaptığı iyilikleri örnek gösterir. Fakat bu ölçekte bir vahşet kitlesel suçlular gerektirir -iki eyaletteki 330.000 Yahu dinin yarısı eylüle kadar öldürülmüştü. Sonra Almanlar artık başa çıkamadıklarından şikayet ettiler. Sürgünler geri gönderilerek "Transnistrian rezervasyonuna" yerleştirildi. Romanya birliklerinin Odesa çevresinde işgal ettiği Ukrayna topraklarındaki bu rezervasyonda Romanya'nın ortasındaki topraklardan, Regat'tan gelen ilk Yahudi sürgünler de sonra onlara katıldı. Sonraki üç yılda, oraya kapatılan 200.000 Yahudi cinayet dalgaları, kasıtlı aç bırakma ve zalimce muameleyle karşı karşıya kaldı. Antonescu'nun bu işlerde parmağı olup olmadığı ya da tutarlı bir plana göre hareket'edip etmediği belirsizdir. Fakat resmi soruşturma komisyonları yaşanan vahşeti ayrıntısıyla ortaya çıkardığında bile bir şey yapmadı. Rejim radikalleşiyor, katliam yapmaya doğru gidiyordu. 1943 sonunda bu Yahudilerden sadece 50.000'i sağ kalmıştı (Ioanid, 2000: 174; Schechtman, 1989). '

200.000 Transilvanyalı Yahudi, 20.000'den fazla Çingene ve Ortodoks azınlık mezhepler (Innocentistler) ve Ukrayna entelektüelleri gibi daha küçük düşman grupları şiddet yoluyla sürülmeye başlandı. Almanlar telaşla raporlar gönderiyordu: "Romanyalılar kuzey Bukovina'da Ukrayna sorununu tamamen çözmek için Ukrayna lider tabakasını imha etmeye meyilliler." Almanlar bir anlaşma önerdi: Romanyalılar Ukraynalıları verirse, Almanlar da Romanya**lI** komünistleri verecekti. Ama Almanlar raporlarında "tamamen korumasız ve çaresiz" Ukrayna ONU üyelerinin öldürülmesinin "sürekli huzursuzluk" tehdidi yarattığından şikayete devam ettiler. Antonescu şu açıklamayı yaptı: "Tarihin gözünde barbar görünmenin bence bir sakıncası yok... Gerektiği yerde makineli tüfekleri kullanın." Odesa'daki Romanya ordu karargahının bombalanmasının (büyük ihtimalle kaçan Rusların yerleştirdiği zaman ayarlı bir bombayla) sonrasında en kötü mezalim yaşandı. Antonescu cezalandırma emri verdi. Ölen her Romanyalı subay için 200, her asker için 100 "komünist" (yani sivil) öldürülecekti. Fakat bu kotalar aşıldı ve üç günde 60.000 Yahudi öldürüldü. Nihai Çözüm'ün tamamında görülen katliamların en büyüğü buydu. SS'in katliamlarını bile gölgede bırakmıştı. Katliamın büyüklüğü ve hızı makineli tüfek ve el bombası gibi modern silahlar gerektiriyordu, fakat cinayetler bürokratik değildi. Asker gruplarının canavarlıkta birbirleriyle yarıştığı tam bir kıyım yaşanmıştı. Bahane yine Yahudi-Bolşevizmdi (Hilberg, 1978: 199-201; Ioanid, 1990: 199-234; 2000: 177-82; Mayer, 1990: 261-3). Artık iş soykırıma dönüşmüştü. Yahudi Dorian'ın günlüğü (1982: 163-4) Yahudi-Bol-şevik nefretinin en acayip biçimlerini açığa vurur. Rus savaş esirlerine Kike, yani Yahudi muamelesi yapılıyordu:

Yahudilere yönelik nefretin yaygınlığı dehşet vericiydi. Herkes onları hain, düşman komandosu, komünist, yılan olarak görüyordu -kontrol edilemez bir nefret bulaşıcı hastalık gibi yayılıyordu: insanlar salgının onları da yakaladığını fark etmiyordu-aniden hastalığı damarlarında hissediyorlardı. Yahudiler hakkmdaki herhangi bir iftiraya... kulağa ne kadar saçma gelirse gelsin, derhal inanılıyordu. Rus gemiciler, savaş esirleri dolu bir üçüncü smıf vagon benim vagona bağlıydı... siviller bir saniyede platformları boşalttı, askerler vagonları terk etti ve hepsi birden tutsakları görmeye koştular. Bu merak anlaşılabilir; fakat çoğunluğu "kike"lerin gözlerini oymak ve burunlarını koparmak için bıçak, balta, kazma, artık ne olursa kendilerine verilsin diye haykırıyordu.

Suçluların sayısı büyüktü ama tam olarak bilinmiyordu. RomanyalIlardan çok azı Yahudilere yardım etti; çoğunluğu pasif kaldı. Faşist Lejyonerler cinayetlerde öne çıktı. Fascists'in dokuzuncu bölümü, Lejyon'un esasen proleterlerden oluştuğunu, ama devlet memurları, meslek sahipleri, öğrenciler ve rahipler tarafından yönetildiğini, özellikle Romanya'nın Yahudiler ve diğer tehdit edici milletlerin arasmda bulunan sınır bölgelerinde yaşayanlara çekici geldiğini göstermiştim. Toptan imhanın merkezi seçmen tabanının da aynı olup olmadığı belirsizdir. Liderler daha geniş bir sağcı milliyetçi aralığına aitti, aralarında hükümetin üyeleri de vardı. Bunlara göre Yahudiler, özellikle de Bolşevizmin, Macarların ya da en yeni tehlike olan Ukrayna milliyetçilerinin tehdit ettiği sınır bölgelerinden olanlar, Romanya karşıtıydı.

Fakat 1942'de Antonescu soykırımdan geri adım attı. Bulgar ve Macar rejimleri gibi

Yahudiler arasmda ayrıma gidiyordu. Besarabya ve Bukovinalı Ya-hudiler (sadece 1918 ila 1940'ta Romanyalı olan ve Sovyetlerin elinden henüz alınmış olanlar) genellikle yabancı Yahudi-Bolşevikler olarak görülüyordu. Si-yaseten aktif Besarabyalı Yahudiler tercih yapmak zorunda kalınca anlaşılır bir şekilde Sovyet egemenliğini seçmişti -halbuki burada da Yahudilerin aslında çok azı komünistti. Transilvanya'da (ancak 1918'den beri elde tutuluyordu) Yahudiler Macarlarla işbirliği yapmakla suçlanmıştı. Aslında yerel Yahudilerin pek çoğu Romanya köylüleri ile Macar üst sınıfının iktisadi aracılığını yapıyordu. 1918'de Transilvanya Yahudilerine seçme hakkı verilseydi, büyük çoğunluğu Romanya egemenliğini değil Macar egemenliğini seçerdi. Fakat Macarlar müttefikti, yarattığı tehlike daha azdı ve bu Yahudiler daha Batılılaşmıştı. Dolayısıyla onlar orta düzeyde yabancı sayıldı. Üçüncüsü, Antonescu eski Romanya merkezi toprakları olan Regat'taki Yahudilerin uygarlaşmış ve Romanyalı olduğunu düşünüyordu; aynı zamanda en zengin ve faydalı olan kesimdi bu.

Antonescu bu kültürel ayrımları yaparak, tüm Yahudi ırkının temizlenmesi gerektiğine inanan Romanyalı faşistlerle arasına mesafe koyuyordu. Liberaller, kralcı çevreler ve Vatikan geri çekilmesi için ona baskı yapıyor, ABD taraf değiştirmesi için ikna etmeye çalışıyordu. Savaşın seyri değişince Antonescu'nun lavn da değişti. 1942 Eylülü'nde Almanların Doğu Cephesi'nde aldığı ilk yenilgiler Bükreş'in tehciri başlatmama kararı almasına yetti. Almanların Slalingrad'da teslim olduğu Romanya'da duyulduğu gün tehcir planım açıkça reddetti. Müttefiklerin gözüne girmeye çalışıyordu. “Antonescu için Yahudiler geçerli bir para birimi haline gelmişti” (der Ioanid, 2000: 238-58, 271-83; krş. Ancel, 1993, 1994). Reich'a daha yakın olan Horthy'ye nazaran Almanlar karşısında daha özerkti, fakat aynı zamanda da daha esnekti. Stalingrad yenilgisi olmasa Antonescu rahatça daha ileri gidebilirdi; daha sonra tüm Yahudileri te-mizleyememekten pişman olduğuna dair tanıklıklar vardır. Fakat Regat'ta yaşayan Yahudilerin çoğu onun jeopolitik duyarlılığı sayesinde sağ kaldı. Nihayet 1944 Ağustosu'nda Antonescu Ruslarla ittifak kurdu, ama kendini kurtarmak için çok geç kalmıştı. Ertesi yıl onu idam ettiler. Yerel bir soykırımın başını çekmiş, Regat dışındaki bütün Yahudileri öldürerek temizlemek istemişti.

Bulgaristan

Nihai Çözüm'e büyük ölçüde direnen tek Mihver devleti Bulgaristan oldu. Çar Boris, önde gelen siyasetçiler ve kilise yetkilileri bunun için itibar gördü, ama gerçekte Bulgar Yahudilerinin sağ kalmasının çok daha fazla sebebi vardı (Hilberg, 1978: 474-84; Ören, 1989). Yahudiler nüfusun yüzde l'inden daha azdı, esasen tarıma dayanan ekonominin hiçbir alanında ağrılıkh değildi ve siyasette etkisi çok azdı. Bulgar milliyetçiliğinin ana tarihsel düşmanı Yahudiler değil Türklerdi, yani Bulgarlar, Yunanlılar, Ruslar, Ermeniler, hattâ Yahudiler gibi “uygarlaşmış Avrupalılarm” ortak düşmanıydı. Yerli Türk nüfusu, Pomaklar (Slav dili konuşan Müslümanlar), Çingeneler ve Gagavuzlar (Türkçe konuşan Hıristiyanlar) gibi “Şarklılar” daha marjinal dış gruplardı. Müslümanlar nüfusun yüzde 14'ünü oluşturuyordu ve tek büyük yabancı gruptu. Organik milliyetçilik 1934'ten sonra güçlendi, fakat Yahudilere değil, Müslümanların zorla kurumsal asimilasyonuna yöneldi. Bunun için kullanılan ana yöntem de zorunlu okullaşma önlemleriydi. Başka türlü savaş

koşullarında Türklerin düşman ve kurban olma ihtimali daha yüksekti. 30 yıl önce Balkan Savaşları'nda çarpışmışlardı ve 1945 sonrasında da düşman oldular. Fakat şimdi Türkiye tarafsızdı.

Bulgaristan'da Bolşevizm karşıtlığı da çok güçlü değildi. Türklerle mücadele Bulgaristan ile Rusya'yı yakınlaştırmıştı, bu yüzden milliyetçilerin çoğu

Slavları seviyordu -devasa Sovyet komşuyu yabancılaştırmayı da hemen hiçbiri istemiyordu. Bulgaristan Yunanlılara, Sırplara ve Ingilizlere savaş açtı; fakat Sovyetlere savaş ilan etmemeye dikkat etti. Hitler anlayışla karşıladı, zaten esasen Bulgaristan'la ticaret yapmakla ve birliklerini Balkanlardan rahatça geçirmekle ilgileniyordu. Yahudi-Bolşevik düşmanın hiçbir yerde bulunmadığını Hitler bile fark etmişti. Bulgarların sadece elitleri değil, büyük çoğunluğu, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın büyük bir kısmına yayılan nefret duygularından muaftı ve Almanlar da onlara çok fazla baskı yapmadı.

Hitler ayrımcı ve gettolaştırmacı Yahudi karşıtı yasalar talep etti, önce Rusyalı Beyaz göçmenler, sonra da İtalyan faşizmi ve Nazizmden (bazıları Almanya'da öğrenim görmüştü) etkilenen yerli milliyetçiler daha da çok talepte bulundu. Bu radikal sağcılar Alman baskısıyla kurulan Yahudi İşleri Dairesi'ne sızınca rejim bir nebze hizipleşti. Sonra bir uzlaşma sağlandı. Hitler Yunanistan'dan aldığı Trakya ve Makedonya'yı Bulgar müttefikine ödül olarak vermişti. Bu bölgelerdeki 11.000 Yahudi, Bulgar ulusunun daha marjinal üyeleri, talihsiz rehineleri olarak Bulgaristan'ın bağımsızlığını korumak için Nazilere teslim edildi -Bulgaristan'daki geri kalan Yahudiler/de bu sayede korundu. Naziler ve yerli sağcılar baskıyı artırınca hükümet ilaveten 9.000 Yahudinin daha tehcirine karar verdi, fakat yerli siyasetçilerin desteklediği büyük gösteriler yüzünden bu plan durduruldu. Almanlar göstericileri bastırmak için birlikleri işinden etmek istemiyordu. Geri kalan Bulgar Yahudileri ayrımcılığa uğradı, ama sağ kaldılar. Polonya'da olduğu gibi, Yahudilere yönelik temizlik yanlısı yerli milliyetçiler savaş stratejisi engeline takılmıştı. Fakat Almanlar da aynı şekilde stratejiden etkilendiler. Böylece Bulgarlar çok fazla kötülükten sorumlu olmadı.

Bu üç güneydoğu Mihver devletinin yöneticileri Yahudileri kategorilere ayırmışlardı. Yine de ilk başta hesap etmedikleri kadar soykırım projesinin içine çekildiler. Jeopolitik hesaplarını da savaşın getirilerine göre yaptıklarından, hangi Yahudileri öldürecekleri konusunda tavizler verdiler. Fakat aynı zamanda siyasi gerekçeleri de vardı. Irksal ve dini Yahudi karşıtlığı düzeyi ne olursa olsun, Yahudilerin organik ulus-devlete çeşitli nedenlerle bir siyasi tehdit oluşturduğu düşünülüyordu. Merkezi bölgelerde uzun zamandır yaşayanlar tam anlamıyla yabancı, ulus-karşıtı ya da Bolşevik sayılmazken, tehdit altındaki smır bölgelerinde yaşayanlara tam tersi bir gözle bakılıyordu. Bulgaristan haricindeki ülkelerde siyasetçilerin çoğu ülkeyi Yahudilerden temizlemek istiyordu. Fakat iş hepsini öldürmeye gelince çizgiyi çekiyorlardı. Alışıldık merkezi ulus-devletçi oy tabanının, ayrıca tehdit altındaki sınırlarda yaşayan milliyetçilerin bu çizgiyi geçmeye en çok meyledenler olduğuna dair bazı işaretler görmüştük. Fakat kanıtlar yetersizdir.

İtalya

İtalya tüm Alman baskısına direnebilen tek tam bağımsız Mihver devletiydi -Mussolini'nin devrilip sonradan Alman kukla yöneticisi olarak geri getirildiği 1943 Kasımı'na kadar durum kesinlikle böyledir. O zamana kadar mezalimler İtalya'nın inisiyatifindeydi, bu yüzden de daha baskı altında yürüyebiliyordu. Fascists'in 4. Bölümü'nde gösterildiği üzere, ilk İtalyan faşist mezalimlerinde genellikle iş cinayete kadar varmamıştı. Keza ırkçılık ya da Yahudi karşıtlığı da çok önplanda değildi. Irk biyolojik değil kültürel olarak düşünülüyordu. İtalyan ulusu farklı grupların iradi birlik eylemi neticesinde oluşmuştur, diyordu Mussolini. Tüm ulusların biyolojik bakımdan çeşitli olduğunu da ekliyordu. Yahudi sorunu onu pek ilgilendirmiyordu. Italyan Dışişleri Bakanı Kont Cia-no günlüğüne şöyle yazmıştı: "Çok fazla Yahudi yok, olanların da istisnaları hariç bir zararı yok." Yahudi-Bolşevik hayalet pek görünmüyordu. Yahudilerin yüzde onunun parti üyesi olduğu düşünülüyordu. Fakat Mussolini 1934'ten itibaren Yahudi karşıtlığım zaman zaman, fırsatçı bir şekilde kaşıdı. 1936'da İspanyol İç Savaşı'na İtalya ile Almanya'nın ortak müdahalesi Nazi nüfuzunu daha da artırdı (Michaelis, 1995). ,

Fakat faşistlerin cinai etnik temizliği keşfi, 4. Bölüm'ün sömürgecilik temalarına dönebileceğimiz şekilde, Afrika'da gerçekleşti. İtalya Kuzey Amerika sömürgelerini geç dönemde, ondokuzuncu yüzyılın sonunda elde edebilmiş, fethedilen yerlilere yönelik geleneksel Avrupalı ırkçı görüşler geliştirmişti: Sadece beyazlar sömürge yurttaşı sayılıyordu. Corradini gibi faşist yazarların İtalya nüfusunu sömürgelere doğru genişletmek gibi soyarıtımcı hayalleri vardı. Çok sayıda Italyanı Afrika'ya yerleştirebilmek için toprakların yerlilerden temizlenmesi gerektiğinden, Mussolini'nin Libya ve Etiyopya seferlerinde katliamlar yapıldı. 1928-32'de Libya'nın yatıştırılması sırasında Cyrenica'da yaşayan 225.000 kişinin yaklaşık dörtte biri öldürüldü. Fakat bu cinayetler Etiyop-ya'dakilerin yanında solda sıfır kalıyordu. 1936-8'de İtalya'daki Yahudilerden çok daha fazla Etiyopyah öldürüldü; fakat ırkçılık yüzünden EtiyopyalIlar o kadar akademik dikkat çekmediler.

Del Boca (1969) Etiyopya'da üç tür zalimlikten bahseder. Bunları Tablo 1.1'in kategorilerine çevireceğim, ilk başta acımasız savaş vardı: Uçakların gaz sıktığı yerdeki tüm yaşamı öldürdüğü ya da sakatladığı için Cenevre Anlaşması'yla yasaklanan hardal gazı ve diğer gazlar kullanıldı. Amerikalı bir gazeteci 250.000 Etiyopyalı'nm öldürüldüğünü ya da ciddi yaralar aldığım tahmin etmişti. Gözlemciler ovalarda ve nehirlerde "sayısız insan ve hayvan cesedi" gördüklerini, "çürümenin ileri aşamalarında binlerce cesetle" karşılaştıklarını bildirmişlerdir. Etkiler uzun vadeliydi. 1941'de bölgeyi işgal eden

İngiliz kuvvetleriyle birlikte çalışan bir İtalyan Yahudi doktor, sırf ga^fannkş bölgelerde yürüdüğü için ayaklarının sadece kemikleri kalmış pek çok EtiyopyalI gördüğünü, anlatmıştı. Hardal gazının etkileri çok geçmeden İkinci Dünya Savaşı'ndaki sert, amansız savaşta kullanılan yangın bombaları ve atom bombalarının gölgesinde kaldı. Yine de burada daha geri kalmış, sayıca az düşmanın muazzam ölçeklerde öldürülmesi söz konusuydu. Hattâ ikinci ve bilinçli temizliğe yönelik bir amaç vardı: Gelmesi düşünülen

milyonlarca İtalyan yerleşimciye yer açmak istiyorlardı. Buradaki katliamlar Nihai Çözüm'e değil, Nazilerin PolonyalIları katletmesinin (daha küçük ölçekli) bir versiyonuna tekabül ediyordu.

İkincisi, fetihten sonra İtalyan yetkililer siyasikırıma varan ibretlik baskı suçu işlemiştir. Mussolini General Graziani'ye özlü bir telgraf gönderdi: "Yakalanan tüm asiler vurulsun." Libya'daki zalimliğiyle ün kazanan Graziani'nin de şu cevabı verdiği söylenir: "Duçe Etiyopya'yı alacak, ister EtiyopyalIlarla ister onlarsız, hangisini isterse." Graziani diğer generallere şu telgrafı gönderdi: "Toptan yıkım işine devam etmeliyiz." Teslim olan binlerce Etiyopya askeri idam edildi. Direniş bölgelerinde çok sayıda sivil öldürüldü. Addis Ababa'da faşist Kara Gömlekliler "Mağribi Avı"na çıktılar. Sokaklara gaz döküp yakıyor, kaçan yerlileri el bombalarıyla öldürüyorlardı. Küçük Etiyopya entelektüel zümresi tasfiye edildi: Addis Ababa'da yaklaşık 3.000 kişi öldürüldü, başka yerlerde yaklaşık 1.000 Kıpti rahip katledildi. Roma daha gizli kapaklı iş yapılması için uyarı gönderdi. Fakat bu kadar büyük, seyrek yerleşimli bir ülkede siyasikırım ters etki yarattı; çünkü korku içindeki EtiyopyalIlar kaçıyor ve direniş kuvvetleri büyüyordu. Ilımlı Aosta Dükü yönetimi Graziani'den aldığında artık çok geçti. İtalya ancak büyük bir baskı aygıtıyla egemen olabiliyordu. Yine bu da Polonya ya da başka işgal altındaki doğu halklarını Nazilerin yönetme biçimine paralel bir durumdu. Soykırım değildi. Gerekli alanı temizlemeye ve tüm potansiyel Etiyopya direnişine son vermeye yönelik siyasikırımı tamamlamaya yönelikti. Ne kadar ileri gidecekleri ne kadar kolonicinin bölgeye getirileceğine bağlıydı.

Üçüncüsü, baskı sona erdikten sonra faşist sömürge politikasının altında ırksal segregasyon yatıyordu. Irkların karışımı yasaklanmıştı. Bir gazetecinin bildirdiğine göre izlenen politika, "Batı Afrika'da beyaz ırkın saflığını korumaya" yönelikti. "Irkçılık, faşist sömürge politikasının tacı olarak düşünülebilirdi" (Del Boca, 1969). Yine de faşistlerle Italyanlar arasmda bir karşıtlık doğdu. Resmi politika genellikle ırkçı olmayan sıradan Italyan askerleri ve yerleşimcileri tarafından engellendi. Italyan karakterinin birlikte yaşamak, cömertlik ve EtiyopyalI kadınlarla rıza üzerine ya da parayla ilişkiye girmek (fakat tecavüz yoktu) olduğunu söylüyorlardı.

Bunların hiçbiri Nazi soykırımı ölçeğine uymuyordu. Hattâ Mussolini Libya'da bir süre İslam uygarlığının koruyucusu gibi davrandı. Burada normal sömürgecilik söz konusuydu. Fakat 1930'larm ortalarında sadece İtalya ve Japonya yerleşimci kolonileri kurmaya eğilimliydi. Japonya'nın politikası en kötü haliyle İtalyanların sert savaşma rakip çıkabilirdi. Gerçi Japonlar fetih sonrasında en çok zorla asimilasyon ve kültürel bastırmaya başvuruyor, katliam yoluyla dışlamaya yönelmiyorlardı. Batılı sömürgeciler içinde sadece Güney Afrikalı olanlar tümden bir ırksal ayrışmaya yönelmişti ve bu da hiçbir zaman fazla kanlı olmadı. İtalyanların yirminci yüzyıl ortasındaki katliam yoluyla sömürgeci temizlikte aşırıya kaçması faşizme atfedilebilir.

Öte yandan İtalyan sömürgeciliği de İtalya'daki faşizmi ırkçılaştırmıştı. Mussolini'nin Hitler'le sonuna kadar gitme kararlılığıyla birleşince, 1938'de Yahudi karşıtı yasalar ortaya çıktı. Bu durum Alman baskısından kaynaklanmıyordu (Preti, 1974). Mussolini giderek

Yahudilere karşı sertleşiyor, faşist öğrencileri ve gazetecileri Yahudi karşıtı kampanyalara yönlendiriyordu. Etiyopya macerasını sadece Almanya desteklemiş, bu da Mussolini'yi daha fazla Nazi ideolojik cenderesine sıkıştırmıştı. İtalya'ya karşı Milletler Cemiyeti yaptırımları için en yüksek sesle çağrılar yapanlar Yahudilerdi; çünkü her türlü ırkçılıktan korkuyorlardı. Mussolini uzun zamandır rejimine "enternasyona-list dünya Yahudiliği"nin muhalefet ettiğine inanıyordu; fakat yine de onları kışkırtmamayı tercih ediyordu. Artık Yahudiler alenen saldırıya geçtiği için, o da Yahudilerin Italyan ulusunun bir parçası olmadığını ilan etti. Düşmanla ilgili görüşü radikalleşirken tüm bu hatlar iç içe geçti. Faşizmin durağanlaşmasından korktuğu için (iktidarı almasının ardından gerçekten böyle olmuştu), hareketten "tedricen totaliterleşme" talep ediyordu. Bu radikalleşme yedinci bölümde tartışılan Nazi radikalleşmesinden çok farklıydı; fakat benzer bir doğrultudaydı.

Yahudi karşıtı yasalar Trieste bölgesi dışında pek tutulmadı (Szajder, 1995). Orada daha fazla Yahudi vardı (gerçi yine de nüfusun yüzde 4'üydü sadece) ve Yahudi karşıtlığı (sıkça görüldüğü üzere) daha genel ulusal çatışmalara eklenmişti; bu sefer de Italyanlar, Almanlar ve Slovenler arasındaki çatışmalara dahil olmuştu. Başka yerlerde faşistlerin sokak saldırıları ancak yer yer Yahudilere yöneldi. SS raporlarına göre sıradan insanların ve yetkililerin çoğu tehcirlere karşı çıkıyordu. Bazı Italyanlar işgal altındaki Fransa, Hırvatistan ve Yunanistan'daki soykırımı engellemek istemişti. Dalmaçyalı Hırvat gerillaların Italyan işgaline karşı sert direnişi rehinelerin katledilmesine ve köylerin korkutma amaçlı bombalanmasına yol açmıştı (Tomasic, 1946: 113). Fakat Italyan ordusu, der Steinberg, Alman ordusundan "farklı bir ahlaki alemdeydi". Faşistler gelenekçi monarşistler ve milliyetçilerdi. Üstelik Alman ordusu geleneklerini baltalayan SS'in İtalyan faşisti bir muadili de yoktu. Yahudiler, Sırplar ve Yunanlılar gerçekten İtalyanların elinde daha az sıkıntı çektiler (Mazower, 1993: 150-5; Steinberg, 1990: 206-7).

Yine de 1943-Kasımı'nda kuzey İtalya'daki en son faşist devlet parçası, yani Salo ya da Italyan Sosyal Cumhuriyeti kuruldu. Yeni Devrimci Faşist Parti'nin düzenlediği cumhuriyet kendisini solcu ve arttikapitalist sayıyordu. Almanlar bu tür bir solculuğa karşı olduğu, savaş zamanı üretimi aksatmasından korktuğu için, bu faşistlerin radikalliği Yahudi karşıtlığına yöneltildi -1930'larda Alman SA'nm (yedinci bölümde tartışıldı) radikal bir biçimde yeni bir doğrultu kazanmasına benzer bir süreç yaşandı. Salo paramiliterleri Yahudilere ve partizanlara sempati duyduğundan şüphelenilen yerlilere karşı bir saldırı başlattı.

' . . * . • ' ' ' Carabinieri ve zorunlu askerlik yapanlar buna pek hevesli değildi. Fakat sayıları 2.000'in biraz üzerinde olan daha radikal gruplar, en son tehcirlerde SS'in sırtındaki yükü epeyce hafiflettiler. Bazıları bağımsız çapulculardı, bazıları da Afrikalı Kara Gömlekliler ya da faşist paramiliter polis kuvveti MSVN gibi faşist oluşumlardan geliyordu. Bu faşist muharipler Afrika savaşları ve Nazilerin gücünden etkilenerek daha etnik bir düşman anlayışı benimsemişlerdi. Bazıları Yahudi-Bolşevik düşmanı suçluyordu. Zucotti onlara "fanatik faşistler" der, "kaybedecek bir şeyi ve gidecek bir yeri olmayan habis, kendini adamış adamlar... idealistler, fırsatçılar, sadistler, eski mahkûmlar, maceracılar ve ergenler" (1987: 148-54; krş. Bernardini, 1989; Fargion, 1989; Hilberg, 1978: 421-32;

Ledeen, 1989). Bu karmakarışık kimlikler hikâyesi çok inandırıcı değildir ve suçlular karanlıkta kalmayı sürdürmektedir. Pek çoğu savaş sonrasında yargılandığı için haklarında daha fazla veri olduğu kesindir. Yine de hem Afrika'da hem İtalya'da gerçek faşistlerin sıradan îtalyanlardan d,aha suçlu olduğu açıktır.

SONUÇ: MÜTTEFİK VE DESTEKÇİ SOYKIRIMLARININ TOPLUMSAL YAPISI

Savaş arası dönemde Doğu Avrupa'nın neredeyse tamamı üçüncü bölümde tanımlanan organik demokrasi anlayışlarına doğru kaydı. 1918'den sonra kurulan yeni hükümetler liberal demokrasi doğrultusunda ilerleyen temsili hükümetler olarak tasarlanmıştı; fakat hepsi de baskın (ve genellikle itibari) etnik gruplara imtiyaz tanımıştır. Polonya esasen PolonyalIlarındı, Romanya esasen RomanyalIlarındı vs. hem çoğunluk hem de azınlık siyasi partileri kendilerini milliyetçi olarak tanımladılar ve tek, birleşik bir ulus adına konuştuklarını iddia ettiler. Liderleri, generalleri ve hükümdarları bu ulusun sözcüleri olduk-

larım iddia ettiler ve böylece demokrasi otoriterliğe dönüştü. Yine de milliyetçilikleri ve diğer etnik gruplara karşı ayrımcı politikaları popülerleşmişti. Pek çok azınlık partisi çokkültürcülüğü (ilk savunma hatlarını) bırakıp kendi organikçilikleriyle yanıt verdiler ve kendi devletlerini istediler. Ukrayna ve Hırvatistan milliyetçileri en sonunda kendi otoriterliklerini benimsediler. Bu yüzden bölgedeki rejimler la ve lc tezlerime uyuyor, zira hemen hepsi güya demokratikleşme peşindeyken aslında etnik temizliğe doğru ilerledi. En ciddi temizlikler İkinci Dünya Savaşı'nda, hiç de demokratik olmayan işbirlikçi rejimler döneminde gerçekleşti elbette. Fakat bu sırada Nazi Almanyası zaten müdahale etmişti.
-

Elli binin üzerinde Alman olmayanın işlediği cinai temizlik suçunu tartıştım. Batı AvrupalIlarla birlikte bu sayı 60.000'in üzerine çıkıyor. Hemen her yerde katillerin başında, daha önce nispeten yumuşak ayrımcılık ve temizlik hareketlerinin başında olan organik milliyetçiler vardı. Bu liderler antikomü-nizmleri ve organik milliyetçilikleri yüzünden ideolojik katilliğe yönelmişti. Sınıfsal değil, etno-milliyetçi çıkar modelleri ürettiler. Sonra da Almanların askeri ve siyasi gücü seferber etmesi sebebiyle Nazilerin kıskacından kurtulamadılar. İşbirliği iki ucu keskin bıçaktı: Yerli müttefiklerin ve destekçilerin çoğu nispeten gönüllü cinayet işlemiş görünse de, Almanlar tarafından disipline sokulmuşlardı. Müttefikler kuklalara, bağımlı ülkelere ve yedeklenmiş ülkelere nazaran daha bağımsızdı ve İtalyan faşistleri ile Hırvat faşistleri kendi düşmanlarını öldürme fırsatını da kullanmalarına rağmen, bağımsızlık ne kadar fazlaysa sistematik cinayet o kadar az oluyordu. Bağımsız işlenen cinayetler aynı zamanda açıkça büyük bir vahşet içermiyordu. Vahşice cinayetler (Almanlara bile) dehşet verici görünse de, uzun süre bu düzeyde seyretmiyorlardı. Vahşice cinayetler bir bakıma pogromlara benziyordu ve çok sayıda maddiyatçı yağmacı içeriyordu. Yağmayla uğraşan suçlular da genelde etkin cinayet İşleyemeyecek kadar meşgul oluyordu. Bu yüzden en şiddetli Yahudi karşıtlığı bile, örneğin Romanya'daki Almanya'da daha önce görülenden çok daha fazla olmasına rağmen, kendi başına soykırıma gidemedi. Bu yönde ilerleyebilmesi için Nazilerin desteği

gerekiyordu.

Bu suçlular arasında çok farklı sınıflardan insanlar vardır. Alman Nazileri bir soykırım "üst sınıfı" oluşturuyordu. İşbirlikçilerin katılması istendiği sırada, bunların kariyerindeki radikalleşme (önceki bölümlerde anlatıldı) neredeyse tamamlanmıştı. Ondan sonra kurulan rutin soykırıma yönelik işbirlikçi idari kadrolara binlerce faşist ve organik milliyetçi yerleşti. Bunlar soykırım "orta sınıfıydı", büyük ihtimalle Naziler konusunda tanımladığıma benzer şekilde merkezi taban bölgelerinden çıkmışlardı. Yine çok azı Hitler ve yakın çevresine hakim mutlağa yakın değer akılcılaştırması tarafından yönlendirilmişti. Daha yumuşak ulusal bağımsızlık ve etnik çoğunluk hakimiyeti planları siyasi ve jeopolitik krizler yüzünden başarısız olunca, dolaylı bir biçimde önce cinai temizliğe, sonra soykırıma yönelmişlerdi. 1918 sonrası barış anlaşmaları devlet sınırlarını değiştirmişti. Yeni devletler ortaya çıkmış, eski devletlerde etnik revizyonizm güçlenmişti. Milliyetçi hareketler kendi devletlerinin peşindeydiler. Aynı topraklar için rakip taleplerde bulunuyorlardı (üçüncü tezimde bunu belirtmiştim). Sovyet Rusya, Nazi Almanyası ve faşist İtalya'nın gücünün artması daha fazla istikrarsızlaşmaya yol açmıştı. Tüm bunlar sımfsallı-ğm açıkça etnisiteye kanalize olmasını getirdi (ikinci tezimde bunu belirtmiştim) -güya Yahudi-Bolşevik sömürücü, Hırvatları, Müslümanları ve Slovakları sömüren Sırplar ya da Çekler vs. ardından jeopolitik istikrarsızlaşma İkinci Dünya Savaşında patlayınca bu milliyetçiler taraflarını seçmek zorunda kaldı. Orta sınıf suçlular haline gelenler, tahmin edileceği üzere Sovyet sınıf devrimi yerine Nazi etno-milliyetçiliğini seçtiler. Savaş seferberliği tercihlerden geri dönmeyi imkânsızlaştırdı ve sonraki birkaç yıl etnik çatışma smıf çatışmasına baskın geldi.

Bu kriz sırasında, içinde bulunduğumuz bölümde tartışılan tüm milliyetçi hareketler radikalleşti, devletlerinin bağımsızlığı da zayıfladı ya da yıkıldı. Bu yüzden onların davranışı beşinci genel tezime çok iyi uyar: Jeopolitik kriz sırasında devlette hizipleşme ve radikalleşme. Bu milliyetçi işbirlikçiler çoğunlukla ikircikle de olsa hızlı hareket ederek iki öncelikli hedeflerine ulaşmak için Nazi desteğini sağlama aldılar: Devlet bağımsızlığının sağlanması ya da korunması ve milletin organik etnik birliği. Bu yolun sonunda soykırım vardı, ama yerel "orta smıf" aslında o kadar kötü bir sonucu amaçlamamış oluyordu.

Daha sıradan on binlerce kişi alt kademede çalışmaya gönüllü olarak soykırımın işçi sınıfım oluşturdu. Suç ortakları her sınıftan, ideolojik şiddetin yankı bulduğu her toplumsal yapılanmadan çıkıyordu. Ağırlıklı olarak asker ya da polis geçmişine sahip antikomünist ya da sağcı gençlerden oluşuyorlardı. Kimi zaman tehdit altındaki sınırlardan çıkıyorlardı. Suçlular arasında çok az kadın vardı. Kadınların çoğu cinayetleri onaylıyordu (Gross, 2001, Polonya'daki Jed-wabne köyü için durumun böyle olduğunu söyler), fakat katliama katılmalarına hemen hiç izin verilmiyordu. Kurbanlar konusunda ise cinsiyet pek fark etmiyordu. Kadınlar (ve çocuklar) genelde erkeklerle birlikte öldürülüyor, fakat çoğunlukla önce tecavüze uğruyordu.

Bu soykırımsal "sınıf yapışma" ilk giriş, gerçek sınıflardakinin aksine gönüllüydü. Suçlular sıradan Litvanyalılar, Ukraynahlar, Hırvatlar vs. değildi, çoğu durumda cinayeti de

içerdiğini bildikleri görevler için gönüllü olan kişilerdi.

Almanların hedeflerini ilk başta tam olarak anlamamış olabilirler. Fakat milliyetçi liderler, yardımcı polisler ve kamp muhafızları işin sert ve kirli olduğundan haberdardı muhakkak. Bazıları görevlerini coşkuyla yerine getirdi, bazıları düzeni sağlamak için sertlik gerektiğine inandı. Polis-asker geçmişinden gelen ya da sağcı olanlar düzene önem veriyordu. Bazı kendini adamış milliyetçiler en nihayetinde organik bir ulus-devlet amacının kirli araçları meşrulaştırdığına inanıyordu. Hem orta sınıfın hem işçi sınıfının ilk ideolojik gerekçeleri arasmda Yahudi karşıtı bağnazlık, intikamcı antikomünizm, organik milliyetçilik ve fatih Almanlara yönelik daha genel bir hayranlık vardı. Yine de bazıları maddiyatçılık yüzünden çizgiyi aşıyor, ondan sonra kariyerizm, iktidar hazzı (sadizm dahil), hiyerarşik uyum ve disiplin baskısı gibi tuzaklara da düşüyorlardı. Bilhassa alt kademelerde bir sürü gerekçe karışım oluşturuyordu. Bazıları sadece arkadaşlarına uyuyor, yaşlıların sözünü dinliyor ya da yerel elitlere saygısıyla hareket ediyordu; bazıları Almanların ya da Hitler'in yöntemlerini pek bilmemesine rağmen uzaktan onlara hayranlık duyuyordu; bazıları sadece güvenli bir iş ve yiyecek ekmek bulmak ya da Yahudilerin ve diğerlerinin mallarını yağmalamak istiyordu. Destekçi ve Mihver devletlerindeki suçluların gerekçeleri Alman efendilerinin gerekçelerinden daha büyük bir karışımdan ibaret gibi görünüyor.

Bu sınıf yapısı aynı zamanda çıkmak isteyenlere olağanüstü ağır cezaları da içeriyordu. Kişinin fikrini değiştirmesi çok tehlikeliydi. Müttefik Mihver devletleri için ancak savaşın seyri değiştikten sonra kolaylaşmıştı. Jeopolitik bakımdan dezavantaj haline gelen (çünkü Müttefikler hiç hoşlanmıyordu) cinayetlerden kaçınma fırsatını tepenler sadece gerçek faşistler olmuştu. Öte yandan kukla liderler ve Alman subaylarının yönetiminde çok daha üstün Alman kuvvetleri içinde bulunan destekçi oluşumlar için çıkış zordu. Almanlar kendilerine itaat ettirmek için muazzam bir askeri ve siyasi güce sahipti -aslında işgal altındaki topraklarda Nihai Çözüm'ü mümkün kılan buydu. Arajs haklıydı. Bir kez gönüllü olduktan sonra o ve onun gibi binlercesi Alman cenderesine sıkışıp kalmıştı. Zorlama (alıştırma ve alkolün de yardımıyla) önemli bir etkendi. Kaçmaya çalışmak için olağanüstü bir cesaret gerekiyordu. Savaşın son aylarına kadar çok az asker firarı denedi. Almanlar arasında olduğundan çok daha fazla disiplinli katil bulunuyordu burada.

İlk baştaki suç ortaklığının altında yatan pek çok faktörden söz edebiliriz. Bir kere Orta ve Doğu Avrupa'daki gündelik Yahudi karşıtlığının gücü vardı. Bu karşıtlık iki antik geleneğe dayanıyordu: Parya sömürücüler olarak görülen Yahudilere karşı Hıristiyanca ve ekonomik düşmanlık. Nihai Çözüm çok eski bir zemine dayanıyordu, üstelik önemli dini gelenekler ve maddiyatla ilgili gerekçeler de barındırıyordu. Suçluların çoğu, Yahudiler hakkında babalarının ve dedelerinin dönemindekilere benzer söylentilere inanıyordu -Yahudi-Bolşevikler de Yahudi bebek hırsızları olarak aynı mitik geleneğe aitti. Suçlular açgözlülüklerini Hıristiyan meşruiyeti ve sömürüyü sona erdirme retoriğiyle gizliyorlardı. Yirminci yüzyıl başında her iki gelenek de modernleşti. Hıristiyan kiliseler sınıfsal ve başka türlü toplumsal çatışmaları aşabildiği varsayılan yerel organik milliyetçiliklerin taşıyıcılığını yapıyordu. Protestan, Katolik ya da Ortodoks kiliseler artık hemen her devletin dış ve iç

yabancılardan temelde farklı olduğu görüşünü destekliyordu. Yahudi karşıtı açgözlülük daha modern bir ideolojinin arkasına saklanmıştı: Yabancı kapitalistler ve Bolşevikler tarafından sömürülen bir halkçı milliyetçilik. Din ve popülizm birleşerek milliyetçiliğin organikliğe ve faşizme dönüşünü desteklemişti.

Bu durum istenen modern ulus-devleti Yahudilerin tehdit ettiği görüşünün inanılırlığını artırdı. Kozmopolit Yahudiler hemen her yerde ulusa yabancı sayılıyordu. Sadece Bulgarların kendi gündelik Yahudi karşıtlıklarını etkin bir şekilde kenara iten daha önemli düşmanları vardı. Sadece Hırvatlar gereken özerkliğe ve daha önemli bir düşmana sahipti -Yahudi soykırımı yerine Sırpların cinai temizliğine yönelmişlerdi. Başka vakalarda da bunun yankıları vardı -Romanyalılar da Ukraynalıları öldürmüştü örneğin- ama Orta ve Doğu Avrupa'da genellikle ulusal düşman Yahudilerdi. Yahudilerin ideolojinin yönlendirdiği kaderi, beklenmedik bir şekilde, daha küçük başka bir kozmopoli-tan grubun, yani Çingenelerin de kaderini belirlemişti. Yine de, bu bölümlerde vurguladığım gibi, Yahudi karşıtlığı tek başına bir olgu değildi. Yahudiler organik ulus-devletin başka düşmanlarıyla inanılır şekilde ilişkilendirildiğinde daha kötü muamele görüyordu. Fein (1979: 44-58, 88), Avrupa'daki etnik bakımdan homojen (nüfusunun en az yüzde 75'i aynı dili ve kiliseyi paylaşan) dokuz devletten sadece birinde Yahudi karşıtı hareket başarılı olurken, etnik bakımdan karışık on ülkeden altısında başarılı olduğunu bulmuştur. Organik milliyetçiler Yahudiler haricinde başka bir tehdit daha hissettiğinde Yahudilerin kurban olma ihtimali artıyordu. Fascists'in 9. Bölümü'nde bu bağlantıyı Romanya vakasında ayrıntısıyla analiz ettim. Romanya'da faşist oy düzeyi hem Yahudilerin hem de Almanların ya da Macarların çok sayıda olduğu Romanya eyaletlerinde düzenli olarak daha yüksek çıkmıştı. Her zaman olduğu gibi, Yahudiler organik ulus-devletin başka düşmanlarıyla ilişkili görününce daha büyük tehlikeye düşüyordu.

Nazi üst sınıfı, onun çarpıcı askeri başarısı ve destekçileri üzerindeki tahakkümü olmasa neler yaşanırdı? "Varsayıma dayalı tarih" tehlike arz etse de, bu bölgede iki dünya savaşı arasında saldırgan bir organik milliyetçilik dalgası yaşandığım gördük. Nazi Almanya'nın yükselişi bu dalgayı beslemiştir, fakat dalganın sebebi değildir. Daha 1925'te, hükümetlerin çoğu kuruluşlarındaki çokkültürcü vaatleri tersine çevirmişti. Pratikte Polonya Polonyalılarm, Eston-ya Estonyalıların, Romanya RomanyalIlarındı vs. Milliyetçiliğin görece hafif olduğu üç ülke vardı. İtalyan faşizmi ilk başta sabit ve etnik bir ulus anlayışından ziyade esnek ve kültürel bir ulus anlayışına sahipti fakat Afrikalılara karşı çizgiyi çekti. Üstelik fethedilen Slavlara gayet yumuşak davransa da, onlara tam yurttaşlık vermekte gönülsüzdü. Trieste bölgesinde Slavlara (dolayısıyla Yahudilere) karşı düşmanlık en baştan itibaren ana basınç noktalarından biriydi (bkz. Fascists, 4. Bölüm). Bulgaristan'da (Türklere ve diğer Müslümanlara karşı yükselmiş olan) milliyetçiliğin organik unsurları dönemin jeopolitikası sebebiyle çok büyümedi. Çekoslovakya herhalde en liberal toplumdu, fakat onda bile çokkültürcülüğün sınırları vardı ve bu yüzden bazı Südetliler ile Slovaklar faşizmi desteklemiş ve cinai temizliğe onay vermişlerdir.

Bölgenin büyük bir kısmında milliyetçilik devletçilikten daha güçlüydü -gerçi bu hareketler daha ziyade çok sayıda Yahudi öldürdükleri ve işledikleri cinayetleri organik milliyetçilikle

meşrulaştırdıkları için akademik dikkat çekmişlerdi. Üstelik savaş zamanında devlet biçimleri ile ilgili kurucu tartışmalar yapmaktansa düşmanları öldürmek daha uygun kaçıyordu. Fakat bu hareketler liberal demokrasiye düşman olmuş, militarizm ve paramilitarizmi örnek alan otoriter örgütlenmeyi desteklemişti. Devletçilik retorik değil gerçekti. Bu yüzden, bazı büyük karşı akımlar ortaya çıkmadığı müddetçe, etnik ve siyasi azınlıklar üzerindeki organik milliyetçi ve devletçi baskıların her koşulda artması büyük ihtimaldi -Naziler olmasa bile.

Çingeneler (ve diğer azınlıklar), Yahudiler ve daha büyük başka azınlıklarla ilgili üç vakada baskılar büyük ihtimalle çok farklı düzeyde olurdu. SS ideolojisinin beklenmedik kurbanları olan Çingeneler için en uygun varsayımsal senaryo en bariz olanıdır. Naziler olmasaydı (bugün olduğu gibi) ayrımcılıkla karşılaşacak, fakat nefes alma ve çoğalma bakımından sağ kalacaklardı. Zihinsel özürlüler, Yehova Şahitleri, Innocentistler, eşcinseller ve diğer gruplar için de aynı şey söylenebilir muhtemelen. Yahudi olmayan daha büyük azınlıklar konusunda ise en muhtemelen varsayımsal senaryo yine ayrımcılık, ikinci sınıf yurttaşlık ve belli bir düzeyde dışgöç baskısı olacaktır. Hırvatlar ve Sırplar arasındaki ilişkilerde daha beter durumlar olabilirdi, ki sonradan olmuştur. Fakat Nazi Almanyası'nm gücü olmadan -Polonya'daki Almanlar ya da Ukraynahlar gibi- daha büyük başka azınlıkların iki seçeneği olacaktı: ya kalacaklar ve gerek ekonomik fırsatlar ve eğitim fırsatlarında gerekse topluluk haklarında ayrımcılığa uğrayacaklar, ya da ülkeyi terk edeceklerdi. Ukraynalılara nazaran Almanlara dışgöç daha çekici gelecekti; zira Almanların kendi anayurdu vardı. Her iki sonuca da şiddet olayları ve belki birkaç yüz kişinin ölümü eklenebilirdi. Ayrıca siyasi azınlıklar zulüm ve işkence görecek, birkaç üyeleri ölecekti. Dönemin Doğu ve Orta Avrupa'sında etnik temizliğe yönelmeyecek bir ülke bulmak zordur, fakat çoğunluğu cinai yollan tercih etmeyecekti. Hattâ bu akım bütün yirminci yüzyıl Avrupa'sını etkilemişti. Avrupa'nın bu yansında siyasi hoşgörünün hilafına bir eğilim vardı. Liberaller ve sosyal demokratlar bastırılıyordu - bu durum iki kat talihsizdi, çünkü organik milliyetçilik ve Yahudi karşıtlığına karşı ana engeller bunlardı.

1

125.000 Batı Avrupalı arasında maceracılar, serseriler ve içtenlikle faşizme inananlar da vardı. 22.000 HollandalI gönüllüden yüzde 30'u aşın sağ partilerdendi; çoğunluğu ise işçi sınıfından maceracılardı (Veld, 1976: II, 1513-23). Doğu Avrupa'dan gelenler çok daha fazlaydı -Ukrayna, Beyaz Rusya ve küçük Baltık devletlerinden yanm milyon, 70.000 Kazak, 110.000 Türkmen, 35.000 Tatar, 20.000 Bosnalı Müslüman. Bkz. Reitlinger (1968: 155-60, 196-206), Stein (1966: 137-96), Sydnor (1977).

2

Yunanistan'daki Yahudiler, ülkedeki Yahudi karşıtlığının düşük düzeyde olmasına rağmen neredeyse tamamen yok edildiler. Yunanistan ve Sırbistan'ı bu bölümün dışında tuttum; çünkü her ikisi de Almanlara karşı gerilla savaşı verdiği için analiz sorunları doğurmaktadır. İkisinden de çok fazla işbirlikçi çıkmamıştır, fakat Sırp Çetnik milliyetçiler

de burada tartışılan diğer milliyetçi hareketler gibi soykırımda suç ortaklığı tuzağına düşmüştür.

3

Kapo: Bir toplama kampında düşük düzeydeki idari görevlerde çalışan mahkûm, -rdn

4

Szeged düşüncesi: Birinci Dünya Savaşı sonrasında Macaristan'ın Szeged şehrinde geliştirilen antikomünist ve Yahudi karşıtı proto-faşist ideoloji, -rdn

Peki Yahudileri nasıl bir senaryonun beklediğini varsayabiliriz? Naziler olmasa bile Yahudileri modern ulus-devlete düşman sayan seküler bir akım vardı. Yahudiler de buna Siyonizmle karşılık veriyor, Filistin'de kendi ulus-dev-letlerini kurmak istiyorlardı. Bu devlet de gayet organik ve baskıcı bir devlet olmuştur. Ekonomik ya da siyasi krizler sonucunda Yahudi karşıtı duygular aniden tırmanışa geçtiği ve organik milliyetçilik ağırlık kazandığı için istikrarlı bir akımdan söz etmek mümkün değildi. Liberaller bu tip dalgalar karşısında çaresiz görünüyordu. Naziler Almanya'da zafer kazanmasa liberaller kıtada daha güçlü olabilirdi. Muhafazakarların popülist milliyetçilikle cinayetsiz ekonomik ve sivil ayrımcılık konusunda uzlaşarak çok kötü sonuçlan engelleme gücü daha fazlaydı.

Tek bir şey açık görünüyor: Hitler'in Yahudi-Bolşevikliğe dair ideolojisi, Nazi hareketinin iktidar yapısı ve Almanya'nın askeri gücü olmasaydı soykırım da olmazdı. Bu bölümde tartışılan gruplardan herhangi birinin, hattâ RomanyalI Lejyonerlerin ya da Ustaşa'nm kendi başlarına soykınm yapabileceklerini düşünmek güçtür. Esasen hortlağın yerel inanılırlığı çerçevesinde tepki veriyorlardı. Şiddet, terör, cinayet hesapları yapıyorlardı; fakat asıl amaç dış göç baskısı yaratarak Yahudileri ve diğer yabancıları ülkeden atmaktı. Azınlıklardan çoğu böyle bir baskı altında ya boyun eğecek ya da kaçacaktı ki, 1880'ler-den beri Rus İmparatorluğu'ndaki Yahudiler ve Balkanlardaki Müslümanlar zaten böyle yapıyordu. Muhafazakarlar milli Yahudiler ile yabancı Yahudiler arasındaki ayrımları koruyabilirdi. Faydacı siyasetçiler çalışkan Yahudilerin büyük ölçekli dış göçünün sonrasında patlayacak muazzam ekonomik krizi göze almazdı. Nahoş sahneler yaygmlaşabilirdi: Yoksul Yahudiler sınırlardan dışarı sürülür, geri gönderilir, leş gibi mülteci kamplarına tıkılır ya da denize uygun olmayan gemilere doldurulurdu. Diğer mülteci gruplarının aşina olduğu bu sahneler Avrupah Yahudiler için de en karakteristik şartlar olabilirdi. Bu senaryo hoş değildir, ama Nihai Çözüm'den çok daha hafif kaldığı açıktır. Almanlar ve Slavlar, Sırplar ve Hırvatlar sadece yirminci yüzyılda birbirini o kadar serbestçe öldürebilirdi. Yahudilerin mutlak trajedisi de esasen modemdi: Etnik temizlik yanlısı organik ulus-devletçiliğin ana hedefi olmak. Böylece Nihai Çözüm'ü birinci etnik tezime dolaylı olarak dahil ediyorum: Nihai Çözüm demokratikleşen ulus-devletin karanlık yüzüydü.

ON BİR

Komünist Temizlik

Stalin, Mao, Pol Pot

GİRİŞ: MARKSİST DEVRİMCÎLER

Yirminci yüzyıldaki katliamlara dair her anlatıya komünist rejimler de dahildir. Bazıları onların yaptıklarım soykırım olarak nitelendirir; fakat ben bunu doğru bulmuyorum. En korkunç insan kayıplarına yol açan üç örneği tartışacağım: Stalin dönemindeki SSCB, Mao dönemindeki Çin ve Pol Pot dönemindeki Kamboçya. Bunlar kendilerini tek bir sosyalist aileye ait görüyordu ve hepsi de Marksist gelişim teorisi geleneğine dayanıyordu. Benzer

şekillerde cinai temizlik yaptılar; fakat farklı düzeylerde zarar verdiler. Sonra gelen rejimler, öncekilerin başarıları ve başarısızlıklarını nasıl algıladılarsa kendi uygulamalarını bilinçli bir şekilde ona göre uyarladılar. Kızıl Khmerler Çin ve Sovyetler Birliği'ni (ayrıca Vietnam ve Kuzey Kore'yi) örnek toplumlar olarak görürken, Çin de Sovyetler Birliği'ni referans aldı. Hepsi de aynı temel sorunla uğraştı -gelecekteki sanayi toplumuna dair bir devrimci vizyonu mevcut tarım toplumuna nasıl uygulayabiliriz? Kamboçya Çin'e nazaran daha fazla tarıma dayanıyordu, Çin de Sovyetler Birliği'ne nazaran daha fazla tarım toplumuydu. Zaman ve tarımsal gerilikle ilgili bu iki boyut, üç örnek arasındaki farklardan pek çoğunu açıklamamıza yardım edecek.

Bu vakalar şu ana kadar tartışılanlardan farklıdır. Bunlar esasen etnik grupları hedef almadığından, şimdiye kadarki çerçeveye hiç uymazlar. Soykırım yoktur; çünkü hedefleri neredeyse hiçbir zaman bütün bir halkı yok etmek değildir ve etnisitelerin hedef alınması alışılmışın dışındadır. Komünistler baş düşmanlarım etnisiteye değil sınıfa göre tanımlıyordu. Onlara göre halk egemenliği mefhumu proletarya egemenliğiyle iç içeydi, yani etnik grup egemenliği değil proletaryanın öncü partisinin egemenliği söz konusuydu. Yine de devrim-leri ancak eski rejim savaşta zayıflayınca başarıya ulaştı, bu yüzden de komünistler yabancı düşmana direnerek milliyetçi sicil de edindi. Proletarya partisi ulusun partisi haline gelirken, iç düşmanlar ulusa ihanet edenler, sömürgeci emperyalist devletlerin kuklaları olarak görülmeye başlandı. Bu yüzden smıf hareketleri, ikinci tezimde gösterilenin tersine, etno-milliyetçiliğe nüfuz edip kendisine kanalize etti.

Bu devrimci partiler ideolojik iktidar kullandı. Marksist teori onlara tarihin dinamiklerinin bilimsel bilgisini ve toptan toplumsal dönüşümün planlarını vermişti (yani verdiğine inanıyorlardı). Bu dönüşümün merkezinde ekonomik ve siyasi dönüşüm vardı. Ayrıca herkes için sahiden bolluğun olduğu bir toplum yaratılacak ve salt liberal demokrasinin sağladığından daha sahici bir demokrasi getirilecekti. Üretim araçlarını işçilerin kendilerinin kontrol etmesi, böylece sahici demokrasiyi mümkün kılması anlayışında dönüşümün bu iki ayağı bir araya geliyordu. Bu çok geleceğe dönük bir anlayıştı; çünkü şimdiye hemen hiç uymuyordu: Ekonomi geri kalmış ve tarıma dayalıydı. Bir diktatörlüğü yıkmış ve başka bir diktatörlükle yönetmeye başlamışlardı. Fakat öncü partinin aracı olduğu proletarya diktatörlüğünün umut verici geçiciliği, sahiden demokratik arzuların mevcut gerçekliğe organik bir şekilde uyarlanması anlamına geliyordu. İlk başta parti içi demokrasiye bağlılıkla organiklik sınırlandı. Fakat bu yönetim tarzı çabucak yolundan saparak parti içi diktatörlüğe ve parti diktatörlüğüne dönüştü.

Bu tip değerlerin yönlendirici gücü (Weber'in tabiriyle) değer akılcı aktörler (walue rational actors) yarattı. Her şeyin üstünde bazı hedeflere kendini adayan bu aktörler araçsal akılcılığı gelecek ve geleceği yaratacak partiye tabi kılıyordu. Bu anlayışa göre, parti üyelerini yeni sosyalist erkek ve kadınlara dönüştürmek için hareketi saflaştırmak ve sınıf düşmanlarını kuvvet kullanarak yenmek gerekiyordu. Daha önceki Marksistler kısa bir devrimci şiddet patlamasının ardından karşıt sınıfların boyun eğeceğini ve sosyalist toplumda asimile olacağını varsaymıştı. Fakat Bolşevikler durumun öyle olmadığını gördüler. Onların deneyimlerini gören Çinliler ve Kızıl Khmer komünistler ise daha

karamsar beklentilerle işe başladılar. Ayrıca giderek daha fazla askeri güç kullanıyorlardı. Rusya'da devlet iktidarı hızla alınmış fakat ardından kanlı bir iç savaş yaşanmıştı. Çin ve Kamboçya vakalarında ise ancak uzun ve son derece kanlı iç savaşlar, ayrıca bunlarla iç içe geçmiş ülkelerarası savaşlar sonrasında devlet iktidarı ele geçirilebilmişti. Silahlı mücadeleler Marksizme militarizmi taşıdı. Bunlar artık son derece ideolojik ve militer sosyalizm deneyimleri yaşayan parti-devletler olmuştu.

Zafer ile devrimci dönüşüm arasmda uzun bir mesafe vardı. Öncü parti dik başlı bir toplum, ayrıca iç ve dış düşmanlarla karşılaştı. Kapitalistler, toprak sahipleri, küçük burjuvalar, hükümdarlar ve kiliseler ortadan kaldırılacaktı.

Ama direndiler ve ülke dışından yardım aldılar. Bazı devrimciler daha tedrici şekilde toplumsal dönüşüme doğru ilerlemek, iktidarı "sağlamlaştırmak" ve parti-devleti bürokratikleştirmek istediler. Radikaller böyle ilkesizce tavizleri reddetti, bedeli ne olursa olsun, gereken her yola başvurarak direnişi kırmaya karar verdi. İç savaşlar bu yöndeki kararlılığı artırdı, askeri şiddetin desteklediği bir radikalizme yol açtı. Devrimci Marksist fikirlerde asla lafı geçmeyen askeri şiddet, devrimi tamamlamak ya da pekiştirmek için zorunlu olmuştu.

Komünist rejimlerde gerçekleşen ölümlerin çoğu istem dışı gerçekleşmiş cinayetlerdi. Ölümler Marksizan zorunlu emek seferberliği yoluyla devrimci dönüşüm tasarılarından kaynaklanmıştı. Bu tasarılar, dördüncü bölümde tartışılan onsekizinci yüzyıl California Fransisken misyonlarında olduğu gibi, bazı durumlarda kötü beslenme, hastalık ve ölüme yol açmıştı. Misyonerler dünyayı kökten iyileştirmek istemiş, fakat gerçekte ölüm getirmişlerdi. Tablo 1.1'de bu tip çabalar hatalı devrimci projeler olarak sınıflandırılmıştır. Öte yandan bazı Komünistler bunun da ötesine geçmiştir. Dönüşüm politikaları başarısızlığa uğrayınca, başarısızlığı sabotaja bağlayarak suçlu bulduklarını kurban seçmiştir. Onların başına neler geldiğini umursamamışlardır, ki bunu da Tablo 1.1'de acımasız devrimci projeler sınıfına soktum. Bu yüzden Çin'de toprak sahipleri, Sovyetler Birliği'nde kulaklar mağdur edilmiştir. Fakat komünistler sabotajlara karşı meşru misilleme olarak kasten ölüm oranını artırdığında, işler politik grup katline dönüşmüş, muhalefet sayılan herkes öldürülmüştür. Üstelik Marksistler halkın etnisiteyle değil sınıfla tanımlandığı organik bir görüş de yaratmıştır. Halk proletaryaydı ve proletaryaya karşı sınıflar halkın düşmanıydı. Komünistler cinayet yoluyla sınıfları ortadan kaldırmaya itilmişti. Sınıfkırım[1] olarak adlandırdığım bu suçu her üç rejim de işlemiştir; fakat sadece Kamboçya'da en ağırlıklı suç budur.

Ayrıca radikal komünistler ile pragmatik komünistler arasmda da anlaşmazlıklar vardı. Liderlik ilkesine sahip olan faşistlerin aksine, komünistler görüş ayrılıklarıyla başa çıkmakta güçlük çekiyordu. İdeolojik bakımdan parti içi demokrasiye bağlı olmalarına rağmen, ilk etapta bir grup komplocu olarak ortaya çıkmış, iç savaşlar sırasında askeri disiplin görmüşlerdi ve iktidara geldiklerinde çatışmayla başa çıkmak için rutin kurumlan yoktu. Bu yüzden evdeki hesap çarşıya uymadığında hizipleşmenin üstünden gelmek kolay değildi. Sonuçta şiddete başvuruluyor, tasfiyelerde yüz binlerce Sovyet, Çinli, Kamboçyalı

yoldaşlarını öldürüyorlardı. Bu durumu da kardeş katli terimiyle karşılıyorum. Tasfiyeler Sovyet ve Çin hareketlerini ciddi ölçüde zayıflatmış, Kızıl Khmerleri yok etmiştir. .

Siyasikınm, sımfkırımı ve kardeş katli bu bölümde tartışılan cinai temizliğin ana biçimleridir; en çok ölüme sebep veren ise hatalı devrimci projeler olmuştur. Görünüşte etnik temizlik dalgalarında bile (Çeçenya, Tibet ve Kamboçya) asıl sebepler bunlardır. Solcu temizlik farklıydı; çünkü halk etnik mücadeleyle değil, ideolojiyle, iktisatla, askeri kuvvetle ve smıf siyasetiyle tanımlanmıştı. Yine de soldaki katliamlar önemli bir konuda sağcı milliyetçilerin katliamlarına benziyordu -solcular etno-milliyetçiliğe nüfuz eder ve onu yönlendirirken (ikinci tezimde görüldüğü üzere), kendileri bir nevi organik ulus-devletçilik geliştirmiş, ama açıkça sınıf analizine dayandırmıştı. Bu bölümün ana argümanı da böyledir.

Solcu mezalimleri gözlemleyenlerin çoğu, tıpkı etnik temizlik araştırmacıları gibi, suçlulara dair devletçi bir bakış benimsemiştir: Katliamlar bir diktatörün ya da siyasi elit zümrenin veya totaliter rejimlerin yukarıdan aşağıya yaptığı bir şeydir (örn., Conquest 1990; Courtous ve diğ., 1999; Locard, 1996: 131; Rummel, 1992). Bu yorumu yapanlar cinayetlerin tutarlılığını, önceden tasarlanmasını ve planlamasını vurgularlar. Gerçekten de bunlar demokrasiyle uzaktan yakından alakası olmayan, son derece devletçi rejimlerdir. İlk baştaki minimalist devlet görüşünden vazgeçerek mutlak olarak devletçi (ve militarist) toplumsal dönüşüm görüşünü, asker-polis baskısıyla desteklenmiş yukarıdan aşağı diktatörlük planlamasını benimsemişlerdir. Ölümlerin çoğu devletin asker ve polis aygıtlarının suçudur. Yine de bu olaylarla neticelenen süreçler karmaşıktır; çünkü karşımızda parti-devletler vardı. Sıradan parti üyeleri de ideo-loji-güdümlüydü, yeni sosyalist toplumu yaratmak için sosyalist gayretkeşlikle hareket etmeleri gerektiğine inanıyorlardı. Cinayetler genellikle popülerdi, alt kademedekiler üretim kotalarını aşmaya çalıştıkları gibi cinayet kotalarını da aşmaya çalışıyordu. Partinin devlet içindeki hakim rolü de, Sovyetler Birliği'ni inceleyen revizyonistlerin öne sürdüğü gibi, otorite yapılarının tam manasıyla kurumlaşmış değil hizipleşmiş, hattâ kaotik olduğu anlamına geliyordu. Her ikisi de kontrolü merkezileştiriyordu ve kitlesel parti hizipçiliği cinayetlerde rol oynamıştı.

STALİNİZM

Bolşevikler iktidarı alınca düşmanlarını ve eski müttefiklerin karşı çıkışlarını çabucak bastırdı. 1918 Eylülü'nde işçi Sovyetlerinin ve sendikaların bağımsızlığı, hukukun üstünlüğü neredeyse tamamen yok olmuştu. Çeka gizli polisi ilk cinayetlerine başladı, toplama kampları inşa edildi ve Kızıl Terör başladı. Yaklaşık 10.000-15.000 kişi hemen öldürüldü: bazıları silahlı çatışmada vurulmuş, ama çoğu idam edilmişti (Harding, 1984; Pipes, 1991: 15-18. Bölüm; Werth, 1999a: 71-80). Sonra iç savaş devletin askeri gücünü ve partinin paramiliter gücünü artırdı. Çok acımasız bir savaş yaşandı. Her iki taraf da siyasi muhalifleri idam etti, kızıllar zaman zaman düşman sınıfları, Beyazlar da Yahudileri öldürmeye kadar işi götürdüler. Her iki taraf da 100.000'in çok üzerinde tutsak ya da sivil öldürdü. Militarizm parti retoriğine damgasını vurmaya başladı. Bu Savaş Komünizmiydi. Leon Troçki, ekonomik sorunlara "disiplinli" işçi ordularıyla "hücum etmek" gerek diye

açıklama yapmıştı. Faşistler gibi Bolşevikler de disiplini ve yoldaşlığı methediyordu. Her iki hareket da eski muharipleri el üstünde tutuyordu; liderler askeri üniformalar giyiyor ve siyaset ya da ekonomiden bahsederken savaş mecazları kullanıyorlardı -"fırtına birlikleri", "kaleye hücum", "şok birlikleri", "hafif süvari", "seferberlik", "tugaylar" vs. Öncü partinin uyguladığı şiddetin "sosyalist ahlakı" teşvik edip "Sovyet insanını" yaratacağını ilan eden Bolşevik liderlerin bu tavırları, "yeni insanı" geliştiren "bilinçli Alman" elit zümreye yönelik Nazi inancını akla getiriyor.

Fakat Bolşeviklerin etnik düşmana dair pek bir tasavvuru yoktu. İç savaşı Ukraynalı milliyetçilere ve Kazaklara karşı vermiş, Kazaklan kolluk kontrolünde sürgün etmişlerdi. Fakat onlara bir smıf prizmasından bakıyorlardı; çarlığın ve eski yönetici sınıfların askeri müttefikleri olduklarım düşünüyorlardı. Kendi devletleri bir ulusun değil ulusötesi proletaryanın devleti olacaktı. SSCB çok sayıda milliyet barındırdığından, Sovyet anayasasına etnik konfederas-yonculuğu da yerleştirdiler (bkz. Tablo 1.1). Her biri cumhuriyetçi özerkliğe sahip olan egemen ulusal cumhuriyetlerin bir federasyonunu kurmuşlardı. Etnik temizliğin resmiyette kesinlikle yeri yoktu. Onun yerine temizlikte devrim düşmanları hedef alınıyordu. Beyazlar, Kadetler, Sosyalist Devrimciler, Men-şevikler, sonra Troçkistler ve sol ile sağ muhalefet karşıt sınıfların -burjuvazi, küçük burjuvazi, feodal sınıflar ve kulaklar- cephesi olarak görülüyordu. Sovyetler Birliği bu düşmanlardan bazılarına yardım eden düşman güçlerle çevrili olduğundan, yan-milliyetçi ithamlar da söz konusu olabiliyordu. Düşmanlar yabancı, hain, casus ve sabotajcıydı. Bu suçlamalar siyasi, sınıfsal ve milli düşmanlıkların karışımından oluşuyordu. Fakat 1920'de Lenin, SS'i muştulayan ürpertici terimlerle düşmanı tarif etti: "Kan emiciler", "örümcekler", "sülükler", "parazitler", "böcekler", "tahtakuruları", "pireler". Buradaki dil halkı zehirleyen tehditkar ve insanlıktan çıkarılmış düşmanların temizlenmesi gerektiğini akla getiriyordu.

İç savaştan sonra bir rahatlama dönemi geldi. Pek çok eski çarcı yüksek memur, Beyazlar ve Sosyalist Devrimciler 1920'lerin başından ortasına kadar partiye kabul edildiler. 1928'e kadar, yani Yeni Ekonomik Politika (NEP) sı-rasmda ekonomik kontroller de gevşetildi ve bağımsız mülk sahiplerinin piyasaya yönelik üretimine izin verildi. Ulusal azınlıklara daha fazla özerklik sağlandı. Fakat yaklaşık olarak 1928'den sonra Stalin ve diğer radikaller daha fazla merkezi kontrol ve güç talep etmeye başladı. İdeolojik gücün rolü burada kritikti, çünkü Marksizm daha iyi bir sınıfsız toplum modeli sunuyordu. Gelecek biliniyordu ve muazzam ölçekte sınai kalkınma gerektiriyordu. Radikaller her türlü muhalefete rağmen yapısal dönüşümün dayatılması gerektiğini öne sürdüler. Rejim uzlaşmaya gidebilirdi -zaten sonradan gitmişti. Fakat 1920'lerin sonlarında ve 1930'larda radikaller kazandı ve işe yarayan her türlü aracı kullanarak düşmanları yok etmeye çalıştılar. Kitlesel tasfiyeler, sürgün, açlık ve cinayet şeklinde dört aşama yaşandı: 1928-32'deki kültür devrimi ve zorunlu kolektifleşme, 1932-3'teki Büyük Kıtlık, 1935-8'deki Büyük Tasfiye ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki etnik temizlikler. Tüm bunlar Stalin'in liderliğinde gerçekleşti. 1953'te öldüğünde hâlâ milyonlarca kişi gulag zorunlu çalışma kamplarında çile dolduruyordu. Ardından rejim ılımlı bir hal aldı ve durağanlaştı.

İlk kültür devriminde daha genç, daha proleter bir radikal komünistler kuşağı, parti-

devlete sızmış burjuva entelektüellerine ve bürokratlarına karşı bir smıf savaşı başlatmıştı. Esasen aşağıdan yukarı bir parti hareketi yaşanmıştı. Stalin tepki olarak zikzak yaptı, bazı hareketlere izin verdi, diğerlerini dizginledi (Fitzpatrick, 1978). Fakat 1928 Beş Yıllık Planı, yani A planındaki zorunlu sanayileştirmenin yanında bu devrim gölgede kaldı. Planın amacı öldürmek değildi; fakat düşman sınıflara çok sert muameleye yol açtı. Burjuva ve küçük burjuva girişimcilerin mülkleri kamulaştırıldı, sonra da bu kesimler "emek harcamayan", "yabancı", "sınıfsal mevkisinden indirilmiş", "geçmişten kalma insanlar" olarak nitelendi. Birkaç tanesi idam edildi, daha fazlası doğuya doğru sürüldü, ama çoğunluğu sadece ayrımcılığa maruz kaldı, yurttaşlık haklarından yoksun bırakıldı. Bu durum en uç haliyle gıda tayınlarından ve barınacak yerden yoksun kalmak anlamına geliyor, kötü beslenme ve açlık tehdidi yaratıyordu. Fakat kırsaldaki sorun daha büyüktü. Bu kesimde Bolşeviklerin ve istikrarlı devlet kurumlarının sayısı azdı. Zorunlu sanayileştirmenin bedelini tarım fazlasıyla ödemek gerekiyordu -yirminci yüzyıldaki Marksist ekonomik planlamaların hepsinin sorunu bu olmuştur. Kentli işçileri beslemek ve mamul mal ithalatının maliyetini karşılamak için köylülerin tahılı düşük fiyata vermesi gerekiyordu. Nüfusun büyük bir kısmını oluşturan köylüler de, tahmin edileceği gibi direndiler. İlk başta sadece fiyatları yükseltmek için tahıl istifi yapıyorlardı.

Bolşevikler kırsal nüfusa karşı eskiye dayanan acımasızlıkla buna karşılık verdiler. Lenin'in orta halli ve zengin köylü mülk sahiplerini tanımlamak için kullandığı tabirle, kulak sınıfına karşı bir sınıf savaşı yürütüldüğünü beyan ederek kurbanı suçladılar. Bu tabirin Rusya kırsalında hemen hiç karşılığı yoktu. Tanıma uyan çok az köylü vardı. Her halükarda, sadece zenginler değil köylülerin çoğu artık rejim karşıtıydı. Parti kırsalda harekete geçirici güçten yoksun olduğundan, muhalefete kurumsallaşmış kontrolle karşılık veremiyordu. Önce tereddüt etti, sonra parti üyeleri ve kentli işçilerden, yani seçmen grubundan müteşekkil milislerden yardım alan güvenlik polisinin dışarıdan uyguladığı kuvvete başvurdu. Bunun üzerine köylü direnişi dalga dalga büyüdü, binlerce terörist eyleme ve yerel komünist yetkililerin öldürülmesine yol açtı. Köylü erkekler genelde terörist eylemleri yapıyor, kadınlar da daha açıkta protestoları örgütlüyordu. Direniş sadece yerel olarak örgütlendiği ve açıkça askeri biçimler alma cüreti gösteremediği için, rejimle uzlaşamazsa başarısızlığa mahkûmdu (Viola, 1996).

Fakat rejim çok daha üstün siyasi ve askeri güce sahip olduğundan uzlaşma ihtiyacı duymuyordu. 4b numaralı tezimin bir smıf versiyonu geliştirildi. 1930 başlarında radikalleşme sonucu B planına, yani tarımın kolektifleştirilmesine geçildi (Fitzpatrick, 1994: 2. Bölüm). Köylüler kendi hane ekonomilerinden uzaklaştırılıp devlet kontrolündeki kolektif çiftliklere, yani kolhozlara yerleştirilirse artığa el konabilirdi. Muhalefetin üstesinden gelmek için smıf analizi genişletildi. Zengin köylüler hâlâ gerçek kulak, yani düşmandı: "Açgözlü, şiş göbekli ve yabani", "en vahşi, aldırışsız ve zalim sömürücülerdi". Onlar Rus halkının kanını emen "sülükler" ve "vampirlerdi". Orta halli köylüler sertlikle doğru smıf hattına çekilecek "tereddütte" sınıflar olarak damgalanmıştı. Yoksul köylüler bile "kulakların altında" sayılıyordu ki bu da Bolşeviklerin köylüleri nasıl "çocuksulaştırdığmın" bir göstergesidir (der Viola, 1996: 29-36). Bu yüzden tüm köylüler

kolektif çiftliklere taşınacaktı. Özel toprak mülkiyeti kaldırıldı ve köy kurumlan yok edildi. Kırsaldaki militanların azlığı yüzünden kolhozlar bile etkin bir şekilde denetlenemiyordu. Güvenlik polisi ve paramili-ter “işçi tugayları” işlerin yürümesi için devreye girdi. A planı, yani zor yoluyla sanayileşme B planına, yani ilk başta sadece kulak güçlerini sınırlandırmaya yönelik seçmeci kolluk kontrolünde baskıya dönüşmüştü. Fakat direnişin devam etmesi üzerine Stalin 1929 Aralık’mda, kulak sınıfının tasfiye edileceğini ya da ortadan kaldırılacağım ilan etti (insanlar değil ekonomik kategori öldürülecekti). B planı genişleyerek C planı, yani kolluk kontrolünde tehcir oldu. Orta halli ve yoksul köylüler yakındaki kolektif çiftliklere gönderildi, kulaklar daha da uzağa gitti. En tehlikeli olan yaklaşık 60.000 hane reisi idam edilecek ya da toplama kamplarına gidecekti. Aileleri de ülkenin en uzak köşelerine sürülecekti. 150.000 aile ise orta düzey tehlike yarattığından o kadar uzağa gönderilmeyecek, ama yine de ülkenin çorak kesimlerine gidecekti. Geri kalan

600.000 kulak ailesinin mülkleri kamulaştırılacaktı, kendi bölgelerine yeniden yerleştirileceklerdi fakat illa ki kendi yörelerine gönderilmeyeceklerdi. Buraya kadar yukarıdan aşağı devrimci projeler ile aşağıdan kararlı direnişin çarpışmasından kaynaklanan düzenli bir gerilim artışı yaşandı.

Fakat parti aktivistleri öyle coşkulu bir çaba içine girdi ki, kolektifleştirmenin hızı ve şiddeti artarak Tablo 1.1’deki daha düzensiz kategorilere, pog-romlara ve şiddet yoluyla tehcire dönüştü. Bu durum liderliği yer yer sevindiriyor, yer yer de kontrolü kaybetmekten korktuğu için telaşa sürüklüyordu. Bu bileşime D planı diyorum, fakat bir plan doğrultusunda ilerleyecek kadar düzenli değildi ve farklı parti kademeleri ve bölgeleri arasındaki karmaşık güç ilişkilerinden etkileniyordu. Stalin 1930 Martı’nda partiyi, “başarıdan başı döndüğü” için akılcılığını kaybetmekle suçlayarak işleri yavaşlatmaya çalıştı. Kolektifleştirme gevşetildi ve bazı köylüler artık Yoldaş Stalin’e karşı çıkmakla suçladıkları yerel komünistlere saldırmaya başladı.

Fakat bu tereddütlü politikaların altında radikalleşme, tahıl kamulaştırma ritimlerinin güdümünde ikinci mezalim safhasına geçiyordu. Bolşevikler A planına bağlı kalarak şehirleri beslemek ve ithal mamul malların parasını ödemek için çiftliklerin ürünlerini almaya devam etti. Rejim her yıl bölgesel tedarik düzeyleri belirliyordu. 1931 hasadı düşük olunca, yüksek kotalar köylüleri çok güç durumda bıraktı. İşçi tugayları tahılı zorla aldı, direnenleri öldürdü. Köylüler aç kaldı, kimileri tahıl istifledi, hayvanlarını yedi ya da kolektif çiftliklerden yiyecek çaldı. Bu yüzden 1932 hasadı daha da kötü oldu ve tedarik kotaları köylülerin sıkıntısını artırdı. Direniş her yıl aylık ürün kamulaştırma döngülerine göre artarak terörizme dönüşüyordu (Viola, 1996: 102-10). Rejim alelacele toplanmış işçi milisleri, yani sayıları üzerinden adlandırılan 25.000’lerle zor kullanma dozunu artırdı. Ve Durgun Akardı Don’un itibarlı yazarı Mikhail Sholokhov, “saygın toprak karıcılarına” böyle muamele edilmesini protesto etmek için Stalin’e bir mektup yazdı. Stalin’in yanıtı sert oldu:

Saygın toprak karıcıları... sabotaj yapmıştır, işçi sınıfını ve Kızıl Ordu’yu ekmeksiz

bırakırken hiç vicdan azabı çekmemektedir... Sabotajının sessiz ve görünüşte masumane (kansız) olması... saygın toprak karıcılarının Sovyet iktidarına karşı özünde “sessiz” bir savaş başlattığı gerçeğini değiştirmez. Bu savaşta açlıktan ölmemiz hedefleniyor, Yoldaş Sholokhov. (Fitzpatrick, 1994: 75)

Artık fiilen E planına yani sert smıf savaşma geçilmişti. Stalin döneminde en fazla ölüm bu savaşta olmuştur. Büyük Kıtlık sırasında köylü ölümleri kötü beslenme, hastalık ve açlıktan 6-8 milyon gibi inanılmaz düzeylere ulaştı. Sta-lin ya da diğer radikaller, farazi kulak çekirdek kadrosu dışında hiç kimseye bu kadar sert muamele etmek istememişti. Devrimci dönüşüm projelerinin beklenmedik bir sonucuydu bu; hem parti elitlerinin hem de alt kademelerinin kurbanlara yönelik aldırışsızlığı, bazen de nefreti yüzünden şiddet artmıştı.

Bu aşamada düşmanların kimliği kontrol edilemez şekilde genişledi. Sınıf, etnisite gibi kendiliğinden anlaşılmıyordu. Kulağın tam olarak kim olduğunu kimse bilmediğinden, resmi tanımlar değişip durdu (Lewin, 1985). Yetkililer zengin köylüleri hedef alacak, orta halli köylüleri yabancılaştırmayacak, Kızıl Ordu askeri ve sanayi işçisi deposu olan daha yoksul taşralı ailelere cazip gelecek tanımlar yapmak için çabalıyordu. Peki sokakta sigara ya da patates satan en küçük tüccarlar gerçekten sınıf düşmanı küçük burjuvalar mıydı? Toprak sahipleri ve kapitalistler mülksüzleştirilince yine sınıf düşmanı olmaya devam ediyor muydu? Smıf doğuştan gelen, yeniden eğitimin değiştiremeyeceği kalıcı bir nitelik miydi, eşler ve çocuklar da mı kulak ya da küçük burjuvaydı? Sınıf kalıtsal mıydı: Çocuklar, kuzenler, torunlar hep smıf düşmanı olarak kalacak mıydı? Sınıf düşmanı soyla tanımlanıyorsa, asimilasyon ya da kültürel bastırma gibi hafif temizlik biçimlerinin işe yaraması imkânsızdı. Sınıf düşmanı, halk olarak proletaryanın gövdesinden şiddet yoluyla kopartılmalıydı.

Yerel yetkililer ve gezici paramiliterler, “Kolektif Çiftliklerden Sımfa-Yaban-cı ve Kolhoz Karşıtı Unsurların Tasfiyesi” başlıklı formları doldurmak zorundaydı. Alaylı sosyologlar olmalarını gerektiren bu işe dört elle sarıldılar. Kulak bir isim olmaktan çıkıp sıfat oldu ve direnen herkes kulak-benzeri karaktere sahip olmakla suçlandı. Bunların arasmda eski toprak sahipleri rejimiyle bağı olan insanlar, din adamları, kilise büyükleri, Baptistler ve Evanjelikler gibi gayri-Ortodoks mezheplerin üyeleri, zengin köylüler, çarlık döneminin sonunda Stolypin reformlarına katılmış “ayrışan” köylüler, müteşebbisler, tüccarlar, işadamları, çarcı subaylar, çarcı polisler, Kazak reisleri, konak kahyaları, köy büyükleri vardı. Hattâ iç savaş döneminde Beyazları, sosyalist devrimcileri ya da Ukrayna milliyetçilerini destekleyen herkes bu kategoriye sokuluyordu. Yurtdışmdan gelmiş taşra öğretmenleri, doktorlar, veterinerler, agronomistler gibi orta sınıftan yabancılar da saldırı altında kaldı. Yerel yetkililer zaman zaman sınıfla alakasız muhalifleri, örneğin cinsel adaba uymayan bekar kadınları da hedef alıyordu -önceki yüzyıllardaki cadı avlarına benzer bir durum ortaya çıkmıştı. Merkezi ve bölgesel parti yetkilileri yerlilerin hınçlarını ikinci ve üçüncü kuşaklardan çıkardığından şikayet ediyordu. Partinin elit kesimi (Maocu muadillerinin aksine) bu nesepleri resmen suçladı, ama smıf düşmanlarının ıslah edilebilirliği konusunda tereddüt etti. Bazılarına zulmedildi, ardından rehabilite edildiler,

bir süre sonra yine zulmedildi. Burada tabandan, yani "derin kriz ortamında kendi içine kapanmış taşradan" gelen "yüksek ve geleneksel antagonizmalarm doğurduğu bir siyasi savaş bileşimi" vardı (der Viola, 1993; 1996: 113).

1930'larm ortalarından itibaren üçüncü safhaya geçildi ve temizlik içeriye, partinin kendisine döndü. Zorunlu sanayileşme, kolektifleştirme ve açlık çok büyük siyasi uyuşmazlıklar doğurmuştu. Fakat 1920'lerde ve 1930'larda hiç gerçek seçimler yapılmamıştı. Nihayetinde alman parti kararma herkes uyduğu müddetçe muhalefete ve hiziplere hoşgörülü davranılıyordu. Fakat muhalefet açık normlar ya da kurumlarca düzenlenmiyordu. Parti açıkça uygunsuz üyeleri chistka yoluyla ortadan kaldırmak için usûller geliştirmişti. Chistka süpürme ya da temizleme olarak çevrilebilirse de, daha genel anlamı "tasfiye"dir. Suçlu, yozlaşmış, alkolik ya da sadece kariyerist sayılanların ayıklanması için parti düzenli olarak tasfiyeler yapıyordu, fakat "ideolojik sapma" ve "yabancı" (düşman sınıflarla) bağlantılar tasfiyelerin yaklaşık beşte birini oluşturuyordu. 1929-30 tasfiyesinde taşradaki mağdurlar beceriksiz ya da fırsatçı olduğu için, beşte biri ise eski rejimle bağlarından dolayı tasfiye edilmişti. Bu ilk tasfiyelerde en üst kademedekiler hariç, her düzeyden parti üyelerinin yüzde 10-25'i temizlendi. Çok azı başka ceza aldı ve partiden atılacaklar sorgulama sürecini de içeren kolektif kararlarla belirlendi; fakat zaman zaman şike, yozlaşmışlık ve iltimas da devreye girdi. 1933'teki tasfiye biraz daha sertti, çünkü daha fazla kişi hapse atıldı ve birkaç kişi öldürüldü. 1935 Smolensk verileri sınıfsal ya da siyasi düşman olarak partiden atılanların yüzde 30'a yükseldiğini gösteriyordu (Getty, 1985: 2, 3. Bölümler). Fakat 1937'ye kadar hapishane nüfusu artmadı.

1937-8'deki Büyük Terör döneminde kardeş katlinde patlama oldu. Kesinlikle planlanmamıştı; fakat giderek kapsamı genişleyen saldırılar sırasında cinayetler arttı. Yerel parti elitlerine her türlü araca başvurarak kotaları doldurmaları söylendiği için kolektifleştirme merkezi kontrolü biraz azaltmış olabilir. Terör parti üyelerinin üstlerine karşı hınçlarını kullanarak merkezi kontrolü yeniden kurmanın bir yoluydu belki de. İçerideki korkular jeopolitik korkulardan da besleniyordu. Savaş yaklaşıyordu ve Ispanyol İç Savaşı Sovyetlerin tecrit edildiğini açığa çıkarmıştı. Sebepleri ne olursa olsun, Büyük Terör döneminde 1.5 milyon kişi devlete karşı suçlarla itham edildi, bunlardan 1.3 milyonu hapis cezası alırken 680.000'i de idam edildi (Werth, 1999a: 190; 1990b: 100). Mevki ne kadar yüksekse ceza da o kadar yüksekti. Nikita Kruşçev, o dönemde Merkez Komite üyelerinden neredeyse yüzde 70'inin öldüğünü söyler. Fabrikalarda işçiler emniyetteydi, oysa müdürler ve teknik uzmanlar çok büyük tehlikedeydi ve hapishanelerdeki tutsakların eğitim düzeyi hızla yükseldi (Hoffman, 1993; Thurston, 1993; Werth, 1999a: 191). 1920'lerin başlarında siyasi hasım olup sonradan partiye katılanlar ve partinin içinde ilk dönem hizip oluşturanlar eski Bolşeviklerden daha fazla sıkıntı yaşadı (Getty & Chase, 1993: 230). Fakat nadiren kesin hedefler vardı ve suçlamalar giderek şiddetleniyordu. Pek çok kişi dış güçler, uluslararası kapitalizm ya da faşizm için çalışmak gibi fantastik suçlarla itham edildi.

Terör yoğunlaşınca parti bağlantıları daha az olan ya da hiç olmayan pek çok kişiyi de

pençesine aldı. Sanayideki müdürler, mühendisler ve planlamacılar üretim kotalarını karşılayamazlarsa sabotajla suçlanıyordu. Tutuklama kotaları kondu ve giderek yükseldi. Milyonlarca kişi artık zorla sanayileşme için zorunlu emek katkısı yapan kampların bulunduğu gulaglara dolduruldu. Son sınırına kadar kullanılan köle emeğiyle demiryolları, kanallar ve yollar inşa edildi, kömür çıkarıldı. Bu tutsakların çoğu toplumsal ölçeğin alt ucundan geliyordu. Hukuksallığm çöküşü polisin her toplumsal sorunla aynı şekilde ilgilenmesini getirdi. Suçlular, çocuk suçlular, toplumun marjlarında belgesiz yaşayanlar, orada burada çalışanlar, alkolikler, fahişeler, şüpheli sosyal ya da etnik gruplar, yerel hasımlar vs. içeri atılabiliyor, asgari hukuk süreçleri işletilip sabotaj ya da halka düşmanlıktan suçlu bulunduktan sonra gulaga gönderiliyordu.

Terörü başlatan kişi, hemen her yeni girişimde muhakkak parmağı bulunan Stalin'di. Bu işte iki liderlik grubundan destek almıştı: Bunlardan biri siyasi/askeri güvenlik aygıtını içeren grup, diğeri ise partiyi bürokrasiden ve yozlaşmadan arındırmak için aşağıdan radikal yenilenmesini teşvik eden daha ideolojik gruptu (Getty, 1985: 4-7. Bölümler). Alternatif bir lider yoktu. Yetkililerden birinin dediği gibi, "herhangi bir liderlik değişimi son derece tehlikeli olacaktır... şu anda durmak ya da geri çekilmek her şeyi kaybetmek anlamına gelecektir" (Conquest, 1990: 29, 34-5, 80-3). Taşradaki baskı azaltılırsa zorunlu sanayileşme gerçekleşemezdi. Kimse bu hedefe ulaşmanın alternatif bir yolunu savunmadı. Tereddüt edenler ve karşı çıkanlar tasfiyelerde tek tek ayıklanabiliyordu. Bunlar işkence ya da ailelerini ve yakın dostlarını korumak uğruna itirafta bulunarak birbirlerini yarı yolda bırakıyor, Stalin'in partiyi kontrol etmesine boyun eğmek dışında hiçbir alternatifleri olmadığını görüyorlardı.

Öte yandan Stalin, yerel parti başlarına, "küçük çarlara" isyan eden, onları "kötü bağlantılarla", kötü yönetimle, iltimasçılıkla ve yozlaşmışlıkla suçlayan alt kademeden radikal partililerden de yardım görüyordu. Taşradaki saldırılar "kolhoz demokrasisi" talebine yönelikti. Yerliler tutuklama ve idam kotalarını aşmaya çalışıyordu. 1938'e gelindiğinde Merkez Komitesi baskı düzenini dizginleme çabasmdaydı (Fitzpatrick, 1994:194-8; Manning 1993:193). Lupher'e (1996: 110-23) göre, Büyük Tasfiye tepedekiler (Stalin ve yakın çevresi) ile tabandakiler (parti sayesinde teknik nitelik ve hareketlilik kazanmış eski işçilerden müteşekkil yeni insanlar) arasındaki ittifakın ürünüydü. Bu ittifak parti elitlerinin orta kademesine, yani zorla sanayileşme sırasında güç kazanmış olan nomenklatura'ya karşıydı. İlk kültür devrimi safhasındaki radikallerden çoğu artık daha yeni radikallerin tabiriyle bürokratik devrim düşmanları haline gelmişti. Demek ki bu üçüncü safha bile gerçekten totaliterliği yansıtmıyordu. Güçlü bir yukarıdan-aşağı zincir vardı, güvenlik polisiyle destekleniyordu, partinin alt kademelerinde ise şevkle etkisi artırılıyordu. Sonuçta parti-devlet içinde hizipleşme artmıştı.

Cinayetlerin aynı zamanda etnik zemini de vardı. Açlık ve sürgünler bölgelere göre eşitsiz dağılmıştı. Dış bir güçle ilişkilendirilebilen azınlıklar -özellikle Polonyalılar ve Almanlar- neredeyse smıf konumundan bağımsız olarak hedeflenmişti (Weiner, 2001: 140). Açlık ve sürgün Ukrayna'da da başka yer-lerdekinden şiddetli olmuştu. İç savaş sırasında en büyük Sovyet karşıtı milliyetçi hareket burada doğmuştu ve Ukrayna milliyetçiliği (önceki

bölümde gördüğümüz üzere) Polonya sınırının hemen ötesinde canlılığını koruyordu. Stalin 1935'te Ukrayna entelektüellerinin yüzde 80'inin öldürülmesini emretti. Bazılarına göre amacı Ukrayna şehirlerini "tekrar Ruslaştırmak" ve UkraynalIları "köylüleştirmekti". Bu amacın Hitler'in 1939'da Polonya'daki politikalarına doğrudan benzetilmesi mümkündür. 1932-3 döneminde Ukrayna'daki ölüm oranı genel oranın iki katından fazlaydı, ayrıca 1930'da resmi ağızdan bir gazete hedefin "Ukrayna milliyetçiliğinin toplumsal tabanını - bireyci köylü tarımı- yok etmek" olduğunu ilan etmişti (krş., Mace, 1984, 1997). Yine de ölüm oranlarına daha geniş kapsamlı olarak baktığımızda bu iddiaya gölge düşüyor. Sadece Ukrayna'da değil, tahıl üretilen tüm "kara topraklı" bölgelerde (kuzey Kafkaslar, Moldovya ve aşağı Völga) ölüm oranı en yüksek düzeydeydi, ana tüketici bölgeler ise ölüm oranının en düşük olduğu yerlerdi (Wheatcroft, 1993: 282-4). Parti-devlet büyük ihtimalle sınırlı zorlayıcılık kaynaklarını en büyük artığa el koyabileceği -ve zorla kolektifleştirmenin en hızlı gerçekleştiği- yerlere yönlendirmişti. Ayrıca buralardaki direniş de daha fazlaydı, köylüler daha iyi örgütleniyor, ülke dışındaki sempatizanlardan daha çok yardım geliyordu ki bu da baskıyı iki katma çıkarıyordu (Fitzpatrick, 1994: 71-4; Viola, 1996: 158-60). Rus milliyetçiliği de dolaylı olarak devreye girmiş olabilir, çünkü ana tüketim bölgeleri Rusya'daydı ve ana üretim bölgeleri değildi. (Rus) "merkez"e karşı "düşman çeper" dili artık Bolşevik parti ve devlete de sızıyordu (der Tucker, 1990: 109). Yine de bu milliyetçi akımlara karşın, ana itici güç Marksist smıf mücadelesi ve kalkınma ideolojisiydi.

Yine de Büyük Kıtlık sonrasındaki cinayetlerde milliyetçilik dozu arttı.. İki savaş arasında pek çok Marksist iktidarı almak ve korumak için sanayi pro-leteryasmdan daha geniş bir destek tabanına ihtiyaç duyduklarını fark etmişlerdi. Bu yüzden proletaryanın kapsamını genişlettiler ve halkı "çalışan halk", "emekçi kitleler" ya da "işçiler ve köylüler" diye nitelediler. 1930'larm ortalarında ana smıf düşmanlan yenilmişti. Stalin artık hem işçileri hem köylüleri kapsamak için eski narodny terimini kullanıyordu. Faşizm Avrupa'da tehdit-kar, zehirli bir Bolşevizm karşıtı varlık gösteriyordu ve Sovyetler Birliği tecrit edilmiş görünüyordu. Bazı sınır milletleri etnik düşman olarak tanımlanıyordu -Almanlar, Polonyalılar, Letonyahlar, Koreliler. Proletarya ile halk kaynaşmış, yabancı dış-gruplann kuşattığı tekil bir organik bütün oluşturmuştu. Sonra "Büyük Yurtsever Savaş" (ikinci Dünya Savaşı) milliyetçiliği yoğunlaştırdı. Savaşta korkaklık ve beceriksizlikle suçlananlar ve Naziler tarafından esir alman Ruslar hain, casus, sabotajcı olarak adlandmlıyordu. Almanlardan korkunç muamele gören savaş esirlerinin de aralannda bulunduğu binlerce Sovyet yurttaşı 1945'te yurtlanna döndüklerinde gulaga gönderildiler. Pek çoğu orada öldü.

Aynca etnik kurbanlar da vardı. Stratejik sınır bölgelerinden az sayıda etnik sürgünler savaş öncesinde başlamıştı. 1937-8'de Japonya'yla savaş çıkacağı korkusuyla Vladivostok çevresindeki 180.000 Koreli Orta Asya'ya sürüldü. Fakat İkinci Dünya Savaşı sırasında sekiz Sovyet ulusu rejim tarafından potansiyel Alman işbirlikçisi olarak tanımlandı. 1.5 milyon etnik Alman Sovyet yurttaşının yüzde 80'inden fazlası 1941 ve 1942'de doğuya sürgün edildi. Erkekler ailelerinden aynldı ve geçinmeleri için hemen hiçbir önlem

alınmadan SSCB'nin uzak köşelerine dağıtıldılar. Bunlar 14 yıl boyunca farklı şekillerde ama çoğunlukla korkunç koşullarda yaşayacaklardı. ABD'nin Japon kökenli Amerikalıları kapattığı yeniden yerleştirme kamplannın çok daha sert bir versiyonuydu bu. Diğer yedi ulus da Balkarlar, Çeçenler, Kmm Tatarlan, Inguş-lar, Karaçiler, Kalmuklar ve Mesketyanlardı. Bazıları özerklik emelleri için Almanlardan yardım istediler. Birkaç yüz Çeçen savaşçı Alman saflannda savaştı. Bunlann hepsi taraf değiştirebilecek sınır uluslanydı.

Fakat bu yedi ulusun temizlenmesi ancak 1943'te, Wehrmacht Sovyetler Birliği'nden atılırken yoğun bir seviyeye geldi, işbirliği artık ciddi bir tehdit olmadığından, uzun zamandır Rus emperyalizmine direnen küçük savaşçı sınır halklanndan kurtulmanın fırsatı bulunmuştu. Lieven'in (2000: 314-16) belirttiği gibi, Stalin'in sürgünleri Almanya'yla savaşın bir parçası olmaktan ziyade geleneksel Türkiye ve Türk halklar probleminin çok daha acımasız bir "nihai çözümü" olarak açıklanabilirdi. 1943'ten itibaren bu uluslardan 3-5 milyon kişi sürüldü. 119.000 kişilik NKVD birliği bunlara eşlik etmeye aynldı -Almanlara karşı kullanılabilecek kuvvetler böylece önemli ölçüde azalmıştı. Bu halklar sürüldükleri yere varınca, topluluk hislerini yok etmek için sayısız uydurma Gulag kampına ve amele taburuna dağıtıldılar. Cinayetler nadirdi ve bu seferki sürgünler öncekilerden daha iyi düzenlendiğinden amansızca ihmalden ya da aşırı çalışmadan ölenlerin oranı azaldı; fakat yine de binlerce kişi öldü. Küçük Inguş ulusu büyük ihtimalle en yüksek oranda kaybı verdi, onu da Kırım Tatarlan takip etti. Tüm etnik anayurtlara Ruslar yerleştirildi ve kültürel kalıntılar silindi. Sovyetler Birliği ancak 1956'da bu büyük suçları kabul etti ve söz konusu halkları anayurtlarına geri döndürmeye başladı (Legters, 1997; Naimark, 2001: 3. Bölüm; Rummel, 1998; Werth, 1999a: 216-25). Bu cinai etnik temizlik, bir grubun kolektif kültürel kimliğini silme girişimlerini de içeren BM tanımına göre soykırım sınıfına giriyordu. Yine de kasıtlı katliamlar yoktu.

Stalin'in Üst Sovyet yoluyla planladığı, devlet kuramlarının hayata geçirdiği, devlet güvenlik polisinin fiilen cinayetleri işlediği bu temizlik son derece devletçiydi. Paranoyak ama stratejik düşünebilen bir liderin, savaş döneminde savunmasız kalan belalı gruplara karşı savaş zamanı başlattığı önleyici bir güvenlik önlemi olarak görülebilirdi. Bu politikalar Rus yerleşimciler arasmda popüler olsa da, etnik temizlik aşağıdan halk güçlerinin etkisine karşılık gelmemiş, bu güçler yüzünden radikalleşmemişti. Fakat komünist bir politikadan ziyade emperyalist bir politikaydı ve bir daha tekrarlanmadı. SSCB savaştan sonra sosyalist ulusöteliğe ve yerel uluslar federasyonuna geri döndü. Kimilerine göre, Sovyet rejimi ulusal hayaller peşinde olmayan etnik grupların bile ulusluğunu tanıyıp onlara siyasi özerklik verdiği için, etnik milliyetçiliği istemeden körüklemiş olabilirdi (Brubaker, 1996: 26-40). Çeçenya'daki etnik temizliğin günümüzdeki aşamasında ise suçlu demokratik olarak seçilmiş rejimdir.

Stalinizm döneminde mağdur olanların çoğu köylüydü. Kulakşızlaştır-ma sırasında toplam 1.8 milyon kişi resmen tehcir edildi ve tehcir sırasında toplamda yaklaşık 600.000 kişi öldü (Fitzpatrick, 1994: 80-8; Werth, 1999a: 155-207). Büyük Kıtlık sırasında muhtemelen toplamda 6-8 milyon kişi öldü. Werth'in tahminine göre Büyük Terör sırasında 685.000 kişi

idam edildi. Etnik tehcirlerde yaklaşık 100.000 Çeçen ile 50.000 Tatar ve muhtemelen diğer uluslardan 50.000 kişi öldü. Gulag tutsaklarının sayısına dair son tahminler 5 ile 10 milyon arasındadır ki bunların da pek çoğu ölmüştür (Nove, 1993; Werth, 1999a: 206; Wheatcroft, 1993). Tüm safhaların toplamında kaç kişinin öldüğü bilinmiyor. En sakıngan tahminler 8-10 milyon civarındadır, ama kimi tahminlerde bu rakam çok yükselir (Conquest, 1986: 306; 1990: 484-90;

Mace, 1984; Rummel, 1994: 83). Bunlar arasında muhtemelen 1 milyonun altında insan idam edilmiş ya da başka şekillerde doğrudan öldürülmüştür. Toplam Sovyet nüfusuna oranla, ölenler sadece yüzde 4-6 düzeyindedir ki bu anlamda soykırımın yanma bile yaklaşamaz. Fakat yine de korkunç mezalimler yaşanmıştır.

Sovyetlerde basit bir totaliter düzen yoktu; çünkü hem yukarıdan aşağı hem aşağıdan yukarı bir işleyiş vardı. Getty (1985: 36-7), Stalinizmi epeyce kaotik bulur, çünkü parti küçük, bölünmüş ve disiplinsizdi, planlama ya da kayıt tutma kapasitesi çok azdı. Werth (1999b: 103-6) ise safhalarının farklı ritimleri ve gerekçelerine bakarak değişken geometri terimini tercih eder. Temizlik en tepede kararlaştırılıp emir komuta zinciri yoluyla hayata geçirilmişti. Bu emir komuta zincirlerinin bir kısmı hiyerarşik (ordu ve güvenlik polisi gibi), diğerleri son derece gevşekti (mesela işçi milisleri). Werth 1930-3 tehcirlerini örnek verir. Kararlar üst düzeyde verilmiş, böylece polis, işçi milisler ve radikal partililer çabucak yarım milyon aileyi kolektif çiftliklere ve çalışma kamplarına yerleştirilecekleri varsayımıyla derdest edip göndermişlerdi. Fakat bu ailelerin gittiği yerde onları kaldıracak kaynak yoktu. Werth'e göre bu politika "tehcir-terk etme" haline gelmiş, insanlar yeterli gıda ya da sağlık önlemleri olmadan kamplara tıkılırsa meydana gelebilecek türden ölümlere istemeden sebep olunmuştu. Yine de çeşitli kurumlar arasmda bir benzerlik görür. Hepsi de düşmana inanmaktadır; istatistiklere ve kotalara kafayı takmıştır; çiftlikleri, fabrikaları, tehcirleri ve hapishaneleri tek bir terörize sanayileşmede birleştirmektedir (1999a: 266-7). Ben de, faydacılar ve bürokratlar, düşmanları temizlemenin neticede ahlaki görüldüğü devrimci dönüşüme bağlılık duyan radikallere yenilince tutarlılık oluştuğunu eklemek isterim. Bu temizlik en korkunç döneminde bilinçli sımfkırım/siyasikırım olmuştu. Fakat ilk başta böyle dehşet verici bir sonuç hedeflenmiyordu. Dönüşümsel hedefleri barışçıl şekilde gerçekleştirecek istikrarlı siyasi kurumlar olmamasının istenmeyen sonuçlarıydı bunlar.

ÇİN

Komünistler, işgalci Japon ordularına karşı verilen savaşla iç içe geçmiş 20 yıllık bir iç savaş sırasında Çin'in iktidarını aşama aşama ele geçirdiler. Kimi zaman yerel koşullar siyasi ya da sınıfsal düşmanlarla uzlaşmayı getirdi, kimi zaman muazzam ölçekte baskı ve dönüşüm denemeleri yapıldı. Şehirlerden kovulan komünistler ağırlıklı olarak köylü bir ordu kurdular ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Çin'in Japonlara karşı ulusal direnişinin ana liderleri oldular.

Militerleşen parti/ordu olağanüstü bir disiplin ve birlik sahibiydi, Mao'nun liderliği de

tartışılmazdı, çünkü çarpıcı bir strateji ustası olduğunu kazandığı zaferlerle göstermişti.

Savaştan sonra muzaffer Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) planı derhal Ku-omintang[2] (KMT) ve Japon çekirdek kadrosu ile işbirlikçilerini idam etmek, sonra da toprağı zorla yeniden bölüştürmekti. Kırsal nüfusu toprak sahipleri, üç köylü kategorisi (zengin, orta halli ve yoksul) ve topraksız emekçiler olarak ayırdılar. Her yerellikte toprak sahipleri ve zengin köylüler yaklaşık olarak orta halli köylü düzeyine indirildi, fazladan toprakları, hayvanları ve mülkleri daha yoksul köylülere ve emekçilere dağıtıldı. Parti ve köy örgütlenmelerini yoksul kategoriler kontrol edecekti. Tüm bunlar silahlı güçle başarılacaktı.

ÇKP'nin zaten kontrolünde olan bölgelerde çok sayıda militanı vardı. Buralarda yeniden bölüşüm zaten yarı yarıya tamamlanmıştı ve düzenli bir şekilde bitirilebilirdi. Fakat Çin'in büyük bir kısmı ÇKP'nin eline henüz geçmişti. Öğrenci milisler ve diğer yerli olmayan militanlar yerli üyeler toplamak için hızla örgütlendiler. Birkaç köye bir düzineden az militan düşüyordu. Karşılarında toprak sahipleri ve onların zorba çetelerinin kontrolünde işleyen düşman bir yerel toplumsal düzen vardı. Bu düzende himaye bağları her köylü katmanına uzanıyordu. Köylüler toprak sahibine borçlu olsalar bile sakıngan davranıyorlardı. İç savaşın gelgitlerine tanık olmuşlardı. KMT, Japonlar ya da yerli savaş beyleri geri dönerse ne olacaktı? Longxiang köyünde toprak reformu yapmaya çalışan iki genç öğrenciye topraksız bir köylünün dediği gibi (öğrencilerden biri oyun yazarı, diğeri skeç oyuncusuydu): "Ben başkaldırdıktan sonra işler söylediğiniz gibi gitmezse ne olacak? Çok zor durumda kalacağım." Ceketinin kolunu sıyırıp onlara, toprak ağası Çi'nin değneğinin sırtında bıraktığı kocaman izi gösterdi. Yaşlı bir köylü onlara daha önce de yabancılar gördüğünü söyledi: "Sizin gibi konuşuyorlardı... Sevimli insanlara benziyorlardı. Fakat toprak sahipleri milislerle geri geldi... orduları vardı... yepyeni parlak silahları vardı... Toprak sahipleri hesap sormaya geldi ve bizi sinek gibi öldürdü" (Chen, 1980: 97-8). Fanshen'de militanlar bir toprak sahibinin eşeğini köyde ev ev dolaştırmış ve almaları için köylülere yalvarmıştı. Cezalandırılmaktan korktukları için kimse eşeği almadı (Hinton, 1966: 124).

Böylece parti militanları resmi sınıf kategorilerini taktiklerine göre tercüme ettiler. Toprak sahiplerine saldırdılar, zengin köylülerin sadece topraklarının bir kısmını vereceğini açıkladılar, orta halli köylülerin korkmasına gerek olmadığını söylediler, yoksul köylüler ve emekçilerin toprak alacağını ve saldırılarda yer almak için köy milislerine katılabileceğini ilan ettiler. Sonra da güçlerini ilk önce nispeten kolay hedeflerde gösterdiler. Nispeten güçsüz bir toprak sahibi geçmiş yıllarda "sömürdüğü kirayı" geri ödemeye zorlanabilirdi. Pazarlık etmek bile geleneksel toprak sahibi - kiracı ilişkisinin bozulmazlığım zayıflatıyordu. En yakındaki toprak sahibinin evinin envanterini çıkarmak için kalabalığı toplamak da mümkündü. Militanlar evdeki uşakları bir kenara itebilir, gösterişli kapısını kırabilir, yiyecek deposunu açabilirdi. Böyle durumlarda kalabalık yağmaya başlıyor, ev sahibinin yıllar boyunca onlardan çaldıklarının tek karşılığının bu olabileceğini söylüyordu. Toprak sahibi ve ailesi avluda korku içinde titrerken âdetlere göre aşağılanıyordu. Kimi zaman yerliler toprak sahibinin çetesine, yozlaşmış veya zalim KMT ya da Japon

işbirlikçilerine saldırmak için “yerel zorba karşıtı seferler” düzenlemeye teşvik edilebiüyordu. Düşmanların lideri idam ediliyor, adamlan da sindiriliyor ya da kovuluyordu. Ardından himayeden ziyade şiddete dayanan bir toprak sahibine sıra geliyordu; borçluları köleleştiren ya da cariye yapan, hattâ bazen keyfince öldüren bu kişiler ele geçiriliyordu. Nefret edilen bu kişiler köy meydanında yargılanıyor, köylüler ithamda bulunup cezayı verebiliyordu, zira “yerel halk mahkemeleri... kitlelerin sınıf bilincini artıracak, işimizi tamamlamamızı kolaylaştıracaktır” (Kuo-Chun, 1960: 121).

Köylüler bu süreçlere ne kadar yardım ederse ganimetlerden o kadar çok faydalanıyordu. Militanlar dine saldırdığında, sıradan köylülerin mülklerini kamulaştırdıklarında ya da aslında iktidarı ve mülkleri kendilerine ayırmak isteyen genç kabadayılardan ibaretse popülerliklerini kaybediyorlardı. Fakat aylar geçtikçe daha fazla köylü saflarına katıldı, toprak sahipleriyle hesaplaştı; yeniden bölüşümün kapsamını, intikam eylemlerini, toprak sahiplerinin akrabalarını yakalayıp dövme işini yaygınlaştırdı. 1951 Eylülü’nde toprak bölüşümü 400 milyon gibi inanılmaz sayıda insan için tamamlanmıştı ki bu sayı toplam kırsal nüfusun yüzde 80’ine denk geliyordu. Bir yıl sonra oran yüzde 90’a çıktı. Yeni yerel liderler ağırlıkla orta halli ve yoksul köylülerden oluşuyordu.

Çin devrimi tarihteki en kitlesel smıf devrimiydi ve doğal olarak pek çok ölüm içeriyordu. Toprak sahibi sınıfın ortadan kaldırılması yukarıdan aşağı yürütülmüştü. Fakat katliamlar ve sınıfkırım unsurları barındırdığı yerlerde sebep çoğunlukla, parti tabanında artık ağırlığını koymuş olan yoksul köylülüğün hıncı ve öfkesiydi. Toprak sahipliği popülerliğini yitirmiş, rutin, himayecilik ve zorlama sayesinde varlığını koruyabilmişti.[3] Bu üç dayanak da ortadan kalkınca komünistler yaygın olarak ve hevesle desteklendi. Roller tersine dönmüştü. Köylüler kendilerini ezenlerden cezalandırılma korkusu olmadan ve hükümetin izniyle intikam alabilecekti. Partiye ideolojiyle bağlı değillerdi; fakat partinin ideolojisi dolaysız deneyimleri ve çıkarlarına uyuyordu. Köylüler kendilerini emniyette hissetmeye başlar başlamaz toprak sahipleri, zengin köylüler ve onlara bağlı daha zayıf kesimler öldürüldü. Bazıları direnirken öldürülmüş, diğerleri “yerel halk mahkemeleri”, “hesaplaşma” ya da “mücadele” toplantılarında dayak veya idamla cezalandırılmıştı. Toprak sahipleri servetlerini nereye sakladıklarını söylemeleri için işkenceden geçiriliyordu. ÇKP defalarca kez “yasadışı” şiddeti kınadı, fakat sadece cinayetler smıfsallıktan değil yozlaşmışlıktan kaynaklandığında ya da yerel huzursuzluğu artırdığında hakikaten keyfi kaçıyormuş gibi görünüyordu. Ama yerelliklerin çoğunda süreç aslında düzeni artırıyor, orta halli ve yoksul köylülerin sınıfsal desteğinin alındığı merkezi yandaş bölgelerinde parti-devleti pekiştiriyordu. Sınıfkırım smıf dönüşümünü ve devlet-inşasım tamamlıyordu. Bu durum devletçi cinai temizlik teorisindeki nedenselliği tersine çevirmişti: Temizlik güçlü bir devlet yaratmıştı.

Ölü sayısı tahminlerinin çoğu bir ila iki milyon arasmda değişir ki buna

200.000 ila 800.000 idam da dahildir -rakamlar büyüktür ama 580 milyonluk nüfusun küçük bir kısmını oluşturur. Dört ila altı milyon kişi de zorunlu çalışma kamplarına gönderilmiş, aşırı çalışma ve hastalıktan çoğu ölmüştür. Kentli siyasi ve sınıfsal düşmanlar

da çok sert bir şekilde bastırılmıştı. Çin'in her yerinde toplumsal düzeni yeniden kurmak için pek çok haydudu, suçluyu, fahişeyi ve afyon satıcısını da öldürmek ya da kapatmak gerekmişti. Yerel düzeyde daha pek çok hesaplaşma yaşandı. Şehirlerde yaklaşık bir milyon kişi öldürüldü, iki milyon kişi kamplara gönderildi. A planı, toplamda nüfusun yüzde bir ila ikisinin doğrudan ya da çalışma kamplarında ölümüyle sonuçlandı. Bu düzeyde bir ölüm oranı öngörülmüyordu; fakat planlamacılar sonuca aldırış etmedi -çünkü bunlar amansız iç savaşta proleter halkın düşmanlarıydı.

ÇKP'nin faydacı yönü Bolşeviklerinkinden daha güçlüydü (ayrıca parti daha bütünlüklüydü). Bu durum siyasi baskıyı hafifletiyor, hattâ parti dışı ve eski KMT yetkililerinin partiye gelmesini sağlıyordu. Rejimin B planının siyasi yönü ılımlılaştı, potansiyel muhalifleri kolluk kuvvetleriyle dalgalar halinde bastırmaya, idamdan ziyade hapsetmeye, kalıtsal izler taşıyan ayrımcılığa yöneldi. 1946-9'da aile reisinin sınıfsal pozisyonu 1990'lara kadar insanların kendi sınıfsal konumlarını tanımlamaya devam etti. Bir kişinin çocukları ve torunları ilk baştaki "iyi" smıf konumunun (işçi, köylü ya da devrimci militan) faydasını görürken, "kötü" smıf konumu (toprak sahibi, zengin köylü, kar-şıdevrimci) dezavantaj yaratıyordu. Kötü sınıfsal geçmişin etkilerinin birkaç kuşakta geçeceği varsayılıyordu.

Önceki yönetici sınıf yok edilmişti; fakat ekonomi henüz sosyalist değildi. Toprakların yeniden bölüştürülmesinin köylü hanesine bir etkisi olmamıştı. Mao'nun iddiasına göre, kendi başına işleyen köylü haneleri esasen kapitalistti ve bu yüzden üretim düzeyini ciddi ölçüde artıramazdı. Karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği teşvik edilmeliydi; çünkü "sosyalizm kırsal konumları dolduramazsa kapitalizm kaçınılmaz olarak dolduracaktır" (Yang, 1966: 26). ÇKP'nin ekonomik kalkınma teorisi geniş anlamda ortodoks kaldı ve Sovyet seleflerini izledi: Kalkınma ancak tarım kolektifleşmesinin sanayileşmeye tabi kılınmasıyla mümkün olabilirdi. Sovyetler Birliği'ne nazaran Çin daha çok tarıma dayalı olduğundan, sanayileşme amacıyla makine ithalatı için daha fazla tarımsal artığın ihracı gerekecekti. ÇKP bu yolda Stalin'in daha önce korkunç sonuçlar elde ettiğini görüyordu. Mao'ya göre Stalin "gölün suyunu boşaltarak balık avlıyordu". Aşırı militarizmden kaçınmalı, onun yerine "birlik-eleştiri-birlik" şeklinde bir siyasi silsileyi takip etmeliydiler. Liu Şaoki'nin iddiasına göre, "sosyalist ekonomi planlanmalı, fakat aynı zamanda çok-yönlü ve esnek" olmalıydı (MacFarquhar, 1974: I, 185, 313, 1983: II, 151). Lupher'e (1996) göre ÇKP ikili bir "otorite-toplumsal seferberlik" yaklaşımı benimsemiş, yerel parti militanları sayesinde kitlelerin enerjisini seferber ederek yukarıdan aşağı yönetimi dengelemişti.

Böylece ÇKP, B planının ekonomik yönünü başlattı, 1950'lerde adım adım kolektifleştirmeye doğru ilerledi, 1955-6'daki "ileriye doğru küçük sıçramayı" en ileri noktasına taşıdı. Köyler gruplara ayrılarak küçük kolektiflere ya da işçi tugaylarına dönüştürüldü. Tugayların etkinliklerinden bazılarına katılım gönüllüydü. Bu kısmi kolektifleştirme çok başarılı görünüyordu ve hemen hiç muhalefetle karşılaşmamıştı. Toprağın yemden bölüşümü zaten tamamlanmış olduğundan ÇKP köylere iyi yerleşmişti - Bolşeviklerden çok daha iyi yerleşmişti hem de (Lupher, 1996: 175). Fakat Mao 1958'de ekonomik C planına, ileriye Doğru Büyük Sıçrama'ya başladı. "Üç yıl sıkı çalışma ve sıkıntı,

sonra bin yıllık bolluk" vaat ediyordu. Her şey, yeme içme konuları bile komünleştirilecekti. Yatırımlar tarımdan sanayiye yönlendirilecek, her komünün bahçesine meşhur çelik fırınlarından kurulacaktı; "insan dalgası" teknikleriyle de emek Sovyet tarzı devasa sulama projelerine yönlendiriliyordu. Muazzam miktarda emeğin seferber edilmesi tarımsal büyümeyi garantileyecek, ortaya çıkacak artık da sanayinin büyümesini desteklemek için kullanılacaktı. Büyük Sıçrama başladığında Mao ve Liu hemfikirdi. Faydacı bürokrat Liu bunu "örgütsel seferberlik" olarak tanımlarken, radikal iradeci Mao, "emekçi halkın inisiyatif ve yaratıcılık patlamasının önünü açm" diyordu. Liderlik içinde hâlâ birlik vardı (MacFarquhar, 1983: II, 51-5; Teiwes, 1987: 51-63; Yang, 1996: 33-6). Planlar buraya kadar herhangi türden bir totaliterlikten ziyade parti birliği sayesinde çok düzenli bir sıra izlemişti.

Plan Sovyet kökenliydi, ama Sovyet militarizminin yerine Maocu ideolojik iradecilik geçirilmişti. Plana göre, merkezi planlama ile yerel inisiyatif bir dizi karmaşık üretim kotası sayesinde birleştirilecekti. Merkezi planlamacılar iki kota belirlemişti: Bir tanesi yerine getirilmeliydi ve kamuya açıklanmıştı, ama daha yüksek bir kotaya ulaşılması bekleniyordu ve bu kota gizliydi. Yerel planlamacılara bu yüksek düzeye ulaşmaları gerektiği gizlice bildiriliyordu. Ayrıca yerel planlamacılara üçüncü ve daha yüksek bir kota belirlemelerinin ve bu kotaya uymalarının beklendiği de söyleniyordu. Bu gelişkin, karmaşık sistemin daha yüksek hedeflere yönelik yerel parti inisiyatiflerinin teşviğiyle merkezi talimatları dengeleyeceği düşünülüyordu.

Fakat çoklu kota sistemi tahminleri korkunç derecede şişirdi. İlk etapta kotalar hiyerarşinin aşağı kademelerine inerken şişirme oluyordu; çünkü her kademedeki görevli partiyi etkilemek için daha iyimser bir kota koyuyordu. Ardından merkezi planlamacılar en iyimser tahminleri alıp tekrar kotalarım yükseltince tahminler yine şişiyordu (MacFarquhar, 1983: II, 31). Ayrıca tahminler taşrada da şişiriliyordu. Mao'nun iradeciliğini benimseyen taşradaki radikaller yoksul köylüler arasından çıkmıştı ve güçleri kolektifleşmeye dayanıyordu. Onlar geriye şişirilmiş hedefler bildirince, merkezi planlamacılar daha faydacı taşra yetkililerine baskı yaptılar. Düşük hedefler koyan bu yetkililer görünüşe bakılırsa yeterince verimli değildi ve ÇKP hedeflerine gönülden bağımlılık duymuyordu. Böylece bölgesel hizipçilik ortaya çıktı ve ÇKP bütünselliğini biraz yitirdi. Fakat sakıngan yerel yetkililer de gerçek üretim oranlarını şişirme hatasını yapmak zorunda kaldılar.

Bu iki şişirme süreci, merkezi planlamacıları ileriye Doğru Büyük Sıçrama'nm başarılı olduğunu düşünmek gibi bir hataya sürükledi. Köylüler sulama ve sanayi projelerine yönlendirildiği için tarımda emek kıtlığı vardı. Bahçelerdeki çelik fırınları tam bir felaketti ve yerel radikalleri tarımı emeksiz bırakmaya itmişti. Tarım ürünleri azaldı. Fakat tersini gösteren istatistiklerin yanılttığı planlamacılar (ithal mamul mallar karşılığında) ihraç için daha bile fazla tarım artığı alabileceklerini sanıyorlardı. Böylece yerel köylülerin geçimi için yeterince yiyecek kalmadı. Çok zor koşullar altında uzun saatler çalışan köylüler eskisinden daha fazla kaloriye ihtiyaç duyuyordu. Fakat aslında daha azını alıyorlardı. İstifleme yoluyla kendilerini savunmaya çalıştılar; fakat tahılın büyük bir kısmı artık komün

depolarındaydı. Radikal yetkililer pek fazla polis ya da asker kuvvetine gerek kalmadan tahılı götürebiliyordu. Köylüler açlıkla karşılaşınca bazıları ayaklandı, bazıları da sıkıntılarını ordudaki ak-rabalanna ileterek ordu saflarında huzursuzluk yarattı. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi radikallerden bazıları mağdurlan sabotaj ve ihanetle suçladı. Fri-edman ve diğerlerinin (1991: 240) belirttiği gibi, yerel fanatikler 1947'den beri smıf hainlerini ihbar karşılığında ödüllendiriliyordu. Şimdi de aynı şeyi yapabilir ve devlete gönderdikleri kotaları artırabilirlerdi - en azından kısa vadede.

Kıdemli görevliler bir yıl sonra sorunun farkına vardılar. Stalin'in köylülerden nefretini pek azı paylaşıyordu. Stalin'in tersine, bir köylü ordusuyla zafere ulaşmışlardı. Fakat yine de sanayiyi öne çıkaran ortodoks bir Marksist ekonomik plana bağlıydılar. Bu yüzden bölünme yaşandı ve yerel yetkililere da yayıldı. Bazıları çözümü daha hane yönelimli teşviklere geri dönmekte görüyordu, fakat bunun eşitsizliği artıracağını biliyorlardı ki eşitsizliğin artmasını kimse istemiyordu. Diğerleri daha da radikalleşme istiyordu; fakat bunun kısa vadede daha fazla acıya yol açacağının bilincindeydiler. Yani hem tepede hem de tabanda farklı farklı inisiyatifler bulunması, ilk kez ciddi hizip çatışmalan yaratmıştı (Yang, 1996: 48-50). Ekonomik C planı artık tutarlılığını yitiriyordu. Tepedeki görevliler 1958'deki güya bereketli hasat ile bariz tahıl kıtlığı ve açlık arasındaki istatistiki çelişkiyle boğuşuyordu. Pek çoğu küçük çelik fırınlarının[4] başarısızlığını kabul etti ve bunlardan vazgeçildi. Mao raporların hatalı olduğunu biliyordu, ama hata payı düşündüğünden de fazlaydı. Kırsaldaki radikallerin istifçiliği durdurmak için polis ve askeri güç kullanma talebini reddetti. Bunu yaparlarsa Stalinist felakete gideceklerini düşünüyordu -köylüler ellerinden geldikçe istifçilik yapmakta haklıdır, diyordu Mao. Kolektifleştirme artık üzerindeki denetimi ellerinden aldığında yapılacak tek akılcı şey buydu. Değişimin hızını düşürmeyi savundu; fakat bilhassa rakamlar sanayide ilerleme gösterdiği için programdan tamamen vazgeçmedi. Karar mekanizmaları tökezledi ve açlık yayıldı. Tepedeki görevlilerden daha fazlası şişirilmiş sayıların ve açlığın farkına vardı, ama gerçek boyutlannı açığa vuran istatistikleri göstererek Mao'nun gazabını çekmek istemiyorlardı. Mao faydacılann tavsiyelerinin aksine davranarak geçmişte mucizeler gerçekleştirmişti. Bu görevliler yapmalan gerekeni erteledi. Açlık iyice büyüdü.

Savunma Bakam Peng Dehuai ekonomik politika üretiminin dışında olduğu için planın sorumlularından değildi. Yoksul bir köylü ailesinden geliyordu ve dobra bir adamdı. 1958 sonundaki askeri gezilerinde, köylüler sanayi işlerine yönlendirildiği için biçilmemiş tarlalar gördü. Ayrıca askerler talimi bırakıp çelik fırınlarında çelik üretmeye gidiyorlardı. Dehuai ailelerin çektiği çilelere kulak verdi. 1959 Temmuzu'nda bir avuç tepedeki görevlinin de desteğini alarak Mao'yu alenen protesto etti. Fakat basiretsiz davranarak radikallerin hatalarını "küçük burjuva fanatizme" atfetti (büyük ihtimalle Lenin'den okuduğu tek eserde gördüğü bir tabirdi bu). Politikalarına yönelik bu korkunç Marksist hakaret karşısında küplere binen Mao, verdiği yanıtta Peng'in "proletarya diktatörlüğünü sabote etmeye, Komünist Parti'yi bölmeye, parti içinde hizip oluşturup etkisini yaymaya, proletaryanın öncüsünün moralini bozmaya ve başka bir muhalefet partisi kurmaya" çalışan bir sağcı olduğunu iddia etti. Peng çenesini kapatmayacağı yanıtını verdi. "Anasını

bellemeye” devam etmeye niyetliydi (MacFarquhar, 1983: II, 193-223). Peng alenen küçük düşürüldü ve görevden uzaklaştırıldı. 1966’da hapse atıldı, 1974’te öldü. Bu beklenmedik çarpışma kıtlığın uzamasına yol açtı. Mao’nun yolunu değiştirme esnekliğini, diğerlerinin de ona baskı yapma cesaretini azalttı. Ertelemeler köylülerin çilesi karşısında aldınşsızlıktan da kaynaklanıyordu elbette. Ne de olsa köylülerin durumu parti görevlilerinin kariyeri kadar önemli değildi. Kıtlık maksatlı değildi, fakat giderek daha fazla parti yetkilisi ister istemez kariyerist katiller haline geliyordu.

Gel gelelim, gerçekler yukarı doğru sızmayı sürdürdü. Liu Şaoki ve Deng Ziaoping bu politikadan geri dönüşü sessiz sedasız cesaretlendiriyordu. Bazı eyaletlerde bu geri dönüş sayesinde tarımsal üretim arttı. 1960 sonunda İleri Doğru Büyük Sıçrama sessizce terk edildi, yerel aile çiftçiliği sistemi yeniden teşvik edilmeye başlandı. ÇKP en radikal, açlıktan en çok etkilenen bazı bölgelerde soruşturma yaptı. Parti kadrolarının dörtte birinin hatalar yaptığına karar verildi; fakat sadece yüzde 5’i tasfiye edildi. Az sayıda parti kadrosu alenen idam edildi, ama bunların da çoğu düşük kademedendi. Bu felaket dönemi boyunca ÇKP kendi adamlarım korudu, görevlilerinin sevilmediğini fark etmesine rağmen yönetimdekilerin en aşikar suistimallerine bile müsamaha gösterdi (Becker, 1996: 146-7; Friedman ve diğ., 1991: 243-51). Ancak 1981’de Mao öldükten sonra ÇKP kolektif hatasını kabul etti: “Yoldaş Mao Zedung ve gerek merkezde gerekse yerelliklerde pek çok önde gelen yoldaşımız kendi başarılarının büyüsüne kapılmış, sabırsız davranıp çabuk sonuç almaya çalışmış, insanların öznel iradelerinin ve çabalarının rolünü abartmıştı” (MacFarkquhar, 1983: II, 331).

Bu doğru bir hükümdü; fakat o dönemki toplam 650 milyonluk Çin nüfusunun 20 ila 30 milyonunun öldüğünden bahsedilmiyordu. Radikallerin hakimiyetindeki eyaletlerde ölüm oranlan diğer yerlerdekinin iki katıydı. Muhtemelen insanlık tarihindeki hiçbir açlık döneminde bu kadar çok insan ölmemişti (Becker, 1996: 270-4), ama diğer yerlerdeki ölümler nüfusun daha yüksek oranını oluşturuyordu. Nüfusun yüzde 11-12’sinin öldüğü 1845’deki İrlanda kıtlığında, ters yönde devlet politikalarının etkisi büyüktü. İngiliz hükümeti “piyasanın doğal işleyişine” müdahale etmeyi ısrarla reddetmişti. Komünist devletçilik gibi, bırakınız yapsmlarcılık da açlığa yol açabiliyor.

Çin’deki en önemli faktör hatalı devrimci projeydi. Buradaki durum, kolektifleştirmenin her türlü insani maliyete rağmen kasten ilerletildiği Sovyetler Birliği’ndekinden farklıydı. Çinlilerin planı da yukarıdan aşağıyaydı; fakat en yıkıcı sonuçlar, planın ve partinin bütünlüğünü azaltan merkezi planlama -yerel inisiyatif etkileşimlerinin istenmeyen etkilerinden doğmuştu. Fakat açlık görünür olduktan sonra mağdurların durumuna aldırışsızlık da bir faktör olmuştu -gerçi bu aldırışsızlık Stalin dönemindeki kadar değildi. Sınıfkırım ve siyasikırım da bir nebze rol oynamıştı. “Kötü”, “kara” sınıf kimliği olanlar ile cezai çalışma kamplarında bulunanlar tayında öncelik sahibi olmadığından ölme ihtimalleri daha yüksekti. Yine de genel olarak burada Stalin’in açlığındaki gibi kinci bir diktatörlük ya da sınıf nefreti değil korkunç bir hata söz konusuydu. Buradaki dehşet verici ironi, Stalin ya da Mao (veya Kızıl Khmer) dönemindeki kasıtlı cinayetlerdekinden çok daha fazla insanın ölmüş olmasıydı.

Açlık yüzünden ÇKP ve Mao ilk baştaki meşruluğunu büyük ölçüde yitirdi. Köylüler uzak ve düşman bir rejim olarak gördükleri yönetim karşısında hayatta kalabilmek için klan, soy ve köy kurumlarma çekildiler. ÇKP'nin tepesindeki feci bölünme 1966'da ölümlerin üçüncü aşaması olan kardeş katline, yani Kültür Devrimi'ne yol açtı. Mao'nun teşvikiyle liselerdeki ve üniversitelerdeki elit parti gençliğinin faydacılara saldırıp tasfiye etmesi, tabanı seferber ederek hareketi yeniden radikalleştirmesiyle süreç başladı. Mao'nun düşüncesine göre Sovyetler Birliği, parti liderliği içindeki yeni bürokratik sınıfın "kapitalist yola girmesine" izin vermişti. Oysa Mao bürokratik sınıfı ezmek ve devrimi rayına oturtmak için Kızıl Muhafızları kullanacaktı. Burada bir nevi siyasi C planına göre hareket ediyordu. Genç Kızıl Muhafızlar ilk kez parti içinde sınıf düşmanı ideolojisini ürettiler. "Doğal kızıllık" teorileri "iyi, kızıl sınıflar" ve "kötü, kara sınıflar" anlayışının yeniden önem kazanmasına yol açtı. İşçilerin, köylülerin, askerlerin, devrimci kadroların ve şehitlerin çocuklarından oluşan "beş kızıl kategorisi", toprak sahiplerinin, zengin köylülerin, karşıdevrimci-lerin, kötü suçlar işlemiş unsurların ve sağcıların çocuklarından oluşan "beş kara kategorisine" zulmetti (Lee, 1978: 68-75). Zulüm ve karşı saldırı artarken hem radikaller hem muhafazakarlar silahlara sarıldı. Böylece küçük çapta bir kan banyosu yaşandı, iletişim ve üretimde aksamalar yaşandı, hattâ kamu düzeninin çökmesi ve birliklerinden bazıları radikallere katılan ordunun parçalanması tehlikesi doğdu. Bu durumdan ürken Mao bu sefer siyasi D Planına dönerek Kızıl Muhafızlara ihanet etti. Orduya radikalleri bastırma emri verdi.

400.000 ila 1 milyon kişi öldürüldü. Ordunun öldürdüğü bu genç radikallerin hemen hepsi ÇKP üyesiydi. İlk başta kimse böyle bir niyetle yola çıkmamıştı. Hizipleşme yüzünden parti-devlet geçici bir çözülme yaşadığı için böyle bir sonuca ulaşılmıştı.

Kültür Devrimi boyunca ÇKP ilk baştaki kolektif liderliğinin çoğunu kaybetti (tasfiye etti), üstelik liderliğe tekrar enerji verebilecek daha genç parti üyeleri de yoktu (öldürülmüştü). Bu yüzden rejim radikalleşecek halde değildi, hattâ hiçbir harekete geçirici gücü kalmamıştı. Artık radikal eylemler ve hizipleşme karşısında dehşete düşüyordu. Tahmin edileceği üzere ılımlılaştı. Cezai çalışma kampları kaldı, fakat cinayetlerin sayısı düştü. Rejim son 30 yıldır, dünyadaki nispeten otoriter rejimlerin çoğu gibi sadece seçmeli polis baskısına başvuruyor.

Hedeflerin aynı zamanda etnik olduğu Tibet'te işler çok daha kötüye gitmişti.[5] Tibet çok uzun zamandır Çin Imparatorluğu'na bağlı olsa da, 1950'de Çin ordusunun gelişiyle göreli özerklik dönemi sona ermişti. Böylece baskı ve direniş döngüleri başlayarak 1959'da doruğa ulaştı, muazzam boyutlarda bir baskı ve 100.000 Tibetli ile genç Dalay Lama'nm Hindistan'a kaçışıyla son buldu. Tibet açlık döneminden de çok kötü etkilendi ve ÇKP'nin bu bölgedeki tavrı özellikle daha aldırışsızca oldu. Becker'e (1996: 181) göre 500.000 Tibetli, yani nüfusun altıda biri öldü. Bunların çoğunluğu açlıktan ölmüş olsa da, doğrudan cinayetlerin oranı Çin'in geri kalanında olduğundan daha fazlaydı; çünkü burada direniş çok daha güçlüydü. Aynı zamanda Tibet'in tapmaklarından çoğu yok edilerek (BM'nin biraz tuhaf tabiriyle) kültürel soykırım yapıldı.

Çin'in çeperlerde yaşayan diğer azınlıklara yönelik politikaları daha yumuşaktı. Xinyiang'da (Çin Türkisanı) aralıklarla direnişler bastırıldı, hattâ bugün de yer yer baskı var. Fakat ölümler hiçbir şekilde Tibet'teki düzeylere ulaşmadı. Aslında 1953 sayımı ile 1964 sayımı arasmda Moğol nüfusu yüzde 25 artmış, Tibet nüfusu ise yüzde 10 azalmıştı. Başka hiçbir yerde bir etnik grubun tüm lider sınıfının silinmesi girişimi olmadı. Bu yüzden Tibet'te stratejik sınır değerlendirmelerinin baş faktör olması ihtimali düşüktür. Han Çinlileri nüfusun yüzde 90'ından fazlasını oluşturduğu ve kendilerini modernliğin taşıyıcıları olarak gördükleri için, böyle küçük ve geri kalmış azınlıkları tehdit saymıyorlardı. Hattâ onları kısmi asimilasyonla medenileştirmeyi umut ediyorlardı.

Fakat Tibet'te ÇKP kendi yarı-devletine sahip bir azınlıkla karşılaştı. Büyük manastırlardaki tahtlarda oturan ve reenkarnasyona uğradığına inanılan "lama"lann başta olduğu bir hiyerarşiyle yönetilen, dünyanın belki de son te-okrasisiydi bu. Her lamanın kendi askerleri ve topraklan vardı, kendi bölgesinin ekonomik yaşamını kontrol ediyordu. Dört yetişkin erkekten biri lamaydı. Çobanlık yapan göçerler dışında bütün Tibetliler lamaların topraklannda çalışıyordu. Bu sistemi özgür olmayan emeği sömüren, batıl inançla kendini meşrulaştıran bir feodalizm türü sayanlar sadece Marksisüer değildi. ÇKP Tibetlileri özgürleştirdiğine ve onlan modern dünyaya götürdüğüne inanıyordu. Manastır topraklannı kamulaştırdı ve topraklan daha yoksul köylülere dağıttı. Hiçbir okul ya da hastanenin olmadığı bölgeye seküler okullar ve hastaneler kurdu. Fakat Çin'in başka yerlerindeki 20'de 1 yerine, Tibet'te nüfusun 7'de l'i smıf düşmanı tanımına giriyordu. Eh çok lamalara, onlann manastırlanna ve kırsaldaki göçer askerlere yapılan saldınlarda ölümler oldu.

Bu yüzden Tibet'teki ölümlerin merkezinde (bazı sürgünlerin iddia ettiği gibi) soykınm değil siyasikmm vardı. Rejimin rakip bir devleti smıf mücadelesi ideolojisi uyannca devirme ihtiyacı belirleyici olmuştu. Aslında doğrudan etnik gerekçeler de söz konusu değildi. ÇKP daha sınırlı polis baskısı ve modernleştirici reformlarla da Tibet'teki hedeflerine ulaşabilirdi. Büyük ihtimalle A planı zaten buydu. Reformlanndan bazılan tutmuştu; çünkü teokrasi gerçekten baskıcıydı. Fakat reformlar felaket düzeyindeki ekonomik politikalarla -Çin'in ekonomik C planı, İleri Doğru Büyük Sıçrama- iç içe geçti. Tibetli göçerler, biraz da askeri tehdit yarattıkları için, zorla yerleşik hale getirildi ve kolektifleştirildi. Göçerler ve eskiden manastırlar için çalışan köylüler, nasıl yetiştirileceğini bilmedikleri yabancı "büyük tahıllar" ekmek zorunda bırakıldı. Bu kolektifleştirilmiş ekonomi Çin'in diğer yerlerindekinden çok daha ba-şansız oldu. Diğer bölgelerdekinin aksine, Tibetliler isyan edecek kolektif örgütlenmeye sahipti. Lamalar etrafında toplanıp ayaklanıyorlardı. Çin'in baskısı arttı ve ÇKP açlık ve çalışma kampında ölümler karşısında daha da aldmşsız-laştı. Çatışma en sonunda Kültür Devrimi'nin başansızlığı ve Çin rejimlerinin ılımlılaşmasıyla hafifledi. Son ciddi baskı dalgası 1989'da yaşandı.

KAMBOÇYA

1970'lerin başlannda Kamboçya, General Lon Nol'un askeri rejimi ile asi komünist gerilla hareketi Kızıl Khmerler (Kızıl Kamboçyalılar) arasında kanlı bir iç savaşa sahne oldu. Bu savaş Vietnam Savaşı'yla iç içe geçmişti, çünkü Lon Nol rejimi ABD'nin safındaydı ve Kızıl

Khmerler Vietnamlı komünistlerle müttefikti. Bu birleşik savaşta nüfusun yüzde 8'ini oluşturan yanm milyon Kamboçyalı öldü. Pek çoğu Amerikahlann Kamboçya'dan Vietnam komünistlerine giden ikmal hatlarına yönelik ayrım gözetmeyen bombalamalarında öldürüldü. Tarafsız bir ülkenin sivil bölgelerinin bombalanması ABD'nin en büyük savaş suçlarından biriydi.

Fakat bu bombardımanda ölenlerin sayısı kısa süre sonra gölgede kaldı. Kızıl Khmerler 1975'te iç savaşı kazandı. Sonraki dört yılda 7.5 milyon Kamboçyalıdan 1-3 milyonunun ölümüne yol açtılar. **$liwinsky'nin** 1.8 milyon, yani nüfusun yüzde 24'ü tahminini kabul ediyorum, fakat daha yüksek tahminler de yayımlanmaya devam ediyor. Slivrâisky ölüm oranlarını bölgedeki toplam nüfus kaybı üzerine demografik verilere dayandırıyor. 400.000 ila 600.000 kişi idam edilmiş ya da daha doğrudan yöntemlerle öldürülmüştü. Cinayetlerin neredeyse yüzde otuzu ateşli silahlarla işlenirken, geri kalanı nispeten ilkel yöntemlerle, bilhassa kafaya darbeyle gerçekleştirildi -pek ileri teknolojili cinayetler işlenmedi. Fakat ölümlerin çoğu devrimci dönüşümün sert politikalarının istenmeyen sonucu olan açlıktan kaynaklanmıştı (rakamlar için bkz. Chandler, 1991: 261; Chandler, 1992: 168; Etcheson, 2000; Heuveline, 2001; Kieman, 1996: 456-60; Kiernan, 2003; Locard, 1996: 140-157; Rummel, 1998: Tablo 4.1; Sliwinsky, 1995; Vickery, 1984). Ancak komünist Vietnam ordusu Kamboçya'yı istila edip Kızıl Khmerleri yenilgiye uğratınca ölümler sona erdi. Daha sonra insani müdahale denen müdahalelerin en büyüğünün ve en başarılısının komünist bir devlet tarafından gerçekleştirilmesi ve en dehşet verici komünist temizlik vakasını - hem de nüfusun dörtte birinin öldüğü ve ölümlerin üçte birinin kasti olduğu tek temizliği- sona erdirmesi ilginçtir.

Ölenlerin de büyük bir kısmı Khmer olduğundan, esasen soykırımdan, hattâ etnik temizlikten söz etmek mümkün değildir; fakat bazı etnik ve dini azınlıklara soykırım yapma girişimleri olmuştur. İç savaştaki düşmanı desteklediği düşünülenlere yönelik siyasikırım vardı (Harff & Gurr, 1988 ve Locard, 1996 bu konuda hemfikirdir). Fakat bu tabir potansiyel rakip lider grubunun çok ötesine geçen cinayetlerin kapsamını ifade etmeye yetmez (Margolin, 2000 bu gözlemi yapar). Kimileri Kamboçya'da olanları oto-soykırım (kendi kendine soykırım) diye nitelemektedir; fakat kurbanların çoğu düşman sınıflar olarak tanımlandığı için esasen sımfkırımdan bahsedilebilir; gerçi Kızıl Khmerlerin sınıf anlayışı çok genişti ve bölgesel, hattâ etnik kimliklerle iç içe geçiyordu. Cinayetler korkunç parti tasfiyelerinde içe döndüğünde kardeş katlinin de yaşandığını söyleyebiliriz.

Kızıl Khmerler önce Fransız sömürgeciliğine, sonra muhafazakar Khmer rejimlerine karşı mücadele eden sol milliyetçilerden oluşmuştu. Aralarından birkaçı Fransa'ya üniversite eğitimi almaya gitmiş ve Fransız Komünist Partisi tarafından sıcak karşılanmıştı. Komşu Vietnam önce Fransızları sonra da

Amerikalıları yendiği için esin kaynağı olmuştu. Bu durum Kamboçyalıları ilk başta Sovyet tarzı komünizme yaklaştırdı. Fakat Vietnam'ın bölgesel tahakkümü rahatsız ediciydi ve Kızıl Khmerler onların savaşının dışında kalmak istiyordu. 1960'larda Fransa'da eğitim görmüş Pol Pot destekçisi kadrolar pek çok Hanoi'de eğitim görmüş üyeyi öldürerek partiyi

ele geçirdi. Maocu bir çizgiye kaydılar ve normal gelişim seyrini aşabilecek hızlı tarım kolektifleşmesine önem verdiler. Çin'le de araları kötüleşmesine rağmen devrimci iradenin maddi engelleri aşacağına inanmayı sürdürdüler (Locard, 1996: 155; 2000a: 51-3).

Milliyetçiliklerini korumuşlardı; Kamboçya'yı proleterleşmiş, komşuları ve büyük devletlerce sömürülmüş, onların savaşlarında kirletilmiş büyük bir eski imparatorluk ulusu olarak görüyorlardı. Göz kamaştırıcı Angkor Vat kalıntılarının restorasyonu eğitimli Kamboçyalılar üzerinde büyük bir etki yaratmıştı. Kızıl Khmerler onlara Maocu bir yorum sundu: Muazzam emek seferberliği sayesinde ulusal yücelikleri geri kalmışlıkla başa çıkabilirdi -diğer komünist hareketlerin sakıngan davranmasına yol açan geçiş aşamalarına gerek yoktu. Bu ideoloji Maocu kolektif irade vurgusunu iki Khmer katkısıyla, yani köylü-kent karşıtlığı ve proleter milliyetçiliğiyle birleştirdi. Rus, Çinli ve VietnamlI yoldaşlarının aksine kentli proletaryayla hiç temasları olmamıştı. Kauçuk bahçelerinde çalışanların çoğu etnik VietnamlIlardı. Kızıl Khmer'in deneyimi kuzeydoğudaki geri kalmış dağlık bölgede uzun bir gerilla savaşma dayanıyordu. Liderlerinin hemen hepsi kent ekonomisiyle marjinal ilişkiye sahip eski öğretmenlerdi. Sıradan askerler de bu marjinal bölgelerden yoksul köylülerdi. Partinin şehirlerde ya da daha gelişmiş kırsal bölgelerde tabanı yoktu. Bu kesimler düşmana aitti (Thion, 1983; 86-90). 1977 tarihli gizli bir parti belgesinde hiç işçi olmadığından, sadece köylü olduğundan bahsediliyordu: "Bu yüzden kimseyi örnek alamayız." Pol Pot'un 1975'teki zafer söylevinde dediği gibi, "Eksiksiz, kesin ve temiz bir zafer kazandık, yani hiçbir dış bağlantı ya da müdahale olmadan galip geldik" (Kiernan, 1997: 56-7).

Kızıl Khmerler kentli orta sınıfları ne kadar küçümsediklerini derhal gösterdiler. 17 Nisan 1975'te başkent Phnom Penh ellerine geçti. Askerler derhal şehirde yaşayanları (toplam nüfusun üçte biri) kırsala tehcire giriştiler. İki gün sonra şehirler boşalmıştı ve Vietnamlılar gelene kadar da boş kaldı. Bu çarpıcı karar daha birkaç gün öncesinden Parti Merkez Komitesi'nde verilmiş olabilir. Benzer şekilde para ve piyasaların kaldırılmasına, özel mülkiyetin yerine kooperatiflerin geçirilmesine, Budist rahiplik kurumunun feshedilmesine, etnik Vietnamlılarm smırdışı edilmesine ve önde gelen Lon Nol personelinin idamına da karar verildi (Kiernan, 1983: 178). Demek ki A planı, kolluk kontrolünde tehcirler artı eski düşmanlara kolluk kontrolünde seçmeci baskı uygulayarak sınıf temizliği yapmaktı. Ardından yurtdışıyla mektup, telefon, telgraf ve kablo bağlantılarını kestiler. Sadece seçtikleri komünist ülkelerle ticaret yaptılar. Liderlerin hepsi bu politikalardan yana görünmüyor, fakat parti disiplinini önplanda tutuyorlardı. Alt kademedeki kadrolara ya da askerlere hiçbir plan resmen bildirilmemişti, tehcirler karşısında onlar da şaşırmış görünüyordu (Chandler, 1992: 107; Vickery, 1983: 108-9).

Kısa süre sonra sınır boylarındaki, özellikle Vietnam sınırı boylarındaki azınlık nüfusları da tehcire maruz kaldı. Stalin'in İkinci Dünya Savaşı'ndaki tehcirlerini ya da çarların ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tehcirlerini hatırlarsak bunun askeri çekiciliğini anlamak kolaylaşır. Vietnam potansiyel düşman olduğu için sınırda işbirlikçilerin bulunma ihtimali ortadan kaldırılmalıydı. Yine de kentlerden tehcir tüyler ürpertici boyutlardaydı. Kızıl Khmerlerin, doğduğu şehrin ekonomisinde marjinal kalan entelektüellerin yönettiği

marjinal bir köylü hareketi olduğunu hatırlarsak onları anlamaya başlayabiliriz. Bir Kızıl Khmer subayı tutsak Yathay'a şöyle demişti (1987: 67): "Her türlü direnişi yok etmek, gerici ve tacir kapitalizmin beşiklerini ortadan kaldırmak için şehri boşalttık. Şehirlerden kurtulmak, Kızıl Khmer karşıtı direniş mikrobunu öldürmek demekti." Demek ki A planı olgunlaşarak kent nüfusunun kırsala dağıtılmasına dönüşmüştü. Böylece kent nüfusu siyasi ve askeri bakımdan denetlenebilecek, kırsal gelişime katkıda bulunmaya zorlanabilecekti. Lon Nol taraftarları da bu arada öldürülecekti.

Bu yüzden tehcirler ilk başta çok düzenliydi, Lon Nol subayları ve memurları dışında çok az kişi öldü. Fakat çok geçmeden bazı birimler diğerlerinden çok daha fazla insan öldürmeye başladı, büyük ihtimalle bunlara yukarıdan farklı emirler geliyordu (Vickery, 1983: 109). Battambang eyaletinde fiilen B planına, yani siyasikırıma geçildi. Bazı yerelliklerde misillemeler Çin ve Vietnam'daki düzeylerin ötesine geçti. Muzaffer komünistler teslim olan hasımla-rmdan sadece birkaçını öldürmüş, geri kalanları yeniden-eğitim kamplarına göndermişlerdi. Buralardan insanlar çok yıpranmış ama canlı olarak çıkıyordu (Locard, 1996: 135; Margolin, 1999: 628). Thion'un (1993: 166) tahminine göre, Lon Nol personeli olduğu farz edildiği için akrabalarıyla birlikte öldürülenlerin sayısı en sonunda 100.000-200.000'e kadar ulaşmıştı. Zorla tehcir ile siyasikırımı birleştiren bu B planı tüyler ürperticiydi; fakat kanlı bir iç savaşın sonunda misillemenin sert yüzü olarak açıklanabilirdi. Daha sonra düşman tanımı tekrar genişledi ve önce smıf, sonra etnisite ve din de potansiyel muhalefet göstergeleri haline geldi. Bu sefer C planına yani sımfkırıma geçilmişti.

Sliwinski'den (1995) anladığımız kadarıyla, ölen erkeklerin sayısı ölen ka-dmlarmkinden iki kat fazlaydı (yüzde 34'e 16). 1985'te yetişkin nüfusun yüzde 64'ünün kadın olması açık bir cinayet deliliydi. Erkeklerin hedeflenmesi siyasikınmm bir özelliğidir, çünkü erkeklerin direniş örgütleme ihtimali daha fazlaydı. En fazla kayıp verenler genç yetişkinlerdi: 20-30 yaşındaki erkekler ve 15-20 yaşındaki kadınlar. Genç erkeklerin silah kullanma ihtimali yüksekken, genç kadınlar da en doğurgan oldukları yaşlardaydılar. Düşmanın tekrar çoğalmasını önlemek için onlar da öldürülüyordu. En yüksek ölüm oranı subaylardaydı (yüzde 83), onları polisler takip ediyordu (yüzde 67) ki bu da siyasikınm işaretidir. Fakat orta smıf mesleklerinden olanların ölüm oranları da yüksekti. Sağlık hizmetlerinde çalışanların yüzde 49'u, öğretmenlerin yüzde 47'si ölmüştü. Yüksek öğrenim görenlerin yüzde 52'si, lise eğitimi görenlerin yüzde 38'i ve ilköğrenim ya da aşağısmdakilerin yüzde 29'u ölmüştü. Alt kademeden meslekler içinde en çok kayıp verenler sıradan askerlerdi (yüzde 47). Sanayi işçilerinin ölüm oranı ülkedeki ortalamaya yakındı (yüzde 33) ve en düşük ölüm oranı da köylülerdeydi (yüzde 20). Kamboçya orta sınıfı kısa sürede smıf kökenlerini gizlemeyi öğrendi. Doktorlar çiftçi ya da taksi şoförü olduklarını iddia ettiler ve gözlükler çabucak yok oldu. Bu da sımfkırımm üst ve orta sınıflara yönelik olduğunu gösteriyor.

Fakat bazı sınıf düşmanlan aynı zamanda etnikti. Yabancı olan herkese emperyalist denebiliyordu; çünkü proleter Kamboçya tüm yabancı ülkeler tarafından sömürülüyordu. Azınlıklar ve yabancı devletlerle inandırıcı şekilde ilişkilendirilebilen herkes emperyalist

olarak tanımlanabilirdi. Komprador kapitalistler tabiri çoğunlukla büyük işletmelerin başında olan Çinli azınlık için kullanılıyordu (Becker, 1998: 228). Sliwinsky küçük Katolik nüfusun -Batılı devletlerle işbirliği potansiyeli olanların- yüzde 49'unun öldüğü tahmininde bulunur. Din ve etnik köken bakımından farklı olan, üstelik kendi paramiliter oluşumlan bulunan Müslüman Chamlar yüzde 41 oranında azaldı -ayrıca Kiernan (2001) tüm Vietnamlılarm ya öldürüldüğünü ya tehcir edildiğini düşünmektedir. Fakat tüm azınlıklar hedeflenmemişti. Hill halklarında ölüm oranı yüzde 5-8 düzeyinde kalmıştı; çünkü iç savaş müttefikiydiler (Locard, 2000b: 301). Tüm dini liderler etnik kökenlerinden bağımsız olarak hedeflendiler: Müslüman ve Budist liderlerde ölüm oram yüzde 90'm üzerindeydi (Kiernan, 1996: 7. Bölüm; Margolin, 1999a: 591-5).

Etnik köken meselesinin zaman zaman ırksal tonlar aldığı bile oluyordu. Vietnamlılar Khmer halkının "tarihsel düşmanı" olarak tanımlanıyordu (Kiernan, 1997: 59). Khmer bölgedeki en esmer tenli halk olduğu için esmerliğin güzel olduğu ilan edildi. Sağ kalanlar açık tenlilerin daha çok öldürüldüğünü anlatıyordu. Kızıl Khmerler sınıfların da kalıtsal olduğunu düşünüyordu. Eşler ve çocuklar da dahil olmak üzere bütün aileler ve çocuk doğurma yaşındaki pek çok genç kız düşman sımftansa öldürülüyordu. Sadece Kızıl Khmerler soyları toptan katletmiştir. Stalinciler ve Maocularm aksine hem ırk hem şiddet bağlamında sık sık kandan bahsediyorlardı. Gazeteler ve Pol Pot "ulusal ve sınıfsal kinden ve kam yerde komamaktan" dem vuran çağrılar yapıyor ve "ulusal nefreti, smıf nefretini körüklemekten, kan borcunu ödetmekten" bahsediyordu. Bazı biyolojik metaforları Nazileri hatırlatıyordu. Partinin derinlerine işlemiş olan, "toplumu, partiyi ve orduyu çürütecek" "gizli mikroplardan", "tümörlerden" ve "kurtçuklardan" toplumu "temizlemek", "arındırmak" için cinayet işleniyordu (Chandler, 1992: 136-7; Chandler, 1999: 44; Kiernan, 1996: 336, 338). Milli marşın ilk beş satırının dördünde kan sözcüğü her iki anlamda birden kullanılıyordu. Kadrolar koro halinde "KAN YERDE KALMAZ! KAN YERDE KALMAZ!" diye marş söylemeyi öğreniyordu (Ngor, 1988: 139-40, 203).

Kiernan (1996: 26) "Kızıl Khmerlerin ırk kavrayışları smıf kavrayışını gölgede bırakıyordu" der. Cinayet oranlarındaki etnik farklar kesinlikle sınıfsal farklarla paraleldi ve Pol Pot da şu açıklamayı yapmıştı: "devrimimize ihanet eden ve sabotaj düzenleyen karşıdevrimci unsurlar halkımızın bir parçası sayılmayacaktır" (Chandler, 1999: 118) -proletarya olarak ulusa dair organik bir anlayıştı bu. Kamboçya'da sınıf ve ırk başka yerlerde görülmeyen bir şekilde iç içe geçmişti.

1975 Eylülü ile Kasımı arasmda tehcir edilenlerin çoğu daha önce iç savaşta fethedilen Kızıl Khmer "temel" bölgelerine götürüldüler. Buralarda yaşayan ve eski ya da temel halklar denilen nüfusun güvenilir olduğu düşünülüyordu. Eski insanlar yeni fethedilmiş yerlerden tehcir edilen güvenilmez yeni halkları kontrol edecekti. Temel bölgeler çoğunlukla geri kalmıştı, buralarda el değmemiş geniş araziler bulunuyordu. Bu yüzden Kızıl Khmerler cezai çalışma kampları sayesinde hızla kalkınma, Stalin ile Mao'nun zorla kolektifleştirmesinin daha militer bir versiyonunu üretme planları yapıyorlardı. En nihayetinde 1976 Ağustosu'nda planlar Dört Yıllık Plan haline getirildi. Plan uyarınca tarım yoğunlaştırılacak, ülkedeki işlenmiş topraklan iki katma, dönüm başma alman ürün

miktarım da üç katma çıkarmak için zorunlu emekten faydalanılacaktı. Diğer komünist kalkınma planlarında olduğu gibi, bu tarım fazlası, özellikle de pirinç ihraç edilerek ilk başta tarım ve hafif sanayi için, sonra ağır sanayi için makineler ithal edilecekti (Chandler, 1992: 120-8).

Yeni halk büyük ölçüde eski Lon Nol bölgelerinden gelen orta sınıftan insanlar olduğu için, bölge farkları aynı zamanda siyasi ve sınıfsal düşmanları da gösteriyordu. Bu kesimlerin ölüm oranı yüzde 40'a yaklaşırken, temel ya da eski halklarda yüzde 10 dolaylarında kaldı. Eski/temel halk köylerde kaldı.

çocukları da harekete katıldı. Çocuklardan biri Kızıl Khmer askerleri köyüne girdiğinde altı yaşındaydı:

Köyden olduğum için çok şanslıydım. Köylülere eski halk gözüyle bakılıyordu. Köylü olduğumuz için Kızıl Khmerler bize farklı davranıyordu. Kızıl Khmerler eğitimli, bilgili şehir halkından nefret ediyor, onlara şüpheyle bakıyordu.... Onların [askerlerin] silahları olduğu için onları dinledik ve iyi davrandık. Onları doyurduk, giydirdik ve barınak verdik. Toprak ortaklaştırıldı. Yemeğimizi ailelerimizle yemeyi bıraktık. Onun yerine tüm çocuklar bir yerde, tüm yetişkinler başka yerde toplu yemek yiyordu.

Çocuklar okula yazılıp Kızıl Khmer değerlerim öğreniyorlardı. İyi besleniyorlardı, ama tarlalarda da sıkı çalışmaları gerekiyordu. Bu çocuk liderlik okuluna seçildiği için gururluydu, fakat

Okul zordu... Öğrenci üniforması giymek zorundaydık ve çok uzun endoktrinasyon derslerine giriyorduk. Askerler bize Angka'yı ve kapitalizmin kötülüklerini öğretiyordu. Angka büyüktü. Devrim büyüktü. Kötülüğe karşı savaşında Angka'mn yardımcıları olacaktık. (Pran, 1997: 123-5).

"Angka" Kızıl Khmer hareketinin "Merkezi" anlamında kullanılıyordu. Gizemli ve esrarengiz bir yapılanma olarak kaldı. Pol Pot ancak 1977'de Kamboçya Komünist Partisi'nin başı olduğunu açığa vurdu. Ama o zaman bile yönetimin kurumlan belirsizliğini korudu.

Çocuğun bahsettiği "kötülük" köle emeği olarak kullanılabilecek "yeni halkta", "kralcılarda", "kapitalistlerde" ya da "küçük burjuvazide" cisimleşi-yordu. Yine de bu basit ayrım daha sonra incelik kazandı. Yeni halk içinde siyasi ve sınıfsal "kötü biyografiler" ölüm ya da köle emeği anlamına gelebiliyordu. Temel halklar "iyi siyaset" ya da "iyi [ya da 'temiz'] biyografiye" sahip "tam hak sahibi halk" ile "emanetçi" olarak etiketlenen "kötü [ya da 'sorunlu'] biyografiye" sahip olarak ikiye bölünmüş, bir de araya "gönüllü üyeler" diye bir kategori eklenmişti. Sadece en kötü konumlar sabit, hattâ kalıtsaldı. Fakat temel halkların konumları işlerinin "gayretli, orta ya da zayıf" olmasına göre yükselip alçalabiliyordu, hattâ bu durum gayet "kötü biyografisi" olanlar için bile geçerliydi. Pol Pot astlarına, "hayat hikâyeleri iyi olmalı ve ihtiyaçlarımıza uymalıdır," diyerek biyografilerle oynanabileceğini ima etmişti. Kızıl Khmerler 1975'te temel bölgelerde çok yaygın köylü

desteğine sahipti, fakat yönetimdeki sertlikleri artınca bu desteği kaybettiler. Bunun üzerine dik kafalılık edenlerin hepsine resmi statüsüne bakmaksızın baskı uyguladılar (Chandler, 1999: 90-1; Kiernan, 1996: 5. Bölüm).

Ceza kolektifleştirmesi felakete yol açtı. Deneyimsiz kentlilerin yoğun emeği hasadı artırmaya yetmiyordu. Bu plan ülkenin en üretken kesimlerinde aksaklık yarattı ve bolca yağmur alan bir ülkede büyük ölçekli sulama projeleri gerektiren en marjinal arazilere kaynak aktarılmasına yol açtı. Yine de parti (diğer komünist partiler gibi) bu devasa su kanallarından, yani kitlesel olarak seferber edilen emeğin son derece çarpıcı ürünlerinden gurur duyuyordu. Plan aynı zamanda en sağlıklıları çok çalıştırmayı, hattâ çoğu durumda ölene kadar çalıştırmayı gerektiriyordu. Pirinç üretimine takıntı yüzünden üretim çeşitliliği feda edildi. Fakat liderler tarım ya da sanayi hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Genel olarak üretimde keskin bir düşüş yaşandı (Margolin, 1999: 598-602). Tehcir edilenler böyle beyhude projelerde çalışmak üzere ceza kamplarında toplanınca ölümler hemen artmaya başlamıştı. Bir yandan üretim ve gıda azalırken, diğer yandan tehcir edilmişler daha fazla çalıştırılıyordu. Çoğu hastalandı ve aç kaldı. Diğer komünist toplumlara nazaran mağdurlar başarısızlıktan daha fazla sorumlu tutuldu ve en ufak bir direniş ya da gevşeklik halinde idam edildiler. Toplumsal sınıf ne kadar yüksekse öldürülme ihtimali o kadar artıyordu.

Fakat partinin içinde de sorun vardı. Pek çoğu şehirlerin terk edilmesini ve paranın kaldırılmasını şaşkınlıkla karşılamıştı; ayrıca cinayetlerin kısa süre sonra azalacağını bekliyorlardı. Doğu bölgesindeki parti üyelerinin nispeten ılımlı Vietnam komünistleriyle bağlan daha güçlüydü. Tehcir edilenler kadrolar arasındaki anlaşmazlıklara dair pek çok bilgi vermiştir. Eski tutsaklar parti görevlilerinin insaniliği, gıda tedariki, çalışma rejimi ve idamların sayısı konusunda birbirinden çok farklı ifadelerde bulunmuştu (Kiernan, 1983; Vickery, 1983). Merkezin politikası anlaşmazlıklar karşısında tökezliyordu. 1975 sonunda siyasi cinayetler azaldı, 1977 Temmuzu’nda ise ceza kamplarındaki cinayetler azaldı. Pnom Penh’te gizemli patlamalar ve küçük silahlı çatışmalar yaşanmıştı. Bunlardan birinde Pol Pot’a suikast girişiminde bulunulmuş olabilirdi.

Fakat Pol Pot kontrolünü sürdürdü. Parti dergisinde şöyle deniyordu: “Tüm saflarımızda düşmanlar var, merkezde, karargahlarda, kuşaklarda ve köylerde” (Chandler, 1991: 298). Tarım ürünlerinin azalması, kötü beslenme, VietnamlIların sınır baskısı içeriden sabotaj olarak tanımlanıyordu. 1976’da kıdemli parti muhaliflerinin, özellikle de Fransa ya da Çin’de değil Vietnam’da eğitim görenlerin tasfiyesi başladı. Tarım Bakanlığı radikallerin kalesiycli. Bir grup “hainin... demokratik aktivistler” olduğu söylentisi çıktı, bir liderin paranın geri dönmesini istediği, ortak yemekten hoşlanmadığı ya da kol emeğinden ziyade makineyi savunduğu söyleniyordu. Yathay’a (1987: 64) göre, 1975

Ağustosu’nda kamp şefi para kullanımının yıl sonunda tekrar başlayacağını alenen açıklamıştı. Yathay ılımlılar ile Maocular arasmda bölünmeler olduğunu görmüştü. Bir subayın dediğine göre bölge komutanı, “Pol Pot’un yanlış yolda olduğunu düşünüyordu, ama bunu sık sık dile getirmiyordu” (Kiernan, 1983: 179). Muhaliflerden biri şu beyanda bulunmuştu: “Makine sorununa çözüm bulamazsak nasıl [başarılı olacağız] ? imkânı yok.

Bunun suçlusu ben değilim, suçlu daimi komisyondur.” Tasfiyeler şiddetlenerek kanlı kardeş katline dönüştü, böylece karmaşa, güvensizlik, üretim düşüklüğü, cinayet ve çöküş daha da yayıldı.

Kızıl Khmerlerin yerel etnik VietnamlIları öldürmesi, sonra da Vietnam’a silahlı akınlar düzenlemesi neticesinde Vietnam’la sınır gerilimleri iyice arttı. Bu hareketler akıllıca değildi; çünkü Vietnam’ın savaş deneyimi olan ve Amerikalıları henüz yenmiş olan bir ordusu vardı. Vietnam 1978’de tam kapsamlı bir istila başlattı. Temel/Merkez cinayetleri azaltmak ve eski insanlarla yeni insanlar arasındaki ayrıma son vermek zorunda kaldı. Savaş Kamboçya aleyhine dönünce, sınır bölgelerindeki “Kamboçya bedenine ve Vietnam kafasına sahip” parti liderleri suçlandı. Böylece doğu bölgesinde neredeyse tam bir iç savaş başladı ve yaklaşık 10.000 kişi öldü. Bu durum savaş gücünü ciddi anlamda azalttı. Tasfiyelerde bölgelerin parti sekreterlerinden biri hariç hepsi, sonra onların yerine geçenlerin çoğu, fabrika ve hastane yöneticilerinin büyük bir kısmı ve en az 20.000 parti üyesi yok oldu. Güvenlik Polisi’ni kontrol eden Angka kadrolarına işkence yaparak başka “sahte itiraflar” imzalattırıyor, sonra bu itiraflara dayanarak başka “komplocuları” tutukluyordu. “İtirafta bulunanlar” kağnı dingiliyle kafalarına vurularak öldürülüyordu. Çoğunlukla karıları ve çocukları da öldürülüyordu. Sadece ana hapishanede 14.000 kişi öldürüldü ki bunun 1.200’ü çocuktu. Bir günde 418 kişinin öldürüldüğü olmuştu. Pol Pot, “Parti’de bir hastalık var... Parti’deki mikropları arıyoruz,” diyor ve ekliyordu: “hepimiz nesiller boyu en derinlerimize yerleşmiş eski smıf özelliklerimizden izler taşıyoruz.” Cinayetler “silip süpürme” olarak tanımlanıyordu. Ana hapishane komutanı düşmanları, ekin kurdunun ağaçlara sızdığı gibi Kamboçya’ya sızmış “kurtçuklar” ya da “mikroplar” olarak tanımlıyordu. Kurbanlar, “ben içeride doğmuş bir solucanım,” gibi itiraflarda bulunuyorlardı. Tasfiyeler partinin gerçekten ne kadar paranoyak olduğunu gösteriyordu (Chandler, 1999: 36-76). Hareket kardeş katliyle kıvranarak çöktü. Üç bin Kızıl Khmer muhalifi Vietnam kuvvetlerine kaçarak Vietnamlılarm kurduğu kukla rejimin kamusal yüzünü oluşturdu.

Kızıl Khmer askerleri 1975’te 68.000 kişiydi ve 14.000 de parti üyesi vardı. Bunların çoğunluğu cinayetlerin az olduğu bölgelerde konuşlandığından, fiilen cinayet işleyenler gerçekten seri katiller olmalı. Liderlerin hemen hepsi, çocuklarına eğitim imkânı sağlayabilecek durumdaki orta smıf ailelerden geliyordu. Pol Pot’un ailesinin küçük bir çiftliği vardı; fakat ablasının ve kuzeninin saray dansözü ve cariye konumunda olması Pol Pot’un altı yaşındayken çiftlikten ayrılıp kraliyet yatılı okulunda eğitim görmesini güvenceye almıştı (Chandler, 1992: 7-25; Kiernan, 1997: 53-4). Kiernan’m (1996) ayrıntı verdiği 20 ulusal ve yerel liderden 12’si öğretmendi (4 tanesi de onlann akrabalarıydı). Bir işadamı, bir köylü, bir demiryolu işçisi ve bir elektrik teknisyeninden başka üretken ekonomiyle ilgili deneyimi olan yoktu. Ayrıca üç kadın da vardı. Chandler (1999: 18-36, 61-2, 69) korkunç ana hapishane Tuol Sleng’deki (kod adı S-21’di) personelin otobiyografilerini analiz etmişti. Baştaki görevliler uzun zamandır parti üyesiydi. Çoğu eski öğretmenlerdi (özellikle matematik ve biyoloji öğretmenleriydi), ki partinin üst kademelerinden tutsakların da büyük bir kısmı aynı meslektendi. Kiernan yüksekokul

mezunlarının siyasi muhalefete sürüklendiğini, çünkü iş bulamadıklarını belirterek maddiyata dayalı bir açıklama yapar. Fakat daha öğrenciyken muhalif olan en tepedeki liderler için bu geçerli değildi. Keza S-21 görevlileri ya da tutsaklar da otobiyografilerinde işsizlikten bahsetmemişti. Bu öğretmenler büyük ihtimalle milliyetçilik ile komünizmi birleştirmişti; çünkü o dönem okullarda ve yüksekokullarda dolaşımda bulunan ülkeyi modernleştirme idealleri bunlardı.

S-21 personeli kayıtlarından 166'sı halen mevcuttur. Personel yakındaki eyaletlerden 1975 öncesi Kızıl Khmer askerleri arasından seçilmişti. Hemen hepsi bekardı. Yüzde 65'i 18-22 yaşında, yüzde 12'si ise daha gençti. Büyük çoğunluğu harekete küçükken, hattâ kimileri daha 10 yaşındayken katılmıştı. Bu halinden memnun gençlerin fotoğrafları (şimdi müze olan) hapishane kampının duvarlarım süslemektedir. Chandler, Angka'nın "onların anne ve babasının yerine geçtiğini" söyler (1999: 33). Personelden en az iki kişi ve partinin kurbanlarından yüzde 7'si kadındı. Parti üyelerinin karılarından da pek çoğu orada öldürülmüştü. Orduda ayrıca kadın taburları bulunuyordu ve savaşlar ya da tasfiyeler sonucu eskiler ölmeye başladığı için yeni gelenlerin yaşı giderek düşüyordu. Ly Heng, 1978'deki son asker toplama kampanyasında hedefin 13-18 yaşındaki erkek ve kızlar olduğunu hatırlıyor (Heng & Demeure, 1994: 189-90). Kamptan sağ kurtulanlar yerel askerlerin 12-14 yaşlarında olduğunu, hattâ kimilerinin 9 yaşında olduğunu belirtmişti. Küçüklerden özellikle korkuyorlardı; çünkü bunlar kolayca disipline edilebiliyordu ve en sert olanlardı. Onlar için insan öldürmenin sinek öldürmekten farkı yoktu. 9-13 yaşındaki çocuk doktorlar daha okumayı bilmiyorlardı ama iğne yapıyorlardı (Picq, 1989: 114; Yathay, 1987: 116). Çocuk askerlerin kullanımı daha kolay-etki-lenen gençleri kanlı görevlere alıştırmak için yarı-ebeveynlik hissinin kasten verildiğini gösteriyor.

Kızıl Khmerlerin alt kademeleri neredeyse tamamen temel bölgelerdeki ümmi köylülerden oluşuyordu. 166 S-21 personelinin hemen hepsi yoksul ya da alt-orta halli köylülerdi. Chandler bunların kapitalizmin ya da okulun yozlaştırmasından en az etkilenen "yoksul ve boş" kesimler olduğunu belirtir. Toprak bölüşümü vaadi, kent-karşıtı retorik ve Amerikan bombardımanına duyulan öfke neticesinde Kızıl Khmerlerin çekimine kapılmışlardı. Kızıl Khmerler Amerikalıların emperyalist şeytanlar olduğunu söylüyordu ve bombardıman gerçekten de sırf kötü niyetli, şeytanca bir iş gibi görünüyordu -Kamboçya köylüleri Amerikalılara ne zarar vermişti ki? Kızıl Khmerler Lon-Nol rejiminin bu şeytanlara uşaklık ettiğini söylüyordu, ki bunda da epeyce doğruluk payı vardı. Kızıl Khmerler köylülerin içinde bulunduğu duruma en ikna edici açıklamayı getirmişlerdi. Vickery (1984: 66) buna "muzaffer köylü devrimi" diyerek fazla ileri gitmiştir; zira çok sayıda köylü öldürülmüştü ve muzaffer köylüler de onları basit ama âkla yakın Maocu/milliyetçi doktrinlerle harekete geçiren öncü entelektüel zümrenin kontrolü altındaydı.

Sovyet ve Çin muadillerinin aksine, Kızıl Khmer'in alt kademesindekiler köylü çiftlikleri ve kırsal otarşi dışında hemen hiçbir deneyime sahip değildi. Liderlerin de sanayi ve tarımda deneyimi yoktu. Bu yüzden hareket işbölümünü ya da piyasayı anlayabilecek durumda değildi. Yine de kendilerini ultra-mo-demist olarak görüyor, Batı toplumlarmm bir yüzyıldan uzun süre çabalayarak ulaştığı seviyeye birkaç yılda ulaşacak şekilde sosyalizmi

uyarlayabileceklerini düşünüyorlardı (Becker, 1998: 184, 188). Kitle partisinin kontrolünde cezai çalışma kampları mefhumu yirminci yüzyıla özgüydü elbette. Moskova, Pekin ve Hanoi'deki liderler gibi, Kamboçyalıların da modem sanayi idealleri vardı (Dört Yıllık Plan'da ayrıntıları verilmişti). Fakat bu geleceğin planıydı. O anda nüve halinde bile mevcut değildi. Marx'm Alman İdeolojisindeki ilk komünist toplum ideali -insan sabah avcı, öğleden sonra balıkçı, akşam eleştirmen olabilir- başkalaşarak tecelli etmişti. Kızıl Khmerler köle işçileri doldurdukları ceza kamplarında bu kırsal özgürlük imgesini tersine çevirmişti.

Sağ kalanlar muhafızları ve görevlileri "köylüler, çiftçiler ve eğitimsizler... en vahşi ve cahil insanlar" olarak tanımlıyor, "kana susamış, ümmi ve beyni yıkanmış hayvanlar" olduklarını söylüyordu. Ngor (1988: 158) onların asla "komünizm" demediğini belirtir. Kendisi de onları "intikam-halkı" diye adlandırır: "Tek bildikleri bizim gibi şehir insanlarının eskiden onlara efendilik ettiğimiz ve şimdi intikam şansını bulduklarıydı. Onlar buydu: tepede komünistler ve tabanda [intikam-halkı]." Bir muhafız şöyle demişti:

Nihayet... kodamanlardan ve feodalizmden kurtulduk. Özgürlük ve adalete kavuştuk, özgürlük ve adalete. İnsanların hepsi eşit. Kimse zengin olmayacak, kimse yoksul da olmayacak. Uydurma bir inancı yıktık. Saçmalıktan başka bir şey değil, tıpkı Tanrı! Tanrı! gibi.

Eğitimli kurbanlarına karşı smıf nefretlerini kusuyorlardı:

Siz burjuvalar şimdi ne hissediyorsunuz? Biz çile çekerken, ormanda yaşarken, Amerikalılarla ve kukla rejimle savaşırken siz neredeydiniz? Evinizde karınızla birlikte rahat yataklarda yatıyor ve ülkesini Fransız, Japon ve Amerikan emperyalizminden kurtarmaya çalışan bizlerle alay ediyordunuz. O zaman size ihtiyacımız yoktu, şimdi de kesinlikle yok. Sizi esirgemek faydasız, yok etmek kayıp değil. (Pran, 1997: 13, 59,130-1)

Bu son cümle -Marksist emek-değer teorisinin saptırılmış bir versiyonu- hareketin sloganı olmuştu. Sadece köylüler değer üretiyordu, uzmanlaşmış mesleklerin tamamı gayri-üretkendi ve ortadan kaldırılabilirdi. Doktorlar parazit muamelesi görüp katledildi, sadece köylülerin doğal ilaçlarına ihtiyaç vardı:

Kapitalistlerin teknolojisine ihtiyacımız yok. Hiçbir teknolojiye ihtiyacımız yok. Yeni sistemimizde genç insanları okula göndermeye ihtiyacımız yok. Okulumuz çiftliktir. Toprak kâğıdımızdır. Saban kalemimizdir... Çiftçilik yapmayı ve kanal kazmayı bilmek - diplomalarımız bunlardır... Kapitalist mesleklerden hiçbirine ihtiyacımız yok!

Kamboçya'yı yeniden kurmak için "sıfır noktasına" döndüğünü söyleyen Angka'nm dediklerini muhafızlar da papağan gibi tekrarlıyordu. "Üç Dağ" ilkeleri "bağımsızlık-egemenlik, kendi güçlerimize güvenmek, kaderimizi elimize almak"tı (Ngor, 1988: 139-61).

Bireycilik, bölünmeler, yabancıların nüfuzu kolektifleşmeyi kirletemeye-cekti. “Kızıl Khmer askerleri ebeveynlerimizi sevmememizi, onlara bağımlı olmamamızı söylüyordu.” Hareketin ideallerine disiplinli bir organikçilik hakimdi. Herkes aynı şekilde giyiniyor, aynı şeyleri yiyor, aynı sloganları haykırıyor ve aynı şeyleri düşünüyordu. “Kimse Angka’yı sorgulayamaz,” diyordu kadrolardan biri. “Angka’yı sorgulama cesareti gösterirsen, yeniden eğitim ku-rumuna götürülürsün,” yani idam edilirsin (Pran, 1997: 156, 30; krş. Margo-lin, 1999: 603-5). Gerillalık geçmişi yüzünden bir bitmeyen mücadele retoriği gelişmişti. Ngor (1988:197) şöyle der: “‘Mücadele’ askeri dile aitti, tıpkı ‘cephe hattı’ gibi” -bu ifade sulama sistemleri inşa etmek gibi kritik tarımsal görevler için kullanılıyordu- “Cephe hattında sadece çalışmakla kalmıyor, ‘mücadele ediyor’ ya da ‘saldırıya geçiyorduk’”; örneğin “stratejik tahıllar ekme saldırısı başlatmak”, böylece “doğa kuvvetlerine hakim olmak” ya da bu kuvvetlere karşı “zafer kazanmak”. Burada Maocu etkiler gayet açıktır.

S-21 hapishane eliti ağırlıklı olarak ideolojik katillerdi, emirlere inanıyor ve etkin bir şekilde yerine getiriyorlardı, çoğu durumda da sadizm sergilemiyorlardı. Muhafızlar, sorgucular ve cellatlar tutsakların iflah olmaz düşmanlar olduğuna dair rejimin tanımını içselleştirmiş görünüyordu; fakat meslektaşlarının önünde herhangi bir tereddüt göstermek de tehlikeli sayılıyordu. Bunların çoğu korkuyla hareket eden katiller haline geliyordu. Chandler onların gerekçelerini açığa çıkaramadığını kabul eder. Kamboçyalılarda olağandışı bir emirlere uyma yatkınlığı olup olmadığı üzerinde durur; fakat benzer şekilde baskı altında kalan en sıradan insanın bile uysallıkla suç işleyebileceği sonucuna varır (1999: 141). Diğer cinayet ortamları S-21 kadar bürokratikleşmiş değildi. Cinayetlerin çoğunu askerler çok daha düzensiz, gelişigüzel ve canice yöntemlerle işliyordu. Yarı-gerilla parti-orduda hafif silahlarla yıllardır hizmet veriyorlardı, bir ölçüde ademimerkezileşmiş bu hareket içinde terör taktiklerine alışmışlardı. Büyük ihtimalle askeri taktiklerin çekimiyle tedricen bağnaz ve şiddet düşkünü katillere dönüşmüşlerdi.

Akademisyenler cinayetlerin ne ölçüde devletçi olduğu konusunda hemfikir değildir. Barnett (1983) “son derece merkeziyetçi bir diktatörlük” görmektedir; çünkü tüm radikal politikalar ülkenin tamamında tepeden gelen yönergeler uyarınca terör yoluyla uygulanmıştır. Kiernan ise (1996: 27), “KKP merkezinin elindeki iktidarın tarihte bir eşi yoktur” beyanında bulunur. Thion da (1983: 91) aksine şöyle der:

Hiçbir zaman... merkezdeki otoriteler milli ekonominin, devlet iktidar sisteminin, ordunun, partinin ve muhtemelen devlet güvenlik dairesi S-21’in kontrolünü tam olarak elinde tutamadı. Tüm bunlar siyasi hiziplerin, askeri biraderliklerin, bölgesel güçlerin, kişisel ağların güdümündeydi; bu güçlerin hepsi nüfuz kavgası veriyor ve rakip güçleri tasfiye etmeye çalışıyordu. Devlet hiçbir zaman ayakları üzerine doğrulamadı.

Bölgeler ve otorite düzeyleri arasmda belirgin farklılıklar vardı. Becker (1998: 173-7, 209), sadece merkezin resmi politikaları başlattığım, ayrıca ordu birliklerinin yarısını kontrol ettiğini söyler. Fakat merkez ancak altı-yedi parti bölge sekreteri aracılığıyla ülkeyi

yönetebiliyordu. Bunların da kendi askerleri vardı, hepsi de fiilen özerk savaş beyleriydi, ama ceza kampları üzerinde çok sınırlı bir güçleri vardı. Ceza kamplarını da yerel partiden üçlü liderler yönetiyordu (krş. Vickery, 1983: 104). Bunlar aynı zamanda yerel diktatörlerdi ve rutin yazılı talimatlar olmadan iş görüyorlardı (Yathay, 1987: 168). Becker'e (1998) göre bölge sekreterlerinin tasfiye edilmesi, onlara itaat ettirme yönünde umutsuz ve başarısız bir girişimdi. Bu devlette etkin bir merkezilik yoktu.

Vickery (1983) bölgesel farkların altını çizer. Güneybatıya Pol Pot'un hizbi, doğuya ise daha Vietnamcı bir çizgi izleyen ılımlılar hakimdi. Güneybatıda yeni halk en ufak kural ihlalinde acımasızca öldürülüyordu; fakat içeride bir siyasikırım yoktu. Emekçiler ölene kadar pek çalıştırılmıyordu ve genellikle yeterli gıda vardı -bu da ölüm oranını nispeten düşürüyordu. Kamboçya Pol Pot'un kontrolünde totaliter bir ülke olsaydı (ya da Barnett'in iddia ettiği kadar merkeziyetçi olsaydı), ölüm oranları düşebilirdi. Doğu bölgesinde cinayetler ilk başta azdı, hattâ yaşam standardını yükseltmeye yönelik girişimler vardı. Fakat en sonunda onları tasfiye edip yerlerine güneybatıdan Pol Potçular getirmek üzere Güvenlik Polisi birlikleri görevlendirildi. Kamboçya'nın en güvenli bölgesi aniden en tehlikeli yer haline gelmişti (der Kiernan, 1983: 138). Fakat bunlar en etkili şekilde yönetilen bölgelerdi ve en yüksek ölüm oranları başka yerde görüldü. Yeni insanların daha çok olduğu bölgelerde güçlükler daha fazlaydı: Önceden iktidar kurumsallaşmamıştı, nüfus tarımda deneyimsizdi, toprağın kalitesi düşüktü. Kotalara hemen hiç ulaşılamıyor, liderler ile işçilerin beceriksizliği ve doğal ortamın çoraklığı sebebiyle açlıktan ve hastalıktan şok edici sayıda çok insan ölüyordu. Bazı yerel rejimler bu duruma daha fazla şiddetle tepki veriyor, yüksek kotaları doldurmak için umutsuzca çabalıyordu. Diğerleri fazla yumuşak ya da yozlaşmış oldukları için merkez tarafından tasfiye edilmişti. Güneybatıdan Pol Potçular onların yerine geçince şartlar iyiden iyiye kötüleşti. Onların radikalliği kitlesel idamları, yeni (ve bazen de eski) halkın aşırı çalıştırılıp yetersiz beslenmesini getirdi. Bu yüzden cinayetlerin büyük çoğunluğu devletçiliğin en az, radikalliğin en fazla olduğu yerlerde işlendi.

Kızıl Khmerler içinde rekabet halindeki örgütsel ilkeler merkezi otoriterlik, taşrada savaş beyleri düzeni ve gerilla paramiliterlikti. Merkezi ile hizipleşmiş, amaçlanmış ile amaçlanmamışm bileşimleri başka hiçbir komünist düzenin işlemediği kadar çok cinayete sebep oldu. Dolayısıyla daha önceki C ve D planı tespitleri burada çok işimize yaramayacak. Sınıfkırım hiçbir zaman çok planlı değildi; tasfiyeler planlıydı ama beklenmedik bir şekilde bozularak kardeş katline ve mağlubiyete dönüşmüştü. Fakat uçurumdan aşağı inişin belli bir tutarlılığı vardı. Angka çok basit kontrol teknikleri kullanıyordu. İnsan kaynakları sınırlıydı, fakat nüfusun üçte birini ceza kamplarına, muhafızların beklediği köylere taşıdı ve gıda tedariğinde tekel kurdu. İnsanlar ne üretiyorsa yetkililere teslim ediyorlardı. Yetkililer bu ürünlerin bir kısmını azar azar ve ortak olarak yerlilere geri dağıtıyordu, bu yüzden de pek azı Angka dışında geçimini sağlayabiliyordu (Picq, 1989: 114; Yathay, 1987: 149; krş. Thion, 1993: 93). Rejimin görevleri basitti: İnsanları zorla tarlalarda çalıştır, alternatif örgütlenme zeminlerini yok et, direnen olursa öldür. Kamboçyalılardan çoğunun Angka dışında yaşayamayacak olması

bakımından bu totaliterlikti. Fakat çok dar bir amaçlar kümesine sahipti ve bu amaçlara ulaşamayınca cinayetler arttı, bu da çöküşünü getirdi. Rejim iki yıldan biraz fazla bir süre tutarlı bir yapı olarak varlığını sürdürebildi. Yine de basitleştirilmiş yapısı bu kısacık dönemde korkunç sayıda cinayet işlemesini ve toplumsal gerilemeye yol açmasını mümkün kıldı.

SONUÇ

Radikal etno-milliyetçilik ve devrimci komünizm, tüm farklarına rağmen organik "biz, halk" anlayışım, tek bir etnik ulus ya da tek bir proleter smıf olarak beslemiştir; bu yüzden de la numaralı tezime uygundurlar. Toplumsal ve ekonomik gelişmeyi daha ileri taşımak üzere ulusu/proletaryayı düşmanlarından arındırma yönündeki ahlaki projenin taşıyıcısı iki tarafa göre de devlettir. Bunlar güya halkı temsil eden devletin karanlık yüzüdür; halk, liberal ya da sosyal demokrasideki gibi çok sayıda çıkar grubuna ayrılmış olarak değil, tek bir organik bütün olarak görülmüştür. Bu yüzden hakiki demokrasiden uzaklaşmışlardır. Stalin, Mao ya da Kızıl Khmer dönemindeki mezalimler modern organikçiliğin sosyalist versiyonlarından doğmuştu; etnik yönelimli mezalimler milliyetçi demokrasi teorilerini saptırdıysa, bunlar da sosyalist ve sınıfsal demokrasi teorilerini saptırmışlardı. Yabancı emperyalist devletlerin ezdiği proleter ulus şeklindeki jeopolitik anlayış smıf teorisine milliyetçi (ve Kızıl Khmerlerde) etno-milliyetçi renkler katmıştır. Komünist vakalarda ulus sınıfa baskın çıkmamıştır; fakat sınıfın da ulusa baskın çıktığını söylemek o kadar kolay değildir. Ulus ve etnisite sınıfsal bir organik halk görüşüne kanalize edilmiştir -ikinci tezimin ters çevrilmiş hali.

Üçüncü ve dördüncü tezlerim etnik temizliğe özgü görünse de, uluslararası savaşlarla bağlantılı iç savaşlar sınıfsal nefreti yoğunlaştırmış ve komünist hareketlere militarizm katmıştır. Bu rejimler ideolojik hedeflerine askeri güçle ulaşmayı denemeye daha meyilliydi. Bu durum komünist hareketleri tehlikeli bölgeye getirdi; normal ya da devrim sonrası koşullarda kolluk kontrolünde baskı şiddetlenerek siyasikırıma ya da smıfkmma dönüşebildi. Şiddetlenme (beşinci tezime benzer şekilde) jeopolitik ve iç savaş istikrasızlıklarının sonucuydu. Fakat mezalimlerin ilk dalgasının zaferden sonra gelmesi bakımından şiddetlenme etnik temizliktekinden farklıydı. Bu mezalim dalgası parti-devleti pekiştiriyor ve elitleri, militanlan, ayrıca tabandaki smıf kinini birleştirip düşmanın yok edilmesine yönlendiriyordu. Ama ondan sonra hizipleşme su yüzüne çıkıyordu. Parti egemenliğini kurumsallaştırmak zordu. Tabanda uyanan hırs ve nefret-çoğu durumda ilk önce tepeden besleniyordu- şiddetlenerek kontrolden çıkarak faydacı seçmeci baskının sürdürülmesini zorlaştırıyordu. Ardından partinin içinde hizipleşme oluşuyor, gereken her yola başvurarak ütopyacı hedeflere ulaşmaya kararlı radikaller ortaya çıkıyordu. Totaliterliğe kayılması yüzünden değil, hizipleşmenin ve radikalleşmenin artması yüzünden ölüm oranları yükseliyordu - tıpkı etnik temizlikte gördüğümüz gibi. Bu devlet kurma ve devlet hizipleşmesi döngüleri sınıf temizliğine özgüydü. Hattâ 1980'lerdeki başka bir hizipleşme safhasında Sovyetler Birliği yukarıdan aşağıya doğru yıkıldı. Çin parti içinde çoğulculuğu teşvik ederek, son dönemde ise partiyi ekonomik planlamadan uzaklaştırarak şimdilik bu kaderden kaçmayı başardı.

Bu rejimlerin altıncı tezimde öngörülenden farklı planlar yapmasının sebebi de aynıdır. Komünist cinayet organizasyonları etno-milliyetçilerinkinden daha düzenliydi. Komünistler daha devletçiydi. Fakat sadece en az sayıda insanın öldürüldüğü planlar tam anlamıyla maksatlıydı ve sürecin ilk aşamalarında hayata geçirilmişti. Tüm planlar başarısız olunca, hedeflere son bir umutsuz çabayla katliam yaparak ulaşmak anlamında nihai çözüme tekabül eden bir olay yoktur. Komünist ülkelerdeki en yüksek ölüm oranları maksatlı değildi; devasa politika hatalarının hizipleşme sebebiyle derinleşmesinden, ayrıca yer yer de mağdurlara aldırışsızca ya da intikamcı hislerle muamele edilmesinden kaynaklanmıştı. Ama hiçbir komünist rejim soykırımı düşünmemişti -Kızıl Khmerler de bu noktada sınır vaka sayılabilir. Komünist katiller ile etnik katiller arasındaki en büyük fark budur: Komünistler esasen felakete yol açan politika hataları yüzünden kitlesel ölümlere yol açarken, etno-milliyetçiler kasıtlı cinayetler işlemiştir.

Yirminci yüzyılda Sovyetler Birliği ve Çin'de meydana gelen muazzam ölçekteki kıtlıklar esasen felaket düzeyinde devletçilikten kaynaklanmıştı. Fakat ondokuzuncu yüzyılın sonunda da tam tersi yaşanmış, felaket düzeyinde piyasa güdümlü kıtlıklar, yani geç Viktoryen holokostlarında 30 milyondan fazla insan ölmüştü. "Doğal" El Nino etkileri çok ciddi kuraklıklar yaratmıştı. Fakat kapitalist dünya piyasasının egemenliği yüzünden ihtiyaç için depolanan tahıl azalmış, arz düştükçe fiyatlar yükselmiş ve aslında tahıl açlık çekilen bölgelerden daha yüksek kâr elde edilen bölgelere yönlendirilmişti. Hükümetler de müdahale etmeyi reddediyordu, zira insanların ihtiyaçlarım karşılamak için en iyi yolun serbest piyasa olduğu ideolojisine bağlıydılar (Davis, 2001). Devletçiliğin düşüşe geçtiği yirmibirinci yüzyılda, devasa politika hatalarımız bir kez daha devletlerden ziyade piyasalara ideolojik aşırı bağlılıktan kaynaklanacak belki de.

ON İKİ

1

Margolin (2000: 177) Kamboçya vakası için smıf soykırımı terimim önerdiğinde bu kavrama epeyce yaklaşır.

2

Kuomintang: Komünistlerin iktidara gelişinden önce Çin Cumhuriyeti'ni yöneten Çan Kay Şek önderliğindeki Çin Milliyetçi Partisi, -rdn

3

Toprak reformuyla ilgili bu anlatı şuralara dayanıyor: Chen (1980), Cröok ve Crook (1979),

Hinton (1966), Kuo-Chun (1960), Friedman ve diğ. (1991), Teiwes (1987) ve Yang (1959).

4

1958'de gündeme gelen büyük bir ekonomik ve sosyal kampanya olan ileriye Doğru Büyük Sıçrama sırasında Mao, her kömün ve her şehir mahallesinde küçük çelik fınnlannm oluşturulmasını cesaretlendirdi. Çelik üretimini büyük ölçüde artıracağı düşünülen bu uygulama fiyaskoyla sonuçlandı, -rdn

5

Tibet'le ilgili olgusal malzemenin büyük bir kısmını Becker (1996) ve Margolin'den (1999a: 542-6) aldım, fakat Çin'in mezalimleri konusundaki açıklamalarım onlarınkinden farklı.

Yugoslavya, I

Tehlike Bölgesine

AVRUPA ARKAPLANI

Nazi Almanyası'nın yenilgisi Avrupa'da etnik temizliği sona erdirmedi. Sadece temizlik mağlup üstün ırka yöneldi. 1945'te Almanya dışındaki Doğu ülkelerinde 18 milyon etnik Alman yaşıyordu. Sovyetler Birliği'ndeki Almanların çoğu yerinde kaldı, ama geri kalanların hemen hepsi batıya göçe zorlandı. Yaklaşık 12 milyon kişi Almanya'ya ulaştı, fakat 2 milyonun üzerinde etnik Alman yerlilerin kanlı intikam eylemlerine hedef olarak yolda öldü. Bunlardan sadece birkaç bini Nazi suçlularından olabilirdi. Hem İsrail devleti hem de Hollywo-od tarafından erdemli bir kişi olarak gösterilen Oskar Schindler, göç ettirilen 3 milyon Alman Südetli arasındaydı; mülklerini kaybetti ama sağ kaldı. Tüm önde gelen Polonyalı ve Çek siyasetçiler bu göçleri onaylıyor, Müttefikler de destekliyordu. Churchill 1944'te İngiliz Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, tehcirlerin etnik sorunlara "en tatmin edici kalıcı" çözüm olacağını söylemişti. "Alsace-Lorraine'deki gibi sonu gelmez sorunlara yol açacak nüfus karışımları olmayacak artık. Tam bir temizlik yapılacak." Çek Başkanı Benes, Südetli Almanların "yaşatılabilir bir nüfus olmadığını" belirtmişti, bir Çek generali de "iyi Alman ölü Almandır" diye açıklama yapmıştı. Teğmen Smrcina adlı biri, 25 erkek ve 2 kadını nedensiz yere öldürerek bir Alman köyünü "temizlemişti". Başka bir subay 265 Alman erkek, kadın ve çocuğu bir trenden indirip kurşuna dizdi. Almanlar sıradan Çekler ve PolonyalIlara nazaran Kızıl Ordu'nun çok daha iyi muamele ettiğini söylüyordu -tecavüz konusu hariç, zira Kızıl Ordu askerleri binlerce Alman kadınına tecavüz etmişti (Hayden, 1996: 727-8; Naimark, 2001: 4. Bölüm; Seifert, 1994: 54, 67). Almanlar birden mağdur durumuna düşmüştü ve yeni suçlular bunu haklı bir misilleme olarak görüyordu. Doğu'da artık 3 milyondan az Alman kalmıştı -yüzde 85 oranında temizlik yapılmıştı. Etnik bakımdan temizlenmiş Avrupa yolunda ana duraklardan biriydi bu. -

Çekoslovakya'da Almanların yerini Çek ve Slovak yerleşimciler aldı. Polonya'da hem sınırlar hem de halklar taşındı. Sovyetler Birliği'yle yapılan bir anlaşma uyarınca Polonya sınırları 150 mil batıya taşındı ve 4.3 milyon Polonyalı ile 520.000 Ukraynalı, Beyaz Rus ve Litvanyalı SSCB'de yeni yerlere yerleştirildi. Polonya daha önce yüzde 67 oranında PolonyalIlardan oluşurken bu oran yüzde 90'a çıkmıştı. Yugoslavya'da intikam dalgasından Hırvat, Bosnalı Müslüman ve Sırp işbirlikçiler de etkilendi. Çoğunluğu Hırvat olan yaklaşık

100.000 kişi teslim olduktan sonra büyük ölçüde Sırp partizanları tarafından kılıçtan geçirildi. Sırbistan'daki Voyvodina'da bulunan Almanlar temizlendi, yerlerine Sırp yerleşimciler geldi.

Nüfus nakli kötünün iyisi olarak görülüyordu: etno-milliyetçi demokrasi kargaşası yerine kolluk kontrolünde tehcir ve mübadeleler. Schectman (1962: 369 vd.) azınlık nüfusların müzakereli naklinin etnik savaşları önlemenin en iyi yolu olduğunu belirtir. Geriye dönüp

baktığımızda, Sırp ve Hırvat azınlıkların yurtlarına naklini BM'ye öneren Hırvat sosyolog Profesör Tomasic'in planını da saygıyla anmamak mümkün değil. Tomasic'e göre biri Doğulu Ortodoks Sırbistan, Makedonya, Karadağ birliğinden, diğeri Katolik Hırvatistan ve Slovenya birliğinden oluşan iki istikrarlı federasyon kurulabilirdi -gerçi o zamanki pek çok uzman gibi Bosnalı ya da Arnavut Müslümanların kendi devletlerini hak ettiklerini düşünmüyordu.

En eski Avrupa temizlik geleneği Bulgaristan'dan 150.000 Türkün zorla gönderilmesiyle canlandırıldı. Türkiye'deki yarım milyonluk Rum cemaati 1955'teki ayaklanmaların ardından 100.000'e düştü. 1970'lerde Kıbrıs temizlendi ve 200.000 Rum ile Türk adadaki "kendi" devletlerine döndüler. Adadaki azınlıklar bugün 1.000 kişiden az. 1993'te son kalan 15.000 Yunanlıdan beşte dördü Rus Abhaz Cumhuriyeti'nin Karadeniz'deki kuzey sahilinden tahliye edildi. Yunanlılar ve Türkler çokkültürlü ortamlarda yaşayan kozmopolit halklardı. Şimdi her ikisi de kendi ulus-devletinde yaşıyordu. Türkiye Cumhuriyeti ve komşusu olan devletler hâlâ Kürt azınlıklara karşı ayrımcılık yapıyorlar, ama şimdilik Irak'ta bu durum sona ermiş bulunuyor.

Komünist Sovyet ve Yugoslav rejimleri 40 yıllık etnik çatışmaları bastırmayı başarmışlardı. Herhalde komünistlerin en büyük başarısı buydu ve geç demokratikleşen ülkelerde bir emsali daha yoktu. Gerçekten de Sovyetler Birliği Ruslara ayrıcalık tanıyordu ve her iki rejimde de tekil cumhuriyetler örtük olarak belli milliyetlere "aitti". Fakat komünist partiler genellikle ulusaşırı sınıf dayanışması bayrağı altında etnik uzlaşma yaratmaya çaba gösteriyordu. Komünist dönemin sonunda bu durum aksamaya başlamıştı. 1970'lerin ortalarından itibaren kendilerini baskı altında hisseden milyonlarca Rus, Orta Asya cumhuriyetlerinden kendi etnik yurtlarına kaçmışlardı. Sadece küçük Baltık devletleri bu dönemde Rusları hâlâ kendilerine çekiyordu (Bell-Fialkoff, 1966: 178-9). Komünist Bulgaristan Türkler üzerindeki baskıyı artırınca 1989'da 350.000 Türk ülkeyi terk etti. Geri kalan Türkler (Çingeneler ve diğerleriyle birlikte) Bulgar isimleri almaya zorlandılar, yani bir nevi kültürel baskı altında kaldılar. Gel gelelim, halk egemenliğinin komünist versiyonu başka açılardan kusurlu olsa da ulus-aşırıydı. Marksistlerin gözünde smıf etnisiteye baskın çıkıyordu.

Sovyet imparatorluğu 1985 ila 1991'de çökerken ilk ayrılmalarda şiddetin dozu düşük kaldı. Ortaya çıkan devletlerin çoğu yarı-otoriter ve muhafazakardı, toplumsal hareketlilikten ve çatışmadan korkuyorlardı. Geleceğin çoğulcu demokraside ve toplumsal piyasa kapitalizminde yattığı düşünülüyordu. Doğulu siyasi liderlerin çoğu, organik milliyetçiliğin gerileme anlamına geldiği şeklindeki Batılı görüşü içselleştirdi. Bu milliyetçilik aynı zamanda Avrupa Birliği'ne girmenin önünde de bir engeldi. Liberal/kapitalist ve eski-komünist/ sosyal demokrat partilerin yanında milliyetçi partiler genellikle üçüncü planda kaldı. Devletlerin çok net sınırlar miras aldığı yerlerde milliyetçiler sınırları değiştirmek için revizyonist duyguları harekete geçiremedi. Romanya hâlâ Macar azınlığı kışkırtmamaya dikkat ediyor. Bugün 25 milyon Rus başka etni-sitelerin egemenliğindeki devletlerde yaşıyor. Büyük Avrupa'da kalan ve eski emperyalist baskıcı devletlerin utancını taşıyan en büyük etnik azınlık sayılabilir. Çeçenya dışında hiçbir yerde

fazla şiddete hedef olmadılar. Bu Ruslar büyük siyasi taleplerde bulunmadıkları sürece temizlikten ziyade ayrımcılıkla karşılaştılar. Üstelik bu tip büyük siyasi taleplerde bulunmaları da düşük bir ihtimaldi; zira tarihsel bakımdan makul bir çerçevede kendi devletlerini kurma hakkından yoksunlardı. Üçüncü etnik tezim onların bu uysallığını açıklayabilir. Batılı eleştirmenlerden çoğu iyimser görünmektedir (Brubaker, 1996; Laitin, 1999).

Çeçenya dışında şiddet genellikle Ruslara yönelmedi, onun yerine gayri-Rus etnik gruplar birbirlerine şiddet uyguladılar. Özellikle de yeni devletlerin sınırlarının etnik bakımdan karışık nüfusların içinden geçtiği Kafkaslar ve Orta Asya'da bu tür şiddetin dozu yüksekti. Ermeniler ile Azeriler, Gürcüler ile Osetyalılar, Gürcüler ile Abhazlar arasındaki sınır anlaşmazlıkları ve Tacikistan ile Özbekistan arasındaki daha karmaşık etnik ve dini sınır savaşları Sovyet sonrası dönemde ciddi şiddete başvurulan vakaların neredeyse tamamını oluşturmaktadır. Bu vakalarda çekişen grupların aynı topraklar üzerinde kendi devletlerini kurma yönünde inandırıcı ve ulaşılabilir iddiaları vardı. Beissinger'e (2002) göre, Sovyetler Birliği çökerken cumhuriyet sınırlarında anlaşmazlık olan yerlerde etnik şiddet "dalgası yükselmişti". Sovyetler Birliği'nin örtük et-no-federalist yapısı Sovyetlerin çöküşünde önemli bir rol oynamamıştı (Bunce, 1999'a rağmen). Fakat kopuşların ve sonrasındaki şiddetin yapısını belirlemişti. Komünist siyasetçiler kendilerini fiilen etno-milliyetçilerin liderleri olarak buldular, polis ve güvenlik güçleri genellikle onlardan yana çıktı ve hınçlı mülteciler de etno-milliyetçi çekirdek kadroyu destekledi. Bunların hepsi, ayrıca suçlular işlevsiz kalmış Sovyet cephaneliklerindeki silahları yağmalayıp şiddetin düzeyini artırıyordu. Bazı devletler yıkıntı olarak kaldı, diğerleri canlandı; fakat artık hepsi çok daha tek-etnisiteliydi.

Doğu Avrupa'da yeni kurulan devletler esasen tek-etnisiteli ve barışçıldı. Bir milyondan fazla Alman barışçıl biçimde Doğu'dan göçerek birleşik Almanya'ya geçti. Böylece geriye sadece iki istisnai çok-etnili devlet kaldı. Fakat Çekoslovakya 1992-3'te barışçıl şekilde iki tek-entisiteli devlete bölündü. Prag yüzyıla kozmopolit bir Çek-Alman-Slovak-Yahudi şehri olarak başlamış, Çek şehri olarak yüzyılın sonuna gelmişti. Fakat diğer çok-etnili devletin düşüşü çok daha şiddetli oldu.

YUGOSLAVYA: SORUN

Yugoslavya'daki etnik savaşlar etnik temizlik tabirinin küresel bilince kazınmasını sağladı.[1] Toplam ölü sayısı 300.000'i bulmaktadır. Bunun üçte ikisi de sivil ya da savaş esiridir. Binlerce kişi tecavüze uğramış, 4 milyondan fazla insan mülteci konumuna düşmüştür. Şiddetten etkilenen alan çok küçüktür ve nüfusu sadece 10 milyondur (Yugoslavya'nın toplam nüfusu 23 milyondu). Burada yerel nüfusun üçte birinden fazlası cinai temizliğe uğramıştır. Bunların büyük çoğunluğu da Sırplar, Hırvatlar ve Bosnalı Müslümanlar arasındaki üçlü mücadelede ölmüştür; fakat 1999'da Sırp-Arnavut çatışmasının şiddetlenmesi neticesinde Kosova eski Yugoslavya'nın en fazla temizlenmiş eyaleti olmuştur. Gerilimler 2003'te Bosna'daki Müslüman-Hırvat federasyonunda, minik Re-publika Srpska'da, Kosova'da ve Makedonya'da devam etmiş, fakat Sırbistan'da Slobodan

Milosevic devrildikten sonra durum nispeten iyileşmiştir. Eski Yugoslavya'daki devletler ve devletçikler -Makedonya hariç- yüzde 70'in üzerinde tek-etnisiteye sahiptir. Bosna Hersek altı farklı bölgesel devletçiğe/siyasi yerleşim bölgesine bölündü; başat etnik grup toplam nüfusun yüzde 82 ila 99'unu oluşturuyordu. Açıklamamız gereken işte bu muazzam temizliktir.

Her etnik kökenden insanlar cinai temizlik suçu işlemişti. Herhalde en çok cinayeti Sırplar işlemişti; fakat en çok mülteci de Sırplardandı. 1999 başında daha da çok Kosovalı Arnavut (yaklaşık 800.000 kişi) yurtlarından kovuldular, fakat sonra işler tersine döndü ve onlara eziyet eden Sırplardan 200.000'ini (üçte ikisini) sürdüler. Batıkların haberlerindeki Sırp karşıtı önyargıyı göz önüne alsak bile, en korkunç mezalimlerin çoğundan Sırplar sorumluydu (Helsinki izleme, 1992, 1993; BM Güvenlik Konseyi, 1994). Bunun sebebi daha canilik ya da aşırı milliyetçilikten ziyade, "ilk saldıran taraf" olma fırsat ve avantajıydı. Etnik gruplar içinde sadece onları suçlayacak değilim, zira etnik grubun bütün üyeleri etnik temizlik suçu işlemez.

Esasen dört tip mezalim yapılmıştı. Bunların en kötüsü, normalde erkeklerle sınırlı olan katliamlardı. Yirmiden fazla olayda askerlik çağındaki yerli erkekler toplanıp katledilmişti. 1991 Kasımı'nda Vukovar kasabası Sırp güçlerinin eline geçtikten sonra 3.000'den fazla Hırvat erkeği toplandı ve tahminen öldürüldü. 1995 Temmuzu'nda Sırplar Srebrenica'yı aldıktan sonra, neredeyse tamamı erkek olan 7.000-8.000 Bosnalı Müslüman öldürüldü - bazıları büyük gruplar halinde kurşuna dizildi, geri kalanlar şehrin çevresindeki ormanlarda tek tek avlandı. Bunlar çok organize mezalimlerdi. Birlikler, nakiller ve ceset imhası koordine edilmişti (Honig & Both, 1996: 175-9; ICTY, Krstic Davası, Karar, 2.8.01). Sırpların yapmadığı ve gün ışığına çıkarılan en büyük mezalim, 1994'te Ahmici'de Hırvatların 119 Boşnağı öldürmesiydi (bkz. Sonraki bölüm). Gerçi 1995'te Krajina'dan kaçmaya çalışan Sırplardan da birkaç hafta içinde yaklaşık 600 kişi öldürülmüştü. Böyle olaylar, gelecekte saldırıya cevap verebilecek tüm yerel erkeklerin öldürülmesi niyetiyle yapılmış, etnik yönelimli siyasikırım olarak adlandırılabilir. İkincisi, çok daha sık olarak, insanlar toplanıyor, sürülüyor, dövülüyor, kimi zaman ibretlik baskı amacıyla öldürülerek diğer etnik toplulukların korkup kaçması hedefleniyor, dış göç baskısı yapılıyor ya da insanlar şiddet yoluyla tehcir ediliyordu. Batı Slovenya'daki Baranja ve Krajina'da Hırvatlar bu şekilde Sırpları terörize ederek kaçırtmıştı. Aynı zamanda Sırpların da Kosova'daki ana taktiği buydu. 3.000-6.000 Arnavut kaçmıştı (şimdiye kadar 2.000'den fazla ceset bulundu). Ardından terör tersine döndü ve Arnavutlar eyaletin kontrolünü geri alınca yaklaşık 1.000 Sırp canından oldu (tüm bu tahminler derme çatmadır ve taraflar arasmda siyasi top oyununa dönmüştür). Üçüncüsü, bu bölgelerde dış grubun kültürünü silmek için kültürel temizlik yapılmıştır. Sırpların işgal ettiği bölgelerde camiler, kütüphaneler ve başka Müslüman anıtları sistematik olarak yerle bir edildi; ayrıca başka yerlerde birkaç Katolik ve Ortodoks kilisesi de yıkıldı.

Dördüncüsü, pek çok tecavüz olayı oldu.[1] Bilinen vakaların çoğunda Sırp

1 Bunlar şuralarda belgelenmiş ve analiz edilmiştir: Ailen (1996), Gutman (1993: 64-73,

1449, 157-67), Stiglmayer (1994) ve Vulliamy (1994: 195-201).

erkekleri Bosnalı Müslüman kadınlara tecavüz etmiştir. Feministler bu tecavüzlerin savaş sırasındaki suçların en iyi belgelenenleri olmasına yardımcı oldu. Bazıları tecavüzün temel bir erkek cinsel tatmin arzusundan ziyade kadınlara şiddet uygulama arzusundan kaynaklandığım ileri sürdü. Fakat elimdeki bütün vakalarda erkeklerin şiddeti ağırlıklı olarak diğer erkeklere yönelikti. Bu da temel bir erkeklere şiddet uygulama arzusunu mu ifade ediyordu? Böyle psikolojikleştirme çabaları bayağı kaçıyor. Erkeklerin gerekçelerini bulmak zor olsa da, işin toplumsal yönü daha çarpıcıdır. Suçlular genellikle gruplar halinde tecavüz ediyordu, gönülsüz olabilecek erkekler üzerinde kolektif baskılar vardı, gönülsüzlüğün erkekliğin eksikliğini gösterdiğine dair maço ideoloji devreye girmişti. Ayrıca savaş koşullan da kendine özgü gerekçeler doğurur. Fatihlerin, kendi kadınlarım koruyamaz hale düşen fethedilmiş erkekleri aşağılama arzusu şiddeti artırmıştı. Ayrıca fethedilenlerin en mahrem ve üremeyle ilgili alandaki kültürüne saldırılmış oluyordu.

Peki ama etnik savaşlar daha fazla etken doğurur mu? Kimileri milliyetçiliğin bilhassa ataerkil ve cinsiyetçi olduğunu söyler. Etnik, temizlik savaşları kadınları da korkutup anayurtlarına kaçırma yönünde kolektif bir niyet barındırır. Yugoslav tecavüz mağdurlarının anlatılarına göre, cinsel arzu imgelerine canice kirletme, zalimlik ve aşağılama hakimdi; gerçi suçlular ilk başta saçma cinsel boyun eğdirme hayalleriyle başlayıp sonradan işi şiddete dökmüş de olabilir. Kadınların çoğu tecavüzden sonra öldürüldü ya da kayboldu. Sağ kalanlardan bazıları hamileydi ve kürtaj için geç kalmana kadar hapsedilmişti. Onları esir edenler Çetnik bebekler doğuracaklarım söyleyerek alay ediyordu. Burada çok acayip ve yanlış tasavvur edilmiş bir etnik temizlikle karşı karşıyayız; zira serbest kalan Bosnalı kadınlar kendi topluluklarına kaçtılar ve bebekleri (her zaman kendi anneleri tarafından olmasa da) Müslüman olarak yetiştirildi. Belki de bunu açıklamak için Sırp erkeklerinin, “kurbanlarının tüm kültürel kimliklerini olumsuzlaması, bu kurbanları salt cinsel taşıyıcılar düzeyine indirmesi” temelinde akıl yürüttüklerini varsayabiliriz (Ailen, 1996: 100). Fakat suçlulardan çoğu kadınların ar duygusunun, toplulukta itham edilmesinin ve fiili vücut hasarının bir daha evlenmelerini ve başka bebek yapmalarım engelleyeceğini düşünüyordu. Hem normal hem etnik savaşlardaki tecavüzler üzerine niceliksel verilerimiz olsaydı bü hipotezlerin hepsini sma-yabilirdik. Fakat böyle veriler yok, o yüzden iddialar spekülasyon düzeyinde kalmaya mahkûmdur.

Bazıları bu mezalimlerin bileşimini soykırım olarak tanımlamaktadır. ABD Başkanı Bili Clinton gibi Batılı liderler bu yaşananları Holokost’a benzetmektedir. Yugoslavya Uluslararası Suçlar Mahkemesi (ICTY) savcıları bireylere karşı çeşitli soykırım suçlamalarında bulundular ve bir tanesi de suçlu bulundu. General Krstic, Srebrenica vakasında soykırıma yardım ve yataklıktan mahkûm edildi. Bu katliam soykırımvari bir patlama gibi görünmektedir, fakat daha genel bir cinai temizlik kümesine bakarsak -toplu katliam ve tecavüzlerin amacı etnik grubun büyük bir kısmını korkutup kaçırmaya yönelikti. Genel olarak Yugoslav temizliklerini soykırım olarak tanımlamıyorum. Bu temizlik de şiddet içeriyordu -suçlular zaman zaman kontrolden çıkıyordu (Srebrenica

vakası hariç) ve yerel pratikler arasmda büyük farklılıklar vardı. Nazi Nihai Çözümü'ne hiç benzemiyordu. Keza şiddet içermenin yanı sıra etkin bir soykırımı da içeren Ruanda temizliğine de benzemiyordu. Yugoslav düzensiz vahşeti daha özgül bir açıklama gerektirmektedir.

Bunlar beklenmedik korkunç olaylardı. Neden, diye soruyordu sağ kalmış hayretler içindeki insanlar. Neden bizden bu kadar nefret ediyorlar? Tanrı ve insanlık neden terk etti bizi? 1990'larda mezalimleri çok uzun zaman öncede kalmış saymaya ya da ilkel halklarla özdeşleştirmeye alışmış Avrupalılarm sorduğu korkunç sorulardı bunlar. Basit açıklamalar en çok tutulanlarıydı. Milliyetçi teoriler Sırpları, Hırvatları, Müslümanları, Arnavutları suçlu saydı. Bu grupların kolektif temizlik tarihleri olduğu iddia edildi. Bazı Sırplar İkinci Dünya Savaşı'nda Hırvatların (Ustaşa) işlediği suçlara misilleme yaptıkları şeklinde bir yarı-gerekçe sundular. Bazı Hırvatlar aynı türden yanıtlar verdi: Sırplar da yeniden vücut bulmuş Çetniklerdi. Babaların ve dedelerin günahları bugünkü torunlara atfedildi. Ama yine de etnik gruplar kolektif aktörler değildir; mezalimleri Sırplar, Hırvatlar, Boşnaklar ya da Arnavutlar yapmaz, bazı Sırplar, Hırvatlar, Boşnaklar, Arnavutlar vs. yapar -onların da (burada tanımlamaya çalıştığım) belli toplumsal nitelikleri, gerekçeleri ve güçleri vardır.

Diğerlerinin de pek çoğu antik nefretlerin ideolojik gücüne vurgu yapar. Bize Sırpların 1389'da Kosova Meydan Savaşı'ndaki travmatik yenilgisinden, Katoliklik, Doğu Ortodoksluğu ve İslam arasındaki ortaçağdan kalma dinsel ayrılıklardan bahsederler. Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları arasındaki ayrımlardan dem vurur, bunların askeri hudutlarının Hırvatları, Sırpları ve Boşnakları bölen bir insan kalkanı yarattığını, 1990'lardaki ana çatışma hattının da bu hudut çizgilerine tekabül ettiğini anlatırlar. İkinci Dünya Savaşı'nda-ki korkunç mezalimlere (onuncu bölüm), ayrıca yirminci yüzyıl Kosova tarihindeki şiddet olaylarına dikkatimizi çekerler. Tarihsel milliyetçiliğin bugün ideolojik güce sahip olduğunu, çünkü Sırpların ve Hırvatların anne sütüyle bunu devraldıklarını düşünürler. Glenny (1992) ve Vulliamy (1994) gibi gazetecilerin anlatısı esasen bu minvaldedir.

Balkan çatışmasının siyasi ve dini veçhelerinin eski olduğu, zaman zaman

deydi. Letica (1996: 99-100) ve Kuzmanovic (1995: 242-7; krş., Gordy, 1999: 4-5), 1980'lerde yapılan anketlerden anlaşıldığı kadarıyla Hırvatlar, Sırplar ve diğerleri arasındaki önyargı ve düşmanlık düzeyinin, ABD'deki etnik tavır araştırmalarmdakinden bile daha düşük çıktığını söylerler. Gerçekten sorunlar çıkıncaya kadar bu insanlar birbirinden nefret etmiyormuş gibi görünüyorlar -ilk bakışta bir paradokstur bu.

İdeolojik kadim nefretleri reddedenlerin çoğu onun yerine siyasi iktidarı elinde bulunduran elitleri suçlar. Yugoslavya'daki önde gelen Amerikan barış müzakerecisi Richard Holbrooke, Yugoslavya'daki trajedinin mukadder olmadığını söyler. "Kişisel, siyasi ve mali kazanç sağlamak üzere etnik çatışmayı teşvik eden kötü, hattâ suçlu siyasi liderlerin eseridir" (1998: 23-4). Cigar da Sırbistan için şöyle demiştir: "Soykırım... milli politikaydı, Sırbistan ve Bosna-Hersek'te Sırp yönetici kadrosunun aldığı bilinçli politika kararlarının

doğrudan ve planlanmış sonucuydu” (1995: 4-6; krş. Silber & Little, 1995). Mueller’e (2000) göre “birkaç kötü adam”m daha paramiliter bir versiyonu doğruydu: “Yugoslavya’da patlak veren şiddet esasen... yeni yetkilendirilmiş ve kontrolsüz kalmış canilerin eylemlerinden kaynaklanıyordu”; ardından da minik paramiliter cani çetelerinin önde gelen aktörler olduğu etnik savaşlar hakkında ayrıntılı bir anlatı sunar.

Bu iddiaların hiçbiri inandırıcı değildir. Birkaç kötü adam suçluysa, bu kadar sihirli zorlama ve yönlendirme gücünü nereden aldılar? Ayrıca planlamada o kadar tutarlı mıydılar ki olaylardan sorumlu tutulsunlar? Mezalimler binlerce insan tarafından yapılır, binlercesi de çevrelerinde durur ve ya tezahürat yapar ya da durdurmak için kılını kıpırdatmaz. Bahsedilen kötü adamların çoğu halkın desteğini alıp seçimleri kazanmaya çalışan siyasetçilerdir. Bölgedeki önde gelen Amerikalı diplomat toplumlarm ya da siyasetin nasıl işlediği hakkında bu kadar az şey mi biliyordu? Hollbrooke’un birkaç kötü adamı suçlamayı si-yaseten uygun bulduğunu düşünmek daha akla yakın geliyor.

Ciddi analizlerde elitlerin, militanların ve sıradan insanların işe karıştığı kabul edilmelidir. Cohen’in (1995) ürettiği iki aşamalı teoriye göre, federasyonun çöküşü için cumhuriyetlerin “kavgacı liderleri” suçlanacak, bunun da halk arasında daha milliyetçi nefretleri serbest bıraktığı düşünülecektir. Brubaker ise halkın etnik kimliklerinin “milliyetçi” hale geldiğini ve görünüşte “özcüleştiğini” belirtir; fakat bunun sebebi “tesadüfi, hadiseli” bir süreçtir: Elitlerin sinik ve fırsatçı yanlış-temsili gerilimi artırmışsa da, yerel etno-mil-liyetçiliğin karşı taraftan ses vermesini tek başına açıklayamaz (1995: 20-1, 71-2). Milosevic ve Hırvatistan başkanı Franjo Tudjman sonuçları kötüleştir-mişse de, daha temel süreçler de devreye girmiştir. Kadim ile tesadüfi ya da manipülatif arasmda makro kuvvetler, ayrıca gruplar arasındaki ve içindeki güç ilişkileri yatar. Sayısız toplumsal grup işe karışmıştır -sadece liderler ve kitleler değil, aynı zamanda radikal ve ılımlı hareketler ve çekirdek seçmen tabanları. Makronun büyük bir kısmı yirminci yüzyılda ulus-devlet idealinin gücünü artırmasından çıkmıştır (üstelik burada diğer fay hatlarının üzerindedir), mikro ise zemindeki belli başlı ekonomik, ideolojik, askeri ve siyasi güç ilişkilerini kapsar. Çokuluslu bir Yugoslavya Federasyonu’ndan organik milliyetçilerin etnik temizliğine doğru çöküşte bunların hepsi işin içindedir. Bu çöküş beş adımda gerçekleşmiştir:

1. Yugoslav Federasyonu’nun çözülüşü;

2. Yerine organik eğilimli ulus-devletlerin geçişi;

3. Bu devletler ile etnik azınlıkları arasmda şiddet eylemlerinin ortaya çıkışı;

4. Etnik temele sahip devlet ve devletçikler arasındaki gerilim şiddetlenerek

savaşa dönüşür;

5. Savaş şiddetlenerek cinai etnik temizliğe dönüşür.

Bu süreçte 2. ve 3. adımlar örtüşmüş, 4. ve 5. adımlar neredeyse eşzamanlı olmuştur. Her seferinde farklı aktörler öne çıkmış, radikalleşmiş ve arzuladıkları hedefe muhalefeti gereken her yola başvurarak aşma, organik ulus-devleti dış gruplardan temizleme -son olarak, gerekirse öldürme- noktasına gelmiştir. Bu bölümde 1. ve 2. adımlarla, sonrakinde de 3. ila 5. adımlarla ilgileneceğiz.

Olayların gelişimi ne kaçınılmazdı ne de önceden planlanmıştı. Yugoslavya gerek konfederatif/oydaşmacı yapıda tek bir cumhuriyetle, gerekse farklı cumhuriyetler arasındaki tavizlerle barışçıl bir çözüm bulabilirdi. Kalıcı bir çözüm bulunamasa bile, çatışmalar felaket düzeyine ulaşmayabilirdi. En kötü ihtimalle barışçıl nüfus mübadeleleri yoluyla temizlenmiş ulus-devletler elde edilirdi. Bu çözümler niçin ve kimler tarafından reddedildi? Neyse ki radikalleşme ve şiddetlenme süreçleri diğer vakalarımdan çok daha iyi belgelenmiştir. Avrupa'da küresel kamuoyunun öfkesine hedef olarak gerçekleştiler, akabinde düzenlenen Uluslararası Suç Mahkemesi duruşmalarında pek çok yerli, BM askeri ve yetkilisi, sosyal bilimciler ve gazeteciler görgü tanıklığında bulundu.

TEHLİKE BÖLGESİNE DOĞRU

Kadim meseleler ancak yeniden yorumlanarak modern ulus-devlet idealine ye-dirilirse bir anlam ifade eder. Avrupa'nın bu hudut bölgesinde üç tarihsel din bulunuyordu; ayrıca Ortodoks, Katolik ve Müslüman kimlikler ayrıntılı doğum, evlilik, ölüm ve mevsim ritüelleriyle etkin bir şekilde nesilden nesile aktarılıyordu. Yirminci yüzyıldan önce bu kimlikler gelişigüzel biçimlerde siyasetle ilişkilendiriliyordu. Fakat önceki muharebeler ve bayraklar günümüzün dinsel/ etnik cemaatlerinde canlı bir biçimde hatırlanmasına rağmen, esasen yanlış hatırlanmaktadır. Savaşlar aslında etnik orduların yürüttüğü savaşlar değil, din ya da hanedan ordularının savaşlarıydı. 1389'daki Kosova Meydan Muharebesi'nde Türklerin yendiği Balkan ordusunun başında Sırp Prensi Lazar vardı, fakat ordu Sırplardan, Hırvatlardan, Macarlardan, Ulahlardan, Arnavutlardan ve diğerlerinden oluşuyordu. Dönemin kayıtlarında Sırp etnik-siyasi kimliğinin izi bile yoktur. Sonraki yüzyıllarda ise Kosova miti dinselleşti, iman için kendini feda eden Hıristiyan şehit-kral hikâyesine odaklandı. Bazı versiyonlarda Prens Lazar dünyevi zafer ve devletin ayakta kalması yerine şehitliği ve ebedi yaşamı tercih eder. Bu "hatıralar" kimisi dinsel, kimisi etnik, kimisi daha yerel olan zengin efsane koleksiyonunun bir parçasıydı. Fakat ondokuzuncu yüzyıl milliyetçileri, Türklere yenilen cesur Sırp şeklindeki etno-milliyetçi versiyonu ürettiler ve yirminci yüzyıl okul sistemleri de bu versiyonu bütün çocuklara öğretti. Bu olay artık birçok Sırp için bir gerçeğe dönüşmüştü. Fransızlar ve Ingilizler de önceki çağlardaki mücadelelerine dair anlatılarda benzer bir uydurma tarih öğrenmişlerdi - St. Joan ve Crech alanı ile Agincourt gibi. Bu tip anlatılar ulusal hasımlığı artırıyordu fakat genelde cinayete yol açmıyordu.

Fakat yirminci yüzyıl ortasındaki Yugoslavya; Ustaşa, Çetnikler ve Müslüman Sancak SS birliğinin mezalimlerine de sahne olmuştu. Bazı Hırvatlar, bazı Sırplar ve bazı Müslümanlar 1990'lardaki olaylarda etkin olanların ebeveynlerine ve dedelerine gerçekten korkunç şeyler yapmışlardı. Önde gelen aktörlerden bazıları küçük çocukken bu mezalimleri

yaşamıştı. Bazı kişilerin davranışları tüm Hırvatlara, tüm Sırplara ve tüm Müslümanlara atfedildiyse, ulusların tamamen aynı etnik karakter özelliklerine sahip olduğu şeklindeki organik milliyetçi anlayış devreye girmiş demektir. O halde, kısa zaman önceki gerçek bir tarihsel çekirdeğe dayanan bu kolektif hatıra organik milliyetçilik tarafından güçlendirilmiş, Yugoslavya'daki etnik temizliği hızlandırmıştı -fakat ciddi siyasi gerilimler ortaya çıktıktan sonra.

Yugoslavya'nın gerçekten sorunları vardı. Bu etnik gruplar birbirinden bir ölçüde ayrı yaşıyordu, o yüzden tek bir etnik grubun nüfusun yüzde 70'inden fazlasını oluşturduğu bölgelerde ulus-devletler kurulması mümkündü. Yirminci yüzyılda kısa sürelerle bu durum gerçekleşti ve Yugoslavya'nın Federal Anayasası da onlara bunu tekrarlama hakkı verdi. Yugoslavya teknik bakımdan bir halklar (narodi) federasyonuydu, cumhuriyetlerin değil ama bu ulusların federasyondan çekilip kendi çoğulcu demokrasilerini kurma hakları vardı (Hayden, 1996: 786-7). Bu durum üçüncü tezimde belirttiğim tehlike bölgesine geçmelerine yol açabilirdi. Sırp ulusu o ana kadar ayrıcalıklıydı; fakat Sırplar artık konumlarının tehdit altında olduğunu görmüşlerdi. Emperyal revizyonizmle karşılık verirlerse işler çirkinleşebilirdi. Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde hem Sırp hem de Hırvat milliyetçiler emperyal revizyonizm geliştirebilir, Sırp ya da Hırvat olarak gördükleri Bosnalı Müslümanların bulunduğu toprakları kendilerine katmak isteyebilirlerdi. Nihayet aralarındaki sınırlarda karışık nüfuslu şeritler oluştu; yerel bakımdan ağırlıklı olan ve içinde yaşadıkları cumhuriyete ters düşme potansiyeli taşıyan azınlıklar da buradaydı. Anayurtları olan bitişikteki cumhuriyetle birleşmeleri pek akla aykırı olmazdı. Bu bağlamda rakip etno-milliyetçiler aynı topraklar üzerinde egemenlik iddiasında bulunabilir, zayıf taraf - 4a numaralı etnik tezimdeki gibi- anayurdu olan bitişikteki devletten yardım alabilirdi. Gel gelelim, bunun anlamı silaha sarılmaktı. Şiddetlenmenin nasıl başladığını, böyle milliyetçi hisleri kimin beslediğini ve nasıl bu kadar zorlayıcı ya da inandırıcı olabildiklerini bilmek zorundayız.

YUGOSLAV CUMHURİYETLERDE ETNİSİTE VE SİYASET

Savaş sonrası Yugoslav nüfus sayımları insanların etnik kimliklerini tanımlamasını mümkün kıldı. Nüfusun yüzde doksam sadece bir etnik gruptan olduğunu belirtmişti. Etnisite gayet gerçekti, 1980'lerin ya da 1990'larm tesadüfi olaylarına bakılarak uydurulmamış, milliyetçi liderler tarafından icat edilmemişti. Yugoslav komünist federasyonu altı cumhuriyetten oluşuyordu. Bunlardan biri olan Sırbistan aynı zamanda Voyvodina ve Kosova'yı, yani düşük özerkliğe sahip iki bölgeyi de içeriyordu. 1991 nüfus sayımı (temizlikten hemen önce yapılmıştı) altı cumhuriyetten beşinin tek-etnik kökenden olduğunu, sadece Bosna-Hersek'in istisna teşkil ettiğini göstermişti. Slovenya'da yetişkinlerin yüzde 88'i kendini Sloven olarak, Hırvatistan'da yüzde 78'i Hırvat olarak, Sırbistan'da yüzde 66'sı Sırp olarak, Makedonya'da yüzde 65'i Makedon olarak ve Karadağ'da yüzde 62'si Karadağlı olarak tanımlamıştı (Bogosavljevic, 1995; Woodward, 1995: Tablo 2.2). Kosova Arnavutlarından çoğu 1991 nüfus sayımını boykot ettiği için nüfusları bölge nüfusunun tahminen yüzde 85'iydi. Sırbistan'da Voyvodina etnik bakımdan daha karışıktı; Sırplar nüfusun yüzde 44'ünü, Macarlar yüzde 25'ini oluşturuyordu. Macarlar

ve diğer azınlıklar Sırbistan'ın geri kalanında hemen hiç alternatife sahip olmadığı için buralarda pek sorun yaşanmadı. Bosna ve Kosova eyaleti haricinde bütün cumhuriyetler, gördüğümüz üzere yirminci yüzyıldaki Avrupa idealine, ağırlıkta oldukları tek-etnisiteli ulus-devletlere ulaşabilecek durumdaydı. Fakat bunun için Sırp-

larm ve Bosna'nın dahil olduğu iki sorunun aşılması gerekiyordu.

Sırplar yerel emperyal ulustu, ilk bağımsız devleti kurmuş, hem iki savaş arasmda hem de Tito Yugoslavyası'nda başı çekmişlerdi. Almanya ve Rusya gibi diğer emperyal uluslara benzer şekilde, geçmişteki tahakkümleri sayesinde Sırpların artık pek çoğu Sırbistan dışında yaşıyordu. Diğer cumhuriyetlerde yaşayan precani Sırpların[1] toplamı 2.1 milyona, yani Yugoslavya'da yaşayan tüm Sırpların dörtte birine ulaşmıştı. Bunların çoğu Sırbistan sınırlarında yaşıyordu. Hırvatistan ve Bosna'da nüfusun sırayla yüzde 12'sini ve 32'sini oluşturuyorlardı sadece, ama yine de bazı sınır bölgelerinde ağırlıktaydılar. Ayrıca Kosova nüfusunun sadece yüzde 10'unu oluşturmalarına rağmen bu eyaleti de ellerinde tutuyorlardı. Sırpların emperyal geçmişleri aynı zamanda onların siyasi ve askeri bakımdan en iyi örgütlenmiş etnik grup oldukları, polis, içişleri bakanlığı ve silahlı kuvvetlerde nüfus oranının üzerinde yer aldıkları anlamına da geliyorlardı. 1981'deki Yugoslav ordusunda görev yapan astsubay ve subayların yüzde 60'ı Sırptı, yani nüfus oranından 1.52 kat fazlaydı (Bebler, 1993: 117; Gow'un ICTY'ye sunduğu kanıt, Nikolic Vakası; Grmek ve diğ., 1993: 240; Vujacic, 1995: 116-17).

Fakat Sırp tahakkümü iki kez tehdit edilmişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında Hırvat milliyetçileri ve bazı Bosnalı Müslümanlar Hitler'le ittifak yapmış, Sırp partizanlar ise direnişe önderlik etmişti. Sırp gençlerinin neredeyse yarısı savaşta ölmüştü, bu yüzden Sırp milliyetçilerinin savaş dönemindeki fedakarlıklara ilişkin ahlaki iddialarını anlayabiliriz, hattâ Ustaşa'nm canlanacağına dair her türlü işaret karşısındaki histerileri de buradan anlaşılabilir (çünkü Yahudilerin sinagog duvarlarına yapılan gamalı haçlara öfkesini anlayabiliyoruz). Sırp milliyetçileri son zamanlarda başka bir "demografik tehditle" daha karşılaşmıştı. 1961 sayımı ile 1991 sayımı arasmda Bosna-Hersek'teki Sırpların oranı yüzde 43'ten 31'e düşerken, Müslümanların oranı yüzde 26'dan 44'e yükselmişti. Kosova'da 1961 ile 1981 arasmda Sırpların nüfusu yüzde 24'ten 13'e düşmüştü ve 1991'de büyük ihtimalle yüzde 10'un altındaydı. Kosovalı Arnavutlar ise 1991'de yaklaşık olarak yüzde 85'e ulaşmıştı. Müslümanların doğum oranı daha yüksekti ve Arnavutlar da Tito 1974'te kısmi bir bölgesel özerklik verdikten sonra Sırplara baskı yapmaya başlamıştı. Sırplar 30 yıl içinde Bosna'nın en büyük grubu olma konumlarını yitirmişlerdi ve Kosova'da sayıları o kadar azalmıştı ki ancak baskı uygulayarak egemenliklerini sürdüre-biliyorlardı. Yugoslavya'daki herhangi bir kopuş bu emperyal kalıntıları bariz şekilde tehdit ediyordu.

i 1 Sırbistan dışında yaşayan Sırp topluluklara, Sırpça "ötede" kelimesinden hareketle "precani

; Sırplar" denir, -rdn

h

i.

Ayrıca küresel gerileme ve Sovyetlerin çöküşünün darmaduman ettiği devlet sosyalizmi ekonomisinde de çatışmalar yaşanıyordu. İhracat düşmüş ve dış borçlar çok artmıştı. İşsizlik yüksekti, fakat kuzeydeki Slovenya ve Hırvatistan cumhuriyetleri daha gelişmiş ve AB piyasalarına daha yakın olduklarından diğer kesimler kadar sıkıntı yaşamıyorlardı. Sırbistan'da Voyvodina ve Belgrad'm da durumu iyiydi, fakat Sırpların çoğu taşrada yaşıyordu, yoksuldu ve kamu sektörüne bağımlıydı, halbuki gerileme vergi dilimini de küçültüyordu. Sanayinin ve ticaretin büyük bir kısmı devletin elindeydi, özelleştirmelerde de bu mülkler siyasi bağlantıları olanlara peşkeş çekiliyordu. Hem cumhuriyette hem de yerel düzeyde devleti kontrol edenler ekonomik kaynakları da kontrol ediyordu. Yugoslavya'daki ekonomik çatışma ister sınıflar, isterse sektörler, cumhuriyetler ya da etnik gruplar arasmda olsun neticede siyasallaşacak ve sıfır toplama ulaşacaktı: Bir grubun kazanması için diğerinin kaybetmesi gerekiyordu; çünkü ekonomi küçülüyordu. Ekonomik zorluklar gerilimleri artırdı; bilhassa Sırpların büyük bir kısmı pastanın daha ademimerkeziyetçi şekilde paylaşılmasından rahatsızdı.

Sırpların endişelerinin en meşhur ifadesi Sırp Bilim ve Sanat Akademisi'nin 1986 tarihli Bildiri'siydi (Ing. Baskı, 1999). Sırbistan'ın dışında bu belge çok kötülendi. Thompson (1994: 54), belgenin "kendine acıyan, marazı ve kinci" olduğunu söyler. Ben belgeyi böyle okumuyorum. Ilımlı ve üstü kapalı anti-komünist fikirleri olan tarihçilerin ve edebiyatçıların ağırlıkta olduğu 16 önde gelen entelektüel tarafından hazırlanmıştı bu bildiri. Henüz taslak halindeyken sızdırıldığı için dengesizdir ve iktisadi bakış açısı biraz belirsiz kalmıştır, ilk başta Yugoslav ekonomisinin artık bunalımda olduğunu açıkça belirtir. Piyasa reformları ekonomik karar alma süreçlerini sadece cumhuriyet düzeyinde ademimerkezileştirmiştir. Bu yüzden her cumhuriyetin ekonomisi kısmen otarşiktir, "ekonomi için katlanılmaz bir yük yaratan son derece ağır [komünist] bir bürokrasi" tarafından yürütülmektedir. Daha önce toplumsal mülkiyet olan mülkler, kayırmacılık yapılarak özel şahıslara peşkeş çekilmektedir. Bildiri'ye göre bu sadece ekonomik değil, aynı zamanda "ahlaki bir kriz"di. Ardından Tito'nun 1974'teki anayasa değişiklikleri eleştiriliyordu. Sırbistan'ın Kosova ve Voyvodina eyaletlerine hem federal düzeyde hem Sırp cumhuriyeti düzeyinde özerklik ve bağımsız temsiliyet hakkı verilmişti. Şimdi de anayasa değişikliği için cumhuriyet/eyalet delegelerinin oybirliği gerekiyordu ki bu da merkezi karar mekanizmasını hantallaştırıyor, anayasa değişikliğini neredeyse imkânsız hale getiriyordu.

İki eyaletin gayri-Sırp temsilcileri federal düzeyde Sırplara oy üstünlüğü sağlayabilir, hattâ Sırp cumhuriyet meclisinde değişiklikleri engelleyebilirlerdi. Sırpların bu şikayetleri esasen gerçeklere dayanıyordu. Walker Connor'ın belirttiği üzere, Tito anayasayı "saptırmış", "ülkenin en büyük etnik unsuru olan" Sırpları "zayıflatacak şekilde düzenlemişti" (1994: 333; krş. Udovicki & Torov, 1997: 80-4; Vujacic, 1995: 108-112). Sadece Sırbistan ulus-devlet arayışında hüsrana uğramıştır, diyordu Bildiri: "Barış zamanında daha kötü bir

tarihsel yenilgi düşünülemez" (s. 117, 125-6). Sırpların güçlü yönleri ise belirtilmemiştir - askeriyenin, güvenlik kuramlarının, başkentin kontrolü ve tüm cumhuriyetlerin parti ve güvenlik aygıtlarında precani Sırplarının aşırı temsiliyeti. Bu duruma sadece dolaylı bir şekilde, diğer cumhuriyetlerin ve eyaletlerin Sırpları "ezenler", "merkeziyetçiler" ve "polisler" (s. 119-22) olarak tanımlamasından şikayet ederken değinilir. Ayrıca Sırbistan ekonomisinin kötüleşmesinin suçu federal yatırım eksikliğine ve diğer cumhuriyetle ticaret yapma şartlarının adaletsizliğine atfedilir. Gerçekte durumun asıl sebebi Sırpların çoğunun taşrada yaşaması ve Avrupa piyasalarından uzaktaki güney bölgesinde bulunmasıydı.

Bildiri'nin iddiasına göre sonuçta precani Sırpları göçe zorlanıyordu. Ardından tüm eleştirmenlerin alıntıladığı meşhur sözler gelir: Kosova'da Sırp halkı "fiziksel, siyasi, hukuki ve kültürel olarak soykırıma uğramaktadır" (s. 27). Soykırım sözcüğü üç kez tekrarlanır. Sırplar ayrımcılık ve göz korkutma nedeniyle Kosova'yı terk ediyordu (Vujacic, 1995: 218-25). Etnik temizlik yapılıyordu; fakat soykırım söz konusu bile değildi. Bildiri'nin sonunda ılımlı bir hava vardır: "demokratik, bütünleşmiş bir federalizm"e yönelik anayasal değişiklikler için diyalog çağrısı yapılır (s. 105). Böyle bir federalizm tüm etnik grupların, bölgelerin ve sınıfların haklarını güvence altına almalı, ayrıca hem federal kurumlan hem halk egemenliğini güçlendirmelidir (burada Komünist Partiye örtülü bir saldırı vardı). Bildiri tüm gruplar için eşitlik talep eder ve Sırbistan'ın "kusurlu ulusluk" durumuna son verilmesini ister. "Sırp iktidarının" artmasını ya da Sırbistan'ın büyümesini talep etmez. Pek çok eleştiriye rağmen federasyonun kusurlarına dair taraflı görüşler yansıtan bir Sırp bakış açısıdır sadece (krş. Grmek ve diğ., 1993: 235). "Güçlü federal" seçeneğin erken versiyonlarından biridir: Federasyon korunmalıdır fakat merkezi güç-lendirilmelidir.

Gerçi bazı Sırplar daha fazlasını istiyordu. Sırp egemenliği Kosova'da ve Hırvatistan ile Bosna'ya sınır bölgelerinde yaşayan Sırp azınlıkların bulunduğu her yere kadar genişletilmeliydi; bu görüşün daha sağlıksız versiyonunda, nerede Sırp mezarlıkları varsa orada Sırpların egemen olması gerektiği söyleniyordu. Bu da "Büyük Sırbistan" seçeneğiydi. Muazzam ölçülerde genişlemeci olmasa da (Nazilerin Lebensraum planlarıyla kıyaslanamaz bile), diğer etnik grupların haklarını ihlal ediyordu. Gerileme ve ademimerkezileşmeden zarar gören taşradaki Sırplar, ayrıcalıklı fakat savunmasız kamu sektörü çalışanları, tehdit altındaki precani Sırp toplulukları ve geri gelen Sırp mültecileri arasmda bu idealin bir çekirdek seçmen tabam vardı. En çok Kosovalı Sırplar kendilerini tehdit altında hissediyordu ve en aşırıya gidenler onlardı. Bu yüzden Hırvatistan ve Bosna'nın kendi devletleri olabilmesi için, Sırp azınlıklar meselesinde hassas davranmaları gerekiyordu; aksi takdirde Büyük Sırbistan milliyetçileriyle aynı kaderi paylaşabilirlerdi. Sırp sorununu çözmek kolay olmayacaktı.

ikinci sorun tek-etnisiteli ulus-devlet olamayan tek cumhuriyetle ilgiliydi. 1991 sayımında Bosna-Hersek nüfusunun yüzde 44'ü kendini Müslüman olarak tanımlamış, yüzde 32'si Sırp, yüzde 17'si Hırvat ve yüzde beşi de Yugoslav olarak tanımlamıştı. Ayrıca nüfusun yüzde 16'sı karışık evliliklerden doğmaydı ki bu oran da diğer cumhuriyetlerdekinden çok daha yüksekti. Etnisiteler arası evlilik yeni ve kentsel bir durumdu, taşrada oturanlar bunu genelde riskli buluyorlardı. Üstelik Bosna'nın etnik haritası da yamalı bohça gibiydi ve her

ana etnik grubun ayrı ayrı bulunduğu cepler vardı. Bağımsız bir Bosna-Hersek devleti için topluluklar arasmda oydaşmacı iktidar paylaşımı gerekiyordu. Bosna'daki etnik gerilimleri azaltmak kolay olmayacaktı.

1990'a gelindiğinde Federal Yugoslavya popülerliğini yitirmişti. Yugoslav-lardan çoğu komünizmden demokrasiye geçmek istiyordu ve federasyonu komünizm ve Sırp egemenliğiyle özdeşleştiriyordu. Sırbistan'dan başka hemen hepsi ademimerkeziyetçi reformlar istiyordu; fakat Sırpların çoğu zaten mevcut olan ademimerkezilikten hiç hazzetmemişti. Siyasi rejim bocalamaya başlayınca, uluslararası kapitalizm sadece devlet planlamasının ve bütçesinin azaltılması karşılığında krediler vererek neoliberal katliama girişti. GSMH 1986'daki düzeyinin altına düşmeye başladı. 1988'de resmi işsizlik oram yüzde 17'ydi, fakat 25 yaşının altmdakilerde yüzde 30'un üstündeydi. Taşra daha kötü etkilenmişti. İşler ve tüketim maddeleri giderek kamusal alandaki ve kamusal kaynaklarla yaratılmış piyasa alanındaki aile, himaye ve takas ağlarına bağımlılaşmaya başladı. Sırp BiZdiri'sinde belirtildiği gibi, piyasa yapısının tekil cumhuriyetlerden oluşması yüzünden hangi etnik gruptan olduğunuz geçim durumunuzu etkiliyordu. Giderek daha çok Yugoslav kişisel ve ailevi çıkarlarım kendi etnik gruplarıyla ilişkilendiriyorlardı. Ulus sınıfın önüne geçmişti ve bu durum federalizm için hiç hayra alamet değildi.

Yugoslavya Birinci Dünya Savaşı'nm hemen sonrasında Hırvat, Sırp ve Sloven liderlerin jeopolitik sebeplerle gösterdiği rızayla kurulmuştu. Savaşta birbirlerine karşı savaşmak zorunda kalmışlardı -Slovenler ve Hırvatlar Habsburg împaratorluğu'na bağlı olarak Sırbistan'a karşı savaşıyorlardı- ve şimdi de birlik sayesinde Balkanlarda barış sağlamaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda birleşmek onları herhangi bir bölgesel hasma karşı da iki kat daha iyi koruyacaktı. İki savaş arasmda Yugoslavya milliyetçi hasımlıklarla sarsıldı, fakat jeopolitik akılcılık sebebiyle bir arada kalabildi ve 1945'ten sonra da aynı jeopolitik mantık devreye girdi. Tito 1948'de Stalin'le yollarım ayırdığında, Yugoslavya süper güçler arasındaki tarafsız konumunu kendi çıkarı için kullanabilir hale geldi. Bu yüzden Yugoslavya daima jeopolitik bir yapılanma olmuştur. Hâlâ Avrupa'daki en büyük ordulardan birine sahipti. Fakat Sovyetlerin çökmesi bu jeopolitik mantığı gereksizleştirdi. 1990'da Yugoslavlar kendilerini savunmak için federasyona ihtiyaç duymaz hale geldiler ki, zaten fiilen yürüyen -komünist, militarist ve bir ölçüde Sırp egemenliğinde- federalizm biçiminden de memnun değillerdi.

YUGOSLAV FEDERALİZMİNİN REDDİ: 1990 SEÇİMLERİ

Demokrasi Yugoslav federalizmini öldürdü (Snyder, 2000). Yugoslavlar "biz, halk" egemenliğini istiyordu; fakat altı cumhuriyette 1990 Nisan ile Aralık ayları arasmda yapılan bir hayli serbest seçimler, etnik çoğunluk demokrasisine bağlı organik milliyetçileri iktidara getirdi. Anayasaya uygun olarak hem seçimler hem de katılan partiler her cumhuriyette ayrı ayrı örgütlenmişti. Seçimler bir nevi etiiik nüfus sayımı gibi sonuç verdi. Büyük partiler arasmda sadece eski komünist partiler etnik sınırları aşan çok sayıda oy almıştı; hattâ onlar bile Sırbistan haricinde büyük ölçüde etnik azınlıklara cazip gelmişti. Diğer başarılı partiler hem liderlik hem destekçiler bakımından büyük ölçüde tek-

etnisiteliydi. Milliyetçi partiler sembolik ve duygusal alandaki tahakkümleri sayesinde komünizm dönemindeki acıları sömürerek büyük başarı kazandılar. Hırvatistan'da Tudjman ve neredeyse-faşist Paraga, Bosna'da Izzetbegovic, Sırbistan'da Seselj ve Draskovic gibi liderler Komünizm döneminde hapislere ve işkenceye dayandıkları için ahlaki otorite elde etmişlerdi. Tıpkı liberaller gibi onların da çoğu güya refah getirecek piyasa reformlarım savunuyorlardı. Fakat sadece milliyetçiler maddi çıkarlarını toplu olarak etnik grubun çıkarları olarak tanımlıyordu ve bilhassa Marksist smıf çıkarı anlayışı popülerliğini yitirdiği için etnik grup söylemi Yugoslav ekonomisinde giderek daha kulağa hoş geliyordu (Cohen, 1995; Crnobrnja, 1994, II. Kısım). Etnisite henüz sınıfa galip gelmemişti; fakat Yugoslavlarm çoğu yüzünü etnisiteye dönüyordu.

Sonuçlar her cumhuriyette farklı çıktı. Hırvatistan'da Tudjman'ı merkez alan milliyetçi bir koalisyon (HDZ) mutlak koltuk çoğunluğunu (oyların çoğunluğunu değil) kazandı. Tudjman ondan sonra 1999'daki ölümüne kadar

Hırvatistan başkanı olarak kalacaktı. Eski Komünist Parti ve bir merkezci ittifak itibarlı denebilecek oylar aldılar ve bazıları çok-etnililiği savundu. Azınlıklar içinde çok başarılı oldular. Erkek ve kadın seçmenler arasmda belirgin bir fark yoktu. Hırvat milliyetçi partisi seçmenleri gerçek bir parti programından ziyade diğer etnik grupların yarattığı tehdit duygusu yüzünden çekimine almıştı. Siber (1993: 197), Hırvatistan'da "gayri-etnik seçmen ya da gayri-mil-liyetçi parti tipi kesinlikle yoktur" der. Fakat kazananlar Hırvat halkının egemenliğini istiyordu.

Slovenya'da çok parti olduğundan hiçbiri mutlak çoğunluğu elde edemedi. Fakat kendilerini sosyalist, Hıristiyan demokrat, liberal, muhafazakar vs. diye tanımlamalarına rağmen, hepsi öncelikle milliyetçiydi ve federasyonun içinde ya da dışında ortak bir milli özerklik elde edene kadar farklı yönlerini bastırmaya hazırlardı. Slovenya kendini Yugoslavya'nın geri kalanına yakın hissettiği kadar Avrupa'ya da kültürel bakımdan yakın hissediyordu. Hem Slovenya'da hem de Hırvatistan'da ilkeli bir ulus-devlet arzusu ile faydacı bir barış ve devamlılık arzusu arasmda bir gerilim vardı. Her iki cumhuriyette de ana siyasi aktörlerin çoğu barışçıl ayrılma peşindeydi. Fakat bunu zorlama konusunda çok sakıngan davranıyorlardı.

En küçük iki cumhuriyette daha az sorun çıkacaktı. Karadağlıların etnik köken duygusu ikircikliydi. Çoğunluk partileri Karadağlıların aslında Sırp olduğunu, azınlık ise etnik bakımdan farklı olduklarını iddia ediyordu. Çoğunluk önemsiz çekincelerle Sırpların güçlü federasyon anlayışını destekledi. Karadağlılar Sırpların kendi kendilerine oluşturdukları federasyonda kaldılar. Milosevic'in başarısızlıkları daha sonra Karadağlıların çekincelerini artıracaktı. 2003'te iki cumhuriyet arasmda daha gevşek bir federasyon kuruldu ve her iki cumhuriyette de 2006'da tam bağımsızlık için referandum düzenlenmesine karar verildi. Makedonya'da ılımlı milliyetçiler seçimi kazandı, daha radikal milliyetçiler ikinci geldi. Yeni hükümet federasyonu destekliyordu; fakat gerekçeleri esasen jeopolitikti; çünkü Yunan ve Bulgar komşularının tehdidi altında olduğunu hissediyordu. Farklı cumhuriyetlerin ihtiyaçlarına göre farklı özerklik derecelerinde olduğu "asimetrik bir federasyon"

oluşturulmasından yanaydı. Bu başarısız olunca Sırpların dikkati başka yere çevriliyken bağımsızlıklarını ilan ettiler. Makedonya'nın yüzde 25-30 oranındaki Arnavut azınlığa ayrımcılık yapması nihayet 2001'de silahlı çatışmalara yol açtı, fakat sonradan çatışmalar azaldı. Bu etnik çatışma uzlaşma ile çözülebilecek gibi görünüyordu.

Bosna da ilk başta uzlaşma yanlısıydı. Bosna ulus-devlet haline gelemeyeceği için milliyetçiler fazla hareket edememişti. Fakat burada bile en yüksek oy alan üç partinin üçü de etnik tabanlıydı ve farklı etnik gruplara dayanıyordu. Hepsi toplamda oyların yaklaşık yüzde 90'mı aldılar, önemli bir sınıfsal ya da toplumsal cinsiyete dayalı fark da yoktu. Komünizmden etkilenmemiş en büyük toplumsal örgütlenmeler etnik olanlardı ve bunlar da en etkin siyasi partiler haline gelmişlerdi. Bu çok-etnili cumhuriyette bile uzlaşmanın arabulucuları etnik partilerdi. İlk başta federasyonu korumaya karar verdiler, fakat bu kararın jeopolitik faydacılıktan başka bir sebebi yoktu. Bosna'daki Sırp ve Hırvat liderler, federal kurumlarda kendi cumhuriyetlerinin çıkarlarının korunmasını bekliyorlardı. Müslüman lider (daha sonra başkan) İzzetbegovic 1989'da şöyle diyordu:

Ulusal devlet kurma yolunda değiliz... Bazıları bunu isteyebilir... fakat gerçekçi bir istek olmaz. Müslümanlar cumhuriyetteki en kalabalık ulus bile olsa, sayıları yetersiz kalacaktır... nüfusun yaklaşık yüzde yetmişini oluşturmaları gerekir. (Silber & Little, 1995: 230)

Anlaşılan ulus-devlet kurmak için gerekli düzeyin yüzde 70 olduğunu düşünüyordu.

Her üç topluluğun Komünist Parti liderleri daha önce politikaları fiilen veto etme hakkına sahipti ki bu da sürekli birbirlerine danışmalarını gerektiriyordu. Fakat komünizm dağılınca Bosna'nın politikaları etnik hatlara dağıldı. Müslüman partiler ilk başta federasyonu benimsese de, bazıları en büyük etnik grup oldukları için onları kayıracak çoğunluk demokrasisinin çekimine kapıldılar. Yugoslavya'daki diğer etnik kimliklerin yanında Bosna'nın kolektif kimliği ikircikli kalıyordu ve bu yüzden de Hırvatlar ile Sırplar Müslümanların aslında kendilerinden olduğunu düşünmeye devam ediyordu. Fakat 1974 Anayasası'mn getirdiği özerklik ve piyasa reformları (ilk başta Saraybosna) ortak bir Boşnak kimliğinin yayılmasını sağlamıştı. Bazıları yerel Sırpları ve Hırvatları da bu başlık altında topluyor, diğerleri Müslümanlarla sınırlı tutuyordu. 1990 seçimleri sırasında Müslümanlarla sınırlı tutan taraf ağırlık kazandı (Bringa, 1995, 1. Bölüm). Bu bölümlerde Boşnak terimini ben de bu anlamda kullanıyorum. Bosnalı Hırvatlar aynı zamanda Sırplara karşı Müslümanlarla ittifaka sıcak bakıyordu. Bu yüzden en büyük Bosnalı Sırp partisi olan Milosevic'in SDS'si, ilk başta federasyondan yana olmasına rağmen artık sınırın hemen öte yanındaki kendi ulus-devletiyle daha sıkı bağlar kurmaya başladı ki bunun sonucunun belki de Büyük Sırbistan olabileceğini düşünüyorlardı. Üç-uluslu denklik bu manevralar arasmda aksamaya başlamıştı.

Bu yüzden, Sırbistan dışındaki muzaffer parti liderlerinin hepsi ulus-dev-leti Bosna'da bile bir ideal olarak düşünmeye başladılar. Faydacılık sebebiyle daha azına razı olabilirlerdi, fakat idealde uluslarının bağımsızlığını tercih ediyorlardı. Bosna dışında teklif ettikleri yeni

cumhuriyetçi yapılanmalar, kendi kaderini tayin hakkı sayesinde çoğunluk ulusa açıkça kendi devletini kurma güvencesi sağlıyordu (sonradan diğer cumhuriyetlerin arasmda oluşturulan Sırp ve Hırvat küçük devletlerinin durumu da aynıydı). Bosna-Hersek anayasası çoğul “Bosna ve Hersek milletlerinden -Müslümanlar, Sırplar, Hırvatlar ve devlet sınırları içinde yaşayan diğer millet ve milliyetlerden” oluşan bağımsız bir devlet olduğunu ilan ediyordu. Kendi kaderini tayin hakkının her cumhuriyete ve çoğunluk milletine ait olduğu kararma varılmıştı (Hayden, 1996: 790-2; Woodward, 1995: 108).

Kendi azınlıklarının haklarını azaltan bir çoğunluk demokrasisiydi bu. Bir arada yaşayan etnik grupların varlığı yüzünden karşılıklı olarak şiddetlenen sınır çekişmeleri ortaya çıkabilirdi. İnsanlar şunu soruyordu: “Sen benim ülkemde azınlık olacağın yerde ben niçin senin ülkende azınlık olayım?” Gel gelelim, faydacı tavizler yine de üstün çıkabilirdi. Şimdi en büyük ve en önemli cumhuriyete döneceğim.

SLOBODAN MİLOSEVİÇ’İN YÜKSELİŞİ

Yugoslavya’daki kötülüklerin çoğu tıknaz sayılabilecek kır saçlı bir adama atfe-dilmiştir. Milosevic sadece fırsatçılığından milliyetçi olmuştu. İlk başta reform yanlısı bir Komünist aparatçik olarak başlamıştı, genç komünistler arasında yaygın olan bürokrasi-karşıtı hisler besliyordu. 1987 yılında Kosova Meydan Muharebesi’nin yaşandığı yerin çok yakınındaki küçük bir kasabada neredeyse tesadüf eseri milliyetçilik kartını oynadı. Tito’nun 1974’te Kosova’ya yerel özerklik tanıması Arnavutların eyaletteki idari ve polisiye kadroları ele geçirmesini sağlamıştı. Bu baskı altında pek çok Sırp eyaleti terk etmişti. Diğerleri Kosova’nm içine taşındı, özellikle de Sırp milliyetçiliğinin yatağı haline gelen Kosova Meydanı çevresinde toplandı (Vujacic, 1995: 220-1). 1987’de Milosevic alışıldık kardeşlik söylevleri çekip gizli kapaklı anlaşmalar yaparak yerlileri yatıştırmak üzere Sırbistan Komünist Partisi liderinin vekili olarak oraya gönderildi. Bu toplantı ve sonrasındaki olaylar filme alınarak BBC’nin Death of a Nation (Bir Ulusun Ölümü, 1998) adlı belgeselinde tüm dünyaya gösterildi.

Filmde Milosevic toplantı salonunda eski bir komüniste saygı duruşu öncesinde konuşma yapmaktadır. Fakat salonun dışındaki sokakta birikmiş ve Arnavut polisinden dayak yediklerini haykıran kızgın kalabalık onun sesini bastırır. Başka yerlerde olduğu gibi Yugoslavya’da da polis kuvvetleri çoğunlukla zalimdi. Fakat bu gösteriyi örgütleyenler provakasyon yaptıklarını, arzu ettikleri misillemenin gerçekleşmesi için Arnavut polislere iki kamyon taş attıklarını daha sonra kabul etmişti. Milosevic önce kalabalığı yatıştırmak için dışarı çıkar. Başarılı olamaz. Sarsıldığı bellidir: “Bir daha asla dövülmeyeceksiniz” ve “Sırplar bir daha hiç dövülmeyecek” gibi sözler söyler. Sonra içerideki salona döner, bütün gece sabırla Sırpların şikayetlerini dinledikten sonra şafak sökmeden önce onlara, bütün sıkıntılarını “hızlı ve etkin” bir şekilde çözeceği sözü verir. Onlara merhamet hissediyor gibidir. Kosova Sırpları “bizim Sloba” demeye başlar (Judah, 2000: 53 ve Udovicki & Torov, 1997: 87-8 bunların büyük bir kısmını Milosevic’in ayarladığından şüphelenmektedir).

Daha sonra 1987'de televizyondan yayımlanan bir parti merkez komite toplantısında Milosevic, Kosova Sırplarını savunmayı başaramadığı için parti liderliğini kınadı. Sonraki iki yılda Sırp milliyetçiliğini "antibürokratik bir devrim"in parçası olarak kullandı; Sırp parti liderliğini ele geçirdi, Kosova ve Voyvodina'yı eyalet özerkliğinden yoksun bıraktı, her iki eyalette de komünist parti liderliklerini tasfiye etti ve Makedonya partisinde ciddi bir nüfuz kazandı. Ardından partiyi yenileyerek görünüşte sosyal demokrat bir parti haline getirdi. Partinin adı da SPS oldu. Yugoslavya'nın üst kurumu Federal Konsey'de çoğunluk oyu almanın eşiğine geldi -Hırvat ve Sloven siyasi elitler için çok endişe verici bir durum ortaya çıktı. 1989'da Kosova Savaşı'nm 600. yılını anmak için savaş alanında toplanan yüz binlerce Sırpa hitap ettiğinde işler doruğa ulaştı. Son sözleri meşhur oldu: "Altı yüzyıl sonra yine muharebelerdeyiz, muharebelerle karşı karşıyayız. Bunlar silahlı muharebeler değil, fakat hiç olmayacak denemez yine de" (çev. Vujecic, 1995: 394).

Milosevic dinleyicilerine komünist seleflerinden çok daha doğrudan hitap ediyordu. Sade bir sözcü, fakat aynı zamanda ilk önce dinleyip sonra harekete geçen becerikli bir politikacı imajı uyandırıyordu. Kışkırtıcı milliyetçi konuşmalar pek yapmıyordu, bu daha ziyade destekçilerinin işiydi. Bu dönemde gücü daha çok merkezde toplayan bir "sıkı federasyon" (A planı) yanlısıydı. Büyük Sırp milliyetçiliğinin çekirdek seçmen tabanlarım harekete geçirdi: mülteci Sırplar; tehdit altındaki bölgelerde, özellikle Kosova'da yaşayan Sırp-lar; daha güçlü bir federasyon sayesinde ekonomik kalkınma beklentisinde olan bazı taşralı Sırplar. Bunlar 80.000 gösterici çıkarıp halk olduklarını iddia ettiler ve Sırp, Kosovalı, Voyvodinalı parti liderleri arasındaki "düşüncesiz bürokratların" gitmesini istediler. Milosevic, "Dünyada Sırp halkını durduracak hiçbir kuvvet yoktur," diyerek onları cesaretlendiriyor, ama öte yandan halkın öfkesini durduramadığım iddia ediyordu.

Milosevic antibürokratik devrim yapmak ve parti lideri olmak istiyordu. Pek çok ordu subayının desteğini almasına rağmen Genelkurmay bölünmüştü ve toptan harekete geçirilemiyordu. Polis ve karanlık Sırp Devlet Güvenlik Servisi, SDB daha faydalıydı. Güya 19 Ustaşa teröristin Yugoslavya'ya sızdığı 1972'den beri, SDB suç dünyasını kullanarak yurtiçindeki ve yurtdışmda-ki muhalifleri öldürüyor ya da gözlerini korkutuyordu. Meşhur "Arkan" ilk etapta bu şekilde adi suçluluktan siyasi şiddete kaymıştı. Milliyetçi lider Vuk Draskovic'e yakın olan "Beli ve Giska" için de aynı şey geçerliydi. Giska'nm kendisi şöyle diyordu: "Dünyanın her yerindeki kurtuluş ve direniş hareketlerinde vatansever 'suçlular' ön saflara gelmiş, böyle koşullarda ancak onların başarabileceği şekilde büyük katkılar yapmışlardır" (Knezevic, 1995).

Yine de en önemlisi 1990 seçimleriydi. Milosevic'in Sosyalist Partisi SPS ılımlı reform yanlısı milliyetçiliği, sıkı federasyon sayesinde Sırpları koruma fikrini temsil ediyordu. Ancak federasyon yıkılırsa, Milosevic Sırp azınlıkları korumak için cumhuriyet sınırlarının revizyonuna gidecekti. Sınırları genişletmek onun B planıydı. SPS'nin seçimlerde haksız avantajı vardı; çünkü komünist parti aygıtlarını, özellikle radyo ve televizyonu, ayrıca polisi ve güvenlik polisini devralmıştı. Üstelik muhalefet partileri alelacele ilan edilmiş olan bu seçime hazırlıklı değildi. Diğer cumhuriyetlerdeki seçimlerin aksine, Sırp seçimleri yarı demokratikti.

Fakat en büyük muhalefet partileri Milosevic'ten bile daha milliyetçiydi. Sırp saldırganlığını Milosevic'e atfetmenin önündeki ana engel budur (Cigar, 1996 ve Gagnon, 1997 saldırganlığı ona atfeder, fakat Snyder, 2000 bu noktada onlardan ayrılır). En büyük muhalefet lideri Vuk Draskovic, "tüm Sırp topraklarının birleşmesini" ve diğer cumhuriyetlerden toprak alınmasını talep ediyordu. "Türkiye'yi [yani Müslümanları] sevenler Türkiye'ye gitsin" diyor ve yeşil [Müslüman] bayrağı kaldıran kolu bizzat keseceğini söylüyordu. Milliyetçi partiler Aziz Sava (bir Sırp şehidinin adı) gibi Ortodoks kültür-eğitim birliklerinden doğmuştu. Aziz Sava tanrısız komünizmin yok edilmesinden ve Büyük Sırbistan'ın yeniden kurulmasından yanaydı. Milliyetçilerin iddiasına, göre Müslümanlar aslında Sırptı, öte yandan Tudjman da onların aslında Hırvat olduğunu söylüyordu -dolayısıyla her ikisi de Bosna'nın bir yarısına talipti. Liberal demokrat partiler ise SPS ve milliyetçilerin aksine mevcut kitlesel örgütlenmelerle işe başlamamıştı. Belgrad'da, başka şehirli orta smıf bölgelerinde, etnik azınlıklar arasmda güçlenen, ama başka yerlerde zayıf kalan bu partiler entelektüellerin ve meslek sahiplerinin birliklerinden ortaya çıkmıştı. Milosevic'i manipülasyon yapan bir diktatör olmakla suçluyor, federasyonu ve azınlıklara özerkliği savunuyorlardı. Yine de onlar bile federasyonun yıkılması halinde Sırpların korunması için sınırların genişletilmesi gerektiğini düşünüyordu (Goati, 1995: 76). Sırp partilerinin neredeyse tamamı etno-milli-yetçiydi. Sırp çıkarlarını -Sırp Akademisi'nin verdiği ayrıntılar uyarınca- daha iyi koruyacak ıslah edilmiş, asimetrik bir federasyon, yani A planında anlaşıyorlardı. Bu plan başansız olursa ortak B planı vardı: Büyük Sırbistan. Burada sadece elitlerin bir komplosu söz konusu değildir. Onlar Sırplar arasındaki yaygın endişeleri ifade ediyorlardı ve normal demokratik siyasetçiler gibi yeniden seçim istiyorlardı.

Fakat Sırp seçmenler etno-milliyetçilik takıntılı değildi. Seçim öncesi anketler en belirgin olumsuz meselenin komünist mirası kaldırmak olduğunu, en belirgin olumlu meselelerin ekonomi ve yaşam standardı olduğunu gösteriyordu. Onun ardından da bir yandan ulusu savunurken diğer yandan iyi uluslararası ilişkiler kurmak geliyordu. Saldırgan milliyetçiliğin burada yeri yoktu. Savaş çığırtkanlığıyla savaş kazanıldığı neredeyse hiç görülmez. Draskovic antikomünist ve milliyetçi retorikle, ayrıca karizmatik duruşuyla varlığını koruyordu; fakat ekonomik politikası naif görünüyordu, üstelik etnik meselelerde tutarlı davranmıyor gibiydi. Milosevic komünist geçmişini arka plana atmak zorunda kalmıştı; fakat ulusun güya kararlı ama ılımlı savunusu fikri ve ekonomi siyasetindeki yeterliliği üzerinden prim yapmıştı (Vreme, 6 Ocak 1992). Seçmenler diğer pek çok seçimde olduğu gibi partileri farklı farklı kriterlerle değerlendiriyordu.

Milosevic'in oyları büyük ölçüde nispeten yaşlı Sırplardan, eğitim düzeyi düşük olanlardan, işçi ve köylülerden (fakat işsizlerin oyları partiler arasmda dağılmıştı), geniş devlet sektöründen ve geri kalmış güney Sırbistan başta olmak üzere taşradan geliyordu. Devlet televizyonu üzerindeki kontrolü, taşrada ve diğer iletişim araçlanna pek ulaşamayan diğer az eğitimli gruplarda önemliydi. Yaşam standardı ve güvenlik konusunda en kaygılı olanlar bunlardı. Anketlere göre SPS seçmenleri daha devletçiydi ve otoriter yönetimi onaylamaya daha yatkındı. Esasen etnik azınlıklardan, eğitimli orta sınıftan, kuzeylilerden, Belgrad ile

diğer şehirlerde yaşayanlardan oluşan liberal demokratlar ise bunun tam tersiydi. SPS alaycı bir ifadeyle, onları "Belgrad'm merkezinden Sırbistan'ı göremeyen kozmopolitler" olmakla suçluyordu. Onlar da SPS'yi "Belgradlı dağ milliyetçileri" diye alaya alıyorlardı. SPS ve liberal demokratlar içinde kadın ve erkeklerin oranı eşitti. Milliyetçi partilerde seçmenler arasmda erkeklerin oranı biraz yüksekti, fakat hem şehirlerde hem de taşrada sınıflar arasmda eşit bir şekilde dağılmıştı. Milliyetçilere en çok oy precani Sırplardan ve mültecilerden, bilhassa Kosova'da yaşayan ya da oradan kaçmış olanlardan gelmişti. Milliyetçi partiye oy verenler SPS'ye oy verenlerden daha milliyetçi görüşlere sahipti.

Milosevic eski ve yeni politikalar arasmda, ayrıca bağnaz milliyetçilik ile kozmopolit liberalizm arasında duran bir merkezci gibi görünüyordu. SPS kendisini, "ulusal nefret ve ulusal çatışmalar içinde değil barış içinde yaşamak isteyenlerin doğru seçimi" ilan etmişti. "Belirsizlik ve kardeşi kardeşe kırdıran savaş yerine çocukları için parlak yarınlar isteyen, emeğinin meyveleri sayesinde refah içinde yaşamayı arzu eden, başkalarının özgürlüğünü kendi özgürlüğü için şart koşan" insanların seçimiydi SPS. Milosevic'i çok destekleyenler değişim ve düzensizlik yüzünden kaygıya kapılanlar, geçinebilmek için devlet himayesine bağımlı olanlardı ve bu kesimler artık milliyetçiliğe kayıyordu. SPS'nin "bizde belirsizlik yok" sloganı bilhassa tutulmuştu.[2] Bu safhada Milosevic yarı-otoriterdi fakat aşırılıkçı değildi. Gel gelelim, politikaları ve merkezi seçmen tabam, ulusu sınıfın üzerinde tutan ve onları şiddete sürükleyen devletçilik ve milliyetçilik birliğinden taraftı. Bu destekçi seçmen tabanlarının çoğu varlığım sürdürdü. 1992'de Vreme'nin bildirdiği anketlere bakılırsa bilhassa şehirlerde, kuzeyde ve eğitimliler arasmda SPS'nin popülerliği azalmıştı. Güney Sırbistan'dakilerin yüzde 51'i SPS'yi desteklerken, Belgradlıların sadece yüzde 15'i destekliyordu. Milosevic Sırp milliyetçisi olan çekirdek seçmenlere giderek daha bağımlı oldu.

Oy çokluğu sistemine göre yapılan seçimler ve Arnavutların seçimleri boykot etmesi, oyların yüzde 46'smı alan SPS'nin meclisteki koltukların yüzde 77'sini ele geçirmesine yol açtı. Milosevic artık yürütme gücünün yanı sıra meclisi de elinde tutuyordu. Gerçi oy kullanan Sırpların yüzde 90'mdan fazlası benzer bir A planını benimsiyordu: Diğer cumhuriyetlerin neredeyse bütün büyük partilerinin amaçlarına ters düşen sıkı bir federasyon. Ayrıca federasyon işe yaramazsa, sınırları Sırbistan lehine değiştirmek şeklindeki B planını savunmaya da devam edildi. Cumhuriyetler arasındaki fırtınalı 1991 müzakerelerinde bütün büyük Sırp partileri Milosevic'in konumunu savundu. Sloven ve Hırvatların daha zayıf bir konfederasyon talebini reddetmekle kalmayıp, Bosnalılar ile Makedonlarm her cumhuriyetin özniteliklerine göre ayarlanmış asimetrik federasyon şeklindeki tavizli önerisine de karşı çıktılar (Goati, 1995: 76). Müzakereler başarısız olunca, muhalefet partileri Milosevic'in B planı olan Büyük Sırbistan'a karşı çıkmadılar; çünkü onlar da aynı planı savunuyordu. Sırpların çoğu çokkültürcülüğün getirecekleri konusunda kötümserdi. Yapılan anketlerden birinde, sadece yüzde ll'inin görüşü farklı ulusların uyum içinde yaşayabileceği yönündeydi ve çoğunluk her devletin tek-etnisiteli olmasını savunuyordu (Vreme, 30 Kasım 1992).

Etnik savaş felaketi Milosevic'in popülerliğini azaltmıştı. 1991 ve 1993'te halkın muhalefetiyle karşılaşınca zora başvurdu. Muazzam polis gücü en sonunda sokakları göstericilerden temizledi ve bağımsız medya uydurma suçlamalarla kapatıldı. Savaş da gücünü artırmıştı. Muhalif Sosyal Demokrat Voyvodina Partisi'nin başkanı "Hırvatistan'daki faşist çetelerin müttefiki" olarak damgalandı, tutuklandı ve silah altına alındı. Milosevic aynı zamanda üstü kapalı olarak ekonomik gücünü de kullanıyordu. Sırp sanayiinin yarısı hâlâ devlet mülkiyetindeydi ve SPS ile bazı paramiliter müttefikleri gizlice buralardan destekleniyordu. Savaşa gitmeyi reddeden işçiler de işten çıkarılabiliyordu (Vreme, 11 Kasım, 9 Aralık ve 12 Aralık 1991). Milosevic muhalefetin daha küçük liberal savaş karşıtı blok ile büyük milliyetçi savaş yanlısı blok arasmda bölünmesinden de faydalandı - Draskovic ise iki blok arasmda gidip geliyordu. Daha fazla desteğe ihtiyaç duyan Milosevic Seselj milliyetçileriyle koalisyon yaptı. 1992 ortasında 200.000 Yugoslav ülke dışına göç etmişti ve bunlar büyük ölçüde liberal üniversite mezunlarıydı (Vreme, 6 Nisan 1992). Milosevic/ milliyetçi koalisyonu Sırbistan'a egemen olmuştu -Milosevic'in manevra kabiliyeti de azalmıştı.

Gordy (1999; krş. Snyder, 2000) "siyasi alternatiflerin imhası" adım verdiği süreçte Milosevic'in rolünü abartır. Milosevic polis ve medya güçlerini kullansa, ayrıca savaş dönemi yurtseverliğinden destek alsa da, temel sorun ilk baştaki Sırplar için daha geniş bir savunma hattı kurma mutabakatından kaynaklanıyordu. Daha sonra muhalefet güçlenince bu mutabakat bölünmüş ve bazı unsurlar Milosevic'ten bile daha aşırılıkçı olmuştu. Ne yazık ki Sırp siyasetçiler ve seçmenler diğer etnik grupları çileden çıkaracak görüşlerini temizlik başladıktan sonra ifade etmeye başlamıştı. Draskovic için 1991 Kasımı'nda Vukovar'm korkunç bir şekilde talan edilmesi şahsi bir ahlaki kriz olmuştu (Grmek ve diğ., 1993: 316-17). "Sırp egemenliği Sırp mezarlıklarının bulunduğu her yere kadar genişlemelidir" şeklindeki kendi retorik sloganının daha da büyük mezarlıklar kurulmasına yol açacağını fark edememişti. Bundan önce Sırpların çoğu dıştan gelen tehditlere karşı sert bir milliyetçi duruşu destekliyordu. O ana kadar bunun kişisel maliyetleri olmadığı gibi, şiddete başvurmayı da gerektirmemişti.

Cumhuriyetlerin hiçbirinde cinai etnik temizliği destekleyen bir çoğunluk yoktu. Yine de Sırbistan'da iki radikalleşen siyasi güç ortaya çıkmıştı. Milosevic giderek tuzağa daha kötü yakalanıyordu. Sıkı federalizm ya da sınırların yeniden çizilmesiyle Sırplara "daha fazla savunma" sağlamak zorundaydı. Geri adım atarsa popüler milliyetçi güçler tarafından ezilecekti ve buna karşı liberal partilerle de ittifak kuramıyordu, çünkü onlar da otoriter eğilimlerine karşıydı. Kendi desteği yüzünden tereddütte kalan milliyetçi ve devletçi seçmenler daha da milliyetçileşmeye açıktı. Kontrol kısmen Milosevic'teydi; fakat aynı zamanda çekirdek seçmen tabanının ve milliyetçilerle beraber inşa ettiği koalisyonun tutsağı olmuştu. İkincisi, Sırp milliyetçisi çekirdek kadro muhaliflere karşı paramiliter şiddet kullanmaya başlamıştı ve Sırp güvenlik polisi SDP'den destek alıyordu. SDP 1970'lerden beri yurtdışındaki muhaliflere suikast düzenlemek için suçluları kullanıyordu. Şimdi ise ajanları Hırvatistan ve Bosna'da Sırp precani toplulukları içinde paramiliterleri silahlandırmaya ve örgütlemeye başlamıştı (Knezevic & Tufegdzic, 1995; Micevic, yakında

yayınlanacak). Devletin karanlık kesimleriyle bağlantılı daha radikal ve şiddet düşkünü popülizmin artması yüzünden şimdi de siyaset istikrarsızlaşıyordu.

Islah edilmiş bir konfederasyon yaratma müzakerelerinde de pek ilerleme kaydedilemedi ve Slovenya ile Milosevic kendi seçeneklerine döndüler. Sloven-ya muhalefetsiz ayrılma şansının bulunduğunu düşünüyordu, Milosevic'in de taleplerini dayatacak bir ordusu vardı. Gerilim şiddetlendi. Hepsi Belgrad'daki Federal Meclis'e yeni oluşumun pazarlıkları için temsilciler gönderdiğinde -örneğin federal Avrupa Parlamentosu'ndaki ulusal muadilleri gibi- sosyalist, liberal ya da muhafazakar gruplar oluşturamadılar. Onun yerine milliyetçi gruplaşmalar oldu: Hırvatlar, Slovenler, Sırplar vs. Etnisite sınıfa baskın çıkıyordu (ikinci tezim). Bosna'dan Sırp ve Hırvat vekiller arada kalıp iki şekilde de gruplaştı, bir kısmı Bosna vekilleri grubunu oluşturdu, diğer kısmı başka etnik yoldaşlarıyla saf tuttu. Sadece Sırbistan ile Karadağ cumhuriyete gerekli katkıyı gösterince federal bütçe çöktü. Ekonomik kriz ve dış borcun ağırlığı sebebiyle her cumhuriyet kendi yükünü diğerlerine taşıtmaya kalkınca ticaret ve döviz savaşları çıktı. Milosevic 1990'm sonunda Sırbistan'ın borcunu ödemek için Ulusal Banka'yı soyup soğana çevirince gerilim hızla arttı. Diğer cumhuriyetler de benzer şekillerde ona yanıt verdi.

Artık federasyon çöküyordu. Cumhuriyetlerde ortaya çıkan milliyetçi güçler, birinci adımın ister istemez atıldığını gösteriyordu. Esasen Sırp milliyetçilerinin desteklediği, artık jeopolitik gerekçesini de ekonomik başarısını da kaybetmiş bir komünist federasyona ilk etapta karşı çıkmışlardı. Ulus-devlet-lerden oluşan bir Avrupa'da federalizm artık bir sapma gibi görünüyordu. Tek tek cumhuriyetler artık merkezileşmişti ve orantılı temsil seçimlerinden ziyade kazananın her şeyi aldığı seçimler üniter parlamenter kurumlan güçlendirmiş, ayrıca milliyetçiler bunları ele geçirmişti. Yugoslavlarm aslında ne istediğini söylemek mümkün değil. Tek bildiğimiz şey, seçim sürecindeki parti listesiyle karşı karşıya gelince oy kabininde neyi seçtikleri. Fakat kısa süre sonra başlarına gelecekleri -cinai etnik temizlik- pek azmin istediğini varsayabiliriz.

Savunmacı etnik milliyetçilik yükselişteydi. Hırvatistan'daki anketler, bilhassa etnik bakımdan mağdur olduklarım düşünen, dış-grup ayrıcalıklarına hınç duyan insanların milliyetçi partilere çekildiğini göstermektedir (Siber, 1993: 152-3). Yugoslavya çapındaki en ısrarlı milliyetçi slogan, aile ocağının önceliği ve onun savunulmasının gerekliliğiyle ilgiliydi. Demokrasi bu ahlaki milliyetçiliği, ilkelerine bağlılığını cesaretiyle ispatlamış olan siyasetçilerin seçimlerdeki zaferiyle ödüllendirdi. Önceden var olan iki toplumsal örgütlenme en büyük hareketlenmeyi yaratıyordu. En büyük örgütlenmeler komünist gençlik birlikleri, sendikalar, mesleki ve kültürel yapılanmalardı. Fakat insanların çoğu komünizmden kopmak istediği için bu örgütlenmeler silinmeye başlamıştı. Bu yüzden en harekete geçirici örgütlenmeler etnik örgütlenmelerdi. Komünizm döneminde siyasetten uzak durmuşlardı; fakat müzik, dans, futbol, geçit törenleri ve piknikler aracılığıyla örgütlenerek muazzam bir gündelik hareketlenme yaratmışlardı. 1980lerin sonunda cumhuriyet çapındaki kültürel örgütlenmeler de onlara katıldı. Bunlar milliyetçi partilerin sivil toplumdaki harekete geçiricileri oldular. Bunlardan ayrı üçüncü bir kesim de şehirlerdeki eğitimli meslek sahibi zümrelerin desteklediği çok kültürlü gruplardı. En irfan

sahibi risaleleri onlar yazıyor, en karmaşık konuşmaları onlar yapıyorlardı. Feminizmden ve insan haklarından dem vuruyorlardı. Fakat kitleleri harekete geçirme güçleri yoktu. Zira tüm o sivil toplum söylemine rağmen, bu süreçte harekete geçirici olanlar milliyetçi örgütlenmeler ve kimliklerdi; yine burada da uygar sivil toplumun hiç uygar olmadığı görülecekti.

Liberal demokrasi ve sosyal bilimi çoğunlukla nispeten atomlaştırıcı bir bireysel görüş ve siyasi seçimde tercih modeli sunar. Görüşlere dair anketler ve toplumsal araştırmalar yoluyla sürekli insanların ne düşündüğünü sorar, bu yüzden de sonuç bireysel tercihlerin toplamından çok farklı çıkınca şaşırıp kalır (Hırvat rahip, Holbrooke ve toplumsal mesafeyi ölçen sosyologlar da şaşırıp kalmıştır). Yine de, insanlardan çoğunun karmaşık ve genelde çelişkili siyasi görüşleri olduğundan, bu düşüncelerden sadece bazılarının oy kullanma kabinine ulaşması, örgütlenmeyle ilgili bir meseledir. Başka Sırp milliyetçilerinin değil de Milosevic'in iktidara gelişi manipülasyon sayesinde olmuştur -ve bu bir fark yaratır. Fakat 1990'lardaki elit manipülasyonlarmın çoğu zeki siyasetçiler ile naif demokrat siyasetçiler arasmda yürümüştü -demokrasinin normal personeli. Demokratikleşme Yugoslavya'yı tehlike bölgesine sokmuştu. Çoğu cumhuriyette milliyetçilerin iktidara gelmesi karşılıklı korkuları artırmış, bir güvenlik ikilemi yaratmıştı.

ORGANIK MILLIYETÇILIĞIN YÜKSELIŞI

Sonraki dokuz ayda organiklik yanlısı ulus-devletler ortaya çıktı. 1991 Haziram'nın sonunda Slovenya ve Hırvatistan cumhuriyetleri Yugoslavya'dan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu iki rejim ile Sırbistan o dönem hiçbir şekilde taviz vermemişlerdi. Sırbistan'ın sıkı federasyonu ile Hırvat/Slovenlerin zayıf konfederasyonu arasmda hiçbir uzlaşma işareti yoktu. Rejimlerin üçü de taviz vermektense şiddetin artması riskine girmeye hazırdı. Sloven hükümetinin görece kolay bir seçeneği vardı. Slovenya en zengin ve en Avrupa yönelimli cumhuriyetti; üstelik Sırbistan'la en az ilişkisi olan ve federasyondan en az çıkarı olan cumhuriyet de Slovenya'ydı. Aynı zamanda bağımsızlık ilan etmenin en risksiz olduğu yer de burasıydı. ihtilaf konusu hudutları, Sırbistan'la sınırı yoktu, ayrıca bu cumhuriyette hemen hiç Sırp da yaşamıyordu. Slovenyalı siyasetçiler, birlik olup katı bir tutumla hareket ederlerse bağımsızlık ilanına Sırbistan'ın karşı çıkacağından bile şüpheliydiler.

Slovenya pek iç muhalefetle karşılaşmadan bağımsızlığını ilan etti. Sloven polis kuvvetleri, Sırp güdümlü Yugoslav ordusu JNA'nın saldırılarına direneceklerini gösterince Milosevic Slovenya'nm ayrılmasına ses çıkarmadı. Ordunun morali bozulmuş, Başkomutanlık bölünmüştü. Hiç mücadele edilmeden federasyondan vazgeçilmesi karşısında şaşkına dönen bazı generaller bu fiyasko yüzünden radikalleşti. Ama Devlet Konseyi Başkanı Jovic (Milosevic'in sıkı bir Sırp müttefiki) daha sonra kameralara şöyle demişti: "Etnik bakımdan saf bir devletti. Sırp yoktu. Slovenya'nm Yugoslavya'dan ayrılması umurumuzda bile olmadı" (BBC, 1998). Azınlıkların çok az olduğu Slovenya etnik savaşın dışında kaldı. Slovenya'yı daha fazla tartışmayacağım. Yine de Slovenyalılar artık Yugoslav federalizmini yok etmekte paylarına düşeni yapmışlardı. Keza Slovenya'nm bağımsız bir devlet sıfatını

derhal tanıyan Avrupalı devletlerin de federalizmin çöküşünde etki yarattıkları yer yer iddia edilmiştir. Fakat dış ülkelere çok fazla suç atılamaz. Belki de ulus-devlet idealinin baskınlığı için hepsi ortak sorumluluk taşıyordu. Fakat ülkeyi parçalara ayıranlar Yugoslavların kendileriydi.

Hırvatların bağımsızlık ilanı Yugoslavya konfederasyonunu bitirdi ve çok daha kötü riskler yarattı. Hırvatistan'ın hem Sırbistan'la uzun bir sının, hem de büyük bir Sırp azınlığı vardı. Slovenya'dakinin aksine, Sırbistan'ın burada önemli çıkarlan vardı ve ayrılmanın riskleri çok daha fazlaydı. Müzakereler artık yarı bağımsız cumhuriyetler arasında yürütülüyordu ve çatışmalar savaşa dönüşme potansiyeli taşıyordu. Böyle bir çatışmada sonucu tayin edecek muazzam bir kaynak olan Yugoslav ordusu JNA'nm kontrolü büyük ölçüde Suplardaydı. Bu yüzden Sırp rejimi Hırvatistan'ın federasyonda kalması için askeri zor kullanabileceğini düşünüyordu. Hırvatistan büyük bir risk alıp ayrılmaya çalışacak mıydı? Büyük ihtimalle bu durumun sonucu diğer cumhuriyetlerin bağımsızlık yönündeki hamlelerini de belirleyecekti. İkinci aşamada Hırvat siyasetçileri ve partileri kritik aktörler olmuşlardı.

Artık iktidarda olan Tudjman ilk başta Hırvatistan'ın bağımsızlığına faydacı sebeplerle karşıydı: Eski bir general olduğundan JNA istilasından korkuyordu. Bu yüzden müzakereler sırasında gizlice yurtdışmdan silah ve askeri danışman bulmaya çalışıyordu (Bosna'daki İzetbegovic ise böyle bir çaba harcamıyordu). Erteleme ne kadar uzun sürerse o kadar çok silah toplayacaktı. Hırvat göçmenler ABD, Kanada ve başka yerlerden para temininde önemliydi. Ustaşa ideolojisi -özellikle de Hırvatistan'ın bağımsızlığını savunmanın silahlı mücadele gerektiği inancı- Hırvatistan'ın kendisinden ziyade dışarıdaki göçmen toplulukları arasmda canlıydı. Pek çok göçmen Hırvatistan'a döndü ve silahlara erişimi kontrol eden HDZ'de tavizsiz kadrolar arasına girdi. Bu yeni devletin "daha yumuşak" alanlarındaki idare büyük ölçüde federal cumhuriyetten kalmıştı. Fakat "sert" işlevlerini yerine getirecek bir ordusu yoktu ve Sırp nüfusunun bulunduğu alanlarda polis kuvvetleri büyük ölçüde Sırplardan oluşuyordu. Ordu tavizsizlik yanlıları tarafından gizlice oluşturuluyordu, polis kuvvetleri ise parçalanıyordu. Hırvatistan istikrarsız bir devlet halini almıştı ki beşinci tezimde gösterdiğim üzere, etnik savaş eşiğinin geçilmesinde etkili bir durumdu bu.

Tudjman'ın asıl arzusu Hırvat ulus-devletiydi ve bunun için savaşmaya hazırdı. Bir tarihçilik misyonu üstlenmişti. Kitaplarından birinde korkunç Ustaşa ölüm kampı Jasenovac'daki insan kayıplarını asgari düzeyde göstermeye kalkmıştı. Nationalism and Contemporary Europe (Milliyetçilik ve Günümüz Avrupası) başlıklı eserinde, ayrı bir Bosna-Hersek'in, "Hırvatistan'ın iktisadi ve coğrafi konumunu ekonomik bakımdan son derece gayritabii hale getireceğini, bu yüzden de en geniş siyasi anlamda geçim ve kalkınma için olumsuz koşullar yaratacağını" iddia ediyordu. Bosnalı Müslümanlar aslında Hırvattı, bu yüzden Hırvatlar ile Müslümanlan bir tutarak etnik nüfusları hesaplıyor, Bosna'nın büyük bir kısmına yayılan bir Hırvat devletinin zeminini yapıyordu (İngilizce baskı, 1981: 112-15). Bu vizyonun hayata geçirilmesi orada hem Müslümanların hem Sırpların yaşamını baltalayacaktı.

Seçim kampanyasında Tudjman'm HDZ'si tekrar tekrar "Hırvatistan'ın bağımsızlığı" ve "Hırvatlar için bir devlet" talep etti, ama azınlıklara hiç değinmedi. Hattâ kürtaj karşıtları bile devreye girdi, kampanya posterlerinde "cenin bile küçük bir Hırvattır" yazıyordu. HDZ yurtdışındaki göçmenlerden ciddi mali yardım alıyordu (Pusic, 1997: 98). Tudjman tekrar tekrar belirtiyordu: "Hırvatistan'ın kaderine sadece biz karar verebiliriz." Bu devlet, "Hırvatların bin yıldır hiç bitmeyen bağımsız devlet arzusunu" taçlandıracaktı. Tudjman zaman zaman Ustaşa'yı da savunuyordu:

Muarızlarımız programımızda bağımsız Hırvat Ustaşa devletini yeniden kurma iddiasından başka bir şey görmüyorlar. Bu devletin faşist suçluların yaratısı olmadığım, aynı zamanda Hırvat halkının öteden beri bağımsız devlet kurma arzusunun cisimleşmesi olduğunu göremiyorlar. Hitler'in yeni bir Avrupa düzeni kurmayı planladığını biliyorlardı. (Silber & Little, 1995: 91)

Milosevic'in aksine Tudjman içten pazarlıklı değildi. Karısının Yahudi ya da Sırp olmamasından dolayı alenen Tanrı'ya şükretmişti. Hırvatların Doğu AvrupalIlar olduğunu, "Sırpların ise Doğu'ya ait" olduğunu beyan etmişti. "Onlar Doğulu insanlardır, tıpkı Türkler gibi.... Dilsel benzerliklere rağmen onlarla bir arada duramayız" (Cohen, 1995: 211). Kendi milliyetçi mitlerinde tüm Hıristiyan Avrupa'yı Türklere karşı savunduklarına inanan Sırp halkından bahsediyordu! Tudjman'm partisi zaman zaman Sırp karşıtlığını Yahudi karşıtlığına bağladığı için, Sırpların Ustaşa dönüyor diye endişe etmekte hakları olabilir.

Yeni devletin anayasa taslağında, kampanya retoriğinden beklenebileceğinden daha çoğulcu bir tavır alındı. Taslakta şöyle deniyordu:

Hırvat Cumhuriyeti Hırvat halkından ve Sırplar, Müslümanlar Slovaklar, Çekler, Yahudiler [vs. vs.] dahil olmak üzere tüm Hırvatistan yurttaşı azınlıklardan oluşmuştur... Hırvatistan milliyetine sahip yurttaşlarla eşit muamele görecekleri garanti edilmektedir.[3]

Böylece Hırvat olmayanların eşit hakları güvenceye alınmıştı, fakat Hırvatistan'daki Sırplar ve Müslümanlar için bu durum siyasi haklarının azalması demekti. Önceden Yugoslavya içindeki "eşit milletler" olarak tanımlanmışlardı ve federal kurumlar milli haklarını topluca koruyordu. Şimdi ise Yugoslav yasası uyarınca, sadece bireysel sivil haklara sahip Çekler ya da Yahudiler gibi bir azınlık konumuna indirilecekleri söyleniyordu. Bireysel haklar yeterli değildi; Sırpların çoğu toplu konfederasyon ya da oydaşmacı hakların gerekli olduğunu ileri sürüyordu. Hırvat milliyetçileri de azınlık konumundayken aynı argümanı kullanmıştı. Bosnalı Hırvat lider Mate Boban bir gazeteciye yaptığı açıklamada, Bosna Hersek anayasasını kabul edemeyeceğini, çünkü "bireysel hakları savunmasına rağmen narod[4]... haklarını savunmadığım" belirtmişti (Blaskic duruşmasında kanıt, 24 Nisan 1998). Ne yazık ki büyük devletler, özellikle de ABD liberal anayasayla yönetiliyordu ve bu yüzden bireysel hakların garantiye alınmasının azınlıkları korumak için yeterli olduğuna inanıyordu. Bu doğru değildi. Sırpların iddiasına göre, Hırvat olmayan çoğunlukların bulunduğu yerler ya siyasi özerkliğe (federalizm) sahip olmalıydı, ya da etnik azınlıkların merkezi devlet bünyesinde korunan haklan (oydaşmacılık) olmalıydı. Fakat büyük

devletler bireysel değil toplu haklar bağlamında ortaya atılan argümanları anlayamadı. Hırvatistan'a -ya da Slovenya'ya- hiçbir şekilde dışarıdan baskı yapmadılar. Bu bir hataydı.

Tudjman'm taktikleri uzlaşma şansım azalttı. Hırvatistan'daki Sırpların çoğu Sırp milliyetçisi partilere değil eski Komünist Parti'ye ya da merkezci partilere oy vermişti. Tudjman bu partileri ana seçim rakipleri olarak gördüğü için onlarla müzakereye girmek istemiyordu. Demokratik olarak seçilmiş çoğunluğa sahip bir lider olduğundan (yüzde 42'lik oy oranı sayesinde meclisteki koltukların yüzde 68'ini almıştı), buna mecbur da değildi. Tudjman gerçek Hırvatların görüşünü meşru bir meclis çoğunluğuyla ifâde ettiğini söyledi. Sırp müzakerelerine öncülük etmek, en çok Krajina (yani "sınır") bölgesinde en çok temsil edilen küçük Sırp milliyetçisi partiye kalmıştı. İlk başta net bir konumu yoktu; çünkü liderlik daha radikal bir hiziple başa çıkmaya çalışıyordu. Fakat parti konfederal koruyuculuk çerçevesinde -sınır bölgesinde özerklik-düşünmeye meyilliydi. Hırvatlar bu talebin arkasında başka bir hesap olmasından korkuyordu. Sınırdaki Sırplara böyle bir özerklik verirlerse, özerkliği kötüye kullanıp Sırbistan'la birleşmeye kalkabilirlerdi. Tudjman'm stratejisi bu ihtimali güçlendirmek yönündeydi; çünkü çatışmayı toprak bazında ifade edilebilir -Zagreb ile Krajina arasmda- hale getirmeye çalışıyordu. Brubaker'ın (1996) gözlemlediği gibi, çatışma artık salt iki etnik devlet arasmda yürümüyordu. Üçlü bir hal almıştı ve millileşen bir devlet (Hırvatistan) ile milli azınlık (Sırplar) arasmda, anayurt devletin (Sırbistan) yardımıyla yürüyordu. İkinci ve üçüncü taraf kaynaşarak tek bir Büyük Sırbistan kurabilirdi.

Ayrıca Sırpların çoğu 1991'deki Hırvat Yurttaşlık Yasası'ndan korkuyordu. Bu yasaya göre yurttaşlar "Hırvatistan Cumhuriyeti'nde yaygın olan yasa ve âdetlere uymak zorundaydı, ayrıca Hırvat kültürünü kabul ediyordu". Son ifade Sırpları tümden dışlayabilirdi. Devletin dili ve simgeleri de onları yaban-cılaştırabilirdi. İki etnik grup temelde aynı dili konuşmasına rağmen, farklı alfabeler kullanıyorlardı. Sırpların çoğu Latin alfabesi kullanabiliyordu, oysa Hırvatların pek azı Kiril alfabesi okuyup yazabiliyordu. Devletin resmi dilinde

Latin alfabesi kullanılacaktı, fakat Sırpların çoğunlukta olduğu yerlerdeki yerel hükümetler ile okullar Kiril alfabesi de kullanabilecekti. Bu iki dillilik politikası değilse de tavizdi. Dil ve simgeler aynı zamanda daha duygusal roller de oynuyordu. Her yerde sergilenen yeni bayrak ve sancaklar eski kökenliydi ama Yugoslavlarm çoğu onları Ustaşa simgeleri olarak biliyordu. Bilhassa dama tahtası simgesi faşizmi akla getiriyordu (Hırvat futbol izleyicilerinin bu bayrağı çıkardığını görünce benim aklıma da aynı şey gelmişti). Latince alfabe ve dama tahtalı bayraklar organik milliyetçiliğin tipik haddini bildirme çabalarıydı: "Bu bizim devletimiz." Rejim çok satan kopya Ustaşa fotoğrafları ve haritaları gibi en feci aşırılıkları yasaklamaya çalıştı.

Tüm bu anlaşmazlıkları çözmek mümkündü, fakat Hırvat radikaller uzlaşmak istemiyordu. Nispeten küçük faşist parti olan Hırvatistan Haklar Partisi'nin üyeleri ve Tudjman'm HDZ'sindeki aşırılıkçılar kasıtlı olarak kışkırtma amacıyla nüfusu kanşık alanlarda Hırvat simgelerini çoğaltıyor, radikal Sırplardan şiddet içerikli tepkiler almaya çalışıyordu. Bu

tepkiler Hırvatlar arasındaki iddialarım daha inanılır kılacaktı. HDZ radikalleri rutin olarak Sırp muadilleri tarafından faşistlikle suçlanıyorlardı ki, bu etiket tehdit altındaki Sırp topluluklarında geniş yankı buluyordu. Televizyona çıkan bir Sırp milliyetçi lideri (Seselj) şunları iddia ediyordu: "Biz Sırplar tehlikedeyiz. Hırvat faşist güruhları köylerimizde Sırp kadın ve çocuklara saldırdı. Hırvat faşist güruhlar Sırpları soykırıma uğratma planı yapıyorlar." Krajina'nm Knin köyünden bir Sırp, gazeteci Glenny'ye şöyle demişti: "Knin'deki Hırvatların çoğu iyi insanlar... ayrılma dönemindeki korkunç Ustaşalar gibi değiller (1993: 19). Thompson, HDZ radikallerine dair çok canlı bir anlatı sunar. İlk Hırvat polisi öldürüldükten hemen sonra Zadar şehrine ulaşmıştır. Otobüs duraklarının orada bir grup ergen çocuğun masa ayaklan ve demir çubuklarla Sırp dükkanlarını kırıp döktüklerine, yağmaladıklarına şahit olur. Hırvat polisleri de kayıtsızca onları izlemektedir. Rock müziğindeki gelişmeler hakkında sorular soran genç bir adam, onu Hırvat barikatlarından geçirip yerel HDZ parti karargahına götürür. Buralarda "asık suratlı, kaba saba" adamlar tüfekler ve bıçaklarla beklemektedir. Bunlar yerel Sırp toplulukları etrafında radikal Sırpların da etkisiyle alarmların çalmasına yol açmıştı. Ertesi gün yerli Sırplardan biri Thompson'a, "Dün Zadar'da olanlar toptan soykırımdı," demişti (1992: 2614, 276). Her iki taraf da karşı grubun üyelerince daha önce işlenen suçlar için misilleme yaptığını iddia ediyordu.

Tudjman'm danışmanlarından bazıları uzlaşmadan yanaydı. JNA saldırırsa topraklarının tamamım koruyamayacaklarını biliyorlardı. Tudjman kendini Ustaşa rejiminden ayırmalıydı, ama bunun için kendi seçim kampanyasının "bin yıllık" retoriğine karşı gelmesi gerekecekti. Tudjman ya da Milosevic vizyon ve asalet sahibi gerçek devlet adamları olsalardı, o zaman belki -toplum-larmdaki ılımlıların yardımıyla- Tudjman felaketten kaçınabilirdi. Fakat böyle devlet adamları nadirdir, özellikle de milliyetçi retorik kullanarak seçim kazanmışlarsa. Milosevic'in aksine Tudjman sapma kadar milliyetçiydi ve seçimlerde bunun ödülünü almıştı. Sorun yarı-otoriter manipülasyonculuğu değildi (ki kısa süre sonra gerçekten böyle olacaktı), demokratik siyasetçiliğiydi: Kendine oy verenlerin sorunlannı önemsiyor, seçimlerde işe yarayan sloganları tekrarlıyor, ona oy verme ihtimali düşük olanları umursamıyordu. Sırp vekiller yurttaşlığın o kadar etnik olmayan bir tanımını istediler, fakat Tudjman zaten büyük çoğunluğa sahipti, onların yardımına ihtiyacı yoktu, isteği reddetti.

Hırvatistan'daki ilk Sırp SDP lideri Jovan Raskovic'ti. Seçim kampanyasında Büyük Sırbistan retoriğine başvurmuştu; fakat yerel Sırpların konumunun zayıflığının farkında olduğundan uzlaşmak istiyordu. Fakat Tudjman'm uzlaşmazlığı yüzünden SDP, Raskovic'i meclisteki başkan yardımcılığım reddetmeye zorladı. Raskovic giderek Milosevic yanlısı konuşmalar yapmaya başladı ve vekilleri de meclisten ayrıldı. Parti radikalleşiyordu. Raskovic'in sorunu -benzer durumdaki pek çok siyasetçi gibi- fiilen uzlaşmaya gidememesiydi; çünkü karşı taraf onu reddedecek siyasi güce sahip olduğunu düşünüyordu. Gerginliğin artışı sonucunda Tudjman'a verilen destek arttı. Savaşın sonuna kadar kimse ona meydan okumadı. Destekçilerin merkezinde kadınlardan ziyade erkekler vardı, muhafazakarlar ağırlıktaydı, dindar muhafazakarlar daha da yüksek orandaydı,

kırsal kesimlerden olanlar çoktu, savaştan en olumsuz etkilenenlerin (yani sınır bölgelerindeki Hırvatlar) ve (her normal partide olduğu gibi) onun ekonomik reformlarından faydalananların da oranı yüksekti. Fakat savaş koşulları en huzursuz olanları bile susturmuştu, çünkü hiç kimse yurtseverliğine leke sürülsün istemiyordu. Kısmen savaşın meşrulaştırdığı otoriter kontroller muhalefeti yok etti. Hayli halkçı da olsa parti-devlet iktidarı oluşmuştu (Pusic, 1997; Sekulic & Sporer, 1997). İktidar sahipleri taviz vermeye de hiç yatkın değildi.

Hırvatistan'daki rakip referandumlar 1991 Mayısı'nda düzenlendi. Hırvat seçmenlerin yüzde 93'ü egemen ve bağımsız bir devlet kurma, azınlıkların bireysel haklarını garantiye alma yönünde oy kullandı. Krajina Sırpları bu referandumu boykot ettiler, çünkü bir hafta önce kendi referandumlarını düzenlemiş ve bölgelerinin Sırbistan'la birleştirilmesi ezici çoğunlukla kabul edilmişti, insanlardan milletinden yana ya da milletine karşı oy kullanması istenmişti, kim "hayır" oyu örgütlenmesi için ortaya çıkmaya cesaret edebilirdi ki? Fakat sonuçlar milliyetçilere meşruluk vermişti. Burası artık onların devletiydi.

Tudjman ve Milosevic felaketi savuşturmak için gizlice buluştular. Bosna'yı Müslümanlara sormadan bölme işini tartıştılar fakat anlaşamadılar. Milosevic, Jovic, Sırp generaller, Güvenlik Polisi ve SPS devleti ve orduyu kontrol ettiği için, muhalefeti bastıracaklarından emin gibiydiler. Îş savaşa dökülürse haftalar içinde bitirirlerdi. Büyük Sırbistan'a kolayca, düşük bedeller ödeyerek sahip olabilirlerdi. Fakat Tudjman ve HDZ'nin büyük bir kısmı, komünist/Sırp diktatörlüğü olarak gördükleri sisteme karşı ezilenler olarak uzun ve çetin bir savaş vermişlerdi. Sırbistan'la gelecekte çıkan bir savaşın uzun süreceğini düşünüyorlardı, ama artık buna alışmışlardı. Bu durum Sırplara, Hırvatlar askeri güç oluşturmadan hızla saldırıya geçmek için yeterli sebep gibi göründü. Her iki tarafın da kazançları savaşın yıkımının yanında solda sıfır kalacaktı. Savaş başlatan devlet elitleri bu hatayı çok sık yapar. Tehlike bölgesine inişte ağırlık demokratik süreçlerdeydi. Fakat artık seçmenlerin yerinde silahlı adamlar vardı.

1

Yugoslavya üzerine iki bölümde gerek dilsel gerekse entelektüel yardımlarından dolayı Alek-sandra Milicevic'e teşekkür etmek isterim.

2

Seçim verileri şuralardan alındı: Cohen (1995: 152), Gordy (1999: 34 ve 2. Bölüm), Mi-hajlovic ve diğ. (1991), Vujacic (1995: 421-38), Vukomanovic (1995: 82-8) ve o dönemki muhalif Sırp dergisi Vreme.

3

Diğer cumhuriyetlerin azınlıklara ikinci sınıf haklar veren benzer maddeleri vardı. Makedonya Anayasası'nda, Makedonya'nın "Makedonya halkının ulusal durumu" olduğu

ilan ediliyor, diğer etnik grupların “tam medeni eşitliğe” sahip olması gerektiği ekleniyordu. Arnavutlar o sırada revizyon için bastırıyordu.

4

Narod: Halk.

Yugoslavya, II

Cinai Temizlik

TEHLİKEDEKİ SINIRLARDA ŞİDDETİN ARTIŞI

Önceki bölümde, Yugoslavya'da demokratik süreçler yozlaşırken cinai temizliğin tehlike bölgesine nasıl kayıldığını tartıştık. Fakat bu kaymanın eşiği aşmasını açıklamak için Hırvatistan içindeki Hırvat/Sırp karışımı Krajina bölgelerinde ilk kez şiddet uygulayan silahlı adamlara dönüp bakmalıyız. Sonra da Bosna'nın Müslüman/Sırp/Hırvat karışımı alanları geliyor, 1998'de Kosovalı-lar ve 2001'de Makedonlar çok geride kalıyorlar. Tüm bu çatışmalar üçüncü tezime uyuyor: Tehlike çanları çalıyordu çünkü iki rakip etnik toplum aynı topraklar üzerinde egemenlik iddiasında bulunuyordu, her iki tarafın iddiaları da ahlaken makul ve ulaşılabilirdi. Birisi mevcut devlette çoğunluk nüfusunu oluştururken, diğeri sınır bölgesinde yerel çoğunluğu oluşturuyordu ve zayıf taraf bitişikteki anayurdundan destek görüyordu. Fakat şiddetin daha da artmasında otoriter süreçler değil demokratik süreçler rol oynamıştı.

Egemenlik iddialarını çözmek kolay değildir. Bu iddialar sıfır toplamlı oyun demektir: "Bu toprak parçasında ya ben egemen olacağım ya sen." Azınlığın çoğunluk devlet içinde federal özerklik kazanması ya da merkezde oydaşmacı iktidar paylaşma düzenlemeleri yapılması çatışmaları azaltabilir. Fakat egemenlik doğrudan askeri ve ekonomik güç gibi somut konuları da içermektedir: silahları ve işleri kim alacaktır? İlk parlama noktaları Krajina'nm Sırp çoğunluğunun bulunduğu bölgeleriydi. Buralarda hem polislerin çoğu Sırptı, hem de silahların çoğu Suplardaydı. Hırvatistan egemenlik iddiasında bulunduğunda kendi polislerini getirmeye kalktı. Bazı yerelliklerde Sırp radikaller yerel özyönetim ilan ederek, yollara barikat kurarak, eski polislerden milis kuvvetleri örgütleyerek tepki verdi (Cohen, 1995: 132-3). İşler konusunda da sorun çıktı. Yeni Hırvat hükümeti ayrımcılık karşıtı bir yol izleyerek önceden ayrıcalıklı olan Sırpları işten atmaya başlandı. Sektörlerin çoğu hâlâ devletin

elindeydi. Ayrıca Hırvat yurttaşlığını ispatlayan Domovnica diye bir belge kullanılmaya başladı. Özel işletme açmak, tıbbi yardım almak, ayrıca emeklilik maaşı, pasaport ya da ehliyet başvurusu yapmak için bu belgeyi göstermeniz gerekiyordu. Sırplar bunun hem küçük düşürücü hem de alması zor bir belge olduğunu gördüler, çünkü başvuranın "Hırvat dilini ve Latin alfabesini" bilmesi, "Hırvat kültürünü kabul ettiğini" göstermesi gerekiyordu (Udovicki & Torov, 1997: 95; Vreme, 8 Mart 1993). Sınıfsal çıkar anlayışının yerini etnik çıkar almıştı. Bürolarda ve fabrikalarda insanlar işler için karşı karşıya geldi. Hırvat sınır bölgeleri parçalanıyor, çatışmaları çözmek için rutin usûllerden yoksun olan birbirine düşman yönetimler ortaya çıkıyordu. Bu yönetimler istikrarsız, hizipleşmiş ve radikalleşmişti -beşinci tezime uyuyorlardı.

Mayısta ve özellikle haziranda düşman polis kuvvetleri arasmda ilk çatışmalar başladı. İlk cinayetlerin çoğu çatışmalarda gerçekleşti ve önceden planlanmamıştı. Yine de

milliyetçiler kendi toplumlarında ya da diğer toplumda tanınmış ılımlıları hedef alınca dayak ve ateşli silah kullanımı kasıtlı bir hal aldı. Her türlü şiddet eylemi kendini savunma ya da misilleme olarak gösteriliyordu. Her olayı karşı taraf başlatmış oluyordu. Fakat bu eylemler önceki şiddet eyleminin gerçek suçlularına yönelik olmuyordu genelde. Böylece masum kurbanlar masum kurbanlara misilleme yaptıkça çatışmalar şiddetlendi. Saldırılar ılımlıları susturmuş ve savunmasız toplumlarin kendilerini güvensiz hissetmelerine yol açmıştı. İnsanlar güvenlik ve savunulma kaygısıyla kendi etnik gruplarına sığındılar. İki tarafın da kaçması köyleri ve kasabaları daha tek-etnisiteli hale getirdi. Bunlar da kendi polis güçlerini örgütlüyordu. Bu şiddet ortamında sınıfsal ayrıcalıkların hiçbir değeri yoktu, ancak zenginler sağ kalmak için saldırganlara rüşvet vermeye çalışabiliyordu. İnsanların kaderini etnik kökenleri belirliyordu -etnisitenin sınıfa baskın çıkmasının en etkin şekliydi bu.

Segregasyon ideolojik güç duvarlarının da yükselmesine yol açmıştı. Sırbistan'dan Hırvatistan ve Bosna'ya telefon hatları kesikti. Radikaller yerel radyo ve televizyon istasyonlarını ele geçirdi. Siyasi alternatifler hakkında bilgilenmek zorlaştı. Mülteciler de silahlı radikallerin koruyuculuğuna sığmıyorlardı. İlk başta olaylar tek bir köyde başlayabiliyordu; fakat buradaki olayların bir örnek oluşturması ve karşılıklı korkular doğurması komşu köylerde de benzer süreçleri başlatıyordu. Yerliler terk edilmiş evleri yağmalıyor ya da başka yerden gelen mülteci akrabalarını bu evlere yerleştiriyordu. Böylece radikallerin temizlik politikalarına daha fazla sıradan ve mağdur edilmiş insan dahil oluyordu. Her iki taraftan küçük radikal gruplar karşılıklı kışkırtma rolü oynayarak yerel etnik temizliği başlatabiliyordu. Aralarında bazı haydutlar olsa da, çoğunluğu kendini tehdit altında hisseden gerçek milliyetçilerdi. Diğer katillerin arasmda Katz'ın (1988) tanımladığı duygu silsilesinden etkilenmişlerdi: Tehdit, aşağılanma, haklı intikam.

Bazı yerel koşullar şiddetin dozunu artırıyordu. Bu kırsal kesimlerde gençlerin işsizlik oranı yüzde 30'un üzerindeydi. Gençler meydanlarda ve barlarda oyalanıyordu, bol bol vakitleri vardı fakat gelirleri çok düşüktü ve gelecekten pek bir beklentileri yoktu. Etno-milliyetçiler onlara dış/grupların işlerini önerdiler, ya da gençler heyecan ve eğitim veya mesleki başarıya bağlı olmayan statü peşine düştü. Ayrımcılık karşıtı işten çıkarmalar, radikal milliyetçilerin sempatiyle kulak verdiği öfkeli işsiz erkekleri de sayıca artırdı. Sınıfsal çıkarlar etnisiteye kanalize ediliyordu. Bu bölgede silah bulundurmak ataerkil hane kültürünün bir parçasıydı. Erkekler silaha önem veriyor ve yerel barlarda silah taşımanın erdemleri üzerine tartışıyorlardı. Gençler yetişkin topluma girmeye uygun olduklarını göstermek için dövüşüyorlardı. Burada paramiliter milliyetçilik için potansiyel hammadde mevcuttu. Bu bölgede etnik gruplararası evlilik oranı da düşüktü. İnsanlar etnik kimlikleri konusunda pek kuşku duymuyordu ve bu yüzden kendi etnik gruplarının haklı savunusuyla özdeşleşebiliyorlardı. Bu bölgede İkinci Dünya Savaşı mezalimleri daha çok yaşanmıştı. O dönem acı çekmiş anne-babaların ve dedelerin-ninelerin sayısı daha fazlaydı, üstelik "Ustaşa" ve "Çetnik" etiketlerinin hâlâ kullanıldığı oluyordu. O zaman ile bu zaman arasındaki bağlantı kadim düşmanlık mitiyle iç içe geçmişti. Krajina Sırpları "katledilen halktan geriye kalanlar" olduklarını söylüyorlardı. 1945'te intikam için gelen partizanlar

bölgeyi kasıp kavurmuş, yerel yönetici grup haline gelmiş, yeni gelen Sırp yerleşimcilerden destek görmüştü. Bu kolonicilerin kendilerini güvensiz hissetmeleri de gerilimi artırıyordu, çünkü bunların toprağı ya çaldığı ya da faşistlerden aldığı düşünülüyordu (Glenny, 1993: 107-8; Silber & Little, 1995: 98-112).

Diğer koşullar uzlaşmaya müsaitti. Kırk yıldır ciddi etnik çatışma yaşanmamıştı ve Lahey Mahkemesi'ndeki tanıkların ifadesine göre, 1990'dan önce bu topluluklar barış içinde yaşıyordu; kültürel farklarının bilincindeydiler, fakat bu farkların siyasi anlamı olmadığım düşünüyorlardı. 1990 seçimleri etnik kimliği öne çıkarmış olmasına rağmen, aralarında siyasi sorunları şiddet yoluyla çözme yanlısı çok azdı. İnsanların büyük bir kısmı şiddetin çok şey kaybettireceğini biliyordu -zaten 1990'lardaki olaylar da bunu gösterdi. Dengeli bir şekilde işleyen toplumlarda şiddetin akıldışı ve ahlakdışı olduğu normunun aşılması kolay değildi ve Yugoslavya uzun zamandır böyle bir toplumdu. Milliyetçi partiler de kültürel derneklerden doğmuştu ve başlarında şiddete alışık insanlar değil ideologlar vardı - romancılar, şairler, bilim insan-lan, dişçiler, psikiyatristler. Bunların "şiddeti" büyük ölçüde retorikti. Dişçi Babic, psikiyatrist Raskovic ya da Karadzic, biyoloji profesörü Plavsic insanlan öldürmek istemiyordu. Onlann umudu, retorikleri sayesinde kendi toplumla-rını galeyana getirip diğerlerini korkutarak ödün vermeye zorlamaktı.

199 Tin ilk yarısında bu çelişkili baskılar her etnik toplum içinde hizipleşmeyi yoğunlaştırdı. Bu durum Hırvatistan'da hızlı, Bosna'da daha yavaş gerçekleşti, Kosova'da ise tümden farklı bir ritim izlemişti. Krajina'da daha ılımlı Raskovic'in başını çektiği Sırp hizbi ile Babic ve Martic'in önderliğindeki hizip arasında çatışmalar yaşandı. Sadece Bosna'nın ortasındaki ve doğusundaki Sırp bölgelerinde Radovan Karadzic adlı radikalleşen bir lider partiyi kontrol ediyormuş gibi görünüyordu; fakat vekili olan Koljevic daha şüpheciydi ve Karadzic de henüz dönüşsüz yola girmemişti. Bu ortamda ılımlıların iki başlangıç avantajı vardı -iktidardaydılar ve düzenden yana görünüyorlardı. Ama yine de iktidar parçalanıp dağılıyordu.

Osijek Slovenya'nm doğusunda Sırp köyleriyle şanlı, esasen Hırvat nüfuslu bir kasabaydı. Yerel bir iç savaş çıkabilirdi ve her iki taraftan bazı kişiler topraklarını silahla korumaktan yanaydı. Böylece sorunlar başlayınca ılımlı Hırvat polis şefi Reichl-Kir silahsız olarak bölgede dolaşmaya, hasım barikatlar arasında ateşkesler ayarlayıp gerilimleri azaltmaya girişti. Her iki taraftan da destek görüyordu; çünkü yerlilerin çoğu iç savaş hortlağı karşısında dehşete kapılmıştı. Yeri değiştirilmiş Sırplann kolonileştiği köylerde sorun çıkma ihtimali on kat fazla, diyordu Reichl-Kir. Onları yatıştırmak için özel bir çaba harcıyordu (Stitkovac, 1997: 160, 170). Osijek'in Hırvat liderleri bela istemiyordu. Sırp SDS lideri Vucevic'in de böyle bir arzusu yoktu. Fakat her iki liderlik de radikal muhalefetle karşı karşıyaydı.

Böyle ortamlarda üç alternatif senaryo hayata geçebilir. Birincisi, mevcut hukuk ve düzen güçleri ile ılımlı siyasetçiler yeni doğan Hırvat, Sırp ve Bosna devletlerinin yukarıdan baskısıyla yerel radikalleri bastırabilir. Dünyada etnik çatışmaların olağan sonucu budur. Onaltmcı bölümde gördüğümüz gibi, Hindistan ve Endonezya'da polis tüm silahlı taraflara

müdahale edince halk ayaklanmaları sona ermiştir. Ayaklananlann ya da silah edinenlerin bastırılması hemen her seferinde mahalli düzenin yeniden kurulması bakımından işe yarar veya en azından bir sonraki şiddet spazmına kadar işe yarar. Ne yazık ki bu senaryonun gerçekleşme ihtimali azalıyordu; çünkü hem Hırvat hem de Sırp devleti tarafsız ya da asgari taraflılıkla hareket etme yetisinden yoksun görünüyorlardı. Kendi etnik gruplarını temsil ettiklerini gururla beyan ediyorlardi. Zaten seçimleri de böyle kazanmışlardı.

İkincisi, yerel politikacılar ve polisler kendi başlanna bırakılarak çatışmayı çözmeleri beklenebilir. Yerlilerin kendi başlanna hareket ettikleri kısa süre içinde bir taşma faktörü görüyoruz. Aşırılıkçılar asker ya da polis kuvvetinde ezici bir tekel kurmayı başarırsa, ılımlıların düzen tarafı olarak görünme avantajını yok edebilir. O zaman her türlü şiddet büyük ihtimalle kısa vadeli olur ve düşük riskli ilk darbe seçeneğiyle zaferin garantileneceği düşünülür (tez 4b'de olduğu gibi). Çatışmanın ilk günlerinde bu durum sık sık tekrarlanmıştır. Bir etnik grubun askeri üstünlüğe sahip olduğu kasaba ve köy gruplarında radikallerin yerel düzeyde darbe yapma ihtimali artıyordu. Üstelik bu artış başka yerlerde de şiddetin dozunu yükseltiyordu. Muzafferler savunma reçetelerini başka yerlere, askeri üstünlüğü kazanabilecekleri daha sorunsuz toplumlara taşıyorlardı. Krajina'daki Sırp kalesi Knin'deki radikaller Marticevci olarak bilinen paramiliter bir birim oluşturarak kasabanın yönetimini ele geçirdi. Ardından Glina'daki karakola saldırıp burayı da ele geçirdiler. Bu küçük kasabada çok-etnili Hırvat Demokrat Partisi Sırplardan epeyce destek görmüştü. Yani Glina Sırpları zorla kurtarılmıştı (Stitkovac, 1997: 161). Böyle darbelerin yarattığı mülteciler daha emniyetli etnik bölgelerine kaçıyor, intikam hissiyle doluyor, evini geri almak için bir şeyler yapılmasını istiyor ya da yeni evini savunmak için daha kararlı bir davranış sergiliyordu. Böylece yeni yaşam alanlarındaki küçük bir azınlığa ilk darbeyi vurma seçeneğinin taktik avantajı onlara çekici geliyordu. Her toplumda savunmasız olanlar kolayca seçiliyordu.

Yine de etnik bakımdan dengeli kasaba ve köylerde tam tersi yaşanabiliyordu. Burada radikal argümanlar riskli görünüyordu, çünkü ilk darbeyi vurma girişimi başarısız olabilir ve şiddetin dozu hızla artabilirdi. Osijek, Vitez (Hırvat/Müslüman), Saraybosna ve Bratunac (Müslüman çoğunluklar, ama daha iyi örgütlenmiş Sırplar) gibi dengeli bölgelerde ortak acil durum otoriteleri kuruldu. Daha sonra ayrıntısıyla anlatacağımız Visnjica gibi etnik dengeye sahip köyler düzeni sağlamak için ortak devriye birimleri kurmuştu. Yerel özellikler sorunu azaltıyor ya da artırıyordu. Mostar'ın derin vadisi iki Hırvat ve Müslüman çoğunluk toplumunun arasındaydı. Bir tarafta Hırvatlar, diğer tarafta Müslümanlar bir çırpıda yönetimi devraldı. Taraflar vadinin her iki tarafında silahlı kamplar haline geldiler. Önce birkaç el tüfek atıldı, sonra toplar kullanılmaya başladı. Bu sırada Hırvat milisleri dünyaca ünlü köprüyü yıktılar. Buradaki durum ülkelerarası savaşları andırıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nda Bosna'daki Hırvat Medjugorje köyü Ustaşa'nm ka-lesiydi. Buradaki Hırvatlar Ustaşa mezalimini hatırlamıyordu, fakat Sırpların savaş sonrası intikamını unutmamışlardı: "Platonun bu tarafında mezalimi sağ salim atlatan tek bir aile kalmamıştı. Hapsetme, işkence, tecavüzler: Bunlar Partizan saltanatının korkunçluklarından bazılarıydı sadece" (Bax, 1995: 74).

Ustaşa ,çeteleri dağlara kaçıp 12 yıl boyunca direnmişti ve son kalanlar da yurt-dışma kaçmıştı -giderken silahlarını yerli Hırvatlara bırakmışlardı. Tito yerli Hırvatları, "Faşist Baskının Kurbanları" için devasa bir savaş anıtı dikmeye zorlamıştı. Bu heykel Sırp egemenliğinin güçlü bir simgesi olarak kalmıştı. Fakat yerliler duruma ayak uydurmuştu.

1980'lerde yerli kadınlar ve çocukların Bakire Meryem'i gördükleri duyulunca, köy büyük bir Katolik hac alanı haline geldi. Köyün sülalelerinden biri olan Ostojici -Sırp kökenliydi ama ciddi ölçüde etnik gruplararası evlilik yüzünden artık karışıktı- siyasi nüfuzu sayesinde hac ticaretinin kârını topluyordu. Bu durumun yarattığı hmç Hırvat milliyetçiliğinin de etkisiyle arttı. Hac yerini işleten Fransiskenlerin savaş dönemindeki şüpheli etkinliklerini de onbirinci bölümde anlatmıştım. Yerel Fransiskenler (ama mezhebin tamamı değil) tekrar Hırvat milliyetçiliğiyle özdeşleşmeye başlamıştı. Hatıra dükkanında Katolik simgelerinin yanı sıra Ustaşa ve Nazi simgeleri de satıyorlardı, üstelik Med-jugoıje Bakiresi yeni bir milliyetçi ikonografiye dahil edilmişti. Hırvatistan'ın bağımsızlığı Bakire Meryem'in köyde görülmesinin yıldönümünde ilan edildi. Tudjman'm çevresindeki önde gelen sertlik yanlılarından Susak bu köyde doğmuştu ve burada nüfuz sahibiydi. 1991 Eylülü'nde bölgede kriz patlak verince Ostociji sülalesi Sırp "Çetnikleriyle" temas kurmakla suçlandı. Uyarı amacıyla mezarlıkları havaya uçuruldu -1991'de Yugoslavya'daki çekişmeli bölgelerde yaygın olan bu hareket, karşıt grubun yörede tarihsel köklere sahip olma iddiasının inkarı anlamına geliyordu. Ostociji sülalesi başka yerlerde temizlenen köylerden gelen mültecilerin yardımıyla kendini savundu. 1992'de nihai çözüm geldi; köylüler oradan geçen bir Hırvat HVO ordu birliğinin yardımını aldılar. Çoğunluğu erkek olan neredeyse 100 Ostociji yakalandı, bir çukura götürülüp öldürüldü (Bax, 1995; Selis, 1996: 5. Bölüm).

Fakat Kosova eyaletinin tamamı ters yönde ilerleyerek şiddeti azaltmayı seçti. Yugoslavya'da, 1970'lerde ve 1980'lerde ciddi çatışmaların patlak verdiği tek bölge burasıydı. Milosevic'in 1989'daki sıkıyönetiminden beri polis devleti olmuştu. Judah'm (2000: 84) belirttiği gibi bu, "iki halkın aynı toprak parçasını kontrol etmek için verdiği bir mücadeleydi temelde". Yani üçüncü tez<u>im</u> doğrulanıyordu. Yine de 1990'lann sonuna kadar eyalet görece sakin kaldı. Eyaletin yüzde 85'i Arnavut olduğundan, Arnavut toplumu Sırp otoriteleri tarafından kontrol edilemiyordu. Keza bitişikteki anayurt Arnavutluk da müdahale edemiyordu. Amavutluk'un sertlik yanlısı komünist rejimi çoğu Kosova Arnavut'una nahoş görünüyordu; fakat bu rejimin halefi de parçalanmaktaydı. Kosova'daki Arnavut siyasetçiler kendi direniş taktiklerini belirlemekte serbestti. İbrahim Rugova'nm şiddet içermeyen stratejisi baskın çıktı.

Demokratik Kosova Birliği Sırpların yürüttüğü seçimleri, okulları ve hastaneleri boykot ederek kendi alternatiflerini üretti (Maliqui, 1995). Sırp otoriteleri işleri olunma bırakmıştı. Kosova üzerindeki kontrolleri uluslararası kabul görmüştü ve başka yerlerde o kadar işleri varken burada bela istemiyorlardı. Fakat 1995'deki Dayton Anlaşması Sırpların Kosova'daki kontrolünü meşrulaştırdı. Bu durum Rugova'nm şiddet içermeyen stratejisini zayıflattı ve pek çok Arnavut, Kosova Kurtuluş Ordusu'nun (KKO) savunduğu silahlı mücadeleye yöneldi. 1997'de komşu Arnavutluk çökünce Kosova'ya istemediği kadar silah aktı. Sırp polisi ve askerleri KKO'yu silip atmaya kalkınca 1998 Şubatı'nda son sahne

oynanmaya başladı.

Bu kadar yerel farklılık varken, tarihsel olgu-karşıtı bir soruyu -yerliler farklılıklarını çözsünler diye kendi başlarına bırakılsalar ne olurdu?- cevaplamak kolay değil. Zaten kendi başlarına da bırakılmadılar. Üçüncü senaryo ağırlık kazandı. Dışarıdan etno-milliyetçi silahlı müdahale yüzünden denge bozuldu. Krajina Sırpları içinde SDS lideri Raskovic'e kentsel bölgelerdeki çekirdek seçmen tabanı yüzünden güveniliyordu. Bu bölgelerde Sırpların çoğu Hırvat hükümetiyle müzakereyi benimsiyordu. Raskovic Sırpların hem çoğunluk hem azınlık oldukları yerde onları temsil ettiğinden, Krajina'daki savunmasız konumlarından haberdardı. Hırvatistan'da Sırbistan devleti istemediğini, hattâ Hırvatistan'da özerk bir eyalet bile istemediğini belirtti, sadece yerel iktidar paylaşımına sıcak bakıyordu. Fakat esasen Lika ve Dalmaçya'nm kırsal kesimlerinden çıkma, Knin kasabasına yuvalanmış radikal SDS üyeleri Raskovic'in iktidarına meydan okudu. Knin'de dişçi-belediye başkanı Babic ve polis müfettişi Martic'in başını çektiği bir "Sırp Milliyetçi Meclisi" kurdular. 1990 Ağustosu'nda "Sırp Halkının Egemenliği ve Özerkliği Bildirgesi"nde, Hırvatistan'daki Sırpların "kendi coğrafi, tarihi, toplumsal ve kültürel özgüllükleri temelinde, halkların egemenliğini temin eden tüm haklara sahip bir egemen halk" olduğunu iddia ettiler. Hırvatistan Yugoslav Federasyonu'ndan çekilirse, onlar , da egemenlik isteyeceklerini açıkladılar. Bunu gerçekten de yaptılar ve Krajina Sırp Cumhuriyeti'ni (KSC) kurdular.

Onlara silah ve gönüllü sağlayan Milosevic, JNA ve SDP güvenlik polisiyle kurdukları temaslar sonucunda cesaretlenmişlerdi. Babic'in ta kendisi (Tanık C-061) ve iki istihbarat yetkilisi Milosevic'in yargılanması sırasında bu temasları kabul etmişti. Dediklerine göre, Knin'de Milosevic "patron" olarak biliniyordu ve güya bağımsız KSC için para ve silah yardımlarım bizzat ayarlıyordu. Yerel bir güç gösterisinden galip çıkacaklarını biliyorlardı. Hırvat içişleri bakam uzlaşmak için geldiğinde, silahlı Sırplardan oluşan öfkeli bir kalabalık toplayıp onu kovaladılar. Knin belediye başkan yardımcısı olan, İngilizce öğretmeni ve yerel radyonun müdürü Macura yerel referandum günü bir harita çıkartmıştı. Bu haritada Hırvatistan'ın geniş kesimleri Sırp hakimiyetinde görünüyordu. Macura böbürleniyordu: "Savaş beklemiyorum, çünkü Hırvatların kazanma şansı yok... Ülke kurmak için kan dökmek gerekir" (aktaran Judah, 1997: 181). Hırvatistan yıkılmazsa, küçük kalelerinde kutlamalar yapan bu radikal Sırplar uzun vadede Krajina'da tutunmakta zorlanacaktı; fakat gerek yerel hakimiyetleri gerekse Milosevic'in vaatleri onları koruyordu.

Raskovic, kendi deyişiyle Tudjman'ın "modası geçmiş ulusal ve etnik egemenlik iddialarının" tuzağına düştüğünü hissediyordu. Tudjman, "Sırplara bölgesel özerklik verilmesi söz konusu değildir. Böyle bir şeye izin vermeyeceğiz," diye açıklama yaptı. Fakat Ekim'de ılımlı Sırp doktor Vukcevic'in önderliğindeki SDS delegasyonu ile HDZ arasmda ciddi müzakereler başladı. Söylentilere göre Hırvat delegasyonu tavizler veriyordu. Hırvatistan'ın "ulusal Hırvat devleti" olduğu sözcüğü anayasadan çıkartılacak ve ekonomik sıkıntılarla ilgilenilecekti. Fakat müzakereler devam ederken Raskovic ve Vukce-vic içeriden baltalanıyordu. Knin radikalleri Tudjman'la bir konuşma kaydını basma sızdırdı. Raskovic'in bu konuşmada Sırplardan "deli insanlar" diye bahsettiği

duyulabiliyordu -bunun bir pazarlık manevrası olduğu açıktı ("Bazı ödünler vermelisiniz ki benim deli aşırılıkçılara karşı manevra alanım olsun"). Yine de bu kayıt Babic ile Martic'in onu SDS liderliğinden uzaklaştırmasına yetti. Rutin parti içi tartışma ve oylama usûlleri olmadığından, süreç büyük ölçüde zor yoluyla işledi. Rakip Sırp Yenilenme Partisi'ne katılan ılımlı Sırpların da gözü korkutulup sessiz kalmaları sağlandı (Judah, 1997: 168-9; Vreme, 28 Ekim 1991). HDZ'nin taviz vaatleri hiç sınanmadı, çünkü artık müzakere yürütecek kimse kalmamıştı. Hırvatistan, ne olur ne olmaz diye, gizlice savaşa hazırlanmaya başladı, göçmenlerin ve sertlik yanlılarının nüfuzu arttı.

Osijek kısa süre içinde daha ölümcül baskılar hissetmeye başladı. Susak'm 1 Temmuz 1991'de Dalmaçya'dan gönderdiği silahlı Hırvatlar gelince Reichl-Kir'in uzlaşma girişimleri sona erdi. Yerel radikal HDZ polisi Glavas'm kışkırtmaları hakkında Reichl-Kir bir dosya hazırlamıştı. Yeni gelen Hırvatlar, bu dosyanın ortaya çıkmasından korkan Glavas tarafından bilgilendirildi. Bu adamlar Reichl-Kir'in arabasına 22 el ateş ettiler, hem onu hem de Sırp ve Hırvat yardımcılarını öldürdüler (ölenlerden biri Osijek belediyesinde başkan yardımcısıydı). Hırvat polisinin kontrolü artık Glavas'a ve paramiliter birimine geçmişti (Stitkovac, 1997: 160). Buna karşılık ılımlı SDS'li Vuksevic de Sırp Milliyetçi Meclisi üyeleri tarafından kenara itildi. Hırvatların baskı yoluyla dışarı göç etmesi artık dış köylerde başlamıştı. JNA ordusu ve paramiliter birimler Drina Nehri üzerinde toplanıyordu. 3 Eylül'de havan çatışmaları başladı.

Osijek Sırpları "kendilerini ordunun çekici ile Hırvat örsü arasında bulmuşlardı" (diyordu Vreme, 2 Aralık 1991). Fakat Sırp askeri baskısı Vukovar'a kaymıştı ve Osijek bir süre huzurlu kaldı.

Bosnalı Sırp lider Radovan Karadzic tereddütlüydü. Seçimlerden önce, "Bizim Müslümanlarımız pek çok Hıristiyan Avrupa ulusundan daha yakındır bize," diye açıklama yapmıştı. Seçim kampanyasında her biri kendi toplumuna önderlik eden üç Bosnalı etnik parti arasmda karşılıklı anlayış vardı. Karadzic ve vekili Biljana Plavsic o sırada İzzetbegovic'in, yani en büyük toplumun liderinin Bosna başkanı olmasını desteklemişti. Fakat şimdi gerilimin artmasından etkilenerek görüşlerini değiştirmeye başlamışlardı. Plavsic, "altı milyon Sırp özgür yaşasın diye altı milyon Sırp ölebilir," beyanında bulundu. Biyoloji profesörü otoritesine dayanarak, etnik temizliğin "doğal bir fenomen" olduğunu ilan etti. "Burada Sırplar savaşa hazır. Birileri onları ulusal azınlık olarak yaşamaya zorlarsa, savaşa hazır olacaklardır. Bu ulus soykırımı [yani İkinci Dünya Savaşı'm] gayet iyi hatırlıyor," diyordu Karadzic. 1991 Temmuzu'nda şöyle dedi: "İnsanların silahlandığını duyuyorum... fakat Sırpların silahlanmasına gerek yok. Saldırıya uğrarlarsa Yugoslavya saldırıya uğramış olacaktır ve bütün Sırplar ülkeyi savunmak için Yugoslav Halk Ordusu'na (JNA) gönüllü katılacaktır". JNA'nın arkasında olduğu inancıyla Müslüman vekilleri tehdit etmişti: "Savaşmaya karar verirseniz, yeryüzünden tamamen silinirsiniz." Düşmanlıklar başlayınca Sırplar ile Müslümanların asla bir arada yaşayamayacağını tekrar tekrar dile getirdi, çünkü Bosnalı Sırplar 70 yıl boyunca "soykırımda imha edilme" tehdidiyle yaşamıştı (Sudetic, 1998: 84; Vreme, 3 Mayıs 1993). Sırbistan'a yakın olmak onu hem cesaretlendiriyor hem de radikalleştiriyordu. JNA kuvvetlerinin Büyük Sırbistan hedefine

ulaşabileceğine inanıyordu. 4b numaralı tezime uygun davranıyordu. Ezici askeri güç sayesinde Sırp milliyetçi hedeflerine çok az riske girerek ulaşılabilirdi.

Milosevic'in SPS'si ve Sırp milliyetçi partiler, Hırvatlar daha bağımsızlık ilan etmeden aylar önce bölgede toplantılar ve gösteriler düzenliyorlardı. Dışarıdan gelen bu kişilerin özel güçleri yoktu. Yerliler yine de dış gruptan komşularıyla seçenekleri tartışabilirdi. Gazeteleri, radyo ve tv'den yayımlanan mesajları farklı şekillerde algılıyorlardı. Saraybosna, Mostar ve Banja Luka'da büyük barış gösterileri düzenlendi. Fakat radikaller artık silah dağıtmaya başlamıştı. Yerli Sırplar silahları çeşitli nedenlerle kabul ediyordu: Milliyetçilik, modern bir silah sahibi olmanın keyfi, silahın verdiği güç duygusu, kabul etmezse iyi bir Sırp ya da gerçek erkek sayılmama korkusu. Birçok Sırp bu tuzağa düşmüştü. Saraybosnalı bir adam şöyle diyordu:

Aslında ben barış yanlışıyım. Savaş çıkacağını biliyordum, ama kabul etmek istemiyordum. Kafeden eve dönerken tanıdığım SDS'liler beni durdurdu... "Hepimiz silahlanacağız yoksa burada izimiz bile kalmayacak, burası yüzde 80 Müslüman," dediler... 6 Ocak Ortodoks Noeli'ydi. Çok fazla silah atıldı -sınıyorlardı- ne kadar güçlü olduğumuzu gösteriyorlardı. Tüm dini günlerde insanlar havaya silah sıkıyordu. Bu önemli bir şeydi. Biz onlardan çok daha fazla korkuyorduk. (Aktaran Judah, 1997: 195)

Üçüncü aşamaya gelinmişti: Etno-milliyetçi militanlar arasmda parlayıp şiddete dökülen silahlı karşı karşıya geliş. Fakat Hırvat hükümetinde ılımlılar vardı, ayrıca hükümet JNA'dan korkuyordu. Toplulukların çoğu tereddüt içindeydi. Bölge üzerinde daha fazla dış etki olmasaydı ve iki grup aşağı yukarı aynı güçte kalsaydı, ortak çıkar ve caydırıcılık sebebiyle şiddet azalabilir ve iki taraf uzlaşmaya ikna olabilirdi. Fakat bu şartların hiçbiri gerçekleşmedi -bu durum iç savaş ve cinai temizliğe doğru kararlı adımlar atılacağı anlamına geliyordu.

SIRBİSTAN IÇ SAVAŞ VE CINAI TEMİZLİK BAŞLATIYOR

Tudjman'm hesabı Milosevic'in geri çekileceği üzerineydi, fakat kendisi geri çekilmeyecekti; çünkü savaş çıkması ihtimaline karşı hazırlıklıydı. Silah kaçırmaya başlamıştı ve uzun vadeli bir çatışmayı bile gerekirse sürdürebilecek durumdaydı. Fakat Milosevic de kolay bir ilk darbeyle zafer kazanmaya yetecek askeri güce sahip olma şansına güveniyordu. Bu yüzden yerel şiddet etnik iç savaşa ve cinai temizliğe dönüştü. Savaş bir kez başlayınca, Hırvatlar kârlı çıkabilecekleri az sayıda bölgede şiddeti artırdı. Fakat bir süre için ana suçlu Sırp hükümetiydi.

Milosevic 1991 yılının Mart ayında sıkı federalizmden (A planı) vazgeçti, onun yerine Sırpların kontrol ettiği topraklan genişletmek (B planı) için çalışmaya başladı. Tekrar tekrar "Tüm Sırplar tek devlete" sloganını kullandı. B planının kuralı "askeri hat"tı, yani precani Sırp topluluklarını gizlice silahlandırmaktı. 1991 Mayısı'nda SDB'nin en tepedeki liderleri, yani Milosevic'in yakın dostları, Hırvatistan'daki ajanları arasmda ayarlamalar yaparak Kırmızı Bereliler diye bilinen paramiliter bir güç oluşturdular. Bu güç radikal

precani Sırplarını silahlandırıyordu -daha sonra da ılımlı Sırpları öldürmüştü (Mili-cevic, yayımlanacak). Precani Sırpları böylece silahlı ve destekli olarak kendi toprak parçalarım kontrol edebilecek, ardından ganimetlerin paylaşılmasını müzakere etmek için ona yönelecekti. Ayrıca onlara arka çıkmak için bir JNA istilası tehdidi de yaratmak istiyordu: Böylece Hırvatistan ve Bosna onun şart-lanna yanaşmak zorunda kalacaklardı. Büyük ihtimalle yaz sonu için de, ne olur ne olmaz diye, gerçek bir JNA istila planı hazırlatmıştı. Bu istila da “kuşatma” ya da “çerçeveleme” anlamına gelen “RAM” kod adıyla anılıyordu (Judah, 1997: 170). Ezici askeri güç Sırbistan’ın sınırlarını çabucak tekrar çizecek, pek çok Hırvat ve Müslümanı kaçmaya zorlayacaktı, çünkü yeni Sırbistan toprakları ancak böyle güvenli olabilirdi. Milosevic bu sürecin sadece ibretlik baskı ve baskıyla dışarı göç ettirme gerektireceğini düşünmüştü; çünkü sonrasında Bosna’yı aralarında paylaşmak için Tudjman’la bir anlaşma yapma beklenti-sindeydi. Lahey Mahkemesi’nde Babic, Hırvatistan’ın “bizimle yeni sınırları belirledikten sonra” federasyondan ayrılabileceğini Milicevic’in ağzından duyduğunu belirtmiştir.

Milosevic bazı ölümler olabileceğini bekliyordu muhakkak, ama yaşanan mezalimler ölçeğinde bir şey büyük ihtimalle hiç aklından geçmemişti. C planı yanlış hesaplar içeriyordu. İlk etapta Sırp desteğini abartmıştı. 1991 Ağustosu’nda yapılan bir ankete göre Sırpların yüzde 78’i her koşulda barışı korumaktan yanaydı, ama yüzde 55’i de, “savaşa gitmek istemiyorum, ama gitmek gerekiyorsa gidilir” diyordu (Vreme, 18 Kasım 1991). Fakat çok az kişi savaş çıkmasını bekliyordu ve hükümet onları buna hazırlamamıştı. Savaş dönemindeki yurtseverliğin meyvelerini toplamak için zaman ve bir kriz gerekir. Sloven ve Hırvat bağımsızlık ilanları aniden ortaya çıkmıştı. Milosevic derhal seferberlik emri verdi, fakat birkaç gün içinde Sırpların çoğunun gelmeye niyetli olmadığı ortaya çıktı. Birliğine teslim olanların oranı yüzde 50’nin altındaydı, yüzde 30’un biraz üzerinde olduğu tahmin ediliyordu. Belgrad ve Vöyvodina’da sadece yüzde 15-20 oranında bir katılım olduğu söyleniyordu. Şehirlerde anneler oğullarının askere çağrılmasına karşı gösteriler yapıyordu (Gordy, 1999: 126; Vreme, 30 Eylül 1991; Zabka, 1994: 41). Sırplar kendilerini ne kadar tehdit altında hissederlerse hissetsinler, yarısından fazlası bunun karşısında hayatım tehlikeye atmak istemiyordu.

Milosevic bir bütün olarak Sırplara sırtını dayayamadığı için iki çekirdek seçmen tabanına geri çekildi. Bunlardan birincisi parti-devletti. Bu sefer iki parti söz konusuydu (ayrıntılar şuradan: Williams & Cigar, 1996). Büyük parti Milosevic’in SPS’siydi. 50.000 üyesi devlet kurumlan içinde stratejik noktalarda bulunuyordu ve millileştirilmiş sektörler savaş gücünü artırmak için kullanıldı. Bu parti yetkililerin katılması izin verilen tek diğer partiyle müttefikti: SK-PJ. Güya Komünist Parti olan SK-PJ’nin başında da Milosevic’in karısı Mirjana Markovic bulunuyordu. JNA subayları ve savaşa para akıtan millileştirilmiş sektörlerin patronları arasmda bunun önemi büyüktü. On yıl sonra Milosevic D planının bu kısmım fiilen itiraf etti. Hükümet fonlarım şahsi işleri için zimmetine geçirdiği suçlamalarını reddederken, bu fonların aslında Bosna ve Hırvatistan’daki Sırp ordularını finanse etmekte kullanıldığını söyledi. Avukatı şöyle demişti: “Bugüne kadar Republika Srpska ordusunun ücretleri... o parayla ödenmiştir” (Los Angeles Times, 3 Nisan 2001). Bu

finansal işlemlerde Milosevic'in doğrudan rol oynadığını uzman tanık Torkildsen de mahkemede doğrulamıştı.

Milosevic Sırplardan çoğunun ve bazı devlet yetkililerinin onaylamayacağını düşündüğü için işleri gizli yürütüyordu. Federal yetkililerin büyük bir kısmı bu eylemlerin dışında tutulmuştu. Anahtar kurum Kırmızı Berelileri kontrol eden Sırp İçişleri Bakanlığı'ydı. Fakat seçme JNA generalleri de akşam yemeklerine çağrılıp orada operasyonları tartışıyorlardı. Daha sonra Milosevic savaş sayesinde devletteki kontrolünü artırdı. Rakip Federal içişleri Bakanlığı'nm personelinden üçte ikisi erken emekliliğe zorlandı. 1992 Ekim ayında silahlı Sırp güvenlik polisi binalarını ele geçirdi. Bu iki bakanlık birleştirilip genişletildi, böylece İçişleri Bakanlığı üç tümenlik, yaklaşık 35.000 güvenlik polisine emir vermeye başladı, adeta özel ordusunu kurmuştu (Vreme, 26 Ekim 1992). Bilhassa Kosova'daki temizliklerde bu kuvvetler kilit rol oynayacaktı.

Fakat Milosevic totaliter bir devletin başında değildi, hattâ çok bürokratik bir devletin başında da değildi. Meclisteki gürültü patırtı devam etti, muhalif medya zorluk çıkarmayı sürdürdü, devlet daireleri ve ordu hizipleşti. Vreme bilhassa ordu başkomutanlığında hizipleşme haberleriyle doluydu; gerçi istifalar, emeklilikler ve tayinler yoluyla ordunun bütünlüğü tedricen artmıştı. Milosevic'in meclisteki tabam yer yer değişen bir partiler koalisyonuydu. 1992 seçimlerinde oyların sadece yüzde 29'unu ve koltukların yüzde 40'ını alabilmişti. Artık çoğunluk sağlamak için Seselj'in ultra-milliyetçi SRS'siyle ittifak kurmak zorundaydı. 1993 seçimlerinde ABD baskısı sonucunda Milosevic Vance-Owen Planı'm destekledi ve Bosnalı Sırpları terk etti. Seselj'in desteğini yitirmişti, fakat karşısında büyük bir merkezci rakip kalmadığı için bu sefer barıştırıcı rolüne soyundu. Oyları yüzde 37'ye yükseldi ve meclisteki koltuklardan yüzde 49'unu ele geçirdi. Devlet himayesini kullanarak muhalefetten birkaç vekile rüşvet verip kendi safına çekti (Gordy, 1999: 43-51). Muarızlarının bölünmelerini ve ikilemlerini sömürerek 2000 yılma kadar her türlü felaketi atlatıp iktidarda kalmayı başardı.

Ayrıca ikinci bir çekirdek seçmen tabanına da güvenebilirdi: milliyetçi partiler ve paramiliterler. Sırpların çoğu askere alınmaktan kaçınsa da, önemli bir azınlık savaşmaya gönüllüydü. Bu gönüllülerden bazıları doğrudan cepheye giderek JNA birimlerine katılırken, diğerleri yerel güçlere katıldılar, fakat çoğunluğu milliyetçi paramiliterlere katıldılar. Bu paramiliter grupların "Çetnikler", "Sırp Şövalyeleri", "Sırp Bekçileri", "Kudretli Dusan" (ortaçağdan bir Sırp prensi), "Ak Kartallar" ve "Sırp Gönüllü Muhafızlar" (daha iyi bilinen adıyla "Arkan'ın Kaplanları") gibi isimleri vardı. Gönüllülerin çoğunun taşralı Sırplar, çoğunlukla da precaniler oldukları söylenmiştir. Kimileri gönüllüler arasmda cinayet işleyebilmesi için serbest bırakılmış suçlular da olduğunu iddia eder (Vasic, 1996). Kimileri yoksulluklarına vurgu yapar (Mueller, 2000). Sikavica'ya göre, subaylar küçük burjuva "eski bar sahipleri, serbest çalışan kamyoncular ve depo memurları"dır, en alt kademedekiler ise "altsınıftandır" (1997: 140). Bunların hepsinden şüpheliyim, fakat geçmişlerine dair gerçek verilerden yoksunuz. Tüm erkeklerin zorunlu askerlik yapması ve aktif bir yedek askerlik sistemi, yedeklerin azınlığından bile büyük, deneyimli bir paramiliter kuvvet çıkabileceği anlamına geliyordu. Askeri güç çoğunluklara

dayanmıyordu. Farklı gerekçelerle -ateşli yurtseverlik, maceracılık, istihdam, ganimet- toplanan bir halk ordusu oluşturmak için birkaç bin Sırp yeterliydi.

Milosevic'in aksine paramiliter liderler açıkça temizlik çağrısı yapıyordu. Beyaz Kartallar lideri Mirko Jovic, "Sadece Sırbistan'ı istemiyoruz, hiç caminin ya da imansızın bulunmadığı Hıristiyan, Ortodoks Sırbistan istiyoruz," diyordu. "Ben kesinlikle 'temizlik operasyonlarından' yanayım. Aralarında (Hırvat olmalarına rağmen) yakışıklı gençlerin kahkahalar attığını gördüm. Hiç soykırım yaşamamışlar ve bu yüzden nasıl bir şey olduğunu öğrenme fırsatını bulabilmeliler. Hırvatların soykırımım alkışlıyorum! Bu yüzden onlara silah verilmelidir, ne kadar çok olursa o kadar iyi. Direnişleri uzun sürsün ki biz de onlardan tamamen kurtulma şansını bulabilelim." Çetnik patronu ve Sırp Radikal Partisi'nin lideri Seselj, "Hırvatların gırtlağını bıçakla değil, paslı kaşıklarla kesmek gerek," demişti bir açıklamasında. Mecliste Sırp olmayan vekilleri tehdit ediyordu: "Sırbistan'da hükümet değişince hepinizi kovacağımızdan hiç şüpheniz olmasın... Sizi öldürmeyeceğiz, sadece kamyonlara dolduracağız... Hırvatlar bu devletin hudutlarından dışarı çıkmalıdır." SPS vekilleri, "Kesinlikle çıkmalıdır!" diye haykırarak onu desteklemişti. Bir tanesi de şöyle diyordu: "Amacım sadece Sırplığı savunmak değil, etnik bakımdan arınmış bir devletim olması için topraklarımı temizlemek" (Grmek, 1993: 302-9; Vreme, 9 Aralık 1991, 6 Nisan, 1992; Williams & Cigar, 1996: 17).

Bu iki çekirdek seçmen grubu otoriter komünizmde doğmuş, organik milliyetçilikte yetişmiş bir kültürü paylaşıyordu. Aynı zamanda maddi bakımdan da birbirlerine bağlıydılar. Arkan'ın Kaplanları Sırp içişleri Bakanlığı tarafından, Seselj'in Çetnikleri JNA tarafından silahlandırılıyor ve eğitiliyordu. Arkan'ın sekreteri (tanık B-129) Milosevic'in yargılanması sırasında verdiği ifadede, hükümetten yardım gerektiğinde telefonu açıp Pauk ("örümcek") dediğini söylemişti. Bu şifreli sözcük onu doğrudan Kızıl Berelilerin başındaki adama bağlıyordu. Arkan'a görevleri ilettiğini ve milyonlarca Alman markıyla dolu çuvallar verdiğini söylemişti. Seselj zaten Milosevic'in yardımları konusunda dürüsttü. BBC'ye şöyle bir açıklama yapmıştı: "Milosevic her şeyi organize ediyordu. Biz gönüllüleri topluyorduk, o bize özel garnizonlar veriyordu... tüm üniformalarımızı, silahlarımızı, askeri teknolojimizi ve otobüslerimizi ayarlıyordu. Bütün birimlerimiz Krajina'mn, Republika Srbska'nm ya da JA'nm komutasmdaydı" (BBC, 1998; Silber & Little, 1995: 230). Ron (2000) paramiliterleri Milosevic'in ihale ettiği görevleri yerine getiren ancak onun bu eylemlerin sorumluluğunu reddetmesine de izin veren "devlet taşeronları" olarak değerlendirir. Ron ayrıca, Sırp devletçiklerinde yerel paramiliterler ile yerel siyasetçileri birbirine bağlayan paralel ağlar olduğunu gösterir. Milicevic de (yayımlanacak) SDP'nin parti paramiliterleri üzerindeki kontrolüne vurgu yapar. Sorun çıkaran liderler gizemli şekillerde öldürülüyordu -eski suçlular Beli ve Giska da 1991'de böyle ölmüştü. İşbirliği yapmayan partinin kurduğu paramiliter gruplar dağılmıştı.

Gel gelelim, kontroldeki eksiklik kalıcı oldu. Paramiliterlerin büyük bir kısmı sahada JNA komuta yapışma resmen bağlıydı, fakat pratikte kendi başlarına hareket ediyorlar, Milosevic de aşırüıkçılara kâh önayak oluyor, kâh yaptıklarına seyirci kalıyordu. Mülteciler çektikleri eziyetin intikamını almak için giderek daha çok sabırsızlanıyordu. 1992'nin

sonunda Sırbistan'da, başka yerlerden temizlenmiş 550.000 mülteci vardı. Bu durum rejimin fena halde çuvalladığınm görünür bir işaretiydi. Milosevic can havliyle onları dağıtmaya çalışıyordu. 1995'te Hırvatistan Krajina'yı geri alınca mültecilerin sayısında tekrar patlama yaşandı. Bu durum Milosevic'in Kosova'yı temizleme planını netleştirmişti; çünkü mülteci sorununun çözümlerinden biri de bu temizlikti. Fakat Hırvat, Boşnak ve Kosova direnişi onu önceden niyet ettiğinden daha radikal planlara itti.

Babic'e göre her ikisi de Milosevic'e hesap veren iki emir-komuta zinciri vardı. Bunlardan biri JNA, diğeri de güvenlik kuvvetleri ve paramiliterlerdi. Fakat ayrıca bir bağlantı zeminine de ihtiyaçları vardı. JNA olmasa milliyetçi paramiliterlerin top ya da tank desteği olmayacakı. Bunun sonucunda da pat durumu ortaya çıkabilirdi. 1991'deki bir telefon konuşmasında Karadzic Milosevic'ten daha fazla yardım istiyordu.

MİLOSEVİC: Uzelac'la [kurmay başkam, Saraybosna Ordu Kuvvetleri] konuş. Sorun olursa bana haber ver.

KARADZİC: Kupre'ler [orta Bosna'da] konusunda sorun yaşıyorum. Oradaki Sırp nüfusunun epeyce bir kısmı isyan ediyor.

MİLOSEVİC: Merak etme, onun çaresine bakacağız. Sen Uzelac'ı ara... merak etme istediğin her şeyi alacaksın. Gerekli güce sahibiz.

KARADZİC: Evet, evet.

MİLOSEVİC: Merak etme. Ordu orada olduğu sürece kimse bize dokunamaz...

KARADZİC: Bu tamam. Peki ya ... bombalanması...

MİLOSEVİC: Bugün uçuş için hareket etmeye müsait bir durum yok, çünkü Avrupa Birliği oturum yapıyor... (Aktaran, Vreme, 30 Eylül, 1991).

Milosevic burada JNA'nm savaş karşıtı "isyancı" Sırpların "epeyce bir kısmına" baskın çıkacağından emin görünmektedir. JNA 1991 Kasımı'nda resmen Hırvatistan'dan çekildikten sonra, yeni Sırp devletçiklerinin orduları JNA birimlerinden oluşuyordu. Fakat resmi adı ne olursa olsun, ordunun performansı hayal kırıklığı ve moral bozukluğundan mustaripti. Daha 1991 Aralık ayında binlerce asker cepheden firar etmişti (Vreme, 9 Aralık 1991, 6 Nisan 1992). Sayısına ve donanımına rağmen, küçük ölçekli fakat kararlı direnişe karşı saldırgan bir piyade muharebesini sürdüremezdi. JNA kesinlikle Waffen-SS kalitesinde değildi, hattâ Wehrmacht kadar bile olamazdı.

Ama ne yazık ki bu durum işleri daha da kötüleştirdi. Moral o kadar düşüktü ki, JNA hızlı piyade saldırısıyla köyleri ve kasabaları ele geçiremeyecek hale gelmişti. Bu yüzden muazzam topçu üstünlüğünü kullanarak ayrım gözetmeksizin mermi yağdırıyor, pek çok sivili öldürüyordu. Vukovar önünde dört ay boyunca bekleyip şehre ölüm yağdırmışlardı. Bu tür sert muharebe yöntemleri, ABD'nin Vietnam'ı ve tarafsız Kamboçya'yı

bombalamasının da gösterdiği gibi, modern savaşlarda yaygındır. NATO'nun 1999'da yüksek irtifadan Sırbistan'ı bombalaması da Yugoslavya'da üstün kaynakların asgari maliyetle kullanımına başka bir örnek teşkil eder. 1991'den 1994'e kadar sadece Sırp liderleri böyle bir düşük riskli aşırı-cinayet stratejisini kullanma seçenekleri olduğuna makul düzeyde inanabilmişti. Cani Suplara dair etnik klişelere ihtiyacımız yok, mezalim taktik bakımdan cazip gelmişti. Bombardıman karşısında direniş en sonunda dağılıp gidince cinayet, tecavüz ve yağma izni verilen paramiliterler gönderilerek işleri tamamen bitiriliyordu. JNA'nm böyle haydutları niçin dağıtmadığı sorulunca bir general şöyle demişti: "Çünkü saldırmaya hazır olan başka kimse yok" (Vreme, 8 Mart 1993). 1993'te Drina Nehri'nin batısında (Sırbistan sınırı) 70.000 paramiliter vardı, yani sayıları JNAnın yarısına ulaşmıştı (Zabka, 1994: 59-60). Milosevic'in C planı bozulmuş, daha şiddetli D planı devreye girmişti.

JNA subayları arasında görüş ayrılığı vardı. Bazı subaylar mezalimlere karşı çıkıyordu. Yarbay Eremija karargaha gönderdiği bir raporda, "Sırbistan'dan gelen paramiliter birliklerin" ana hedefinin "düşmanla savaşmak değil, kamu malını yağmalamak ve masum Hırvat nüfusunu taciz etmek" olduğunu söylüyordu. Sivillerin işkence edilip öldürülmesiyle ilgili ayrıntılar verdikten sonra, bunların "düzenli birliklerin moralini kötü etkilediğinden yakmıyordu. Raporu biraz tepki yarattı ama bu tepkiler eyleme dökülmedi. Milosevic'in yargılanması sırasında ifade veren, JNA güvenlik hizmetlerinin başındaki General Vasiljevic, kendisinin ve diğer subayların paramiliter ve Kırmızı Berelilerin mezalimini defalarca şikayet ettiğini, fakat hiçbir şey olmadığını belirtmişti. Başka bir subay da, "Ordu bunları [paramiliterleri] tutuklayamazdı... yoksa kendi müttefikini... tutuklamış olurdu" (Vreme, 9 Aralık 1991, 9 Mart 1992) diyordu. Paramiliterler ile düzenli birlikler yer yer karşı karşıya geldi, generaller arasında şiddetli kavgalar oldu. Önde gelen sertlik yanlısı general Adzic, elli akrabasının İkinci Dünya Savaşı'nda Ustaşa tarafından öldürüldüğünü söylüyordu. Küçük bir çocukken bir ağaca tırmanıp saklanmış ve babasının aşağıda öldürülmesini izlemişti. Ilımlı Hırvat siyasetçi Mesic'e, "bizi bir kez katlettiniz, bir daha yapmanıza izin vermeyeceğim," dediği söyleniyordu (Vreme, 11 Mayıs 1992). Milosevic, 1992 Mayısı'nda 38 generali tasfiye edip ordunun federal özerkliğine son vererek kontrolünü artırmayı başardı. Savaşın "karanlığı ve sisi" nasıl diğerlerine cinayet işleme imkânı tanıdıysa, ona da bu tasfiyeyi gerçekleştirme imkânı tanımıştı. Hırvatistan'ın dörtte biri 1991 Kasımı'na kadar ele geçirildi, Sırp nüfusunun bulunduğu alanların çoğu da buna dahildi. Büyük Sırbistan'ın Hırvatistan kısmı tamamlanmıştı.

Bu sefer Sırp saldırganlığı Bosna'ya yöneldi. 1991 Şubatı'nda İzzetbegovic tehlikeyi fark edip radikalleşerek şu açıklamayı yapmıştı: "Bağımsız Bosna-Hersek için barışı feda ederim, fakat Bosna'da barış için bağımsızlığı feda etmem" (Silber & Little, 1995: 233). Bosnalı Sırplar 1991 Aralık'mda Bosna'nın Yugoslav Federasyonu'nundan ayrılması yönünde oy verdi, Müslümanlar ve Hırvatlar ise seçimi boykot etmişti. Karadzic bağımsız bir Republik Srbska ilan etti. 1992 Martı'nda Bosnalı Müslüman ve Hırvat vekiller ezici bir ağırlıkla kendi bağımsızlıkları için oy kullandılar. Bu referandumlarda halka fiilen kendi milletlerinden taraf olup olmadıkları soruluyordu, dolayısıyla muhalefet örgütleme

cesaretini gösteren pek olmuyordu.

Sırp kuvvetleri Bosna'da da aynı taktikleri izledi. JNA birimleri 1992 Nisan ayında Bosna kuvvetleriyle çarpışmaya başladı. Mayısta bu birlikler yüzde 80 oranında, kendi topraklarına yönelik tehdide karşı savaşan Bosnalı Sırplardan oluşuyordu. Haziran'da JNA çekildi ve donanımını Republika Srpska ordusu ile yerel Sırp paramiliter kuvvetlerine bıraktı. Yine ordu bombardımanını korkunç talan izledi. Müslümanlarla zayıflıklarından dolayı alay ediyor, imha edilmelerine yol açacak bir savaşa yol açan "Alia"yı (İzzetbegovic) suçlamalarını söylüyorlardı. Saraybosna'da hâlâ 50.000 Sırp varken şehri kuşattılar, sonraki bir yıl boyunca şehirdeki Sırplar dışarıdaki Sırplar tarafından bombalandı.

Karadzic altı günde şehri alıp savaşı bitirebileceğini düşünmüştü. Denildiğine göre, yakın çevresiyle birlikte Saraybosna'dan tepelere kaçarken yanlarına sadece üç-dört günlük içme suyu almışlardı. Nitekim dokuz ayda Sırp kuvvetleri Bosna'nın yüzde 70'ini işgal etti. Genelde niyetleri soykınm değil, Müslümanları ve Hırvatları korkutup kaçırmak için cinai temizlikti.

Sefer devam ederken gittikçe korkunçlaştı ve daha organize hale geldi. Srebrenica Bosnalı Sırplar için büyük stratejik değer taşıyan, çoğunluğu Müslüman bir şehirdi. Boşnaklar bu şehri teslim etmezse, Sırpların Sırbistan'a bitişik tam bir toprak bloğu oluşturması mümkün değildi. Bu yüzden Bosnalı Sırp Başkan Karadzic 1995 Mart ayında, kuvvetlerine acımasız "7. talimat"ı gönderdi: "İyi düşünülmüş muharebe operasyonları yoluyla katlanılamaz bir toptan emniyetsizlik durumu yaratın, Srebrenica ve Zepa'da yaşayanların sağ kalma umudu hiç kalmasın." Kuşatmanın komutanı Albay Ognjenovic 1994 Temmuzu'nda subaylarına ve askerlerine bir mektup gönderdi. "Düşmanın hayatı katlanılmaz kılınmalı, kuşatma içindeki geçici varlıkları imkânsızlaştınlmalıdır ki en kısa zamanda burada hayatta kalamayacaklarını fark ederek kitleler halinde çekip gitsinler" (ICTY Davası IT-98-33/1). Uzun bir kuşatmanın ardından 11 Temmuz 1995'te Sırp kuvvetleri aniden şehre girdi. Müslüman kadınlar, çocuklar ve yaşlılar yakındaki Potocari'de bulunan BM kampına kaçmıştı, erkeklerin çoğu ise (10.000-15.000 kişi ki, bunun 3.000-5.000'i askerdi ve askerlerin de tamamı silahlı değildi) Boşnak cephesine doğru kaçmaya çalıştı. Erkeklerden 7.000-8.000'i yakalandı. Hepsini öldürme kararı ise 13 Temmuz'da, Sırplar esirlerin kimlik belgelerini yığınlar halinde imha edip kimlik tespitini imkânsız hale getirdiği sırada verilmiş olabilir. Sonraki üç gün boyunca Drina Ordu Birlikleri'nin, güvenlik ve askeri polis birimlerinin, ayrıca paramiliterlerin koordinasyonlu çalışmasıyla bu erkekler kitleler halinde Einsatzgruppen tarzında kurşuna dizildi. Ölenler arasmda sadece savaşma çağında olanlar değil, oğlan çocukları ve yaşlı adamlar da vardı. Subaylar açık telefon hatlarında "paketlerin dağıtılmasından", yani insanların öldürülüp cesetlerinden kurtulmaktan bahsediyordu. Albay Beara, üstü General Krstic'le bir konuşmasında telaşlıydı ve ondan tekrar tekrar yardım istiyordu:

BEARA: Ne yapacağımı bilmiyorum. Sahiden öyle. Daha dağıtmam gereken üç bin beş yüz paket var ve bir çözüm bulabilmiş değilim.

KRSTIC: Siktir et, ben bir bakarım.

Srebrenica saldırısı kesinlikle soykınm niteliğinde bir patlamaydı ve General Krstic daha sonra Lahey'de soykırıma yardım ve yataklıktan mahkûm edildi; çünkü 13 Temmuz'dan itibaren Drina Birlikleri'nin başındaydı, cinayetlere karar verilen toplantılara katılmıştı ve kendi askerlerinin de cinayetlere katılmasına izin vermişti. 46 yıl hapse mahkûm edildi, temyiz indirimiyle 35 yıl ceza aldı. Subaylardan bazıları bu görevden hoşlanmamışsa da, hiçbiri bu kanlı emirleri reddetmemişti görünüşe bakılırsa. Tüm bu cinayetleri Karadzic başlatmıştı ve başka bir olayda doğrudan adı geçiyordu. Lahey'de Bosnalı Sırp yetkili Deronjic 1992 Mayıs ayında Müslüman köyü Glogova'ya yapılan saldırıyla ilgili olarak suçlandı. Bu köyde 60 erkek soğukkanlılıkla idam edilmiş, sayısız ev yakılmış, kadınlar ve çocuklar göç ettirilmişti. Deronjic yaptığı her şeyi üç Bosnalı Sırp lidere bildirdiğini, bunlardan ikisinin Karadzic ve Mladic olduğunu belirtti. Liderler onu alkışlamıştı (Dava IT-02-61).

Kosova temizliğe maruz kalırken, plan önceden daha iyi hazırlanmıştı. Milosevic'in duruşmasında Tanic adlı tanık, 1997 ortasında Milosevic'in Arnavut liderlerle müzakereden cinai temizliğe yöneldiğini kabul etmişti. Plan birkaç kişiyi öldürmek, pek çok evi yakmak ve Kosova'daki Arnavut sayısını 1.5 milyondan 1 milyonun altına çekecek kadar Arnavutu yurtdışına sürerek yerlerine Sırpları yerleştirmekti. Ordu Kurmay Başkanı Persic, polis kuvvetlerine ordu silahları vermeyi de içeren hazırlıklara karşı çıkınca Milosevic onu görevden almış ve bizzat kontrol edebileceği bir emir-komuta zinciri oluşturmuştu. İngiliz arabulucular ve Ingiliz politikacı Paddy Ashdown'm da araklarında bulunduğu pek çok tanık, 1998'de köylerin temizlendiğine dair ifade vermişti (Drewienkiewicz, Ciaglinki & Ashdown, IT-02-54, Mart-Nisan 2002). Bu yüzden bir KKO ayaklanması çıktı. Milosevic KKO'yu yok etmek için amansız ibretlik baskıyı da devreye sokmuş görünüyordu. Ardından Rambouillet'teki barış müzakerelerinden zaten kendisi çekildi; uzlaşma için pek de teşvik edilmemişti. NATO'nun Sırbistan'ı bombalayacağı söylenmişti; fakat (haklı olarak) sivil kayıplar verildiği zaman NATO ülkelerinin bombardımandan desteğini çekeceğini düşünmüştü. Ama bombardımanın yarattığı fırsattan istifade, Mart-Nisan 1999'da siyasikırım politikası başlatmak yanlış bir hesaptı.

Milosevic'in yargılanmasında bir düzineden fazla tanık köylere aynı tipte saldırılara dair ifade verdi. Köy önce sarılıyor ve kısa süreliğine top atışları yapılıyordu. Ardından ordu, polis ve paramiliter kuvvetlerden oluşan birlikler köye giriyor, erkeklerden bir kısmını vuruyor ve evleri yakıp herkesi yola çıkarıyordu. Bu iş son derece organize bir şekilde yapılıyordu. Çoğunluğu erkeklerden oluşan 10.000 Arnavut öldürüldü, 500.000 ila 800.000 Arnavut komşu ülkelere kaçtı. Mültecilerin neredeyse tamamı NATO bombardımanından değil Sırp saldırılarından kaçtıklarını söylüyordu (Ball ve diğ., 2002: Ball'ın gösterdiği kanıtlar, Milosevic duruşması, IT 02-54, 13 Mart 2002'dendir; İnsan Hakları Yanlısı Hekimler, 1999: 40-2). Fakat bunun etkisi NATO'daki kararlılığın artması oldu. NATO kamuoyu bombardımandan çok daha fazla Milosevic in cinai temizliği karşısında dehşete kapılmıştı. Sırbistan açısından küçültücü bir barış anlaşmasını imzalamak zorunda bırakıldı. Bu durum iki yıl sonra çöküşüne yol açtı.

Kaç sıradan Sırbm bu temizlikleri desteklediğini söylemek imkânsız. Yerlilerden biri Bosnalı Sırpların yüzde 30'unun açıkça karşı olduğunu, yüzde 60'ınm ise "ya hak verdiğini ya da bir şey yapmayacak kadar kafası karışık" olduğunu tahmin etmiştir. "Onlara önderlik eden yüzde onluk kesimin ise silahı ve televizyon binaları vardı. Zaten başka bir şeye ihtiyaçları yoktu." Onunla röportaj yapan muhabir, Edmund Burke'ten alıntı yapar: "Kötülüğün kazanması için tek gereken şey iyi insanların hiçbir şey yapmamasıdır" (Maaş, 1996: 106-8). Mueller'in (2000) iddiasına göre, silahlı haydutlardan oluşan küçük çeteler toplulukların yönetimini ele geçirebilir, onları korkutarak itaate zorlayabilirdi. Visegrad'da Lukic'in çetesi (daha sonra yeniden döneceğiz) sadece 15-20 kişiden oluşuyordu. Müslümanların kaçmasına yardım eden yerel SDS başkan yardımcısını öldürdükten sonra kimse onlara bir şey yapmamıştı. Vlasenica'da imamın söylediğine göre Sırp papaz Müslümanlara yardım etmiş; fakat kendi canından korkmaya başlayınca durmuştu. Müslüman dostlarına yardım eden Sırplar çoğunlukla dövülüyor, bazen de öldürülüyordu. Omarska kampında Sırp siyasi mahkûmlar da bulunuyordu ve bunlardan en az biri öldürülmüştü. Srebrenica'da bir Sırp kadının söylediğine göre aşınlıkçılar, "geceleri bize telefon ediyordu. Her seferinde de, harekete geçmezsek Müslümanların bizi öldüreceğini söylüyorlardı. Fakat ben Müslümanlardan korkmuyorum, o Suplardan korkuyorum." Müslüman bir tutsak, "iyi insanlar, dürüst Sırplar" olan gardiyanların uzun süre dayanmadığını söylemişti; savaşan bütün taraflardaki genel uygulama uyarınca bu tip insanlar cepheye gönderiliyordu. Bütün ordulardaki subaylar cinayet emrine itaat etmeyen askerleri idam etmeye yetkiliydi. Bu yüzden direniş tekil kalıyordu. Sırp gardiyanlardan biri Müslüman tutsaklara şunları fısıldamıştı: "Gitmenize izin verirdim, ama buna cesaret edemiyorum. Hiçbir zaman bu savaşı istememiştim. Müslüman komşularım var. Onlara savaşmak istemediğimi söylediğimde dayak yedim" (Judah, 1997: 237; Scharf, 1997: 129; Sikavica, 1997: 142; Udovicki & Stitkova, 1997: 188, 209; Vreme, 10 Ağustos 1992; ayrıca ICTY Nikolic ve Erdemovic duruşmaları).

Gazeteci Peter Maaş bu korkuyu anlamıştı. "Sessiz kalarak kirli bir savaşı destekleyen Sırpları erdemsizlikle suçlayan yalnız ben değildim. Onların yerinde olsam sesimi yükseltirdim. Daha doğrusu onların yerinde oluncaya kadar öyle düşünüyordum." Başka iki gazeteciyle birlikte bir esir kampı söylentisini araştırıyorlardı. Sırp askerleri onlara bölgeyi terk etme emri vermişti. Emri yok sayarak başka bir yol kullanmayı denediler; fakat arabaları ağır silahlı bir Sırp devriyesi tarafından durduruldu. Başlarına çok kötü şeyler geleceğinden korktular. Köhne bir kahveye götürüldüler. Diğerlerinin "Voja Çetnik" dediği devriye lideri, kahve içen zayıf, orta yaşlı bir Müslüman adama bağırmaya başladı. "Çık git buradan, pislik," diye haykırıp onu önce bir şişeyle, sonra yumruklarıyla dövmeye başladı. Kanlar içinde kalan Boşnağm göğsüne tüfeğiyle vurdu, sonra da tüfeğin emniyetini açtı. Aniden adamın karısı koşarak geldi ve kocası ile Voja'nın arasına girdi. Göründüğü kadarıyla kadının bu hareketi Voja'mn öfkesini kursağında bırakmıştı. Adama birkaç tekme daha attı, ama sonra sıkılmış görünerek uzaklaştı. Adam sürünerek canını kurtardı. Fakat adamı kurtaran Maaş ve iki meslektaşı değildi, yardım etmek için kıllarını bile

kıpırdatmamışlardı. Tıpkı komşularının vurulmasını seyreden Sırplar gibi, diye çaresizce ekliyordu Maaş (1996: 20-1).

Fakat askeri gücün daha sinsice etkileri de vardı. Tehdit altındaki yerliler kendileri de silahlanıyordu. Silah tüccarları JNA cephaneliğinden yağmaladıkları donanımı satıyorlardı. Muazzam miktarda JNA malzemesi eksilmişti -15.000 tüfek, 600 top parçası, 500 makineli tüfek, 30.000 el bombası vs. (Vreme, 1 Haziran 1992). Yurtsever tüccarlar sadece kendi taraflarına, serbest girişimcilik ruhuyla hareket edenler tüm taraflara satıyorlardı. Sırpların elindeki bir köye gelen tüccar, Sırplara yakındaki Müslümanların gizlice onlara saldırmaya hazırlandığı "bilgisini veriyordu". Sırpların çoğu ne olur ne olmaz diye silah alıyordu. Ardından tüccar yakındaki Müslümanlara gidip aynı taktiği uyguluyordu (Udovicki & Stitkovac, 1997: 180). Silahlı erkekler silah kullanmaya daha yatkın oluyordu. Bir kasabayı kurtaran Sırplar kimi zaman yerli Sırpları özgürleştirmek için herkese silah dağıtıyorlardı, hattâ suçortağı etmek için kadın ve çocukları bile silahlandırıyorlardı. Silah altına alınanlardan sadakatlerini ispatlamak için (mesela komşusunu) öldürmesi isteniyordu. Müslümanlar bile zaman zaman Sırplara katılıyordu; çünkü ailelerinin evde kalmasının tek yolunu burada görüyorlardı. Bu insanlar bir kere içeri girdikten sonra çıkamıyorlardı ve bazıları vahşeti alışkanlık haline getiriyordu. Ondan sonra itaatsizlik etmek kolay değildi.

Temizlik bazı yerlerde popülerdi. Az sayıda da olsa kan görmek isteyen kalabalıklar vardı. Bir gazeteci, Müslüman erkek, kadın ve çocuklardan oluşan, Sırp paramiliterlerinin kötü muamele ettiği bir konvoyu takip eden Sırp kalabalığın, "'Hepsini kesin! Hepsini kesin!' diye bağırarak çayırdan aşağı geldiğini" görmüştü (Scharf, 1997: 137). Öfkenin kökeninde daha önce dostlara ya da aileye yapılan mezalime misillemede bulunma arzusu vardı. Yakındaki Bratunac futbol sahasında Müslümanların soğukkanlılıkla öldürülmesiyle ilgili olarak Sudetic'in Kravicalı bir Sırbı sorgulaması aşağıdadır (olayın kendisini sonra açıklayacağım). Sudetic şöyle başlar:

"Noel saldırısından [Müslümanların saldırısı] sonra, Kravica halkı mülteci olunca... erkekler çok kinlenmişti, öyle değil mi?"

"Çok öfkeliydiler."

"Bölgedeki herkes mi öfkeliydi?"

"Herkes."

"Ne diyorlardı?"

"İntikam."

"Sana ne söylediler?"

"Dediler ki, '... eninde sonunda bizim de beş dakika vaktimiz olacak'." "Peki Kravica'yı geri

aldıklarında tüm cesetleri ve mezarlıktaki açık mezarları gördükten sonra?”

“Kad tad, kad tad [eninde sonunda].”

“Ve en sonunda fırsat doğdu.”

“Evet.”

“İntikam fırsatı mı?”

“Evet, kanın hesabını sorma fırsatı.”

“Sana da geldiler mi?”...

“‘Silahım al ve futbol sahasına gel’ dediler”...

“Kravica’dan adamlar gitti mi?”

“Öldürebilecekleri kadar çok öldürmek istiyorlardı.”

“Bir daha asla gelemesinler diye mi? Tekrar çatışıp köyü geri alacak eli silah tutan adam kalmasın diye mi?”

“Hiç gelemesinler diye.”

[Bu adamın babası o sırada sahaya gittiğini kabul etti. Sudetic ona şöyle sordu:]

“Hepsini öldürmek onurlu bir iş miydi?”

“Kesinlikle. Adil bir savaştı. Kesinlikle.” (Sudetic, 1998: 350-2)

“Adil savaş” silahsız sivillerin kitleler halinde idamının sapkın bir tarifi gibi görünebilir; fakat yaşlı adam önceki mülksüzleştirme ve aşağılamanın hesabını sormanın adil olduğunu söylüyordu aslında. Cemaatin korku ve aşağılanma hissinden doğan toplu öfkeyi tarif ediyordu. Katz’m (1988) ABD’deki pek çok cinayetin özniteliği olarak gördüğü bireysel duygu şiddetlenmesine paralel bir öfkeydi bu. Her iki katil kümesi de cinayet işleyeceklerini çok önceden bilmiyorlardı. Aniden kışkırtıldıklarma inanıyorlardı.

Thompson (1992: 276), Krajina’nın “bir kışkırtma laboratuvarı” olduğunu söyler. Kanadah bir BM arabulucusu ilk başta “karşımızda bir etnik çatışma olduğunu düşünüyordum. Katolikler Müslümanlardan nefret ediyordu, Müslümanlar da onlardan.” Fakat yaşlı bir Hırvat, Müslüman dostlarına yapılan muamelenin korkunçluğu karşısında intihar edince bu arabulucu fikrini değiştirmişti.

O andan sonra bunun bir din savaşı olmadığım anladım... yapay bir şeydi; olay çıkarmaya ve şiddet yaratmaya çalışıyor, bu olaylann nefret ve kin duygularını güçlendireceğini,

böylece ailelerine ya da dostlarına yapılan mezalimler sonrasında birbirinden nefret eden halkların kontrol edilebileceğini umuyorlardı.... Onlara yapmak istemedikleri şeyler yaptıran yukarıdan bir kuvvetin etkisindeydiler adeta. (Blaskic duruşması, 20 Nisan 1998)

Radikaller ideolojik iktidar kuramlarını da kontrol ediyordu. Bir yeri ele geçirdiklerinde dış dünyayla medya bağlantısını kesiyorlardı. Basın, televizyon ve radyo yurtsever sansüre ve otosansüre maruz kalıyordu. Savaş zamanı kendi mezalimlerimizi değil, düşmanın mezalimlerini duyarız. Yugoslav medyası mezalimleri ikinci Dünya Savaşı'na odaklı bir anlatıyla sunuyordu. Medyanın haberleri kimi zaman çarpıtılmış, kimi zaman sahteydi. Hırvatların boğazım kesen Sırpların görüntüleri Sırp televizyonunda Ustaşa vahşeti olarak sergileniyordu. ideologlar "Çetnik", "Ustaşalar", "Türkler" ve "köktendinciler" gibi etiketleri düşmanın tanımları olarak normalleştiriyordu (Botica ve diğ., 1992: 197; Thompson, 1994). Radikallerin sihirli beyin yıkama gücü yoktu, ama savaş vardı. Kozmopolit meslek sahipleri bile tarafsız kalmakta zorlanıyordu. Bir Sırp mimar, Hırvatistan'ın tarihi kasaba ve anıtlarının yıkılmasını toplu olarak kınamak için meslektaşlarını hareketlendirmeye çalışmıştı. Başarısız oldu. Bir tanesi öfkeyle şöyle demişti: "Onlardan kalan tüm izlerin silinmesi gerek. Ne sanıyorlar ki? Onlar çocuklarımızı keserken biz anıtlarını mı koruyacağız?" "Orta" konum, cinayet ve imhaya karşı olan, ama makineli tüfeklerle dolu bir kilisenin hâlâ kilise olup olmadığını sorgulayan mimarın konumuydu (Vreme, 18 Mayıs 1992).

Radikaller yerel ekonomik güce de sahipti. Silahlı radikaller JNA'dan, kurbanlarından, yardım kuruluşlarından ve BM askerlerinden aldıkları kaynakların bir kısmını kendilerine ayırıyor, geri kalanını da kendi cemaatlerine dağıtıyorlardı. İşletmeleri, iskanı ve istihdamı onlar kontrol ediyordu. Bu kaynaklara ulaşamayan mültecilerin hayatta kalması zorlaşıyordu. Paramiliter operasyonlara katılmak pek çok erkek ve ailesi için geçim kaynağıydı.

Bu güçler yerel duygularda karışıklık yaratıyordu. Knin'deki Sırp lideri Babic, gönüllü olmayan erkeklerin kapısını herhangi bir saatte çalmaya ve neden gönüllü olmadıklarını sormaya silahlı gruplar gönderiyordu. Glenny (1993: 20) bunun "Babic'in düzenini garantilemek için yarattığı genel korkunun ikna edici bir resmi" olduğunu söyler. Yine de korku ile utanç iç içe geçmişti ("sen korkak mısın yoksa gerçek bir Sırp mı?"), zira Babic kasabada çok popülerdi. Sırpların egemen olduğu Teslic'te Sırp ve Müslüman/Hırvat cemaatleri ayrışmış olmasına rağmen 1992 Mayısı'na kadar hiç şiddet yaşanmadı. Ardından 23 kişilik bir Sırp paramiliter grup olan "Micas" geldi. Bu kişiler aşırı vahşet uyguladıkları için Sırp otoriteleri tarafından Banja Luka'dan kovulmuştu. Micas Teslic'te terör estirmeye başladı; yağma ve tecavüzle yetinmiyor, Müslümanları ve Hırvatları öldürüyorlardı. Sonra Krajina Cumhuriyeti'ne sadık Sırp kuvvetleri tarafından kovuldular. Mesele yatıştırıldı; fakat kasabaya yığılan Sırp mülteciler bir süre sonra Sırp olmayanlara yeniden saldırmaya başladı. Yine de pek çok Sırp komşularını koruyor, kimileri bu amaçla onlarla evleniyordu. Bir aydan kısa sürede 100 karışık evlilik tüm taraflardan radikallerin küplere binmesine yol açtı.

Etnik kökeni karışık olanlar için hayat zordu. Saraybosna'dan bir üniversite profesörünün babası Karadağlı, annesi Hırvattı. Profesöre telefon açan bir meslektaşı, "Ustaşa annesine" küfür etmişti. Bir çocukluk arkadaşının da aralarında bulunduğu "bir grup öfkeli ve iri yarı" Sırp onu "Ustaşa"larla temas kurmakla suçlamıştı. Bir tanesi onu öldürmeye kalkmıştı; fakat onun yerine hapse atmaya karar verdiler. "Parmaklıkların öbür tarafında bir vardiyada dövülüp diğer vardiyada beslenen Müslüman tutsaklarla" aynı muameleyi görmüştü. Müslüman bir mahkûm hapishanede "Sırpların, Müslümanların ve Hırvatların ne kadar iyi anlaştığını" görmüştü. "Burada kapalı olanların dışandakilerden daha iyi durumda olduğuna kanaat getirdim. Hattâ karımı ve çocuklarımı da hapishaneye sokmayı düşünmüştüm" (Vreme, 13 Nisan, 29 Haziran, 19 Ağustos 1992).

Temizlikte küçük bir rol oynayan Dusko Tadic ilk hüküm giyen savaş suç-lusuydu. 1955'te Müslümanların çoğunlukta olduğu Kozarac kasabasında doğan bir Bosnalı Sırptı. Babası, dedesi ve iki amcası İkinci Dünya Savaşı'nda Tito'nun partizanları arasındaydı. Belgrad'da meslek lisesini bitirmiş, inşaat işlerinde çalışmış, sonra Kozarac'a dönüp karate dersleri vermeye ve kafe işletmeye başlamıştı. Sağlam yapılı Tadic'in bir karate öğrencisine ve kendi karısına şiddet uyguladığı biliniyordu. 1989'da 16 yaşındaki yeğeninin Müslüman gençlerin tecavüzüne uğradığını iddia etti. Tadic gecenin üçünde eve girip kızı

almış, gençleri dövmüş ve merdivenden yuvarlamıştı. Kız daha sonra amcasının onu tecavüz hikâyesini uydurmaya zorladığını itiraf etti. Tadic yeğeninin Müslümanlarla dans edip içki içtiğini görünce kendini kaybetmişti. Fakat polise göre, yerli Müslümanların Sırplara tehdit oluşturduğuna dair kanıt üretmeye çalışıyordu. Üstelik kafeyi kurarken Müslümanlardan borç almıştı. Siyasi gerilimin yükselmesi üzerine 1990'da yerel Sırp SPS'ye katıldı. Çok geçmeden SPS toplantıları onun evinde yapılmaya başladı. Müslümanların kafeye gelmesini yasakladı -mali durumunu düşününce pek araçsal akılcılık göstermediği anlaşılıyordu. 1992 Mayısı'nda Sırp kuvvetleri Kozarac'a saldırdı. Tadic onların hedef tespitine yardım etmiş olabilir. Sırplar kasabayı işgal edince önde gelen Bosnalılann kimliklerini verip kurşuna dizilmelerini sağladı, Kozarac SPS'nin başına geçti ve Sırp polisinde görev aldı. Müslümanlarla evlenen Sırpları ihbar ettiğini sonradan kabul etmişti, ayrıca korkunç Omarska esir kampındaki vahşete de katkı yapmıştı. "Olağanüstü şiddet" kullanarak (yani işkence ederek) beş sivil Boşnağı öldürmüştü. 20 yıl hapisle cezalandırıldı. Tadic özel biri değildi, durumunu iyileştirmeye çalışan bir işçi sınıfı üyesiydi, fakat aynı zamanda şiddete eğilimli ve şiddet kullanma vasfına sahip bir etnik bağnazdı (Dava IT-94-l;Scharf, 1997). .

Drazen Erdemovic suçunu itiraf eden ve pişmanlığını dile getiren ilk kişiydi. 1972'de Katolik bir işçi sınıfı ailesinin Bosnalı Hırvat oğlu olarak doğmuştu. Milliyetçi bir geçmişi ya da suç kaydı yoktu. Çilingir olarak yetiştirilmiş fakat iş bulamadığı için 1990'da federal Bosna-Hersek ordusuna katılmıştı. Bir ara Bosnalı Hırvat ordusu HVO'ya geçmiş, sonra Sırp kız arkadaşıyla evlenip onunla birlikte Sırpların elindeki topraklarda yaşamak için tekrar Bosnalı Sırp ordusuna dönmüştü. Sırp birlikleri içinde bir Hırvat olarak üstlerinin baskısına karşı kendini savunmasız hissediyordu. Önce çavuşluğa terfi ettirilmiş, ama bir ay sonra subayına karşı geldiği için rütbesi sökülmüştü. Sonra aynı subay Erdemovic'in

birliğine, otobüsler dolusu silahsız Müslüman erkeği Bratunac futbol sahasında öldürme emri verdi. Erdemovic daha önce kimseyi öldürmemişti ve emre itiraz etti: “Sen normal misin? Ne yaptığının farkında mısın?” Subay şöyle dedi: “Eğer istemiyorsan gidip onların yanında dur... seni de onlarla birlikte öldürelim ya da onlara bir silah verelim de seni vursunlar.” Erdemovic evli ve çocuklu olmasa kaçacağını belirtmiştir. Fakat emre itaat etmiş ve o gün 70 kişiyi öldürmüştü. Sona doğru subay dehşet içindeki otobüs şoförlerine de birer kalaşnikof dağıtmış, “sonradan kimse itiraf etmesin diye herkes bir tane öldürmek zorunda,” demişti. Erdemovic daha sonra başka bir Müslüman grubunu öldürmeyi reddetmiş, bu sefer üç asker daha onu desteklemişti. Başka bir Sırp birliğinden, köyleri Müslümanların saldırısına uğrayan on askerin yardımıyla ateş etmeye razı dört kişi çıkmıştı. Subayın elinin altında yeterince gönüllü olduğu için Erdemovic’i rahat bırakmıştı. Erdemovic’in durumu Tadic’inkinden farklıdır -bir ölçüde gönülsüz davranmıştı, inandırıcı tehdit altında hareket ediyordu. Ona da 25 yıl verildi (Honig & Both, 1996: 62-3; IT-96-22; Rohde, 1997).

Goran Jelisic, Luka esir kampının komutanıydı. Yakınlarda doğmuş, okulu erken bırakmış ve bir çiftlikte tamircilik yapmıştı. 1991’de sahtekarlıktan üç yıla mahkûm edildi. 1992 Mayısı’nda polis üniforması giymiş olarak geri döndü. Tanıkların söylediğine göre, artık “Müslümanları temizlemek ve Sırp halkı için arıtılmış bir ülke yaratmakla görevlendirilmiş biriydi”. Müslüman tutsaklara, “hayatlarınız benim elimde, en fazla yüzde beşiniz ya da onunuz burayı canlı terk edecek,” demişti. “Sürekli etrafta deli gibi koşturup önüne gelene bağırıyordu, bütün dünya onunmuş gibi davranıyordu. Bize gücünü göstermek için tutsaklardan birini karşımıza çıkarttı ve gözümüzün önünde dövdürttü.” Silah taşıyan Müslüman SDA üyelerini ve Boşnakları öldürmüş, geri kalanları korkutmak için gelişigüzel şiddete başvurmuştu; “bize hayvan muamelesi yapıyordu... niyeti bizi korkutmaktı.” Tutsaklara yardım eden bir Sırp gardiyanı vurdu. Jelisic kendisine “Sırp Adolf’ demeyi seviyordu ve akılsızlık edip Lahey Mahkemesi’nde de bunu söyledi. Savaş suçlarından ve insanlığa karşı suçlardan 40 yıla mahkûm edildi, ama soykırımla suçlanmadı. Psikiyatristler onun ruh hastası olmadığını, fakat “derin kişilik bozukluğu, an-ti-sosyal ve narsisist eğilimler taşıdığını” belirtmişti (1T-95-10-A, Özet Karar, 14 Aralık 1999). Radikal savaş zamanı yurttaşlığının meşrulaştırdığı sadist bir suçlu gibi görünüyor.

Milan Lukic, Visegrad yakınlarında, Bosna’nın Sırbistan sınırındaki ağırlıkla Bosnalı bir köyde doğmuş bir Sırptı. İkinci Dünya Savaşı’nda ailesi aktif Çetniklerdi, dedesinin Ustaşalarca öldürülmesinin intikamını almak için yerli Müslümanları öldürmüşlerdi. 1967’de doğan Milan okulda atletik, yakışıklı ve popülerdi. Liseden mezun olamayınca Belgrad’a gitti. Akrabaları ona Sırp polisinde iş buldular, ama sonra Avrupa’da oradan oraya gitti ve muhtemelen İsveç’te bir mücevher dükkanını soydu. SDB’nin Hırvat göçmenlere karşı seferlerinde küçük bir rolü olmuştu büyük ihtimalle. Kavgalara karıştı, ama bir seferinde Müslüman bir arkadaşını başka bir Sırpm bıçaklı saldırısından korudu. 1992 yılının Nisan ayında gönüllü Sırp paramiliter kuvvetlerinde Visegrad’a döndü. Polisle bağlantıları ve bileğinin gücü sayesinde, paramiliter Beyaz Kartallar çetesinin başına geçti. Şehrin en çok şiddet uygulayan çetelerinden biri olan Beyaz Kartallar Müslüman

erkekleri vuruyor ya da suda boğuyor, kadınlara tecavüz ediyor, evleri yağmalayıp yakıyordu. Eskiden üçte ikisi

Müslüman olan Visegrad, Lukic'in yardımıyla yüzde 96 sırp oldu. Lukic bir Alman arabası aldı ve pizza salonu açtı. Yerli Sırplar onunla ilgili olarak fikir ayrılığına düşmüştü. "Çoğu ondan utanıyordu, fakat diğerleri Müslümanların layık oldukları sona kavuştuklarını söylüyordu," demişti bir tanesi. Lukic daha sonra bir doktora çok sayıda Müslüman öldürmekten gurur duyduğunu söylemiş, imkân bulursa daha fazlasını öldüreceğini de eklemişti. ICTY tarafından suçlu bulundu, fakat hâlâ yakalanamadı. 2003 yılında gıyabında 20 yıl hapse çarptırıldı. Belgrad'daki bir mahkeme onun ve çetesinin 12 Müslümanı kaçırdığını "işkence yaptığını, kötü muamele ettiğini, sonra da Drina nehri kıyısına getirip öldürdüğünü... çürütülemez bir şekilde kanıtlamış"tı (Uluslararası Af Örgütü, Haber Servisi, 1 Ekim 2003; ICTY, Dava No. IT-98-32, Lukic ve Vasiljevic; Sudetic, 1998: 66, 120-1, 355-6). Lukic işçi sınıfından genç bir erkekti, fiziksel bakımdan güçlüydü, vahşice yeteneklerini kullanarak statü ve maddi kazanç edinmişti.

102 kilo ağırlığındaki Milan Kovacevic pelteleşmiş bir ağır siklet boksör gibi duruyordu. Hattâ öyle davranıyordu, der Maaş (1996: 36-9). Bebekken Jasenovac'ta, İkinci Dünya Savaşı'nda ana Ustaşa mezbaha kampında kalmıştı. 1992'de Omarska kampını idare ediyor olması korkunç bir ironiydi. Bir açıklamasında, "onlar savaş suçu işledi, şimdi savaş suçuna maruz kalma sıraları geldi," demişti, iyi eğitim almış ve anestezi uzmanı olmuştu. 1990'da Sırp SDS'ye katıldı ve hızla yükseldi. Ertesi yıl SDS'nin Prijedor Kriz Ekibi'nde başkan yardımcısı oldu. Güvenlik polisinden ve yerel askerlerden sorumluydu. 1992 yılının Nisan ayında Prijedor'daki Sırp darbesinin arkasındaki beyin Kovacevic'ti. Vulliamy onunla 1992'de ve savaş sonrasında 1996'da iki röportaj yapmıştı. 1992'de ABD Deniz Kuvvetleri tişörtü giymiş Kovacevic'in "gözleri şevkle parlıyordu", kendi tabiriyle "Sırpların tarihinde büyük bir anı" tarif ederken çok heyecanlanmıştı. 1996'da ise kasaba hastanesinin müdürü olarak hâlâ "burayı Sırp toprağı yapmak, Müslümanlardan arındırmak" isteyen "gururlu bir milliyetçiydi". Kullanılan yollar gerekli miydi, yoksa bir delilik anma mı denk gelmişti, diye sordu Vulliamy. Kovacevic cevap verdi: "Her ikisi de. Zorunlu bir kavga ve delilik anıydı. Başta insanlar kontrolü kaybedince evler yakıldı. Halk normal davranmıyordu." Röportaj sırasında içtiği brendi yüzünden bir süre sonra dili gevşedi:

Bizim yaptığımız şeyin Auschwitz ya da Dachau'dan farkı yoktu, ama bu bir hataydı elbette. Orası kamp olarak planlanmıştı, ama toplama kampı değildi... Kontrolün kaybedilmesini açıklayamıyorum. Belki toplu delilik diyebilirsiniz... orada kaç kişinin öldürüldüğünü bilemiyorum. Tanrı biliyor ya, dünyanın bu kısmı rüzgar tüneli gibi, bir o yana bir bu yana kasırgalar esiyor... New York'tan bakınca her şey çok iyi planlanmış gibi duruyor. Ama burada her şey yanıyor, insanların kafasının içinde paramparça oluyor -bu artık psikiyatristlere göre... Birisi bu toplu deliliğin bir parçası olmadığımı söyleyerek beni aklamaya kalksa, ona karşı çıkmam gerekir.... Bu hastanede bir şeyler yanlış gidiyorsa suç benimdir. İnsanları öldürerek bir şey yapman gerekiyorsa... benim kişisel bir sırrım olarak kalsın bu. Artık saçlarım aklaştı. Geceleri uyuyamıyorum. (ICTY duruşması, 13-15 Temmuz 1998; Vulliamy, 1996)

Bu ifadelerde dürüstlük var gibi görünüyor. Kendi geçmişinde yaralanmış radikal bir milliyetçi Sırpları savunmaya kalkıyordu. Neticede ortaya çıkan toplu katliamı büyük ihtimalle önceden hesaplamamıştı. Kötü şeyler yaptığını ve bunların ona musallat olduğunu kabul ediyordu. 1998 Ağustosu'nda stres kaynaklı şiddetli bir kalp krizi sonucu hücresinde öldü. Kendi kötülüğünü kabul eden bir adam için uygun bir son.

Zeljko Raznatovic "Arkan" lakabıyla ün yaptı. Karadağ'ın Kosova sınırına yakın bir yerinde 1950'de doğmuştu. Alkolik ve ailesine kötü muamele eden bir ikinci Dünya Savaşı hava kuvvetleri albayının oğluydu. Arkan dokuz yaşındayken evden kaçmış ve 1970'lerde ve 1980'lerde Avrupa'da pek çok suça karışmıştı. Yugoslavya'da 1973'te tutuklandı, ailesinin bağlantıları sayesinde suçlamalar düştü ve gizli polise katılması sağlandı. Avrupa'daki Yugoslav siyasi mültecileri taciz etmek ve öldürmekle görevliydi. 1980'lerin sonunda geri döndü ve Yugoslavya'nın en ünlü futbol takımı Belgrad-Kızıl Yıldız fan kulübünün başına geçti. Futbol fanatiklerini disipline eden biri olduğu için tavsiye edilmişti ve söylendiğine göre fanatikleri etno-milliyetçi Milosevic yanlısı milisler olarak örgütlemişti. Bu futbol fanatikleri Arkan'ın Kaplanları'nm çekirdeğini oluşturdu. Paramiliter kuvvetlerin en kötü ünlüsü olan Arkan'ın Kaplanlan'mn donanımını da SDB sağlıyordu. Arkan 1992'de Kosova Sırpları tarafından meclise seçildi; fakat ertesi yıl koltuğunu kaybetti. Adamlarının vahşetine bizzat katıldığına dair bir kanıt yoktur. Savaşlar sona erdikten sonra Kaplanlar'dan bazıları profesyonelce öldürüldü. Belki de güvenlik polisi vahşetin tanıklarını ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Arkan daha uzun süre yaşadı, Armani takımla gezen bir Sırp ünlüsü oldu. Savaştan ve yaptırımlardan edindiği kârla biri futbol kulübü olmak üzere altı şirket açmış ve ünlü bir şarkıcıyla evlenmişti. Dünyaya böyle hoş görünmeye çalışırken düşmanlarına korkunç tehditler yağdırıyordu. NATO 1999 Mayısı'nda onu Belgrad'daki karargahını bombalamakla onurlandırdı. Fakat 1999 Aralık'mda onu vurup öldüren kişi eski bir polis ve Kaplanlar'm (büyük ihtimalle SDB'den para almış olan) bir üyesiydi.

Ratko Mladic Saraybosna yakınlarındaki minik bir dağ köyünde 1943'te doğan bir Bosnalı Sırptı. Babası Ustaşa tarafından öldürülmüştü ve ifadelerinde bebekken Ustaşa tarafından sakatlanmış bir kadınla dost olduğundan bahsediyordu. Arkadaşları onun bu deneyiminin Hırvatlardan nefret etmesine yol açtığım sölemişti. Askeri okulu bitirdikten sonra başanlı bir subay oldu ve 1991'de yarbaylığa terfi etti, ilk başta Komünist Parti üyesiyken sonradan ateşli bir Sırp milliyetçisine dönüşmüştü. Kendisine Bosna Sırp Ordusu'nun komutanlığını veren Milosevic'le sıkı ilişkisi vardı. Tıknaz (neredeyse şişman), köylü gibi konuşmayı, küfretmeyi ve içmeyi becerebilen, savaştan kâr edenlerin peşini bırakmayan bu adam askerler arasında popülerdi. Ona Sırp savaşçı-kahramanmm simgesi olan "şahin" adım takmışlardı. Çok yetenekli bir komutandı, Bosna Sırp Cumhuriyeti'ni pekiştirmek için toprakları genişletiyordu. Gerekçeleri büyük ölçüde ideolojikti. Kanlı kuşatmanın ardından Srebrenica'ya girince Sırp televizyonuna çıkmıştı: "Bu şehri Sırbistan halkına armağan ediyoruz. Nihayet, Dahijas isyanından sonra bu bölgedeki Türkler-den intikam alma vakti geldi." Sözünü ettiği "isyan", Sırpların 1804'te Osmanlı Türklerine başkaldırmasıydı! 1994'te Der Spieğele verdiği bir röportajda Mla-dic şöyle diyordu: "Müslümanlar ve Hırvatlar bir Eskimo devleti bile kursalar kesinlikle umurumda değil... uzaya da çıksalar

fark etmez... Sınırlar daima kanla çizilmiştir... Bizim hedefimiz tüm Sırp topraklarının birleştirilmesidir ve öyle kalacaktır." Anlatılanlara göre, Bosnalı Sırpların hedefe ancak soykırımla ulaşabileceğini de söylemişti. Lahey'de Srebrenica katliamına katılmaktan suçlu bulunan iki Sırp subay Mladic'i suçlamıştı. General Obrenovic, ancak Mla-dic bizzat öldürme emrini verdikten sonra katliamda rol aldığını söylemişti. Dediğine göre, o noktadan sonra emre itiraz etmeye kalkmanın hiçbir manası yoktu. Yüzbaşı Nikolic ise kararın verildiği toplantıyı anlatmıştı. Tugay karargahında düzenlenen bu toplantıda generaller Mladic ile Krstic, ayrıca başka subaylar bulunuyordu. Nikolic, dediğine göre, daha sonra Mladic'in henüz güvenlik vaat ettiği kalabalık Müslüman tutsakları gerçekte nasıl bir kaderin beklediğini sormuştu. Mladic elini düzleştirip kesme hareketi yapmıştı, "sanki ot biçiyordu". Bu da arkasında bekleyen 250 tutsağın öldürüleceği anlamına geliyordu (Cases IT-98-33/1 ve IT-01-43; Glenny, 1993: 23-6, Kovacevic & Dajic, 1995: 216; Rohde, 1997: 167). Mladic serbest kaldı.

HIRVATLARIN VAHŞETİ: LASVA VADİSİ

Hırvat ve Müslüman radikaller daha en baştan birkaç savunmasız Sırp köyüne misilleme yapmıştı. Fakat geri çekilmekte oldukları için o dönemde savaş suçu işleme fırsatları daha azdı. Silahlanıp karşı saldırıya geçtiklerinde durum değişti. Milosevic bu toprakların tamamım savunamayacağım fark edince müzakereler için uluslararası ateşkese razı oldu. Aşırıya kaçmış precani Sırpları-na desteğini azaltmaya koyuldu. Hırvatistan uluslararası arabulucuk operasyonlarının süresinin dolmasını bekledi, sonra saldırıya geçip batı Slovenya'yı geri aldı. 1995 yılının Mayıs ile Ağustos ayları arasmda Hırvat kuvvetleri Krajina'mn tamamını tekrar ele geçirdi. Bütün Hırvat partiler büyük zafer karşısında sevince boğuldu (Pusic, 1997). Hırvat meclisi sözcüsü ve Yüce Divan başkanı hiçbir zaman Hırvat savaş suçlusu olamayacağını, çünkü sadece bir savunma savaşı yürüttüklerini açıklamışlardı. Sözcü etnik temizlikten memnun olduğunu, fakat az sayıda Sırpm kalmasını umduğunu belirtti. Toplam nüfusun yüzde 8'den azını oluşturmaları halinde Hırvat Anayasasına göre "özel statüde olmalarına gerek duyulmuyordu" (Kovacevic & Dajic, 1997: 67, 89, 175, 218; Stitkovac, 1997: 168). BM raporunda Knin bölgesinde yaşayan 135.000 Sırptan sadece 3.000'i orada kalmıştı, yani temizlik oranı yüzde 98'di! Fakat o sırada artık dünya Sırpların ezilmesini pek umursamıyordu. Gel gelelim Boşnakları hâlâ umursuyordu ve artık Hırvatlar ile Boşnaklar arasındaki ittifak bozulmuş, onun yerini çatışmalar almıştı. 1992'deki Vance-Owen Planı Bosna'yı 10 "kantona" bölmüştü. Bir etnik grup tek bir kantonun çoğunluğunu ele geçirebilirse, plana göre siyasi hakimiyeti tanınıyordu, bu yüzden radikaller kantonlardaki kontrollerini pekiştirmeye ve etnik mültecilerini oralara yerleştirmeye çalışıyorlardı. Böylece Hırvatlar Boşnakları, Boşnaklar Hırvatları temizliyordu.

Yugoslav mezalimlerine dair -aslında tüm temizlik süreçlerine dair- en ayrıntılı kanıt orta Bosna'daki, Saraybosna'nm 30 km kuzeybatısına düşen Lasva Vadisi'ndekiydi. Her iki taraf kontrol ettikleri alanı temizlemeye çalışıyordu. ICTY şu ana kadar yerel Hırvatlara beş ayrı dava açtı. Davalılardan üçü kıdemli yerel yetkililerdi: Vadideki genel askeri komutan Albay Tihomir Blaskic, HDZ parti şefi Kordic ve yerel askeri komutan Çerkez. Alt rütbeden ise

altı kişi Ah-mici köyündeki toplu katliamlarla suçlandılar (Kupreskic ve diğ. davası), bir kişi Vitez kasabasındaki tecavüzlerden (Furundzija davası), bir kamp komutanı olan Zlatko Aleksovski ise suç niteliği taşıyan bir kamp rejimi uyguladığı için haklarında dava açıldı. Kurbanları Müslümanlardı. Benim sergilediğim anlatı, büyük ölçüde bu davaların görüşülmesinde sunulan kanıtlara dayanıyor.

Tanıklara göre 1990 sonundaki seçim kampanyasına kadar yerel etnik topluluklar arasında hissedilir bir gerilim yoktu. Bunların çoğu karışık kasaba ve köylerdi. Çocuklar etnik bakımdan karışık okullara gidiyorlardı, çocuklar askeri hizmetlerini karışık kışlalarda veriyorlardı ve yetişkinlerin çoğu birlikte çalışıyor ve yaşıyordu. Hattâ topluluklar kimi zaman birbirinin Paskalya, Yılbaşı ya da bayramlarına katılıyor, çocuklar kurabiye yiyor, gençler flört ediyordu -belki de dini ya da milliyetçi kimlikten daha büyük öncelikleri vardı.

Norveçli antropolog Tone Bringa’nın 1988’de incelediği Hırvat/Müslüman karışık Visnjica köyü hakkında etraflı ilgimiz var. Bringa’nm Being Müslim the Bosnian Way (Bosna Tarzı Müslümanlık -1995), adlı kitabına köyde daha sonra olanlar üzerine yorumlar da eklenmiştir. Ocak-Şubat ve Nisan 1993’te köyü filme çeken bir televizyon ekibinin işbirliğiyle bu anlatılar daha da çarpıcı hale gelmişti (Granada TY 1993). Tek bir köyün eşsiz bir önce-ve-sonra karelerinden söz ediyoruz. Bringa’nın araştırması köydeki Müslüman kadınlar üzerineydi; fakat tanıdığı birkaç Hırvat kadın da vardı.

Etnik kimlik konusunda hiçbir muğlaklıkla karşılaşmadı. Kadınlar kendi etnik/dini kimlikleri konusunda sağlam bir bilince sahipti ve bunu “iki köy cemaati arasmda karşılıklı tanınan ve kabul edilen farklar” içine oturtmuşlardı. Toplumsallaşma genelde cemaatlerin kendi içinde oluyordu, fakat Hırvat ve Boşnak kadınlar birlikte sohbet ediyor, birbirlerine gidip kahve içiyor, hattâ bazen birbirlerinin dini aile ritüellerine katılıyorlardı. Hırvat ve Müslüman tanıklar kendi köy ve kasabalarını benzer şekillerde anlatıyordu. Hırvatlar bazen “Müslümanlığı” “kültürsüzlükle” ve “geri kalmışlıkla” bir tutuyordu, fakat Bosnalı Müslümanların çoğunu daha “modem” ve “çok Müslüman” olmayan kişiler sayıyorlardı. Köyde etnik gruplararası evlilik olmadığı için akrabalık ağları ayrıydı ve çatışmanın ilk aşamaları ayrışmayı artırmıştı. Fakat köyde 18 ay geçiren antropolog Bringa hiçbir etnik gerilim sezmedi. Lasva Vadisi’ndeki etnik ilişkilerin çoğunda düşmanlık değil farklılığın kabulü hakimdi.

1990’daki seçimde etnik kimlikler keskinleşti, insanlar “etnik kökenlerine göre hareket etmeye ve konuşmaya” başladı (Djdic ve Mujezinovic, Blaskic davası tanıkları). 1991’de seçilen belediye meclislerine iki ana Hırvat ve Boşnak parti, HDZ ve SDA hakim olmuştu. Sırp baskısına karşı koymak için ortak acil durum komiteleri, polis kuvvetleri, devriyeler ve barikatlar kurdular. Ama kendi aralarındaki gerilim de artıyor, silahlanma ve aşırılıkçılık yayılıyordu. Suçlama ve savunma ekipleri çoğu durumda çatışmanın yerel olarak başladığını, dışarıdan müdahalenin fazla olmadığını belirtmişti. DanimarkalI BM arabulucusu Binbaşı Baggesen’in söylediğine göre, şiddet olayları her iki taraftan sarhoş askerlerin 1992 Nisan ve Mayısı’nda ateş etmesi, keskin nişancıların birkaç sivili öldürmesi ve yağma vakaları yüzünden başlamıştı (Blaskic davası, 22 Ağustos 1997). Her iki taraftan

bireyler ve küçük gruplar tekrar tekrar kışkırtmalarda bulunmuşlardı. Hırvatlar paramiliter kuvvetler oluşturmuştu ve Bosna-Hersek Ordusu'nun görevde olmayan Boşnak askerlerinin toplu etkinlikleri artmıştı. İlk kıvılcımlar yine egemenlik sembolleri, silahlar ve istihdam yüzünden çıkmıştı. Silahlı provakatörler ve radikal politikacılar Hırvat cemaatlerinde ağırlık kazanmıştı; bunların sayısı daha fazlaydı, daha iyi örgütlenmiş ve silahlanmışlardı. Sırp işgali altındaki başka yerlerden sürekli akan mültecilerin de etkisiyle oluşan baskı ortak otoriteyi parçalamaya başlamıştı.

Hırvat milliyetçileri dışarıda da gerilimi artırıyordu. Blaskic davasının savcıları bu durumu takip ettiklerinde Zagreb'e ve Başkan Tudjman'a ulaşmışlardı. O sırada İngiliz Liberal Demokrat Partisi'nin lideri olan Paddy Ashdown, 1995 Mayısı'nda Londra'da düzenlenen VE Günü[1] ziyafetinde Tudjman'la yaptığı bir sohbete ilişkin tüyler ürpertici şeyler anlattı (19 Mart 1998'de sunulan kanıt). Ashdown ona 10 yıl içinde Yugoslavya'nın nasıl görüneceğini sormuştu. Tudjman yanıt olarak mönü kartonuna bir harita çizdi (Ashdown bu kartonu mahkemeye gösterdi). Haritada Bosna büyük ölçüde Hırvatistan'a katılmış görünüyordu. Ashdown Müslümanlara ne olacağını sorunca Tudjman şu yanıtı vermişti: "Müslüman bölgesi diye bir şey olmayacak, sadece Hırvat devletinin küçük bir unsuru olarak kalacaklar." Ardından İzzetbegovic'in "köktendinci ve Cezayirli" olduğunu, oysa Milosevic'in "bizden" olduğunu söylemişti. Müslümanlar aslında Türklere karşı duramayan Hırvatlar ve Suplardı. Tudjman daha sonra bu haritayı çizdiğini kabul etti ve Yugoslavya'daki "Batı ile Doğu" arasındaki bölünmeyi göstermeye çalıştığını söyledi (Kovacevic & Dajic, 1997: 180). Uzman tanık Bianchi yeni Bosna Hırvat Ordusu HVO'nun Zagreb'den Hırvat Ordusu HO tarafından kontrol edildiğini gösteren belgeler de sundu. İki ordu "o kadar iç içe geçmişti ki, siyasi ve askeri açıdan tek bir ordu gibiydiler" (Aleksovski davası, Mayıs 4-9, 1998). Zagreb'den etnik temizliğe yönelik doğrudan emirler gelmemiş olsa da, Hırvat yetkililer Bosna'da Hırvatların yaşadığı yerlerde tahakküm kurmanın peşindeydi.

Bosnalı Hırvat HDZ Partisi bölünmüştü. Başkanı Kljucic milliyetçiydi, fakat Hırvatların Bosna-Hersek bünyesinde kalarak hedeflerine ulaşabileceğine inanıyordu. Fakat 1991 Ekimi'nde başkan yardımcısı ve süpermarket müdürü Mate Boban, başkan Kljucic'in yokluğunu fırsat bilerek rakip bir "Hırvat Her-sek-Bosna Cemaati"nin kurulduğunu ilan etti. Güya kültürel bir örgüt olan topluluk, Zagreb'de aralıkta yapılan bir toplantıda Kljucic'in muhalefetine rağmen Tudjman'dan yana çıkmıştı (Kordic & Çerkez davası, Karar, paragraf 472). Mate Boban'm Zagreb'le ilişkileri iyiydi. Bu ilişkileri bilhassa Zagreb'deki önde gelen sertlik yanlılarından Susak ve ayrıca silah akışını sağlayan Hırvat göçmenler sayesinde geliştirmişti. 1992 Şubatı'nda Bosna HDZ'nin iki kapalı oturumunun ardından Kljucic istifa etmek zorunda kaldı. Kontrol Boban'a ve yardımcısı Kordic'e geçti. Temmuzda Boban, Grude merkezli bağımsız Hersek-Bosna Cumhuriyeti'ni ilan etti. Muhabir Vulliamy'ye özel bir görüşmede söylediğine göre, Bosna-Hersek "tarihsel Hırvat yaşam alam"ydı. Bosna-Hersek anayasası bireysel hakları garanti etmesine rağmen, Hırvat narod'un (halk/ırk) bir bütün olarak haklarını garanti etmiyordu. Boban Bosna çapında Hırvat genişlemesi olacağını öngörmüştü. Vulliamy'nin yorumu şuydu: "Mate Boban'm öngördüğü her şey

[daha sonra] büyük bir etkinlikle hayata geçirildi; her şey tutarlıydı ve plana göre işliyordu. Tek bir emir-komuta zinciri vardı ve işliyordu" (Blaskic davası, 24 Eylül 1998). İki devlet aynı toprak parçası üzerinde egemenlik iddiasında bulunuyordu (3. tez'imde gösterdiğim gibi). Bunlardan biri artık hedefine görece küçük bir bedelle ulaşacak askeri ve paramiliter üstünlüğe sahip olduğunu düşünüyordu (tez 4b).

Lasva Vadisi'ndeki en büyük kasaba Vitez'di. 1992 yılının Mart ayında SDA ve iki etnik gruptan oluşan Kriz Komitesi, kasabanın HDZ liderinden otoritesine boyun eğme emri aldı. Direnmek beyhude olacak, diye tehdit ediyordu HDZ lideri, çünkü "Vitez'deki Bosnalı Hırvatların yüzde 90'ı silahlıyken, Bosnalı Müslümanların yüzde 10'u silahh"ydı. Ayrıca yerel televizyondan yerel HDZ siyasetçileri Valenta ve Kordic de tehditler savuruyordu, iddialarına göre bunlar Sırp ve Boşnak saldırganlığına karşı savunma amaçlı eylemlerdi. Artık "Müslümanlar Bosna'da olmayacaktı," çünkü burası "tarihsel Hırvat toprağı"ydı ve "Hırvatlar tarihsel hataları düzeltmeye hazırdı, buralarda sömürülmüş, küçük düşürülmüşlerdi ve şimdi Hırvat halkının haklarını, yani tarihsel haklarını kazanma, bu hakları dayatma gücü ve kudreti ellerindeydi" (Blaskic davası, Mujezinovic'in kanıtı, 20 Ağustos, 1998; Kordic/Cerkez davası, Karar, Prg. 472, 478-9, 522, 525) Yine burada da duygusal tehdit, aşağılanma ve güya savunmacı öfke silsilesini görüyoruz.

Bosnalı Sırplar kuvvetlerim daha kritik kesimlere çekince Sırplar kitleler halinde bölgeyi terk etti. Gitmeyen Sırplardan biri kalanlar için şöyle diyordu: "Şartların kendisinden ziyade şartlan tanımlayan kişilere güven duyuyorlardı." Ayrıca kasabaya giren Hırvat mültecilerin diğer Sırplardan gördüğü muamelenin hesabını sormasından korkuyorlardı (22 Ocak 1998). Fakat Hırvat ve Müslüman cemaatler arasındaki mesafe artmaya devam etti. Sokaklarda saldırgan Hırvat devriyeler dolaşıyordu. Yollardaki barikatlarda Boşnaklar dövülüyor ve soyuluyordu. Hırvat parası tek geçer akçe ilan edilmişti. Başka paralar kullanan dükkanlar ve pazar tezgahlarına zarar veriliyordu. Müslüman dükkanlarının ve tezgahlarının yağmalanması ve bombalanması 1993 Martı'nda neredeyse kimse kalmaymcaya kadar yoğunlaşarak devam etti. Arabalar çalındı, zengin Boşnaklar gasp edilip dövüldü. ""Bize Irak'a gitmemizi, Türkiye'ye gitmemizi söylüyorlardı; burası Hırvat Cumhuriyetiymiş ve biz millet olmadığımız için hepimiz öldürülecekmişiz," diyordu Boşnaklar (Blaskic davası,

Frustic'in kanıtı, 26 Temmuz 1997). Ardından erkekler tutuklanıp canlı kalkan olarak kullanıldı ya da insanlık dışı koşullarda siper kazdırıldı, kadın ve çocuklar da kötü koşullarda yaşamaya mahkûm edildi. Zaman zaman cinayetler işleniyordu.

Saldıran tek taraf Hırvatlar değildi. 25 Ocak 1993'te Müslüman kuvvetler, 14 esir Hırvat askerini ve birkaç sivili Dusina köyünde öldürdü, ardından köyde etnik temizliğe girişti. Zenica ve Lasva kasabalarında Hırvatlar baskı altındaydı. Dusina'mn "her şeyi başlatan ilk suç" olduğu iddia ediliyordu. Ondan sonra Hırvatların misilleme yaptığı, kontrol dışı paramiliter kuvvetlerin ve askerlerin "şiddetinin artışından" sorumlu olduğu kabul ediliyordu. Müslümanların güçlü olduğu yerlerde Hırvatlar saldırmıyor, haliyle buralarda da Müslüman mezalimi başlıyordu. Hırvatlar da aslında Hırvatlara saldırma ihtimali en düşük

olanlara, yani savunmasız Müslüman mahallelerine misilleme yapıyordu. Ahmici katliamı davasındaki Hırvat tanık Alilovic'in ifadesi, Hırvat ve Boşnak milliyetçilerin aynı temizlik mantığına göre hareket ediyor olabileceğini açığa çıkarmıştı. Boşnaklar yerel JNA silahlarının kontrolünü ele geçirdiklerinde ve Müslüman mülteciler Sırpların temizlediği Jajce kasabasından 1992 güzü sonunda geldiğinde benzer şeyler yaptılar, demişti Alilovic. Şimdi Boşnaklar "bizden güçlü olduklarım, sayıca çok olduklarını hissediyorlardı, dolayısıyla mantık gereği bu toprakları alabileceklerini düşündüler". Her iki taraf da üstün gelince temizliği mantıklı buluyordu.

Boban'ın Hersek-Bosna devletçiği işleri kötüleştirdi. Ekimde birkaç köy temizlendi. Hollandalı BM Albayı Morsnik, yerel televizyon ve radyoda Müslümanların sorumlu olduğu suikast ve kundaklamalara dair yalan haberleri yayımlamaktan vazgeçmeleri için Hırvat liderleri boşuna ikna etmeye çalıştığını anlatmıştı. Bu haberler azınlık Hırvat cemaatlerini kaçmaya itmek için yapılıyordu: "HVO ve HDZ'nin amacı Hırvatları kendi hakimiyetlerindeki alanlara toplamaktı" (Blaskic davası, 1 Haziran 1998). Sonra Hırvat milisleri HVO'nun emrine girdi. Paramiliter "Şakacılar" ve "Vitezi"nin yanı sıra yerel olmayan "Mahkûm Birliği" HVO askeri polisine dahil edildi. Faşizme yakın Paraga partisinin oluşturduğu HOS milisleri de HVO'ya eklenmişti (Damon'm ifadesi, 25 Mart 1998; Vulliamy, 24 Nisan 1998; Yüzb. Mcleod, 26 Ocak 1998; Alb. Morsnik, 29 Haziran 1998; Alb. Bowerbath, 29 Haziran 1998; Yüzb. Whitworth, 13 Temmuz 1998 -hepsi Blaskic davası; Tanık "R" 4.10.99 - Kordic/Cerkez davası). Bu birlikler tehditkarca silahlarını sergileyerek yerlileri korkutuyor, güçlerini göstererek eğleniyorlardı. Kimileri onların böyle pervasız olmasının örgütlü bir Hırvat taktiği olduğunu söylüyordu: "HVO onlardan korkmuyordu, fakat yaptıkları işe devam etmelerine izin veriyordu ki... Müslümanlara korkmaları gerektiğini göstermek istiyor ve panik yaratmaya çalışıyorlardı" (Kavazovic, 17 Ağustos 1997; krş. Zeco, 26 Eylül 1997, ikisi de Blaskic davası). Vulliamy şu gözlemi yapar: "Bu savaş sivillere karşıydı... mülteciler savaşın hammaddesi, asıl amacıydı; nüfusu bulunduğu yerden kovma savaşıydı bu."

Busovaca kasabasında üç JNA kışlası ve cephaneliği bulunuyordu. 1992 Nisan ayının sonunda HDZ ve SDA cephaneyi eşit bölüşmeye karar verdi; fakat 1993 Mayıs'mda HVO birimleri aniden cephaneliklerden birini ele geçirdi, sonra yerel postaneyi ve belediye meclis binasını işgal etti. Yerel Müslüman lider fena halde dövüldü. Her tarafa Hırvat bayrakları çekildi, Hırvatça tek resmi dil ilan edildi ve devlet memurlukları ve şirket kurullarının çoğundan Boşnaklar tasfiye edildi (Kordic & Çerkez davası, Karar, prg. 494-8). Sırp JNA subayları kasabanın kışlalarını nisan sonunda HVO'ya teslim edince Kiseljak'm kaderi belli olmuştu. Vitez'de 19 Haziran'da HOS birimleri kasabayı ele geçirdi ve damalı bayrağı göndere çekti. Yeni polis şefi şu açıklamayı yaptı: "Vitez'deki Hırvat halkının sorunların çözülmesini beklemeye sabrı kalmamıştır, bundan sonra sorunlarını kendileri halledeceklerdir." Kasımda devlet dairelerinin yöneticilerine ve şirket müdürlerine Hersek-Bosna ve Hırvatistan Savunma Kon-sey'ine sadakat yemini imzalatıldı. İmzalayanlar arasında olanların bile çoğu görevden atıldı. Tüm bu kasabalarda dayak, yağma, ateşli silah kullanma ve kitlesel sürgün vakaları yaşandı. Yargıçlara göre tüm bunlar

“sistematik”, “acımasızca” ve “vahşice” yapılıyordu (Blaskic davası, Mujesinovic’in kanıtı, 20 Ağustos 1998; Kordic & Çerkez Kararı, prg. 506-7, 520, 852).

Şiddetin son artışı 15 Nisan 1993’te başladı ve Vance-Owen Planı yüzünden de hızlandı (Watters’m kanıtı, 18 Ağustos 1998). Hersek-Bosna devletçiği Boşnak hükümetine Hırvatların ağırlıkta olduğu üç kantondan bütün kuvvetlerini çekmesini söyledi, aksi takdirde HVO derhal “yetkisini kullanacaktı”. Ertesi gün Hırvatlara gizlice şehirden ayrılmaları söylendi. Ondan sonra bombardıman başladı, akabinde piyade hücuma geçti ve çok az direnişle karşılaştı. Bu olay neticesinde Müslümanlar kovuldu ya da öldürüldü ve evleri yakıldı (Blaskic davası, Tanık “AA”, “B”, ve “CC” 16-21 Şubat 1998). Blaskic bölgenin “temizlenmesi” gerektiğini tugay komutanına bizzat yazmıştı, fakat başka yerlerde “aşırılıkçı Müslüman kuvvetlerin bölgede açıkça etnik temizlik yapmasını ve Hırvat halkını soykırıma uğratmasını” önlemek üzere “savunma” talebinde bulunmuştu (ICTY, Blaskic’in ifadesi, 25 Şubat 1999 ve Hüküm, 3 Haziran 2000). Tüm vadide sadece bir minare ayakta kaldı. Saldırı sırasında en çok direnen iki yerde ciddi vahşet yaşandı -yine burada da tam anlamıyla soğukkanlılıkla cinayet işlenmiyor, tehdide cinai bir aşın tepki veriliyordu. Birincisi, Vitez’deki takviye edilmiş bir Müslüman gettosu olan eski çarşıdaki büyük kamyon patlamasıydı. Burada birçok sivil öldü. Diğeri de daha sonra anlatacağımız Ahmici katliamı. Üç hafta sonra Blaskic HVO karargahına şu bilgiyi gönderdi: “emir komuta zinciri işliyor... tam bir koordinasyon ve kontrol var” (Mahkeme Güncellemesi, 86, 20-24 Temmuz 1998).

Şiddetin bu artışında Hırvatların muhalefetini de aşmak gerekmişti. Müslüman muadiliyle düzenli olarak konuşan ılımlı bir Hırvat kumandan, “en aşırılıkçı” Müslüman karşıtı subayın yönettiği güvenlik polisi birimi tarafından dizginlenmişti (Blaskic davası, 12 Mayıs 1998). Albay Filipovic uzlaşma peşinde olan “dürüst bir adamdı”, Boban ve Blaskic’in saldırganlık polisine alenen küfür ediyordu (Vulliamy’nin kanıtı, 11 Mayıs 1998). Fojnica’daki HVO komutanı Blaskic’in Müslüman kontrolündeki bir köye saldırma emrini reddetmişti, “çünkü hâlâ Boşnaklarla bir anlaşma yapılabileceğini umuyoruz”. Blaskic’e “görevinin bilincinde olduğunu, fakat ölümlere ve savaşa yol açacak emirleri yerine getiremeyeceğini” söyledi. Blaskic onu görevden aldı ve askeri hapishanede 10 ay kalmasını sağladı (Tuka’nm kanıtı, 22-27 Kasım 1999, Kor-dic/Cerkez davası). Paramiliter Şakacılardan biri olan Furundzija davası tanığı “D”, Şakacıların tutukladığı bir Boşnak kadının ailesine yardım ettiği için dövülmüş ve kadının diğer askerler tarafından tecavüze uğramasını izlemek zorunda bırakılmıştı. Şakacıların komutanı Furundzija Lahey’de mükerrer tecavüzlerden suçlu bulundu ve 10 yıl hapse mahkûm edildi. Aşırılıkçılar bu ılımlılara baskın geldiği için vahşet yaşanmıştı. Yukarıdan yardım aldıkları ve şiddete daha yatkın oldukları için bu kadar ağırlık kazanabilmişlerdi.

Ne Kordic ne Çerkez ne de Blaskic’in aşırılıkçı siyaset ya da etnik önyargı geçmişi vardı (Karar, prg. 523). Fakat etnik temizliğin zorunlu bir savunma yolu olduğunu düşünüyorlardı. Hırvat otoritelerinin hizmetinden yararlanmayı sürdürdüğü Müslüman bir doktor Vitez’deki siyaset üzerine kanıtlar sunmuştu (Blaskic davası, 20 Ağustos 1998; Kordic/Cerkez davası, 10 Mayıs 1999). Yerel lise öğretmeni ve radikal bir milliyetçi

risalenin yazarı olan Anto Valenta'nm baş Hırvat ideologu olduğunu, paramiliter Vitezozi'nin komutanı Darko Kraljevic'in de zalim, "huzursuz edici... tepeden tırnağa silahlı" biri olduğunu belirtmişti. HDZ üyesi olan Ivan Santic bir teknolog ve aşırılıkçılar ile "kontrol edilemeyen silahlı adamlar" karşısında kendini çaresiz hissettiği için bocalayan bir siyasetçiydi. "Kasabada iyi bir ün yapmış olan" Hırvat cemaat lideri Silica'nm yaptığı uzlaşma teklifini HDZ duymazdan gelmişti. Radikalleri açıktan eleştiren en az üç Hırvat Sosyalist Parti üyesi dövülerek susturulmuştu: "Bizimle olmayan bize karşıydı ve başına geleceklerden kendisi sorumluydu." Tanık "T" (Blaskic davası, 20 Ocak 1998), önde gelen HDZ muhaliflerinin dövüldüğünü söylemişti. Vitez'den veteriner Zeco (Blaskic davası, 26 Eylül 1997), sivil polis şefinin ve belediye başkamnın ona yardım etmeye çalıştığını belirtmişti. Fakat polis şefi tehdit alınca vazgeçmiş; ancak belediye başkanı şikayetlerini sürdürünce sert bir ceza olarak cepheye gönderilmişti. Ilımlı Hırvat siyasetçiler Vitez'deki bayrakları indirmiş ve yaz döneminde silahlar ile makamların bir kısmını Boşnaklara geri vermişlerdi. Radikaller burada ancak ekim sonu ve kasım başında zafer kazanabildi. Busovaca'da ılımlı HDZ başkan yardımcısı dövülünce radikaller daha erken zafer kazandı (Kordic & Çerkez Karar, prg. 482). Tanık "JJ" (Blaskic davası, 19 Mart 1998), Kiseljak HVO'su içinde kavga çıktığını söylemişti. Ilımlılar Müslümanları korumuştu; fakat liderlerinden ikisi radikal paramiliter kuvvetlerce öldürülmüştü. Ne yazık ki şiddette uzmanlaşmış olanlar ılımlılar değil radikallerdi.

Mujezinovici, Hırvat komşularından ya da meslektaşlarından hemen hiçbirinin sorun istemediğini söylemişti. Onu "bugün sokaklardan uzak dur" ya da "güçlü bir patlama duyacaksın, telaş etme" (yani bir kamyon patlayacak) diye uyarıyor ya da çocuklarının "B-H ordusu lehine sloganlar atmamasını" tavsiye ediyorlardı. Bir tanesi ağlayarak, "sen kurtuldun, sesini çıkarma... Sakın sesini çıkarma, kurtuldun," demişti. Mujezinovici, HVO askerlerinin, öldürmek istedikleri bir yaralıyı almalarına bir Hırvat doktorun izin vermediğini, Hırvat hemşirelerin Ahmici'de yaralananların bakımını yaptıktan sonra ağladığını görmüştü. Veteriner Zeco da "epeyce sayıda" Hırvatm Müslümanlara yardım ettiğini, birkaçının da bu yüzden öldürüldüğünü söylemişti. Bu yüzden çoğu yardım etme cesaretini gösterememiş olmalı. Tanık "X"in (Blaskic davası, 27 Ocak 1998), bir Hırvat arkadaşı ilk başta HVO üniformasını giymeyi reddetmiş, bunun üzerine alternatif bir görev teklifi almıştı. Kamını doyurabilmek için kabul etti. Hapishane gardiyanları Kavazovic'in orada olmasını şaşkınlıkla karşılayan komşuları ve okul arkadaşlarıydı. Ne yapmıştı ki? Sadece Müslüman aşınlıkçılarm hapse atıldığını sanıyorlardı. Gardiyanlardan ikisi ona yapılan muamele için özür dilemiş, biri de ona sigara ikram edip, "işler böyle işte, çok üzgünüm, ne senin ne de benim hatamız," demişti (Blaskic davası, 26-27 Ağustos 1997). Ahmici'de genç bir adam iki kez öldürme emrini reddedince subay işi kendisi yapmıştı. Genç adam onu durdurmaya çalışmamıştı (Tanık Ahmici, 18 Ağustos 1998). Daha cesur bir adam gizlice BM kuvvetlerini çağırıp yedi kişiyi Şakacıların komutanı radikal Kraljevic tarafından kurşuna dizilmekten kurtarmıştı (Tanık "R", 4 Kasım 1999). Çok az kişi bu kadar riske girdi.

Fakat pek çok Hırvat radikalleşmişti. Çoğu temizlikten maddi kazanç sağlamıştı,

bazılarının da bundan keyif aldığı anlatılıyordu. Silahlı Hırvatlar sokaklarda kabadayılık ediyor, şarkı söylüyor ve havaya ateş ediyordu. Yollardaki barikatlarda canlarının istediğinden “geçiş ücreti” alıyor, kimilerine canice davranıp kimilerine cömertlik gösteriyorlardı. Her yerde Müslüman mülkleri maskeli adamlar tarafından yağmalanıyordu (Tanık “JJ”ye göre bunlar yerlilerdi). Diğerleri güya Müslüman vahşetinin haklı intikamını aldıklarını iddia ediyorlardı. Radikallerin elindeki medya da bu intikam duygusunu besliyordu. Tanık “E” (Blaskic davası, 26 Eylül 1997), televizyonda bir Hırvat köyünün Müslümanlar tarafından yıkıldığını duyduğunda inandığını, fakat bir ay sonra gittiğinde köyün sapasağlam durduğunu gördüğünü belirtmişti. Egemenlik simgeleri geniş destek buluyordu. Hırvat ilkokul öğretmenleri Hırvatça tek öğretim dili olunca, Hırvat bayrakları ve Tudjman’m resimleri okullara gelince çok sevinmişlerdi. Üniversite mezunu Müslüman bir kadın olan tanık “LL”ye göre, “Hırvatlar ile Müslümanların artık bir arada yaşayamayacağını, Kiseljak’m öteden beri Hırvat toprağı olduğunu ve etnik bakımdan arılaşmasının zorunlu olduğunu, Müslümanların çoğunlukta oldukları kasabalara gitmeleri gerektiğini” söyleyenler “çoğunlukla daha eğitimli olanlar”dı (Blaskic davası, 12 Mayıs 1998). Fakat en kötüsü mültecilerdi. Eve, işe ve mala ihtiyaçları vardı; Sırplar ya da Müslümanlar onlara başka yerde ne yaptıysa burada-kilere aynısını yapmak istiyorlardı. Başka yerlerden kovulmuş Hırvatlar, terk ettikleri evleri karşılığında onların evine yerleşmeyi teklif ediyordu. Boşnaklar da mesajı alıp çabucak kaçıyordu. Profesör Kajmovic’in (Blaskic davası, 17 Ağustos 1997) dediğine göre eski bir öğrencisi gelip şunları söylemişti: “Bunu söylemek çok yakışıksız kaçıyor, biliyorum, müdürüm, ama dairenizden ayrılmanız gerektiğini söylemek için buraya gelmiş bulunuyorum.” Profesör evini terk etmişti.

Tihomir Blaskic 1960’ta Lasva Vadisi’nde doğmuştu. Babası önce madencilik, sonra şoförlük yapmıştı ve ailenin oğullarını okutacak parası yoktu. Bu yüzden parasız yatılı olarak askeri okula gitti ve profesyonel asker oldu. Yetenekleri sayesinde 1990’da kurmay yüzbaşılığa kadar yükseldi. Kosova’da görev yaparken talep edilen işler hoşuna gitmemişti ve Sırpların kayırılmasına kızmıştı. Yarı zamanlı işletme yüksek lisansına yazıldı, mezun olunca ordudan ayrılmayı düşünüyordu. Tam tezini tamamlamak üzereyken sorunlar başladı. AvusturyaIl bir kızla evli olduğu için Avusturya’ya gitti, fakat “ahlaki sorumluluk” duygusu yüzünden dönüp tehdit altındaki anayurduna askeri uzmanlığını sunmaya karar verdi. 1992 yılının Mart ayında geri döndü. Askeri becerisini gösterince albay rütbesiyle Lasva Vadisi HVO’sunun komutanlığına atandı. Temizliğin sonuna kadar komutanlık görevini sürdürdü. Daha sonra general oldu. Kanıtlara bakılırsa az miktarda askeri yeteneği olan sıradan bir Hırvattı ve yeteneklerini görünüşte yurtsever gerekçelerle kullanmıştı. Aşırı milliyetçilik ya da etnik önyargı sicili yoktu, komutanlığı sırasında bu yönde herhangi bir açıktan davranışı olmamıştı. Fakat vadinin etkin bir şekilde temizlenmesini örgütledi. Şahsen kimseyi öldürmediyse de, emirlerinin sonucunu biliyordu ve ICTY ona 45 yıl hapis cezası verdi. Aynı muhakeme Kordic konusunda da yürütüldü ve ona 25 yıl, Çerkez’e ise 15 yıl ceza verildi. Hepsi de Hırvat cemaatinin korunmasının etnik bütünlük gerektirdiğine ve cinai temizliğin zorunlu bir araç olduğuna inanıyordu. Bir İngiliz subayı, Ahmici’nin büyük bir stratejik önemi bulunmadığı yönünde ifade vermişti. Fakat

köylüler yolu kesip direnmiş, Hırvat birliklerinin 1992 Ekimi'ndeki ilerleyişini durdurmuşlardı. Beş ay sonra, "vadideki herkese artık hoş karşılanmadıkları ve gitmeleri gerektiği... mesajını vermek için" en uygun yerin bu köy olduğuna karar verilmişti (Bleskic davası, Watters'm ifadesi, 18 Ağustos 1998 ve Blaskic, 17 Şubat 1999).

Ahmici katliamında 116 Müslüman sivil öldürüldü ve bunların arasmda 30 kadın, 20 çocuk vardı. 180 Müslüman evinin ve iki caminin tamamı yakıldı -Hırvat binalarına dokunulmadı. ICTY Kupreskic davasında altı Hırvatı bu vahşetten dolayı yargıladı. Karara göre bu olayda

Çok iyi planlanmış ve iyi organize edilmiş bir şekilde etnik bir grubun sivil üyeleri öldürülmüştü.... Katliamın öncelikli amacı Müslümanların pek çoğunu öldürerek, evlerini yakarak, sürülerini keserek, sağ kalanları yasadışı şekilde tutuklayıp başka yere tehcir ederek onları köyden atmaktı. Bu eylemlerin nihai amacı nüfusta dehşet hissi yaratmak, o etnik grup üyelerini bir daha evlerine dönmekten caydırmaktı.

Mahkemeye göre burada "soykırıma sadece bir adım kalmıştı". Mahkeme ilk etapta altı sanıktan beşini suçlu, buldu; fakat bunun devede kulak olduğunu da belirtti. En başta gelen suçlu, Vitez'deki HVO askeri polisi dahilindeki Şakacılar birliğinin komutanı Vladimir Santic'ti. Diğer beş sanık 1958 ila 1967 doğumlu Ahmici köylüleriydi. Hepsi evliydi, çoğunun çocuğu vardı ve işçi sınıfı üyesiydiler (fabrika işçisi ve ustası, ormancı ve yerel polis memuru). Bu kişiler ya HVO ya da Şakacı birliklerindeydi. Sadece bir tanesinin etno-milliyetçilik sicili vardı, yani bir "Ustaşa ailesindendi". Diğer dördünün daha önce "dürüst insanlar" oldukları söyleniyordu, fakat sorunlar başlayınca Hırvat milliyetçilerine "dönüşmüşlerdi". Bir tanesi 1993'e kadar çok-etnili bir folklor topluluğunda etkinliğini sürdürmüştü. Bir tanesi, sorunlu dönemde "tümden değişerek bir fanatik" haline gelmişti. 1991'de Hitler'i övmüştü, "onun Yahudileri ve diğer milletleri yok etmeye yönelik faşist yöntemini benimsiyordu" ve "bunu Hırvatların da yapmasının gerektiğini" düşünüyordu. Ertesi yıl farklı üniformalarla çevrede kabadayılık ediyor ve insanı silahıyla korkutuyordu (Blaskic davası, Ahmiç'in ifadesi, 18 Ağustos 1998). Sanıklar "zayıf", "baskı altında" ya da "marjinal oyuncular" sıfatıyla "emirlere uydukları"nı söylediler. Halbuki yerel Müslümanlara karşı göz korkutma ve şiddet kullanma eylemlerine daha önce katılmaya başlamışlardı. Değerlerinin yanı sıra eylemleri de radikalleşmişti. Fakat temyizde mahkûmiyetlerden ikisi iptal edildi. Savcılığın ana görgü tanıkları bir çocuk ve ölümden kaçmaya çalışırken çocuğuna sıkı sıkı tutunarak yerde sürünen bir adamdı. Onların ifadesi güvenilir bulunmamıştı; çünkü suçluları doğru düzgün tespit edemeyecek kadar meşgul olabilirlerdi. Temizlik güvenilir tanıklar bırakmayacak kadar iyi yapılmış olabilir.

Busovaca yakınlarındaki toplama kampı Kaornik'te Müslüman tutsaklar öldürülmüş, işkence görmüş ve Hırvat hudutlarında canlı kalkan olarak kullanılmaya götürülmüştü. Genç kamp komutanı Zlatko Aleksovski 1960'ta, etnik MakedonyalI fakat Hırvat yurttaşı olarak doğmuştu. Sosyoloji bölümünden mezun olmuş, suç ve sapkınlıkta uzmanlaşmış, sonra da Bosna-Hersek hapishane müdürlüğünde çalışmıştı. İddiasına göre tutsaklar profesyonel bir ceza uzmanının müdürlük yapmasından dolayı şanslı sayılırdı. Vahşetin suçunu savaşta aile üyelerini kaybetmiş gardiyanların ve HVO askerlerinin misillemelerine

atfetmişti. İçeriden tanıklara göre sarhoş HVO askerleri hiçbir engelle karşılaşmadan kampa giriyor, başka yerlerdeki vahşetin intikamım almak için tutsakları dövüyordu (ICTY Dava IT-95-14, özellikle Yüzb. McLeod'un ifadesi, 6 Ocak 1993). Aleksovski sadece yedi yıl ceza aldı.

Tone Bringa'nın incelediği, ayrıca 1993 Şubatı'nda Granada televizyonu ekibi tarafından filme çekilen köye dönmek istiyorum. Köylülerden biri kameraya umutla şöyle diyordu: "Şimdi bile komşular arası ilişkiler iyi. Aklı başında hiç kimse vahşete başvurmaz. Birlikte yaşamak zorundayız". Fakat Bringa, daha önce Katolikler ile Müslümanların sadece kendi etnik gruplarının önünde "Allahaısmarladık" ya da "Isa yolunu açık etsin" gibi ifadeleri kullandıklarını fark etmişti. Kamusal alanlarda ise insanlar birbirlerine "iyi günler" gibi daha dünyevi ifadelerle sesleniyordu. Fakat artık Hırvatlar alenen dini selamlama ifadeleri kullanıyordu, adeta köyün kamusal alanının kendilerine ait olduğunu vurguluyorlardı (Bringa, 1995: 56). Film yapımcısı Debra Chrisie, "belli bir gerilim olduğunu" fark etmişti, "fakat Müslümanlarla Hırvatlar hâlâ birbirlerinin evine gidiyor, çay ya da kahve içiyordu. Orada bulunduğumuz üç hafta içinde durum değişti". Hırvat-Müslüman köy devriyesinin yerine Hırvat HVO devriyesi geçirilmişti ve köyü "beş-on dakikada bir" baştan başa kat ediyordu. Yetersiz silahlanmış bazı Müslümanlar gece devriyesini almak istemiş fakat kovalanmışlardı. HVO zaman zaman sokakları boşaltmaya ve Müslümanların dükkanlarını birkaç saatliğine kapatmaya başlamıştı. Böylece orasının "kendi" köyleri olduğunu gösteriyorlardı. Müslüman dükkanlarına zarar verilmeye başladı. Köyü gören yerlere Hırvat mevzileri kuruldu. Bazıları köylülerle akraba olan mülteciler geldi ve başka yerlerdeki vahşeti anlatmaya başladı: "Kardeşim kapı komşusu tarafından öldürüldü." Müslümanlardan biri kameraya, "evet, bizim Hırvatlar. İşimizi bitirmeye karar verdiler. Komşular... işte böyle insanlar. Babam dükkana gittiği zaman eskiden selam verenler başını çevirip başka yere bakıyor. İşte onlar böyle. Daha önce hep idare ettik. İşlerin nasıl bu hali aldığını anlayamıyoruz." Kırk yıldır arkadaş olan Müslüman Nasratta ile Hırvat Slavka artık birbirinden uzak duruyordu. Nasratta, "Evden çıkmadan vazgeçiyorum. Artık gidip onu görmek hoş olmuyor. Gitmemek gerektiğinden değil. Artık daha zor bir hal almış olmasından. Belki casusluk yapmaya geldiğimi düşünür, ama niyetim bu değil. Davet etseydi giderdim."

Film ekibi oradan ayrıldı ve kısa süre sonra, 23 Nisan'da BM askerleriyle birlikte geri döndü. Köy temizlenmiş, yarı yarıya yıkılmış ve onlara düşman olmuştu. Slavka 18 Nisan'da "yabancı", "dışarıdan gelmiş" Hırvat askerlerin Müslümanlara saldırdığını söyledi. "Biz yapmadık," dedi, ama sonra köyden beş altı Hırvatm onlara yardım ettiğini anlattı. Artık mülteci olan Müslüman köylüler de Hırvat köylülerin bombardımanı önceden haber aldığını, fakat Müslümanların hazırlıksız yakalandığını söylemişlerdi. 12 kişi ölmüştü ve geri kalanların neredeyse tamamı kaçmıştı. Evleri yağmalanmış ve yakılmıştı (Christie'nin kanıtı, Blaskic davası, 27 Nisan 1998). Bringa, önceki saha çalışmasının bu sismik kaymayı açıklayıp açıklayamayacağının sık sık sorulduğunu belirtiyor kitabında. Şu yanıtı veriyor:

Cevabım hayır. Ne elimdeki malzemeler, ne de bu kitap savaşı açıklayabilir ya da açıklamaya kalkabilir. Bunun sebebi savaşın bu anlatının odağındaki köylüler tarafından

çıkarılmamış olmasıdır. İçlerinde yaşadığım ve çalıştığım insanların temsil edilmediği, seslerinin duyulmadığı yerlerde savaş çıkarıldı. Neticede bu köylüler de bir yıl kadar direndikten sonra savaşın bir parçası oldular; ilk başta kendi evlerini ve ailelerini savunmak için karışmışlardı savaşa. (1995: 5)

Değişim köye "yukarıdan ve dışarıdan" gelmiş, esasen "milliyetçi propaganda" biçiminde içeri sızmıştı. Bringa yine de hatırlatır: "Savaş insanları çok fazla değiştirebilir. Kendilerine ve kim olduklarına dair algılarını değiştirir, başkalarına ve onların kim olduklarına dair algılarını da değiştirir" (1995: 5). Kupreski davasında kanıt olarak şunu eklemişti: "Yugoslavya dağılırken ve milliyetçi ideoloji hakim olurken, farklı dinlerden komşulara dair anlayış da tedricen değişti." Aynca köylü bir kadından şu sözleri aktarmıştı: "Çatışmalar köye yaklaşıp da tanıdığımız insanlar ölmeye başlayınca değiştik." Bringa'mn yorumu, "değişmenin anlamı insanın kendi milli grubunun güvenliğine sığınmasıdır, çünkü kimsenin hangi gruba ait olduğunu ispatlaması gerekmiyordu." Etnik savaş seferberliği bu köyü uçurumun kıyısına sürüklemişti.

Bringa yukarıdan-aşağı açıklamasında aşırıya kaçmış olabilir. Araştırması etnik temizlik sürecini analiz etmeye yönelik değildi. Müslüman bir aileyle yaşayan bekar bir kadın olarak, büyük ölçüde Müslüman kadınlarla sınırlı bir deneyimi olmuştu. Müslüman erkekleri hakkında çok az, Hırvat erkekleri hakkında hiçbir şey söylemez ki, bu erkeklerden bir kısmı köyün temizlenmesine yardım etmişti. Bu yüzden köy ile dış dünyada büyüyen milliyetçilik arasındaki uçurumu abartmış olması mümkündür. Yerel ekonominin cinsiyetlere göre ayrıştığını belirtir, kadınlar ev ve tarım işleriyle uğraşırken erkekler başka yerlerdeki daha kentsel ortamlarda çalışıyor ve askerlik yapıyordu. Bazen erkekler uzun süreliğine uzakta kalabiliyordu. Kadınlar, özellikle de Müslüman kadınlar Yugoslav siyasetinden daha uzaktı. Köylüler fazlasıyla tecrit edilmiş durumda olduğu için bu köyü seçmesini eleştiren genç bir Müslüman din adamını Bringa bizzat zikreder. Burada kadınlar "kitap okumuyordu ve bu yüzden hiçbir şey bilmiyordu" (1995: 51-2, 61, 93, 224). Bringa taşralı Müslüman kadınların temizliği bombardımanla yaşamasını belgelendirir. Fakat erkeklerin dış güçlerin elinde oyuncak olduğunu ispatlayamaz. Daha önce gördüğümüz gibi Grude, Zagreb ve Saraybosna'daki askeri/parti hiyerarşilerinden gelen radikal baskılar vardı, fakat bu baskılar yerel partilerin radikalleşmesine paralel ortaya çıkmıştı -ayrıca radikallerin daha fazla silahı vardı. Artık bu bildik bir hikâyedir.

MÜSLÜMAN MEZALİMLERİ

Bosnalı Müslümanlar ve Kosovalı Arnavutlar bu çatışmalardaki en zayıf etnik gruplar oldukları için genelde kurban rolündeydiler. Esasen en çokkültürlü ve Batı'nın müdahalesine en açık kesim olan Bosnalı yetkililer kendi silahlı adamlarını daha fazla kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Kosovalı Arnavut yetkililerin artık işleri bu kadar sıkı tutmadığı görülmektedir, pek çok silahlı adam Kosova'da kalan Sırplardan intikam almaya çalışmaktadır -bunların daha önceki vahşetlerde rol alma ihtimali en düşük olan Kosovalı Sırplar olduğunu hatırlamak gerek.

Celebici köyündeki eski JNA tesisi, Hırvat ve Müslüman kuvvetler tarafından orta Bosna'da 1992 Mayıs'mda temizlenen Konjic bölgesindeki Sırpları hapsetmek için kullanılıyordu. Çoğunluğu Müslüman olan Celebici gardiyanları Sırp tutsakları dövmüş, işkence etmiş, cinsel saldırıda bulunmuş ve öldürmüştü. Kamp komutanı Bosnalı Hırvat Zsravko Mucic, 1998'de dokuz cinayet ve diğer insanlık dışı eylemlerdeki sorumluluğundan dolayı sadece yedi yıl hapse çarptırıldı. Mahkemeye göre, Müslümanlara komuta eden bir Hırvat olarak kendini emniyette hissetmiyordu ve onları disipline edememişti. Müslüman gardiyan Hazim Delic o yöredendi, HVO askeri polisine katılmadan önce çilingirlik yapıyordu. Daha önce cinayetten hüküm giymişti. Evliydi ve iki çocuğu vardı. ICTY ona iki cinayet, pek çok işkence ve tecavüz vakasından dolayı 20 yıl verdi. Kararda "acı vermekten sadistçe bir haz aldığı", "merhamet dilenenlere kahkahalarla güldüğü" belirtiliyordu. En sevdiği laf, "ne yapsan gebereceksin" di. Bir tecavüz sırasında, "her şey Çetniklerin başının altından çıkıyor," demişti ve "Çetnik anneme küfretmeye başlamıştı." Müslüman gardiyan Esad Landzo üç cinayet ve "canice bir yaratıcılık ve ciddi bir vahşetle" işkence yapmak suçundan 15 yıl yedi. Cezasının azlığı "son derece genç" olmasından kaynaklanıyordu (19 yaşındaydı), ayrıca "yoksul bir aileden geliyordu", disiplin görmemişti, kendini tutamıyordu ve çok toydu. Sırp bombardımanında kaybettiği sevdiklerinin intikamını almak istemişti. Dördüncü sanık Müslüman Zejnil Delacic beraat etti. Savaş zamanındaki karanlık "yurtsever işadamlarından" biriydi. Boşnak devletine ve kampına erzak tedarik etmişti, muhtemelen Sırplara da satış yapıyordu. Kapitalist kâr güdüsü etno-milliyetçi-liği bastırabiliyordu (Celebici, Dava IT-96-21-T).

Konjic çevresindeki savaş sert olmuştu; çünkü stratejik bakımdan önemliydi ve birkaç JNA tesisi barındırıyordu. Sayısı en az olanlar Suplardı fakat silah üstünlüğü onlardaydı. Boşnaklar ile Hırvatlar kasabaya sıkışıp kalmış, çevre köylerden temizlenmiş mültecilerle takviye yapmıştı. Sırplar kasabayı bombalamaya başladı; fakat Boşnak-Hırvat ittifakı karşı saldırıya geçti, bazı Sırp köylerini işgal etti ve esirler aldı. Galipler çok öfkeliydi ve intikam istiyordu. Sırplar daha kampa ulaşmadan dövülmeye başlamıştı. Ardından Celebici kampında "ağır dayak, işkence ve aşağılama tutsaklara karşı bir norm haline geldi". "Kimse tutsakların sağ kalmasını umursuyor gibi görünmüyordu." Gelip geçen askerler bu etkinliklerde kamp personeline katılıyordu. Hırvat ve Boşnak cemaatleri daha önce nasıl aşağılandıysa Sırpları da öyle aşağılamaya yönelik "haklı" öfke ve gereksiz zalimlikti bu.

Naser Oriç 1967'de Bosna'nın Srebrenica yakınlarındaki kırsal kesiminde doğmuştu. Dedesi bir Ustaşa savaşçısıydı. Liseden madeni eşya işleme sertifikasıyla mezun olmuş fakat iş bulamamıştı. İri yarı bir halterci ve karateci olduğundan Belgrad'a taşınıp bir gece kulübünde korumalık yapmaya başladı. Sonra güvenlik polisine katılıp Milosevic'in koruması oldu; fakat savaş başlayınca etnik sadakat duygusu baskın çıktı. Bosna'ya dönüp Saraybosna polisi oldu. Boşnak yetkililer onun niteliklerini fark edince kendi köyüne milisleri örgütlemeye gönderdiler. Böylece Srebrenica'daki paramiliter direnişin en etkin örgütçüsü, bir Müslüman kahramanı oldu. Yine de misilleme saldırılarında 50 Sırp köyünün yakılması ve talan edilmesiyle, ayrıca esirlerin kurşuna dizilmesiyle suçlandı. Üstelik otoritesine karşı gelen Müslümanları da şiddet yoluyla susturmuştu. Oriç ve yaverleri,

“HollandalI arabuluculara, mültecilere dehşet salan ve savaştan büyük kâr elde eden haydutlar gibi görünmüştü”. Ayrıca Hollandalılarm bulunduğu yerden ateş açarak Sırpların HollandalI arabuluculara ateş etmesini sağlamaya çalışmıştı. 2003’te yakalandı ve Lahey’de savaş suçlarından yargılandı (Hakanowicz, 1996: 77; Honig & Both, 1997: 132-3; ICTY Dava IT-03-68-I; Sudetic, 1998: 150-1). Şiddet kullanmakta başarılı olanlar etnik savaş patlayınca tüm cemaatlerde yükselmişti.

“Caco” diye bilinen Musan Topalovic 1950 civarında doğmuştu. Saraybosna’da bir gece kulübünde şarkı söylüyordu ve ayrıca yasadışı işlerle uğraşıyordu. 1990’da etnik sadakat hissi yüzünden Müslüman siyasetçiler ve polislerle bağları kuvvetlendi. 1991’de savaş tehdidi ortaya çıkınca gizli Müslüman paramiliter Yurtsever Birlik’in ve Yeşil Bereliler’in örgütlenmesine yardım etti. Müslüman paramiliter birliklerin başını suç kaydı olan yaklaşık 20 kişi çekiyordu. 1992 baharında çatışmaların ilk haftalarından sonra Bos-na-Hersek Ordusu’nun 10. Dağ Tuğayı’na komuta etti. Saraybosna sakinleri, Caco ve Kaplanları olmasa bugün Müslümanlara şehirde hiç yer kalmayacağını kabul etmektedir. Fakat pek çoğu aynı zamanda ondan korkuyordu. Komşularına mutlak bir iktidar uyguluyor, zorla asker topluyor, kaçakçılık ve karaborsayla uğraşıyor, zenginleri kaçırıyor ve fidye istiyor, tecavüzler organize ediyor, boş evlere el koyuyor, Sırp savaşçıları ve sivilleri kurşuna diziyordu (bunların sayısı büyük ihtimalle 400’ün üzerindeydi). Eski Kaplanlardan biri, “Caco’nun sağ kalırsa Lahey’deki en çok aranan savaş suçluları listesine gireceğinden hiç şüphem yok,” demişti. Fakat 1993 Ekimi’nde Bosna hükümeti BM’nin zorlaması ve bir cenazevi soygunu neticesinde nihayet onu korumayı bıraktı. Özel polis ve ordu birlikleri karargahına saldırdı. Caco ya çatışma sırasında ya da sonradan işkence altında öldü. 1996’da Bosna Muharipler Birliği tarafından tekrar cenazesi düzenlendi. Törene 5.000’den fazla insan katıldı (Domovina Net, 10 Haziran 1999).

1

VE günü (Victory in Europe Day): İkinci Dünya Savaşı’mn sonunun ve zaferin kutlandığı gün (8 Mayıs), -rdn

SIRADAN YUGOSLAV SUÇLULAR

Bir bütün olarak suçlular üzerine veriler azdır ve genellikle sansasyonel gazetecilik amacıyla yorumlanmıştır. Gel gelelim, aşağıdaki niteliklerin öne çıktığını söyleyebiliriz.

1. Çoğunlukla etnik grupların karışık yaşadığı sınır bölgelerinden çıkmışlardı. ICTY'de suçlananlardan çoğunun kendi yörelerinde mezalim yapılmıştı. Bazı gözlemciler kıyımlardaki "yakınlık" karşısında çok şaşırmıştır: "İşkenceciler kurbanlarını tanıyordu" der Scharf (1997: 216). 123 eski Hırvat tutsaktan dörtte biri, Knin hapishanesindeyken onları acımasızca döven Sırpları tanıyordu ve Hırvat hükümetinin sağ kalanların anlatıları listesindeki oran da aşağı yukarı bu kadardır (Botica ve diğ., 1992). Oberschall'm (1998) tahmini daha düşüktür. Bosnalı Müslümanların, Prijedor bölgesindeki köylere düzenlenen Sırp saldırılarına katılanlarm ancak 16'smdan 2'sinin yüzünü ve sesini tanıyabildiğini belirtir. Bu bölgelerden olan mülteciler bilhassa aktiftiler. Kosova tanıkları, suçlular arasında mültecilerin ve yerli Sırpların güvenlik polisi ya da paramiliter olarak nispeten fazla sayıda olduğunu bildirmiştir. Bazıları da Sırbistan polisleri ya da askerleri tarafından onların elinden kurtarıldıklarını belirtmişlerdir (Judah, 2000: 241-8; Los Angeles Times, 22 Aralık 1999). Karşılıklı kışkırtma, misilleme ve cemaat barikatlarının ardına çekilme süreçlerinde en çok radikalleşen genellikle yerlilerdi. Sınır bölgeleri aynı zamanda daha kırsal kesimlerdi. Taşranın radikal milliyetçi yaratmaya yatkın olduğu gibi bir iddiada bulunmak mümkün değildir -yani Yugoslav milliyetçiliğini bu yönde açıklamaya kalkanlar yanılmaktadır. Aradaki bağıntının sınır bölgelerinde tehdit algısının daha fazla olmasından, bu bölgelerde yaşayanların göreli yoksulluğundan, dolayısıyla güçlü devlete ve Milosevic'e ekonomik bakımdan daha bağımlı olmasından kaynaklanma ihtimali nispeten yüksektir.

2. Eski subaylar ve polisler ve güvenlik kuvvetleri üyeleri gibi şiddet uygulayıcıların suçlular arasındaki oranı genel nüfusa oranından daha fazlaydı. Suçlular düzenli ordudan ziyade paramiliter kuvvetlerden, gizli servisten ve başka polis birimlerinden çıkmıştı. Sağ kalanlar çokrenkli kamuflaj kıyafetleri görmüştü; tecavüz mağdurları çapraz fişeklikler, kafatası ya da kanı akan hayvan simgeleri, kocaman bıçaklar hatırlıyordu -hepsi de askeri teçhizattı. Suçlular Hollyvvood filmlerinden, özellikle Rambo ve Terminator gibi savaş filmlerinden fırlamışa benziyordu. Karadzic'in kendi kızı şık giyimliydi ve bir Baretta kullanıyordu ("benim için en az makyajım kadar önemlidir"). Bu kız, "savaş ahlakımız Mad Max, Terminator, Rambo ve Young Guns gibi filmlerden geliyor," diyordu (Rogel, 1998: 132). Vulliamy (1994: 19-45-9), gördüğü JNA askerlerini "dehşet içinde ve inançsız" diye tanımlarken, Sırp paramiliterle-rinin "en iyi anında sarhoş, en kötü anında vahşi ve sadist" olduklarını, Hır-vatlardan nefret ettiklerini ve Müslümanları hakir gördüklerini söylüyordu. Kosova'da güvenlik polisi Arnavutları bastırmaya alışkın olduğundan vahşete daha çok katılmış görünüyordu. Fakat sağ kalanlar paramiliterlerin daha vahşi olduğunu kanaatindeydi: "Normal polis sakindi, fakat paramiliterler naralar atıyordu." Başka bir tanık ise "Kurtların arasına düşmüştük," demişti (Danis-zewski, 1999: S2-3). Bir Hırvat birliğini gören bir muhabirin haberinde, "herkes bir film yönetmeni tarafından haydut rolüne sokulmuş gibiydi" deniyordu. Bunun tek istisnası olan 24 yaşındaki kibar görünüşlü bir genç de, "aslında Müslümanlardan nefret etmiyorum... fakat içinde bulunduğumuz

durumdan dolayı hepsini öldürmek istiyorum," demişti (Block, 1993: 10).

Bu sözler salt gazeteci sansasyonculuğundan kaynaklanıyor olabilir. Mili-cevic (yayımlanacak) bundan daha çeşitli görünen bir paramiliter örneklemesi oluşturmaktadır. Ben de gönüllü paramiliterlere ilişkin başka bağlamlarda karşımıza çıkan klişelerin yanlışlığının araştırmalar sonucunda anlaşılmış olduğunu ekleyebilirim. Hart (1998: Bölümler 7, 8), popüler bilginin aksine İrlanda Cumhuriyetinde Ingilizlere karşı savaşan IRA paramiliterlerinin en yüksek ya da en düşük toplumsal sınıflardan olmadığını göstermiştir. Bu kişilerin çoğu vasıflı işçiler, esnaf ve beyaz yakalı işçiydi. Yine büyük bir kısmı kentliydi, ama taşralıysa da ortalamanın üstünde çiftçi ailelerinden geliyorlardı. Elbette evlenmemiş genç adamlardı ve babalarından ziyade anneleriyle sıkı bir ilişkileri vardı. Yugoslav paramiliterler de gönüllüydü, JNA askerlerinin girmeyeceği risklere giriyorlardı, disiplinli bir gizlilikle hareket etmiyorlardı (IRA'nm aksine), ayrıca tam anlamıyla yarı disiplinliydiler. Salt bu bile daha fazla şiddet yaratır.

3. Suçluların bariz bir yaş ve cinsiyet yapısı vardı. Çoğunluğu 30 yaş altı genç erkeklerdi. Mirjana Markovic ve Biljana Plavsic gibi birkaç kadın lider temizliği teşvik etmişti; fakat mezalim yapan kadın sayısı çok azdı. Erkeklerin davranışları karşısında hayrete düşenlerin sayısı da azdı. Bir kadın kendi akrabasına karşı bir Müslümanı uyarmıştı: "O işe yaramaz... Sakın söylediklerine inanma. Yardıma ihtiyacı olanları ona gönderme. Bugünlerde hep sarhoş geziyor. Hepsi sarhoş zaten... Saklan, ne yaparsan yap tek başına ortalıkta dolanma. Aman dikkat et gelinin de... tek başına dolanmasın" (Sudetic, 1998: 111; krş. Hukanowicz, 1996). Yine de 1995 Kasımı'nda bir Hırvat mahkemesi evli bir Sırp çifti, Dusan ve Jagoda Boljevic'i 18 sivili öldürmekten suçlu buldu (Kovacevic & Dajic, 1995: 238). Tezahürat yapan kalabalıklar içinde kadınlar ağırlıktaydı. Cinayetlerin çoğunu erkeklerin işlemesinin tek nedeni sadece erkeklerin askerlik yapması ve silahlara ulâşabilmesiydi.

Fakat paramiliter kuvvetlerde maço bir ataerkil kültür de vardı. Bunların çoğunluğu milliyetçi ve siyaseten liberallere karşı olduğundan, cinsiyet konusunda da daha muhafazakar değerleri savunmalarını bekleyebiliriz. Maçoluk kültünün yaygınlığı beklenebilir bir şeydir. Şiddet içerikli sporların ve mesleklerin ustaları da nispeten fazladır, öte yandan Yugoslavya'nın geri kalmış taşrasından gelenlerin oranının da fazla olduğu düşünülmektedir. Ekonomik ve hudutsal hınçlar taşra cinsiyetçiliğinden daha önemli gerekçeler olsa gerek. Yine de Ramet (1992: 6. Bölüm), Sırp ve Karadağ ataerkil kültüründe genç kadınlara düşük, yaşlı annelere yüksek statü tanındığından bahseder. Ramet'in tahminine göre, Sırp milliyetçi erkekler anaerkil otoriteye isyan ederek kibirli maço şiddetini benimsemişti ki genç kadınlara kötü davranmak da işin içindeydi. Bu savaşçıların silahlarıyla caka satmaya alışkın oldukları ve kadınları dışlayan bir içki kültürünü paylaştıkları kesinlikle doğrudur. İçerken de bilhassa gazeteciler karşısında böbürleniyorlardı. Eski lider ve vücut geliştirmeci Zelko'nun hikâyesi tekrar tekrar anlatılmıştı. Bir mayına basan Zelko sakat yaşamaktansa bir el bombasıyla kendi canına kıymıştı (Block, 1993: 10).

Ayrıca maço cinayetler askeri açıdan da cazipti. Paramiliterler (SS gibi) yüksek disiplinli güç gösterisiyle tehdit yaratacak eğitime sahip olmadığından, suçlu çetelerinin yarattığı tehdide başvuruyorlardı. Bassiouni Raporu'na göre Sırp tecavüzlerinin çoğu "çete havası içinde", suç ortaklarının önünde gerçekleşiyordu. Kamplarda ve mahut tecavüz otellerinde toplu ve mükerrer cinsel saldırılar ağırlıktaydı (BM, 1994: 57-60). Bu savaşlarda tecavüzün yaygın bir şekilde duyurulması iyi bir şey olsa da, başka savaşlardaki ya da iç savaşlardaki tecavüz oranının aşılıp aşılmadığını bilmiyoruz. Fakat erkeklerin aynı zamanda hem suçluların hem de kurbanların ağırlığını teşkil etmesi bakımından bir cinsiyet katlinden bahsetmek mümkündür. Tecavüz büyük ihtimalle maço paramiliter kültürün çekirdeğini oluşturmuyordu. Şiddet düşkünü erkeklerin çoğu, diğer çete üyelerinin önünde erkekliklerini kanıtlamak için başka erkekleri öldürmeye daha çok değer veriyordu.

Mahkemeye çıkarılan suçlular genelde liderler olduğundan, çok genç değillerdi. İki nesilin oranı normalden fazlaydı. En baştaki liderler arasında İkinci Dünya Savaşı doğumlular ağırlıktaydı. Gerçi 1990'larda 45-50 yaşlarında erkeklerin toplumsal hareketlerin büyük bir kısmını yönetmesi beklenebilir bir durumdur. Ayrıca çoğunun aileleri Ustaşa ya da Çetnik/Partizan aktivistleri ya da mağdurlarıydı. 1946 ila 1957 arasmda doğan erkeklerin sayısı nispeten azdı. Alt kademeden liderlerin çoğu 1958 ila 1960 doğumluydu ve sorunlar çıktığı sırada 30'larınm başındaydı. Çocukken kanlı savaşın kazanında yetişmeleri, genç yetişkin oldukları sırada da 1980'lerde yükselen gerilimi yaşamaları etkili olmuş görünüyor.

4. Kimileri suçluların yoksul ve işsiz olduğunu söyler, fakat kesin veriler yoktur; bu doğru olsa bile taşra geçmişinden de kaynaklanıyor olabilir. Zengin ve ayrıcalıklı görülen mağdurlara yönelik, etnisiteye yansımış bir smıf hıncı olduğu da bellidir. Gel gelelim, paramiliterler aynı zamanda orta smıf "hafta sonu Çetniklerini" de kapsıyordu. Bunlar arasmda beyaz yakalı işçiler ve lise ya da üniversite mezunları vardı. Üstelik temizlik operasyonlarını subaylar koordine ediyordu ve bakanlıklarda çalışan masabaşındaki katiller de daha ziyade orta sınıftandı. Büyük ihtimalle toplumsal sınıfların çoğu bu işe karışmışlardı; fakat eylemde bulunma aşamaları farklıydı. Burada da kirli işler işçilere bırakılmış olmalı.

5. Şiddet uzmanlığını kullanan suçlular da paramiliterlerde büyük rol oynamıştı. Arkan, Beli, Giska ve Caco'dan bahsetmiştim. Sırp SDP pek çok suçluyu Kırmızı Bereliler'e katmıştı, Arkan da kendi grubuna suçluları katıyordu. Söylendiği kadarıyla 20 kadar Boşnak haydut-savaş beyi vardı. Hırvat-lar arasındaki "Stela" lakaplı Martinovic 1992'de daha 24 yaşındaydı. "Tuta" diye bilinen Naletilic ise 46 yaşındaydı. Stela daha sonra Hırvat mahkemesi tarafından sekiz yıl hapse çarptırıldı. Her ikisi de ICTY'ye teslim edildi ve mahkeme onları tutsaklara yasadışı muameleyle ilgili suçlardan cezalandırdı. Stela ilk başta neo-faşist paramiliter HOS'un komutanlarından biriydi. Tuta kulüpler ve gazinolar işletiyor, koruma karşılığı haraç alıyordu, ayrıca 1992'de bir "Mahkûmlar Taburu" kurmuştu -taburdakilerden bazıları da eski siyasi mahkûmlardı (Block, 1993: 9; ICTY Davası IT-98-34-T). Vasic (1996), Sırp paramiliterlerinden yüzde 80'inin adi suçlu olduğu gibi imkân dışı bir iddiada bulunur. Mueller (2000), Judah (2000: 245-8) ve İnsan Hakları İzleme Örgütü

(1999) suçluların rolünü abartmıştır.

Yine de bu çalkantılı, kanunsuz etnik savaş aynı zamanda pek çok gangster-haydut yaratmıştı. Hırvat Bakan Ivan Vekic iğneleyici bir tarzda, "Yeterince rahip ve rahibe gönüllü olmadığı için, hizmetlerini sunan herkesi kabul etmek zorunda kaldık," demişti. Savaş onlara, vasıflarını kendi cemaatlerinin savunmasında kullanmak ve yurtseverlik kisvesi altında kaçakçılık, gasp, soygunculuk yapma fırsatı vermişti. Daha siyasi paramiliter liderler onlardan nefret ediyordu. Panter paramiliter kuvvetlerinin başındaki Bosnalı bir Sırp olan Savic ("Mavzer" diye de bilinir), onlara karşı uzun bir savaş yürütmüştü. O kadar çok düşman edinmişti ki, 2000'de onu öldürtenin kim olduğunu bilemiyoruz. Savaşlar aynı zamanda devletleri ve devletçikleri de yozlaştırmıştı, yetkililer çabucak zengin oluyordu. BM görevlisi Corwin, Bosna rejiminin de diğerleri kadar yozlaşmış ve şiddet düşkünü olduğunu, eleştirinin tehlikeli olduğunu fark etmişti. Kendisi de hükümetin bakanı Muratovic tarafından "bir kazaya kurban gitmekle" tehdit edilmişti. Daha sonra başbakan olan Muratovic savaştan yaptığı kârla ün salmıştı, çünkü "savaş ve ekonomik ambargo kaçakçılığı ve karaborsacılığı en büyük yurtseverlik mertebesine çıkarmıştı. Haydutlar milliyetçiliğin hizmetinde paramiliter birlikler olmuştu. Eski Yugoslavya'nın tamamında bu durum geçerliydi" (Corvrâı, 1999: ix-xii, 168; Hukanowicz, 1996+: 68; Judah, 1997: 254; Peric-Zimonjic, 1998; Vreme, 18 Kasım 1991).

Sırbistan dışındaki devlet idareleri henüz oluşum sürecindeydi. Yeni devlet kuruluşlarını özelleştirmek hem kolay hem ucuzdu. Savaş tedariki denetimsiz mal ve hizmet satma ruhsatı verilen "işadamlarına" kalmıştı. Haydutlar da ikmal yapan konvoyları ve depoları korumak gibi yararlı işler yapıyordu. Hepsi yurtsever oldular, gerçi bir Saraybosna televizyonu editörü iğneleyici bir yorumda bulunuyordu: "Parti bayrağı sallayan bir avuç budala silahları, gıdayı, yağı, unu tekrar satıp para kazanıyor. Hepsi de Müslümanlar, Sırplar ve Hırvatlar adına... Aferin size beyler (Vreme, 11 Mayıs 1992). Bunların çoğu Yugoslavya devletlerinde ve devletçiklerinde servetleriyle hava atmaya devam ediyor. Ülkede -siyasette, askeriyede ve suç şebekelerinde türemiş- ekonomik sınıflar yeniden kendini gösterdi. Millet sınıfa uzun süre baskın çıkamaz.

6. Pek çok mezalimin suçlusu sarhoş erkeklerdi. Cinai temizlikte alkol normal rolünü oynamıştı. Tutkuları artırıyor, yaratılan dehşetin algılanmasını azaltıyor, sonrasında da vicdanı ve belleği bulandırıyordu. Paramiliter kuvvetler barlarda toplanıyordu. Paramiliterlerin ve Bosnalı Sırp ordusunun Babic ya da Mladic gibi üst düzey komutanları alkole dayanıklılıklarıyla övünen tiplerdi. Milosevic'in de alkolik olduğuna dair söylentiler vardı; fakat onunki aleni maçoluktan kaynaklanmıyordu -daha ziyade uyku hapı niyetine içtiğini tahmin ediyorum. Alt düzeyden suçlulara bazen alkol ve tütünle ödeme yapılıyordu. Burada tam bir erkek içki kültürü hakimdi, erkekler genelde sarhoşken öldürüyor ve tecavüz ediyordu.

7. Son olarak, pek çok sıradan insanı (ve dolaylı olarak tüm aileyi) bu suça ortak eden maddi gerekçeler vardı. Sırp Krajina başkanı, "Hırsızlık artıyor," diye yakmıyordu. "Bir tank sokağa girip kurtarıyor, ardından piyade eliyor, çünkü piyade ganimetleri topluyor, ondan

sonra da gönüllüler kamyonla gelip ‘bölgeyi temizliyor’”. Cephede bir aydan fazla zaman geçiren yedeksubay-lar “güzel bir araba ve içine tıkabasa doldurduğu mallarla geriye dönüyordu” (Williams & Cigar, 1996: 5). Bir Sırp muhabire göre, “kasabaya giren birinci ‘kurtarıcı’ dalgası ‘altın ve nakit para’ peşindedir, ikinci dalga ‘evdeki alet edevatı toplar’, onların peşinden de yerdeki parkeleri, pencereleri, tuvalet donanımını, tam anlamıyla sökülebilecek her şeyi söken ‘çapulcular’ gelir”. Sırplar daha çok kasaba kurtardığı için daha fazla yağma yapmıştı. Fakat diğerleri de fırsatı bulunca onlardan geri kalmıyordu (Vreme, 8 Mart 1993). Kosova’dan mülteciler kaçışlarının her aşamasında fidye ödüyorlardı. Bosnalı kuvvetler toprakları geri alırken, arkalarından paçavralar içinde, aç Müslüman mülteciler güruhu geliyor, yaralı Sırp askerlerinin işini eski silahlar, bıçaklar ve başka ilkel silahlarla bitirip, bulabildikleri her şeyi çuvallara dolduruyorlardı. Bu “torba halkını” öfke ve umutsuzluk bu hale getirmişti (Sudetic, 1998: 157). Liderler rahatça milyonluk ganimetler elde etmiş, alt kademedekiler hayatlarını tehlikeye atarak dayanıklı tüketim malları yağmalamışlardı, mülteciler mülklerinin bir kısmını geri almıştı ve ılımlı kalanlar hiçbir şey almadı.

SONUÇ: YUGOSLAV TEMİZLİĞİNDE YAPI VE SÜREÇ

Yugoslavya’daki tehlikeyi makro düzeyde, bir dizi çift-etnik grup bağlamında demokratikleşen ulus-devletler yaratmıştı (tez lc). Ulus-devlet, itibarını yitirmiş komünist rejimin yanında çekici görünüyordu ve cumhuriyetler zaten ekonomik himayeden vazgeçmişti. Milliyetçiler smıf çatışmasını etnisiteye ka-nalize etme konusunda sosyalistler ile liberallerin önündeydiler (tez 2). Sonra federasyonun dağılması, azınlıkların bitişikteki anayurdun desteğini aldığına inanılan sınır bölgelerinde iki etnik grup arasmda çatışmalar yarattı. Hasım milliyetçiler aynı topraklar üzerinde ahlaken ve gerçekçi bir şekilde kendi ulus-devletlerini kurma peşine düşebilirdi (tezler 3 ve 4a). Pek çok Sırp, sınırın ötesindeki Sırpları az riskle koruyacak ezici askeri güce sahip olduklarına inanıyordu. Daha sonra Vance-Owen planı her kantondaki etnik çoğunluğu, Lasva Vadisi’nde olduğu gibi, o kantonu ele geçirme konusunda cesaretlendirdi. Bunlar tez 4b’nin örnekleridir. Sırpların ilk saldırısı karşısında milliyetçi Hırvat liderlik direndi. Ardından Sırbistan daha kolay bir hedef olan Bosna’ya saldırdı (yine tez 4b), ama Bosna da beklenmedik bir güçle karşı koydu. Akabinde etnik iç savaşlar patladı.

Buradaki devletler hizipleşen ve radikalleşen devletlerle ilgili etnik tez 5’e kısmen uymaktadır. Federal devlet kuramlarının dağılışıyla çöküş başlamıştı, fakat Sırp devletinin askeri ve emniyet kurumlan sapasağlam yerinde duruyordu, ne istikrarsızlık ne de fazla bir hizipleşme vardı. JNA kuvvetlerindeki ihtilafa rağmen, orduda sıkı bir kontrol sağlanmıştı. Hırvatların “sağlam” devlet kurumlan oluşum sürecindeydi ve çoğunlukla radikallerin kontrolüne girmişti. Sıfırdan yaratılan Boşnak devleti ve Arnavut, Hırvat ve Sırp devletçikleri için de aynı durum geçerli olacaktı. Tüm bu devletler savaşa yol açan jeopolitik istikrasızlıktan etkilendiği için ortaya karışık bir tablo çıkıyordu. Asıl sorun jeopolitik krizle kuşatılmış radikal ama sağlamlaşan devletlerdi.

Bu korkunç olayların kadim etnik nefreti uyandırması ve “kötü, hattâ suç işleyen liderliği”

(Büyükelçi Holbrooke'un sözleri içinde) getirmesinin iki yaygın açıklaması vardır. Daha karmaşık bir açıklamaya eklendiğinde argüman-larm ikisi de budalaca görünmez. Eski (ama kadim olmayan) etnik nefret her cemaatin ciddi bir kesiminde uyandırılmıştır. Fakat suçlular bütün Sırp, Hırvat, Boşnak ya da Arnavut halkı değildi. Radikal milliyetçilik hasım cemaatler arasmda hızlı yayılır; fakat burada elit kesim, silahlı militanlar ve radikal milliyetçiliğin çekirdek seçmen tabanları -özellikle tehdit altındaki sınırlarda yaşayanlar, göçmenler, mülteciler, yasal ya da yasadışı şiddet kullanılan mesleklerle uğraşanlar- tarafından uyandırılmış ve yönlendirilmişti. Ardından savaş etnik kimliği zorunlu hale getirdi ve tüm diğer kimliklerin üzerine çıkardı. Herkes sınıfından, yaşadığı bölgeden ve cinsiyetinden bağımsız olarak Sırp, Hırvat, Boşnak ya da Arnavut olmak zorunda kaldı.

Sırpların, Hırvatların ya da Müslümanların ancak küçük bir azınlığı gerçekten cinayet ya da tecavüz suçu işlemiş olabilir. Yugoslavya çapında 100.000 sivil ve tutsağın (burada yüksek bir tahminden söz ediyoruz) öldürülmesi için bile, sadece 10.000 suçlu yeterlidir. Bu rakam yüksek görünüyor; fakat Yugoslav nüfusunun çok düşük bir oranına tekabül eder. Çok daha fazla insan saçaklarda kaldı, adil saydığı bir öfkeyle bağırıp çağırdı. Ama her cemaatte çok farklı davranış ve tavırlar olduğuna (tıpkı başka vakalardaki gibi) dair bolca kanıt gördük. Epeyce ihtilaf gizlice yaşandı ya da radikallerin baskısıyla sürgüne yol açtı, ayrıca pek çok cinayet yaşandı; rahatsızlıklar daha sessiz biçimlerde ifade edilmek zorunda kaldı. Düşük düzeydeki katılımlar sıradan insan zayıflığından kaynaklanıyordu. Korku, öfke, açgözlülük, yoldaşlık, kariyerizm, cehalet, ikiyüzlülük, ahlaki korkaklık vb. çok daha fazla Sırp, Hırvat, Boşnak ve Arna-vutu kötülük kayığına binmeye itti. Kitlesel bir davranış söz konusuydu; fakat karmaşık iktidar etkileşimleri sonucunda farklı düzeylerde patlak veriyordu.

Slobodan Milosevic'in etnik temizliğe katkısı diğer herkesinkinden fazla oldu. Fakat aslında böyle başlamamıştı. Milosevic pek çok siyasetçi gibi sadece iktidar istiyordu -komünist olmayan fakat otoriter bir rejim arzuluyordu. Tez 6'da tanımlanan stilize planlar diline dönersek, Milosevic'in A planı Sırpların ağırlıkta olduğu sıkı bir Yugoslav Federasyonu'ydu. Çökmekte olan bir komünist devlette toplumsallaştığı için planlarını gerçekleştirmek üzere zora ve gizli suç eylemlerine başvurmanın normal olduğunu düşünüyordu. Hırvatistan'daki Tudjman ise daha yürekten bir milliyetçiydi, kendi gördüğü eziyetin yarasını taşıyordu ve yirminci yüzyıl tarihine milliyetçi açıdan bakıyordu. Onun A planı daha tutarlıydı: Hırvatistan ulus-devleti. Toplu katliamlardan sorumlu olmayı Milosevic gibi o da istemiyordu. Ne bu adamlar, ne de çevrelerindeki daha alt düzeydeki erkekler ve kadınların çoğu, politikalarım devam ettirmenin cinai etnik temizlik gerektirdiği açıkça ortaya çıkınca gözlerini bile kırptılar. Tudjman hiç şaşmadan kendini savunma iddiasına sığındı, Krajina'yı tamamen Sırplardan temizlediğinde dahi bu iddiadan vazgeçmedi. Milosevic Büyük Sırbistan'ı gerçekleştirmek üzere sınır ötesindeki Sırplara askeri yardımda bulunma şeklindeki B planının tekrar tekrar başarısız olması, ardından seri ve ezici bir ordu istilası şeklindeki C planının tutmaması yüzünden baskı altında kaldı. Nihayet ordunun planlarını gerçekleştiremeyeceğini görünce D planına, yani ordunun topçu atışları ile vahşi paramiliter/güvenlik polisi saldırılarına döndü ve böylece en cinai temizliğe yol

açtı. Bosna'da o kadar ileri gitmesi gerekmedi, doğrudan C planıyla başladı ve ani başarı bekledi. Başarısız olduğunu görünce de çabucak D plam'na geçti. Kosova'da düpedüz D planıyla başladı; fakat beklenmedik NATO karşıtlığı, ardından gelen bombardıman işlerin amaçladığından daha da şiddetlenmesine yol açtı. Her seferinde temizliği daha kanlı hale getirme dersi çıkarmış görünüyor. Fakat Hitler'le kıyaslanmasının makul bulunacağını herhalde rüyasında görse inanmazdı.

Kötü niyetli liderlerin bile ilk başta kötü niyetli olmadığım yine burada da görüyoruz. Kendi cemaatlerini savunmaya yönelik ilk plan direnişle karşılanmış ve başarısız olmuştu. Bunun üzerine onlar da daha sert yollara başvurmuştu. Milosevic'in kaderi ne olursa olsun -ve 2004 Mayısı'nda şahsen soykırım yapma niyetinden değil de soykırımda işbirliği göstermekten mahkûm edilmesi daha büyük ihtimal gibi görünüyor- ICTY 'ye göre Blaskic, Kordic ve Çerkez de savunma anlayışı korkunç vahşete yol açmış görece sorumlu kişilerdir. Görünüşe bakılırsa bu kişiler için, Katz'ın cinayetten hüküm giyen Amerikalılarla ilgili bulgularının elit bir versiyonu üretilebilir: Direnişin yarattığı hüsran/ aşağılanma duygusu onlara aniden sertleşerek yanıt vermekten başka seçenek bırakmamıştır (ya da bırakmadığını zannederler). Şahsen cinayet işlemeleri gerekmediğinden şiddeti artırırken sakin, aklı başında kararlar veriyormuş, öfkeyle hareket etmiyormuş gibi görünüyorlardı. Yine de toplu katliamlardan sorumluydular.

Fakat cinai temizlik sadece onların sorumluluğu değildi. Elitler, militanlar ve çekirdek milliyetçi seçmen tabanları hep radikalleşiyordu. Çok azı eylemlerinin nihai sonuçlarını baştan planlamış ya da öngörmüş olabilir. Yugoslavlarm çok azı katil olacaklarını akıllarına getirmişti herhalde. Cinayet işlediklerinde bile hâlâ mecburen kendilerini savunduklarını ya da intikam aldıklarım düşünüyorlardı. Etnik cemaati güvenli hale getirecek bir temizlik söz konusuysa, sıradan insanlar onları savaş suçlusu değil yurtsever olarak tanımlıyordu. Kordic çatışmanın başında Sırp cephane kamyonlarının karşısına silahsız çıkmamış mıydı, diye soruyordu mahkemede tanıklardan biri. Sırpların çoğu için Milosevic hâlâ dünyanın güçlülerine başkaldırmış bir kişidir ve Sırp kamuoyu yoklamaları bu gaddarlığa hayranlığın hâlâ yaygın olduğunu göstermektedir.

Yolun başındayken, Max Weber'in tabiriyle değer akılcılığına bağlı ateşli milliyetçiler değillerdi, araçlara bakmaksızın değerlere bağlı davranmıyorlardı. Başka durumlarda olduğu gibi, ulusu savunmak için son çare olarak bu noktaya gelmişler, tehdit ve aşağılanmadan kurtulmak için korkunç bir zorunluluk sayarak kanlı önlemler almışlardı. Ulusu savunmak için kan dökmek gerekir, demişti Mladic ve Macura. Suçlulan kullanmak zorunda kaldık, çünkü rahipler ile rahibeler yoktu, diyordu Vekic. Sırp generali ise, saldırıya geçenler sadece paramiliterlerdi, demişti. Tüm milliyetçiler bu girdabın içine çekilmemişti. Bazıları geri durmuşlardı. Sırbistan'da Draskovic ve belki de Republika Srbska'da Plavsic geri duranlar arasındaydı. Fakat tüm kademelerden liderlerin çoğu, Weber'e göre siyasi liderin en üst görevi olarak tarif ettiği "sorumluluk etiğini", yani seçmenler adına pratik hedeflere ulaşabilme yeteneğini ihmal ederek "değerler etiğine" göre davranmışlardı. O yüzden düşmanlarını küçümsemiş, Ustaşa, Çetnik ve kökten dinci diyerek şeytanlaştırmışlardı. Liderler ve militanlar eylemlerine düşmanın nasıl tepki

vereceğini düşünmeyi ihmal etmişti. Milosevic düşmanlarını çarpıcı ölçüde azımsamıştı. Sırpları savunması sonucunda Sırp precani cemaatlerinden çoğunun mahvına sebep olmuş, yarım milyondan fazla sefil mülteci yaratmış, Sırp ekonomisini harap etmişti. Tudjman'ın politikaları çok sayıda Hırvatın ölümüne ve mahvına yol açtı. Başka devletçiklerin ve milliyetçi partilerin liderleri de kendi seçmenlerine büyük zarar verdi. Sayısız Yugoslav en büyük kötülüğü kendine yaptı. Daha araçsal yönelimli olsalardı, uzlaşma yoluyla amaçlarını daha iyi gerçekleştirebileceklerini görebilirlerdi. İnsanlar akılcı olduklarını düşünmekten hoşlanır, fakat eylemlerinin toplamı çoğu kez akıldışıdır -kimi zaman da kötüdür.

Holbrooke'un iddiasına göre, liderleri değiştirirsek her şey iyi olacaktır. Savaş sonrası koşullarda ABD politikalarının temelinde bu anlayış vardı: Demokratik seçimler yapıldıktan sonra her şey düzelecekti. Bu yüzden Bosnalı Sırp ve Bosnalı Hırvat devletçiklerin kendi ordularını korumalarına izin verilecekti. Fakat seçimler, 1990-1'de olduğu gibi, savaşları yürüten etno-milliyetçilerin zaferleriyle sonuçlandı. Sonraki üç yıl boyunca da, bu demokratik olarak seçilmiş hükümetler etnik temizliği pekiştiren politikalar yürüttü. Nihayet ABD ve diğer aktörler yöntem değiştirdi, Cousens'in (2002) kibarca vesayet stratejisi dediği yoldan ilerlemeye başladı. Aslında Paddy Ashdovvn'm mevcut, diktatör olduğu otoriter bir düzen kuruldu. Fakat bu düzen etnik demokrasiden çok daha başarılı yürüyor.

Sorun sadece liderin hatasından kaynaklanmıyordu; zira aynı süreçler üç aktör kademesinin,hepsini aynı anda etkilemişti. Liderler kısmen manipüle ediyordu; fakat aynı zamanda da silahlı militanların ve çekirdek seçmen tabanlarının kısmen rehinesi sayılırlardı. Milosevic, diğer cumhuriyetler revize edilmiş bir federasyonu engellerse tüm Sırpları tek bir devlette toplamak istiyordu. Büyük Sırbistan için bastırmazsa iktidarını kaybetme ihtimali vardı. Fakat diğer Sırpların pek çoğu organik milliyetçi hedefler ve bu hedefleri gerçekleştirmek için görünüşte yeterli askeri güç yüzünden bu girdaba çekildi. Tudjman ile militanları ve seçmenlerinin stratejisi, inisiyatifi eline almak yerine misillemeye dayalı kalması bakımından farklıydı. Fakat Tudjman'm rejimi de organik milliyetçilik programıyla iktidara geldi ve Sırpların tehdidi altındayken bundan geri adım atmak kolay değildi. Ardından sınırlardaki birkaç radikal diğerlerini savunmacı, intikamcı şiddet zincirlerini güçlendirmek için kışkırttı, ikna etti ve zorladı. Şiddet artışının bu aşamasının sonucunu paramiliter ya da askeri güç belirledi. Sivil tartışma alanı ve seçimler etno-milli-yetçilerin eline geçince radikaller daha donanımlı bir hale geldi. Analiz edilen çatışmaların çoğunda sonucu belirleyen yukarıdan ve dışarıdan gelen şiddetti; kimi zaman devlet, kimi zaman anayurt bellenen devlet, kimi zaman da silahlı militan çeteleri bu şiddeti örgütlüyordu. Zagreb'den silahlı Hırvatlar Osijek'in ılımlı polis şefini öldürdü. Geçmekte olan bir HVO birliği Medjugorgje'de Ostociji klanının işini bitirdi. Lasva Vadisi'nde radikal Hırvatlar, Grude ve Zagreb göçmenleri ve HVO tarafından akıtılan askeri kaynaklarla destekleniyordu. Hırvatistan, Bosna ve Kosova'daki Sırplar, Milosevic ve JNA tarafından silahlandırılmış olarak hudutlarda saldırılar düzenliyordu. Radikallerin her zaferi dış gruba saldırılmadan önce ılımlıların sesini kesiyordu. Etnik iç savaş her iki cemaati de

seferber etmiş, her devleti ve devletçiliği şiddete daha fazla kaynak ayırmaya itmişti.

Eşiğin aşılmasında, yedinci tezimde değindiğim üç ana aktör rol almıştı: Parti-devlet elitleri, silahlı militanlar ve çekirdek milliyetçi seçmenler. Hiçbir zaman etnik temizlik isteyen bir çoğunluk oluşturmadılar; fakat etnik savunmayı destekleyen çoğunlukları seçimlerde harekete geçirebildiler. Silahlı savunma halindeki iki grup çarpışınca ortaya etnik savaş çıkıyordu. Medyanın ideolojik kontrolü ve siyasi-askeri güç üstünlüğü, düşman (benzer baskılar yüzünden) misilleme yaptığında daha genel itaat sağlayabiliyordu. Fakat işe karışan iktidar ilişkilerinin karmaşıklığı çarpıcıdır. Siyasetin demokratikleşmesi ilk baştan itibaren liderlerin ve seçmen kitlesinin uzlaşmaya karşı olmasına yol açmıştı. Sonra sınır bölgelerindeki birkaç radikal ve silahlı militan pat dönemini bitirmekte orantısız büyüklükte roller oynadılar. Ardından Milosevic'in parti-devleti saldırıları artırdı. Araçlarının beklenmedik etkisizliği ve direnişin beklenmedik güçlülüğü gerilimin olağanüstü artışına yol açtı. Aktörler araçsal bakımdan akılcı bir tarzda araç-amaç ilişkisini hesaplamaya çalışsa bile, sürecin geneli akılcı değildi. Başarısız oldular ve cinai temizlik başladı.

Katiller Nazilere nazaran çok daha örgütsüz ve idmansızdı. Mezalimleri çok daha vahşiceydi -bir o kadar da etkisizdi. Nazi dönemindeki katillerden en çok Ustaşa'ya benziyorlardı -Sırp katiller için bundan büyük bir ironi olamaz herhalde. Kosova'daki bir Seselj paramiliter grubunda olan bir adamın itiraf ettiği üzere, gerekçeler tipik olarak karışıktı: "Ben Sırbistanlı bir yurtseverim. Sırp davası için savaştım. Aynı zamanda para için savaştım, para epeyce önemliydi.... O zamanlar intikam hissi iyiydi. Özellikle de KKO öldürdüğümüzde. Ama işte o zamanlar iyiydi. Şimdi uyuyamıyorum, yemek yiyemiyorum. O iyi hisler çoktan bitti" (Judah, 2000: 246). Suçluların çekirdek kadrosu adi haydutlardı. Dünyadaki pek çok ülkede genç adamlara silah verip halkın düşmanlarını ortadan kaldırmalarını söyler, ganimet toplamalarına ve sarhoş olmalarına izin verirseniz, bazıları muhakkak canileşecek ve bundan haz alacaktır. Avrupalı futbol fanatiklerinin, Amerikan silah sevdalılarının ve dünyanın yarısındaki güvenlik polislerinin özelliklerini tek bir paramiliter birlikte birleştirip onlara etnik temizlik yapma izni verirseniz -özellikle de onlardan daha ayrıcılıklı kimseleri temizlemelerini isterseniz— pek çok ülkede vahşice cinayetler işlenecek ve tecavüz vakaları görülecektir. Ayrıca rejimler yeri gelince sorumluluktan kaçmak için böyle işleri haydutlara yaptırmayı tercih ederler. Esasen istenmeyen gerilim artışları yoluyla cinai temizliğe yol açanlar, yine nesnel bakımdan tehlikeli etnik/devlet düzenleri içindeki adi toplumsal yapılar, süreçler ve kültürlerdir.

Ruanda, I

Tehlike Bölgesine Doğru

Avrupa'nın tersine, etnik temizlik yapılmış bir Afrika kıtası eğiliminin uzun zamandır gündemde olması gibi bir durum yoktur. Bunun sebebi etnik şiddetin eksikliği değildi. Horowitz'in (1985) gösterdiği üzere, Afrika siyasetinin yapıtaşları neredeyse tümden etnikti. Partiler ve subay hizipleri etnik gruplan ya da gayet etnik nitelikte dini gruplan temsil etmektedir. Afrika devletlerinin çoğu zayıftır, topraklarının altyapısına pek nüfuz

edememiştir, hizipleşmeye yatkındır, hattâ bazıları dağılmaya açıktır. Zayıflıkları çoğunlukla baskıya ve hasımların zalimce öldürüldüğü darbelere yol açar. İç savaşlar kitlesel ölümler getirir, farklı bölgelerde savaşın farklı tarafında azınlıklar ya da çoğunluklar olduğu için bu ölümlerde genellikle etnik kökenin rolü vardır. Böyle savaşlar Biafra', Angola, Kongo, Liberya ve Sierra Leone'de yaşanmıştır. Özellikle Orta Afrika'da, bu bölümde anlatılan olayların tetiklemesiyle, etnik yönleri haiz yıkıcı savaşlar son dönemde çok görülmüştür.

Fakat Afrika devletlerinin çok-etnili yapısı önemli bir sınırlayıcı faktör olmuştur. Tanzanya 120 tanımlanabilir etnik gruptan oluştuğu için ün kazanmıştır. Bu ülkede partiler ve hizipler çoğunlukla etnik hatlara göre örgütlenmiş olsa da, iktidara ulaşmak isteyen herkesin diğerleriyle çok-etnili koalisyonlar yapması zorunludur. Sonra ayrıntılı pazarlıklar siyasetçileri araçsal etnisite görüşüne kaydırır. Bu durum tipik olarak, gelişmekte olan ülkelerde son derece önemli olan himaye sisteminden dışlanan etnik gruplara karşı ayrımcılıkla sonuçlanır. Fakat organik etno-milliyetçiliğe bağlılığın değer kazanmasını getirmez. Scarrit'in (1993) belirttiği üzere, Sahra altı Afrika siyaseti büyük ölçüde düşük ideolojik yoğunlukta çok-etnili koalisyonlarla alakalıdır. Etnik gruplar nadiren "topraklarda revizyonizm" talebinde bulunur; çünkü devlet sınırları

1 Biafra Cumhuriyeti, 1967-1970 yılları arasında Nijerya'dan ayrılmış bir devletti. Bu devletin kurulması Nijerya iç savaşının nedenlerinden biriydi, -rdn

da nadiren çekişme konusudur. Genel inanışın aksine, sömürgeci devletler sınırlardan çoğunu hayli mantıklı şekillerde belirlemiştir. Az sayıdaki ayrılıkçı hareketlerin bazıları (mesela Eritre'dekiler ve Somali'dekiler) sömürge dönemi sınırlarını yeniden oluşturmanın peşindedir. "Tehlikedeki Azınlıklar" projesinin verilerine göre (en azından 1990'larm başına kadar) Afrika'daki etnik çatışma diğer kıtalardaki kadar şiddetli değildi ve etnik kökene göre ayrımcılık yaygınlaşmamıştı (Gurr, 1993).

Makro-etnik koalisyonlara siyasi ya da ideolojik çimento eklendiğinde ise işler kötüleşmektedir. Uzun zamandır baskın olan rejimler farklı mikro-grup-ları tek bir makro-etnik kimlikte bir araya toplayarak dış gruplarda kolektif husumet yaratabilir. Zimbabve'de baskın tarihsel krallığın dili olan Shona çok yayılmış, bu dili konuşan pek çok mikro-etnik gruba bir makro-kimlik kazandırmıştır. Shona konuşanlar Zimbabve'nin yüzde 80'ini oluştururlar ve Ndebele konuşan azınlık halklarla zaman zaman çatışma haline bile girerler. Birbirine düşman olan ZANU ve ZAPU sömürge karşıtı kurtuluş hareketlerinin çekirdekleri bu iki gruptan çıkmıştır. Gel gelelim, bunlar Avrupa'dakiler kadar kaynaşmış etnik gruplar değildir ve mikro-etnik gruplara parçalanmaya yatkındırlar. ZAPU ve beyaz yerleşimcilere karşı silahlı mücadelesinde zafer kazanan ZANU lideri Mugabe, tek partili devletinde makro ve mikro-etnik gruplar arasmda dengeleyici bir rol oynamıştır (Schutz, 1990). Son yıllarda Uganda'daki Museveni'nin yönetiminde olduğu gibi, Mugabe'nin yönetiminin yaptıkları da -Tito'nun Yugoslavya'da uzun süre devam ettirdiği etnik gruplan otoriterce dengeleme eylemine benziyordu. Ne yazık ki bu politikayı daha zalimce yöntemler uğruna sonlandırdı.

Başka yerlerde, özellikle Kuzey Afrika'yı baştan başa kat eden Hıristiyan-Müslüman "fay hattında" ideolojik makro-çimento rolünü gören dindir. Bu bölgede etnik çeşitlilik kısmen Hıristiyan ve Müslüman (Arapça tarafından da desteklenir) makro kimliklere ancak kısmen tekabül eder. Afrika'nın her tarafında etnik çatışma karşısındaki en büyük engel dindir. Bugünlerde Müslüman kuzey ile Hıristiyan güney arasmda devletin temel seküler yapısıyla ilgili çekişmenin yarattığı kutuplaşma yanında Nijerya'daki etnik çatışmalar pek küçük kalmaktadır (İbrahim, 1999). Elliden fazla mikro-etnik gruba ve 114 dile ev sahipliği yapan Sudan, en kanlı vakadır. Kuzeydeki çeşitli etnik gruplar nüfusun yüzde 70'ini oluşturur ve ortak bir Arapça konuşan Müslüman makro-kimlikte kısmen kaynaşmış durumdadır. Ilımlı Müslüman partiler ve cemiyetlerden gelen muhalefeti umursamayan kuzeyli hükümetler dönem dönem ülkenin tamamında Islami devlet yaratmak için girişimlerde bulundu. Bu hükümetler güneydeki ve batıdaki Hıristiyanların ve animistlerin de tabi bir rol oynamasını hedeflemiştir. Direniş önce polis baskısına, ardından acımasız savaşa ve siyasikırıma yol açtı. Otuz yıldan uzun süre devam eden bu kanlı ve kıtlık yaratan çatışmalar neredeyse iki milyon insanın ölümüne yol açtı ve dört milyon mülteci yarattı. Kurbanların çoğunluğu Hıristiyanlar ve animistlerdi. Güneyli çocukların köleleştirilmesi türünden mezalim devam ediyor, fakat barış müzakereleri kör topal da olsa giderek daha çok araya giriyor (Deng, 1990; İnsan Hakları İzleme, 2003; Voli, 1990). 2003'te Sudan'ın batısındaki Darfur'da çatışmalar patlak verdi. İlk başta Afrikalı çiftçiler ile Arap çobanlar arasmda toprak ve kuyu kavgası olarak başlayan olaylara Sudan hükümeti müdahale ederek, Araplardan "janjaweed" milisleri oluşturup onları silahlandırdı. Milislerin saldırısı yüzünden bir milyon Afrikalı evinden ayrıldı, binlercesi öldürüldü ya da tecavüze maruz kaldı -muazzam bir cinai etnik temizlik yapıldı. Bunun dini bir temeli yoktu; çünkü zaten her iki taraf da Müslümandı (insan Haklan Örgütü, 2004). Sudan kıtadaki en kötü iki etnik çatışma vakasından biri olmuştur. Burada da yine etnik çatışma şiddetlenerek tehlikeli temizlik alanına girmiştir, iki makro-etnik grubun aynı topraklar üzerinde kendi devletini kurma yönünde akla yakın ve ulaşılabilir iddiaları vardır. Fakat tek dört başı mamur soykırım ve en ciddi siyasikırım başka bir büyük vakada, Orta Afrika'nın Büyük Göller bölgesindeki iki ülkenin olağandışı iki-etnik gruplu ortamında meydana gelmiştir.

RUANDA VE BURUNDİ'DE SİYASİKIRIM VE SOYKIRIM

Bu bölümde, Ruanda ve Burundi'deki mükerrer cinai etnik temizlik dalgalarını açıklamaya çalışacağım. Burundi'de ölenlerin sayısı tahminlere göre 1965'te 5.000'in altında, 1972-3'te 200.000'e yakın (toplam nüfusun neredeyse yüzde 5'i), 1988'de 15.000 ila 20.000, 1991'de 1.000 ila 3.000 ve 1993'te 100.000 kadardır. 1993'ten sonra yaklaşık 375-000 Burundili yurtdışına, 400.000'i de ülkenin başka köşelerine kaçmıştır. Kurbanların çoğu Hutudur ve hükümet hâlâ Tutsilerin hakimiyetindedir. Sonra iki etnik grup kendi ayrı ve askerileşmiş topluluklarına çekilmiştir (Laely, 1997: 695-7). 2003'te Tanzanya'daki mülteci kamplarında hâlâ yaklaşık 300.000 kişi yaşıyordu ve Burundi içinde de 300.000 yurdundan olmuş insan daha vardı. Fakat o yıl, en büyük Hutu isyancı grubuyla nihayet bir oydaşmacı iktidar paylaşma anlaşması yapıldı, ama bu sefer ikinci bir isyancı grubu anlaşmayı imzalamayı reddetti. Anlaşmaya bağlı kalınırsa yüz binlerce mülteci evine dönüp orada

başkalarının yaşadığını görecek. O zaman ne olacak?

Ruanda'da çok daha fazla ölü vardı ve bunların ezici çoğunluğu Tutsiydi.

Hükümetler 1994 yazma kadar Hutulann hakimiyetindeydi. 1959'da yaklaşık 1.000 Tutsi katledilmişti, 1960'larm ortalarında 20.000, 1990-3'te ise 2.000

10.000 kişi öldürüldü. 1994'te cinayetler tam anlamıyla soykırıma dönüştü. 7 Nisan'ı takip eden sadece 11 hafta içinde 500.000 civarında insan öldürüldü, yani saatte 300 kişi ölüyordu. Böylece Ruanda'da yaşayan tüm Tutsilerin yüzde 75'i imha edildi -dünyanın gördüğü en hızlı ve başarılı soykırımdı bu. Soykırım öncesinde ve sırasında yeni rejimin siyasi hasımları olduğuna inanılan Tutsi ve Hutulara yönelik siyasikırım da yürütülmüştü. Bu kurbanların sayısı da toplamda 10.000'i buluyordu. Ancak Tutsi göçmen ordusu Ruanda Yurtsever Cephesi (RYC) suçlu Hutu hükümetini devirince soykırım sona erdi. RYC de misilleme olarak katliamlar yaptı ve 25.000 ila 100.000 sivil ya da savaş esiri Hutuyu öldürdü (sayılar şuralardan: Braeckmann, 1999: 312; Des For-ges, 1999:15-16; Dravis and Pitsch, 1995-8; Lemarchand, 1997a; Afrika Birliği Örgütü [bundan sonra ABÜ], 2000: 22. Bölüm; Prunier, 1995: 199, 161-5; Thibon, 1995: 58-76).

Tüm bu şiddet patlamaları sırasında mağdurlar baskıya dayanamayıp kitleler halinde kaçmıştı ve pek çoğu sınırın hemen ötesine kurulmuş ilkel mülteci kamplarında yaşıyordu. Bunlar sınırdan içeri sızıp gerilla baskınları yaparak daha çok soruna yol açıyordu. 1996'da Ruanda'dan kaçan mültecilerin sayısı 2 milyonken, Burundi'den kaçanların sayısı da yaklaşık 300.000'di. Kamplardan çoğu daha önce cinai temizlikte rol almış yetkililer ve paramiliterler tarafından kontrol ediliyordu. Bunlar tekrar Ruanda sınırına akınlar düzenliyor ve cinayet işleme becerilerini Zaire-Kongo iç savaşlarında kullanıyorlardı. Son yedi yılda 1 ila 2 milyon insan öldürdüler. Hâlâ intikamlarını almadılar. Michele Wagner (1998: 25) Zaire'de yol üstünde karşılaştığı genç bir savaşçıya dair canlı anısını aktarır:

Askeri üniformanın içinde küçük bir çocuğun kararlı yüzünü gördüm -kardeşleri içinde tek sağ kalan oydu- şimdi kadogo, yani çocuk-asker olarak hizmet veriyordu. Kalaşnikofunu omzuna asmıştı, subaya tam bir sadakatle ve komutanını -dünyasında kalan tek "aile"- baba gibi gören travmatize olmuş bir yetimin kayıtsız şartsız sertliğiyle hizmet veriyordu.

Olaylar sona ermiş değil. Ruanda'daki mevcut Tutsi hükümeti barıştırma ile intikam arasmda sıkıntılı bir yol izliyor. 2003 yazında seçimleri ezici çoğunlukla kazandı, fakat zaferi kısmen Hutu partilerinden çoğunu yasaklamasından kaynaklanıyordu. Hükümette, şehirlerde ve parasallaşmış ekonomide ağırlık-talar; Hutular ise büyük ölçüde geçimlik tanma itilmiş durumda. Zira Tutsilerin sloganı şu: "Sırtımızı daima duvara dönüyoruz. Çünkü mutlak kontrolü kaybedersek bir dahaki sefere işimizi bitirirler." Oysa Hutular da, "Tek yapmamız gereken şey beklemek, sayılar lehimize olacaktır," diyorlar (Prunier, 1997: 9-10). Burundi'de sınırlı düzeyde oydaşmacı iktidar paylaşımı var. Tutsi hükümeti işbirliği yapan Hutu partilerine bazı sınırlı güçleri devrediyor. Gel gelelim, iki büyük isyancı Hutu grubu anlaşmayı desteklemeye ya da iktidar paylaşımına katılmaya yanaşmadı. Her iki

ülkede de gerginlik sürüyor (insan Haklan izleme, 2003).

Ruanda ve Burundi'de sadece iki büyük etnik grup var (Twa pigmeleri Ruanda nüfusunun yüzde l'inden az) ve her iki grup da kendi devletini kurabilecek kudrette. Bu sorunlar çıkmadan önce her iki ülkede de nüfusun yüzde 85'i Hutulardan, yüzde 15'i Tutsilerden oluşuyordu. Ruandalılarm yüzde 25'inin dedeleri ve nineleri arasmda hem Hutular hem Tutsiler bulunmasına rağmen, hemen herkes kendini ya Hutu ya Tutsi olarak tanımlar. İki ülke aynı zamanda küçük ve yoğun nüfuslu olmaları, iletişim altyapısının sağlam olması ve yoğun ulusal seferberliğe müsait olmaları bakımından Afrika'da alışılmışın dışında kalıyorlar, ikisi de her iki ülkede sürdürülebilir devletler oluşturmuşlar; Hutular sayısal ağırlıkla, Tutsiler de üstün siyasi ve askeri örgütlenmeyle bunu başarmış. Her ikisi de başka cinai bağlamlarda görülen meşrulaştırıcı ideolojiler geliştirmişler. Hutular kendilerini ezilen proleter millet olarak görüyor, çoğunluk demokrasisi talep ediyor ve bu demokrasiyi her türlü tehdide karşı savunmak istiyorlar. Daha önce emperyal bir millet olan Tutsiler ise demokrasi karşısında güç bir durumda olduklarını, tehdit edildiklerini hissediyorlar ve güya daha uygar bir toplumun standartlarını savunuyorlar. Her ikisinin de aynı topraklar üzerinde kendi devletini kurmaya yönelik akla yakın ve gerçekleşebilir iddiaları var.

Tutsiler bu kadar küçük bir azınlık oldukları için soykırıma girişmeleri mümkün değil. Hutulann alt smıf olarak kalmasını tercih ediyorlar. En radikal Tutsiler en fazla siyasikırımı hedeflemiş, Hutu elit liderliğinin tüm potansiyel üyelerini imha etmeye çalışmış. Bu yüzden Burundi'deki olaylar tam anlamıyla soykırım olarak görülemez (Lemarchand, 1995b ve Newbury, 1998'e rağmen). Çoğunluktaki Hutular için ise durum değişik. En radikal militanlar Tutsileri yok etmeyi denemiş ve Ruanda'da bu hedefe neredeyse ulaşmışlardır. Ayn-ca iki grup iki yüzyıldır yan yana yaşıyor. Normalde bunun hoşgörüyü, hattâ çokkültürlülüğü teşvik edecek bir faktör olduğu düşünülür. Fakat böyle gruplar arasmda düşmanlıklar baş gösterdiğinde, bölgesel ademimerkeziyetçilik ve konfederasyon çözümlerinin işe yaramadığı görülecektir. Eştoplumsalcılık[1] iki grubun, anayasa, meclis, yönetim ve silahlı kuvvetlerdeki konumunun sınırlandırıldığı durumlarda daha işe yarar olabilir. Fakat ulus-devletin hakim olduğu bir çağda bunun pek yaygın bir siyasi ideal olduğu söylenemez.

BAĞIMSIZLIKTAN ÖNCE RUANDA-BURUNDI

Diğer vakalarda olduğu gibi, bu korkunç kıyımlar kadim ya da ilkel düşman^ lıklarm yüzeye çıkması değildi. Hutular ve Tutsiler öteden beri birbirleriyle savaşmıyorlardı. Birkaç gazeteci soykırımı geleneksel ya da ilkel dönemlere ait kabileciliğin canlanması olarak tanımlayacak kadar gelişigüzel metinler yazsa da, konunun uzmanı akademisyenlerden hiçbirinin böyle bir iddiası yoktur. Gel gelelim, bunlar eski etnik gruplardır. Hattâ kan gruplarını, orak hücreleri ve laktoz sindirimini etkileyen kalıtımsal ve fenotipik farklar sebebiyle biyolojik bir ayrışmadan bile söz edilebilir. Günümüzde Ruandalılarm yarısını görür görmez Hutu mu Tutsi mi olduğunu anlamak mümkündür; çünkü Hutular daha kısa ve tıknazdır (arada ortalama 12 cm boy farkı vardır). Hutular genelde daha kısa ve tıknaz Bantu halklarının kategorisine dahil edilirken, Tutsiler yaygın olarak "Hima" ya da "Hami"

diye adlandırılan daha uzun ve ince halklarla aynı grupta sayılmaktadır. Gerçi verilen adlar sorunludur; çünkü köklerinde Yahudi-Hıristiyan Eski Ahit'i vardır ve Avrupa ırk teorisine uymaktadırlar. Fakat önde gelen Tutsi aileleri hayvan yetiştiricisi, Hutulann çoğu ise tarımcıdır. Büyük ihtimalle Hutular bölgedeki daha eski çiftçilerin soyundan, Tutsiler ise 15. yüzyılda yerli halkın büyük bir kısmına boyun eğdiren krallıklar kuran hayvan yetiştiricisi göçmenlerin soyundandır. Tutsi kimliği zaten yerleşik olabilir; fakat çok geçmeden "yönetenler" anlamında kullanılmaya başlamıştır. Ama "yönetilenler" anlamına gelen Hutu, pek çok yerli halktan oluşan Tutsi devleti kurulduktan sonra yaratılmıştı büyük ihtimalle (bu konulara ilişkin en iyi anlatı, Mamdani, 2001: 2. Bölüm'de bulunabilir).

Fakat bundan sonra tarih karmaşıklaşmıştır. Tutsi devleti sadece bugünkü Ruanda topraklarının ortasındaki çekirdeği ve birkaç küçük bağımsız Hutu devletini yönetiyordu. Fakat devletlerin hepsi klan modeline göre inşa edilmişti ve Hutular ile Tutsiler aynı klanlarda kabul ediliyordu, iki grup 400 yıl boyunca süren kültürel asimilasyon sırasında etkileşti, ortak âdetler geliştirdi ve tek bir Kinyarwanda dilini benimsedi. Fakat karışık evliliklerin etkisi sosyal normlarla azaltılmıştı; zira karışık evlilikten doğan çocuklar babasının etnik grubundan sayılıyordu (Mbonimpa, 1999). Yirminci yüzyıla gelindiğinde Hutular ile Tutsiler kim olduklarını biliyorlardı, Tutsiler genelde Hutulann üstü sayılıyordu ki, bu da yer yer sınıf ve etnisite sıkıntılarını birbirine karıştıran çatışmalara yol açıyordu. Fakat her iki etnik grupta da zenginler ve yoksullar, güçlüler ve güçsüzler vardı. Bazı Hutulann ekonomik durumu yükselince Tutsi kategorisine sokuluyorlardı. Demek ki etnik kimlikler sağlam ve yerleşikti; fakat sınıfsal ve siyasi durumla da alakalıydı - ikinci bölümde bunun tarihsel toplumlarda bir norm olduğuna dikkat çekilmişti.

Alman (1908-24) ve Belçika (1924-62) sömürge rejimleri etnik bilinci daha da ırksallaştırdı. Başka rejimlerde de olduğu gibi, karşılarına çıkan etnik grupların ırksal bakımdan farklı olduğunu düşünmüşlerdi. Belçikalılara göre Tutsiler bazı Avrupalı özelliklere sahip görünüyordu, ama siyahtılar -o halde kuzeyli (EtiyopyalI, hattâ Ortadoğulu) kadim Hami fatihlerin soyundan olmalıydılar. "İlkel" yerli Hutulara daha ileri bir "feodalizmi" dayatmışlardı anlaşılan. Üstlük/astlık atıfları ırksal unsurlar yüzünden daha da kalınlaştı. Belçikalılar Tutsi elit zümre aracılığıyla iktidarını yürütüyordu ve iki grup arasındaki iktidar kaynaklarına ulaşma farkları ortalamada artıyordu. Belçikalılar siyasi makamlara geçebilecek klanların sayısını azalttılar ve Hutularm başta olduğu klanları kenara ittiler. Devlet memurlarının yüzde 95'i, 45 şeften 43'ü ve 559 altşeften 549'u artık Tutsiydi (Des Forges, 1999: 37). Tutsilerden ve Hutulardan çoğu bu ırksal modeli içselleştirdi ve Hutular Tutsilerin onlardan daha güzel olabileceği hissinden kurtulmak için çaba harcamak zorunda kaldılar (Malkki, 1995: 82-6). Ayrıca Belçikalılar ırksal, siyasi, hukuki ve eğitimsel ayrıcalıkları dondurarak etnik hareketliliği azalttılar. 1933'ten itibaren herkes Tutsi, Hutu ya da Twa olduğunu gösteren kimlikler taşımaya başladı. Altmış yıl sonra bu kimlikler soykırımda ölümcül bir şekilde kullanılacaktı.

Belçikalılar Avrupa-Afrika ırk ayrımını Afrikalılar arasındaki herhangi bir ayrımdan çok daha önemli bulduğundan, hem Hutular hem de Tutsilere amansızca boyun eğdirilmişti. Bu yüzden, Belçika egemenliği zayıfladığında bu iki grup birleşerek özgürlük talep ettiler.

Klanları ve bölgesel grupları siyasi partiler haline geldi. Bun^rm Kadarında genelde Tutsiler.vardı fakat her iki etnik grup da partiler için seferber oldu. Belçikalıların geçiş döneminde Afrika siyasi kuramlarını etki altında tutmak için Fransızlar ya da Ingilizler kadar kaynakları yoktu, üstelik bölgede koruyacak değerli madenler de yoktu. Baskı altında kalınca sömürgecilik sonrası kurumlar üzerinde pek düşünmeksizin çekip gittiler. Bu trajik bir karardı, zira Belçika'nın kendisi eştoplumsalcılık deneyimine sahipti: Flaman ve Valon-Fransız toplulukların hakları anayasada ve merkezi hükümette sağlama alınmıştı. Bu tarz bir yapılanma iki sömürgede işe yarayabilir, büyük ihtimalle Hutularm egemenliğindeki (demokratik olursa) bir siyasi süreçte Tutsi azınlığın hakları toptan sağlama alınabilirdi.

Sömürgedeki gerilimin ikinci artışı Belçika politikalarındaki değişimden kaynaklanıyordu. 1950'lerin sonunda Belçika, sömürgelerinde çoğunluk demokrasisine geçme baskısı altında kalmıştı. "Bir insan, bir oy", "çoğunluğun egemenliği" sloganları hem kıtadaki hem de yeryüzündeki kurtuluş hareketlerine hakimdi. Her iki sömürgedeki BM ile Katolik ve Protestan kiliseleri, küçük Belçika ve Tutsi azınlıkların Hutu çoğunluk üzerindeki tahakkümünden rahatsızlık duymaya başlamıştı. Sömürgede iki yılda bir yapılan BM teftişleri Hutuları cesaretlendirirken, ilerici Sosyal Katolikler de okullar ve sendikalar aracılığıyla onları etkiliyordu. Sömürgeler bağımsızlığa yaklaşırken, Ruan-da'daki Belçikalılar -Burundi'dekinin aksine—çoğunluktaki Hutuları himaye etmeye başladılar. Eğitimin yaygınlaşması ve kamu istihdamı, Belçikalıların yerel tarihle ilgili görüşlerine sömürge karşıtı bir açı getiren genç Hutular üretti. Tutsilerin daha önceki feodal sömürgeciler olduğunu düşünüyorlardı. Malkki Hutu mülteci kamplarında eski sömürge karşıtı hikâyenin yeni bir versiyonunu duymuştu: Yabancı Tutsiler "hile" ve şiddetle toprağı "hak sahibi yerlilerden" ya da "insanlardan" "çalmışlardı". Sonra da bu insanlara Tutsilerin dilinde "köle" ya da "hizmetçi" anlamına gelen "Hutu" adını vermişlerdi (1995: 58-71). Hutu elitleri "yerli" ve "proleter" halk olmaktan bahsediyordu. Onlara göre artık çoğunluktaki halk fiilen kendilerinin olan ülkede egemen olmalıydı. Prunier'e (1997a: 403-4) göre bu anahtar sözcük şu anlama geliyordu: "Yönetecek kişinin Hutu olması gerekir ve çoğunluk halkın adına yönetecek kişi her kimse, tanımı gereği demokratiktir." Organik demokrasinin bu versi-. yonunda, orada oturan fakat gerçekten yerli olmayan Tutsilerin yurttaşlıktan atılması yönündeki potansiyel talep gündeme geliyordu. Hutular geleneksel Belçika-Tutsi devletine alternatif olarak kendi devletlerini akla yakın ve ulaşılabilirlik potansiyeli taşıyan bir şekilde talep ediyordu.

SÖMÜRGE-SONRASI REJİMLER

1959'da Belçika yönetimi teklemeye başlamıştı. Ruanda'daki ekonomik huzursuzluk Hutularm ayaklanmasına yol açtı. Mbonimpa (1999) bu ayaklanmayı Fransız ya da Rus devrimlerine eşlik edenlere benzer bir köylü jacquerie'si[2] olarak tanımlar. Tutsi elitler ayaklanmaya baskıyla karşılık verince, huzursuzluk ekonomik olmaktan ziyade etnik ve siyasi bir biçim aldı. Bir Tutsi gençlik hareketi üyelerince Hutu liderlerinden birinin öldürülmesinin yarattığı sosyal patlamada yüzlerce Tutsi öldürüldü. Newbury (1988: 9, 10.

Bölümler; 1998: 13), şiddetin tüm Tutsilere değil, eğitimli ve siyaseten güçlü Tutsi klanlarına yönelik olduğunu belirtir. Liberal Tutsiler de her iki taraftan dezavantajlılar adına hareket ediyordu. Fakat katliamlar etnik kutuplaşmayı artırdı. Hutular bu kutuplaşmayı "muazzam bir kurtuluş" diye hatırlarken, Tutsiler "felaket" diye hatırlıyordu (Mbonimpa, 1999). 10.000 Tutsiyi paniğe sürükleyerek baskı altında göçlerine sebep oldular. 1961'de Hutu milliyetçileri Ruanda devletinin Afrikalı kısımlarını ele geçirdi; büyük ihtimalle Belçikalıların da rızası alınmıştı. Belçikalılar ertesi yıl çekildi, devletin idaresini Hutulara bıraktı, Tutsiler de siyasi düzenin yeni kurallarına direnmeye başladı.

Böylece iki devlet arasındaki etkileşimlerde şiddetin dozu arttı. Ruanda darbesi Burundi'deki Tutsi elitlerde travma yaratmıştı. Bağımsızlık elde edilince iktidarı terk etmemeye kararlıydılar. 1962'de başkaldırılar ve cinayetler paramiliter Tutsi gençlik hareketi JNR'yi Hutu Katolik sendikacılarla karşı karşıya getirdi. 1965'te Hutu askerlerinin ayaklanması başarısız olunca yine katliamlar yapıldı. Tutsi elit zümresi orduyu ve devlet dairelerini Hutulardan temizledi, böylece onların daha fazla misillemeyle yanıt vermesine yol açtı, bu da Tutsi elitin ordu yoluyla baskısını daha da artırdı. Etnik çoğunluk yerine siyasi çoğunluğun daha sağlıklı bir demokrasi anlamına geleceğini (gayet haklı olarak) iddia ediyorlar ve onlara çoğunluk desteği verecek kendilerine bağlı Hutular yetiştirmeye çalışıyorlardı. Böylece hem ılımlı Tutsi hizipleri ile baskı yanlıları arasmda, hem de mevcut eğitim ve istihdam yapısıyla başarıya ulaşmayı isteyenler ile hoşnutsuz Hutu milliyetçileri arasmda siyasi çatışma başladı (Le-marchand, 1995a: 76-105)

Tutsiler arasındaki ayrışmalar Hutu milliyetçilerini direnmeye teşvik etti. Ülkeler arasındaki ilişkilerin ikinci sertleşmesinde Ruanda (ve Zaire) mültecileri pek çok silahlı militan sağladı. Bunların eylemleri neticesinde Tutsiler içinde baskı yanlısı hizipler ağırlık kazandı. Devlet şiddetinin tekeli Tutsilerde olduğu için baskı kısa vadede işe yarayabilirdi; fakat uzlaşma şartları çok belirsizdi. Böylece 1972'deki korkunç Burundi katliamlarında doruğa ulaşan bir geri dönüşsüz sarmala girildi. Karmaşık hizipleşmenin yanı sıra altta yatan bir etnik kutuplaşma mantığı da vardı, iki radikal grubun karşılıklı kışkırtmalarına dayanan bu kutuplaşma her seferinde karşı taraftan daha radikal tepki alınmasına yol açıyor ve tarafların kendi etnik topluluğundaki gücünü artırıyordu. Askeri güç tekeli Tutsilerdeydi (aynı zamanda ordu silahlarını paramüiterlere de akıtabiliyorlardı), Hutular ise herhangi bir demokrasi rejiminde sayısal üstünlüğe sahip olabilecek durumdaydı. Bu yüzden her iki radikal grup da akla yakın ödünsüzlük stratejileri izliyordu.

Burundi aynı zamanda Ruanda'yı da etkiliyordu. Burundi'de Tutsilerin baskı uygulaması Ruanda'daki Hutuları radikalleştiriyordu. 1962'deki yeni Ruanda devletine Hutular hakim olmasına rağmen, çok-partili sistem pek çok Hutuya ülkeyi bölüyormuş gibi görünüyordu. 1973'teki askeri darbe Başkan Habyarimana'nın yönetiminde bir tek parti diktatörlüğü getirdi. 21 yıllık diktatörlükte "çoğunluk demokrasisi" ve "Hutu Gücü" sloganları saygınlık kazandı. Bu yüzden 1960'larda ve 1970'lerde her iki ülke de ciddi etnik ayrımcılığa kitlenmiş durumdaydı, kolluk kontrolünde baskı uyguluyordu ve zaman zaman baskı altında dış göç patlamaları yaşanıyordu. İki ülke birbirinin aynadaki aksi niteliğinde olduğundan, birbirlerinde "güçlü kanıt etkisi" yarattılar ve iki etnik grup çifti arasındaki

karşılıklı güvensizliği daha da artırdılar (Hintjens, 1999: 279; Lemarchand, 1995b: 407; OAU, 2000: prg. 3.23-3.29). Sorunların körüklenmesinde sınır bölgeleri genelde önemliydi. Sınır bölgesinde yaşayanlar kendilerini tehdit altında hissediyordu ve eziyet görmüş mülteciler içinden daha çok etnik şiddet suçlusu çıkıyordu. Harita 14.1'de gördüğümüz üzere, Burundi radikalleri özellikle kuzeydeki Ruanda sınırı bölgelerinden çıkıyordu (Hutu ve Tutsi mültecileri birbirlerinin sorunlarının kaynağı niteliğindeydi). Zaire sınırına bitişik bölgelerden de, daha az olmakla beraber radikaller çıkıyordu. 1988 ve 1991'deki büyük Burundi katliamları ve 1993'teki ana Hutu seçim başarısı sınır bölgelerinde gerçekleşmişti (Lemarchand, 1995a; 120-2, 153-5; Reyntjens, 1994: 55-61, 232-43). Daha sonra Ruanda soykırımında da benzer örüntüler göreceğiz.

iki devlet birbiriyle çatışmamaya özen gösteriyordu. Onun yerine, Hintjens'in (1999) dikkat çektiği üzere, bir "önleyici, içeride misilleme" kısırdöngüsü vardı. Her iki hükümet de zülüm gören etnik grup üyelerine yardım etmek yerine kendi ülkesinde misillemeye başvurmuştu. 1994'te Tutsiler her iki rejimi de ele geçirinceye kadar bu kısırdöngü devam etti. OAU (2000), "iki ülkenin hiçbir zaman savaşmaya niyet etmemesinin sebebi tam bir sırdır", diyordu. Fakat bu durum gösteriyor ki, etnisite aktörlerin etnik gruba neye mâl olursa olsun, hangi yoldan olursa olsun bağlılığını getiren değer akılcılığı (Max Weber'deki anlamıyla) ya da aşkın etnik ideoloji yaratacak kadar öne çıkmamıştı. Siyasi iktidarın araçsal akılcılığı etnik dayanışma ideolojisinin altını oyuyordu. Hutu çoğulcu demokrasisinin ya da Tutsi uygarlığının ideolojileri sadece kendi devletini ele geçirmeyi hedefliyordu. Yurtdışında olan aynı etnik gruptan insanların çektiği eziyet kınanabilirdi, fakat savaş sebebi değildi. İyi araçsal sebeplerle savaştan uzak durmak gerekiyordu. Devletlerin istikrarı devam ettiği müddetçe elitler büyük ihtimalle böyle akıl yürütecektir.

Fakat bunlar gibi kalkınmakta olan ülkelerde siyasi iktidar aynı zamanda ciddi ekonomik kazanç demektir. Afrika araştırmacıları kıtaya yayılmış bir "devlet sınıfı"nın hakim olduğu "babadan kalma" ya da "prebendal" devletlere dikkat çekerler (örn. İbrahim, 1999). Orta Göller bölgesinde Zaire/Kongo'nun Mobutu ve Kabyla rejimleri devlet sınıfının yozlaşmasının en büyük örneğidir. Fakat Ruanda ve Burundi de bundan etkilenmişti. Dış yardımdaki artışın da etkisiyle bu iki çok yoksul ülkede ekonomik kalkınma başladı. Habyari-mana iktidarı aldığında, Ruanda'da dış yardım GSMH'nin sadece yüzde 5'ini oluşturuyordu. Bu oran 1991'de yüzde 22'ye ulaşmıştı ve devletin sermaye bütçesinin yüzde 75'ini oluşturuyordu (OAU, 2000: prg. 4.20). Başka kalkınmakta olan ülkelerdeki gibi, yardım ve yatırım büyük ölçüde devlet ve yarı-devlet aktörlerince yönlendiriliyordu. "Afrika'nın pek çok yerinde olduğu gibi Ruanda'da da yeni elitlerin hızla zenginlik biriktirmesinin tek değilse de ana yoluydu" (Uvin, 1998: 21-3, 40). Bu elitler olağanüstü ölçüde tek-etnisiteliydi -Burundi'de ağırlıklı olarak Tutsi, Ruanda'da ise Hutu. Habyarimana'nın kendi iktidarının temeli ise daha dardı, Ruanda'nın 11 vilayetinin sadece l'i olan Gisenyi'deki himaye şebekelerine bağlıydı; fakat aynı zamanda kuzeybatıdaki komşu vilayetler Ruhengeri'ye doğru yayılıyordu. Harita 14.1'de bunu görmek mümkün.

Hutular arasında da bölgesel bir iktidar değişikliği ortaya çıkmıştı. Önceki Hutu rejiminin (Kayibanda rejimi) iktidarının temeli orta-güney, yani Gitara-ma ile Butare vilayetlerinin

bir kısmıydı. Fakat artık kuzeybatı himaye-yozlaş-ma sistemi, devletin ve kalkınma yardımı kaynaklarının gözde Hutu azınlığına gitmesine yol açıyor, Tutsi elitin ticaret temelli zenginliğine rakip çıkıp sonra da bu zenginliği geride bırakıyordu. Zenginliğe giden yol siyasi iktidardan geçtiği için Ruandalı Hutular artık gerçekten proleter bir millet değildi. Fakat artık Hutularm çok azı çeşmenin başında kana kana su içebildiği, onlar da esasen kentte yaşayan eğitimli kuzeybatılılar olduğu için ortalama Hutular ortalama Tutsilerden daha yoksul kaldılar ve proleter ideolojisinin daha potansiyel alıcıları haline geldiler. Ruanda'nm tüm mille collines'inde, yani "bin tepelerinde"[3] sıradan polisler, okul hademeleri, kamulaştırılmış şirketlerin işçileri ve işlerini siyasi sınıfa borçlu alt düzeyde başka yiyiciler vardı. Yoksul da olsalar hiç himaye görmeyenlerden daha iyi durumdaydılar. Himaye şebekeleri binlerce kişiyi harekete geçirebiliyordu. Etnik eşitsizlikler Burundi'de daha belirgindi. Tutsiler hâlâ siyasi, askeri ve ekonomik güç tekelini ellerinde bulunduruyorlardı. Ekonomik güç ilişkileri soykırımın örgütlenmesinde ve yürütülmesinde anahtar rol oynayacaktı. Bu iki temizlik vakasında etnik ideolojinin ağırlığını

HARİTA14.1. Ruanda ve Burundi'de vilayet ve eyaletler

abartmamak önemlidir. Aynı zamanda etnik bir ekonomi de söz konusuydu. Fakat burada

etnisite sınıfa baskın çıkmamıştı; esasen ikisi birbirine karışmıştı ve sınıf çıkarı etno-milliyetçi ideolojinin arkasına gizlenmişti.

1959'daki cinayetler mülteci akışını başlatmıştı; ayrımcılık ve şiddet yüzünden akış devam etti. Göçmenler arasındaki çok sayıda eski asker, Ruanda'yı işgal etmeyi planlayan Tutsi emperyal revizyonizminin çekirdeğini oluştur-

du. 1963 ve 1967'deki ilk iki girişimleri boşa çıkınca Ruanda'daki Tutsilere yönelik misilleme niteliğinde şiddet dalgaları yaşandı. Bu yıllarda neredeyse

20.000 Tutsi güya işgalcilerin işbirlikçileri oldukları için öldürüldü. 1973'te Habyarimana'nın rejimi devlet sektöründeki Tutsileri tasfiye edince yeni bir şiddet patlaması oldu. 1970'lerin sonunda neredeyse yarım milyon Tutsi ülkeden kaçtı. Fakat devlet sektörü artık büyük ölçüde Tutsilerden temizlenmiş olmasına rağmen, 1979 ile 1990 arasmda çok az cinayet görüldü. Her iki topluluk da örtük bir iktidar paylaşımını kabul ettiyse -Hutu eliti devleti ve kalkınma fonlarını hakimiyetinde tutarken, Tutsiler devlet dışı özel sektörün büyük bir kısmını elinde tutuyordu- sömürgecilik sonrası Afrika'da beyazlar ile siyahlar arasındaki iktidar paylaşımının niteliklerinden biri olan kuşkulu bir arada var olma uzlaşmasına varılmış olabilirdi. Artık her iki topluluk da bölünmüş durumdaydı. Hutu radikalleri yerli olmayan Tutsilerin tümden vatandaşlıktan atılması gerektiğini savunuyordu. Fakat Habyarimana rejimi iktidardaydı ve kalan Tutsilerin vatandaşlığına müsaade etti. Hattâ Hutular kamu sektörünü kontrol ettiği ve ülke dışına göçen Tutsilerin geri dönmesine izin verilmediği müddetçe etnik barışma süreçlerini bile destekledi. Tutsi tarafında ise, Ruanda'da kalanlar bu force majeure'ü[4] kabul ettiler. Henüz soykırımdan korkmak için pek sebep yoktu.

ETNİK ÇATIŞMADA ARTIŞ, 1985-93

Bundan sonra Ruanda birbiriyle bağlantılı üç küme dış istikrarsızlaştırıcı baskı hissetmeye başladı -Burundi'nin, Tutsi istilasının ve uluslararası toplumun yarattığı baskılardı bunlar. Burundi'de Tutsi rejimi ölümcül baskıya başvurarak kararlı bir şekilde iktidara tutunmuş, Hutulardan bazılarını da siyasi himayecilik şebekelerine sokmuştu. Çok az Hu tunun kabul edildiği ordunun silahları Tutsi iktidarının kalesi sayılıyordu. Her iki grupta da önce şehirlerde, sonra taşrada etnik bilinç arttı. Ruanda'nın aksine, cinayetlerin karşılıklı bir mantığı vardı: Kanlı Hutu başkaldırıları daha da kanlı yöntemlerle bastırılıyor, Tutsi eliti siyasi muhalefeti sonlandırmak için liselilere kadar tüm eğitimli Hutuları imha etmeye çalışıyordu. Etnik amaçla yürütülen bu siyasikırımda başı çekenler ordu ve ana Tutsi partisinin gençlik kolu, Ruanda'dan Tutsi mülteciler, öğrenciler, hattâ okul çocuklarıydı. Tutsi eliti ülkeyi Hutulardan temizlemek istemiyordu. Alt sınıfa ihtiyaçları vardı. Aşırılıkçı Hutular devleti ele geçirip kendi devletleri haline getirmek istiyorlardı. Yine de bazı alanlarda cinayetler daha büyük ayaklanmalara yol açtı ve çatışmalar şiddetlenerek yerel soykırım patlamalarına dönüştü. Pek çok Hutu Ruanda'ya kaçtı. Bazıları Burundi'ye gerilla baskınları düzenledi, diğerleri Ruanda siyasetinin alta kademelerine dahil oldu ve Hutu radikalliğini kabul etti (Lemarchand, 1995a, 1995b; Reyntjens, 1994).

1990'daki Tutsi istilası etnik barış sürecine en büyük darbeyi vurdu. İstilacı ülke, misillemeyle karşılaşma ihtimali olmayan ve sorunlu Tutsilerin-den kurtulmak isteyen Uganda'ydı. Dışarı göçen Tutsiler 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında yürütülen Uganda iç savaşında Musuveni'nin muzaffer ordusunun kilit parçalarından birini oluşturuyordu. Diğer Kinyarwanda konuşan halkların arasmda Uganda'ya yerleşmiş olabilirlerdi. Fakat Ugandalıların çoğu onlara hınç duyuyor, kamu sektöründe yükselmelerine ve toprak üzerinde işgalcilik hakkı taleplerine engel çıkarıyorlardı. Tutsiler tekrar Ruanda'ya doğru itiliyordu. Başkan Musuveni bu sevilmeyen silahlı adamlardan kurtulmak için onlara Ruanda'yı tekrar fethetmek için bir ordu, yani RPF'yi oluşturmalarında yardım teklif etmişti (Mamdani, 2001: 6. Bölüm; Otunnu, 1999). Bu ordu 1990 Ekimi'nde Ruanda'yı kuzeydoğusundan istila etti. Bu akın çok kötü hazırlanmıştı ve çabucak yenildi, ama RPF 1991'de Uganda sınırında tekrar toplandı ve 1992 ile 1993'te Ruanda içlerine daha başarılı saldırılar düzenledi. Ancak Fransızların Hutu rejimine askeri yardımı sayesinde RPF bu safhada geri püskürtülebildi.

Bu savaş Hutu Gücü ideolojisini popülerleştirdi v:e ırksallaştırdı. Tutsiler yine Ruanda'daki yerli Hutu halkına saldıran yabancı istilacılar gibi davranıyordu. Savaş koşulları Hutu rejimine, özellikle de istilada kendilerini en çok tehdit altında hisseden kuzeybatıdaki radikallere "karanlık ve sis" imkânını sağladı. Savaş dönemi yurtseverliğinin meşrulaştırdığı sansür ve divan-ı harp kisvesi altında Tutsileri ve RPF'nin diğer suç ortaklarını topladılar, büyük bir kısmım da öldürdüler. Pek çok genç Tutsi, istilacılara katılmak için kuzeye kaçtı. 1990-2'de 200.000 Hutu güneye kaçmıştı, 1993'te ise 1 milyon kişi daha kaçtı. Nüfusun neredeyse yedide biri artık evsiz ve küskündü. İki etnik gruba ait olmak, ancak Hutu cephesinin arkasında sıkışan Tutsiler için geçerliydi (Mamdani, 2001: 186-92; Melvern, 2000: 57; OAU, 2000: prg. 6.20). Gerçi savaş orta derecede düzene girmiş iki rejim arasmda yürütülmüştü. RPF biçimsel bakımdan daha çokkültürlüyken, Habyarimana Tutsilere egemen olma arzusundan vazgeçmedi. Uluslararası baskı - teşvikler ve kalkınma fonları da baskının bir parçasıydı—tarafları 1992'de Tanzanya'daki Arusha'da pazarlık masasına oturttu. Böylece 1993'te geçici iktidar paylaşımı anlaşmaları yapıldı.

Fakat diğer yandan yıkıcı uluslararası baskılar da vardı. Bunlar ilk etapta ekonomik, sonra da siyasiydi. 1985'ten sonra dünyada meta fiyatlarının çöküşüyle kahve fiyatları 1989-90'da yüzde elli düştü, kalay ve çay fiyatları daha tedricen azalmıştı. Ekonomi yerlerde sürünüyordu ve Habyarimana borçlarını kapatmak için Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nm 1990'da yaptığı katı yapısal uyum programını kabul etmek zorundaydı. Bu neoliberal "şok terapisi" durumu aniden kötüleştirdi, hemen her hanede ciddi bir gelir kaybı yaşandı (OAU, 2000. 5. Bölüm; Uvin, 1998: 4. Bölüm). Rejim içinde hoşnutsuzluk arttı. Taşradaki işsizlik ve borçlar genç adamları şehirlere akın etmeye, ekonominin kırıntılarından bir şeyler kapabilmek için çaresizce sokaklarda gezinmeye zorlamıştı. Milli Devrimci Demokrasi Hareketi (MRND) rejimi kamusal iş projeleriyle onları istihdam etmeyi denedi. Ekonomik zorluklar hoşnutsuzluğu artırdı, fakat bunun için Tutsileri suçlamanın aslında bir anlamı yoktu. Gerçi daha dolaylı bağlantılar yok değildi. Ekonomik

hoşnutsuzluk rejimi zayıflatmış ve istikrarsızlaştırmıştı. Gördüğümüz üzere, böyle bağlamlarda etnik ilişkiler için tehlikeli bir durumdu bu.

Siyasi baskılar dünya çapında komünizmin çöküşünden kaynaklanmıştı ve Batı tipi demokratikleşme yönünde baskıları artırıyordu. Burundi ve Ruanda rejimleri -zaten içeriden baskılar sebebiyle de- taviz vermeye başladılar ve diğer partilerin seçimlere hazırlanmasına izin verdiler. Daha önce vurguladığım gibi, siyasi partiler etnik gruplar temelinde örgütlenirse demokrasi etnik gerilimleri ve şiddeti artırabilir. Burundi'de uluslararası baskı Tutsi rejiminin 1993'te başkanlık seçimlerini riske atmasına yol açtı. Başkanın önderlik ettiği esasen Tutsilerden oluşan parti, yine esasen Hutulardan oluşan bir partiyle karşılaştı. Tutsi elitlerin çoğu “kendi Hutularınm... aşırılıkçılara” direneceğinden emin görünüyordu; fakat seçim yeterince etnik çizgide olduğu için Hutu aday kolayca seçimleri kazandı. Tutsi başkan yenilgiyi kabul edip görevi devretmesine rağmen Tutsi ordusu itiraz etti. Büyük ölçüde yoksul ve işlerini (ayrıca silahlarını) Hutulara kaptırmaktan korkan Tutsilerden oluşan ordu yeni başkanı öldürdü, kendi rejimini kurdu ve yeni hükümeti desteklemiş olan Hutuları ve Tutsileri sistematik bir şekilde öldürmeye başladı. Bu siyasikırım yine Hutula-rın Ruanda'ya göç etmesi yönünde baskı yarattı. Bu Hutular yine Hutu Gücü militanlarına düşük kademeden kadro sağladı.

Ruanda 1991'de, uluslararası baskılara ve içerideki ekonomik hoşnutsuzluğa yanıt olarak çok partili bir yapıya doğru kaydı. Ruanda'nm son derece gelişmiş bir sivil toplumu, siyasi alternatifler yaratmaya yeterli bir örgütsel hayatı vardı. Dernekler, partiler, dergiler ve risaleler dört bir yanda peyda oldu (Nsengimana, 1995). Habyarimana kendi partisi MRND'yi seçimlere daha uygun hale getirdi. Radikal Hutu Gücü partileri de ortaya çıktı ki, aralarından en dikkat çekeni Cumhuriyeti Savunma Koalisyonu'ydu. Bunların MRND üzerindeki baskısı bazı hiziplerin radikalleşmesine yol açtı. Ilımlı partiler etnik eşitsizliklerden ziyade sınıfa vurgu yapıyor, savaşı durdurmak için Hutularm yanı sıra Tutsileri de saflarına katmaya çalışıyordu. Devlet sınıfının sömürüsünden hoşnutsuz Tutsileri ve Hutuları birleştirmenin en bariz yolu sınıfsal söyleme başvurmaktı. Fakat bunun için de ılımlıların düşman RPF ile müzakere etmek gibi tehlikeli bir oyun oynaması gerekiyordu. Fakat sosyalist smıf söylemleri Afrika'da uzun yıllardır olumlu karşılanmış olmasına rağmen, uluslararası düzeyde sosyalizm düşüşteydi. Afrika sosyalizmi zayıflamıştı ve siyasi partiler sınıf temelli olmaktan ziyade hamiliğe yakınlaşmıştı ve makamın ganimetlerini toplamak üzere etnik-bölgesel koalisyonlar örgütleme peşindeydi.

Afrika'da güçlü parti rekabeti çoğunlukla sokaklarda partilerin gençlik kollarının şiddetiyle sonuçlanır. İktidardaki MRND yürüyüşler yapmak, protesto toplantıları düzenlemek ve toplantıları aksatacak bir gençlik hareketi yaratmak için düzenlediği kamu gençlik işleri programıyla sokak çocukları arasında futbol kulüpleri örgütlenmesinde rol oynadı. Bu faaliyetler düşük dereceli şiddette çıraklık eğitimi sağlamıştı, sonra da güya istilacıların suç ortakları olmakla suçlanan muhalefet gruplarına fiziken saldırı noktasına geliniyordu (Reyn-tjens, 1995: 57-8; Wagner, 1996: 30-3). Tambiah (1996) ve Brass (1997) sert çekişmeyle geçen seçimler ile topluluk şiddeti arasmda bir bağıntı algılamışlardır; Hindistan, Sri Lanka ve Pakistan'da gerçekleşen bu tür durumlarda şiddete başvuran

gençlerden oluşan "kiralık kalabalıklar" da işin içine karışıyordu. Ruanda'da artık kutuplaşmış bir toplum vardı, bir istila yaşanmıştı, hükümet tek parti kontrolünü kaybetmiş ve şiddet tırmanmaya başlamıştı. Seçimler nefret doğurdu ve gençlik hareketleri arasındaki çatışmalar bazı eyaletlerde kamu düzeninin bozulmasına yol açtı. Artık binlerce Ruandalı çözümün şiddet olduğuna inanıyordu. Habyarimana'mn otoriter rejimi de çok barışçıl değildi, fakat demokratikleşme, tez lc'de görüldüğü üzere, işleri kötüleştiriyordu.

Habyarimana rejimi bu baskılar altında parçalanmaya başladı (tez 5). 1992'de muhalefet partilerinin liderleri bir koalisyon kabinesine alındı ve farklı bakanlar farklı politikalar izlemeye başladı. Başkan askeri yenilgiyle karşı karşıya olduğunu düşündüğü için Tanzanya, Arusha'da düzenlenen uluslararası barış müzakerelerinde tavizler verdi. Fakat delegasyon tutarsızdı. "Küçük Ev" üyeleri (bkz. daha sonra) düşmanla yapılacak herhangi bir iktidar paylaşma anlaşmasının devlet sınıfı olarak egemenliklerini sona erdireceğini biliyordu; muhalefet partisi üyeleri barış istiyordu; başkan da iki görüş arasmda gidip geliyordu. Buradaki anlaşmazlıklar 1993 Temmuzu'nda koalisyon hükümetinin düşmesine yol açtı. Net bir seçim zaferini arkasına almayan geçici bir devam hükümeti Arusha Anlaşması'nı imzaladı -ama sadece bir gün dayanarak soykı-nmda kaybolup gitti. Savaşı kazanmakta olduğuna inanan RPF sert taleplerde bulunmuştu. Yenilgiden korkan Habyarimana sonunda bu talepleri kabul etti.

Fakat Arusha Anlaşması pek çok Hutunun sindiremeyeceği şartlar içeriyordu. Radikal Hutu Gücü partilerini iktidar paylaşımından dışladılar. Bu büyük ihtimalle hataydı (gerçi geriye dönüp bilgece konuşmak kolaydır); çünkü anlaşmaya uyulursa her şeylerini kaybedeceklerdi. MRND de kabinedeki kontrolünü kaybedecekti. En kötü darbe ise ordunun yüzde 60 Hutu, yüzde 40 RPF olması, fakat subayların yan yarıya olması şartıyla vurulmuştu. Bunun anlamı her rütbeden 20.000'den fazla Hutunun işsiz kalmasıydı; üstelik bunların çoğu genç, miras almamış oğullardı. Bu şartı reddedenler sadece Hutu sertlik yanlıları olmadı. Birden fazla vakada Habyarimana kendi diplomatlarının kabul ettiği barış şartlarını reddederek radikallerden yana tavır aldı (Jones, 1999). Artık durağan bir iki taraflı mücadele yoktu; bölünmüş bir rejim, bir o kadar hizipleşmiş Hutu muhalefeti ve Tutsi göçmen ordusu arasında akışkan bir üç taraflı mücadele vardı (Gasana, 1995; OAU, 2000: 8. Bölüm; Prunier, 1995: 99). Anlaşma şartlannm hayata geçmesi için tüm tarafların kendi halkını disipline edebilecek tutarlı aktörler olması gerekiyordu. RPF bunu yapabilirdi, çünkü bir ordu disiplinine sahipti. Fakat ne Ruanda hükümeti ne de muhalefet partileri yapabilirdi, çünkü artık hepsinin içinde radikal hizipler güçlenmişti; anlaşma konusunda fikir birliği yoktu. Anlaşma, Ruanda'da ılımlı bir siyasi merkez inşa edilebileceği varsayımım temel alıyordu, fakat etnik seferberlik ve militarizasyon baskısı yüzünden bu merkez parçalanıyordu (Khadiogala, 2002: 492). BM Güvenlik Konseyi de anlaşmayı askeri güçle desteklemeye gönüllü değildi. Bir kez daha tehlikeyi yaratan istikrarlı, tutarlı ve totaliter bir devlet değil, zayıflayan ve bu vakada kısmen demokratikleşmekte olan, ama hizipleşme ve radikalleşmeden mustarip bir devletti.

SOYKIRIM ÖNCEDEN PLANLANMIŞ MIYDI? KÜÇÜK EV VE ÖNCEDEN PLANLAMA

Gözlemcilerin çoğu, 1994 Nisan ayında başlayan soykırımın son derece organize olduğunu ve Hutu radikal elitleri tarafından önceden planlandığını öne sürmüştür. Hintjens (1999), Nazilerin Holokost master planıyla tekrar tekrar kıyasladığı özenli bir planlamanın altım çizer. Des Forges (1999: 95-128) 1990-4 yıllarında tutarlı bir master plan geliştirildiğini ve bu planın 1990 istilasından kısa süre sonra kafalarda şekillendiğini düşünür. Longman (1999: 352) bir master plan tespit eder; fakat tarihini ileri atarak 1994 yılının Ocak ayında yapıldığını belirtir. Arusha'daki BM Savaş Suçları Mahkemesi oturumundaki suçlamalarda da benzer bir görüş ağırlıktadır. En sonunda açığa çıkanın ne olduğunu bildiğimizden, geriye bakıp önceki şiddet artışlarını tek bir planlı sürecin aşamaları olarak görmek cezbedici görünür. Fakat böyle bir bakış hatalı olacaktır. Rejimin tutarlılığını, ardından başkanmı yitirmiş olması, bir darbe yaşayıp yeniden yapılanmış olması, neredeyse hiç kimsenin önceden beklemediği fakat sıradan Hutularm hislerinin radikalleşmesiyle paralellik taşıyan bir radikalleşme yaşanmış olması daha büyük bir ihtimaldir. Ardından fırsat ve tehdit karşısında radikal elitler ve militanlar doğaçlama yoluyla soykırıma başvurmuştur. A planı olarak uzun süre akıllarda soykırım yoktur. Bu görüşümde yalnız değilim (Mamdani, 2001; Mbonimpa, 1999; OAU, 2000: 7. Bölüm). Fakat bu tartışmayı bir sonuca bağlamadan önce soykırımın ortaya çıkışını izah etmemiz gerek.

Araştırmacıların çoğu soykırımın iktidardaki MRND parti-devlet içindeki bir lider kliği tarafından önceden planlandığını düşünür. Bu kliğe öteden beri Akazu, ya da "küçük ev" denir. Küçük Ev daha sonra diğer Hutu Gücü hiziplerinden yardım görmüştür.[5] 1998'deki BM Savaş Suçları Mahkemesi'nde başkanın kendi partisi olan MRND'nin 18 üst düzey yetkilisini de içeren bir komplodan söz edildi. Güya bunlar 1990 sonundan 1994 Temmuz'una kadar, "sivil Tutsi nüfusunu imha etme ve muhalefet üyelerini ortadan kaldırıp iktidarı garantileme planını hayata geçirmek üzere... komplo kurmuşlardı" (Ubutabera, No. 46, 28 Eylül 1998). Tutsi istilası radikalleri daha uç önlemler almaya itmişti. Birkaç kişi, istilacıların suç ortağı olan tüm Tutsileri imha etme talebinde bulundu: 15 yılda gerçekleşen üç Tutsi istilası salt zorla ülke dışına göç ettirmekten fazlasını gerektiriyordu; zira göç edenler silahlanmış olarak geri dönüyordu. Bu sorunu ancak toplu katliamla çözebilirlerdi. Ahlaki tabuları yıktıklarının farkındaydılar; fakat bu cinayetlerin kendini savunma olacağını -yerli proleter ülkede çoğunluk demokrasisinin savunulması olacağını- düşünüyorlardı.

Devlet sınıfı olan komplocuların ekonomik gerekçeleri de vardı. Küçük Ev ilk başta Habyarimana'nm karısının ait olduğu klanın hamilik şebekesi olarak ortaya çıkmıştı, işbirlikçi tarih profesörleri de soyağacını sömürgecilik öncesi Hutu kraliyet ailesine bağlayarak Küçük Ev'e meşruluk kazandırdı (Hintjens, 1999: 259). Evin merkezi Gisenyi vilayetiydi. Hükümetin en üst makamlarının üçte biri, ordu ve emniyet birimlerinin üst düzey yetkililerinin çoğu, üniversite profesörlerinin ve yüksek lisans yapanların büyük bir kısmı Gisenyi'dendi.

Komşu vilayet Rusengeri de tüm bu elit konumlarda fazlasıyla temsil ediliyordu (Des Forges, 1999: 47, 71). Fakat Küçük Ev'in iktidarı iç savaş yenilgisinin, Arusha iktidar

paylaşımı formüllerinin ve rakiplere de hamilik imkânı verecek çok partili sistemin tehdidi altındaydı.

İdeolojik İktidar

Bazı Küçük Ev üyeleri kısmen ideolojik görüşlerinden, kısmen devlet sınıfı konumlarını korumak istediklerinden, 1990'daki Tutsi istilasından sonra dört iktidar kaynağının hepsini radikalleştirmişti. En ciddi radikalleşmeler 1993 Ağustosu'ndaki Arusha Anlaşması'ndan sonra gerçekleşti. Komplocuların merkez kadrosunda bile Hutu radikalleşmesi gerçek Tutsi tehditlerine tepki olarak ortaya çıkmıştı. İdeolojik güç alanına bakarsak, Küçük Ev üyeleri 1990 Ekim istilasına tepki olarak radikalleşmişti. Tüm Tutsileri ve başkana muhalefet eden Hutuları düşmanla işbirliği yapmakla suçlamaya başladılar. Üç açıklama özellikle çarpıcıydı. 1990 istilasından kısa süre sonra Habyarimana'nm özel sekreteri ve ordu kurmay başkanmm sahip olduğu Kangura bülteninde Hutula-ra yönelik "On Emir" yayınlandı. Bunlardan üçünde Hutularm diğer ırkların üyeleriyle seks yapmaması, "her stratejik" iktidar "noktasının kontrolünü ele geçirmeleri" ve "Batutsi'ye[6] merhamet etmekten vazgeçmeleri" isteniyordu. 1992 Eylülü'nde yine Gisenyi'den olan ve Albay Theoneste Bagasora'nın (bu kişiye sonra yine döneceğiz) yardımcılığını yaptığı yeni kurmay başkanı, ordunun düşmanlarını tanımlamasına yardımcı olacak bir bildiri yayınladı. Bu bildiride RPF genelde Tutsilerle bir tutuluyordu. Bu kişiler "kamuoyunu etnik sorundan uzaklaştırıp zengin ile yoksul arasındaki sosyo-ekonomik probleme yöneltmenin" peşindeydi. Düşman olarak gösterilenler ise Tutsi mülteciler, Uganda ordusu, ülke içindeki Tutsiler, Tutsi karısı olan yabancılar, "bölgedeki Nilo-Hami halklar", "Hoşnutsuz Hutular", işsizler ve kaçak suçlulardı. Müzekkerede ordunun düşmanları yakaladıktan sonra ne yapacağı yazmıyordu. Hutu Gücü retoriğinin büyük bir kısmı hâlâ boş ve belirsizdi. Fakat 1992 Ekimi'nde Gisenyi MRND başkan yardımcısı Mugusera açıkça aşırılıkçı bir konuşma yaptı. Ruanda Tutsilerine ve muhalefet partilerine "hamamböcekleriyle konuşan hamamböcekleri" dedikten sonra şunları ekledi: "Bu haşereyi yok edelim!", "Cezalarını kesmek için ne bekliyoruz?.. Bu aileleri ortadan kaldırmak için ne bekliyoruz?" "Onları yok edelim. Ne yaparsanız yapın, ama kaçmalarına izin vermeyin." "1959'da yaptığımız en ölümcül hata gitmelerine izin vermekti... Onlar Etiyopya'ya ait ve hepsini Nyabarongo Nehri'ne atarak kısa yoldan oraya gitmelerini sağlayacağız... Harekete geçmemiz gerek. Hepsini ortadan kaldıralım." Konuşmasının bant kaydı bütün Ruanda'ya dağıtıldı. Fakat Mugusera fazla ileri gitmişti. Adalet bakanının mahkemeye verme tehdidi üzerine yurtdışma kaçtı. Hâlâ Kanada'dadır ve geri gönderilmemek için mücadele vermektedir. Radikal retorik parti-devlet içinde büyümüş olmasına rağmen, henüz hakimiyet kuramamıştı. Keza bunlar Tutsiler arasmda paniğe yol açmamıştı (Braeck-man, 1994: 153; Chretien, 1995: 93; Des Forges, 1999: 62-3, 84-5; Kakwenzire & Kamukama, 1999: 74-7; Melvern, 2000: 6. Bölüm; OAU, 2000: prg. 9.9).

Gerçi radikaller kitle iletişim araçlarının kontrolünü ele geçiriyordu (Chretien ve diğ., 1995). Ruandalılarm yüzde 66'sı okuryazardı; evlerin yüzde 29'unda radyo vardı ve kamusal alanlarda daha çok insan radyo dinleyebiliyordu. 1991'de kurulan 42 dergiden 11

tanesi Küçük Ev kaynaklıydı (Kangura dahil). 1993 Haziran ayında dinamik ve popüler radyo istasyonu KTLM ("Bin Tepe Radyosu) yayın hayatına başladı. Bu radyo popüler müziği, mizahı ve radikal retoriği birleştiriyordu. Radyonun destekçilerinden üçte ikisi MRND kuzeybatılılarıydı, fakat CDR Hutu Gücü radikalleri de radyonun çizgisine yakındı. Hükümetin elindeki medya da ılımlı muhabirlere yol veriyordu. Radikal medya Hutuları "demokrat", "çoğunluk halk" ya da "büyük çoğunluk" diye niteliyor, Tutsi RPF "hamamböcekleri" (zaman zaman "yılanları" ya da "sıçanları") tarafından saldırıya uğradıklarını söylüyordu; ayrıca Ruanda içindeki Tutsi "işbirlikçiler" ve Hutu "hainler" de saldırganlara yardım ediyordu -bunların hepsi Hutulara "feodalizmi" ya da "köleliği" tekrar dayatmanın peşindeydi. Karışık etnik kökeni olanlara kimi zaman "melezler", kimi zaman "iki kafalı mahluklar" deniyordu. Tutsiler tüm Afrika'ya uzanan bir "Hima komplosunun" parçasıydı, bu yüzden Hutular onlara karşı tüm "Bantu[1] halkına" önderlik etmeliydi. 1993 sonundan itibaren radikaller, "1959 hatasını tekrarlamayalım", "bu sefer işi bitirelim" demeye başladılar. Tutsileri dışarı atmak işe yaramıyordu, çünkü ordular halinde geri geliyorlardı. "İş", "temizlemek" ya da "arıtmak" sözcükleri "cinayet işlemek" yerine kullanılıyordu. RPF'nin her saldırısı, ılımlı Hutular ve Ruandalı Tutsilere karşı düşmanca yurtsever ağızların açılması anlamına geliyordu.

Ayrıntılı sosyolojik çalışmalar olmadan kitle iletişim araçlarının etkilerini kestirmek kesinlikle kolay değildir. Pek çok araştırmacı bu propagandanın gücünü abartma eğilimi göstermiştir. İnsanlar kültürel açıdan ahmak değildir: Aşırılıkçı ideolojinin akla yakınlığı konusunda kendi başlarına karar verebilirler. İnsanlardan çoğunun deneyimlerine tekabül etmediğinden ülkeye hakim olmamıştı. Fakat savaş yüzünden akla yakın hale geliyordu.

Siyasi ve Ekonomik İktidar

Çok partili sistem, 1992'den sonra MRND'nin devlet hamiliğinin kontrolünü bilhassa ülkenin güneyinde ve ortasında bir nebze yitirmesi anlamına gelmişti. Fakat tüm partiler hamilik şebekeleri olduğundan farklı ideolojilere sahip insanları barındırıyorlardı. 1992-4'te tarafların neredeyse tamamı ılımlı hizip ile Hutu Gücü hizbi olarak bölündü. Pek çok muhalif aktivist MRND kontrolündeki arpalıklardan pay istiyordu, MRND ise güneyde daha çok desteğe ihtiyaç duyduğunun farkındaydı (kuzeyin büyük bir kısmı düşmanın elindeydi) ve bu destek karşılığında devlet hamiliği önerebilecek durumdaydı. Fakat Tutsiler kuzeydeki RPF'ye kaçıyorlardı ve çoğunlukla da yanlarında faydalı istihbarat götürüyorlardı -gerçekten de işbirlikçiler vardı. Son olarak, tüm Hutu siyasetçiler savaşı RPF kazanırsa ne olacağını düşünmek zorundaydı. Pek çoğu kapı komşusu Burundi'ye bakıyor ve Tutsilerin tüm Hutu siyasetçilerine baskı uyguladığını görüyordu. Hutu Gücü ideolojisi tüm Hutu topluluğuna yayılmıştı. Küçük Ev ve Özgür Bin Tepe Radyo ve Televizyonu (RTLM), birkaç partiden Hutu Gücü radikallerini gevşek bir şemsiye hareket altında seferber edip diğer radikallere biraz güç kazandırarak hasımları arasındaki bölünmeleri şiddetlendirdi. Bu strateji sonucunda MRND dahil tüm partiler bölündü. Parti-devlet radikalleşiyor ve hizipleşiyordu. Ekonomik ve siyasi iktidarı ilk kez tadanlar uzlaşmacı değil radikal bir çözüme bağımlı hale geliyordu.

Askeri İktidar

Askeri iktidar orduyu ve paramiliterleri kapsıyordu. Savaş yüzünden ordu aniden 5.000 kişiden 30.000 kişiye çıkmıştı ve bu da bütünlüğünü zayıflatmıştı. 1992 ortasında, büyük ihtimalle Bagasora'nm başını çektiği radikaller gizli bir Hutu Gücü askeri birliği kurdular. Amasasu adındaki bu birlik kısmen daha radikal askeri politikalar için baskı grubu vazifesi görüyordu, kısmen de ölüm timi gibi davranıyordu. Fakat radikal akım bazı ılımlı subayların tasfiyesini sağ-ladıysa da, ordu yine de bölünmüş olarak kaldı. 1993 Ağustosu'ndaki aydınlatıcı bir olayda, Küçük Ev albayları (Bagasora dahil) ılımlı başbakanı kaçırmaya kalktılar fakat yeni kurmay başkanı onlara engel oldu. Her halükarda, ordunun çoğunluğu cephedeydi ve gerideki düşmandan ziyade RPF ile uğraşıyordu.

Esas militer radikalleşme partinin gençlik gruplarında meydana geldi (Reed, 1996: 496). Bunlar aslında parti toplantılarını korumak için oluşturulmuştu; fakat en büyüğü olan MRND gençlik grubu aynı zamanda kırsalda yardımlaşma faaliyetleri yürütüyor, geleneksel olarak Hutularm yaptığı (Tutsilerin asla karışmadığı) angarya işlerinin yerine ülke dışındaki bağışçıların övgüye değer bulduğu faaliyetleri geçirmeye çalışıyordu. 1991'de ilk başta Gisenyi'de MRND gençlik grubu paramiliter hale gelerek Interahamwe, yani "bir arada duranlar [çalışanlar] " adını aldı. Kol emeği "Hutu milletinin" tanımlayıcı özelliği olarak görülüyordu. Hutular "sert", "sağlam" insanlardı, "hassas yapısı" kol emeği harcamaya uygun olmayan parazit Tutsilere hiç benzemiyorlardı. "Onlar çileli angaryaya gelemez" ya da daha proleter bir ideolojiyle, "biz terliyoruz onlar yiyor" (Malkki, 1995: 78-80). CDRHutu Gücü partisinin gençlik kolundan daha küçük milis birlikleri kuruldu: Impuzamugambi, yani "sadece tek bir amacı olanlar" kendilerini aynı zamanda "sert ve saf Hutular" olarak tanımlıyorlardı. 1991'den itibaren bu gençler davalarına sıcak bakan subaylardan -kimi zaman da Fransız askeri danışmanlardan— temel askeri eğitim aldılar. 1993 baharında Interahamwe, Bagasore ve diğerlerinin şubatta kurulması için bastırdığı yeni bir sivil özsavunma kuvveti şemsiyesinin altına girdi. Milis birlikleri yaşadıkları kesimde istilacılarla savaşmak üzere örgütlendi. İşgal altındaki bir ülkede makul bir görevdi bu, zaten ilk olarak 1963 istilasında böyle bir örgütlenme olmuştu. Fakat bu seferki milislerin içinde radikal MRND siyasetçileri ve subaylar vardı. İç savaş sivil nüfusun en yoğun şekilde yerelliklerde seferber olmasına yol açar, etnik iç savaş ise etnik temelde seferberlik yaratır. Artık hiçbir Hutu ya da RPF işgalindeki bölgede yaşayan hiçbir Tutsi için ılımlı, hattâ apolitik bir duruş sergilemek mümkün değildi. Hiç değilse genç erkeklerin gözünde millet nihayet sınıfa baskın çıkmıştı.

Zengin MRND destekçileri paramiliterlere ücret ve silah sağlanması için cömertçe bağışlarda bulundular. 1993'te yurtdışmdan çok miktarda hafif silah, pala ve başka keskin tarım aletleri alındı. Bunlara harcanan paranın büyük bir kısmı dış yardımlardan geliyordu. 1993 sonunda Çin'den yarım milyonun üzerinde pala ithal edildi. Üç yetişkin erkek Hutudan birine yetecek bir miktardı bu. Pala geleneksel Ruanda aleti olmadığı gibi, iyi donanımlı bir işgal ordusuna karşı savaşırken işe yarayacak bir silah da değildi. Kesinlikle kötü niyetle, silahsız düşmanları öldürmek amacıyla alınmıştı -Melvern (2000: 6. Bölüm), açıkça "soykırım için" der. Rejim diğer Afrika deneyimlerinden ders çıkarmıştı ve milislere

tüfek yerine pala vermeyi tercih ediyordu (Prunier, 1995: 243).

. Soykırım tamamlandıktan sonra bu silahlı adamlar kamu düzenine bir tehdit oluşturmayacaktı.

Paramiliterlerin çoğuna haydut gözüyle bakılabilir, fakat uyguladıkları şiddet ilkeler çerçevesinde ifade edilebilecek hedeflere yönelikti. Şarkılarından birinin sözleri şöyleydi:

Biz MRND Interahamwe.

Barış, birlik ve kalkınma sevdalıları.

Kimseye saldırmaz, kurtarmaya geliriz.

Korkmayız asla, ama başkalarım korkuturuz.

Kimsenin bizi ezmesine izin vermeyiz,

Aksine başkalarını biz ezeriz.

Yanlış yapanın sesini keseriz.

[Habyarimana] bize barış getirdi rahat uyuyoruz.

Bağımsızız ve demokratik ilkelerle yaşıyoruz (Ubutabera, No. 38, 1998)

Bu barış ve demokrasi sevdalıları yanlış yapanları korkutacak, ezecek, seslerini kesecekti!

Tutsilere ve ılımlı siyasetçilere yönelik örgütlü şiddet, 1990 Ekim ayında RPF istilasının hemen sonrasında arttı. 1990 Ekimi ile 1993 Şubatı arasmda meydana gelen 17 yerel etnik şiddet olayında 2.000'in üzerinde Tutsi öldü. Olaylardan 14'ü Küçük Ev'in kalesi olan Gisenyi ve Ruhengeri eyaletlerinde meydana gelmişti. Aynı zamanda olayların çoğu RPF'nin ilerlemesine tepkiden doğmuştu. Bazıları salt yerel olaylardı; fakat en az beş tanesi yukarıdan örgütlenmişti. 1991'de Gisenyi'de Tutsi altgrubu Bagogwe katliamı yaşandı. Bu olayı Gisenyi MRND önde gelenlerinden oluşan Kigali yetkililerinin konuştuğu belediye toplantıları başlattı. Yetkililer orada oturanlara, Tutsilerin RPF'ye yardım ettiğini ve işbirlikçilikleri yüzünden öldürülmeleri gerektiğini söyledi. Ondan sonra MRND paramiliter kuvvetleri yerlilere bu cinayetlerde önderlik etti. Yerliler pek de coşku göstermeden itaat ettiler. Burada nüfuslar sistematik olarak silinmemişti. Yine de bu yöntemlerin cinayet işlemede gayet verimli olduğu açıktı (Des Forges, 1999: 87-91; Prunier, 1995: 136-44; Ubutabera, No. 38,1998).

Ordunun ölüm timleri 1992 ortasında devreye girdi. "Sıfır Şebekesi" büyük ihtimalle Amasasu tarafından görev dışı askerlere ve Interahamwe'ye silah akıtmak için kurulmuştu. 1992 ve 1993'te hem Tutsi hem de Hutulardan oluşan yaklaşık 200 hasım bu

yolla öldürüldü. Paramiliter ve askeri Hutu Gücü radikalleri artık parti/devlet içinde önemli bir baskı grubu olmuşlardı ve kullandıkları şiddet cezalandırılmıyordu (Des Forges, 1999: 56-9; Gasana, 1995). Fakat Braeckman (1994) onların gayet iyi işleyen bir "cinayet makinesi" yarattığını söylediğinde, çok daha kötü bir şey için hazırlandıklarım söylemeye çalışmaktadır -bu yönde herhangi bir kanıt yoktur. Fakat 1993 sonunda gerçekten de içeriden birileri daha kötüsü için hesap yapmaya başlamıştı. Kakwenzire ve Kamukama (1999: 79) tüm Tutsileri ve tüm Hutu muhalifleri ortadan kaldırmak için kasım ayında üç toplantı yapıldığını belirtir -dediklerine göre bu toplantılardan birine de Habyarimana bizzat başkanlık etmişti. Fakat bu toplantıları kanıtlayan herhangi bir kanıt yoktur. Planlar kesinlikle kısa süre sonra yapılmıştı. 1994 Ocağı'nda hoşnutsuz fakat itibarlı bir MRND-Interahamwe lideri BM'ye, başkent Kigali'deki tüm Tutsileri imha etmek için kırkarlı gruplar halinde 1.700 silahlı adam kullanma planından bahsetti. Ortadan kaldırılacak yüzlerce muhalifin listesi yabancı diplomatlara ve muhabirlere gösterildi. Sonraki aylarda, planlanan katliamlarla ilgili söylentiler alıp yürürken, MRND içinde birliğin bozulduğuna dair işaretler de görülmeye başlandı. Bir taraftan muhbirler gizliliği bozarak yabancıları uyarıyordu, öte yandan giderek daha fazla insan imha istiyordu. Görünüşe bakılırsa ana Küçük Ev komplocusu olan Albay Bagasora, 4 Nisan'da BM yetkililerine açıkça, "Runda'daki tek akla yakın çözüm Tutsilerin ortadan kalkması olacaktır" demişti (OAU, 2000; prg. 9.13; Reyntjens, 1995: 662-7). Üç gün sonra imha hareketinin başındaydı.

7 Nisan 1994'ten önce yapılmış kesin planlar ya da komplolar varsa da biz bilmiyoruz. "Kesin kanıt" niteliğinde belgeler bulunamadı. 1993 sonunda, yani soykırımdan yaklaşık 6-8 ay önce, radikaller büyük ihtimalle hazırlanmaya başlamıştı. Fakat Küçük Ev, yaptıkları planlar ve paramiliterler ya da partilerle kurdukları ilişkiler hep gölgelerde kalmıştır. Gerçek bir plan yapılmış olsa bile herhalde gizli kalır, sadece birkaç kişiye bildirilirdi. Daha büyük bir radikal grup sesleri kesiyor, küçük paramiliter birlikler ve ölüm timleri de öldürme yetkisi alıyordu. Pek çok sıradan Hutu radikallerin himaye şebekelerine dahildi. Peki ama soykırım planlı mıydı? Yoksa bunlar sadece gevşek bağlantıları olan, düzensiz savaşın ve giderek hizipleşen devlet içindeki karmaşık etkileşimlerin yarattığı tansiyon yükselmeleri miydi?

Kibuye vilayetinde Belediye Başkanı Bagilishema çoğu yorumcunun soykırım hazırlığı olarak gördüğü adımlar atmıştı. lnterahamwe'ye askeri eğitim vermeye başladı, RPF'ye yardımda bulunduğundan şüphe edilen insanların listelerini sağa sola gönderdi, kendi yerelliğinde yollara barikatlar kurdurdu. Fakat bunların iç savaşta zorunlu ve yurtsever adımlar olduğunu düşünüyordu. Bunları yaparken bir yandan da Hutularm ve Tutsilerin dayanışması ve aşırılıkçılar (kendi Hutu Gücü vekili de dahil) tarafından bölünme tehlikesine karşı mücadele etmelerini vazediyordu (Dava ICTR-95-1A-I; tüm suçlardan beraat etti; çünkü mahkeme hikâyesine inanmıştı). Hutularm bunları soykırım hazırlıkları olarak görmesi de pek yüksek ihtimal değildi. Ne Tutsiler ne de ılımlı Hutular direniş ya da kaçış planı yapmışlardı. Kurbanlar en az Alman Yahudileri kadar şaşırmışlardı. Hattâ bu vakada kaderlerini tayin eden olaylar son derece beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmıştı.

1

Eştoplumsalcılık (consociationalism): Farklı gruplara kuramlarda temsil garantisi veren bir yönetim şekli, -rdn

2

Jacqüerie: Geç ortaçağ Avrupa'sında popüler bir köylü ayaklanmasıydı. Kuzey Fransa'da 1358 tarihli bu ayaklanma, aristokratlar köylüleri aşağılayıcı şekilde "Jacques" diye çağırdıkları için bu adı almıştır. Terim zamanla gerek Fransızcada gerekse İngilizcede köylü ayaklanması yerine kullanılır oldu, -rdn

3

Fransızca "des Mille Collines" (bin tepeler) Ruanda'ya atfedilmiş şiirsel bir isimdir. Aynı adı taşıyan ve ülkenin başkenti Kigali'de bulunan otel, soykırım sırasında buraya sığınan bini aşkın insanla tanınmıştı. Otelde yaşananlar daha sonra Hotel Ruanda adlı filme konu olmuştu, -rdn

4

Mücbir sebep, -rdn

5

Bu uzlaşımı takip ederken pek rahat değildim. Akazu tutarlı bir patronaj şebekesiydi ve üyelerinden çoğu Hutu Gücü radikalleriydi. Fakat gerçekten soykırımı örgütlediğine dair doğrudan bir kanıt görmedim. Rahatsızlığımı Mamdani de paylaşır (2001).

6

Tutsilere verilen bir başka isim, -rdn

Bantu: Bantu dilleri konuşan ve Afrika'nın büyük bölümünde yaşayan 300-600 etnik gruba verilen addır, -rdn

Ortaklaşa konmuş bir paranın taraflar arasında paylaşıldığı ve ortaklardan birisi ölünce, ölen kişinin parasının diğerine geçtiği müşterek sigorta türü, -rdn

Ruanda, II

Soykırım

1994 soykırımında altı ana suçluluk düzeyi tanımlayabiliriz.

1. 7 Nisan 1994'te iktidarı ele geçiren Hutu MRND Küçük Ev klanı,

2. Darbe sonrası rejime dahil olan diğer siyasal Hutu Gücü hizipleri,

3. İşbirlikçi Hutu yetkilileri, subaylar ve polis şefleri,

4. İşbirlikçi Hutu yerel toplumsal elitleri,

5. Hutu paramiliterleri,

6. Çok sayıda sıradan Hutu.

Parti-devletin farklı düzeylerinden oluşan ilk beş suçlu kesim uç bir ideolojiye sahipti ve devlet makamları, millileştirilmiş sanayi kuruluşları, yardımlar ve kalkınma fonları yoluyla ekonomik hamilik sağlıyordu, ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasi iktidar sayesinde altıncı grubu soykırım sürecinde seferber edebilmişlerdi. Bu bölümde söz konusu seferberlik sürecini inceleyeceğiz.

Suçu dolaylı olarak bir ölçüde büyük devletlerde de görebiliriz; özellikle Fransa Hutu rejimiyle müttefikti ve ABD de BM müdahalesine engel olmuştu. Halihazırda Ruanda'da bulunan küçük BM birliğinin komutanı General Romeo Dallaire cinayetler başlar başlamaz destek istemiş, 5.500 kişilik bir birliğin soykırımı önleyebileceğini ısrarla belirtmişti. Pentagon danışmanları daha sonra bu değerlendirmeyi destekleyecekti, fakat BM bu talebe yanıt vermedi; çünkü Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri, ABD'nin önderliğinde birlik ya da para vermeyi reddediyordu. Bu durum Uluslararası Önemli Şahsiyetler Paneli (IPEP) Afrika Birliği İçin Örgütlenme Raporu'nda açığa çıktı. Daha da acısı, Melvern (2000: 14. Bölüm), büyük devletlerin olup bitenlerin farkında olmasına rağmen müdahaleyi reddettiğine inanıyordu. Afrika Birliği Örgütü (OAU) daha yumuşaktı, Afrika'ya yönelik bir kayıtsızlık tespit etmişti; fakat ona göre BM'nin rahat, ahlakçı atmosferinde soykırım "tam anlamıyla düşünülemez bir şeydi" -"mümkün olabileceği anlama gücünün ötesinde kalıyordu" (OAU 2000: prg. 7.13, 9.1). Fakat hatalar, naiflik, hattâ kayıtsızlık suç sayılmaz. Asıl suçlular Hutulardı.

Soykırım üzerine ana kaynaklar öncelikle üç ayrıntılı rapordur: Afrika Haklar (1994), İnsan Haklan İzleme (haz. Des Forges, 1999) ve Afrika Birliği Örgütü (OAU, 2000). Bunlardan sonra Scott Straus'un (2004) 210 Hutu suçluyla yaptığı mülakatlar ve çalışmayı destekleyen yoğun bölgesel ve yerel analizler gelir. Son olarak da Tanzanya, Arusha'da kurulan BM Ruanda Uluslararası Suç Mahkemesi'nin duruşma kayıtları vardır. Bunlar BM ICTR web sitesinde bulunabilmektedir. Transkripsiyonların tamamı halka açık değildir

(Yugoslavya'da-kinin aksine -Avrupa'da Afrika'dakinden daha çok kaynağa ulaşılmaktadır). Gel gelelim, nihai kararlar çok uzun ve ayrıntılıdır; üstelik Ubutabera, Tribunal Updates ve Hirondelle adlı dergilerde (hepsi internette bulunabilir) yayımlanan düzenli dava özetleriyle desteklenebilir. Ruanda hükümetinin açtığı davalar hakkında çok az bilgi bulunabilmektedir, sadece Le Verdict dergisinde yer yer aynntılar bulunabilir. Şu anda ülkede 80.000 kişi soykırım şüphelisi olarak tutuluyor (Straus suçlu bulunan mahkûmlar arasından örneklerini toplamıştı), halbuki hükümetin kaynakları şimdiye kadar ancak 7.000'ini yargılamaya yetti. Hükümet gacaca (kelimesi kelimesine "çimlerin üstünde adalet") adı verilen bir yöntemle insanları kitlesel olarak yargılamayı planlıyor. Gacaca'nın 2003'te ulusal ölçekte başlatılması gerekiyordu, fakat sürekli ertelendi.

KÜÇÜK EY KOMPLOSU DARBEYE YOL AÇIYOR

6 Nisan 1994 akşamında iki yerden havaya SAM-16 füzesi, Arusha'dan gelmekte olan Ruanda ve Burundi başkanlarım Ruanda başkenti Kigali'ye inmeden hemen önce vurdu. Uçaktaki herkes öldü. Cinayeti işleyenler bulunamadı. insanlardan çoğu barış anlaşmalarından memnun olmayan Hutu Ruanda ordusu aşınlıkçılarmm uçağı düşürdüğünü düşündü. Fakat bu teorinin aksi yönde iddialar da vardı. Ruanda ordusunda SAM-16 yoktu, oysa Uganda ordusunda vardı. Önde gelen birkaç Hutu Gücü radikali de uçaktaydı, yerdeki başka radikallerden bazıları saldırıyı duyar duymaz bunun bir Tutsi darbesi olduğu korkusuyla derhal Fransız Elçiliği'ne sığındı. 2000'de Tutsi RPF subayları uçağı düşürdüklerini itiraf ettiler. 9 Mart 2004'te Fransız gazetesi Le Monde'un yazdığına göre, Fransız hükümetinin uçağın düşürülmesiyle ilgili adli soruşturmasında emri verenin RPF'nin başı ve Ruanda'nm şimdiki başkanı olan Paul Kagame olduğu sonucuna varılmıştı. Gazetenin yazdığına göre bu sonuç RPF mültecilerinin ifadelerine dayanıyordu. Fransa hükümeti bunu

resmen doğrulamadı, Kagame ve Ruanda hükümeti de haliyle reddetti.

6-12 Nisan'daki olaylar silsilesi Hutu radikallerinin önceden planladığı bir soykırımdan ziyade başkasının işlediği bir cinayetin yarattığı beklenmedik fırsatın değerlendirildiğini gösteriyor. Saldırının haberi 6 Nisan akşam dokuzda duyuldu. Başkentte kargaşa başladı, 10 saat sonra da ılımlı Hutularm ve önde gelen Tutsilerin öldürülmesine başlandı. Bu gecikme süresi önceden ayarlanmış bir darbe ya da soykırım olduğunu göstermiyor. Komploculardan Binbaşı Ntabakuze'nin, "Onu [Habyarimana'yı] öldürdüler, fakat rahat uyusun diye altına çok insan gömülecek" dediği duyulmuştu (www.hirondelle.org, 18 Şubat 2003). Cinayetler 12 Nisan'a kadar ülke çapma yayılmadı. Fakat radikaller suikasti planlamamış olsa bile, iktidarlarını korumak için hızlı hareket etmeleri gerektiğini hissetmişlerdi. Bu hizipleşmiş rejim artık başsız kalmıştı, giderek ayrışan partinin radikal ve ılımlı kanatlarını asgari düzeyde kontrol etmeyi başaran adam artık yoktu. Anayasa gereği iktidar ılımlı başbakana ve radikallere karşı hamle yapabilecek olan millet meclisi liderlerine geçebilirdi. Ordunun ve hükümetin tüm kademeleri bölünmüş durumdaydı. Başkentte bir iktidar boşluğu doğmuştu.

Boşluğu dolduran kişi Albay Theoneste Bagasora oldu. Başkanın doğum yerinin yakınlarında, Gisenyi'de 1941'de dünyaya gelen Theoneste, iyi bağlantıları olan zengin bir öğretmenin oğluydu. Hünerli bir askerdi ve bağlantıları sayesinde iktidarın merkezine gelmişti. Bankacı olan kardeşi gibi o da Küçük Ev'in merkezindeydi ve başkanın karısına ve kayınbiraderlerine yakındı. Arusha delegasyonunun muhalif bir üyesiyken, söylenene göre "kıyameti hazırlamak" üzere Ruanda'ya döneceğini söyleyerek Arusha'dan ayrılmıştı. Arusha Anlaşması hayata geçirilirse sonucun Tutsilerin imhası olacağını açıkça belirtmişti. Söylenene göre 1993'te, Tutsilerin kitleler halinde öldürülmesinde sivil savunma güçlerini kullanmak üzere bir plan hazırlamıştı. 1993 Şubatı'nda Gisenyi'de MRND destekçilerine gizlice silah dağıttı. Aşırı Hutu Gücü görüşleri başkomutanlıkta güvensizlik yarattığından, çok istediği genelkurmay başkanlığı koltuğuna oturmasına izin verilmemişti. Şu anda Savunma Bakanlığı'nda personel şefidir. Arusha'da davası devam ediyor (Dava Duruşma Numarası ICTR-96-7), fakat sayısız erteleme yüzünden süreç uzadıkça uzuyor.

20 Ocak 2003'te BM Mahkemesi'nde verilen ifadeye göre, soykırım sırasında Ruanda'daki BM kuvvetlerinin başındaki Kanadalı General Romero Dal-laire şöyle demişti: "Asıl iktidar Bagasora'daydı. Yüksek rütbeli subayları bile gölgede bırakmıştı." Bagasora'yı bir aşırılıkçı, Arusha Anlaşması'nın kararlı bir muhalifi, Tutsi gücünü nihai olarak ezmek için fırsat kollayan biri olarak tanımlamıştı. Tüm çalkantılar sırasında Bagasora sakin ve huzurlu kalmaya devam etmişti. "Adeta her şey plana uygun gidiyordu," ya da alternatif olarak, "adeta başka bir gezegende yaşıyordu." Fakat, diye ekliyordu Dallaire, "planın hedefi muhalefeti imha etmekti", yani sadece siyasi muhalefeti hedefliyordu -bu kitapta kullandığım tabirle siyasikırım. Cinayetlerin kapsamına bakılırsa, diyordu Dallaire, birinin bunları planlamış olabileceğini hayal etmek zordu. "Böyle bir holokostu gerçekleştirecek bir planın var olması imkânsız"dı. Dallaire'e göre suç, "siyasi tarafta" planlananlara eklenen "taşkınlıklardaydı" (www.hirondelle.org).

Fakat öyle bile olsa Bagasora suikast karşısında sarsılmış görünüyordu. Başbakanın evini sarmak ve radyo istasyonuna ulaşmasını engellemek için asker göndermişti; fakat o gece ve ertesi sabah başkentte kıdemli subaylarla görüşüp onları darbeye ikna etmeye çalıştı. Subaylar reddettiler ve öğleye doğru Bagasora'nm kontrolündeki başkanlık muhafızları ile muhalif asker ve jandarma kuvvetleri arasmda küçük çaplı çatışmalar başladı. Bagasora'ya yedi kıdemli subay yardım ediyordu ki bir tanesi de artık Kigali'nin yönetimindeydi. Bunlar 1.500 başkanlık muhafızına komuta eden Küçük Ev adamlarıydı (muhafızlar da Habyarimana'nm Gisenyi'deki nüfuz bölgesinden seçilmişti). Ayrıca her birinde 1.000 asker bulunan üç elit ordu kıtası, 2.000 MRND para-militeri, ayrıca vilayetin polisleri ve ulaşım hatları da emirlerindeydi. Bu kuvvetlerin hepsi sıradan ordu emir-komuta zincirinin dışında kalıyordu ve hep beraber şehirdeki diğer kuvvetler karşısında silah üstünlükleri vardı. Mukayese edilebilir düzeyde askeri güç sadece cephede vardı. Genelkurmay başkanı ve ulusal polis şefi boş yere BM kuvvetlerinden müdahale talebinde bulundu. Ertesi akşam darbeyi duyan RPF Arusha ateşkesini bozarak ilerlemeye başladı ve Hutu ılımlılarının altındaki zemini iyice boşalttı.

Fakat ayın 7'sinde, öğleden sonra, Bagasora Kigali'deki ılımlı subayları al-tetmişti. BM

Generali Dallaire'nin bildirdiğine göre, ılımlılar "asla birleşemez-di, çünkü emirleri altındaki her birime sızılmıştı... kendilerinin ve ailelerinin hayatını tehlikeye atmayacaklardı. Bu yüzden ilk günlerde kendilerine aşırılık-çıları yenme kabiliyeti kazandırmak üzere birleşemediler" (OAU, 2000: prg. 14.13). Bagasora'nm mahkemesinde, Tutsileri öldürme emrini reddeden Binbaşı Joba'yla ilgili kanıtlar sunuldu. Bagasora onun yüzüne tükürmüş ve ölsün diye cepheye sürmüştü (www.hirondelle.org, 20 Nisan 2004). Paramiliterler gizledikleri silahları çıkardılar ve şüpheli insanların yolunu kesip onları öldürmek için yollara barikatlar kurdular. Vilayet yöneticisinin Hutu akrabalarının da paramiliterler tarafından barikatta Tutsiye benziyorlar diye öldürülmesi ironiktir. 7 Nisan öğleden sonra, başbakan ve diğer ılımlı Hutu siyasetçileri, devlet memurlan ve muhalefetle bağları olan işadamları ölmüştü. Muhalifler ya korkudan susmuştu ya da saklanıyordu, ama onlar da tek tek toplanıyordu. Mayıs ortasına gelindiğinde, 33 ılımlı PSD (Sosyal Demokrat Parti) liderinden 26'sı öldürülmüştü -böylece Ruanda'nın sorunlarıyla ilgili smıf analizleri de onlarla birlikte öldü. Soykırımdan önce siyasikırım gelmişti.

8 Nisan'da Bagasora askeri rejim planından vazgeçti ve sonraki üç gün komplocular sivil bir hükümet oluşturdu. Kurdukları kabinede üçü Küçük Ev komplocusu olmak üzere 12 MRND radikali, ayrıca başka partilerden de 8 Hutu Gücü radikali vardı. Bunların da çoğu güneyliydi. Böylece rejimin tabanını muhaliflerin kontrol ettiği bölgelere kadar genişletmeyi denemişlerdi. MRD (Demokratik Cumhuriyetçi Hareket) lideri Frodouard Karamira, Hutu Gücü müttefikleri içinde anahtar rolde bir kişiydi. 8 Nisan'da her partiden tüm radikalleri yeni rejimi desteklemeye çağırdı; 12 Nisan'da ise tüm Tutsileri imha etmelerini istedi (1999'da yeni Ruanda hükümeti tarafından soykırım suçundan idam edildi). Kabine içindeki itici güç, uzun zamandır bakan ve Küçük Ev mensubu olan Karamera'ydı; 1990'larm başındaki MRND-Interahamwe bağlarında da anahtar rol oynamıştı. İçişleri bakanı olarak artık devlet görevlilerinin başında olduğu için bölge yöneticilerini atayabiliyor ya da görevden alabiliyordu -bu da anahtar bir siyasi güç kaynağıydı. MRND'nin başkan yardımcısı sıfatıyla da asıl katiller olan Interahamwe'nm üç liderinden biriydi.

Ordudaki direnişi aşmak daha uzun sürdü. Kıdemli subaylar 16 Nisan'da yeni kabineyle bir toplantı yaparak cinayetleri durdurmalarını istediler. Çünkü cinayetler birliklerin moraline zarar veriyordu ve yenilgi ihtimalini artırıyordu. Fakat ertesi gün genelkurmay başkanı görevden alındı ve direnen diğer subaylar ve polis şefleri tehdit edildi, tutuklandı ya da cepheye gönderildi ve yerine daha güvenilir kişiler getirildi. Erat genellikle verilen emirlere uyuyor, hattâ bazıları coşku duyuyordu (Afrika Hakları, 1994: 132-49; Des Forges, 1999: 104-9, 187-95, 268-9, 434-46, 462, 500; Melvern, 2000: 12. Bölüm; Ubutabera, 28 Eylül 1998).

Ruanda devletinin birbirine bağlı suçlarını pek çok araştırmacı vurgulamıştır (örn. Braeckman, 1994; Chretien ve diğ., 1995 B 379; Reyntjens, 1995). Ne de olsa burası "Afrika'nın İsviçresi'ydi", tertipli ve düzenli bir ülkeydi. Kamu idaresi Afrika şartlarına göre son derece etkiliydi, 11 bölgesel idareci, onların alt-yöneticileri, 145 topluluk reisi, meclis üyeleri ve her colline'in polis gücü sayesinde iktidar aşağı doğru yayılıyordu. Anayolları

sağlam, küçük, yoğun nüfuslu bir ülkede görece sıkı bir kontrol şebekesi ile yoğun sivil toplum kurumlan -kiliseler, taşradaki kooperatifler, tontin[1] kredi birlikleri ve hükümet dışı örgütler— iç içe geçmişti. Artık devlet tepeden tırnağa farklı parti hiziplerine bölünmüştü ve soykırım bilinen anlamda devletçi değildi. Parti ve devlet makamları da iç içe geçmişti ve bu makamlara sahip olmak kişiyi yerel toplumda önemli biri yapıyordu. O ana kadar kaynaşmış durumda olan fakat artık bölünmüş olan bu ülkede devlet tam anlamıyla toplumdan ayrışmamıştı.

Radikaller muhalif yetkililerin yerini almaya başladı. On bir vilayet yöneticisinden üçü görevden alındı ve bu üç kişiden de ikisi öldürüldü. Birkaç düzine alt-yönetici ve belediye başkanı da görevden alınmıştı (Des Forges, 1999: 264-5). İleri gelenler içinde şüpheleri olan diğerleri de güya işbirliği yapanların listeleri çıkınca korktular. Kendi adları da listede miydi? Bir hayli karmaşa çıkmıştı ve cinayetler zaman zaman çok keyfi görünüyordu. Muhalif gazeteci Thomas Kamilindi tam vurulacağı sırada geçmekte olan bir Hutu binbaşısı, “Thomas?” diye bağırmıştı. Thomas cevap verdi: “İşimi bitiriyorlar.” Binbaşı onları durdurdu (Thomas aslında onu tanımıyordu). Thomas birkaç kez daha şansının yaver gitmesi sayesinde sağ kaldı (Gourevitch, 1998: 122). Gönülsüz yetkililer ve polislerden çoğu kısa zaman sonra, korkudan ve kariyerlerini ya da hamilik şebekesindeki konumlarım koruma kaygısından dolayı işbirliği yapmak zorunda kaldı. Bu koşullar yerel polislere, öğretmenlere, hademelere kadar herkes için geçerliydi.

Straus (2004), 7 Nisan’da başlayan cinayetlerin farklı hızlarda toplu katliamlara dönüştüğünü, fakat ülkenin tamamını üç haftada sardığını gösterir. Cinayetlerin sardığı ilk vilayetler Habyarimana’nın çekirdek seçmen tabanının bulunduğu Gisenyi ve Ruhengeri, bir de başkent Kigali ve çevresiydi. Güney daha geriden geldi. Straus’un ekolojik verilerine göre soykırımın yereldeki hızını en kesin olarak belirleyen unsur yerel MRND ve CDR’nin gücüydü. Bu yüzden ülkenin zengin kesimleri daha hızlı etkilendi; çünkü parti-devlet yerel destekçilerine cömert davranmıştı. Öte yandan diğer sosyo-ekonomik ve demografik değişkenler (iki etnik grubun bölgelere göre oranları) soykırım hızını etkilememişti.

Her bölgede taşma noktasına, radikallerin üstün fiziksel gücünü göstermesiyle ulaşılıyordu. Bir avuç tüfek ya da el bombası, artı pala ya da keskin çiftlik aletleriyle silahlanmış yaklaşık 50 kişilik bir güruh bile genellikle yeterli oluyordu. Radikal MRND-CDR partilerinin hakim olduğu alanlarda bazı yerel yetkililer ile sosyal elitlerin bir kısmı böyle güçler oluşturarak pek fazla muhalefetle karşılaşmadan Tutsilerin sistematik katliamına başlıyordu. Daha bölünmüş alanlarda yerel yetkililerin ve sosyal elitlerin çoğu ilk başta pasif kalıyor, birkaç aktivist yetkili ve/veya elit arasındaki mücadeleyi kimin kazanacağını görmeyi bekliyorlardı. Bu dönemde bazı Tutsiler öldürüldü, diğerleri korundu. Burada radikaller, çoğu durumda başka yerden gelen birkaç silahlı militanın yardımıyla, silahlı olarak iktidara el koymak üzere harekete geçince taşma noktasına geliniyordu genellikle. Muhalefetin ağırlığını koyduğu yerlerde pasiflik daha uzun sürüyor, dışarıdan gelen silahlı gruplar birkaç yerli ileri gelene arka çıkıp muhalefeti ezene ve insanları işbirliğine zorlayana kadar pek fazla Tutsi öldürülmüyordu. Tayin edici kuvvetin paramiliterlerden

gelmesi en yaygın görülen durumdu, kimi zaman da ordu aynı işi görüyordu. Yerel polis ve jandarma genellikle tereddütte kalıyor ya da soykırıma en baştan karşı çıkıyordu. Bu sürecin nasıl ilerlediğine dair bazı örneklere bir bakalım.

MRND hakimiyetindeki Gisenyi'de radikaller anında dizginlerinden kurtuldu. Vilayet yöneticisi ve yerel askeri komutan Küçük Ev üyeleriydi, orada doğmuşlardı, üstelik Interahamwe paramiliter kuvvetleri 1990'larm başındaki cinayetlerde zaten deneyim kazanmışlardı. Burada tüm Tutsileri ve kalan Hutu muhalifleri öldürme emri doğrudan ve açıkça en tepedeki MRND şahsiyetlerinden sadık yerel bağlı kişilere verildi. Gisenyi Interahamwe'nin lideri yine orada 1957'de doğmuş olan Omar Serushago'ydu. Babası Habyarimana'nm arkadaşıydı ve Omar da merhum başkanın kayınbiraderlerinden birini barikatta düşmanları tespit için çağırabilmişti. Arusha'da, 7 Nisan sabahında tüm Tutsileri öldürme emrini milli MRND liderlerinden doğrudan aldığına dair ifade verdi. Bu ifade, soykırımın Küçük Ev iktidarı alır almaz başladığına dair önemli bir kanıttır. Serushago savcılıkla işbirliği yaptı ve Arusha'da pişmanlıktan yararlandı, dolayısıyla sadece 15 yıl ceza aldı (Des Forges, 1999: 199; ICTR-98-39; Ubutabera, 12 Ekim 1998, 16 Şubat 1999).

Kibuye'deki yönetici, yine aynı bölgede 1954'te köylü bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Clement Kayishema'ydı. Annesinin okuma yazması yoktu, babası ise yükselmiş ve yöredeki okulda öğretmen olmuştu. Clement liseden mezun olunca yerel mahkemede memurluğa başladı; fakat sonra milli üniversitede tıp okumak üzere burs kazandı. Doktor olduktan sora yerel hastanenin başına geçti. Artık yerel ileri gelenlerden biriydi ve esasen ılımlı olan Kibuye'deki Merkezci Demokrat Parti'de (PDC) aktif rol oynadı. Hutu Gücü hizbi kuvvetlenince, 1992'de vilayet yöneticiliğine getirildi. Ona düşmanlıkla bakan tanıklar bir fanatik, kasap olduğunu söylüyordu, fakat Clement 1992 ve 1993 tarihlerinde Kibuye siyasetindeki şiddetten korktuğunu iddia etti; zira partilerde iç çekişmeler ve bölünmeler yaşanıyordu, sokak çatışmaları ve Tutsi cinayetleri artıyordu. RPF'nin vilayetin içlerine ilerlemesi Tutsilerin katledilmesine yol açtı. Clement'e göre vilayet idaresi felç olmuştu, benzin gibi temel kaynaklar yoktu ve yetkililerin maaşları dondurulmuştu. Ayrıca istila onu radikal önlemlerin kaçınılmazlığına ikna etmişti; çünkü RPF iktidarı paylaşsay-dı Kibuye'deki kariyeri sona erecekti. Diğer beş vilayet yöneticisiyle birlikte 11 Nisan'da, yeni rejimin talimatlarını almak üzere Kigali'ye çağrılmıştı. Başkentte onlardan daha faal olmaları istenmişti; fakat Clement tehdit edilene ve jandarmalarından bazıları öldürülene kadar yerel cinayetleri durdurmaya çalıştığını iddia ediyordu. "Tamamen alt edilmiştik. Bizim yeteneklerimizin çok ötesinde kalan bir meseleydi." Fakat şahitler onun 12 Nisan'da paramiliterleri teşvik etmek için, "Tutsiler pislikten başka bir şey değil, o yüzden temizlik yapılması gerek," dediğini anlatmıştı. Kanadalı bir rahibeye, kesilen kurbanların "işbirlikçi" olduğunu söylemişti. 15 Nisan'da muhalif yerel jandarmalar ve başlarındaki komutan katliama engel olmasınlar diye cepheye gönderildiler. Tutsiler yakındaki Bisesero tepelerine çekildiler, oraya düzenlenen saldırı dalgalarında en az 10.000 kişi öldürüldü. Kayishema bazı saldırıları yönetti, ayrıca 18 Nisan'da Kibuye futbol stadyumuna doldurulan Tutsilerin katledilmesini de örgütledi. 1999'da soykırımdan suçlu bulunarak ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Kayishema soykırıma esasen kariyerizm yüzünden

yönelmiş görünmektedir. Yukarıdan baskı geliyordu ve o da bu baskıyı astlarına iletiyordu (ICTR-95-1-T; Ubutabera, 14 ve 28 Eylül, 25 Kasım 1998).

İlçelerden biri Mabanza'ydı. Belediye başkanı Ignace Bagilishema tüm suçlamalardan beraat etti (ICTR-95-1A). 1994'te ilçe çoktan bölünmüş durumdaydı. Bagilishema ise çok sayıda Tutsinin bulunduğu (toplam nüfusun yaklaşık yüzde 30'u) ilçede uzun zamandır MRND belediye başkanı olarak hizmet veriyordu ve görece ılımlıydı. Fakat RPF istilası MDR'nin Hutu Gücü hizbine verilen desteği artırdı. Yerel MDR lideri Laurent Semanza belediyede başkan yardımcısı oldu. Semanza 1992'den beri onun yerini almanın peşindeydi ve şahitlerden birine göre 1994'te belediye başkanından daha popülerdi. Bagilishema savaş dönemine özgü rutin sivil savunma önlemleri aldı, silahı olduğu ya da RPF'ye yardım ettiği düşünülen yerlilerin (çoğu Tutsiydi) listelerini Kayishema'ya gönderdi. 1994'ün başında yerel Interahamwe'ye askeri eğitim verdirdi ve ilk olarak savaşın başında kurulan ve Arusha müzakereleri sırasında kaldırılan yol barikatlarım tekrar kurdurdu. Fakat sekiz jandarmasını şiddet olaylarını bastırmakta kullanarak yerel etnik gerilimi düşük tutmaya çalıştı. Başkanın öldürülmesi Hutularda bir öfke patlamasına yol açtı ve 9 Nisan'da yer yer cinayetler başladı. Bagilishema sükunet çağrısı yaptı ve düzeni sağlamak için ortak Hutu-Tutsi devriyeleri çıkarmaya başladı; fakat sekiz jandarması Interahamwe'nin yardımını alan Semanza'nm hizbine karşı yetersizdi. Tutsiler korunmak için yöredeki tesislere kaçtılar ve Bagilishema onları korumak için (kimi şahitler bundan şüphelidir) sakıngan adımlar atarak, tanıdığı Tutsilerin kaçmasını sağlamak üzere sahte kimlik kartları dağıttı. Fakat 13 Nisan'da Abakiga denen adamlar aniden bölgeye akm etti. Bunlar ya cephe bölgelerinden mülteciler ya da Hutu Gücü merkezinden militanlardı, ilkel silahlarla donanmış bu genç ve yoksul yabancılar (birkaçında pala vardı, çoğu mızrak ya da sopa taşıyordu ve "üniformaları" muz yapraklarmdandı) 100 ila

1.000 kişilik gruplar halinde Tutsilerin kanını dökmeye ve mallarını almaya gelmişlerdi. Bagilishema onların yaklaştığını öğrenince, Tutsilere daha fazla jandarma tarafından korunabilecekleri Kibuye'ye gitmelerini önerdi, lutsile-rin çoğunluğu gittikten bir saat sonra Abakiga geldi ve Bagilishema ile jandarmalarını tehdit etti. Semanza'm talimatıyla kalan Tutsileri öldürdüler ve Tutsi mülklerini yağmaladılar. Nisan sonunda Abakiga yeni ölüm tarlaları bulmak üzere ayrıldı. Bagilishema hazirana kadar belediye başkanlığını sürdürdükten sonra yurtdışına kaçtı. Çok cesur davranmamıştı; fakat mahkeme onun etnik barışı korumaya çalıştığına karar verdi. Hem aşağıdan hem dışarıdan gelen baskılara dayanamamıştı.

Yetkililerden çoğunun ılımlı olduğu güneyde soykırım daha yavaş ilerledi. Butare'de tek Tutsi vilayet yöneticisi bulunuyordu. Ortak Hutu-Tutsi devriyele-ri örgütlemek suretiyle 18 Nisan'a kadar cinayetleri durdurmayı başardı. Sonra öldürüldü ve yerine daha önce ılımlı olan PSD'den Hutu ziraat mühendisi Sylvain Nsabimana geçti. Partisi tarafından yerel iktidar konumunu korumak üzere ikna edilmişti, ilk başta görevinin altından kalkamadı ve bazı cinayetlere karıştı. Mayıs sonunda ise askerlerin ve paramiliterlerin gelişigüzel ve vahşice şiddeti karşısında şaşkına dönüp tereddüt etti ve bazı Tutsileri korudu. Başbakan Jean Alphonse Kambanda'dan koruma istedi fakat alamadı. Ayrıca onun durumunu takip

eden radikal bir “bakıcısı” vardı. Butare’de askeri polis şefi ve içişleri bakanlığı tarafından desteklenen bir albay olan “bakıcı” Nteziryayo’nun MRND siyasetçileriyle iyi bağlantıları vardı. Transfer edilmiş bir Inetraharmve birimiyle birlikte bir Butare otelinde kalıyordu, sayısız cinayete ve tecavüze karışmıştı. 16 Haziran’da tereddütlü Nsabimana’nm yerine vilayet yönetimine geçmeyi başardı.

Fakat radikallerin Butare’deki kozları, unvanları itibariyle hükümetin başında bulunan iki kişiydi. Başkan Theodore Sindikubwabo doktor ve pediatri profesörüydü. Daha önce sağlık bakanlığı ve MRND vekilliği yapmıştı. Sindikubwabo soykırımdan sonra Kongo’ya kaçtı. Başbakan Kambanda ticaret mühendisiydi. Daha önce Ulusal Banka yetkilisi ve Butare’de MDR’nin Hutu Gücü kanadının lideriydi. Kambanda, Arusha’da (ICTR-97-23) soykırımdan suçlu bulundu ve ömürboyu hapis cezasına çarptırıldı. Kabinenin ilk başta soykırım planlamadığını, fakat soykırım başlayınca ilerleyişini tartışmak üzere düzenli olarak bir araya geldiğini söylemişti. Silah dağıtımını, yol barikatlarını ve kararsız vilayet idarecilerinin kararlılığını artırma ziyaretlerini organize etmişlerdi. Kambanda en az beş ziyaret gerçekleştirmişti ve bunlardan iki tanesi özellikle faal olan Butare’de gerçekleşti. 20 Nisan’da Butare belediye başkanları toplantısında söz aldığında dolaylı ifadeler kullanmıştı:

“Sadece izleyen aktörler”, “bunu kendi işi saymayanlar” teşhir edilmelidir. Bırakalım yana çekilsin... Böyle bir kişiden kurtulmakla sorumlu olanlar. Bu işi bir an önce bitirsinler. Ülkesi için “çalışmak isteyen” diğer iyi “işçiler” oradadır.

“Çalışmak” öldürmek anlamına geliyordu. Öldürmezlerse yerlerine başkaları geçirilecekti.

Butare’deki Nyakizu ilçesi ılımlı bir MRND hizbinin yönetimindeydi, fakat 1992’den itibaren Kambanda’nın MDR Hutu Gücü hizbiyle çatışmaya başladılar. Karşı hizbin başındaki Ladislas Ntaganzwa 1962’de orada doğmuştu. Yerel sağlık merkezinde tıp asistanı ve karatedeki yetenekleriyle gurur duyan bir atletti. Partinin gençlik kanadının başında olan Ntaganzwa yerel idareye karşı öyle şiddetli bir saldırganlık gösterdi ki, ilçe yetkilileri, hattâ polis memurları bu haydutlardan korkularından işe gidemez oldular. Yerliler artık gerçekleri kabul etmişti ve 1993 Mart ayında Ntaganzwa’yı belediye başkanı seçtiler. 1994 Martı’nda bölgeye yeni silahlar getirildi. Başkanın öldürülmesinden kısa süre sonra Ntaganzwa bir toplantı düzenleyerek hepsinden yerli Tutsileri öldürmelerini istedi ve silahları yerli sivillere ve polise dağıttı. 18 Mayıs’ta takipçileri 14 yerel encümen üyesinden 8’ini işbirlikçileri saklamakla ve Hutuları birbirine karşı kışkırtmakla suçladı. Bu encümen üyeleri yerine MDR-Hutu Gücü’ne sadık kişiler getirildi, ikisi de öldürüldü. Ntaganzwa rakip Hutu Gücü ileri gelenlerine saldırarak boyunu aştı. Üstlerine şikayetler ulaşınca iktidarını kaybetti. Fakat o zamana dek destekçileri binlerce Tutsiyi öldürmüştü (Afrika Hakları, 1994: 232-8; Des Forges, 1999: 370-431; ICTR-96-9; Wagner, 1998).

Butare belediye başkanlarmın hepsi radikal değildi. Korkudan ya da kariye-rizmden emirlere uyuyor, özellikle de bakıcıları ya da astları onlarsız da soykırım yapmaya hazır görünüyorsa çaresiz kalıyorlardı. Joseph Kanyabashi 20 yıldır belediye başkanlığı

yapıyordu. 1937'de Butare'de doğmuştu. Savunmasız konumdaydı; çünkü karısı Tutsiydi, üstelik kendisinin de RPF ile temasları olmuştu. Fakat son derece esnek ve fırsatçıydı, işbirliği yapmakta hiç gecikmedi. Butare belediye başkanlarmın çoğu bir ila üç hafta bekledikten sonra soykırıma katılmıştı (Des Forges, 1999: 458-69; ICTR-96-15, ICTR-96-8, ICTR-97-29; Straus, 2004: 4. Bölüm).

Butare'nin kuzeyindeki Gitarama vilayeti muhalefetin kontrolündeydi. Rejimin yerel destekçileri olmadığından komşu MRND eyaletlerinden parami-üterler getirmek gerekmişti. Vilayet yöneticisi Uwizeye ortak bir Hutu-Tutsi direnişi örgütleyip paramiliterlerden bir kısmını öldürerek cevap verdi. Fakat 12 Nisan'da bir RPF saldırısı, hükümeti başkanlık muhafızları ve paramiliterler eşliğinde Kigali'den Gitarama'ya kaçmak zorunda bıraktı. Belediye başkan-larmdan biri onları ne kadar tehdit edici gördüğünü anlatıyordu.

insanları korumaya devam edersem öldürülecektim... Hattâ aslında bana ateş ettiler

ama kurşun isabet etmedi. İlçe dahilinde araç sürmemi engelliyor, sürmeye kalkarsam da barikatta durduruyorlardı. (ICTR-94-4-T)

Vilayet yöneticisi 18 Nisan'da belediye başkanlarım toplantıya davet etti. Fakat Kambanda ve diğer bakanlar da toplantıya katıldı. Vali hükümetten silah dağıtmayı bırakmasını ve radyo RTMUyi kapatmasını istedi. Bakanlar ise Ruanda'yı düşmana karşı savunan yurtsever milisleri desteklemeyen herkesi suçlayarak karşılık verdi. Bir tanesi uyardı: "Gitarama'daki bazı ilçe yöneticileri hamam-böcekleriyle suçortaklığı yapıyor... o kişiler böyle işler yapmaya devam ederse... onlar için sonuçları çok ciddi olacaktır." Açıkça tehdit edilmişlerdi. Gi-tarama belediye başkanları tek tek saf değiştirdiler ve valiyi yalnız bıraktılar.

Taba Belediye Başkanı Jaen Paul Akayesu onlardan biriydi. 1953'te o yörede doğan Akayesu daha önce öğretmenlik ve müfettişlik yapmıştı. Duruşması sırasında, 1990'larm başında MRND ve muhalefet partileri arasındaki çatışmaların şiddetlenmesini anlattı. Yerel MDR'nin kurulmasına yardımcı olmuş, sonra da başkanlığına getirilmişti. MDR Taba'da ağırlık kazandığında, yani 1993 Nisam'nda ise belediye başkanı olmuştu. Başkanın öldürülmesini takip eden günlerde yerel millet meclisi üyesi ve albayın yardımıyla radikal bakıcısı Kubamanda'ya direnmişti. Kubamanda Interahamwe biriminin başında hükümet parasıyla ilçeye geri dönmüştü. Köylüler ilk başta Akayesu'yu destekledi. Fakat köyde bulunan dokuz ilçe polisinde sadece yedi silah vardı ve daha kalabalık paramiliterler polislerden birini öldürüp diğerini yaraladı. Akayesu aynı zamanda onu sadık milisleri imha etmekle suçlayan radyo RTLM'nin ideolojik gücünü de hissetmişti. Radyo onun görünüşünü Tutsilere benzeterek tarif ediyordu. Hemen komşu Kicukiro'da belediye başkanmm yerini Interaharmve lideri almıştı. Akayesu aynı sonla karşılaşmak istemiyordu.

18 Nisan'da bakanlarla toplantı yaptıktan sonra, "durum son derece tehlikeli bir hal almıştı. Ben de uzun zamandır direniyordum. Benim de bir ailem vardı ve her şeyi bırakıp

kaçmayı düşündüm.” Bu yüzden ertesi gün belediye toplantısında suçortaklığmdan yakalanacak kişilerin listesini okudu. Bunlardan üç tanesi eski müttefikleri olan yerel polis memurlarıydı. Duruşmada, “onların ölüm emrini imzalamış olmuyor muydunuz?” diye sorulduğunda, “elbette öyleydi,” diye cevap vermişti. Taba’daki katliamlar sonraki gün başladı. Haziran sonuna kadar 2.000 Tutsi öldürülmüştü. Bazı şahitler onun mayıs başında Kubamanda’yla tartışmaya kalktığını, Interahamwe cinayet işleyip tecavüz ederken genelde öyle etrafta dikildiğini belirtmişti. Fakat diğer şahitler onun “entelektüelleri” (yani ileri gelenleri) ve mültecileri öldürme emri verdiğini, yaşlı bir kadını öldüresiye dövdüğünü söylüyordu. Ayrıca kadınlara tecavüz eden bir grup milise, “Artık Tutsi kadınlarının tadını bana sormazsınız”, demiş, sonra da eklemişti: “Yarın onlar da öldürülecek” -gerçekten de kadınlar öldürülmüştü. Fazla ideolojik bir katil değildi; fakat siyasi güç ve ekonomik getirilerle hizaya getirilmişti. Belediye başkam, Interahamwe lideri, yerel vekil ve albay arasındaki güç dengesinin eksiksiz sürdürülmesi önemliydi. Akayesu esasen makam sahibi olmanın avantajlarını korumak için saf değiştirmişti. Aksi takdirde, yerel rakiplerinden biriyle karşılaştığında tepeden destek gelmediği için işi bitecekti. Soykırım ve tecavüzden suçlu bulunarak ömür boyu hapse mahkûm edildi (Des Forges, 1999: 270-8; ICTR-94-4-T; ICTR-96-4; Ubutabera, 11 Ekim 1996, 15 Şubat ve 16 Mart 1997).

Başka bir Gitarama belediye başkanı olan Nyandwi ayak sürümüş, fakat 11 Nisan’dan sonra bölgeye gelen Interahamwe ile başı derde girmişti. Scott Straus’la bir mülakatında şöyle diyordu (2004; hikâyesi diğer dört yerlinin mülakatında doğrulanmıştı):

Halktan birileri lnterahamwe’den birini öldürdü ve bu bana çok pahalıya patladı. RTLM’de benim lnterahamwe’leri öldürdüğüm ve Tutsilere yardım ettiğim açıkça ilan edildi. Bu ilan tekrar tekrar yayınlandı. Daha Nisan’ın 14’üydü. Belediye reisine düşman denince halk korkmaya başlamıştı... Başım büyük dertteydi. Halk bana yardım etti; fakat polisler korkmaya başladı... Ayın 20’sine kadar böyle devam ettik.

Bir gün askerlerin geldiğini ve onu aradıklarım öğrenmişti. Hemen kaçtı ve yerine MRND’ye sadık biri geldi. Başka bir Gitarama belediye başkanı Ndagiji-mana boyun eğmeyi reddetti. Interahamwe onu 20 Nisan’da öldürdü. İyi bağlantıları olan vali Uwizeye bir ay daha soykırıma karşı çıktı. Fakat altı vali yardımcısının beşi ona karşı döndü. Yapabileceği bir şey kalmayınca 20 Mayıs’ta kaçtı. Belediye başkanlarmdan biri Tutsilere gizlice yardım etmeyi sürdürmüştü. Fakat yerel cinayetlerin kapsamıyla kıyaslanınca acınacak derecede az kişiyi kurtarabilmişti.

Yerel tüccarlar soykırıma ciddi ölçüde karışmıştı; çünkü onlar için siyaset de önemliydi. Müdürler millileştirilmiş şirketlerde çalışıyordu, işadamları hamilik sayesinde ruhsatlar almış, tekel kurmuşlardı. Ruanda’da iki ekonomi vardı. Birincisi, geçimlik tarımdı ve ülkenin yarısını kapsıyordu. Yaşamaya yetiyordu ama çok az artık üretiyordu, ikinci ekonomi, hükümette istihdamdan, yabancı kalkınma fonlarından, kahve, çay ve kalay ihracatından oluşuyordu. Hükümet bakanlıkları ve millileştirilmiş ya da ruhsatlandırılmış şirketler çok daha kârlı olan bu ekonomiye hakimdi. Çay sektöründe sekiz millileştirilmiş, bir özel şirket vardı. Salt geçinmekten fazlasını isteyen hemen herkes -örneğin düzenli bir

iş, sağlık hizmeti ya da çocukları için eğitim isteyen herkes- bakanlıkların ya da devlet dışı patronaj ağlarına akrabalık ya da hemşerilik üzerinden bağlı olmak zorundaydı. Çekirdek kadro Habyarimana'mn adamlarından oluşuyordu ve onlar da suyun başından ayrılmak istemiyordu (OAU, 2000: prg. 14.50-14.51).

Millileştirilmiş OCIR-Tea şirketinin yurdu Gisovu'ydu. Patronu Alfred Mu-sema 1949'da Byumba vilayetinde doğmuştu. Doğduğu yerin dışında soykırım operasyonlarını yürüten nadir kişilerden biriydi. Küçük Ev içinden çok iyi bir evlilik yapmıştı. Kaymbabası ilk Hutu Gücü liderlerinden biriydi, 1962'te Tutsiler tarafından öldürülünce şehit mertebesine çıkmıştı, bu yüzden Musema uluslararası yardım fonlarını kontrol eden Tarım Bakanlığı'ndan iyi bir makam kopartmıştı. Kigali MRND'sinde "çok iyi bağlantıları olan genç bir fonctionna-ire idi". 1980'de Habyarimana'yı devirmeye yönelik bir komploya kayınbiraderinin adı karışınca Musema'nm başı derde girdi. Bakanlıktan atılmıştı; fakat Gisovu'daki çay şirketinin patronluğuna atanmak sanayi bakanını ikna etti. Kontrol ettiği kaynaklara bağımlı yerliler vardı -hattâ Kibuye valisi de onlar arasındaydı. Vilayetin encümen üyesi oldu ve çeşitli kalkınma komitelerinde görevlendirildi. 1992'de RPF kendi eyaletini işgal edince radikalleşti, hükümetin mültecilere yardım için daha fazla şey yapmasını talep etti. 1992'de Kibuye'deki Tutsilerin katledilmesi, onun büyük ihtimalle hiçbir rolü olmamasına rağmen, RPF'nin iktidarı alması halinde konumunu koruma şansını azaltmıştı. Bu yüzden radikal RTLM radyo istasyonunun kurulmasına yardım etti. Çalışanlarından 50 kişiyle "Sivil Savunma" paramiliter kuvvetleri oluşturdu. Bunlar jandarma tarafından eğitildi ve yerel belediye başkanı ile tugay komutanı tarafından silahlandırıldı. Kamyonları ve şoförleri Bisesero tepelerindeki katliamlar için ulaşım sağladı ve kendisi de katliamları aktif olarak yönetti. BM Mahkemesi onu ömür boyu hapse mahkûm etti, ilk başta Tutsilerden nefret etmese de, doğduğu eyaletin işgal edilmesi, Hutu Gücü çevrelerindeki aktivizm ve kariyerizm yüzünden radikalleşmişti (ICTR-96-13; Ubutabera, 25 Kasım 1998, 16 Şubat, 15 Mart ve 10 Mayıs 1999).

Obed Ruzindana 1962'de Kibuye'de doğmuştu. Kibuye ve başkentte tüketici malları satan başarılı bir ithalat-ihracat şirketi kurdu. Kibuye CDR'nin liderlerinden biri olarak paramiliterlerin finansmanına da yardım etti. Kigali'de on yıl boyunca ticari bağlarını geliştirdikten sonra 1994'te tekrar Kibuye'ye taşındı. Bisesero tepelerindeki katliam için kamyon sağladı ve operasyonların yönetimine yardım etti. Şahitler onun Interahamwe'ye, "Bana kimlik [Tutsi kimliği] getirene para vereceğim," dediğini duymuştu. 1999 Mayıs ayında soykırımdan suçlu bulundu ve ömür boyu hapse mahkûm edildi. Ruzindana ve Musema gibi ileri gelenler cinayetlerin teşvik edilmesinde başlıca yetkililere ve parti liderlerine katılınca, yerel köylülerin cinayet işlemesine yetecek bir toplu baskı oluşuyordu. Yerel sosyal eli tin tamamı Bisesero tepelerindeki cinayetlerden sorumlu görünüyordu (ICTR-96-10, ICTR-96-1, ICTR-96-14-T; Ubutabera, 26 Ekim 1998).

Devlet ilk başta sivil idare, ordu ve paramiliterlerdeki sempatizanların desteklediği merkezdeki darbeyle radikalleşti. Yerel yetkililer ve elitler ideoloji, kariyerizm ve korku yüzünden itaat ettiler. Yukarıdaki bakıcılar ve gezgin yetkililerin tepeden yaptığı baskıya, paramiliterlerin yandan yaptığı ve astların alttan yaptığı baskı ekleniyordu. Devletin

tamamının itaat etmesinin sebebi salt yukarıdan-aşağı bürokrasiden kaynaklanmıyordu. Wagner'in (1998: 30) gözlemi şöyleydi:

"Kabile çatışmasının" öteden beri süren kırışık, yaşlı yüzü değildi bu; modem bir yüzdü - ümmi çiftçiler arasında kendini "entelektüel" olarak öne çıkartan, kendi taşra merkezini Kigali'ye bağlayarak siyasette yöresel "hami" olmaya çabalayan bir taşra görevlisinin özgüvenli yüzüydü.

ASKERİ İKTİDAR: ASKERLER VE PARAMİLİTERLER

Başkanlık muhafızları ve diğer ordu birimleri cinayetlere karıştıysa da, ordunun asıl kitlesi cephedeydi ve geri çekiliyordu. Basit eğitimle aniden genişlediği için disiplini zayıftı ve bazı radikal subaylar silahları paramiliterlere dağıtıyordu. Cepheden gelen yaralı askerler de Tutsilerden intikam almak için katliamları fırsat biliyordu.

Afrika Hakları'nm (1994) mülakat yaptığı sağ kalmış kişiler benzer hikâyeler anlatıyordu, ilk önce yerel siyasetçiler ve askerler onları koruyacaklarını söylüyordu. Ardından askerler ya da daha yaygın olarak milisler geliyor ve müstakbel koruyucuları korkutup kaçırıyordu. Ondan sonraki çatışmalar tek taraflı devam ediyordu. Neredeyse hiçbir eşyası olmadan kaçan Tutsilerin sadece sopaları ve taşları vardı. Hutu kalabalıklarında ise bel, kürek, ok ve yay olabiliyordu; fakat paramiliterlerde çoğunlukla pala ya da çivili sopalar bulunuyordu, birkaçında ise silah vardı. Ruanda hükümetinin tahminine göre kurbanların yüzde 38'i palayla, yüzde 17'si sopayla ve yüzde 15'i ateşli silahlarla öldürülmüştü (Straus, 2004: 4. Bölüm). Askerler içinde cinayet işleyenler azdı, ama silahları, el bombaları, taşıtları ve telsizleri silahsız düşmana karşı soykırımda çok işe yarıyordu. Tutsiler genellikle yerlilerin ve yerli paramiliterlerin ilk saldırılarını püskürtmeyi başarıyordu. Fakat o zaman askerler ve daha örgütlü paramiliterler çağırılıyor, silahlar ve el bombalarıyla Tutsi direnişini kırıyorlardı. Ardından askerler yakın mesafeden cinayet işini öbürlerine bırakıyordu.

Büyük ihtimalle cinayetlerin çoğunu paramiliterler işlemişti; fakat sağ kalanlar tüm silahlı kalabalıkları Inetaharmve diye tanımlama eğilimindeydi. Darbeden sonraki birinci haftada paramiliterler 4.000-5.000 katil tedarik etti (2.000'i Kigali'deydi); fakat kısa süre sonra sayıları 20.000-30.000'e çıktı (bazı tahminlere göre 50.000'e ulaşmıştı). Bu hızlı genişleme sebebiyle talimi ve silahı kıt kalabalıklar ortaya çıktı. Sağ kalanlardan bazıları profesyonel paramiliterler -iki taraflı çatışmalarda deneyimli, iyi örgütlenmiş ve silahlı olanlar- ile beklenmedik ganimet ve güç şansım değerlendiren ayaktakımı arasında ayrım yapıyordu (Afrika Hakları, 1994: 229). Bunlar Tutsileri ve ılımlıları ölü isteyen, fakat diğer yandan, "soykırım yoktur. Halk düşmana karşı haklı, kontrol edilemez bir gazapla ayaklanmıştır," diyerek uluslararası teyakkuzu düşük seviyede tutabilen rejimin de işine geliyordu. Gerçekten de binlerce paramiliter -haliyle halkın tamamı değil- kan dökme arzusuyla ayaklanmıştı. "Profesyonel" çekirdek sokak çatışmasında ve silah kullanmada deneyimli yedek asker ya da jandarmalardan oluşuyordu. Subaylar arasmda hekimler, ziraat mühendisleri ve özellikle öğretmenler ağırlıktaydı (Afrika Hakları, 1994: 121-2).

Paramiliterlerin çoğunluğu genç adamlardı; gerçi sağ kalanlar Interahamwe çetelerini yöneten en az beş kadın görmüşlerdi.

George Rutaganda 1958'de Gitarama'da katı bir Yedinci Gün Advenlisü[1] ailenin oğlu olarak doğmuştu. Babası iyi bağlantıları olan bir belediye baş-kanıyken önce vilayet idareciliğine, sonra Batı Almanya büyükelçiliğine yükselmişti. Habyarimana'nm darbesinden sonra kenara itilerek tekrar belediye başkanı yapıldı, 1993'te de yerel MDR'nin yükselişi neticesinde bu görevden de alındı. Tüm bu yaşananlar oğlunun kazanan tarafta olma kararlılığını artırmıştı. Rutaganda üniversiteden sonra hükümet kalkınma planlarında çalıştı ve bir taraftan da ticari faaliyetlerde bulundu. 1991'de babası ona Kigali'de bir garaj aldı. Bu garaj büyük ölçüde yabancı bira ithalatına dayanan bir ithalat-ihracat işletmesinin merkezi oldu. Rutaganda her anlamda büyük bir adamdı. Güçlü ve atletikti. Daha önce forvet olarak ragbi oynamıştı ve başarılı bir futbol ta-kımmın finansörüydü. 1991'de birkaç siyasi parti onu kendi safına çekmeye çalıştı. Artık sermaye sahibi olduğu için en çok ekonomik güce sahip olan MRND'yi seçti. 1993'te milli komiteye seçildi, radyo RTLM'nin mütevazı bir destekçisi oldu. Interahamwe'nin başkan yardımcısı seçildi; çünkü zenginlik, bira ve sporun bileşimi gençler arasında popülerleşmesini sağlamıştı. Siyasi ideolojiden ziyade bağlantılarını güçlendirme arzusu yüzünden soykırımın içine çekilmiş görülüyor. Ayrıca atletik, biracı erkeksilik kültürünün de etkisi olmuştu. Garajının dışındaki yola bir barikat kurmuştu. Daha sonra soykırım, imha ve insanlığa karşı suçlardan ömür boyu hapse çarptırıldı (ICTR-96-3; Internews, 13 Aralık 1999; Ubutabera, 8 Haziran 1998, 12 ve 26 Nisan 1999).

Shalom Ntahobari 1970'te yurtdışında doğmuştu. Annesi Hutu Gücü kabinesinde bakandı ve babası da Butare Üniversitesi rektörüydü. Okulunu bitirmeyen Shalom, Butare'de kemerinden sarkan el bombalarını ve tüfeğini göstere göstere dolanıyordu. Birkaç yerel paramiliter grubu yönetti, evinin önündeki yola barikat kurdu, sayısız cinayet işledi, kimi zaman insanları sırf para uğruna öldürüyordu. Shalom'un, 1946 doğumlu annesi, aileden sorumlu bakan Pauline Ntahobari de bu kanlı barikata düzenli olarak geliyordu (önde gelen Naziler bile böyle bir şey yapmamıştı). Tutsileri tespit ediyordu. Tespit edilenler soyuluyor, kamyonlara dolduruluyor ve misiller tarafından öldürülüyor ya da tecavüze uğruyordu. Bu kadm bir Savaş Suçları Mahkemesi'nde tecavüz emri vermek ve tecavüze yardım etmekle suçlanan ilk kadm olmuştur (Des Forges, 1999: 508-9; ICTR-97-21'de birlikte yargılandılar). Orta kademe milislerde öğrenciler ağırlıktaydı. Entelektüel ve devlete bağımlı meslekler de soykırımda öne çıkmıştı. Büyük çoğunluğu Hutu Gücü ideolojisini kısmen iç-selleştirmişti; fakat kariyerizm ve ganimetler daha önemli maddi gerekçelerdi - bunlar inançlı ve bağlantıları olan katillerdi.

Bu kitapta tartışılan paramiliterlerin en gevşekleri bu genişletilmiş milis kuvvetleriydi. "Afrika hastalığı"nm bilhassa kötü bir versiyonu olan bu kuvvetler gezici silahlı gençlik çetelerinden oluşuyordu. "Üniformaları" partilerinin renklerini taşıyan paçavralardan ya da muz, çay veya kahve yapraklarından oluşuyordu. İlkel silahlarıyla insanları döverek öldürdüler ve pek çok kadına tecavüz ettiler. Soykırımın ileri safhalarında daha çok silah

ele geçirdiler. Bu silahlarla caka satıyorlardı, ayrıca güç ve erkeklik simgesi olarak gördükleri silahlara hayranlık besliyorlardı. Diğer paramiliterlerde olduğu gibi, şiddeti ve cinayeti öven şarkılarla alkol birleşince asgari disiplini pekiştiren bir maço yoldaşlık kültürü gelişmişti.

Güneyde ise Burundi'den gelen intikamcı Hutu mülteciler Interahamwe'de fazlasıyla temsil ediliyordu. Çok yoksul olan bu insanlarda yağmacılık hayli yaygındı. Sağ kalanlardan biri ceset yığınının altında ölü numarası yapmıştı: "Hemen herkes ölmüştü, fakat Interaharmve yığının üstüne çıkıyor, 'canlı kalan ve parası olan varsa söylesin, parasını alıp onu serbest bırakacağız,' diyorlardı. Ama onları da öldürüyorlardı" (McGreal, 1999b). En alt kademedekiler ise ağırlıkla alt-sımftan genç erkeklerden oluşuyordu. Sağ kalanlardan biri, ait olduğu grubun 11-14 yaşlarında milislerce tecavüze uğradığım söylemişti: "Genç bir adam beni almaya geldi. Kemerine takılı uzun bir bıçağı ve elinde küçük bir balta vardı. İlkokula varınca... bu çocuk baltayı ve uzun bıçağı yere, yakınıma koydu. Bir çocuğun bana tecavüz etmesi, takdir edersiniz ki çok güç bir şeydi" (Ubutabera, Tl Ekim 1997). Çocuklardan çoğu kasabalardan, topraksız ve işsiz kesimden toplanmıştı (Kabirigi, 1994: 10; Willame, 1995: 127). Kötü kaderlerinden ülkeyi asıl yağmalayan — ama o andaki işverenleri olan-Hutu devlet sınıfını değil, Tutsileri sorumlu tutuyorlardı. Yeme, içme, kalacak yer garantisi, ganimet ve silah elde etme imkânı, ileride istihdam etme umudu yüzünden devlet sınıfı onları çekebiliyordu.

Paramiliterler Yollar ve Köprüler Bakanlığı (bakan da bir radikal MRND'liydi) ve diğer millileştirilmiş kuruluşların yetkilileri tarafından kamyonlarla taşraya götürülüyordu. Orada bölgesel ve yerel görevliler onlara katliam emirlerini veriyor ve cinayetlere yerlileri de katmalarını söylüyordu. Öldürülecek Tutsilerin ve Hutularm listesi veriliyordu. Kalabalık cinayetlerde çekirdek grubu oluşturdukları gibi, her yerdeki barikatları da onlar bekliyordu. İnsanların yüzünü inceliyor, kimliklerine bakıyorlardı (her barikatta bir okuryazar bulunduğu varsayılıyordu), aynı zamanda kadınlara tecavüz ediyor, Tutsi ya da Hutu muhalifi olduğunu tespit ettikleri herkesi palalarla öldürüyorlardı (Keane, 1995). Şüphelilerin kimlik belgeleri yoksa Tutsiye benzeyenler öldürülüyordu -ırkın varsayılan kalıbına uymayan yüzde 20 oranındaki Hutu için bu iyi bir haber değildi. Fakat İnsan Haklan İçin Hekimler'in sıkça tekrarladığı, her paramilite-rin 200-300 kişiyi öldürdüğü tahmini doğru olamaz (örn. Lemarchand, 1997b: 414). Bu durum ancak toplamda 2.500-4.000 suçlu demektir ki çok düşük bir tahmin olur. Paramiliterlerden çok azının ateşli silahı olduğu için, suçlu sayısının daha fazla olması zorunludur.

SIRADAN HUTULAR

Nihayet, son derece sıradan Hutular da cinayetlere ortak edilmişti. Des Forges (1999: 395, 770) Cyahinda'daki bir katliamda ilçe erkeklerinden yarısının, yani birkaç bin kişinin işe karıştığını söyler. Mamdani (2001: 5) başka bir büyük katliam için şöyle der: "Herkes katıldı, en azından tüm erkekler.

Üstelik sadece erkekler değil kadınlar da işe karıştı: Erkeklerine tezahürat yapıyor,

yardımcı roller üstleniyorlardı." Nitekim 1998'de Ruanda'da soykırıma katılma suçundan 14 ila 18 yaşlarında 4.500 çocuk ve 1.200 kadm hapse atıldı (İnsan Hakları izleme, 1999; OAU, 2000: prg. 16.35 ve 16.69). Straus (2004:

5. Bölüm) örneklemesindeki (sadece hapiste bulunan erkekler) kişilere, içinde bulundukları cinayet gruplarının büyüklüğünü sormuştu. Sadece bir tanesi tek başına saldırıda bulunmuştu, dörtte birinden azı en fazla 10 kişilik gruplar halindeydi, fakat ortalama grup büyüklüğü çok daha büyüktü, 84 kişiden oluşuyordu. Hayli büyük ama akışkan gruplar tarafından gerçekleştirilen toplu davranışlardı bunlar. Straus toplam suçlu sayısına dair en özenli tahmini yapmıştır: 175.000 ila 210.000. Bu çok büyük bir sayıdır ve toplam Hutu nüfusunun yüzde 7'sine, faal yetişkin erkek Hutu nüfusunun da yüzde 15'ine tekabül eder.

Straus (2004) suçluların özelliklerine dair bulunabilecek en iyi kanıtları sunar. Örnekleme suçlu bulunmuş mahkûmlar arasından gelişigüzel yapılmıştır, ama tutuklama ve mahkûm etme sürecinde ne gibi sapmaların olduğunu bilmemiz mümkün değil elbette. Örnekleri özellikle gençler arasından değildi, çoğunluğu 20'lerinde ve 30'larmdaki yetişkinlerdi, ulusal yetişkin nüfusuna pek çok bakımdan benziyorlardı ve yaşlarına göre normal sayıda çocukları vardı. Meslekleri de ulusal emek gücünü doğru orantılı temsil ediyordu (çoğunluğu tarımla uğraşıyordu; fakat genellikle başka geçici işler de yapıyorlardı). Gerçi profesyoneller ve idari kadrolar fazla temsil edilmişlerdi, yani ulusal nüfustan biraz daha iyi eğitimliydiler. Hayatın her alanından Hutular soykırıma karışmıştı. Din adamları ve rahibeler bile kiliselerine sığman Tutsilere ihanet etmişti (Arusha'da Yedinci Gün Adventi Kilisesi'nden Rahip Ntakirutimana'mn yargılanması ve Belçikalıların iki rahibeyi yargılaması da bunu göstermektedir). Sadece küçük Müslüman toplumu tam anlamıyla olayların dışında kalmayı başarmıştı. Öğretmenler ve öğrenciler Tutsi öğrencilerin ölüm listelerim çıkarıyorlardı. Bir ilkokul öğretmeni itirafta bulunmuştu: "Çocuklardan bazılarım ben öldürdüm... birinci yılda seksen çocuk vardı. Geriye yirmi beş kaldı. Diğerlerinin hepsini ya öldürdük ya da kaçtılar" (Braeckman, 1994: 229; Gourevitch, 1998: 252; Prunier, 1995: 255). Straus (2004) daha iyi eğitimli ve yaşça büyük kişilerin soykırıma çoğunlukla liderlik ettiğini; fakat bizzat insanları öldürmediğini belirtir - daha doğrusu öyle söylemişlerdir (suçlananların yüzde 59'u doğrudan kimseyi öldürmediğini söylemişti). Cinayet işlediğini kabul edenler genellikle eğitim ve meslek durumu düşük genç yetişkinlerdi ve çoğunun ateşli silah eğitimi vardı. Ayrıca suçluların toplumun marjinal kesimlerinden olmadığını da görüyoruz. Aralarında her sınıftan insan vardı ve kendi aralarında da katmanlara ayı ılmışlanlı. Yüksek statüde olanlar emirleri veriyordu; en alt kademedekiler ve şiddei deneyimi olanlar da cinayetleri işliyordu. Cinai etnik temizlikte bunların hepsi normal durumlardır.

Birkaç Hutu da Tutsilere yardım etmişti. Sağ kalanlar 11ululların onlara yardım ettiğini kabul etmişti: "Herkes kötü değildi. Huluydıı ama kimseye zarar verecek bir tip değildi. Herkes cinayet işlemiyordu" ve "Mumların hepsinin kalbi taştan değildi. Bazen aileler için yiyecek istediğimde veriyorlardı... Hutular ile katiller arasmda bir fark var" (Ubutabera, 27 Ekim 1997). Yedinci Gün Adventi vaizlerinden biri, en az 30 yerli Hutudan bir şebeke

kurarak 104 Tut-siyi kurtarmıştı. Bunlar hem Tutsileri saklıyor, hem de Interaharmve'den bilgi sızdırarak sürekli bir adım önde kalıyorlardı (McGreal, 1999b). Sağ kalanlardan kimileri komşularının vahşetinden bahsederken, kimileri de gönülsüzlüğünden bahsediyordu. Kibuye'deki Gisovu'nun belediye başkam Ndimbati, yerlilerin cinayete yardım etmesini sağlayamayınca komşu köye gidip kendine katil toplamıştı (Ubutabera, 10 Mayıs 1999). Ailelerin çoğu bölünmüştü. Munyaneza ve Turikinkiko, ebeveynlerinin ve karılarının cinayetlere karşı çıktığı ifadesini vermişti. "Neden Tutsilerle bir derdim olsun?" diye sormuştu Munyaneza'nın babası. "Onlar da tıpkı benim gibi. Aynı tepede yaşıyoruz. Evlerimiz de birbirinin aynı... Niçin onlarla bir derdim olsun? Oğlumun işlediği haltlar için onların bana bir şey yapması gerekir. Oğlum bizi utandırdı" (McGreal, 1999a: 11). Tüm cinai temizlik vakalarında olduğu gibi, Hutulann çoğu suçlulara ne yardım etmiş ne de onlara engel olmuştu. Bir kenara çekilip başka yöne bakmışlardı. "Kapıyı kapattık ve hiçbir şey duymamaya çalıştık," diyordu bir tanesi (Des Forges, 1999: 262). Diğerleri suçu başkalarına atıyordu. Tutsilerden biri, "aslında bizi savunmaya çalışmadıklarını fark ettik," diyordu. "Bizi öldürmeleri için baskı yapılıyordu, ama bizi kendileri öldürmek istemiyorlardı. Bu yüzden öldürülmemiz için bizi başka bir köye gönderiyorlardı" (Afrika Hakları, 1994: 344).

Cinayetler her seferinde savaş zamanında düşmanla işbirliği edenlere, istilacılara, başkanın katillerine saldırı olarak gerekçelendiriliyordu. Yaptıkları şey direnişti, ya da en kötü ihtimalle misilleme veya intikamdı. Straus'un (2004) mülakat yaptığı kişilerin çoğu, cinayetlere katılmalarının olumlu bir sebebi olarak sunuyorlardı bunu (yani cinayet işlemeye zorlandıkları gibi olumsuz bir iddiayı reddediyorlardı). Habyarimana'nın destekçileri en öfkelilerdi ve suçlulardan en vahşileri aynı zamanda savaş ve suikast karşısında en çok öfkelenenlerdi. Bu yüzden savaşma çağma gelmiş erkek Tutsilerin çoğu öldürülmüştü. Demograflar erkek ölüm oranının kadm ölüm oranından yüzde 50 daha fazla olduğunu tahmin etmektedir. Elbette kadınlarda da öldürülmenin yerini tecavüz almıştı (OAU, 2000: prg. 16.7-16.32). Gözlemcilerden çoğu, kuzeydeki çatışma bölgesinden ve Burundi'den gelen Hutu mültecilerin soykırımda fazla temsil edildiğini söylemiştir. Mamdani de (2001: 203-6) mülteciler alana girince mezalimlerin doruğa çıktığını belirtir. Hemen her şeyini kaybetmiş bu insanlar kendinde intikam alma ve yağmalama hakkı görecek hale gelebiliyordu. Straus mültecilerin fazla temsil edildiğini söylemez, fakat cinayet işledikleri alanlara yabancı oldukları için daha sonra tanınmaları, suçlanmaları ve tutuklanmaları zorlaşmış olabilir.

Nisan sonunda hükümet, radyo ve yerel sosyal elitlerin çoğu iç savaşta yurtseverlik görevi olarak cinayetleri savunuyordu. Kalabalıklar bulabildikleri tüm Tutsileri öldürürken, "hepsini imha edelim," diye şarkı söylüyorlardı. Bisesero tepelerinde söylenen şarkı şöyleydi:

Tutsi öldürmek günah mıdır? Hayır, hepsini imha edelim, imha edelim, öldürelim ve ormanlara gömelim, ormanlara kadar peşlerinden gidelim ve onları mağaralara gömelim, onları mağaralara dek takip edelim ve katledelim. Durun da sizi öldürebi-lelim, sorun çıkarmayın çünkü ilahınız öldü Ruhengera'da, öldü tatlı patates almaya pazara yürürken.

Bebeleri bile affetmeyin, dedeleri bile, nineleri bile, Kagame [RPF komutanı] gittiğinde bebekti daha. (Ubutabera, 2 Mart 1998)

Bir yardım çalışanı, Tutsilerin kaçtığı ve Hutularm saldırdığı “rüyaya benzer” bir arbedenin içinde kalmıştı:

Hep aynı şey oluyordu, bir adam kaçmaya çalışıyordu ve diğerleri yetişip ona vuruyordu, adam yere düşüyor, kendini bile koruyamıyor, darbelerin altında hareketsiz bir halde kalıyordu ve diğer adamlar sopalar, palalar, mızraklar, ok ve yaylarla etini parça parça ediyordu.

Saldırganlar bazen kurbanlarının aşil tendonunu kesiyor, daha sonra işini bitirmek üzere olduğu yerde bırakıyordu. Yardım çalışanı şöyle devam ediyor:

Hemen hiç kimse silah kuşanmamıştı, fakat herkes nefret kuşanmıştı; geçen bir Tutsinin ayağına çelme takmaya, nefesi kesilmiş ve gücü tükenmiş bir halde koşan zavallı bir insanı şoseye yüzüstü yapıştırmaya hazırdı hepsi. Daha yere düşmeden iki kat güçlü darbeler inmeye başlıyordu. Çocuklar... bunu oyun haline getirmişti. Tutsileri kovalayan ağabeylerinin peşinden koşuyor, Tutsilere taş atıyor ve yakalanan Tutsilere gülüyorlardı. (Des Forges, 1999: 464-5).

Yine de Straus’un örneklemesindekiler, daha önce Tutsilerden nefret etmediklerini söylüyorlardı. Yüzde 97’sinin daha önce Tutsi komşuları olmuştu, üçte ikisinin de Tutsi akrabası vardı. Beşte dördü Tutsi komşularıyla ilişkilerinin iyi olduğunu ve kısa süre önce değiştiğini söylüyordu. Gel gelelim, en vahşi katiller Tutsiler hakkında önceden olumsuz görüşleri olanlardı ve Straus’un örneklemesi iki grup arasmda güçlü bir etnik fark hissi yaratıyor. Savaş ve suikast bu farkı nefrete çevirmişti. Turikinkiko şöyle diyordu:

Tüm o yıllar boyunca bu insanlarla bir arada yaşamıştım. Onlardan korkmuyordum. Onlar benim için bir tehdit değildi. Fakat bize onların düşman olduğu söylendi ve ben de inandım. Köydeki Tutsilerin neredeyse tamamı önceden arkadaşımdı. Ama benim için fark etmiyordu. Onlar Habyarimana’yı öldürenlerin akrabalarıydı ve bunun bedelini ödemeleri gerekiyordu. Yüreklerimizi ve zihinlerimizi kapatıp vazifemizi yaptık... Öldürdüğüm gençlerin ve kadınların RPF’yi desteklemediğini biliyordum. Fakat bu ölümler RPF’nin savaşma azmini kıracaktı; çünkü savaşı kazansalar bile yönetecekleri kimse kalmayacaktı. Tereddüt etmedim. Öldürmek kolay geliyordu; çünkü Hutu halkını kurtardığımı düşünüyordum.

Ayrıca kadınların cinayetlere itirazına kulak tıkadığım da ekliyordu: “O bir kadındı, bu yüzden onu dinlemem gerekmiyordu.” Munyaneza da maço eğilimlerini açığa vurmuştu:

Tıpkı bir rüya gibiydi. Cinayet işleyen insanlara kahraman muamelesi edildiğini görünce ben de aralarına karıştım. Düşmanı öldürdüğüme inanmıştım; çünkü radyodan sürekli böyle söyleniyordu. Bir şekilde, hangi yaştan olurlarsa olsunlar bu insanlara

güvenilemeyeceğine inanmıştım, ya bu işi yapacaktık ya da hepimiz ölecektik. (McGreal, 1999a: 10)

Söylentiler çıkarılıyor ve yayılıyordu. Güya yakında çok sayıda silahlı Tutsi vardı. Tambiah (1996) ve Kishwar (1998a: 29) Sri Lanka ve Hindistan'daki mahalli isyanlarda da yakında toplanan düşman ordularına dair korku dolu söylentiler çıktığını belirtir. Fakat bu düşman orduları uydurmayken, RPF gerçekti ve çoğunlukla yakındaydı. Tambiah (1996) insanların kurbandan korkmaya psikolojik olarak ihtiyaç duyduğunu söyler. Ben Katz'ın (1998) tehdit-aşağılanma-haklı intikam silsilesini tercih ediyorum. RPF kaynaklı gerçek bir Tutsi tehdidi vardı ve bu orduyla işbirliği yapıldığına dair hikâyeler akla yakın geliyordu. Hutu ordusunun çökmesinin ve küçük bir azınlık tarafından fethe-dilmenin yarattığı aşağılanma duygusunu özellikle erkekler derinden hissediyordu. Bu hissin yol açtığı öfke gerçekti ve haklı görülüyordu. Mayıs ortasına gelindiğinde, cephe dışında hiçbir Tutsi tehdidi olmadığı açıkça ortaya çıktı ve aşağılanma hissi azaldı. Hutu şiddeti dalgası geçti ve katiller yavaş yavaş evlerine döndüler. Sadece istihdam, yiyecek, bira ve barınma meselelerini haydutlukla çözen paçavralar içindeki genişletilmiş paramiliterlerin bir kısmı geride kaldı.

Dolaylı bir proleter gerekçe de vardı. Paramiliter erat güç dengesindeki ter-

sine dönmenin, zenginleri aşağılama, yağmalama, öldürme ve onlara tecavüz etmenin keyfini yaşıyordu (Prunier, 1997: 231-2). Sağ kalan Tutsilerin ve ılımlı Hutularm çoğu güç durumlardan rüşvetle kurtulduklarını anlatmıştı. Kimileri de rüşvet vermesine rağmen öldürülmüştü. Arusha Mahkemesi'nde yolda ölen bir kadının video kaydı gösterilmişti. Kamera en son kadının şişmiş, kanlar içindeki yüzüne odaklanıyordu. Kadının aralık dudaklarından bir fısıltı çıkıyordu fakat kimse ne söylediğini duyamamıştı. Oradan geçerken durup ölüm sebebini açıklayan birinin sesi, kadının sesini bastırmıştı: "O bir patronun karısı" (Ubutabera, 8 Haziran 1998). Soykırımdan yıllar önce Caroline Newbury (1988: 209) Hutu köylüleri arasındaki, Tutsi baskısı altında yerlerde süründükleri inancına dikkat çekmişti. Hutu Gücü'nün kökünde "ezilenlerin birleşmesi" yatıyordu. Soykırım Tutsi mülkünün yeniden paylaşılması şeklinde meşrulaştırılıyordu. Straus'un (2004) mülakat yaptıklarından sadece yüzde 30'u soykırım sırasında bir şeyler aldığını kabul etmişti, ama bunlar da genellikle yiyecek, kiremit ya da terk edilmiş ufak tefeği aldıklarını söylüyorlardı. Ama aileleri ganimetlerden faydalanmaya devam edebilsin diye yalan söylüyor olmaları da mümkündür elbette. Ayrıca rüşvetleri ve daha ortak örgütlenen paylaşımları da yok sayıyormuş gibi görünüyorlar -"radyo, yatak, keçi, genç bir kıza tecavüz fırsatı," der Gourevitch (1998: 115). Kimi radikaller yerlilerin salt sağı solu yağmalayıp eve dönmesinden korktuğu için, "önce öldürün, sonra yağmalayın," diye tekrarlama ihtiyacı duyuyorlardı. Bir yetkili, "cinayet işleyenler kurbanların mülklerinin kendilerine ait olduğunu söylüyordu," demişti. Munyaneza kendi köyünde görevlilerin kura çektiğini söyler. Kurbanların malları ve mülkleri kâğıt parçalarına yazılıp bir şapkadan çekilmişti. Her Hutu suça ortaklık etsin diye çekmek zorunda bırakılıyordu. Munyaneza da bir muz bahçesi kazanmıştı (McGreal, 1999a: 10). Mahalli heyetler mülk paylaşımını tartışmaya epeyce zaman harcamıştı (Des Forges, 1999: 236-7, 299-300). Bunların anlamı zengin görünüşlü herkesin şüpheli olduğu, Tutsi ya da işbirlikçi olmakla

suçlanabileceğiydi. Toplu katliamı kafasına koymuş olanların savaş döneminde kurbanın ezenlerden (Yahudi ya da Çinli girişimciler gibi) olduğu inanışıyla uyguladığı ortak şiddetin ekonomik gerekçeleri olması normaldi.

Hutu rejimi (tıpkı Burundi'deki Tutsi rejimi gibi) vergileri ve uluslararası kalkınma fonlarını kendi adamlarına yönlendirmişti. Eşitsizlikler artıyor, kitlesel yaşam standardı düşüyor, kötü beslenme ve hastalık tehdidi artıyordu. Fakat siyasetin etnik ve bölgesel hatlara göre örgütlendiği diğer ülkelerde de olduğu gibi, sınıf nispeten soyut bir sömürü kavramı olarak kalmıştı. Sınıf siyaseti yapan Hutu muhalefeti asla kitlesel destek bulamamıştı ve soykırımın ilk günlerinde yok edilerek yerlerini rejimin etnik sömürü kavramlarına bıraktılar. Hukukun üstünlüğü ortadan kalkınca Hutular ulaşabildikleri Tutsilere ve diğer ayrıcalıklı kimselere saldırmanın kolay olduğunu gördüler (Gasana, 1995: Reyntjens, 1994: 220-4). Etnisite baskın çıkmış ve sınıfsal hınçları da kendisine kanalize etmişti (tez 2'de gösterildiği gibi).

Fakat Hutu toplumunda da insanlar ciddi anlamda zorlanmıştı. Straus'un mülakat yaptığı kimselerin yüzde 70'i bu zorlamanın altını çiziyordu. Çoğunluğu katılmamanın sonuçlarından korktuğunu söylemişti, fakat uyum yönünde daha hafif toplumsal baskılardan ya da salt yetkililere itaat etmekten bahsediyorlardı. Kimileri şayet katılmazlarsa "artık Hutu sayılmayacaklarını" söylemişti. Bu tip baskılardan söz edenler, savaş ve suikasti sebep gösterenler kadar vahşi suçlular değildi.

Köylüler meydana toplandıklarını, etkileyici bir yerel şahsiyet ya da başkentten gelen yüksek mevkili birinin nutkunu dinlediklerini, sonra da kimlik kayıtlarından derlenmiş kurban listelerinin verildiğini anlatıyordu. Küçük köylerde listelere gerek yoktu. Yerel encümen üyesi ve okulun öğretmeni kimin kim olduğunu biliyordu. Milisler ya da askerler bazen onlara, "Ya siz de öldürürsünüz, ya da öldürülürsünüz," diyordu. Bir tanesi şunları hatırlamıştı: "En sonunda, tereddütleri olanlar dahi öldürmek zorunda kalmıştı. Diğerleri kadar şevkle öldürmüyorlardı, ama neticede öldürüyorlardı" (Afrika Hakları, 1994: 573; Mamdani, 2001: 219-20). Askerlerin "çocukları öldürmeye zorlamak için onlara taş attığı" görülmüştü. "Bazıları öldürmek istemiyordu fakat ordu onları katliama katılmaya zorluyordu. Herkesin eline kan bulaşmalıydı. Böylece tek bir kişi suçlanamayacaktı" (Keane, 1995: 134-5). Sadece düşmanın işbirlikçileri bize yardım etmez, diyorlardı. İtiraz edenlerden bazıları öldürülüyordu. Fakat genellikle tehditler yeterli oluyordu. Wagner (1998: 30), "görevlinin yüzünün" ardında "içe dönük, gözlerini yere dikmiş -çünkü bakmak tehlikeliydi- çiftçinin yüzünü" görüyordu. Katillerden biri şöyle demişti:

Yaptıklarımdan pişmanım... utanç içindeyim, ama siz benim yerimde olsanız ne yapardınız? Ya katliamda rol alacaktınız ya da katledilenlerin arasına katılacaktınız. Bu yüzden silahımı kuşandım ve kabilemin üyelerini Tutsiye karşı savundum. (Prunier, 1995: 247)

Sağ kalanlardan biri, köyünün ilk başta cinayetlere karşı tavrını nasıl koruduğunu anlatmıştı.

Birkaç gün sonra, insanlann moralinin bozulduğu ve mıntıkayı savunmaya gönülsüz oldukları ayan beyan ortaya çıktı. Radyo Ruanda'da [yakındaki] Runda'da cinayetleri örgütleyen Runda valisinin sözleri yüzünden heveslerinin kaçtığını söylüyorlardı. Bourgmestre kurbanları RPF üyeleri olmakla suçlamıştı. Halkımız devlet görevlilerinin radyoda böyle şeyler söylediğini duyunca cinayetlerin en tepeden örgütlendiğini anlamışlardı. Bunun onlar üzerindeki etkisi kötü olmuştu (Afrika Hakları, 1994: 621).

Katliamlardan birinden sağ kurtulan bir tanık, paramiliterlerin gönülsüz Hu-tulara nasıl baskı yaptığını anlatıyordu:

Bu yüzden, tamam, yapıyor, diğerleriyle beraber koşuyor ama kimseyi öldürmüyor. "Hey, bu bizi daha sonra ihbar eder," diyorlar. "Onun da öldürmesi gerek. Herkes en az bir kişinin öldürülmesine yardım etmeli." Böylece katil olmayan bu adama da birini öldürttüler. Ertesi gün bu işi oyun haline getirmişti. Artık onu teşvik etmeye gerek yoktu. (Gourevitch, 1998: 24)

Bazıları Ruanda kültüründe "itaat kültü" olduğunu söyler (Des Forges'in Akayesu duruşmasındaki şahitliği; Gourevitch, 1998: 23; Prunier, 1995: 57, 245). Fakat ben de diğerleri (Mamdani, 2001: 198-202; Straus, 2004; OAU, 2000) gibi buna şüpheyle yaklaşıyorum. Arusha avukatları bu görüşten etkilenmişti. İçlerinden biri Akayesu'ya, "Çiftçiler 'yukarıdan gelen' emirlere itaat etmeyi doğal görmez mi? Gelenek bu değil midir?" diye sordu. Fakat Akayesu bu soruya tereddütsüz cevap veremedi. Tereddüt ettiği zaman avukat bastırdı -"İyi ama itaat etmek mi daha doğal gelir yoksa direnmek mi?"—ve (her ülkede olduğu gibi) Akayesu da itaat etmeyi seçti (Ubutabera, 16 Mart 1998). Çiftçiler hükümet yetkililerine direnmektense itaat etmeyi daha kolay buluyordu -dünyanın geri kalanındaki insanların çoğu gibi. Fakat bu, çiftçilerin önlerindeki seçenekleri düşünmedikleri, yanlış tercihin sonuçlarını hesaplamadıkları anlamına gelmez. Görevlilerin tehdit edici dayatma ve çekici hamilik gücü varken, militanlar da zorlama, uyum gösterme ve yoldaşlık yaratır. Pasif bir şekilde itaat kültürüne alıştırılmış bir insan kitlesi söz konusu değildi burada, itaati güvenceye almak için belli başlı iktidar yapıları kullanılmıştı.

Ruanda iletişim altyapısı sağlam, küçük ve sık nüfuslu bir ülkeydi. Önde gelen soykırımcılar ülkeyi turluyor, açık hava toplantılarında nutuk atıyor, yerlileri örgütlüyordu. Amacın gizlilik olmadığı bir ortamda radyo güçlü bir iletişim aracı olmuştu. Radyo Ruanda yerlilerden sınırları kapatmalarını ve kaçan Tutsileri durdurmalarını istiyordu. Bin Tepe Radyosu (RTLM) şöyle diyordu: "Şimdi hem önden hem arkadan sert savaşçılara [RTF] saldırı zamanıdır... kardeşlerimiz onlara arkadan saldıracak ve imha edecektir. Sert savaşçılar için ölüm çanı çalmıştı." "Düşmana acımak yok." "Mezarların henüz yarısı doldu." "100.000 genç toplansın ve ayağa kalksın, böylece çetin savaşçıları öldüreceğiz, onları imha etmemiz kolay olacak... çünkü hepsi aynı etnik kökenden. Bu yüzden insanların boyuna ve görünüşüne bakın, o minik sevimli burunlarına bakın, sonra da kırın o burunları." Güya "minik sevimli burun"

Tutsilerin ırksal özelliğiydi. Fakat RTLM toptan imhanın kendini savunma olduğunda

ısrarlıydı; çünkü “Tutsiler de Hutuları toptan imha etmenin peşin» deydi.” “Burundi’ye bakın” ve “Hutu devlet başkanmm suikastini hatırlayın” ayrıca “hamamböceklerinin suikast yaptığı” diğerlerini unutmayın.” “Hutular ile Tutsiler arasmda bir savaştır bu.” Katliamlar “kaçınılmaz”dı, “halkın haklı öfkesinin” ürünüydü. Çok partili demokrasi ülkeyi bölmüştü, sadece Hutular gerçek Ruandalıydı. Tutsiler yabancı “Hamitik işgalcilerdi”. Hedef Hutu Gücü’ydü -tekil, bütünleşmiş, organik bir iktidar. 7 Nisan’da RTLM’den şu duyuru yapıldı: “Mezarlar daha tam dolmadı. Kim gayretle çalışıp tam olarak dolmalarına yardım edecek?” (Chretien ve diğ., 1995; 191-5).

Fakat Straus (2004: 6. Bölüm) ideolojinin gücünden şüphe eder. Örneklemenin sadece yüzde 10-30’u Hutu Gücü ideolojisini biliyor ve onaylıyormuş gibi görünmektedir. Gel gelelim, katillerden bazıları bazı saldırı talimatlarını radyodan aldıklarını söylemişlerdir ve yabancı bir rahibe de durdurulduğu 12 barikatın hepsinde yeni radyolar gördüğünü bildirmiştir (Des Forges, 1999: 67). Gourevitch (1998: 96) barikatlardaki paramiliterlerin Mugsera’nın 1992’deki korkunç nutkundan (önceki bölümde alıntılanmıştı) parçalar ezberlediklerini söyler. Keane de paramiliterlerin “Tutsiler... bizi tekrar eski günlerdeki gibi köle etmek istiyorlar” dediğini duymuştur ve şu yorumu yapar:

Barikatlardaki adamların sözleri hükümet çizgisinin satırı satırına tekrarıydı. Bu adamlar Tutsi otokrasisinin onları karanlık çağlara geri götüreceğine gerçekten inanıyorlardı... Sözleri eski ve bayattı, soykırımın mimarları tarafından yazılmıştı ve en yoksul, ümmi köylüye kadar aşağı doğru tekrarlanıp duruyordu. (Keane, 1995: 165, 174)

Bu senaryo beş yıl sonra yine tekrarlandı. 1999’da Uganda sınırı yakınlarında Interahamwe tarafından öldürülen bir İngiliz turistin cesedine iğnelenmiş kâğıtta Fransızca şunlar yazıyordu:

Bizi satan Anglo Saksonlarm cezası budur. Azınlığı korudunuz ve ÇOĞUNLUĞU ezdiniz. (15 Mart 1999’da Time Dergisi’nde çıkan bir fotoğraf; vurgu asıl metindedir)

Fakat bu ideolojinin basit bir versiyonu halkın içinde kuvvetle yankılanıyordu; zira dışarıdan bir istila vardı ve düşmanın gözle görülür Tutsiler olduğu bir iç savaşı körüklüyordu. Düşman RPF de katliamlar yapıyordu. Gördükleri hemen her Hutuyu öldürüyorlardı ve Tutsiler de onlarla işbirliği yapıyordu. Ruanda’nm her tarafında bunlarla ilgili inanılır hikâyeler anlatan mülteciler vardı. Gerçekten de RPF feodalizm, hattâ monarşi dayatmak istemiyordu ve çok partili demokrasi getirme arzusunda olduklarını söylüyorlardı. Yine de Hutularm, RPF kazanırsa Burundi tarzı bir Tutsi rejiminin geleceğinden şüphe etmekte hakkı vardı - nitekim şu anda Ruanda’da olan da budur. Öfkeli ama açgözlü kalabalıkların desteklediği radikalleşmiş bir rejimin ve militanların, ülkeyi saran felaket düzeyinde çatışmaların makul bir nihai çözümü olarak Tutsilere soykırım yapmayı ve işbirlikçileri de imha etmeyi (siyasikırım) düşünmesi pek de şaşırtıcı değildir. Hutu suçluların her düzeyi savaşta radikalleşmişti: Küçük Ev, Hutu Gücü partileri, ordu, devlet daireleri, ileri gelenler, paramiliterler ve halktan pek çok kişi. Cinayet işlemeyen pek çok kişi bile Tutsilerin evlerine ve sürülerine el koyarak suç ortağı olmuştu.

RPF'nin zaferinden sonra geri dönen Tutsilerden pek azı katiller ile hırsızları birbirinden ayırabilmişti. Nitekim dönen Tutsiler de kaçan Hutulann evlerini ve sürülerini aldı. Şiddet olayları sırasında evlerin ve sürülerin sayısı hayli azalmıştı. Krize bir çözüm bulunup da her iki grup birden geri dönseydi, geri kalan az sayıdaki evi ya da sığırları kim alacaktı? Cinayet, mülksüzleştirme ve kaçış sürecinde katılaşmamak, misilleme niteliğinde etnik temizliği ve yaşanan derin aşağılanmanın intikamını almayı savunmamak kolay değil - mevcut Tutsi rejimi için de bu geçerli.

SONUÇ: RUANDA SOYKIRIMINDA YAPI VE SÜREÇ

En önemli dört sonuç sayabiliriz. Birincisi, bu soykırımın altında derin iki etnik grup düşmanlığı vardı; fakat bu düşmanlık hiç değişmeyen kadim bir etnik nefretten değil, devleti kimin kontrol edeceğine dair modern çatışmanın tırmanmasından kaynaklanıyordu, iki etnik kimlik sömürgecilik öncesi dönemde bile barizdi ve aralarındaki çatışmalar sömürge döneminin sonlarından beri artıyordu. Cinai etnik temizliğin tehlike bölgesine büyük ihtimalle 1960'larm başlarında ulaşılmıştı. Ondan sonra, iki etnik grubu temsil etme iddiasındaki güçlü hizipler aynı topraklar üzerinde ideolojik bakımdan makul ve pratikte gerçekleşebilir rakip devletler talep ediyorlardı (tez 3'te gösterildiği gibi). Ruanda ve Burundi'de hasımlık tez 4a'ya göre ilerledi: iki grup eşit durumdaydı, Hutularm sayısı çoktu, Tutsilerin askeri ve siyasi örgütlenmesi daha üstündü. Etnik kimlik ve çatışma salt 1990'larda inşa edilmemişti. Fakat bu dönemde bir hayli nesneleştirilmişlerdi. Kişinin etnisitenin yanında başka kimlikleri de olabilirdi; fakat hemen herkes Hutu mu yoksa Tutsi mi olduğunu, iki cemaat arasmda derin bir karşıtlığın süregeldiğini biliyordu.

Bunun başlı başına toplu katliamlara yol açmayacağı barizdir; fakat sonra bölgesel ve uluslararası baskılar geldi -ekonomik çöküş, Uganda'nın silahlı

Tutsilerden kurtulma arzusu, 1990'daki Tutsi istilası ve uluslararası demokratikleşme baskıları. Dört yıl. süren iç savaş Küçük Ev radikallerini yarı-planlan-mış siyasikırıma ve soykırıma götürmüştü. Savaş ve başkanın suikaste uğraması, daha sonra soykırım için kullanılan ve Hutularm haklı intikam duygularını körükleyen sivil savunma seferberliği planlarını meşrulaştırmıştı.

Hutularm çoğu toplumsal varlıklarının merkezinde yabancı Tutsi sömürüsünün bulunduğu yönündeki radikal iddiayı ilk başta kabul etmemişti. Malk-ki (1995: 3, 163-70) Tanzanya'daki Hutu mültecilerini incelemişti. Çok etnili kozmopolit şehirlerde yaşayanların "gözenekli kimlikleri" olduğunu belirtir. "Göçmen", "Tanzanyalı", "Burundili" ve "Ruandalı" gibi "hileli etiketleri" kullanıyor, -"Hutu"yu pek tercih etmiyorlardı. Ayrıştırılmış mülteci kamplarında yaşayanlar ise aksine kendilerini öncelikle Hutu olarak tanımlıyor, hattâ Hutu Gücü ideolojisini savunuyorlardı. Ruanda'da Hutu kimlikleri de önceden gözenekliydi. Kendilerini tanımlamak için Hutunun yanı sıra çiftçi, komşu, Katolik, Gitarama halkı gibi nitelemeler de kullanıyorlardı. Fakat sonra Hutu kimliği ve Hutu Gücü ideolojisi belirginleşti. Soykırımın ortasında bile Hutularm hâlâ başka kimlik seçenekleri vardı elbette. Fakat Tutsilerin seçeneği kalmamıştı. Cinayetler başladığında Tutsiler asıl

önemlisinin kimliklerde yazan etnik köken hanesi olduğunu gördüler. Bu hanede yazanlar ölüp ölmeyeceklerini belirliyor ya da onları sağ kalmak için çaresizce yöntemlere başvurmak zorunda bırakıyordu. Tutsiler artık öncelikle çoban, Katolik, meslek sahibi değil, sadece Tutsiydi. Şimdi yönetmekte oldukları Burundi ve Ruanda'da Tutsi haklarını savunmakta en ufak bir taviz vermemelerinin sebebi de bu.

İkincisi, yüzlerce liderin, binlerce militanın ve eninde sonunda soykırıma karışan 200.000 kişinin uyguladığı çeşitli iktidar biçimlerinden soykırım doğmuştur. Soykırım aynı şekilde hareket eden insanlardan oluşan kendiliğinden kitlelerin değil, ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasi iktidarlar arasındaki karmaşık ilişkilerin bir sonucudur. Ruanda devlet sınıfı ve bu sınıfa bağlı olanlar ciddi bir ekonomik, siyasi ve askeri güce sahipti. Bu güç sayesinde sınıfsal sömürü bilincini etnik sömürü bilincine kanalize edebiliyorlardı. Parti-devlet elitiyle paramiliterler birlikte zor kullanıyor ve artık yoksullaşmış nüfus için önem kazanan ganimetleri paylaştırıyorlardı. İdeolojik güç soykırımın "ahlaken" meşrulaştınlmasma yardımcı oluyor, savaş zamanı yurtseverlik, akrabalara sadakat ve erkeklik gibi daha olağan hislerin desteklediği bir misillemeye yönelik haklı öfke doğuruyordu. Sömürü hissinin başka yöne kanalize edilmesiyle etnisite sınıfa baskın çıkmıştı (ikinci tezimde olduğu gibi). Afrika Büyük Göller bölgesinde bu durum halen devam etmektedir.

Üçüncüsü, soykırım bütünsel ya da totaliter bir devlet tarafından değil, henüz hizipleşmiş ve radikalleşmiş bir parti-devlet tarafından yapılmıştı (beşinci tezimde gösterildiği gibi). Bu devlet ancak cinayetler başladığında radikallerin eline geçmişti ve diğerlerini öldürmeye başlamadan önce devlet içindeki kendi muhaliflerini öldürmüşlerdir. Hutu ılımlılarının ya da BM'nin daha kararlı davranması süreci durdurabilirdi ki, bu ihtimal hem OAU Raporu'nda (2000) hem de Melvern'de (2000) açıkça belirtilmiştir. Parti-devletin ve ekonomik himaye şebekelerinin ülkedeki merkezi rolü bunun tüm diğer vakalara kıyasla hakikaten komşuların birbirini katletmesi olduğunu göstermektedir. Bu küçük, yoğun nüfuslu ülkede ülke çapında ileri gelenler çabucak evlerine dönerek himaye şebekelerini korkunç görevler için kullanmışlardır. Kabine üyeleri memleketlerindeki gevşek vilayet idarecilerini bizzat kışkırtmaya çalışıyordu. Kutuplaşmış bir iki-etnik-gruplu ve her iki grubun da hem makul hem de gerçekleşebilir devlet talebinde bulunduğu iç savaş bağlamında, toplumun tabanından tavanına kadar uzanan ve kendini haklı gören bir devlet sınıfı, iktidardaki konumunu savunmak için soykırıma başvurmuştu. Dünyanın güneyinde yönetimde bulunan birçok devlet sınıfı vardır ve bunların da bazıları kutuplaşmış iki etnik gruplu bağlamlarda iktidarlarını sürdürürler. Böyle korkunç bir sonuç başka yerler için de muhtemel bir tehlikedir.

Dördüncüsü, son derece karışık suç işleme sebepleri vardı. Ruanda'daki en üst düzey suçlularda bile şahsi maddi amaçlar ile güçlü bir etnik kimlik, adalet ve misilleme ideolojisi birbirine karışmıştı -bu bakımdan sömürgeci Amerikan liderlerine biraz benziyorlardı, ama Nazilere pek benzemedikleri kesindi. İktidar yapısının aşağılarında karışım daha dünyeviydi. Tutsi korkusu haklı öfke yaratmış, hırs, açgözlülük, ahlaktan yoksunluk, dalkavukluk, "erkek olma" arzusu, arkadaşların onayını kazanma, yurtseverlik, akrabalara sadakat duyma da bu öfkeyi güçlendirmişti. Bu kitapta gördüğümüz en halka

yayılmış cinai etnik temizlik vakasındaki 200.000 Ruandalı suçlunun büyük bir kısmına hakim olan duygular böyleydi işte.

Ayrıca bazı suçlu yandaş tabanları da her zamanki gibi gözümüze çarpıyor. Çok sayıda insan eninde sonunda soykırıma katıldığından, yandaş tabanı burada diğer vakalarda olduğu kadar önemli değildir belki de. Ama MRND devlet sınıfının ve kuzeybatıdaki asıl kalbinin soykırımın başlamasındaki rolü ortadadır. Büyük ihtimalle Burundi'den ve cephe bölgelerinde eziyet görmüş mülteciler ve gaziler de fazla temsil ediliyordu. Cinayet gerekçelerini açıklamakta genellikle çok faydalı bulduğum duygusal korku-aşağılanma-intikam silsilesini paylaşıyor olmalılar. Ayrıca önceden ateşli silah eğitimi almış ve şiddette deneyimi olan genç yetişkinler de fazla temsil ediliyordu. Paramiliterlerin yarattığı ortamda çatışmalara ve toplantı basmaya alışanlar sonradan (Nazi

SA ve SS'de gördüğümüz üzere) daha şiddetli vakalarda kullanılabiliyordu.

Ne Hutular ne de Tutsiler doğaları gereği cinayete yatkındı. Cinayet işleme sebepleri geri kalmış ve ilkel olmaları, kötü niyetli liderlerce yönlendirilmeleri de değildi -oysa Batılı muhabirler alttan alta bu mesajı vermeye çalışmaktadır. Ruanda ve Burundi yoksul fakat son derece organize ülkelerdi ve baş suçlular kendilerini modernlik yanlısı olarak görüyorlardı. Hutu Gücü'nün "büyük çoğunluk" ve "çoğunluk demokrasisi" sloganları modern dönemlerin hakim ideolojisini ve siyasi kuruluşunu akla getirir, bu yüzden kitlesel destek görmüştür. Ruanda bu kitabın ilk tezine tüm diğer vakalardan daha iyi bir örnek teşkil eder: Cinai etnik temizlik demokrasinin karanlık yüzüdür.

ı

Olgu Karşıtı Vakalar

Hindistan ve Endonezya

Şu ana kadar sadece etnik çatışmanın şiddetlenmesi neticesinde cinayetlerin işlendiği vakaları inceledim. Böyle bir bağımlı değişken örneklemede taraflı ve biraz fazla kötümser bir izlenim yaratabilir; çünkü pek çok ciddi etnik gerilim başarılı bir şekilde yatıştırılmıştır. Kimi etnik şiddet olaylarında sorunlar çıktıktan sonra ortalık yatışmış ve topluluklar toplu katliamdan kurtulmuştur. Üstelik, ancak bu vakaları inceleyerek toplu katliam vakalarıyla aralarındaki farkları görebiliriz. Hindistan ve Endonezya gibi büyük ülkeler "laboratuvar" görevi yapabilir. Her ikisi de çok çeşitli düzeylerde patlayan etnik ve dini gerilimler barındırmaktadır. Her iki ülke de tekrar tekrar şiddete sahne olmuştur, fakat bu olayların çoğu pek o kadar ciddi olmayan ayaklanma döngüleri biçimindedir. Yine de bazı vakalarda gerilim artmış ve toplu katliamlar işlenmiştir. Bu farklı farklı gerilimleri ve sonuçlan benim etnik tezlerim ışığında açıklayabilir miyiz? iki ülkeyi inceledikten sonra onları en kötü şekillerde sonuçlanan vakalarla karşılaştırarak, sorunların nasıl büyüdüğünü ya da yatıştığını daha kesin olarak tespit etmeye çalışacağım. Şekil 16.1'de sonuçlarımı özetliyorum ve etnik temizliğe ilişkin genel açıklamamı fiilen toparlıyorum.

BAĞIMSIZLIK SONRASI HİNDİSTAN

Hindistan'ın bir milyarlık nüfusu son derece çok etnilidir. Tam olarak kaç etnik grup olduğunu kimse bilmiyor, ama o kadar çoklar ki hiç kimse ülkeyi salt etnik hisleri seferber ederek yönetemiyor. Bazı yerellikler mahalli etnik karşıtlıklar yüzünden bölünebiliyor; fakat ülkenin tamamı bölünmüyor. Ülkenin yüzde 40'ı tek bir dil, Hintçe konuşuyor, ama dil temel bir kültürel bölünme yaratmıyor. Bunun nedeni kısmen elitlerden çoğunun aynı zamanda İngilizce konuşması. Dinsel farklar daha sorunlu; çünkü Hintlilerin yüzde 80'i Hindu, yüzde 12'si ise Müslüman. Yani Hindistan'da 100 milyon Müslüman var, yani Endonezya dışında dünyanın Müslüman nüfusu en yüksek ülkesi. Müslümanlar esasen kuzey eyaletlere toplanmış ve orada aynı zamanda komşu Müslüman devletler de var. Bir de büyük Sih, Budist, hattâ Hıristiyan azınlıklar var. Bazı Hindu hareketleri organik milliyetçiliğe, temel Hinduluk, yani Hindutva idealine eğilim gösterdi. Hindu devleti, rashtra'nm[2] desteklediği bu hareketler Hindu olmayanlara ikinci smıf vatandaş muamelesi yapılmasını istiyordu. Bazı militanlar Müslümanların ve diğerlerinin gerçekten temizlenmesi çağrısı bile yaptı. Bu durum haliyle büyük Müslüman azınlıkta ve Pencap'a toplanmış olan Sihlerde düşmanlık yarattı. Hıristiyanlar ve Budistler direniş sergileyeme-yecek kadar az ve dağınıktı. Onlar kışkırtmalar karşısında diğer yanaklarını çevirmeyi tercih ettiler.

Hinduizm geçmişte organik milliyetçiliğin serpilip gelişebileceği bir toprak değildi. Hoşgörülü bir dindi, hasımlarma direnmektense onları içine alıyordu. Tek tanrılı değildi ve yüzyıllar içinde diğer dinlerin tanrılarını, inançlarını ve ritüellerini kendi pratikleri arasına katmıştı. Bu din bölgeden bölgeye o kadar farklılaşıyordu ki, çoğu insan son zamanlara kadar gerçekten tek bir din olduğundan şüphe ediyordu, hâlâ tek bir kilisesi, rahipleri ya da ortodoks dogmaları yoktur.

Hindu etno-milliyetçiliği ancak iki dünya savaşı arasındaki dönemde yükseldi ve o zaman bile sömürge karşıtı ideolojinin ana biçimi haline gelmedi. Hindistan bağımsızlık hareketi seküler Kongre Partisi'nin hakimiyetindeydi ve ülkenin anayasasında dinin kişisel bir mesele olduğu resmen belirtildi. Alt kastlar ve kabile halkları da anayasa sayesinde haklar ve ayrıcalıklara kavuşmuştu. Kongre Partisi devlet memurluğu, askeriye, önde gelen meslekler ve ticaret çevrelerinden gayet seküler elitler ile alt Hindu kastlarının, ayrıca dini ve etnik azınlıkların liderlerinin koalisyonundan oluşmuştu. Bağımsız Hindistan'ı ilk kırk yıl yöneten Kongre etnik, dini ve kast/smıf çıkarlarını uzlaştırmış, Hindistan eyaletlerinden birkaçını yönetecek kadar güçlü sosyalist/komünist partiler tarafından da soldan desteklenmişti. Hinduizmde de kastlar ve kast çatışmaları vardı. Kast ile smıf birebir aynı olmasa da, Hindu siyaseti net sol-sağ siyasi eğilimleri yaratmıştı. Üstelik Hinduizm bir bakıma Kongre'nin ve sol partilerin alt kastlarla konuşmasına yardımcı oluyor, böylece potansiyel Hindu etno-mil-liyetçiliğini zayıflatıyordu. Hindistan siyaseti hiçbir zaman etnik ya da dini bakımdan ayrım gözetmiyor denemezdi (özellikle yerel düzeyde), ama yine de organik milliyetçiliğe uzun süre direndi.

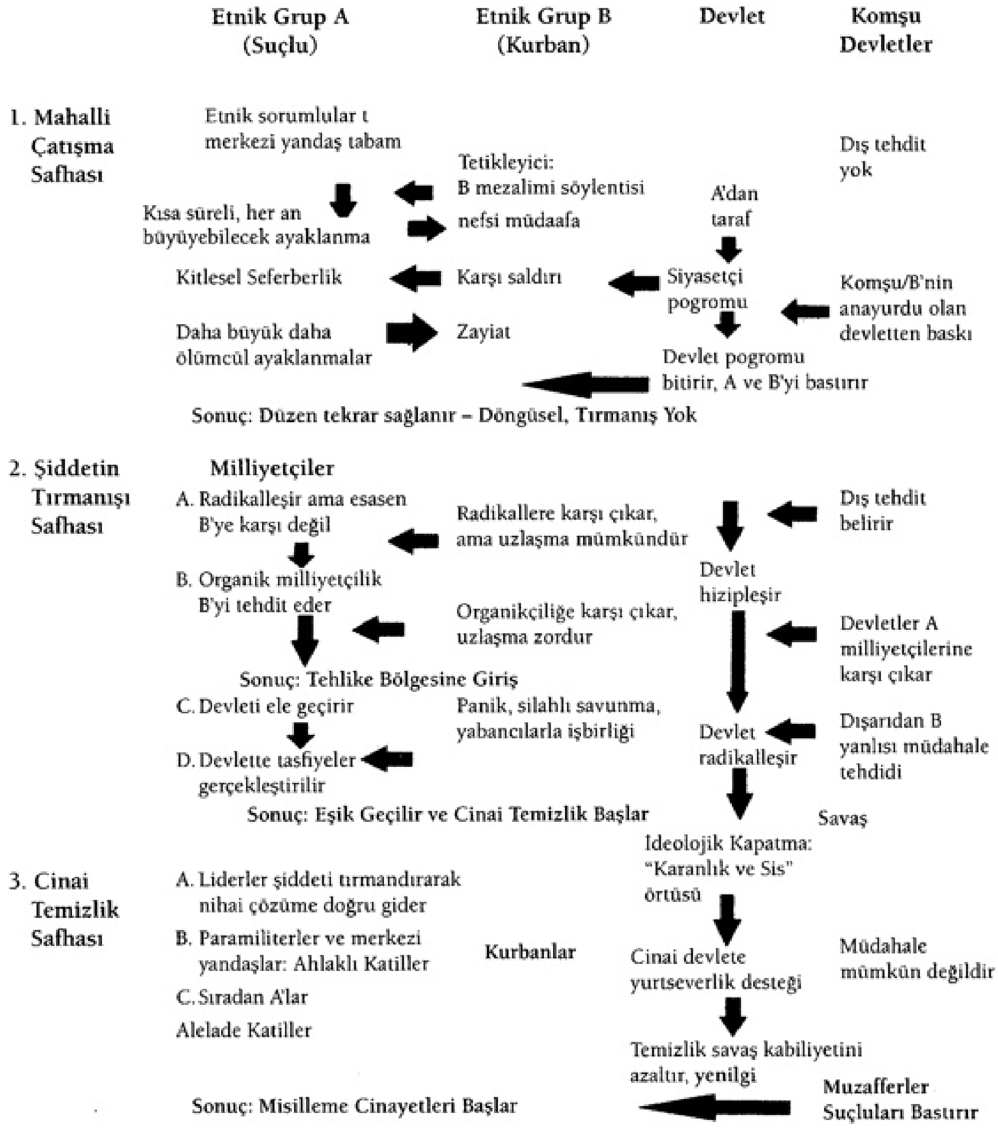
Günümüzde bile, 1980'ler ve 1990'lar boyunca Hindu etno-milliyetçiliği-nin yükselişi

sonrasında Hindularm, Müslümanların ve Sihlerin çoğu birbirine karşı şiddet kullanmamaktadır. Kaşmir eyaleti dışında Hindistan'da şiddet gündelik hayatın bir parçası değildir. Varshney (2002) şiddetin (Kaşmir dışında) yüzde 96'sınm kentlerde görüldüğünü hesaplamıştır; fakat Hindistanlıların üçte ikisi taşrada yaşamaktadır. Üstelik bu şiddetin yarısı sadece sekiz şehirde görülmektedir. Ayrıca şiddet ciddi cinai temizliğe hemen hiç dönüşmez, dönüşse bile kısa sürede ortalık yatışır. Ciddi cinai temizlik vakalarında ise durum çok farklıdır. Bunlardan birincisi, 1947'deki bağımsızlıktan hemen sonra kuzeybatı sınırında yaşanmıştır. Ardından 1950'de Doğu Bengal'de şiddet olayları görülmüş, 1980'lerde Sih ayaklanmaları yaşanmış, zaman zaman Kaşmir'de silahlı çatışmalar olmuştur. Bir de kuzeydoğu Hindistan'da küçük sınır çatışmaları gerçekleşmiştir. Hindistan'ın farklı bölgelerindeki bu şiddet çeşitliliğini açıklamaya çalışacağım.

İlk olarak pek ciddi olmayan bir şiddet biçimiyle, kentsel ayaklanma döngüleriyle başlayacağım. Jaffrelot (1996), Brass (1997) ve Tambiah'ın (1996) tasvir ettiği ayaklanmalar, Horowitz'in (2001) tarif ettiği dünya çapındaki diğer ayaklanmalardan farklıdır. Ayaklanma döngüleri, çatışmanın tehlike bölgesine ilerleyişini açıklamaya yönelik ilk grup etnik tezlerimden bazılarına uygun düşüyor. Hindistan'da dinsel-etnik çatışmalar gerçekten eskiye dayanır. Ingilizler ondokuzuncu yüzyıl ortalarında ve 1920'lerde çok ciddi ayaklanmalarla karşılaşmışlardır ve daha iyi örgütlenmiş Müslümanlar ile Sihlere bazı imtiyazlar vererek Hindularm öfkesini çekmişlerdir. Etnik-dini ayaklanmalarda kalabalıklar birkaç ev ve dükkanı yakmış ve yağmalamış, birkaç kadına tecavüz etmiş, birkaç kişiyi öldürmüştür. Bu suçlar hemen kitlesel ölçekte işlenmemiş, azınlığı temizleme niyetiyle hareket edilmemiştir. Ayaklanmaların büyük çoğunda ya hiç kimse ölmemişti, ya da çok az insan ölmüştü ki, bunların da çoğu polis ve ordunun ayaklanmayı bastırırken vurduğu isyancılar ya da yakılan binalarda kazayla yanan insanlardı. Ciddi ayaklanmalarda bir şiddet dalgası yaşanıyor, tek bir bölgede üç dört gün devam ediyordu, ama yayıldığı da oluyordu. Ayaklanmalar çoğunlukla ekonomik sıkıntı yüzünden halkın hoşnutsuzluğunun arttığı, cemaatler arasındaki ekonomik farkların arttığı veya azaldığı ya da ulusal veya yerel otoritelerden siyasi hoşnutsuzluğun dine yansıtıldığı dönemlerde başlıyordu -başka sorunlardan dolayı dış-grup günah keçisi ilan ediliyordu.

Çok az ayaklanma fazlasıyla ileri gidip kategorinin sınırlarını zorladı. 1922-3'teki Bombay ayaklanmasında 1.000'den fazla insan öldü; 2002'deki Gujarat pogromunda yaklaşık 2.000 kişi öldürüldü. Bu son olayı daha sonra tartışacağım. Peki ama bu ayaklanmaların/pogromlarm hemen hepsi neden kısa sürüyordu ve niçin daha kötü bir duruma yol açmıyorlardı? Şekil 16.1'de bu

soruya cevap vermeye, böylece kitabın ana argümanı da özetlenmeye çalışılıyor. Cinai temizlik düzeyine ulaşan ya da ulaşmayan vakalardaki etkileşim silsileleri kıyaslanıyor. Burada şeklin üst kısmındaki ayaklanma döngülerine odaklanıyorum. En başta iki çekişen etnik grup, A ve B kabul ediyoruz. Bunlar tek bir hükümet altında yaşıyor, azınlık gruba sempati duyan bitişik bir devlet ya da devletler var (Hindistan'daki Hindu-Sih çatışması için bu durum geçerli değildir). Ayrıca ilk başta Hindistan'a herhangi bir ciddi tehdit oluşmadığı

ŞEKİL 16.1 Etnik çatışmadan şiddetlenmenin üç safhası

varsayılıyor. Şeklin üst kısmı Hindistan isyanları/pogromları gibi toplumsal patlamalarla ilgili; alt kısım önceki bölümlerde anlatılan tüm cinai vakalarda gördüğümüz daha üst düzey gerilimleri kapsıyor. Şekildeki süreçler geçmişte rahatsızlıklar olduğu varsayımına dayalı (tez 3'te olduğu gibi). Bu yüzden de A grubunda bulunan bazı radikallerin B grubuna karşı (ya da ters yönde) şiddeti körüklemek istediği farzediliyor. Bu "etnik girişimciler" şiddet kullanan militanları ve çekirdek destekçi seçmenleri seferber ediyor. Brass (1997), kendi iktidar hedeflerinin peşinden koşan araçlaştırıcı, kötü niyetli yerel elitlerin rolüne vurgu yapar -birinci bölümde tartışılan seçkinci teorinin bir örneği. Tambiah (1996) ve Jaffrelot (1996) da onların rolünün önemine dikkat çeker, fakat daha halktan kuvvetlerin katılımına da vurgu yapar.

Halkın huzurunun kaçmasını ilk tetikleyen şey genellikle B grubuyla ilgili olumsuz klişeleri doğrular gözüken bir olayın gerçekleştiğine dair bir söylentidir. Mesela Hindu bir kadm genç Müslümanlardan oluşan bir çetenin tecavüzüne uğradığını iddia edebilir ya da bir adam başka bir cemaatten çıkmış bir çeteden dayak yediğini söyler; kimi zaman Müslümanların bir tapmak putunu çaldığı sanılır ya da (kutsal) bir inek şüpheli koşullarda ölür. Hindularm bir camiyi kirlettiği söylentisi çıkar ya da birisi karşı tarafı kışkırtacak bir

yerde tapınak inşa etmeye niyetlenir. Yoksul insanlara ihtida etmeleri için rüşvet verilmekte ya da zor kullanılmaktadır. Bu olaylar genelde tümden uydurma değildir, gerçekten de bir şeyler olmuştur (Şekil 16.1'e gönderme). Fakat olay fena halde abartılmıştır; kimi zaman iddiada bulunanın saklayacak bir şeyi vardır (örn. "tecavüze uğrayan" kadm bir fahişedir, tecavüzün "görgü tanığı" olan pezevenkle şuçortaklığı etmiştir ya da "dayak yiyen" adam iş üstünde yakalanmış bir kapkaççıdır). Söylenti yayıldıkça çarpıtılır ve abartılır. Kurbanın sahiciliğinden şüphe duyulması ya da diğer görgü tanıklarının ifadeleri sonucunda pek çok söylenti çabucak etkisini kaybeder; kimi zaman da cemaat liderlerinin çabalan, polisin olayı doğru düzgün soruşturması veya gösteri çağrısı yapan ve şiddeti körükleyenlerin bastırılması sayesinde insanlar yatışır.

Yarshney (2002) bu durumun hangi koşullarda meydana geldiğini etkili bir şekilde açıklar. Şiddete yatkın şehirler ile yatkın olmayan, barışçı şehirleri kıyaslayarak, gönüllü ve mesleki birlikler ile siyasi partilerin yapısının farkı belirlediğini söyler. Barışçı şehirlerde bunlar dini farklar arasmda köprü kurarken, isyancı şehirlerde dini olarak ayrışmış durumdadır. Barışçı şehirlerde bu sivil toplum kurumlan devreye girip her iki tarafı da yatıştıracak koordineli eylemlerde bulunabilir. Her iki cemaatte de örgütlenmiş işadamlarının, esnafın, öğretmenlerin, doktorların ve avukatların birliklerinden ve sendikalardan oluşan kurumlaşmış banş sistemi, yerel siyasi partilerin (genelde bu partilerde ağırlık sahibidirler) desteğiyle çabucak araya girebilir. Şikayetleriyle UglU lO* ruşturma komisyonları kurabilir ya da yerel hükümete kurdurabilirler, **aynCM** barış gösterileri de örgütlerler. Dedikoduları ve küçük çatışmaları daha filiz verirken budar, daha ciddi sosyal patlamaları önlerler.

Tam tersine, cemaat sınırları içinde kalan birlikler ya içsel olarak bölünmüştür ve bazı üyeleri fiilen isyancıları destekliyordur, ya da şiddeti kınamalarına rağmen karşı taraf üzerinde güçleri olmadığından etkisiz kalmışlardır. Burada akla yakın gelen ve yayılmayı sürdüren bir söylenti, A grubundan militanlara B grubunun sözde saldırısının hesabını sorma davetiyesi çıkarır. Bazen her şey kendiliğinden başlar, ama olaylar geliştikçe grup A'yı gösterilere çağıran etno-milliyetçi elitlerin etkisi ve yönlendirmesi artar. Bunlar destekçi kalabalığı tarafından daha da cesaretlendirilirse olay yerine ya da savunması zayıf B grubu mahallesine doğru yürüyüşe geçerler. Tehditkarca suçluların teslim edilmesini ya da "kışkırtmaya" son verilmesini talep ederler. Bazı mülkleri yakabilir ya da yıkabilirler. Çoğunlukla bu durumda kasıtlı provokasyon vardır. Elitler/ militanlar B'nin karşı saldırıya geçmesini (fakat etkili olmamasını) isterler ki kalabalığa tehditle ilgili söyledikleri şeyler doğru çıksm. B grubu çoğunlukla pişmanlık bildiriminde bulunmaz; çünkü söylentinin doğruluğuna inanmaz. Onun yerine kendi paranoyak söylentilerini çıkarır, gözdağı vermeye çabalar, hattâ belki bir karşı saldırıya girişir ki bunlar da A grubunda şiddeti artırmaktan başka işe yaramaz. Marjinal mahallelerde oturanlar bunun üzerine ayrılıp kendi cemaatlerinin merkezine doğru çekilecek, kendilerini savunmaya hazırlanacaktır. Böyle bir durumda kısa, patlama kabilinden bir isyan yaşandığı sık görülür. Burada cemaatler arası ayrışma olduğu, karşılıklı olumsuz klişeler ortaya çıktığı ve iletişim eksikliği yaşandığı varsayılabilir. Söylenti karşı tarafın perspektifiyle

düzeltilmediğinden büyür -akılcı seçim teorisi enformasyon eksikliğini besler.

Müslümanlar ve Sihler azınlık oldukları için kendilerini tehdit altında hissetmektedir, fakat Hindu milliyetçiler de aynı durumdadır. Hindistan güya onların ülkesi olmasına rağmen, iktidarlarının çok sınırlı kaldığını söylerler. Onlara göre Ingilizler, diğer Müslüman ülkelerdeki İngiliz egemenliğini koruma kaygısıyla Müslümanlara imtiyaz tanımışlardı; ayrıca mevcut anayasa da Müslümanları kayırıyordu. Yarımadanın tarihi boyunca pek çok şehirde baskın konumlara büyük camiler dikilmişti. Hindulara göre Müslümanların küresel bir İslamcı köktendinci hareketi vardı, fakat Hindularm dinsel merkezi yoktu, çeşitli kastlara, bölgelere ve siyasi partilere bölünmüşlerdi. Bu yüzden, kamuoyu yoklamalarında kuzeydeki (daha savunmasız bölge) Hindularm çoğu sembolik Alodhya camisinin yıkılması gibi Hindu iktidarım gösterecek hamleleri benimserken, bir yandan da Müslüman komşularıyla barış içinde yaşamak istiyorlardı (Jaffrelot, 1996: 473,476-7). Ulusal hükümetin gösterdiği zayıflık işaretleri (özellikle Müslümanlar ya da Pakistan karşısında) milliyetçi Hindu oylarını artırmaktadır. En radikaller ya Hindistan'ın saf bir Hindu devleti olmasını ya da Müslümanlara veya Sihlere çok daha fazla yerel siyasi hak verilmesini, her istedikleri yere cami veya tapmak dikmelerini savunur.

Tüm taraflar mahalli ayaklanmalarda uzman paramiliterlere az çok komuta ederler. Bu paramiliterlerden bazıları, örneğin Hindu yarı-faşist Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) ve ona bağlı örgütler, son derece iyi organize olmuştur. RSS ilk önce Hindistan devletinin seküler dönemini sağ salim atlatmış, ardından 1960'larda tabanda, 1980'lerde milli politikalarda canlanmıştır. Bu örgütün Müslüman muadili de Cemaat-i-Islami'dir. Bu hareketler 1930'lardaki ve 1940'lardaki ilk sömürge karşıtı yıllarında faşizmden ve Nazizmden etkilenmiştir. Yine çoğu durumda o kadar ölümcül olmayan silahlar kullanıyorlardı -tüfek yerine bıçak- ayrıca içlerinde radikal hiziplerin yanı sıra ılımlı hizipler de vardı. Diğer Hindu paramiliter örgütlenmelerin yapısı daha gevşekti. Shiv Sena Partisi'nin militanı olan Bajrang Dali'ler ve diğerleri 1980'lerde ve 1990'la-rın başlarında iyice azmış, Hindu milliyetçi liderlerin kontrolünden çıkmıştı. Bazı siyasetçilere bağlı "isyancı reisler" de bazı köylerden ya da haydutluktaki deneyimleriyle tanınan alt kastlardan adam toplayabiliyor. Bunların pek çoğu disiplinli elit stratejilerden ziyade halktaki mevcut ruh halinden etkileniyor ve ayaklanma süreçlerinin ta kendisi sebebiyle azgınlaşıyor.

Bazı ayaklanmalar toplu eylemin ritüelleşen repertuarını barındırıyor: Yürüyüşler, müzik, şarkılar, bayraklar, din adamları ya da film veya rock yıldızları, kulakları yırtacak kadar yüksek sesli nutuklar, tahrik edici logolar ve sloganlar yazılı şapkalar ve tişörtler, farazi mezalimi kınayan ses ve video kasetleri. Bunlar katılımı eğlenceli kılıyor. Eylemin kolektif doğası ahlaki değerleri geri plana itiyor. Tambiah (1996) ayaklanmanın dışavurumcu yönüne vurgu yapar; militanların şiddeti ve getirdiği rahatlama, kendini ifade etme, iktidar duygusunu sevdiği, tehditkar bir dış gruba karşı kendini haklı sayan misilleme hissinden cesaret bulduğu açıkça görülmektedir. Böylece gösterilerin terk edilmiş ya da savunması zayıf mahallerin yağmalanmasına dönüşmesi tipiktir -zira ayaklananlar içinde pek cesur kimse yoktur. Daha önce tehdit edici görülen bir düşmana karşı güç

kullanmanın sarhoş edici bir etkisi vardır. Yağma ve kundaklama eğlenceli olabilir, üstelik bunları yapan güruh kendini haklı görmektedir. Kendilerini savunmakta, misilleme yapmakta, karşı tarafa ders vermektedirler. Kolektif haklılık hissiyle sınır ihlal edilir. Geçici bir muktedirlik, homojenlik, grup aidiyeti, fiziki yakınlık hissi kazanılır. Bunlar tek başına, ayrı ayrı bu işleri yapmayacaklardır, der Tambiah. Sonrasında hiç kimse pişmanlık hissetmez. Alkol Hıristiyan ülkelerindekinden daha az rol oynar, fakat zaman zaman Hindu asilere içki sağlandığı da olmuştur.

Asiler araçsal akılcılıktan yoksun değildir. Polise ya da direnişe karşı tetiktedirler, ayaklanmaların ve yağmanın çoğu dış-grubun kenarlarında, direnişin daha az olduğu yerlerde gerçekleşir. Bu yüzden zayiat sayısı düşüktür. Horowitz (2001: 527) dünya çapında ayaklanmalar için, "Tek bir ayaklanmada bile... asiler taktiklerini ve güçlerini, polisin niyetini, hedeflerinin tepkisini yanlış hesap-lamamıştır, bu yüzden asiler hedeflerinden daha fazla zayiat vermemişlerdir." Tutkuların alevlenmesi aklı gölgede bırakmaz. Bu hareketler yerel kontrol yönelimli olduğundan maddi gerekçeler işe karışır. Yerel idarenin kontrolü refah, kalkınma, istihdam programlarına erişmeyi içerir; etno-milliyetçi elit kesimler ve asiler de yerel kontrollerini artırma peşindedirler -Yugoslavya ve Ruanda'da-ki en feci hadiselerde de aynı çabayı görmüştük. Azınlıklar özellikle seçim kampanyalarından korkuyor; çünkü seçim kampanyaları çoğunluğun yerel idareyi kontrol ettiğinin teyidini sağlıyor. Böylece askeri sıkıyönetim ayaklanmaları bastırırken çekişmeli parti rekabeti aksine artırıyor -birinci bölümde sözü geçen demokratik barış teorisine ters düşen örneklerden biridir bu.

Hindistan'da ciddi şiddet kullanma suçu işleyenler -dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi- ağırlıklı olarak genç, bekar kentli erkeklerdir (Horovvitz, 2001: 258-66'da küresel kanıtlar bir araya getirilmiştir). Bazılarının paramili-ter eğitimi de vardır. RSS üyeleri genellikle Hindistan askerlerine benzer giyinirler, ama aralarında antik savaşçıları taklit eden birkaç kişi de vardır. Daha pejmürde görünümlü Shiv Sena paramiliterleri RSS'nin kostümleri ve uygun adım yürüyüşüyle dalga geçer, onlardan daha bireysel, kendiliğinden ve seküler bir şiddet kültünü tercih ederler. Bunlar kendilerini "şiddetin adalet getirdiği bir Bombay filminin kahraman(lar)ı" olarak görmektedir (Heuze, 1992: 2189; Katzenstein ve diğ., 1998: 227). Militanlar çoğunlukla marjinal ya da lümpen unsurlardan değil, öğrencilerden, fabrika ve nakliye işçilerinden, pazar tezgahçılarından ve zanaatkarlıkla uğraşanlardan çıkmaktadır (der Tambiah, 1996). Horovvitz (2001) asilerin çoğunlukla işçi sınıfından olduğunu iddia eder, fakat ayaklanmalardaki öğrenci sayısının çokluğu bu iddiayı çürütmektedir. Jaffrelot (1996) Hindu milliyetçiliğinin asıl çekirdeğinin üst kast, orta sınıf gruplarından olduğunu, fakat sonra alt orta smıf gruplarına yayıldığını söyler, gerçi liderlerin çoğu hâlâ Brahmandır. Büyük ayaklanmaların örgütleyicileri masabaşı katillerine benziyordu elbette. Emirleri veriyorlardı ama kendileri ayaklanmıyor/öldürmüyorlardı. Shiv Sena militanlarının yanında kalan Heuze (1992) onların çoğunun eğitimli ya da yarı-eğitimli genç erkekler olduğunu, yetersiz istihdam yüzünden hayli adi işlerde aralıklı çalıştıklarını belirtir; fakat marjinal lümpen proletarya olmadıklarını da ekler; zira Hindistan şehirlerinde böyle aralıklı çalışma bile ortalamanın üzerinde gelir sağlar. Bu

militanlar işsiz kaldıklarım ve sömürüldüklerini iddia etmekte, sömürüden kurtuluşu aşkıncı milliyetçilikte aramaktadır. Etnik azınlıklar ve kast çatışmalarının Hintli birliğine zarar verdiğini, ekonomik kalkınma ve tam istihdam şansım yok ettiğini öne sürerler.

Kimi Hindu milliyetçileri Müslüman erkeklerin asimile edilemeyeceğine, bu yüzden şiddet yoluyla Hindistan'dan çıkarılmaları gerektiğine inanır; fakat Müslüman kadınların zor kullanılarak Hindu yapılabileceğini düşünürler. Bu erkek şovenizmi erkeklere daha da kötü muameleye yol açar. Shiv Sena şiddeti neredeyse tamamen erkekler tarafından erkeklere yöneltilmiştir. Fakat RSS (komşu Sri Lanka'daki hemşerileri Hindu Tamil Kaplanları gibi) büyük bir kadm paramiliter hareketi örgütlemiştir. Samiti adlı bu hareketin Müslüman mahallelerine düzenlediği kılıçlı yürüyüşler çeşitli Hindistan şehirlerinde tahrik yaratıp ayaklanma çıkarmak için kullanılmıştır. Samiti üyelerinin Müslüman erkekler konusunda etnik-feminist bir paranoyaları vardır ve hepsini potansiyel tecavüzcüler olarak görürler (Bacchetta, 1999). Her feminizm hoş ve özgürlükçü değildir.

Fakat radikallerin tüm çabalarına rağmen ayaklanmaların uzun sürdüğü hemen hiç görülmüyordu. Tambiah (1996) kalabalığın yükselmiş ruhsal durumunun uzun süre korunamayacağım belirtir. İnsanlar bağırmaktan, dumandan, koşturmaktan yorulur. Gıdaya, uyumaya, aileye, işe ihtiyaçları vardır. Sürpriz unsuru da etkisini yitirmiştir. Etnik B grubu kendini savunmaktadır ve şiddetin artışı risk yaratacaktır. B grubunun misillemede bulunacağı ya da polisin müdahale edeceği söylentileri asileri korkutur. Her halükarda, misilleme, "onlara ders vermek" başarıyla tamamlanmıştır. Enik girişimciler devam etmesini isterler fakat manipülasyon güçleri azalmıştır. Kalabalık ilk başta söylentisi çıkan olaya sahiden öfkelenmiş, B grubu bir daha aynı şeye cesaret edemesin diye öfkesini göstermişti. Devletin kimin olduğu gibi soyut sorularla çok ilgilenmezler, zira bunlar onların gündelik hayatını pek etkilemez. Bu yüzden ayaklanmalar çabuk yatışır.

Etnik A grubu girişimcileri B'nin karşı saldırısına daha yüksek düzeyde bir paramiliter şiddetle yanıt verebilirse, yok edilmesi hem biraz zaman hem de pek çok militan gerektiren tehdit edici ve son derece politikleşmiş bir hedefe yönelebilirse bazı ayaklanmalarda şiddetin arttığı görülecektir. 1992'de Hindu kalabalığın Alodhya camiini yıkması, halihazırda hükümetin meseleye tereddütlü yaklaşımı karşısında küplere binmiş militanların organize, ısrarlı eylemiyle mümkün olmuştu. Fakat Parikh'e (1998) göre, ayaklanmalar ülkeye yayılmaya başladığında, belli bir yerde ortaya çıkması söz konusu yerellikte Hindu milliyetçi örgütlenmesinin daha önceki gücüne, ayrıca Müslümanlara karşı yerel siyasallaşmış hınca bağlıdır. Parikh ayrıca büyük kastlar arası çekişmelerin etno-milliyetçiliği zayıflattığına da dikkat çeker. Alt kastlar için "istihdam kısıtlamaları" (kotalar) konusundaki çekişmeler de Hindistan'da yaygındır ve bu çekişmelerin şiddetlendiği yerlerde genellikle Müslüman karşıtı hisler gölgede kalır. Hindistan'da genellikle sınıftan ziyade kast etnisiteye baskın çıkar (ikinci tezimin bir çeşidi söz konusudur). Jaffrelot (1996), Alodhya camisi yıkıldıktan sonra Hindu milliyetçilerin, aynı yere kendi tapmaklarım dikmek gibi daha dünyevi bir işte benzer bir seferberlik sağlayamadıklarını belirtir. İnşaat planları rafa kalkmıştı ve halkı harekete geçirecek yeni hedefler aramaya başlamışlardı -fakat yeni hedefler ağaçta yetişmiyordu. Ancak varsayılan tehdit kitlelerde

yansıma buluyorsa kitlesel seferberliği manipüle etmek mümkündür.

Şiddetin artışının bir şartı da yukarıdan siyasi muhalefet gelmemesidir. Bu şart yerel yetkililerin etnik A grubunu ne kadar tuttuğuna bağlıdır. Polis kenara çekilebilir, hattâ asilere yardım edebilir ya da yerel ve bölgesel siyasetçiler asilerin kendini haklı gören öfkesini destekleyebilir. Siyasi otoriteler hoşnutsuzluğun bir azınlık cemaatine yansıtılmasını teşvik edebilir, ayaklanmayı Şekil 16.1'de gösterilen siyasetçi pogromuna çevirebilir. Hindistan devleti resmen seküler olmasına rağmen, örtük olarak Hindu'dur ve giderek de Hindulaşmak-tadır. Bazı Hindu siyasetçiler etno-milliyetçidir; çok daha fazlası etno-milliyet-çi baskıyı savuşturmak için destekçi görünmeyi uygun bulur. Bunlar yeniden seçilmek isteyen normal seçilmiş siyasetçilerdir. Hindu milliyetçiliği popülerleşirse ya da siyasetçilerin popülerliği azalırsa (muhtemelen milliyetçilikle hiç alakası olmayan sebeplerden), çoğu durumda etno-milliyetçi kartı oynamaya kalkarlar. Bu bakımdan dünyadaki diğer demokratik siyasetçilerden farkları yoktur. Yerel polis korkabilir, taraflı ya da yozlaşmış olabilir. Hindulara ateş etmek istemezler, Hindu kalabalığı kayırabilirler, rüşvetle başlarını diğer yana çevirebilir ya da ganimetlerden pay almaya ikna edilebilirler. Sıradan Hindular aynı siyasi akımlardan etkilenir, fakat resmi işbirliği ayaklanmayı uzatır, paramiliterleri ve kalabalığı cesaretlendirir. Ayaklanma daha büyük ve ölümcül bir hal alır (Kishwar, 1998a: 20-1; 1998b: 150-4; Parikh, 1998: 54).

Tersi de doğrudur: Otoritelerin kararlı eylemleri her ayaklanmayı ya da pogromu durdurabilir; tabii bunun için başka bir kriz yüzünden bu kabiliyetini yitirmemiş olması gerekir. Jaffrelot, Tambiah, Brass ve Parikh Hindistan yarımadasında bunun altını çizerler. Otoriteler pasif kaldığında ya da suçor-taklığı ettiğinde ayaklanmalar devam etmekte, tersini yaptığında ise ayaklanmalar durmaktadır. Rus ve Osmanlı İmparatorluklarında bunun örneklerini görmüştük. Fakat ne çann ne de sultanın yeniden seçilme derdi vardı. Jawa-harlal Nehru ve Indira Gandhi'nin ilk dönem rejimlerinde etno-milliyetçiliğin seküler devlete tehdit oluşturduğu düşünülüyordu. Bu liderler etno-milliyetçi-liği bastırdı. Fakat sonraki rejimler daha güçlü etno-milliyetçi baskılarla karşılaşınca, zaman zaman ayaklanma haletiruhiyesine yakınlık gösterdiler. Bayan Gandhi'nin Sihler karşısındaki hayati hatası da buydu ve neticede kendi Sih koruması tarafından öldürüldü.

Otoriteler ilk etapta pasif ya da işbirlikçi olsa da, ayaklanmayı/pogromu daha sonra bastırması için de gerekçeler doğabilir. İnsanların öfkesinin bir süreliğine boşalması için günah keçisi ilan etme fırsatını kaçırmak istemeyebilirler. Böylece sanayi grevlerini ya da siyasi krizleri Sihlere ya da Müslümanlara yönelik saldırıya çevirebileceklerdir. Bu yansıtma başarılı olduktan sonra deva-mma izin vermek manasızdır İkincisi, rejim kimi zaman etnik dayanışmadan ziyade kamu düzeni için kaygılanır. Başıbozukluğun devamı kamu düzenini kötü etkileyecek, her iki etnik grupta da muhalefet yaratacaktır. Cemaat liderleri ve mülk sahibi sınıflardan pek çok kişi perde arkasından harekete geçme baskısı yapar (bunu alenen yapmaktan da çekinmeyebilirler). Siyasetçiler ve idareciler, kamu düzenini koruyamayanların konumunu kaybedeceğinin farkındadır. Üçüncüsü, büyük ayaklanmalar uluslararası yaptırım ve müdahale tehdidi yaratır. Bu yüzden taraflı rejimler bile normalde araya girer, ayaklanmayı durdurur ve her iki tarafı da bastırır. Böyle

korkuların milliyetçi hareketler üzerinde bile tesiri vardır. 1990'larm başında Hindu milliyetçisi Bharatiya Janarta Partisi (BJP), hattâ RSS bile Bajrang Dal'ın "lümpen haydutları" tarafından kuşatılmaktan ve onların "etno-milliyetçi seferberlik" stratejisinden korkmaya başladıkları için onları kendi bünyelerine almaya, disipline etmeye ve ılımlılaştırmaya çalışmışlardı (Jaffrelot, 1996:478-81). istikrarlı bir devlette iktidar kesinlikle ve gayet normal bir şekilde sorumluluk getirir.

Bu yüzden Hindistan'daki (ve daha pek çok ülkedeki), sivil toplumun bölünmüş olduğu şehirlerde dahi normal kesin sonuç, sorun çıkaran her iki grubun da bastırılmasıdır. Her zaman eşit davramlmayabilir, fakat kalabalığı, militanları ve etno-milliyetçileri korkutup kaçıracak kadar etkili bir güç kullanılır. Geçici bir süre için de olsa düzen tekrar kurulur. Bunlar Şekil 16-1'in üst kısmında gösterilen ayaklanma döngüleridir, alt kısımda tasvir edildiği şekliyle cinai temizlik düzeyine çıkan olaylar değildir.

Fakat Hindu etno-milliyetçiliğinin yükselişiyle 1960'ların sonunda ayaklanmalar çıkması ve 1980'lerde Hindu milliyetçi partilerine desteğin artışı,

Kongre Partisi iktidarını tehdit ediyordu. Alt kasttan Hintlilerin 1980'lerde kitleler halinde Islami kabul etmesi, daha seküler Hindu partilerin kast politikalarını düzenleme kabiliyetini ve anayasanın örtük "ihtida yok" uzlaşısmı tehdit etmişti. Bu baskılar altında Hinduizm katılaşmaya ve daha bütünsel bir ritüel, kutsal metin, tanrı panteonu kümesi geliştirmeye başladı; hattâ bazıları bu dinin tektanrıcılığa doğru ilerlediğini düşündü. "Kızgın Hindu"nun geleneksel kültür anlayışı Hindu etno-milliyetçiliği tarafından sömürülüyordu artık (Jaffrelot, 1996: 388-92). Bayan Gandhi'nin iktidardaki Kongre Partisi ilk defa bazı bölgelerde Hindu milliyetçiliğini tatmin etmeye çalışırken, başka yerlerde geleneksel seküler ve kast zeminlerini buluşturmaya başladı. Bunun sebebi seçim fırsatçılığıydı -Hint demokrasisinin ve kutuplaşan seçmen kitlesinin yarattığı bir durumdu. Bu tutarsız strateji geri tepti ve Hindu BJP'nin ideolojisini daha kabul edilebilir hale getirdi. BJP oyları yükseldi, ardından Shiv Sena oyları da yükseldi. Etno-milliyetçilik demokratik olarak iktidara gelmişti.

Hindu etno-milliyetçiliği kolayca kast farklarını aşamazdı elbette. Kongre'nin çöküş döneminde kastlar arası şiddet de arttı, özellikle kuzeyde artan şiddet olayları dini -etnik ve kast- sınıf çatışmalarını eşzamanlı olarak yoğunlaştırdı. Hindu milliyetçisi partiler bile bunu görmezden gelemezdi. Sadece yüksek kasta hitap eden partiler olarak görülmemeye dikkat etmeleri gerekiyordu -zira liderlerin kökenleri tersini gösteriyordu. Ayrıca iktidardayken düzeni de sağlamaları gerekiyordu, bu yüzden düzensiz etno-milliyetçiliği azaltmaya çalıştılar. Diğer yanda Müslümanlar da Hindistan'ın kuzeyine hayli yayılmış ve dağılmış durumdaydı. Kaşmir dışında makul bir başarı şansı yakalayarak saldırıda bulunamayacak kadar örgütsel bakımdan zayıflardı. Kök-tendincilik sağlam karargahlar gerektirir ve Hindistan Müslümanlarının bunu sağlama gücü yoktu -Kaşmir haricinde. Hindistan'ın Müslümanları epeyce seküler ve siyaseten ılımlıdır. Etnik-dini uzlaşma yönünde önemli güçlerdir.

Yine de BJP makamın rahatlığına ve yozlaşmışlığına alışıp yerine yerleşince tabandaki popülerliğini yitirmeye başladı. Radikaller yozlaşanları suçlayarak ahlaki ve dini saflık talep etti. İki nükleer güç arasındaki son sınır çatışmalarında Müslüman Pakistan'a karşı daha kararlı hareket edilmesini istediler. Fakat radikaller seferberlik çabasını Ayodha'da artık yıkılmış olan caminin yerine Hindu tapmağı inşa etme projesini popülerleştirmeye odaklamıştı. Çok büyük kalabalıklar oraya toplanarak BJP hükümetini harekete geçirmek için baskı yarattı. »

2002 Şubatı'nda büyük bir destekçi grubu evlerine, yani BJP'nin kalelerinden olan Gujarat'a dönerken tren Godhra'da durdu. Hindu yolcuların tahriklerinin ardından tren şehrin dışında, en militan Müslüman mahallelerinden birinin bitişiğinde durduruldu. Kalabalık bir Müslüman grup treni önce taşladı sonra da ateşe verdi. Kibrit kutusu gibi alev alan trende 58 Hindu yanarak can verdi, üstelik ölenler arasında pek çok kadm ve çocuk da vardı. Hindularm misillemesi çabuk ve zalimce oldu. Gujarat eyaletinde neredeyse tamamı Müslüman olan 2.000 kişi kalabalıklar tarafından katledildi ve 100.000 Müslüman mülteci kamplarına sığındı. Cinayetler aylar boyunca yer yer devam ettikten sonra ordu ve polis eyaletin kontrolünü tekrar ele geçirebildi.

Profesör Kesharram Shastri, büyük bir etno-milliyetçi birlik olan Dünya Hindu Konseyi'nin Gujarat kolunun 96 yaşındaki başkanıydı. Aynı zamanda Hindu metinleri araştırmacısı ve saygın bir edebiyatçıydı. Godhra olayından hemen sonra Ahmedabad şehrinde yağma için Müslüman dükkanların listesinin çıkarılmasını örgütlediğini kabul etti. Sebebi sorulduğunda da, "yapılması gerekiyordu, yapılması gerekiyordu. Böyle şeyler yapmayı sevmiyoruz, ama korkunç kızmıştık. Şehvet ve öfke kördür." Ayrıca mazeret sunarmış gibi, ayaklananların "iyi yetişmiş Hindu gençleri" olduğunu ekliyordu. Fakat burada asıl öngörülememiş olan, BJP kontrolündeki Gujarat eyaleti hükümetinin suç ortaklığıydı. Önde gelen bir BJP devlet bakanı polis kontrol odasını ele geçirmiş ve Müslümanların yardım taleplerinin duymazdan gelinmesi için emir çıkarmıştı. Polislerin kalabalıkların başını çektiği görülüyor, müdahale edip kalabalığı durdurmaya kalkanlar ise başka yere tayin ediliyordu. Gujarat'ın sevilen ve dinamik eyalet yöneticisi Narendra Modi ayaklanmayı kınamayı reddetti. Aslında Gujarat Hindularmm "kendilerini kısıtlamaya büyük gayret gösterdiğini" açıkladı. Sonraki eyalet seçimlerini de Hindu etno-milliyetçiliği-ni kışkırtarak kazandı. Çarpıcı seçim zaferinin BJP içinde yankıları oldu. BJP tarafından seçim kazanmada takdire şayan bir model olarak görüldü ve Hindistan Başbakanı Atal Behari Vajpayee'yi milliyetçi retoriğini sertleştirmeye itti.

Hindilerin çoğu Gujarat'taki bu ayaklanmalann Hindistan'daki ilk devlet güdümlü pogromlar olduğunu düşünüyor. Sonradan 5.000 kişi ayaklanma suçlamasıyla tutuklanmasına rağmen, davalardan çoğu reddedilmiş ve kimse yargılanmamıştır. 2003 Ekimi'nde Hindistan Üst Mahkemesi Gujarat yönetiminin bu asileri yargılayacağına "hiç inancı kalmadığını" ifade etmişti. Mahkeme şöyle diyordu: "Hükümetin rajdharma^sı nedir? Suçluları yargılayamı-yorsamz görevi bırakırsınız. Demokrasi kimsenin yargılanmayacağı anlamına gelmez." Bu yüzden görevlilerin gelecekteki tüm suçlamalan onaylamalarında ısrar etti (İnsan Hakları İzleme, 2002;

http://www.rediff.com/news/godhra. htm). 2002'de Gujarat, daha önce tanımladığımız ayaklanma döngülerine endişe verici bir istisna teşkil ediyordu. Hindu etno-milliyetçiliğinin gücünde* ki 30 yıllık artış, akabinde iktidar partisinde istikr^rsızlaşma ve hizipleşme dönemine girilmesiyle Hindistan-Pakistan çatışması çakışınca ortaya çıkmıştı* Neyse ki ulusal hoşnutsuzluk BJP öncülüğündeki hükümetin ekonomik polk tikalarma odaklanmış, 2004 Mayıs seçimlerinden sonra Kongre'nin ve solcu müttefiklerinin tekrar iktidara dönmesini sağlamıştı. Gujarat'ta şimdi olaylar yatışmış durumda.

Hindistan'daki ayaklanmalar şu ana kadar genel olarak tez 5'i destekledi: Ciddi bir krizle karşı karşıya olmayan ve hem etnik ve dini çatışma hem de sınıf (kast) çatışmasıyla başa çıkmakta zorlanmayan istikrarlı bir devletin varlığı cinai temizlik eşiğinin aşılmasına müsaade etmez. Şimdi Hindistan'daki daha kötü vakalara bir göz atalım.

1. Ayrılma. Olayların en kötüsü 1947'de, bağımsızlık ve yarımadanın Hindistan ve Pakistan olarak ikiye ayrılmasında meydana gelmiştir. 200.000 ila 400.000 kişi öldürüldü, binlerce kadm tecavüze uğradı ve belki 10 milyon kişi Hin-distan-Pakistan sınırından iki yöne doğru, yeni etnik-dini yurduna kaçtı. Bu hadise yarımadada görülen açık ara en kanlı etnik-dini temizlikti. Temizliğin neredeyse tamamı, iki yeni devletin arasındaki sınıra yakın karışık-etnisiteli Pencap'ta meydana geldi. Hasım dini cemaatler çoğunluk egemenliğini kuvvet kullanarak sağlama almaya çalıştı. Fakat burada Hindular ve Müslümanların yanı sıra Sihler de vardı. Kendi devletlerini oluşturacak kadar büyük bir alanda ağırlık sahibi değillerdi, ama en yoğun şekilde yaşadıkları yerlerde yerel yönetimde onlara ciddi kontrol imkânı veren Hindistan'a katılmayı tercih ediyorlardı. Ayrılma öncesinde Sih liderleri Pakistan'dan kaçan Sihlere yer açmak için yerel Müslüman nüfusu zorla dışarı atacaklarını açıkladılar.

Sonrasında meydana gelen üç taraflı şiddetin suçlusu devletler değildi; çünkü ortada fiilen bir devlet yoktu. İngiliz devleti çekiliyordu ve komünal şiddete karışmaya hevesli değildi, Hindistan ya da Pakistan hükümetleri de henüz doğru düzgün işlemeye başlamamıştı. Fakat üç cemaatten de yerel idareciler ve bazı yerel askeri birlikler olaylara karıştı. Pencap son derece militer bölgeydi ve İngiliz Hindistan Ordusu'nun askerlerinin yarısı buradan çıkmıştı. Eski askerlerden ve asker kaçaklarından oluşan yerel militer örgütlenmeler örgütlü katil çetelerinin çekirdeğini oluşturdu. Bunlar, barışı korumak için yarı-gönül-lü uğraşan İngiliz Pencap Sınır Kuvvetleri'ne koordineli direniş imkânı yaratmıştı. Sih jathalar herhalde bunların en heybetlisiydi; fakat ilk başta öne çıkan, paramiliter Hindu milliyetçisi örgütlenme RSS'ydi. Cinai etnik temizlik aynı zamanda popülerleşmişti de, üç cemaatten epeyce erkek olaylara karışmıştı. Kadınlara yönelik mezalimde korkunç bir viraj alındı. Karılarına ve kızlarına tecavüz edilmesinden ya da zor kullanılarak ihtida ettirilmelerinden korkan erkek grupları onları öldürdü. Bu kadınlar ve kızlar Sih mitolojisinde hâlâ şehit olarak hatırlanır ve onları öldüren erkek akrabaları hiçbir şekilde suçlanmaz. Aylar sonra iki devletin yeni askeri kuvvetleri egemenlik problemini "çözecek" şekilde nüfus transferlerini gerçekleştirebildi. Hindistan, Pakistan ve Kaşmir'deki mülteci kampları eziyet görenlerin etno-milliyetçiliğinin beslendiği yerler oldu ki hâlâ da öyledir (Ahmad, 1991: 469; Aiyar, 1995; Brass, 2003; Jaffrelot, 1996; Madhok, 1986: 5.

Bölüm).

1950'de Doğu Bengal'de de aynı korkunç sahneler yeniden yaşandı. Hindu karşıtı ayaklanmalarda çoğunluğu Hindu 100.000 kişi daha öldü, yaklaşık iki milyon kişi de Hindistan'a kaçtı. Yine de kıyım görece etnik barış getirdi; zira Hindularm hemen hepsi Hindistan'a kaçmıştı ve Hindistan da kendi sınırları içinde kalan Müslüman azınlığa tahammül göstermeyi tercih etmişti. Radikallerin paramiliter şiddeti teşvik etme imkânı bulduğu, zayıf düşen ve hizipleşen bir devlette rakip ve ulaşılabilir egemenlik projeleriydi buradaki sorun.

2. Sih-Hindu çatışması. Bu çatışma 1980'lerde patlak verdi. Sihlerin kendi tarihsel siyasi kurumlan, kendi Hinduizm versiyonları ve kendi dilleri vardı, İngilizler böl ve yönet taktiklerinin bir parçası olarak Sihlerin özerkliğini teşvik etmiş, askerleri özellikle onlar arasından seçmişti. Modern Hindistan'da Sih muhalifler Hindistan içinde kendi Pencap eyaletlerini kurmak istediler. Hindistan anayasasının onlara bu hakkı tanımasını, Pencapçanın da resmi statü kazanmasını bekliyorlardı. Fakat böyle bir şey olmadı ve Kongre taleplere sıcak yaklaşmadı. 1980'lerin başında silahlı Sih militanları Pencap kuramlarını ele geçirmeye başladılar. Hindistan ilk başta yavaş tepki verince Sih terörü daha da cesaretlendi. Ama Hindistan sonrasında tam bir askeri baskı dönemi başlattı ve 1983-92 yıllarında 25.000 kişi öldü. Ayrıca Hindistan'ın başka yerlerinde büyük Hindu-Sih ayaklanmaları yaşandı ve Hindistan başkanı Indira Gandhi ilk baskı dalgasının intikamını almak isteyen Sih korumaları tarafından 1984'te suikaste uğradıktan sonra yaklaşık 3.000 kişi öldü. Bu ayaklanmalar son derece örgütlüydü, ibretlik baskı politikası uygulayan bazı Kongre liderleri tarafından kışkırtılıyordu. İbretlik baskı politikası işe yaradı. Sih militanları Pakistan ve başka yerlerden silah almasına rağmen büyük bir yenilgiye uğradılar ve o zamandan beri hareket yok. Gel gelelim, daha fazla siyasi imtiyaz verilmezse, son yenilgi unutulduğunda büyük ihtimal tekrar patlak verecektir (Dhillon, 1998; Kishwar, 1998a).

3 .Jammu ve Kaşmir. Bu eyaletler Hindistan'ın kuzeybatısında sınır bölgesini oluşturmaktadır. Birbirine hasım olan yerel Hindu ve Müslüman cemaatler adına hem Hindistan hem de Pakistan bu eyaletlerde hak iddia eder (Akhtar, 1991; Bhattacharjea, 1994; Evans, 1999; Punjabi, 1984; Rahman, 1996; Scho-field, 1996). Kaşmir 1947 ayrışmasının bir parçası değildi; çünkü hâlâ bağımsız bir Hindu mihrace tarafından yönetiliyordu, ama nüfusunun çoğunluğu Müslümandı. 1930'lardan beri daha seküler demokrasi biçimleri talep eden Müslüman hareketler mihracenin baskıcı rejimine karşı çıkıyordu. Böylece aşırılıkçı Hindu örgütlenmelerin de etkisiyle cemaatler arası ipler daha önce hiç görülmemiş ölçüde gerildi. Ayrılma krizi sırasında pek çok Müslüman öldürüldü ve Müslüman asiler de Pakistan'dan gelen silahlı kabile üyelerinin cesaretlendirmesiyle misillemede bulundu. RSS'den gelen yardıma ve Pencap'tan eziyet görmüş Hindu ve Sih mültecilerin desteğine rağmen mihrace Hindistan ordusundan yardım istemek zorunda kaldı -bunun bedeli kendi topraklarını Hindistan'a devretmek olacaktı. Bir çırpıda eyaletler Hindistan'a geçti. Fakat yeni sorunlar çıkınca 1972'de yeni bir ayrışma oldu ve bu eyaletler Hindistan ve Pakistan kontrol hatları arasında bölündü.

1

Yedinci Gün Adventizmi Protestan bir kilisedir. Cumartesi günü ayinleri ve İsa'nın dünyaya ikinci kez gelişine (advent) yaptıkları vurguyla ayırt edilirler, -rdn

2

Hindu Rashtra: Hindu din devletine gönderme yapan bir ibare, —rdn

Pakistan'ın kontrol ettiği bölgede nüfusun ağırlığı Müslüman ve çok az çatışma yaşanıyor. Fakat Hindistan kontrolündeki Kaşmir'de egemenlik kavgası yaşanıyor. Hindistan kuvvet kullanarak, mihracenin miras hakkına dayanarak ve hem Hinduları hem ılımlı Müslümanları korumak gibi makul bir iddiada bulunarak egemenliğini sürdürebilir. Gerilim azaltılabilirse ılımlı Müslümanlar Hindistan dahilinde sınırlı özerklik için oy çoğunluğu sağlanmasına yardımcı olabilirler. Fakat asi Müslümanlar komşu Pakistan'dan yardım alabilir, ayrıca güçlü bir çoğunluk demokrasisi retoriğini kullanabilir. Sorun yaratmaları ve şu anda herhangi bir referandumu kazanmalarına yetecek etnik-dini kutuplaşma düzeyine ulaşmaları için bunlar yeterli olacaktır. Nüfusun çoğunluğu Müslümandır -Kaşmir vadisinde yüzde 90, Jammu'da yüzde 60-70 (kesin rakamlar tartışmalıdır ve büyük mülteci akmları yüzünden değişmektedir) . Müslümanların çoğu Hindistan'ın vermek istediğinden daha fazla siyasi özerklik talep ediyor, radikal Müslümanlar ise ya bağımsızlık ya da Pakistan'la birleşme arzusunda. Dışarıdan silahlı desteğe bağımlılıklarının artması onları Pakistan seçeneğine doğru itiyor. Hindistan'daki seçimler biraz şaibeli yürüyor ve Hindistan'ın kontrolü tehdit altına girince merkezi hükümet sıkıyönetimle devreye giriyor.

Şu anda bölgede konuşlanmış 100.000 Hindistan askeri var. Daha zayıf olan Müslüman asiler Hindistan ordusuyla meydan savaşı yapamaz, ama gerilla savaşını tırmandırabilir, bombalamalara, suikastlara, ayrıca yerel temizliğe başvurabilir. Hintliler orta vadideki direnişi büyük ölçüde ezmiş gibi görünüyor; fakat Müslüman savaşçılar Pakistan'dan militanların ve radikal devlet hiziplerinin desteğiyle dağlık sınırdaki hakimiyetlerini sürdürüyorlar. 1980'lerin sonundan beri Islami dünyanın her yerinden "konuk militanlar" ya da mücahitler bölgeye akın ediyor. Ayrıca Müslümanlar Islami devletlerin mali yardımları sayesinde dünya piyasalarından gelişmiş ama ucuz silahlar alabiliyorlar. Kaşmir ve Kaşmirli mülteciler Islami köktendinciliğin ana yetişme alanlarından biri. Bu köktendincilik sonraki bölümde tanımlayacağım terörist "zayıfların silahları"yla donanmış dürümdalar. Öte yandan, bu tip karşılaşmalarda hep olduğu gibi ölümlerin çoğunun sebebi devlet güvenlik kuvvetleri, yani Hindistan'dır.

Savaş koşullarım hatırlatan bu ortamda Hindu milliyetçiliği de serpilip gelişmiş, her iki taraf da laiklikten bir ölçüde uzaklaşmış, köktendinciliğe yaklaşmıştır. 1988 ile 1990 arasmda 100'den fazla ılımlı seküler Müslüman politikacı suikaste uğramış, 230 seküler okul Islami militanlarca bombalanmıştır. Okulların yerini giderek genişleyen bir dini okullar, yani dışarıdan finanse edilen medreseler ağı almaktadır. Yerlilerin on yıldan uzun süredir bildiği şeyi dünya aniden öğrenmiştir: Bu okullarda çocuklara iman uğruna savaşmak öğretilmektedir. Hindistan hükümeti bugün Müslüman savaşçıların çoğunluğunun eyalet dışından olduğunu söylüyor -fakat bu rakam büyük ihtimalle Kaşmir kökenli mülteci ailelerini de kapsamaktadır. Bunların içinde pek çok birbirine rakip paramiliter grup vardır ve büyük bir kısmının yaşı 15, 25 ya da 30 civarındadır. Liderlerden çoğu tahsil görmüş öğretmenler ve meslek sahipleridir. Devlet memuru Müslümanların ciddi sempatisini kazandıkları düşünülmektedir. Militanların çekirdek kadrosu üniversite öğrencileri ve mezunlarından oluşmaktadır, fakat hem kentte hem kırda gençleri harekete geçirebilmeleri sınıfsal sınırların aşılabildiğini göstermektedir. Bilhassa kamu sektöründe

istihdam erişimi pek çok militana önemli bir ekonomik imkân sağlamaktadır. Her iki taraf da kadın hareketlerinde, özellikle de tahsil görmüş kadınlar arasında etkilidir. Retorik düzeyde zaman zaman kadınları da silahlanmaya teşvik etseler de, kadın militanlar kendilerini gösterilerle ve kendini onlar kadar adamayan kadınlara baskı yapmakla sınırlıyor görünmektedir. Burada her iki taraftaki militanlar Hindistan'ın büyük bir kısmındaki etno-milliyetçi faaliyetlerde kullanılan bıçaklan değil, ateşli silahlar ve patlayıcıları kullanmaktadır elbette.

Bu durum tez 4a'ya uygundur: zayıf taraf din kardeşlerinden ve dışarıdaki anayurttan cesaret almaktadır -şiddeti ve temizliği sürdürme ve artırma reçetesi yazılmıştır adeta. Kırk küsür yıl boyunca 50.000'in üzerinde insan ölmüştür ve cinayetler giderek artmaktadır. Evans (1999: 30) sırf 1990'larda 35.000 kişinin öldürüldüğü tahmininde bulunur. 2003 sonunda ve 2004 başında ölüm oranı ayda 300 kişi civanndaydı. 300.000'den fazla insan eyaletlerde mülteci olarak yaşıyordu, ayrıca daha binlercesi başka yerlere sığınmıştı. Şiddetin düzeyi hep aynı değil. Kimi zaman faydacı siyasetçiler ve halktaki savaş yorgunluğu uzlaşma yönünde bazı şanslar yaratıyor. Fakat şu ana kadar her iki taraftan radikaller bu uzlaşma çabalarını baltalamayı başardılar. Şiddet burada kalıcı görünüyor. Ayrıca etnik şiddetin düzeyi daha yüksek, zira akla yakın ve ulaşılabilir egemenlik iddiaları arasındaki çekişme söz konusu. Çatışmayı sonlandırmak kolay değil. Kendi kaderini tayin ilkesi -çoğunluk demokrasisi- Müslümanların ve Pakistan'ın elini güçlendirecek ve onlara yurtdışında bir hayli meşruluk kazandıracaktır. Hindistan hükümetleri devlet terörizmiyle suçlanabilir. Fakat Hindistan hükümetleri de Hindistan'ın bütünsel ve stratejik bir parçasını verme riskine gireceklerinin hiçbir işaretini vermiyorlar. Ayrıca onlair da terörizmle zorlanan insanlar adına mücadele çerçevesinde meşruluk iddiasında bulunabilirler ki, Washington'da şimdiden ciddi tesir yaratmış bulunuyorlar. Fakat gerilimlere rağmen iki devlet savaştan uzak kalmayı sürdürüyor. Hindistan devleti istikrarlıdır, Pakistan devleti ise onun kadar olmasa da istikrar göstermektedir. Pakistan istikrarsızlaştığında Kaşmir'deki sorun büyümektedir; 1999'da böyle bir büyüme görülmüştü. Bu tehlike 2001'de, ABD'nin Pakistan askeri rejiminin yardımıyla Afganistan'ı işgali ve akabinde Pakistan'daki militan Müslümanlara karşı ABD-Pakistan operasyonlarıyla birlikte arttı.

4. Kuzeydoğu sınırları. Bu sınırların sürekli olarak ürettiği yerel etnik şiddet patlamaları çoğunlukla "emperyale karşı proleter" biçimini almaktadır! Yerel etnik gruplar, emperyalist Hindistan tarafından sömürüldüklerini iddia etmekte ve yerel demokrasi istemektedir. Hindistan ise geri kalmış bir bölgeye modernlik ve uygarlık götürdüğü iddiasındadır. Arunachal Pradesh, Assam, Manipur, Maeghalaya, Mizoram, Nagaland ve Tripura eyaletlerinden oluşan "Yedi Kızkardeş" hiçbir zaman Hindistan'ın bir parçası olmamıştır. Assam krallığı ve Manipur ile Tripura prenslikleri önceden bağımsızdı, sonra Burma'mn bir parçası haline geldi ve ondokuzuncu yüzyılda Ingilizler tarafından ilhak edildi. 1947'de Ingilizler tarafından Hindistan'a katılmaya ikna edildiler. Bazıları sadece 10 yıllığına katıldıklarını düşünerek kendi siyasi kurumlarmı korudular. Çoğunluğunda önemli özerklik hareketleri ortaya çıktı. Din genellikle sorun yaratmıyor, çünkü halk ya Hindu ya

da başka dinlerden. Etnik bölünmeler daha kuvvetli ama bir yandan da karmaşık. Çoğunluk genellikle kendisini Hindistanlılardan ayırıyor, ama genellikle pek çok farklı etnik gruptan ve kabileden oluşuyorlar (Hindistan anayasasında tanımlanan "belirlenmiş kabileler" bunlardır), fakat bazı azınlıklar etnik bakımdan kendilerini Hintli hissediyorlar. Etnik bölünmelerin gündelik hayatta da maddi karşılıkları var. Yerli halklar kendi dillerini korumuşlar ki bu da eğitim ve istihdamda kimin dilinin kabul edileceği konusunda çatışma yaratıyor. Düşük nüfuslu alanlarda dışarıdan, özellikle de Bangladeş, Myanmar ve Hindistan'daki başka yerlerden gelen yerleşimci akmları istikran bozucu etkiler yaratıyor. Yerli gruplar yerleşimcilerin onlan hiçe saydığını ve sömürdüğünü iddia ediyor. Bazı gruplar yurtdışmdan yardım alıyor. Yerleşimciler ait oldukları etnik grubun yurtdışm-daki üyelerinden destek gördüğü gibi, muhalif paramiliterler de Hindistan'ın sınırlarını istikrarsızlaşmakta çıkarı, olan komşularından -Pakistan, Çin, Myanmar- kolayca silah edinebiliyorlar (Dasgupta, 1998; Debbarma, 1998; Gopalakrishnan, 1995; Lainithanga, 1994).

Tez 3 ve 4'e göre bunlar tehlikeli alanlardır. Nitekim etnik savaşlarda binlerce, etnik seçim kampanyalarında ise yüzlerce kişi ölmüştür. Yine de muhaliflerin çoğu bağımsızlıktan ziyade bölgesel özerklik talep ettiği ve Hindistan'daki çekirdek etnik gruplar nadiren işe kanştığı için (burada yerli halklar ile marjinal yerleşimciler arasındaki bir sorun söz konusudur), çekişmeler çözülebilir görünmektedir. Seküler ve solcu Hindistan partileri bu alanlarda daha aktiftir. 2002'de Tripura'da Marksist bir eyalet yönetimi, silahlı ayrılıkçı solcuların saldırısına uğradı. Neticede Hindistan hükümetleri burada Kaşmir'dekine nispetle daha esnek ve uzlaşmacıdır. Çoğunluğu ikili bir politika önerir: Bir yandan bağımsızlık hareketleri bastmlırken diğer kesimlerle Hindistan anayasasının izin verdiği şekillerde uzlaşılır -yani yerel eyalet özerkliği için konfederatif ve oydaşmacı planlar yapılır, kabileleri yönetmek için idari düzenlemeler gerçekleştirilir ve ekonomik kalkınma fonları oluşturulur, daha yüksek düzeylerde iktidar paylaşılır. Böylece Hindistan Cumhuriyeti'nde birkaç yeni eyalet doğmuştur. Şimdilik kapsamlı çözümler bulunamamıştır; fakat genellikle değişik ama düşük düzeyli şiddet sorunlarla başa çıkmaya yetmiştir. Bazı yerel hükümetler üzerinde anlaşılmış uzlaşmaları hayata geçirmeyi başaramamış, muhalif etnik paramiliterlere yeni şiddet kullanma fırsatları yaratmıştır. Eyalet olmak kimi zaman eyaletteki azınlıkların kendi adlarına talepte bulunmasına yol açmış, Assam eyaletindeki Naga ve Bodo gibi bazı azınlıklar kendilerinin daha da yerli ve "otantik" olduklannı ifade etmişlerdir. Bazıları ağırlıkta oldukları alanlann çevresinde devlet ve eyalet sınırlarının yeniden çizilmesini istemektedir. Bu bölgede küçük etnik savaşlar ve ayaklanmalar çıkmaya devam ediyor. Fakat Delhi'deki işler gerçekten çok kötü gitmezse, sınırdaki durum giderek iyileşecektir.

Genele bakılırsa, etno-milliyetçilik karşısında sekülerlik gerilerken, neoli-beralizm devlet idaresindeki pozitif ayrımcılığa dayalı etnik imtiyazları tehdit ederken ve küresel silah piyasasında zayıfların silahlannm muhalifler tarafından satın alınması kolaylaşırken demokratik Hindistan'da şiddetin gerilimi artmıştır. Fakat bu artış sistematik cinai temizliğe dönüşmemiştir. Seküler, liberal, sosyalist yapılar ve özellikle de kast kurumlan

varlığını sürdürmekte, devlet geri kalmış kabile alanlarına kalkınma fonları akıtmaya devam etmektedir. En kötü senaryo Kaşmir ve Jammu'daki etnik çatışmanın artarak (her ikisi de demokratik konumları savunan) Hindistan ile Pakistan arasmda bir savaşa dönüşmesidir, ki geçmişte bu olay dört kez gerçekleşmiştir -gerçi bir dahaki sefere nükleer silahlar kullanılacaktır. Şiddet dozundaki bu tip artışlar çatışmayı etnik alandan çıkarıp daha geleneksel savaş ve jeopolitik alanına taşıyacaktır. Geçmişteki olaylarda akılcı realist jeopolitikalar her iki devletin de kendini tutmasını sağlamıştır. Yine tutmasını sağlayacağını ummak zorundayız; fakat Pakistan'da Islami bir rejimin ortaya çıkması Hindistan'ı bir önleyici saldmya itebilir ve böyle bir saldırının ardından Kaşmir ve benzeri yerlerde Müslümanların cinai bir şekilde kitlesel olarak temizlenmesi gündeme gelebilir.

BAĞIMSIZLIKTAN BU YANA ENDONEZYA

Endonezya da son derece çok-etnilidir. 210 milyonluk nüfusu 13.000 adaya, 300 etnik gruba ve 200 dile dağılmış haldedir. Fakat Hindistan'a nazaran topraklarının bütünlüğü çok daha azdır. Hollandalılar ancak ondokuzuncu yüzyıl sonunda ve yirminci yüzyıl başında adaların neredeyse tamamını sömürgeleştirmeyi başarmıştır. Hattâ o zaman bile egemenlikleri Hindistan'daki Ingiliz egemenliği kadar merkezi değildi ve rutinleşmiş idarecilikten ziyade vahşice ama dağınık baskıya başvurmak zorunda kalmışlardı. Bölgesel etnik kimlikler sömürge idaresinin son yıllannda, Hollandalılar iktidarlarını korumak için böl ve yönet politikalarına başvurduğunda kuvvetlendi (Nordholt, 2001). 1945'ten sonra yeni bağımsız Endonezya hükümeti Java çekirdeğinden dışarı doğru genişledi, Doğu Timor'u işgal ettiği 1975'e kadar yeni adaları kendine bağladı. Böylece adalar Hollanda ve Java emperyalizmleri arasmda bir devamlılığa sahne oldu. Toplumsal entegrasyonun ana faktörü Islamdır; çünkü ülkenin yüzde 80'i Müslümandır. Fakat devlet hiçbir zaman Islami olmamıştır. Sömürge döneminde devlet Islama belli bir mesafede duruyordu, bu yüzden İslam'ın siyasi taleplerde bulunması yavaş gerçekleşiyordu. İslam sivil toplumdaki en büyük güçtür; fakat devleti idare etmez. Günümüzde en büyük siyasi ve toplumsal hareketler bir bakıma Islamidir, fakat çok çeşitli oldukları ve pek az konuda anlaşabildikleri için devlet son derece seküler kalmıştır. Dünyadaki en büyük Müslüman nüfusu (ikinci en büyük nüfus Hindistan'dadır), köktendincilikten pek etkilenmemiştir. Adalardaki büyük etnik hoşnutsuzlukların dinle alakası yoktur. Her zaman olduğu gibi, bu hoşnutsuzluklara devlet üzerindeki hak

iddiaları egemendir ve din nadiren siyasallaşmaktadır.

Endonezya nüfusunun yüzde 75'i iki merkezi ada olan Java ve Sumatra'da oturur. Bu adalarda bölgesel/etnik farklar azalmaktadır. Hollandalı sömürgeciler dönemindeki yoğun ekonomik sömürü yerel farkları zayıflatmış, yerli elitler HollandalIlara karşı ortak bir millet duygusunu harekete geçirebilmiştir. Bağımsızlıktan sonra solcu ve merkezdeki milliyetçi partilerin, seküler ve seküler Javalarm hakimiyetindeki silahlı kuvvetlerin desteğini seferber etmeleri sayesinde EndonezyalIlar hayli merkezi bir devlet ortaya çıkarabildiler. Diğer yandan ordu, 1950'lerdeki son derece baskıcı kampanyalarda çevreyi fiziken de kontrol altında tutmuştur. Fakat devlet aynı zamanda ortak milli dili, yani Bahasa

Endonezya dilini (esasen Malezya'dan gelmektedir) dayatan bir okul sistemi geliştirmiştir. Yerliler bu dili modernliğe geçiş belgesi olarak görmeye başlayınca onu nispeten daha gönüllü olarak kabullenmişlerdir.

Birleşmeden sonra ülke anayasada ima edildiği şekilde daha ademimerkezi bir doğrultuya girmeliydi. Fakat Sukarno'nun 1959'da sıkıyönetim ilan etmesi, ardından 1965'te Endonezya'daki komünistlerin tüyler ürpertecek biçimde katledilmesi, sonra da Suharto rejimi sırasında aralıklı olarak meydana gelen şiddet olayları ve militarizm bu doğrultuya girilmesini engelledi. Emperyalizm 1970'lerde de çevre bölgelerin ilhakıyla devam ederken, ABD ve Avustralya başım diğer yana çevirip görmezden geldi. Bu yüzden milliyetçiler geniş, kısmen Javalı ama kısmen de etnik olmayan bir millet hissi yaratabildiler; fakat milleti gerçekten temsil eden -özellikle de çeperde- bir devlet yaratamadılar (Hefner, 1991; Horowitz, 1985: 514-16; Liddle, 1999; Malley, 1999). EndonezyalI milliyetçiler bunun üzerine Hindistanlı muadillerinden daha ciddi dört güçlükle karşılaştılar.

1. Devletin çekirdek topraklarında bile kurumsallaşması zayıftı. Milliyetçiler hayli seküler bir entelektüel tabaka ile ordu arasında gevşek ve istikrarsız bir koalisyon oluşturmuşlardı; devletin çok İslami olmasını beklemeyen (bekleyenler bastırılıyordu) Müslüman örgütlenmeler de bu koalisyona dahildi. Fakat ne ordu ne de büyük Müslüman örgütlenmeler demokratik, seküler ulus-devlete baştaki bağlılıklarını sürdürebildiler. Devlet çatışan kitle partileri ve Müslüman örgütlenmeleri arasmda ciddi biçimde bölünmüş durumda. Ordu da bölünmüş ve geniş, sertlik yanlısı özel kontrgerilla kuvvetlerinin yarattığı istikrarsızlıktan da mustarip. Neticede ortada siyasi ve askeri istikrarsızlık var.

2. EndonezyalIlar kapitalizmin komuta kademesinde kontrolü sağlama alamadılar. Özel ekonomik faaliyetlerin yüzde 70'ini yürüten yerli Çinliler, nüfusun sadece yüzde 4'ünü oluşturuyor. Bu da sınıfsal ve siyasi hınçların etnisite-ye kanalize edilmesi ihtimalini doğuruyor. Aynı zamanda pek çok EndonezyalI bu yüzden güçlü ve bir nebze etnik (yanijavalı ve Müslüman) bir devlet isli yor; zira toplumsal ilerlemenin ana hattının bu olduğunu d (üşünüyorlar. Fa kal Çinlilerin herhangi bir siyasi egemenlik iddiası yok (Clıua, 2004'e rağmen); bu yüzden de Çin karşıtı eylemler Endonezyanm çeperlerinde daha sonra ayrmtı-landıracağım egemenlik çekişmesi vakalarındaki kadar kanlı değil.

3. Endonezya merkezin çeperler üzerindeki emperyalizmine sahne oldu, çevredeki bu adalar fethedilmiş olsa da Endonezya kimliğiyle nispeten daha az bütünleşebildiler. Çeperlerdeki Doğu Timor, Moluccas, Sulavesi ve Batı Papua'da önemli Hıristiyan nüfuslar bulunuyor. Ayrıca 1950'lerdeki baskının acı deneyimi ardından gelen tarihsel siyasi bağımsızlık mirasına dayanan bazı özerklikçi ya da ayrılıkçı hareketler var. Endonezya'nın pekişmesinin geç kalması, çekirdek topraklarda milli kimliğe asimilasyon meydana gelirken, çeperlerdeki bazı bölgelerde askeri baskının hüküm sürmesi anlamına geliyordu. Bu militarizm daha sonra merkeze dönerek devlete kesin bir militarist biçim verdi. Çeperlerin büyük doğal kaynaklarının kullanılmasıyla ekonomik kalkınmanın yoğunlaştığı 1970'lerde ve 1980'lerde bu durum ayyuka çıktı; çünkü kâr merkeze akıyordu -çoğu

durumda da doğrudan orduya akıyordu- oysa çeperlerde yoksulluk devam ediyordu.

4. Emperyalizm yarı-sömürgeci yerleşimcilik siyasetini de içeriyordu. Endonezya hükümetleri, aşırı nüfuslu merkezi adalardaki yaklaşık 10 milyon kişiyi 1970'lerin başı ile 1990'ları sonu arasmda daha az gelişmiş çeperlerdeki adalara yerleştirmişti. Son dönemdeki göçmenler, uluslararası ve Çin tomrukçuluk ve madencilik şirketlerinin, ayrıca Endonezya ordusu tarafından işletilen eski Hollanda işletmelerinin çeperleri daha yoğun sömürmek için getirdiği işçi ya da esnaftı. Amansız ve çevre felaketi yaratacak şekilde toprağın ele geçirilmesi ve sömürülmesi sırasında bu birleşik yabancı kuvvetler, çoğu durumda yerli halkları yaşam alanlarından yoksun bırakıyorlar. Jakarta'dan bakınca yaşananlar kalkınma, modernleşme ve küreselleşmeye katılım gibi görünüyor. Komşu güney Filipinler'de de benzer çatışmalar yaşanıyor. Bu bölgede Hıristiyan yerleşimciler hükümetin ve çokuluslu şirketlerin imtiyazlarından yararlandığı için yerli Müslüman nüfusta bir tepki oluşuyor. Moro Özgürlük Cephesi'nin ve Ebu Sayyaf terörist hareketinin faaliyetlerinin arkasında da bu çekişme yatıyor. Bu türden ekonomik çatışmalar tehlikelidir; çünkü teritoryal ve etnik bir temel kazanabiliyor. Etnik gruplar bölgeler üzerinde egemenlik çatışmasına başlıyor.

Bu yüzden, çeperlerin çeşitli kesimlerinden bakınca, Endonezya milleti yaratma girişimi Javalılarm eseri gibi görülüyor ve bunun dört toplumsal iktidar kaynağını da kullanan yabancı emperyalizm olduğu düşünülüyor -ideolojik asimilasyon, ekonomik sömürü ve dışlama, askeri ve siyasi baskı. Endonezya hükümetleri bu konularda bölünmüş olduğundan tutarlı bir siyaset izlenmiyor. Baskı, yerlilere yönelik böl ve yönet politikaları ve yerel kaygılara ve özerkliklere sahici bir duyarlılık Endonezya siyasetinde istikrarsız bir şekilde gidip geliyor. Bu karışım sonucunda 1980'lerin sonunda, bir ölçüde bölgesel özerklik isteyen beş çeper hareketi yüzeye çıktı. İddialarını dayandırabilecek-leri tek yer de tarihsel defacto siyasi egemenlikti.

1. Doğu Timor 1975'te işgal edilene kadar Endonezya'nın bir parçası değildi; ayrıca öncesinde de Hollanda'nın değil Portekiz'in sömürgesiydi. Ağırlıklı olarak Hıristiyandı ve burada yaşayanların çoğu Endonezya dilini bilmiyordu. Bağımsızlık mücadelesi sırasında din mesele olmamıştı; çünkü Portekizli yöneticiler de Hıristiyandı. Timorluların çoğu, Endonezya egemenliğini Portekiz egemenliğinin iyileşmesi olarak gördü ve Endonezya içinde belli bir düzeyde bölgesel özerklik sahibi olmayı tercih etti. Fakat istila ve ardından gelen baskı ve açlık sırasında yerlilerin 150.000-170.000 kadarı, yani toplam nüfusun yaklaşık yüzde 25'i öldü (Kiernan, 2003). Belli bir azınlık EndonezyalIların tarafını tuttu, onları modernleştirici olarak görüyorlardı. Belli bir kesim de yaşam tarzı otoritelere bağımlı olan kişiler haline geldiler. İsyan hareketi de nispeten şiddet kullandığından bazı azınlık hizipleri Endonezya tarafına kaçtı. Böylece Timor yetkilileri ve milisleri Endonezya ordusuyla omuz omuza çarpıştı. Bölünme ilkesel düzeyde hem dini hem etnik gibi görünmekle beraber, din ya da etnisite adına çok fazla mezalim gerçekleşmedi. Her iki tarafta da Timorlular, Hindular, hattâ Hıristiyanlar vardı. Milisler ağırlıklı olarak Endonezya'daki Batı Timor'a sınır olan ya da fiilen bu bölgenin içinde olan yerlerden toplanmıştı (Robinson, 2001b). Ayaklananlar da yurtdışından destek görüyordu; ilk başta

hükümet-dışı örgütlenmeler, sonra da BM ve Avustralya'dan desteklenmişlerdi.

1999'da uluslararası baskı altında ve Jakarta'daki bir demokratikleşme safhasında rejim seçimlere hazırlanmak üzere baskı uygulamaya ara verdi. Fakat kontrgerillalıktan gelme subayların hâkim olduğu ordu komutanlığı, Jakarta'daki yüksek memurların da desteğini alarak kendilerine bağlı milisleri şiddete teşvik ettiler. Bunu yaparken amaçları ya göz korkutarak arzu ettikleri seçim sonucunu elde etmek ya da seçimleri tümden imkânsız hale getirmekti. Şiddet olayları kontrolden çıktı. Pek çok sıradan EndonezyalI da bölgesel ayrışmaya karşıydı. Fakat askeriyenin milis gücüne fazla güvendiği ortaya çıktı. Yaklaşık 2.000 kişinin öldürülmesine ve 200.000'den fazla kişinin de paramiliter saldırıları yüzünden komşu Batı Timor'a kaçmasına rağmen seçimlerde ezici bir çoğunlukla bağımsızlık yönünde oy verildi. Ardından uluslararası baskılar Endonezya hükümetini eyaletten vazgeçmek, devletliğe geçişi denetleyecek BM mandasını kabul etmek zorunda bıraktı. Bu sonuca 2001'de ulaşılmıştı.

Sonuçlar hem EndonezyalIlar hem de Timorlulular için daha iyi oldu (Hains-worth & McCloskey, 2000; Inbaraj, 1995; Robinson, 2001a, 2001b).

2. Büyük Sumatra adasının kuzey ucundaki Açe'nin nüfusu 3.6 milyondu ve yirminci yüzyıla kadar kendi sultanlığını sürdürmüştü; ayrıca nispeten teokratik Islami geleneklere sahipti. Aynı zamanda etnik bakımdan büyük ölçüde homojendi. Yeni Endonezya devletine ilk baştaki direnişi 1962'de, dinsel, kültürel ve eğitimsel özerkliği içeren "özel bölge" statüsü vaadinin verilmesiyle sona erdi. Yine de her türlü yerel muhalefet aşırı baskı görüyor, gerçek bağımsızlık taleplerini körüklüyordu.

Timor ve Açe etnik şiddet tehlike bölgesine çok yakındı. Buralarda eski etnik kültürler vardı ve şimdi emperyal sömürü ve yerleşime karşı giderek artan proleter hınçtan beslenerek, ülkesel egemenlik talep ediyorlardı. Açe'nin asi lideri Haşan di Tiro, "Endonezya'da hâlâ sömürge imparatorluğu tasfiye edilememiş, HollandalI düşmanların yerini Javalı düşmanlar almıştır" diye açıklama yapmıştı (Keli, 1995: 62). Açe'deki asiler aynı zamanda hem küresel silah pazarında destek buluyor hem de Libya ve Malezya'dan askeri talim yardımı alıyordu. Bu durum 4b numaralı tezime, yani zayıf tarafın boyun eğmek yerine dış destek yüzünden cesaret bulmasına uygun sayılır.

Yöresel bağımlı hamilerin ve milislerin yardımıyla ordunun uyguladığı ibretlik baskı, 1980'ler ve 1990'larm başındaki özerklik taleplerini susturdu. Fakat bu baskı yerel siyasetçilerin ve Müslüman cemaat liderlerinin salt bölgesel ekonomi yerine bağımsızlık isteğini güçlendirmekten başka işe yaramadı (Jüri es, 1995; Keli, 1995). Din küçük bir meseledir. Ekonomik sömürü 1990'larm başında direnişi artırsa da, Endonezya'nın zalimce baskıcılığı karşısında din pek önemli görülmemiştir (Robinson, 1998). Ordu geniş bir destek tabanı yaratmayı başaramadı. 1998'de Suharto'nın düşüşü ve Endonezya'nın 1999'da Doğu Timor'dan çekilmesi Açe'deki asilere saldırıları artırma cesareti verdi. 1990'larda 36.000 Javalı yerleşimci kaçmaya zorlandı. 2001 Haziranı'nda sunulan bölgesel özerklik paketinde Açe'ye eyalet gelirlerinin yüzde 70'ini kendine saklama hakkı

tanınıyordu (daha önce bu oran yüzde 5'ti); ayrıca şeriatın bazı yönleri kabul edilecekti. Fakat yine güvenlik meseleleri yüzünden herhangi bir anlaşma yapılamadı. O kadar çok yargıç, savcı ve adliye görevlisi dışarıya göçe zorlanmıştı ki hukukun üstünlüğünün artık bir anlamı yoktu. Buna karşılık ordu da baskısını artırdı ve şimdilik işin sonu nereye varacak belli değil (İnsan Hakları İzleme, 2003). Ordunun bütün adalardaki iktidarı bu baskı sayesinde artıyor -ordunun içinde de özel kuvvetlerin iktidarı artıyor. Asiler kendilerini El Kaide gibi uluslararası Islami terörist gruplardan ayırmak için özen gösteriyorlar.

3. Molucca ve Sulawesi'nin bazı kesimleri büyük Hıristiyan nüfusu barındırıyor. Hollandalılar buraların yerlilerini sömürge ordusunun merkezi bileşeni haline getirince bu Hıristiyanlaşma eğilimi daha da artmıştı. Molucca askerleri 1940'larda, genellikle EndonezyalI milliyetçilere karşı **HollandalIların** saflarında savaşmıştı. 1950'de tekrar ayaklanarak Bağımsız Güney Molucca Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Yenilmelerinin ardından çok ciddi baskı gördüler. Fakat EndonezyalI göçmenler bu bölgeye akmaya başlayınca ipler yine gerildi. Bu göçlerin çok-etnili bir ortamı iki dinli, Hıristiyan-Müslüman ayrımına indirgemesi tehdidi ortaya çıkmıştı zira. Rohde (2001) Sulawesi Poso'daki ayaklanmaları çarpıcı bir dille anlatır. Burada birbirine düşman olan Hıristiyan ve Müslüman çeteler yerli azınlıklar arasında terör estirmiştir. 250 kişi öldürüldü, binlerce ev yıkıldı ve 70.000 kişi mülteci oldu. Hindistan'da olduğu gibi, ilk ayaklanmaların kıvılcımları söylentilerle büyütülen küçük olaylardı. Ardından her iki tarafın da diğerinin mezalimine karşı kendini savunma eylemlerinin ya da misilleme olarak gördüğü mezalimin derece derece arttığını görüyoruz. Fakat Rohde'ye göre, Endonezya'daki son demokratikleşme ve ademimerkezi-leşme Müslümanların göçünün başlattığı çatışmaların artmasına katkıda bulunmuştur. Arpalık sistemini kontrol etmek isteyen yerel siyasetçiler ve işadamları, merkezi devletin artık bastırmaktan aciz kaldığı çeteler örgütlemişti. Müslüman bir öğrenci Rohde'ye, çatışmadan kaçan mültecilerin kendi kasabasına akınım anlatmıştı. Onlar tehlikeli, diyordu; çünkü "hastalıklarını buraya getiriyorlar". Bu durum ayrılma mücadelesi değil komünal şiddet olarak kaldığından çok az dış destek geldi. Her iki cemaatin liderleri 2002'de bir barış anlaşması imzaladılar; fakat her iki taraftan da küçük radikal gruplar faaliyetlerini sürdürüyor. Müslüman tarafta Laskar Jihad, ABD'nin Islami terörizme karşı savaşında kötü bir ün kazandı. Bu vaka ciddi cinai temizlikten ziyade ayaklanma döngüsü senaryosuna benzetilebilir.

4. Batı Papua/Irian Jayâ'da çoğunluk Hıristiyandır ve ezici ağırlık etnik MalezyalIlardadır. Bir milyonluk nüfusu esasen devletsizdir, Endonezya'dan ziyade Papua Yeni Gine'nin geri kalanıyla ortak kültüre sahiptir. 1963'te Endonezya tarafından istila edilmiş ve 1969'da cumhuriyete dahil edilmiştir. Yine burada da göçmen yerleşimi programı yerel protestoları körüklemiş ve Papua milliyetçi hareketleri özerklik ya da ayrılma talep etmeye başlamıştır. Bölgenin göreli geri kalmışlığı ve dış desteğin azlığı bu hareketlerin güçlenmesini önlemiş, Endonezya egemenliğini korumak için çok fazla ordu baskısı gerekme-miştir. 2001'de Jakarta tatmin edici bir bölgesel özerklik sözü verdi. Doğal kaynaklardan elde edilen gelirin yüzde 70-80'i eyalette kalacak, eyaleti yönetmek için

orada yaşayan 250 kabile grubunu temsilen bir meclis kurulacaktı. Fakat ana Papua hareketi ilk başta öneriyi reddetti. Kısa süre sonra, 2001 Kasımı'nda hareketin lideri ölü bulundu. Megawati hükümetinin, tıpkı önceki Habibi hükümeti gibi, barışçıl niyetleri olabilir, fakat diğer rejim unsurlarını kontrol edememektedir -katiller büyük ihtimalle özel kuvvetlerdendi. Durum belirsiz ve gergin kalmayı sürdürmektedir. Otuz yılda bölgede 20.000 kişi öldü, salt 2001'de bu rakam 1.500'dü.

5. Batı Kalımantan Dayakları, 3.5 milyon kişiden oluşur ve bölgedeki çoğunluk nüfustur. Dayaklar kapitalistlerin ve ordu teşebbüslerinin topraklarını yoğun şekilde sömürmesi ve ayrıca Madurese göçmenlerinin tehdidi altındadır. Dayaklar 1997 ve 1999'da Madurese'ye misillemede bulunarak birkaç yüz kişiyi öldürdüler ve 50.000'den fazla insanı da adadan kaçmaya zorladılar. 2001'de olaylar doruğa ulaştı, 500 Madurese öldürdüler (başka kaynaklara göre 2.000 kişi öldürmüşlerdi). Saldırıları sırasında kelle de topluyorlardı; bu yüzden dünya çapında korkunç başlıklar atılmasına ve "ilkel kabilecilik" çerçevesinde yorumlar yapılmasına yol açtılar. Korku içindeki bir Madurese, bir Dayak'm kesilmiş bir başı nasıl yüzüne doğru salladığını anlatıyordu. Dayak şöyle demişti: "Bu bir Maduresenin başı. Canını seviyorsan çek git buradan" (Los Angeles Times, 3 Mart 2001). Terör gerçekten de işe yaradı. 100.000'den fazla Madurese -neredeyse bütün Madurese cemaati- barınamaz durumda oldukları adalarına geri kaçtılar. Bu oldukça başarılı bir cinai temizlikti. '

Gel gelelim, bu güya ilkel kelle avcılığı korku yaratmak için taktik bir hamleden ibaret görünüyor. Şiddeti örgütleyenler modern siyasi partilerdi. Endonezya hükümeti Dayakların, yani çoğunluk grubun ele geçirebileceği yerel siyasi kurumlar yaratmasına tepki olarak kurulmuştu bu partiler. Doğu Kalimantan'da ise tam tersine kutuplaşma azdır. Hiçbir etnik grup çoğunluk oluşturamaz. Halbuki sorun yaratan heterojenlik değil iki kutupluluktur. Suharto'nun Yeni Düzen hükümeti sırasında yerel liderler, iktidardaki partiyi desteklemek için himaye şebekelerini kullandılar. Suharto komünist asilere ve güya onların müttefiki olan bölgedeki etnik Çinli nüfusa karşı on yıllık savaşında Dayak müttefiklerini kullanmıştı (Davidson & Kammen, 2002). Dayak liderleri de karşılığında merkezileşmiş arpalık sisteminden hisse alabiliyordu. Madencilik ve tomrukçuluk sektörlerinin gelişimiyle birlikte Madureseler de geldi. Arpalık sistemi özel sektöre yayıldı ve istihdam giderek daha çok etnik ayrımlara göre düzenlenir oldu. Yerel düzeyde demokrasinin gelişi bu ekonomik çatışmaları etnik alana doğru siyasallaştırdı. Dayak işadamları/siyasetçiler kendi rollerini gizlemek ve güya kabaran kabile duyguları karşısında çaresizlik numarası yapmak için ilkel şiddet ayinlerinden faydalandılar. Her iki taraftan da savaşçıların merkezinde, yerel kodamanların kontrolündeki silahlı çeteler halinde örgütlenen madenciler ve tomrukçular vardı. Madurese polislerin desteğine, Dayaklar ise ordunun desteğine güvenebilecek durumdaydı. Her iki taraftan yoksullar ortak smıf sömürücülerine değil birbirlerine cephe aldılar (van Klinken, 2002). Endonezya ordusunun silahlandırıp talim yaptırdığı milisler de başka adalarda ibretlik baskı taktiği olarak asilerin kesik başlarını gösteriyorlardı -sorun yaratırsan senin başına da aynı şey gelebilir!

Bu vakalardan üçünde (yerleşimcilerin az olduğu Açe ve Doğu Timor'da daha düşük düzeyde olmak kaydıyla) yaşanan çatışmalarda yerli halklar ile Endonezya devleti ve ordusu (ayrıca merkezi adalardan gelen EndonezyalI yerleşimciler) karşı karşıya gelmiştir. Fakat beş vakanın beşinde de Endonezya otoriteleri -tıpkı kendilerinden önceki Hollandalılar gibi- yerlilere böl ve yönet politikası uygulamak için yöresel hamileri kendilerine bağımlı hale getirmişler, istihdam ve hükümet sözleşmelerinde onları kayırarak, verimsiz büyük devlet-bağımlı devlet ilişkisinde görülen türden yozlaşmalara yol açmışlardır. Ayrıca yine HollandalIları örnek alarak, yöresel hamilerin yetiştirdiği milisleri kullanıyorlardı. 1970'lerden itibaren bu yöntem Hollanda dönemindekine nazaran sistematikleştirildi. Endonezya ordusunun "toptan halk savunması" stratejisi uyarınca, gerillalara karşı gerilla yöntemleriyle savaşmak için örtülü ödenekler kullanıldı, özel kuvvetler oluşturuldu, yerel milisler eğitildi. Canlı kalkan olarak bilinen taktikte, asi köylere doğru ilerlenirken yerli halk sıraya geçirilip önden yürütülerek milislere ya da askerlere siper ediliyordu. Uzman kontrgerilla birimleri, milisler, son dönemdeki Islami partilerin gençlerinden oluşan çeteler, son olarak da yerel patronların tuttuğu şiddet düşkünü suçlu çeteleri devletin kontrolünden çıkmaya meyilliydi. Yerel klanlar ve halklar dost veya düşman olarak tanımlandıkça şiddetin dozu arttı, kaotikleşti ve giderek daha etnik hedeflere yöneldi (Nordholt, 2001; Robinson, 1998, 2001b).

Tüm bu şiddetin artmasına katkı yapan, sonra da bu şiddetle başa çıkmak zorunda kalan Endonezya devleti, Hindistan devleti kadar sağlam bir kurumsallaşmadan yoksundu. Canlanan, kitleleri seferber eden fakat hizipleşmiş olan Islamm, çeperlerdeki krizlerin ve nüfusu eşitsiz şekillerde etkileyen ekonomik döngülerin baskısı altında rejim tekrar tekrar parçalanmıştır. Bu parçalanma da genellikle şiddeti artırır. 1965'teki bir askeri darbe girişimi, sağ kanattan ordu unsurları ve kiralık Islami militanlar -bunlar doğal müttefikler değildir!- tarafından Endonezya Komünist Partisi'nin ortadan kaldırılmasına yol açtı. Langenberg'in (1990: 53) bu korkunç siyasikırım konusundaki tahminine göre 500.000'den fazla insan öldü (Endonezya'nın sahne olduğu açık ara en kanlı çatışmaydı bu). Bu kırım bürokratik ya da totaliter mezalim anlamına gelmiyordu; çünkü "tutarlı bir soykırım ya da siyasi düşmanları toptan imha politikası izleyecek etkin, merkezi bir hükümet" yoktu. Hefner (2000: 65) şöyle der: "Devletin bu geçici parçalanmışlığı nedensiz şiddeti azaltacak yerde artırdı. Devlet ile toplum parça parça kargaşaya sürüklendi... Rakip siyasi hizipler yapılarına aykırı ittifaklara girerek devlet kuvvetleri ile toplum kuvvetlerini birleştirdi, aynı düzeyde parçalı biçimlerde örgütlenmiş düşman örgütlenmelere karşı durdu." Islami modernleşme hareketlerinin yükselişi siyasi partiler arasmda, devlet görevlilerinde, hattâ silahlı kuvvetlerde kutsal-seküler ayrımlarını artırdı. Dolayısıyla, diğer vakalarda olduğu gibi, etnik-dini şiddet büyük ölçüde devlet hizipleşmesi ve radikalleşmesi yüzünden artıyor. Siyasi liderler kirli işleri yaptırmak için topladıkları kalabalıkları ve milisleri kontrol edemiyorlar. Böylece daha fazla dağılma ve kaos hortlağı beliriyor. Göründüğü kadarıyla son dönemdeki demokratik ademimerkezileşme sorunu daha da ciddileştirdi.

Fakat Endonezya'da temizlik ile demokrasi arasında basit bir ilişki yok. Chua'nın (2004)

belirttiği gibi, seçilmiş partiler zaman zaman etnik kartı oynayarak Çinli nüfusa karşı nefreti körüklüyor. Yine de, otoriter hükümetler devlete daha bağımlı olduğundan ve ordu da bütünlükçü milliyetçiliğin kalesi olduğundan, Jakarta'daki görece demokratik rejimler son dönemde bölgesel özerkliği de içeren uzlaşmalar yoluyla çözüm aramaya daha yatkın görünüyor. Kalimantan'da gördüğümüz üzere bu uzlaşma işleri kötüleştirebiliyor da. Ne yazık ki Endonezya'da hiçbir zaman istikrarlı demokratik kurumlar olmamış. Rejim her zayıfladığında tehlike doğabilir; fakat şu ana kadar otoriter rejimlerin zayıflaması daha büyük tehlikeler yarattı. Demek ki bu rejimler ya da bu rejimlerin içindeki bazı hizipler bütünlükçü-milliyetçilik ve dini-milliyetçi kartları oynamaya daha yatkın.

Büyük Çinli karşıtı ayaklanmaların çoğu, ekonomik ve siyasi krizlere duyulan hıncı başka yere yöneltmek isteyen rejim hiziplerinin yardımıyla gerçekleşti. 1959'da meydana gelen büyük ayaklanma/pogromlar sonrasında yaklaşık 100.000 Çinli ülkeden kovuldu; aynı şey 1965-6, 1973, 1980 ve 1998'de de meydana geldi. 1996 ve 1998'deki Hıristiyanlık ve Çinli karşıtı pogromlar (1.200'e yakın Çinli öldürüldü), genellikle Başkan Suharto'nun yaygın ekonomik hoşnutsuzluğu Çinli müteşebbislere ve siyasi hoşnutsuzluğu Müslüman muhalefete yansıtma yönündeki son çaresi olarak yorumlandı (Chua, 2004: 43-5, bu görüşü kabul etmez, aksine demokratikleşmeyi suçlar). Her iki olayda da polis gizemli bir şekilde ayaklanma alanlarından kaybolmuştu, ayrıca ilk ayaklananlar siyah giyimli örgütlü paramiliterlerdi ve kamyonlarla dışarıdan getirilmişlerdi (büyük ihtimalle kılık değiştirmiş polisler ya da askerlerdi). Ardından çok sayıda sıradan EndonezyalI yağmaya, cinayete ve tecavüze katılıyordu. 1996'da bunlar esasen kuzeydoğu Java sahillerine yerleşmiş Madurese göçmenlerdi. Bunlar normalde ılımlı olan Nahdlatul Ulama (NU) Islami hareketini destekliyordu. Görünüşe bakılırsa hareketi itibarsızlaştırmak için kargaşa yaratılmıştı. Moluccas Hıristiyan-Müslüman ayaklanmaları 1998'den beri görülüyor. 2.500 kadar kişinin ölümüne yol açan bu ayaklanmaların yine serseri ordu unsurları tarafından körüklenmiş olmaları mümkün; anlaşıldığı kadarıyla bu sefer amaç hem Hıristiyanları hem de Islami sertlik yanlılarını itibarsızlaştırmak (Hefner, 2000: 190-3, 205-12). Bu ayaklanmalar sonucunda her cemaatten geniş kesimler kendi silahlı adamlarının arkasında toplanmaya zorlandı ki, bu da etno-dini çatışmanın halk içindeki unsurlarını yoğunlaştırdı. 1998'den beri on binlerce Müslüman göçmenin adalardan kaçtığı, Java ve Sullavesi'ye döndüğü, on binlerce Çinlinin de ülkeden kaçtığı tahmin ediliyor.

Bu yüzden Endonezya'da merkez ve çevre bir kez daha bizi egemenlik çekişmesine ve intizamsız devletçi açıklamaya itiyor. Egemenlik çekişmesinin olmadığı ya da içsel ekonomik veya siyasi kriz ya da dışsal jeopolitik kriz tarafından kuşatılmamış sağlam, istikrarlı devlet kuramlarının bulunduğu yerde cinai temizlik olmaz; bu şartlar yerine getirilmediğinde ise olması mümkündür. Emperyal hareketler ile proleter kurtuluş hareketlerinin çarpıştığı, biri geriliğe karşı uygarlığı ve küresel ekonomiyi temsil ettiğini iddia ederken diğerinin demokrasiyi temsil etme iddiasında olduğu -ayrıca her ikisinin de modernliği temsil ettiğini belirttiği—bir ortamda şiddet tehlikesi daha da büyüktür. Yine de Hindistan'da çoğunluk hükümetleri daha tehlikeliyken, Endonezya'da zayıflayan otoriterlik daha tehlikeli görünmektedir. Bu iki ülkede demokrasi ile etnik temizlik

arasında basit bir ilişki yoktur.

Endonezya'daki bu çatışmaların önemini abartmamalıyız. Uluslararası medya çoğunlukla geniş bir alandaki takımadaların oluşturduğu çeperlerde gerçekleşen kötü Endonezya haberlerine odaklanıyor. Daha yoksul, eski sömürge Güney'in nispeten büyük emperyal devletlerinin çeperlerindeki etno-milliyetçi "kara deliklerin" yaratılmasına doğru -dünyanın Kuzey'inde büyük ölçüde sakınılan ve görmezden gelinen- son bölümde dikkat çektiğim eğilimin bir parçası olan tüyler ürpertici bir durum söz konusudur. Tıpkı Hindistan merkezinde olduğu gibi, Endonezya merkezinde de etnik ve dini gerilimler sürmektedir; fakat nadiren kopma noktasına gelirler. Sömürülen çeperlerde ise durum farklıdır.

Endonezya'nın geleceği nispeten belirsiz görünüyor. Sonraki bölümde tanımladığım kötüleşme eğilimlerinin üçünü de bünyesinde birleştirmiş halde. Liberal ve sosyalist etkiler azaldı, sekülarizm de siyasetteki Islamileşme karşısında gerileme sürecine girdi. Buradan köktendinci bir yola girilmedi ve büyük ihtimalle de girilmeyecek; çünkü yabancı emperyalizmle ittifak kuran baskın bir seküler elit yok. Fakat devlet zayıflıyor ve bazı siyasi hizipler radikalleşiyor -durum beşinci etnik tezime uygunlaşıyor. Ekonomik ve siyasi kriz öyle bir düzeye ulaştı ki sermaye ülkeden kaçmaya başladı, dolayısıyla kriz daha da derinleşiyor ve adaların karmaşık etnik-dini bölünmelerinin tüm taraflarından radikaller cesaretleniyor. Endonezya'da kötümserliğin gerekçeleri Hindis-tan'dakinden daha fazla.

AYAKLANMALARDAN CİNAİ ETNİK TEMİZLİĞE GEÇİŞTE İŞLEYEN BİR MANTIK VAR MI?

Şimdi bu iki olgu-karşıtı vaka ile kitle cinayeti içeren önceki vakalar arasındaki karşıtlığı genel olarak açıklamaya girişebilirim. Şekil 16.1'in alt kısmındaki iki parçada kötü vakalarda olan ama genelde Hindistan ve Endonezya'da olmayan etkileşimli süreçler gösteriliyor. Esas soru şu: Bu en kötü senaryolar aslında Hindistan'da gördüğümüz mahalli ayaklanmaların ve pogromlarm tekrarlamasıyla mı başladı? Şekil 16.1'deki birinci evreden ikinci ve üçüncü evreye geçilmesiyle mi ortaya çıktı, yoksa başka bir yol mu izledi? Son dönemdeki en kötü etnik temizlik vakalarına kısaca tekrar bakmak istiyorum (sömürge ve komünist vakaları dışarıda bırakacağım).

Ermeni Soykırımı

1915'teki soykırım öncesinde birkaç büyük Ermeni pogromu yaşanmıştı ve son ikisi devasa boyutlardaydı, Hindistan ya da Endonezya'dakinden çok daha büyüktü. 1894-6'da 50.000 kişi, 1909'da ise 20.000 kişi öldürüldü. Bunlar aynı zamanda daha önceki olaylardan da daha büyüktü. Osmanlı toplumunun iki yeni özelliğini temsil ediyorlardı: Artık daha tehdit edici hale gelen jeopolitik koşullarda modernleşen bir organik siyasi proje. Bu önceki pogromlar Türk etno-milliyetçileri tarafından değil, onların hasımları tarafından gerçekleştirilmişti. Türklerin Hıristiyanlardan nefretinin izini, 1820'lerden 1913'e kadar Balkanlarda meydana gelen muazzam etnik temizliğe kadar da sürmek mümkündür. Burada asıl kurbanlar Türk Müslümanlardı. Fakat Ermeniler hiçbir şekilde bu temizliğe karışmamıştı. Ruslar, Türki gruplar ve Ermeniler arasmda daha önce üçlü bir etnik çatışma

vardı; fakat bu çatışma Osmanlı İmparatorluğu'nda değil Rusya'da gerçekleşmişti. 1894-6 ve 1909 pogromları, Türk-Ermeni ilişkilerini çok kötü etkilemesine ve daha korkunç bir şeyin yaşanması ihtimalini artırmasına rağmen bastırılmıştı. 1909 ile 1915 arasmda etnik gerilimleri doğrudan -daha önceki mezalimlerde söz konusu olmayan- egemenlik meselesine odaklayan bir şey olmuştu. Gördüğümüz kadarıyla bu odaklanmanın altında peşpeşe gelen savaşlar, toprak kayıpları ve Osmanlı împaratorluğu'nu yok etmek üzere Ermeni-Rus işbirliğinin artması ihtimali vardı. Bu yeni ve büyük ölçüde dışsal, jeopolitik krizler Osmanlı devletini Şekil 16.1'in alt kısımlarında gösterilen şekilde istikrarsızlaştırdı ve radikalleştirdi. Baskılar şeklin sağdaki sütunundan gelmişti.

Nazi Nihai Çözümü

Avrupa'da yüzyıllar boyunca pek çok Yahudi pogromu olmuştu. Fakat Nihai Çözüm'den önceki bir yüzyıldan uzun süre Almanya'da önemli pogromlar yaşanmamıştı. Alman Yahudi karşıtlığı geleneği Avrupa için ortalama denebilecek bir düzeydeydi. Önceki yüzyılda Alman Yahudileri büyük ölçüde gönüllü bir şekilde asimile olmuştu. Avusturya'da daha fazla siyasi Yahudi karşıtlığı vardı; fakat ana pogrom alanları çok daha doğuda, Rusya ve Polonya'daydı. Ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başlarında buralardaki durum ciddileşiyordu. Fakat Nihai Çözüm'ü başlatanlar Almanlar oldu. Yine Alman-Slav-Yahudi ilişkilerini siyasallaştıran ve Alman devletini hem istikrarsızlaştı-rıp hem de radikalleştiren çeşitli süreçler yaşandı. Yine burada da dünya savaşı yüzünden etnik temizlik politikası soykırıma çevrildi. Burada Ermeni vakasındaki kadar süreklilik yoktu; fakat yeni baskılar yine büyük ölçüde dışsaldı.

Ruanda Soykırımı

1962'den 1979'a kadarki dönemde çeşitli pogromlar, cinai temizlikler gerçekleşmişti. Fakat 1990'daki RPF istilasına kadar bir boşluk yaşandıktan sonra meydana gelen kanlı olaylar 1994'deki soykırımla yakından bağlantılıydı. Kimileri bu nihai şiddetlenme döneminde esasen bir süreklilik görür. Gel gelelim, ilk başta Tutsi istilasının, sonra da dört yıllık iç savaşın (egemenlik üzerine doğrudan silahlı mücadele) yarattığı siyasi istikrarsızlıklar olmasaydı soykırım yaşanması ihtimali düşüktü; üstelik Arusha Anlaşması (bilhassa Hutu siyasetinin istikrarını bozmuştu) ve son olarak da hiç beklenmedik bir şekilde iki başkanın suikaste uğraması da çok önemli etkenlerdi. Pogromlar soykırım haline gelmeden önce Şekil 16.1'in alt kısımlarındaki "komşu devletler"in çoğu müdahale etmek zorunda kaldı.

Yugoslavya

1990'lardaki etnik savaşlardan önce 1941-5'te savaş dönemi cinai temizliği sırasında esasen Hırvatlar Sırpları öldürmüş, 1945'te ise Sırplar intikam almıştı. Yine de bunlar bir dışsal güç, yani Alman istilası tarafından başlatılmıştı ve yirminci yüzyıldaki ayaklanma ve pogromlar arasmda pek eşi benzeri yoktu. Yirminci yüzyılın büyük bir kısmı boyunca Kosova Sırplar ile Arnavutların önemli mahalli ayaklanmalarına/pogromlarma sahne

olmuştu; fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde bunlar başka hiçbir yerde yaşanmamıştı. 1990'lardaki cinai temizlikler Kosova'da başlamadı. Aniden Hırvatistan ve Bosna'da başladı, öncesinde ayaklanmalar ya da pogromlar yaşanmadı. Yine bunu açıklamak için istikrarsızlaşmış, radikalleşmiş devletlerin hakimiyeti altında egemenlik mücadelesinden söz etmemiz gerek.

Tüm bu vakalarda eski etnik gerilim ve çatışmalar söz konusuydu -Hindistan ve Endonezya'da olduğu gibi. Yine de cinai temizlik salt cemaatler arası etnik ya da dini şiddetle bağlantılı olan sebeplerden başka sebepler de gerektiriyormuş gibi görünüyor. Bu sebepler kümülatif etnik tezlerimde listelendi. O yüzden de Şekil 16.1 ile Mahalli Çatışma Safhası ve Şiddetin Tırmanışı Safhası arasmda temel bir kesinti var. İki etnik gruplu toplumlarda olayların şiddetlenmesi iç kaynaklı değildir. Aksine devleti istikrarsızlaştıran, devletin (krizler yüzünden radikalleşip organik egemenliği kurmak için cinai temizlik yapma arayışında olanlar haricindeki) mahalli çatışmayı kararlı bir şekilde bastırmasını önleyen siyasi ve jeopolitik krizlerden kaynaklanır. Egemenlik meselesi ile siyasi ve jeopolitik istikrarsızlık süreci işleri gerçekten çirkinleştirebilir. Bu ikisi birleşmeden ayaklanma döngüleri yaşanır; fakat gerçek anlamda cinai temizlik düzeyine çıkılmaz. Bu da en azından bir nebze avutucudur. Olayların şiddetlenmesi bizatihi etnik düşmanlıkların ve gerilimlerin varlığından kaynaklanmaz. Bu düşmanlıkların ve gerilimlerin hem içsel hem jeopolitik olarak düşman ulus-devletlere aksettirilmesini gerektirir. Zira etnik temizlik müstakbel demokratik ulus-devletin karanlık yüzüdür.

Günümüz Dünyasında Etnik Temizlikle Mücadele

SEKİZ TEZİN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ

1. Cinai temizlik moderndir. Evvelki zamanlarda kimi zaman fatihler ellerine geçen toprakta yaşayan yerlilerin emeğine ihtiyaç duymadığı zaman ortaya çıkıyordu; fakat sonra tektanrılı selamet dinleri zorla dinden döndürmeye yöneldiler. Cinai etnik temizliğin hızı modern insanlar iki etnik gruplu ortamlarda halk egemenliğini kurmaya başlayınca ciddi ölçüde arttı. "Halk" iki anlam ifade etmeye başladı -demokrasinin demos'u ve etnik grubun ethnos'u. Modern etnik temizlik demokrasinin karanlık yüzüdür. Etno-milliyetçi hareketler devletin kenti ethnos'larına ait olmasını isterler. İlk baştaki niyetleri bu devlette demokrasiyi tesis etmektir; fakat sonra diğerlerini dışlamanın ve temizlemenin peşine düşerler. Demokrasinin sosyalist versiyonlarının da karanlık bir tarafı vardır. Halk proletaryayla bir tutulmuş, devrim sonrasında ise sınıfların ve başka düşmanların temizlenmesi başlayabilmiştir.

Yine de demokrasiyle ilişki statik bir bağıntı değil, dinamik bir süreçtir. Suçlu rejimler tanımları gereği demokrasi olamazlar. Yerleşimci rejimleri gibi bazı rejimler etnokrasidir, sadece ethnos'una demokrasi sunar. Bazıları demokratikleşmeye çalışırken cinai temizliğe doğru kayar, ama sonra Yugoslavya, Ruanda ve Bolşevik Rusya'da olduğu gibi otoriter parti-devletler haline gelirler. Jön Türkler işe demokratik emellerle başlamış fakat aynı anda otoriterliğe ve etnik temizliğe kaymışlardı. Bazıları otoriter parti-devletler olmaya

başlar; demokratik süreçler daha önceki yıllarda zaten bozulmuştur: Nazi, Çin ve Kamboçya örnekleri. Naziler ve Milosevic gibi birkaç kişi dışında, incelediğim suçlular demokratlıktan uzaklaşmış, daha belirsiz "organik" demokrasi anlayışını savunmaya başlamışlardı, sonra da hiçbir demokrasi anlayışıyla bağdaşmayacağı bariz olan tarzlarda hareket etmişlerdi. Demokrasinin çarpıtılması binler-

ce tekil hayat yörüngesinde en somut şekliyle görülmektedir. Bu başlı başına demokrasi değil, demokrasinin saptırılmış karanlık yüzüdür.

2. Bu hareketler başarılı oldukları yerde sınıf ayrımlarına baskın çıkmış, sınıfsal sömürülme hislerini etnik gruplara yöneltmiştir. Cinai temizlik salt farklılıktan doğmaz. Aynı zamanda bir hiyerarşi olmalıdır: Bir grubun akla yakın sömürü ve demokrasi savunusu hikâyesi, diğer grubun uygarlık ya da sağ kalma sıfatıyla ayrıcalıklarını savunması -emperyal milletlere karşı proleter milletlerin ideolojileri. Kızıl Khmerler'de bu hiyerarşi çok açıktır, ama komünistlerin çoğu bağlantıyı tersten kurarak sınıfa milli-etnik renkler katar. Yine de salt piyasadaki ya da mesleklerdeki ekonomik farklar yetersiz görünmektedir. Ekonomik çatışmanın en ciddi şekiller aldığı yerler, ister rakip toprak sahipliği iddiaları ister devletçi tekeller yoluyla tekelleşmelerin doğduğu yerlerdir.

3. İki eski etnik grup (asla yeni ortaya çıkanlar değil) aynı topraklar üzerinde siyasi hak iddiasında bulununca işler daha tehlikeli bir hal alır. Bu grupların her ikisi de bir nebze meşruluğa ve planlarını akla yakın şekilde hayata geçirme şansına sahip olmalıdır. Bosna ve Pencap'ta bile üç rakip grup iki kutuplu karşılaşmalara göre kendilerini düzenlemişlerdir. Bu tez en korkunç vakaya -Yahudilere karşı Nazi soykırımına- uymaz. Gel gelelim, Hitler'in kendisi buna inanıyordu. Yahudi-Bolşevik düşmanın yarattığı tehdide dair paranoyası yüzünden Yahudi ve Slav düşmanları birbirine bağlıyordu. Üstelik bu düşmanlar Almanlarla, bilhassa soykırımı yapmaya en müsait olanlarla egemenlik çatışmasına girmişti. Yine de Holokost herhangi bir genel modele kolayca sokulamayacak kadar çok kendine has özellikler taşımaktadır.

4. Gerçek toplu katliam iki senaryodan birini daha gerektirir, (a) senaryosuna göre gücü az olan hasım boyun eğmektense savaşma cesareti bulur (bu durum toplu katliama yol açmaz), zira etnik kardeşlerinden ya da yurtdışm-daki müttefiklerinden yardım geleceğine inanmaktadır, (b) senaryosuna göre güçlü grup uzun vadede iktidarının azaldığından korkmaktadır, fakat mevcut gücüyle çok fazla fiziksel ya da ahlaki risk altına girmeden temizlenmiş bir devlet yaratabilecektir, (a) senaryosu iç savaşın başlayıp şiddetlenmesi şeklinde toplu katliam üretir; (b) ise soykırım niteliğinde önleyici saldırılar yaratır. Yine de burada yerleşimci vakalarını ayırt etmek gerekir, zira yerleşimciler, ancak onlardan çok daha zayıf yerli nüfus büyük tehditten ziyade vahşi rahatsızlık kaynakları haline geldiğinde cinai temizliğe girme eğilimindedir.

5. Bu senaryolar uzlaşma ile baskıyı karışık kullanan devletin normal re-pertuvarını kaybetmesini gerektirir. Devlet hiziplerin hakimiyetindedir, bazı hizipler radikalleşir ve diğerlerini yener. Hemen her seferinde de dışsal jeopolitik baskılar, çoğu durumda da

savaş sırasında buna imkân bulur. Radikalleşme (etnik) halk adına gerçekleşse de, devlet artık demokratik değildir. Yine de hizipleşmenin farklı türlerini gördük: Akışkan devletleri olan sömürge hudutları, Yugoslavya cumhuriyetleri arasmda farklı şekillerde bölünmüş devletler, salt farklı kurumlann soykırımdaki gayretkeşlikleriyle Führer'in gözüne girmekte yanşmaları bakımından hizipleşmiş sayılabilecek Nazi devleti. Siyasi parçalanma genelde imparatorluğun dağılmasından ya da zor bir savaşın başlamasından kaynaklanır. Fakat sömürge ya da komünist vakalarda her ikisi de yoktur; Nazi vakasında ise emperyal dağılma bir faktör değildi, kitlesel temizlik ve bir kısım toplu katliam (ruh hastalarının öldürülmesi) savaştan önce başlamıştı.

6. Cinai temizlik çok nadiren suçluların ilk baştan niyet ettiği bir şeydir. İlk baştaki, baskı içerebilen ama toplu katliam içermeyen A ve B planlan başarısız olduktan sonra fiilen kendilerini C planına mecbur kalmış hissederler. Senaryo 4a'da planların değişmesi çoğu durumda öngörülmemiştir ve koşullardan kaynaklanır. Başka bir yöne evrilmesi de bir o kadar olasıdır, hattâ faydacı siyasi tasarılar çoğu durumda iplerin daha fazla gerilmesini önler. 4b'deki planlar silsilesi ilk baştaki niyetlerin daha mantıklı neticeleri gibidir -en barizi Hitler'in Yahudilere yönelik şiddetindeki artıştır ve hemen ardından da Milosevic'in düşmanlarına muamelesi gelir. Hitler ilk başta büyük ihtimalle soykırım niyetinde değilse de, "daha yumuşak" planları hüsrana uğrayınca sonucun soykırım olacağı kestirilebilirdi (onu ve Nazi hareketini yakından tanıma imkânı bulsaydık). Sömürgelerdeki temizlikler daha ziyade 4a'ya uygun düşüyor; fakat sürecin geneli, hudut genişledikçe farklı suçluların devreye girdiği temizlik silsileleri halinde gerçekleşmişti.

7. Suçlular ne bütünlüklü devlet elitleridir ne de halkların tamamıdır. Liderler, militanlar ve kitleler arasındaki karmaşık etkileşimler neticesinde şiddet artışı gerçekleşir, çoğunluk kaygısızca ya da korkuyla kenardan izler, suçluların çekirdek kadrosu ise büyük ölçüde, şiddet içeren etno-milliyetçiliği benimseyen merkezi yandaş tabanının içinden çıkar. Çoğu durumda radikallere zafer kazandıran seçimler yapılır -fakat toplu katliamı açıkça teşvik ederek seçim kazanıldığı hiç görülmemiştir. Liderler daima en önemli faillerdir. Daha iyi ya da daha ılımlı liderlik burada tartıştığım kanlı sonuçları savuşturabilirdi. Fakat liderler tek başlarına hareket etmezler ve demos ile ethnos (ya da proletarya) birbirine kanştınlıyorsa, demokrasi de şiddetin artışına karşı koruma sağlamaz. Doz arttıkça seçimlerin yerini şiddet alır ve her ethnos radikal liderlerinin ve militanlarının koruması altında kendi barikatlarına çekilmek zorunda kalır. Artık onlar da ideolojik olarak donanmış, kendi davalarının adilliğine inanmışlardır ve yaptıklarını kendini savunma olarak tanımlarlar. Kendini savunmak da hukuken ve ahlaken meşrudur elbette. Dudak uçuklatacak bir akıl yürütmeyle ahlaklı katil rolüne girerler.

8. Koca koca suçlu grupları normalde daha dünyevi toplumsal hareketlere katılan sıradan insanlar arasında görülen pek çok gerekçeyle eylemde bulunurlar. Sıradan insanlar normal toplumsal süreçlerle etnik barikatların ardına çekilirler, sonra da cinai etnik temizlik suçu işlemeye itilirler. Liderler artık kolayca buna izin verebilir haldedir. Savaş zamanında sivillerin üzerine bomba yağdırılması emrini veren, liderlerin durumundaki gibi, ölüm onların doğrudan karşılaşmayacağı bir soyutlamadır. Onlar sadece masabaşmdaki

katillerdir. Davalarına ve amaçların araçları haklı çıkardığına inanırlar. Her düzeyden radikal haklılık duygusunun yardımıyla cinayet işler. Fakat siz veya ben bile kariyerizm, yoldaşlık, yurtseverlik, iş rutini ve başka dünyevi insanca gerekçelerle bunu yapabiliriz. Bizler kötülük yapma gücüne sahip mahluklarız.

Tezlerim geniş arka plan koşullarından yerel süreçlere kadar bir aralığı kapsıyor. Aynı zamanda geniş mukayeseli genellemeler ile her vakanın eşsizliği arasındaki gerilimi de bünyelerinde barındırıyorlar. İki ayrı alt grup var; sömürge ve komünist vakalar. Kesin öngörülerde bulunmak mümkün değil ve vakaların istatistiki analizi de tüm faktörleri kontrol edecek sayıları tutturmakta kısa sürede aciz kalıveriyor. Sosyal bilimin özellikle az sayıda vakanın olduğu ve etkileştiği makro-fenomenler hususunda kendine has sınırlılıkları vardır. Sömürgelerdeki ve komünist vakalardaki failler diğer ülkelerdeki seleflerinin yaptıklarından ders çıkarıyordu, ayrıca bazı Naziler de Hereroları ya da Ermeni soykırımını biliyordu. Hitler ve Himmler Amerikan Kızılderililerinin imhasından dersler çıkarmışlardı. Bunlar tekil olaylar değil süreçlerdi ve süreçler sonsuz farklı yoldan ilerleyebilir.

Bu yüzden, argümanlarımın günümüz dünyasındaki etnik savaşlar ve iç savaşlar üzerine siyaset bilimcilerin toparladığı istatistiki verilerle genel anlamda destekleniyor olması beni ancak kısmen avutabilir. Benim argümanıma göre, etnik temizlik demokratikleşme süreciyle birlikte yayılır. Gurr (1993, 2000) etnik isyanların dünyanın Güney'inde 1960'lardan ve 1970'lerden, yani görünüşte demokratikleşme döneminden itibaren yükselişe geçtiğini gösterir. Kuzey'de kurumsal demokrasiler ve sınıf politikaları yüzünden düşük düzeyde seyretmişlerdir. 1950'lerde ise otoriter ve sınıf siyasetinin hakim olduğu komünist devletlerde de etnik temizlik çok azalmıştır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da dalgalı bir seyir izlemiş, 1960'tan sonra devletler demokratikleşirken Sahra-altı Afrika'da aniden yükselmiş, 1965'ten sonra Asya'da artmış, 1975'ten itibaren Güney ve Orta Amerika'da şiddet artmıştır. 1975'ten 1995'e kadar tüm Güneyde bölgesel akımlar yükselmiştir. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın çöküşü neticesinde bir yükseliş eğrisi gözlemlenmektedir. 1995'ten sonra bu akımlar Sahra-altı Afrika dışında biraz azalmışsa da, genel akım hâlâ 1991 öncesindeki düzeylere inmemiştir (Gurr, 1993; 2000: Şekiller 2.2-2.9; Sollenberg & Wal-lensteen, 2001). Birinci ve ikinci tezlerim bu durumda bir ölçüde desteklenmektedir; fakat hiç şüphe yok ki bu bölgesel dalgalanmaların başka sebepleri de vardır. Demokrasiler ethnos olmadan emniyetli bir şekilde kurumsallaştık-tan sonra bu akımın azalmasını bekliyorum.

Dış müdahaleler de akımları bastırabilir. Tezlerimden ikisi dışsal ve bu yüzden de daha koşullara bağlı baskılarla ilgilidir. Zayıf tarafa dışarıdan yardım gelmesi ve uluslararası istikrarsızlığın savaşa yol açması benim vakalarımda jeopolitik faktörleri ağırlaştıran unsurlardı. Fakat bunun böyle olması gerekmez. Ruanda ve Yugoslavya'da uluslararası toplum cinai temizliği durdurmak için müdahale edebilirdi, ama etmedi (en azından Yugoslavya'da en sona yak-laşılmcaya kadar). Bu durum Kamboçya vakasına zıttır, çünkü orada Vietnam ordusu suçlu rejimi dağıtmış ve cinayetleri durdurmuştur. Dışsal müdahalenin Yahudi soykırımım ya da Ermeni soykırımım engelleyip engelleyemeyeceğine karar vermek, savaş koşullan yüzünden zordur. Fakat uluslararası

toplum, gücü ve koruması az suçlular söz konusu olduğunda daha güçlü şekillerde eyleme geçebilir. Bu bölümde böyle bir olasılık üzerinde duracağım.

Tez 7'yi kanıtlamakta çok zorluk çektim. Tüm toplumsal hareketlerin merkezi yandaş tabanları olduğunu ve aşırılıkçı etno-milliyetçilerin de istisna teşkil etmediğini varsaysak bile, suçlulann toplumsal arka planına dair veriler azdır. Militanlardan ziyade elitler hakkında bilgi sahibiyiz, en alt kademede-kiler hakkında bilgimiz ise iyice az. Suçlular arasmda mültecilerin aşırı temsil edildiği belgelenmiştir, tehdit altındaki sınır bölgelerinden gelenler de aşırı temsil edilmektedir. Baskın etnik gruplar içinde genellikle devletçiler -devlet içinde toplumsallaşanlar ya da ekonomik bakımdan devlete bağımlı olanlar-aşırı temsil edilmektedir. Şiddet bir kez etnik çatışmaların olası bir çözümü gibi görünmeye başladıktan sonra, şiddetin uzmanları -polisler, eski askerler, (daha akışkan vakalarda) atletler, suçlular ve ergen çeteleri de orantısız bir şekilde fazla göze çarparlar. Ayrıca etno-milliyetçiler toplumdaki ana sınıf çatışması arenalarının dışında kalan ekonomik sektörlerden çıkar (zira bu arenalarda etnik çatışmadan ziyade sınıf çatışması ağır basar). Faşistler kesinlikle bu türden arkaplana sahip kimseler arasından çıkmaktadır (bkz. Mann, 2004). Temizlikçiler o dönemde bilimsel ve teknik bakımdan ırkçılığı destekleyen, biyoloji ve tıp gibi mesleki altkültürler içinden çıkar. Fakat somut kanıtlar yer yer sadece en iyi şekilde kanıtlanmış olan Nazi vakasından çıkmaktadır.

Keza suçluların dünya görüşlerindeki üç ideolojik unsuru -aşırı milliyetçilik, aşın devletçilik, şiddetin desteklenmesi- birbirinden ayırmak da kolay değildir. Örneğin güvenlik polisleri hemen her seferinde öne çıkarlar; fakat bunun sebebi devletçi ve milliyetçi olmaları mıdır, yoksa meslek icabı şiddete alışkın olmaları mı? Atletler milliyetçiliğe mi yatkındır, daha yaşlı ve deneyimli otoriteye ve takım liderlerine hürmet etmeye mi meyillidir, yoksa sadece toplumsal sorunlara fiziksel çözümler bulunmasına kıymet mi vermektedir? Bu soruları tam anlamıyla cevaplayamıyorum. Daha fazla veriye ihtiyacımız var, fakat verilere ulaşmak son derece zor. Suçlular konuştukları zaman genelde yalan söylüyorlar -zira çoğu durumda işin ucunda can korkusu oluyor.

Irk ve yaş da farklı problemler yaratıyor. Cinai etnik temizlik toplumsal cinsiyete özgüdür, zira neredeyse tüm suçluların erkek olduğu barizdir -olabilecek en net merkezi yandaş tabanı erkeklerdir. Fakat erkekler aynı zamanda kurbanların da çoğunluğunu teşkil eder. Katiller arasında genç erkekler ağırlıktadır, kurbanlar arasmda da savaşacak yaşta olanlar çoğunluktadır. Cinai etnik temizlik öncelikle gençler ve orta yaşma yaklaşan erkekler arasındaki ilişkilerle alakalıdır. Fakat bu da milliyetçiliğe ya da devletçiliğe daha derinden bağlanmalarından mı kaynaklanır? Buradaki orantısızlıklar çoğu kamusal davranış biçiminde erkeklerin hakimiyetini ve özellikle gençlerin askeri örgütlenmelerdeki ağırlığını yansıtıyor da olabilir sadece. Etno-milliyetçiliğin kendine has bir şekilde erkekleri ya da genç erkekleri cezbedip etmediği henüz kanıtlarla cevaplanmamıştır (bazı feminist yazarlar böyle bir cazibenin olduğu iddiasındadır). Yugoslavya örneğinde, Sırp milliyetçiliği şiddetini ataerkilliğe bağlayıp çok daha bariz olan, tehdit altındaki sınır bölgelerinde Sırp erkeklerinin silahlara sahip olmasına ve çok daha fazla silahı olan Sırpların ilk darbeyi vurmak istemesine bağlamamak bence şüpheyle karşılanmalıdır. Yugoslav örneğinde

dikkatler büyük ölçüde tecavüze yönelmiştir; çünkü ilk kez ortada çok fazla kanıt vardır. Normal ahlaki tabuların yıkıldığı savaş ve iç savaş gibi bağlamlarda silahlı erkekler öteden beri tecavüze başvurur. Tecavüzün milliyetçilik tarafından özellikle teşvik edildiği doğru olmayabilir. Bu tip belirsizlikler ancak daha derinlemesine çalışmalarla aydınlatılabilir.

KUZEYDE ETNİK TEMİZLİĞİN GERILEYIŞI

Avrupa etnik bakımdan temizlenmiş ve demokratik ulus-devlet yönünde yüzyıllarca süren gidişin sonuna yaklaşıyor. Yugoslavya'daki savaşlar neredeyse bitti, geride kalan tek iki etnik gruplu yer Makedonya oldu. Makedonya'daki etno-milliyetçiler, sınırın hemen dışında gerçekleşen korkunç olaylar ve Avrupa ile ABD'nin baskısıyla zayıfladılar. Avrupa ve Amerika korkunç etnik temizlik geçmişine sahip olmasına rağmen, bugün en azından teoride çokkül-türcülüğü savunurlar ironik bir şekilde. Etno-milliyetçiliği desteklemezler ve nüfuz sahibi oldukları yerlerde bu çok etkili bir kısıtlayıcı unsurdur. Kuzey'in Güney'deki sonuçları etkilemesi mümkündür.

Büyük Avrupa'nın tamamında birkaç çok etnili istisna kalmıştır. İlk önce dört eski Batı Avrupa devleti çok etnilidir - Birleşik Krallık, Belçika, İsviçre ve İspanya. Çok etnililikleri, etnik aidiyetin sınıfsal aidiyetten çok daha az şey ifade ettiği millet öncesi devlet döneminde oluşmuştur. Etnik gruplar birbiriyle dalaşır ama birbirini öldürmez -Kuzey İrlanda ve Bask ülkesindeki az sayıda ve giderek daha da azalan cinayetleri saymazsak. Diğer AB ülkelerinin tamamı şu anda en azından yüzde 80 oranında tek-etnisitelidir; ayrıca Doğu Avrupa ülkelerinin hemen hepsi için de aynı şey geçerlidir. AB içindeki göçler son 40 yılda azalmıştır ve giderek daha çok İtalyan, Portekizli ve İspanyol ülkesinde kalmayı tercih etmektedir. AB tek-etnisiteli ulus-devletler arasmda federal düzeyde bir koordinasyon sağlar, ama kendisi bir devlet değildir.

AB'ye dışarıdan göç edenler şimdi çoğu ulusal nüfusun yaklaşık yüzde 10'u düzeyindedir ve yaşlanma yüzünden emek kıtlığı arttıkça bu oran yükselecektir. Doğu Avrupa ülkeleri AB'ye kabul edildikçe bu ülkelerden göç artacaktır. Fakat bu göçmenler kendi devletini kurmak isteyen göçmenler değildir. Hattâ çok az siyasi talepleri olduğundan, milliyetçilerin onları millete yönelik dış tehditle akla yakın bir şekilde ilişkilendirmesi mümkün değildir. Müslüman göçmenler Hıristiyanların İslam korkusuyla ilişkilendirilebilir, ayrıca eğitim ve medeni hukuk alanlarında siyasi güçlükler yaratırlar. Fakat göçmenler çoğunlukla daha doğrudan maddi nedenlerle -istihdam, eğitim ve iskan rekabeti- öfke uyandırır, ama işverenler onları hoş karşılamaya devam eder. Ara ara ayaklanmalar çıkar ve aşırı sağ partilere verilen destek artar; fakat cinai temizlik tehlikesi çok azdır. Avrupa'da smıf, bölge ve cinsiyet siyasetleri ağırlıktadır; ikinci tezim buralarda artık işlemez. Amerikan "teröre karşı savaş"ı zararlı yolundan devam edip daha fazla terörist tepki doğurursa, kuzey ülkelerinde Müslüman karşıtı tepkinin oluşma ihtimali de artacaktır elbette. Etnik-dini çatışmalar buralarda yeni düzeylere yükselebilir.

Kuzey'in ikinci bir kısmı da Doğu Asya'daki ileri ekonomilerden, özellikle Japonya, Kuzey Kore, Singapur ve Tayvan'dan oluşur. Bunlar hayli tek-etnili ülkelerdir (muhtemelen

Tayvan hariç), hiçbirinde büyük etnik gerilimler yoktur. Kuzeyin üçüncü kısmı eski beyaz kolonilerinden oluşur. Önceki yüzyıllarda Avrupalılar buralarda en cinai etnik temizlikleri gerçekleştirmiştir. Fakat Kuzey Amerika ve Avustralya yüzde 95 oranında temizlendikten sonra, yerlilerin toplu mezarlarının üzerinde lekesiz liberal ulus-devletler filizlenebilmiş-tir. Eski yerleşimci kolonileri çokkültürlülükleriyle caka satabilmektedirler; çünkü tıpkı Avrupa'daki gibi, burada da göçmenler siyasi bir tehdit yaratmaz. Yerel ekonomide ayrı nişlerde kalıp kendi kültürlerini koruyabilirler. Etnik gerilimler geçici olarak yüzeye çıkabilir, hattâ bunlar ayaklanmaya dönüşebilir; fakat yirminci yüzyılda bu tip olayların şiddeti ve sıklığı giderek azalmıştır. Bu gerilimler ortaya çıktıkları ülkede ne kadar önemli görünürse görünsün, bü kitapta tartışılan korkunç mezalimin yanında önemsiz kalır.

Göçmenler pek çok ülkeden ve farklı kültürlerden geldikleri için, herhangi bir grubun toplu taleplerde bulunma kapasitesi sınırlıdır, ayrıca bir bütün olarak göçmenlerin ortak hareket zemini çok dardır. Ev sahibi cemaate gönüllü kısmi asimilasyon arayışındadırlar. Bu cemaat de tam yurttaşlığa giden yolda emek piyasaları, okullaşma ve hukuki statüler sayesinde bu süreci kolaylaştıracak kurumlar geliştirmiştir. Göçmenler yurttaşlık arayışmdadır, fakat birey olarak yurttaşlık isterler. Konfederatif ya da oydaşmacı toplu haklar istemezler. Asıl kültürlerinin bir kısmını korumak isterler, fakat önlerine koydukları siyasi strateji, yerel siyasi makamlara oturma ve etnik gruplarının himayesine yönelik yerel siyasi mekanizmaları içerir en fazla. ABD'de Aziz Patrick Günü ve Cinquo de Mayo -eskiden Meksika'ya ait olan bölgelerde bile!- siyasi değil kültürel bayramlardır. Yürüyüşlerde Meksika bayrağının üç rengi ile ABD bayrağının şeritleri ve. yıldızları birlikte taşınır. İlk beyaz yerleşimcilerden sonra hiçbir göçmen grubu ABD, Kanada, Avustralya ya da Yeni Zelanda topraklarında egemenlik iddiasında bulunmamıştır. Ev sahibi devlet baskın bir etnik gruba -Anglolara- ait olsa da Mandalılar ve Yahudiler gibi yeni etnik gruplan da içine katmayı bilmiştir.

Benim teorime göre, bu nispeten apolitik çatışmalar gayet yumuşak geçecektir. Son dönemde Latinolarm ve Asyalılarm ABD'ye kitlesel göçleri hemen hiçbir ayaklanmaya yol açmamıştır. Korelilere ve diğer göçmenlere bakışında daha fazla ırkçılık bulunan Japonya için de aynı şey geçerlidir. Fakat bu göçmenlerden hiçbiri siyasi taleplerde bulunmadığı için, ev sahibi milletler organik milliyetçilikle yanıt vermemiştir. Yerlilerin hak ve çıkarlarını koruma hareketlerinin ana hedefi, toprakların mevcut göçmenlerden temizlenmesi değil, sınırların güçlendirilmesidir. Amerikalılar ve Kanadalılar çoğunlukla çokkültürcülükleriyle övünürler (AvustralyalIlar o kadar övünmez, zira Abor-jinlere yapılan kötü muamelenin ve Asyalılara karşı düşmanlığın farkındadırlar). ABD ve Kanada, etnik uyuşmazlıkların başka yerlerdeki az medenileşmiş dünyada türeyen bir şey olduğunu varsayarlar; fakat kendileri aynı topraklarda devlet kurmak isteyen rakip gruplarla yüz yüze değillerdir. Yine de ABD ve Avustralya'yı örnek alan bir dünya, çokkültürlülüğe en yakın dünya olacaktır. Avrupa'nın iki ana tarihsel geleneği -zor kullanarak asimilasyon ve cinai temizlik- yerine ABD ve Avustralya daha tercih edilesidir. Fakat belki de dünyanın Güneyi Kuzey'den daha iyi şeyler başaracaktır.

Avrupa'nın çeperlerinde çok az sorunlu alan kalmıştır. Yugoslavya'de etnik temizlik hemen

hemen tamamlanmış, Kosova fiili temizlik çözümünü tamamlamak üzeredir (2004 Martı'nda Arnavutların Sırpları yeni dalgalar halinde temizlemesinde de bu açığa çıktı) ve Makedonya tek belirsiz vaka olarak kalmıştır. Bu yüzden başka devletlerde büyük azınlık olarak sadece Ruslar kalmıştır ve Rusya Federasyonu'nun da bazı kısımları çok etnilidir. Azınlıklara karşı çok ayrımcılık vardır, fakat Ruslar ile diğerleri arasmda nispeten az şiddet yaşanmaktadır. Çeçenya çok büyük bir istisnadır. Uzun zaman önce kurulmuş Rus yerleşimci azınlığın işgalci Rus devletinden yardım gördüğü çok eski bir etnik çatışma vakasıdır bu. Hem Ruslar hem de Çeçen isyancılar aynı topraklar üzerinde kendi egemen devletlerini meşru ve mümkün bir şekilde talep etmektedir. Çeçenya benim tezlerime çok uygundur. Rusların ibretlik baskısının vahşeti, son dönemde isyancıları yabancı İslamcı ittifakın kollarına itmiştir. Bu yüzden Çeçenler arasındaki popülerlikleri azalsa da, buradaki bağımsızlık arzusu büyük ihtimalle bastırılamayacak kadar yaygındır. 2004 başında her iki taraf da hem düşman savaşçılarını hem de savaşçı olmayanları öldürmeye devam ediyordu. Bu karşılıklı cinayetler kanlı, çözülmemiş bir vaka olarak kalmıştır.

Fakat Rus azınlıklar başka yerlerde ya göç etmeyi seçmiş ya da direnmek yerine ayrımcılığı kabullenmiştir. Zayıf taraf kavgaya girmez. Baltık ya da Orta Asya devletlerine Rus yerleşimci göçü yeni gerçekleşmiştir ve yerleşimciler hiçbir zaman Rusya'dan bağımsız olarak kendi devletlerini talep etmemişlerdir. Böyle bir talebin ne tarihsel ne de uluslararası bir meşruiyeti olacaktır. Orta Asya devletlerinin bazılarında Ruslar Rusya'ya göç etmeye başladı; çünkü Orta Asya'da eskisi gibi iş bulamıyorlar. Bazıları teoride irredantizmi, yani oturdukları sınır bölgelerinin Rusya'yla birleşmesini savunuyor; fakat Rusya'nın onları desteklemeye pek niyeti yok. Daha batıdaki vakalar farklı (özellikle de Baltık cumhuriyetleri), çünkü pek çok Rus oralarda Rusya'dakinden daha iyi durumda olduğunu düşünüyor. Buna ilaveten jeopolitik ortam iki tarafın da cinai temizlik yapmasına müsait değil. Eski Sovyetler Birliği'nin batıdaki vârisi olan devletlerin hepsi AB ve NATO'ya girmek istiyor. Ayrıca esasen AB'den, fakat aynı zamanda ABD'den ekonomik yardım da istiyorlar. Etno-milliyetçi şiddet kullanırlarsa bunların hiçbirini alamazlar. Avrupa kendi çevresinde güçlü bir dizginleyici kuvvet oldu. Üstelik Rusya'nın da birçok iç sorunu var ve komşularını tahrik etmek istemiyor. Kuzeydeki çeperlerin jeopolitik ortamı artık cinai temizliği desteklemiyor.

GÜNEYDE ETNISITENIN VE DÎNÎN CANLANIŞI

Günümüzde cinai temizliklerin hemen hepsi dünyanın az gelişmiş Güneyinde, ana problemin içeriye göç olduğu ve ana çözümün asimilasyon olamadığı ülkelerde gerçekleşiyor. En büyük tehdit ulus-devlet idealinin Güney'e, demos ile ethnos'un, seçmen kitlesi ile etnik grubun birbirine kanşacağı yerlere yayılması. Etno-milliyetçi çatışma için bu tehdit apaçıkken, dini çatışma için de yer yer ciddiyet taşımaktadır. Fakat manzara tümden kapkaranlık da değil.

Ulus-devlet idealinin küreselleşmesini 1945'e kadar sömürge imparatorlukları engellemişti. Bu imparatorluklar kökten ırkçıydı ve böl-yönet kuralına göre işliyordu. Avrupalılar yerli etnik gruplardan bazılarını kendilerine bağlı yöneticiler yaptılar elbette.

Böylece kendi egemenliklerini korumak için kabile bilincini artırdılar. Fakat sömürgeciliğin yıkılmasından sonra, dünyadaki tüm ülkeler tek bir milli kimliği güçlendirmek için milli marşlar, bayraklar, resmi diller ve eğitim sistemleri edindiler -ayrıca bu devletlerden 191 tanesi Birleşmiş Milletler adında bir yapıda birlikte bulunuyor. Bunlar resmi anlamda ulus-devletler olduklarını ve halk egemenliğiyle idare edildiklerini iddia ediyorlar (bu iddiaların da çoğu düzmece).

Sömürgesizleşmeyle birlikte kalkınma, demokrasi ve etnik düşmanlıkların aşılması konularında büyük umutlar doğdu. Çok-etnili yapısının farkında olan çoğu sömürgelikten kurtuluş hareketi, sömürgecilerden ayırt etme amacı dışında etnik halk tanımlarını kullanmamaya dikkat etti.

Güneyliler kendi geleneklerini üç kuzeyli ideolojiyle harmanladılar: Liberalizm, sosyalizm ve laiklik. Liberalizm toplumdaki etnik değil farklı ekonomik çıkar gruplarını temsil eden bir demokrasiyi idealleştiriyordu. Sosyalizmde etnik çatışmaya değil smıf çatışmasına vurgu yapılıyor, üstelik sömürge karşıtı hareketlere çok fazla maddi destek sağlanıyordu. Laiklikte devlet ile din işlerinin ayrılması gerektiği kabul ediliyordu ve pek çok kurtuluş hareketi kendi dinini geri kalmış, gelenekçi, modern-karşıtı görüyor, devletten çok uzak tutulması gerektiğini düşünüyordu. Tek bir İslam halifeliği idealinin temsil ettiği daha büyük bir antiemperyalizmin cazibesine kapılan Müslüman bir azınlığı saymazsak, sömürge karşıtı mücadelelere din-merkezli bir etnisite anlayışı hakim olmadı. Gandhi ve Nehru'nun Hindistan Ulusal Kongre Partisi'nin bir Hindu devleti değil modern laik bir devlet arayışında olduğunu görüyoruz. Sömürgecilik karşıtı mücadelelerde bu arayış daha tipiktir.

ikinci Dünya Savaşı'nda liberal, sosyalist ve laik müttefiklerin faşistleri yenmesi de bu akımı güçlendirdi, iki savaş arası dönemde sayısız sömürgecilik karşıtı hareket faşizmden ve Nazizmden etkilenmiş, böylece faşizm ile yerli dini harmanlayan alternatif bir modernlik güzergahı açılmıştı. Faşist eğilimli

Hindu ve Müslüman milliyetçiler, milletin ırksal/dini saflığım pçkiştiren bir devlet arayışında oldular. Fakat 1945'ten sonra laiklik ya da apolitik dini duyarlılıklar siyasi partiler ve subay zümreleri arasmda yaygınlaştı. Artık Üçüncü Dünya milliyetçiliğine sosyalizm de karışmıştı. Afrika, Arap, Hindistan sosyalizmi ve başka biçimlerdeki sosyalizm, sömürgelerde ezilen halkları proleter halklar, sömürge iktidarlarını da sömürücü emperyalist smıf olarak görüyordu. Üçüncü Dünya halkları arasmda önemli sınıfsal farklar yoktur, diyorlardı. Ama organik de olsa etnik bir halk anlayışı yoktu burada. Sömürgecilik karşıtı mücadelelerde ve sömürgecilik sonrasındaki ilk yıllarda sınıf etnisiteye baskın çıkıyordu.

İstatistiklere baktığımızda, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yirmi kü-sür yılda dünya çapında etnik ya da dini şiddette ve savaşta önemli bir artış olmadığını görüyoruz (Gurr, 1993; Singer & Small, 1982). Hindistan ve Endonezya'da olduğu gibi, modem devletin altyapıları kendi topraklarında eğitim, sağlık ve vergi sistemlerini yürütüyor, önce elitler

sonra aşağıya doğru kitleler arasmda nispeten laik ve yurttaşlıkla bağlantılı bir ulus fikri geliştiriliyordu. Bu dönemin başarıları, aynı ideallere bağlılık duyan kimi siyasi partilerde, subay zümrelerinde, mesleki ve ticari sınıflarda yaşamaya devam ediyor. Fakat üç ithal ideolojik girdi zayıflamaya başladı. Sosyalizm geriledi, emperyal neoliberalizm yüzünden siyasal liberalizmin içi boşaldı, laiklik de köktendin-ciliğin saldırısına uğradı.

1. Sosyalizmin gerileyişi toplu eyleme dayalı sınıf modellerinin nüfuzunu azalttı. Komünist devletlerin, ayrılıkçı etnik hareketlere karşı mezalimden suçlu oldukları -Kafkaslar ve Tibet gibi- emperyal saçaklar dışında etnik çatışmayı büyük ölçüde bastırdıklarını görmüştük. Bu devletlerin çöküşü 1990'larda bir etnik çatışma patlamasına yol açtı. Fakat sömürgecilik sonrası Güney'de sosyalizmin nüfuzu daha önce azalmaya başlamıştı. Sömürge güçleri gittikten sonra sınıf retoriği ne hakim siyasi çıkarlara ne de ekonomik gerçekliklere tekabül etmişti. Yeni elitler devleti, ekonomiyi ve medyayı kontrol ediyor, güçlerini kullanarak da artık egemen smıf oldukları gerçeğini reddediyorlardı. Görece geri kalmış ülkelerde bölgelerarası eşitsizliğin genellikle smflararası eşitsizlikten daha ağır basması, etnik grupların da belli bölgelere toplanmış olması bu egemen sınıfın işine geliyordu. Devletlerin çoğu pastanın sınıfsal paylaşımından ziyade etnik paylaşımına odaklandı.

Bu yüzden, sömürgecilik sonrası siyasi partiler sosyalist ya da liberal (kimi zaman da muhafazakar) olarak yola çıkmış, hattâ etnik ayrım gözetmemiş ya da çok-etnili olmuşsa da, çoğunluğu bölgesel ve/veya etnik sınırlara takılmıştır (Horowitz, 1985: 298-332). Sosyalist bir parti, tek bir bölgesel ya da etnik grubun sosyalist emellerini temsil eder hale gelmiştir. Ya da partiler tek bir etnik grubun ortak çıkarlarını diğer etnik gruplara karşı temsil etme iddiasında bulunduğu için sosyalist emeller tümden yıkılmıştır. Çoğu durumda ulusal düzeyde, ayrıca hemen her yerde yerel-bölgesel düzeyde seçimler etnik nüfus sayımları haline gelmiş, partilerin oyları büyük ölçüde nüfusun etnik yapısına bağlı olmuştur. Yani etnisite artık sınıfa baskın çıkıyordu (tez 2).

Soğuk Savaş bu akımın yaygınlığını gizledi. Bazı Üçüncü Dünya sosyalist hareketleri Sovyetler Birliği, Çin ya da Küba'dan yardım alarak güçlenmiş, bazıları da ABD müdahalesi sonucu ezilmişti. Her iki taraf da çatışmaları etnik ya da dini bağlamda değil, sağ-sol çerçevesinde algılıyordu. ABD bu savaşta üstün gelmeye başlayınca sol geriledi. Güneydeki hareketler içinde kendilerini sosyalist olarak tanımlayanlar Sovyet köşesine doğru itildi, ama Sovyetle-rin onlara sunabileceği şeyler daha azdı. Güneyli sosyalist rejimler ekonomik kalkınmada geri kalınca popülerlikleri de azaldı. Bazı durumlarda dini dayanışma sayesinde ABD ve Sovyet emperyalizmine karşı direnildi. İran'da ABD komünizm tehdidine karşı Şah'm rejimini bütün gücüyle desteklemişti. Fakat Iranlılar şahı devirmek için sosyalizme değil İslam'a yöneldiler. Ayetullah Ru-hullah Humeyni'nin devrimi köktendinciliğin ilk büyük çıkışıydı ve ABD'ye karşı döndü.

Soğuk Savaş'm sonuyla birlikte sosyalist gerileme genelleşti. Fakat her yerde aynı etkiyi göstermedi. Sosyalist partiler ve Naksalit[1] gerillalar Hindistan'da, Maocular ise Nepal'de önemlerini korudular. Güney Afrika'daki Afrika Ulusal Kongresi (ANC) içindeki komünist nüfuzu Afrikalı egemenliğinin ilk başta ırkçı olmasını engelledi. Kolombiya'daki FARC ve

Meksika'daki Zapatistalar gibi Latin Amerikan solcu isyan hareketleri varlığını sürdürüyor. Guatemala'da 1960 ile 1996 arasmda sola karşı siyasikırım gerçekleştirilerek yaklaşık 150.000 kişi öldürüldü ve milyonlarcası da yerinden yurdundan edildi. Bu vaka etnik renkler de taşıyordu; çünkü askeri rejimler (ABD'nin müttefikleri) fiilen yerel soykırımlar yaparak bazı Maya yerli halklarını da yeıyüzünden silmişti. Fakat solcuların suçlu ya da kurban olduğu vakaların çoğu nispeten yerel düzeydeydi. Sosyalizm küresel değişimden ziyade yerel savaşların ideolojisi haline gelmişti. Afrika sosyalizmi ya da Baasçı Arap sosyalizmi bugün hangi noktaya gelmiştir? Güney'deki ülkelerden çoğunun siyasi arenasında bugün etnisite ve din sınıfa baskın çıkıyor.

2. Neoliberalizm yüzünden liberalizmin içinin boşalması, Güney'in pek başarılı olamayan kesimlerinde liberalizmin ve liberal demokrasinin cazibesini azaltmıştır. Avrupa'da gördüğümüz üzere, klasik liberalizmin güçlü bir siyasi teorisi vardır. Bu teori sadece serbest piyasanın faziletlerine odaklanmakla kalmaz, daha da önemlisi, çok partili seçimler ve meclisler yoluyla çıkar gruplarının çatışmalarını kurumsallaştırmanın faziletlerine de büyük önem verir. Liberal demokrasi ulusal yurttaşlık, refah devletleri ve Keynesçi iktisat yoluyla smıf çatışmalarının uzlaştırılabileceğini göstermiştir.

Günümüzde liberalizm hâlâ laik ve hoşgörülüdür, üstelik çoğu etno-mil-liyetçiliğe ve biçimsel imparatorluklara karşıdır. Fakat ağırlıklı olarak ABD tanımlıdır ve serbest girişimcilik ile serbest piyasaların demokrasinin ön şartları olduğuna çok daha fazla vurgu yapar. Bireysel özgürlükleri kabul eder, fakat sınıfları ve çıkar gruplarının çatışmasını kabul etmez. Amerikan merkezli neoliberalizm, tüm dünyaya "bırakınız yapsınlar" iktisadını ihraç etmeye odaklanmıştır. Bu iktisat tarihsel olarak sınıf uzlaşmasını yaratan devlet müdahalelerine (refah devletleri, kurallı emek piyasaları vs.) özellikle düşmandır. Neoliberalizm bir yandan da Güneyli devletleri Amerikan hakimiyetinde bir siyasal iktisadın boyunduruğuna sokmanın peşindedir. Katı bir sosyalizm karşıtlığı barındırır ve Güney'de genellikle ekonomik emperyalizmin maskesi olarak algılanır. Çoğunlukla Kuzey ekonomilerinde üretilen faiz oranı dalgalanmaları da Güney'de çok ciddi sonuçlara yol açar. 1970'lerde düşük faiz oranları yüzünden Güneyli ülkeler ekonomik kalkınmayı finanse etmek üzere çok ağır borç yükü altına girmişlerdi. Fakat sonra faiz oranları hızla yükselerek Güney'de bir borç krizi doğurdu. Bu iki krizin bileşimi neticesinde, bunalımdaki Güney ekonomilerinin borç krizini çözmek üzere Amerikan öncülüğündeki neoliberal müdahaleler geldi. IMF, Dünya Bankası ve Kuzeyli banka birliklerinin yapısal uyum programları Güney'deki devlet harcamalarını, refah programlarını ve emek piyasası kurallarını azaltmayı gerektiriyordu. Bunların net ekonomik etkisi, genellikle Güney'de eşitsizliklerin artması ve toplumsal çatışmaların çoğalması oldu. Bu yüzden Washington mutabakatının emperyalizm olarak suçlanmasının inandırıcılığı da arttı (bkz. Mann, 2003: 2. Bölüm). Chua'nm (2004) belirttiği gibi, eşitsizlik etnisiteye bağlanırsa etnik nefretler artar.

Böylece dünya kutuplaştı. Bir taraftan başarılı kapitalist gelişim Kuzey'i genişletti. Güney Avrupa ve Japonya 1960'larda Kuzey'e katıldı, çok geçmeden de onları Doğu Asya'nın "Küçük Kaplanları" takip etti. Savaş ve etnik çatışmanın geçmişte kalmış göründüğü bir

banş bölgesini genişlettiler. Fakat Güney'in büyük bir kısmı, uluslararası ve yurtiçi eşitsizliğin artışıyla birlikte kapitalizm tarafından dışlandı. Güney'e yatırım ve Güney'le ticaret azalıyor. Ekonomik krizler yerel hoşnutsuzlukları artırarak yoksul devletlerin iktidarım ve meşruluğunu zayıflattı. Etnik ya da başka sebeplerle kargaşa çıkarsa, sermaye buraları daha da dışlayarak kargaşayı artıracaktır. Barış bölgelerine paralel doğan çalkantı bölgelerinde etnik çatışma oranı artıyor. Bir ülkede bebek ölüm oranı ne kadar yüksek, uluslararası ticaret oranı ne kadar düşükse, iç savaş ya da etnik savaş çıkma ihtimali o kadar yüksektir (Esty ve diğ., 1998; Goldstone ve diğ., 2002; Harff, 2003). Kapitalizm tarafından sömürülme şeklindeki Marksist kâbus, kapitalizmden dışlanmak şeklindeki postmodern kâbus kadar kötü değildir! Kapitalizmin küreselleşmesi de emekten sermayeye doğru güç dengesini değiştirdiğinden, Güney'deki sosyalist hareketleri daha fazla zayıflatmış, etno-milliyetçi ve dini hareketlerin güçlenmesine yardım etmiştir.

3. Köktendinciliğin yükselişi laikliği, liberalizmi ve sosyalizmi zayıflattı. Selamet dinleri eşsiz bir hakikati açığa çıkardığını iddia eder. Tektanrılı dinler (Hıristiyanlık, Yahudilik, İslam böyledir, fakat Budizm ya da Hinduizm değildir) tek bir hakiki Tanrı olduğunu savunur. İnsan aynı anda bu dinlerden ikisine inanamaz. Dinler gündelik aile ve cemaat ritüellerine derinlemesine işlemiştir ve yoğun duygusal ve ahlaki bağlılık yaratır. Farklı dine inananlar tahammülsüz olabilir ve kendi doğrusunu başkalanna dayatmaya kalkabilir. Önceki yüzyıllarda bunun sonucu çoğunlukla zor kullanarak ihtida ettirme girişimleri olurdu ve sömürgeleştirme (İrlanda ya da Litvanya'daki gibi) ya da başka topraklara emperyal siyasi egemenliğini dayatma girişimleriyle (Ispanya'daki gibi) çakıştığı yerlerde bu girişimler daha da ciddileşirdi. Dinin siyasallaşması çok fazla sorun yarattı ve en nihayetinde Hıristiyanlık, yani dinlerin en tahammülsüzü laik devlete geçerek problemlerini çözdü. Şintoizm, Budizm ve Hinduizm çok daha hoşgörülüydü ve birbirleriyle nadiren karşı karşıya geliyorlardı. Geçmişte Yahudiler ya da Müslümanlar da temizlik ya da zor kullanarak ihtida ettirme çabasında olmamıştı. Günümüzde bile dünya çapında dindarların büyük bir kısmı diğer dinlere karşı hoşgörülüdür. Dinler tıpkı Mesih gibi, Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeyi ve kendi haklarına sahip çıkmayı öğrenmişlerdir. Yine de dünyanın bazı kesimlerinde dini şiddet artmaktadır. Niçin?

Buna cevabım birinci etnik tezimin bir değişkesine dayanıyor: Günümüzdeki dini şiddet öncelikle teo-demokrasi -"biz, yani dindar halk"ın siyasi egemenliği- iddialarının yükselişinden kaynaklanmaktadır. Müslümanların köktendinciliği, Kuran'da yazanlara uyan ve şeriatı uygulayan dini cemaatin özyönetimi anlayışını merkeze alır. Şeriat devlet hukuku değildir. Tarihsel bakımdan Batı medeni hukukuna benzer, davaların çoğu devletin değil bireylerin bireylere karşı davalarıdır. Ondokuzuncu yüzyılda modernleşen Osmanlı devleti şeriatı sistemleştirmeye girişmiştir (Keddie, 1998: 708). Günümüzde köktendinciler bu konudaki muğlaklığı sürdürmektedir. İddialarını Kuran'a dayandırmalarına rağmen, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl devletçiliğini ve popülizmini "biz, yani halk" egemenliğinin dini bir çeşidine ulaştırmaya çalışmaktadırlar. 1940'larda Hindistan yarımadasındaki önde gelen İslamcılardan biri olan Mevlana Mevdudi'nin "ilahi-yönetime bağlı demokratik

hükümet" anlamında kullandığı teo-demokrasiyi idealleştirmekle işe başladılar (Saulat, 1979: 134). Demek ki köktendinciler ilk başta otoriter yöneticilere (ya sömürgeci devletler ya da Batı kültürünü özümsemekle suçlanan sömürgecilik sonrası laik yöneticiler) karşı popüler ve örtük sınıfsal-benzeri duyguları alevlendiren popülistler olarak harekete geçmişlerdi. Buna karşılık Hindu milliyetçileri (kutsal ve haklı savaş, yani dharmayuddha yanlıları), hattâ Sri Lanka'da Budist milliyetçiler de yükselişe geçti. Hindu köktendinciler Hindi Ramayana gibi kutsal metinlerden çıkarılan dini saflık anlayışını dayatma arzusundadır.

Fakat bu köktendinci hareketler büyüdükçe demokratiklikten uzaklaşmıştır. İran ya da Afganistan'daki gibi iktidarı ele geçirdiklerinde ise imamların ya da mollaların egemenliğinde diktatörlüklere ya da teokrasilere dönüşmüşlerdir. Bu yüzden köktendincilerin demokrasiyle hiçbir ilgisi olmadığını düşünmeye eğilimliyiz. Yine de yerel otoriter yöneticilere ve yabancı emperyal devletlere karşı demokratik bir kitlesel çekicilikleri vardır. Hattâ idealler ile pratikler arasındaki zıtlık bakımından devrimci İslam devrimci sosyalizmi andırır. Her iki hareket de yönetici sınıflar ve emperyal devletlere karşı halk egemenliği idealinin farklı versiyonlarını üretmişlerdir -her ikisi de güçlü devleti savunarak bu ideale ihanet etmiştir.

Bu devletin halkın dini saflığını -organik ulus-devletin dini çeşidi- ifade ettiği varsayılır. Bu tuhaf bir durumdur, zira dinler öğretileri bakımından ne devletçi ne de milliyetçidir. Devletlerin dini cemaate tabi olması gerektiğini öne sürerler ve cemaat de ulusal değil ulus-ötesi, ulus-devlet sınırlarının dışına taşan bir yapı olarak algılanır (temelden Hindu devleti olan Nepal hariç). Yine de Hindu ve Islami teo-demokratlar ister istemez milliyetçi ve devletçi olmuşlardır (Juergensmeyer, 1993 buna dikkat çeker). Her devletin şeriatı ya da Hundutva'yı uygulaması , gerektiğini savunarak fiilen devletçilik ve milliyetçilik tuzağına düşmüşlerdir. Pakistan salt gerçek Müslümanlara ait olması gerektiğinden, devleti de şeriatı uygulamak zorundadır. Hinduizm tek bir oldukça büyük devlet merkezli olduğunda onun organikçi savunucuları, ulusö-tesi Hindu milleti, yani Güney Asya boyunca uzanan bir tür Büyük Hindistan ile ulusal çekirdek niteliğindeki anayurt Hindistan arasında bir ayrım yapar. İslam'da böyle bir çekirdek devlet yoktur. Her iki teo-demokrat kümesi de dinsel azınlıkların zor kullanarak asimilasyonunu ya da ikinci sınıf yurttaş veya gayri-yurttaş olarak şahsi düzeyde dinini yaşamasını savunur. "Yabancı ırklar ayrı varlıklarım yitirmek zorundadır... Aksi taktirde tamamen Hindu Milleti'ne tabi olarak ülkede kalacak, hiçbir ayrıcalık isteyemeyecek ve hak etmeyecek... yurttaşlık hakları bile olmayacak," diyordu radikal Hindu milliyetçisi hareket RSS'nin lideri Gowalkar (Gold, 1991: 566).

ETNO-MİLLİYETÇİ KARADELİKLER NEREDE OLUŞUR?

Güney'in çeşitli kesimlerinde etnik-dini çatışmanın yükselişi için sahneyi bu üç akım hazırlamaktadır. Güney kendi içinde birçok farklılık içerir elbette. Bazı ülkeler önceden tek bir milli kültür geliştirdiği için neredeyse tek-etnilidir. Kore ve diğer Küçük Asya Kaplanları'nm çoğu ve batı ucundaki çeperler haricinde Çin bu durumdadır. Çekirdek Hindistan ve Endonezya toprakları için de aynı şey büyük ölçüde doğrudur. Bu bölgelerin

görece kültürel homojenliği hızlı iktisadi kalkınmalarına bariz bir katkı yapmıştır. Bu ülkeler Kuzey'in ana etnik temizlik geleneğini sürdürmekte, uzun zamandır azınlıkları esasen asimile etmekte ve kültürlerini bastırmaktadır. Bu konuda ciddi sorunlar sadece çeperlerdeki sömürge topraklarında yaşanmaktadır.

Diğer etnik konfigürasyonlardan bazıları hasım etno-milliyetçi mücadelelere de müsait değildir. Bazı milletler daha geniş ve nispeten laik milli kültür içinde bir etnik renk hiyerarşisi barındırır. Latin Amerika'da gruplar çoğunlukla Avrupalılık, yerlilik ya da siyah kölelik düzeyine göre zümrelere ayrılmıştır. Buralardaki mestizo kültürleri nispeten zayıf bir millet ve etnisite hissi üretir (Centeno, 2001). Etnik farklar sınıfla sıkı sıkıya bağlantılıdır ve etnik siyasetten daha güçlü bir sol-sağ siyaseti ortaya çıkmıştır. Bunun istisnaları, çeperlerde yerleşimciler (genellikle mestizolar) ile yerliler arasmda devam eden toprak kavgalarıdır: Chiapas, Guatemala yaylaları, Kolombiya ve Amazonya'nm bazı kesimleri. Bu çeperlerde ciddi etnik temizlik meydana gelebilirse de, yerli halkların kendi devletlerini kurmadaki gönülsüzlüğü ortalığı biraz yatıştırmaktadır.

Fakat bu ülkelerde kültür çoğunlukla ulusötesidir. Latin Amerika devlet sınırlarım aşan ortak bir mestizo ve Katolik mirasına sahiptir, Arap ve Islami ülkeler de Arapça ve/veya İslam üzerinden birleşirler. Pakistan'daki büyük etnik bölünmeler bile ortak Müslüman kültür sayesinde hafiflemektedir. Yine bu devletlerin çeperlerinde istisnalar vardır - Cezayir'deki Berberilerin bölgesel talepleri ve birkaç ülkede faaliyet gösteren ayrılıkçı Kürt hareketleri. Fakat bu ülkelerin başka yerlerinde kanlı etnik çatışmalar büyük ölçüde durulmuştur.

Diğer uçta çok etnik grup içeren ülkeler vardır. Afrika'nın büyük bir kısmında siyasete etnisite hakimdir, ama hiçbir etnik grup tek başına devleti ele geçiremeyeceği gibi kontrol de edemez. Daha başarılı ülkelerde etnik gruplara-rası uzlaşma sağlanmış, siyasi partiler ya da ordu mensuplan arasında sözsüz anlaşmalar doğmuştur. Bazı yerlerde uzun vadede çekirdek milli makro-etnik gruplar çıkabilir, bunlar diğer küçük etnik grupları tedricen asimile edebilir ve kültürünü bastırabilir. Hindistan ve Endonezya böyle yapmış, Avrupa ülkelerinin çoğu bu süreci onlardan da önce tamamlamıştır.

Böyle bir şey olabilmesi için son derece gelişmiş entegrasyon yeteneğine sahip devletler gerekir; fakat Güney'in yoksul kesimlerinde bu tip devletler pek bulunmaz. Sömürgecilik geleneksel altyapıları ve mülk sahipliği biçimlerini yıkmış, onların yerine sömürgecilik sonrası rejimlerin sürdüremediği yabancı Batı kuramlarım geçirmiştir. Bu devletler bölgesel-etnik çatışmaların gerilimi yüzünden giderek daha çok iç savaşa kurban gidiyor ve bu iç savaşların da çoğu etnik biçim alıyor. Fearon ve Laitin (2003), yoksul ülkelerde iç savaş sıklığının artmasını devletlerin zayıflamasına ya da başarısızlığına bağlıyor. Bu bağlamda hiçbir etnik ya da dini konfigürasyonun iç savaş başlagıcım ya da süresini belirleyemeyeceğini öne sürüyorlar. Zayıf devletlere karşı ayaklanmayı kolaylaştıran şartlar daha tayin edici -engebeli ve dağlık arazi, siyasi istikrarsızlık, asilerin kendilerine para bulmak için el koyabilecekleri yerel ekonomik getiriler, saklanmayı kolaylaştıran büyük bir nüfus, ayrıca devleti yeterli baskı kaynaklarından yoksun bırakan yoksulluğun

kendisi. Hiçbir siyasi ideolojileri olmayan ve ganimet peşinde koşan, kalaşnikoflarıyla caka satan haydutların yerli nüfusu katlettiği yeni savaş biçiminden isyancıları sorumlu tutma eğilimi artıyor (Collier & Hoeffler, 2002; Kaldor, 1999). Kalyvas (1999) gibi ben de bundan şüpheliyim, çünkü “uygar bizler” ile “ilkel onlar” arasındaki etno-merkezli çatışmanın başka bir çeşidi gibi görünüyor. Gerek eski savaşların suç niteliğini, gerekse yenilerin ideolojisini asgariye çekiyor. Afrika’daki ayaklanma hareketlerinin çoğu samimi organik milliyetçi ideolojilerle yola çıkar, fakat sonra iç savaşın pat durumu karşısında bozularak suça kayarlar. Bu kara delikler analiz ettiğim diğer vakalardan kimsenin kazanamaması bakımından farklıdır. Her iki taraf da cinai temizlik yapar; fakat kendi istikrarlı devletlerini kuramaz, düşmanı da ortadan kaldıramazlar.

Daha az etnisitenin olduğu devletler analiz ettiğim vakalara daha uyumlu çatışmalar barındırır. Gel gelelim, bunlardan sadece birkaç tanesinde rakip egemenlik iddiaları söz konusudur. Etnik niş ekonomilerinde genellikle böyle şeyler olmaz. Bu ekonomilerde etnik bir grup belli sektörlerde ve mesleklerde yoğunlaşmıştır ve başkalarının haksız rekabet ve sömürü iddialarını körüklemektedir. İkinci tezimde olduğu gibi, ekonomik sıkıntılar azınlığa yansıtılır. Azınlık kümeler düşük düzeyde mesleklerde kaldığında çatışma fazla ciddileşmez. Göçmen emekçiler genellikle ayrımcılıkla az sayıda ayaklanma döngüsüyle karşılaşır, fakat cinai temizliğe kurban gitmez. Az bulunan düşük ücretli emeği tedarik ettikleri için kapitalistler ve hükümetler onları faydalı bulmaktadır. Körfez Ülkeleri’nde (ya da Doğu Almanya veya Fransız sanayi banliyölerinde) göçmen işçilerin sıkıntısı çoktur. Fakat bu kitapta tartışılan olayların yanında hafif kalır; çünkü kendi devletlerini kurma iddiasında değildirler.

Bazen en kötü muameleyi aracı etnik gruplar görür -Avrupa’daki Yahudiler, Doğu Afrika’daki Asyalılar ve Güneydoğu Asya’daki Çinliler gibi girişimci tüccarlar ve ticari gruplar. Bu grupların ev sahibi toplumdaki radikaller tarafından ekonomik sömürüyle suçlanması tipik bir durumdur. Suçlamalar en kötü ihtimalle pogromları ve tehcirleri körükler, sınıf gerilimlerini rejimin halk hoşnutsuzluğunu yatıştırmak için feda edebileceği kolay hedeflere yöneltir. Hedefler neticede etniktir elbette -Endonezya’da sadece kapitalist Çinliler değil tüm Çinliler saldırıya açıktır. Doğu Afrika ülkeleri halk arasındaki şiddetin baskısıyla -uzun zamandır beyaz sömürgecilerin maşası sayılan- Asyalı nüfusu tehcir etmiştir. Malezya ve Endonezya’da Çinli cemaatlere yönelik pek çok ölümlü saldırı Chua tarafından (2004) canlı ve keskin bir dille analiz edilmiştir. Gel gelelim, rejim ve üst sınıflar aracı etnik grupları ortadan kaldırılamayacak kadar faydalı görürler ve eninde sonunda onları korumak için harekete geçerler. Chua’nm aksine ben, çoğu cinai etnik temizlik vakasının altında bu tip çatışmaların yattığına inanmıyorum.

İki etnik grubun rakip devlet iddiaları daha tehlikeli olsa da, iktidar paylaşımı uzun zamandır her iki etnik grubu da kapsıyorsa olaylar pek tırmanmaz. Genelde azınlık ekonomide hakimiyet kurarken çoğunluk devleti elinde tutar -Malezya, Fiji ya da Guyana’da olduğu gibi. Sömürge sonrası devletleri iktidar paylaşımım pekiştirebilir. Bu düzenlemenin zaman zaman bozulduğu ve tehlikeli ayaklanmaların çıktığı olur, ama işlerin daha ileri gittiği pek görülmez. Her iki taraf da sadece kısmi bir sömürülme

duygusu hisseder ve hiçbiri em-peryale karşı proleter ideolojisi üretmez. Ayrıca genellikle bir arada yaşarlar ve bu yüzden kolay kolay birbirlerinden ayrılamazlar. Azınlık, özellikle de taraflardan biri anayurdu ya da komşu devlet tarafından desteklenmiyorsa, bölgesel özerklik talep edemez, hele kendi devletini hiç isteyemez, iktidar paylaşımı her iki tarafa zaten bazı faydalar getirmiştir. Alternatifler soyut ve riskli görünür.

Ruanda kısmi bir istisnadır. Hutular ile Tutsiler iç içe yaşıyorlardı ve kısa süreliğine, azınlık Tutsiler ekonominin özel sektör kısmına egemen olmuştu, çoğunluk Hutular ise büyük bir devlet sektörü oluşturmuştu. Fakat bu iktidar paylaşımı hiçbir zaman kurumsallaşmamıştı. Ruandalı Tutsiler geleneksel olarak her iki iktidar kaynağına da hakimdi ve komşu Burundi'de de aynı hakimiyeti kurmuşlardı. Uganda'nın yardım ettiği dışarı göçmüş Tutsilerin fiili istilası da söz konusuydu. Bu faktörler Hutu Gücü radikallerinin şiddeti artırarak soykırım yapmasına yol açtı. Sonra olaylar öfkeli Hutu mülteciler ve intikam amaçlı Tutsi cezalandırma akmları şeklinde Kongo'ya taştı -Tutsilerin arkasında da madensel zenginliğin peşindeki fırsatçı komşu devletler vardı. Bu güçler, Kongo'yu (daha önce tarif ettiğimiz) Afrikalı çok-etnili ayrışma senaryosundan koparıp kitlesel cinai temizliğe doğru itmiştir. Dünyanın hiçbir yerinde Ruanda/Burundi'ye çok benzeyen başka bir vaka olduğunu sanmıyorum. Belki de bunlar dünyanın son soykırımlarıydı.

Benim tezlerime uyan, günümüzdeki daha tehlikeli vakalar çoğunlukla büyük emperyal ülkelerin saçaklarında meydana gelmiştir -Büyük Avrupa boyunca ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda da böyle vakaların yeri saçaklar olmuştu. Önceki bölümde Hindistan ve Endonezya'nın saçaklarını tartıştık. Ayrıca eski Sovyetlerin Çeçenya, Abhazya, Dağlık-Karabağ ve Fergana Vadisi civarındaki saçaklarında da benzer vakalar yaşanmıştır. Çin'in güneybatı saçağındaki Tibet ve Sincan'da etno-milliyetçi çatışmalar ortaya çıkmıştır. Kürt et-no-milliyetçileri Türkiye, îran ve Irak'm çeperlerindeki topraklarda çatışmayı sürdürmektedir. Burma'nm saçakları ve güney Filipinlerin bazı kesimleri kibrit kutusu gibidir. Etiyopya, Somali ve Eritre'de sınır ötesinden yardım gören etnik azınlık ayrılıkçı hareketleri vardır. Böyle bağlamlarda ayaklananlar Türk, İrak, Hindistan, Burma, Endonezya, Meksika, Guatemala, Brezilya ve benzeri emperyalizmlere karşıdırlar. Artık emperyalizm aynı zamanda Güneylidir ve bu emperyalizme karşı direniş, Avrupa'da daha önce ortaya çıktığını gördüklerimize benzer etnik demokrasi iddiaları barmdırabilir.

Bu çatışmaların çoğu dünyanın en yoksul, en tecrit olmuş kesimlerinde gerçekleşmekte, bu yüzden sadece yerel kara delikler haline gelmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan, Abhazya ve Gürcistan heba olmuş fakat çatışmalar yayılmamıştır. En kötü vaka olan Ruanda, ölümcül virüsünü Afrika Büyük Göller bölgesinin tamamına yaymaktadır; fakat dünyanın geri kalanı bölgenin tamamını çeper olarak görmekte, değerli madenlerin kuzeye daha dolambaçlı bir savaş beyi ve paralı asker hattından geleceğini kabul etmektedir. Türkiye, Rusya, Çin, Hindistan, Endonezya vb. yeterince serbestliğe sahiptir. Çoğunluğu baskıyı seçmekte, bu yüzden etnik çatışma ve temizlik artmaktadır. Dolayısıyla uluslararası kapitalistlerin bu sorunlu yerlerle ticaret ya da buralara yatırım yapma eğilimi de azalmaktadır. Ekonomik krizler derinleşirken yerel çatışmalar artar.

DİN SAVAŞÇILARI NEREDE ORTAYA ÇIKAR?

Köktendincilerin çoğu pek şiddete meraklı değildir. Kendi cemaatlerini öğretisel bakımdan saflaştırmaya odaklanır, yerli kafirlerin ya da yozlaşmış, otoriter, genellikle de nispeten laik Müslüman yöneticilerin muhalefetini aşmaya çalışırlar. “Allah adına mücadele/çaba harcama” anlamına gelen cihadın geniş anlamdaki emri budur, derler İslamcılar. Cihat illa ki şiddet gerektirmez ve “kutsal savaş” diye çevrilmesi doğru değildir; çünkü Hıristiyanlar bundan gerçek savaşı anlamaktadır. Köktendinciler dinsel azınlıklara ikinci smıf yurttaşlık verme, kadınları kamusal alandan çıkarma, her konuda yüksek düzeyde bir kültürel sansür dayatma tehdidi yaratmaktadır. Yani (Tablo 1.1’deki kategoriler bakımından) en fazla ayrımcılığa, kültürel bastırmaya ve polis baskısına kadar ileri gidebilirler. Müslüman dünyasındaki çoğu laik rejimin de daha matah olmadığını ekleyebiliriz.

, Fakat bazı İslamcı köktendinciler mücadele anlayışını çok daha ileriye, Islamm düşmanlarına karşı qital (kıtal), yani “savaş”a kadar götürür. Bunlar din savaşçılarıdır ve Müslümanlar tarafından genellikle mücahit olarak adlandırılırlar. Her dinin kutsal metinlerinde savaşı savunan sözcükler bulmak mümkündür; çünkü dinler insan hayatının her veçhesini kapsayan normlar ortaya atarlar. İslam savaşçıları, Kuran’da ezenlere direnmeyle ilgili olarak tekrar tekrar geçen emirleri alıntılar -“zira ezmek öldürmekten bile kötüdür” (2: 191), o yüzden “ezen kimse kalmaymcaya ve herkes sadece Allah’a tapmcaya kadar onlarla savaşın” (2: 193). Ezilme mefhumu, Müslüman dünyasında bazı laik ya da otoriter tutucu yöneticilerin artık Müslüman olmadığını anlatmaya yardımcı olur. Böylece Kuran’da Müslüman yöneticileri devirme yasağının çevresinden dolaşılabilir. Din savaşçıları tek hak din adına silahlı mücadeleye katılırlar. Hindu savaşçılar Gandhi’nin şiddetten armmışlığım zayıflık olarak değerlendirip karşı çıkmakta, ona suikast düzenleyen Hindu milliyetçisine gıpta etmektedir; çünkü böylece militan şiddeti tekrar Hinduizmin “dört direğinden” biri olmuştur. İslamcı ve Hindu hareketler paramilitarizmi, yani daha içteki, saf elit kesimin zanaatını benimsemiştir (Juergensmeyer, 1993; Ked-die, 1998; Hindistan ve Pakistan için bkz. Ahmad, 1991; Gold, 1991; Jaffrelot, 1996; Katzenstein ve diğ., 1998: 226; Saulat, 1979: 132-5).

Yerel düşmanlar kafir emperyalistlerle iç içe geçince dini savaş çağrısının yankısı çok daha fazla olur. Bu yüzden Müslümanlar küresel emperyalizme karşı çıkarken, Hindular ve Budistler sadece yerel Güney versiyonuna karşı çıkar. Düşüşe geçen ticari koşullar, borç krizleri ve neoliberal yeniden yapılanmalar bu yankıyı daha da artırır. ABD’nin kendi jeopolitik amaçları için Güneyli rejimleri öne sürmesi, onları yerel düşmanlarına ve yurtiçindeki mu-"halefete karşı silahlandırması sonucunda, bu rejimlere yönelik hoşnutsuzluk aynı zamanda ABD’ye de yönelmiştir. Bu durum bilhassa Müslüman alemini etkilemiştir. ABD baskıcı ve yozlaşmış olan Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelere büyük askeri destek vermektedir. ABD’nin bölgesel çatışmalarda taraf tuttuğu yerlerde durum daha da barizdir. İki Irak işgali ve İsrail’e verdiği destek, Araplara ve Müslümanlara çok açık bir çifte yerel/emperyal düşman duygusu kazandırmıştır.

İsrail günümüzdeki en büyük yerleşimci fatih örneğidir. İsrailliler elli yıldır işgal altındaki

topraklardan yerli Arapları temizliyor. En kanlı dönemini 1940'larda yaşayan bu temizlik, Yahudilerin son yıllardaki sınır ihlaliyle yeniden ciddileşti. İsrailliler esasen işgal altındaki topraklarda temizlik yaparak tipik yerleşimci devleti yeniden icat ettiler: Yerleşimcilere demokrasi, yerlilere daha az hak -Yiftachel (1999) bunu haklı olarak etnokrasi, yani sadece ethnos için demos olarak adlandırır. Hattâ birkaç Yahudi kendi teo-demokratik devlet görüşüne yönelmiş, Yahudilerin ancak Tevrat yasalarına, yani Tanrı ile kadim İsrailliler arasındaki ahde uymak kaydıyla İsrail Ülkesini işgal etme hakkını elde ettiklerini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla bu topraklarda diğer dinler hiçe sayılarak Yahudi yasasının dayatılması zorunludur. Her iki taraf da bu çatışmaya hayli dünyevi, maddi hedeflerle girmişse de, durum kötüleştikçe daha köktendinci görüşlere doğru çekilmişlerdir. ABD savaşta emperyal İsrail'in tarafını tutmuştur. Batı Şeria'da yürüyen tanklar neticede ABD malıdır ve İsrail dünyadaki tüm diğer ülkelerden daha fazla ABD askeri ve ekonomik yardımı almaktadır (bkz. Mann, 2003: 2. Bölüm).

Huntington (1996) günümüzde dini uygarlıklar arasındaki fay hatlarında din temelli geniş çaplı çatışmalar başladığını iddia eder; fakat sadece İslam'ın Hıristiyanlık, Budizm ya da Hinduizmle karşılaştığı Afrika ve Asya'daki fay hatundaki çatışmaları gösterir. Onun da dikkat çektiği gibi, kuzey Nijerya'dan Sudan'a, Ermenistan/Azebaycan'dan Kaşmir'e, güney Filipinlerden Moluccas'a kadar farklı yerlerde dinler arası çatışmaların çoğu Müslümanlar ile diğerleri arasındadır. Dinin farklı etnik gruplardan daha büyük makro-etnik kümelenmeler yaratmakta etkin olduğuna birinci bölümde dikkat çekmiştim. Bu yüzden Sudan'ın etnik çeşitliliğinde bir kutuplaşma olmuş ve bir taraf Müslüman/ Arap kuzeyde birleşirken, karşılarında daha gevşek bir Hıristiyan ve animist güney kümelenmesi olmuştur.

Fakat Huntington bunun sadece dinler arası değil dinler hakkında bir çatışma olduğunu görmezden gelir. Her din içinde yoğun mücadeleler de sürüp gitmektedir. Irak'ta görüldüğü üzere, İslam'daki Sünni-Şii ayrımı özellikle büyük güçlük yaratıyor. Öte yandan yirminci yüzyılda İslam, bir önceki yüzyılda

Hıristiyanlıkta yürütülen kutsal-dünyevi tartışmasına da sahne olmuştur. Geçen yüzyılda olduğu gibi şimdi de, bu tartışmanın bir tarafında devletin dini hakikati uygulaması gerektiğine inanan köktendinciler, diğer tarafında din ile devlet arasmda belli bir düzeyde ayrışmayı benimseyenler, yani laikler, mistikler, azınlıktaki mezhepler vardır. Fakat orduyu kontrol edenler genelde laikler olduğu için onlar da pek tahammüllü değildir. Bir bakıma her dinde, biri kutsallığı diğeri laikliği tutan iki köktendincilik demokrasinin yapısının nasıl olacağı konusunda birbiriyle çatışır. Her iki taraf da halk egemenliğinin istisnaları olduğunu iddia eder. Köktendinciler ancak halk arınmışsa bu iddiada bulunur, laikler ise köktendincilerin seçilince demokrasiyi rafa kaldıracağı gerekçesiyle demokrasiden vazgeçer. İki taraf da kararı seçmenlerin vermesine müsaade etmeye pek yatkın değildir. İslam'da bu çatışma Cezayir'e hakim olmuştur ve Mısır'dan Türkiye'ye, yeni Orta Asya cumhuriyetlerinden Endonezya'ya kadar görece laik tüm Müslüman ülkeleri tehdit etmektedir. Mücadele çoğunlukla kanlıdır. Zaman zaman yerel etnik renkler de alır, fakat ana meseleler daha geniş dini konulardır.

Bu fay hatlarından bazıları Kuzey emperyalizminin Güney bağımlılığıyla karşılaştığı yerlerdedir. Din savaşçıları yerel baskıcı unsurlara karşı güçlü dini duygulan harekete geçirebilir; fakat düşman aynı zamanda küresel, kafir bir baskıcı unsur olarak tanımlanırsa kozmolojileri daha fazla yankı bulacaktır. Batı'ya saldıran İslamcı mücahitlerin anti-emperyalist olduğu anlaşılmalıdır -ne Huntington ne de Amerikan dış politikasının sorumluları antiemperya-lizm kelimesini ağızlarına alırlar; fakat olup biteni anlamak için bu terim temel önemdedir. Burada artık yeni bir antiemperyalizm biçimi vardır, din savaşçıları materyalizmi reddettiği için eski sosyalist versiyondan çok farklıdır. Bu savaşçılar ekonomik sömürüye değil, ideolojik bakımdan Hıristiyan ve dinsiz Kuzey'in siyasi emperyalizmine karşıdır. Anti-emperyalizm, Kuzey'in modem anlayışlarından biri olan nefret ettiği laikliğin bir parçası saydığı materyalizme karşıdır. Fakat bu antiemperyalizmin aynı zamanda Müslümanlar arasındaki gerçek bir ekonomik ve siyasi ezilme hissinden beslendiğinden kimse şüphe edemez: Filistin toprakları geri verilir, ABD/İsrail tankları gider, gerçek Filistin ve İsrail devletleri kurulursa mücahitlerin Filistinliler gözündeki çekiciliği sıfıra inecektir. Arap topraklarından ABD üsleri kaldmlırsa aynı etki daha genel hissedilir.

Bu mücadeleler temizlik içeriyor mu? Zorla ihtida ettirmeyi içerebilir; fakat herhangi bir dinde köktendinciliğin dayatılmasma çok fazla cinayetin eşlik ettiği pek görülmez. Iran ve Afganistan'daki köktendinci, egemenlikte kültürel temizlik, ayrımcılık ve azınlıkların baskı yoluyla dışarı göç ettirilmesi söz konusu olmuştur. En uç fikirleri savunan Hindu köktendinciler, Müslüman erkeklerin zor kullanılarak tehcirini ve Müslüman kadınların ihtidasını benimsemiştir. Kaşmir, Filistin ya da Çeçenya gibi gerilimin arttığı karşılaşmalarda her iki taraf birden cinai etnik-dini temizlik başlatmakta, diğer cemaatin kaçmasına yetecek kadar cinayet ve göz korkutmaya başvurmaktadır. Bu savaşta arada kalan sivillere karşı da daha aldırışsız davranılıyor -Moskova'daki apartman sakinleri, İsrail alışveriş merkezlerinde dolaşanlar, Dünya Ticaret Merkezi'ndeki çalışanlar, Madrid'deki metro yolcuları, misilleme amacıyla saldırıya uğrayan on binlerce Çeçen, Filistinli, Afgan, Iraklı ve diğerleri. Bu kitap boyunca gördüğümüz gibi, misilleme çoğunlukla suçlulara değil, onlarla aynı etnik gruptan olanlara ya da aynı dinden olanlara yönelir. Bir taraf teröristlikle, diğer taraf devlet terörizmiyle suçlanır. Bütün eylemleri, modern etnik-dini çatışmaları Tablo 1.1'deki renklendirilmiş cinai temizlik alanına taşımaya yöneliktir. Bu dini-etnik hasımlıklar çok ciddi bir tehlike yaratmakta, Amerika, İsrail, Rusya ve Hindistan'ın ters etki yapan misillemeci önlemleri de bu tehlikeyi artırmaktadır (bkz. Mann, 2003).

Bu küresel dini-etnik çatışma kuşağının büyük ölçüde birinci etnik tezimin dini versiyonuyla açıklanabileceğini öne sürmüştüm: Modern devletin diğer ya da daha zayıf dinlere inananları değil, esasen kutsal halk olarak bizi temsil etmesi gerektiği iddiası. Önceki vaka incelemelerimde de görüldüğü gibi, dinin siyasallaşarak aynı topraklar üzerinde rakip egemenlik iddiaları haline gelmesi kitlesel şiddet tehlikesini artırır, aynı zamanda askeri güç ilişkilerini de can alıcı bir noktaya getirir.

4a numaralı tezimde, cinai etnik çatışma için zayıf grubun ayrımcılığa ve zor kullanarak

asimilasyona boyun eğmek yerine direnme ve savaşma cesareti bulması gerektiğini belirtmiştim. Cesaretlenme genellikle dışarıdaki sempatizanlar sayesinde olur. Ulusötesi kapitalizm de asilere yardım eder. Soğuk Savaş'ın sona ermesi pek çok silah üreticisini süper güçlerin denetiminden kurtarmıştı. Böylece etnik ya da etnik-dini savaşçı gruplarının tercih ettiği hafif silahları satmakta daha serbest kaldılar. Hafif silah sektörü en küresel sektördür; çünkü Güney'in en yoksul kesimlerini bile dışlamaz. Bu sektör bir Rus mucidin adıyla ün yapmıştır. Kalaşnikof seri üretilen otomatik AK-47'leri basitleştirmişti. Bir konferansta sıram geldiğinde etnik çatışma konusundaki fikirlerimin önceki bir versiyonunu özetledikten sonra, o sırada Orta Afrika'nın Anglikan başpiskoposu olan Walter Makhulu bana dönüp eleştirisini şöyle ifade etmişti: "Afrika'nın sorunu basittir - Kalaşnikof. " Haklı olduğu bir yön vardı. Pek çok ülkede silahlı çeteler paramiliter savaşı bir yaşam tarzı haline getirecek düşük düzeyli silahları edinebiliyor, geçimlerini de yerel nüfustan sağlıyorlar. Zayıf, istikrarsız hükümetlerin en fazla etnik şiddete yol açmasının ardındaki ana neden budur belki de. 11 Eylül zayıfların silahlarına daha da çarpıcı bir örnek oldu. Bıçak taşıyan onlarca terörist, sivil bir uçağa binerek Amerikan iktidarını simgeleyen binaların arasmda yaklaşık 3.000 kişiyi öldürdüler. Bu vahşet yirminci yüzyılda giderek artan, düşman olarak sivilleri hedef alma akımının sürdürülmesi anlamına geliyor. Ayrıca yüksek teknolojiye sahip askeri gücün tek başına din savaşçılarının ya da etno-milliyetçilerin yarattığı tehdidi ortadan kaldıramayacağını da gösteriyor -günümüzde hem Afganistan'da hem de Irak'ta bunun kanıtları açıkça ortada. Peki bu tehdidi ne ortadan kaldırır?

SİYASİ ÇIKARIMLAR

Etnik çatışmanın panzehirlerini tanımlayabilir miyiz? Benim tezlerimde cinai temizliğin ortaya çıktığı koşullar ve gelişim süreçleri tanımlanıyor. Cinai etnik temizlik modernliğin geniş gelişme akımlarından türemektedir. Bir kenarda durup bu akımı ahlaken kınamanın, kötü niyetli elitleri, ilkel halkları ya da insan doğasındaki kötülüğü suçlamanın bir anlamı yok. Etnik temizliğin gerçek ve kati bir etnik çatışmada doğduğunu kabul etmek zorundayız. Kuzey'de-ki bizler, etnik temizliğe dair görüşlerimizde daha gerçekçi olmalıyız. Liberal, hoşgörülü demokrasinin modernliğin kaçınılmaz sonucu olduğu, sadece ilkel ya da kötü niyetli halklar ve liderlerin doğru yoldan saptığı gibi bir anlayışın getirdiği kayıtsızlıktan vazgeçmeliyiz. Demokrasi ideali, halk egemenliği modernlikle yayılır; fakat bunlar organik ve dışlayıcı olabilir, etnik ve dini azınlıklar için tehlike yaratabilir. Bu akım konusunda gerçekçilikten vazgeçmemeli, kendini göstermesine karşı hazırlıklı olmalı, savuşturulmasma destek vermeliyiz. Dünyayı düşlerimizde gördüğümüz gibi değil, gerçekte olduğu gibi ele alırsak bir şeyler yapabiliriz.

Etnik temizlik eski ve yeni dünyaların modernleşmesinde merkezi rol oynadı. Bizim uygarlığımız tarafından icat edilmemişse de bizde kusursuzlaştırıldı. Liberal demokrasimiz sadece evrensel insan haklarının toplumsal uyum içinde bahşedilmesiyle değil, çoğu toplumsal sınıflar arasında yaşanan ciddi toplumsal çatışmalarla ortaya çıktı. Etnik çatışmanın çözümü için çoğunlukla azınlıklar kültürel olarak bastırılmıştır. Günümüzde buna temel insan haklarının ihlali olarak bakılmaktadır; fakat zamansal açıdan

bakıldığında bu bastırma o kadar kötü görünmüyor. Liberalizm, sonra da sosyal demokrasi sınıf ve çıkar grubu çatışmasının kaçınılmazlığının gerçekçi bir biçimde kabul edilmesiyle derinleşmiş, bu çatışmalar kurumsallaştırılmış ve uzlaştırılmıştır. Çatışmalar yok olmamış, ortak yurttaş hakları yoluyla başa çıkılabilir hale getirilmiştir.

Günümüzde etnik (ve sınıfsal) çatışmaya getirilecek herhangi bir çözümde bunun normalliğini kabul etmemiz gerekir. Göstermelik bir tarzda kötü liderleri suçlayarak bu kabulden kaçıyoruz. Daha kapsamlı eylemlerle birleştirilmediği sürece, aşırılıkçı liderlere yönelik tehditler aslında onların yerel popülerliğini artırmaktan başka işe yaramaz. Biz de etnik bakımdan temizlenmiş ülkelerde yaşadığımız için suçlamalarımız zaten ikiyüzlülükten mustarip olacaktır.

Benim etnik tezlerimde organik demokrasi anlayışlarının nerede ortaya çıktığı, tehlike arz ettiği ve eşiği geçip cinai temizliğe dönüştüğünün ayrıntıları veriliyor. Bu yüzden diğer araştırmacıların etnik çatışmanın erken uyarı işaretleri dediği bazı unsurları tespit edebiliriz (Davies & Gurr, 1998; Goldstone ve diğ., 2002; Gurr, 1993, 2000). Bu araştırmacıların pek çok ülkeden aldığı niceliksel veriler benimkilere paralel sonuçlar üretmiştir. Çatışmaların nerelerde çıkacağını kestirme uğraşında tümden başarısız değildirler, fakat hem felaket yaşanacağı öngörüsünde bulundukları bazı yerlerde beklentilerinin boşa çıktığını, hem de çok az tehlike gördükleri yerlerde aniden vahşet yaşandığını kendileri de kabul etmektedir. Kestirimlerindeki hataların yetersiz veriden kaynaklandığını, daha yoğun araştırmalarla doğru öngörülerde bulunabileceklerini de iddia ettikleri olmuştur. Ben bundan şüpheliyim. Esasen en ciddi vakalardan birkaçını incelemiş olmama rağmen, işlerin nadiren birilerinin planına göre işlediğini gösterdiğimi düşünüyorum; cinai temizlik genellikle en baştan niyet edilen bir şey değildir, aksine tahmin edilemeyen etkileşimlerden doğar. Tehlike bölgelerini ve eşiğe yaklaşan vakaları tespit edebiliriz, ama cinai temizliği tam olarak kestirmek -tıpkı suçlularda akılcı seçim teorisi gibi- imkânsız görünmektedir.

Fakat birinci ve üçüncü etnik tezlerime dayanarak genel bir öngörüde bulunabilirim. Belli bir etnik ya da dini grubun hakimiyetindeki devlette önemli bir azınlık hareketi halihazırda toplu siyasi taleplerde bulunuyorsa, açığa çıkmış ve örgütlenmiş olan bu talepler ne kendi kendine sönüp gider ne de bastırılabilir. Modern dünyada ulus-devlet ideali, bu taleplerin basitçe bastırılmasını ya da hiçe sayılmasını olanaksız kılacak ölçüde pekişmiştir. Rusya'dan Hindistan'a, İsrail'den ABD'ye kadar pek çok hükümet bunu hâlâ kabul etmiyor. Ama kabul etmek zorundalar. Bir ülke ne kadar az kalkınmışsa, ulus-devletlere hayranlıkla bakılan dünyaya girdikçe böyle talepler artacaktır. Aynı idealin şu anda pek bulaşmadığı bazı etnik grupları da etkisi altına alacağına şüphe yok.

Fakat tüm etnik grupları etkilemesi mümkün değil. Dünyadaki etnik grupların çoğu kendi devletini kuramayacak kadar küçüktür. Bunlar halihazırda çok fazla şiddet yaşanmadan başkalarının ulus-devletine asimile oluyor. Söz konusu asimilasyonun göstergelerinden biri, dünyada konuşulan dillerin sayısındaki azalmadır. Konuşulan dil sayısı son 50 yılda yarıya inerek 5.000 kadar kalmıştır ve giderek de daha hızlı azalmaktadır. Toplu siyasi hak

isteği evrensel değildir. Üçüncü tezimde vurgulandığı üzere, asıl zorluğu doğuran şey rakip akla yakın ve ulaşılabilir siyasi egemenlik iddialarıdır, yani geçmişte bu egemenlik elde edilmiş, son zamanlarda da sürekliliği iddia edilmiş olmalıdır. Daha önce vurguladığım gibi, ciddi etnik çatışmalar genellikle yeni ortaya çıkmış gruplar arasında değil eski gruplar arasmda gerçekleşir. Bu yüzden çatışma ihtimali şu anda toplu siyasi haklara sahip olmayan yaklaşık 50 etnik grupla sınırlıdır. Bunları durdurmak zor olacaktır.

Dolayısıyla, benim tahminlerime göre Endonezya Açe ya da Batı Papua özerklik hareketlerini asimile edemeyecek ya da bastıramayacaktır; Hindistan Müslüman Kaşmirlileri ve küçük sınır halklarını asimile edemeyecek ya da bastıramayacaktır; Makedonya Arnavutları asimile edemeyecek ya da başaramayacaktır; Türkiye, İran ve Irak Kürt hareketlerini asimile edemeyecek ya da bastıramayacaktır; Çin Tibetlileri veya Orta Asya Müslümanlarım asimile edemeyecek ya da bastıramayacaktır; Rusya Çeçenleri bastıramayacaktır; Hartum rejimi Güney Sudan hareketini kontrol altında tutamayacaktır. İsrail Filistinlileri bastıramayacak. Bu rejimlerden hiçbiri, karşılarındaki özerklik hareketlerinin ya da terörist hareketlerin etnik dış grubun sadece bir azınlığını harekete geçirebilmesine, geri kalanlardan büyük bir kısmının pek fazla siyasi sorun yaratmadan sessiz sakin yaşayıp gitmesine fazla güvenemez. Sessiz çoğunluklar sessiz kalır, yabancı emperyal rejimlerin yardımına koşmazlar. Endonezya hükümeti etnik dış gruplar içinde kendisine bağlı silahlı birlikler oluşturma yönünde ciddi çaba göstermiş; fakat bu sistemi yerli halkmiçine yeterli düzeyde yerleştirememiştir. Keza bu rejimler bir sonraki askeri saldırının en sonunda özerklik hareketlerini yenilgiye uğratacağı rüyasından da vazgeçmelidir. Askeri saldırı bu hareketlerin sesini bir süre için kıssa bile modern dünyadaki ulus-devlet ideallerinin, silah ticaretinin ve zayıfların silahlarının desteğiyle yeniden ortaya çıkacaklardır.

Sadece azınlık hareketlerinden bazıları kendi devletini istiyor. Özerklik taleplerinin çoğu mevcut devlet sınırları içinde tatmin edilebilir durumda. Bunun için rejimin konfederatif ya da oydaşmacı alanda gerçek tavizler vermesi gerekiyor: Azınlık grup bazı bölgesel özyönetim haklarını ya da merkezde yeni yerleşik kolektif hakları güvenceye alabilmeli. Oydaşmacı düzenlemeler arasmda bakanlar kurulunda, mecliste, devlet makamlarında ve orduda azınlıklar için güvenceli kotalar, ayrıca baskın etnik grupların politikaları konusunda veto hakları bulunabilir. En uç durumda, oydaşmacı bir hükümet tüm büyük etnik grupları temsil eden bir partiler “büyük koalisyonu” olabilir. Çoğunluğu oluşturan etnik gruplar bu seçeneği pek cazip bulmazlar, çünkü seçimleri kendi başlarına da kazanabilirler; üstelik büyük koalisyon işe yarasa bile, genellikle demokrasinin ön şartı sayılan siyasi muhalefetin gücünü azaltacaktır. Fakat partiler etnik ayrışmayı aşarak oy ve aday kazanıp pratikte koltuk sayısını artırabiliyorsa, bu tip tasarılar seçimlerde teşvik edici de olabilir. Teşvik edici tasarılar çoğunlukla etnik kökenleri doğrudan konu almaz. Onun yerine, bölgeler arasında denge sağlar ya da pratikte etnik ayrışmayı aşan bir çekiciliğe sahip ılımlı ikinci seçenek partileri kayıracak şekilde düzenlenmiş alternatif veya devredilebilir oy sistemleri üretirler.

1

Naksalit; Hindistan’daki militan komünist (Maocu) gruplara verilen isimdir. Adlarını hareketin kaynaklandığı Batı Bengal’deki Naksalbari kasabasından alırlar, -rdn

Konfederatif ya da oydaşmacı rejim unsurları her derde deva değildir. Bazı yerlerde çok, bazı yerlerde az işe yararlar. Kimi zaman azınlık etnik kimliğini fiilen güçlendirebilir, hattâ hoşnutsuzluğu artırabilirler. Milli azınlığa bölgesel düzeyde iktidar vermek kendi bölgesel azınlıklarım ezmesine yol açabilir, hattâ bu ezilen bölgesel azınlıklar arasmda merkezi devletin çoğunluğu da olabilir. Pratikte hiçbir ülke konfederatif ya da oydaşmacı ideale uygun bir yapılanmaya toptan pat diye geçemez. Geleneksel siyasi pratiklere yeni yapılar eklendiğinde ortaya çıkan karışım beklenmedik sonuçlar doğurabilir (son dönemdeki yapısal tasarımlara şüpheci bir bakış için bkz. Horowitz, 1999). Bölgesel özerklik bağımsızlık taleplerini yatıştırmak yerine körükleyebilir -Endonezya'dan Birleşik Krallık'a kadar üniter devlet anlayışına bağlı organik milliyetçiler bu noktaya sık sık dikkat çekerler. Fakat bireysel hakların liberal güvencesi de özerklik taleplerini yatıştırmaya yetmez. Bu tip bağlamlarda insanların çoğu kendi etnik cemaatiyle özdeşleşir, oy çokluğu sistemi etnik hakimiyet getirir, zira seçimler etnik nüfus sayımına dönmüştür -100 yıldır sahiden liberal politikalar izleyen Kuzey İrlanda'da böyle olmuştur. Hem bireysel hem de grup tabanlı hak anlayışları zorunludur (Rothschild, 2002'de gösterildiği üzere).

Hangi yasaların etkin olacağı koşullara göre değişir, üstelik çok katı yasalar konulmaması gerekir. Her yasanın iyi ya da kötü beklenmedik sonuçları olur. Fakat çoğunluk ve azınlık cemaatler kurumsallaşmış iktidar paylaşma düzenlemelerini sabitler ve verdikleri tavizlere alışırlarsa ortalık yatışacaktır. En nihayetinde Quebec'in Kanada'da, Iskoçya'nın Birleşik Krallık'ta, Katalonya'nm Ispanya'da kalıp kalmaması önemli midir? Bu kitapta tartışılan sorunlardan çok daha düşük düzeydeki sorunlar temelinde önemli olabilir ancak. Que-bec, Iskoçya ya da Katalonya emperyal egemenden ayrılırsa insanlar ölmeyecek, yurtlarından atılmayacaktır. Onun yerine yatırımların durumu ve işsizlik, hangi dillerin öğretileceği, ufacık bir ülkenin Dünya Kupası finallerine kalıp kalamayacağı gibi sorunlarla uğraşacaklardır. Günümüzde daha sorunlu olan vakalarda da böyle alelade sorunlar düzeyine inileceğim umalım. Kürtler Türkiye, İran ve Irak'ta belli bir bölgesel özerkliği sağlama aldıktan sonra kendi ulus-devletlerini talep edebilirler. Fakat o zamana kadar Kürtler, Türkler, Iran-lılar ve İraklılar bunu pek umursamayabilir. Son on yılda Quebecliler, Iskoçlar ve Katalanlar seçim zamanında tereddüt yaşıyor ve bağımsızlığı gerçekten isteyip istemediklerine karar veremiyorlar. Ne onlar için ne de onları sömürdüğü varsayılanlar için hangisinin olacağı pek önemli değil.

Uç durumlarda gerçekçi olmak, iki ulus-devlete bölünmenin kötünün iyisi bir dolaysız çözüm olabileceğini kabul etmek de gerekebilir. Geçmişte yaşanan şiddetin, barışçıl bir iktidar paylaşımı için güven sağlanamayacak düzeyde olduğu yerlerde ayrılma daha makul bir seçenektir. Kosova'da, muhtemelen Açe ve Tibet'te bu güven yoktur; fakat kendi egemenlik tarihi kısa olan ve hasım kimliklerin zayıf olduğu Güney Sudan'da bu güven büyük ihtimalle henüz kaybolmamıştır. Ayrılmanın da kendine has sorunları vardır elbette. Çatışmalar iki ayrı devlet arasındaki bir savaşa dönüşebilir, yeni devlette azınlık haline gelenleri korumak zor olabilir. Toplu azınlık hakları güvencelerinin verilmesi ve uluslararası temsilciler tarafından denetlenmesi gerekecektir. Bazı durumlarda karşılıklı müzakere yoluyla daha yumuşak temizlik çözümleri getirilebilir, anlaşma yoluyla nüfus ve

mülk mübadelesine gidilebilir, sınırlar değiştirilebilir ya da kuvvet kullanarak temizlik riskine girmektense başka önlemler alınabilir -Kosova ve muhtemelen Bosna'da böyle olmuştur. BM, NATO ya da ABD'nin tercih ettiği politika şu anda bu değildir. Peki ama kendi devletçiklerini isteyen, geri dönen az sayıdaki mülteciyi tacize devam eden Hırvatları ve Sırpları bastırmak için kuvvetlerini daha ne kadar seferber edebilecekler? Nüfus mübadelelerine yardımcı olup bu ulus-devletçikleri tanımak daha iyi olmaz mı -hattâ isterlerse Hırvatistan ve Sırbistan'a katılmalarına izin verilemez mi (elbette azınlık hakları güvenceye alınarak)? Neticede bizim kendi ulus-devletimiz var. Fakat çözümler tehdidin türüne ve derecesine göre değişkenlik gösterecektir. Genel bir panzehir yoktur.

Biz Kuzey'dekiler, Güney'deki ülkelerin (neticede bizim geçmişimizdekine benzer) en kötü senaryolardan kaçınmasına destek verebilir miyiz? Evet, çünkü hem dışarıdan yardım hem de uluslararası çatışma çerçevesinde jeopolitik bağlamların çok önemli olduğunu gördük. Avrupa'nın çeperlerinde şu anda etnik şiddeti engelleyen güçlü jeopolitik faktörler vardır. Ne yazık ki, bu faktörler başka yerlerde pek etkin değil. Bu faktörlerden bazılarının ne olduğunu görmek zor değil. Gerek devlet terörizminin bastı için kullandığı ağır silahların, gerekse zayıfların kullandığı, paramiliterliği ve terörizmi besleyen hafif si-lahlarm satışını çok daha iyi denetlemeliyiz. Bölgesel çatışmalara ve kendi emperyalist eğilimlerimize karşı çok daha duyarlı bir uluslararası rejim oluşturmaya çalışmalıyız. Güney'deki eşitsizliğin azalmasına destek vermeliyiz, etnik çatışmaları ya da otoriter rejimlere karşı direnişi kendi jeopolitik oyunlarımıza tabi kılmamalıyız, hem etnisite hem de sınıf çatışmalarının kurumsallaşmasını teşvik etmeliyiz. Bunun anlamı, örneğin Sahra-altı Afrika'daki yoksulluğa, Arapların/İslamcıların İsrail korkusuna, yerli halkların yeni gelen yerleşimcilerin müttefiki olan büyük sermaye tarafından mülksüzleştirilmesine vs. daha duyarlı olmak gerektiğidir. Bunlar boş umutlar elbette. Emperyalistler, uluslararası kapitalistler, silah kaçakçıları, din savaşçıları ve etno-milliyetçiler soylu duygularla hareket etmiyorlar. Uluslararası gündemde bunların çok azı var.

Sorunlardan biri de ABD. Amerikan neoliberal emperyalizminin son dönemdeki performansı ile İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa ve Japonya'daki Amerikan politikaları arasında acıklı bir zıtlık var. O sırada ABD hükümeti Avrupa ve Japonya'da hem merkez-sağı hem de merkez-solu uzlaşımcı emek ilişkileri ve meclis koalisyonları kurma yönünde teşvik ediyor, aşırılıkçıları sürdürülebilir smıf uzlaşımı kuramlarından tecrit ederek ayaklarının altından zemini çekiyordu (Maier, 1981). Bugün ise tam tersine, uluslararası kurumlar sermayeyi kurallılaşmanm engellerinden kurtarmaya çalışıyor ve ekonomilere serbest piyasa "şok terapisi" uygulanıyor. Üstelik işsizlik, ücret düzeyleri, iş güvencesi ve siyasi tepkiler bakımından sonuçlar hiç umursanmıyor. Eşitsizlikler etnik renk almaya başlayınca bu kurumlar, proleter ve emperyal etnik gruplar arasındaki etnik çatışmaları teşvik ediyorlar. IMF, Dünya Bankası ve diğer borç kurumlan yeni kredi verme koşulları saptamalı, smıf ve bölge eşitliğini artırmalı, hem bireysel hem toplu insan haklarının korunması gibi adımların atılmasını şart koşmalıdır. Üstelik ABD'nin "teröre karşı savaş"ı da son derece dengesizdir. Sadece teröristlere yöneliktir ve devlet terörünü hedef almaz (ABD dış politikasına muhalefet eden birkaç haydut devlet hariç). Yani ABD şu anda etnik-

dini asilere karşı egemen devletler tarafında müdahalede bulunmaktadır. Filistin'den Gürcistan'a, Çeçenya'dan Kaşmir'e, güney Filipinler'e, Kolombiya'ya kadar pek çok yerde ABD politikası devlet terörünü desteklemeye yöneliktir. Hattâ bu devletlerin çoğuna baskı için faydalı olan askeri yardım yapılmaktadır.

Günümüzde ABD politikası öngörülü sanılabilir; çünkü doğrudan tez 4a'yı hedeflemektedir. ABD devlet teröristlerini desteklemekte ve teröristlere (yani asilere) dışarıdan sempatizanların sınır ötesi desteğini durdurmaya çalışmaktadır. Böylece zayıf tarafın direnme iradesini kırmak ister. Başarılı olması, asileri itaate ya da müzakere masasından cüzi kazançlarla kalkmaya zorlaması mümkün müdür? İsyan hareketinin muhalif halk içinde kök salamadığı birkaç vakada bunları başarabilir. Güney Filipinler'deki Ebu Sayyaf hareketi günümüzde yerel Müslüman azınlıktan çok az destek alıyor gibi görünmektedir. ABD Filipinler hükümetinin bu hareketi bastırmasına yardım edebilir belki. Fakat halk egemenliği talebinin derinlere kök saldığı yerlerde bunun genel olarak işe yarayacağı şüphelidir. Etno-milliyetçilik dünya çapında daha da güçlenmiştir. Şu anda halkın (her iki anlamda) kendini yönetmesinin meşruluğu herkesçe kabul edilmektedir. Kendi kaderini tayin hakkı 1917'de, Başkan Wo-odrow Wilson tarafından ilan edildiğinden beri küreselleşmiştir. Filipinler'de bile daha derinlere kök salmış Müslüman asi grubu Moro Kurtuluş Cephesi'ni zayıflatmakta yeni politika başarısız olmuş, hattâ Filipinler hükümeti daha uzlaşmacı bir strateji benimsemek zorunda kalmıştır. ABD'nin yanlılığının aslında terörist akışım artıracağını daha önce ileri sürmüştüm -bunun yanı sıra ABD'ye saldırma istekleri de artacaktır (Mann, 2003). Teröristlere karşı devlet terörünü destekleme politikası başarısızlığa mahkûmdur. Irak ve Afganistan'ın felaket düzeyindeki durumu da bu tip politikaların başarısızlığını doğrulamaktadır.

Etnik ve başka türlü iç savaşlar günümüzde giderek büyüyor ve çözümü zor bir hal alıyor. Barış anlaşmalarının çoğu başarısız oluyor. Stedman ve diğerlerine (2002) göre, bu anlaşmaların önünde üç engel var: Yerel çapulcular (anlaşmanın işlemesini istemeyen iktidar aktörleri), yine çapulculuk eden komşu devletler ve savaşanların savaşı sürdürecek parayı bulmasını sağlayan değerli yerel kaynaklar. Stedman ve arkadaşları, uluslararası toplumun bu üç engele karşı da ekonomik ve askeri kaynak ayırması gerektiğini düşünmektedir. Savaşçıların sivil iş bulmasına yardım edilmeli, ekonomi tekrar canlandırılmalı, komşular yatıştırılmalıdır vs. fakat aynı zamanda uluslararası toplumun bu tip kaynaklar ayırmaktan çok uzak olduğuna da dikkat çekerler. 1994'te Ruanda'nm durumu, güçsüz soykırım suçlularına karşı bile etkin müdahaleden ne kadar aciz olduğumuzu göstermiştir. Ruanda'daki BM kara birliklerinin komutanı General Dallaire New York'taki üstlerine bir mesaj göndermiş, çabucak konuşlandırılacak 5.000 kişilik BM kuvvetinin soykırıma giden süreci durdurabileceğini belirtmişti. ABD'de sonradan oluşturulan bir askeri komisyon onun tahminlerini desteklemişti. BM hiçbir şey yapmadı; çünkü Güvenlik Konseyi'ndeki Büyük Devletler, özellikle de ABD, Fransa ve İngiltere her türlü müdahalenin önünü kesti. Karanlık bir Afrika ülkesinde, özellikle de operasyona yabancılar komuta edecekse, para harcamak ya da askerlerinin hayatını tehlikeye atmak istemiyorlardı (Melvern, 2000). Oysa petrolü ve müttefiklerini korumak için müdahale

ediyoruz ve şimdi de Avrupa'nın çeperlerine baskı yapıyoruz. BM denetim isteyen düşmanlar arasındaki sınırları beklemekte faydalı, ama denetim istemeyenlerde bir işe yaramıyor. ABD çoktaraflı kurumlara ne zaman danışacağını, ne zaman bir yeri bombalayacağını ya da işgal edeceğini seçerken kendi çıkarlarına göre davranıyor. Küresel normları uygulamaya geçirme kapasitesine sahip uluslararası bir rejimden çok uzağız.

Ayrıca etnik savaş bittikten sonra işlenen suçları yargılamak üzere adli müdahale de var. Şu anda iki fiili BM Savaş Suçları Mahkemesi yürütülüyor. Bunlar daha önceki savaş suçları mahkemelerinden daha ileride; çünkü Nürn-berg mahkemeleri gibi muzafferlerin adalet tanımını temsil etmiyorlar. Her iki mahkeme de yavaş ilerliyor ve Ruanda Mahkemesi'nin kaynak sıkıntısı içler acısı düzeyde. Ruanda Mahkemesi değilse de Yugoslav Mahkemesi tüm suçlu taraflardan kişileri yargılıyor. Kamboçya'da uzatmalı müzakereler sonrasında bir mahkeme kurulması planlanıyor. Bazı ülkeler başka yerlerde suç işleyen yabancıları kendi sınırları içinde yargılamak için yasalarını değiştirdi. Böylece 2001 Haziranı'nda Belçika'da dört Ruandalmm yargılanıp mahkûm edilmesi mümkün oldu. 2000 ve 2001'de General Augustin Pinochet'i yakalama çabaları onu adalet önüne getirmeye yetmedi, ama suçluların yakalanması için gelecekteki uluslararası işbirliğini güçlendirdi. Nitekim kalıcı bir Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulması fikri çoğu BM üyesi tarafından destekleniyor ve bu mahkeme yargılamalara başlamaya prensip düzeyinde hazır.

Bu mahkemeler geçmişte işlenen suçlar için ceza verebilir ve kimsenin ötesine geçemeyeceği uluslararası normları belirleyecek kararlar alabilir. Fakat benim vaka incelemelerim bunun iki sınırı olduğunu gösteriyor. Birincisi, mahkemeler elit suç teorisini baştan kabul ediyor. Muazzam kaynaklar verilmediği müddetçe suçlulardan ancak birkaçıyla uğraşabilirler. Fakat incelediğim vakalarda binlerce suçlu vardır. Mahkemeler çok seçici olmak zorunda kalırlar; fakat seçimleri de kimin kolayca ellerine düştüğüne ve kimin yaptıklarının pek çok şahit yaratacak kadar aleni olduğuna bağlıdır. Seçmecilik suçlu cemaatte suçlamaların adaletsiz olduğu hissini uyandırarak uzlaşmayı güçleştirir. Uluslararası mahkemeler işaretleri verir ve az sayıda insanı cezalandırır, ama daha genel olarak adaleti sağlayamazlar. Ulusal mahkemeler pek çok suçlu karşısında daha hızlı ve düşük maliyetli bir biçimde hareket edebilir; fakat onların adaleti de hafif görülebilir ve yargılama muzafferler tarafından yapıldığı için uzlaşma olanakları tehdit altında kalabilir. Ruanda'daki kitlesel gacaca mahkemeleri[1] düzmece olmamasına rağmen rahatsızlık yaratmıştır. Güney Afrika'daki Hakikat ve Uzlaşma Komisyonları uzlaşmada daha iyidir;

fakat toplu katliamcıların pişmanlık belirtseler bile affedilmemesi gerektiğini düşünenler ağırlıktadır.

Vaka incelemelerim, mahkemelerin radikalleri mezalimden caydırmaya pek yaramadığını gösteriyor. Hitler ya da Pol Pot gibi ideoloji güdümlü liderlere yargılanma tehdidi gerçek görünmemektedir, daha ziyade şartların güdümündeki Milosevic ya da Jön Türkler ise kaderlerini belirleyemeyeceklerini hissetmekte ve zaten büyük oynamaktadırlar. Kaybederlerse zaten öleceklerdir, kazanırlarsa da vatan kurtarıcısı olarak kutlanmanın

yanında gelecekte yargılanma riski önemsiz kalır. En alt kademede buna bir de suçluların ortak akıl yürütmesi eklenir: Önce beni yakalamaları gerek, maske takar ya da tüm şahitleri öldürürsem güvende olurum. Tecavüz suçlaması yapmak daha kolaydır; çünkü kurbanlar genelde sağ kalır ve tecavüzcülerin yüzünü çok iyi hatırlarlar. Fakat Arusha ve Ruanda mahkemeleri kimseyi caydırmamıştır. Hutu suçluların çekirdek kadrosu kaçıp Kongo sınırını geçmiştir ve o zamandan beri kanlı saldırılarını orada sürdürmektedir. Kongo'daki savaşan hizipler, mahkemenin yapıldığı on yıl içinde 3 ila 4.5 milyon sivilin ölümüne yol açmıştır.

Gözetilen iki hedef çoğunlukla birbiriyle çatışır. Adalet siyasete karşı kör olmak zorundadır, uzlaşma ise siyasetin ta kendisidir. Gerçek adalet binlerce katil ve tecavüzcü için uzun hapis cezaları, ayrıca kitlesel düzeyde mülk ve para iadesini gerektirecektir. Bunun pratik olmaması bir yana, uzlaşma getirmeyeceği de açıktır. Güney Afrika'da Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun anlaşmasına rağmen iadeler yapılmamıştır; zaten büyük ölçekli bir etnik temizliğin ardından iadeler pratik de değildir. Yugoslavya'da 100.000 kişi birbirinin evinde oturmaktadır ve etnik cemaatlerin hepsi büyük ölçüde yoksullaşmıştır. Bu bağlamda iadeler ve tazminatlar istenmeyecek bir şey bile olabilir, çünkü bunların dayatılması daha fazla ölüme yol açabilir. Ruanda'da ise ülke çok fakir olduğu için iadeler mümkün olamamaktadır. Hutulardan çoğunun verecek hiçbir şeyi yoktur. Uzlaşma için gereken politikalar koşullara göre değişse de, bu durum adalete ulaşmanın mutlak standartlan olmadığını da göstermektedir.

ABD hükümetleri de Dünya Ceza Mahkemesi'ne karşı olmuştur. Zira Amerikalıların dünya çapındaki sayısız müdahale yüzünden suçlanmasından korkarlar. Nitekim tarafsız Kamboçya'nın bombalanması ya da Guantanamo Körfezi ve Irak'ta tutsaklara yapılan muamele savaş suçu olarak tanımlanma potansiyeli taşımaktadır. Fakat dünya ABD'nin küresel şerif olmasını istiyorsa, şerifin zaman zaman tüm enerjisiyle müdahalelerde bulunabileceğini kabul etmelidir. Mahkeme ancak ABD'nin katılımıyla etkinleşebileceği için, bu konuda ve başka konularda karşılıklı taviz gerekiyor. Fakat gerçekçi biçimde gerçekleştirilebilir uluslararası müdahale kuvvetleri ve ceza mahkemeleri şu anda çok az şey yapmış olsa da, genişletildikleri ve rutinleştirildikleri zaman daha genel bir müdahaleci rejime yol açabilirler. En azından Tablo 1.1'de gösterilen daha ılımlı temizlik bölgelerinde etnik çatışmaların eşikten geri döndürülme-sini destekleyecek jeopolitik ortamlar yaratabilirler. Fakat bu arada yeni korkunç olayların yaşanmasına da hazırlıklı olmalıyız.

Bu kitap bunaltıcı görünebilir. Etnik temizliğin esasen modern olduğunu, uygarlığımızın bir parçası, demokrasinin karanlık yüzü olduğunu ileri sürmekle kalmadım. Aynı zamanda salt insanları manipüle eden elitlerin eseri olmadığını, son derece halka yayılmış olduğunu söyledim. Etnik temizlik modern halklara yayılmış durumdadır. Yine de cinai temizliğin insanlık durumunun zorunlu bir özelliği olduğu ya da etnisitenin genellikle toplumsal örgütlenmenin daha şiddetsiz zeminlerine genellikle baskın çıktığı görüşlerine karşıyım. Etnisite türsel bakımdan (pek çok kişinin iddiasının aksine) sınıfsal ya da başka türlü kolektif eylem zeminlerinden daha güçlü ya da harekete geçirici değildir. Keza aşırılıkçılık

da dünyanın genelinde ılımlılıktan daha güçlü değil. Etnik temizlik modern toplumlarin tek bir dünyevi eğiliminden kaynaklanır; hepsi budur. Demokrasinin karanlık yüzü modern toplumlarin içinden geçmektedir. Kuzey'de geçmeyi bitirmiştir ve şimdi Güney'in çeşitli kesimlerini kuşatmaktadır. Fakat çok geçmeden, demokrasi çok-etnili, özellikle de iki-etnili nüfuslara uygun biçimlerde sağlam bir şekilde kurumsallaşınca bu karanlık yüzün sonu gelecektir. Yirmibirinci yüzyılda bu sürecin tamamlanacağını umuyorum. Etnik temizliğin tehlike yarattığı, sonra da eşiği geçip toplu katliama dönüştüğü koşulları artık tespit edebiliyoruz. Bu tespit çözümü formüle etmemizi de sağlayacaktır. Fakat şu anda dünyanın Güney'indeki çözümlere kaynak ayırma isteği duymuyoruz. Güney bizim acıklı etnik temizlik tarihimizi tekrarlamak zorunda kalabilir.

Kaynakça

Aaronsohn, A. 1916. With the Turks in Palestine. Londra: Constable.

Abbott, W. (haz.) 1939. The Wrüings and Speeches of Oliver Cromwell. Vol. II: The Commonwealth 1649-1653. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Adanır, E 1998. "Nicht-muslimische Eliten im Osmanischen Reich," W. Hopken & H. Sundhaussen (haz.), Eliten in Südosteuropa. SüdosteuropaJahrbuch içinde, S. 29. Münih: Südosteuropa-Gesellschaft.

2001. "Armenian Deportations and Massacres in 1915," Chirot & Seligman (haz.), Ethnopolitical Warfare içinde.

Adanır, E & Kaiser, H. 2000. "Migration, Deportation and Nation-Building : The Case of the Ottoman Empire," R. Leboutte (haz.), Migrations et migrants dans une perspective historique içinde. Brussels: Peter Lang.

Adelman, H., & Suhrke, A. (haz.) 1999. The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire. New Brunswick, N. J.: Transaction.

African Rights. 1994. Rwanda: Death, Despair and Defiance. Londra: African Rights.

Ahmad, E. 1982. "Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Com-munities of the Ottoman Empire," B. Braude & B. Lewis (haz.), Christians and Jews in the Ottoman Empire içinde. Londra: Holmes & Meier.

1993. "War and Society Under the Young Turks, 1909-18," A. Hourani (haz.), The Modem Middle East içinde. New York: Taurus.

Ahmad, M. 1991. "Islamic Fundamentalism in South Asia: The jamaat-i-Islami and the Tablighi Jamaat of South Asia," Marty & Appleby (haz.), Fundamental-isms Observed içinde.

Aiyar, S. 1995. "'August Anarchy': The Partition Massacres in Punjab. 1947." South Asia, S. 28.

Akçam, T. 1992. Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu. İstanbul: iletişim Yayınları.

1997. "The Genocide of the Armenians and the Silence of the Turks," Proceedings of the International Conference on "Problems of Genocide" içinde. Cambridge, Mass.: Zoryan Institute.

Akhtar, S. 1991. "Uprising in Indian-Held Jammu and Kashmir." Regional Studies, S. 9.

Alexander, S. 1987. The Triple Myth: A Life of Archbishop Alojzije Stepinac. New York: Columbia University Press.

Ailen, B. 1996. Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzogouina and Croa-tia. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ailen, M. 2002. The Business of Genocide: The SS, Slave Lahor, and the Concentration Camps. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Almaguer, T. 1994. Racial Fault Lines: The Historical Origins ofWhite Supremacy in California. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Altshuler, M. 1990. "Ukrainian-Jewish Relations in the Soviet Milieu in the Inter-war Period," Potichnyj & Aster (haz.), Ukrainian-Jewish Relations içinde.

Ancel, J. 1989. "The Romanian 'Christian' Regimes from 1940 to 1944 and Their Attitude Toward Jews, the Church, the Clergy, the Press," Y. Bauer ve diğ. (haz.), Remembering for the Future: Working Papers and Addenda içinde, 3 cilt. Oxford: Pergamon.

Ancel, J . 1993. "Antonescu and thejews." Yad Vashem Studies, S. 23.

1994 . "German-Romanian Relations During the Second World War," R. Braham (haz.), The Tragedy of Romanian jewry içinde. New York: Columbia University Press.

Anderson, B. 1983. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Londra: Verso. (Türkçesi: 2004. Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, İstanbul: Metis.)

Andonian, A. 1920. Documents officiels concemant les massacres armeniens. Paris: Turabian.

Andreopoulos, G. 1994. Genocide: Conceptual and Historical Dimensions: Philadel-phia: University of Pennsylvania Press.

Arad, Y. 1987. Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Deathcamps.

Bloomington: University of Indiana Press.

1989. “The Final Solution’ in Lithuania in the Light of German Documentation,” Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde, 4, Kısım 2.

Arad, Y., ve diğ. 1989. The Einsatzgruppen Reports. New York: Holocaust Library.

Arai, M. 1992. Turkish Nationalism in the Young Turk Era. Leiden: Brill. (Türkçesi:

1994. Jon Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, İstanbul: İletişim).

Arendt, H. 1965. Eichmann injerusalem: A Report on the Banality ofEvil. New York: Viking Press. (Türkçesi: 2009. Kötülüğün Sıradanlığı, İstanbul: Metis.)

Armenian Political Trials, Proceedings I. 1985. The Case of Soghomon Tehlirian. Los Angeles: Varantian Gomideh.

Armstrong, J. 1963. Ukrainian Nationalism . New York: Columbia University Press.

1982. Nations Before Nationalism. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Ashman, C. & Wagman, R. 1988. The Nazi Hunters. New York: Pharos.

Astourian, S. 1995. The Armenian Genocide: An Interpretation. Glendale, Calif.: ARF Shant Publications.

Avakumovic, I. 1971. “Yugoslavia’s Fascist Movements,” P. E Sugar (haz.), Native Fascism in the Successor States 1918-1945 içinde, Santa Barbara, Calif.: ABC-Clio.

Bacchetta, E 1999. “Militant Hindu Nationalist Women Reimagine Themselves.” Journal ofWomeris History, S. 10.

Baghdjian, K. 1987. La confiscation, par le gouvernemerıt turc, des biens arme.nie.ns ... dits abandonnes. Montreal: yayınevi belirtilmemiş.

Ball, R, ve diğ. 2002. Killings and Refugee Flow in Kosovo, March-June 1999. Washington, D. C.: American Association for the Advancement of Science.

Banach, J. 1998. Heydrichs Elite: das Pidirerkorps der Sicbesbeitspolizei und des SD 1936-45. Paderborn: Schoningh.

Bankier, D. 1996. The Germans and the Final Solution. Oxford: Blackwell.

Barber, M. 2000. The Cathars. Londra: Longman .

Barkai, R. (haz.) 1994. Chretiens, musulmans etjuijs dans l’Espagne medieuale. Paris:

Editions du Cerf.

Barkawi, T. & Laffey, M. (haz.) 2001. Democracy, Liberalism and War: Rethinking the Democratic Peace Debates. Boulder, Colo.: Lynne Rienner.

Barnett, A. 1983. “Democratic Kampuchea: A Highly Centralized Dictatorship,” Chandler & Kiernan (haz.), Revolution and Its Ajtermath içinde.

Barton, J. 1998. “Turkish Atrocities”: Statements of American Missionaries on the Destruction of Christian Communities in Ottoman Turkey, 1915-1917. Ann Arbor, Mich.: Gomida Institute.

Bartov, O. 1985. The Eastern Front, 1941-45, German Troops and the Barbarisation ofWarfare. Londra: Macmillan.

1991. Hıtler’s Army: Soldiers, Nazis and War in the Third Reich. New York: Oxford University Press.

1996. Murder in Our Midst: The Holocaust, lndustrial Killing, and Representation. New York: Oxford University Press.

Basu, A. <Sr Kohli, A. (haz.) 1998. Community Conflicts and the State in India. Delhi: Oxford University Press.

Bauer, E (haz.) 1968-81 .JustizundN-S Verbrechen, 22 cilt. Amsterdam: University Press.

Baumann, Z. 1989. Modernity and the Holocaust. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press. (Türkçesi: 2007. Modernite ve Holocaust, İstanbul: Versus).

Bax, M. 1995. Medjugorje: Religion, Politics and Violence in Rural Bosnia. Amsterdam: VU Uitgeverij.

Bebler, A. 1993. “Political Pluralism and the Yugoslav Professional Military,” Se-roka & Pavlovic (haz.), The Tragedy of Yugoslavia içinde.

Becker, E. 1998. When the War Was Över: Cambodia and the Khmer Rouge Revolution. New York: Public Affairs.

Becker, J. 1996. Hungry Ghosts: Mao’s Secret Famine. New York: Free Press.

Becking, B. 1992. The Fail of Samaria. Leiden: Brill.

Bedoukian, K. 1978. Some of Us Survived: The Story of an Armenian Boy. New York: Far rar.

Bedrossyan, M. (haz.) 1983. The First Genocide of the Zoth Century: The Perpetra-tors

and their Victims. N. P.: Voskedar Publishing.

Beissinger, M. 1998. “Nationalist Violence and the State: Political Authority and Contentious Repertoires in the Former USSR.” Comparative Politics, sayı 30.

2002. Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State. Cambridge: Cambridge University Press.

Bell-Fialkoff, A. 1996. Ethnic Cleansing. New York: St. Martin’s.

Berenbaum, M. (haz.) A Mosaic of Victims: Non-Jews Persecuted and Murdered by the Nazis. New York: New York University Press.

Bernardini, G. 1989. “The Origins and Development of Racial Anti-Semitism in Fascist Italy,” Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde.

Bhattacharjea, A. 1994. Kashmir: The Wounded Valley. New Delhi: UBS Publishers Distributors.

Bilinsky, Y. 1990. “Methodological Problems and Philosophical Issues in the Study of Jewish-Ukrainian Relations During the Second World War,” Potichnyj & Aster (haz.), Ukrainian-Jewish Relations içinde.

Birn, R. 1986. Die Hoheren SS- und Polizeifidarer. Dusseldorf: Droste.

1991. “Austrian Higher SS and Poliçe Leaders and Their Participation in the Holocaust in the Balkans.” Holocaust and Genocide Studies, S. 6.

1998. “Revising the Holocaust,” Finkelstein & Birn (haz.), A Nation on Trial içinde.

Black, P. 1984. Ernst Kaltenbrunner: Ideological Soldier of the Third Reich. Princ-eton, N. J.: Princeton University Press.

Blau, T. 1993. “Psychological Perspectives on the Perpetrators of the Holocaust.” Holocaust and Genocide Studies, S. 7.

Bley, H. 1971. South-West Africa Under German Rule 1894-1914. Evanston, Illinois.: Northwestern University Press.

Block, R. 1993. “Killers.” New York Revievv ofBooks, Kasım 18.

Boehnert, G. 1981. “The Third Reich and the Problem of Social Revolution: German Officers and the SS,” V. Berghahn (haz.), Germany in the Age of Total War içinde. Londra: Croom Helm.

Bogosavljevic, S. 1995. “Statistical Picture of Serbia, Montenegro and Parts of the Former

Yugoslavia with a Serbian Majority," Janjic (haz.), Serbia Between the Past and the Future içinde.

Bond, D. 1998. "Timely Conflict Risk Assessments and the PANDA Project," J. Da-vies & T. Gurr (haz.), Preventive Measures: Building Risk Assessment and Crisis Early Waming Systems içinde. Lanham, Md.: Rowman & Litüefield.

Botica, S., ve diğ. 1992. Mass Killing and Genocide in Croatia 1991/92: A Book of Evidence. Zagreb: Hrvatska sveucilisna naklada.

Braeckman, P. 1994. Rwanda: Histoire d'un genocide. Paris: Fayard.

Braham, R. 1981. The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary, 2 cilt. New York: Columbia University Press.

1983. Genocide and Retribution: The Holocaust in Hungarian-Ruled Northern Tran-sylvania. Boston: Kluwer-Nijhoff,

1989a. "The Kamenets Podolsk and Delvidek Massacres: Prelüde to the Holocaust in Hungary," Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde.

1989b. "The Holocaust in Hungary: An Historical Interpretation of the Role of the Hungarian Radical Right," Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde.

Braham, R. & Pok, A. (haz.) 1997. The Holocaust in Hungary: Fifty Years Later. New York: Columbia University Press.

Brass, P. 1997. Theft of an Idol. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

2003. "The Partition of India and Retributive Genocide in the Punjab, 1946-47." Journal of Genocide Research, S. 5.

Breitman, R. 1991. The Architect of Genocide: Himmler and the Final Solution. New York: Knopf.

Bridgman, J. 1981. The Revolt of the Hereros. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Bringa, T. 1995. Being Müslim the Bosnian Way. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

British Broadcasting Corporation. 1998. Death of a Nation. BBC belgeseli.

Broszat, M. 1981. The Hitler State. Londra: Longman.

Browder, G. 1996. Hitler's Enforcers. New York: Oxford University Press.

Brown, D. 1970. Bury My Heart at Wounded Knee: An Indian Histoty of the American West. Londra: Barrie & Jenkins.

Brown, P. 1996. The Rise ofWestem Christendom. Oxford: Blackwell.

Browning, C. 1978. The Final Solution and the German Foreign Office. New York: Holmes & Meier.

1985. Fateful Months: Essays on the Emergence of the Final Solution. New York: Holmes & Meier.

1992. The Path to Genocide: Essays on Launching the Final Solution. Cambridge: Cambridge University Press.

1993. Ordinary Men: Reserve Poliçe Battalion 101 and the Final Solution in Poland. New York: Harper Collins.

Brubaker, R. 1992. Citizenship and Nationhood in France and Germany. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

1996. Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge: Cambridge University Press.

Brubaker, R. & Laitin, D. 1998. "Ethnic and Nationalist Violence." American Re-view of Sociology, S. 24.

Bryce, Viscount. 1972. The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 19151916: Documents Presented to the Secretary of State for Foreign Affairs, ikinci baskı (birinci baskı 1919). Beyrut: Donuigan & Sons.

Buchheim, H. ve diğ. 1968. Anatomy of the SS State. New York: Walker.

Budreckis, A. M. 1968. The Lithuanian National Revolt of 1941. Boston: Lithuanian Encyclopedia Press.

Bukey, E. 1992. "Nazi Rule in Austria," Austria History Yearbook içinde, S. 23.

Bunce, V. 1999. The Design and Destruction of Socialism and the State. Cambridge: Cambridge University Press.

Burke, P. 1978. Popular Culture in Early Modern Europe. Londra: Temple Smith.

Burleigh, M. 1988. Germany Turns Eastwards: A Study of Ostforschung in the Third Reich. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

1994. Death and Deliverance: 'Euthanasia' in Germany, 1900-1945. Cambridge:

Cambridge University Press.

2000. The Third Reich: A New History. Londra: Macmillan.

Butnaru, I. 1992. The Silenu-Holocaust: Romania and İts Jews. New York: Green-wood Press.

Campbell, B. 1998. The SA Generalsand the Rise ofNazism. Lexington: University of Kentucky Press.

Campbell, J. 1995. “The United Kingdom of England: The Anglo-Saxon Achieve-ment,” A. Grant & K. Stringer (haz.), Uniting the Kingdom? The Making ofBrit-ish History içinde. Londra: Routledge.

Çaplan, J. 1988. Government without Administration: State and Civil Service in Wei-mar and Nazi Germany. Oxford: Clarendon Press.

Carnegie Endowment. 1914. Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars: Washington, D. C.: Carnegie En-dowment. Yeni basım 1993, başlık: The Other Balkan Wars, Giriş George Ken-nan.

Centeno, M. 2001. Blood and Debt: War and the Nation-State in Latin America. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

de Certeau, M. ve diğ. 1975. Unepolitique de la langue. La revolutionfrancaise et le s patois: Lenquete de Gregoire. Paris: Gallimard.

Chalabian, A. 1988. General Andranik and the Armenian Revolutionary Movement. Yer ve tarih yok.

Chalk, E. & Jonassohn, K. 1990. The History and Sociology of Genocide. New Ha-ven, Conn.: Yale University Press.

Ghampagne, D. 1992. Social Order and Political Change: Constitutional Govern-ments under the Cherokee, the Choctaw, the Chickasaw and the Creek. Stanford, Calif: Stanford University Press.

Chandler, D. 1991. The Tragedy of Cambodian History: Polidcs, War and Revolution since 1945. New Haven, Conn.: Yale University Press.

1992. Brother Number One: A Political Biography of Pol Pot. Sydney: Ailen & Un-win.

1999. Voicesfrom S-21: Terrorand History in Pol Pot’s Secret Prison. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Chandler, D. & Kiernan, B. (haz.). 1983. Revolution and Its Aftermath in Kampu-chea:

Eight Essays. New Haven, Conn.: Yale University South East Asian Studies.

Charny, I. 1986. “Genocide and Mass Destruction: Doing Harm to Others as a Missing Dimension in Psychopathology,” Psychiatry, S. 49.

Chen, Y.-T. 1980. The Dragoris Village. New York: Pantheon.

Chesterman, S. (haz.) 2001. Civilians in Wars. Boulder, Colo.: Lynne Rienner.

1997. Le defi de l’ethnisme: Rwanda et Burundi: 1990-1996. Paris: Karthala.

Chirot, D. & Seligman, M. (haz.). 2001. Ethnopolitical Warfare: Causes, Conse-quences, and Possible Solutions. Washington, D. C.: American Psychological As-sociation.

Chretien, J.-P. ve diğ. 1995. Rwanda: Les medias du genocide. Paris: Karthala.

Chua, A. 2004. World On Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability. New York: Anchor Books.

Churchill, Winston. 1937. Great Contemporaries. New York: Putnam.

Churchill, Ward. 1997. A Little Matter of Genocide: Holocaust and Denial in the Americas, 1492 to the Present. San Francisco: City Light Books.

Cigar, N. 1995. Genocide in Bosnia. College Station: Texas A&M University Press.

1995. Genocide in Bosnia: The Policy of Ethnic Cleansing. College Station, Tex.: Texas A&M Press.

1996. “The Serbo-Croatian War, 1991,” S. Mestrovic (haz.), Genocide After Emo-tion içinde.

Clifton, R. 1999. “‘An Indiscrimate Blackness’? Massacre, Counter-Massacre and Ethnic Cleansing in İreland, 1640-1660,” Levene & Roberts (haz.), The Massacre in History içinde.

Cocker, M. 1998. Rivers ojBlood, Rivers of Gold. Londra: Jonathan Cape.

Cohen, L. 1995. Broken Bonds: Yugoslavia’s Disintegration and Balkan Politics in Transition. Boulder, Colo.: Westview.

Colley, L. 1992. Britons: Forging the-Nation 1707-1837. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Collier, P. & Hoeffler, A. 2002. “Greed and Grievance in Civil War.” World Bank paper, www.econ.worldbank.org.

Collins, R. 1974. “Three Faces of Cruelty: Towards a Comparative Sociology of Violence.” Theory and Society, S. 1.

Connolly, S. 1992. Religion, Law and Power: The Making of Protestant Ireland 16601760. Oxford: Clarendon Press.

Connor, W. 1994. Ethnonationalism: The Quest for Understanding. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Conquest, R. 1986. Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror Famine. Londra: Hutchinson.

1990. The Great Terror: A Reassessment. New York: Oxford University Press.

Corwin, P. 1999. Dubious Mandate: A Memoir of the U.N. in Bosnia, Summer 1995. Durham, N.C.: Duke University Press.

Coster, W. 1999. “Massacre and Codes of Conduct in the English Civil War,” Lev-ene & Roberts (haz.), The Massacre in History içinde.

Courtois, S. ve diğ. (haz.). The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repres-sion. Cambridge, Mass .: Harvard University Press. (Türkçesi: 2000. Komünizmin Kara Kitabı, İstanbul: Doğan).

Cousens, E. 2002. “From Missed Opportunities to Overcompensation: Imple-menting the Dayton Agreements on Bosnia,” Stedman ve diğ. (haz.), Ending Civil Wars içinde.

Crnobrnja, M. 1994. The Yugoslav Drama. Montreal: McGill-Queen’s University Press.

Crook, 1. & Crook, D. 1979. Mass Movement in a Chinese Village: Ten Mile Inn. Londra: Routledge.

Crosby, A. 1986. Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 9001900. Cambridge: Cambridge University Press.

Crowe, D. 1996. A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia. New York: St. Martin’s.

Dabag, M. 1994. “Le traumatisme des bourreaux: apropos du livre de Taner Ak-cam.” Revue du Monde Armenien, S. I.

Dadrian, V. 1986a. “The Nairn-Andonian Documents on World War I Destruction of Ottoman Armenians: The Anatomy of a Genocide.” International Journal of Middle East Studies, S. 18.

1986b. “The Role of Turkish Physicians in the World War I Genocide of Ottoman

Armenians." Holocaust and Genocide Studies, S. I.

1992. "The Role of the Turkish Military in the Destruction of Ottoman Armenians: A Study in Historical Continuities. "Journal of Political and Military So-ciology, S. 20.

1993. "The Role of the Special Organisation in the Armenian Genocide in the First World War," P. Panayi (haz.), Minorities in Wartime içinde. Oxford: Berg.

1994a. "Documentation of the Armenian Genocide in German and Austrian Sources," I. Charny (haz.), The Widening Circle of Genocide. Genocide: A Criti-cal Biographic Review içinde, S. 3, New Brunswick, N. J.: Transaction.

1994b. "Party Allegiance as a Determinant in the Turkish Military's Involvement in the World War I Armenian Genocide." Revue du Monde Armenien , S. 1.

1995. The History of the Armenian Genocide. Providence, R. I.: Berghahn Books.

1997a. "The Turkish Military Tribunal's Prosecution of the Authors of the Armenian Genocide: Four Majör Court-Martial Series." Holocaust and Genocide Studies, S. 2.

1997b. "The Convergent Roles of the State and a Governmental Party in the Armenian Genocide," Proceedings of the International Conference içinde.

Daniszewski, J. 1999. "The Death of Belanica." Los Angeles Times, Özel Ek, 25 Nisan.

Dasgupta, J. 1998. "Community, Authenticity and Autonomy: Insurgence and In-stitutional Development in India's North-East," Basu & Kohli (haz.), Community Conflicts içinde.

Davidson, K. 1985. Odyssey of an Armenian of Zeitoun. New York: Vantage Press.

Davidson, J. & Kammen, D. 2002. "Indonesia's Unknown War and the Lineages of Violence in West Kalimantan." Indonesia, S. 73.

Davies, J. & Gurr, T. R. (haz.) 1998. Preventive Measures: Building Risk Assessment and Crisis Early Waming Systems. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.

Davies, L. 1989. The Slaughterhouse Province: An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide, 1915-1917. New Rochelle, N. Y.: Caratzas.

Davis, M. 2001. Late Victorian Holocausts: El Nino Famines and the Making of the Third World. Londra: Verso. (Türkçesi: 2012. Üzerinde Güneş Batmayan Katliam: El Nino Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanın Açlıkla İnşası. İstanbul: Yordam).

de Nogales, R. 1926. Four Years Beneath the Crescent. New York: Scribner's. (Türkçesi: 2008. Osmanlı Ordusunda Dört Yıl. İstanbul: Yaba)

Dean, M. 1996. “The German Gendarmerie, the Ukrainian Schutzmannschaft and the ‘Second Wave’ of Jewish Killings in Occupied Ukraine.” German History, S. 14.

2000. Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Poliçe in Belorussia and the Ukraine, 1941-1944. New York: St. Martin’s.

Debbarma, K. 1998. “Insurgency and Counter Insurgency in Tripura,” N. Mala (haz.), Nationalism, Regionalism and Philosophy of National Integration içinde. New Delhi: Regency.

Del Boca, A. 1969. The Ethiopian War 1935-1941. Chicago: University of Chicago Press.

Deng, F. 1990. “The Identity Factor in the Sudanese Conflict,” Montville (haz.), Conflict and Peacemaking içinde.

Derogy,J. 1986. Operation Nemesis. Paris: Fayard.

Des Forges, A. 1999. Leave None to Teli the Story. New York: Human Rights Watch.

Dhillon, K. 1998. “A Decade of Violence, 1983-1992,” J. Grewal & I. Banga (haz.), Punjab in Prosperity and Violence içinde. Chandigargh: K. K. Publishers.

Dicks, H. 1972. Licensed Mass Murder: A Socio-Psychological Study of Some SS Kill-ers. Londra: Chatto Heinemann.

Djemal Pasha, 1922. Memories of a Turkish Statesman. New York: George Doran.

Djordjevic, D. 1971. “Fascism in Yugoslavia, 1918-1941,” Sugar (haz.), Eastem European Nationalism in the Tvventieth Century içinde.

Documents on Ottoman-Armenians, 2 cilt. 1983. Ankara: Başbakanlık Basın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.

Dolukhanov, E 1994. Environment and Ethnicity in the Middle E ast. Aldershot: Ave-bury. (Türkçesi: 1998. Eski Ortadoğu’da Çevre ve Etnik Yapı. Ankara: İmge).

Dominguez Ortiz, A. & Vincent, B. 1994. “La tragedie se repete: le bannissement des morisques,” Barkai (haz.), Chretiens, musulmans etjuifs içinde.

Domovina Net. 1999. “From Thug to Hero.” Available at http./Av.w.w.xs4all.nl/ franktiAYarcrimes/caco.html

Don, Y. 1989. “The Economic Effect of Anti-Semitic Discrimination: Hungarian Anti-Jewish Legislation, 1938-1944,” Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde.

Dorian, E. 1982. The Quality of Witness: A Romanian Diary 1937-1944. Philadel-phia:

Jewish Publication Society of America.

Dower, J. 1986. War without Mercy: Race and Power in the Pacific War. New York: Pantheon.

Doyle, M. 1983. “Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs, Parts 1 and 2.” Philosophy and Public Affairs, 12. cilt.

Dravis, M. & Pitsch, A. 1995-8. “Burundi Chronology” (güncellemelerle). Şuradan ulaşılabilir: http://www.bsos.umd.edu/cidcm/mar/burundi.htm

Drechsler, H. 1980. “Let Us Die Fighting”: The Struggle of the Herrero and the Nama Against German Imperialism. Londra: Zed.

Du Preez, P. 1994. Genocide: The Psychology of Mass Murder. Londra: Boyars/Bow~ erdean.

Edwards, J. 1999. The Spanish Inquisition. Stroud, Gloucestershire: Tempus.

El Mallakh, D. 1979. The Slovak Autonomy Movement, 1935-1939: A Study in Unre-lenting Nationalism. New York: Columbia University Press.

Elias, N. 1996. The Germans. New York: Columbia University Press.

Emerson, D. (haz.) 1999. Indonesia Beyond Suharto. Armonk, N. Y.: M. E. Sharpe.

Erez, Z. 1989. “The Jews of Budapest and the Plans of Admiral Horthy August-October 1944,” Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde.

Esty, D. ve diğ. 1998. “The State Failure Project: Early Warning Research for U. S. Foreign Policy Planning,” J. Davis & T. Gurr (haz.), Crisis Early Waming Systems içinde. Boulder, Colo.: Rowman & Littlefield.

Etcheson, C. 2000. “The Number” - Quantifying Crimes Against Humanity in Cambodia. Documentation Çenter of Cambodia. Şuradan ulaşılabilir: www.mekong.net/cambodia/toll.htm

Evans, A. 1999. “Kashmir: The Past Ten Years.” Asian Affairs, S. 30.

Ezergailis, A. 1996. The Holocaust in Latvia, 1941-1944: The Missing Çenter. Wash-ington, D. C.: United States Holocaust Memorial Museum.

Fargion, L. 1989. “The Anti-Jewish Policy of the Italian Social Republic (19431945),” Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde.

Farris, N. 1984. Maya Society Under Colonial Rule. Princeton, N. J.: Princeton University

Press.

Fearon, J. 1995. “Rationalist Explanations for War.” International Organization, S. 49.

Fearon, J. & Laitin, D. 1996. “Explaining Interethnic Cooperation.” American Political Science Revievv, S. 90.

2000. “Violence and the Social Construction of Ethnic Identity.” International Organization, S. 54.

2003. “Ethnicity, Insurgency and Civil War.” American Political Science Review, S. 97.

Fein, H. 1979. Accountingfor Genocide. New York: Free Press.

Feingold, H. 1983. “How Unique Is the Holocaust?” A. Grobman & D. Landes (haz.), Genocide: Critical Issues of the Holocaust içinde. Los Angeles: Simon Wi-esenthal Çenter.

Fejes, J. 1997. “Carpatho-Ruthenia in 1941 ,” Braham & A. Pök (haz.), The Holocaust in Hungary içinde.

Felak, J. 1994. “At the Price of the Republic.” Hlinka’s Slovak People’s Party, 19291938. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Fieldhouse, D. 1965. The Colonial Empiresfrom the Eighteenth Century. New York: Weidenfeld & Nicolson.

Finkelstein, N. & Birn, R. (haz.). 1998. A Nation on Trial: The Goldhagen Thesis and Historical Truth. New York: Owl Books.

Fischer, C. 1995. The Rise of the Nazis. Manchester: Manchester University Press.

Fitzpatrick, S. 1978. “Cultural Revolution as Class War,” Fitzpatrick (haz.), Cul-tural Revolution in Russia, 1928-1931 içinde. Bloomington: Indiana University Press.

1994. Stalin’s Peasants. Oxford: Oxford University Press.

Frame, G. 1992. Babylonia 689-627 B.C.: A Political History. İstanbul: Nederlands Historisch Archaeologisch Instituut.

Fredrickson, G. 1988. “Colonialism and Racism: The United States and South Africa in Comparative Perspective,” The Arrogance ofRace içinde. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press.

Freeman, M. 1995. “Genocide, Civilization and Modernity.” British Journal of So-ciology, S. 46.

Friedgut, T. 1987. “Labor Violence and Regime Brutality in Tsarist Russia: The Ivzovka Cholera Riots of 1892.” Slavic Review, S. 46.

Friedlânder, H. 1995. The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Friedlânder, S. 1997. Nazi Germany and the Jews. Vol. 1: The Years of Persecution, 1933-1939. New York: Harper Collins.

Friedman, E. ve diğ. 1991. Chinese Village, Socialist State. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Friedman, J. 1994. “New Christian Religious Alternatives,” Waddington & Wil-liamson (haz.), The Expulsion of the Jews içinde.

Gagnon, V 1997. “Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia,” M. Brown ve diğ. (haz.), Nationalism and Ethnic Conflict içinde. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Gallagher, W. 1999. Sennacherib’s Campaign to Judah. Leiden: Brill.

Gasana, J. 1995. “La guerre, la paix et la democratie au Rwanda,” Guichaoua (haz.), Les crises politiques içinde.

Gellately, R. 1990. The Gestapo and German Society. Oxford: Clarendon Press.

Gellner, E. 1983. Nations and Nationalism. Oxford: Blackwell. (Türkçesi: 2008. Uluslar ve Ulusçuluk. İstanbul: Hil).

Gerlach, C. 1999. Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vemichtungspo-litik in Weissrussland 1941 bis 1944. Hamburg: Hamburger edition.

Getty, J. A. 1985. Origins of the Great Purges. Cambridge: Cambridge University Press.

Getty, J. A. & Chase, W. 1993. “Patterns of Repression Among the Soviet Elite in the Late 1930s: A Biographical-Approach,” Getty & Manning (haz.), Stalinist Terror içinde.

Getty, J. A. & Manning, R. (haz.) (1993). Stalinist Terror: New Perspectives. Cambridge: Cambridge University Press.

Gibson, R. 1994. “The Intensification of National Consciousness in Modern Europe,” C. Bjorn ve diğ. (haz.), Nations, Nationalism and Patriotism in the Euro-pean Past içinde. Copenhagen: Academic Press.

Gisevius, W. 1947. To the Bitter End. Boston: Houghton Mifflin.

Glenny, M. 1993. The Fail of Yugoslavia. Harmondsworth, Middlesex: Penguin.

Goati, V. 1995. “Serbian Parties and Party System,” Janjic (haz.), Serbia Between the Past and the Future içinde.

Goebbels, J. 1948. The Goebbels Diaries 1942-1943. Garden City, N. Y.: Doubleday.

Gold, D. 1991. “Organized Hinduisms: From Vedic Truth to Hindu Nation,” Marty & Appleby (haz.), Fundamentalisms Observed içinde.

Goldhagen, D. 1996. Hitler’s Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust. Londra: Little, Brown.

Goldstone, J. ve diğ. 2002. “State Failure Task Force Report. Phase III Findings.” www.cidcm.umd.edu/inser/stfail

Gopalakrishnan, R. 1995. İnsurgent North-Eastem İndia. New Delhi: Vikas.

Gordon, E 1990. Latvians and Jews Between Germany and Russia. Stockholm: Me-mento.

Gordon, S. 1984. Hitler, Germans, and the “Jewish Question.” Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Gordy, E. 1999. The Culture of Power in Serbia. University Park: University of Pennsylvania Press.

Gorski, P. 2000. “The Mosaic Moment: An Early Modernist Critique of Modernist Theories of Nationalism.” American Journal of Sociology, S. 105.

Gourevitch, P. 1998. We Wish to İnform You That Tomorrow We Will Be Killed with Our Families. New York: Farrar, Strauss & Giroux.

Graber, G. 1996. Caravans to Oblivion: The Armenian Genocide, 1915. New York: JohnWiley.

Granada Television. 1993. We Are Ali Neighbours. Granada TV “Disappearing World” belgesel serisi.

Grayson, A. K. 1982. “Assyria,”J. Boardmanve diğ. (haz.), Cambridge Ancient History, Vol. II, Part I: Prehistory of the Balkans and the Middle East and the Aegean World, Tenth to Eighth Centuries B.C. içinde, ikinci baskı. Cambridge: Cambridge University Press.

Greenfeld, 1. 1992. Nationalism: Five Roads to Modemity. Cambridge, Mass.: Har-vard University Press.

Grmek, M. ve diğ. 1993. Le nettoyage ethnique: Documents historiques sur une ideol-ogie serbe. Paris: Fayard.

Gross, J. 2000. “A Tangled Web: Confronting Stereotypes Concerning Relations Between Poles, Germans, Jews and Commıımists,” I. Deak ve diğ. (haz.), The Politics of Retribution in Europe: World War II and Its Aftermath içinde. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

2001. Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne. Princeton, N. Princeton University Press.

Guichaoua, A. (haz.). 1995. Les crises politiques au Burundi et au Rwanda (19931994). Lille: Üniversite de Lille.

Gurr, T. 1993. Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts. Wash-ington, D. C.: United States Institute of Peace.

1998. “A Risk Assessment Model of Ethnopolitical Rebellion,” Davies & Gurr (haz.), Preventive Measures içinde.

2000. People ver sus States: Minorities at Risk in the New Century. Washington, D. C.: United States Institute of Peace.

Gutman, 1.1990. “The Victimization of the Poles,” M. Berenbaum (haz.), A Mosaic of Victims: Non-Jews Persecuted and Murdered by the Nazis içinde. New York: New York University Press.

Gutman, R. 1993. A Witness to Genocide. New York: Macmillan.

Haberer, E. 2001. “The German Poliçe and Genocide in Belorussia, 1941-1944,” Journal of Genocide Research, S. 3, üç kısımda.

Haebich, A. 1988. For Their Own Good: Aborigines and Government in the Southwest of Westem Australia 1900-1940. Perth: University ofWestern Australia Press.

Hagen, W. 1996. “Before the Final Solution’: Toward a Comparative Analysis of Political Anti-Semitism in Interwar Germany and Poland,” Journal of Modem History, S. 68.

Hagtvet, B. 1980. “The Theory of Mass Society and Weimar,” S. Larsen ve diğ. (haz.), Who Were the Fascists? Social Roots of European Fascism içinde. Oslo: Universitetsforlaget.

Hainsworth, E & McCloskey, S. 2000. The East Timor Question. Londra: I. B. Tau-rus.

Hancock, I. 1996. “Responses to the Porrajmos: The Romani Holocaust,” A. Rosenbaum (haz.), Is the Holocaust Unique? içinde. Boulder, Colo.: Westview.

Haney, C. ve diğ. 1973. “Interpersonal Dynamics in a Simulated Prison.” International

Journal of Criminology and Penology, S. 1.

Harding, N. 1984. “Socialism, Society and the Organic Labour State,” Harding (haz.), The State in Socialist Society içinde. Londra: Macmillan.

Harff, B. 1998. “Early Warning of Humanitarian Crises: Sequential Models and the Role of Accelerators,” Davies & Gurr (haz.), Preventive Measures içinde.

2003. “No Lessons Learned from the Holocaust? Assessing Risks of Genocide and Political Mass Murder since 1955,” American Political Science Review, S. 97.

Harff, B. & Gurr, T. 1988. “Toward an Empirical Theory of Genocides and Politi-cides: Identification and Measurement of Cases Since 1945.” International Studies Quarterly, S. 32.

Hart, P. İ998. The I.R.A. and Its Enemies. Oxford: Oxford University Press.

Hartunian, A. 1986. Neither to Laugh Nor to Weep: A Memoir of the Armenian Genocide, ikinci baskı. Cambridge, Mass.: Armenian Heritage Press.

Hastings, A. 1997. The Construction of Nationhood. Cambridge: Cambridge University Press.

Havranek, J. 1971. “Eascism in Czechoslovakia,” Sugar (haz.), Eastem European Nationalism in the Twentieth Century içinde.

Hayden, R. 1996. “Imagined Communities and Real Victims: Self-Determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia,” American Ethnologist, S. 23.

Headland, R. 1992. M essages of Murder: A Study of the Reports of the Einsatzgruppen of the Security Poliçe and the Security Service, 1941-1943. Londra: Associated Universities Press.

Heer, H. 1997. “Killing Fields: The VVehrmacht and the Holocaust in Belorussia, 1941-1942.” Holocaust and Genocide Studies, S. 7.

Hefner, R. 1991. “Ethnicity, Nation, and Nationalism in Modern Indonesia,” U. Ra’anan (haz.), State and Nation in Multiethnic Societies içinde. Manchester: Manchester University Press.

2000. Civil İslam: Muslims and Democratization in Indonesia. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Heizer, R. 1993. The Destruction. of California Indians. A Collection of Documents. Lincoln: University of Nebraska Press.

Helsinki Watch. 1992, 1993. War Crimes in Bosnia-Hercogovina, Vols. I & II. New York: Human Rights Watch.

Heng, L. & Demeure, E 1994. Cambodge: Le sourire baillonne. Xonrupt-Longemer: Anako.

von Hentig, H. 1977. “Beitrage zu einer Sozialgeschichte des Dritten Reich.” Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte, S. 16.

Herbert, U. (haz.) 2000. National Socialist Extermination Policies. New York: Berghahn.

Herczl, M. 1993. Christianity and the Holocaust ofHungarian Jewry. New York: New York University Press.

Heuveline, P. 2001. “Approaches to Measuring Genocide: Excess Mortality during The Khmer Rouge Period,” Chirot and Seligman (haz.), Ethnopolitical Warfare içinde.

Heuze, G. 1992. “Shiv Sena and ‘National’ Hinduism.” Economic and Political Weekly (Delhi), 3 ve 10 Ekim.

Hilberg, R. 1978. The Destruction of the European Jews. New York: Octagon.

1980. “The Significance of the Holocaust,” H. Friedlânder & S. Milton (haz.), The Holocaust: İdeology, Bureaucracy and Genocide içinde. Millwood, N. Y.: Kraus International.

1993. Perpetrators, Victims, Bystanders: TheJewish Catastrophe 1933-1945. Londra: Lime Tree.

Hintjens, H. 1999. “Explaining the 1994 Genocide in Rwanda.” Journal of Modem African Studies, S. 37.

Hinton, W. 1966. Fanshen: A Documentary of Revolution in a Chinese Village. New York: Monthly Review.

Höfkes, K. 1986. Hitlers Politische Generale. Tuebingen: Grabert.

Hoffman, D. 1993. “The Great Terror on the Local Level: Purges in Moscow Facto-ries, 1936-1938,” Getty & Manning (haz.), Stalinist Terror içinde.

Hoffman, P. 1988. German Resistance to Hitler. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Holbrooke, R. 1998. To End a War New York: Random House. (Türkçesi: 1999. Bir Savaşı Bitirmek. İstanbul: İş Bankası).

Holquist, P. 2003. “The Russian Empire as a ‘Civilized Nation’: International Law as

Principle and Practice in Imperial Russia, 1874-1917." Kitle Katliamının Dinamikleri Seminerinden Yayımlanmamış Sunum, Palo Alto, Calif., March

2003.

Honig, J. & Both, N. 1996. Srebrenica: Record of a Warcrime. Harmondsworth, Mid-dlesex: Penguin.

Horowitz, D. 1985. Ethnic Groups in Conflict. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

1999. "Constitutional Design: An Oxymoron?" Nomos, S. 41S.

2001. The Deadly Ethnic Riot. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Horowitz, I. 1982. Taking Lives: Genocide and State Power. New Brunswick, N. J.: Transaction.

Horwitz, G. 1990.1n The Shadovj of Death. New York: Free Press.

Höss, R. ve diğ. 1978. KL Auschwitz Seen By the SS. Cracow: Panstwowe Muzeum.

Hovannisian, R. (haz.) 1986. The Armenian Genocide in Perspective. New Bruns-wick, N. J.: Transaction.

1994. "Etiology and Sequence of the Armenian Genocide," Genocide: Concep-tual and Historical Dimensions içinde. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Hoxie, E 1984. A Final Promise: The Campaign to Assimilate the Indians, 1880-1920. Lincoln: University of Nebraska Press.

Hughes, R. 1987. The Fatal Shore. New York: Knopf.

Hukanowicz, R. 1996. The Tenth Circle ofHell: A Memoir of Life in the Death Camps of Bosnia. New York: Basic Books.

Hull, I. 2004. Going to Extremes: Military Culture and Wars of Annihilation in Impe-rial Germany (provisional title). Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.

Human Rights Watch. 1999 and 2003. "World Reports: Burundi, Rwanda, Sudan." Şuradan ulaşılabilir: http://www.hrw.org/hrw/wr2k/Africa

Human Rights Watch. World Report 1999. Yugoslavia. www.hrw.org/hrw2k

2002. "We Have No Orders to Save You." State Participation and Complicity in Communal Violence in Gujarat. Şuradan ulaşılabilir at www.hrw.org

2004. “Ethnic Cleansing in Darfur.” Şuradan ulaşılabilir: www.hrw.org/reports/2004/Sudan.

Hunczak, T. 1990. “The Ukrainian Losses during World War II,” Berenbaum (haz.), A Mosaic of Victims içinde.

Hunter, E. 1993. Aboriginal Health and History. Cambridge: Cambridge University Press.

Huntington, S. 1996. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. NewYork: Simon & Schuster. (Türkçesi: 2011. Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması. İstanbul: Okuyanus).

Hurtado, A. 1988. Indian Survival on the California Frontier. New Haven, Conn.: Yale University Press.

1994. “Indian and White Households on the Californian Frontier, 1860,” Indian Survival on the California Frontier içinde.

Hutchinson, J. 1994. Modem Nationalism. Londra: Fontana.

İbrahim, J. 1999. “Ethno-Religious Mobilisation and the Sappings of Democra-cy in Nigeria,” J. Hyslop (haz.), African Democracy in the Era of Globalisation içinde. Johannesburg: Witwatersrand University Press.

in’t Veld, N. 1976. De SS en Nederland: documenten uit SS-archıeven 1935-1945. ‘s-Gravenhage: Nijhoff.

Inbaraj, S. 1995. East Timor. Blood and Tears in Asean . Chiang Mi, Thailand: Silk-worm Books.

Institut Fur Armenische Frage. 1988. The Armenian Genocide, 2 Cilt: Dökümenta-syon. Münih: yazar (Almanca).

Institute for War and Peace Reporting . 1998-2000. Tribunal Updates & Press Re-leases. Şuradan ulaşılabilir: http://www.iwpr.net

Institute of National Remembrance. 2002. The Jedwabne Case, Vol. I: Analyses (English Summary I). Varşova: yazar.

Internews. 2000. “Reports.” http://interneews.org/projects/ ICTR

Ioanid, R. 1990. The Svvord of the Archangel. New York: Columbia University Press.

1991. “The Pogrom of Bucharest 21-23 January 1941. “ Holocaust and Genocide Studies, Sayı 6.

1994. “The Antonescu Era,” Braham (haz.), The Tragedy of Romanian Jewry içinde. New York: Columbia University Press.

2000. The Holocaust in Romania. Chicago: Ivan Dee.

İzzet Paşa, A. 1992. Feryadım. Birinci cilt, İstanbul: Nehir Yayınları.

Jacobsen, H.-A. 1968. “The Commissar Order and Mass Executions of Soviet Pris-oners of War,” Buchheim ve diğ. (haz.), Anatomy of the SS-State içinde.

Jafarian, B. 1989. Farewell Kharpert, Madison, Wis.: Mangasarian.

Jaffrelot, C. 1996. The Hindu Nationalist Movement in India. New York: Columbia University Press.

Jamin, M. 1984. Zwischen den Klassen: Zur Sozialstruktur der SA-Fuhrerschaft. Wuppertal: Hammer.

Janjic, D. (haz.). 1995. Serbia Between the Past and the Future. Belgrade: Institute of Social Sciences and Forum for Ethnic Relations.

Jansen, C. & Weckbecker, A. 1992. ‘”Der Volksdeutcher Selbschutz’ in Polen 1939/40,” Schriftenreihe der Viertaljahrseschefte fur Zeitgeschichte, S. 14. Mu-nich: Oldenbourg.

Jarausch, K. 1990. The Unfree Professions: German Lawyers, Teachers and Engineers, 1900-1950. Oxford: Oxford University Press.

Jelinek, Y. 1976. The Parish Republic: Hlinka’s Slovak People’s Party, 1931-1945. New York: Columbia University Press.

1989. “The ‘Final Solution’ - the Slovak Version,” Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde.

Jenkins, G. (haz.) 1997. The Welsh Language Before the Industrial Revolution. Car-diff: University of Wales Press.

Jenkins, G. ve diğ. 1997. “The Welsh Language in Early Modern Wales,” Jenkins (haz.), The Welsh Language içinde.

Jonassohn, K. with Bjornson, K. 1998. Genocide and Gross Human Rights Violations in Comparative Perspective. New Brunswick; N. J.: Transaction.

Jones, B. 1999. “The Arusha Peace Process,” Adelman & Suhrke (haz.), The Path of a Genocide içinde.

Jones, S. 1995. “The Pattern of Human Rights Violations,” K. Coates (haz.), Timor: Twenty Years On içinde. Nottingham: Bertrand Russell Foundation.

Judah, T. 1997. The Serbs. New Haven, Conn.: Yale University Press.

2000. Kosovo: War and Revenge. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Juergensmeyer, M. 1993. The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State. Berkeley: University of California Press.

Kabirigi, L. 1994. Genocide au Rwanda: Honte pour Vhumanite. Kigali, Rwanda: PREFED.

Kaiser, H. 1996. "Denying the Armenian Genocide: The German Connection Journal of the Society for Armenian Studies, S. 9.

1997. Imperialism, Racism and Development Theories: The Construction of a Dominant Paradigm on Ottoman Armenians. Ann Arbor, Mich.: Gomidas Institute.

1999a. Marsovan 1915: The Diaries of Bertha Morley. Ann Arbor, Mich.: Gomidas Institute.

1999b. "The Baghdad Raihvay and the Armenian Genocide, 1915-1916," R. Hov-annisian (haz.), Remembrance and Denial: The Case of the Armenian Genocide içinde. Detroit: Wayne State University Press.

2000a. "From Empire to Republic: The Continuities of Turkish Denial." Yayımlanmamış metin.

2000b. "Armenian Property, Ottoman Law and Nationality Policies during the Armenian Genocide, 1915-1918." Yayımlanmamış metin.

2001a. "The Armenian Genocide: Governing Myths Revisited." Yayımlanmamış bildiri, Avrupa Üniversite Enstitüsü, Robert Schuman İleri Çalışmalar Merkezi, İkinci Akdeniz Toplumsal ve Siyasi Araştırma Toplantısı.

2001b. Eberhard Count Wolffskeel Von Reichenberg, Zeitoun, Mousa Dagh, Ourfa: Letters on the Armenian Genocide. Princeton, N. J.: Gomidas Institute.

Kakwenzire, J. & Kamukama, D. 1999. "The Development and Consolidation of Extremist Forces in Rwanda," Adelman & Suhrke (haz.), The Path of a Genocide içinde.

Kaldor, M. 1999. New and Old War. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Kalyvas, S. 1999. "Wanton and Senseless? The Logic of Massacres in Algeria." Rationality and Society, S. 2.

2001 "'New' and 'Old' Civil War. A Valid Distinction?" World Politics, S. 54.

Karnen, H. 1993a. "The Mediterranean and the Expulsion of Spanish Jews in 1492," Crisis

and Change in Early Modern Spain içinde. Aldershot, Hants: Vari-orum.

1993b. “A Crisis of Conscience in Golden Age Spain: The Inquisition Against ‘Limpieza de Sangre,’” Crisis and Change in Early Modem Spain içinde.

Kangeris, E 1998. “The Former Soviet Union, Fascism and the Baltic Question: The Question of Collaboration and War Criminals in the Baltic Countries,” S. Larsen & B. Hagtvet (haz.), Modem Europe A/ter Fascism, 1943-1980s içinde. New York: Columbia University Press.

Kansu, A. 1997. The Revolution of 1908 in Turkey. Leiden: Brill. (Türkçesi: 2006. 1908 Devrimi. İstanbul: iletişim.)

Kaplan, R. 1993. Balkan Ghosts: A Joumey Through History. New York: St. Martin’s.

Karay, F. 1996. Death Comes in Yellow: Skarzysko-Kamienna Slave Labor Camp. Amsterdam: Harwood.

Karpat, K. 1975. “The Memoirs of N. Batzaria: The Young Turks and Nationalism.” International Journal ofMiddle East Studies, S. 6.

Karsai, L. 1998. “The Last Phase of the Hungarian Holocaust: The Szalasi Regime and the Jews,” R. Braham & S. Miller (haz.), The Nazis’ Last Victims: The Holocaust in Hungary içinde. Detroit: Wayne State University Press.

Karsh, E. & Karsh, I. 1999. Empires of the Sand. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Katz, E 1993. Ordinary People and Extraordinary Evil. Albany: State University of New York Press.

Katz, J. 1988. Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil. New York: Basic Books.

Katzenstein, M. ve diğ. 1998. “The Rebirth of the Shiv Sena in Maharastra,” Basu & Kohli (haz.), Community Conflicts içinde.

Kazanjian, P. (haz.) 1989. The Cilician Armenian Ordeal. Boston: HYE Intentions, Inc.

Keane, F 1995. Season of Blood: A Rwandan Joumey. Londra: Viking.

Keddie, N. 1998. “The New Religious Politics: Where, When and Why Do ‘Funda-mentalisms’ Appear?” Comparative Studies in Society and History, S. 40.

Keli, T. 1995. The Roots of Acehnese Rebellion, 1989-1992. Ithaca, N. Y.: Cörnell Modern Indonesia Project, Yayım No. 74.

Kelly, D. 1995. The Czech Fascist Movement 1922-1942. New York: Columbia University Press.

Kenez, P. 1992. "Pogroms and White Ideology in the Russian Civil War," J. Klier & S. Lambroza (haz.), Pogroms: Anti-Jewish Violence in Modem Russian History içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Kenrick, D. & Puxon, G. 1972. The Destiny of Europe's Gypsies. Londra: Heine-mann.

Kershaw, I. 1984. Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich. Oxford: Clarendon Press.

1997. "'VVorking Towards the Fuhrer': Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship," Kershaw & Lewin (haz.), Stalinism and Nazism içinde.

1998. Hitler: 1889-1936: Hubris. New York: Norton. Türkçesi. İthaki.

2000. Hitler: 1936-45: Nemesis. New York: Norton. Türkçesi. İthaki.

Kershaw, I. & Lewin, M. (haz.) Stalinism and Nazism: Dictatorship in Comparison.

Cambridge: Cambridge University Press.

Kersten, F. 1956. The Kersten Memoirs 1940-45. Londra: Hutchinson.

Kevorkian, R. 1998. "Lextermination des deportes armeniens ottomans dans les camps de concentration de Syrie-Mesopotamie (1915-1916): La deuxieme phase du genocide." Revue d'histoire armenienne contemporaine, S. 2.

1999. "La Cilicie (1909-1921): Des Massacres d'Adana au Mandat Francais." Revue d'Histoire Armenienne Contemporaine, S. 3, özel sayı.

Keyder, Ç. 1987. State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development. Londra: Verso.

Keyder, Ç. ve diğ. 1993. "Port-Cities in the Ottoman Empire: Some Theoretical and Historical Perspectives." Review, S. 16.

Khadiogala, G. 2002. "Implementing the Arusha Peace Agreement in Rwanda," S. Stedman ve diğ. (haz.), Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agree-ments içinde. Boulder, Colo.: Lynne Rienner.

Kiernan, B. 1983. "Wild Chickens, Farm Chickens and Cormorants: Kampuchea's Eastern Zone Under Pol Pot," Chandler <Sr Kiernan (haz.), Revolution and İts Aftermath içinde.

1996. The Pol Pot Regime. New Haven, Conn.: Yale University Press.

1997. “Enver Pasha and Pol Pot: A Comparison of the Armenian and Cambodian Genocides,” Proceedings of the International Conference on “Problems of Genocide içinde. Cambridge, Mass.: Zoryan Institute.

2001. “The Ethnic Element in the Cambodian Genocide,” Chirot and Seligman (haz.), Ethnopolitical Warfare içinde.

2003. “The Demography of Genocide in Southeast Asia.” Critical Asian Studies, sayı 35.

Kirk, T. 1996. Nazism and the Working Class in Austria. Cambridge: Cambridge University Press.

Kishwar, M. 1998a. “Gangster Rule: The Massacre of the Sikhs,” Religion at the Service of Nationalism and Other Essays içinde. Delhi: Oxford University Press.

1998b. “Safety Is Indivisible: The VVarning from Bombay Riots,” a.g.y. içinde.

Klee, E. 1983. “Euthanasic” im NS-Staat. Frankfurt: Fischer.

“The Good Old Days": The Holocaust as Seen by Perpetrators and Bystanders. Londra: Hamilton.

Klee, E. ve diğ. 1989. “Gott mit Uns”: Der deutsche Vernichtungskrieg im Osten 19391945. Frankfurt: Fischer.

Klier, J. 1993. “Unravelling of the Conspiracy Theory: A New Look at the Pogroms.” East European Jevvish Affairs, S. 23.

van Klinken, G. 2002. “Indonesia’s New Ethnic Elites,” H. Schulte Nordholt (haz.), Indonesia: İn Search ofTransition içinde. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Knezevic, A. & Tufegdzic, V. 1995. Kriminal koji je izmenio Srbiju (Crime that Changed Serbia). Belgrade: Radio B-92.

Koehl, R. 1983. The Black Corps: The Structure and Power Struggles of the Nazi SS. Madison: University of Wisconsin Press.

Komjathy, A. & Stockvvell, R. 1980. German Minorities and the Third Reich. New York: Holmes & Meier.

Koshar, R. 1986. Social Life, Local Politics and Nazism: Marburg, 1880-1935. Cha-pel Hill: University of North Carolina Press.

Kosyk, W. 1986. LAllemagne national-socialiste et l’Ukraine. Paris: Publications de l’Est Europeen.

Kovacevic, S., & Dajic, P. 1995. Chronology of the Yugoslav Crisis 1994. Belgrade: Institute for European Studies.

1997. Chronology of the Yugoslav Crisis 1995. Belgrade: Institute of European Studies.

Krausnick, H. 1993. Hitlers Einsatzgruppen. Stuttgart: Taschenbuch.

Kumanev, G. 1990. "The German Occupation Regime on Occupied Territory in the USSR (1941-1944)," Berenbaum (haz.), A Mosaic of Victims içinde.

Kuo-Chun, C. 1960. Agrarian Policy of the Chinese Communist Party 1921-1959. Bombay: Asia Publishing House.

Kuzmanovic, B. 1995. "Social Distance Towards Individual Nations," M. Lazic ve diğ. (haz.), Society in Crisis: Yugoslavia in the Early 90s içinde. Belgrade: Filip Visnjic.

La Perousse, J.-F 1989. Monterey in 1786: Life in a California Mission: The Joumals ofjean Francois de la Perousse, M. Margolin (haz.). Berkeley: Heyday Books.

Laely, T. 1997. "Peasants, Local Communities and Central Power in Burundi." Journal of Modem African Studies, sayı 35.

Lainithanga, P 1994. "Mizo National Front Movement," Prasad (haz.), Autonomy Movements içinde.

Laitin, D. 1998. Identity in Formatıon. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press.

1999. "Language Conflict and Violence: The Straw That Strengthens the Camel's

Back." Yayımlanmamış metin, Department of Political Science, Stanford University.

Landau, J. 1995. Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation, ikinci baskı. Londra: Hurst. (Türkçesi: 1999. Pantürkizm. İstanbul: Sarmal).

van Langenberg, M. 1990 . "The New Order State: Language, Ideology, Hegemo-ny," A. Budiman (haz.), State and Civil Society in Indonesia içinde. Clayton, Victoria, Australia: Monash University Press.

Lasik, A. 1994a. "Historical-Sociological Profile of the Auschwitz SS," Gutman & Berenbaum (haz.), Anatomy ojthe Auschwitz Death Camp içinde. Bloomington, Ind.: Indiana University Press and the United States Holocaust Memorial Mu-seum.

1994b. "Rudolf Hoess: Manager of Crime," Gutman & Berenbaum (haz.), a.g.y. içinde.

Lauriere, H. 1951. Assassms au nom de Dieu. Paris: La Vigie.

Leboutte, R. (haz.). 2000. Migrations et migrants dans une perspective historique. Brussels: Peter Lang.

Ledeen, M. 1989. “The Evolution of Italian Fascist Anti-Semitism,” Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde.

Lee, H. Y. 1978. The Politics of the Chinese Cultural Revolution. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Leff, C. 1988. National Conflict in Czechoslovakia. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Legtera. L. 1997. “Soviet Deportations of Whole Nations: A Genocidal Process,” S. Totten ve diğ. (haz.), Century of Genocide: Eyewitness Accounts and Critical Vievvs içinde. New York: Garland.

Lemarchand, R. 1995. Burundi: Ethnic Conflict and Genocide . New York: Cambridge

1997a. “The Burundi Genocide,” S. Totten ve diğ. (haz.), Century of Genocide: Eyewitness Accounts and Critical Vievvs içinde. New York: Garland.

1997b. “The Rwanda Genocide” a.g.y. içinde.

Letica, S. 1996. “The Genesis of the Current Balkan War,” Mestrovic (haz.), Genocide After Emotion içinde.

Levai, E. 1948. Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry. Zürich & Vienna:

Levene, M. 1993. “Frontiers of Genocide: Jews in the Eastern War Zones, 1914-20 and 1941,” Panayi (haz.), Minorities in Wartime içinde.

Levene, M., & Roberts, P. (haz.) 1999. The Massacre in History. New York: Berghan Books.

Lewin, M. 1985. The Making of the Soviet System. New York: Pantheon.

Lichtenstein, H. 1990. Himmlers grüne Helfer. Koln: Bund-Verlag.

Liddle, R. W. 1999. “Regime: The New Order,” Emmerson (haz.), Indonesia Beyond Suharto içinde.

Lieven, D. 2000. Empire: The Russian Empire and Its Rivals. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Lifton, R. 1986. The Nazi Doctors. New York: Basic Books.

Linklater, M. ve diğ. 1984. The Fourth Reich: Klaus Barbie and the Neo-Fascist Connection. Londra: Hodder & Stoughton.

Littman, S. 1983. War Criminal on Trial: The Rauca Case. Toronto: Lester & Orpen Dennys.

Locard, H. 1996. “Le goulag Khmer rouge.” Communisme, S. 47-8.

2000a. “Reflexions sur Le Livre noir: le cas du Kampuchea dernocratique.” Communisme, S. 59-60 .

2000b. “Ben Kiernan, Le genocide au Cambodge, 1975-1979: Race, ideologic et pouvoir.” Communisme, S. 59-60.

Loewenberg, E 1983. “The Psychohistorical Origins of the Nazi Youth Cohort,” Decoding the Past içinde. New York: Knopf.

Loftus, J. 1982. The Belarus Secret. New York: Knopf.

Longman, T. 1999. “State, Civil Society and Genocide in Rwanda,” R. Joseph (haz.), State Conflict and Democracy in Africa içinde. Boulder, Colo.: Lynne Re-inner.

Löpez Castro, 1995. Hispania Poena. Los Fenicios en la Hispania Romana. Barce-lona: Critica Grijalbo Mondadori.

Losowick, Y. 2000. Hitler’s Bureaucrats: The Nazi Security Poliçe and the Banality of Evil. Londra: Continuum.

Lower, W. 2002. “‘Anticipatory Obedience’ and the Nazi Implementation of the Holocaust in the Ukraine.” Holocaust and Genocide Studies, S. 16.

Lumans, V. 1993. Himmler’s Avodliaries. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Lupher, M. 1996. Power Restructuring in China and Russia. Boulder, Colo.: West-view.

Maaş, E 1996. Love Thy Neighbor: A Story ofWar. New York: Knopf.

Mace, J. 1984. “The Man-Made Famine of 1933 in the Soviet Ukraine: What Hap-pened and Why?” I. Charny (haz.), Toward the Understanding and Prevention of Genocide içinde. Boulder, Colo.: Westview.

1997. “Soviet Man-Made Famine in Ukraine,” S. Totten ve diğ. (haz.), Century of Genocide: Eyewitness Accounts and Critical Views içinde. New York: Garland.

MacFarquhar, R. 1974, 1983. The Origins of the Cultural Revolution, Cilt. I & II. Oxford: Oxford University Press.

MacFie, A. 1998. The End of the Ottoman Empire 1908-1923. Londra: Longman.

Madhok, B. 1986. The RSS and Politics. New Delhi: Hindu World Publications.

Madsen, B. 1994. "Mormons, Forty-Niners, and the Invasion of Shoshone County," Hurtado & Iverson (haz.), Majör Problems in American Indian History içinde.

Maier, C. 1981. "The Two Postwar Eras and the Conditions for Stability in Twenti-eth-Century Western Europe." American Historical Review, S. 86.

Maksudov, S. 1993. "The Jewish Population Losses of the USSR from the Holocaust," Dobroszycki & Gurock (haz.), The Holocaust in the Occupied Soviet Union içinde. Londra: M. E. Sharpe.

Malaparte, C. 1946. Kaputt, New York: Dutton. (Türkçesi: Kaputt. İstanbul: Sosyal).

Malcolm, N. 1994. Bosnia: A Short History. New York: New York University Press.

Malkki, L. 1995. Purity and Exile: Violence, Memory and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania. Chicago: University of Chicago Press. .

Malley, M. 1999. "Regions: Centralization and Resistance," Emmerson (haz.), In-donesia Beyond Suharto içinde.

Mamdani, M. 2001. When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism and the Genocide in Rvvanda. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Mann, M. 1986. The Sources of Social Povver: Völ I: A History of Power from the Be-ginning to 1760 A. D. Cambridge: Cambridge University Press.

1993. The Sources of Social Povver. Vol II: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914. Cambridge: Cambridge University Press.

1995. "Sources of Variation in Working Class Movements in Twentieth-Century Europe." New Left Review, S. 212.

1997. "The Contradictions of Continuous Revolution," I. Kershaw & M. Lewin (haz.), Stalinism and Nazism içinde.

2000. "Were the Perpetrators of Genocide 'Ordinary Men' or 'Real Nazis'? Results from Fifteen Hundred Biographies." Holocaust and Genocide Studies, S. 14.

2003.1ncoherent Empire. Londra: Verso.

2004. Fascists. Cambridge: Cambridge University Press.

Manning, R. 1993. "The Great Purges in a Rural District: Belyi Raion Revisited," Getty & Manning (haz.), Stalinist Terror içinde.

Marashlian, L. 1999. "Finishing the Genocide: Cleansing Turkey of Armenian Sur-vivors, 1920-1923," Hovannisian (haz.), The Armenian Genocide in Perspective içinde.

Mardin, S. 1971. "Ideology and Religion in the Turkish Revolution." International Journal of Middle Eastem Studies, S. 2.

Margolin, J.-L. 1999a. "China: A Long March into Night," Courtois ve diğ. (haz.), The Black Book of Communism içinde.

2000. "Du cas cambodgien comme enjeu et comme revelateur," Communisme, S. 59-60.

Markus, A. 1994. Australian Race Relations 1788-1993. St. Leonard's, N.S.W.: Ailen & Unwin.

Markusen, E. & Kopf, D. 1995. The Holocaust and Strategic Bombing: Genocide and Total War in the Tvventieth Century. Boulder, Colo.: Westview.

Marrus, M. (haz.) 1989. The Nazi Holocaust 4. The "Final Solution" Outside Germany, Sayı I. Westport, Conn.: Meckler.

Marrus, M. 1985. The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century. New York: Oxford University Press.

1987. The Holocaust in History. Harmondsvvorth, Middlesex, England: Penguin.

Marty, M. & Appleby, R. (haz.) 1991. Fundamentalisms Observed. Chicago: University of Chicago Press.

Matthaus, J. 1996. "What About the 'Ordinary Men'? The German Order Poliçe and the Holocaust in the Occupied Soviet Union." Holocaust and Genocide Studies, S. 10.

Mayer, A. 2000. The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolu-tions. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Mayer, A. J. 1990. Why Did the Heavens Not Darken? Londra: Verso.

Mazower, M. 1993. inside Hitler's Greece. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Mbonimpa, M. 1999. "Le Rwanda n'est pas une île," expert evidence given at the Rutaganda trial. Ubutabera, S. 59, Nisan 12.

McCarthy, J. 1983. Muslims and Minorities: The Popülation of Ottoman Anatolia and the End of Empire. New York: New York University Press. (Türkçesi: 1998. Müs-lümanlar ve

Azınlıklar. İstanbul: İnkılap).

1995. Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922 . Princeton, N. J.: Danvin Press.

McGreal, C. 1999a. “We Saw Killers Treated as Heroes.” The Observer (London), Mart 7.

1999b. “Lives Discarded to Save Face.” The Observer (London), Nisan 4.

McKenzie,J. 1995. War Criminals in Canada. Calgary: Detselig Enterprises.

McQueen, M. 1998. “The Context of Mass Destruction: Agents and Prerequi sites of the Holocaust in Lithuania.” Holocaust and Genocide Studies, S. 12.

Melson, R. 1992. Revolution and Genocide: On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust. Chicago: University of Chicago Press.

Melvem, L. 2000. A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda’s Genocide. Londra: Zed Books. ,

Mendelsohn, E. 1983. The Jews of East Central Europe Between the World Wars. Bloomington: University of Indiana Press.

1920. Les Armeniens d’Angora deportes massacres. Le Caire: Hindie.

Merdjimekian, P 1919. Les Memoires de ma vie de deporte. Halep: As-sabat J. Ad-jarni.

Merkl, E 1975. Political Violence Under the Swastika. Princeton, N.].: Princeton University Press.

Mestrovic, S. (haz.). (1996). Genocide After Emotion: The Postemotional Balkan War. Londra: Routledge.

Michaelis, M. 1995. “The Current Debate Över Fascist Racial Policy,” R. Wistrich & S. DellaPergola (haz.), Fascist Antisemitism and the Italian Jews içinde. Jeru-salem: Vidal Sassoon International Çenter.

Mihajlovic, S. ve diğ. 1991. Of izbomih rituala do slobonih izbora (From Electoral Rituals to Free Elections). Belgrade: University of Belgrade, Çenter for Political Research and Public Opinion.

de Mildt, D. 1996. In the Name of the People: Perpetrators of Genocide in the Reflec-tion of their Post-War Prosecution in West Germany: The ‘Euthanasia’ and ‘Aktion Reinhard ‘ Trial Cases. The Hague: Nijhoff.

Milgram, S. 1974. Obedience to Authority: An Experimental View. New York: Harper

& Row.

Milicevic, A. “Joining Serbia’s Wars: Volunteers and Draft-Dodgers.” doktora tezi, yayımlanacak UÇLA.

Miller, D. & Miller, L. 1993 Survivors: An Oral History of the Armenian Genocide . Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Mirkovic, D. 1993. “Victims and Perpetrators in the Yugoslav Genocide 19411945.” Holocaust and Genocide Studies, S. 7.

Misiunas, R. & Taagepera, R. 1993. The Baltic States: Years of Dependence, ikinci baskı. Londra: Hurst.

Molnar, J. 1997. “Local Administration and the Holocaust in 5th Szeged Gendar-merie District” (Macarca), in Braham & Pok (haz.), The Holocaust in Hungary içinde.

Mommsen, H. 1991. From Weimar to Auschwitz. Princeton , N. J.: Princeton University Press.

1997. “Cumulative Radicalisation and Progressive Self-Destruction as Structural

Determinants of the Nazi Dictatorship,” Kershaw & Lewin (haz.), Stalinism and Nazism içinde.

Montville J. (haz.) 1990. Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies. Lexing-ton, Mass.: Lexington.

Moore, B. 2000. Moral Purity and Persecution in History. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Morgenthau, H. 1918. Ambassador Morgenthau’s Story. Garden City, N. Y.: Double-day, Page & Co. (Türkçesi: 2006. Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü. İstanbul: Belge).

Motyl, A. 1980. The Tum to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919-1929. New York: Columbia University Press.

Mueller, J. 2000. “The Banality of ‘ethnic war,’” International Security, S. 25.

Muller-Hill, B. 1988. Murderous Science: Elimination by Scientific Selection of Jews, Gypsies and Others, Germany 1933-1945. Oxford: Oxford University Press.

Musial, B. 1999. Deutsche Zivilvervvaltung und Judenverfolgung im Generalgouveme-ment. Wiesbaden: Harrassowitz.

Nagy-Talavera, N. 1997. “Laszlo Endre: The Frontrunner of the Final Solution in Hungary,”

Braham & Pok (haz.), The Holocaust in Hungary içinde.

Naimark, N. 2001. Fires ofHatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Nardini, L. 1983. “The Political Programme of President Tiso,” S. Kirschbaum (haz.), Slovak Politics içinde. Cleveland: The Slovak Institute.

Nash, G. 1992. Red, White and Black: The Peoples of Early North America, 3. baskı, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hail.

Nedelsky, N. 2001. “The Wartime Slovak State: A Case Study in the Relationship Between Ethnic Nationalism and Authoritarian Patterns of Governance.” Na-tions and Nationalism, S. 7.

Neshamit, S. 1977. “Rescue in Lithuania Under the Nazi Occupation, June 1941-August 1944,” Rescue Attempts During the Holocaust. Proceedings of the Second Yad Vashem International Historical Conference içinde. Jerusalem: Yad Vashem.

Newbury, C. 1988. The Cohesion of Oppression: Clientship and Ethnicity in Rwanda, 1860-1960. New York: Columbia University Press.

1998. “Ethnicity and the Politics of History in Rwanda.” Africa Today, S. 45.

Ngor, H. 1988. Surviving the Killing Fields. Londra: Chatto & Windus.

Nichols, D. 1978. Lincoln and the Indians: Civil War Policy and Politics. Columbia: University of Missouri Press.

Nirenberg, D. 1996. Communities of Violence: Persecution ofMinorities in the Middle

Ages. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Nordholt, H. 2001. “A Genealogy of Violence.” yayımlanmamış metin, University of Amsterdam/Erasmus University, Rotterdam.

Nove, A. 1993. “Victims of Stalinism: How Many?” Getty & Manning (haz.), Stalinist Terror içinde.

Nsengimina, N. 1995. “Qu’en est-il de la societe çivile rwandaise?” Guichaoua (haz.), Les crises politiques içinde.

O’Shea, S. 2001. The Perfect Heresy: The Revolutionary Life and Death of the Albig-ensians. Londra: Profile Books.

Oberschall, A. 1998. “From Ethnic Cooperation to Violence and War in Yugosla-via,”

yayımlanmamış metin.

Oded, B. 1979. Mass Deportations and Deportess in the Neo-Assyrian Empire. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert.

Ören, N. 1989. "The Bulgarian Exception: A Re-assessment of the Salvation of the Jewish Community," Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde.

Organization of African Unity IPEP Report. 2000. Http://www.oau-org/document/ipep/report/Rwanda-e

Orth, K. 2000. Die Konzentrationslager-SS. Sozial strukturelle Analysen und biograpbische studien. Gottigen: Wallstein.

Otunnu, O. 1999. "A Historical Analysis of the Invasion by the Rwandan Patriotic Army (RPA)," Adelman & Suhrke (haz.), The Path of a Genocide içinde.

Paddison,J. 1999- A World Transformed: Firsthand Accounts of California Before the Gold Rush. Berkeley, Calif.: Heyday Books.

Panayi, P. (haz.). 1993. Minorities in Wartime. Oxford: Berg.

Parikh, S. 1998. "Religion, Reservations and Riots: The Politics of Ethnic Violence in India," Basu & Kohli (haz.), Community Conflicts içinde.

Paris, E. 1961. Genocide in Satellite Croatia, 1941-1945. Chicago: American Insti-tute for Balkan Affairs.

Parker, G. 1984. The Thirty Years War. London: Routledge & Kegan Paul.

Pearson, R. 1983. National Minorities in Eastem Europe, 1848-1945. London : Mac-millan.

Perez Diaz, V 1993. The Retum of Civil Society. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Peric-Zimonjic, V 1998. "Criminals given a free hand in the Balkans." Şuradan ulaşılabilir: http://www.oneworld.org/ips2/mar98/balkans.html

Phillips, G. 1975. Chiefs and Challengers: Indian Resistance and Cooperation in Southern California. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Physicians for Human Rights. 1999. War Crimes in Kosovo. Boston: author.

Picq, L. 1989. Beyond the Horizon: Five Years with the Khmer Rouge. New York: St. Martin's.

Piotrowski, T. 1998. Poland’s Holocaust. Londra: McFarland.

Pipes, R. 1991. The Russian Revolution. New York: Vintage Books.

Pohl, D. 1996. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien, 1941-1944. München: Oldenbourg.

1997. “Die Holocaust-Forschung und Goldhagens Thesen.” Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte, S. 47.

Polichnyj, P. & Aster, H. (haz.) 1990. Ukrainian-Jevvish Relations in Historical Perspective. Edmonton, Alberta: Canadian Institute of Ukrainian Studies.

Porat, D. 1994. “The Holocaust in Lithuania: Some Unique Aspects,” Cesarani (haz.), The Final Solution içinde. Londra: Routledge.

Posen, B. 1993. “The Security Dilemma and Ethnic Conflict.” Survival, S. 35.

Poulton, H. 1997. Top Hat, Grey Wolf and Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic. New York: New York University Press. (Türkçesi: Silindir, Şapka, Bozkurt ve Hilal. Türk Ulusçuluğu Türkiye Cumhuriyeti. İstanbul: Sarmal).

Pran, D. 1997. Children of Cambodia’s Killing Fields: Memoirs by Survivors. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Prasad, R. (haz.) Autonomy Movements in Mizoram. Delhi: Vikas.

Preti, L. 1974. “Fascist Imperialism and Racism,” R. Sarti (haz.), The Ax Within: Italian Fascism in Action içinde. New York: New Viewpoints.

Proctor, R. 1988. Racial Hygiene. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Prucha, E 1994. “Andrew Jackson’s Indian Policy: A Reassessment,” Hurtado & Iverson (haz.), Majör Problems in American Indian History içinde.

Prunier, G. 1995. The Rwanda Crisis: History of a Genocide. Londra: Hurst.

1997. “Rwanda: The Social, Political and Economic Situation.” http://www.africanews.org/specials/glakes/prunier.html

Pryor, Z. 1973. “Czechoslovak Economic Development in the Interwar Period,” VMamatey & L. Radomir (haz.), A History of the Czechoslovak Republic, 19181948 içinde. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Punjabi, R. 1984. “Communal Politics in Jammu and Kashmir State,” A. Engineer (haz.), Communal Riots in Post-Independence India içinde. Bombay: Sangam Books.

Pusic, V. 1997. “Croatia’s Struggle for Democracy.” Revija za socioloogiju, S. 28.

Putnam, R. 1993. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modem Italy. Princ-eton, N. J.: Princeton University Press.

2000. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. New York: Simon & Schuster.

Rabb, T. (haz.) 1964. The Thirty Years War: Problems of Motive, Extent and Effect. Boston: D. C. Heath.

Rabushka, A. & Shepsle, K. 1972. Politics in Plural Societies. Columbus, Ohio: Merrill.

Rahman, M. 1996. Divided Kashmir: Old Problems, New Opportunities for India. Boulder, Colo.: Lynne Rienner.

Ramet, S. P. 1992. Balkan Babel: Politics, Culture and Religion in Yugoslavia. Boulder, Colo.: Westview.

Reed, W. C. 1996. “Exile, Reform and the Rise of the Rwandan Patriotic Front.” Journal of Modem Af rican Studies, S. 34.

Reitlinger, G. 1968. The SS: Alibi of a Nation 1922-1945. New York: Viking Press.

Renfrew, C. 1992. Archeology and Language. Londra: Cape.

Reyntjens, E 1994. IlAfrique des Grands Lacs en crise. Paris: Karthala.

1995. “Akazu, ‘Escadrons de la mort’ et autres ‘Reseau Zero’: Un historique des resistances au changement politique depuis 1990,” Guichaoua (haz.), Les crises politiques içinde.

1996. “Rwanda: Genocide and Beyond.” Journal ofRefugee Studies, S. 9.

Riggs, H. 1997. Days of Tragedy in Armenia: Personal Experiences in Harpoot, 19151917. Ann Arbor, Mich.: Gomidas Institute.

Roberts, P. 1997. “Tudor Legislation and the Political Status of‘the British Tongue,’” Jenkins (haz.), The Welsh Language içinde.

Robinson, G. 1998. “Rawan Is as Rawan Does: The Origins of Disorder in New Order Aceh,” Indonesia, S. 66.

2001a. “The Fruitless Search for a Smoking Gun: Tracing the Origins of Violence in East Timor,” yayımlanmamış metin, Tarih Bölümü, UÇLA.

1

Gacaca mahkemeleri, 2001 yılında kurulmuş olan ve Ruanda'da soykırım suçlularını topluluk hukukuna göre yargılamayı hedefleyen kuramlardır, -rdn

2001b. “People’s War: Militias in East Timor and Indonesia, “ yayımlanmamış metin, Tarih Bölümü, UÇLA.

Rogel, C. 1998. The Break up of Yugoslavia and the War in Bosnia. Westport, Conn.: Greenwood.

Rogowski, R. 1977. “The Gauleiter and the Social Origins of Fascism.” Compara-tive Studies in Society and History, S. 19.

Rohde, D. 1997. Endgame: TheBetrayal and Fail of Srebrenica, Europe’s Worst Massacre Since World War II. New York: Farrar, Straus & Giroux.

Rohde, D. 2001. “Indonesia Unravelling?” Foreign Affairs, S. 80.

Ron, J. 2000. “Territoriality and Plausible Deniability: Serbian Paramilitaries in the Bosnian War,” B. Campbell & A. Brenner (haz.), Death Squads in Global Perspective içinde. New York: St. Martin’s.

Rossino, A. 1997. “Destructive Impulses: German Soldiers and the Conquest of Poland.” Holocaust and Genocide Studies, S. II.

Roth, N. 1995. Conversos, Inquisition and the Expulsion of the Jewsfrom Spain. Mad-ison: University of Wisconsin Press.

Rothkirchen, L. 1989. “Vatican Policy and the ‘Jewish Problem’ in ‘Independent’ Slovakia (1939-1945},” M. Marrus (haz.), The Nazi Holocaust, 4: The “Final Solution” Outside Germany içinde. Westport, Conn.: Meckler.

Rothschild, D. 2002. “Settlement Terror and Post-Agreement Stability,” Stedman ve diğ. (haz.), Ending Civil War içinde.

Rowley, C. 1970. The Destruction of Aboriginal Society. Canberra: Australian National University Press.

Rummel, R. 1992. Democide: Nazi Genocide and Mass Murder. New Brunswick, N. J.: Transaction.

1994. Death by Government. New Brunswick, N. J.: Transaction.

1998. Statistics of Democide: Genocide and Mass Murder Since 1900. Muenster: LIT.

Sabrin, B. (haz.) 1991. Alliancefor Murder: The Nazi-Ukrainian Nationalist Partner-ship in Genocide. New York: Sarpedon.

Safrian, H. 1993. Die Eichmann-Mânner, Wien: Europaverlag.

Sagvari, A. 1997. “Did They Do It Under Orders? Public Administration, Change of Guard and Law-Abiding Citizens in 1944,” Braham & Pok (haz.), The Holocaust in Hungary içinde.

Sandkühler, T. 1996. “Endlösung” in Galizien. Bonn: Dietz.

Sarafian, A. 1994. “The Paper Trail: The American State Department and the Report of Committee on Armenian Atrocities.” Revue du Monde Armenien, cilt 1.

Saulat, S. 1979. Maulana Maududi. Karachi: International Islamic Publishers.

Scarritt, J. 1993. “Communal Conflict and Contention for Power in Africa South of the Sahara,” T. Gurr (haz.), Minorities at Risk: A Global Vie w of Ethnopolitical Conflict içinde. Washington, D. C.: ABD Barış Enstitüsü.

Scharf, M. 1997. Balkan Justice. Durham, N.C.: Carolina Academic Press.

Schechtman, J. 1989. “The Transnistria Reservation,” Marrus (haz.), The Nazi Holocaust içinde.

Schectman, B. 1962. Postwar Population Transfers in Europe, 1945-1955. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Schellenberg, W. 1956. The Schellenberg Memoirs, haz. L. Hagen. Londra: Andre Deutsch.

Schmidt-Hartmann, E. 1988. “People’s Democracy: The Emergence of a Czech Political Concept in the Late Nineteenth Century,” S. Kirschbaum (haz.), E ast European History. Columbus, Ohio: Slavica.

Schmidt, K. 1983. “The Constitution of the Slovak Republic, 1939-1945,” S.

Kirschbaum (haz.), Slovac Politics içinde. Cleveland: Slovak Enstitüsü. Schofield, V 1996. Kashmir in the Crossfire. Londra: L. B. Taurus.

Schutz, B. 1990. “Political Change and the Management of Ethnic Conflict in Zimbabwe,” Montville (haz.), Conflict and Peacemaking içinde.

Schwarz, G. 1994. “SS-AufseherinneninnationalsozialistischenKonzentrationslagem (1933-1945),” Dachauer Hefte, cilt 10.

Segev, T. 1987. Soldiers of Evil. New York: McGraw-Hill.

Seifert, R. 1994. “War and Rape: A Preliminary Analysis,” A. Stiglmayer (haz.), Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovirıa. Omaha: University of Nebraska Press.

Sekulic, D. & Sporer, Z. 1997. “Regime support in Croatia,” Revija za sociologiju, cilt 28.

Selis, M. 1996. The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Sırp Bilim ve Sanat Akademisi. 1986 (1999 İngilizce baskısı). Memorandum.

Belgrad: yazar/GIP “Kultura”. ,

Sereny, G. 1974. Into That Darkness: From Mercy Killing to Mass Murder. New York: Random House.

Seroka, J. & Pavlovic, V (haz.) 1993. The Tragedy of Yugoslavia. New York: M. E. Sharpe.

Shaw, S., & E. 1977. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cilt II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 18081975. Cambridge. Cambridge University Press. (Türkçesi: 1983. Osmanlı İmparatorluğu ve Modem Türkiye, Cilt II. İstanbul. E Yayınları).

Sheehan, B. 1973. Seeds of Extinction: feffersonian Philanthropy and the American Indian. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Shelah, M. 1990. “Genocide in Satellite Croatia,” Berenbaum (haz.), A Mosaic of Victims içinde.

Shenfield, S. 1999. “The Circassians: A Forgotten Genocide?” M. Levene & P.

Roberts (haz.), The Massacre in History içinde. Oxford: Berghahn.

Shiragian, A. 1976. The Legacy: Memoirs of an Armenian Patriot. Boston: Hairenik Press.

Shissler, H. 2003. Between Two Empires: Ahmet Ağaoğlu and the New Turkey. Londra: Tauris. (Türkçesi: 2005. İki İmparatorluk Arasında: Ahmet Ağaoğlu ve

Yeni Türkiye. İstanbul: Bilgi Uni. Yay.).

Siber, I. 1993. “The Impact of Nationalism, Values and Ideological Orientation on Multi-Party Elections in Croatia,” Seroka & Pavlovic (haz.), The Tragedy of Yugoslavia içinde.

Sikavica, S. 1997. “The Army’s Collapse,” Udovicki & Ridgeway (haz.), Bum This House içinde.

Silber, L. & Little, A. 1995. The Death of Yugoslavia. Londra: BBC Books.

Singer, J. Small, M. 1982. Wages ofWar, 1816-1965. Ann Arbor, MI: Üniversiteler Arası Siyasal ve Toplumsal Araştırma Konsorsiyumu.

Sliwinski, M. 1995. Le Genocide Khmer Rouge. Une analyse demographique. Paris: LHarmattan.

Smedley, A. 1993. Race in North America. Boulder, Colo.: Westview.

Smelser, R. 1975. The Sudeten Problem: 1933-1938. Folkeston: Dawson.

Smith, A. 1986. The Ethnic Origins of Nations. Oxford: Blackwell.

2000. The Nation in History: Historiographical Debates About Ethnicity and Nationalism. Cambridge: Polity Press.

2001. Nationalism. Oxford: Polity.

Smith, L. 1980. The Aboriginal Population of Australia. Canberra: Australian National University Press.

Smith, R. 1987. “Human Destructiveness and Politics: The Twentieth Century as an Age of Genocide,” I. Walliman & Dobkowski (haz.), Genocide in the Modem Age içinde. New York: Greenwood.

1997. “State Power and Genocidal Intent,” Proceedings of the International Confer-ence içinde.

Snyder, J. 2000. From Voting to Violence: Democratization and National Conflict. NewYork: Norton.

Sochat, A. 1974. “Jews, Lithuanians and Russians, 1939-1941,” B. Vago & G. Mosse (haz.), Jews and Non-Jews in Eastem Europe 1918-1945 içinde. New Brunswick, N. J.: Transaction.

Sofsky, W. 1997. The Order of Terror: The Concentration Camp. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Sollenberg, M. & VVallensteen, P. 2001. “Patterns of Majör Armed Conflicts, 19902000,” Stockholm Institute of Peace Research Yearbook içinde, Ek IA. Stockholm.

Spector, S. 1990. The Holocaust ofVolhynian Jews 1941-1944. Jerusalem: Yad Vashem.

Stannard, D. 1992. American Holocaust: The Conquest of the New World. New York: Oxford University Press.

Statische Reichsamt. 1935. Volkzâhlung die Bevolkerung, 1933. Berlin.

Staub, E. 1992. TheRoots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence. Cambridge: Cambridge University Press.

Stedman, S. 2002. “Introduction,” S. Stedman ve diğ. (haz.), Ending Civil Wars: The Implementation of Peace Agreements içinde. Boulder, Colo.: Lynne Rienner.

Stedman, S., ve diğ. (haz.) 2002. Ending Civil War: The Implementation of Peace Agreements. Boulder, Colo.: Lynne Rienner.

Stein, G. 1966. The Waffen-SS: Hitler’s Elite Guard at War, 1939-1945. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press. ,

Steinberg, J. 1990. Ali or Nothing: The Axis and the Holocaust 1941-43. Londra: Routledge.

1994. “Types of Genocide? Croatians, Serbs andjews, 1941-45,” Cesarani (haz.), The Final Solution: Origins and Implementation içinde. Londra: Routledge.

Stiglmayer, A. 1994. Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzogovina. Lincoln: University of Nebraska Press.

Stitkovac, E. 1997. “Croatia: The First War,” Udovicki & Ridgeway (haz.), Bum This House içinde.

Stoddart, P. 1963, The Ottoman Government and theArabs, 1922-1918. Doktora tezi, Princeton University.

Straede, T. 1999. “Jewish Slave Labor in Nazi German Industry: The Case of Volkswagen.” Avrupa ve Rusya Çalışmaları Merkezi’ne sunulmuş metin, UÇLA, 28 Ocak 1999-

Straus, S. 2004. “The Order of Genocide: Race, Power and War in Rwanda,” doktora tezi, University of California at Berkeley.

Streit, C. 1978. Keine Kamaraden. Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen 1941-1945. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.

Stuermer, H. 1917. Two War Years in Constantinople. New York: George H. Doran Co.

Sudetic, C. 1998. Blood and Vengeance: One Family’s Story of the War in Bosnia. New York: Norton.

Sugar, P. 1971a. “Conclusion,” Sugar (haz.), Eastem European Nationalism in the Twentieth Century içinde.

Sugar, P. (haz.) 1971b. Eastem European Nationalism in the Twentieth Century. Washington, D. C.: American University Press.

Sunstein, C. 2000. “Deliberative Trouble? Why Groups Go to Extremes.” Yale Law Journal, S. 109.

Suny, R. 1998. “Empire and Nation: Armenians, Turks and the End of the Ottoman Empire.” Armenian Forum, S. 1.

Sydnor, C. 1977. Soldiers of Destruction: The SS Death’s Head Division, 1933-1945. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Szinai, M. 1997. “The Politics of Hungarian Governments on thejewish Question, 1936-1944,” Braham & Pok (haz.), The Holocaust in Hungary içinde.

Szita, S. 1990. “The Forced Lahor of Hungarian Jews at the Fortification of the Western Border Regions of Hungary, 1944-45,” R. Braham (haz.), Studies on the Holocaust in Hungary içinde. New York: Columbia University Press.

Sznajder, M. 1995. “The Fascist Regime, Anti-Semitism and the Racial Laws in Italy,” Wistrich & DellaPergola (haz.), Fascist Antisemitism and the Italian Jews içinde. Kudüs: Vidal Sassoon International Çenter.

Tambiah, S. 1996. Leveling Crowds: Ethnonationalist Conflict and Collective Violence in South Asia. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Tee, N. 1990. In the Lion’s Den: The Life of Oswald Rufeison. New York: Oxford University Press.

Teiwes, F 1987. “Establishment and Consolidation of the New Regime,” R. McFar-quar & J. Fairbank (haz.), The Cambridge History of China, Vol 14: The People’s Republic içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Thibon, C. 1995. “Les origines historique de la violence,” Guichaoua (haz.), Les crises poiiticjues içinde. .

Thion, S. 1983. “Chronology of Khmer Communism, 1940-1982,” Chandler & Kiernan (haz.), Revolution and İts Aftermath içinde.

1993. Watching Cambodia. Bangkok: White Lotus.

Thomas, H. 1993. Conquest: Montezuma, Cortes and the Fail of Old Mexico. New York: Simon & Schuster.

Thompson, M. 1992. A Paper House: The Ending of Yugoslavia. Londra: Hutchin-son.

1994. Forging War: The Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Herceogovina . Article 19. Londra: International Centre Against Censorship.

Thompson, T. 1992. Early History of the Israelite People. Leiden: Brill.

Thornton, R. 1997. American Indian Holocaust and Survival: A Population History Since

1492. Norman: University of Oklahoma Press.

Thurston, R. 1993. “The Stakhanovite Movement: The Background to the Great Terror in the Factories, 1935-1938,” Getty & Manning (haz.), Stalinist Terror içinde.

Tomasic, D. 1946. “Nationality Problems in Yugoslavia,” Journal of Central European Affairs, S. 6.

Trials of the War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals, 15 vols. 1946-9.

Trigger, B. 1994. “Early Native North American Responses to European Contact,”

Hurtado & Iverson (haz.), Majör Problems in American Indian History içinde.

Trumpener, U. 1968. Germany and the Ottoman Empire 1914-1918. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Tucker, R. 1990. Stalin in Power: The Revolution From Above, 1928-1941. New York: Norton.

Tudjman, E 1981. Nationalism and Contemporary Europe. New York: Columbia University Press.

Udovicki, J, 1997. “The Bonds and the Faultlines,” Udovicki & Ridgeway (haz.), Bum This House içinde.

Udovicki, J. & Ridgeway, J. (haz.) 1997. Bum This House: The Making and Unmak-ing of Yugoslavia. Durham, N.C.: Duke University Press.

Udovicki, J. & Stitkovac, E. 1997. “Bosnia and Hercegovina: The Second War,” Udovicki & Ridgeway (haz.), Bum This House içinde.

Udovicki, J. & Torov, I. 1997. “The Interlude: 1980-1990,” Udovicki & Ridgeway (haz.), Bum This House içinde.

United Nations Security Council. 1994. Final Report of the Commission of Experts (The Bassiouni Report), S/1994/674. New York: United Nations.

Birleşmiş Milletler, Uluslararası Yugoslavya Ceza Mahkemesi. 1996-2000. www. un.org/icty/cases-te.htm. Transcripts of these cases: Aleksovski (IT-95-14/I), Blaskic (IT-95-14), Delacic ve diğ. (IT-96-21), Erdemovic (IT-96-22), Furundzija (IT-95-17/I-PT), Kovacevic (1T-97-24), Kordic & Çerkez (IT-95-14h), Krstic (IT-98-33), Kupreskic ve diğ. (IT-95-16), Mrksic ve diğ. (IT-95-13a), Milosevic (IT-02-54), Naletilic & Martinovic (IT-98-34-T), Nikolic (1T-95-3), Tadic (IT-94-1), ve Vasiljevic (IT-98-32-T).

United States Official Documents on the Armenian Genocide, yeniden basım 1993-5. Cilt

1: The Lower Euphrates. Cilt II: The Peripheries. Cilt III: The Central Lands. Watertown, Mass.: Armenian Review.

Uttley, R. 1994. “Wars of the Peace Policy, 1869-1886,” Hurtado & Iverson (haz.), Majör Problems in American Indian History içinde.

Uvin, P 1998. Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda. West Hartford, Conn.: Kumarian Press.

Vago, R. (haz.). 1987. “Eastern Europe,” D. Mihlberger (haz.), The Social Basis of European Fascist Movements içinde. Londra: Croom Helm.

Varshney, A. 2002. Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Vasic, M. 1996. “The Yugoslav Army and the Post-Yugoslav Armies,” D. Dykeer & I. Vejvoda (haz.), Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth içinde. Londra: Longman.

Vestermanis, M. 1992. “Der Holocaust in Lettland: Zur ‘Postkommunistischen’ Aufarbeitung des Themas in Osteuropa,” A. Herzig & I. Lorenz (haz.), Verdrân-gung und Vemichtung der Judetı unter dem Nationalsozicdismus içinde. Hamburg: Hans Christians.

Vickery, M. 1983. “Democratic Kampuchea : Themes and Variations,” Chandler & Kiernan (haz.), Revolution and Its Aftermath içinde.

1984. Cambodia 1975-1982. Boston: South End Press.

Viola, L. 1993. “The Second Corning : Class Enemies in the Soviet Countryside, 1927-1935,” Getty & Manning (haz.), Stalinist Terror içinde.

1996. Peasant Rcbels Under Stalin. New York: Oxford University Press.

Vivitsky, B. 1990. “Slavs and Jews: Consistent and Inconsistent Perspectives on the Holocaust,” Berenbaum (haz.), A Mosaic of Victims içinde.

Völkl, E. 1998. “Spirals of Violence, Mass Executions and Wars within Wars: Sett-ling Accounts with Fascism in Croatia,” Larsen & Hagtvet (haz.), Modem Europe After Fascism 1943-1980s içinde. New York: Columbia University Press.

Voli, J. 1990. “Northern Müslim Perspectives,” Montville (haz.), Conflict and Peacemaking içinde. Vreme News Digest Agency. 1990-9. Belgrad: Vreme.

Vujacic, M. 1995. “Communism and Nationalism in Russia and Serbia,” doktora tezi, University of California at Berkeley.

Vukomanovic, D. 1995. "The Creation of Political Parties - a Chronological Re-view, Janjic (haz.), Serbia Between the Past and the Future içinde.

Vulliamy, E. 1994. Seasons in Hell: Understanding Bosnia's War. New York: St. Mar-tin's.

1996. "Middle Managers of Genocide," The Nation (Washington), Haziran 10.

Waddington, R. & Williamson, A. (haz.) 1994. The Expulsion of the Jews: 1492 and After. New York: Garland.

Wagner, M. 1998. "Ali the Bourgmestre's Men: Making Sense of Genocide in Rwanda," Africa Today, S. 45.

Wallace, A. 1999. Jefferson and the Indians: The Tragic Fate of the First Americans. Cambridge, Mass.: Belknap Press.

Watkins, S. 1991. From Provinces into Nations. Demographic Integration in Westem Europe, 1870-1960. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Watts, 1. 1993. Romanian Cassandra: lon Antonescu and the Strugglefor Reform, 1916-1941. New York: Columbia University Press.

Weber, E. 1976. Peasants into Frenchmen. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Weber, M. 1958. "The Economic Foundations of 'Imperialism,'" H. Gerth & C. Wright Mills (haz.), From Max Weber: Essays in Sociology içinde. New York: Galaxy Books.

1978. Economy and Society, cilt I, ikinci İngilizce baskı. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Wegner, B. 1990. The Waffen-SS. Oxford: Blackwell.

Weiner, A. 2001. Making Sense ofWar: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution. Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Weingast, B. 1989. "The Rationality of Fear," J. Snyder & B. Walker (haz.), Military Intervention in Civil Wars içinde. New York: Columbia University Press.

Weiss, A. 1990a. "Jewish-Ukrainian Relations in Westem Ukraine During the Holocaust," Potichnyj & Aster (haz.), Ukrainian-Jewish Relations içinde.

1990b. "The Holocaust and the Ukrainian victims," Berenbaum (haz.), A Mosaic of Victims içinde.

Weiss-Wendt, A. 1998. "The Soviet Occupation of Estonia in 1940-41 and the Jews." Holocaust and Genocide Studies, S. 12.

Werth, N. 1999a. “A State Against Its People: Violence, Repression and Terror in the Soviet Union,” Courtois ve diğ. (haz.), The Black Book of Communism içinde.

1999b. “Logiques de violence dans l’URSS stalinienne,” H. Rousso (haz.), Stalin-isme et nazisme: Histoire et memoire comparees içinde. Paris: Editions Complexe.

Wheatcroft, S. 1993. “More Light on the Scale of Repression and Excess Mortality in the Soviet Union in the 1930s,” Gettty & Manning (haz.), Stalinist Terror içinde.

Wheeler, J. 1999. Cromwell in ireland. Dublin: Gill & Macmillan.

Wildt, M. 2002. Generation des Unbedingten. Hamburg: Hamburger edition.

Willame, J.-C. 1995. “Aux sources de l’hetacombe rwandaise.” Cahiers Africains, S. 14.

Williams, P. & Cigar, N. 1996. War Crimes and İndividual Responsibility: A Prima Facie Casefor the Indictment of Slobodan Milosevic. Washington, D. C.: Balkan Institute.

Wimmer, A. 2002. Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows ofModemity. Cambridge: Cambridge University Press.

Winter, J. 1988. “Some Paradoxes of the First World War,” R. Wall &J. Winter (haz.), The Upheaval of War içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Wistrich, R. 1982. Who’s Who in Nazi Germany. Londra: Weidenfeld & Nicolson.

Woodward, S. 1995. Balkan Tragedy. Washington, D. C.: The Brookings Institu-tion.

Wynn, C. 1992. Workers, Strikes and Pogroms: The Dombass-Dnepr Bend in Late İmperial Russia, 1870-1905. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Yalman, A. E. 1970. Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt I. İstanbul:

Yenilik Basımevi.

Yamada, S. 2000. The Construction of theAssyrian Empire. Leiden: Brill.

Yang, C. K. 1959. A Chinese Village in Early Communist Transition. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Yang, D. 1996. Calamity and Reform in China. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Yathay, P. 1987. Staying Alive, My Son. New York: Free Press, 1987.

Yeghiayan, V. 1990. The Armenian Genocide and the Trials of the Young Turks. La Verne, Calif.: American Armenian International College.

1991. British Foreign Office Dossiers on Turkish War Criminals. Pasadena, Calif.: Doctorian Productions.

Yiftachel, O. 1999. “Ethnocracy: The Politics of Judaizing Israel/Palestine.” Con-stellation: An International Journal of Critical and Democratic Theory, S. 6.

Zabka, A. 1994. “Analyses of the Conflict in Former Yugoslavia,” National Defence Academy Series, Vienna, Studies and Reports, S. 2

Zacek, J. 1971. “Czechoslovak Fasçisms,” Sugar (haz.), Eastem European Nationalism in the Twentieth Century içinde.

Zbikowski, A. 1993. “Local Anti-Jewish Pogroms in the Occupied Territories of Eastern Poland, June-July 1941,” L. Dobroszycki &J. Gurock (haz.), The Holocaust in the Soviet Union içinde. Londra: M. E. Sharpe.

Zürcher, E. 1998. Turkey: A Modem History. Londra: Tauris. (Türkçesi: 2008, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İstanbul: iletişim).

Zuccotti, S. 1987. The Italians and the Holocaust. New York: Basic Books.